Cemil Koçak

BELGELERLE

İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası

iletişim

İletişim Yayınları 1195 • Araştırma-İnceleme Dizisi 203
ISBN-13: 978-975-05-0445-7
© 2006 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2006, İstanbul
2. BASKI 2014, İstanbul

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Batı Anadolu turunda SCF kurucu ve üyeleri. Fethi Okyar'ın solunda Adnan Menderes bulunuyor.
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Serap Yeğen
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CEMİL KOÇAK

Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası

Târihyazımında Serbest Cumhuriyet Fırkası

iletişim

CEMİL KOÇAK, 1956'da İzmir'de doğdu. Orta öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra, 1978'de SBF Basın-Yayın Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. SBF'de yüksek lisans ve doktora eğitimine devâm etti (1978-1980). Âfet İnan Târih Araştırmaları Ödülü'nü kazanan (1990) *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)* yazarın doktora tezidir (1985). Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi doktorasından sonra, 1991 yılında Siyasal ve Sosyal Bilimler doçenti oldu. *Abdülhamid'in Mirası* (1990) ile Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü'nü kazanan (1991) *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)* (1991) adlı araştırmaları yayımlandı. Makaleleri ve kitap tanıtım yazıları, başta *Târih ve Toplum* ve *Toplumsal Târih* olmak üzere, çeşitli dergilerde yayımlandı. Samet Ağaoğlu'nun *Siyâsî Günlük; Demokrat Parti'nin Kuruluşu* adını taşıyan günlüğünü (1992) ve Haldun Derin'in *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)* adlı anılarını (1995) yayına hazırladı. Sabancı Üniversitesi tarafından 1998 yılında yayımlanan *Birinci Meclis* adlı kitabın da editörlüğünü yaptı. 2003 yılında İletişim Yayınları tarafından *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)* adlı kitabı yayımlandı. *Belgelerle Heyeti Mahsusalar* kitabı da yine aynı yayınevinden 2005 yılında çıktı. Bunu *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası* kitabı (2006) izledi. *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir* (2009) ve *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler* (2011) başlıklı kitaplarında çeşitli yazılarını bir araya topladı. *Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları: İkinci Parti* (cilt 1) adlı çalışması 2010'da, serinin ikinci cildi *İktidar ve Demokratlar* 2012'de, üçüncü cildi *Rejim Krizi* 2013'te yayımlandı. 1984-1999 yılları arasında TÜBİTAK'ta çalışan ve 2007'de profesör olan yazar, halen Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak, yakın dönem siyâsî târihimizle ilgili araştırmalarını sürdürmektedir.

Erken terk edilmiş dostlukların anısına:
Sevgili Âsım Uluer (1981)
ve Yaşar Bakan (1999)
için

"Evimi bıraktım
kuzeye yöneldim
alevlerle yıkandım"

Âsım Uluer

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ 17
SUNUŞ 19

GİRİŞ
Târihyazımında Serbest Cumhuriyet Fırkası 23

BİRİNCİ BÖLÜM
İktidar ve Muhalefetin Oluşumu 169

Yarın* Gazetesi Hakkında Tâkibat Talepleri *(27 Mart/8 ve 9 Nisan 1930) 169

Fethi Okyar-Atatürk Mektuplaşması ve Fethi Okyar'ın Mektubunun (Dikkatlerden Kaçan) Farklı Versiyonları *(9 ve 12 Ağustos 1930)* 173

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin SCF'nin Kurulmasına İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimi *(14 Ağustos 1930)* 178

Yabancı Basının Gözü ile İktidar ve Muhalefetin Oluşumu 182

The Times *Gazetesinin Fethi Okyar ve SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (11 Ağustos 1930)* 182

Pravda *Gazetesinin SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (13 Ağustos 1930)* 185

Vreme *Gazetesinin SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (17 Ağustos 1930)* 187

Der Bund *Gazetesinin*
Fethi Okyar ve SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi
(19 Ağustos 1930) **188**

Tırgovinski Glasnik *Gazetesinin*
SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi
(20 Ağustos 1930) **191**

İKİNCİ BÖLÜM
İktidar ve Muhalefet:
Siyâsî Mücâdeleler ve Çatışmalar **195**

BİRİNCİ KISIM
İKTİDÂRIN/CHF'NİN (YENİDEN) ÖRGÜTLENMESİ **195**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin CHF Binâlarında Rakı İçilmesinin ve Kumar Oynanmasının Engelenmesine İlişkin Mıntıka Müfettişleri'ne Tâmimi
(21 Ağustos 1930) **195**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin CHF'den İstifâlara İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimi
(29 Ağustos 1930) **197**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin CHF'ye Üyelik İçin Mürâcaat Eden Kadınlara İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimleri
(2, 18 ve 20 Eylül 1930) **199**

İKİNCİ KISIM
YABANCI BASININ GÖZÜ İLE İKTİDAR VE MUHALEFET **203**

Mir *Gazetesinin İsmet İnönü ile Fethi Okyar Hakkında Bir Değerlendirmesi*
(25 Ağustos 1930) **203**

The Times *Gazetesinin İsmet İnönü ile Fethi Okyar Hakkında Bir Değerlendirmesi*
(26 Ağustos 1930) **204**

ÜÇÜNCÜ KISIM
MUHALEFETİN ÖRGÜTLENMESİ, ÜYE YAZIMI VE PROPAGANDALARI **205**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin ve Dâhiliye Vekâleti'nin SCF'nin Örgütlenmesi, Üye Yazımı ve Propagandalarına İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimleri
(22 ve 22 Ağustos/2 ve 2, 6 ve 3 Eylül 1930) **207**

DÖRDÜNCÜ KISIM
İZMİR OLAYLARI **213**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin İzmir Olaylarına İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimi *(6 Eylül 1930)* **213**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin Cumhurbaşkanı'nın Açıklamasına İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimi *(10 Eylül 1930)* **215**

İzmir Vâlisi Kâzım Dirik'in İzmir Olaylarına İlişkin Başbakan İsmet İnönü'ye Telgrafı *(10 Eylül 1930)* **217**

Yabancı Basının Gözü İle İktidar ve Muhalefet **217**

Near East Gazetesinin Fethi Okyar, SCF ve Türkiye'nin Siyâsî Durumu Hakkında Bir Değerlendirmesi (4 Eylül 1930) **217**

Müller Raporu'nun Demiryollarına İlişkin Bölümünün Resmî Eleştirisi **222**

BEŞİNCİ KISIM
BELEDİYE SEÇİMLERİ **226**

A) BELEDİYE SEÇİMLERİ ÖNCESİNDE CHF İÇİNDE ADAYLIK MÜCÂDELELERİ **226**

Belediye Seçimlerinde Adaylık İçin CHF Kâtibi Umûmîliği'nden Ricâlar ve Adaylar Hakkında Yapılan Tahkikatlar *(10 Temmuz/16 Ağustos/2 ve 11 Eylül 1930)* **226**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nden Özel Ricâlar *(24 Ağustos 1930)* **228**

B) BELEDİYE SEÇİMLERİ ÖNCESİNDE İKTİDÂRIN VE CHF'NİN SEÇİM HAZIRLIKLARI **228**

Dâhiliye Vekâleti'nin ve CHF Kâtibi Umûmîliği'nin Belediye Seçimlerine İlişkin Tâmimleri ve Yazışmaları *(6, 14 ve 15 Temmuz; 28 Ağustos; 1/2, 4, 13, 14, 16, 18 ve 18, 19, 20, 20 ve 21 Eylül 1930)* **228**

C) BELEDİYE SEÇİMLERİ SIRASINDA İKTİDÂRIN VE CHF'NİN FAALİYETLERİ **239**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin Belediye Seçimleri Sırasındaki Tâmimleri *(26 ve 27 Eylül; 3, 5 ve 5, 6, 7 ve 13 Ekim 1930)* **239**

CHF'den Tasfiyeler **239**

CHF'den İstifâlar **240**

CHF'nin Seçim Etkinlikleri 241

Seçim Sonuçlarına İlişkin İlk Bilgiler 243

Malatya Vâlisi Mehmet Tevfik Birecik'in SCF'nin Malatya Şûbesi ile Faaliyetlerine ve CHF'nin Çalışmalarına İlişkin Başbakanlığa Raporu ***(25 Eylül 1930)*** 246

Malatya Vâlisi Mehmet Tevfik Birecik'in Malatya Belediye Seçimine İlişkin Dâhiliye Vekâleti'ne Raporu ***(10 Ekim 1930)*** 251

CHF Niğde Mûtemet Vekili Râsih Bey'in SCF'nin Niğde'de Teşkilâtlanmasına, Propaganda Faaliyetlerine ve Üyeliklerine ve Niğde Belediye Seçimine İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu ***(20 Ekim 1930)*** 252

Belediye Seçimlerinde CHF İçindeki Çatışmalara Bir Örnek ***(31 Ekim 1930)*** 259

D) SCF'NİN BELEDİYE SEÇİMLERİ SIRASINDAKİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ 261

SCF'nin Belediye Seçiminde Kullandığı Bir Propaganda Bildirisi ***(6 Ekim 1930)*** 261

SCF'nin Belediye Seçimi Sırasında Isparta'da Yayınladığı Bir Propaganda Bildirisi ***(Ekim 1930)*** 263

ARA EK 1: Sabih İzzet: "Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Türk Milleti" 266

ARA EK 2: Sabiha Zekeriyâ [Sertel]: "Şehir Meclisine Namzetliğimi Niçin Koyuyorum?" 273

E) BELEDİYE SEÇİMLERİ SIRASINDA BALIKESİR'DE VE ESKİŞEHİR'DE MEYDANA GELEN OLAYLAR 278

BALIKESİR OLAYLARI 278

ESKİŞEHİR OLAYLARI 282

Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Hilmi Uran ile Eskişehir Vâlisi İsmâil Hakkı Yücel Arasında Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylara İlişkin Yazışmalar ***(24 Eylül 1930)*** 282

F) CHF'NİN BELEDİYE SEÇİMLERİNİN SONUÇLARINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELERİ: BÂZI BELGELER VE BİLGİLER VE SCF'NİN PROPAGANDA FAALİYETLERİ **290**

SİLİFKE **290**

MERSİN **292**

ADANA **293**

CHF (7. Mıntıka) Adana, Silifke, Mersin, Osmâniye, Maraş ve [Gâzi]antep Fırka Müfettişi Hilmi Uran'ın Belediye Seçimlerine İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu ***(26 Ekim 1930)*** **305**

İZMİR **313**

İzmir Vâlisi Kâzım Dirik'in İzmir'de Belediye Seçimi Sonrasındaki Siyâsî Tepkilere İlişkin Başbakanlığa Raporu ***(20 Ekim 1930)*** **315**

ANTALYA **316**

Belediye Seçimleri Öncesinde CHF Kâtibi Umûmîliği'ne İletilen İhbar Yazıları ***(25 ve 28 Haziran 1930)*** **322**

AYDIN **325**

MANİSA **329**

KONYA **332**

SÂLİHLİ, İNEGÖL, BURSA, AYVALIK VE ORHANGÂZİ **333**

DANIŞTAY TARAFINDAN İPTÂL EDİLEN BELEDİYE SEÇİMLERİ VE YENİLENEN BELEDİYE SEÇİMLERİNE İLİŞKİN BİLGİ VE BELGELER **334**

ADAPAZARI **336**

KEŞAN, DARICA, MENEMEN, AYDIN, BORÇKA, URFA, TAVAS, ÇATALCA VE BERGAMA **338**

DİYARBAKIR **339**

BELEDİYE SEÇİMLERİNDE SCF'NİN KAZANDIĞI YERLER **340**

CHF'NİN SEÇİM BAŞARISININ KUTLANMASI **342**

CHF TEŞKİLÂTI YÖNETİMİ HAKKINDA CHF KAYNAKLI BİR İSTİHBÂRAT RAPORU **343**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İktidar, Muhalefetin Feshi, Tasfiyesi ve Sonrası **345**

İzmir Vâlisi Kâzım Dirik'in SCF'nin Olası Siyâsî Faaliyetlerine İlişkin Başbakanlığa Raporu ***(31 Ekim 1930)*** **345**

Sovyetler Birliği'nin SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (10 Kasım 1930) **346**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin CHF Vilâyet İdâre Heyetleri'ne Tâmimi ***(14 Kasım 1930)*** **347**

Yabancı Basının Gözü ile İktidar ve Muhalefetin Son Raundu **349**

Raboçi *Gazetesinin SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (22 Kasım 1930)* **349**

Near East *Gazetesinin SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (22 Kasım 1930)* **352**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin CHF Vilâyet ve Kazâ İdâre Heyetleri'ne Tâmimi ***(26 Kasım 1930)*** **356**

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Cumhurbaşkanı Atatürk'ün SCF Hakkındaki Açıklamasına İlişkin Başbakan İsmet İnönü'ye Yazısı ***(20 Aralık 1930)*** **358**

Dâhiliye Vekâleti'nin Balıkesir'deki Siyâsî Durum Hakkında Başbakanlığa Yazısı ***(17 Ocak 1931)*** **358**

Yeni Adana* Gazetesi Hakkında Yasal Tâkibat** ***(19 Ocak 1931) **368**

CHF Kütahya İdâre Heyeti Başkanı'nın Bâzı SCF Üyelerinin Gizli Faaliyetlerine İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Yazısı ***(Ocak 1931)*** **368**

CHF Milletvekillerinin CHF Taşra Teşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporları **371**

CHF Bursa Milletvekilleri Şefik Lütfi Kavanozoğlu ile Ahmet Refik Güran'ın CHF Bursa Teşkilâtına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporları ***(7 ve 29 Aralık 1930, 27 Ocak ve 9 Şubat 1931)*** **371**

CHF Gümüşhâne Milletvekili Hasan Necmi Ataç, Konya Milletvekili Ahmet Kemâl Zaim ile Aksaray Milletvekili Musâ Kâzım Gürel'in CHF'nin Konya ve Aksaray Teşkilâtlarının Düzenlenmesi ve Genişletilmesine İlişkin Raporu ***(6 Ocak 1931)*** **377**

CHF Rize Milletvekili Ahmet Fuat Bulca ile CHF Erzincan Milletvekili Aziz Samih İlter'in CHF'nin Samsun, Giresun, Rize, Sinop ve Karadeniz Teşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporları ***(3, 8, 25 ve 29 Ocak 1931)*** **391**

CHF Manisa Milletvekili Osman Erçin ile Giresun Milletvekili Hakkı Târık Us'un CHF Manisa Teşkilâtına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu ***(17 Ocak 1931)*** **398**

CHF Kırklareli Milletvekili Şevket Ödül ile CHF Tekirdağ Milletvekili Fâik Öztrak'ın CHF'nin Trakya (Kırklareli, Vize, Üsküp, Pınarhisar, Lüleburgaz, Babaeski ve Tekirdağ) Teşkilâtlarına İlişkin Raporları ***(18 ve 23 Ocak 1931)*** **399**

CHF Tokat Milletvekili Bekir Lütfi Çiftçi ile CHF Sivas Milletvekili Râsim Başara İle CHF Kayseri Milletvekili Reşit Özsoy'un CHF Şebinkarahisar, Sivas, Kayseri, Niğde, Kırşehir, Yozgat, Çorum, Çankırı ve KastamonuTeşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu ***(20 Ocak 1931)*** **416**

CHF Giresun Milletvekili Hacim Muhittin Çarıklı, Bayezıt Milletvekili Hâlit Bayrak İle Balıkesir Milletvekili İsmâil Hakkı Uzunçarşılı'nın Balıkesir'deki Siyâsî Duruma İlişkin Raporu ***(26 Ocak 1931)*** **428**

CHF Edirne Milletvekili Mehmet Fâik Kaltakkıran'ın CHF Edirne Teşkilâtına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu ***(29 Ocak 1931)*** **439**

CHF Kayseri Milletvekili Burhânettin Binzet ile İçel Milletvekili Mehmet Emin İnankur'un CHF İçel ve Silifke Teşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu **451**

CHF Afyon Teşkilâtına İlişkin Bir Rapor **454**

CHF Çanakkale Milletvekili Yusuf Ziyâ Gevher Etili'nin CHF Çanakkale Teşkilâtına İlişkin Raporu **457**

CHF Denizli Milletvekili Mustafa Kâzım Samanlı'nın CHF Denizli Teşkilâtına İlişkin Raporu ***(26 Şubat 1931)*** **464**

CHF Kütahya Milletvekili İbrâhim Kâzım Dalkılıç ile CHF Zonguldak Milletvekili Ahmet Râgıp Özdemiroğlu'nun CHF Eskişehir ve Kütahya Teşkilâtlarına İlişkin Raporu *(5 Mart 1931)* **473**

CHF Mersin Milletvekili İsmâil Hakkı Ramazanoğlu ile CHF Cebelibereket Milletvekili Abdüllâtif Nâci Eldeniz'in CHF Adana, Cebelibereket ve Mersin Teşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu *(6 Mart 1931)* **481**

CHF Sivas Milletvekili Mehmet Şemsettin Günaltay ile CHF Antalya Milletvekili Râsih Kaplan'ın CHF Burdur, Antalya ve Isparta Teşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu *(16 Mart 1931)* **484**

SCF Üyelerinin CHF'ye Katılımları Konusunda Tâmimler *(6 Mayıs ve 21 Haziran 1931)* **492**

Dâhiliye Vekâleti'nin *Yarın* Gazetesi'nin SCF'nin Programını Yayınlamasına İlişkin Yazısı *(30 Haziran 1931)* **499**

Dâhiliye Vekâleti'nin SCF'nin Yeniden Kurulması İhtimâline Karşı Yazısı *(4 Temmuz 1931)* **500**

CHF Elâziz [Elâzığ] Milletvekili Fâzıl Ahmet Aykaç, Aksaray Milletvekili Ahmet Süreyyâ Örgeevren ve Ordu Milletvekili Ahmet İhsan Tokgöz'ün Basın Hakkında TBMM'ye Sundukları Gensoru Önergesi *(4 Temmuz 1931)* **502**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin Basın Konusundaki Tâmimi *(6 Temmuz 1931)* **503**

***Yarın* Gazetesi Yazı İşleri Müdürleri Hayri Muhittin Bey ile Muzaffer Muhittin Bey Hakkında İstihbârat Raporları** *(30 Ağustos ve 7 Eylül 1931)* **505**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin *Mücâdele* Gazetesi Hakkında Tâmimi *(8 Eylül 1931)* **508**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin Parti Üyelerinin Muhalif Basın Karşısındaki Tutumu Hakkında Tâmimi *(8 Eylül 1931)* **510**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SCF İdâre Heyeti Üyeleri, Kurucuları ve Üyeleri Hakkında Toplanan İstihbârat Raporları **513**

BİRİNCİ KISIM
RAPORLAR **513**

İKİNCİ KISIM
DEĞERLENDİRME **584**

Sonuç **615**

Ekler **695**

Kaynakça **841**

İkinci Baskıya Önsöz

Kitabımın ikinci basımı için metinde herhangi bir değişiklik yapmadım. Sâdece gözüme çarpan ya da bana iletilen bâzı olgusal hatâları düzeltmeye gayret ettim. Bu bakımdan dikkatli okuyucularıma teşekkür borcum var. Özellikle de sayın Hasip Saygılı'ya... Aradan geçen yıllarda kitabımın konusuyla ilgili önemli yeni yayınlar yapıldı. Burada bu vesileyle okuyucularla bunları paylaşmak istedim.

İhsan Sabri Balkaya'nın **Serbest Cumhuriyet Fırkası Arşiv Belgelerine Göre 1930 Belediye Seçimleri**, (Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum, 2006) başlıklı kitabını, kitabımın yayınlanmasından önce görmüş olsaydım, muhakkak ki, ihtivâ ettiği çok sayıda belge temelinde, bütün bunlardan da fazlasıyla yararlanmak isterdim. Lâkin buna imkân bulamadığımı üzülerek görüyorum. Kitabım Balkaya'nın kitabıyla âdetâ aynı anda çıkmıştı çünkü... Balkaya'nın bu çok önemli belgesel sunumunun geniş okuyucu kitlesine ulaşması, maalesef yerel imkânlarla sınırlı kalmıştır. Keşke kitabın dağıtım ağı daha geniş olan bir yayınevi tarafından yeni basımı yapılabilse... Böyle bir imkân kitabımı okuyanlar için de yararlı olurdu. Çünkü, Balkaya'nın belgesel kitabında sunduğu dökümanlar da, benim bu kitapta işâret ettiğim hususları kapsamakta ve onları doğrulamaktadır.

Diğer yayınlara gelince: Mehmet Serhan Şâhin, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Malatya Teşkilâtı ve 1930 Belediye Seçimi" (**Toplumsal Târih** Sayı: 195; (Mart 2010), s. 82-85 (bu arada; yazarın yüksek lisans tezi için bkz. **CHP'nin Malatya Teşkilâtı (1923-1950)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008); Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilâtlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", **Ankara Üniversitesi Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi Târih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 39, (2007), s. 117-147; Ömer Karakaş, "Dönemin Yerel Basınına Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Manisa Vilayetinde Teşkilâtlanması ve 1930 Belediye Seçimleri", **History Studies**, Cilt: 2/3, (2010), s. 201-222; Levent Cantek, "Yusuf Ziyâ'nın Akbaba Mizah Dergisi", **Târih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 10; (Bahar 2010), s. 81-126.

Kitabıma ilişkin kaleme alınmış tanıtım yazısı olarak özellikle Burcu Çulhaoğlu "Demokrasiden Fedâkârlık", **Virgül**, Sayı: 28, (Haziran 2007). Elbette Taha Akyol'un "Yakın Târihe Bir Işık", **Milliyet Kitap**, (Şubat 2007) yazısını da unutmuyorum.

Bu arada; Orhan Bursalı, "Atatürk'ün Siyâsal Felsefesi Demokrasiye İzin Vermez miydi?", **Cumhuriyet Bilim-Teknik**, Sayı: 1066, (24 Ağustos 2007) yazısında; kitabımda sunduğum belgelerin tezimi "çürütecek" olduğunu ileri sürüyor. Bursalı ile olan tartışmamızı daha önce **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir** (İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 37-46) kitabımda yayınlama fırsatını bulmuştum. Bu nedenle burada tekrâr etmeye gerek duymuyorum. Eleştirilerini ise klâsik Atatürkçülüğün basit bir tekrârı olarak görüyorum.

SUNUŞ

"Happy Days Are Here Again"[1] şarkısı 1930 yılının ilk günlerinde kaydedildiğinde,[2] Birinci Dünyâ Savaşı'nın bitiminden neredeyse on yıl geçtikten sonra, görünür ve görünmeyen bütün sorunlara rağmen, filizlenmekte olan iyimser beklentiler, müzik dünyâsı aracılığıyla dünyâya yayılmaya başlarken, beklentilerle gerçekler arasındaki derin çelişki de ortaya çıktı. ABD'de 1929 yılının Ekim ayında patlakveren ve ileride dünyâ ekonomik bunalımı adını alacak olan iktisâdî krize rağmen, gelecek mutlu günlerin beklentisi hâlâ sürüyordu. Bu şarkının insanların felâket günlerinde ümit dolu şarkılar duyma ve söyleme ihtiyâcını ne ölçüde karşılayabildiği ise, tabiî bilinemez...

Ben bu kitapta, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF'nin) tam da bu döneme rastlayan öyküsünü anlatmayacağım; SCF mâcerâsının bütününü araştırmak gibi bir amacım da yok. Zâten kitabın "Giriş"inde de göreceğimiz gibi, bu öyküyü konu alan pek çok kitap bulunmaktadır. Bu kitabın amacı ise çok daha alçakgönüllü: Öncelikle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulduğum çok sayıda belgenin ışığında SCF'nin nasıl göründüğünü/görüldüğünü, daha doğrusu iktidârın kendisini ve SCF'yi nasıl algıladığını

1 "Mutlu Günler Yeniden Kapımızda" şeklinde Türkçeleştirilebilir sanırım...

2 Şarkı, Milton Ager ve Jack Yellen tarafından Columbia Şirketi adına 1 Şubat 1930 târihinde kaydedildi.

anlatmaya çalışacağım. Zâten kitabın büyük bir kısmı da bu anlatım çabasının bir ürünüdür.

Bu kitapta sâdece SCF'yi değil, fakat onun yanı sıra, iktidârı/Cumhuriyet Halk Fırkası'nı (CHF'yi) de ele alacağım. Ancak tek başına iktidar, bu kitabın konusunu oluşturmuyor. Bir diğer deyişle, bu kitapta, iktidar, ancak muhalefetle birlikte ele alınmaktadır. Bu bakımdan kitabın sonuna doğru, özellikle 1931 yılı gelişmeleri ele alınırken, yine bu yıla da özel olarak iktidar-muhalefet ilişkileri açısından yaklaşacağım. Bu nedenle 1931 yılında iktidârın bütün etkinliklerine yer vermeyeceğim. Bu konu, bu kitapta ilgi sahamın tamâmen dışında kalmaktadır. 1931 yılında iktidârı ve muhalefeti ancak birbirleri ile olan münâsebetleri bağlamında incelemeye alıyorum ve bunun dışına hiç çıkmıyorum. Okuyucunun bütün kitap boyunca iktidar ile muhalefeti her anlamda bir bütün olarak ele almaya çalıştığımı fark edeceğini umuyorum.

Bu kitabın temel sorunsalı, "Giriş"te de açıkça görüleceği üzere, târihyazımında SCF'yi sorgulamaktır. Bu temel üzerinde, kitabın "Giriş"inde, târihyazımında SCF'yi ele alacağım. Târihyazımı sorunsalı etrâfında konuya ilişkin literatürü elden geçireceğim. Burada da SCF öyküsü anlatacak değilim. Sâdece bu öykünün târihsel bir öykü olarak nasıl ele alındığını göstermeye çalışacağım. Elimden geldiğince geniş bir literatüre dayanmaya gayret ettim. Bu literatürün ne zaman, nasıl ve niçin böyle oluştuğuna ilişkin bir yanıt bulmaya çalışacağım.

"Giriş" ve "Sonuç" arasında okuyucu, dört ayrı bölümde, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde SCF ve iktidar/CHF hakkında bulduğum belgeleri gözden geçirmek imkânını bulacaktır. Belgeleri mümkün olduğunca hem tematik ve hem de kronolojik olarak sıralamaya çalıştım. Bâzen bu yörüngeden kaymalar olduğunu okuyucu hemen fark edecektir. Bundan kaçınmak imkânı bulamadığım durumlarda, ileriye yönelik kronolojik sarkmalar söz konusudur. Bunu temadan ayrılmamak kaygısıyla yaptım. Ama bunları da asgarî düzeyde tutmaya çalıştığımı belirtmeliyim.

"Birinci Bölüm"de, SCF'nin oluşumuna ilişkin belgeler bulunmaktadır. Elimizde bulunan en az sayıdaki belge bu kısma âiddir. "İkinci Bölüm"de ise, iktidar ve muhalefet arasındaki siyâsal mü-

câdelelere ve çatışmalara ilişkin belgeler vardır. "Üçüncü Bölüm", SCF'nin fesh edilmesi süreci ile sonrasına ilişkin belgelerle oluşturulmuştur. Nihâyet, (bir geniş ara ek de sayılabilecek) "Dördüncü Bölüm"de ise, SCF'nin idâre heyeti üyeleri, kurucuları, yöneticileri ve üyeleri hakkında toplanan istihbârat raporları ile bu raporların temelinde yaptığım değerlendirmelerimi sunuyorum.

"Sonuç"ta yeniden başa döneceğim ve târihyazımında SCF'yi bir örnekolay olarak ele alırken, bütün metin boyunca ortaya koyduğum yeni bilgi ve belgelerin ışığında, ele aldığım bu târihyazımının sorunlarına değinerek, yeni bir târihyazımının ilk ipuçlarını da burada oluşturmaya çalışacağım. Vesâyetçi tek-parti rejimi teorisine ilişkin "Giriş"te yapmaya başladığım sorgulamayı, "Sonuç"ta da sürdüreceğim.

Metinde ele aldığım hemen hemen bütün belgelerin orijinallerine de *Ek*'lerde yer verdim. Ayrıca, elimde bulunan ve SCF'yi ve dönemi ilgilendiren iki orijinal broşürü de *Ara Ek* olarak metin içinde sunuyorum. Başka araştırmacılar, orijinal belgelerden yola çıkarak, belki de benden daha farklı değerlendirmeler yapabilirler. Ya da benim gör(e)mediğim başka ilginç noktalar saptayabilirler. Çünkü, belgeler tek başlarına hiçtirler; onları anlamlı kılan ya da kılacak olan târihçinin kendisidir. Belgeler ancak târihçilerin kaleminden konuşabilirler ve her kalemde farklı da konuşabilirler!

Târih, ancak bu şekilde oluşur ve kendisini yeni bir târihe bırakır. Bu süreç ise, bâzen sanıldığının aksine, çok uzun sürebilir. Köşebaşını tutmuş olan egemen târihyazımı kendisini sürdürmek için genellikle umutsuz bir çaba harcar. Hele bu târihyazımı siyâsî ve ideolojik bir egemenliği de içeriyorsa, bu çaba daha da direnç kazanır. Yeni bir târihyazımı ise, mevcut siyâsî ve ideolojik yargıları içeren ve bütün bunları sürdüren eski târihyazımına karşı, farklı siyâsî ve ideolojik bir yaklaşımın ürünü olmamalıdır. Elbette sonuçta, bu farklılığı vurgulaması kaçınılmaz olabilir. Ama işin başlangıcında ana motif bu olmamalıdır. Aksine, yeni târihyazımının temel önerisi, yalnızca yeni bilgiler ve belgeler ve tabiî bu belgelerin değerlendirilmesi temelinde, eskisinin ayakta duramayacak kadar sorgulanması olmalıdır ve bizzat kendisi bu sorgulamayı yapmalıdır. Ben bu metinde bunu gerçekleştirmeye çalışacağım.

GİRİŞ
Târihyazımında Serbest Cumhuriyet Fırkası

> "Artık geçmişten iyi olanı alarak, bizim mirasımız budur deyip, kötü olanı da, zamânın kendiliğinden unutulmuşluğa gömeceği bir safra gibi, bir kenara atma lüksümüz yoktur."
>
> HANNAH ARENDT, *The Origins of Totalitarianism*

Târihi genellikle târihçiler yazar. Ama târih metni yazan herkes târihçi değildir. Fakat kim yazarsa yazsın, eğer okunuyorsa, bu metinler, ortalama târih bilgisini oluştururlar. Dolayısıyla geçmişe ilişkin bilgilerimiz, târihçilerin ya da târih metni yazan herkesin bize aktardıklarından ibârettir. Çok özel bir araştırma yapmadığımız sürece, ki bunu yapanımız pek azdır, târihi öğrenmek isteyenler için kaçınılmaz olan şey, târih olarak yazılanlara erişmektir. Meslekten olsun olmasın târih yazarları ise, geçmiş hakkında farklı târihler üretebilirler. Geçmiş, yalnızca onların seçmelerinden oluşan bir târihi kapsar. Dahası, târih yazarları, geçmişi farklı değerlendirirler. Bu farklı değerlendirmeler, târihin farklı yazılmasına da eşlik ederler.

Yakın dönem siyâsî târihimize ilişkin yazılanlar da bu çerçevede ele alınmalıdır. Yakın dönem siyâsî târihimiz konusunda yazılanlar, bugün bizim "târihsel gerçekler" olarak okuduğumuz, öğrendiğimiz ve aktardığımız şeyleri kapsar. Sorun da tam olarak bu

noktada başlamaktadır. Acaba bütün bu yazılanlarda "târihsel gerçeklik"in payı nedir? Târih, yâni geçmişe ilişkin bilgilerimiz, yetersiz midir ve bu yetersizlikten dolayı eksik ve yine bu nedenle de yanlış mıdır sorusunun yanıtlanması gerekir. Yakın dönem siyâsî târihimizin büyük bir kısmına ilişkin bilgilerimiz pek azdır. Bâzı konular bir tema olarak dahi bilinmezken, başka konular hakkında ayrıntılar hemen hemen hiç yoktur. Bütün bu bilinmezlik denizi içinde, zaman zaman bilgilerimizi oluşturan adacıklara rastlamaktayız. Ancak, en çok bildiğimizi ve değerlendirmelerimizde üzerinde mutâbakat sağladığımızı düşündüğümüz konularda dahi belirli bir sorgulamaya ihtiyaç olduğu da açıktır.

Târihyazımında SCF'yi ele alırken, bir örnekolaydan söz etmek istiyorum. SCF, târihyazımında nasıl ele alınıyor? Niçin böyle ele alınıyor? Ama daha da ileri gidelim: SCF hakkında ne biliyoruz? Bu konuda neler söyleyebilecek durumdayız? Bütün bu söylenenler ve yazılanlar neye/nelere dayanmaktadır? Elimizdeki târihsel malzeme nedir ve bu malzemeye göre neler yazılabilir? Elimizdeki bütün bilgiler ortaya döküldüğünde, SCF hakkındaki değerlendirmelerimizi nasıl değerlendirmeliyiz? Bu örnekolayda bütün bu sorulara yanıt vermeye çalışacağım.

Târihyazımında SCF'yi aktarırken, bunu belirli bir sistematik içinde yapmak istiyorum. Öncelikle bu öykünün târihsel ve kronolojik olarak nasıl örüldüğüne dikkat çekmeye çalışacağım: Elbette yaşandığı dönemde iki ayrı SCF öyküsü/anlatımı ortaya çıkmıştı. Bunlardan ilki, iktidârın resmî bakış açısı idi. Bu bakış açısı, iktidar imkânlarının doğal bir sonucu olarak, resmî görüş olarak belirdi ve uzun yıllar boyunca da öyle kaldı. Bu yıllar boyunca görünür bütün metinler bu görüşün basit bir tekrârı olmaktan ileriye gidemediler. Muhalefetin bakış açısı ise, alternatif bir görüş olarak, kısa sürede görünür olmaktan çıktı. Ancak sözlü olarak aktarılabilir hâlde kaldı. Ama siyâsal hâfızada da yer etti.

Eğer SCF öyküsü ve öykünün değerlendirilmesi *Nutuk*'ta yer almış olsaydı, SCF ile ilgili resmî târihyazımının, başka alanlarda olduğu gibi, bu anlatımı temel almaması için hiçbir neden olmazdı.[1] Ancak, bilindiği gibi, *Nutuk*, 1927 yılında okunmuştur ve bundan

1 Bkz. Cemil Koçak, "Nutuk ve Diğerleri", **70. Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutuk'u ve Dönemi**, ODTÜ Târih Bölümü, Ankara, 1999, s. 135-160.

sonraki siyâsî gelişmeleri içermez. Bu nedenle de, SCF, *Nutuk*'ta yer almaz. SCF hakkındaki ilk resmî değerlendirme(ler), bir siyâsî ve ideolojik yaklaşım olarak, ne zaman ve nasıl oluşmuş olabilir?

Elbette SCF'nin oluşum sürecinde, 1930 yılının yaz aylarının sonlarına doğru, SCF hakkında resmî düzeyde olumsuz bir değerlendirmeye rastlamak imkânı olamazdı. Bu, son derece doğaldır. Ancak, SCF'nin iktidâra yönelik eleştirilerinin gündeme gelmesi iledir ki, iktidârın SCF'ye ilişkin resmî siyâsî görüşü ortaya çıkmaya başlayacaktır. Bunun için de çok zaman geçmesi gerekmemişti. Hattâ şöyle bir ayrım da ortaya konulabilir: Elitler arasındaki siyâsî çatışmaların daha başlangıçta belirginleşmesi ile birlikte, elitler arasındaki farklı ve çelişkili siyâsî değerlendirmelerin ortaya çıkması ve bunların kamuoyuna yansıması arasında belirli, fakat kısa bir süre geçmiş olmalıdır.

Önce 1930 yılının yaz/sonbahar aylarına geri dönerek, iktidârın muhalefet hakkındaki resmî siyâsî görüşünü hatırlamaya çalışalım: Elbette dönemin basın organlarında söz konusu iki farklı bakış açısının ilk görüntülerini bulabiliriz. Nitekim, ileride dönemin basınını hatırlayarak bunu da yapmaya çalışacağım. Fakat bu aşamada bunu yalnızca TBMM tutanaklarından hareketle yapmak istiyorum.

TBMM'de İktidar ve SCF

SCF Genel Başkanı Fethi Okyar, ilk kez TBMM'nin 25 Eylül 1930 târihli oturumunda Gümüşhâne milletvekili olarak bulundu.[2] Dolayısıyla iktidar ile muhalefet arasındaki Meclis tartışmalarının geç kaldığını söyleyebiliriz. Çünkü, açık toplantılar ve basın aracılığıyla zâten söz konusu tartışmalar gerçekleşmişti bile... Bu oturumda iktidar ile muhalefet arasındaki ilk Meclis tartışması da gündeme geldi. Konu, hükûmetin aldığı ve almakta olduğu ekonomik ve mâlî önlemlerdi. Mâliye Vekili ve CHF İzmir milletvekili Şükrü Saraçoğlu'nun hükûmetin mâlî önlemlerine ilişkin açıklamaları, Okyar tarafından eleştirildiğinde, iktidar sıraların-

2 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (TBMM ZC),** Devre: 3, İçtimâ: 3, Cild: 21, 82. İnikat, (25.9.1930) ve Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?,** İstanbul, 1987, s. 117-137.

dan Okyar'a atılan lâflar, daha işin başında Meclis tartışmalarına dahi tahammül sınırının öngörüldüğü kadar geniş ol(a)mayacağının bir işâreti gibiydi. CHF Siirt milletvekili Mahmut Soydan, Denizli milletvekili Mazhar Müfit Kansu, Urfa milletvekili Ali Saip Ursavaş ile Muğla milletvekili Yunus Nâdi'nin söz atmaları ve Saraçoğlu'nun Okyar'ı "Türkçe tahsiline" dâvet etmesi, bu saptamanın örneklerini oluşturmaktadır.

Tartışmaların son noktasında, Saraçoğlu'nun, Okyar'ın Müller Raporu[3] üzerinden hükûmetin mâlî politikasına yönelik eleştirileri karşısında, muhalefeti yabancıların sözcülüğüne soyunmakla ithâm etmesi de, bütün bunlara eklenmelidir. Elbette bütün bu suçlamalar basit bir demagoji idi. Müller'i rapor hazırlaması için dâvet eden bizzat hükûmetti; eğer söz konusu rapordan yararlanmayacaksa, niçin bu dâveti yaptığını açıklaması da yine hükûmete düşerdi. Ancak hükûmet temsilcisi Mâliye Vekili, yabancıların Türkiye'nin mâlî politikasına ve genel olarak ekonomik durumuna ilişkin yaptıkları değerlendirmelere kulak asmayarak, millî bir politika uyguladıklarını savunmaya çalışmıştı. Burada açıkta kalan soru, dikkate alınmayacak bir değerlendirmenin niçin talep edildiği idi.

SCF Kars milletvekili Ahmet Ağaoğlu'nun eleştirileri ise çok daha sert bir şekilde mukâbele görecektir. "Şiddetli gürültüler" karşısında, Ağaoğlu, "Durunuz efendiler, durunuz; dinleyiniz! Burası fikir mücâdelesi yeridir. Gürültü yeri değildir. Buraya biz fikir mücâdelesi için geldik; yoksa gürültü ve kavga için gelmedik. Dinleyiniz; kimseye memleket ve millete merbûtiyyet ve sadâkat inhisârını veremeyiz. Lütfen dinleyiniz" demek zorunda kalacaktır. Ağaoğlu, daha ilk söz aldığı Meclis oturumunda, "Arkadaşlarımızın izzet ve şerefi ile alâkadar olan işlerde imâlı müphem kelimelere lüzum görülmemelidir. Bu, bir ahlâk meselesi; memleketin mukadderâtı âtiyesiyle alâkadardır. Eğer birbirimize karşı bu vaziyeti alırsak..." demek zorunda kalırken, CHF Antalya milletvekili Râsih Kaplan ise, "Sizden mi alacağız bu dersi?" diye soruyor ve yanıtını da hemen kendisi veriyordu: "Ben senden alamam." Bütün bu saldırılar, Ağaoğlu'nun "Efendim sinirlenmeyiniz. Sinirlenmek zaiflere [zayıflara] mahsustur. Size ne

3 Bu konuya ileride (İkinci Bölüm/Dördüncü Kısım'da) ayrıntılı olarak değineceğim.

oluyor? Memleket meselelerinde, haksız da olsa, burada söylenen sözlere hürmet edeceksiniz" sözleriyle karşılanmaya çalışılıyordu. Görüldüğü gibi, muhalefetin daha ilk Meclis oturumunda gündeme getirdiği eleştiriler, iktidar partisi tarafından, hükûmet faaliyetlerinin denetlenmesine yönelik bir etkinlik olarak değil de, muhalefetin saldırısı olarak algılanmıştı. Meclis tartışmalarından iktidârın öğrenebileceği bir konu olmadığı daha ilk adımda ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte, hükûmetin yasa tasarısı muhalefetin de katılımı ile oybirliği ile kabûl edilecektir.[4]

Arada İsmet İnönü Hükûmeti'nin istifâsı ve İnönü başkanlığında yeni hükûmetin kurulması söz konusu olmuş,[5] hemen ardından da 2 Ekim 1930 târihli Meclis oturumunda, yeni hükûmetin programının okunmasından sonra, hükûmet programına ilişkin başlayan tartışmalarda, Fethi Okyar, hükûmetin istifâ etmek zorunda kalmasını yeni başlayan siyâsî tartışmalara bağlamış ve yeni dönemin siyâsî rûhunu da şöyle değerlendirmişti:

> "Bu ihtiyaç, Cumhuriyetimizin parlamento hayâtına yeni bir fırkanın dâhil olmasından doğmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın henüz birbuçuk aylık bir hayâtı vardır. Fakat fırkayı doğuran ihtiyaçlar, yâni münâkaşa hürriyeti ve Büyük Mecliste bir karşı fırka tarafından hükûmet işlerinin murâkabesi o kadar derinden hissedilen ihtiyaçlar idi ki, bunların zarûretlerine katlanmak mecbûriyeti derhâl kendisini göstermiştir. Serbest münâkaşa ve serbest murâkabe, tesirini yalnız hükûmet üzerinde göstermekle kalmamıştır. Bir haftadan beri, Cumhuriyet Halk Fırkası'nda, bu fırka mebuslarının hükûmete karşı yaptıklarını yine hükûmet gazetelerinde okuduğumuz şiddetli tenkitler, hükûmet fırkasının da serbest münâkaşanın feyizli semerelerinden istifâde ettiğini göstermektedir.
>
> Az zamanda bu kadar faydası görülen fırkamızın teşekkülü aleyhine bâzı yanlış telâkkiler mahsûlü olarak, fenâ propagandalar da işitilmektedir. Meselâ, benim İzmir seyahatimde vûkûa gelen tezâhürlerin kıymet

4 Nitekim 22 Eylül târihli ilk Meclis tartışmasının ardından Çankaya'da yapılan toplantıda, Recep Peker, SCF için "bozguncu" tanımlamasını yaparken, Atatürk bu tartışmaya hiç müdahale etmemiştir. Ekim ayı ortalarında ise, bizzat Ağaoğlu, anılarında yazdığına göre, Atatürk'ün sinirli ithamlarına mâruz kalmıştır. Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hâtıraları,** (İlâvelerle 2. Basım: ilk basım 1950), Baha Matbaası, İstanbul, 1969 (yeni basım: İletişim Yayınları, 1994), s. 58 ve 63-67 (ikinci basıma atıfta bulunuyorum). Bütün bunlar, muhalefetin Meclis denetimine de hoşgörü gösterilmediğine ilişkin işâretlerdir.

5 **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 3, Cild: 21, 83. İnikat, (27.9.1930).

ve ehemmiyetini düşürmek için, karşılamaya gelenlerin birtakım sarhoşlardan, serserilerden ibâret olduğuna dâir raporlar yazıldı. Başta **Milliyet** gazetesi olmak üzere bâzı gazeteler, Fethi [Okyar] Bey'in mütemâdiyen yankesicilerle, kaçakçılarla ve asıl ve hüviyeti mâlûm olmayan kimselerle teşriki mesâî ettiğini yazmakta kusur etmediler.[6]

Bir taraftan komünistlerin, diğer taraftan mürtecilerin tahrikâtına âlet olduğum yolunda tezvirat başgösterdi. Fethi [Okyar] Bey ismi mahallî hükûmet memurlarının raporlarında, kaçakçı, yankesicilerle bir arada geçmekte idi. O çirkin propaganda bir kartpostal şeklinde Meclis koridorlarına kadar girmiştir. (...)

Anlayamadığım bir zihniyet var: Amele, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na mensup oldukça iş yolundadır! Vaktâ ki, bu amele [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na intisâp etmek hakkını Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] lehine istimâle başlar; o zaman iş değişir. (...) Bilumum ameleyi komünist telâkki etmek doğru mudur?

Vaktâ ki bir zat [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın Mûtemedidir; onun ahlâk ve evsâfına aslâ toz kondurulmaz. Fakat bu Mûtemet, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na intisâp etmek hakkını istimâl ettiği dakikadan itibâren hiç de şâyânı itimat bir adam değildir. Mürtecidir, fesatçıdır, ahlâksızdır. Bu mantıksızlık gülünç değil midir? Fırka işlerine bu kadar şahsiyet karıştırılırsa, hepimizin gâyesi olan normal bir murâkabe hayâtını tesise imkân kalır mı?

Diğer mühim bir propaganda daha var: İzmir'de, Manisa'da, Aydın'da, Balıkesir'de ve birçok kazâlarda tezâhürler yapan halk, kendiliğinden toplanmamıştır. Birtakım muharrikler, bütün bu halkı kukla gibi istedikleri yerlerde toplamışlardır. Buna bir aklı selim sâhibi nasıl inanabilir? Hayretteyim. Bu muharrikler ne vâsi bir şebeke hâlinde memleketin her tarafını ihata etmişler? Bunların mevcûdiyetinden nasıl olup da, kimse haberdâr olmamıştır?

Haydi Başvekilin bununla meşgûl olmadığını kabûl edelim. Ya Dâhiliye Vekili, ya Vâliler, polisler, jandarmalar, taharrî memurları vesâir memurlar, bunların hiçbiri ifâyı vazife etmemiş midir? Bunların da ifâyı vazife etmediklerini kabûl edelim ve hergün halk ile temasta bulunmak vazifesi ile mükellef olan [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın Müfettişleri, Vilâyet, Kazâ, Nâhiye Mûtemetleri, bunlar da bu muharrikleri görmediler mi ve hükûmeti haberdâr etmediler mi? Bu hayret olunacak bir şey değil midir?

---

6 Bu konuya ileride (İkinci Bölüm/Dördüncü Kısım'da) ayrıntılı olarak değineceğim.

Ben bu muharriklerin kimler olduğunu, neler olduğunu, bu kürsüden size haber vereceğim: Bu muharrikler, hükûmetin bilhassa mâlî ve iktisâdî siyâsetidir. Ancak bu mâlî ve iktisâdî siyâsetidir ki, bütün halk tabakalarına bu kadar derin bir memnûniyetsizlik vermiştir. İşte muharrikler, bu memnûniyetsizlikler ve bu şikâyetlerdir. Size bir muharrik daha haber vereyim: Cumhuriyet Halk Fırkası'nın taşradaki teşkilâtıdır. (...) Fakat asıl büyük muharrik, hükûmetin mâlî ve iktisadî siyâsetidir ki, el'an meydandadır. (...)

Yine diyorlar ki, Fethi [Okyar] Bey ve arkadaşları, temiz adamlardır, Cumhuriyetçidirler. Kendilerinin mürtecilerle teşriki mesâî edeceklerini aslâ düşünmüyoruz. Kendilerini tenzih ederiz. Fakat Fethi [Okyar] Bey'in ve arkadaşlarının mâlûmâtı hâricinde ve onların nâmı hesâbına komünistler, mürteciler harekete geliyorlar. [CHF Antalya milletvekili Râsih (Kaplan) "Değil mi" diye söz attıktan sonra] Tekrar fes giydirileceğinden, Arap harflerinin iâde olunacağından bahsediyorlar. İnkılâp tehlikededir. Bu ne demektir? Kendilerine bu kadar itimat edilen ve maksat ve mefkûreleri bu kadar tenzih edilen Fethi [Okyar] Bey ve arkadaşları, bu teşebbüslerinde muvaffak olamazlarsa, o hâlde Cumhuriyet icâbâtından olan serbest murâkabe hayâtına girmekten, fırka teşkilinden sarfı nazar etmek lâzımdır.

Eğer Fethi [Okyar] Bey Cumhuriyetin Türkiyemizde normal olması ve ebedîleşmesi için gördüğü bütün teşviklere rağmen fırka teşkil edemezse veyâ fırka teşkili bâzı yanlış düşünenlerin iddiâları gibi, inkılâbı tehlikeye düşürecekse, o hâlde daha uzun bir zaman için fırka teşkilinden sarfı nazar etmek, daha uzun bir zaman Mecliste murâkabeyi tek bir fırkaya terk etmek icâb eder. Maksat bu ise, bunu açıkça ifâde etmek daha dürüst bir hareket olur. Halbuki hakikat böyle değildir. Benimle teşriki mesâî eden arkadaşlar, bütün aşk ve imanları ile, Cumhuriyetçidir, Laiktir, Milliyetçidir. Bunu kuvvetle ve iftiharla söylemek isterim.

Hakikat şudur efendiler: Halk, mâlî ve iktisâdî sıkıntıdadır. (...)

Demek istemiyorum ki, memleketimizde mürteci kalmamıştır. Tekrar fes giyilmesini isteyen ve Arap harflerini arzu eden hiç yoktur demiyorum. Hayır, böyle bir iddiâ hatırımdan geçmez. Cumhuriyetimizin ve müşterek idealimizin düşmanları olan bu muzır insanlara karşı birlikte cephe almak ve bir safta mücâdele etmek, hepimizin dâimâ en aziz bir vazifesi olacaktır. Fakat ben şunu demek istiyorum: Halkı hergün, her saat tazyik eden mâlî ve iktisâdî sıkıntıları unutarak, yalnız mürtecileri düşünmek ve

bu düşünce ile Cumhuriyetin normal bir hayâta girmesini geciktirmek, pek hatâlı bir harekettir. (...)

Diyorlar ki, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı], Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin kendileri ile berâber olduğuna ve bu fırkayı hükûmeti devirmek maksadı ile teşkil ettiğine dâir propaganda yapıyor. Hayır efendiler, ne ben, ne arkadaşlarım, Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin yüksek gâyelerine karşı büyük bir hürmetsizlik olan böyle yalandan propaganda yapmaktan veyâ propagandaların yapılmasına müsaade etmekten münezehtir. Bunu sûreti kat'iyede tekzib ederim."[7]

Okyar, konuşmasında, bir yandan, muhalefet partisine isnâd edilen suçlamaları red ederken, diğer yandan da, Atatürk'e olan bağlılığını vurgulama gereğini hissetmişti. Okyar, belediye seçimlerinin sürdüğü bir sırada, iktidârın seçimler sırasında aldığı tutumdan da şöyle şikâyetçi oluyordu:

"Muhterem Dâhiliye Vekili [Şükrü Kaya], memurların polis ve jandarmanın belediye intihâbâtı işlerine müdahalelerini men edememektedir. Bu, bir fâciâdır. Siyâsî rüşd sâhibi olduğunu ispât etmiş olan Türk milletinin serbestçe ve nezâhetle intihap hakkını istimâl edebilmelerini görmek, bütün Cumhuriyetçiler için bir gâye olmak lâzımdır. Maalesef bunun Bursa vilâyetinde, Eskişehir, Adana, Antalya vilâyetlerinde, Kocaeli vilâyetinde ve müteaddit kazâlarda, bütün müntehiplerin huzûrunda hükûmet memurları tarafından vâki olan müdahaleler ve tehditler, bu gâyeyi muhterem Vekilin temin edemediğini göstermektedir. Bursa vilâyetinde Vâlinin, birçok kazâlarda memurlar, muallimler, muhtarlar ve ihtiyar heyetleri huzûrunda gayri kâbili inkâr tehditleri ve müdahaleleri vâki olmuştur. Şimdiye kadar bu Vâlinin müntehiplerin hakkına vâki olan tecâvüzlerini tahkik için olsun bir müfettiş bile gönderilmemiştir. Müntehiplerin Teşkilâtı Esâsîye Kânunu'nda musarrah olan hak ve hürriyetlerinin alenen hükûmet memurları tarafından ayaklar altına alınmasına karşı seyirci kalmak, bir Cumhuriyet Hükûmeti'nden intizâr edilemez."

Okyar, yeni hükûmetin programında vergilerin ağırlığından bahisle, vergi yasalarının yeniden gözden geçirileceğine ve vergilerin hafifletileceğine ilişkin vaadlere de değinerek, iktidârı, "Nihâyet efkârı umûmîye karşısında geri döndünüz ve şimdiye kadar

7 **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 3, Cild: 21, 84. İnikat, (2.10.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

üzerine toz kondurmak istemediğiniz kânunların birçoklarını tâdil etmek zarûretinde kaldınız. Vergiler ağırdır demek, propaganda yapmak değildir. Bunu propaganda zannedebilmek için, bugünkü demokrasi cereyanlarından tamâmen uzak kalmış ve Cumhuriyet mefhumunu anlamamış olmak lâzımdır. (Gürültüler; "o" sesleri). Bir Cumhuriyette vatandaşlar vergi bahsini açık münâkaşa ettikleri zaman, 'Bakınız, bakınız; vergilerin ağırlığından bahse cüret ediyorlar' diyen bulunursa ve bunu diyenler, Cumhuriyetin Mâliye Vekâleti gibi mühim bir sandalyesini işgâl ederlerse, onlara Cumhuriyetin icâbâtını hatırlatmak cümlemizin borcudur. Uluorta söz söylemek zamânı geçmiştir. Bundan böyle söyleyeceğiniz sözlerin efkârı umûmîyede akisler yapacağını düşünmek mecbûriyetindesiniz. (Gürültüler)" demek sûretiyle eleştiriyordu.

Şükrü Saraçoğlu ise, bütün bu eleştirileri, "itirâf edeyim ki, şimdiye kadar söylenen sözler arasında umûmî tenkit mâhiyetini geçecek herhangi bir fikir kokusu veren beyânata tesâdüf etmiş değilim" şeklinde yanıtlayacaktır. Saraçoğlu, Okyar'ın "beyânatları arasında hiçbir fikrî esâsî bul[a]ma"mıştı. Okyar'ın "müsbet bir yolda hizmet" etmesini istiyordu. Saraçoğlu, Okyar'ın bir sorusu üzerine de, gâyet mânidar bir şekilde, bütçede masraf indiriminin "Osmanlı borcu yükü"nde yapılacağını belirtiyordu ki, bu imâ, Okyar'ın Pâris Büyükelçiliği sırasında Osmanlı borçlarının altınla ödenmesine yönelik talebini eleştirmeye yönelikti.

İktisat Vekili ve CHF Burdur milletvekili Mustafa Şeref Özkan ise, Saraçoğlu'nun aksine, Okyar'ın, "içtihat prensipleri" ortaya koymak yerine, yalnızca "şikâyetnâme" okuduğunu ileri sürüyordu. Okyar'ı son on yılda alınan ekonomik mesâfeyi görmezden gelmekle suçlayan Özkan, bunun en iyi örneğini ekonominin ve toprağın tamâmen ve yalnızca Türklerin eline geçmiş olması olarak gösteriyordu. Görüldüğü gibi, CHF hükûmetinin bakanları ve milletvekilleri, muhalefetin eleştirilerini, yararlanacak konular olarak değil de, yalnızca karşı saldırı ile savunulması gereken bir saldırı furyası olarak değerlendiriyorlardı.

Dâhiliye Vekili ve CHF Muğla milletvekili Şükrü Kaya da, Okyar'ı şikâyetlerini yanıtlarken, "Ben Cumhuriyet Halk Fırkası Hükûmeti'nin dâhilî işlerinin mesûliyetini alan bir vekilim. Cumhu-

riyet Halk Fırkası'nın kânunlarını heryerde herzaman tatbik etmek, millî ve vicdanî vazifemdir" diyordu. Dâhiliye Vekili, yasalardan CHF'nin malı olarak söz ediyordu! Kaya, "Çünkü ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın millî, iktisâdî, mâlî siyâsetlerini, bu memleketin yegâne selâmeti yolu görüyorum; bundan inhiraf olunursa, bu memlekete büyük zararlar geleceğine kâniim" şeklinde görüşlerini ortaya koyuyordu. Kaya, seçimde "bitaraf" olmasının nedenini de "kânunperver" olmasına bağlıyordu. Kaya, muhalefet partisinin vâr olabilmesini de yine iktidârın karârına bağlıyordu: "Kendileri burada bizim fırkamızın eseri olarak ispâtı vücut ediyorlar." Dâhiliye Vekili'ne göre, SCF'nin kuruluşu sırasında, "bâzı mağşuş, gayri mâlûm unsurların [partiye] gireceği" bahis konusu olmuştu ve bu konuda kendilerine yardımcı olacaklarını söylemişti. Bu nedenle de, Dâhiliye Vekâleti, 1 Ekim 1930 târihinde, bir tâmiminde, "Fırkanın esas itibârile Laik ve Cumhuriyetçi olduğu programlarında mündemiçtir. Münasip görecekleri yerlerde şûbe açabilecekleri gibi, kânûnî mânii olmayanların da bu fırkaya girebilecekleri tabiîdir. Ancak fırkanın Laik ve Cumhuriyetçi olmasına rağmen, bâzı irticâ unsurlarının fırkaya girerek, muhitlerinde menfî faaliyette bulunmaları, kendilerince de muhtemel ve mahsurlu olduğunu ifâde ettiklerinden, icâbında Serbest Cumhuriyet Fırkası tenvir edilmek üzere, bu fırkaya girecek şüpheli kimselerin gâyet mahrem ve bitaraf bir tarzda şahsiyet ve hüviyetlerinin tesbitile peyderpey iş'ârını ricâ ederim" demişti.[8] Kaya, kendilerinin bu yardımcı tutumuna ve "Fethi [Okyar] Beyefendiyi düşmeleri muhtemel olduğu bâzı sui mukarenetlerden kurtarmak esâsı"na karşın, "Fethi [Okyar] Beyefendi[nin] şimdi kendisine her mürâcaat edeni ve bize her muhalif olanı kabûl ediyor, benimsiyor ve hepsine birden bunlar arkadaşımdır, hepsi Cumhuriyetçidir, hepsi Laiktir diye, kendisinin çok yüksek olan şahsiyetlerile temiz insanlar arasına karışan bâzı nâlâyık kimseleri de örtmek istiyor" diye suçluyordu. Kaya'nın suçlaması şöyle sürüyordu: "Ben polis ve adliye kuyûdatile biliyorum ki, Fethi [Okyar] Bey'in hâriçteki arkadaşları arasında irticâ ile mahkûm olmuş millete ihânette bulunmuş, Hilâfet ve Saltanat

8 Bu konuya ileride (İkinci Bölüm/Üçüncü Kısım ve Dördüncü Bölüm/Birinci Kısım'da) ayrıntılı olarak değineceğim.

komitelerine girmiş adamlar vardır." Kaya'ya göre, SCF'nin içine birçok "müfrit" unsur katılmıştı. Bunlar "Menemen'de fesleri kalıpladılar, Balıkesir'de tekkeleri süpürdüler, Akhisar'da bayrak açtılar." Kaya, 31 Mart örneğini vermek gereğini de hissetmişti.[9]

Kaya'nın son savunması, belediye seçimindeki baskılara ilişkindi ve Dâhiliye Vekili, birkaç küçük istisnâ ile tüm suçlamaları red ediyordu. Kaya'ya göre, "Hükûmetin polisini ve jandarmasını, belediyenin veyâ herhangi bir dâirenin önünde gezerken görmek ve buna derhâl müdahaledir demek doğru değildi." Kaya, "İzmir hâdiselerinden mütenebbih olarak bütün şehirlerde intihâbat esnâsında hâriçten tasarruf edeceğiniz kuvvetleri intihap merkezlerine getiriniz ki, vatandaş kanı dökülmesin dedik. (...) Vatandaşlar arasında bütün belediyelerin reyi serbestisini muhafaza ile mükellef olan mahallî jandarma, kaymakam, vâli, intihâbat cereyan ettikçe orada hazır bulunacak ve zâbıta ve inzibat tedbirleri alacaktır" diyordu. Kaya, özellikle Antalya, Adana ve Eskişehir'deki olaylardan söz ediyordu. Kaya'nın konuşması da, tam olarak bir karşı saldırı sayılırdı.

Adliye Vekili ve CHF Sinop milletvekili Yusuf Kemâl Tengirşenk ise, mahkemelere müdahale olduğuna ilişkin iddiâları red ediyor ve "Türk adliyesi[nin] müdahaleden âzâde" olduğunu belirtiyordu. CHF Siirt milletvekili Mahmut Soydan, Fethi Okyar'ın konuşmasında yalnızca "tâli meseleler"e temâs edildiğini ileri sürüyordu. "Fethi [Okyar] Beyefendinin bugünkü nutkundan amelî hiçbir fayda hâsıl olmaz"dı. İktidârın muhalefetten öğrenebileceği hiçbir şey olmadığı bir kez daha açıklığa kavuşmuştu.

Başbakan İsmet İnönü, eleştirilere verdiği yanıtta, "karşı taraf" lideri Ali Fethi Okyar'ın konuşmasında "çok mâhirâne taktikler, politika tuzakları" olduğunu belirtiyordu. Ancak kendisi de "epeyce gün ve tenkitler" görmüş olduğundan "güzel taktik" olarak nitelediği "bu tuzakları ve oyunları birer birer teşhis etmek" istediğini söylemişti. İnönü, hükûmet değişikliğinin de SCF ile hiçbir ilgisinin olmadığını ileri sürüyordu. İnönü, SCF'nin oluşumunda "samimî olarak teşvik" gösterdiklerini ve ellerinden gelen

9 Kaya, konuşmasında, ileride (İkinci Bölüm/Beşinci Kısım'da) değineceğim şekilde, Dâhiliye Vekâleti'nin 5 Eylül 1930 târihli bir tâmiminden daha söz etmektedir. Bu konuya ileride (Dördüncü Bölüm/Birinci Kısım'da da) ayrıntılı olarak değineceğim.

yardımı da yaptıklarını belirttikten sonra, hükûmete karşı bütün bu eleştirilere "tam bir ay" boyunca yanıt vermediğini ve ancak Sivas konuşmasında zorunlu olarak yanıt vermek ihtiyâcını hissettiğini belirtiyordu. Ancak İnönü'nün yaptığı hesap doğru değildi: SCF resmen 12 Ağustos'ta kurulduğuna ve İnönü'nün Sivas konuşması da 30 Ağustos târihli olduğuna göre, Başbakanın yanıt vermesi üç hafta sonra olmuştu! Başbakan İnönü, bu târihten sonra da hiçbir eleştiriye yanıt vermediğini vurgulamıştı. Basında gündeme gelen şiddetli ve sert eleştiriler karşısında da hiç sesini çıkarmadığını ileri sürüyordu. İnönü, Fethi Okyar'ın da kendisi kadar "mütehammil" olmasını istiyor ve bu takdirde "politika mücâdelesinde çok tekâmül" yapabileceklerini belirtiyordu. Başbakana göre, "memleketin şu köşesinde mûtemet, mümessil veyâ fırka teşkilâtına tâbi herhangi bir zavallı adamın hatâsını, bize, hükûmete, rejime –rejim tâbirini kendileri kullanmadılar– bütün bu teşkilâta isnâd etmek, zayıf bir anlayıştı." Ancak bu cümle, Şükrü Kaya'nın SCF'yi ithâm ederken kullandığı örneklerle tamâmen çelişki içinde idi. Başbakan da, tıpkı Dâhiliye Vekili gibi, tüm ithamlara karşı memurları(nı) savunuyordu. Başbakanın Okyar'a karşı eleştirileri demagojikti. Okyar'ın son yirmi yılda hiç değişmediğini belirtirken, hükûmetinin sık değişen kararlarını, tekâmülün doğal sonucu olarak savunuyordu. Mecliste CHF'yi "memlekette teşhir etmek için en ufak bir tereddüt gösterme"diği için de Okyar'ı eleştiriyordu. Başbakana göre, İzmir'de saldırgan olan da SCF idi. Ayrıca, SCF'yi muhalefeti kendi tekeli altına almakla da suçluyordu. İnönü'nün bir eleştirisi de, tıpkı diğer iktidar milletvekillerinin yaptıkları gibi, Okyar'ın iktidara yönelik eleştirileri dışında, muhalefetin kendi özgün programının ayrıntılarını ortaya koymamasıydı. İnönü, "elimden kaçamazlar; behemehâl söyletirim" derken bunu kasd ediyordu; "Muayyen meseleler ve fikirler üzerinde, fikir münâkaşalarında hangi köşeden kaçsalar, öteki köşede kendilerini yakalayacağım." Ancak Başbakanın gözden kaçırdığı bir nokta, kurulduğu târihten bu yana iktidar partisi olan CHF'nin hiçbir zaman bir parti programı ilân etmemiş olmasıydı! İnönü, iktidârının bütün geçmişini savunmaya hazır bir konumda olduklarını söylerken, Okyar'ın geçmişine ilişkin bir eleştiride bulunmamaya gayret ettiğini de imâ etmekten

çekinmemişti. Ancak yine de Osmanlı borçlarının ağırlığı meselesine değinmeden geçememişti. İnönü, "millî iktisat" politikası izlediklerini belirtiyordu. Konuşmasında devletçilik sözcüğünü hiç kullanmamış olması dikkat çekicidir. Ona göre, aleyhte söylenen sözler, "tâlihsiz, dermansız, esassız şeylerdi." İnönü, hükûmetinin politikasını ve uygulamalarını kuvvetle savunurken, muhalefetin eleştirilerini karşı saldırılarla geriletirken, "programımızı, fikirlerimizi, icraatımızı bu kadar kuvvet ve isâbetle tebârüz ettirmek için, Fethi [Okyar] Bey'in itirazlarından ve fikirlerinden daha kolay, daha uygun bir vesile nerede bulunabilir?" diye soruyordu. Anlaşılan Başbakan, muhalefetin eleştirilerini, yalnızca iktidârın haklılığını bir kez daha vurgulamak için bir vesile saydığını belirtmeye gayret ediyordu.

Okyar, Başbakanı yanıtlarken, "Ben bu fırkayı teşkile teşebbüs ettiğim zaman birçok ithamlar altında kalacağımı tahmin etmiştim. Fakat hiçbir zaman beni en ziyâde teşvik etmiş olan muhterem Başvekil [İsmet İnönü] Paşa tarafından bu kürsüden ecnebi sermâyesinin simsarı veyâ herhangi bir bankanın menâfiini muhafaza ile mükellef olduğum veyâ herhangi bir rıhtım şirketinin menâfii endişesile mukayyet bulunduğum ittihâmı karşısında –velev imâen olsun– kalacağımı aslâ düşünmezdim" diyerek, saldırıları yanıtlamaya çalışmıştı. Okyar, Başbakanın demagojik saldırıları karşısında, eleştirilerini yinelemekle yetinmişti. Okyar, Osmanlı borçları konusunda da kendisinin yaptığı anlaşmanın, gerek Başbakan ve gerekse dönemin Mâliye Vekili tarafından Mecliste övülmüş olduğunu hatırlatmak ihtiyâcını duymuştu.

CHF Kâtibi Umûmîsi ve Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, Okyar'ın CHF'deki yeni düzenlemeleri muhalefet karşısında zorunlu tasfiyeler olarak nitelemesi üzerine, CHF'nin taşra teşkilâtını takviye ettiğini belirtme gereğini duymuştu. Arıkan, CHF'nin üye sayısının 800.000'in üzerinde olduğunu da açıklamıştı. CHF Antalya milletvekili Râsih Kaplan da, Antalya'da SCF teşkilâtının "nutuk söylerken halkı açıktan açığa hükûmet aleyhinde tahrik ve tehyîc ediyor ve halkla hükûmet arasında bir uçurum" açıyor olmakla suçluyordu. Kaplan'a göre, bunları söyleyen kişi tutuklanmalı idi, fakat yalnızca mahkemeye sevk edilmekle yetinilmişti. Yine Kaplan'a göre, CHF 1919 yılındaki imanla mücâdeleye yi-

ne hazırdı. Kaplan, SCF'nin teşkilâtında yapılan bâzı konuşmalara atıfta bulunarak, hükûmet ve İnönü aleyhine yapılan konuşmaların, SCF'nin niteliğini yeterince ortaya çıkardığı görüşündeydi. Kabahat tamâmen tanımadığı kişileri teşkilâta memur eden Okyar'ındı. Bu nedenle memleket "karmakarışık" olmuştu. CHF Aksaray milletvekili Besim Atalay ise, Okyar'a şunları soruyordu: "Siz Cumhuriyetçi idiniz, siz Laik idiniz mâdem; siz birçok sahalarda demiryolu yapmak husûsunda, inhisarlarda vesâirede bizimle berâberdiniz, acaba niçin ayrıldınız? Niçin bu kadar dedikoduya yol verdiniz? Niçin memleketi iş zamânında iken bu kadar çalkalandırdınız? Bol bol muhalif geçinen gazeteleri sövdürmek için mi? İnsaf edin. Bu gazetelerin, bu fırkanın teşkilinden evvelki lisânına, bir de şimdiki lisânına bakınız. Bu mudur hürriyet dediğiniz? Bu tekâmül değil, (...) tedennidir, dejenerasyondur, bu düşmektir, sükûttur." Atalay'a göre, Kaya ile Kaplan'ın da belirttiği şekilde, SCF teşkilâtında "İsmetler saltanatını yıkacağız" şeklindeki sözler, "inkılâp düşmanlığı" idi. Bütün bu konuşmalarda ilginç olan nokta, bütün iktidar mensûbu milletvekillerinin SCF'nin İstanbul/Beşiktaş teşkilâtının açılışında yapılan bir konuşmaya atıfta bulunarak, buradan partiye ilişkin genellemelere varmalarıdır.

Oturumun sonuna doğru Başbakan yeniden söz alarak, bu kez Okyar'a karşı eleştirilerinin yanlış algılanan noktalarını aydınlatmak istemişti. Okyar'ın 1928 yılında Osmanlı borçları konusunda yapılan anlaşmayı imzâlarken, kendi tâlimâtı ile bunu yaptığını belirtme gereğini duymuştu. İnönü, "mesûliyet bizimdir" demişti. Başbakanın bu defâki konuşması ise, daha yumuşak ve muhalefet ile bir diyalog arayışına yönelik olarak kabûl edilebilir. Bununla birlikte, İnönü esasta ısrarlı olduğunu vurguluyordu: "Memlekette istedikleri gibi propaganda ve zulüm yaptıktan ve söz söyledikten sonra, mazlum rolü takınmalarına da aslâ mahâl vermek istemeyiz."

Nitekim Okyar, Başbakanın bu konuşmasındaki yumuşaklık ile son sert cümlesini de yanıtlamak gereğini duymuştu: "Kendisinin insâfa rücû etmiş olmasından nâşi arzı teşekkür ederim." Okyar, Başbakanın son saldırılarını ise yanıtlamaktan kaçınmıştı; "bu iddiâlar" onun "nazarında kavlü müceredden ibâretti." Bunlar üzerinde bir tartışma faydasız ve sonuçsuz kalmaya mahkûmdu.

Meclis tartışmaları son derece sertti. İktidârın ise muhalefetin eleştirilerinden ve denetiminden yararlanarak, kendi politikasını ve uygulamalarını yeniden gözden geçirmek gibi bir eğilim ve anlayış içinde olmadığı açıktı. Aksine, muhalefet saldırıların ana yönünü oluşturacak ve iktidar yalnızca kendi politikasını daha da güçlü bir şekilde savunma konumunda kalacaktı. Bu noktada sorulmaya değer olan soru, eğer ondan bir yarar umulmuyorsa ve umulmayacaksa, muhalefetin niçin oluşturulduğu ve Meclise de sokulduğudur.

İktidar ile muhalefetin Meclisteki ikinci sert tartışması, Fethi Okyar'ın, "belediye intihâbâtına karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekili [Şükrü Kaya]'dan istizahta bulunulmasına dâir takriri"[10] üzerine, 15 Kasım 1930 târihinde gerçekleşti.

Okyar, seçmenlerin oylarını kullanmak için sabır ve ısrarla sandık başlarında beklemeleri üzerine, "bâzı hükûmet memurları ve bâzı fırkacılar[ın] bundan pek ziyâde telâş gösterdikler"ini belirtiyor ve "reylerin arzu edilen tarafa verilmediği görüldükçe [de] asabiyet[in] ziyâdeleşti"ğini ileri sürüyordu. Bu konuda ısrarlı davranan seçmenlere ise, "komünist ve anarşi lekeleri sürülmek istenil"mişti. Okyar, SCF'nin kurulmasından önce "bütün memleket halkının hükûmetten memnun olduğunu" işittiklerini anlatıyor ve halkın birdenbire nasıl "mürteci" oluverdiğini soruyordu. Okyar'a göre, her kim ki oyunu serbestçe kullanmak istemiştir, "irticâ" olarak vasıflandırılmıştır. Öncelikle SCF için oy kullanacakların seçmen defterinde isimlerinin olmadığı belirtilerek, oy kullanmalarının önüne geçilmişti. Birçok seçmenin gerçekten de isimleri defterlere kaydedilmişti. Fakat defterlerde isimleri olan ve SCF'ye oy verecekleri tahmin edilen seçmenlerin isimleri defterde bulunmadığı gerekçesi ile bu hakları engellenmiş; ardından bu seçmenler yerine başkalarına sahtecilikle bu isimler adına oy kullandırılmıştı. Bâzı seçmenlerin ise nüfus cüzdanlarına bir bahane ile itirâz edilmişti. Yeni nüfus kâğıdı almak da mümkün olamamıştı. Bâzı yerlerde ise, SCF lehine oy kullanacak olan seçmenlerin sandık başına gitmeleri güvenlik güçleri tarafından engellenmişti. Sandık başlarında toplananlar da dağıtıl-

10 **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 4, Cild: 22, 3. İnikat, (6.11.1930).

mışlardı. Son olarak bâzı seçmenler de göz altına alınmışlar ya da tutuklanmışlardı. Bu, o kadar keyfî bir uygulama olmuştu ki, mahkemeler bu gibi kimseleri derhâl serbest bırakmışlardı. Dâhiliye Vekâleti, memurlara bütün bu ileri sürülen iddiâları gerçekleştirmek için tâlimat vermişti. İktidar partisine oy vermek isteyenler ise, aksine, bütün kolaylıklardan yararlanabilmişlerdi.

Adana'da seçmen sayısından daha çok oy kullanıldığı resmen saptanmıştı. Kullanılan oyların yarısı ise, yasaya göre geçersiz sayılmalı iken, Adana Vâlisi, oyların geçerli olduğuna hükmetmişti. Oysa bütün bu iddiâlar, seçim komisyonu tarafından tutanakla saptanmıştı. Bir başka seçim komisyonu, sandıktan tomar hâlinde çıkan oyların sandığa birlikte atıldığı izlenimi verecek şekilde çıktığını tutanakla belirlemişti. Kullanılan parmak izleri birbirinin aynısıydı. Mersin'de SCF 1.734 ve CHF 960 oy almış olduğu hâlde seçim devâm ederken, seçimin altıncı gününden itibâren iktidar ve mahallin mülkî idâre âmirlerince alınan önlemlerle, seçimin sonucu değiştirilmişti. Muhalefet "irticâ ve Bolşeviklik" töhmeti altında bırakılmıştı. Bâzı SCF üyelerinin de partilerinden istifâ etmeleri için baskı yapılmıştı. Benzer olaylar Konya'da da olmuştu. Pek çok yerde olduğu gibi, seçmenlerin büyük bir kısmının oy kullanmasına engel olunmuştu. Mülkî idâre âmirleri, muhtarlar üzerinde de baskı kurmuşlardı. Eskişehir'de ve Balıkesir'de de SCF'ye saldırılar olmuştu ve seçmenler üzerinde şiddetli baskı kurulmuştu. Benzer uygulamalar Antalya, İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli, Aydın, Bursa, Denizli, Muğla, Kütahya, Isparta, Malatya, Trabzon, Bolu, Gâziantep, Kırşehir, Giresun, Rize, Niğde, Çankırı, Amasya, Manisa, İzmir, Çatalca ve Silivri'de de olmuştu. Silivri'de sandıktan çıkan oylar iktidar partisi lehine değiştirilmişti. Buna daha birçok yerde de rastlanmıştı.[11] Bütün şikâyetler yapılmış, ama sonuç almak mümkün olamamıştı.

Okyar, SCF, Atatürk'ün "teşvik ve tasvibi ile [Türkiye Büyük] Millet Meclisi'nde murâkabe hayâtını uyandırmak, neşir ve ilân ettiği prensip ve kanaatleri etrâfında mücâdele etmek için meydana çıkmıştır" dediğinde ve belediye seçimindeki şikâyetlerini açıklarken çok sayıda itirazın yanı sıra, bu kez CHF Afyonkarahisar mil-

11 Bu konulara ileride (İkinci Bölüm/Beşinci Kısım'da) yeniden değineceğim.

letvekili Ali Çetinkaya'nın "milleti, memleketi karıştırmak istiyorsunuz"; "daha dün bizden olan birkaç arkadaşımızın başına geçerek, ağzınıza gelen herşeyi söylüyorsunuz; nereye gittiğinizin farkında mısınız?" şeklindeki suçlaması ile karşılaşacaktır. Okyar, bu koşullar altında "memlekette serbest bir siyâsî hayat teessüs edemez" derken, CHF Afyonkarahisar milletvekili İzzet Ulvi Aykurt, "ya anarşi mi olsun" şeklinde yanıt veriyordu. CHF Karesi/Balıkesir milletvekili Ali Şuuri ise, Okyar'ın "memlekette siyâsî fırkaların teşkiline cebren muhalefet ediliyor" sözleri karşısında, muhalefetin "samimî olmak şartı"na dikkat çekiyordu. Okyar, belediye seçiminin yenilenmesini istiyordu. Ama bu talep de, "memleketi alt üst etmek değildir" sesleriyle karşılanmıştı.[12]

CHF İzmir milletvekili Vâsıf Çınar, Okyar'ın konuşmasını "Cumhuriyetin sarsılması, anarşi meydana gelmesi" olarak tanımlıyordu. Ona göre, seçim sandıkları önünde asıl SCF taraftarları hâdise çıkarmışlardı; "bir polisin ve bir jandarmanın müdahalesi bu kadar zararlı değildi." Yine ona göre, "üzerinde kravat ve yakalık olmayan, ayağında kundurası bile bulunmayan birtakım adamlardan mürekkep bir grup" hâdise çıkarmıştı. Çınar, "Temenni ediyorum bana nasip olsun ve intihap sandıklarının başında Serbest Cumhuriyet Fırkası'na rey vermek için gelen kadın ve erkek grupları arasında münevver kütlelere tesâdüf edeyim. Üstleri başları perişan bu vatandaşların elbette hakkı reyi vardır. Fakat bu halk kütlesi, rey vermek için bu kadar arzu göstermez. Onlar fırkacılar tarafından sevk edilir, onlar tâlimatla yürütülür. O hâlde bu yaygaraları yapanlar, zavallı mâsum adamlardır. Mesûller, onları bin türlü propaganda ile iğfal eden fırkacılar ve o teşkilâtı idâre edenlerdir." diyordu. Çınar'a göre, tanıdığı bâzı âileler bu nedenle oy vermekten kaçınmışlardı. "Erbâbı haysiyet" oy kullanamamıştı. Ona göre, "halk kütleleri vakayi ve hakayika tamâmile nüfuz edemeyecek olan halk kütlesi, sistematik, mütemâdî bir propaganda ile, herhangi bir zümre aleyhine dâimâ tahrik edilirse ve bu tahrikâtta hiçbir insaf gösterilmezse, elbette bu gibi vak'aların zuhur edeceği tabiî" idi. Çınar, CHF için oy kulananların "mühim bir ekseriyetle okur yazar takımından" olduğu-

12 **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 4, Cild: 22, 5. İnikat, (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 189-237.

nu, muhalefet partisine oy verenlerin "büyük bir kısmı[nın] ise" okur yazar olmadığını ileri sürüyordu. Çınar, olaylara karışan kişilerin adlî mercilerce kovuşturmaya uğramamış olmalarını da eleştiriyor ve buna örnek olarak Seferihisar'da Kaymakamı dövenlerin tutuklanmamış olmasını gösteriyordu. Oysa SCF üye kayıtları incelenmiş ve içlerinde "kâtiller, dolandırıcılar" olduğu ve "hapishâneden çıkmış olanlar" görülmüştü.

Çınar, muhalefet partisini şöyle suçluyordu: "İntihap reyinin ve intihap reyi hakkının tezâhür etmesi için, eğer karşı taraf fırka, adede çok kıymet verirse, deruhte ettiği vazifenin kıymet ve ehemmiyetini hakikî bir sûrette takdir etmezse, zannederim ki, her iki tarafın da istediği maksadın hâsıl olmasına imkân yoktur. (...) Meclisteki murâkabeyi temin ve o maksadı elde etmek için teşekkül eden ve ortaya atılan fırka, millet kürsüsündeki murâkabenin meydana gelmesine intizâr edemezse, bu kadar sabır gösteremezse ve sabır gösteremeyerek, doğrudan doğruya maksada vâsıl olmak için teşkilâtı tamam olmadığı hâlde, belediye intihâbâtına girişerek rey toplamaya mecbur kalırsa, elbette kemiyete kıymet verecekti." Çınar, ayrıca, SCF'nin Atatürk'ün adını kendi propaganda beyannâmelerinde kullanmış olmasını da yeriyordu. Atatürk, yalnızca yeni kurulacak muhalefet partisine engel olmamıştı-hepsi o kadar! Yoksa o, elbette CHF Değişmez Genel Başkanı idi. Çınar, Atatürk'ün Değişmez Genel Başkan olduğunu, konuşmasında, CHF'nin nizamâmesinin değiştirilemeyecek hükümlerine atıfta bulunarak, özellikle vurgulamıştı. Oysa, Çınar, "teşvik, tâzip, emir kelimeleri ile efkârı umûmîyeye bu tarzda hitâp edildiği zaman, efkârı umûmîye zannediyordu ki, Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri bu fırkayı istemiştir" diyordu. Fakat Atatürk, en azından *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan ve Yunus Nâdi'ye verdiği yanıtta, gerçeği ifâde etmişti. Atatürk, bu yanıtta, sâdece "hakikati tekrar ifâde" etmişti. Çınar'a göre, "muhalefet lideri olmak kolay bir şey değildi." "Çok sabra, çok metânete, çok sükûne ihtiyaç vardı. Muhalefet fırkası yapılmak istenildiği zaman, uzun bir müddet bu murâkabenin iyi yapılabilmesi için ekalliyette kalabilmek cesâretini göstermek lâzımdı."

Vâsıf Çınar'ın İzmir'deki seçimi anlatmasından sonra, CHF Balıkesir milletvekili Mustafa Hayrettin Karan, kendi seçim bölge-

sinde olan bitenleri açıklıyor ve muhalefetin yasa dışı eylemlerinden ve girişimlerinden söz ediyordu. Ona göre, asıl şikâyetçi olması gereken CHF idi. Karan, "işçi kadınlar[ın], esnaf çırakları[nın], amele[nin], müritler[in], müride ler[in]" seçimle hiçbir ilişkisinin olamayacağını ileri sürerken, Ahmet Ağaoğlu, bu iddiâyı "sefiller, perişanlar" ile tamamlıyordu. SCF'lilerin arasına "sâbıkalılar" ile "şâkiler" de karışmıştı. "Vaziyet tamâmile anarşi ve isyandı." SCF; "Hacıya kâbe'den, dervişe tekkeden, sarhoşa meyhâneden, softaya medreseden, câhil ve mutaassıp insanlara şapkadan, festen, sarıktan, köylüye, esnaf ve tüccara vergiden bahsetmek ve her nabza ayrı ayrı şerbet vermek sûretile, halkı bir noktada toplamak" istemişti ve "bu, hiçbir zaman siyâsî bir fırka vaziyetinde değil, bir anarşi teşkilâtı idi." Bu olaylar sırasında, Karan'ın da dâhil olduğu ve içinde Vâli ile Kolordu Komutanı, CHF Fırka Müfettişi ile milletvekillerinin de bulunduğu ve CHF merkezinde gerçekleşen bir grup toplantısı sırasında, Vâli ile Kolordu Komutanı, "tahrikât, irticâ tahrikâtıdır" demişlerdi ve "hakikat de bu idi."

Karan, bu aşamada şöyle bir değerlendirmede bulunuyordu: "Gerçi kahraman yurdumun vatanperver, yüksek seciyeli, kahraman halkı, hiçbir zaman irticâ hissile meşbu değildir. Olmamıştır ve olamaz. Fakat halkın ananevî telâkkileri üzerinde işleyen, oynayan, câhil ve taassubu istismar etmek isteyen ve bu sûretle çıkacak meş'um vak'alardan ihtiraslarına, süflî emellerine bir kâr çıkarmak, bir menfaat payı ayırmak isteyen, imânı bozuk bâzı erbâbı dalâlet, halkın akidesini bozmaya, ifsât etmeye çalışıyordu." Karan, büyük bir itinâ ile, Fethi Okyar ile muhalefet partisinin taşra teşkilâtından verdiği örneklerle ileri sürdüğü irticâ unsurları arasına mesâfe koyuyordu. Karan, SCF'nin yaşamasını çok arzu ettiklerini, fakat karşılarında "dâimâ Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] firması altında bir anarşi ocağı" gördüklerini ileri sürüyordu.

CHF Adana milletvekili Zâmir Damar Arıkoğlu, Adana seçimlerini anlatıyor ve SCF'nin Adana'da da her önüne geleni üye olarak kabûl ettiğini ileri sürüyordu. O kadar ki, "Türklerle berâber güzel geçinen" "Arap vatandaşlarımızı" da üye olarak almışlardı. CHF Aksaray milletvekili Besim Atalay'ın "Arap vatandaş yok; Türk vardır" şeklindeki uyarısına rağmen, Arıkoğlu, Adana'da

"aynı ırktan" bir kişinin "Arap vatandaşlarımız içinde" hükûmet aleyhtârı propaganda yaparken yakalandığını da açıklıyordu.[13]

CHF Antalya milletvekili Râsih Kaplan da, "Karşımıza bir fırka çıkmadı; karşımıza memleketi anarşiye, ihtilâle, halkın ve memleketin dâhilî emniyetini tehlikeye sevk edecek bir propaganda çıktı" demekteydi. Antalya'da SCF propagandası, Kaplan'a göre, "tamâmen halkı hükûmet aleyhine ve nizâmı içtimâî aleyhine tahrik mâhiyetinde idi." "Bu fırkanın esâsı, memlekette sükûnet nâmına bir şey bırakmamak, halkı şaha kaldırmaktı." "Propagandalar doğrudan doğruya bir kısmı anarşiye, bir kısmı irticâ istinâd ediyor"du. "Doğrudan doğruya memleketi ihtilâle ve isyâna sevk etmek için tedbir almaya başlamıştı." Kaplan'ın bütün bunların sonucu ne olacaktı şeklindeki sorusuna ise, Meclis içinden "anarşiye" sesleri eşlik ediyordu. Kaplan da, Okyar'a hitâben, "memleketin sükûnetini bozmaya ve emniyetini ihlâle daha fazla müsaade etmeyin" diyor ve Okyar ve "fırkası ve bütün teşkilâtı hakkında tâkibat yapması için hükûmetin nazarı dikkatini celb ederim" şeklinde konuşuyordu. Eğer "hükûmet yapmazsa, [bu takdirde] Meclisi Âli tâkibat yapmalı" idi. "Vaziyet o kadar ciddî idi."

CHF Afyonkarahisar milletvekili Ali Çetinkaya ise, Okyar'ın konuşmasında Meclisin mânevî şahsiyetine hakâret edildiğini ileri sürüyordu. Çetinkaya, ikinci bir partinin Türkiye'nin "mevkii coğrâfisi ve siyâsîsinin, cihânı medeniyet devleteyn arasında istihsâl ettiği yüksek mevkii" icâbı olduğunu belirttiği konuşmasında, Okyar'ın siyâsî geçmişinden söz ediyor ve Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'ndeki üyeliği ile Mütâreke döneminde kurmuş olduğu siyâsî partiden bahsediyordu. Ancak Çetinkaya, "bu zamanları izah edemem ve etmek de istemem" şeklinde bir açıklamada bulunmakla yetinmişti. Belki de Çetinkaya, Okyar'ın bu siyâsî girişiminde Atatürk ile birlikte olduğunu hatırlamış ve bu konuyu hatırlatmaktan kaçınmak istemişti! Ancak Çetinkaya, asıl Okyar'ın Mondros Mütârekesi'ni imzâ ettiğini hatırlatmak istemişti. Okyar, "bunu ihânet olarak, fenâlık olarak" yapmamış, fakat "bir delâleti siyâsîye olarak ve ihtiraslarına mağlup olarak" yapmıştı. Fakat konuşmacı, Okyar'ın "vatanî olan hissîyâtına itimatsızlık etmek"

13 İleride (İkinci Bölüm/Beşinci Kısım'da) bu konuya yeniden değineceğim.

istemediğini bilhassa belirtiyordu. Fakat Okyar sonuçta "Türk varlığının idâmını ifâde eden bir mütârekenâme de imzâ etmişti." Çetinkaya, bu noktada Okyar'ı işâret ederek "işte Mondros Mütârekesi'nin timsâli" ve İnönü'yü işâret ederek, "işte Mudanya Mütârekesi'nin timsâli" diyerek, iktidar ve muhalefeti karşılaştırmış oluyordu. Çetinkaya, Okyar'ın CHF içindeki siyâsî geçmişine de değiniyordu. Okyar özellikle Başbakanlığı döneminde, "hürriyet nağmesi" ile "matbuata serbestî vermek istemiş"ti ve nihâyet "Şeyh Sait isyânını bu milletin başına getirmişti." Bu bakımdan siyâsî geçmişi hatâlarla dolu bir kişinin muhalefetine de "dikkat etmek" gerekiyordu. Çetinkaya, Okyar'ın daha parti teşkilâtını oluşturmadan, toplantılar tertip etmesine ve "yâlelli vaziyetinde memleketi kaldırması"nı da eleştiriyordu. Fakat "beş gün içerisinde, üç ay içerisinde Başvekil olacağım hayâlile, hırsile hareket edilirse, tabiî böyle yapılır"dı. Konuşmacı, "millet hiçbir vakit mürteci olamaz" derken, yalnızca "birtakım muzır unsurlar"ın varlığından söz ediyordu.

CHF Konya milletvekili Refik Koraltan, Okyar'ın "Pâris'teki âsude" hayâtını bırakıp, "mâlûm şekilde" SCF'yi kurduğunu belirtiyor ve bunun sonucunda da, "milleti dalâlete götürmek ve inkılâbın hızını ve hamlelerini gevşetmek için her tarafta menfî anâsırın gittikçe artan tahrikâtından" söz ediyordu. "İş çığrından çık"mıştı. Geniş ölçüde menfî "tahrik" vardı. Konya'daki belediye seçimi sırasında irticâî propagandalar yapılmıştı. "Mezardan hortlayan irticâ rûhu halk arasında tahribâtını artırıyor"du.

CHF Adana milletvekili Hilmi Uran da, kendi bölgesindeki seçimlerden söz ederken, "yerden mantar biter gibi fırka çıkarırlar ve ezbere teşkilât yapılırsa, inkılâp dâhil olmak üzere, her çeşit gayri memnunlar, birer türlü vaitlerle [vaatlerle] birer birer görülürse" sonucun bu olacağını ileri sürüyordu.

CHF milletvekillerinin kendi seçim bölgelerindeki belediye seçimlerine ilişkin olarak TBMM'de yaptıkları açıklamalar ile, ileride göreceğimiz gibi, CHF'nin ilgili taşra teşkilâtından CHF Umûmî Kâtipliği'ne ulaşan bilgiler örtüşüyordu; hattâ birbirinin aynıydı.[14]

---

14 Bu konuya ileride (İkinci Bölüm/Beşinci Kısım'da) yeniden değineceğim.

Dâhiliye Vekili Kaya'ya göre, "her zaman intihapta devletin murâkabe ve himâyesi bâzı kere lâzım ve hattâ zarûrî olur"du. Gerektiğinde "vatandaşın hakkı ve hürriyeti devletçe" savunulmalıydı. Ayrıca, "hürriyet kânunlarla mahdut ve muayyendi." Özgürlüğün bu sınırların dışında düşünülmesi, Kaya'ya göre, "anarşistlerin tarzı telâkkisi" idi. Oysa "bizim tâkip ettiğimiz sistem, millî hâkimiyetin timsâli olan devlet otoritesini ve onun kânunlarını her zaman ve heryerde ve herkese karşı hâkim kılmaktı." Kaya'ya göre, 502 yerde seçim olmuştu ve SCF yalnızca 22 yerde seçim kazanabilmişti.[15] Dâhiliye Vekili de, SCF'yi acele bir şekilde teşkilât kurmaya çalışmak ve bu nedenle belirli bir süzgeçten geçirmeden üye kayıt etmekle suçluyordu. Bunun sonucunda "komünistler, anarşistler, mürteciler" partiye kayıt olmuşlardı.

CHF milletvekillerinin ve Dâhiliye Vekili'nin iddiâları ise, SCF'nin kendisini mağdur ve mazlum gibi göstermesine karşılık, gerçekten de seçim sırasında baskı altında kalanların CHF'li seçmenler olduğuna ilişkindi. Asıl CHF mağdur olmuştu ve aslında iktidâra yönelik bütün eleştiriler, gerçekte SCF'liler tarafından gerçekleştirilmiş eylem ve girişimlerden ibâretti. Dahası SCF'nin her türlü propagandası yalnızca eleştirilmiyor, fakat aynı zamanda suçlanıyordu da. Bu türden gerçek dışı propagandaların sonucunda da asıl vurgulanan konuma doğru savrulduğu ileri sürülüyordu.

Fethi Okyar, oturumun sonuna doğru yeniden söz aldığında, iktidârın muhalefete yönelik bütün saldırılarını yanıtlamaya çalışacaktır. Bununla birlikte, iktidar sıralarından atılan lâflar arasında, SCF'nin taşra teşkilâtını oluşturan kişiler arasında da gericiler bulunduğu ileri sürülüyordu. Okyar, Mondros Mütârekesi'nin hangi koşullar altında imzâlandığını açıklarken, dönemin önde gelen ordu komutanlarının derhâl ateşkes ilân edilmesini talep ettiklerini vurguluyor (ve böylece doğrudan Atatürk'e de göndermede bulunuyor); ardından SCF'yi irticâ ile suçlayan Râsih Kaplan'ın sarıklı geçmişine ve medrese eğitimine atıfta bulunuyordu. Okyar, diğer yandan, iddiâ edildiği şekilde SCF'lilerin saldırgan tutumları karşısında, kimlerin mahkemeye verildiğini ve ne gibi bir hükümle karşılaştıklarını soruyordu. İktidârın bütün suçla-

15 Bu rakam pek çok kitapta aynen kullanılmışsa da, ileride (İkinci Bölüm/Beşinci Kısım'da) göreceğimiz gibi, yanlıştır.

malarına karşılık, Okyar'a göre, tutuklanan hiçkimse yoktu. Okyar, "ayağında kundura olmazsa veyâ yırtık kundura bulunursa ve fakrü zarûretten nâşi pantolonu yamalı bulunursa, bu gibi vatandaşlar, mebus arkadaşlarımızın yanında kymetini kaybeder; ayağında kundura olmayan birtakım herifler, birtakım baldırıçıplaklar diye tavsif edilirler" diyerek, Vâsıf Çınar'ın "kundura nazariyesi"ni ince ince eleştiriyordu. Okyar, nihâyet SCF'nin Atatürk'e sâhip çıkmasını eleştirenlere ve bu nedenle kendisini ve muhalefet partisini suçlayanlara karşı da, "Bizi Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın şahsına karşı bir fırka olarak mı göstermek istiyorsunuz?" diye sorduktan sonra, "Böyle bir fırkanın vücut bulmasına nasıl imkân tasavvur edersiniz? Bunu böyle arzu etmek demek, Türkiye'de muhalif bir fırkanın vücut bulmasını muhâl kılmak demektir" diyordu.

Kaya, Okyar'ın yanıtlarından sonra yaptığı ikinci konuşmada, bu kez SCF'nin içinde "mürteciler"in de vâr olduğunda ısrâr ederken, muhalefet partisinin kuruluşu aşamasında, kendisi ile Okyar arasında, SCF'ye üye olacaklar arasında bu gibilerin bulunması hâlinde, kendilerine haber vereceği konusunda anlaşma yapıldığını açıklayacaktır. Buna göre, Kaya, SCF'ye iletilmesi amacı ile, ilgili bilgileri CHF Kâtibi Umûmîliği'ne teslim etmişti.[16] SCF içinde, "tâ eski ve Sultan Hamid zamânından kalma câsuslar, hıyânetleri sâbit mücrimler, Meşrûtiyet zamânında irticâlarile müştehir şu bu kimselerin, cerâimi âdiye mücrimlerinin, mahkûmlarının, kaçakçıların da bulunduğunu" ileri sürüyordu. Kaya'ya göre, CHF, "Müdâfaai Hukuk'tan intikâl etmiş, birçok süzgeçlerden geçmiş (...) vatanperver bir zümde" idi. Oysa SCF içinde "mürteciler" ile "komünistler" de vardı. "Onların arasındaki bir yobazla, [Râsih Kaplan'ı kasd ederek] bizim aramızda medrese tahsili görmüş bir zat arasında çok büyük fark vardı." Okyar'ın SCF'nin bir an önce iktidâra geçmek istemesini eleştirenlere karşı, bunun ciddî her siyâsî partinin amacı olduğunu belirtmesi karşısında ise, Kaya, "herhangi bir fırkai siyâsîyenin gâyesi behemehâl hükûmete geçmekmiş; bir defâ bu mutlak bir kâide değildir" diyerek, savunma konumu alırken, CHF Adana milletvekili Râsih Kaplan,

16 Bu konuya ileride (Dördüncü Bölüm/Birinci Kısım'da) yeniden değineceğim ve Şükrü Kaya'nın TBMM'de sözünü ettiği (muhtemelen) bu bilgileri uzun ve ayrıntılı bir liste hâlinde sunacağım.

"Hele Türkiye'de..." diyerek, bu yaklaşımı destekliyordu. Kaya, bir kez daha, Atatürk'ün SCF'yi İsmet İnönü Hükûmeti'nin yerine geçsin diye oluşturduğu yönünde yapılan muhalif propagandayı vurguluyordu. Okyar'ın köylüye yönelik muhalif propagandanın suçlanması karşısında, iktidârın köylüye yönelik propagandasının gerçek olması hâlinde, köylülerin muhalefete değil de, iktidâra yönelmesinin çok tabiî olacağını açıklamasına karşılık, Kaya, "Türkiye köylüsü için yapılan icraatın esâsı doğrudan doğruya temiz ve saf vatanseverlik ve milliyetperverliktir; köylüye yapılan iyiliğin haz ve zevki, yapanların yalnız kendi vicdanlarında kalır; bu, bir ideal meselesidir" diyor ve ardından hemen soruyordu: "Fakat köylü bunun iyiliklerini derhâl anlar mı ve yapanları takdir eder mi?" Kaya'nın yanıtı bir hayli basitti: "Zâten biz vatanî hizmetlerimizi takdir edilsin diye yapanlardan değiliz." Kaya, şöyle devâm ediyordu: "Âşârı ref edilen köylünün, âşârın kalkmasının iyi olduğunu anlaması için üç sene beklemesi lâzım geldi ve bunun kendisi için iyi olduğunu hiçbir vakit, hiçbir yerde söylemedi ve söylemeyecektir ve zaten söylemeleri ve takdir edilmeleri için de yapılmamıştır." Kaya'ya göre, "anarşistler de liberallerdi." Okyar, CHF'den ayrılmakla "sağ"a kaymıştı. Oysa kendisi her zaman "devletçi ve milliyetçi" idi ve "hiçbir vakit liberal olma"mıştı. Kaya, Okyar'ın CHF tarafından milletvekili seçildiğini de hatırlatıyordu.

Son olarak söz alanlardan biri de CHF Afyonkarahisar milletvekili Ali Çetinkaya idi ve Okyar'ın Mondros Mütâkeresi konusunda yaptığı açıklamayı açıkça tekzib ediyordu: "Birtakım kumandanların mürâcaat ettiklerine dâir hiçbir vesika ibrâz edemezler." Çetinkaya'ya göre, târihsel gerçekler zâten Nutuk'ta anlatılmıştı. Okyar'ın mütârekeyi imzâ ederek bütün felâketlerin kaynağı olarak gösterilmesine karşı tepkisi ise, bir hayli yumuşak sayılabilirdi. Nitekim CHF İzmir milletvekili Vâsıf Çınar da, "Mondros Mütârekesi'ni icâb ettiren rûhu, büyük kumandanların kalbinde aramayalım" şeklinde, bu görüşü tamamlıyordu.

TBMM'de iktidar ile muhalefet arasında gerçekleşen siyâsî çatışma, SCF'nin son ânına denk gelmişti. İktidârın muhalefete ilişkin suçlamaları, bu bakımdan resmî görüşün nasıl oluştuğuna ilişkin bir giriş mâhiyetindedir. Son sahne, SCF'nin gericilerin,

komünistlerin ve anarşistlerin yuvası olarak tasvir edildiğini açıkça göstermektedir.[17]

İktidar ile muhalefet arasında 1930 yılında gerçekleşen Meclis tartışmalarını hatırladıktan sonra, artık bu aşamada, CHF'nin 1931 yılının Mayıs ayında toplanan üçüncü kongresinde SCF'nin nasıl değerlendirildiğine de bakarak, târihyazımında SCF'nin *nasıl* oluşturulduğunu incelemeye başlayabiliriz.

CHF'nin 3. Büyük Kongresi (1931)

CHF Değişmez Genel Başkan Vekili ve Başbakan İsmet İnönü, kongrenin açılışında yaptığı konuşmada, geçen dönemi şöyle değerlendiriyordu:

> "İrticâî ve umûmî büyük hâdiseler karşısında konmuş olan Takriri Sükûn Kânunu, 1927 senesinde el'an mer'iyette idi. Dört senelik Cumhuriyetin, büyük inkılâbâtı ile seferberliği intâç eden büyük kıyam karşısında, memleketin nizâmını ve inkılâbâtın mâsûniyetini fevkâlâde kânunlara muhtâç olmaksızın temin edebileceğinde tereddüt edilebilirdi. Fırkamız için bundan daha mühim olan imtihan, fevkâlâde esbap karşısında alınan tedbirlerden bilihtiyar vazgeçip geçmeyeceğinin anlaşılması idi. Her memleket için çok esaslı sayılacak birçok büyük inkılâbat, bizim memlekette tahakkuk ettirildikten sonra, onların normal ve umûmî zâbıtalarla müdâfaa olunabileceğinden bihakkın endişe olunabilirdi. Geçmiş zamanların tecrübeleri, samimiyet erbâbının bütün bu endişelerine hak veriyordu. Bütün bu esbap, dâhilî idârede fevkâlâde tedbirlerin idâmesine bizi sevk etse idi, inkılâbın ve Cumhuriyetin müdâfaasına mâtuf olduğu için gelecek nesiller karşısında ve târih nazarında fırkamızı yine tamâmen mâzur gösterecek mâhiyette idi. Biz bütün bu vârit endişelerin üstünde bulunarak hareket ettik. (...)
>
> Fevkâlâde hâdisat karşısında aldığımız tedbirleri, geçmiş politikacılar gibi, bize fırsat veren hâdiseler değil, ihtiyâcın bir an evvel izâlesile kal-

17 SCF'nin feshinden sonra da TBMM'de iktidar ile geride kalabilen muhalefet arasında tartışmalar sürmüştür: Fethi Okyar'ın sorularına karşılık Başbakan İnönü'nün yanıtları için bkz. **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 4, Cild: 23, 10. İnikat, (4.12.1930); **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 4, Cild: 23, 12. İnikat, (11.12.1930); **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 4, Cild: 23, 13. İnikat, (15.12.1930) ve **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 4, Cild: 23, 14. İnikat, (20.12.1930) ve **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)**, (Birinci Cild: 1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s. 312-343.

dırılacak muvakkat tedbirler cümlesinden saydık. İşte bu zihniyetledir ki, 1927'de mevcut olan Takriri Sükûn Kânunu, müddetinin hitam bulduğu 1929 senesinde kaldırılmıştır. Bizim memlekette normal bir Cumhuriyet hayâtı tesis etmek için mesâimiz dâhilden ve kısmen hâriçten türlü mücâdeleleri tahrik etmiştir. (...) Takriri Sükûn [Kânunu'n]dan sonra muhalif matbuat tedricen artarak, vatandaşlar arasında münâkâşat birçok durendişlere endişe verecek manzaralar göstermiştir.

Bu memlekette birkaç defâ tekerrür eden bu devrelerin hâleti rûhiyesindeki esbap mâlûmdur. Evvelâ, şüphe yoktur ki, fevkâlâde tedbirlerle kapalı tutulan devirlerden sonra, hissîyattaki tezâhürat, bittabi normalden fazla bir çoşkunluk gösterir. Sâniyen, bu devirlerde türlü maksatlı tahrikâtçılar, kendi maksatları için efkârı âzamî derecede tağlit etmek isterler. Bir an gelir ki, bütün bu hâdisat, saf vatandaşları bedbinliğe ve idârenin ve kânunların kifâyetinden şüpheye sevk eder. Devlet idâresinin zayıf ve âciz olduğu zannı ise, memlekette cesâret ve fırsat bulamayan fenâ fikirleri ileri atılmaya ve meydana çıkmaya teşci eder.

Bu gibi hâdisat karşısında sükûneti muhafaza edebilmek ve inkılâbın ve devletin kudretine itimâdı muhafaza ederek, vaziyeti mütâlaa edebilmek lâzımdır. Yoksa böyle hâdisat, yeniden fevkâlâde tedbirler için sebep teşkil edebilir ve fevkâlâde tedbirlerin hitâmile aynı anarşi ve mukabele devirleri tekerrür eyler. Millî hayâtın istikrar ve inkişâfı, bir dâirei faside içinde mütemâdi sarsıntıdan kurtulamaz.

Fırkamız esas prensiplerine olan sadâkâti ve milletin aklı selimine ve kendi idealinin kuvvetine olan itimâdı ile bu safhayı, millî hayat için bir tekâmül temin ederek atlatmaya muvaffak olmuştur. Sâkinâne ve vakurâne bir tahammül ve sebat, vatandaşların selim muhakemelerini uyandırmış, kânunların faaliyet ve tesirleri, tedricen kendini hissettirmiş, idârede istikrârın alevli ve sun'î tahrikâttan müteessir olmayacak derecede kuvvetli olduğu anlaşılmıştır. Bütün bu ahvâlin muhalif matbuata ve zıt fikirlerin karşılaşmasına karşı memleketin büyümesini takviye etmesi tabiîdir.

Şimdiye kadar vâsıl olduğumuz neticeler çok ümitbahştır. Cumhuriyetçi fikirlerin münâkaşa ve mücâdelesi, karşılıklı vatandaşları haysiyetlerinden örselenmeksizin ve birbirlerine düşman yapmaksızın, tabiî bir istikrâra doğrü gidecektir.

Dâhilî siyâsette bir muhalif fırkanın zuhûru ile vukûa gelen hâdisat da mütâleaya şâyândır.

Vatanda Cumhuriyetçilerin içtihatlarını serbest ortaya koyabilmelerini temin etmeyi, biz ana vasıflarımızın icâbından sayıyoruz. Bu sebepledir ki, devlet idâresinde bizimle hemfikir olmayan dostlarımızın muhalif bir siyâsî fırka teşkil etmelerini tasvip ve teşvik eyledik. Bütün fırka teşkilâtımıza yeni doğan muhalif fırkanın hayırhahane ve dostâne karşılanmasını tavsiye eyledik. Bizim hattı hareketimizin sebebi, hâlis Cumhuriyetçi ve Halkçılığın bir vazifesini hâlisâne ifâ arzusu idi. Yoksa karşımıza çıkanların fikirlerinin, içtihatlarının bizim kanaatimizce isâbetsizliğinde, tâ bidâyetten itibâren aslâ teredüdümüz yoktu.

Muhalif bir siyâsî fırkanın zuhûrunda vûkûa gelen hâdisat hatırlarda o kadar tâzedir ki, bu hâdisâtı burada yeniden tafsil etmeye lüzum görmüyoruz. Umûmî Reisi'nden itibâren bütün teşkilâtında dostâne karşılamak karârile hareket eden fırkamız, bir ay içinde, zorla aleyhine ihtilâl yapılmış düşman muamelesi ile karşılaştı. Bizim Cumhuriyet ve Halkçılık nâmına aldığımız vaziyet, fikir iştirâki ve fırkamızın yüksek idâre mesûliyet mevkiinde bulunan erkânı arasında gizli bir anlaşmazlığın bir tertip şeklinde tezâhürü olarak işaa edildi. Bu işaalar, kendi fırkamızın efrâdı arasında bile tereddüde, menfî ve mürteci fikirli anâsırın ise alenen inkılâp aleyhinde vaziyet almalarına mahâl verdi. Son belediye intihâbı mücâdelesi, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin idâresine tesir edecek bir vâsıta addolunmasına kadar menfî ümitlerin revâcına vesile oldu.

Bu hulâsa, hâdisâta mâhiyetini sâdece müşâhade için yapılmıştır. Bu hususta mesûliyet aramak veyâ tevcih etmek, maksadımızın hâricindedir. Vahim âkıbetleri âşikâr olan bu müşâhadeler karşısında, fırkamızın bütün haklarını ve vâsıtalarını ortaya koyarak mücâdeleye ve milletimizin tenvir ve ikâzı için faaliyete geçmesi zarûrî oldu.

Herşeyden evvel Umûmî Reis'in memleketin idâresindeki fikir ve içtihatlarının istikâmetinde hiçbir şüpheye mahâl bırakmayacak bir vuzuh husûlüne çalışmak ve diğer taraftan, mürteci fikirlerin fırsattan istifâdesine mahâl bırakılmayacak bir sûrette [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin kudret ve nüfûzunu tebârüz ettirmek icâb etti.

Ahval böyle vazıh ve ciddî bir safhaya girince, karşı fırka rüesası fırkalarını fesh etmişlerdir. Bu hususta intişâr eden fikirleri ve sebepleri yeniden tâzelemeye lüzum görmüyoruz. Âşikârdır ki, karşı fırkanın prensipleri, fikirleri ve görüşleri, ilk günden itibâren fırkamızdan ayrı olduğu kadar, onun Umûmî Reisi'nin fikirlerinden, prensiplerinden ve görüşlerinden ayrı idi. Memleket idâresinde fırkamızın prensiplerini ve icraatını

doğru görmemek, onun Umûmî Reisi'nin prensiplerini ve icraatını doğru görmemekten ayrılamazdı.

Muhalif fırkanın infisâhı karârında fırkamızın ve Umûmî Reisi'nin veyâ vekilinin hiçbir arzusu lâhik olmamıştır. Bilâkis böyle bir karârı biz kendi anlayışımıza göre aslâ terviç etmedik.

Bundan sonra gelen Menemen hâdisesi, irticâın kurunu vustadaki kadar vahşî ve müntakim olduğunu gösterdiği gibi, ahvalden ne kadar cüret almış olduğunu da göstermek itibârile intibaha şâyândır.

Laik Cumhuriyetçi ve İnkılâpçı fırkamızın idâresi, mukâbil tedbirleri derhâl ittihaz etmek mecbûriyetinde idi. İnkılâpların müdâfaası için fırkamızın bütün âzâ ve teşkilâtı dâimâ mukâbeleye hazır bulunacaklardır. Bu defâ da fırkamız fevkâlâde hâdisenin dâvet ettiği tedbirleri asgarî zamanda kaldırarak, normal hayâtın iâdesini azamî derecede tesri eylemiştir. (...)

Son mebus intihâbında bizim programımızdan başka bir programın isâbetine kâni olan Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Laik ve samimî vatandaşlar için fırkamızın müntehibi sânilerinin serbest takdirlerine mürâcaat eyledik. (...) Bir dereceli intihâbat gâyemizi tahakkuk ettirmek için geçen devrede mühim bir hatve attık. (...) Gerçi ilk intihapta hâdis olan ahval, diğer birçok tesirâtın da inzımâmile endişe verecek şekiller gösterdi. (...)

Bu kadar muğlak hâdisâttan sonra memlekette huzur ve sükûn tam bir hâlde, bizi beğenmeyenlerin istediklerini mahkeme karşısında, mesûliyetini göze alarak, her mübalağa ile neşredebilmeleri ve [Türkiye] Büyük Millet Meclisi kürsüsünde icraatımızın serbestçe tenkidi vesâitinin mevcut olması, fırkamızın büyük bir muvaffakiyetidir."[18]

İnönü'nün bu konuşması, SCF hakkındaki son önemli resmî görüş olarak ele alınabilir. Biraz uzun tuttuğum konuşmanın başında Başbakan, önce 1925 sonrasındaki siyâsî gelişmelerin ve bu gelişmeler karşısındaki tepkilerinin analizini yapıyordu. Ardından İnönü, konuyu SCF'ye getiriyordu. Konuşmasında Atatürk-Okyar mektuplaşmasına hiç değinmeyen İnönü, bu kez, üzerinde durulmayı gerektiren birkaç açıklamayı ard arda yapıyordu. Buna göre, iktidar, yalnızca "Cumhuriyetçilerin içtihatlarını serbest ortaya koyabilmelerini temin etmeyi" sağlıyordu. Bunun dışındaki hiçbir fikir yer alamazdı. Bu vesile ile "devlet idâresinde (...) [kendileri

18 **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları,** Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 3-7.

ile] hemfikir olmayan (...) [dostlarının] muhalif bir siyâsî fırka teşkil etmelerini tasvip ve teşvik" etmişlerdi. Ancak, ileride göreceğimiz gibi, İnönü, yıllar sonra yaptığı açıklamalarda, bu girişimin tamâmen Atatürk'e âid olduğunu, ama aslâ kendisine âid olmadığını her vesileyle vurgulamaya özen gösterecektir! İnönü'ye göre, hattâ CHF teşkilâtına "yeni doğan muhalif fırkanın hayırhahane ve dostâne karşılanmasını tavsiye" etmişlerdi. Yine ileride göreceğimiz gibi, CHF teşkilâtına yönelik bu yönde bir "tavsiye" bulunmamaktadır! Nihâyet Başbakana göre, "[karşılarına] çıkanların fikirlerinin, içtihatlarının (...) [kendi kanaatlerince] isâbetsizliğinde, tâ (...) [en başından beri] aslâ (...) [tereddütleri] yoktu." Yine ileride göreceğimiz gibi, bu cümle, SCF'nin *niçin* kurulduğuna ilişkin soruya hiçbir yanıt oluşturmamaktadır. Aksine, iktidârın muhalefet partisinden hiçbir şekilde yararlanma imkânı olamayacağının en başından itibâren bir itirâfından ibârettir!

İnönü, SCF'nin ayakta kalabildiği kısa dönemdeki gelişmeleri hiç gözden geçirme ihtiyâcı duymazken, muhalefet partisinin özellikle Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki siyâsî çekişmenin bir sonucu olarak doğduğu yönündeki söylentileri yanıtlamaya gerek görüyordu. Ona göre, bu yönde bir ayrılık yoktu ve hiç olmamıştı. İnönü'nün bu konuyu özellikle vurgulaması, bu söylentinin CHF içinde de epey genişlemiş olduğuna bir kanıt sayılabilir. İnönü, 1931 yılının ilkbaharında, Atatürk ile olan siyâsî yakınlığını bir kez daha ilân etmek istemişti – belki de buna şiddetle ihtiyâcı vardı! Başbakana göre, Atatürk, İnönü ve CHF, bir iktidar bileşeni olarak, aslâ birbirinden ayrılmamıştı ve ayrılamazdı da. SCF'nin kendini fesh etmesinde de iktidârın bir rolü yoktu. İnönü, son olarak da, SCF'nin feshinden sonraki siyâsî gelişmelerin öneminden söz ediyordu.

Resmî İdeolojinin İlk Anlatımı: Lise Târih Ders Kitabı (1931)

SCF hakkında 1930 yılında dönemin iktidar basınında ve Meclis tartışmalarında ortaya çıkan resmî ideoloji, 1931 yılı boyunca pekişerek kendisini aynı yıl yayınlanan târih ders kitabında da gösterdi: Lise öğrencileri için Türk Târihini Tetkik Cemiyeti tarafından ha-

zırlanan târih ders kitabının dördüncü cildi olan *"Târih IV: Türkiye Cumhuriyeti"*nde SCF'ye ilişkin olarak şu açıklamalar yer alıyordu:

> "Fakat üçüncü [Türkiye] Büyük Millet Meclisi, normal devresini bitirmemiş, müddetinin sonuncu yılı başlarında, kendi kendini feshe ve intihâbâtın yenilenmesine karar vermiştir. Bunun sebebi şudur:
>
> 1930 Ağustosunda 'Serbest Cumhuriyet Fırkası' adıyla yeni bir siyâsî teşekkül kuruldu. Bu fırka, programının birinci maddesinde yazılı olduğu üzere, Cumhuriyetçi, Milliyetçi ve Laik olmakla berâber, bilhassa devletçiliğe karşı liberalliği tutmak sûretile, iktisâdî sahada ve demiryolu inşaatı gibi nâfia ve imâr siyâseti tatbikâtında, [Cmhuriyet] Halk Fırkası'ndan ayrılıyordu. Bununla berâber, yeni fırka, Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası reisleri ve teşkilâtı tarafından iyi karşılandı.
>
> Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Cumhuriyetçi ve Laik olduğunu ilânına rağmen, memlekette başkaldırmaya tâkat bulamayarak, ötede beride sinmiş olan mürteci unsurlar, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nı devirmeyi maksatlarının birinci kademesi sayarak meydana atıldılar; yeni bir fırkanın teşekkülünü ve bir kısım münevverlerin ona girişini, inkılâp hayâtında tefrika alâmeti sanarak, heryerde nifak tohumu saçmaya koyuldular. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kaldırdığı tarikatlar, şeyhleri ve dervişlerile yeniden canlandılar. Yeni fırka siperi arkasında, gizli irticâ faaliyeti başladı.
>
> Bu faaliyetler Nakşibendi tarikatı mensuplarından Derviş Mehmet isminde bir kâtil serserinin, aynı tarikattan müritlerle Menemen kasabasını basması (23 Kânunu Evvel [Aralık] 1930), zavallı genç zâbit Kubilây'ı evvelâ kurşunla yaralamak, sonra bıçakla boynundan kesmek sûretile şehit etmesi, bu genç inkılâp çocuğunun başını yeşil bir bayrağın direği ucuna takarak, halkı isyâna teşvik eylemesi gibi ağır cinâyet hareketlerine kadar vardı.
>
> İrticâ anâsırının, yeni fırka teşebbüsünden istifâdeye kalkışarak, dünyânın ve memleketin iktisâdî buhranla çarpıştığı bir zamanda gâileler çıkarabilmeleri ihtimâli, yeni fırkanın başında veyâ teşkilâtında bulunan samimî Cumhuriyetçileri, Menemen hâdisesinin gerçekleşmesinden evvel, ciddî endişeye düşürmüştü. Bu endişeyledir ki, 'Serbest Cumhuriyet Fırkası', dört aylık yaşayıştan sonra, acıklı hâdiseden üç hafta kadar evvel, 17 Teşrini Sâni [Kasım] 1930'da kendi kendini fesh etti.
>
> İrticâın son mezbuhane saldırısı demek olan Menemen hâdisesi, bu fesih karârının ne kadar vaktinde, yerinde ve isâbetli olduğunu gösterdi.

> Bu fırkanın kuruluşu, sonra kendiliğinden kapanışı, belediye intihapları sıralarında bâzı yerlerde görülen ihtilâf manzaraları, Menemen hâdisesi vesâire gibi vaziyetler, Türkiye dâhilî işlerinin çok karışık olduğu intıbâını uyandırabilirdi. Milletin memleket işlerinde, devrim esaslarında müttehiṭ ve mütesânit olup olmadığını ciddî şekilde yoklamak, araştırmak lâzımdı. İşte bu lüzum ve Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] Reis'in işâreti üzerinedir ki, Cumhuriyet Halk Fırkası, Meclisin büyük çoğunluğunu oluşturan âzâsile yaptığı bir grup içtimâında, intihâbın yenilenmesi karârını verdi. Karârın [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nde de ittifak ile geçmesi üzerine, üçüncü [Türkiye] Büyük Millet Meclisi sonuna ermiş oldu."[19]

İleride sık sık göreceğimiz gibi, târihyazımında SCF söz konusu olduğunda, literatürdeki ilk tartışma konusu, muhalefet partisinin *niçin* kur(dur)ulduğuna ilişkindir. Soru, genellikle *niçin* 1930 yılının Ağustos ayında kur(dur)ulduğu sorusuna da bir yanıt vermeyi gerektirir. Dolayısıyla zamanlama faktörünün de değerlendirilmesi ve *niçin* böyle bir zamanlamanın uygun/zorunlu görüldüğünün de sorulmasını içerir. *Niçin* sorusuna verilecek yanıt, aslında *nasıl* kuruldu sorusunun yanıtı ile âdetâ içiçe geçmiş gibidir. Nitekim literatürde de bu iki sorunun yanıtları genellikle birlikte aranmıştır. *Niçin* ve *nasıl* sorularına verilecek yanıtlar, öykünün kurgusunun ana hatlarını oluşturur. Muhalefet partisinin âkıbetinin anlatımı da gerçekte bu kurgunun bir devâmı olarak görülür. SCF'nin *niçin* fesh edilmek zorunda kaldığı sorusu, yanıtı aranan son sorudur. Bu soru, siyâsî sorumluluğun paylaştırılmasını da içerir.

Resmî ideoloji, burada açıkça görüldüğü gibi, ilk ders kitabında, bu konuda hiçbir açıklamada bulunma ihtiyâcını hissetmemiştir. SCF, bu anlatıma göre, âdetâ kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu oluşumda iktidârın, değil teşvik ve himâyesi, hattâ hiçbir payı dahi bulunmamaktadır. Bu öyküde SCF'nin bahsi ve âkıbeti, sâdece üçüncü dönem milletvekili genel seçiminin zamânından önce yapılmasının temel nedeni olarak takdim edilmektedir. Resmî teze göre, SCF'nin bahtsız sonu, onun hatâsının sonucudur.

---

19 **Târih IV: Türkiye Cumhuriyeti,** Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 199-200 ve **Târih IV: Türkiye Cumhuriyeti,** Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 196-197 (Sâdeleştirilerek tıpkıbasım için bkz. **Târih IV: Kemâlist Eğitimin Târih Dersleri (1931-1941),** (Yayına Hazırlayan: Kurtuluş Güran), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 199-200).

Partiye akın eden "mürteci unsurlar", partinin sonunu kendiliğinden hazırlamışlardır.

Bu öykü öyle bir şekilde kurgulanmıştır ki, sanki yalnızca üçüncü dönem TBMM'nin niçin zamânından önce fesh edildiğini açıklamak kaygısıyla SCF'den söz edilmektedir. SCF âdetâ araya sıkıştırılmıştır; üstelik öykü, bugün bildiğimizden çok daha değişik şekilde anlatılmaktadır. Öncelikle SCF kurulmuştu. Bu cümlede, 1930 yılının Ağustos ayında gerçekleşen Atatürk-Okyar mektuplaşmasından[20] olsun, Atatürk'ün "yeni bir siyâsî teşekkül" yaratma gayret ve teşviklerinden olsun, hiç söz edilmemektedir. SCF, âdetâ, talep üzerine değil de, muhalefetin özgür irâdesi sonucunda doğmuş gibi bir izlenim yaratılmaktadır. Yeni partinin iktidar partisinin temel ilkelerini paylaşmakla birlikte, özellikle ekonomik politika alanında farklı görüşlere sâhip olduğu vurgulanmakta ve hemen ardından da, "yeni siyâsî teşekkül"ün, hem Atatürk ve hem de CHF ilerigelenleri ve teşkilâtı tarafından "iyi karşılandı"ğının altı çizilmektedir. SCF, resmî anlatıma göre, ne arzu edilmiş, ne de teşvik edilmiş, fakat sâdece "iyi" karşılanmıştı. Böylece iktidârın iyiniyeti ve samimîyeti de vurgulanmış oluyordu.

Fakat SCF, iktidar partisinin ilkelerine sâhip çıkmasına karşın, "mürteci unsurlar", CHF'yi "devirmeyi maksatlarının birinci kademesi sayarak" ortaya çıkmışlardı. Böylece bu anlatımda, "mürteci unsurlar" ile CHF'yi "devirmek" eş anlama gelmektedir. Muhalefet partisinin kurulmasını ve bir kısım aydınların da bu partiye katılmasını, yönetici elit içinde bir ayrılık belirtisi olarak gören "gerici unsurlar", "heryerde nifak tohumu saçmaya" başlamışlardı. Burada anlatım, artık Laikliğe düşman ve karşıt çevrelerin, tarikatların, şeyhlerin ve dervişlerin faaliyetine ayrılmıştır. Nitekim "yeni fırka siperi arkasında gizli irticâ faaliyeti başla"mıştı. Bu noktada SCF ile "mürteci unsurlar" arasında bir eşitlik kurulmaktadır. Gerçi "gerici unsurlar", muhalefet partisini yalnızca "siper" olarak kullanmaktadırlar, ama SCF de bu işlevi üzerine almak gibi bir günâhı işlemiş bulunmaktadır.

Metin burada âdetâ kronolojik bir kopuş geçirmekte ve SCF'nin fesh edilmesinden beş hafta sonra meydana gelen Mene-

20 Bu konuya ileride (Birinci Bölüm'de) ayrıntılı bir şekilde yeniden değineceğim.

men Olayı'na atlamaktadır. Menemen Olayı ile SCF'yi bir arada tutan anlatımın kurgusu burada yatmaktadır. Burada SCF, Menemen Olayı'nın belki teşvikçisi olarak değil, fakat bu olaya vesile yaratan parti olarak suçlanmakta ve mahkûm edilmektedir. Tıpkı "mürteci unsurlar"a "siper" olan parti olarak suç işlemiş ve mahkûm edilmiş anlatımda olduğu gibi...

Fakat SCF, yine de içinde barındırdığı "samimî Cumhuriyetçiler"in "ciddî endişe"leri sonucunda, Menemen olayından tam beş hafta önce zâten bütün bu olacakları âdetâ öngörerek, "kendi kendisini" fesh etmişti bile...

Diğer taraftan, ders kitabında öykünün devâmına da yer veriliyor ve Atatürk'ün uzun yurt seyahati bu gelişmelere bağlanıyordu. SCF'nin eleştirilerinin sonuç verdiği, yenilenen milletvekili genel seçimi ile yeni Meclise katılan "işçi ve köylü" ve bağımsız milletvekilleri ile ortaya çıkmıştı. "Bağımsız adaylar için serbest bırakılan mebusluklara gelince: Bu da, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın demokrasi prensiplerine bağlılığını ve kendi icraatını denetlettirmek hususundaki ısrârını göstermesi itibâriyle, Cumhuriyet târihinde her zaman takdirle anılacak bir hareket olarak kaydedilecekti." Zâten yenilenen milletvekili genel seçiminde adayların hepsine "millet istisnâsız oy vermiş"ti ve bu şekilde "millî birliğin sarsılmaz sağlamlığını dünyâ gözünde ispât eden bir görünüm" oluşmuştu.[21]

Bu satırların amacı, SCF'nin simgelediği muhalefetin güçsüzlüğünü ortaya koymak ve iç politikada bir karışıklık olduğu yolundaki izlenimi de yok etmektir. Fakat yine de ortadaki çelişkiyi gidermek mümkün olamamıştır: Eğer SCF muhalefeti, Türkiye'nin "içişlerinin çok karışık olduğu" izlenimini yaratmışsa, bu yalnızca bir izlenim mi idi, yoksa gerçeği mi yansıtıyordu? Bu soruya lise târih ders kitabında verilen yanıt, son değerlendirmenin ışığında ortaya çıkmaktadır. Son seçimler "millî birliği" kanıtlamıştı. Fakat o hâlde muhalefeti bu denli tehdit ve riskli faktör olarak gören ve gösteren bir önceki değerlendirme gerçeği ne ölçüde yansıtıyordu? Buna yanıtım, yansıtmıyordu şeklinde olacaktır. Bütün bu anlatımın kurgusu, tutarlı olabilmek için, muhalefetin

21 **Târih IV: Türkiye Cumhuriyeti,** (T[ürk] T[ârihini] T[etkik] C[emiyeti] tarafından yazılmıştır), İstanbul, Devlet Matbaası, 1934 (Sâdeleştirilerek tıpkıbasım: **Târih IV: Kemâlist Eğitimin Târih Dersleri (1931-1941),** s. 200.)

ya gerçekten gücünü vurgulamalıydı, ya da milletvekili genel seçiminde gösterilen "millî birlik"in gerçeğini; fakat her ikisi birden, doğru da, gerçekçi de olamazdı.

Târih ders kitabında, yabancıların Türkiye'de yönetimde ve "içişleri"nde bir sorun olduğu yolunda yanlış bir izlenime kapılmamaları konusunda gösterilen özen de dikkat çekicidir. Anlaşılan imaj da önemli bir unsurdu.

Bu ders kitabında yer alan SCF anlatımı, doğrudan doğruya SCF'ye bir suçlamada bulunmamaktadır. Asıl suçlanan SCF değil, fakat "mürteci unsurlar"dı. Bununla birlikte, SCF'nin öyküsü, ne bütünüyle, ne de doğru anlatılmıştı. Anlatım, yönetimi haklı çıkaran bir izlenim uyandırıyordu. Dahası, bu metinde SCF ile "mürteci unsurlar"ı birbirinden ayırt etmek de o kadar güçtür ki, metni okuyan herkesin hâfızasında, SCF "gerici unsurlar"ın siper aldıkları bir muhalefet partisi olarak yer alacaktır. Öte yandan, SCF muhalefet partisi olarak iktidârı yerinden etmek istediğine göre, aynı amacı, yâni CHF'yi iktidardan düşürmek isteyen "mürteci unsurlar" ile aynı hedefleri paylaşıyordu. Bu kurgu da, SCF'yi doğrudan olmasa da, üstü örtük bir şekilde yine "mürteci unsurlar" ile işbirliği yapmakla suçlamakta ve mahkûm etmektedir. SCF, ne kadar "samimî" olursa olsun, bu suçlamalardan kurtulamamıştı. Ayrıca SCF'nin tamâmının "samimî" olduğu da söylenmiyordu: "Yeni partinin başında veyâ teşkilâtında bulunan samimî Cumhuriyetçiler"den söz ediliyordu. Bu da partinin yönetimi ile tabanı arasında bir fark olduğunu göstermektedir. SCF yönetimi, tabanın, partiyi "siper" ederek, "gerici unsurlar" ile ittifak hâlinde, CHF'yi iktidardan düşürmek gayretlerine engel olamamıştı.

İşte 1930 yılından yalnızca bir yıl sonra, yâni SCF öyküsü pek çok kişinin siyâsal hâfızasında hâlâ bütünüyle yer tuttuğu bir sırada dahi, yeni lise târih ders kitabı, yeni nesillere, geçmişi bu şekilde aktarmayı uygun görmüştü.

Resmî İdeolojiye Meydan Okuyan Anıların ve Metinlerin Ortaya Çıkışı

Eğer SCF'nin kısa ömrü süresince ortaya koyduğu açıklamaları ve savunmaları bir kenara bırakacak olursak, SCF'nin alternatif

bir öyküsü, rejim değişikliğinden sonra yazılabilirdi ki, bu da ancak 1945/1950 dönemine ve sonrasına tekâbül etmektedir. Elbette siyâsetle yakından ilgili kamuoyu, SCF öyküsünün sadece bir kısmını kendi gözleriyle izleme imkânını bulabilmişti. 1945/1950 dönemine rastlayan rejim değişikliği sırasında bu öykü ya da tecrübe, kamuoyunca da, elitlerce de hâlâ canlı bir şekilde hatırlanıyor ve hatırlatılıyordu. SCF'ye karşı resmî ideolojinin değerlendirmelerine karşı yazılı bir savunma ancak bu dönemde ortaya çıkabilme imkânına kavuşabilirdi. Bundan önce SCF öyküsünün resmî ideoloji dışında kamuoyu önünde ele alınabilmesine imkân yoktu. Resmî ideolojinin dışında SCF öyküsüne ilişkin farklı anlatım ve açıklamalar için elbette öncelikle rejimin değişmesi gerekiyordu. Tek-partili rejim değişmeden/dönüşmeden, rejimin resmî tezinin sorgulanmasına neden olabilecek herhangi bir başkaca anlatıma izin verilemezdi-nitekim verilmemiştir de.

Bilebildiğimiz kadarı ile, Fethi Okyar'ın anıları, SCF öyküsünün tamamlanmasından yalnızca on gün geçtikten sonra kaleme alınmaya başlamış olmasına rağmen, ancak elli yıl sonra yayınlanabilmiştir. Ahmet Ağaoğlu'nun anıları da 1934 yılında yazılmakta iken, yayınlanması için onbeş/yirmi yıl beklemek gerekmiştir.

Ahmet Hamdi Başar'ın Anıları

Ahmet Hamdi Başar, SCF dönemine ilişkin anılarını tam bu dönemde, 1945 yılında yayınladı.[22] Başar'ın anıları, esas olarak, SCF'nin fesh edilmesinden sonraki Atatürk'ün yurt seyahatini anlatmakta ve bu sıradaki iktisâdî politika sorunlarına ve izlenmesi gereken iktisat politikalarına yoğunlaşmış olsa da, Başar, metninin başlangıcında, SCF'ye ilişkin anılarına da yer vermektedir. Başar, SCF'nin muhalefetini bir anlamda meşrûlaştırmaktadır. Başar'ın anılarında ilk kez döneme ilişkin kritik bir bakış dikkati çeker. Başar, kendine özgü üslûbu ile, 1930'lu yılların öncesini ve sonrasını eleştiri konusu hâline getirirken, diğer yandan, SCF

22 Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye,** (İkinci Basım), (İlk basım: 1945), Ankara İktisâdî ve Ticârî İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1981. Kitabın ilk basımını görme imkânı bulamadığım için burada kitabın ikinci basımına atıfta bulunuyorum.

muhalefetinin haklılığına da işâret etmektedir. Başar'ın anılarından ve iktisat politikası önerilerinden kurulu metni, SCF'nin ve dönemin, iktidârın gözüyle değil de, kritik bir gözle resmedilmesini sağlıyor. Bu resim, elbette resmî bakışın çok dışında bir panoramayı içermektedir. Başar'ın yazdıkları, bize dünyâ ekonomik bunalımının Türkiye'deki sonuçlarını hatırlatması bakımından ve konuyu yeterince vurgulaması açısından da çok önemlidir.

Başar, hem iktidârın içinden bakabilmektedir, hem de iktidar kabuğunun dışında kalmış olduğundan, yönetime karşı kritik bir açı da yakalayabilmektedir. Ama bütün bunları yaparken, muhalefete de belirli bir eleştirel tonu koruyabilmektedir.

Başar, anılarında, yazıldığı târihten onbeş yıl öncesine, 1930'lu yıllara âid bir resim çizerken, *niçin* sorusuna net bir yanıt vermekten de kaçınmıştır. Başar, anılarında, "Atatürk'ün bu mücâdeleleri serbest bırakmak ve sonra da sâdece kendi nüfuz ve iktidârını kullanarak, İsmet [İnönü] Paşa tarafından temsil edilen [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nı ve hükûmetini tutmak politikasının hakikî saikleri hakkında tahlil yapma zamânı henüz gelmemiştir" şeklinde yazarken, aslında Atatürk'ün politikasının tam olarak ne olduğunu açıklayamamanın sancılarını yaşamaktadır. Fakat yazdıkları, en azından, Atatürk'ün sürecin başındaki tavrı ile sonundaki tutumu arasında bâriz ve derin bir farklılık olduğunu anlatmak ister gibidir. Başar, anılarında, ilk plânda iktidar çevrelerinde İsmet İnönü'ye karşı gösterilen çekingen tavrı,[23] Atatürk'ün ağırlığını hangi kefeye koyacağını öngöremeyen siyâsetçilerin geleneksel ihtiyatlı tutumuna bağlarken, bu görüşü desteklemiş olmaktadır.

Başar, muhalefet partisinin âkıbetinin sorumluluğunu da yine SCF'de görmektedir:

> "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] vaziyete hâkim de değildi. Çünkü, memlekette [Cumhuriyet] Halk Fırkası aleyhinde ve Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın lehinde tecelli eden efkârı umûmîyeyi, ne Fethi [Okyar Bey], ne de arkadaşları, ne de fırkanın programları, tatmin edecek mâhiyette değildi. Zâten tezâhürlerde Fethi [Okyar] Bey ve fırkası, sâde bir sembol vazifesi görmüştü. İnkılâp fırkası sıfatı ile [Cumhuriyet] Halk Partisi [Fır-

23 Başar, **age**, s. 10.

kası] mağlup olunca, artık vaziyeti Atatürk'ün bile kurtarması güçleşirdi. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na inkılâbın dışında kalanlar, çeşitli cereyan güdenler, hükûmetten memnun olmayanlar da girmişti. [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın mağlubiyeti hâlinde, vaziyete ne Fethi [Okyar] Bey'in, ne de fırkasının hâkim olamayacağı ise açıkça gözüküyordu."

Başar'ın öykünün sonunda Atatürk'ü ve iktidârı haklı bulduğuna ilişkin cümlesini de görmekte gecikmeyiz: "O zamanki şartlara göre haklı olduğu âşikâr bulunan isteklere Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] cevap vermekte gecikmedi."

Fakat bütün bu yazılanlara bakarak ve yalnızca bunlara bakarak Başar'ın iktidardan yana bir tutum aldığını ve iktidârın bütün resmî görüşlerini paylaştığını da söyleyemeyiz. Aksine, Başar, anılarında, muhalefetin şikâyetlerinden de söz etmekte ve "bunların hepsini hocalar, mürteciler vesâire yapıyor denemezdi" demektedir. Başar, CHF'nin yönetiminin de esas olarak fırsatçılarla, çıkarcıların elinde olduğunu açıkça belirtmektedir. Yönetime hep tek yanlı bilgi veriliyordu ve bu bilgiler de pembe bir tablo çizmekten ibâretti. Başar şöyle devâm ediyor: "Yalnız kötü niyetliler, inkılâptan memnun olmayanlar ve mürteciler memnun değildi. Onun için kim tenkit yollu bir şey söylerse, onun ne söylediğine bakmamalı, niçin söylediğini düşünmeliydi. O ancak kötülüğünden ve irticâın adamı olmasından, nihâyet hasta rûhundan dolayı şikâyet edebilirdi."

Açıkça görüldüğü gibi, son tahlilde Başar, iktidârın en azından SCF hakkındaki resmî görüşüne sâhip çıkmaktadır; fakat bunu yaparken lise târih ders kitabının anlatımının dışına çıkabildiğini de vurgulamak gerekir. Başar'ın anıları, 1930'lu yılların resmî ideoloji dışı ilk anlatımı sayılabilir. Nihâyet toplumun içinde bulunduğu koşulların gerçekçi bir panoramasını içermektedir. Diğer yandan, SCF öyküsünü tamâmen yansıtmaktan da çok uzaktır.[24]

Ahmet Ağaoğlu'nun Anıları

SCF hakkındaki ilk ve en önemli savunmalardan birinin, Demokrat Parti'nin de kurucularından olan Samet Ağaoğlu'nun ba-

24 Başar, **age**, s. 10-22.

bası ve SCF'nin kurucularından Ahmet Ağaoğlu'nun *"Serbest Fırka Hâtıraları"*nın 1950 yılında yayınlanması ile başladığını söyleyebiliriz.[25] Samet Ağaoğlu, 1969 yılında ikinci baskısı yapılan anılara, "birinci baskıya birçok sebeplerle koymadığım bâzı parçaların büyük kısmını da katarak tekrar yayınlıyorum" şeklinde yazmıştı.[26] Nitekim, bizzat Samet Ağaoğlu anıların ilk baskısında bu konuda şunları yazmak ihtiyâcını hissetmişti: "Merhum babamın 'Serbest Cumhuriyet Fırkası Hâtıraları'nı neşrederken tâkip ettiğim hedefler, beni bu hâtıralarda şahıslara âid olan bâzı kısımları çıkarmaya sevk etti."[27] Bu baskıda da, anıların bütün parçalarını değil de, "bâzı parçaların büyük kısmını"[28] okuyor olduğumuzu düşünmek için yeterli neden vardır. Sözün kısası, elimizdeki anılar, Ahmet Ağaoğlu'nun yazdıklarının bütünü olmayabilir. Muhtemelen de değildir. Nitekim Samet Ağaoğlu, 1972 yılında yayınlanan bir başka kitabında bu duruma kesin bir açıklık getirmekte ve "Babamın 'Serbest Fırka Hâtıraları'nı iki defâ bastırdım. İkinci basımında birincisine koymadığım yapraklar da var. Böylece babamın hâtıraları hemen hemen tam olarak yayınlanmıştır." demektedir.[29] Ancak Ahmet Ağaoğlu'nun anıları, ilk önemli savunma olarak olsun, kapsadığı bilgiler açısından olsun, SCF hakkında en kapsamlı metindir.

Ağaoğlu'nun anılarını tam olarak ne zaman kaleme aldığını bilmiyoruz. Herhâlde SCF mâcerâsından bir süre sonra olmalıdır. Nitekim anılarının ikinci bölümünün başında, "bu satırları yazarken, yâni 1934 senesi Kânunu Evvel [Aralık] nihâyetlerinde]"[30] demektedir. Demek ki, anılarını yazmaya 1934 yılı içinde başlamış olmalıdır. Ancak metnini tam olarak ne zaman bitirdiğini bilemiyoruz. Ayrıca, anıların sanki yarım kaldığına ilişkin bir izlenim de doğmaktadır. Metin âdetâ yarım kalmış izlenimi vermektedir. Sanki devâm edecektir de, bir şekilde kesilmiştir.

---

25 Ağaoğlu, **age**. Kitabın ilk basımını görme imkânı bulamadığım için burada kitabın ikinci basımına atıfta bulunuyorum.

26 Ağaoğlu, **age**, s. XV.

27 Ağaoğlu, **age**, s. XI-XV.

28 Ağaoğlu, **age**, s. XII.

29 Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 27.

30 Ağaoğlu, **age**, s. 29.

Ağaoğlu'nun anıları, elbette son derece duygusaldır. Bu nedenle SCF öyküsünün sona ermesinden hemen sonra kaleme alındığını düşünmemize neden olmaktadır. Ağaoğlu, her ne kadar SCF'yi savunan bir hâtırat kaleme almışsa da, bu, onun SCF'yi ve Fethi Okyar'ı yer yer sorgulamasına ve kritik etmesine de engel olmamıştır. Bu bakımdan hem duygusal, hem de sorular sorabilen bir hâtırattan söz edebiliriz. Ağaoğlu'nun SCF mâcerâsından sonra CHF'ye yeniden geri dönmeyen politikacılardan olduğunu hatırlarsak,[31] onun hem iktidardan tamâmen uzaklaş(tırıl)masına neden olan bu öykünün kendisini ve hem de bu öyküde birlikte olduğu yakın siyâsî dostlarını rahatça ve birlikte eleştirebilmesinin temel nedenini anlayabiliriz.

Ağaoğlu'nun anıları, SCF'nin oluşumunun ve partinin öyküsünün perde arkasını ilk elden anlatan ilk ve özgün metin olarak kabûl edilmelidir. Fethi Okyar'ın anıları ortaya çıkıncaya kadar, Ağaoğlu'nun yazdıkları bu alanda yegâne kaynak metin olarak kalmıştır.

Ağaoğlu'nun anıları, gerçekte hem Atatürk'ü, hem İnönü'yü, hem de Okyar'ı eleştirmektedir. Özellikle Samet Ağaoğlu'nun kitabın hemen başına ilâve ettiği bir anısı da, Atatürk'e yönelik eleştirilerin girişini oluşturmaktadır. Ahmet Ağaoğlu'nun eşi ve Samet Ağaoğlu'nun annesi Sitâre Hanım, daha işin en başında, bütün bunların bir "oyun" olmasından endişe ettiğini ve kuşku duyduğunu belirttiğinde, Ahmet Ağaoğlu'nun tepkisi, Atatürk'e duyulan güveni tescil etmektedir. Bununla birlikte, öykünün sonunu, Samet Ağaoğlu'nun anlatımıyla, Sitâre Hanım doğru bir şekilde öngörebilmişti. Sitâre Hanım'ın politik "seziş kudreti", Atatürk'ü çok daha uzun zamandan beri ve yakından tanıyan Ağaoğlu ile Okyar'ın politika hayâtında edindikleri tecrübelerden daha ağır basmıştı![32]

Ağaoğlu'nun metni, SCF öyküsünde nasıl yalnız bırakıldıklarını ve özel olarak da kendisinin nasıl yalnızlığa terk edildiğini anlatır. Üslûbu da son derece etkileyicidir. Ayrıca dönemin gazete makâleleri ve Meclis zabıtları ile de bir miktar belgelenmek istenmiştir.

---

31 Bu konuya "Sonuç"ta yeniden değineceğim.

32 Ağaoğlu, **age**, s. 1. Ayrıca bkz. Samet Ağaoğlu, **age**, s. 29.

Ağaoğlu'nun anlattıkları, SCF'nin resmî ideoloji karşısındaki konumunu sorgulamakta ve SCF'nin nasıl ve niçin tuzağa düşürüldüğünü analiz etmeye çalışmaktadır. Metnin tamâmının okunmasından sonra, bütün bu sorulara bir yanıt bulabildiğimizi söyleyemeyiz. Çünkü bizzat yazarı da, bütün bu sorulara henüz yanıt bulamamıştır. Belki ömrünün geri kalan kısmında da bu soruları yanıtlayamamıştır. Ama iktidârın muhalefete yönelik politik kıskacını bu satırlarda izlemek mümkündür.

Kanımca Ağaoğlu'nun anılarının esas vurucu noktası, Atatürk'e yönelik bâzen üstü kapalı ve bâzen de imâlı sert eleştirilerdir. Ağaoğlu'na göre, Atatürk, kendilerine verdiği sözü tutmamıştır. Yine Ağaoğlu'na göre, bütün bu öyküde, Atatürk'ün tam olarak neyi amaçladığı da belirsiz kalmıştır. Atatürk'ü uzun yıllardır yakından tanıyan Ağaoğlu, Atatürk'ün politik kişiliğinin bir analizini yapmaya çalışmış ve bunu kısmen de olsa gerçekleştirmiştir.

Ağaoğlu'nun anıları, alternatif bir târih yazımı için her bakımdan yeterli malzemeyi ve yaklaşımı içermektedir.

Daha çok SCF'ye katılmış olan siyâsî kişiliklerin anılarında ortaya çıkan açıklamalar ve anlatımlar ise, resmî ideolojinin tamâmen dışındadır. 1950 yılında gündeme gelen Ahmet Ağaoğlu'nun anıları, resmî ideolojinin sorgulanması için tamâmen alternatif bir metin olarak görülmelidir. Ağaoğlu, anılarında, ilk kez SCF'nin kuruluş öyküsünün perde arkasını anlatmaya başlamaktadır. Bu öykü, resmî ideolojinin aktardığından çok farklıdır. SCF, meğerse iktidârın, bizzat Atatürk'ün düşüncesinin ürünü olarak doğmuştur! Hattâ o sırada gerek iktidarda, gerekse müstakbel muhalefete katılacaklar arasında bulunsun, pek çok kişinin bu projeye kuşkuyla ve soğuk yaklaşmış olduğu da bu metinden anlaşılmaktadır. Ağaoğlu, pek çok kişinin, bu arada kendisinin de muhalefete neredeyse zorla, ısrâr üzerine katıldığını itirâf etmektedir.

Ağaoğlu, Fethi Okyar'la yaptığı konuşmalar sırasında, *niçin* sorusunun yanıtını da daha o zaman aldığını belirtiyor. Neden basittir: Tek-partili yönetim içinde denetim imkânı kalmamıştır. SCF bu denetim mekanizmasını sağlayacaktır. Resmî ideolojinin dışında kalan bütün metinlerde ve hattâ resmî tezi işleyen metinlerde dahi, bu konu(lar) bundan böyle her zaman için gündeme gelecektir: Tek-partili yönetim, onu temsil eden hükûmetin Meclis

içinde bir denetime tâbi tutul(a)maması nedeniyle, çeşitli çıkarların suistimâli ile karşı karşıya kalmış ve bütün bunlar toplum nezdinde iktidâra karşı genel bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Basın da yönetimin basit bir aracı hâline geldiğinden, bütün bu şikâyetler, orada da kendisini gösteremiyordu. Sonuçta toplumsal eleştiriler, iktidârın hiyerarşik kademeleri içinde eriyor, alttan yukarılara doğru bilgi yansıtılamıyordu. Toplumun şikâyetleri, iktidârın ve CHF'nin alt kademelerinde takılıp kalıyor, iktidârın gerçek sâhibi olan Atatürk'e ise, yalnızca "iyi haberler" iletiliyordu. Böylece yönetim ile toplum arasındaki gerçek ilişki ve etkileşim kaybolmuştu. Atatürk, bütün bunları en azından hissediyordu ve bir önlem almanın zamânının geldiğine kâni olmuştu. Meclis içinde oluşacak bir muhalefet partisi, bu misyonu üzerine alacak ve toplumun şikâyetlerini gündeme getirme imkânını bulacaktı. Böylece hükûmet de bu türden bir bilgilenme sâyesinde ve aracılığıyla, toplumun gerçek görüş, düşünce ve duygularından haberdâr olma fırsatını yakalayarak, politikasını buna göre yeniden tanzim etme imkânı bulabilecekti. Ancak bütün bunlar "ihtiyat"[33] içinde gerçekleştirilecekti. Fethi Okyar, Atatürk'ün bu girişiminde "samimî"[34] olduğuna inanmıştı; gerçi Ağaoğlu, öykünün sonunda onun da bu görüşünden tamâmen vazgeçmiş olduğunu yazacaktır.

Ağaoğlu'nun anılarında seslendirilen görüşler, yazarın anıları her ne kadar resmî ideolojiye karşı çıkan bir metin olsa da, ilginç ve paradoksal bir şekilde, içerdiği bilgiler itibâriyle, kendisinden sonraki bütün literatürde, hattâ resmî tezi yeniden seslendiren metinlerde de, kendisini hep gösteregelecektir. Ağaoğlu'nun anılarında ortaya konulan bütün argümanlar, 1945 sonrasında, resmî ideolojinin vesâyetçi tek-partili rejim teorisini desteklemek üzere kullanacağı bilgiler/veriler olarak ele alınacaktır. Oysa 1945 yılına dek, resmî ideoloji temelinde kurgulanan metinler, Ağaoğlu'nun metninde ortaya konulan argümanları hiçbir zaman telâffuz etmemiştir! Ağaoğlu ile birlikte ortaya çıkan bilgiler, resmî ideolojinin o zamâna kadar mevcut olan hiçbir metninde yer almamıştır! İlk kez Ağaoğlu bu görüşleri seslendirmiştir. Ancak bu görüşler, ileride göreceğimiz gibi, resmî tezin desteklenmesi amacıyla da kullanılacaktır.

33 Ağaoğlu, **age**, s. 4.

34 Ağaoğlu, **age**, s. 5.

Ama asıl dramatik kısım, Atatürk-Okyar mektuplaşmasının anlatıldığı yerdir. Dönemin kamuoyu, bu mektuplaşmadan basın aracılığıyla bilgi sâhibi olmuştu. Her ne kadar aradan yalnızca bir yıl geçtikten sonra, öğrencilere yönelik târih ders kitabında, artık bu mektuplaşmadan hiç söz edilmese de, kamuoyunun basını tâkip eden küçük bir kesimi de olsa, bu mektuplaşmadan haberdardı. Ama resmî ideoloji artık bunların hatırlanmasını istemiyordu. Bunun için de târih ders kitabından tamâmen çıkarılmıştı. Dönemin kamuoyu, bu mektuplaşmanın arka plânını hiç bilmiyordu. Sâdece Fethi Okyar'ın Atatürk'e yazdığı mektup ile onun yanıtını biliyordu. Olağan şekilde mektuplar sâhiplerince kaleme alınmış olmalıydılar. Ama Ağaoğlu'nun anıları, mektupların, sâhiplerinden çok, iktidâra âid olduğunu gösteriyordu. Gerçekte bu mektuplar birlikte, ortak kaleme alınmıştı. Atatürk, Fethi Okyar ve Başbakan İsmet İnönü üçlüsü tarafından yazılmıştı. Basında bu mektuplar yayınlandı. İleride göstereceğim gibi, mektupların farklı versiyonları hâlâ kullanılmaya devâm edilmektedir.[35]

Fakat literatürde (ileride Târık Zafer Tunaya'nın eserinde göreceğimiz üzere, onun metninin dışında) üzerinde hiç durulmayan nokta, bu mektuplaşmanın anlamıdır. Bilindiği gibi, Cemiyetler Kânunu hükümlerine göre, dernek kurmak izne tâbi değildi. O dönemde siyâsî partiler de Cemiyetler Kânunu hükümlerine tâbi oldukları için, yeni bir siyâsî parti kurmak için herhangi bir izin almaya lüzum yoktu. Bu hüküm, 1938 yılının Haziran ayında Cemiyetler Kânunu'nda yapılan değişiklikle kaldırıldı ve siyâsî cemiyetlerin, yâni siyâsî partilerin kurulabilmesi Dâhiliye Vekâleti'nin iznine bağlandı.[36] Böylece 1938 yılının yaz aylarında Türkiye fiilî bir tek-parti rejiminden hukûkî bir tek-parti rejimine geçmiş oldu! Bu ayrım ve fark üzerinde hemen hemen hiç durulmaz. Türkiye, Atatürk'ün ölümüne az bir süre kala, yasal olarak da tek-partili bir rejime dönüşmüştü bile! Nitekim, 1946 yılında De-

35 Birinci Bölüm'e bakınız.

36 Cemiyetler Kânunu'nda 28 Haziran 1938 târihinde yapılan değişiklik için bkz. Kânun No: 3512, **Resmî Gazete**, Sayı: 3959, (14 Temmuz 1938). Yasanın 4. maddesi şu şekilde değiştirilmişti: "Siyâsî cemiyetlerle birden ziyâde vilâyetlerde faaliyet gösterecek cemiyetlerin ana nizamnâmeleri ve beyannâmeleri, Dâhiliye Vekâleti'ne verilir. Bir cemiyetin faaliyete geçebilmesi için ana nizamnâmesinin verildiği mülkiye makamlarınca tescil olunduğuna dâir bir vesika alınması şarttır."

mokrat Parti kurulacağı zaman, Demokrat Parti, 1930 yılında kurulan muhalefet partilerinden farklı olarak, Dâhiliye Vekâleti'nden izin alınarak kurulabilecektir. Oysa SCF'nin resmî olarak oluşumu için izin alma sürecine zâten ihtiyaç yoktu. O hâlde bu mektuplaşmanın mânâsını nerede aramak gerekir?

Okyar (ya da bir başkası) eğer bir parti kurmak istiyorsa, bunu zâten gerçekleştirebilirdi. Okyar'ın bizzat Cumhurbaşkanı Atatürk'e mektup yazmasına ihtiyaç yoktu. Eğer bunu yapmak zorunda kalıyorsa ya da böyle davranmak zorunda olduğunu hissediyorsa, bu davranışı, tek-partili rejimin kendisine has ikliminde aramak gerekir. Dışarıdan bakıldığında, ileride değineceğim gibi, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rızâ Soyak'ın anılarında da açıkça görüleceği üzere, Türkiye, sâdece tek-partili rejime dayalı bir diktatörlük değildi. Atatürk, bu rejimin yegâne sâhibi olarak görülüyordu. Ülke âdetâ ondan sorulmaktaydı. Okyar'ın da bu görüşü paylaştığı anlaşılıyor. Yoksa, SCF'nin kamuoyuna açıklanış tarzı olarak, karşılıklı mektuplaşmanın tercih edilmesinin gerçek nedenini anlayamayız.

Bu mektuplaşma aracılığıyla aslında topluma şu mesajlar verilmek istenmişti: *(a)* Atatürk'ten izin alınmadan bir siyâsî girişimde bulunmak mümkün değildir. *(b)* SCF, bizzat Atatürk'ten izin alınarak kurulmaktadır. *(c)* Atatürk, bu izni vermiştir. Hattâ süreci teşvik etmektedir.

Böylece Atatürk de, bu izin alma-verme sürecinde, dışarıdan bakıldığında alınan izlenimi bir anlamda pekiştirmiş oluyordu; toplumda siyâsetin önderi olduğu izlenimini de pekiştirmişti. Bu süreçte Başbakana ya da rejimin önde gelen bir başka kişisine ihtiyaç görülmemişti. Yâni İnönü, bu süreçte pasif bir izleyici konumunda kalmıştı. Dolayısıyla Atatürk ile İnönü, rejimin eşit konumda iki yöneticisi değildi. Aralarında belirli ve bâriz bir hiyerarşi mevcuttu. Atatürk, bu mektuplaşma ile, toplumda yönetime ve siyâsete hâkim olduğu yolundaki görüşü pekiştirmek istemişti. İnönü'yü böylece ikinci plâna itmek ya da orada tutmak niyetindeydi.

Okyar da, kendisine doğrudan Cumhurbaşkanı'nı muhatap almak sûretiyle, kendisinin ve partisinin rejimin ve bu sâyede toplumun gözünde meşrûiyetini sağlamaya çalışıyordu. SCF meşrûiyetini sâdece hukuk sisteminden alabilecek durumda değildi. Çün-

kü, her ne kadar kâğıt üzerinde öyle görünmese de, gerçekte muhalefetin, muhalefet partisinin rejimin indinde bir meşrûiyeti bulunmuyordu Bu bakımdan, ancak SCF kurulduktan sonradır ki, âkıbetleri daha farklı olmayacak olan diğer muhalefet partileri de onun ardından kurulmaya çalışılacaktır. Muhalefete meşrûiyetini sağlayan yegâne öge, bizzat Atatürk idi ve o olmadan, SCF'nin ayakta kalabilmesine imkân yoktu. Bunun böyle olduğu, mektuplaşmanın siyâsî analizi sûretiyle bir kere daha anlaşılmaktadır. Fethi Okyar'ın elindeki tek meşrûiyet kaynağı işte bu mektuplardı.

Ağaoğlu, anılarında, Fethi Okyar ile görüşmesinde bu mektuplaşmadan ve söz konusu mektuplaşmanın yarattığı "teminat"tan da söz etmektedir: "Teminat mı? Aramızda mektuplaşarak neşredeceğiz! Bu mektuplarla Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] ikinci bir fırkanın kurulmasını arzu ettiğini ve bu fırkanın tesisi ve yaşaması için elinden geleni yapacağını açıkça beyân edecektir." Bu "teminât"a karşı Ağaoğlu'nun tepkisi olumludur: "Evet, kâfidir, dedim. Bundan fazlasını talep etmek en iptidâî ahlâk ve nezâket bakımından ayıp bile olurdu! Herşeyi bozmak mevkiinde bulunan kudret ve kuvvet sâhiplerinin verdikleri söz ve anlaşma için yegâne müeyyide, kendi vicdanları ve efkârı umûmîyedir."[37] Böylece Ağaoğlu, muhalefetin geleceğini, bizzat Atatürk'ün sözüne ve bu sözün toplum nazarındaki gücüne ve etkisine bırakmış oluyordu.

SCF'nin kuruluş yöntemi ile muhalefetin bu şekilde oluşmasına karşı literatürde kullanılan "sun'i"[38] (yapay) tanımı, aslında Ağaoğlu'na âiddir. İlk kez onun tarafından kullanılmıştır. Bunu Atatürk'e karşı da açık bir şekilde telâffuz ettiğini anılarında anlatmaktadır.

Yine literatürde sık sık anlatılageldiği gibi, SCF'nin oluşması projesi içinde bir alt proje olarak ortaya çıkmış bir başka düşünce daha vardır: O da, CHF içinde bir muhalefet grubu oluşturmak fikridir. Ama buna Başbakan karşı çıkmıştır ve Atatürk de bu direnişe karşı çıkamamıştır. İşte Ağaoğlu açısından bakıldığında, SCF öyküsü için sorulan, *niçin* ve *nasıl* soruları böyle yanıtlanıyordu.

Ama Ağaoğlu bununla da yetinmiyordu: *Niçin* sorusu için ikinci bir açıklaması daha vardı. O da, yine literatürde çok sık yazıla-

37 Ağaoğlu, **age**, s. 4-5.

38 Ağaoğlu, **age**, s. 10.

geldiği gibi, SCF, Atatürk'ün, İsmet İnönü'nün siyâsî yükselişine, artan otoritesine ve seçeneksiz İkinci Adam'lığına karşı giriştiği bir mücâdele tarzıydı. Muhalefet partisi, Atatürk'ün İnönü'nün Başbakanlığına artık bir son verebilmesinin aracı olarak oluşturulmuştu. Amaç, gerçekte Atatürk'ün İnönü'yü yıpratmak istemesiydi. Muhalefetin asıl misyonu, onun görevden uzaklaştırılması sürecinde ya da senaryosunda, Atatürk'ün (yeni) partisi olarak belirmekti. Zâten İnönü'nün de, pek çok kez atıfta bulunulduğu gibi, SCF'nin oluşumuna başından beri karşı çıkmasının nedeni de buydu. Elbette İnönü, bu manevrayı görmüş ve başından itibâren kendi siyâsî konumunu yıpratacak ve hattâ belki de yok edecek bir oluşuma karşı sert tavır koymuştu. Ama bu tutum, aslâ doğrudan projeye karşı çıkmak şeklinde olmamış, zamâna yayılmış bir direnç olarak belirmişti.

Ağaoğlu, anılarında, bunun işâretlerini çokça vermektedir:

> "Muhit tereddüt içinde kalarak, geleceğin bilinmezliği ve bilhassa yaklaşmış olan seçimdeki tâlih meselesinin belirsizliği önünde ne yapacaklarını şaşırmış olan mebuslar, kâfile kâfile, deste deste Yalova'yı ziyâret ediyorlar, Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün önünde geçit yapıyorlar ve onun derin bakışlarından, imâlı sözlerinden, etrâfındakilerin tavır ve hareketlerinden kendi hareket tarzlarını kurmaya çalışıyorlar[dı]."[39]

Gerçekten de, Atatürk'ün yakın çevresi ile İnönü arasında yakın ilişkiler olduğu söylenemezdi. İnönü Hükûmetleri'ne karşı yalnızca CHF dışında kalmış, görünmeyen, ama hissedilen muhalif tutumlar oluşmuyor, fakat aynı zamanda CHF içinde ve Atatürk'ün yakın çevresinde de, hükûmete karşı olsun, bizzat İnönü'ye karşı olsun eleştiriler gündeme geliyordu. İnönü karşıtı bir siyâsî proje, bu gruptan da yeterli destek bulabilirdi.

Ahmet Ağaoğlu, anılarının son sayfalarında, partinin fesh edilmesi için Okyar'ın Atatürk ve İnönü ile görüşmeye gittiğini ve bu görüşme sırasında partinin fesh karârını içeren metin üzerinde de pazarlıklar yapıldığını anlatmaktadır. Tıpkı partinin kuruluş aşamasındaki mektuplaşmada olduğu gibi, partinin fesh edildiğine dâir metin üzerinde de, yine bizzat o ilk mektupları birlikte kale-

39 Ağaoğlu, **age**, s. 17.

me alanlar, yeniden birlikte bir metin hazırlamışlardı. Bu pazarlıkta, İnönü, bu kez, SCF'nin kuruluşunda "ısrâr, teşvik ve tasvip" sözcüklerinin kullanılmasını red ediyordu![40] Metin üzerindeki bu pazarlıklar ve geçmişin yeniden hatırlanması sırasında gösterilen bu unutkanlıklar, elbette resmî ideolojinin okul kitaplarına da sirâyet edecektir! Nitekim târih ders kitabında bunu görmüş olduk.

Samet Ağaoğlu da, târih ders kitabının Menemen Olayı ile SCF arasında kurduğu ilişki konusunda şu yorumu yapmaktadır: "Menemen Olayı'nın sorumluluğunu da, bu sefer biraz daha insaflı davranarak, İstiklâl Mahkemeleri'ne düşürmediler, ama mânen Serbest Cumhuriyet Fırkası'na bağladılar."[41]

Ağaoğlu, Atatürk'ün son anda Okyar'a, SCF'nin feshi yerine âdetâ karşılıklı kıran kırana mücâdeleyi önerdiğini açıklıyor ve bu önerinin nihâî aşamayı oluşturduğunu belirtiyor:

> "Fakat Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] de fiilen bu fırkaya karşı çıkarsa, bu taraftarlığın ameli kıymeti kalır mı? (...) Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün kendi teklifi üzerine ve Başvekilin de iştirâki ve tasvibi ile teşekkül etmiş olan kardeş bir fırkaya karşı bile tahammül göstermeyen bir idârede, bütün bütün muhalif mâhiyetini almış olan bir fırka nasıl mücâdeleye girişebilir?"[42]

İşin tuhaf tarafı, bu aşamada, SCF yöneticilerinin Atatürk'ün tavrının artık temelden değişmiş olduğu gerçeğini görmemekte ısrâr etmiş olmalarıdır. Ağaoğlu, anılarında, bu durumu şöyle açıklamaya çalışıyor: "Zâten Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün en büyük mahareti, insanlara bu tatmini telkin etmek kudretidir. Her tesâdüf edilen zorluğu bu sûretle yok eder ve karşısındakiler kendilerini emniyete almış saydıkları hâlde, o işini görmeye devâm ederdi."[43] Ağaoğlu, bu satırlarla, gerçekte Atatürk'ü sert bir şekilde eleştirmektedir. Atatürk, bir yandan karşısındakilere güvence vermekte, fakat diğer yandan da, anılarda imâ edilen şekilde, arka plânda, yine kendi politikasını değiştirmeden, bildiği gi-

40 Ağaoğlu, **age**, s. 90-91.

41 Samet Ağaoğlu, **age**, s. 30.

42 Ağaoğlu, **age**, s. 80.

43 Ağaoğlu, **age**, s. 52.

bi uygulamaya devâm etmektedir! Ağaoğlu, anılarında, bu konuda özeleştirisini de yapmaktan geri kalmamıştır: "Zâten biz ince bir psikolog olup, Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün yüzünden içindekileri anlamaya muktedir adamlar olsaydık, yeni fırkanın muvaffakiyetlerinden dolayı Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün son derece müteessir olduğunu kolaylıkla sezebilirdik."[44] Ama hiçbir şekilde anlayamamışlardır!

Ağaoğlu, anılarında, Atatürk'ün samimî teminatlarına karşın, öyküsünün acıklı sonunu anlamaya ve anlatmaya çalışırken, "Eğer Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk], hakikatte bu fırkanın yaşamasını istiyorsa, eğer teşebbüsünde samimî ise, nasıl oluyordu da, bunca yakın dostları, fırka idârecileri onun arzusu hilâfına hareket ediyorlar?"[45] şeklindeki sorusu ile, bir anlamda, Atatürk'ün sonuçtan sorumlu olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Ağaoğlu'na kalırsa, Atatürk'ün arzusuna hiçkimse karşı çıkamazdı-ve eğer çıktıysa, bu yine onun arzusunun sonucu olabilirdi. Atatürk'e rağmen bir gelişmeyi, onu yakından tanıyan Ağaoğlu kesinlikle tekzib etmektedir.

Ağaoğlu, anılarının bir yerinde, bu konuya bir daha değinmektedir:

> "Yeni fırkayı Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün tuttuğu duyulunca, eski fırkanın o zamâna kadar halk üzerinde icrâ ettiği korku hisleri yok oldu. Halk sel gibi bu tarafa akmaya başladı. Yeni fırkanın seçime karıştığı takdirde, büyük bir ekseriyet kazanacağı anlaşıldı. Fakat Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] bunu kabûl eder miydi? Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün psikolojisini yakından mütâlaa etmiş olanlar için bu bir mesele idi. Unutmamalıydı ki, Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk], eski fırkasını terk etmemişti. O yine onun fırkası idi. Öteki ise, yalnız üvey evlât derecesinde bir kombinezon âleti idi! Binâenaleyh iş ciddîleşip de Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] fırkası mağlup olduğu takdirde, Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün bunu kendisi için ağır bir darbe telâkki edeceğinde ve karşı tedbirler almaya koyulacağında tereddüt etmemeliydi!"[46]

Ağaoğlu, sonun bir adım öncesinde, Atatürk'ün önerdiği "millî blok" görüşünün CHF'de yeni oluşturulan yönetimce red edilme-

44 Ağaoğlu, **age**, s. 52.

45 Ağaoğlu, **age**, s. 18.

46 Ağaoğlu, **age**, s. 22-23.

sinin de gerçekçi bir görüntü sayılamayacağını belirtmekte, bunu bizzat Atatürk'ün en yakınlarından ve SCF Genel Sekreteri ve milletvekillerinden Nûri Conker'in ağzından imâlı bir şekilde aktararak, bu adımda da, Atatürk'ün ilk tutumundan vazgeçmiş olduğunu ileri sürmektedir. Artık bu aşamada Ağaoğlu "oynanan oyunun içyüzü"nden[47] söz etmektedir.

> "Bu ne hayret verici bir komedya idi! Bu komedi niçin oynandı veyâ oynatıldı? (...) Bütün bu olup bitenler Serbest [Cumhuriyet] Fırkası komedisi niçin oynandı suâline cevap vermektedir. Şimdi tamâmen anlaşılıyor ki, bu komedi sırf fırka teşkili, muhalefet fikri taşımak gibi cür'etleri tâ kökünden kesip atmak içinmiş! Evet, bundan sonra artık çok uzun yıllar hiçkimse kendisinde muhalif fırka kurma cesâretini bulamaz."[48]

Ağaoğlu, Atatürk'ün talep, teşvik ve ısrârı ile kurulan SCF'nin acı âkıbetinin nedenlerini ve bu konuda bizzat Atatürk'ün tutumunu ve politikasını kendince şöyle açıklamaya çalışmaktadır:

> "Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] çok garip ve anlaşılması çok müşkül bir insandır. Hiç şüphe yoktur ki, yeni fırka onun isteğinin ve rızâsının semeresi idi. O istemeseydi, bu fırka kurulamazdı. Bir kere Fethi [Okyar] Bey gibi, rahatına düşkün, kalkınması ağır, dizili ve dizginli hayattan hoşlanan birisi, Pâris Sefâreti gibi bir yeri bırakıp da, fırka kurma arkasına düşmek gibi bir fikri hayâline bile getirmezdi! Sonra o istemiş olsaydı bile kimse ona yanaşmazdı. Çünkü, halk Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ü hem seviyordu, hem de korkuyordu ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası'ndan çektiklerine daha elli sene daha ses çıkarmaksızın tahammül edecekti ve şimdi de onu yeni fırkaya sevk eden âmil, Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün bu fırkayı istemesi ve kendisinin de [Cumhuriyet] Halk Fırası'ndan nefret etmesi idi.
>
> Fakat diğer taraftan, Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk], hakikaten bu fırkayı samimî olarak kurmak istedi ise, kendi hesaplarına aldanmış olduğunu kabûl etmek lâzım gelir. O, halkın bu derece yeni fırkaya akın edeceğini aslâ düşünmemişti.
>
> Şimdi ise hâdiseler aksini ispât ederken, Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] en hassas yerinden vurulmuş gibi oldu. Nasıl oluyor da, daha dün

47 Ağaoğlu, **age**, s. 75-76.

48 Ağaoğlu, **age**, s. 95-96.

memleketi kurtarmış, kendisine istikbâl temin eylemiş olan bir fırkaya karşı, hem de başında Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] durup dururken, bu derece vefâsızlık gösteriliyor ve terk ediliyor? Bu hâdise, Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün izzeti nefsine dokunmuştu, hem de derinden dokunmuştu. İzmir'de olanları işittiği zaman, dayanamayarak kükremiş ve taşmış olduğunu sonradan işittim.

Hakikatte Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] istemiş olsaydı, bütün bu hâdiselere her an son vermek ve yeni fırkayı kaldırmak imkânını hâizdi. Bunun için Fethi [Okyar] Beye bir tek işâreti kâfiydi. Fakat böyle bir işâreti de kendi izzeti nefsi (onuru) için revâ görmez. Böyle bir hareketi zaaf addeder. Kavgayı sever ve kavgada karşı tarafı yerlere yıkılmış vaziyette görmekten zevk alan bir ruh, kavgayı kaldırmayı değil, onu üfleyerek, büyütüp kızıştırarak, en son derecesine vardırdıktan sonra, karşı tarafın üzerine atılıp yok etmeyi düşünür. Nasıl ki, biz hâdiseler karşısında Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'e fırkayı fesh etmek için yaptığımız tekliflere karşı dâimâ fırka reislerini tahrik ve teşvik ediyor, böyle bir hareket yerine mücâdeleyi kızıştıracak tavsiyelerde bulunuyordu."[49]

Ağaoğlu'na göre;

"Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] hakikaten korkmuş ve onu korkutmuşlardır! Korkutan (...) İsmet [İnönü]'dür. (...) İsmet [İnönü] Paşa, bundan sonra ordu kumandanlarını ve müfettişlerini harekete getirmiştir. Bunlar sanki tesâdüf olarak Ankara'da toplanıyorlar. Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün huzûruna çıkıyorlar ve son hâdiselerden bahis açarak, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] hâdisesinin ordu üzerinde fenâ tesir etmiş olduğunu, orduda hâlâ bâzı alâmetlerin belirdiğini, böyle giderse vaziyetin fenâ olacağını söylüyorlar." "Bütün bunlar Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ü ikinci fırkayı meydana getirmekten vazgeçirmiş ve onu kaldırmaya karar verdirmiş olabilir."[50]

Ağaoğlu'nun Ordu ile ilgili anlattıkları, ileride göreceğimiz gibi, Süreyyâ İlmen'in anlattıklarını tekzib etmektedir. Demek ki, Ordu, Ağaoğlu'na göre, Atatürk'ü iknâ eden süreçte rol almıştır.

Ağaoğlu, anılarında, SCF'nin âkıbetinin toplumsal ve sosyal nedenlerini de sıralamak istemiştir:

---

49 Ağaoğlu, **age**, s. 52-53.

50 Ağaoğlu, **age**, s. 77.

"Evet, adâlet hissi olmayan, yâni karşısındakinin haklarına hürmet etmeyi, onun fikirlerine ve hislerine tahammül etmeyi bilmeyen bir muhitte, hürriyet, fırka vesâire gibi şeyler olamaz. Böyle muhitlerde herşey oyuna, hileye, karşılıklı ithamlara, iftirâlara dökülür, nihâyet bir taraf imhâ edilerek, diğerine istediği gibi hareket etmek imkânı temin edilmiş olur."[51]

İleride göreceğimiz üzere, anılarında belirttiği gibi, her ne kadar Fethi Okyar'ın "rûhu"nda, sona yaklaşıldığı bir sırada, "bir tufan" kopmuşsa da ve "derhâl aldanmış olduğuna karar veriyor"sa da, nihâyet kendisinin "fedâ" edildiği sonucuna varıyor. Oysa Ağaoğlu'nun görüşü tamâmen farklıdır: "Ben hiçbir zaman onun bu kanaatine iştirâk etmedim. Ben Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün bu işteki samimîyetine şimdi de kâniim! Fakat bu samimîyet Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'e mahsus bir samimîyetti. O öyle bir hürriyet gerdunesi (alayı) kurmak istedi ki, dizginler elden kaçmasın."[52]

Ağaoğlu, anılarında, yer yer özeleştiri de yaparak, *Yarın* gazetesinin saldırgan ve kendince sorumsuz yayınlarının da SCF'nin âkıbetinde önemli bir faktör olduğunu itirâf ediyor.[53]

Ağaoğlu, anılarında, benzer şekilde, belediye seçimlerine katılarak, SCF'nin, siyâsî gerginliğin artmasında sorumluluk sâhibi olduğunu da itirâf ediyor. Ancak bundan sonra, anılarında kronolojik olarak yanlış bir sırada anlattığı –yanlış anlattığı, çünkü bu sahneleri anılarının hemen başına koyarak, bunları bir yorum olarak anılarına kattığını, fakat diğer yandan, muhalefete karşı saldırgan tutumların, bundan çok daha önce başladığını tam olarak yansıtamadan– gerginliklerin başgösterdiğini zikretmektedir.

Buna ilâve olarak da, partisinin hemen taşra teşkilâtı yapmaya girişmesini de eleştirmektedir. Bu da, gerginliği artıran bir faktör olmuştu:

"İşte bunun içindir ki, tâ ilk gününden yeni fırkanın seçimlere karışmaması ve taşra teşkilâtı yapmaması taraftârı idim. Benim bütün endişem, müsâit vaziyetten istifâde ederek, iki fırka fikrini, kontrol ve mesûliyet esaslarını muhafaza ve takviye etmekti. Onun için bence Gâzi [Mustafa

51 Ağaoğlu, **age**, s. 55.

52 Ağaoğlu, **age**, s. 77-78.

53 Ağaoğlu, **age**, s. 19-21 ve 46.

> Kemâl Atatürk]'ün bize verebileceği mebuslarla yetinerek, herşeyde evvel Meclis muhalefet grubunu kurmak ve muhalefet usûlünü teşriî faaliyette canlandırmak, bizim güdeceğimiz ilk hedef olmalıydı. Zâten teşkilâtsız seçime nasıl karışılır? Bir taraftan teşkilât yaparak, diğer taraftan seçime karışmak ise, bence muvafık değildi. Çünkü bu takdirde merkez heyetinin seçimi idâre ve nezâret altında bulundurmak imkânı olmazdı!"[54]

Ağaoğlu, tabiî İzmir Olayları'nın da siyâsî gerginliğin artmasındaki rolüne işâret ediyor.[55]

Ağaoğlu da, tıpkı bir adım sonrasında Süreyyâ İlmen'in de yapacağı gibi, partinin âdetâ yalnızca Okyar'ın karârı ile feshini doğru bulmadığını açıklamaktadır.

Süreyyâ İlmen'in Anıları

SCF'nin kurucularından ve İstanbul eski milletvekillerinden Süreyyâ İlmen, SCF anılarının yazımını 1946 yılının başında tamamladı ve 1951 yılının Mart ayında da yayınladı.[56] İlmen, beş yıl kadar önce yazmış olmasına karşın,[57] anılarını yayınlamaya karar verdiğinde, ondan önce Başar anılarını yayınlamıştı bile... Anılarının başında İlmen, Başar'ın anıları gibi, Ziyâ Şâkir'in *Tasvir* gazetesinde 25 Haziran 1945 târihinde başlayan *"Serbest Fırka Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?"* başlıklı tefrikasından da hayli etkilendiğini belirtiyor.[58] Buna rağmen anılarının yayınını neden birkaç yıl daha bekletmeyi tercih ettiğini açıklamıyor. Ancak, ona göre, gerek Başar'ın anıları ve gerekse Şâkir'in tefrikası, gerçekleri ortaya koymaktan uzak kalmıştı. Her iki metin de, "birçok hakikatleri meydana çıkardıklarından dolayı" önemliydi; ama İlmen, anılarında, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na karşı irtikâb edilen haksızlıkları birer birer milletin nazarı dikkatine arz etmeye karar" vermişti.[59]

İlmen, karmakarışık anılarında, SCF'nin uğradığı haksızlığı dile

---

54 Ağaoğlu, **age**, s. 23-24.

55 Ağaoğlu, **age**, s. 29-44.

56 Süreyyâ İlmen, **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka,** Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, Ahmed Sait Basımevi, [İstanbul], 1951.

57 İlmen, **age**, s. 6.

58 İlmen, **age**, s. 9.

59 İlmen, **age**, s. 9.

getirmekte ve özellikle dönemin siyâsî ikliminin arka fonunda, SCF ile ilgili pek az bilgi vermektedir. İlmen'in SCF milletvekili olmasına karşın, dönemin gelişmelerinden hayli uzak kaldığı izlenimini veren anıları, gerçekten de gariptir. Çünkü, İlmen, anılarında, SCF'nin İstanbul Anadolu yakası teşkilâtını tamâmen kendisinin kurduğunu anlatmaktadır. Fakat partisinin Meclis Grubu içinde olup bitenler hakkında hemen hemen hiç bilgi vermemektedir. Dahası, anılarının neredeyse yarısına yakın kısmı, babasının II. Abdülhamid ve II. Meşrûtiyet dönemine ilişkin anılarına ayrılmıştır. Eğer bu kısımlar çıkarılırsa, İlmen'in SCF anıları, kapsam bakımından zayıftır.

İddiâsı, Atatürk'ün SCF hakkında verdiği sözünü tutmadığı yönündedir. Atatürk, tarafsızlık sözünden geri dönmüştür. Bunun bir nedeni de, iktidardan ayrılmamak konusundaki ısrârıydı. Ona göre, Atatürk, "memlekette kimsenin sivrildiğine tahammül edemezdi. Her işi, her inkılâbı, her imârı, her teşkilâtı yalnız kendisi yapmak ve o fikrin yalnız kendisinden sâdır olduğunu etrâfa işâe ettirmek isterdi. Memlekette yalnız büyük olarak kendisinin tanınmasını arzu ederdi."[60] İlmen, tıpkı Başar'ın yaptığı gibi, eleştirilerini Atatürk'e kadar çıkarmakta tereddüt göstermemiştir. Başar'dan çok daha ileri giderek, İlmen, bizzat Atatürk'ü, eleştirilerinin odak noktasına koymaktan da çekinmemiştir.

Bunun dışında, artık bu târihte Atatürk ile İnönü arasında meydana gelen anlaşmazlıkları ve çatışmaları yazmak, medenî cesâret gerektirmezdi. Zâten Demokrat Parti, gerek muhalefette ve gerekse iktidarda, bütün eleştirilerini İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemine yöneltmişti ve Atatürk dönemi, tıpkı İsmet İnönü'nün bir zamanlar yaptığı gibi, her türlü eleştirinin üzerinde tutulmaya devâm ediliyordu.[61] İlmen'e kalırsa, İsmet İnönü Başbakan ve CHF Genel Başkan Vekili olarak fazlasıyla ağırlık kazanmıştı. Bu, onun ifâdesiyle, Atatürk'ün "aslâ tahammül edemeyeceği bir ikilik"ti. Çâre ise, İsmet İnönü'nün "elindeki kuvveti [geri] almaktı." Hattâ belki de bir Cumhurbaşkanlığı seçiminde İsmet İnönü dahi oy kazanabilirdi ki, bunun önünün alınması lâ-

60 İlmen, **age**, s. 30. Ayrıca bkz. 34-35.

61 İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Atatürk'e yönelik politikası için bkz. Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, (Bundan sonra, kısaca, **TMŞD** olarak geçecektir), (2 Cild), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

zımdı.[62] Bu görüş, hatırlanacağı gibi, zâten Ahmet Ağaoğlu'nun anılarında seslendirilmişti bile; yâni yeni sayılamazdı.

İlmen'e göre, Atatürk, gerçekten de iki partili bir siyâsî yaşamda, "bu iki fırkayı kukla oynatır gibi parmaklarına takılı" olmasını istiyordu. Duruma göre onların birini sırası ile iktidâra geçirecekti.[63] Bu görüş, niçin sorusuna bir yanıt olarak kabûl edilemez. Fakat yeni ve müstakbel siyâsal sistemin karakterini gözler önüne sermektedir.

İlmen açısından senaryo şöyle oluşturulmuştu: Atatürk, bir muhalefet partisinin oluşumuyla, bir yandan, dış dünyâya karşı Türkiye'nin demokrat devletler arasında yer aldığını fiilen ispât edebilme imkânına kavuşacaktı. İlmen'in anıları, Atatürk'ün karârında ülkenin dış imajının ne denli önem taşıdığının ilk ifâdesi olarak kabûl edilmelidir. Gerçekten de, ileride yabancı basından alıntılarda da kısmen göreceğimiz üzere, yabancı basının, bir başka anlatımla, yabancıların Türkiye'ye bakışı, Batılılaşmaya çalışan despotik bir idâreye karşı kısmen sempatik, kısmen de kritik bir bakıştı. Oysa Atatürk, bu bakışın yalnızca ilk kısmından hoşlanıyordu. İkinci kısım ise, birinci kısmı tamâmen ortadan kaldırma tehdit ve tehlikesine meydan vermekteydi. Mecliste bir muhalefet partisinin varlığı ise, rejimin Avrupa'dakine benzerliği imajını verebilecekti. İlmen'in dış dünyâyı önemli bir faktör olarak niçin sorusuna yanıt olarak kullanması da, aslında Ağaoğlu'nun anılarında rastladığımız bir gerekçe idi. İkinci olarak, İsmet İnönü'nün siyâsî gücünü ve tırmanışını engellemiş olacaktı. Üçüncü olarak da, rejimin dönüşümünü bizzat kendi karârı ile sağlamış olacaktı. Bu dönüşümün bir ortağı bulunmayacaktı. Nihâyet son olarak da, İsmet İnönü Hükûmetleri'ne karşı oluşmuş bulunan toplumsal muhalefetin önünü açmakla ve kendisini İnönü Hükûmetleri ile siyâseten belirgin bir şekilde ayırmakla, iktidârın siyâsî sorumluluklarına katılmadığını –toplumun da katmaması gerektiğini– belirgin ölçüde anlatmış olacaktı. İlmen'e soracak olursanız, Atatürk ile İnönü arasındaki siyâsî rekâbet, "birçok zamandan beri" zâten sürüyordu.[64] Zâten bütün bu görüşler Ağaoğlu'nu teyid etmektedir.

---

62 İlmen, **age**, s. 35-36.

63 İlmen, **age**, s. 37.

64 İlmen, **age**, s. 36-37.

İlmen'in anıları, SCF öyküsünde ordunun misyonuna da ışık tutmaya çalışmaktadır. İlmen'e göre, Atatürk, ordu komutanlarından iki parti arasında tarafsız kalmalarını istemişti.[65] İlmen'in bu anısına/gözlemine bir daha hiçbir metinde atıfta bulunulmayacak ve ordu faktörü târihyazımında görmezden gelinecektir.

Yine de ordunun bu büyük mücâdelede tarafsız kaldığını ya da kalacağını düşünmek için pek az neden vardır. Nitekim, 1930 yılında iktidar partisinin Meclis konuşmaları, yönetim ile CHF ve ordu arasındaki yakın bağları gözler önüne sermiştir. Ama bu dönemde ordu hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmediğimiz için, bu konu şimdilik karanlıkta kalmaya mahkûmdur. Eğer Atatürk, memurların siyâsî partilere üye olmalarını yasaklayan yasa hükmünü yorumladığı gibi, ordunun da tarafsızlığını aynı şekilde yorumluyorsa, bu emri, ordunun Atatürk'ün partisininin yanında olacağı şeklinde de yorumlamak imkânı vardır.[66] Ağaoğlu'nun anılarında da orduya temâs edilmektedir ve yazar, ordu komutanlarının iktidârın yanında yer almasından şikâyetçi olmaktadır.[67]

Süreyyâ İlmen de, SCF'nin tasfiyesinde, sorumluluğun Atatürk'te olduğu görüşündedir. İlmen, alternatif SCF öyküsü anlatımının öncülerinden olarak, bu konuda Ağaoğlu'nu tâkip etmektedir denebilir. İlmen'e göre, Atatürk, "hükûmetin elden kaçacağını anlayınca, bir emirle Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nı feshet"mişti.[68] Atatürk de, "hemen sözünden dönmüş"tü.[69] "Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün canı Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nı fesh etmek istemiş, şahsiyetine güvenerek, fırkayı fesh etmişti.[70] "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün evhamı üzerine emirle fesh edilmişti."[71]

Görüldüğü gibi, İlmen, muhalefetin oluşumuna ilişkin olarak sorduğu *niçin* sorusu ile öykünün son sahnesinin kapanışındaki

65 İlmen, **age**, s. 69.

66 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**.

67 Fahrettin Altay'ın anılarında da, ileride temâs edeceğim şekilde, Ordunun iktidârın destekçisi olduğuna ilişkin işâretler bulunmaktadır. Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

68 İlmen, **age**, s. 16.

69 İlmen, **age**, s. 40 ve 70.

70 İlmen, **age**, s. 76.

71 İlmen, **age**, s. 77.

sorumluluğu Atatürk'e bırakmakla, en azından kendi anlatımında belirli bir bütünlük ve tutarlılık sağlamaya çalışmıştır.

Diğer yandan, Fethi Okyar'a partisinin içinde de kırgınlıklar vardır. Örneğin, Süreyyâ İlmen, anılarında, aradan geçen yirmi yıl sonra dahi, SCF'nin fesh karârının geçerli olamayacağını ve partinin hâlâ yaşadığını, biraz da filozofça bir edâ ile ilân ederken, aslında bunun işâretini vermektedir.

İlmen'in anıları, bir bakıma, SCF'nin ağzından ilk savunma metinlerinden biridir ve hattâ karşı atağa geçerek, iktidârı, CHF'yi, Atatürk'ü ve İnönü'yü de ithâm eden bir metindir. Tıpkı Ağaoğlu'nunki gibi... Fakat nereden bakılırsa bakılsın, içerik bakımından, Ahmet Ağaoğlu'nun metni ile hiçbir şekilde karşılaştırılamayacak kadar zayıftır.

Bu noktaya kadar resmî ideolojiye alternatif olabilecek üç değişik metin üzerinde durduk. Hemen belirtmek isterim ki, SCF literatürü, bundan böyle, bâzı küçük istisnâlar olmak kaydı ile, bu metinlerde ortaya konulan görüşler temelinde oluşacaktır. Artık literatürün, bu metinlerde gündeme getirilen görüşler dışında, genellikle yeni problematikler yaratamadığını da göreceğiz.

Erken Târihli Akademik Bir Metin: Târık Zafer Tunaya: Türkiye'de Siyâsî Partiler

Târık Zafer Tunaya, 1952 yılında yayınlanan, *Türkiye'de Siyâsî Partiler* adlı eserinde,[72] yukarıda gördüğümüz kaynakları da değerlendirmek sûretiyle, SCF'nin öyküsünde kullanılan resmî ve gayrî resmî tezlere ilk kez birarada yer vermiştir. Bununla birlikte, Tunaya'nın metni, Fethi Okyar'ın, iktidârın çeşitli suçlamaları karşısında, Meclisteki savunmalarına da geniş yer vererek, SCF'nin muhalefetinin meşrûluğunu yeniden vurgulamaya çalışan bir anlatıma sâhiptir. Tunaya, metninde doğrudan doğruya SCF'yi müdâfaa eder bir eğilim sergilemektedir. Tunaya'nın anlatımında SCF'nin "gerici unsurlar" arasında sayılması söz konusu dahi değildir.[73]

---

72 Târık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyâsî Partiler (1859-1952)**, İstanbul, 1952.

73 Tunaya, **age**, s. 622-635.

Hıfzı Topuz'un yönetiminde 13 Nisan 1975 târihinde TRT Televizyonu'nda yayınlanan "Geçmişte Bir Olay" programında ele alınan konulardan biri de, SCF idi. Bu programda, Târık

Târık Zafer Tunaya, *niçin* sorusuna doğrudan temâs etmese de, alanında yapılan ilk akademik çalışmada, o zamâna kadar yayınlanmış olan bütün kaynaklardan yararlanma imkânı bulduğunu, çok açık bir şekilde metnine yansıtmıştır. Tunaya'ya göre, partinin kuruluşunda ve feshinde *niçin* sorusuna verilecek çeşitli yanıtlar vardır ve Tunaya, bunlardan herhangi birinin yanında açıkça yer almaktan kaçınmıştır. İlk neden, Atatürk ve arkadaşları, "memlekette çok-partili bir rejimin teessüsünü samimî olarak istemişler, fakat irticâ ve anarşik bir durumun tahaddüsü üzerine muhalefet fırkası bertaraf edilmiştir." Bu ifâdenin hiç olmazsa ikinci kısmı, iktidârın zâten daha 1930 yılında seslendirilmiş resmî görüşünü yinelemektedir. Bu görüşün tamâmı, 1945 sonrasında ilk kez oluşan vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin de ilk ifâdesi olmaktadır. Duverger de, hemen hemen aynı târihlerde, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini ortaya atmıştı.[74] Hatırlanacağı gibi, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisi, tek-parti iktidârının esas ve nihâî amacının çok-partili hayâta geçiş olduğunu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası örneğinden sonra, SCF'nin de bu amacın bir göstergesi olduğunu ileri sürer. Vesâyetçi tek-parti rejimi, çok-partili bir rejimin siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik ve toplumsal alt yapısını oluşturmaya çalışmıştır. Tunaya'nın metninde görülen bundan sonraki yanıtlar ise, resmî ideolojinin karşıtı ve daha önce gördüğümüz anılarda ortaya konulan görüşlerin bir araya getirilmesinden ibârettir. İkinci farklı neden, "bir muvâzaa"ya girişilmiş olmasıdır: "Şeklî bir muhalefet partisi kurulmasını, hattâ bir deneme yaptırılmasını istemişler, fakat iş ciddîye alınmış ve bilhassa Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün İsmet [İnönü] Paşa grubunu devirmesi tarzında tefsir olunarak vehamet kesbetmiş, parti kapatılmıştır. Bu takdirde partinin kuruluşunda samimîyet aranmamalıdır." Böylece Tunaya, literatürde sık sık kullanılacak olan, "şeklî bir muhalefet partisi" ile "deneme" ifâdelerinden ilk kez söz eden akademisyen olmaktadır. Ama daha önce de gördüğü-

---

Zafer Tunaya, "Hürriyet ve İtilâf [Fırkası] içinde olan bâzı kişilerin de özellikle Ege bölgesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası içinde görüldüklerine şâhit oluruz" demektedir. Hıfzı Topuz ve Hüsâmettin Ünsal, **Cumhuriyetin Beş Dönemeci,** Sergi Yayınevi, İzmir, 1984, s. 14.

74 Maurice Duverger, **Siyâsî Partiler,** (Çeviren: Ergun Özbudun), (2. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974. Kitabın Fransızca orijinali, "Sonuç"ta göreceğimiz gibi, 1951 târihlidir.

müz gibi, bu ifâdeler kesinlikle yeni sayılamaz. Üçüncü neden, Atatürk'ün "teâti edilen mektuplara rağmen sözünde durmamış" olmasıdır. Nihâyet son olarak da, Atatürk'ün çok-partili "rejimi samimî olarak istemesine rağmen, Cumhuriyet Halk Fırkası erkânı onu bu fikrinden vazgeçirmişlerdir."[75] Tunaya da, kitabında, zamanla "Atatürk'ün tavrı değişmiş"tir demektedir.[76] "Bir fırka [CHF] mensubuna göre, *başlangıçta* ümit ve sükûnetle karşılanan bu hareket, *zamanla* etrâfı kuşkulandırmış[tır]."[77]

Tunaya'nın son iki cümlesi üzerinde de durmakta yarar vardır: Öncelikle son cümle, resmî ideolojinin basit bir tekrârıdır. Bu cümlenin olgularla ne ölçüde bağdaştığını ise, ileride tartışma fırsatımız olacak. Bir önceki cümlede ise, daha farklı ve değişik bir yaklaşımın ipucunu yakalamak mümkündür: Buna göre, dönemin iktidârını, Atatürk ve CHF yönetimi olarak ikiye ayırmak gerekmektedir. Böylece vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin farklı bir versiyonuna erişilmektedir. Bu teoride tüm iktidar aynı siyâsî görüşü paylaşır. Fakat bu son cümlede yer alan görüş –ki resmî ideoloji dışı anılarda ve metinlerde de bâzen karşımıza çıkar– iktidârı bir bütün olarak ele almak yerine, Atatürk ile CHF yönetimini –büyük ölçüde Başbakan İsmet İnönü'yü– birbirinden ayırarak ele alır. Bu yaklaşıma göre, Atatürk, gerçekten de vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin savunduğu gibi, çok-partili bir siyâsal hayâtı amaçlamış iken, iktidârın diğer kanatları, onu bu siyâsî hedefinde yalnız bırakmışlar ve desteklememişlerdir. Bu yaklaşımı da ileride sorgulamaya fırsatımız olacak.

Tunaya'nın yaklaşımı, çok erken bir târihte, bir anlamda resmî ideolojinin hâkimiyeti altında, ama SCF'yi daha çok Ağaoğlu tarzında anlatan, kısa bir akademik metin olarak kabûl edilebilir. Ayrıca, Tunaya, SCF için ilk kez "güdümlü" muhalefet (partisi) sıfatını kullanmıştır ki, bu tanım ilerideki çalışmalarda da görülecektir. Nitekim Tunaya, kitabında bu duruma işâret etmektedir:

> "Aslında, görüldüğü veçhile, bu devrede memlekette çok-partili rejimin kurulması ve yaşayabilmesi, kânundan fazla, Gâzi Mustafa Kemâl [Pa-

75 Tunaya, **age**, s. 623-624.

76 Tunaya, **age**, s. 630.

77 Tunaya, **age**, s. 626.

şa]'nın [Atatürk'ün] irâdesine bağlı kalmıştır. Cemiyetler Kânunu'nun müsâit bulunmasına rağmen, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan başka, ona tabiatiyle rakip bir siyâsî partinin kurulabilmesi, fiilî bir duruma istinâd etmiş ve bu hâl iftiharla ve dâimâ söylenmiştir. Bu itibarla teminat mektupları, hulâsa olarak herşey, Atatürk'ün muvafakatine bağlanmıştır."[78]

Tunaya'nın 1950'li yılların başında dile getirdiği, dönemin siyâsetinin bu gerçekçi saptamasına bir daha pek nâdir rastlanacaktır! Yine de bu husûsu vurgulayan ilk akademik metindir. Hatırlanacağı gibi, Ağaoğlu'nun anılarını analiz ederken, bu saptamaya dikkat çekmeye çalışmıştım.

Popüler Târihçilik: Feridun Kandemir: Serbes Fırka Nasıl Kuruldu Nasıl Kapatıldı?

Feridun Kandemir'in popüler târih metni 1955 yılında yayınlandı.[79] Bütün metin Ahmet Ağaoğlu'un anılarından genişçe bir özetten ibâret olduğundan, artık üzerinde durmaya değmez. Fakat SCF öyküsünün basit ve aynı zamanda geniş kitlelere yönelik alternatif metni olarak zikretmeye değerdir.

İçeriden ve Taraf Bir Ses: Fâlih Rıfkı Atay: Çankaya

Fâlih Rıfkı Atay, en ünlü ve en popüler eseri olan *"Çankaya"* adlı ve Atatürk dönemine ilişkin anılarını, daha 1952 yılında *Dünyâ* gazetesinde tefrika ederek yayınlanmıştı. Daha sonra anılarını daha da genişleterek ve kendi ifadesiyle, "eksiklerini elinden geldiği kadar tamamlayarak", 1961 yılında kitap olarak da yayınladı.[80] Atay, kitabının ilk basımında, 1 Ocak 1958 târihinde yazdığı önsözde, yazdıklarını yeniden gözden geçirdiğini ve eksiklerini elinden geldiğince tamamladığını belirtmektedir. Kitap,

78 Tunaya, **age**, s. 630.

79 [Feridun] Kandemir, **Serbes Fırka Nasıl Kuruldu Nasıl Kapatıldı?**, (Siyâsî Dargınlıklar), (4. Cild), Ekicigil Yayınları-Târih Yayınları, İstanbul, 1955.

80 Fâlih Rıfkı Atay, **Çankaya**, (Atatürk Devri Hâtıraları), (2 Cild), Dünyâ Yayınları, İstanbul, [1961].

ikinci kez 1968 yılında yeniden basılırken, Atay, ilk baskıda, "o günlerde sırasız sayılabilecek bazı olayları açıklama"dığını belirterek, yeni baskıyı daha da genişletti.[81] Bugün "Çankaya", Atatürk dönemine ilişkin, içinde kritikler de barındıran, en tanınmış anı eser olma hüviyetini ve özelliğini korumaktadır.

Atay, içeriden bir anlatımla, kendisinin de İsmet İnönü Hükûmeti kanadı içinde yer aldığı, SCF öyküsüne de kısaca değinmektedir. Yazara göre, Atatürk'ün İsmet İnönü'ye bir seçenek yarattığı iddiâsı gerçek değildir. Ona göre, "böyle bir ihtiyaç, zaafı, onun büyük gurur ve nefis güveni hassaları ile uzlaşamaz"dı.[82] Diğer yandan, Atay, *niçin* sorusunu şöyle yanıtlıyor: "Hiçkimse doğru cevap veremez; çünkü hiçkimseye açıkça fikrini söylememiştir."[83] Bu cümleden, en azından, Atatürk'ün bizzat Atay'a bir açıklamada bulunmamış olduğunu anlayabiliriz. Atay'a göre, "rejim nihâyet normalleşecekti" ve Atatürk bunu hayatta iken gerçekleştirmek istemişti ve bu bir "deneme" idi. Ama kendisine sorulduğunda, fikrini saklamamış ve "erken" demişti. "Yeni partinin etrâfını inkılâp düşmanlarının saracağından şüphe"si olmadığını anlatmıştı.[84]

Atay, SCF'nin kuruluşundan itibâren "sofra"nın değişen adâbına ayak uyduramamış olmaktan şikâyetçi olarak erkenden, daha Ağustos ayı sona ermeden, Ankara'ya dönecektir. Kısa sürede de muhalefete karşı sert polemiğe başlayacaktır. Ankara'da herkesin sorduğu soru, Atatürk'ün hangi parti liderini desteklediği yolundadır. Bu da gösteriyor ki, Atay'ın tekzibine rağmen, İnönü'ye seçenek olarak Okyar formülü söylentisi, Ankara'da hayli yaygındı. "Eğer Atatürk'ün İsmet [İnönü] Paşa'dan vazgeçtiği kanaatine varsalar, birçokları yeni fırkaya akıp gidecekti."[85]

Atay, anılarında, resmî tezi seslendirmekte gecikmez: "Muhalefet pek az zamanda her türlü irticâi seferber etmişti[r]." Oysa, onlar "sâdece tenkit ve murâkabe vazifesi yapmak için"diler. Ancak "hepsi bahane, hedef inkılâbın kendisi idi." "Din (...) başlıca si-

---

81 Bkz. Fâlih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980.

82 Atay, **age**, (1. Cild), s. 434.

83 Atay, **age**, (1. Cild), s. 434.

84 Atay, **age**, (1. Cild), s. 434.

85 Atay, **age**, (1. Cild), s. 436.

lâh" hâline gelmişti. Ama Atatürk bütün bunları öngörememiş miydi? "Onun 1930 muhalefetinden beklediği vazife, inkılâp nizâmına bağlı kalarak ve inkılâp düşmanlarının işbirliğini red ederek, hür bir murâkabe hayâtı tesis etmekti. Bu, bir ferâgat işi idi." Atay, "en çok genç harislere" şaşıyordu: Çünkü, "ikbâl pahasına, bilhassa kendilerinin olmak lâzım gelen inkılâp dâvâsını, irticaa peşkeş çekmekte tereddüt etmiyorlardı." "Nihâyet SCF'nin feshi ile büyük tehlike dur"muştu.[86]

Atay, SCF hakkındaki bütün resmî suçlamaları anılarında da yinelemekte ve bir bakıma o dönemdeki siyâsî konumunu meşrûlaştırmaktadır.

Resmî İdeolojinin Karşı Atağı: İktidardan ve İçeriden Bir (Yeniden) Anlatım: Hilmi Uran'ın Anıları

SCF kurulduğunda CHF Adana milletvekili ve Adana Mıntıkası Parti Müfettişi olan Hilmi Uran, anılarını 1959 yılında yayınladı.[87] Anılarında yazdığına göre, metnini 1956 yılında yazmaya devâm ediyordu. SCF öyküsüne yalnızca on sayfa ayrılan bu son derece kapsamlı anılarında, Uran, SCF'nin kuruluşu için, "fakat hemen belirtmeliyim ki, bu pek ihtiyatlı, pek müteredditbir adımdı ve icâbında hemen geriye dönebilmek imkânları elde tutularak atılmış bir adımdı" demektedir.[88] Demek ki, daha işin başlangıcında, iktidar, siyâsî inisiyatifi tamâmen kendi elinde bulundurmak istemişti. Aynı zamanda da, yine dönemin iktidârı, siyâsî girişiminin sonuçlarından emin olamadığından, eskiye geri dönmenin hazırlığını en baştan plânlamıştı.

Uran, anılarında, aradan geçen neredeyse otuz yıl sonra dahi, SCF'yi resmî ideolojinin alışılagelmiş üslûbu içinde eleştirmektedir:

> "Eğer yeni fırka, taşrada daha henüz esaslı teşkilât yapmamış olduğu hâlde dahi belediye seçimlerine katılarak, onları mutlak kazanmak hevesine düşmeyip de, faaliyetini sâdece [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'ne

86 Atay, **age**, (1. Cild), s. 434-438.

87 Hilmi Uran, **Hâtırâlarım**, Ankara, 1959.

88 Uran, **age**, s. 212.

hasretmiş ve orada bir müddet mûtedil ve mâkûl bir murâkabe organı hüviyetinde kalarak, ondan sonra taşrada teşkilâtını ikmâl etmiş olsaydı, bu hem kendisinin devamlı bir hayâta mâlikiyetini ve hem de memlekete çok hayırlı bir organ olmasını sağlayacaktı. Fakat fırka başında bulunanlar, bu sabır ve tahammülü gösteremediler. Halkın fırkaya temâyülünü sağlamasından bile şüphe edilen tedbirler ise, halkın aşırı derecede rağbetini fırka üzerine çekerek, işbaşında bulunanları tahrik etmiş oldu.

Bu hava içinde fırka, hemen belediye seçimlerine katılmakla, kendisini bütün bir hoşnutsuzlar zümresinin mümessili mevkiine sokmuş oldu ve hattâ halk tabakalarının rûhuna henüz sinmemiş olan körpe inkılâp hamlelerimizi de bu sûretle tehlikeye koymuş bulundu."[89]

Uran'ın anıları, târihyazımında dengeyi yeniden sağlamaya yönelik bir rövanş çabası olarak da görülebilir. Çünkü, görüldüğü gibi, bu târihe kadar Serbestçilerin anlatımı ağırlık kazanmaya başlamıştır. Resmî ideolojinin temsilcisi Halkçılar ise, yeniden denge kurmak üzere harekete geçmiş gibi görünüyorlar.

Görüldüğü gibi, Uran, anılarında, SCF'yi suçlamaya devâm etmektedir: Taşrada teşkilât yapmadan belediye seçimine katılmak ilk suçtu. Ardından seçimleri kazanmaya çalışmak ikinci suçtu. Muhalefetin yalnızca Mecliste faaliyet göstermeyi ve bunu yaparken de "bir müddet mûtedil ve mâkûl" denetim organı olarak kalmayı kabûl etmemesi, onun bir başka suçuydu. SCF yönetimi gereken "sabır ve tahammülü" gösterememiş ve kaçınılmaz sona âdetâ mahkûm olmuştu. Fakat gâliba en büyük suç, "halkın aşırı derecede rağbetini fırka üzerine çekerek, işbaşında bulunanları tahrik etmiş" olmasıydı. Görüldüğü gibi, tüm bu suçlamalar, 1930 yılında iktidârın SCF'yi siyâsî olarak mahkûm ederken kullandığı suçlamaların aynısıdır.

Uran'ın yazdıkları yalnızca resmî ideolojinin yeniden tekrârı olarak da görülmemelidir. Aksine, onun suçlamalarını yakından sorgulamak gerekir: SCF için taşra teşkilâtı yapmadan seçime katılmak suçtur. Ama daha önce gördüğümüz ve daha sonra yine göreceğimiz üzere, taşra teşkilâtı yapması da suçtur! Dahası seçimlere katılması, SCF'nin seçimleri kazanmak için gayret göstermesine de yol açmamalıydı; bu da ayrı bir suçtur. SCF, yalnızca Mecliste

89 Uran, **age**, s. 213.

bulunmalı ve "bir müddet mûtedil ve mâkûl" denetim organı olarak kalmayı kabûl etmeliydi. Ne kadar bir süre sorusuna ise, resmî ideoloji sözcülerinin hiçbir zaman somut bir yanıtları olmamıştır ve muhtemelen olmayacaktır da. Diğer yandan, muhalefetin kısa bir süre mümkün olan Meclisteki denetim görevi sırasında da, iktidârın hoşgörüsü ile karşılaşmadığını daha önce görmüştük.

Uran, anılarında, daha önce de gördüğümüz gibi, bir zamanlar Mecliste yaptığı konuşmayı, diğer iktidar partisi mensûbu milletvekillerininkini de katarak, âdetâ yinelemektedir. Uran'ın yazdıkları, iktidârın 1930 yılının yaz ve sonbahar aylarında görülen ve bundan sonra da sürekli olarak yinelenen zihniyetini otaya koyması bakımından önemlidir. Fakat aynı zamanda, Uran, kendi metninin kurgusuyla, daha önce SCF'ye ilişkin farklı ve alternatif bir anlatım sunan metinlere karşı da yanıt hakkını kullanıyor gibidir. Uran, resmî ideolojinin yeniden hortlamasına vesile olmuş sayılabilir.

Yine de aradan geçen zaman, Uran'ın geriye dönüp baktığında, bir özeleştiriden de yoksun kalmadığını bize göstermektedir:

> "O günkü seçimlerden yirmialtı sene sonra [1956 yılında] yazmakta olduğum bu satırları, bugünün soğukkanlılığı ile ve çeşitli seçim mücâdelesi görmüş olarak yazdığım için, itirâf etmeliyim ki, halkın bu yeni partiyi destekleyişi candan olmuştu ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, her türlü propagandasını, ancak kânunun müsaadesi çerçevesi içinde yapmıştı. Fakat ben ve bütün [Cumhuriyet] Halk Partililer, yeni partiye gösterilen bu umulmadık teveccühü havsalamıza sığdıramıyorduk ve ondan acı acı şikâyet etmiştik.
>
> Yalnız gene itirâf etmeliyim ki, bu propagandalar, henüz körpe inkılâp hamlelerimiz için yıkıcı bir mâhiyet taşıyordu. Bunda parti başındaki kurucuların taksiri olmayabilir. Fakat taşralarda, yeni fırka adına seçimi mutlaka kazanmak isteyen ikinci, üçüncü derecedeki şahıslar, 'serbest' kelimesinin de taşıdığı mânâdan faydalanarak, halk kütlelerine inkılâplarla artık mukayyed olmayacaklarını ve her türlü hâl ve hareketlerinde serbest bulunacaklarını, açık açık telkin etmişlerdi.
>
> Parti kurucuları, pek aceleye gelen teşkilât içinde, partileri için çalışmaya memur ettikleri kimselerin inkılâp taraftârı olup olmadığına pek dikkat etmemişlerdi. Bunlar da, inkılâba henüz ısınamamış olan geniş

halk kütlelerinin hissiyâtından faydalanmak sûretiyle seçimi kazanmayı kendilerine şiar edinmişlerdi. Bunun açık delili, yeni fırkaya hemen taraftar olup, onun saflarında yer almış bulunanların hüviyeti idi ve bir daha anlaşılmış idi ki, yukarıdan aşağıya bir baskı ile halk kütlelerine empoze edilen içtimâî yenilikler, halkın benliğine işleyinceye kadar korunup durmadıkça ve ihtiyâra bırakıldıkça, cemiyet bünyesinde tutunamamak tehlikesine mâruzdular."[90]

Uran'ın yukarıdaki metinde ortaya koyduğu itirâf anlamlıdır: SCF'nin propagandası aslında yasaldı; fakat iktidar, yeni partiye olan kitlesel akın karşısında, asıl bundan rahatsızlık duyarak, muhalefeti başka yönlerden suçlamaya başlamıştı. Uran, SCF yöneticilerinin söz konusu propagandanın "henüz körpe inkılâp hamle"si için "yıkıcı" olmaması için, her fırsatta ve vesilede beyanda bulunduklarını da görmezden gelmektedir. Yazar, muhalefet partisinin isminde yer alan "Serbest" kelimesinden dahi şikâyetçi olurken, partinin kurucularından Ahmet Ağaoğlu, anılarında, yeni partinin adının da bizzat Atatürk tarafından seçilmiş ve verilmiş olduğunu yazdığında, Uran, bu küçük ayrıntıyı da gözden kaçırmışa benzemektedir!

Uran, SCF'nin sonunu da benzer bir yorumla aktarmaktadır. Uran'ın yukarıdaki metni, bu aşamada resmî ideolojinin tipik anlatımını kurmaktadır. Asıl suç, SCF'nin üst düzey yöneticilerinde değil, fakat tabanında idi. Uran, anılarında, önce iktidar olarak bir muhalefete ve hele halkın "candan" desteğine sâhip bir muhalefete hazır olmadıklarını "itirâf" ettikten sonra, hemen karşı saldırıya geçmekte ve SCF'yi inkılâp karşıtı/düşmanı bir "halk kütlesi"ne vesile oluşturan parti olarak tanımlamaktadır. SCF yüzünden "inkılâp" tehlikeye düşmüştü. Bu savunma, SCF'ye karşı zamânında iktidârın resmî ideolojisini oluşturan bütün temel argümanları yeniden günyüzüne çıkarmaktadır. Ayrıca, Uran, son cümleleriyle de, ileride yeniden değinmek ve sorgulamak fırsatını bulacağım, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini, oluştuktan yaklaşık onbeş yıl sonra bir kez daha yinelemiş oluyordu.

Hilmi Uran'ın daha 1930 yılında CHF Kâtibi Umûmîliği'ne bu konuda kaleme aldığı bir raporu, ileride görme fırsatımız olacak.

---

90 Uran, **age**, s. 215-216.

Bu raporda yazdıkları ile Uran'ın anılarında yazdıkları arasında temelde bir fark olmadığı hemen fark edilecektir. Tıpkı Uran'ın 1930 târihli Meclis konuşmasında da olduğu gibi.

Uran'ın anıları, 1930 yılında Mecliste ortaya çıkan resmî tezin toparlayıcı bir anlatımından ibârettir, fakat önemi, bundan sonraki târihyazımının ana hattını, hipotezlerini ve argümanlarını ilk kez derli toplu bir şekilde kayda geçirmiş olmasındadır.

Anıların 1959 yılında iktidar-muhalefet ilişkilerinin çıkmaza girmiş olduğu bir dönemde yayınlanması da, bu anlatımın güncel politik konjonktürle ilişkisini/ilgisini göstermek konusunda bir işâret olabilir.

Akademik Bir Metin: Kemâl Karpat: Türk Demokrasi Târihi

Kemâl Karpat'ın kitabının İngilizce orijinali 1959 yılında yayınlanmıştı;[91] Türkçe tercümesi ise 1967 yılında basıldı.[92] Yazarın kitabını Hilmi Uran'ın anılarını göremeden yazdığını hatırlamalıyız; fakat Türkçe baskısında bu anılardan da yararlanma imkânı vardı.

Ülkedeki siyâsal, ekonomik ve sosyal huzursuzluğun SCF'yi doğurduğu düşüncesinde olan yazar, muhalefet partisinin bir "deneme" olduğunu da belirtmektedir. Yazar, "Bu partinin kurulmasından Mustafa Kemâl [Atatürk]'ün beklediği pratik faydalar ne olursa olsun, onun bu muhalefetin zamanla gelişerek, normal bir parti hâline geleceğini ve memleketin idâresinde hayâtî bir görevi yerine getireceğini ümit etmiş olduğunu da güvenle söyleyebiliriz" demektedir. Böylece Karpat, yönetimin çok-partili hayâta geçiş niyetinde olduğu kanısını açıklamıştır. Ancak Atatürk, "kendisine sâdık kalacak bir partinin kurulmasını istiyordu."[93] Diğer yandan, yazar, bu iki cümlesinin birbiriyle ilişkisini kuramamıştır. Görüldüğü gibi, Karpat da, kendinden önceki metinleri

91 Kemâl H. Karpat, **Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System,** Princeton University Press, Princeton, 1959.

92 Kemâl H. Karpat, **Türk Demokrasi Târihi,** (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller), İstanbul, 1967.

93 Karpat, **age,** s. 61.

harmanlama çabası ile karşı karşıya kalmaktadır. Kullandığı tâbirler büyük ölçüde Tunaya'dan alınmıştır. Diğer yandan, SCF'nin en azından bu aşamada "normal bir parti" olmadığını da belirtme ihtiyâcını hissetmiştir. Öndere bağlı bir muhalefet partisi ise, daha önceki metinlerde de rastladığımız bir görüştür. Karpat, "pratik faydalar"ın ne olduğuna de değinmiyor.

Karpat'ın SCF'nin oluşumunu daha geniş bir açıdan, özellikle sosyo-ekonomik açıdan bakarak yanıtlama çabasının da altını çizmek gerekir. Karpat, son derece dengeli bir anlatımla, SCF'nin geçirmiş olduğu siyâsal süreci analiz etmeye çalışmakta ve muhalefet partisinin âkıbetini yalnızca siyâsal değil, fakat yine o ölçüde, belki daha da geniş ölçüde ekonomik, sosyal ve toplumsal sorunların varlığına bağlamaktadır.[94]

Karpat'ın genel yaklaşımı resmî görüşün açık kabûlüne dayanmaktadır. Ona göre, dönemin iktidârının söylemleri temelinde, çok-partili hayâta geçiş amaçlanmıştı. Bu amaca varılamamış olması, hedefi değiştirmemektedir. Bununla birlikte, yazar, olgusal argümanlar yerine, dönemin iktidârının söylemlerine daha geniş yer vermeyi tercih etmektedir.

Bu yöntem, yâni iktidârın söylem analizinden hareketle sonuca varmaya çalışmak, çok defâ yanıltıcı olmakla birlikte, hayli sık rastlanan bir eğilimdir. Karpat da bu yöntemi benimsemiş görünüyor. Değerlendirmeleri genelde Lewis'e yakındır.

Karpat, kitabında, SCF hakkındaki bâzı hipotezleri kesin bir dille red ediyor: Öncelikle Atatürk'ün SCF'yi iktidar açısından risk ve tehdit olarak kabûl ettiğine ilişkin görüşleri yadırgıyor. İkinci olarak, Atatürk'ün SCF'yi İsmet İnönü'nün siyâsal nüfûzuna karşı bir seçenek olarak yarattığı yolundaki görüşü eleştiriyor. Yazara göre, bunlar mümkün olamazdı. Çünkü, bu sırada Atatürk'ün toplumdaki prestiji çok yüksekti ve bu durum, her seçimi kazanmayı garanti ediyordu.[95]

Karpat'ın bu eleştirilerini gözden geçirmek zorundayız: Öncelikle belirtilmelidir ki, yazarın eleştirileri yalnızca aslında test edilemez birtakım hipotezlere dayanmaktadır. Atatürk'ün sembolize ettiği tek-partili rejimin prestijinin yüksek olduğunu söylemek,

94 Karpat, **age**, s. 61-65.

95 Karpat, **age**, s. 64.

SCF'nin ortaya çıkardığı muhalefetin gücünü görmezden gelmeyi gerektirir. CHF'nin iktidârı yitirme tehlikesini görmesi, bu varsayımın doğru olmadığını göstermektedir. Büyük bir ihtimâlle CHF olağan şartlarda ve nispeten eşit siyâsî koşullarda yapılacak bir milletvekili genel seçiminde iktidârı yitirecekti. Nitekim, Ahmet Hamdi Başar da, anılarında, benzer görüşler dile getirmektedir: "Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] bitaraf kalmak şartı ile serbestçe bir mebus intihâbı yapılacak olursa, vaziyet büsbütün [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın aleyhine tecelli edebilirdi." SCF'nin "ekseriyeti alabilmesi bile mümkündü." SCF "ekseriyeti ele almak üzereydi." "Mücâdele serbest bırakılacaksa, Fethi [Okyar] Bey'in ve fırkasının galebe çalması ihtimâli kuvvetli idi."[96] SCF'nin feshine giden süreç de zâten bu duygu ve endişelerden kaynaklanmıştır. Atatürk, son andaki hamlesinde, SCF'ye hodri meydan dediğinde, gerçekte muhalefete karşı bir seçim mücâdelesinde kazanacağına güveniyordu. Ama bu seçimin, 1930 belediye seçiminde rastlanan şartlardan daha farklı olacağını düşünmek için pek naif olmak gerekir.

Resmî İdeolojinin Karşı Atakları

Bernard Lewis: Modern Türkiye'nin Doğuşu

Bernard Lewis'in klâsik metni ilk kez 1961 yılında İngilizce olarak yayınlandı[97] ve nispeten kısa bir süre sonra 1970 yılında Türkçeye de çevrildi.[98] Yazar, kitabında yalnızca iki sayfa ayırdığı SCF öyküsünü "demokrasi denemesi" başlığı altında sunmaktadır. Lewis'in anlatımı resmî yaklaşımın bir ölçüde savunusu niteliğindedir. O kadar ki, yazar, *Yarın* gazetesi ve Ârif Oruç'un muhalefetine karşı gösterilen tavrı, bu çerçevede değerlendirmektedir. İleride göreceğimiz gibi, Nisan ayında *Yarın* gazetesinin bir günlüğüne kapatılmasını ve Oruç'un da Mayıs ayında bir ay hap-

96 Başar, **age**, s. 6, 12, 15 ve 16.

97 Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, London and New York, 1961.

98 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çeviren: Metin Kıratlı), (2. Basım), TTK Yayınları, Ankara, 1984.

se mahkûm olmasını ise, bu çerçevede "ılımlı tepki" olarak yansıtmaktadır.[99]

Metinde SCF öyküsünün nedenlerine sıra geldiğinde ise, farklı görüşlere birlikte yer verilmiştir. Fakat yazar, kısa anlatımında, iktidâra yönelik hiçbir eleştiride bulunmamaktadır. Yazarın anlatımından, Atatürk'ün samimî olarak çok-partili bir demokrasiye geçmek istediği izlenimi edinilmektedir. Lewis'in anlatımı genellemelerle dolu olup, olgusal zenginlikten büyük ölçüde yoksundur. Atatürk-Okyar mektuplaşmasını öyle bir şekilde anlatmaktadır ki, bu öyküde sanki Atatürk değil de, Okyar talepte bulunmuş gibi bir izlenim yaratılmaktadır. Muhalefet partisinin niçin kurulduğuna ilişkin açıklamalarda bulunurken de, kendi analizini ortaya koymamakta; buna karşılık, değişik ve farklı görüşleri kime âit olduğunu da belirtmeksizin açıklamaktadır. Lewis'in bu açıklamalardan hangisine katıldığı da açık ve belirgin değildir. Yazara göre, girişimin erken ve tehlikeli olduğu söylenebilir.

Lewis'in metni, bundan sonraki târihyazımında da kendini gösterecek olan resmî ideolojinin bütün hazır kalıplarını içermektedir. Kendinden önceki alternatif metinler ile hesaplaşmayı gereksiz görür. Olguları atlar ya da görmezden gelir. Değerlendirmeleri olgusal argümanlardan yoksun, neredeyse kanıtlanması imkânsız hipotezlerden ibârettir. Yazarın kendisinden sonra gelecek olanlara açtığı yol, 1931 yılında yayınlanan lise târih ders kitabının yapamadığı ve yapamayacağı şekilde, resmî tezi, bu kez, daha sonra ortaya dökülen alternatif anlatımların yardımıyla da işlemesi ve hipotetik ve kanıtlanması imkânsız bir şekilde öznel değer yargılarına teslim etmesidir.

İsmet İnönü'nün Anlattıkları

İsmet İnönü'nün, yıllar sonra, önce 10 Kasım 1962 târihinde *Milliyet* gazetesinde yayınlanan demecinde, Atatürk'ün SCF'nin kuruluşunda samimî ve sebatlı olduğunu belirtmesine karşılık, sürecin ilerleyen safhalarında görüşünü değiştirmek zorunda kaldığını belirtmesi, buna karşılık kendisinin ise, muhalefet partisi-

99 Lewis, **age**, s. 278.

nin feshine karşı tutum aldığını açıklaması dikkat çekicidir. İnönü'ye göre, bu dönem, "Atatürk için çâresiz olarak kapatılmış bir safha" idi. Yine İnönü, Atatürk'ün bu iş için "zamân"ın olmadığına iknâ olduğunu, fakat "bunu bu kadar açık bir şekilde hiçbir zaman" söylemediğini de açıklamaktadır.[100]

İnönü'nün bu açıklaması, Atatürk'ün bu târihten sonra rejimle ilgili herhangi bir yeni girişimde bulunmamış olmasının nedenini de vurgulamaktadır. İnönü'ye göre, Atatürk, SCF mâcerâsının sonunda, aynı konuda yeni bir adım atma cesâretini ve gücünü tamâmen yitirmişti.

İnönü'nün 1963 yılının Kasım ayında yine *Milliyet* gazetesinde tefrika edilen anıları, Abdi İpekçi tarafından 1968 yılında yayınlandı.[101] İnönü, o târihte, yâni 1963 yılında, SCF'nin kuruluşunun "ciddî bir ihtiyaçtan" doğduğunu belirtiyordu. İnönü, "Muhalefetsiz bir idârede, idâre mekanizmasının ve nüfuz sâhiplerinin yanlış hareketleriyle mücâdele etmemiz zor bir hâle gelmişti." demektedir. İnönü, muhalefetin gerekliliğini Atatürk'e anlatmıştı ve Atatürk de bunu kabûl etmişti.[102] Görülüyor ki, İnönü, muhalefet partisinin kuruluş öyküsünün nedeni olarak, o târihte (1930 yılında) kamuoyuna pek de açıklanmayan yeni bir argüman ortaya atmaktadır. Ama hatırlanacağı gibi, bu argüman yeni değildir; yalnızca İnönü, yıllar önce Serbestçilerin seslendirdiği bu argümanı benimsemiş gibi görünmektedir. Bu argüman daha önce de, daha sonra da SCF literatüründe sık ve yoğun olarak kullanılmıştır ve kullanılacaktır. Ancak o dönemde muhalefetin "nüfuz sâhipleri"ne yönelik eleştirileri karşısında, hükûmetin tutumunun, herşeyi olduğu gibi savunmak olduğunu, İnönü bu aşamada nedense unutmuş gibi görünmektedir.

---

100 Fâhir Giritlioğlu, **Türk Siyâsî Târihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, (1. Cild), Ankara, 1965., s. 84.

101 Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor,** (Editör: Ömer Şişman), Dünyâ Yayıncılık, İstanbul, 1968 (Yeni basım: Cem Yayınevi, İstanbul, 1981). Kitabın ilk basımını görme imkânı bulamadığım için burada metnin yeni basımına atıfta bulunuyorum.

102 Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 84-85.
İnönü, ancak onbeş yıl sonra, 1945 yılının Mayıs ayında, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşebbüsüne gelince: Bunu ben telkin ettim. Bu lüzûmu Atatürk'e ilk ben anlattım. Çünkü, kendi fırkamızın içinde gizli maksatların zaman zaman kendini gösteren tezâhürlerinden usanmış idik" diyecektir. Fâik Ahmet Barutçu, **Siyâsî Hâtırâlar,** (2. Cild), 21. Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2001, s. 730.

Yine İnönü'nün anlatımına göre, Atatürk, SCF'yi "kendi teşebbüsü olarak kararlaştır"mıştı. "Teşebbüs bir akşam Atatürk tarafından ansızın ortaya kon[muştu] (...) ve hemen tatbike geçil"mişti. Burada İnönü, bir kez daha girişimin kendi dışında gündeme gelmiş olduğunu ve yalnızca Atatürk'ün sorumluluğunda bulunduğunu belirtme gereğini hissetmiş olmalıdır. İnönü, SCF'nin kuruluş döneminin "az sürdü" demek sûretiyle, çok kısa olduğuna da dikkat çekmektedir.

Hemen ardından, "inkılâplar aleyhinde cereyân" başlamıştı. "Bunlar [basın] sistemli bir sûrette muhalefet için muhalefet yapmaya başla[mıştı]. (...) Mitinglerde gösteriler, âşikâr bir sûrette irticâî misâller ver[miştir]. (...) Bu devrenin Mecliste de karşılıklı münâkaşa safhaları olmuştu. (...) Bu münâkaşalar nihâyet iktidarla muhalefet arasındaki tartışmaların hudûdu içinde kalmıştı. (...) Ondan sonra bildiğiniz sert çekişmeler mâhiyetini hiçbir zaman almamıştı."[103]

İnönü, SCF'nin âkıbetini "irticâ tehlikesi" olarak yanıtlarken;[104] 1963 yılında, SCF için "tamâmiyle irticâ çıktı" demektedir.[105]

Acaba İsmet İnönü de, *Milliyet* gazetesinde tefrika edilen ve Abdi İpekçi'ye verdiği bir röportajda söylediği gibi, "Muhalefete hazım ve onun tabiî bir neticeye varması, daha sonra bizim zamânımızda olmuştur. Eğer fırsat arayan ve muhalefetten kurtulmak isteyen bir zihniyet güdülseydi, bin tâne vesile bulunurdu. Her defâsında birtakım karışıklıklar oluyor. Sabredip bunu neticeye vardırmak lâzım. Ne vakit olsa bu devreden geçeceğiz diye, biz müsbet bir neticeye vardırmak için, elimizden gelen sabrı ve gayreti gösterdik" ifâdesinde,[106] aynı düşünceleri mi seslendiriyordu? Elbette İnönü, bu târihte, 1945 sonrasında çok-partili siyâsal hayâta geçişteki rolünü bir kez daha vurgulamaya çalışıyordu. Atatürk'ün geri çekildiği bir siyâsî girişimi tamamlamış olmanın ve Atatürk'ün hazmedemediği süreci kendisinin başarmış olması, elbette ona bu hakkı tanımaktadır.

---

103 Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 84-85.

104 Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 86. İnönü şöyle devâm ediyor: "O zamanlar mübâlağa edildiği kanaati bende de vardı. Fakat 30 sene sonra hâlâ bu mesele ile uğraşıldığına göre, ciddî olduğu meydana çıkıyor." Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 86.

105 İpekçi, **age**, s. 28.

106 İpekçi, **age**, s. 28.

Diğer yandan, İnönü, Abdi İpekçi'nin "Aslında Atatürk'ün de ideali çok-partili rejime geçmekti değil mi?" şeklindeki sorusunu, "Teşebbüs etmesi bunu gösterir. Teşebbüsünü geri almaya mecbur oldu ve istemeye istemeye geri aldı. Benim kanaatim budur." şeklinde yanıtlamaktadır. Yine Abdi İpekçi'nin, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın kapatılmasından sizi sorumlu tutanlar var. Fırkanın kapatılmasında sizin tesir ve telkinlerinizin olduğu söylenir. Doğru mudur?" sorusunu da, "Bilâkis, kızdım o zaman... Kıyâmeti kopardım. Atatürk'e 'Niçin [böyle] yapıyorsun, niçin kapıyorlar' dedim. 'Kendileri kapıyorlar, ben karışmıyorum, görüyorsun' dedi." şeklinde yanıtlamıştır.[107] Bununla birlikte, İnönü, bu yanıtlarla, hem kendisinin, hem de Atatürk'ün SCF'nin feshindeki ortak siyâsî sorumluluğunu görmezden gelmektedir.

İnönü'nün bu târihteki anlatımı, SCF literatüründe önemli oranda yer tutacak ve öykünün kurgusunda ağırlıklı olarak yer alacaktır.[108]

Lord Kinross: Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu

Kinross'un kitabının Türkçe tercümesinin ilk baskısı 1966 yılında yapıldı.[109] Yazarın İngilizce orijinal metninin ilk basım târihi ise bundan yalnızca iki yıl önceydi.[110] Yazar, metnini 1960-1964 yılları arasında kaleme almıştır; dolayısıyla Lewis'in metninden hemen sonra...

Kitap, SCF öyküsüne kısaca da olsa değinmektedir. Yazara göre, *Yarın* gazetesi tam da bu dönemde yayına başlamıştı ve Atatürk'ün de "bu eleştirileri bağışladığı belli oluyordu."[111] Bu cümle, muhalefete gösterilecek olası hoşgörüyü daha başından vurgulamaya yöneliktir. Ancak Lewis'in argümanının basit bir tekrârından da ileriye geçmemektedir! Ayrıca, daha önce hatırlattığım ve

---

107 İpekçi, **age**, s. 28.

108 İsmet İnönü'nün anılarına ileride yeniden yer vereceğim.

109 Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çeviri: Ayhan Tezel), (7. Basım), Sander Yayınları, İstanbul, 1980.

110 Ptrick Kinross, **Atatürk: The Rebirth of a Nation**, Phoenix Giant, London, 1999.

111 Kinross, **age**, s. 677.

yine ileride göreceğimiz gibi, *Yarın* gazetesinin yayın târihi çok daha geriye gitmektedir ve dolayısıyla olgunun yanlışlığı, değerlendirmenin de yanlışlığını doğurmaktadır. Anlaşılan Lewis'in olgusal hatâsının yarattığı değerlendirme yanlışlığını Kinross da yinelemektedir.

Kinross, 1930 yılının yaz aylarında SCF'nin oluşumunu, ülkedeki ekonomik krize bağlıyor ve bu durumun yarattığı toplumsal tepkilerin bizzat Atatürk'e yönelmesinden dolayı, Atatürk'ün duyduğu huzursuzluğu da belirtiyordu. Kinross, bu sıralarda Atatürk'ün hâlâ diktatörlüğü yerdiğini ve asıl amacının "Batı biçiminde bir demokrasi gibi gelişen bir sistem yaratabilmek"[112] olduğunu ileri sürüyordu. O, "yabancıların görüşlerine de önem veriyordu."[113] Atatürk, Batılıların Türkiye'ye hayli oryantalist bakışlarını içine sinderememişti. Batılılara göre, Türkiye, Batılı gibi görünmeye çalışan, özünde bütünüyle Doğulu bir toplumdu. Yazar, böylece Batının gözünde Türkiye imajına ne kadar önem verildiğini anlatırken, aslında Süreyyâ İlmen'in tezini yeniden canlandırmaktadır! Diğer yandan, Kinross, bu değerlendirmelerinde yalnızca İlmen'i tekrâr etmekle kalmamakta, fakat aynı zamanda, yine hemen bu sıralarda, 1930 yılı başlarında, Atatürk'ün Batılı gazetecilerle yaptığı mülâkatlara da atıfta bulunmaktadır.

Kinross'a göre, Atatürk, "hem bu eleştirileri önleme, hem de asıl amacına varmak için, bugünkü hoşnutsuzluğun demokrasiye daha uygun bir biçimde, ama hâlâ kendi otoritesini zedelemeyecek bir yolla su yüzüne çıkmasını sağlamayı düşündü."[114] Bir önceki girişim,Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kendi dışında geliştiğinden dolayı, bu onun "hoşuna gitmemişti." "Bunun yerine bağımsız olmayan, dolaylı olarak kendi yönetiminde bulunan, yeni bir muhalif fırka kuracaktı. İki partiyi at başı sürecek, başarılarından kendisine pay çıkaracak, başarısızlıklarını ise üzerine almayacaktı."[115]

Bütün bu anlatıma yabancı değiliz; aksine burada alternatif metinlerin ortaya koyduğu görüşler, ard arda sıralanmaktadır. Fa-

112 Kinross, **age**, s. 677-678.

113 Kinross, **age**, s. 678.

114 Kinross, **age**, s. 678.

115 Kinross, **age**, s. 678.

kat burada önemli olan bütün bu görüşlerin, bir anlamda yeniden yoğrularak, resmî tezin ağırlığını artıracak şekilde kullanılmaya çalışılmasıdır. Zâten söz konusu alternatif metinlerin yaklaşım ve içeriği de, daha önce görüldüğü gibi, bu türden bir çabayı destekleyecek şekildedir.

Yazar, Fethi Okyar'ın kendisine sunulan öneriyi, sâdece Atatürk'ün değil, fakat İnönü'nün de "ısrârı üzerine"[116] benimsediğini yazmaktadır. Bu anlatım ise, bizzat İnönü tarafından her zaman için tekzib edilmiştir!

Kinross, kitabında SCF mâcerâsını bilinen olaylarla kurgularken, muhalefet partisinin âkıbetinde bizzat kendisinin sorumluk payına ağırlık vermektedir:

> "Bu başarısızlık, biraz da fırkanın iyi yönetilmemesinden ileri gelmişti." "Birdenbire yurt ölçüsünde ortaya atılacak yerde, (...) [Fethi Okyar] Mecliste iktidar partisi karşısında denetçi durumunda küçük bir baskı grubu olarak kalıp, fırkasını yavaş yavaş örgütlemek yolunu tutmuş olsaydı, daha başarılı olabilirdi. Yerel örgütü çabucak ve rastgele kurulmuş, hoşnutsuzlukları ve aşırıları karmakarışık içine alan bir birleşme yeri hâline gelmiş, böylece kamu güvenliğini tehlikeye sokmuştu."[117]

Kinross, bu yaklaşımı ile, yalnızca Hilmi Uran'ın görüşleri ile resmî tezi yinelemiş oluyordu.

Yazar, siyâsî sorumluluğun bir kısmını da Atatürk'e ayırmaktadır:

> "Ama asıl yanlışlığı Mustafa Kemâl [Atatürk] yapmıştı. Bundan önce giriştiklerinin aksine, bu 'ruhsatlı muhalefet' mâcerâsını baştan yeteri kadar düşünerek hazırlamamıştı." "Bu demokrasi denemesi, ancak şu koşullarda başarıya ulaşabilirdi: Birincisi, kendisinin de bu işe bütün kalbiyle atılması ve elindeki yetkilerden bir kısmından vazgeçmeye râzı olması; ikincisi de, (...) Türk halkının böyle olgunluk ve sorumluluk isteyen bir sisteme alışmak yolundaki göstereceği yetenek. Bu iki faktörün ikisi de ortada yoktu."[118]

Yazarın yukarıdaki değerlendirmesinin ilk kısmı, yine alternatif metinlerden alınmıştır. Fakat ikinci değerlendirme bir hayli or-

116 Kinross, **age**, s. 679.

117 Kinross, **age**, s. 683.

118 Kinross, **age**, s. 684.

yantalist bir havadadır. Uran ya da resmî tezin herhangi bir sözcüsü, aslâ bu türden bir değerlendirmede bulunmamıştı-bulunmazdı da. Çünkü, resmî teze göre, gerici unsurlar, toplumun küçük bir parçasını oluşturuyordu-her ne kadar bütün siyâsal süreci tâyin etmiş olsalar da. "Olgunluk" meselesi, bu bakımdan Kinross'un oryantalist yaklaşımının belki de farkında olunmayan bir ögesi olarak görülebilir.

Kinross'un metni, her ne kadar resmî görüşün son derece ılımlı bir ön kabûlüne dayanıyorsa da, metnin içine serpiştirilmiş olan saptama ve değerlendirmeler, aslında bu ön kabûlün hayli süzgeçten geçirildiğini de göstermektedir. Yazar, dönemin iktidârının da, özellikle de Atatürk'ün bu süreçteki sorumluluğunu göstermek konusunda istekli davranmış, diğer yandan onun siyâsî alışkanlıklarını eleştirerek sunmaktan da geri kalmamıştır. Bu bakımdan Lewis'in metni ile karşılaştırıldığında Kinross'un metni, resmî görüşün tam bir yansıması olarak görülemez. Araya serpiştirilmiş olan cümleler, bu metni Lewis'inkinden bir hayli farklılaştırmaktadır.

Fâhir Giritlioğlu: Türk Siyâsî Târihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii

Fâhir Giritlioğlu'nun kitabı, iki cilt olarak, 1965 yılında yayınlandı.[119] Giritlioğlu, kitabında SCF'ye de yer ayırmıştır. Giritlioğlu, SCF'yi resmî görüşün versiyonu olarak anlatmaktadır. Meclis "içerisinde bir muhalefet ve kontrol unsuruna karşı duyulan ihtiyaç, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın doğmasına yol açmıştı." "Ancak murâkabeli bir rejim sâyesinde Cumhuriyetin bütün icapları yerine getirilmiş olacağı kanaati uyan"mıştı.[120] Burada dikkat çekici olan nokta, yazarın, SCF'nin Başbakan İsmet İnönü'nün desteğine başından sonuna kadar sâhip olduğu yönündeki görüşüdür[121] ki, öykünün bir hayli İsmet Paşacı bir anlatımı olarak kabûl edilebilir. Ancak yazarın, "O devrin siyâsî imkânları ve kâ-

119 Fâhir Giritlioğlu, **Türk Siyâsî Târihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii,** (2 Cild), Ankara, 1965.

120 Giritlioğlu, **age,** (1. Cild), s. 74.

121 Giritlioğlu, **age,** (1. Cild), s. 74.

nunları, böyle bir muhalefet partisinin kendiliğinden meydana çıkmasına kat'i olarak elverişli bulunmadığı içindir ki, Devlet Başkanı Atatürk'ün rızâsı ve teşviki ile parti kurulabilmiştir"[122] şeklindeki değerlendirmesi, kesinlikle doğru değildir. Daha önce de gördüğümüz şekilde, elbette ki, dönemin hukuk mevzuatı, yeni bir siyâsî partinin serbestçe kurulabilmesine imkân veriyordu! Nitekim bu durumu yıllar önce Târık Zafer Tunaya zâten dile getirmişti bile... Ancak, pek çok değerlendirmeyi neredeyse kendiliğinden yanlışlayan bu olgusal saptamanın her defâsında gözden kaçırılmaya çalışılması dikkat çekicidir. Yazarın, Atatürk'ü "son derece ihtiyatlı davranmış ve bu yeni partiyi de eli altında bulundurmaya dikkat etmiştir" şeklindeki değerlendirmesi, "bu sûretle ileriye doğru atılan adım, müteredditbir adım karakterini sonuna kadar muhafaza ettiği içindir ki, bu adımdan geriye dönebilme imkânı kolayca bulunmuştur" sonucuna varmaktadır.[123] Giritlioğlu, kitabında, bütün bunlara rağmen, "meselenin esâsında bir muhalefet hareketinin arzulandığına dâir hakikat payı da mevcuttur" demektedir.[124]

Bu karmakarışık anlatım ve *niçin* sorusuna verilmeye çalışılan yanıtlar, köklerini kısmen alternatif metinlerde bulmaktadır. Bu konuda Ağaoğlu'nun ve diğerlerinin yanıtları birlikte kullanılmakta ve artık bu birlikte kullanım, Tunaya'nın metni ile klâsik hâle gelmektedir. Uran'ın, Lewis'in ve Giritlioğlu'nun yaptığı, yalnızca bütün bunları biraraya getirmekten ibârettir. Resmî görüş, Uran'ın ve Lewis'in yazdıkları ile standart hâlini almaya başlamış iken, Giritlioğlu, bu standardı izlemektedir.

Yazarın, SCF'nin "kuruculari[nın] ve partinin başında olan kimseler[in] çok vatansever ve mükemmel kimseler" oldukları konusunda kuşkusu olmamakla birlikte, "teşkilâtta vazife alan ikinci, üçüncü derecedeki elemanlar umûmîyetle kütlenin hissiyâtından faydalanmaktan beis duymayan, bilhassa inkılâba karşı menfî davranışlı şahıslardı. Bunlar henüz inkılâplara ısınmamış olan geniş halk tabakalarının hissiyatlarını tahrik etmesini ustalıkla yaptılar. (...) Yer yer dinî hisleri istismar konusunda yarışlar

122 Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 74.

123 Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 74.

124 Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 75.

başladı" demektedir.[125] Bu şekilde Giritlioğlu, iktidârın resmî görüşünü Hilmi Uran'ın yazdıklarını tekrâr etmek sûretiyle, bir kere daha seslendirmiş olmaktadır. Artık SCF anlatımı yalnızca gerici SCF tabanının suçlanmasına yol açacak şekilde kurgulanmıştır. Buna karşılık iktidârın payına düşen yalnızca işin başında bu gerçeği görememektir.

Yazar, SCF'nin âkıbetinin sorumluluğunu da yine muhalefet partisine yüklemektedir:

> "İlk zamanlar Meclis içerisinde bir muhalefet yapmakla yetinmiş olsalardı ve taşra teşkilâtını hâdiseleri zorlamadan ve emin kimseler bulmak sûretiyle kursalardı, ihtimâl ki parti yaşayabilirdi. Fakat parti ileri gelenleri, halktan gördükleri geniş rağbet ve teveccühün çabucak tesiri altına girdiler ve süratle iktidârı almak gibi bir hevese düştüler."[126]

Bu türden suçlamalar da, resmî ideolojinin muhalefet partisini siyâsal bakımdan mahkûm ederken kullandığı ifâdelerin tipik bir tekrârı olarak görülmelidir ve bundan ibârettir.

Giritlioğlu'nun anlatımında, belediye seçimleri sırasında da muhalefetin davranışı kınanmaktadır: "Parti mensupları âdetâ mevcut iktidâra ve taraflarına karşı mütecâviz bir duruma geçtiler. Kısa bir zaman zarfında" SCF "gayri memnunlar topluluğu hâline geldi."[127] Yazarın sürecin belirli bir aşamasında, yeni partinin daha menfî bir çehre ile kendisini göstermiş bulunması karşısında, Atatürk'ün duruma müdahale etme ihtiyâcını duymuş olmasını vurgulaması dikkat çekicidir:

> "Yukarıdan aşağıya doğru telkin edilmek sûretiyle meydana getirilen inkılâpların ve yeni cemiyet nizâmının memleketin bütün fertleri tarafından kabûl edilebilmesi için lüzumlu bir zamânın geçmiş olması gerekiyordu. Bu zaman zarfında her türlü menfî davranışın ve yıkıcı hareketin, bu yeni nizâmı kökünden sarsmak gibi bir tehlikesi olacaktı. Bu realite, Atatürk'ü peşinen çok samimî bir şekilde taraftârı olduğu çok partili rejim teşebbüsünden geri dönmesi için sebep teşkil etti."[128]

---

125 Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 76.

126 Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 77.

127 Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 77.

128 Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 78.

Yazar, Atatürk'ün bu tavır değişikliğinde İzmir Olayları'nın dönüm noktasını oluşturduğunu belirtmektedir. Giritlioğlu, bu sırada yalnızca muhalefetin gösterilerini yazarken, iktidârın muhalefeti engelleme girişimlerinden hiç söz etmemeyi tercih etmiştir. Taşkınlıklar sâdece SCF'ye mâl edilmiştir. SCF "verimsiz bir denemeden ibâret kalmış ise, bunun mesûliyeti, muhakkak ki, milletin her ferdine âid ve bu denemenin başarısızlığının sebebi, o târihte siyâsî rüşde vâsıl olamayışımızdandır." SCF "denemesinde rejimin tehlikeye düştüğü iddiâsı mübâlağalı olsa bile, anarşi ve irticâ hareketleri kendisini maalesef göstermiştir."[129]

Yazar, SCF'nin kapatılması fikrine Başbakan İnönü'nün karşı çıktığını ileri sürerken, Atatürk'ün tercihinin bu yönde olduğuna dikkat çekmektedir. Giritlioğlu, metninin sonlarına doğru, muhalefetin siyâsal süreç hakkındaki değerlendirmelerine de yer vermek ihtiyâcını hissetmiştir. Görülüyor ki, Giritlioğlu'nun metni temel tezlerini doğrudan Hilmi Uran'dan almıştır. Fakat iki yabancı metin, Lewis ve Kinross'unkiler de yardımcı kaynak olarak kullanılmış gibidir.

Akademik Bir Çalışma: Frederick W. Frey: The Turkish Political Elite

Frey'in kitabı 1965 yılında yayınlandı.[130] Garip bir şekilde hiçbir zaman Türkçeye çevrilmedi. Frey, klâsik metninde, birkaç sayfa ile de olsa, SCF öyküsüne de değinmektedir. Yazar, Atatürk için pek çok sıfat kullanmakla birlikte, onun aslâ bir "despot" olmadığını belirtmek ihtiyâcını hissetmiştir.[131] Frey, bütün analizinde klâsik bir Batılılaşma/modernleşme paradigması içinde, Türk modelini değerlendirmekte ve bu modelde "demokrasi"nin aslî değil, fakat ikincil bir amaç olduğundan söz etmektedir.[132] Batılılaşma/modernleşme, kaçınılmaz olarak demokratik sistemi oluşturacaktır. Çünkü, Batılı olmak, nihâyetinde demokratik olmayı

129 Giritlioğlu, **age**, (1. Cild), s. 78-79.

130 Frederic W. Frey, **The Turkish Political Elite**, The MIT Press, Massachusetts, 1965.

131 Frey, **age**, s. 335.

132 Frey, **age**, s. 335.

da gerektirir. Yazar, bu saptamalarında, Atatürk'ün konuşmalarından ve yakın çalışma arkadaşlarının anlattıklarından bir metin analizi yapmayı gerekli, ama yeterli görmüştür. Yazarın dayandığı ana argümanların sâhipleri ise, Duverger ile Tunaya'dır. Yazarın atıfta bulunduğu metinlerin bir kısmı ise, 1945 sonrasına âiddir. Frey'in argümanlarından biri de, tek-partili rejimde otoriterliğin ve diktatörlüğün ideolojik meşrûluğunun aslâ inşâ edilmediğine ilişkindir. Frey'in SCF'ye bakışı resmî görüşün izdüşümü olarak kabûl edilebilir.[133]

Âsım Us'un Günlüğü

Dönemin önde gelen politik şahsiyetlerinden gazeteci Âsım Us'un 1930-1950 yıllarını kapsayan günlüğü, 1966 yılında yayınlandı.[134] Günlüğün 1930 yılına isâbet eden kısmında SCF hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

Us'un günlüğünde geçen ve "Sivas nutku, memleketteki siyâsî vaziyete de vuzuh getirmiştir. Birtakım kimseler el altından propagandaları ile İsmet [İnönü] Paşa'nın artık çekilme zamânı geldiği için Fethi [Okyar] Bey'in fırka teşkil etmesi, iktidar mevkiine gelmesinin bir alâmeti gibi telâkki edenler, aldandıklarını anlamıştır" şeklindeki satırlar, Us'un da, SCF'yi İsmet İnönü hükûmetine karşı bir seçenek olarak düşünüldüğü yolundaki iddiâları red ettiğini göstermektedir.[135] Ama bu yöndeki söylentilerin de yaygınlığını ortaya koymaktadır,

Ayrıca, Us'un bütün yazdıkları, Atatürk'ün de, İnönü'nün de, samimî olarak muhalefeti desteklediklerı yolundadır. Us'un günlüğünde SCF ile ilgili bu kadar az şeyin yazılmış olması da şaşırtıcıdır. Âsım Us'un metni anı değil de, günlük olduğu için, bu konuda bütünsel bir görüş beklemek de haksızlık olur. Us, günlüğünde, konuyla ilgili olarak duyduklarına yer vermişti.

---

133 Frey, **age**, s. 335-339. Frey'in metninde de, SCF'nin 18 Aralık 1930 târihinde fesh edildiğine ilişkin olgusal hatâ vardır! (s. 341).

134 Âsım Us, **Âsım Us'un Hâtıra Notları (1930-1950)**, (Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasiye Giriş Devri Hâtırâları), İstanbul, 1966.

135 Us, **age**, s. 18.

Şevket Süreyyâ Aydemir: Tek Adam

Şevket Süreyyâ Aydemir'in klâsik eseri 1963/1965 yıllarında yayınlandı.[136] Dizinin son cildinde yer alan SCF öyküsüne, göreli olarak az yer ayrıldığı dikkati çekmektedir. Aydemir'in SCF'yi, daha ilk adımda, "bu parti, Mecliste veyâ halk içinde, toplum yapısından gelen normal bir gelişmenin ve buna dayanan siyâsî bir gruplaşmanın eseri değildi" şeklinde tanımlayışı, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşkilâtı şartları bakımından tamâmen sun'i, köksüz bir teşekküldü ve aslında bir fırka değildi" sonucuna dönüşmektedir.[137] Bu analizinde yazar, Ağaoğlu'nun anılarından yararlanmakta gibidir. Nitekim, "muvâzaa ve vesâyet partisi" tanımı da buna eklenebilir.[138] Aydemir'e göre, "yeni fırka halktan gelen bir hareket değildi."[139] Ancak onun anlatımında hâkim olan üslûp, resmî tezin edebî bir yansımasıdır. Toplumsal muhalefet Aydemir'e göre, hem iktidârın öngörüsünün dışına taşmıştır, hem de muhalefet partisinin yönetimini aşmıştır: "Harekete gelen, halk arasında çoğu ilkel, kontrolsüz, hattâ bâzen gerici ve tehlikeli binbir içgüdünün –eğer kendi hâline bırakılırsa– önü alınamaz seliydi."[140] Gerçi Aydemir, İsmet İnönü Hükûmeti'nin ve yönetimin geniş yığınlar arasında doğurduğu çeşitli muhalif tepkileri de dile getirmektedir; ancak bütün bunlar nihâyet inkılaba karşı kullanılmıştı. Yazarın bir diğer dikkat çekici tesbiti ise, "fırkanın teşkilâtı yok denebilirdi" şeklindeki ifâdesidir. Oysa, resmî tez, hatırlanacağı gibi, bunun tam aksidir ve muhalefet partisini hızla ve geniş teşkilâtlanma yarışına katılmakla suçlamaktadır. Aydemir'in bu saptamasının doğru olmadığını ileride de göreceğiz. Aydemir de, nihâyet, tıpkı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi SCF'nin de "vakitsiz doğan" bir parti olduğunu belirtecektir.[141] Bu ifâde tarzı da, bir zaman sorununu dile getirmekte olup,

136 Şevket Süreyyâ Aydemir, **Tek Adam**, (3. Cild), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963/1965.

137 Aydemir, **age**, s. 388.

138 Aydemir, **age**, s. 388.

139 Aydemir, **age**, s. 400.

140 Aydemir, **age**, s. 388.

141 Aydemir, **age**, s. 400.

"vesâyetçi tek-parti rejimi teorisi"nin bir ayağını oluşturmaktadır. Aydemir, bu ifâdesiyle, partiler rejiminin zamâna ihtiyaç gösterdiği yolundaki resmî tezi vurgulamaktadır.[142]

Yazarın bir başka eserinde[143] ortaya konulan siyâsal üçgene de dikkat çekmek gerekir:

> "Zâten aslına bakılırsa, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] problemi, o kadar basit değildir. Ve gene aslına bakılırsa, çatışma, İsmet [İnönü] Paşa ile Fethi [Okyar] Bey arasında da olmasa gerektir. Bu sahnede asıl karşılaşmalar,öyle sanıyorum ki, formüller henüz şekillenmemiş olsa bile, iki ayrı mizaçtır. Mustafa Kemâl [Atatürk] ve İsmet [İnönü] Paşa! Ve gene öyle sanıyorum ki, bu karşılaşmada, İsmet [İnönü] Paşa, kendisini ve mevkiini savunma silâhlarına tam şuurla sâhipti."[144]

Yazar, bu öyküde, Fethi Okyar'ı değil de, İsmet İnönü ile Atatürk'ü çatışmalı pozisyonlar içinde görmektedir.

Yâkup Kadri Karaosmanoğlu'nun Anıları

Yâkup Kadri Karaosmanoğlu'nun anıları 1968 yılında yayınlandı.[144] Anıların kronolojik akışında epey sorun bulunmakla berâber,[146] SCF ile ilgili kısmı tamâmen resmî ideolojinin bir izdüşümüdür. Yazar, muhalefet partisini "irticâ" olarak suçlamaktan kaçınmamaktadır. Karaosmanoğlu'nun İsmet İnönü'den bir hayli koptuğu bir siyâsal süreçte kaleme alınan anılarında, yazar, SCF'nin kurucularının siyâsal sorumluluklarına herhangi bir atıfta bulunmaksızın, daha çok Başbakan İsmet İnönü'nün politikasını sorgulamayı tercih etmiştir. Yazar, SCF'nin yanlış politikasını, Meclis dışına çıkmak ve eleştirilerini sâdece Meclis bünyesi içinde tutmamakta bulmaktadır.[147] Hatırlanacağı gibi, bu eleştirilerin

---

142 Aydemir, bir başka kitabında da, aynı konuya yeniden değinmiştir: "garip bir particilik oyunu". Şevket Süreyyâ Aydemir, **İkinci Adam**, (1. Cild), (ilâveli-tashihli 2. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 395.

143 Şevket Süreyyâ Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, Remzi **Kitabevi**, İstanbul, 1969.

144 Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, s. 81.

145 Yâkup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

146 Karaosmanoğlu, SCF'nin öyküsünü Kadro dergisinin öyküsünden sonra anlatıyor! Bkz. Karaosmanoğlu, **age**, s. 89-102.

147 Karaosmanoğlu, **age**, s. 104-110.

kaynağı tâ 1930 Meclis tartışmalarına ve dönemin basın polemiklerine kadar gitmektedir. Dolayısıyla yeni sayılamazlar. Anıların kaleme alındığı sırada, SCF öyküsünün üzerinden geçen otuzüç yıl[148] sonra dahi, Karaosmanoğlu, zaman zaman özeleştiri yapmakla birlikte, dönemin muhalefetine karşı aldığı tutumun haklılığında direnmektedir.

Zekeriyâ Sertel'in Anıları

Zekeriyâ Sertel, anılarında, SCF'ye de yer vermektedir. Anılar ilk kez 1968 yılında yayınlandı.[149] Sertel'in de büyük ölçüde resmî görüşün etkisinde kaldığını belirtmeliyim: Sertel, muhalefet partisinin Meclis içi denetimle yetinmek durumunda olduğunu ve hükûmeti denetlemesinin öngörüldüğünü belirtme ihtiyâcını hissetmiştir. Dönemin hoşnutsuzluk havası, Atatürk'ü de etkilemiş ve "aşağıdan gelen bu baskı üzerine", Atatürk, SCF'yi kurdurma yolunu tercih etmiştir.[150] Sertel, böylece *niçin* sorusuna bir yanıt vermeye çalışmaktadır. Ancak Sertel, bu açıklamanın hemen ardından "muhalif parti işi soysuzlaştırabilir" demek sûretiyle, yeni partiye olan güvensizliğini de aksettirmektedir. Ona göre "ipin ucu elden kaçabilir"di. Bunu önlemek için Atatürk, muhalefet partisini de kendisi kurmaya karar vermişti. "Yeni kurulacak muhalif parti de yine Atatürk'ün partisi olacak, partinin ipleri onun elinde bulunacak, böylece ikinci partinin yoldan çıkıp, kendisine kafa tutması önlenecekti."[151]

Sertel'in SCF kurgusu, bu baştan beliren güvensizlik, tehdit ve tehlike riskinin gerçekleşme sürecinin anlatımı şeklini almaktadır. Özellikle İzmir Olayları ve ardından gelen şiddetli siyâsal çatışmalar, SCF'nin gitmemesi gereken yönü bütün açıklığı ile ortaya koymuştu. Sertel'e göre, "İsmet İnönü tehlikeyi görmüştü" ve

---

148 Karaosmanoğlu, **age**, s. 118.

149 Zekeriyâ Sertel, **Hatırladıklarım,** İstanbul, 1968 (İkinci Basım: Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977).

Zekeriyâ Sertel'in gazeteci eşi Sabiha Sertel'in anılarında SCF hakkında tek bir satır olsun yazmamış olması ayrıca dikkate değerdir. Hele "Ara Ek" olarak sunduğum broşürü de hatırlanacak olursa!

150 Sertel, **age**, s. 192.

151 Sertel, **age**, s. 192.

SCF'ye karşı tedbirler almaya başlamış"tı.[152] Sertel'in anlatımının bu noktasında, yâni SCF'nin tam da "halkın malı" olduğu ortaya çıktığında, yazarın SCF'ye de Fethi Okyar'a da "artık önem vermez" olduğunu yazması ilginçtir. Oysa gazetesi *Son Posta*, SCF'nin bir anlamda sözcüsü konumuna erişmişti bile... Halbuki tam da bu aşamada Sertel, "bu parti işini ciddîye almak doğru değildi" şeklinde yazmaktadır.[153] Bunun nedeni sanırım su satırlarda gizlidir: "[Cumhuriyet] Halk Partisi döneminde ezilmiş, çıkar sağlayamamış, hırsı doymamış, iktidâra göz koymuş insan varsa, bu partiye akıvermişti. Fethi [Okyar] ve arkadaşları gölgede kalıyor, parti yavaş yavaş bu vurguncuların eline geçiyordu."[154]

Görüldüğü gibi, Sertel, bu anlatımı ile, tamâmen resmî görüşün bir tekrârına neden olmaktadır. Sertel'in, SCF'ye karşı, devletçilik politikasının savunulması adına, tek-parti rejiminden yana bir tutum alması daha da ilginçtir. Zekeriyâ Sertel ile eşi Sabiha Sertel, bundan onbeş yıl sonra, 1945 yılında, bu politikalarından tamâmen vazgeçmiş olmalılar ki, Demokrat Parti'nin kuruluşunda, tek-partili rejime karşı, Demokratlarla aynı safta bulunmayı tercih edeceklerdir. Belki de bu ortak cephe anlayışında, yalnızca dönemin sol politikalarının değil de, fakat aynı zamanda eski siyâsal tecrübenin/SCF tecrübesinin yanılgısının da etkisi olmuş olabilir.

Suna Kili: 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler

Suna Kili'nin kitabı 1969 yılında yayınlandı;[155] SCF teması, kitabının çok küçük bir kısmını işgâl etmektedir. Üstelik, yazar bu konuda yalnızca diğer yazarların görüşlerine yer vermekle yetinmiştir. Kendince bir değerlendirmede bulunmaktan kaçınmıştır.[156]

---

152 Sertel, **age**, s. 194.

153 Sertel, **age**, s. 195.

154 Sertel, **age**, s. 195-196.

155 Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler,** (Siyâset Bilimi Açısından Bir İnceleme), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1969.

156 Kili, **age**, s. 78-79.

Bir Ders Kitabı: İlter Tûran: Cumhuriyet Târihimiz

İlter Tûran'ın ders kitabı niteliğindeki metni 1969 yılında yayınlandı.[157] Tûran'ın SCF'ye ilişkin anlatımı, daha çok resmî anla-

---

157 İlter Tûran, **Cumhuriyet Târihimiz (Temeller, Kuruluşlar, Millî Devrimler)**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1969.

Mükerrem Kâmil S u ile Kâmil S u tarafından kaleme alınmış olan **Türkiye Cumhuriyeti Târihi** adlı kitap da, 1974 yılında 21. basımını gerçekleştirmiş olmasına bakılarak, ilk basımının çok daha eski târihli olduğu kabûl edilecek olursa, benzer görüşlere sâhiptir. Bu ders kitabında da SCF'ye sâdece bir sayfa kadar yer ayrılmıştır. SCF, 1931 târihli lise târih ders kitabının resmî görüşü açısından ele alınmaktadır.

Nitekim anlatımın başlangıcında hemen hemen aynı ifâdelerin tekrârı ile yetinilmiştir. SCF, "gericilik hareketleri" ile birlikte anılmaktadır. Partinin kuruluşunda (artık) Atatürk ile CHF "ileri gelenleri"nin "istekleri"nden de söz edilmekle birlikte, partinin "bir denetleme ve denge" partisi olduğu vurgusu anlatıma hâkim olmaktadır. Anlatım, partinin âkıbeti ile parti kurucuları arasında bir irtibat kurmamaya özen göstermekle birlikte, "kötü amaçla işgörenlerin parti içindeki çalışmaları, iyiniyetlerle, temiz düşüncelerle kurulmuş olan bu siyâsal kuruluşu, zamanla amacından uzaklaştırdı" ifâdesiyle, muhalefetin tabanı tarafından yörüngesinden çıkarıldığı izlenimi verilmektedir. "Dâimâ dini âlet olarak kullanmaya alışmış bulunan geri kafalı kimseler, çalışmalarını parti çalışmaları maskesi altında gizlemeye yelten"mişlerdi. "Bu maske altında heryerde ayrılık tohumları saçmaya başla"mışlardı. "Bu sûretle Serbest Cumhuriyet Fırkası, esas karakterini kaybederek, başka amaçlar peşinde koşan insanların ihtiraslarına âlet olarak kullandıkları bir siyâsal kuruluş hâline gel"mişti. "Devletin daha yeni ortadan kaldırdığı tarikatler, şeyhleri ve müridleriyle tekrar canlanmaya başla"mışlardı. Nihâyet bu metinde de Menemen Olayı'na, ama kronolojik bir atlama olmaksızın yer verilmekte ve olay, herhangi özel bir vurguya ihtiyaç olmaksızın, SCF'nin doğrudan bir siyâsal sonucu olarak kurgulanmaktadır.

Bu ders kitabında da, kurgu ve anlatım hemen hemen hiç değişmeksizin, resmî görüşün yinelenmesinden öteye gidememektedir: Öyküde, SCF, kurucuları ve partinin tabanı birbirinden rahatça ayırabilmektedir. Öncelikle metinde muhalefet partisinin **niçin** kurulduğuna ilişkin bir açıklama ihtiyâcının olmadığını saptamak gerekir. Anlatım, tıpkı 1931 târihli lise târih ders kitabında yapılageldiği gibi, üçüncü dönem milletvekili genel seçiminin niçin erkene alındığı sorusuna yanıt aramanın üzerine kurulmuştur. Bunun nedeni, SCF ve "partinin çalışmalarından meydana gelen karışıklıklar ve gericilik hareketleridir." SCF'nin iktidârın isteği ile kurulduğu (**niçin** sorusuna bir yanıt vermeye ihtiyaç duymaksızın) belirtildikten hemen sonra, SCF'nin siyâsî misyonu "denetleme ve denge partisi" olarak tanımlanmaktadır. Partinin kapanışı ise, yukarıda anlatılan nedenlerin sonucunda, "bunu sezen ve yeni parti çalışmalarının kötü yönlerde geliştiğini gören kurucular, istemeyerek partiyi dağıtmak zorunda kaldılar" ifâdesi ile anlatılmaktadır. Dolayısıyla partinin âkıbeti tamâmen muhalefetin sorumluluğunda kalmaktadır.

Bu anlatım tarzı, SCF hakkındaki resmî ideolojinin tipik kurgularından biri olarak kabûl edilebilir. SCF, bir parti olarak suçlanmamakta, fakat muhalefetin tabanı, öznesi belirsiz bir şekilde sorumlu tutulmaktadır. Bu durumda sorumlu, partinin içine sızan "dini âlet olarak kullanmak niyetinde" olanlar, "kötü amaçlarla iş görenler", "geri kafalı kimseler", "başka amaçlar peşinde koşan insanların ihtirasları" olarak tanımlanmıştır. Böylece SCF/muhalefet ile "gericilik" arasında doğrudan bir neden sonuç ilişkisi kurulmaktadır. Bkz. Mükerrem Kâmil Su-Kâmil Su, **Türkiye Cumhuriyeti Târihi**, (21. Basım), Kanaat Yayınları, İstanbul, 1974, s. 126-127.

tımın bir özeti niteliğindedir. Yazar, Tunaya'ya atıfta bulunmasına karşın, Tunaya'nın görüşlerinden etkilenmişe benzememektedir. Tûran için de, sorun, SCF'nin yönetim kadrosunun iyiniyetine rağmen, "taraftarlarının daha çok rejim aleyhinde olan kimseler" olmasıdır.[158] SCF'nin âkıbetinin nedeni, onun Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na benzemesinden ileri gelmiştir. İzmir Olayları sonucunda, "muhalif bir partinin rejim aleyhinde olanların faaliyet aracı olacağı bir kere daha ortaya çıkmıştır."[159] Tûran, kısa anlatımında, SCF hakkındaki ılımlı resmî görüşü kısaca aktarmakla yetinmiştir.

İlter Tûran'ın kaleme aldığı ders kitabı da benzer bir anlatım ve kurguya sâhiptir: Yazar, öncelikle SCF'nin "Atatürk'ün teşviki" ile kurulduğunu belirtmekte ve *niçin* sorusunu da, "Parlamenter bir demokrasi kurmak isteyen önder[in], prensipleri bakımından [Cumhuriyet] Halk Partisi'nden [Fırkası'ndan] ayrılmayan bir muhalif partinin kurulmasının uygun olacağını düşünmüş" olduğu şeklinde yanıtlamaktadır.[160] Burada ilk sorun, 1930 yılında zâten bir parlamentonun (Meclisin) vâr olmasına karşılık, demokrasinin olmadığının ifâde tarzıdır. SCF'nin oluşumu, "parlamenter demokrasi"nin varlığı için bir koşulsa, 1925-1945 döneminde bu türden bir tanımlama yapma imkânı hiç yoktur. Yazarın anlatımı ile, "parlamenter demokrasi" ancak iktidar partisinden "ayrılmayan" bir muhalefet partisinin oluşumu ile mümkün olabilmektedir. Böylece resmî ideolojinin muhalefet partisine/SCF'ye tanıdığı misyon, bir kez daha açık anlatıma kavuşmaktadır. "Kuruluş gâyesi, [Cumhuriyet] Halk Partisi'ni [Fırkası'nı] yıkmak olmayıp, denetlemektir."[161] Yeniden bir "denetim" misyonuna atıfta bulunulmaktadır. Muhalefet partisinin, kendisine çizilen sınırların dışına çıktığında, muhtemelen iktidâra yönelik siyâsal etkinlikler içine girdiğinde, bunu, yazar, iktidar partisini "yıkmak" olarak tanımlamaktadır ki, bu yaklaşım, 1930 yılında da iktidârın resmî görüşü/suçlamasıdır.

Nitekim Tûran, bu görüşü son derece veciz bir şekilde metninde şöyle dile getirmektedir: "Atatürk'ün hayatta bulunduğu müd-

158 Tûran, **age**, s. 105.

159 Tûran, **age**, s. 105.

160 Tûran, **age**, s. 104-105.

161 Tûran, **age**, s. 105.

detçe, muhalif partiler, onun izni olmadan kurulamadığı gibi, iktidâra geçme amacını güdemezlerdi. Çünkü iktidâra geçmek istemek, Atatürk'ün siyâsî kudreti karşısında mümkün değildi."[162] Yazar, bu noktada, kişisel bir yönetim şeklinin bu dönemde ağır bastığını itirâf ederken, bu fiilî durumun 1924 Anayasası ve diğer yasalarla ne ölçüde bağdaşabildiğini sorgulamaktan da özenle kaçınmaktadır. Muhalefet partisinin –hiç de gerek olmadığı hâlde ancak kişisel izinle kurulabildiği ve– iktidâra geçme imkânı da olmayan bir rejime ne gibi bir isim verilebileceği ise, siyâset biliminin en önemli ve temel konularından biri olması gerekir!

Hemen belirtmek gerekir ki, bütün bu değerlendirmeler, daha önce gördüğümüz metinlerin bir yansımasından ibârettir. Resmî ideolojinin hâkim olduğu bütün metinler, muhalefet partisinin iktidârın ayrılmaz bir cüzü sayılması gerektiğini belirtme ihtiyâcını hissederler. Bu metinlerin tamâmı, ancak bu değişmez kuralın ardından, çok-partili bir demokrasiden ya da çok-partili bir siyâsal hayattan söz etmeye başlarlar. Bu çerçeveye alınmış çok-partili demokrasi, SCF'nin deneme niteliğini ya da yapay bir muhalefet partisi olma özelliğini ortadan kaldırmaz. Onun dikkatle ve özenle yerine getirmesi gereken dengeleyici ve denetleyici vasfını da bozmaz. Muhalefet partisinin Meclis dışına yayılması aşamasında göstereceği dikkat ve özeni de içerdiği gibi, gayri memnun kitleleri değil de, yalnızca iktidardan memnun olanları bünyesine alma tutumunu ve onun kaynağı belirsiz dâimî ve ebedî muhalefet partisi olarak kalma teorisini de destekler. Ayrıca, bütün bunlara ilâve olarak, bir de bu denemenin daha başından ortaya çıkabilecek müşkülâtlarına karşı, her an geri alınabilir olmasının ilke olarak kabûlünü zorunlu kılar. Bu konuya burada bir miktar dikkat çekmekle yetineceğim; ama ileride bu anlamda çok-partili demokrasinin ne anlama gelebileceğini sorgulamaya devâm edeceğim.[163]

Tûran, "kurucuların iyiniyetlerine rağmen, taraftarları daha çok rejim aleyhinde olan kimselerdi" demek sûretiyle, resmî görüşün yaptığı gibi, çok dikkatli bir şekilde, SCF ile tabanını ayıklamaktadır. Muhalefet partisinin tabanı, "rejim aleyhtârı" olarak tanımlanmaktadır. Metinde, İzmir Olayları da, bu tanımlamanın

162 Tûran, **age**, s. 106.

163 Bu sorgulama için "Sonuç"a bakınız.

kanıtı olarak anlatılmaktadır. "Muhalif bir partinin, rejim aleyhinde olanların faaliyet aracı olacağı bir kere daha ortaya çıkmıştı." Menemen Olayı ise, "yeni bir parti kurulmasının hükûmetin zaafı şeklinde yorumlanmasını teyid etmişti."[164] Böylece Tûran, SCF mâcerâsının siyâsî öngörüsüzlüğünün faturasını da İsmet İnönü Hükûmeti'ne aktarmaktan çekinmemektedir. Oysa, gerçekte bir öngörüsüzlükten söz edilecekse, herhâlde bu listede İsmet İnönü ve hükûmeti en alt sırada yer alırdı!

Akademik Bir Metin: Taner Timur: Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1945)

Taner Timur'un kitabı 1971 yılında yayınlandı.[165] Timur, SCF'yi siyâsal boyutunun dışında, sınıfsal boyutu içinde ele almaya çalışmıştır. Bu, alanındaki ilk girişimdi-ve yalnızca bu nedenle dahi vurgulanmaya lâyık ve değerdir. Yazara göre, SCF'nin programı "ticâret burjuvazisine, kapitalizme dönük büyük toprak sâhiplerine ve bunların peşlerinden sürüklediği işçilere ve yoksul köylülere" yönelikti.[166] SCF, "eleştirilerin halktan kopuk bir bürokrasi ve devlet kapitalizmi üzerinde toplayarak, aslında çıkarları birbiriyle çelişik olan sınıfları peşinden sürüklemeyi bilmişti."[167] Bu analize katılmamak mümkün değildir.[168] Fakat benim itirâzım, CHF için de aynı analizin benzer ölçüde geçerli olduğunu eksik bırakmamak gerektiğidir. CHF'nin taşra teşkilâtının sosyolojik ve sınıfsal konumu tam olarak analiz edilmeden, bu konuda kesin bir yargıda bulunmak güç, hattâ imkânsızdır. Ancak bu yönde yapılacak târihsel malzemeye dayalı araştırmaların sonucunda bu türden bilimsel ve sağlıklı bir karşılaştırma yapabilecek noktaya varabiliriz. Ancak benzer sonuçlara ulaşma ihtimâlini de daha işin en başında bir hipotez olarak kabûl etmeliyiz. Benim SCF ile ilgili târihsel malzememe dayanarak bu noktada söy-

---

164 Tûran, **age**, s. 105.

165 Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1945)**, Doğan Yayınları, Ankara, 1971.

166 Timur, **age**, s. 208.

167 Timur, **age**, s. 208-209.

168 Bu konuda bkz. (Beşinci Bölüm/Birinci Kısım).

leyebileceğim şey, CHF taşra teşkilâtının ve tabanının hızla SCF'ye kayabilmesi, her iki partinin de benzer/aynı sosyolojik tabana dayandığını ya da dayanmak ihtiyâcında olduğunu bize hissettirmektedir. Bu bakımdan her iki partinin de benzer/aynı sınıflara dayandıklarını hissetmemek mümkün değildir.

Timur, SCF'nin "irticâ" suçlamasıyla karşılaşmasını da şöyle değerlendirmektedir:

> "Fırka, bürokrasiye karşı olan toplumsal güçleri harekete geçirince, ideolojik aracı da daha çok asker-sivil aydınlarda yankı bulan laik bir pozitivizm olmamış, tam tersine, bizzat din olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, dinin fikrî muhtevâsı değil, toplumsal fonksiyonudur. (...) Tek-parti döneminde devrimcilik sınıflar açısından düşünülmediği ve sâdece Laiklik ve Cumhuriyetçilik ilkelerine bağlılık şeklinde anlaşıldığı için, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] da (...) karşı-devrimci bir fırka olarak damgalanmıştır."[169]

Timur'un yaklaşımı, görüldüğü gibi, resmî görüşün basite indirgenmiş "ilerici-gerici" çatışmasının dışına çıkabilen, önemli ve o zamâna kadar gündeme gelmemiş yeni bir açıyı oluşturmaktadır. Bu analizde basit bir gerici unsurlar nitelemesi artık çoktan aşılmıştır.

Timur, SCF ile CHF'yi sınıflar açısından da karşılaştırmaktadır:

> "Gerçekte Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] karşı-devrimci bir parti midir? Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı], çıkarları emperyalizmle en çok uyuşan sınıfların öncülüğünde bir harekettir. Aynı zamanda fırka, yabancı sermâyenin de harâretli bir savunucusudur. Dayandığı sınıfların Türkiye'de kapitalizmi geliştirme olanağı sınırlıdır. Fırka, yoksul sınıflarla ilgili savunmalarında samimî olsa bile, gerçeklerden uzaktır. (...) Bütün bunlar gözönünde bulundurulursa, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın tipik bir sağcı parti olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Bununla berâber, aynı dönemde CHF de, gerek sınıfsal dayanakları, gerekse programı itibâriyle, devrimci bir niteliğe sâhip değildir. Aralarındaki fark, aynı sınıf ve zümreler koalisyonu içinde bürokratik kadronun yerinden doğmaktadır."[170]

---

169 Timur, **age**, s. 208-209.

170 Timur, **age**, s. 210.

Yazarın yukarıdaki analizi, dönemin Marksist analizlerini başarılı bir şekilde yansıttığı gibi, bu alanda bir ilki oluşturuyordu.

Yazarın bu analizinde eksik olan husus, daha önce aynı/benzer sınıflara dayandıklarına ilişkin işâretler olan bu iki parti arasında belirgin bir ayrım yapma güçlüğüdür. Timur'un buradaki analizinde güçlü unsur, CHF ile bürokrasi arasında kurulan güçlü bağlardır ki, merkezde CHF yönetimine asıl damgasını vuran gücün tanımı yapılmaktadır. Diğer yandan, emperyalizmle uyuşma esnekliğini yalnızca SCF'nin gösterebileceği, buna karşı CHF'nin bu konuda daha dirençli olduğu yolundaki analiz, partilerin sınıfsal konumları açısından yeterli oranda güçlendirilmemiştir ve bu bakımdan da sorgulanmaya açıktır. Ayrıca, kapitalizmi geliştirme yeteneği açısından CHF'nin SCF'den önde geldiğine ilişkin görüşün de, olgularla ne ölçüde uyuştuğunu belirtmek gerekir. Kanımca bu analizde de SCF'ye haksızlık edilmektedir. Yazarın analizinde hatâlı olabilecek bir başka nokta da, partilerin sınıfsal konumlarına göre, sağ ya da sol pozisyonlara oturtulmaları meselesidir. Sağ ya da sol pozisyona oturtulacak siyâsal partilerin esaslı sınıfsal analizleri yapılmadan, bu türden tanımlamaların ne ölçüde geçerli olabileceği sorusu bir yana, bu tanımlama eğer gerçekten sınıfsal bir eksende yapılacaksa, bu takdirde ne CHF'nin, ne de SCF'nin solcu bir parti olduğunu söylemek mümkündür. Her iki parti de ancak bu anlamda sağ partilerdir. Siyâsal demokrasinin sınırlarını genişletmek bakımından ise, CHF sağ bir parti konusunda iken, SCF hayli sol bir parti hüviyetinde sayılabilir. İktisâdî devletçiliğin sınıfsal hüviyetine bakmaksızın yapılabilecek bir tasnifte ise, CHF, hayli sol bir parti kategorisi içinde görülebilir. Diğer yandan, SCF, Türkiye'de kapitalizmi geliştirecek bir parti olarak görülürse, bu takdirde sol bir parti olarak algılanması mümkündür. Görüldüğü gibi, siyâsal partilerin bizzat kendi program ve amaçları ile, dayandıkları sınıfsal temel dışında da, târihsel konjonktür içindeki nesnel misyonları uyarınca, sağ ya da sol olarak nitelendirilmeleri mümkündür ve SCF ile CHF arasında sağ ve sol münâkaşası, değişik eksenler açısından yapıldığında, sonuçlar her zaman şaşırtıcı bir şekilde farklı ve hattâ çok kez çelişkili olacaktır. Bu bakımdan partiler arasında bir sağ-sol tasnifine gidilecekse, bu tasnifin han-

gi eksen(ler) açısından yapılmakta olduğunun da kesin olarak açıklanması gerekir.[171]

Her ne kadar bu kitabında sözünü etmese de, Taner Timur, bu kitabından üç yıl önce yayınlanan bir başka kitabında,[172] SCF'ye atıfta bulunduğunda, bu girişimi "çok-partili rejim denemesi" olarak tanımlamaktadır.[173] Yazara göre, Atatürk dönemi "tam bir diktatörlüğü ifâde etmekte" ve "otoriter vasfı tartışma konusu olmamak gerekir" ise de, "Atatürk rejimi, tek-partili sisteme dayanmakla berâber, siyâsî felsefesi yönünden çok-partili rejime açık olmuştur." "Daha Atatürk hayatta iken, Türkiye'de çok-partili rejim denemeleri yapılmıştır." "Bunların en önemlisi 1930'daki 'Serbest Fırka' denemesidir."[174] Yazar, bu saptamasını vurgulamaktadır: "Türk tek-parti sisteminin siyâsî ideolojisinin çok-partili bir demokrasiye açık olduğu..."[175]

Yazarın iki metni arasındaki yaklaşım farkı belirgindir. Bu farkı yazarın konuya ilişkin yaklaşımında zamân içinde farklılık oluştuğu şeklinde değerlendirmek de mümkün olabilir. Nihâyet dönemin siyasî konjonktürü bu yaklaşım farkına yol açmış da olabilir. Fakat sanırım bu fark, ikinci kitaptaki yaklaşımın Marksist rengine karşılık, ilk kitabın Kemâlist ideolojinin pozitivist niteliğine yönelik vurgudan kaynaklanmaktadır. Yine de ilk kitabın, Marksist olmaktan çok, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisine yakın düştüğünü kabûllenmek gerekir. Demek ki, kısa bir süre sonra Marksist bir analizi başarıyla gerçekleştirecek olan ve eserlerinde bu yaklaşımın izlerini bulmaya devâm edeceğimiz bir akademisyen dahi, daha erken bir târihte, resmî görüşün temel tezlerinden etkilenebilmiştir.

---

171 Türkiye'de 1960'lardan sonra yakın dönem Türkiye toplumsal ve siyâsî târihini analiz etmeye çalışan ve Marksist bir yaklaşımı öne çıkaran çalışmalarda ise, genellikle SCF, CHF'ye karşı daha sert eleştirilerle karşılaşacaktır. Türkiye solunun siyâsî/ideolojik yörüngesini ortaya çıkarmak açısından bu husus üzerinde durulması gerekir.

172 Taner Timur, **Türk Devrimi (Târihi Anlamı ve Felsefî Temeli)**, SBF Yayınları, Ankara, 1968.

173 Timur, **age**, s. 109.

174 Timur, **age**, s. 109.

175 Timur, **age**, s. 110.

Bir Ders Kitabı Daha:
Ahmet Mumcu:
Târih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi

Ahmet Mumcu'nun kitabı da 1971 yılında yayınlandı.[176] SCF'-ye ayrılan kısım "demokrasi denemeleri" bölümünde yer almaktadır. Bu adlandırmanın Lewis'ten kaynaklanmış olduğu açıktır. Fakat daha ilk nazarda fark edilmektedir ki, bu bölüm, yâni SCF öyküsü, metinde hemen Menemen Olayı'ndan sonra gelmektedir. Böylece bir kronolojik kopuş söz konusudur.

Bu anlatıma göre, SCF'nin kuruluşu, tek-parti yönetimine son verebilmek için iktidar tarafından tasarlanmıştı. Amaç, hükûmetin denetimini sağlamaktı. Zâten 1930 yılında "halk huzur ve güven içinde bulunuyordu."[177] İktisâdî buhran da bunun üzerine gelmişti ve "halk durumundan yakınmaya başlamıştı."[178] İktidar, "hükûmetin izlediği iktisat siyâsetini eleştirip, daha doğru bir yöne sokabilecek ikinci bir siyâsal partinin gerekliliğine" inanmıştı.[179] Fakat işler umulduğu gibi yürümeyecektir; çünkü, "Laiklik ilkesini daha hâlâ benimsemeyen gerici tutucular, bu partiye dolmaya başladılar. Fethi [Okyar] Bey'in bütün çabalarına rağmen, bu gidişe engel olunamıyordu. Özellikle Ege bölgesindeki merkezlerde, parti örgütü gericilerin eline geçmişti. (...) Sonunda Menemen'deki irticâ hareketi, demokrasi denemesinin henüz başarıya gidemeyeceğini kesinlikle gösterdi."[180]

Mumcu'nun anlatımı, yukarıda açıkça görüldüğü gibi, resmî görüşün tekrârından ve teyidinden ibârettir. Ayrıca, 1931 târihli lise târih ders kitabındaki kurguya bağlı kalındığı da fark ediliyor. Menemen Olayı, yine ve bir kez daha, SCF öyküsünün sanki partinin açık olduğu döneme âid olan bir parçasıymış gibi kurgulanmaktadır. Böylece SCF ile Menemen yine aynı karede resmedilmiştir.

---

176 Ahmet Mumcu, **Târih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971. Kitap, üniversitelerde okutulan "Türk Devrim Târihi" dersleri için ders kitabı olarak hazırlanmıştır.

177 Mumcu, **age**, s. 152.

178 Mumcu, **age**, s. 152.

179 Mumcu, **age**, s. 152.

180 Mumcu, **age**, s. 153.

Ahmet Mumcu'nun ders kitabında da benzer bir yaklaşımın derin izleri yer almaktadır: Mumcu, "demokrasi denemeleri" alt başlığı ile, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile SCF'yi bir arada ele almayı tercih etmektedir. Mumcu, SCF'nin kuruluşunu 1929 ekonomik bunalımına ve halkın bu nedenle içine düştüğü ekonomik sorunların zorlamasına bağlamaktadır. "Atatürk ve arkadaşları, hükûmetin izlediği iktisat siyâsetini eleştirip, daha doğru bir yöne sokabilecek ikinci bir siyâsal partinin gerekliliğine inandılar. Bu gerçekleşirse, Meclis içi ve dışı denetim daha ciddîleşecek, halkın dilekleri üst kadroya daha olumlu biçimde ulaşacaktı."[181] Bu anlatım tarzı *niçin* sorusuna yanıt bulma amacını içermektedir. Ancak burada sorun, hükûmetin izlediği ekonomik politikayı beğenmeyen Atatürk ve arkadaşları ile hükûmet arasında bu denli geniş bir aralığın olup olamayacağını sormaktan kaçınma tutumudur. Eğer gerçek neden bu ise, o takdirde, bir muhalefet partisi kurulmadan da, hükûmetin ekonomik politikasını değiştirmek mümkün olabilirdi ve daha da kolay olurdu! Bu ifâde tarzı, Atatürk ve arkadaşları ile hükûmet arasındaki derin siyâsal çatışmayı da gözler önüne sermektedir. Bu tasvir, hükûmete dışarıdan müdahale imkânı kalmadığını göstermektedir. Ancak ikinci bir siyâsal parti, bunu başarabilirdi. Bir de metinde geçtiği kadarı ile, halkın dileklerinin üst kadroya "daha olumlu" ulaşması mekanizmasının tam olarak ne anlama geldiği sorgulanmalıdır. Bu dönemde böyle bir mekanizma hiç mi çalışmıyordu; yoksa halkın dilekleri üst kademelere hep olumlu şekilde mi ulaştırılıyordu soruları yanıt beklemektedir. Anlaşıldığı kadarı ile, burada halkın taleplerinin iktidâra daha kolayca erişmesinden söz edilmektedir. Ama aynı zamanda toplumdaki eleştirilerin ve tepkilerin de iktidârın üst kademelerine ulaşabilmesi söz konusu idi. Nitekim Hasan Rızâ Soyak, anılarında, bizzat Atatürk'e de gerçekleri olduğu gibi aktaran bir grubun vâr olduğundan de söz etmektedir! Fakat bu tasavvur edilen yöntemin muhalefet partisi ile mümkün olup olamayacağı da ayrı bir tartışma konusu olabilir. Çünkü, muhalefet partisi aracılığıyla halkın taleplerinin iktidâra yönelmesi, daha olumlu eleştiriler değil, fakat büyük bir ihtimâlle daha olumsuz eleştiriler şeklinde olacaktı.

181 Mumcu, **age**, s. 151-152.

Mumcu'nun metninde de, partinin feshine giden süreçte sorumluluk, "laiklik ilkesini daha hâlâ benimsemeyen gerici tutucular[ın] bu partiye dolmaya başla"malarında idi.[182] Parti kurucuları buna engel olamamışlardı. "Özellikle Ege bölgesindeki merkezlerde, parti örgütü gericilerin eline geçmişti."[183] Bu satırlar, 1930 yılında iktidârın Meclis kürsüsünden muhalefeti suçlamasının bir tekrârından ibârettir.

Metin burada kronolojik bir kopuş gösteriyor ve âniden Menemen Olayı'na atlıyor. Mumcu, Menemen Olayı'nı, SCF'nin neredeyse kaçınılmaz âkıbetinin nedeni olarak sunmaktadır: "Sonunda, Menemen'deki irticâ hareketi, demokrasi denemesinin henüz başarıya gidemeyeceğini kesinlikle gösterdi."[184] Ardından vahim bir târih hatâsı geliyor: "18 Aralık 1930'da Ali Fethi [Okyar] Bey, partisini kapatmak zorunda kaldı."[185] Bu olgusal hatâ ile, SCF'nin siyâsî âkıbeti ve Menemen Olayı, neden sonuç ilişkisi içinde gösterilmektedir. Böylece metinde ortaya çıkan değerlendirmenin olgusal temeli kalmamaktadır.

Mumcu'nun metni vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin klâsik bir anlatımı gibidir: "Atatürk'ün ölümüne değin halkı demokratik bir eğitime (...) [tâbi] tutma yolundaki etkinlik eksilmedi. Tekpartili sistem içinde, örneğin *Faşist İtalya* ve *Almanya*'da olduğu gibi, aslâ 'parti diktatörlüğü'ne gidilmedi. Atatürk, bu konularda kendisine verilen fikirlere hiç rağbet etmemiş, gerçek demokratik rejimin kurulmasını her zaman özlemiştir. CHP içindeki etkinlik, türlü yollarla halkı gerçek demokrasiye götürmek yolunda gelişmiştir."[186]

Mahmut Goloğlu: Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)

Mahmut Goloğlu'nun Millî Mücâdele ile Cumhuriyet târihini konu alan dizi kitapları arasında bulunan *"Devrimler ve Tepkileri*

182 Mumcu, **age**, s. 153.

183 Mumcu, **age**, s. 153.

184 Mumcu, **age**, s. 153.

185 Mumcu, **age**, s. 153.

186 Mumcu, **age**, s. 153. Bu değerlendirmeleri "Sonuç"ta yeniden tartışmaya devâm edeceğim.

(1924-1930)" başlıklı kitabı 1972 yılında yayınlandı.[187] Yazar, SCF'nin, iktidâra karşı oluşan tepkilere karşı alınan "çok-partili siyâsî hayat"[188] karârından ibâret olduğunu belirtmektedir. Atatürk, muhalefet partisini "kendi eliyle güvenilir kimselere kurdurabilirdi." Goloğlu'na göre, bu, "yeni bir devrim aşaması" karârı idi. Bu, "çok-partili hayâta gidiş niteliğinde bir devrim aşaması yapma düşüncesi" idi.[189] Yazar, dönemi anlatırken genellikle iktidârı eleştiren ve muhalefetin haklılık payını vurgulayan bir eğilim içinde ise de, resmî görüşlere de yer vermekten çekinmemiştir.[190] Yazar, eski bir Demokrat Parti milletvekili olarak, Atatürk'ü çok-partili hayâta geçiş konusunda devrimci bir önder olarak sunmaya özen göstermiş gibidir. Bu yaklaşım onu vesâyetçi tek-parti rejimi teorisine bir hayli yaklaştırmıştır ve bu da şaşırtıcı sayılamaz. İlginç olan nokta, ileride göreceğimiz şekilde, Goloğlu'nun bu yaklaşımının birkaç yıl sonra, bu kez de siyâsal görüşleri ondan çok farklı olan Çetin Yetkin'in metninde tekrâr edilecek olmasıdır!

Goloğlu'nun yaklaşımında dönemin iktidârının söylemi önemli yer tutmaktadır. Söyleme dayanan bir analizle, yukarıdaki saptamasını doğrulama gayreti, yazarın metnine sinmiştir. Yazar, kendinden önceki kaynakları ise pek az kullanmaktadır. Oysa, gördüğümüz gibi, bu târihe kadar önemli bir literatür doğmuştu bile...

Yeniden Bir Kez Daha İktidârın Sesi: Hasan Rızâ Soyak'ın Anıları

Atatürk döneminin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olan Hasan Rızâ Soyak'ın anıları, hayli geç bir târihte, ancak Cumhuriyetin 50. yıldönümünde, yâni 1973 yılında yayınlandı.[191] Anıların ikinci cildi SCF'nin öyküsü ile başlamaktadır ve metnin yaklaşık yetmiş sayfası SCF'ye ayrılmıştır. Anıların kapsamlı niteliğine rağmen, üç aylık SCF öyküsüne bu denli geniş yer verilmiş olması

187 Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara, 1972.

188 Goloğlu, **age**, s. 276.

189 Goloğlu, **age**, s. 277.

190 Goloğlu, **age**, s. 273-301.

191 Hasan Rızâ Soyak, **Atatürk'ten Hâtıralar**, (2 Cild), Yapı Kredi Bankası Yayınları, [İstanbul, 1973].

anlamlıdır. Soyak'ın anlatımı, târihyazımında SCF'nin resmî ideoloji açısından son derece kapsamlı ve bütünsel, ama aynı zamanda da kalıcı olarak resmetmektedir.

Soyak, öykünün bütün kurgusunu, genelde, iktidârın bütün iyiniyetine ve gayretine rağmen, girişimin başarısızlığını SCF'nin tutumunda aramak ve bulmak üzerine oturtmuştur. SCF, Soyak'ın gözünde, suçludur ve suçlarının kefâletini ödemek zorunda kalmıştır. Bütün bu öyküde iktidar, ancak SCF'yi kurtarmaya çalışan, fakat bunu başaramayan bir konumdadır.

Soyak, anılarında, 1930 yılına gelindiğinde, "memlekette birtakım hoşnutsuzluk belirtileri, az-çok şikâyetler de başlamıştı" dedikten sonra, "hoşnutsuzluk ve şikâyetler[in] en ziyâde mâlî ve iktisâdî işler üzerinde" toplandığını yazmaktadır. Böylece ülkede bir muhalefetin ortaya çıktığı anlaşılıyordu. Fakat muhalefet yalnızca bu konularla sınırlı değildi, aksine muhalefet, "bu işler üzerinde açığa vuruluyordu." Soyak, bütün bu olumsuzluklardan Atatürk'ün de haberdâr olduğunu belirtmektedir. Ona göre, iktidâra yönelik eleştirilerin önünü almak için bir girişimde bulunmak lâzımdı. İşte yeni bir "fırka" düşüncesi, bunun bir sonucuydu. Soyak'a göre, "inkılâpları hazmetmiş, onlara gönülden bağlı olanlar bir azınlık durumundaydı[lar]; eski zihniyet ve müesseseleri temsil edenler ise, bütün kuvvet, bütün kaynakları ile henüz ayakta, halkın vicdânına ve irâdesine hâkim olmakta devâm etmek için sinsi sinsi mücâdele hâlindeydiler. Diğer taraftan, dış düşmanlarımızla bâzı merdud yabancı ideolojilerin ajanları vazgeçmiş değillerdi; yâni Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Şeyh Sait isyânı zamânında fiilen meydana çıkmış olan iç ve dış tehlikeler, tamâmiyle zâil olmuş değildi. (...) Korkunç particilik itiyatları hâlâ zihinlerde, hattâ hareketlerde yaşamaktaydı. Binâenaleyh bu sırada kurulacak bir veyâ birkaç partinin geniş ve kontrolü güç teşkilâtı arasına, Terakkiperver [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nda görüldüğü gibi, geri kafalı veyâ muhtelif kötü maksat ve itiyat sâhibi birtakım şahısların da sızmaları ve bunların yapacakları sinsi propaganda ve faaliyetlerle halkı birbirine düşürmeleri, bu sûretle henüz inkişâf hâlinde bulunan inkılâpçı Cumhuriyetle beraber memleketi de karanlık âkıbetlere doğru sürüklemeleri ihtimâl dâhilindeydi." Soyak'a göre, Atatürk "ancak bütün tehlike ve ihti-

mâlleri göze alarak, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın karşısında yeni bir fırkanın kurulması ve faaliyete geçmesi"ne karar vermişti. Fakat bunun için de; "İnkılâpların rûhu mesâbesinde bulunan Laiklik üzerinde, yeni fırkanın eskisi ile tam mutâbakat hâlinde bulunması ve bunu ilân etmesi; yeni fırkanın uzunca bir müddet, hiç değilse bir-iki seçim devresi zarfında, yalnız [Türkiye] B[üyük] M[illet] M[eclisi'n]de esaslı siyâsî, mâli, ekonomik meseleler üzerinde, dedikodulara değil, gerçeklere ve ilme dayanan nezih, ağırbaşlı ve bilhassa çok sabırlı bir murâkabe unsuru olarak çalışması; halk arasında galeyanlara, kavgalara, netice itibâriyle de vahim karışıklıklara sebep olabilecek geniş teşkilât ve gürültülü faaliyetlerde bulunulmaması" gerekiyordu. Soyak, şunu da özel olarak ilâve ediyor: "Atatürk, esâsen bizde ve bizim gibi geri kalmış memleketlerde, fırkaların, uzun müddet, seçim zamanlarına mahsus bir propaganda organı olarak kalmasına, geniş halk tabakalarının günlük politika tartışmalarından uzak tutulmasına taraftardı." Dahası; "Bizde, diğer Batı ülkelerinde olduğu gibi, kitle hâlinde belirmiş sınıflar mevcut değildi; şimdi durup dururken sunî olarak sınıflar yaratmak, böylelikle memleketi bir de sınıf tezatlarının doğurduğu (...) kavgaların içine atmak, elbette ki akıl kârı değildi."[192]

Nihâyet Fethi Okyar'la yapılan anlaşmanın koşulları şöyle sıralanmaktadır:

> "Memleketin Kurtuluş Savaşı'nda ve ondan sonra aynı safta omuz omuza çalışmış olan yurtsever ve idealist arkadaşlar, bu sefer yine memleket hayrına, idârî ve iktisâdî işler üzerindeki görüşlerine göre ikiye ayrılacak, daha doğrusu aynı hedefe yönelmiş iki ayrı teşekkül hâlinde vazife alacaklardı.
>
> Bir yandan, inkılâp esaslarını halkın idrâkine –hiçbir cereyan karşısında sarsılmayacak bir sağlamlıkla– yerleştirmek, diğer yandan da, çeşitli alanlardaki iş ve teşebbüsleri en uygun, en verimli mecrâlara sokmak için, karşılıklı fikir ve emek harcayacaklardı.
>
> Bu sırada hem kendileri, hem de halk tabakaları arasında karşılıklı sevgi ve saygıya dayanan yurttaşlık ve kardeşlik duyguları ile berâber, memlekete süratle yayılmakta olan medenî ve ileri hayat düzenini de zedelememek husûsunda çok titiz, çok dikkatli davranacaklardı.

192 Soyak, **age**, s. 403-412.

> Yâni siyâsal hayâtımızda böyle muvâzeneli bir çalışma sistemini, tabiî bir itiyat hâlinde kökleştirmeye gayret sarf edeceklerdi."[193]

Soyak, anılarında, bu sözleşmenin iki tarafça da kabûl edildiğini belirtirken, aslında yeni "fırka"nın bu kurallara uyacağını taahhüt ettiğini belirtmek istemektedir. Soyak'ın bu girişimin, "hâriçte de lehimizdeki cereyânın kuvvet bulup, itibârımızın artmasına âmil" olduğunu belirtme ihtiyâcını duyması anlamlıdır.[194]

Soyak'ın anılarının bundan sonraki kısımları, âdetâ bir polemiğe dönüşmektedir. Kendisinden yıllar önce anılarını yayınlayan Ahmet Ağaoğlu'nun yazdıklarını çürütmek üzerine bir metnin kurgulandığını görüyoruz. Soyak, bir muhalefet partisinin kurulmasına yönelik girişimin doğruluğunu anlatmaya çalışırken, tekparti içinde gerçekten etkin bir denetim mekanizması kurulmasının imkânsızlığına değinmektedir. Diğer yandan, Soyak'a göre, Cumhuriyet "Halk Fırkası, kendi teşkilâtına, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı dostça karşılamalarını tavsiye etmişti." Yine Soyak'a göre, Atatürk, parti başkanlarını "en çok kavgalı oldukları" "geceler" "sofra"sında birleştirecek ve kendileri ile görüş farklarını tartışacaktı.[195] Çünkü, "hepsinden mühim olarak, Atatürk, esâsa, yâni tek fırkaya, tek fırka zihniyetine muarızdı; inkılâbın korunması için zarûrî gördüğü sıkı tedbirleri alırken, o zaman Avrupa'da revaçta bulunan tek fırka sistemi ile onun dayandığı sakat ideolojilerin zihinlerde yer edip kök tutmamasına da bilhassa dikkat etmekteydi. Bunlardan dolayıdır ki, Atatürk, mûtedil ve hayırhahane murâkabe vazifesini mevcut partinin bir cenahında yer alacak olan yeni bir fırkaya mâlûm şartlarla tevdi etmeyi münâsip görmüşü. Bu sûretle, hem yeni fırka vazifesini –tabiî taraflarca kabûl edilen esas şartlar içinde– her tesirden uzak olarak yapabilecekti; hem de hakikî hedefimiz olan birden fazla partili idâreye, yâni tam demokrasiye doğru büyük bir adım daha atılmış olacaktı."[196]

Soyak, bütün bunları, taraflar arasındaki anlaşmanın kuralları olarak yorumlamaktadır:

---

193 Soyak, **age**, s. 412.

194 Soyak, **age**, s. 412.

195 Soyak, **age**, s. 423.

196 Soyak, **age**, s. 420-421.

"Görülüyor ki, o günlerde, herkes, yukarıda izah edilen mühim sebepleri kendine mâl ederek, serbest tenkit ve münâkaşayı, [Türkiye] B[üyük] M[illet] M[eclisi]'ndeki müzâkereler sırasında, esas fikir ve dâvâların tatbikâtına âid meseleler üzerinde ve Fethi [Okyar] Bey'in ifâde ettiği gibi, nezâhet dâiresinde, hakikî olaylara ve ciddî tetkiklere dayanarak yapmayı, hem memleketin iç durumuna, hem de içtimâî bünyemize en uygun, hedefe ulaşmak bakımından da en sâlim ve verimli yol olarak kabûl etmiş, öylece konuşmakta idi."[197]

Fakat daha aradan iki hafta geçmeden ortam birdenbire gerginleşmiştir. Bunun öncelikli nedeni ise, Fethi Okyar'ın "ilk fırsatta ve en kısa zamanda" iktidâra geleceklerine ilişkin açıklamasıydı. Ardından yeni partinin, hiçbir hazırlığı olmamasına, üstelik bu konuda Atatürk'ün çekimser bir tutum almasına karşın, belediye seçimlerine katılacağını açıklaması, gerginliği artıran ikinci safhayı oluşturmuştu. Soyak'a göre, muhalefetin görevi, iktidârı denetlemekti. Ayrıca bu denetim daha önce belirtilen kurallara uygun ve denetimin mekânı da Meclis olmalıydı. Yeni parti Meclis dışında varlık göstermemeliydi. Bu da anlaşmanın bir parçası idi. Soyak'a göre; "Hâl böyle iken, Fethi [Okyar] Bey'in, aynı iddiâları, yine umûmî ve müphem tâbirlerle durmadan tekrâr etmesini, hem son demecinde acı, incitici, hattâ saf halkı kışkırtıcı bir dil kullanmasını tabiî ve mâzur göstermeye imkân yoktu. Gerçekten bu insafsız hücumların memleket menfaati ve güdülen gâye hesâbına zarardan başka ne faydası olabilirdi?"[198]

Oysa, yine Soyak'a göre, Atatürk, "husûsî bir Meclis"te, "Fethi [Okyar] Beyefendi, bir cihetten, yâni esas noktada Cumhuriyet Halk Fırkası ile tereddütsüz bir fikir ve fiil iştirâkini bütün vicdâniyle kabûl ve izhâr ettikten sonra, tatbikat sahasında muvaffakiyetsiz addettiği şeyleri, sebeplerini ve bu sebeplerin tebdil ve tâdil çârelerini düşünmüş tecrübeli bir devlet adamı olarak fikir beyân ediyor ve vaad ediyor ki, menfî gördüğü bâzı neticeleri müsbet yapacaktır" demişti.[199] "Hiç şüphesiz bunun en tabiî, en münâsip

197 Soyak, **age**, s. 423-424.

198 Soyak, **age**, s. 425-426.

199 Soyak, **age**, s. 423.

netice almaya biricik elverişli yeri, işe başlarken de kabûl edildiği gibi, Meclis kürsüsü idi."[200]

Soyak, anılarında, gâyet açık bir şekilde, SCF'ye verilen misyonu anlatıyordu:

> "Evet, muhakkaktır ki, genel olarak, bir siyâsî teşekkülün iktidâra gelmeyi gâye ve hedef tutması kadar tabiî ve meşrû bir şey olamazdı, ama memleketimizin o zamanki vaziyeti normal değildi ki... Zâten öyle olsaydı, bu yolda çalışmalara ihtiyaç duyulmazdı."[201]

Soyak, anılarında, Ahmet Ağaoğlu ile polemiğe devâm ederken, Ağaoğlu'nun Atatürk'e yönelik açık ve imâlı eleştirilerini de yanıtlamak ihtiyâcını hissetmektedir. Ona göre, Ağaoğlu'nun Atatürk'e yönelik eleştiri ve görüşleri doğru değildi, haksızdı: "Bir kere bu fırkanın kuruluşunda başlıca âmil olan ve ehemmiyeti her iki tarafça kabûl edilen husûsî gâye elde edilsin, elbette sıra iktidar mücâdelesine de gelecekti."[202]

Soyak, anılarında bütün bunları yazdıktan sonra, daha ikinci partinin kurulmasından birkaç gün sonra, CHF İstanbul Vilâyet İdâre Heyeti üyelerinden Cevdet Kerim İncedayı'nın 29 Ağustos 1930 târihinde *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan demecinden de söz ederek, İncedayı'nın SCF'yi "memlekette Serbestî, Silâh ve Volkan tarzlarını andıran neşriyâta kapı açmış" olmakla suçladığını ve SCF'nin "kaldırım politikacılığı vaziyetine" düşmüş olduğunu ileri sürdüğünü belirtme ihtiyâcını da duyuyordu.[203] Soyak da, SCF'nin, "Arap harflerinin geri geleceği", "tekrar fes giyileceği" ve "medreselerin ve tekkelerin açılacağı" yolunda propaganda yaptığını belirtmektedir ki, bütün bunlar, dönemin resmî suçlamalarının bir tekrârıdır.[204]

Soyak, SCF'nin âkıbetinin kendisinin hatâlarından ve suçlarından dolayı olduğunu kurgulayan metninde, Atatürk'ün girişimin başarısı için son âna dek sarf ettiği gayretleri vurgularken, İnönü için aynı ifâdeleri kullamaktan çekinmektedir. Artık "söz ayağa

200 Soyak, **age**, s. 425-426.

201 Soyak, **age**, s. 426.

202 Soyak, **age**, s. 426.

203 Soyak, **age**, s. 430.

204 Soyak, **age**, s. 439.

düşmüştü", "her tarafı şiddetini gittikçe artıran bir anarşi dalgası sarıyordu." Eğer Okyar, "tenkitlerinin daha mûtedil, sözlerinin daha ölçülü olmasına itinâ" etmiş olsaydı, muhtemelen bütün bunlar gerçekleşmezdi. Atatürk, her iki tarafın da hatâlı olduğu görüşündeydi: "İki taraftaki arkadaşlar benim gibi düşünseler ve benim sözlerimi dinlemiş olsalardı, bu vaziyet hâsıl olmazdı."[205] Soyak'a göre, Atatürk, o âna kadar sürece müdahil olmamıştı; ancak işler çığırından çıktıktan sonra, siyâsî bir müdahalesi söz konusuydu ve bundan da kaçınamazdı. Ağaoğlu'nun yanıldığı nokta da buradaydı. Ayrıca, Fethi Okyar'ın SCF'yi dağıtma karârına da gerek yoktu. Gösterdiği gerekçe, onun "bahanesi" idi. Soyak'a göre, o görevden kaçmıştı. Bu kararda Atatürk'ün talebi söz konusu olmadığı gibi, aksi geçerliydi.

Soyak'ın SCF anlatımı, bir anlamda Hilmi Uran'ın anıları ile de bütünleşerek, o târihe kadar resmî ideoloji dışı görüşlerle dengelenmekte olan öykünün, yeniden 1930'lardaki resmî versiyonuna dönüş anlamı taşımaktadır. Soyak'ın anılarının bu anlamda gerçek bir misyon sâhibi olduğu söylenebilir.[206]

Dışarıdan Bir Bakış ve Akademik Bir Çalışma: Walter F. Weiker: Political Tutelage and Democracy In Turkey (The Free Party and Its Aftermath)

Weiker'in kitabı, hem dışarıdan bir bakış ve hem de yabancı bir akademisyenin çalışması olarak, 1973 yılında yayınlandı.[207] Weiker, kitabının başlığında dahi vesâyet kelimesini kullanmaktadır.

---

205 Soyak, **age**, s. 440-441.

206 Âfet İnan'ın ilk basımı yine aynı târihte, 1973 yılında yayınlanan **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi** isimli kitabında, "1923-1939 devresinde Türkiye Cumhuriyeti'nin başlıca olayları" bölümünde SCF'den hiç söz edilmemesi dikkat çekicidir. SCF âdetâ târih olmuştu-unutulmuştu. Âfet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** (İlâvelerle 2. basım), TTK Yayınları, Ankara, 1977. Benzer bir başka örnek de, İlhan Akın'ın **Türk Devrim Târihi** adlı kitabıdır. Bu kitapta da SCF'den hiç söz edilmez. Bkz. İlhan Akın, **Türk Devrim Târihi,** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.

207 Walter F. Weiker, **Political Tutelage and Democracy in Turkey,** (The Free Party and Its Aftermath), Leiden, E. J. Brill, 1973. Yazarın doktora tezinin târihi ise çok daha eskidir: Walter F. Weiker, **The Free Party of 1930 in Turkey: Loyal Opposition in a Rapidly Moderning Nation,** (basılmamış doktora tezi), Princeton University, 1962.

Dolayısıyla bu çalışmanın geleneksel vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini destekleyen bir kitap olduğunu düşünebiliriz. İçerdiği bilgiler itibârıyla son derece zengin olan çalışma, bu târihe kadar yurt içinde ve dışında yapılan bütün çalışmalarla kıyaslandığında, gerçekten de bu tanımı hak etmektedir. Bugün dahi konusunda en kapsamlı akademik çalışma sayılmalıdır.

Weiker'in kitabı, azgelişmiş bir ülke/devlet için modernleşme paradigmasının sorgulanmadan kullanıldığı iyi bir örnektir. Weiker'in görüşüne göre, Osmanlı-Türk toplumunun ekonomik, sosyal, kültürel modernleşmesi, siyasal modernleşmesini de berâberinde getirmiştir.[208] Weiker, kitabının ancak üçtebirini doğrudan SCF'nin öyküsüne ayırmış olmakla birlikte, anlatımı resmî ideolojinin geleneksel kurgusundan hiç de farklı değildir. SCF'nin başarısızlığını, son derece akademik bir üslûp içinde sunsa da, nihâyet iktidârın bakış açısına göre kurgulamaktadır. Bununla birlikte, Weiker'in çalışmasının konuya ilişkin o zamâna kadar yapılmış en iyi araştırma olduğunun altını da çizmek gerekir. Kitabı, zengin bilgiler içerdiği gibi, aynı zamanda geniş analiz çabasına da yer vermektedir. Weiker, kullandığı kaynaklar açısından da zengindir. Yazarın o zamâna kadar kullanılmış en geniş kaynakçaya sâhip olması, dönemin basın koleksiyonlarını taramış ve Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden de yararlanmış olması, dönemin önde gelen tanıkları ile görüşmeler gerçekleştirmesi, Weiker'in çalışmasını vurgulamak için yeterlidir. Kitabının şimdiye kadar Türkçeye çevrilmemiş olması, hem şaşırtıcı, hem de dikkat çekicidir.[209]

Yazarın daha kitabının konuya ilişkin ilk cümlesinde, Atatürk'ün işin başında ciddîyetinden hiç kuşkusu olmadığını belirtmesi,[210] bir bakıma metninin tamâmını temsil etmektedir. Bu metin, anlaşılan akademik kuşkulara pek de yer vermeyen/bırakma-

---

208 Weiker'in aynı paradigma içinde kaleme aldığı ve Türkçeye tercüme edimemiş olan bir başka çalışmasını not etmekle yetiniyorum: Walter F. Weiker, **The Modernization of Turkey,** (From Atatürk to the Present Day), Holmes&Meimer Publishers, New York/London.

209 Weiker'in SCF hakkında yine Türkçesi bulunmayan bir başka yazısına da burada yer vermekle yetiniyorum: Walter F. Weiker, "The Free Party, 1930", **Political Parties and Democracy in Turkey,** (Edited by Metin Heper and Jacob M. Landau), I. B. Tauris, London-New York, s. 83-98.

210 Weiker, **Political Tutelage and Democracy in Turkey,** s. 55.

yan bir metin olacaktır. Geniş ve ayrıntılı bir siyasal süreç, geçmişi ve geleceği ile analiz edilmek istenmişse de, en sonunda son dereceli başarılı bir iktidar anlatım ortaya çıkmıştır.

Weiker'in çalışması, kendisinden sonra gelen bütün metinlerin ana fikrini oluşturmak bakımından da hayli kalıcı olmuştur. Fakat bu konuda kendinden önceki metinlerin, Hilmi Uran'dan Hasan Rızâ Soyak'a dek kesintisiz önemli katkılarını da göz ardı etmemeliyiz. Weiker'in analizleri, bütün bu metinlerde ortaya konulan görüşerin ve değerlendirmelerin harmanlanmış bir karışımıdır. Hem içerdiği zengin veriler ve bilgiler pek de test edilmeden kullanılmaya devâm edilmiş; hem de yabancı bir akademisyenin kaleminden dönemin iktidârına hayli prim tanıyan bir metin olarak bir anlamda klâsikleşmiştir. Bir bakıma bu metin, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin argümantasyon düzeyindeki en ayrıntılı ve yetkin örneği olarak görülmelidir.

Emre Kongar: İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı

Emre Kongar'ın kitabı 1976 yılında yayınladı.[211] Kongar, bu hayli kapsamlı kitabında, SCF'nin öyküsüne birkaç sayfa içinde değinmekte ve bir analiz yapmaya çalışmaktadır. Yazara göre, Atatürk bir "demokrasi deneyi" gerçekleştirmek istemişti.[212] Bu tanımı zâten tanıyoruz. Ayrıca, onun partiler arasında "yansız" olduğuna ilişkin ortaya atılan iddiâların da haklı bir temeli olduğu söylenemezdi.[213] Kongar'ın analizinde, muhalefetin suçlanmasının temel nedeni, toplumun iktidâra yönelik eleştirel tutumu idi. Bu "gerici tepkiler", açıkça devrimlere karşı bir tutum olarak algılanmıştı.[214] Fakat SCF de, "kendisini bu gerici desteklerden arındırama"mıştı.[215]

Kongar, Atatürk'ün görüşüne göre, demokrasinin "devrimlerinin bir aracı değil, bir sonucu" olduğuna kânidir. Atatürk, Meclis

211 Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı,** Cem Yayınevi, İstanbul, 1986.

212 Kongar, **age,** s. 145.

213 Kongar, **age,** s. 146-147.

214 Kongar, **age,** s. 148.

215 Kongar, **age,** s. 148.

içindeki ve dışındaki muhalefeti SCF aracılığıyla denetlemek istemişti. Kongar'a göre, SCF'nin, "toplumda biçimlenen eleştirileri, Mustafa Kemal'in düşünceleri doğrultusunda yönlendirmesi" gerekirdi. Bu şekilde SCF "yapıcı muhalefet işlevi"ni yerine getirerek, "varlığını sürdürecekti." Fakat SCF, "toplumda biçimlenen eleştirileri daha da belirginleştirerek, karşıt görüşte olan kimseleri iyice ortaya" çıkarmıştı. Bu ise, "partinin kapatılmasına, karşıt düşüncelerin ezilmesine ve halk kitlelerinin Atatürk devrimlerine uygun olarak eğitimi için yeni önlemler alınmasına" neden olmuştu. "Aslında SCF denemesi, "devletçi-seçkinciler"in güdümlü bir demokrasi yoluyla, "gelenekçi-liberal" düşünceleri denetleme çabasıydı. Fakat iktidarda bulunan "devletçi-seçkinler", güdümlü bir karşıtlığı bile kabûl edebilecek hoşgörüden yoksun olduklarından, deneme yürümedi."[216]

Kongar'ın analizi kesinlikle sınıfsal bir analiz değildir; aksine toplumda vâr olan ideolojik kalıpların ve zihniyetlerin dökümünden hareketle, toplumdaki farklılaşmayı bu zihinsel çatışma temelinde şekillendirmeye ve açıklamaya yöneliktir. Ancak bu farklılaşmanın ne ölçüde anlamlı olduğu tartışmaya açıktır. Yazarın anlatımı ise, resmî tezin basit bir yinelenmesinden ibârettir. İleride Çetin Yetkin'de de göreceğimiz üzere, SCF'nin kuruluş yöntemi ile çok-partili siyâsal yaşama geçme karârı arasındaki tutarsızlığa açıklık getirmekten uzaktır.

Kongar'ın temel ayrımı olan "gelenekçi-liberal" ve "devletçi-seçkinler" tanımlaması, üzerinde biraz durmayı gerektirir: İlk tanımlama, SCF ve genel olarak muhalefeti/çevreyi belirlerken, ikinci tanımlama CHF'yi/merkezi işâret etmektedir. Bu aşamada Emre Kongar'ın tasnifini sorgulamaya çalışacağım: Kongar'ın bakış açısına göre tanımlanan merkez, Ankara'da simgelenen askersivil bürokrasinin kurmuş olduğu yönetimin siyâsal felsefesidir. Ancak belirtmem gerekir ki, Kongar'ın tanımladığı merkez, siyâ-

---

216 Kongar, **age,** s. 150-151.

Hıfzı Topuz'un yönetiminde 13 Nisan 1975 târihinde TRT'de yayınlanan "Geçmişte Bir Olay" programında ele alınan konulardan biri de, SCF idi. Bu programda, Emre Kongar, SCF için, "Türk toplumundaki sosyo-ekonomik gelişmelerin bir sonucu değil" demektedir. "Bu yüzden de tabiî belli sınıfların desteğinden yoksun"dur saptamasında bulunuyor. Muhalefet partisinin arkasında "herhangi bir toplumsal sınıfın desteği" yoktu. Hıfzı Topuz ve Hüsâmettin Ünsal, **Cumhuriyetin Beş Dönemeci,** Sergi Yayınevi, İzmir, 1984, s. 17 ve 20.

sal anlamda her zaman devletçi olmakla birlikte, iktisat politikası düzleminde her zaman devletçi değildir. Olmak zorunda da değildir ya da da en azından bu konuda merkezin kendi içinde önemli görüş ayrılıkları ve çatışmalar vardır.[217]

Diğer yandan, merkez her zaman seçkincidir. Ama bu türden seçkincilik, ekonomik ve sosyal düzlemde olmaktan çok, siyâsal düzlemdedir ya da tamâmen siyâsal bir seçkincilik söz konusudur. Siyâsal seçkinler içinde bulunmayan ekonomik ve sosyal düzlemdeki seçkinlere merkezde yer bulmak ya güçtür ya da hiç mümkün değildir. Merkezin seçkinciliği, siyâsal seçkinler ile sınırlıdır. Merkezin dışında, çevredeki seçkinlerin bu çekirdek hücreye sızması anlaşılan hiç de kolay değildir. Bundan dolayıdır ki, çevredeki ekonomik ve sosyal seçkinler, merkeze ulaşamıyorlardı. Ekonomik ve sosyal seçkinler, merkezdeki siyâsal seçkinlerin aksine, yalnızca merkezde/Ankara'da ya da İstanbul'da bulunmuyorlardı; aksine onlar, çevre olarak tanımlanabilecek olan taşraya yayılmışlardı. İzmir dahi taşra sayılmalıdır. Ekonomik ve sosyal seçkinler çok daha kalabalıktılar, hem merkezde, hem de çevrede yer alıyorlardı, fakat merkezin siyâsal seçkinci çekirdeğinde yer bulabilmeleri güçtü. Merkezde yer alan siyâsal seçkinler ise, kendilerini ekonomik ve sosyal seçkinlerden farklı görüyorlardı. Bunun için asker ve sivil bürokrasi, merkezdeki siyâsal seçkinleri oluştururken, merkezde yer alabilen ekonomik ve sosyal seçkinler, yalnızca merkezde, yâni Ankara ve İstanbul'da olmaktan dolayı, merkezin çekirdeğinde olamasa bile, kenarında yer bulabilmeyi umabilirlerdi. Ama merkezin çekirdeğinde kendilerine yer bulabilmeleri neredeyse imkânsızdı.

Görüldüğü gibi, burada seçkinleri, merkez/Ankara ve İstanbul ve çevre/taşra olmak üzere ikiye ayırıyorum. Bulundukları yer çok önemliydi. Diğer taraftan, seçkinler, siyâsal ile ekonomik ve sosyal olmak üzere iki ayrı ve farklı düzlemde daha yer alıyorlardı. Siyâsal seçkinler, yalnızca Ankara ve İstanbul'da, yâni merkez olarak tanımladığım kentlerde bulunuyorlardı. Merkez, bu tanımlamada, hem kent, hem de yönetim/yöneticiler anlamına gelmektedir. Ekonomik ve sosyal seçkinler ise, hem merkezde, hem

217 Bu konuda özellikle bkz. Cemil Koçak, **TMŞD,** (1. Cild), s. 23-228 ve Cemil Koçak, "Kemâlizm Devletçi miydi?", **Görüş**, Sayı: 9, (Mayıs 1993), s. 70-74.

de taşrada vardılar. Merkezde olabilenler bunu bulundukları Ankara ve İstanbul kentlerine borçluydular. Fakat eğer taşrada/çevrede iseler, siyâsal seçkinlere yakınlaşma imkânları çok azdı. Benim analizimde; merkez, Ankara ve İstanbul şehirlerini, asker ve sivil bürokrasiyi, yönetim ve yöneticileri; çevre ise, taşrayı, merkez ve taşradaki ekonomik ve sosyal güçleri tanımlamaktadır.

SCF öyküsünün bu açıdan okunması, SCF'nin kurucu seçkinlerinin[218] merkezdeki seçkinlerden ne kadar farklı olduğu sorusuna yanıt vermeyi gerektirir. SCF'nin kurucu esas kadrolarının merkezin seçkinleri arasında yer bulabilmesi mümkün olabilse, acaba SCF bu kadar kısa zamanda geniş taşra teşkilâtını kurup, seçimlerde bu denli aktif olabilir miydi sorusu, bu soruya verilecek yanıta bağlıdır. Kanımca, SCF'nin beklenilmeyen başarısında, asıl çevre seçkinlerinin aktif katılımı dikkate alınmalıdır. Onların toplumsal muhalefetin önüne düşmeleri, yön göstermeleri, teşkilâtlanmaları ve nihâyet merkez seçkinlere karşı kendi ekonomik, sosyal, toplumsal ve kültürel güçlerine dayanarak, bu mücâdele içinde tabanı yönlendirme başarısı göstermeleridir ki, 1930 yılındaki toplumsal hareketlenmenin kilit önemdeki nedenlerini gösterir.

Çevredeki seçkinler, ekonomik politikada liberallerdi, tıpkı siyâsal alanda olduğu gibi... Fakat gelenekçi olmaları, onları merkezdeki seçkinlerden ayıran belki de en önemli ögeydi. Ancak bu konuda da kesin çizgilerle ayrım yapmak yanıltıcı olabilir. Merkezdeki seçkinlerin asker-sivil bürokratik kademeleri ile, ekonomik ve sosyal kademeleri arasında belki bu konuda da fark gözetilmelidir-muhtemelen gelenekçilik, bu kesimlerde de kendisini gösteriyordu.

Biraz somutlamak lâzım gelirse; CHF'nin merkez seçkinleri, SCF'nin çevre seçkinleri ile karşı karşıya kaldıklarında, kendi güçlerinin çevre karşısındaki zayıflığının farkına vardıklarında, ayaklarının altından halının kaymakta olduğunun da bilincine vardılar. Merkezdeki seçkinler, asıl rekâbet unsurunun, gerçekte kendilerince tanımladıkları halkın değil de, kendilerine benzeyen çevre seçkinleri olduğunu, ancak bu siyâsal pratik içinde kavradılar. Bu kavrayış, onları önce çevrenin teşkilâtını yok etmeye yöneltti; fakat bu yeterli sayılamazdı, çünkü çevre seçkinleri olmadan, taşra-

218 Bu konuda bkz. (Beşinci Bölüm/Birinci Kısım).

da yeniden boygösterebilmelerinin imkânsız hâle geldiğinin de farkına varmışlardı. Bu nedenle ve bu gelişmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak, ileride göreceğimiz gibi, çevre seçkinlerini (tabiî istisnâlarla) yeniden içlerine almaya, sindirmeye çalıştılar. Ancak bu gönülsüz bir dâvetti. Ne dâvet edenler bunu gerçekten içlerine sindirmişlerdi, ne de dâvet edilenler... Yine de bir kaynaşma olmaksızın bir berâberlik görüntüsüne ihtiyaç vardı. En azından bir süre için... Bu, aslâ bir sızma harekâtına dönüşmemeli, fakat aynı zamanda, politik bir taktik olarak, çevredeki seçkinlerin kısmen asimilasyonu gerçekleşmeliydi. Çevre seçkinlerinin en azından bir kısmı, muhtemelen merkez çekirdeğe doğru yeniden bir hamle yapmış olmalıdırlar.[219] Ama 1930'lu ve 1940'lı yıllar bu hamlenin kısa zamanda sonuçsuz kaldığını göstecektir. Çevre seçkinleri, az sayıda merkeze sızabilmiş olsalar da, her zaman için hadlerini bilmek ve bir daha görünür hâle gelmemek gerektiğini de anlamış oldular. İktidar açısından bakıldığında, merkez seçkinlerin tanımı gâyet belirgindi ve bu tanımı genişletmek için de inandırıcı bir neden bulunmuyordu. Oysa çevredeki seçkinler, hem sayıca çok kalabalıktılar, hem de merkezdeki seçkinlerden farklı görünüyorlardı. Çevredeki seçkinler, merkezdeki seçkinlerle kolayca uzlaşabilirlerdi. Nitekim bu uzlaşma sürecine yeniden girmekte önemli bir sakınca da görmediler. Oysa kısa bir süre önce, 1930 yılının yaz aylarında, uygun konjonktürde, belki de ilk fırsatta, kendilerine merkezce uygun görülen alandan daha genişini düşlemişlerdi!

Dışarıdan Bir Bakış ve Akademik Bir Çalışma: Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw: Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye

Shawların kitabının İngilizce orijinali 1976 yılında ve Türkçe tercümesi de kısa süre içinde 1983 yılında yayınlandı.[220] Yazarlara göre, Atatürk "ortak yarar için" SCF'yi öne çıkarmıştı.[221]

---

219 Bu konuya Üçüncü Bölüm'de ayrıntılı bir şekilde değinme fırsatı bulacağım.

220 Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (İkinci Cild: Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975), E Yayınları, İstanbul, 1983.

221 Shaw ve Shaw, **age**, s. 453.

"Depresyon ve ekonomik bunalım, bir çıkış yolu verilmediği takdirde, ihtilâlci bir içerik kazanacak olan iç eleştiriyi artırdığı için, Atatürk, hoşnutsuzluğu denetim altında tutabileceği zararsız bir harekete yönelterek, sınırlı bir muhalefet yaratmayı amaçladı."[222] "Atatürk, partiye önemli bir muhalefet oluşturacak yeterli parlamenter güç tanımakla, hükûmeti yıpratmasından korkarak, rolünü sınırandırma arasında tereddüt ediyordu."[223]

Yazarlar, anlatımlarının bu noktasında, SCF'nin âkıbetini hazırlayan nedeni de şöyle belirtiyorlar:

"Sonunda Serbest Cumhuriyet Fırkası da, selefleri gibi, yalnız CHP rejiminin yanlışlarını eleştirmek isteyen Cumhuriyetçi taraftarların muhalefetlerini değil, Fethi Okyar'ın kaçınmasına karşın, hareketi kullanmak isteyen gericilerin ve komünistlerin muhalefetlerini de kışkırtmadaki başarısı yüzünden, kaçınılmaz sonuyla karşı karşıya geldi." "Radikal gruplar CHP binâlarına saldırıyordu." "Ülkenin çeşitli yerlerindeki tutucular, kendi yasa dışı partilerini kurmaya başladıklarında, Atatürk durumun elden çıkmak üzere olduğunu fark etti." "Atatürk, Türkiye'nin henüz sorumlu bir muhalefete hazır olmadığı karârına vararak, partinin mümkün olduğu kadar çabuk dağılmasını emretti (17 Kasım 1930). Parti liderleri Cumhurbaşkanının isteğini hemen yerine getirdiler ve parti Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldı (21 Aralık1930)."[224]

Olgusal açıdan zengin de sayılamayacak metin, resmî görüşün peşinen kabûlünün yetkin bir örneği olarak görülebilir. Ayrıca, içinde pek çok olgusal düzeyde yanlışlık barındıran geç târihli bir metin olarak da ilgiye değerdir: Öncelikle, o zamâna kadar hiçbir metinde, toplumsal huzursuzluğun "ihtilâl"e yol açabilecek genişlikte olduğu belirtilmemişti. Aksine, Ahmet Ağaoğlu dahi, toplumun kendisini daha uzun yıllar boyunca mevcut rejim altında yaşamaya devâm etmeye hazırladığını yazmaktadır! Yine Shaw'lar uzun yıllar sonra ve ilk heyecan terk edilir edilmez artık bir daha telâffuz edilmeyen "komünist" parmağından da söz etmeye devâm ediyorlar. Oysa Soyak dahi, 1930/1931 yıllarında pek revaçta olan

222 Shaw ve Shaw, **age**, s. 453.

223 Shaw ve Shaw, **age**, s. 453.

224 Shaw ve Shaw, **age**, s. 453-454.

bu iddiâyı anılarında yalnızca imâ yoluyla hatırlatmaya çalışıyordu. Elbette "komünistler" SCF içinde değillerdi-hiç olmadılar. Solcu bir yazar olan Zekeriyâ Sertel, ***Son Posta*** gazetesinde ile muhalefeti destekledi-ama onu soldan eleştirmekten de geri durmadı. Tek tek başka solcular da SCF'yi desteklediler-özellikle sol tandanslı kadınlar daha önde durdular. Ama bir bütün olarak komünist hareket, özellikle Türkiye Komünist Partisi, bu türden bir eylem içinde olmadı. İktidârın SCF'yi komünistleri de maskelemekle suçlaması, diğer suçlamalar yanında ancak bir ek niteliğinde idi. Suçlamaların ağırlığının biraz daha artmasına yarayan ek bir iddiânâme anlamında. Shaw'ların kısa sürede gözden düşen ve unutulan bu suçu da metinlerine dâhil etmiş olmaları, onların resmî tezin pek eski bir versiyonu ile yetindiklerini gösterir ki, yeterli ölçüde akademik bir metin kaleme aldıkları iddiâsını da epey kuşku götürür hâle sokar. Nihâyet SCF'nin Atatürk'ün emri ile dağıtıldığı iddiâsı, yalnızca bu metinde mevcuttur. Kaynağı tamâmen belirsiz olan bu iddiâ da, metnin olgusal malzemesinin çok sorunlu olduğunu gösteriyor. Metnin son kullandığım cümlesi de, tamâmen yanlıştır: Tabiî ki, SCF hükûmetçe kapatılmadı! Yazarların bunca geniş bir literatürden sonra bu kadar amatörce hatâlar yapmaları, onların değerlendirmelerine de mesâfeli yaklaşılmasını gerektirir.

Resmî İdeoloji ve Aykırı Çalışmaların Yeniden Yükselişi

Akademik Bir Çalışma: İlhan Tekeli-Selim İlkin: 1929 Dünyâ Buhrânında Türkiye'nin İktisâdî Politika Arayışları

İlhan Tekeli ile Selim İlkin'in çalışması 1977 yılında yayınlandı.[225] Bu çalışmanın önemi, SCF'nin öyküsünü, 1929 dünyâ buhrânı çerçevesinde kurgulamaktır. Gerçi o târihe kadar SCF hakkında yazılanlar içinde, buhrânın etkilerine değinmeyen bir metin pek de bulunmuyordu. Örneğin, en eski târihli olan Ahmet Hamdi Başar'ın anıları, zâten bu anlayış üzerine binâ edilmişti. Tekeli

225 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Dünyâ Buhrânında Türkiye'nin İktisâdî Politika Arayışları,** (Türkiye Belgesel İktisat Târihi Serisi No: 2), ODTÜ İdâri İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

ve İlkin'in sözünü ettiğim araştırmaları ise, SCF'yi münhasıran buhrânın bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bu, diğer faktörlerin ihmâl edildiği anlamına alınmamalıdır; sâdece yazarlar, SCF'yi yalnızca bu açıdan ele almayı uygun görmüşlerdir. Ayrıca, Osmanlı borçlarının ödenmesi konusunda Fethi Okyar'ın İsmet İnönü'nünkinden farklı görüşleri de, yine bu çalışmada vurgulanan bir başka husustur. Daha önce gördüğümüz bâzı metinlerde yer alan "hâriç"e ilişkin yorumlar, aslında Osmanlı borçlarının ödenememesi sorununun yarattığı yurt dışındaki "itibâr" meselesine bir atıftır ki, bu çalışmada altı kalın çizgilerle çizilmektedir.

Tekeli ile İlkin'in çalışması, SCF'nin konumunu, resmî görüş açısından değil de, ekonomik buhrânın sonucunda yaratılmak zorunda kalınmış bir siyâsî parti olarak resmetmektedir ve özellikle ekonomik koşulların yarattığı bir siyâsî örgütlenme ve çatışma kurgusu içinde ele almaktadır. Bu kurgu, hiçbir şekilde resmî görüşün bir yeniden tekrârı ya da özeti değildir. SCF'nin yaratılmasında ve son bulmasında, sosyo-ekonomik koşulların belirgin rolünü ortaya koyan bir metindir. Anlatımın temel faktörü, buhrânın yol açtığı sosyal ve ekonomik sorunlar iken, siyâsal gelişmeler bu temelin bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır. Bu bakımdan Tekeli ile İlkin'in metni, siyâsî bir oluşumun sosyo-ekonomik temellerine dikkat çekmek bakımından çok anlamlıdır ve kendi alanında ilktir. Tekeli ile İlkin'in çalışması, önceki metinlerde oluşan görüşlerin basit bir tekrârı da sayılamaz; çünkü bu kitapta, SCF'nin öyküsü, bütünüyle ekonomik buhrânın oluşturduğu ekonomik ve siyâsal atmosfer içinde ele alınmaktadır. Yazarlara göre, bu kriz anlaşılmadan, SCF'nin öyküsünü anlamaya da imkân bulunmamaktadır.[226]

Bir Üniversite Târih Ders Kitabı: Toktamış Ateş: Türk Devrim Târihi

Toktamış Ateş'in *Türk Devrim Târihi* adlı ders kitabı 1979 yılında yayınlandı.[227] Ateş, metninde son derece kısaca yer verdiği SCF

226 Tekeli ve İlkin, **age,** s. 154-223.

227 Toktamış Ateş, **Türk Devrim Târihi,** İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 1979.

hakkında resmî görüşü seslendirmiştir. Bu konuda aksi görüşleri red ederken, yazar bunu niçin kabûl ya da red ettiğine ilişkin herhangi bir açıklama yapma ihtiyâcını da duymamıştır. Ateş'in metni sâdece bir değerlendirme içermekte, buna karşılık bu değerlendirme, olgusal bir temelden tamâmen yoksun kalmaktadır.

Fethi Okyar'ın Anıları

Fethi Okyar'ın anıları, aradan elli yıl geçtikten sonra, Cemâl Kutay tarafından 1980 yılında yayınlandı.[228] Bu yayının temel sorunu, Okyar'ın anılarının özgün metni ile Kutay'ın yazdıklarının birbirine karışmış olmasıydı. Nerede Okyar konuşuyordu, nerede Kutay yazıyordu, bunu birbirinden ayırmak ve anlamak imkânsızdı. Fakat diğer yandan, Kutay, Fethi Okyar'ın hayâtını anlatırken, kitabının yaklaşık olarak ikinci kısmında, Okyar'ın SCF anılarına dayanarak, kendi metnini kurgulamıştı.

Bu sûretle Okyar'ın anlatımı ile SCF öyküsü bir kez daha canlanmakta ve resmî görüşten çok farklı bir başka tablo daha ortaya çıkmaktadır.

Aradan bir süre geçtikten sonra, ilk yayında ortaya çıkan sakıncaları gidermek için olacak, Fethi Okyar'ın kızı Nermin Kırdar, babasının anılarını bir kez daha, ama bu kez yalnızca özgün metni, bâzı notlar ve TBMM zabıtları ile birlikte yayınladı.[229] Kırdar, bu yayının önsözünde, Okyar'ın anılarını SCF'nin kapanmasından sâdece on gün sonra yazmaya başladığını belirtiyor. Okyar'ın anıları sıcağı sıcağına yazılmıştı. Yine önsözden, anıların kısmen el yazısı olarak ve eski yazı ile bizzat Okyar tarafından kaleme alındığını, ancak bir kısmının ise Okyar'ın anlatımı üzerine eşi Gâlibe Hanım ve Nûri Conker tarafından yazıldığını anlıyoruz. Önsözde metnin son kısmının kayıp olduğu açıklanmakta ve yayına konu olan özgün metnin, 1968 yılında Gâlibe Hanım tarafından yeni harflere çevrilen özgün metin olduğu belirtilmektedir. Nermin Kırdar, ilk yayından duyduğu rahatsızlığı da, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] hâtırâlarını yeniden neşretmekteki mak-

228 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam,** (Yayına Hazırlayan: Cemâl Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

229 Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?,** İstanbul, 1987.

sadım, bunların ayrı bir kitap hâlinde ve aslına tam uygun bir şekilde çıkması içindir" şeklindeki açıklaması ile belirtmektedir.

Okyar, nispeten kısa tutulmuş anılarında, iktidârı eleştirmekte, fakat Atatürk'e karşı da eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir. Atatürk'e yönelik eleştiriler, Ağaoğlu ile kıyas edildiğinde, daha dolaylıdır ve üstü kapalı imâlarla bezenmiştir. Ancak, Atatürk'ün bu süreçteki siyâsî pozisyonunun değiştiğine ilişkin eleştirilerle kaplıdır. Okyar'ın metni ile Ağaoğlu'nunki birlikte okunduğunda, iktidârın resmî açıklamalarından hayli farklı bir SCF öyküsü ile karşılaşmaktayız. Bu iki metin birarada, bir anlamda SCF'nin gayri resmî târihini oluşturur. SCF'nin resmî görüşün dışındaki perde arkası öyküsü, ancak bu metinlerle günışığına çıkabilmiştir. Eğer bu metinler olmasa idi, bugün dahi SCF öyküsü, hâlâ sâdece dönemin resmî görüşünün hâkim söyleminde kalmış olabilirdi.

Okyar'ın anıları hayli kısadır. Üstelik aradan geçen yıllarda yeniden genişletilmemiştir. Muhtemelen artık üzerinde durulmamış ya da buna gerek görülmemiştir. Ağaoğlu'nunki ile karşılaştırıldığında ise, çok daha ılımlı bir üslûba sâhiptir.

Fethi Okyar'ın anılarında da, tıpkı Ahmet Ağaoğlu'nunkine benzer şekilde, çok geç bir târihte de olsa, resmî anlatının çok dışında bir SCF öyküsü sergilenmektedir. Okyar, işin başında, Atatürk'ün önerisini, İsmet İnönü ile kendisinin (herhâlde yeniden) karşı karşıya getirilmesine itirâz ederek yanıtlamıştı. Okyar'a göre, İnönü'ye güvenilemezdi ve Atatürk ile (herhâlde bir kez daha) arasının açılmasına neden olabilirdi. Okyar, İsmet İnönü'nün muhalefet partisinin kurulmasının "hâriçte" de iyi etki yapacağından söz ettiğini belirtmektedir ki, bu ifâde, SCF'nin kurulmasında Türkiye'ye dışarıdan bakışın değiştirilmesinin ne denli önemli olduğunu da açıklığa kavuşturmaktadır. Atatürk, İnönü, Okyar ve Kâzım Özalp arasındaki görüşmelerde de, "diktatörlük" ve "istibdat" görüntülerine yapılan atıflar, bununla ilgilidir.[230]

---

230 Okyar, **age**, s. 12 ve 16-20.

Hıfzı Topuz'un yönetiminde 13 Nisan 1975 târihinde TRT'de yayınlanan "Geçmişte Bir Olay" programında ele alınan konulardan biri de, SCF idi. Bu programda, Sinâ Akşin, Türkiye'nin bu sıradaki dış politika manevraları, özellikle de Milletler Cemiyeti'ne katılım sürecinde SCF'nin önemli rol oynamış olabileceğine işâret etmektedir ki, özel olarak bu konuya temâs eden yegâne akademisyendir. Hıfzı Topuz ve Hüsâmettin Ünsal, **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, Sergi Yayınevi, İzmir, 1984, s. 25-26 ve 29.

Akademik Bir Çalışma:
Mete Tunçay:
Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)

Mete Tunçay'ın tek-parti döneminin ilk yıllarına ilişkin ve hayli karşı görüşler taşıyan kitabı 1981 yılında yayınlandı.[231] Tunçay'a göre, "Bu yolun [SCF'nin kuruluşunun] seçilmesinin nedenleri, hiç kuşkusuz bir değil, birçoktu. (...) Baskısı duyulan nedenler, CHF içinde bir çözüme kavuşturulamayacak nitelikte görülmüş olmalı ki, tek-parti yönetimi dışında bir seçeneğe başvurulmuştu."[232] Tunçay, bu nedenleri, iktidârın kendisini "Batı dünyâsı"na beğendirme ihtiyâcı, dış borçlar, 1929 ekonomik bunalımı, ekonomik sıkıntılar, genel hoşnutsuzluklar ve Kürt isyanları olarak özetlemektedir:

> "Tek-parti ikidârının başı (Cumhurbaşkanı), hükûmeti eleştirisiz ve sorumsuz bir durumda olduğu için, muhalif bir partinin varlığında yarar görmüştür. Ancak, ilk gününden itibâren bütün bu girişimi yapay kılan, yaratılan muhalefetin giderek bir iktidar seçeneği olmasının gerçekten göze alınmamış olmasıdır. Cumhurbaşkanı'nın bakış açısından, ülkenin yararlarıyla CHF'nin yararları özdeştir. Dolayısıyla SCF'nin yaratılması, rejim için olmaktan çok, parti için faydalı olacak diye düşünülmüştür. Bu sâyede partinin çürük yanları açığa vurulacak, temizlenecek, dolayısıyla parti güçlenecektir."[233]

Yazara göre, Atatürk'ün "yaptığı, onları [muhalefeti], kendisinin istediği biçimde örgütlemekten, böylece de bütün ülke çapında ortaya çıkan ya da gizil duran karşıt eğilimleri bu odakta toplayarak denetleyebilmekten ibâretti."[234]

Tunçay'ın değerlendirmeleri, olgularla temellendirilmeye çalışılmıştır. Yazarın SCF'nin yapay ve güdümlü olduğuna ilişkin değerlendirmelerini ise, ilk kez zâten Târık Zafer Tunaya seslendir-

---

231 Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, (3. Basım), Târih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

232 Tunçay, **age**, s. 247.

233 Tunçay, **age**, s. 249.

234 Tunçay, **age**, s. 251.

mişti. Bu arada dönemin muhalefetine genel olarak sempati ile yaklaşan Tunçay'ın, Atatürk ile anlaşarak muhalefete geçen Okyar'a ve arkadaşlarına karşı aynı sempatiyi beslemediğini de satır aralarından okumak mümkündür!

Mete Tunçay, uzun yıllar önce yayınlanan bir yazısında, SCF mâcerâsının başında ve sonunda iki farklı Atatürk portresi çizen Fethi Okyar'a karşı şu eleştiride bulunmuştur:

> "Dikkatli seçilmiş sözcüklerle de olsa, ağır bir suçlama yapıyor. Oysa, kendisi gibi, böyle muvâzaalı bir deneye râzı olan bir kimsenin, o kavramları kullanması oldukça yersiz görünmektedir. Fethi [Okyar] Bey ve arkadaşları, yaptıkları pazarlığın satırlar arasında gizli koşullarını doğru anlayamamış olmanın cezâsını çekmişledir."[235]

Mete Tunçay, kitabında, bu konuda şu yargıda bulunmaktadır:

> "Ben kendi payıma, Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün kafasındaki siyâsal özgürlük kavramının, onun için her durumda istenilir (ve izin verilebilir), kendi başına bir değer olduğunu sanmıyorum. Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk] bakımından siyâsal özgürlük daha çok belli bir amaçlar çerçevesi uğrunda yararlı olabilecek araçsal bir kategoridir ve iyi işleyebilmesi, toplumun hazırlık derecesine bağlıdır. 'Siyâsal hayatta bir taraflı olarak dâimâ aradığım ve arayacağım temel" diye nitelediği "laik cumhuriyet esâsı", sözcüklerin ilerici tınısına karşın, onun bu köşeli özgürlük anlayışını simgelemektedir."[236]

> "SCF ile ilgili tartışma ve yorumlarda, Atatürk'ün içtenlikli olup olmadığı partiler arasında tarafsız kalacağı hakkında sözünde durup durmadığı gibi vurgulanagelen boyutlar, bana pek anlamlı görünmüyor. Önemli olan, onun ne yaptığıdır."[237] "Mustafa Kemâl [Atatürk] Paşa, muhtemelen, Meclis'te CHF icraatının eleştirilmesini, hattâ İsmet [İnönü] Paşa'nın da biraz hırpalanmasını istiyordu. Buna izin vermekle, kendi partisinin o sıradaki yöneticilerine 'onlarsız olunmaz' olmadıklarını sezdirecek, dolayısıyla partisi içinde kendi gücünü artırmış olacaktı. Fakat SCF'nin istediğinden daha hızlı ve daha ileri gitmesi üzerine, bir ölçüde hizâya geti-

235 Mete Tunçay, "Fethi Beyin Anıları", **Yeni Ufuklar,** (Haftalık siyâsî dergi), (22 Aralık 1980), s. 16.

236 Tunçay, **age**, s. 249-250.

237 Tunçay, **age**, s. 250.

rilmelerini umduğu yöneticiler de dâhil olduğu hâlde, partisiyle dayanışma göstermek gereğini erkenden duymuştur."[238]

Akademik Bir Çalışma: Çetin Yetkin: Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı

Çetin Yetkin'in konu hakkında daha zengin bilgileri ihtivâ eden kitabı 1982 yılında yayınlandı.[239] O zamâna kadar yayınlanmış olan bütün kitapları ve anıları temel alan bu çalışma, aynı zamanda dönemin basınından da yararlanarak, SCF hakkındaki bilgilerimizi zenginleştiren ve o güne kadar SCF hakkında yayınlanmış olan en kapsamlı Türkçe araştırmadır. Dolayısıyla Yetkin'in metni üzerinde daha geniş olarak durmak gerekir.

Öncelikle dikkati çeken nokta, kitabın farklı dönemlerde üç farklı isimle yayınlanmış olmasıdır. 1982 yılındaki ilk basımında kitap için hayli nötr bir isim tercih edildiği görülüyor. Fakat onbeş yıl aradan sonra yapılan ikinci basımda, girişimin "başarısız demokrasi devrimi" olarak adlandırılması tercih edilmiştir. Bu deyimi daha önce de görmüştük. Son basım ise, bundan yedi yıl sonra olmuş ve bu kez kitabın ismi yeniden değiştirilmiştir. Kitabın ismindeki bu değiştirmelerde belki ticârî beklentiler de etkili olmuş olabilir; fakat kanımca yazarın kitabın her basımında siyâsal konjonktüre uygun isim seçme tercihi, bunda daha ağırlıklı rol oynamıştır.

Metinler, farklı baskılarda değiştirilmiş olduğundan, burada temel olarak ilk basım metni ele alacağım-fakat gerekirse son basımda ortaya çıkan metne de atıfta bulunacağım. Yazarın metni olgusal bakımdan bu konuda kaleme alınmış olan bütün diğer metinlerden daha zengin olmakla birlikte, yazarın saptama ve değerlendirmeleri ile olguları arasında örtüşme olduğunu söylemek

238 Tunçay, **age**, s. 256.

239 Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982 (Kitabın yeni basımları: **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, [İstanbul], 1997 ve **Atatürk'ün "Vatana İhânet"le Suçlandığı SCF Olayı**, (Atatürk'ün CHP'den Sonra Kurduğu İkinci Parti: Serbest Cumhuriyet Fırkası), (Gözden geçirilmiş 3. basım), Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004).

Cemâl Kutay'ın da (burada ele almaya gerek görmediğim) kitabı benzer bir başlık taşımaktadır: **Mustafa Kemâl'in Önlenen Demokrasi Girişimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (Laik-Liberal Rejim Bugünkü Duruma Nasıl Sürüklenildi?)**, İklim Yayıncılık, İstanbul, 2004.

güçtür. Yazar, saptamalarda ve değerlendirmelerde bulunurken ya da kendinden önceki saptamaları ya da değerlendirmeleri red ederken, metninde sunduğu olgulara dayanmaktan çok uzak kalmıştır. Kitabındaki olgusal zenginliğe karşın, metni, kitabında sunduğu olgusal malzemeden çıkarılabilecek ve hattâ zâten çıkarılmış olan bütün değerlendirmeleri içermemesi ve tartışmaması açısından eksik kalmıştır. Yazar, red ettiği değerlendirmeleri de çalışması sırasında karşıt argümanlarla tartışmalıydı.[240]

Yazar, kitabının başında, SCF'yi Demokrat Parti'nin başlangıcı olarak kabûl etmekte ve bu iddiâsını iki argüman ile vurgulamaktadır: Yazarın ilk argümanı, SCF'nin "toplumsal tabanı ve bâzı eğilimleri bakımından Demokrat Parti'nin özellikle ilk günleri ile büyük benzerlikler göster"mesidir.[241] Yetkin'in ikinci argümanı ise, "Demokrat Parti'nin gerek üst düzeydeki ve gerekse taşra örgütündeki yöneticilerden bir bölümü[nün] siyâsal yaşama önce SCF içinde atılmış bulunma"larıdır. Ancak yazar, bu argümanlarını temellendirmeye gerek görmemiştir. Bu durumda yazarın SCF'nin toplumsal tabanı ile Demokrat Parti'nin toplumsal tabanının benzerliğinin sâdece Demokrat Parti'nin ilk günlerine mi has olduğunu düşündüğünü bilemiyoruz. Eğer öyleyse, bu durumda Yetkin, Demokrat Parti'nin "ilk günleri"nden sonra toplumsal tabanının farklılaştığını belirtmektedir. Fakat sözü edilen toplumsal tabanın tam olarak ne olduğu ve değişip değişmediği ve eğer değiştiyse yeni toplumsal tabanın ne olduğundan hiç söz edilmemektedir! İkinci argüman da havada asılı kalmaktadır: Bu türden bir ilişkinin varlığını bilimsel olarak gösterebilmek için, her iki partinin de taşra teşkilâtının kurucu kadrolarının yan yana konulabilmesi ve ardından da aradan geçen onbeş yıla karşın toplumsal tabanlarının sosyolojisinin benzerliğinin saptanması gerekirken, Yetkin, herhâlde, (Adnan Menderes gibi) literatürde

240 Ahmet Yücekök, 1983 yılında yayınlanan, **Siyâset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi** adlı kitabında, SCF'ye çok kısaca değinmekte ve SCF'nin kuruluşunun nedenlerini ortaya koyarken, o târihe kadar yapılmış değişik ve farklı açıklamaları birlikte zikretmekle yetinmektedir. Ancak, yazar, muhalefetin, "hem rejime, hem CHP'ye, hem de Cumhuriyetin egemen sınıfı asker-sivil bürokratlara yönelten bir araç" olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Ahmet Yücekök, **Siyâset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi,** SBF Yayınları, Ankara, 1983, s. 112-113.

241 Yetkin, **age**, s. 13.

adı geçen ve sembolik değer taşıyan yalnızca birkaç ismi hatırlayarak, böylesine geniş bir genellemeye varabilmektedir. Ne var ki, ne kendi kitabında, ne de literatürde, elimizde bu karşılaştırmayı yapacak ve bu karşılaştırma sonucunda da yazarın iddiâsını destekleyecek verilere ulaşmamız söz konusudur.[242] Dolayısıyla yazar, bu genellemeyi de temellendirebilmekten uzaktır.

Yetkin'in kitabı 1930 yılını tasvir etmekle başlar: Ekonomik ve sosyal gelişme seviyesi, fakat geçmiş dönemlerin sonucunda, yetersizdir ve bu yetersizlik, halk yığınları üzerinde olumsuz etkilerini göstermektedir. Elbette bunda ekonomik buhrânın da etkisi olmuştur.[243]

Yetkin, kitabında SCF'nin kuruluş yöntemini de ele almaktadır: Yetkin, SCF için, Tunaya'nın "güdümlü" tezine ve kim(ler)in tanımı olduğunu belirtmeksizin "karışık" nitelemesine karşılık, "atipik" tezini gündeme getirmektedir.[244] Sanırım yazar, bir siyâsal partinin olağan kuruluş yöntemine karşılık olarak "atipik" tezini ortaya koymaktadır. Ancak Tunaya'nın tanımını niçin kullanmamış olduğu hakkında bir açıklamada bulunmuyor.

Yazarın SCF'nin nasıl kurulduğunu anlatmasından sonra, *niçin* kurulduğunu şöyle açıkladığı dikkati çekmektedir:

> "Şurası da kesin bir gerçektir ki, partinin kurulmasında izlenen yönteme karşın, amaç, TBMM'de CHF'nin koşutunda ikinci ve yapay bir siyâsal partinin ortaya çıkarılması değil, fakat bu ikinci partinin iktidar partisinin gerçekten karşısında yer alacak, onu eleştirebilecek bir kuruluş niteliğini kazanması olmuştur. Ancak, günün koşulları içinde bu partinin rastgele muhaliflerin ve özellikle Cumhuriyet rejimine karşı olanların değil, fakat bu rejime ve rejimin önderine bağlı olan ve bununla birlikte, iktidar partisinin siyasasına 'muhalif' kişilerin yönetim ve denetiminde olması istenmiştir."[245]

---

242 SCF'nin taşra teşkilâtının kurucu kadrosu hakkında ayrıntılı ve belgesel bir döküme Dördüncü Bölüm'de ilk kez yer vereceğim.

243 Yetkin, **age**, s. 17-28.

244 Yetkin, **age**, s. 39-40. Yetkin, kitabının son (üçüncü) basımında, bu tanımdan vazgeçmiş ve onun yerine "olağandışı" sözcüğünü kullanmıştır. Ancak bu iki ifâdenin içeriğinde bir farklılık olduğuna ilişkin bir açıklamada bulunmadığı gibi, kendisi de bu konuyu vurgulamaya değer görmemiştir. Yetkin, **age**, (3. Basım), s. 55.

245 Yetkin, **age**, s. 65.

Yetkin'in ifâdesi ilginçtir; muhalefet partisinin "atipik" kuruluşu onu önce ilgilendirmiş gibi görünmektedir, çünkü bu yöntemi kitabında sayfalar boyunca anlatmıştır; fakat ardından bu yöntemin niteliğini hiç kaale almaya gerek olmadığını belirtmektedir. Yazar, daha en başından "gerçeği" bulmuştur (yazara göre, "kesin bir gerçektir"). Fakat Yetkin kitabında bu gerçeğe nasıl vardığını anlatmak ihtiyâcını hissetmemiştir. "Tipik" şekilde kurulan muhalefet partisi, mâdem ki, gerçek bir siyâsal parti olarak amaçlanmıştır, niçin "atipik" kurulmuştur sorusunun yanıtı yazarın metninde bulunmamaktadır. Yetkin, ardından da, Atatürk'ün en yakınlarının SCF'ye bizzat Atatürk tarafından milletvekili ya da kurucu olarak ikrâm edildiğini yazmakla birlikte, bu kişilerin ortak özelliğinin aynı zamanda hükûmetin politikasına muhalefet etmeleri olduğunu vurgulamaktadır.[246] Bu değerlendirmeye hemen her kitapta rastlanmaktadır. Ortak özellikleri, hem Atatürk'ün en yakınları olmak ve hem de hükûmet politikasına muhalefet etmek olmak, tam olarak ne anlama gelmektedir sorusu, yanıtlanmayı beklemektedir. Sanırım, yazarın yazdığı doğruysa, Atatürk'ün yakınları arasında olmak için hükûmet politikasına muhalefet etmek mi gerekiyordu sorusu yanıtsız kalmıştır. Ancak yazara haksızlık da etmemek gerekir; çünkü literatürde bu ortak özellik o kadar sık ve çok tekrâr edilmiştir ki, bunun sonucunda târihsel bir gerçeklik olarak benimsenmiş olmalıdır-bu kadar içten bir benimsenme ise her türlü sorgulayıcı düşünceyi dışlamaktadır. Nitekim burada da böyle olmuştur: Atatürk'ün en yakınlarının İsmet İnönü Hükûmeti'nin politikasına olan uzaklıkları, Atatürk'ün hükûmet ve hükûmet başkanına karşı olan mesâfesini mi sembolize etmektedir sorusuna, ancak bu kapsamda bir yanıt verilebilir. Bir başka sorun daha bulunmaktadır: SCF'ye geçenler, çok kez, arkadan zorla itilmektedirler. Pek az sayıda kişi SCF'ye gönüllü olarak geçmiştir. Nitekim Yetkin'in kitabında bunun örneklerini görebiliyoruz. Fakat Ahmet Ağaoğlu dahi arkadan itilmiştir! Sonradan CHF'ye geri dönebilmek için daha SCF ayakta iken ve sonrasında pek çok isim özel gayret sarf edecektir. Bunların örneklerini ise anılardan biliyoruz. Yazar, tek tek örneklerden

246 Yetkin, **age**, s. 29-66.

hızla genellemelere gitmekte, ama genellemelerini temellendirecek olgulardan uzak kalmaktadır.

Yazar, kitabının bir sonraki aşamasında, *niçin* sorusuna yanıt vermeye devâm etmekte ve bunun için daha önce gördüğümüz tezlerin bir dökümünü yapmaktadır:[247]

Yetkin, Cumhuriyetin çok-partili bir rejimi öngörmesi/gerektirmesi konusundaki görüşleri özetlerken, iktidârın görüşlerini yansıttığı gazetelerin târihlerinin SCF'nin kuruluş târihinin ilk haftasına denk geldiğinin farkında mıdır bilmiyorum-çünkü, ileride göreceğimiz gibi, bu tez, iktidar basınında sâdece birkaç gün devâm edebilmiştir! Yetkin, bunun dışında, 1945 sonrasında yayınlanmış konuyla ilgili literatürün özetini vermektedir. Yazar, SCF'nin hükûmetin denetlenmesi için kurulduğu yönündeki görüşü de yine literatüre dayanarak sunmaktadır; ancak basından hiçbir haber ya da yorum örneği göstermemiştir. İleride göreceğimiz gibi, zâten gösteremezdi de! Çünkü o dönemde bu türden görüşler iktidar tarafından henüz hiç seslendirilmemişti. O dönemde bu tezi elbette sâdece SCF seslendirebilirdi. SCF'nin CHF'ye çekidüzen verebilmek amacıyla kurulduğuna ilişkin tez, o dönemde CHF'yi uyarmak için gündeme getirilmişti; ancak muhalefet partisinin iktidar partisine çekidüzen vermesi ne ölçüde gerçekçi bir beklenti idi sorusu, Yetkin'in kitabında bulunmamaktadır.

Yetkin, son olarak da, "deney" tezine ve Atatürk-İnönü çekişmesine de değindikten sonra, bütün bu görüşleri analiz etmeye çalışmaktadır: Yazar, bu aşamada da "gerçeği belirtmiş" olmakta ve Atatürk ile İnönü'nün konuşmalarından yola çıkarak, amacın "çok-partili siyâsal yaşam anlayışı"nı gerçekleştirmek olduğunu belirtmektedir.[248]

Yazar, bu sonuca ulaşırken, Cumhuriyetin mutlaka halk egemenliğini de içermek zorunda olduğuna ilişkin bir değerlendirmeden yola çıkmaktadır. Ulusal egemenliğin (ya da eski deyimle: hâkimiyeti milliye) Cumhuriyet ile de uygulanabileceği gibi, Monarşi ile de uygulanabilir olduğu, bu noktada gözlerden kaç(ırıl)maktadır. Nitekim, bugün parlamenter demokrasi olarak tanımladığımız siyâsal sistem, Cumhuriyette de, Monarşide de

247 Yetkin, **age**, s. 66-83.

248 Yetkin, **age**, s. 84.

kendisine yer bulabilmektedir. Bu anlamda, bir Monarşi, mutlak Monarşi olarak, demokratik bir rejimi red edebilir ya da aynı şeyi bir Cumhuriyet de yapabilir. Diğer yandan, meşrûtî bir Monarşi demokratik bir siyâsal sistemi içerebilir. Nitekim bunun pek çok örneği vardır. Nasıl ki, Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrûtiyet'ten sonra meşrûtî Monarşi içinde en azından bir süreliğine parlamenter demokratik bir siyâsal yapılanma söz konusu olabilmiştir ve Cumhuriyetin ilk zamânında da bu devâm etmiş, fakat ilerleyen dönemde demokratik sisteme son verilmiştir; bu bakımdan Cumhuriyetin otomatik olarak demokratik bir yapılanmayı gerektireceğini düşünmek yanlış olur. Yazarın ifâdesi ile, SCF'nin oluşumunda, "Cumhuriyetin tam olarak gerçekleşeceği düşüncesinin etkin" olmasına imkân yoktur; çünkü Cumhuriyet ilân edilir edilmez, tam olarak gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin bizâtihi Cumhuriyet olduğu için bir başkaca amacı bulunmamaktadır-bulunamaz da. Cumhuriyetin tek amacı, Devlet Başkanlığı'nın verâset usûlü ile bir hânedâna âid olmaktan çıkarılarak, yerine toplumun doğrudan doğruya ya da vekilleri aracılığıyla seçtiği bir Devlet Başkanlığı (Cumhurbaşkanlığı) makâmı oluşturulmasıdır. Cumhuriyetçi olmak, ilke olarak, Cumhuriyet idâresinden başka bir siyâsal felsefeyi kapsamaz. Cumhuriyet sâdece mutlak ya da meşrûtî Monarşinin siyâsal altenatifidir, ama demokrasinin bir üst kurumu değildir ve hiçbir zaman da olmamıştır. Nitekim Yetkin de, kitabının son (üçüncü) basımında bu görüşü benimsemiş gibi görünmektedir. Ama yine de, "dar anlamda Cumhuriyet" demekle, bir de geniş anlamın vâr olduğunu imâ etmektedir ki, bu konuyu hiç tartışmamaktadır.[249]

Yazar, Atatürk'ün hükûmetin Meclis içi denetimine özel önem verdiğini belirtirken, yine "kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde" bu görüşünü "kanıtlamakta" olduğundan söz etmektedir ki, yazarın bu iddiâsını da sorgulamak gerekir: Yazar, bu iddiâsının doğruluğunun, ortaya koyduğu "belge ve kaynaklar" ile oluştuğu kanısındadır. Ancak kitabının bu noktasına kadar sâdece daha önce yazılmış bâzı anılardan ve yazarların görüşlerinden aktarmalarda bulunmuş olduğunu gözden uzak tutmaktadır. Baş-

249 Yetkin, **age**, (3. Basım), s. 123/dn.257.

kalarının yazdıklarının ne zamandan beri "kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde" kanıt sayıldığını, târih metodolojisinin yanıtlaması gerekir! Diğer yandan, yazar, o dönemde iktidârın Meclis denetimi sorununu hiç dile getirmemiş olduğunu da gözardı etmektedir. Zâten ancak sâdece bu şekilde, başka yazarların görüşlerinden hareketle, "kuşkuya yer bırakmayacak" târihsel gerçeklere ulaşabilmektedir! Oysa, yazarın bir başka iddiâsı daha bulunmaktadır; o da, sözünü ettiği belgeleri okuyucu hiç göremektedir![250]

Yetkin, değerlendirmelerinin tam da bu aşamasında, toplumsal muhalefetin test edilmesi amacıyla kurulan SCF görüşüne karşı çıkmaktadır ve bu görüşünü de, o dönemde bu tür bir düşüncenin ileri sürülmemiş olduğuna dayandırmaktadır. Bu kez yazar, yöntemini değiştirmiş gibi görünüyor; bir başka görüşü analiz ederken kullanmak ihtiyâcında olmadığı bir yöntemi, bir başka görüşün analizinde, ama bu kez olumsuz anlamda kullanmayı tercih ediyor! Yazara göre, bu görüşün kaynağı, SCF'nin kapatılmasıdır. Bir tür muvâzaa belirtisi sayılabilecek olan bu görüşe karşı yazarın tepkisi, görüşün kendisinden çok, yaratabileceği sonuçlaradır. Çünkü, bu türden bir görüşün kabûlü, Yetkin'e göre, Atatürk'ün SCF girişiminde "içten davranmamış" olması anlamına gelecektir. Burada da yazar yöntemini değiştirmiş gibi görümektedir; bir görüşün analizinde, o görüşü tartışmaktan vazgeçmekte ve görüşün kabûlü hâlinde ortaya çıkabilecek bir başka sonuca bakarak ve bu sonucu öznel bir şekilde red ederek, tezini haklı çıkarmaya gayret etmektedir. Nihâyet yazar, bu görüşün yanlışlığına bir kanıt olarak, eğer SCF kapanmamış olsa, bu tezin de hiçbir zaman gündeme gelmeyeceğini yazarak, tezin inandırıcılığını yıkmayı amaçlamaktadır ki, bu saptamasında haklıdır. Fakat eğer gerçekten de SCF vâr olmaya devâm edebilse, o zaman literatürde ortaya atılan pek çok iddiânın da gündeme gelmeyebi-

250 Yetkin, kitabında, Süreyyâ İlmen'in anılarından da yararlanmıştır; onun SCF'nin kuruluşundan çok önce, daha milletvekilliğine seçilir seçilmez, Atatürk'e yaptığı eleştiriler karşısında, Atatürk'ün kendisine birkaç kez "çattığı"nı da kitabında yinelemektedir. Bu ve benzer anlatımlara karşılık, Yetkin, Atatürk'ün "demokratik kişiliğini de gözönünde tutarak" sonuçlara varmaktadır. Aslında sâdece İlmen'in anıları dahi, Meclis içi denetimi konusunda iktidârın tutumunu analiz etmek için yeterlidir-ancak Yetkin bunu yapmamaktadır. Yetkin, **age**, s. 84.

leceğini unutmamak gerekir ki, yazar, bu değerlendirmesini bu noktaya kadar ilerletmemiştir.

Yazar, SCF'nin işin başında "sondaj" amacıyla kurulmadığını, partinin sürekli olacağı inancının bulunduğunu belirtirken, SCF'nin niçin "atipik" yöntemle kurulduğu sorusunun yanıtı ile bu saptamasının ne ölçüde tutarlılık taşıdığını tartışmaya da ihtiyaç duymamıştır. Oysa, sâdece Hilmi Uran'ın anıları dahi, SCF'nin hangi koşullarda kurulduğunu anlamak için yeterlidir; nitekim yazar da kitabında bu yöntemi uzun uzun anlatmıştır. Fakat yöntem ile amaç arasında doğrudan bir ilişki kurmak, yazarın görüş alanına girememektedir!

Yazar, târihsel gerçeklik konusundaki üslûbunu, kitabının değişik yerlerine serpiştirmeye devâm etmektedir: "SCF'nin kuruluş nedenini siyâsal çekişmelere bağlayan görüşün ise, siyâsal gerçeklere aykırı olduğu kendiliğinden açık olsa gerekir." Burada da yazar belirli bir açıklık yakalamıştır; bu açıklığın ne olduğuna biraz daha yakından bakmaya çalışalım: Yazar, bir önceki görüşü eleştirirken kullandığı argümanların bu konuda da aynı şekilde geçerli olduğunu belirttikten sonra, bir de Fâlih Rıfkı Atay ile Avni Doğan'ın yazdıklarını iddiâlarına destek olarak göstermektedir. Diğer yandan, Yetkin, Atatürk'ün SCF'ye aktarılan milletvekillerini CHF'den bizzat seçmiş olmasının da, siyâsal çekişme ile ilişkisinin kurulamayacağı kanısındadır. Ona göre, bu "atipik" yöntem, "işi yapaylıktan kurtarmak" içindir. "Karşı görüşte olanları bir parti içinde toplayarak, gerçek bir muhalefetin oluşmasını sağlamaktır."[251] Yazarın bu konudaki değerlendirmesi için de biraz geriye giderek, "gerçek bir muhalefet" için neden "atipik" yönteme başvurulduğunun bir açıklamasını yapmadığını hatırlamamız gerekir. Bu iki husus, kanımca çelişmektedir ve bir açıklama sağlamamaktadır. Nitekim Yetkin, kitabının son (üçüncü) basımında, bu görüşte "doğruluk payının daha büyük olduğu"nu açıklayacaktır! Kitabının ilerleyen bölümlerinde bu konuya yeniden değinen yazar, konuya ilişkin eski görüşünü değiştirdiğini yazmaktadır. Yetkin, partinin âkıbeti ile bu tezin birarada düşünülmesi gerektiği kanısındadır ve bu bakımdan tutarlılığa işâret etmektedir. Mâdem

251 Yetkin, **age**, s. 89.

ki, SCF'nin âkıbetinden yalnızca CHF ve İnönü iktidârı sorumludur, o hâlde bu görüşte bir isâbet payı da vardır.[252]

Yazar, bütün bu analizinden sonra, yeniden *niçin* sorusuna kendi yanıtını vermektedir: "Şu hâlde, SCF'nin kuruluş nedeni, çok-partili özgürlükçü demokrasinin ve bu rejimin sağlayacağı siyâsal ve yönetimsel denetimin gerçekleşmesini sağlamak istek ve düşüncesidir." Yazar, bu görüşünün argümanı olarak da, yeniden, "siyâsal gerçekler" ile Atatürk ve Okyar'ın "siyâsal ve kişisel yapıları"na değinmektedir. Ancak yazar, bu konularda başkaca bir açıklama yapmaya gerek görmemiştir. Aksi şekilde düşünmek, yazara göre, "siyâsal gerçekler"e ve "SCF'nin kurulmasında adları ve emekleri geçenlerin siyâsal ve kişisel yapılarına tümüyle ters bir değerlendirmedir."[253] Görüldüğü gibi, yazarın görüş analizi yöntemi yine benzerdir; görüşün kendisini değil de, görüşün doğru olması hâlinde ortaya çıkabilecek sonuca göre ilgili görüşü değerlendirmektedir ki, bu yöntem tamâmen özneldir. Ne var ki, yazar, kitabının son (üçüncü) basımında, SCF'nin kuruluş nedeninin "tek" olmadığını, bu konuda birden çok neden bulunduğunu belirtmeye gerek görmüştür.[254]

Yazar, SCF'nin kapatılış nedeni olarak da, farklı görüşlerin bir dökümünü yaptıktan sonra, yeniden "gerçeklerin ışığında" kendi değerlendirmesini sunmaktadır: "Bu partinin kuruluşunda güdülen amaç, ülkenin o günkü siyâsal koşullarına ters düşmüş olduğu için, bu sonuçla karşılaşılmıştır. (...) SCF'nin kapatılmasının nedenini, bu partinin kuruluş nedenine bakarak açıklamak gerekmektedir."[255] Yetkin, bu aşamada, irticâ suçlamasının SCF için haksız bir niteleme olduğu kanısındadır. Bu konuda kanıt bulunamamaktadır. Yetkin, haklı olarak, CHF'ye karşı muhalefetin, CHF'nin temsil ettiği rejime karşı muhalefet olarak algılandığını belirtmektedir.[256]

---

252 Yetkin, **age**, (3. Basım), s. 45 ve 131 ve 348. Yetkin, bu görüşünü temellendirmek için Rauf Orbay'ın da benzer düşüncelerine atıfta bulunmaktadır. Bkz. Cemâl Kutay, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay"**, (5. Cild), Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 344-346.

253 Yetkin, **age**, s. 89.

254 Yetkin, **age**, (3. Basım), s. 132.

255 Yetkin, **age**, s. 234.

256 Yetkin, **age**, s. 234-240.

Yetkin, SCF'nin "başarıya ulaşamamış bir Atatürk Devrimi" olduğu savındadır. Yazara göre, bu girişim de, çağdaşlaşma paradigmasının doğal bir parçasıdır ve ondan ayrı düşünülemez. Yazar, pek çok kez vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin öne sürdüğü gibi, "vaktin henüz erken" olduğu yolundaki görüşü de eleştirmektedir. Yetkin, kitabının son satırlarında da SCF'nin "ciddî" bir siyâsal parti olduğunu ileri sürmektedir. Diğer yandan, yazar, "bu devrimci girişim"e bu kez "CHF ve onun arkasındaki güçler[in] karşı" çıktığını belirtmektedir. Fakat Yetkin'in bu saptamasında asıl eksik kalan nokta, CHF'nin ve arkasındaki güçlerin neler olduğuna ilişkin hiçbir açıklamada bulunmamasıdır. Bu durumda yazarın bu analizinde, Atatürk, iktidar bloku içinde kesinlikle yer almamaktadır. Oysa bu analiz, yazarın kitabının bütün kurgusu ile çelişmektedir. SCF, Atatürk'ün karârı ile oluşturulmuşsa da, sonunda, Atatürk'e rağmen kapatılmıştır izlenimi doğmaktadır. Nitekim yazar, bir noktada Atatürk'ün yanıltıldığını da imâ etmektedir. Bu şekilde, Yetkin'in SCF öyküsünde, Atatürk, yalnız bırakılmış bir siyâsal öndere dönüştürülmektedir. Gelişmeler onun irâdesine rağmen gerçekleşmiştir. Atatürk'ün otoriter bir rejimden kurtulma gayreti, yeni bir devrimi, bu kez CHF ve arkasındaki güçler/aydınlar tarafından engellenmiştir![257] Yazar, SCF'nin sınıfsal desteğinin analizini yaparken ise daha tutarlı davranmaktadır.[258]

Yazarın, 12 Eylül 1980 Rejimi içinde, 1982 yılında yayınlanan çalışmasının ilk baskısında, demokratik parlamenter rejimin her hâlükârda korunmasına yönelik bir savunma refleksi öne çıkmış olmalıdır ki, SCF'nin CHF iktidârına karşı savunulması, kitabın ana tezini oluşturmuştur. Yetkin'in kitabı, sunduğu olgusal malzeme açısından ise son derece yararlıdır.[259]

---

257 Nitekim yazar, kitabının son (üçüncü) basımında da, Atatürk'ün "buyruğu ve yardımı ile" kurulan SCF'den söz etmektedir. Yetkin, **age**, (3. Basım), s. 15.

Tam bu noktada yazarın bir çelişkisine daha dikkat çekmekle yetineceğim: Yetkin'e göre, 1930 SCF (başarıya ulaşamamış bir) "devrim"dir. Fakat kendisince aynı yapıda olduğu iddiâ edilen Demokrat Parti'nin 1946'da kurulması/öncesi ve sonrası ise, bir "karşı devrim"dir. Bkz. Çetin Yetkin, **Karşıdevrim (1945-1950)**, Otopsi Yayınları, 2002. Bu durumda Yetkin'e göre, çok-partili bir siyâsal hayâta Atatürk'ün karar vermesi "devrim", İnönü'nün karar vermesi ise, bir "karşı devrim"dir ve yazar, bu konuda karar verirken kıstas olarak yalnızca kişileri gözönüne almaktadır! Ama kesinlikle karârın kendisini değil!

258 Yetkin, **age**, s. 234-248.

259 Ancak Yetkin'in kitabındaki olgusal düzeydeki bilgileri de zaman zaman ihtiyatla karşılamak gerekir: Örneğin, kitabının son (üçüncü) basımında, Süreyyâ İlmen'in Genel Başkanlığı'nı

Bu noktadan itibâren Yetkin'in kitabının son (üçüncü) basımında yaptığı değişiklikler üzerinde duracağım:

Yazar, kitabının son (üçüncü) basımında, SCF'nin 1930'da kurulmasının, "dünyâdaki genel gelişmelere ters olan (...) olgu" olduğunu varsaymaktadır ki, bu görüş neredeyse bütün literatürün paylaştığı bir genel doğru hâline gelmiştir. Bu görüşün sorgulanmasını ise, "Sonuç" kısmına bırakıyorum.

Yetkin'in bir eklemesi de, daha önce birkaç kez değinmiş olduğum gibi, tek-parti döneminde, tek-partili rejimin "fiilî" mi, yoksa "hukûkî" mi olduğuna ilişkin bir kısa tartışmasıdır. Yetkin görüşünü şöyle açıklıyor: "Kimilerinin öne sürdüğü gibi, 'tek-parti rejimi', yalnızca bir ülkede 'fiilen' tek-parti bulunması ile tanımlanamaz. İktidârı elinde tutan partiden başka bir partinin kurulmasının 'hukûken' de olanaksız olması gerekir. Örneğin, ülkemizde 1925-1930 arasında CHF, tek-parti idi, ama başka partilerin kurulması hukûken olanaksız değildi. SCF, bu nedenle kurulabilmiştir. (...) 1 Haziran 1936'da İsmet İnönü'nün imzâsı ile çıkarılan genelge ile İçişleri Bakanı, CHF Genel Sekreteri, illerin vâlileri, CHP il başkanı, denetçiler, bölgelerindeki parti denetçileri yapılarak ve arkasından da, CHP'nin ilkeleri Anayasaya konularak, gerçek anlamda ve hukuksal açıdan tek-parti dönemi başlayacaktır."[260]

Yazarın bu değerlendirmesini sorgulamaya başlayalım: Türkiye'de Cemiyetler/Dernekler Kânunu gereğince, tek-parti döneminin fiilen kurulduğu 1925 Takriri Sükûn Kânunu öncesinde ve sonrasında, hukûken parti kurmak serbestti. Bu şu anlama gelmektedir: Herkes izin almaya ihtiyaç olmaksızın serbestçe siyâsal parti kurabilirdi. Nitekim, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan, 1930 yılında kurulan siyâsal partilere kadar bu sırada kurulan bütün partiler, izin almaya ihtiyaç olmaksızın kurulmuşlardır. Ancak, siyâsal partiler, özel bir siyâsal partiler yasası olmadığı için (bu ancak 1960 sonrasında gerçekleşecektir!) Cemiyetler/Dernekler Kânunu hükümlerine tâbiydiler. 1925 yılına kadar

---

yaptığı Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi'nin 30 Eylül 1930 târihinde kurulduğunu yazmaktadır ki, doğrusu tabiî ki, 1949 olacaktır! Yetkin, **age**, (3. Basım), s. 887/dn. 171. İlmen, kurucusu ve milletvekili olduğu SCF yeni kurulduğu sırada, elbette bir başka parti kuramazdı! Bkz. Tunaya, **age**, s. 736.

260 Yetkin, **age**, (3. Basım), s. 90/dn. 173.

bu yasaya göre kurulan ve faaliyet gösteren ve denetlenebilen siyâsal partilerin kurulması ne denli serbestse, kapatılmaları da yine iktidârın yetkisinde değildi. Yâni hükûmetçe kapatılamazlardı. Fakat 1925 târihli Takriri Sükûn Kânunu, bu durumu değiştirdi ve hükûmete siyâsal partileri de kapatma yetkisi tanıdı. Bu târihten itibâren siyâsal partiler yine izin almaksızın kurulabilirlerdi- ama hükûmetçe de her an kapatılabilirlerdi. Nitekim, SCF izin almadan kurulmuştur-tıpkı onunla birlikte kurulan diğer siyâsal partiler gibi. Fakat SCF ile birlikte kurulanlar, hükûmetçe kapatılmışlardır ya da kurulmalarına ve faaliyete geçmelerine izin verilmemiştir. Bu son cümle zâten tek-parti döneminin fiilî durumunu yansıtmaktadır. Ancak üzerinde hiç durulmayan bir husûsu burada zikretmek gerekir: Zâten SCF'nin kuruluşu sırasında da, hukûken olmasa da, fakat siyâseten partinin kuruluşu için izin alınmıştır. Atatürk-Okyar mektuplaşması bunun kanıtıdır. Burada artık yasal bir izinden değil de, fakat bir siyâsal izinden söz etmek gerekir. Zâten siyâsal iznin gerçekliği karşısındadır ki, 1925-1930 döneminde başkaca bir parti kurma girişimi dahi olmamıştır! 1930'dan sonra da bir daha yine olmayacaktır. Fakat yasa değişmediği için, hiç olmazsa kâğıt üzerinde siyâsal parti kurmak hâlâ serbesttir. Dikkat edilirse fark edilecektir ki, Yetkin, tek-parti rejiminin hukûken 1936 yılında parti-devlet bütünleşmesi[261] ile başladığı kanısındadır. Fakat bu bütünleşme, hukûkî yapıyı değiştirmemiştir. Bu târihten sonra da siyâsal parti kurmak hâlâ serbestti. 1937 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile CHP'nin ilkelerinin anayasal ilkeler hâline gelmesi de, bu durumu değiştirmemiştir. Parti kurmak, bu ilkelere uymak koşuluyla hâlâ serbestti. Bu durum 1938 yılının Haziran ayında Cemiyetler/Dernekler Kânunu'nda yapılan değişikliğe kadar da sürdü. Bu târihte yapılan değişiklikle, siyâsal partilerin kurulması için izin alınması zorunluluğu getirildi ve ancak bu târihten sonradır ki, Türkiye'de tek-parti rejimi, fiilî olmaktan çıkıp, hukûkî bir boyut da kazandı. Nitekim, 1945 yılında Millî Kalkınma Partisi ile 1946 yılında Demokrat Parti, ancak izin alarak kurulabildiler. İzin alma gereği ise, 1946 yılının Haziran ayında Cemiyetler/Dernekler

261 Cemil Koçak, "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", **Toplumsal Târih,** Sayı: 118, (Ekim 2003), s. 74-79.

Kânunu'nda yapılan değişiklikle kaldırıldı. Tek-parti rejimi de, (önce fiilî olarak) nihâyet bu târihte de hukûken sona erdi. Dolayısıyla Yetkin'in yazdıkları doğru değildir.[262]

İsmet İnönü'nün Anıları

İsmet İnönü'nün anıları Sabahattin Selek tarafından banda alınmış ve metin hâline getirilmiştir. Daha sonra gazete tefrikası olarak yayınlandı. Fakat konumuzla ilgili olan bölümler, uzun yıllar sonra, 1987 yılı gibi hayli geç bir târihte kamuoyuna açıklandı.[263]

İnönü, yıllar önce gazetede yayınlanan anılarını âdetâ tekrâr etmektedir: Bu kez, SCF'den "önce Atatürk ile aramızda bâzı özel konuşmalar olmuştu"[264] demek sûretiyle, SCF'nin oluşumunu önceden bilmektedir izlenimini doğrular gibidir. Ama sâdece bu cümle ile yetinmek yanıltıcı olur. Çünkü, İnönü'nün anlatımı SCF öyküsünün farklı bir kurgusunu oluşturmaktadır. İnönü, SCF'yi yalnızca Atatürk'ün tasavvuru ve eylemi olarak değerlendirmektedir; kendisi bu süreçte yer almamıştır. Atatürk ile önceden bâzı görüşmeleri olmuştur; fakat bunlar, bir muhalefet partisinin kurulmasına yönelik görüşmeler hiç değildir. Sâdece Mecliste serbest tartışmanın yararları üzerine görüşmelerdir.[265] Görüldüğü gibi, İnönü 1960'lardaki anılarını yinelemekle yetinmiştir.

İnönü, muhalefet partisinin kurulmasını ise şöyle resmediyor: "Nihâyet bir gün, ansızın, Yalova'da kendimizi Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] kurulması için giriştiği teşebbüsün karşısında bulduk." Bu cümle, yoruma hiç gerek bırakmayacak bir şekilde, SCF'nin bütün siyâsî sorumluluğunu Atatürk'e bırakmaktadır. Şöyle ki:

> "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşebbüsü, Atatürk'ün önce Fethi [Okyar] Beyle görüşmesi ve kararlaştırması ile meydana çıkmıştır. (...) Fethi [Okyar] Beyle görüşmeleri ve görüşmelerinin safha safha ilerlemesi,

---

262 Çetin Yetkin'in kitabının hayli eski târihli, ama kapsamlı ve dolgun bir eleştirisi için ayrıca bkz. Ahmet Kuyaş, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Üzerine", **Yeni Gündem**, (1-15 Şubat 1985), s. 36-37.

263 İsmet İnönü, **Hâtıralar**, (2. Kitap), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

264 İsmet İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 225.

265 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 225.

aralarında geçen karşılıklı söz vermeler; bunların tafsilâtını bilmem. Bunlar, Atatürk'ün herkesle görüşürken, kendisine göre sondajlarıdır, istikşaflarıdır. Fethi [Okyar] Beyle ve yakın arkadaşlarıyla da her zaman birçok şeyler konuşmuştur. Fakat biz aramızda fırka teşkilini konuşmuş değiliz. Karar safhasına geldikten sonra böyle bir siyâsî fırka teşkil etmek lâzım geldiğini bana Yalova'da söyledi. (...) Bunun için daha evvel yapılmış görüşmelerden, Fethi [Okyar] Bey idâresinde Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] olarak yapılan hazırlıklardan haberim yoktur. (...) Atatürk, benim çâre olarak ileri sürdüğüm mülâhazada, kendi gördüğü hastalığın teşhislerinden birini bulmuş oldu."[266]

İnönü'nün anlatımının doğru olmadığını, ileride göreceğimiz gibi, kendi günlüğü de göstermektedir. İnönü, elbette, gelişmelerden en başından beri haberdardı![267]

İnönü'nün anlatımı, bir bakıma SCF'nin kendisine karşı ve kendisinin görüş ve onayı alınmadan gündeme getirilmiş bir emrivâki siyâsî girişim olduğu yolundaki değerlendirmeleri de doğrulamaktadır. Burada dikkat çekici olan tek nokta, İnönü'nün bu konudaki ısrarlı ve tutarlı anlatımıdır. Tutarsız olan nokta ise, bu anlatımın gerçeklerle bağdaşmamakta olmasıdır!

İnönü şöyle devâm ediyor: "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın kuruluşu açıklandıktan sonra, olayı tâkip etmeye başladım ve artık yeni fırka müşterek meselemiz oldu. Berâber bulunduğumuz yerlerde başlıca mevzu olarak Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nı konuşuyorduk."[268] İnönü'ye göre ancak bu aşamadan sonra ortak bir siyâsî sorumluluk söz konusu olmaktadır. İnönü, Atatürk'ün SCF'nin kuruluş öncesindeki siyâsi sorumluluğunu iyice vurguladıktan sonradır ki, kuruluş aşamasında ve sonrasındaki süreçte Atatürk ile birlikte siyâsî sorumluluk altına girdiklerinin altını çizmektedir.

İnönü'ye göre, SCF'nin "ciddî" olduğu anlaşıldıktan sonradır ki, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın süratle teşekkülü, Atatürk'ün dikkatini celbetmeye başla"mıştı. "İltihak edenler, teşkilâtlananlar ve ön safta olanlar, vilâyetlerde yürüyenler; bunların

266 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 225-226.

267 Bu konuya Birinci Bölüm'de yeniden değineceğim.

268 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 225.

çoğu yakın senelerin mücâdeleleri içinden geçmiş, tanınan, bilinen insanlardı. Bunların tahripleri ve faaliyetleri, Atatürk'ün dikkatini celbediyordu."[269] Dikkat edilirse, İnönü, bu noktada, önce SCF'nin içine aldığı siyâsî kişiliklerin siyâsî geçmişleriyle ilgili olumsuz bir değerlendirme yapıyor, ardından bu durumun özellikle Atatürk'ün dikkatini çekmiş olduğunu belirtiyordu. Anlatımının bu aşamasında, olumsuz gelişmeler karşısında, kendisini sürecin öznesi olarak sunmaktan özenle kaçınmaktadır.

İnönü, şöyle devâm ediyor: "Bize karşı, yâni Atatürk idâresine ve benim teşkil ettiğim hükûmetlere, bizim tutumumuza karşı şarkta, garpta, heryerde vaziyet almış insanlar, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nda barınacak yer buldular."[270]

İnönü, bu anlatımı ile, aynı anda iki önemli noktaya birden dikkat çekmeyi başarabilmektedir: İlki, Atatürk idâresi ile kendi hükûmetlerini biz/bizim tutumumuz ortak paydası altında birleştirmektedir. İkinci olarak da, SCF'ye katılımın olumsuz eğilimlerine işâret etmektedir. Barınak kelimesi, partinin bir sığınak işlevi gördüğünü anlatmak için seçilmiş gibidir. İnönü, bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır:

> "Dışarıda susmaya mecbur olmuş, geçen hâdiselerden hissî veyâ maddî türlü şekilde zarar görmüş insanların hepsi için bir kurtuluş istikâmeti, barınma istikâmeti görünmüş oldu. Hâdiselerdeki gelişme süratle böyle bir tabiat gösterdi. Bu tabiat, görüşüldüğü zaman, kendilerine söylendikçe veyâ hatırlatıldıkça, memleketin ihtiyâcına cevap veren kudretli siyâsetlerinin inkişâfı yüzünden, bizim [Cumhuriyet] Halk Partililerin telâşa düştükleri ve tabiatıyla istenmedikleri mânâsı doğuyordu."[271]

İnönü, SCF'yi "uyarmak için özel hiçbir teşebbüs" yapmadığını özellikle belirtiyor. Oysa, hatırlanacağı gibi, 1930 yılındaki Meclis tartışması sırasında, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, üyelik konusunda gerektiğinde SCF'yi uyarmak için muhalefetle anlaştıklarını ve onları bu konuda bilgilendirdiklerini açıklamıştı! İnönü, "Hulâsa, vaziyet aldığım zaman bana bağlanıyor; parti olarak ben biraz sabrettim mi, tabiatıyla Atatürk'e bağlanıyor oldu" demek-

269 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 227.

270 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 227.

271 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 227-228.

tedir.[272] İnönü, muhalefete gösterilen sabrın altını çizme gayreti içindedir ve Atatürk'ün baştaki tarafsızlık sözüne karşılık, süreci, "çok değil, işler bir, iki ay ilerledikten sonra, [Atatürk'ü] sıkıştırdılar" şeklinde ifâde etmektedir.[273] İnönü, bu sıkıştırma sürecinin ordudan, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'tan geldiğini de imâ etmektedir. Fakat İnönü'nün zaman kavramı burada bulanıklaşmaktadır. Zâten üç kadar vâr olabilmiş bir muhalefet partisi karşısında, iktidârın ne zaman sıkıştırılmaya başlandığı, bir mi, yoksa iki ay mı sorusuna verilecek yanıt önemlidir.

Diğer yandan, İnönü, anılarında, İzmir Olayları sonrasında dahi "en ziyâde sâkin olanlardan" olduğunu belirtmektedir. Atatürk ve yakın arkadaşlarının tereddütlerini görmekte, fakat "kendi arkadaşlarını tutmaya" çalışmaktadır. "Onların teessürlerini, hayretlerini ve şaşkınlıklarını yatıştırmaya" çalışmaktadır. İzmir Olayları, kendisi üzerinde değil, fakat "Atatürk üzerinde tamamiyle ürkütücü tesir yapmıştır."[274] İnönü, bu sırada Atatürk ile iki kez görüştüğünü ve Atatürk'ün telâşa kapılmış olmasına karşın, kendisinin sâkin olduğunu ve Atatürk'ü de iknâ etmeye çalıştığını belirtiyor. Ardından da, Atatürk'ün (belki de nihâyet) "asıl hedefin, [Cumhuriyet] Halk Partisi'nden, İsmet [İnönü] Paşa'dan ziyâde kendisinin [Atatürk'ün] olduğu kanaatine vardığını zannediyorum" demektedir.[275]

Görülüyor ki, İnönü, kendi görüşü alınmadan emri vâki olarak karşısında bulduğunu belirttiği muhalefet partisine karşı sabır göstermekte olduğunun altını çizerken, diğer yandan da, emri vâkinin sorumlusu Atatürk'ün ve arkadaşlarının aynı sabrı gösteremediğinden yakınmaktadır. Bu süreçte, muhalefete karşı İnönü'nün en küçük bir olumsuz değerlendirmesi ya da tutumu olmamıştır. Bu anlatım, bir bakıma Hasan Rızâ Soyak'ın, SCF sürecinde, Atatürk'ün sağlam duruşuna karşı, İnönü'nün telâşa kapılmış olduğu yönündeki anlatımına yanıt niteliğinde sayılmalıdır. Çünkü, Soyak'a göre, Atatürk İnönü'nün telâşını ve sinirini yatıştırma gayreti içindeydi.

---

272 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 228.

273 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 228.

274 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 228-229.

275 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 229.

İnönü, anılarında, SCF'nin kapanışa yakın son sahnesini de benzer bir bakış açısı ile anlatmaktadır: Fethi Okyar partisini kapatmak istediğini açıklar; Atatürk "yarım ağızla" karşı çıkar, fakat kendisi sâkindir ve karârı onaylamaz. Fakat partinin feshine mâni olamaz. Şöyle anlatmaktadır: Atatürk "kesin olarak endişe içinde"dir ve "onun üzerine karar verdiler ve Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nı kapattılar. Kapatılması bizim için çok fenâ oldu."[276]

Görüldüğü gibi, açılışta olduğu gibi, kapanışta da, kendi anlatımına göre, İnönü'nün olumsuz bir rolü olmamıştır. Fakat muhalefet partisinin "bir vâsıta olarak kullanılması arzusu" üzerine, Atatürk, "bu teşebbüsten vazgeçmek için, en az zararla nasıl [işin] içinden çıkacağını, kendi âleminde, kendi arkadaşları ile ayrıca hazırlamaya başla"mıştır. Atatürk "Fethi [Okyar] ile kendi aralarında görüşmüş ve kendiliğinden bu karârı vermiştir. Onu söylediği zaman ısrâr etmedi ve işi oluruna bıraktı" demektedir.[277]

İnönü'nün bütün anlatımı, başından sonuna kadar çok kısaca ve özet olarak resmî görüşün bir başka yansımasıdır. Fakat bir diğer açıdan, İnönü, resmî görüşün İsmet Paşacı versiyonunu anlatmaktadır. Burada ilk adımda ve son sahnede siyâsî sorumluluk Atatürk'e düşmekte; buna karşılık İnönü, bütün süreç boyunca muhalefete karşı destek pozisyonu almış bulunmaktadır. Hattâ partinin feshine de karşı çıkmıştır: "Ben itirâz ettim. (...) Israr ettim; 'Bunu yapamazsınız' dedim." "Bir defâ Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] kurulmuş olduktan sonra, bunun kaldırılmasının iyi olacağını da hiçbir zaman düşünmedim"[278] demektedir.

İnönü, anılarında, siyâsî sorumluluğun kendisinde değil, fakat Atatürk'te olduğunu yazmaktadır. Fethi Okyar da bunaldığı için bu karârı almak zorunda kalmıştır. İnönü, bu karâra karşı çıktığını ve benimsemediğini de belirttikten sonra, ne yapılması gerektiğini de ilâve etmektedir: ""Esas mesele, daha başlarken doğacak neticelere katlanacağız diye karar vermektir."[279] Bu cümle, işin başında yeterli ölçüde kararlılık olmadığını imâ etmekte ve aynı zamanda da, Atatürk'ü eleştirmektedir. Çünkü, sonuçta Atatürk,

276 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 230.

277 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 230.

278 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 230.

279 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 228-232.

bütün bunlara katlanamamıştı. İnönü, ileride tek başına uğraşmak zorunda kalacağı meselelerin, Atatürk ile birlikte olması hâlinde daha kolay üstesinden gelinebileceğini de belirtmek ihtiyâcını hissetmiştir.[280] İnönü, anılarında, SCF'den sonra "birden fazla parti ile demokratik rejim ümidini Atatürk hemen hemen kaybetti" demektedir.[281] 1930 sonrasındaki bütün siyâsî gelişmelerin sırrı bu cümlede gizlidir! İnönü'nün geç yayınlanabilmiş anıları, SCF mâcerâsındaki öngörüsüzlüğü bütünüyle ve sâdece Atatürk'e mâl ettikten sonra, Atatürk'ün, kendi karârının sonuçlarına katlanamamış olmasını da imâ ederek eleştirmektedir. Bu tutum, resmî ideolojinin Atatürkçü versiyonuna karşı İsmet Paşacı versiyonu olarak kabûl edilebilir.

Oğuz Ünal: Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu

Oğuz Ünal'ın kitabı 1994 yılında yayınlandı.[282] Yazarın tezleri Atatürk ile iktidârı ayırma üzerine binâ edilmiştir: Atatürk, SCF girişimi ile, "Türkiye'de çok-partili hayâtın başlaması arzusunda olduğunu göstermek istemişti."[283] Fakat toplumsal muhalefetin simgesi hâline gelen SCF'ye karşı, iktidârını yitirmek tehdidi altına girenler, bu gelişmeye karşı Atatürk'ü de yanlarına almaya çalışmışlardı. Hattâ Yunus Nâdi, Cumhurbaşkanı'na ***Cumhuriyet*** gazetesinde açık mektup yayınlayarak, "Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ü tehdit etmeye [bile] başla"mıştı.[284] "İrticâ" suçlaması, bu kesimin ürünüydü.

Bu anlatım, CHF iktidârı ile Atatürk'ü birbirinden tamâmen ayıran ikili bir iktidar yapısını gündeme getirmektedir. SCF'nin âkıbetine, CHF ve hükûmet, birlikte karar vermişlerdi. Yazarın anlatımında vâr olan bir çelişki de, "aslında istenen 'çok-partili demokrasi' değil, CHP'nin iktidar olduğu bir Mecliste 'siyâsal

---

280 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 231.

281 İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 230.

282 Oğuz Ünal, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu**, (Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.

283 Ünal, **age**, s. 30.

284 Ünal, **age**, s. 31.

muhalefet' görevi yapacak 'icâzetli' bir parti idi; yâni 'güdümlü demokrasi" şeklinde görülen analizdir.[285] Birkaç sayfa içinde yazarın analizinde görülen bu çelişkiyi izah etmek çok güçtür. Sanırım yazar, ilk saptamasında Atatürk'ü özne olarak kullanırken, ikinci değerlendirmesinde CHF iktidârını kasd etmektedir. Ancak bu ikili iktidar analizinin gerçekliği hayli kuşkuludur. Burada yazar, açıkça Atatürk'ün SCF karşısında CHF iktidârınca desteklenmediğini ve gelişmelerin "başarıya ulaşamamış bir Kemâlist inkılâp" olduğunu belirtmektedir. Oysa Atatürk, "Türkiye'de 'çok-partili demokratik siyâsî rejim'i gerçekleştirmek istemiş"ti.[286] Görüldüğü gibi, metin tamâmen CHF iktidârına yönelik sert eleştirilerle kurgulanmışken, CHF Değişmez Genel Başkanı Atatürk, bu eleştirilerin tamâmen dışında bırakılmaktadır. Diğer yandan, "bu çok-partili demokrasi tecrübesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ve SCF'nin kapatılmak zorunda kalmasının yegâne nedeni, CHP'nin çok-partili demokratik rejimi özümseyememesi, otoriter tek-parti yönetimini ne pahasına olursa olsun sürdürmek istemesi" idi.[287] Ünal, CHF iktidârının Atatürk'ü siyâsal bakımdan yenilgiye uğrattığını ileri sürmektedir. Bütün bu anlatım tarzının Çetin Yetkin'in kurgusu olduğunu zâten daha önce görmüştük.

Erik Jan Zürcher: Modernleşen Türkiye'nin Târihi

Erik Jan Zürcher'in kitabının İngilizce orijinali 1993 yılında,[288] Türkçe tercümesi ise çok kısa bir süre sonra, 1995 yılında yayınlandı.[289] Yazara göre, Atatürk, "toplumsal hoşnutsuzluğu belli bir

285 Ünal, **age**, 38.

286 Ünal, **age**, s. 38.

287 Ünal, **age**, s. 39.

288 Erik Jan Zürcher, **Turkey: A Modern History**, I.B. Tauris, London, 1993.

289 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Târihi**, (18. Basım), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Erik Jan Zürcher "Atatürk ve Muhalefet: 1924'deki Çok Partili Demokrasi" adlı makâlesinde, kısmen SCF'ye de atıfta bulunuyor ve Atatürk'ün "çok partili demokrasiyi Türkiye için uzun vâdeli bir ideal olarak gördüğüne inanmamız için nedenler var" demektedir. Zürcher bu görüşünü şöyle açıklıyor: "Çok partili demokrasinin hâkim sistem olduğu Batı Avrupa'ya genel yönelimi ve hayranlığı, bunun muhtemelen doğru olduğunu gösteriyor 1930'da çok partili demokrasi deneyi yapmış olması da öyle. Bunun Cumhuriyet Halk Fırkası'nı –yeri-

yöne yönlendirmek ve rehâvet içindeki Cumhuriyet Halk Fırkası'nı harekete geçirmek gibi çifte bir amaçla, sâdık bir muhalefet partisinin kurulmasına izin vermeye, hattâ teşvik etmeye karar verdi. Mustafa Kemâl [Atatürk], beş yıl iktidarda kaldığı için yavaş yavaş kendi güç tabanını oluşturmuş olan ve artık yalnızca Cumhurbaşkanı'nın kuklası olarak kalmayan İsmet [İnönü]'ye baskıda bulunmak istemiş de olabilir[di]."[290]

Zürcher, SCF'nin oluşumunun nedeni olarak, daha yıllar önce ortaya konulmuş, ama unutulmuş argümanları hatırlatması dışında, konuya önemli bir katkıda bulunmuş sayılamaz.

Tevfik Çavdar: Türkiye'de Demokrasi Târihi

Tevfik Çavdar'ın kitabı 1995 yılında yayınlandı.[291] Çavdar, SCF'yi toplumsal muhalefetin önlenemez yükselişine bağlamaktadır: "Böyle bir yapay nefes alma noktasının yaratılmaması durumunda, toplumsal muhalefetin beklenmeyen bir biçimde patlaması söz konusu olabilirdi."[292] Burada yazar, şimdiye kadar neredeyse hiçbir metnin iddiâ etmediği bir noktaya parmak basmaktadır: Muhalefetin ihtilâle yolaçma ihtimâline yer vermektedir. Hatırlanacağı gibi, bundan sâdece Shaw'lar söz etmişlerdi. Oysa bizzat Ahmet Ağaoğlu, anılarında bu yönde bir mübâlağa içinde olmamak gerektiğinin altını çizmek istemiştir! Çavdar'a göre, SCF, "toplumda derin yaralar açan dertlere parmak basarak, âdetâ iktidâra yol gösterme, uyarma görevi yapacaktı."[293] Yazarın değer-

---

ne esas olarak tehlike oluşturmaksızın– teşvik etmeye yönelik, dikkatlice kontrol edilen bir deney olarak tasarladığı açık. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı], hoşnutsuzluğun yansıtıldığı bir araç hâline gelmeye ve kitle desteği (kısmen de gerici çevrelerden) çekmeye başlar başlamaz, deney durduruldu. Yine de bu deney, Atatürk'ün çok partili demokrasiyi uygulanabilir –hattâ istenir– bir seçenek olarak gördüğünü gösteriyor." Erik Jan Zürcher, "Atatürk ve Muhalefet: 1924'deki Çok Partili Demokrasi", **Savaş, Devrim ve Uluslaşma,** (Türk Târihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 265-266.

290 Zürcher, **age**, s. 260.

291 Tevfik Çavdar, **Türkiye'de Demokrasi Târihi, (1839-1950),** (2. Cild), (2. Basım), İmge Kitabevi, Ankara, 1999. Ayrıca bkz. Tevfik Çavdar, "Serbest Fırka", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** (8. Cild), İletişim Yayınları, s. 2052-2059.

292 Çavdar, **age**, s. 296-297.

293 Çavdar, **age**, s. 297.

lendirmesine göre, SCF iktidâra karşı bütün toplumsal sınıfların sözcülüğünü yapar hâle gelmişti ve denetimi imkânsızdı.[294]

Çavdar, SCF hakkında yalnızca iktidârın klâsik tezlerine yer vermekle yetinmektedir. SCF, ona göre, iktidar karşısında çok güçlenmişti; fakat yazar, bu noktadan itibâren resmî görüşten ayrılmakta ve muhalefeti mahkûm edecek yönde ifâdelerden dikkatle kaçınmaktadır. Çavdar, öykünün anlatımında, muhalefeti suçlayıcı bir kurgu içinde kesinlikle değildir.

Şerâfettin Tûran: Türk Devrim Târihi

Şerâfettin Tûran'ın kitabı da 1995 târihlidir.[295] Tûran'ın anlatımı da resmî görüşün bir tekrârı mâhiyetindedir. Tûran'a göre, iktidârın amacı, SCF aracılığıyla, "çok-partili siyâsal hayâta geçmek"ti.[296] Yazar, Atatürk'ün bu amacından söz ederken, yapılmak istenilenin özellikle Mecliste bir denetim imkânı yaratılması ve tartışma açılması olduğunu vurgulama gereğini duymaktadır. Bütün bunlar ise, geçmiş siyâsî tecrübelerden ders alınarak ya da çıkarılarak, "ılımlı ve güvenilir kişilerin öncülüğünde" olacaktı.[297]

Tûran'a göre, işin başında, Atatürk "kamuoyunun ilk tepkilerinin ne olacağının saptanmasını da gerekli gördüğünden",[298] bu konuda basında haber çıkmasını istemişti. Yazara göre, o, "parlamenter sistemin gereği olarak tartışmaların TBMM'de yoğunlaştırılmasını istemekte" idi.[299]

Yazar, SCF'nin tartışmaları basına da yansıtmasını üstü kapalı olarak kritik etmekte ve muhalefetin iktidar konusundaki sabırsızlığına ilişkin resmî görüşün gündeme getirdiği eleştiriyi de hatırlatmaktadır. Diğer yandan, yazar, parlamento tartışmalarına verilmesi gereken ağırlığa işâret etmesine karşın, "Fethi Okyar'ın

---

294 Çavdar, **age**, s. 296-302.

295 Şerâfettin Tûran, **Türk Devrim Târihi,** (Üçüncü Kitap-Birinci Bölüm), (Yeni Türkiye'nin Oluşumu: 1923-1938), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

296 Tûran, **age**, s. 292.

297 Tûran, **age**, s. 292.

298 Tûran, **age**, s. 293.

299 Tûran, **age**, s. 294.

TBMM'nin hemen açılışında vermiş olduğu bir gensoru önergesi üzerindeki görüşmeler, siyâsal tansiyonun yeniden yükselmesine neden olmuştu"[300] demek sûretiyle, muhalefet partisinin TBMM'de gündeme getirdiği tartışmaları da eleştiri konusu yapmaktadır. Tûran, karşı görüşlere pek az yer vererek ve "olayın tek yanlı olmadığını"[301] belirterek de olsa, son tahlilde resmî görüş sâhiplerinin tezlerine ağırlık vermektedir. Bu eğilimin bir görüntüsü de, Menemen Olayı'nın anlatıldığı satırlarda, Menemen'in belediye seçiminde SCF'yi desteklemiş olduğunun hatırlatılmasıdır.[302]

Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu'nun Kitabı

Fethi Okyar'ın oğlu Osman Okyar, 1997 yılında, Mehmet Seyitdanlıoğlu ile birlikte, hem babasının anılarını bir kez daha yayınladı, hem de konuya ilişkin görüşlerini ortaya koymaya çalıştı.[303] Osman Okyar'ın konumu bir miktar güç sayılırdı. Çünkü, siyâsî görüşleri nedeniyle resmî görüşe yakın duruyordu; fakat diğer yandan, babasının siyâsî geçmişini de savunmak ya da korumak ihtiyâcındaydı. Osman Okyar'ın metni, bu iki birbiriyle bağdaştırılması zor pozisyonun bir bileşimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bir yandan, resmî görüşe karşı SCF'yi savunmaktadır, fakat diğer yandan da, özellikle Atatürk'e karşı eleştiride bulunmaksızın, CHF iktidârını eleştirmekle yetinmektedir. Bu bakımdan Osman Okyar, resmî görüşle karşıt tezleri telif etmeye çalışan bir konumda kalmıştır. Bu poziyon, her zaman, CHF iktidârı ile İnönü Hükûmeti'ni eleştiri odağı hâline getirir. Bunun örneklerini daha önce de görmüştük.

Yazarlar, SCF'nin oluşumunda Atatürk'ün yegâne karar sâhibi olduğunu vurgularken, yeni girişimin başarısızlığının altında yatanın da, Atatürk'ün "sert ve radikal" karârı olduğuna değinmektedirler. Aksine, "sabır ve politik ihtiyat" söz konusu olabilse, girişimin başarı şansı artabilirdi. Fakat böyle olmadığından, "de-

---

300 Tûran, **age**, s. 305.

301 Tûran, **age**, s. 309.

302 Tûran, **age**, s. 311.

303 Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları**, (Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997.

mokratik çığır, iki parti arasında sert çatışma şeklini alarak, beklenen ve kaçınılmaz olan menfî sonuca doğru yol aldı."

Yazarlar bu konuda şu sonuca varıyorlar:

> "Şâyet Mustafa Kemâl [Atatürk], çok-partili demokratik rejime geçişe karar verirken, 1930 yılında, bunun karşılaşacağı engeller üzerinde yakınları ile daha sıkı bir biçimde danışmak ve kafa yormak olanağı bulsa idi, belki de geçişin âni yapılması yerine yumuşak olmasını sağayan bir formül bulurdu ve böylece kalıcı olmasını şüphesiz arzu ettiği demokratik rejimin zamân içinde adım adım gerçekleştirilmesini sağlardı."

Yazarlar, SCF'nin âkıbetini ise şuna bağlıyorlar: SCF'nin "başarısızlığa uğraması konusunda Mustafa Kemâl [Atatürk] ile Ali Fethi [Okyar] arasında çıkan belli başlık anlaşmazlık, Türkiye'nin çok-partili demokrasisinde, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl [Atatürk] Paşa'nın rolü etrâfında çıktı."[304]

Yazarlar, SCF'yi, başka yazarların değerlendirmelerinden hareketle yorumlamayı tercih etmişlerdir. Burada dikkat çekici olan nokta, yazarların bu konudaki görüşleri, "Atatürk'ün siyâsal inançları hakkında aykırı görünen tezler" ile "toplumumuzda büyük çoğunluğun Atatürk hakkında beslediği düşünceye uygun olan" görüşler şeklinde ayırt etmeleridir.[305] Yazarlar, kendilerince "aykırı tez"leri özetledikten sonra, bunlara "inanmanın mümkün olmadığını sanıyoruz" demekle yetinmişler ve böylece söz konusu tezlerin neden yanlış olduklarını kendilerince anlatmışlardır![306]

Yazarların bir tezin doğruluğu ya da yanlışlığı konusundaki akademik kıstası, "inanç", "mümkün" ve "sanmak" kelimeleri olunca, bu tez(ler)in dayandığı argümanlara karşı argüman kullanma yöntemi anlamını yitirmektedir. Burada esas olarak ortaya koymaya çalıştığım tez de zâten bundan ibârettir ve yazarların kitabı, tezimin haklılığının bir başka örneğini oluşturmaktadır. Burada yazarlar, sâdece kendi siyâsal eğilimlerine uygun buldukları görüşleri doğrulamakta, aksi bulduklarını ise yanlışlarken, yalnızca bu ifâdeleri kullanmaktadılar. Bu, kesinlikle târih disiplinine âid bir metod değildir! Nitekim, yazarlar, Çetin Yetkin'in görüşle-

304 Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **age**, s. 8-9 ve 48-49.

305 Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **age**, s. 164-165.

306 Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **age**, s. 165-167.

rinden söz ederken de, bu kez "söz konusu görüşlerinde sağduyu ve iyiniyeti aksettirdiği"ni belirtme ihtiyâcını duymuşlardır. Akademik bir tezin "sağduyu" ve "iyiniyet" gibi sözcüklerle nitelendirilmesi ve yalnızca bu ifâdelerle övülmesi,[307] akademik standardın niteliğini göstermesi bakımından düşündürücüdür!

Yazarlar SCF'nin âkıbetini kendilerince değerlendirmekten uzak kalırken, bu süreçte gelişen olayları yinelemekle yetinmişlerdir.[308] Yazarlara göre, sürecin sona ermesinden sonra, Atatürk, yeniden tek-partili rejime geri dönmek zorunda kalmış, fakat rejim ilk hâline göre oldukça yumuşamıştır. Atatürk, bu sonuca rağmen, yeniden partiler rejimi kurmak yolundaki düşüncesinden de vazgeçmemiştir. Bu iddiâ, hatırlanacağı gibi, öncelikle İnönü'nün anlattıkları ve daha sonra da olgularla uyumsuzluk hâlindedir. Yazarlara göre, "toplumda şartlar ve davranışlar henüz olgunlaşmadığı için deneme tutma"mıştı.[309] Yazarlar, metinlerinde SCF'nin âkıbetinde muhalefet partisini siyâsal sorumluluktan uzak tutmakla birlikte, bu saptamaları ile sonucun toplumsal olgunlukla ilgili olduğuna işaret etmiş olmaktadırlar. SCF'nin bir "deneme" olduğu da ifâde edilmektedir. Yazarlara göre, muhalefet partisinin iktidâra gelme ihtimâlidir ki, Atatürk'ü karârından döndürmüştü. Ancak Atatürk eski karârından dönmemişti. Yazarlara göre, SCF sonrasındaki tek-parti rejimi, bu bakımdan ilki ile kıyaslandığında, hayli yumuşamıştı. Yazarlara göre, Mecliste açık tartışmalar ve görüşmeler için bağımsız milletvekillerine yer verilmişti. Ancak yazarlar, bu Meclis döneminde en azından SCF dönemi gibi açık bir Meclis tartışmasından örnekler ver(e)memektedirler. "Meclisin eskisine nazaran daha çok konuşulan ve tartışılan bir Meclis yapmak üzere bağımsız adaylara yer ayırarak, Meclise girmelerini sağladı" saptamasını doğrulayacak Meclis tartışmalarından örnekler verilinceye dek, bu saptama hep sorgulanmaya muhtâç olacaktır. Bilindiği gibi, 1931 milletvekili genel seçiminde toplam 22 seçim bölgesinde 30 adaylık yer, bağımsız milletvekilleri için açık bırakılmıştı. Bu yerler için toplam 194 aday başvurmuştu. İçlerinde SCF'ye katılmış kişiler de vardı: *Ya-*

307 Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **age**, s. 169.

308 Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **age**, s.171-190.

309 Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **age**, s. 179.

rın gazetesinin sâhibi Ârif Oruç,[310] Gâlip Kemâlî Söylemezoğlu,[311] Kâzım Karabekir[312] ile Refet Bele,[313] İstanbul'dan, Hüseyin Avni[314] Isparta'dan ve Câfer Tayyar Eğilmez[315] de Tekirdağ'dan aday olmuşlardı. Ama hiçbiri seçilemedi! Bağımsız milletvekili seçilen toplam ancak 20 aday vardı. Bağımsız 30 adayın seçilmesi bile mümkün olamamıştı! Seçilenlerin de tam yarısı kısa sürede CHF'ye katıldılar. Mecliste yalnızca on bağımsız milletvekili kalmıştı. İzmir milletvekili Halil Menteşe bunlardan biriydi.[316] Yine İzmir milletvekili Hüsnü Kitapçı ile Kocaeli milletvekili Sırrı Bellioğlu'nun adını da anmak gerekir.[317] Görüldüğü gibi, gerçek muhaliflerin bu siyâsal süreç sonunda Meclise katıldıklarını belirtmek imkânsızdır. Bu dönemde yapılan ara seçimlerde de muhalif isimlerin milletvekili yapıldığını ileri süremeyiz.[318] Hele CHF içinde "Müstakil Grup" oluşturulduğu yönündeki saptama ise, hepten yanlıştır! Müstakil Grup, İsmet İnönü'nün Cumhurbaş-

---

310 Ârif Oruç'a ileride sık sık değirme fırsatı bulacağım.

311 Gâlip Kemâlî Söylemezoğlu, Heyeti Mahsusa karârı ile devlet hizmetinden çıkarılmıştı. Bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 161-163.

312 Kâzım Karabekir, 1926 İzmir Suikastı dâvâsında İzmir'de Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanmış ve beraat etmişti; fakat hem ordudan çıkarıldı, hem de siyâsal hayattan tamâmen tasfiye edildi.

313 Refet Bele, 1926 İzmir Suikastı dâvâsında İzmir'de Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanmış ve beraat etmişti; fakat hem ordudan çıkarıldı, hem de siyâsal hayattan tamâmen tasfiye edildi.

314 Birinci TBMM'de İkinci Grubun liderlerindendi. Bir daha milletvekili seçilemedi ve siyâsal hayattan uzaklaştırıldı.

315 Câfer Tayyar Eğilmez, 1926 İzmir Suikastı dâvâsında İzmir'de Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanmış ve beraat etmişti; fakat hem ordudan çıkarıldı, hem de siyâsal hayattan tamâmen tasfiye edildi.

316 Halil Menteşe'nin, seçimden önce, 17 Nisan 1931 târihinde, Cumhurbaşkanı'na yazdığı kişisel mektup için bkz. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/1 2 20].

317 Hüsnü Kitapçı, CHP'nin 1939 yılında yapılan kurultayında değiştirilen parti tüzüğüne göre kurulan CHP Müstakil Grubu İdâre Heyeti üyesi olacaktır. Kitapçı'nın bu konumu 1943 yılı kurultayında da sürecektir. Ancak bu kurultayda Kitapçı, CHP Umûmî İdâre Heyeti üyesi olacaktır! Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD,** (1. Cild), s. 89, 91, 299, 309 ve 328.

Sırrı Bellioğlu, İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında asker ve sivil kişilere hükûmetin izlediği dış politikayı eleştiren mektuplar gönderdiği gerekçesi ile Divânı Harb'de yargılanacaktır. Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD,** (1. Cild), s. 484.

318 1933 yılında Konya milletvekili seçilen Ali Fuat Cebesoy, belki bu hükme istisnâ olabilecek yegâne isimdir. **Türk Parlamento Târihi,** (4. Dönem: 1931-1935), (1. Cild), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 3-48. Cebesoy da, 1926 İzmir Suikastı dâvâsında İzmir'de Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanmış ve beraat etmişti; fakat hem ordudan çıkarıldı, hem de siyâsal hayattan tamâmen tasfiye edildi.

kanlığı dönemine âid bir uygulamadır-ve kendi Başbakanlığı dönemindeki görüşünün aksidir![319]

Yazarlar, 1924 Anayasası'na göre parti kurmanın serbest olduğunu belirtirken haklıdırlar; fakat "1930-1938 döneminde siyâsî ve hukûkî sahada gevşeme söz konusu oldu" saptamasında bulunurken, epey mübâlağa etmektedirler. Yazarların gözden kaçırdıkları nokta, daha önce de değinme fırsatını bulduğum gibi, 1938 yılının Haziran ayında Cemiyetler Kânunu'nda yapılan bir değişiklikle, siyâsal parti kurmanın Dâhiliye Vekâleti'nin iznine bağlandığıdır. Bu târihte Atatürk henüz hayatta idi! Kitap neşredilmesi ve gazete çıkarılması hakkındaki sansür hafifledi saptaması da benzer şekilde sorgulanmaya muhtaçtır: 1938 yılının Haziran ayında Matbuat Kânunu değiştirildi.[320] Yazarlar, basının 1930 sonrasında daha serbest olduğunu gösterecek ölçüde verileri de nedense vermek ihtiyâcını duymamışlardır!

Diğer yandan, kitapta, Atatürk'ün CHF Kâtibi Umûmîsi Recep Peker'e 1935 yılında CHF'de yapısal değişiklik yapılması konusunda tepki göstermesi vurgulanırken, Peker'in 1931 yılında, tam da SCF'den sonra, CHF Kâtibi Umûmîsi olmasının Atatürk tarafından gerçekleştirilmiş olmasına hiç değinmemektedirler! Atatürk, 1936 yılında bu makâma Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'yı getirdi-fakat Peker beşbuçuk yıl Atatürk'ün partisinin Kâtibi Umûmîsi olarak Atatürk'ün yanında görev yaptıktan sonra![321]

Görüldüğü gibi, tek-partili rejimin farklı dönemlerinde Atatürk'ün belirli politikalarına işâret ederek, diğerlerini görmezden gelmek ve sonunda Atatürk'ün ne düşündüğü konusunda kendince "mâkûl" görüşler ileri sürmek de, akademik bir metin yaratmak için son derece yetersizdir.[322]

Nitekim yazarlar, tek-parti rejiminin vesâyetçi niteliği konusunda en sonunda Duverger'e mürâcaat etmek zorunda kalmak-

---

319 CHP Müstakil Grubu için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD,** (2. Cild), s. 72-82.
Burada kısaca değinmek gerekirse, SCF, muhtemelen Müstakil Grup olarak tasarlanmıştı. SCF'nin misyonu bir çeşit Müstakil Grup oluşturmaktı. Bu gerçekleşmediğinde ise, partinin misyonu tamamlanmıştır.

320 Bu konuya ileride (Üçüncü Bölüm'de) yeniden değineceğim.

321 Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **age**, s. 178-182. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", **Toplumsal Târih,** Sayı: 118, (Ekim 2003), s. 74-79.

322 Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **age**, s. 182.

tadırlar. Metinde vurgulanan husus, 1945 yılındaki rejim değişikliğinin de, yalnızca İsmet İnönü'nün değil, fakat asıl Atatürk'ün temellerini attığı bir dönüşümün doğal sonucu olduğu yolundadır.[323]

Yazarlar, metinlerinde öncelikle karşı görüşleri eleştirerek, kendi değerlendirmelerini yapmaya çalışmaktadırlar. Karşı görüşlerin yeterli ölçüde temellendirilmediğinden ve yalnızca kişisel görüşleri içerdiğinden söz eden yazarlar, kendi görüşlerini ise, karşı görüşlerin doğru olmadığını belirttikten sonra, sâdece açıklamakla yetinmektedirler. Yazarların ileri sürdükleri tezlerin doğruluk derecesini ölçecek bir temellendirme aslâ söz konusu değildir. Yazarların ana tezi, Atatürk'ün çok-partili bir demokrasi kurmak konusundaki samimîyeti ve arzusudur. O, Okyar'ı da bu konuda desteklemiştir. Fakat Okyar'ın partisi iktidârı tehdit eder bir vaziyet alınca, ister istemez pozisyonunu değiştirmek zorunda kalmıştır. Yazarlar, bu noktada takılıp kalmakta ve SCF'nin *niçin* fesh edilmek zorunda kaldığını açıklayamamaktadırlar. Osman Okyar, babasının anılarında gerçeklerin ortaya çıktığını yazmakla yetinmiştir. Fakat kendisinin iktidâra yönelik eleştirileri, babasının anıları ile karşılaştırıldığında, hem zayıf, hem de tutarsızdır.

Hakkı Uyar: Tek-Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi

Hakkı Uyar, 1998 yılında yayınlanan kitabında,[324] SCF'ye de kısaca değinmektedir. Uyar, SCF'nin öyküsünde, "hâriç"e karşı olan duyarlılığı yansıtmaktadır. Bunu kuvvetli bir vurgu ile yaptığını söyleyebiliriz. Türkiye'nin yurt dışındaki imajı, SCF'nin kuruluşunda önemli bir faktör olarak göze çarpmaktadır. Uyar, SCF'nin öyküsünde resmî görüşün temel tezlerini sorgulamakta ve iktidâra hayli eleştirel yaklaşmaktadır. SCF'nin toplumsal desteğinin iktidar üzerindeki sarsıntılarına yer verdiği analizinde, Uyar, SCF hakkında son tahlilde resmî olmayan görüşlerin ağırlık kazandığı bir resim çizmektedir.

---

323 Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **age**, s. 183-186.

324 Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitaplar, İstanbul, 1998.

Abdülhamit Avşar: Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası

Abdülhamit Avşar, 1998 yılında yayınlanan kitabında,[325] dönemin basınından yola çıkarak, SCF öyküsünün basın aracılığıyla bir analizini sunuyor. Avşar'ın analizinin esas tezi, SCF'nin âkıbetinin, iktidarda olsun, muhalefette olsun, esas olarak basının karşılıklı pozisyonunun bir sonucu olduğu yolundadır. İktidar ile muhalefet arasındaki gerginliği, karşılıklı basın polemikleri, saldırı ve savunmaları eşliğinde sunmaya çalışan Avşar, iktidar basınında gözlenen saldırganlığın, bizzat Atatürk'ü derinden etkilediğini ve bunun sonucunda da SCF hakkındaki nihâî karârın alındığı yolundaki tezini vurgulamaktadır. Avşar, bir yandan da, resmî görüşün aksine, SCF'nin savunma pozisyonundaki haklılık payının altını çizmeye çalışmıştır. Bu bakımdan, her ne kadar zaman zaman dönemin iktidârının resmî tezlerini yinelese ve bu tezleri haklı da bulsa, Avşar, çalışmasının tamâmında iktidârı ve resmî görüşlerini sorgulayan bir tutum da almaktadır. Bu bakımdan Avşar'ın çalışması genel olarak dengeli olarak nitelendirilebilir.

Metin Heper: İsmet İnönü

Metin Heper de 1999 yılında yayınlanan kitabında[326] vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin tipik formülasyonuna başvurmuştur. Buna göre, demokrasi, Cumhuriyetin temel amacıydı ve "iki demokrasi deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanması" da bunu göstermektedir.[327]

---

325 Abdülhamit Avşar, **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998. Avşar'ın basın çalışmasının yetersizliğinin, özellikle de İzmir basınına karşı gösterdiği ilgisizliğin eleştirisi için bkz. Taner Bayazıt, "İzmir'de Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basın Üzerine Düşünceler", **Târih ve Toplum,** Sayı: 98, (Şubat 1992), s. 54-56.

326 Metin Heper, **İsmet İnönü,** (Yeni Bir Yorum Denemesi), (Çeviren: Sermet Yalçın), Târih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

327 Heper, **age**, s. 131. Metin Heper'in kitabı hakkında Aykut Kansu'nun sert eleştirisine dikkat çekmekle yetiniyorum: Aykut Kansu, "Yeni Bir Yorum denemesi ve Otoriter Dünyâ Görüşü", **Birikim,** Sayı:127, (Kasım 1999), s. 73-89.

Şükrü Karatepe: Tek Parti Dönemi

Şükrü Karatepe, 2001 yılında yayınlanan kitabında,[328] SCF'ye de kısaca değinmektedir. Yazarın SCF değerlendirmesi, kitabının tümüne sinen sert bir iktidar eleştirisinin yansımasını dile getirir. Yazarın temel yaklaşımı, gelişmelerde SCF'nin siyasal sorumluluğunu değil de, iktidârın tercihlerini ele almasıdır. Bu bakımdan kapsamlı bir iktidar eleştirisine de yer verilmeden, SCF'nin siyâsal mücâdelesi âdetâ yeniden, ama bu kez muhalefetin haklılığı temelinde anlatılmaktadır. Karatepe'ye göre, SCF'nin âkıbetine, toplumsal muhalefetin gücü neden olmuştu. İktidârın bu gerçeği algılamasından sonradır ki, sürecin gelişimi tâyin edilmişti.[329]

Fahri Sakal: Ağaoğlu Ahmed Bey

Fahri Sakal, 1999 yılında yayınlanan kitabında,[330] SCF öyküsüne de yer vermiştir. Son yıllarda Ahmet Ağaoğlu üzerine yapılmış araştırmalarda, Ağaoğlu'nun SCF mâcerâsı üzerinde genellikle pek az durulmaktadır.

Yazar, farklı görüşleri birlikte yansıtmaya gayret göstermiştir. Sakal, genellikle Ağaoğlu'nun anılarından kaleme aldığı metnin kurgusunda, muhalefetin tezlerine ve açıklamalarına geniş yer vermek sûretiyle, iktidârın söylemini bir miktar sorgulamak istemiş gibi görünmektedir.[331]

Ufuk Özcan: Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği

Ufuk Özcan, 2002 yılında yayınlanan kitabında,[332] o zamâna kadar ortaya konulan en azından bâzı iddiâların "tartışmalı" ol-

328 Şükrü Karatepe, **Tek Parti Dönemi,** İz Yayıncılık, İstanbul, 2001.

329 Karatepe, **age,** s. 32-37.

330 Fahri Sakal, **Ağaoğlu Ahmed Bey,** TTK Yayınları, Ankara, 1999.

331 Sakal, **age,** s. 48-63.

332 Ufuk Özcan, **Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği,** (Yüzyıl Dönümünde Batıcı Bir Aydın), Donkişot Yayınları, İstanbul, 2002.

duğunu belirtiyorsa da, bu sorgulamasını sürdürmemektedir. Ağaoğlu'nun siyâsî görüşlerinin konjonktürel niteliği üzerinde de vurgu yapan metin, SCF konusunda resmî görüşten farklı bir tutum almak çabası içine girmektedir. Ancak bunu yaparken herhangi bir temellendirme ihtiyâcını duymamıştır.[333]

Ufuk Özcan'ın kitabında da *niçin* sorusu, "SCF, gerek devlet organlarının işleyişi üzerinde bir denetim ve denge mekanizması oluşturmak, gerekse rejime karşı toplumun nabzını ölçmek amacıyla, bizzat Atatürk tarafından gündeme getirilmiş, güdümlü bir tarzda kurulmuştur" şeklinde yanıtlanmaktadır.[334] Bu ifâdede de, ikili bir amaç söz konusudur: Öncelikle bir denetleme misyonu gündemdedir. Ayrıca, "rejime karşı toplumun nabzını ölçmek" gibi, muhalefet partisinden bir başka beklenti daha bulunmaktadır. Anlaşılan iktidar, toplumsal desteğinin ve siyâsal meşrûiyetinin derecesini ölçebilmek için, siyâsî bir seçenek oluşturmayı uygun görmüş olmalıdır. Fakat bunun riskleri hiç hesâba katılmamış gibi görünmektedir. Diğer yandan, iktidar bu testin sonucunda, gerçekten de toplumsal desteğinin vâr olduğunu ya da yeterli olduğunu anlarsa, bu sonuçtan ne elde edebilecektir; ya da bu türden bir desteğinin olmadığını/kalmadığını fark ederse, bu takdirde ne yapacaktır sorularına da bir yanıt vermek gerekir. Her iki hâlde de muhalefete yer olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Eğer desteği yoksa, bu iktidar açısından tehlikeli bir durumdur ve muhalefetin böyle bir ortamda kendisine seçenek oluşturması tehdidine katlanamaz. Yok eğer yeterli ölçüde destek bulduğunu düşünüyorsa, bu takdirde de muhalefetin varlık nedeni ortadan kalkmış demektir. Muhalefet, test görevini tamamlandığından, varlığına son verilebilir; ya da muhalefet zâten cılız kalacağından hayâtına devâm edebilir.

Yazar, SCF'nin kurulmasında birkaç farklı amaç daha belirtmektedir:

> "Yeni parti, toplumun rejimin ve reformlar karşısında tepkisinin test edilmesine olanak sağlayacaktır. Bu, rejimin dayanaklarının sağlamlaştırıl-

---

Burada ele almadığım (doğrudan Ahmet Ağaoğlu'nu konu alan) bir başka metin için bkz. Gülseren Akalın, **Türk Düşünce ve Siyâsî Hayâtında Ahmet Ağaoğlu,** (Yayınlanmamış doktora tezi), (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Târihi Enstitüsü), Ankara, 1999.

333 Özcan, **age**, s. 226-236.

334 Özcan, **age**, s. 226 ve 228.

> masi yolunda bir adımdır. Ayrıca, yeni parti, iktidar partisine çekidüzen verilmesi için bir mekanizma oluşturacaktır. (...) Atatürk, iki fırka arasında doğacak olan yapay siyâsal gerilimden yararlanarak, Meclis ve parti içi disiplini sağlamayı, CHF içindeki liberal-muhalif tortuları arındırmayı hedeflemiş olmalıdır. Muhalif partinin kapanmasından sonra, bu hedefler başarıyla gerçekleştirilecektir."[335]

Bu analizin de tartışılmaya muhtaç noktaları bulunmaktadır: Öncelikle, ilk görüşü yukarıda sorgulamıştım. İktidar partisine "çekidüzen" vermek için illâ da bir muhalefet partisine ihtiyaç olduğu görüşüne katılmak güçtür. Eğer rejim dayanaklarını sağlamlaştırma yoluna girmek istiyorsa, bunu bir muhalefet partisi olmadan da çok daha kolay ve etkin bir şekilde gerçekleştirebilirdi. Bunun için bütün imkânlara sâhipti. Atatürk'ün Mecliste ve CHF içinde "disiplin" sağlamak gibi bir sıkıntısı olduğunu düşünmek için de herhangi bir neden bulunmamaktadır. Gerek Mecliste ve gerekse CHF içinde zâten siyâsî disiplin sorunu bulunmuyordu ki, bu türden bir girişim söz konusu olabilsin. Bu türden bir tezin ciddî olarak tartışılabilmesi için, öncelikle gerek Mecliste, gerekse CHF içinde (CHF Meclis Grubu'nda ve CHF taşra örgütlenmesinde) sık ve yoğun disiplinsizlik örnekleri göstermek gerekir. Bilebildiğimiz kadarı ile bu yönde hiçbir örnek yoktur! Ayrıca, zâten resmî görüşe göre, CHF ile Meclis içinde mevcut olduğu belirtilen kaskatı siyâsal disiplin, iktidar açısından, muhalefetin oluşumu için yaratılan meşrû gerekçeyi gündeme getiren şikâyet konusudur! Burada da tutarsızlık gâyet açıktır.

Özcan'ın bir başka saptaması olan ve CHF içindeki liberal muhalefetin tasfiyesine yönelik bir girişim olarak SCF'nin öngörüldüğü yolundaki görüşünü de tartışmalıyız: Bir kere bu yönde bir muhalefetin olduğunu gösteren somut örnekler yine bilebildiğimiz kadarı ile hiç yoktur. CHF içinde liberal bir muhalefetten söz etmek mümkün değildir. Olsa olsa İsmet İnönü Hükûmetleri'ne karşı bir muhalefetten söz edilebilir ki, bunun mutlaka liberal olması da gerekmez. Ayrıca, CHF içindeki liberal muhalifler, bir elin parmağını geçmeyecek sayıda siyâsetçiden oluşuyordu da denilebilir. Diğer yandan, Özcan'ın metninde liberal muhalefet olarak ta-

335 Özcan, **age**, s. 228.

nımlanan siyâsetçiler, belki kendilerini liberal olarak tanımlamış olabilirler. Fakat kesinlikle muhalif olarak tanımlamıyorlardı. Öyle ki, SCF kurulduğunda, gerek Fethi Okyar, gerek Ahmet Ağaoğlu, bu girişime biraz da gönülsüz katılmak zorunda kalmışlardır. Diğer milletvekileri de öyle. Zâten bu gönülsüzlük ve çekingenliktir ki, SCF'nin milletvekili sayısını iki elin parmağı bir sayı ile sınırlayacaktır! Ahmet Ağaoğlu, sanırım dönemin liberal görüşünü sembolize eden siyâsetçi olarak dahi, SCF'ye biraz da arkadan iteklenerek katılmıştır. Ayrıca, muhalefete katılanlar, muhalif kimliklerinden çok, Atatürk'e yakın siyâsî kimlikleri ile SCF içinde yer almışlardır. Öyle ki, pek çok siyâsetçi yeni parti içinde bulunmamak için epey mücâdele etmek ve direnç göstermek zorunda kalmıştır! Eğer bu kadarcık küçük ve kimsenin dikkatini çekmeyen liberal bir muhalefetten kurtulmak istenmişse, bu bir muhalefet partisi olmaksızın da kolayca gerçekleştirilebilirdi. Nitekim, SCF mâcerâsından sonra, bu liberal tortu, yine tek-parti içinden kolayca çıkarılıp atılacak ya da atılmış olanlar bir daha geri alınmayacaktır. Bütün bu sonuçlar için SCF'ye ihtiyaç olduğu ise, hayli tartışmaya açık bir siyâsal taktik olarak hâlâ sorgulanmaya ihtiyaç gösterir. Kanımca bu görüşün de tutarlılık payı düşüktür.

Özcan, metninde, SCF'nin sınıfsal analizi tartışmalarına da değiniyor. "SCF'nin geleneksel taşralı köylü-eşraf-tüccar koalisyonunun çıkarlarını yansıttığı iddiâsı tartışmalı bir iddiâdır" demektedir.[336] Partinin kuruluş tarzı itibârı ile herhangi bir toplumsal dayanaktan yoksun olduğunu belirtmekle birlikte, yazar, "rejim düşmanı", "gerici" olduğuna ilişkin iddiâları da sorgulamaktan yana bir eğilim içine giriyor.[337] Fakat yazar bu konuları temellendirmekten hayli uzak bir tartışma içindedir.

İhsan Sabri Balkaya: Ali Fethi Okyar

İhsan Sabri Balkaya'nın kitabı 2005 yılında yayınlandı.[338] Kitap, Okyar'ın biyografisi temelinde askerî ve siyâsî hayâtını an-

336 Özcan, **age**, s. 226.

337 Özcan, **age**, s. 226.

338 İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar**, TTK Yayınları, Ankara, 2005.

latmaktadır. Yazar, kitabının önemli bir kısmını da SCF'nin öyküsüne ayırmıştır.[339] Ne var ki, yazar, Fethi Okyar'ın yaşamının bu kısa, ama önemli dönemine ilişkin tasviri bir anlatımdan ileri geçmemeyi tercih etmiştir. Yazar, kitabında hiç soru sormadığı gibi, literatürde tartışma konusu olmuş olan konuları da görmezden gelmeye özen göstermiştir. Kitap, konunun bir analizi olmak yerine, literatürden alınan değişik bilgilerin ardı ardına sıralanmasından oluşmaktadır. Bir analiz çabasından uzak durduğu gibi, herhangi bir tartışmadan da özenle kaçınmaktadır. Kitabın zikre değer tek özelliği ise, Fethi Okyar'ın Nermin Kırdar'ın elinde bulunan özel arşivinden alınan bâzı küçük bilgilerdir.[340]

Cem Emrence: 99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası

Cem Emrence'nin kitabı, ilk hâli 2000 yılında tamamlanmış yüksek lisans tezi olup, yayın târihi 2006'dır.[341] Yazar, kitabında, SCF'nin toplumsal muhalefetinin başarısında görülen değişik faktörleri ele almaktadır. 1929 ekonomik buhrânının özellikle Türkiye'nin farklı bölgeleri üzerindeki farklı etkilerinin ön plâna çıkarılması, kitabın tamâmına damgasını vurmuştur. Emrence, kitabında, SCF'nin farklı bölgesel düzeylerdeki göreli yüksek siyâsal başarıları ile ekonomik krizin bu bölgeler üzerinde yarattığı yine göreli yüksek olumsuz sonuçlar arasında doğrudan bir bağlantı ve ilişki kurmaktadır. Bu yaklaşım, yazarın metnini oluşturan temel ilişkiyi yansıtmakta ve son derece başarılı bir sonuca ulaşmaktadır. Bu yaklaşım ilke olarak yeni olmamakla birlikte,

---

339 Balkaya, **age**, s. 240-344.

340 Balkaya, **age**, s. 336-339.

341 Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Yüksek lisans tezinin kısa bir özeti için bkz. Cem Emrence, "Politics of Discontent in the Midst of te Great Depression: The Free Republican Party of Turkey (1930), **New Perspectives on Turkey,** Nummer: 23, (Fall 2000), s. 31-52. Ayrıca bkz. Cem Emrence, "Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930)", **Modern Türkiye'de Siyâsî Düşünce: Liberalizm,** (7. Cild), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 213-216.

yazar, söz konusu ilişkinin olgusal düzeyde işlenmesini mükemmel bir şekilde başarmıştır.[342]

* * *

Buraya kadar, SCF'ye ilişkin literatürü, epey de kritik ederek, gözden geçirmeye çalıştım. Kritiklerime "Sonuç"ta da devâm edeceğim. Şimdi sıra artık SCF hakkındaki belgeleri gözden geçirmeye geldi. Bunu hem kronolojik, hem de tematik olarak yapmaya çalışacağım. Belgelerin oluşturduğu belirli bir kronoloji ve temalar üzerinden, zaman zaman literatüre de geri dönerek, ama asıl belgelerin analizine ve değerlendirmesine yer vereceğim. Okuyucu bundan sonraki üç bölüm boyunca bu yöntemin izlendiğini görecektir. Dördüncü bölüm ise, bir başka döküman kapsamında, SCF'nin taşra teşkilâtının sosyolojisinin analizine ve değerlendirmesine ayrılmıştır.

342 Okuyucu, kaynakçada gözüne ilişecek olan yayınlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerinin analizine burada yer vermediğimi sanırım fark edecektir. Bu tezler, bir bütün olarak, yeni bir yaklaşım içermedikleri ve büyük ölçüde de yeni bilgiler ihtivâ etmekten uzak kaldıkları için, analize değer değildirler. Üniversitelerimizde üretilen bilimsel bilgiyi ve üniversitelerimizin akademik seviyesini analiz edebilmek için ise, bu ve benzeri bütün tezlerin değerlendirilmesine âcilen ve gerçekten de ihtiyaç vardır!

BİRİNCİ BÖLÜM

İktidar ve Muhalefetin Oluşumu

Yarın Gazetesi Hakkında Tâkibat Talepleri *(27 Mart/8 ve 9 Nisan 1930)*[1]

Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt,[2] 27 Mart 1930 târihinde, Başvekâlet'e yazdığı bir yazıda, *Yarın* gazetesi[3] hakkında tâkibat yapılabilmesi için izin istiyordu. İddiâya göre, gazetenin 9 Mart 1930 târihli ve 84. sayısında yayınlanan "İbret ve Hayret" adlı makâle, "hükûmetin mânevî şahsiyetini tahkir mâhiyetinde" bulunmuş ve Türk Cezâ Kânunu'nun 160. maddesi gereğince, ma-

---

1 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Başbakanlık Muâmelât Genel Müdürlüğü Kataloğu (BMGMK),** [Katalog Numarası: 30 10/86 567 14].

2 Hakkı Uyar, kitabında, Mahmut Esat Bozkurt'un Adliye Vekili olduğu dönemde benzer dâvâ açma girişimlerinden hiç söz etmemektedir. Bkz. Hakkı Uyar, **"Sol Milliyetçi" Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, Büke Yayınları, İstanbul, 2000.

3 **Yarın** gazetesi, 1929 yılının son günlerinde, Ârif Oruç tarafından (yeniden) yayınlanmaya başlanmış olmalıdır. Abdülhamit Avşar, 9 Aralık târihini vermektedir. Gazetenin tirajı SCF döneminde 80.000'e kadar çıkacaktır. Avşar, **age**, s. 28 ve 30; Hıfzı Topuz, **Yüz Soruda Türk Basını,** İstanbul, 1973, s. 145. **Yarın** gazetesinin bu dönemdeki faaliyeti ayrıntılı bir şekilde yeterince incelenmemiş olmakla birlikte, Ârif Oruç'un Bulgaristan'daki yayın faaliyetleri bilinmektedir. Bkz. Tek-Parti Yönetimine Yurtdışından Muhalefet Eden Bir Yayın Organı: **Ârif Oruç'un Yarın'ı (1933),** (Hazırlayan: Mete Tunçay), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991. (Kitabın tanıtım yazısı için bkz. Cemil Koçak, "Yarın'ın Bugünü", **Birikim,** Sayı: 41, (Eylül 1992), s. 89-91). **Yarın** gazetesi, ilerleyen dönemde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF'nin) destekçisi bir pozisyon alacaktır. Bkz. Hakkı Uyar, **Tek-Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi,** s. 103-106 ve Avşar, **age**, s. 28-32.

kâle sâhibi "Ârif Oruç Bey ile gazete müdürü mesûlü ve mümessili hakkında" yasal tâkibat yapılabilmesi için, İstanbul Savcılığı TBMM Başkanlığı'ndan izin istemişti.[4]

TBMM Başkanlığı da, bu talep üzerine, dâvâ açılabilmesine onay veren 1 Nisan 1930 târihli yazısında, "700.000 Liralık verâset vergisi hakkında Yozgat mebusu A[hmet] Hamdi [Divanlıoğlu] Beyin vûkû bulan suâl takririne, Mâliye Vekili [Şükrü Saraçoğlu] Bey, 31 Mart 1930 târihinde, Meclisi âlide cevap vermiş ve meselede suistimâl olmadığını izâh etmişlerdir. Buna nazaran mezkûr gazetenin bu hususdaki neşriyâtı, Meclisin şahsiyeti mânevîyesine tecâvüz mâhiyetinde olduğu cihetle, hakkında tâkibâtı kânuniye ifâsını ricâ ederim efendim" diyecektir.[5]

Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, bu kez 8 Nisan 1930 târihinde, Başvekâlet'e yazdığı bir başka yazıda da, *Yarın* gazetesi hakkında tâkibat yapılabilmesi için izin istiyordu. İddiâya göre, gazetenin 7 Nisan 1930 târihli ve 112. sayısında yayınlanan "Bizi Men Edemezsiniz" adlı makâle, "hükûmetin mânevî şahsiyetini tahkir eder mâhiyette" bulunmuştu ve Vekâlet, Türk Cezâ Kânunu'nun 160. maddesi gereğince, yasal tâkibat yapılabilmesi için, TBMM Başkanlığı'ndan izin istiyordu.[6] İşlem âdetâ yıldırım sürati ile tamamlanacak ve yazı, yine aynı gün, 8 Nisan 1930 târihinde, Başvekâlet'ten TBMM Başkanlığı'na iletilecektir.[7] TBMM Başkanlığı da, hemen aynı gün, 8 Nisan 1930 târihinde, bu talep üzerine, dâvâ açılmasına onay verecektir.[8]

Yarın gazetesinde yayınlanan "Bizi Men Edemezsiniz" adlı makâlede şöyle denilmişti:

---

4 Yazı, Adliye Vekâleti Cezâ İşleri Müdürlüğü (Sayı: Umûmî/188 ve Husûsî/129) antetlidir.
Türk Cezâ Kânunu'nun 159. maddesi gereğince, TBMM'yi ve hükûmetin mânevî şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif edenler, bir yıldan altı yıla kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılıyorlardı. Fakat bu konuda tâkibat yapılabilmesi, yasanın 160. maddesi gereğince, Adliye Vekâleti'nin iznine bağlanmıştı.

5 Yazı, TBMM U[mûmî] Kalemi (Sayı: 3577) antetlidir. Ayrıca bkz. Walter Weiker, **Political Tutelage and Democracy in Turkey,** (The Free Party and Its Aftermath), s. 56-57.

6 Yazı, Adliye Vekâleti (Sayı: 242/175) antetlidir.

7 Yazı, Başvekâlet Muamelât Müdürlüğü (Sâdıra No: 6/1100) antetli olup, sûrettir.

8 Yazı, TBMM U[mûmî] Kalemi Evrak Kâlemi (Sayı: 232) antetlidir.
Avşar, kitabında, 10 Nisan 1930 târihli **Vakit** gazetesinden yaptığı alıntıda, bu ve benzer dâvâlara işâret etmektedir. Avşar, **age**, s. 29.

"Bizi Men Edemezsiniz...

Maalesef bu memleketin ve bu milletin siyâsî hayâtında bütün benliğini istismâr etmek isteyen bir zümre vardır. Bu zümre sandalyeden aslâ ayrılmak istemeyen ve dâimâ fenâlıklardan [fenâlıklara] devâm edenlerden mürekkeptir. Kendilerini bir kudret menbâı farz eden bu biçâreler, işte memleketi bugünkü hâle sokmuşlardır. Açlık ve sefâleti doğuran ve bu sefâletin karşısında gülümseyen çehreleri, emin olunuz, rûhunda ateşin cevherler bulunan, taşkın milliyet hislerile yaşayan bu millet aslâ affetmeyecektir.

Zulüm ve şiddet ancak muvakkat bir müddet için icrâyı saltanat edebilir. Şuur ve selim akla mâlik bir milletin huzûrunda, ezmek ve ezdirmek siyâseti tâkip edilirse, netice itibârile, hakikatleri ezenler mahvolurlar. Bir gün elbette bize fenâlık yapanlar cezâlarını bulacaklardır. İşte o zaman, bugün güle güle seyrettikleri gülünç mânâ ve mefhumsuz vaziyetleri acı acı idrâk edeceklerdir.

Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] devrinde haksızlık, kânunsuzluk aslâ sökmez. Nitekim büyük Gâzimizin milletin başında bulunması, bu hakikatlerin tahakkukuna en kuvvetli zamandır."[9]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, hemen ertesi gün, 9 Nisan 1930 târihinde, Başvekâlet'e yazdığı bir başka yazıda, *Yarın* gazetesinin yasaya aykırı olduğunu iddiâ ettiği yayınına ve Ârif Oruç'un tutuklu bulunduğuna değiniyordu:

"**Yarın** gazetesinin birkaç zamandan beri yaptığı neşriyattan dolayı, mesûl müdürü ve sâhibi imtiyazı Ârif Uruç [Oruç] Bey aleyhine kânûnî tâkibâta tevessül edilmiş ve kendisi adliyece tevkif altına alınmış olduğu ve bu vaziyet karşısında gazete neşriyâtından mesûliyet deruhte etmesine imkân kalmadığı cihetle, başka mesûl müdür göstermesi ve bunu gösterinceye kadar gazetesini neşredemeyeceği kendisine tebliğ edilmiş olduğu hâlde, bu tebligâta riâyet etmeyerek, 7 Nisan 1930 günü gazeteyi tekrar kendi imzâsile ve daha şiddetli ve hez[e]yânı âmiz yazılarla dolu olarak neşrettiği ve makâmı iddiâca dahi, Ârif Uruç [Oruç] Beyin mevkuf olmasına mebni, bu neşriyattan muatıp [muhatap] mesûl müdürsüz ve ihtirat hilâfına, gazeteyi çıkaran şahısların mevcûden iddiâ makâmına tevdi edilmeleri, Polis Müdürlüğü'nden talep edilmiş ve

9 Yazı, Dâhiliye Vekâleti Emniyeti Umûmîye Umum Müdürlüğü antetli ve sûrettir.

gazeteyi basan matbuaya [matbaaya] da, mevkuf bulunan bu mesûl müdürün imzâsile gazetenin intişârı câiz olamayacağından, bu sûretle tab'a devâm ettiği takdirde, kendileri hakkında da kânûnî tâkibat yapılacağı tebliğ edilmiş olduğu, İstanbul Vilâyeti'nden [Vâliliği'nden] bildirilmektedir."[10]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından, 9 Nisan 1930 târihinde, Başvekâlet'e yazılan bir diğer yazıdan, Ârif Oruç'un, *Yarın* dergisinin sorumlu müdürü iken, bu sırada tutuklandığı anlaşılıyor. Bununla birlikte, Kaya, yazısında, "tebligat hilâfına olarak neşredilen [*Yarın* gazetesinin] 7 Nisan 1930 târihli nüshasındaki 'Şemsettin Ertuğrul' imzâlı hez[e]yânâmiz" makâleyi de Başvekâlet'in dikkatine sunmaktaydı.[11]

SCF'nin kurulmasına sâdece dört aya yakın bir süre kalmışken, *Yarın* gazetesinin mâruz kaldığı bu siyâsî muamele, 1930 yılının bahar aylarında, siyâsî atmosferde bir değişiklik olmadığını bize bâriz bir şekilde göstermektedir. *Yarın* gazetesinin başına gelenler ile rejimin yumuşamaya başlama eğilimi arasında bir paralellik bulunmamaktadır. Demek ki, bulunmak zorunda da değildir! Bâzen literatürde iddiâ edilegeldiği gibi, tam bu dönemde *Yarın* gazetesinin yayınının, basında da serbestliğin bir parçası olarak değerlendirilmesinin ne denli yanıltıcı bir izlenim olduğu da, bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan, Başbakan İsmet İnönü'nün 20 Nisan 1930 târihli günlüğündeki nota bakılırsa, daha bu târihte, Cumhurbaşkanı ile Başbakan, "muhalif fırka intihâbı"nı ve "Fethi [Okyar] Beyin mu-

---

10 Yazı, Dâhiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü Şûbe Birinci K[ısım] 2, (Sayı: 1984/82-292) antetlidir.

"Yarın'a yalnızca 31 Mart 1930 târihli bir yazıda, İsmet [İnönü] Paşa Hükûmeti'ni yiyicilikle suçlaması üzerine cezâ verilmiş, gazete kapatılırken, Ârif Oruç da tutuklanmıştı. Ancak yapılan bu ağır ithâma karşın, Ârif Oruç'un bir aya mahkûm edilerek, gazetenin de sâdece bir gün kapatılması, o günkü ortamda herkesi şaşırtmıştı. Çünkü, uygulanan cezâ, yürürlükteki Matbuat Kânunu'nda öngörülen cezânın alt sınırıydı ve hükûmete yöneltilen suçlamanın reddi açısından, en az bu cezâ verilebilirdi. Nitekim bu karar, çeşitli çevrelerde, Ârif Oruç'un yazdıklarının doğru olduğu ve İsmet [İnönü] Paşa'ya karşı Mustafa Kemâl [Atatük] tarafından himâye edildiği söylentilerine yol açmıştı." Avşar, **age**, s. 29.

11 Yazı, Dâhiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü Şûbe Birinci K[ısım] 2, (Sayı: 1991/83-291) antetlidir. Yazı, aynı zamanda, bir önceki yazının ekidir.

"Ancak gazete bütün bu dâvâlardan ceza almadan kurtuldu." Avşar, **age**, s. 29. SCF dönemi boyunca **Yarın** gazetesi aleyhine hiçbir dâvâ açılmayacak, ama ondan sonra dâvâlar yeniden gündeme gelecektir. Avşar, **age**, s. 31.

halefet riyâseti"ni görüşmüşlerdir.[12] Bu not, bir muhalefet partisinin kurulması düşüncesinin, Âsım Us'un notlarında yazıldığı gibi,[13] yaz aylarının başında değil, fakat daha ilkbahar aylarında gündemde olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla, SCF'nin oluşum öyküsüne, SCF literatürünün hep yapageldiği gibi, 1930 yılının Temmuz/Ağustos aylarından değil, fakat hiç olmazsa ilkbaharından başlamak gerekir.[14]

Fethi Okyar-Atatürk Mektuplaşması ve Fethi Okyar'ın Mektubunun (Dikkatlerden Kaçan) Farklı Versiyonları *(9 ve 12 Ağustos 1931)*[15]

Yeri gelmişken burada belirtmeliyim ki, SCF hakkında yazılan bâzı eserlerde yayınlanan Fethi Okyar-Atatürk mektuplaşmasının orijinal metinlerinde bâzı maddî hatâlar bulunmaktadır.[16]

Elimizde bulunan tâmimin eklerinde, Fethi Okyar'la Ata-

---

12 İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973),** (1. Cild), (Hazırlayan: Ahmet Demirel), YKY, İstanbul, 2001, s. 148.

13 "17 Haziran 1930'da İsmet [İnönü] Paşa dedi ki: 'Gelecek intihâbatta bir muhalefet partisi de gelecek... Memleketi normal şekilde idâre için bu lâzım... Biz bunu yapamazsak, kimse yapamaz... Tecrübemiz, mâzimiz var... Bizi münâkaşaya mütehammil görmüyorlar. Halbuki biz tamâmen bunun aksini düşünüyoruz. Bu memlekette söze, yazıya karşı fazla bir hassâsiyet var... Bu hâl, geriliğin alâmetidir. Nasıl ki, Garb memleketleri münâkaşa ve mücâdeleye alışmış ise, biz de alışacağız. Ancak şimdilik fırka meselesinden bahsi muvafık bulmam... Daha birbuçuk sene var... Bir sene sonra görüşülebilir. Fethi [Okyar] Bey ile aramızda telâkki farkı vardır. Onun için başka bir fırka başına geçmesini düşündük. Fakat bilmiyoruz kabûl eder mi? Çünkü, ne de olsa bunda bir risk vardır.'" Us, **age,** s. 13-14.

14 Hayli eski bir târihe dek geri gitmek de mümkün olabilir: Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullan Suphi Tanrıöver, 13 Eylül 1930 târihli **Yarın** gazetesinde yayınlanan bir makâlesinde, Atatürk'ün "birbuçuk sene evvel bir muhalefet fırkası doğması için duyduğu arzuya muttali olmuştuk" demektedir. Okyar, **age,** s. 87. Ayrıca, Tevfik Çavdar da, bir yazısında, SCF'nin kuruluşunun Nisan ayına dek geri gidebileceğini belirtmektedir. Çavdar, bu târihe dikkat çeken az sayıdaki yazarlardan biridir. Çavdar, "Serbest Fırka", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** (8. Cild), İletişim Yayınları, s. 2054.

15 **BCA Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (1923-1950) (CHP K),** [Katalog Numarası: 490 01/435 1804 2].

16 Burada birkaç örnek vermek isterim: Ahmet Ağaoğlu'nun anılarında (tüm baskılarda) yer alan Fethi Okyar'ın mektup metninde ilk paragrafta bulunan "tahkik" sözcüğü "tâmik" olmalıdır. Bkz. Ağaoğlu, **age,** s. 7. Diğer yazarların (Cemâl Kutay, Çetin Yetkin, Abdülhamit Avşar) yayınladığı metinlerde de aynı yanlışlık söz konusudur. Bkz. Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar,** s. 428-429; Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı,** s. 249-251; Avşar, **age,** s. 265-267. Ayrıca, Çetin Yetkin'in kitabında yer alan metin sâdeleştirilmiştir.

türk'ün karşılıklı mektuplaşmasının hem taslaklarına, hem de orijinallerine rastlıyoruz. Ayrıca, mektupların basında yayınlanan metinlerine ve basında yayınlanan haberlere de yine tâmimin eklerinde yer verilmiştir. Fethi Okyar'ın 9 Ağustos târihli mektubunun orijinali ile kanımca basına iletilmek üzere hazırlanan metin ve basında yayınlanan metin arasında bâzı küçük ve genellikle önemsiz değişiklikler olduğu görülüyor. Anlaşılan, mektup basına verilirken, üzerinde son bir/iki düzeltme daha yapılmış olmalıdır. Değişik kaynaklar bu farklı metinleri zikretmişlerdir.

Kanımca, bu metinlerin karşılaştırılmasında ortaya çıkan en önemli farklılık; Fethi Okyar'ın anılarında da yer verdiği gibi, orijinal metinde yer alan "ayrı bir fırka ile siyâsî mücâdele sahnesine atılmak azmindeyim" ve "bu siyâsî azmimin" şeklindeki ifâdelerde yer alan "azim" sözcüğünün iki kez düzeltilmiş olmasıdır. Elimizde bulunan ve Fethi Okyar'ın imzâsını taşıyan orijinal metinde[17] ve Fethi Okyar'ın anılarında da yer verdiği mektupta, "azim" sözcüğü iki kez yinelenmişse de, basına dağıtıldığı izlenimini veren metinde, ilk cümledeki "azmindeyim" kelimesinin yerine "arzusundayım" sözcüğü kullanılmıştır. Ama bu metinde "siyâset azmi" ifâdesinin korunmuş olduğu görülüyor. Fakat Anadolu Ajansı tarafından dağıtılan metinde, her iki defâ da "azim" kelimesi yerine "arzu" kelimesi kullanılmıştır.[18] Nitekim, TBMM Yıllığı'nda yayınlanan mektup metninde de, her iki yerde "azim" sözcüğü geçmektedir. Ama "ihtiyâr edilen fedâkârlıklar" aynen kalmıştır.[19] Sanıyorum metinler arasında fark olduğu ya şimdiye

---

17 Fethi Okyar'ın imzâsı ile sunulmuş orijinal mektup için bkz. **EK 1.** Bu mektupta sondan üçüncü paragrafta yer alan "mutaarız" sözcüğü "muarız" olarak değiştirilmelidir. Muhtemelen bir daktilo hatâsıdır.

18 Metnin orijinali için bkz. **EK 2.**
Basın için hazırlanan metin, muhtemelen bu metindir. Nitekim, 11 Ağustos târihli **Akşam** gazetesinde yayınlanan metin, bu metindir. Fakat iki metin arasında yine de küçük bir fark vardır. Örneğin, metinde, "hükûmetçe ihtiyâr edilen para fedâkârlıkları"ndan söz edilirken, **Akşam** gazetesinde yayınlanan metinde ise, "hükûmetçe ihtiyâr edilen fedâkârlıklar"dan söz edilmektedir. **Cumhuriyet** gazetesinin 11 Ağustos 1930 târihli nüshasında da aynı durum söz konusudur. Bu metinde de "arzu" kelimesi geçmektedir.

19 Bkz. **TBMM Yıllık,** Devre: 3, İçtimâ: 3, (1930), s. 492-493.
Hasan Rızâ Soyak'ın anılarında bulunan metin, tahmin edilebileceği gibi, iktidârın revize ettiği metindir. Bkz. Soyak, **age,** (2. Cild), s. 415. Feridun Kandemir'in kitabındaki metin de benzerdir. Bkz. Kandemir, **age**, s. 68. Tevfik Çavdar'ın alıntı yaptığı da aynı metindir. Bkz. Çavdar, "Serbest Fırka", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** (8. Cild), s. 2052-2059. Târık Zafer

kadar hiç fark edilmemiş ya da bunun önemli olmadığı düşünülmüş olmalıdır.[20]

Fakat diğer yandan, elimizde bir başka metin daha bulunmaktadır: Bu, SCF Umûmî Kâtipliği tarafından yayınlanan ve "her nüshada fırkanın möhrü [mührü]" bulunan "'Serbes[t] Cumhuriyet' Fırkası'nın Prensipleri" adlı on sayfalık bir broşürdür. "Parasız tevzi" olunan bu broşürün, SCF'nin resmî açıklaması olduğundan şüphe edilemez. Broşür, "Fırka Reisi'nin Reisicumhur Hazretleri'ne Takdim Ettikleri Mektup [ile] Reisicumhur Hazretleri'nin Cevapları"nı da içermektedir.[21] Bu broşürde de, Fethi Okyar'ın Atatürk'e yazdığı mektup, Fethi Okyar'ın kaleminden çıktığı gibi, orijinal hâli ile yayınlanmıştır. Yâni "azim" sözcüğünün iki kez geçtiği ve "hükûmetçe ihtiyâr edilen para fedâkârlıkları"ndan söz eden metin, muhalefet partisince kamuoyuna yayınlanan resmî metindir.[22]

Dolayısıyla, Fethi Okyar'ın mektubunun değişik versiyonları söz konusudur. Bu değişiklik, küçük olmakla birlikte, kanımca önemlidir. İki kelime arasındaki vurgu farkı hemen dikkati çekmektedir. Fethi Okyar, kendi ifâdesine göre, siyâsî hayâta atılma kararlılığını göstermek istemişse de, muhtemelen bizzat Atatürk, bu kararlılığın arzu şekline dönüşmesini tercih etmiş-

---

Tunaya Hocamızın "Türkiye'de Siyâsî Partiler" adlı kitabının ilk basımında (1952) kullandığı metin, (bir iki küçük ve önemsiz farklılık içerse de) (ve Ahmet Ağaoğlu'nun anılarının ilk basımının 1950 târihli olduğu anımsanacak olursa), en erken târihli metin olarak en doğrusudur! Tunaya, **age**, s. 631-633. Bu arada, daha yakın târihli ve (metinde geçen birkaç sözcükte farklılık bulunmakla birlikte) "azim" sözcüğüne yer veren bir başka (nispeten) doğru metin için bkz. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931)**, (2. Cild), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 344-345. Bu örnek bize (bir kez daha) en "bilinen" metinlerde dahi, ilk el kaynaklarla çalışmanın gereğini hatırlatıyor! Nitekim, İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in çalışmasında kullanılan metin, doğru metindir. Tekeli ve İlkin, **age**, s. 156. Bir başka "azim" sözcüğüne yer veren gözlerden kaçmış iki metin için bkz. Topuz ve Ünsal, **age**, s. 34-35 ve Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, Dünyâ Yayınları, İstanbul, 1964, s. 210-211. Son olarak yayınlanan Balkaya'nın kitabında da "azim" kelimesine yer veren metin kullanılmıştır. Bkz. Balkaya, **age**, s. 254-255.

20 Bu farklılıklara Avşar'ın kitabında yayınlanan metinde işâret edilmiştir. Fakat anlamı üzerinde hiç durulmamış olduğu gibi, analizine de gerek duyulmamıştır! Avşar, **age**, s. 89 ve 267.

21 SCF Umûmî Kâtipliği, **"Serbes[t] Cumhuriyet" Fırkası'nın Prensipleri,** (Fırka Reisi'nin Reisicumhur Hazretleri'ne Takdim Ettikleri Mektup [ve] Reisicumhur Hazretleri'nin Cevapları), (Fırka Umûmî Kâtipliği tarafından neşredilmiştir), (Her nüshada fırkanın möhrü [mührü] vardır), (Parasız tevdi olunur), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1930.

Broşürün bir kopyasını veren hocam Mete Tunçay'a teşekkür ederim.

22 Metnin ilk sayfasının orijinali için bkz. **EK 3.**

tir.[23] Böylece bir "izin" süreci, bu iki kelime arasındaki önemli fark ile de kendisini belli etmiş oluyordu! Atatürk, Okyar'ın "arzu"sunu gerçekleştirmesine izin verecektir. Oysa "azim" kelimesi, eğer söz konusu olacaksa, bir "izin" sürecine hiç yer veremezdi!

Metne verilen önem açıktır. Fakat metnin orijinali konusunda iktidar ile muhalefet arasında daha başlangıçta meydana gelen anlaşmazlığın da vurgulanması yerinde olacaktır. Bu noktada bir yanlış anlamadan da söz etmek anlamsız olur. Çünkü, iktidar, metni kendince revize ederek yayınlarken, muhalefet de, "kendi metni"ni yayınlamakta ısrâr etmiştir. Siyâsî felsefe ve dönemin siyâsî gerçekleri açısından, "azim" ve "arzu" kelimeleri arasında kanımca çok önemli bir fark vardır ve yine bu iki kelime ve bu iki farklı kelimeden doğan siyâsî felsefe farklılığı, daha işin başında, yeni kurulmakta olan muhalefet partisi ile iktidar arasındaki muhalefet anlayışının ne olduğunun farkını çok açık bir şekilde gösterir. Öyle görünüyor ki, "azim" kelimesi hoşa giden bir sözcük değildi. Yine öyle görünüyor ki, muhalefetin siyasî mücâdele için azimli olması, iktidar açısından kabul edilebilir değildi. Dolayısıyla da SCF daha kuruluş aşamasında dahi problemlidir.

Eğer benim metinler arasındaki karşılaştırmamın sonucundaki değerlendirmem doğru ve gerçekçiyse, bunun daha işin en başında önemli bir anlaşmazlık olduğu da açıktır. Nedense taraflar, o sırada da, yıllar sonra anılarında da, bu farklılığın üzerinde durmamış gibi görünüyorlar. Fakat SCF Umûmî Kâtipliği'nin o sırada yaptığı yayın ve Fethi Okyar'ın yıllar sonra anılarında orijinal metni benimsemesi, bu farkın bilincinde olunduğunun bir göstergesi olarak kabûl edilmelidir.

Bütün bunlardan sonra, Fethi Okyar'ın anılarında yer verdiği ve SCF mâcerâsını hayalkırıklığı ile değerlendiren duygularını yeniden gözden geçirince, bu duyguları anlamakta zorlandım ve Okyar'ın bu duygularını haklı bulamadım. Çünkü, daha işin en başında, ilk adımda, böyle bir düzeltme operasyonu, iktidârın muhalefete yaklaşımını, felsefesini göstermesi açısından önemli bir işâret olarak görülmeliydi. Kanımca, Fethi Okyar'ın

23 Okyar, anılarında, mektup taslakları üzerindeki görüşmelerden ve değişiklik önerilerden de söz ediyor. Okyar, **age**, s. 24-35.

orijinal mektubunda yer alan "azim" kelimesi, Atatürk'ün basına ilettiği metinde iki kez "arzu" kelimesine dönüştürüldüğü andan itibâren, işin hikâyesi daha ilk satırdan itibâren farklı bir şekilde yazılmaya başlanmıştı bile... SCF'nin kurucularının ve önderlerinin bu gerçeği nasıl görememiş olduklarını anlamak çok zordur. O nedenle, SCF'nin kapanmasından sonra kendilerinin bir siyâsî komplo ile karşı karşıya kaldıklarını ya da bırakılmış olduklarını ileri sürmeleri ve bu düşüncenin yarattığı hayalkırıklığı ile anılarını kaleme almalarını anlamak kolay değildir. Sanırım izin aldıklarını yetirince idrâk edememişlerdi ve bu izin "azmi" değil, ancak "arzu"yu içeriyordu. Kesinlikle daha fazlasını değil!

Elimizde Atatürk'ün de Fethi Okyar'a yazdığı mektubun el yazısı orijinal metni bulunmaktadır.[24] Ahmet Ağaoğlu, anılarında, mektupların Atatürk, İnönü ve Okyar arasında geçen görüşmeler sırasında kararlaştırıldığını ve son hâline getirildiğini anlatıyor.[25] Elimizde bulunan el yazısı orijinal metin İsmet İnönü'ye âid değildir.[26] Yazı, daha çok Atatürk'e âidmiş gibi görünüyor. Ama yanılabilirim. Belki de bir başkasınındır. Bu metin de basında yayınlanan metinden biraz farklıdır. Belli ki, yazıldıktan sonra az da olsa düzeltilmiştir.[27] Elimizde basına duyuru amacıyla hazır-

---

24 Metnin orijinali için bkz. **EK 4.**

25 Ağaoğlu, **age**, s. 7.

26 Oysa Ağaoğlu, anılarında, şöyle yazıyor: "Dikkat ettim; iki kâğıt da İsmet [İnönü] Paşa'nın eli ile yazılmıştı." Ağaoğlu, **age**, s. 7. İsmet İnönü ise, anılarında, mektuplaşma sürecindeki rolünü kabûl ediyor: "Atatürk ile konuşulurken bidâyette, yazılar, mektuplar verilmesini karşılıklı kararlaştırmışlar. Bu mektupların verilmesi benim bilgim altında oldu. Yazılmasından filân haberim vardı ve [Atatürk ile] berâber tâkip ediyorduk." İnönü, **age**, (2. Kitap), s. 227. Samet Ağaoğlu bir başka kitabında da aynı saptamada bulunuyor. Samet Ağaoğlu, **age**, s. 28.

27 Orijinal metnin girişinde yer alan "9.8.[1]930 târihli mektubunuzu aldım" ifâdesi, basında yayınlanan metinde, kısaca, "mektubunuzu aldım" şeklinde değiştirilmiştir. Bir de, orijinal metnin sonunda yer alan "efendim" sözcüğü, basında yayınlanan metinden çıkarılmıştır. (**Akşam** gazetesinin 12 Ağustos 1930 târihli nüshasına bakınız). Belirtmeliyim ki, SCF literatüründe yer alan mektup metni genellikle orijinali ile aynıdır. Çetin Yetkin'in ve Cemâl Kutay'ın kitaplarında ve Ahmet Ağaoğlu'nun anılarında yer alan mektup metni ise sâdeleştirilmiştir. Târık Zafer Tunaya Hocamızın "Türkiye'de Siyâsî Partiler" adlı kitabında bulunan metninde ise bâzı küçük hatâlar vardır: İkinci ve son paragrafta bulunan "şerâitini" sözcüğü "icraatını"; "bulunurdum" sözcüğü "bulurdum" ve "hükûmetle olan" sözcüğü "hükûmette olan" şeklinde olmalıdır. Tunaya, **age**, s. 633. Eğer "bulunurdum" sözcüğü "bulurdum" şeklinde değiştirilecek olursa, doğru bir metin için bkz. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (2. Cild), s. 345-346.

landığı izlenimini veren bir metin daha bulunmaktadır ve bu metin ile basında yayınlanan metin aynıdır. Elimizde bulunan el yazısı orijinal metnin bir cümlesinin altı çizilmiştir. Bu, önemli bir cümledir: "Reisicumhurluk vazifemin hitâmında, bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet H[alk] Fırkası Reisliği'ni fiilen ifâ edeceğim tabiîdir." Bu cümlenin vurgulanması, Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile olan bağını işin daha en başında hiçbir tartışmaya imkân bırakmayacak şekilde ortaya koyduğunu göstermektedir.

Literatürde Atatürk-Okyar mektuplaşması hayli sık anılır; ama orijinal metin üzerinden benim vurguladığım meselenin hiç gözönüne alınmamış ve tartışılmamış olması ilginçtir. Oysa, Atatürk, bu mektuplaşmada, hem "tarafsızlığı"nın dar sınırlarını çiziyordu, hem de muhalefetin sınırlarının "azim" ile değil de, sâdece ancak "arzu" ile çizilebileceğini vurguluyordu. Bu mektuplaşma, aynı zamanda, ileride yeniden değineceğim gibi, siyâsal bir izin anlamına da geliyordu.

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin SCF'nin Kurulmasına İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimi *(14 Ağustos 1930)*[28]

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 14 Ağustos 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne[29] yazdığı bir tâmim-

---

28 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/435 1804 2].

29 CHF'nin 1927 târihli nizamnâmesinde, Fırka Müfettişliği, 19. madde ile parti teşkilâtı içinde sayılmıştı. Nizamnâmenin 30. maddesi, Kâtibi Umûmî'nin Mıntıka Müfettişleri ile haberleşmesini öngörüyordu. 32. maddede ise, "Umûmî Heyeti İdâre, Mıntıka Müfettişleri'ni intihap ederek, berâyı tasdik Riyâset Divânı'na arz eder" deniliyordu. 34. madde şöyle düzenlenmişti: "Müfettişlerin mahallini değiştirmek veyâhut Müfettişliğini ref etmek icâb eylediği takdirde, Umûmî Heyeti İdâre, keyfiyeti esbâbı mûcibesi ile Riyâset Divânı'nın karârına arz eder."

Söz konusu nizamnâmenin "Müfettişlik" başlığını taşıyan 37 ilâ 44. maddelerine göre, Fırka Müfettişleri/Müfettişlikleri şöyle tanımlanmıştı: "Müteaddit vilâyetler bir dâirei teftişiye olmak üzere, memleket teftiş mıntıkalarına taksim olunur ve her mıntıkada bir Müfettiş bulundurulur." "Müfettişler, (...) Umûmî Heyeti İdâre'ce intihap ve Riyâset Divânı'nca tâyin olunurlar." "Müfettişler, mıntıkaları dâhilinde fırka umur ve muâmelâtının nâzımı ve fırkanın o mıntıkadaki en büyük mümessilidir. Mûtemetlerle Heyeti İdâre'nin ve fırka teşkilâtına dâhil bilcümle müessesâtın muamelât ve hesâbâtını murâkabe ve teftiş ve usûlüne mugâyır gördükleri husûsâtı tashih ederler." "Siyâsî, içtimâî, iktisâdî, kültüre âid ve bunlara mümâsil bilcümle teşekküllerin heyeti müdirelerine gireceklerin namzetlikleri, Fırka Müfettişlikleri tarafından tasvip olunduk-

de, SCF'nin kurulması hakkında şu bilgileri veriyordu:

> "Pâris Büyükelçimiz Fethi [Okyar] Beyefendi, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nde fırkamız [CHF] hükûmetinin icraatını tenkit etmek üzere, bir muhalefet fırkası teşkil etmiştir. Hiçbir sui tefehhüme mahal kalmamak üzere aşağıdaki izahatı veriyorum:

---

tan sonra ilân olunur." "Müfettişler, kazâ ve vilâyet kongreleri tarafından yapılan intihâbatta feshi mûcip cihet gördükleri hâlde, yeniden intihâbat yapılmak üzere, o gibi intihâbâtın feshini esbâbile Umûmî Heyeti İdâre'nin karârına arz ederler." "Müfettişler, Kâtibi Umûmîlik'çe tâyin edilecek târihte, lâakal senede bir defâ, fırka merkezinde içtimâ ederler." "Mıntıka Müfettişleri tarafından vûkû bulacak tebligâtı, mıntıkalarındaki bilumum teşkilât kabûl ve icrâya mecburdur." "Müfettişlerin vezâifi müteferriası, Umûmî Heyeti İdâre'ce husûsî bir tâlimatnâme ile tesbit edilir."

Aynı nizamnâmenin 45. maddesinde ise, "Müfettişlerce gösterilecek lüzum üzerine, bâzı vilâyet, kazâ ve nâhiyelere Mûtemet tâyin olunur" deniliyordu. 49. ve 50. maddeler de şöyle düzenlenmişti: "Vilâyet Mûtemetleri, Mıntıka Müfettişleri tarafından ve Umûmî Heyeti İdâre'ce tâyin edilir." "Mâfevk Mûtemetler tarafından intihap edilecek Kazâ ve Nâhiye Mûtemetleri'nin keyfiyeti tâyinleri, Müfettişler tarafından tasdik edilmek sûretiyle tekemmül eder. İşbu Mûtemetlerin tebdili, Müfettişlerin cümlei salâhiyetindedir. Re'sen Mûtemet tâyin edilmemiş olan vilâyetlerde, Müfettişlerce müntahap ve Müfettişlikçe musaddak zat ve nâhiyelerde Kazâ Mûtemedi veyâ vekili tarafından müntahap ve Müfettişlikçe musaddak zat, Mûtemet vekâletini ifâ eder. Bunlar, Mûtemetlerin salâhiyetini hâizdir ve heyete riyâset ederler. Müfettişler, lüzum gördükleri takdirde, Mûtemet vekillerini tebdil ederler."

Nizamnâmenin 60. maddesi de nâhiye kongrelerinin görevlerini düzenlenmişti: "Müfettişlerin takdirine göre, üç veyâ beş kişiden ibâret Nâhiye İdâre Heyeti ile lüzûmu kadar yedek âzâyı ve kazâ kongresine gidecek üç mümessili seçer." 65. madde de bu kez kazâ kongreleri için benzer bir düzenlemeyi öngörüyordu: "Müfettişin takdirine göre, üç veyâ beş kişiden ibâret Kazâ İdâre Heyeti ile lüzûmu kadar yedek âzâyı ve vilâyet kongresine gidecek üç mümessili seçer." Nihâyet 71. madde de aynı mekanizmayı formüle etmişti: "Vilâyet kongreleri, (...) Müfettişin takdirine göre, beş veyâ yedi kişiden ibâret Vilâyet İdâre Heyeti ile lüzûmu kadar yedek âzâyı intihap eder ve o seneye mahsus olmak üzere, Büyük Kongre'ye gidecek iki mümessil ile iki yedeği seçer."

Nizamnâmenin 72. maddesi ise, Mıntıka Müfettişleri'nin görev ve yetkilerini belirtiyordu: "Vilâyet kongreleri tarafından intihap edilen Vilâyet İdâre Heyetleri'nin keyfiyeti intihapları, Mıntıka Müfettişliği'nin tasvip ve inhâsı üzerine, Umûmî İdâre Heyeti'nce tasdik edilir." Aynı madde, Vilâyet İdâre Heyeti için, "Mıntıka Müfettişliği (...) ile her türlü muhaberâtı yapar" diyordu. Ayrıca, Vilâyet İdâre Heyeti, "âzamî üç ayda bir kere fırka hayâtına ve faaliyetine dâir Müfettişliğe rapor" verecekti. "Kazâ heyetlerinin intihaplarını tetkik ve Müfettişlikçe tasvip edildiği takdirde tasdik" edecekti. "Vilâyet Meclisi Umûmîsi'ne, belediyelere vesâir teşkilâtı mahalliyeye, kazâ heyetlerince fırka nâmına tesbit edilecek namzetleri tetkik ve nihâî karârı istihsâl için noktai nazarını Müfettişliğe" bildirecek "ve namzetlerin kazanmasını temin" edecekti. 75. madde şöyle düzenlenmişti: "Vilâyette halk kongreleri ile nâhiye, kazâ ve vilâyet kongreleri her tarafta Eylül ile Kânunu Sâni [Ocak] ayları arasında toplanır. Kongrelerin toplanma târihini Müfettişler, Kâtibi Umûmîlik ile bilmuhabere tesbit ederler."

Nizamnâmenin 81 ilâ 85. maddeleri yine Fırka Müfettişleri ile ilgiliydi: "Umûmî esaslara, Büyük Kongre'nin mukarrerâtına, Riyâset Divânı'nın tebligâtına riâyet etmeyen ve mebus intihâbâtında fırka namzetlerine rey vermeyen veyâ aleyhinde çalışan fırka âzâsı, o Vilâyet İdâre Heyeti'nin esbâbı mûcibeli teklifi ve bunun Müfettişlikçe tasvibi ve Umûmî Riyâset Divânı'nın kararları ile fırkadan ihrâç edilir." "Fırka Divânı veyâ Umûmî Heyeti İdâre kararlarına

Fethi [Okyar] Beyefendi, Reisicumhur Hazretleri'ne [Atatürk'e] yazdığı mektupta ve programında muhalefet maksatlarını izâh etmiştir. Gerek bunlar, gerekse Reisicumhur Hazretleri'nin [Atatürk'ün] cevâbî mektupları gazetelerde intişâr etmiş ve bittabi mütâlaa olunmuştur. Bu mektupların, şimdiye kadar okumayanlarca mütâlaası için, birer matbu sûretleri pek yakında gönderilecektir. Bunların münderecâtı yeni vaziyetin hakikî mâhiyetini izâh ettiği için başka bir mütâlaaya mahal görülmemiştir.

Ancak şurasını da kaydetmek isterim ki, fırkamızın [CHF'nin] vâz'ı aslîsinde bir değişiklik yoktur. Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin

---

muhalefet eden bir fırka âzâsı hakkında, hareketinin mâhiyetine göre, o Vilâyet Heyeti İdâresi'nin esbâbı mûcibeli teklifi ve bunun Müfettişlikçe tasvibi üzerine, ihtar veyâ Umûmî Riyâset Divânı karârı ile fırkadan ihraç cezâsı tatbik olunur." "Mahallî bilcümle Meclisler ve teşekküllere namzet gösterilen fırka âzâsına rey vermeyen veyâ aleyhinde çalışan fırka âzâsı veyâ kongrelerin program ve mecâlisi mahalliyedeki fırka gruplarının karar olarak kabûl ettikleri husûsat ve verdiği veçhe hâricinde hareket eden veyâ fırkanın şeref ve haysiyetini muhil efâle mütecâsir olan fırka mensûbini, o Vilâyet Heyeti İdâresi'nin esbâbı mûcibeli teklifi ve bunun Müfettişlikçe tesvibi üzerine, hareketinin mâhiyetine göre, ihtar veyâ Umûmî Riyâset Divânı'nın karârı ile ihrâç edilirler." "Mahalle, köy Ocak Heyetleri ile Nâhiye, Kazâ İdâre Heyetleri'ne mütevâliyen üç içtimâda bilâ mâzeret gelmeyen âzâ, bu husûsa dâir mâfevk heyetçe mütâlaası alındıktan sonra, bu heyetin karârı ve Müfettişliğin tasdiki ile müstâfi addedilir." "Vilâyet Heyeti İdâresi'nde vâki olacak aynı hâl, Müfettişliğin tasvip ve işâri ile Kâtibi Umûmîlik'çe intâç edilir." "Her vilâyet merkezinde ve lüzum görülen bâzı kazâlarda, meclisi mahalliyedeki fırka mensûbininden mürekkep bir fırka grubu teşekkül eder. Grup, dâvet vûkûnda Müfettişin ve gıyâbında Vilâyet Mütemedi'nin veyâ Mûtemet Vekili'nin riyâsetinde toplanır."

Görüldüğü gibi, Fırka Müfettişleri, parti hiyerarşisi içinde, Umûmî İdâre Heyeti ile Umûmî Riyâset Divânı'ndan sonra geliyordu ve Fırka Müfetişleri'ne son derece geniş yetkiler tanınmıştı.

Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, "Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", **Târık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul, 1992, s. 459-494.

Bu dönemde CHF Fırka Müfettişleri'nin isimleri aşağıdadır:

İsimler	Seçim Bölgesi	Görev Bölgesi
1. Ali Nazmi Özügür	Muğla	Ankara (vekâleten)
2. Avni Aktulga	Samsun	Samsun
3. Şevket Erdoğan	Gümüşhâne	Trabzon
4. Esat Uras	Amasya	Erzurum
5. Sâmi Çölgeçen	Ankara	Van
6. (Tecil edilmiştir)		
7. Hilmi Uran	Adana	Adana
8. İsmâil Hakkı Kavukçuoğlu	Kütahya	Konya
9. Ali Nazmi Özügür	Muğla	İzmit
10. Zühtü Durukan	Konya	İzmir
11. Cemâl Tunca	Antalya	Bursa
12. Hakkı Şinâsi Erel	İstanbul	İstanbul

Liste için bkz. Bkz. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (2. Cild), s. 341. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (1. Cild), s. 94-104.

Reisicumhur olmaları dolayısıyla, Umûmî Riyâsetin, Vekilleri olan İsmet [İnönü] P[a]ş[a] H[a]z[retleri] tarafından tedviri usûlü, şimdiye kadar olduğu gibi devâm edecektir.

Emin ve muvaffakiyetli adımlarla milletimizin inkişâf ve saadetine hizmet ve rehberlik ettiğine kâni bulunan fırkamız [CHF] ve hükûmetleri, samimî, milletimizin menfaatlerine faydalı tenkitlere iftiharla intizâr eder ve bundan memnun olur.

İşbu mâlûmâtın teşkilâtımızın en ufak kademelerine ve mensûbinine iblâğını bilhassa ricâ eder, bilvesile takdimi hürmet eylerim efendim."[30]

Bu tâmim, elimizde bulunan ve CHF yönetiminin yeni oluşumu CHF teşkilâtına bildiren ve yeni partiye ilişkin değerlendirmesini de içeren ilk ve tek belgedir. Görüldüğü gibi, CHF yönetimi özel bir açıklama yapmaktan dikkatle kaçınmıştı. Bu şekilde kendisini belirli bir pozisyona angaje etmekten de uzak duruyordu. Tâmimin eki olarak sunulan Fethi Okyar-Atatürk mektuplaşmalarının, durumu yeterince aydınlattığı kanısına varılmıştı. Bu bakımdan da özel bir şerhe ihtiyaç görülmemişti. Bu metinde muhalefete yönelik bir sıcaklık duygusu olduğu söylenemez. CHF'nin ancak "milletimizin menfaatlerine faydalı [olabilecek] tenkitlere" açık olduğunun belirtilmesi, daha en başından, "tenkitler"in, ulusa yararlı ve zararlı olarak iki kategori hâlinde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu türden bir yaklaşım, muhalefetin "tenkitler"inin hangi kategoriye gireceğinin, CHF yönetiminin değerlendirmesine bağlı olacağını da içermektedir.

Tâmimin târihi de ilginçtir. İkinci bir partinin kuruluş aşamasında olduğu 8 Ağustos târihli basında yer aldığına, Fethi Okyar'ın mektubunun 9 Ağustos'ta kaleme alındığına, 11 Ağustos târihli basında ise yayınlandığına ve Atatürk'ün de cevâbî mektubunun 11 Ağustos târihli olduğuna, 12 Ağustos'ta da basında yayınlandığına ve nihâyet SCF resmen 12 Ağustos'ta kurulduğuna göre, tâmim, ilk haberden bir hafta ve resmî kuruluş târihinden de iki gün sonra yayınlanmıştır.

30 Yazı, antetsiz ve sûret olup, 2861 sayılıdır.

Yabancı Basının Gözü ile İktidar ve Muhalefetin Oluşumu

The Times *Gazetesinin Fethi Okyar ve SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (11 Ağustos 1930)*[31]

Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü,[32] 18 Ağustos 1930 târihinde, Başvekâlet Müsteşarlığı'na yazdığı bir yazıda, 11 Ağustos târihli *The Times* gazetesinde yayınlanan bir haberin Türkçe tercümesini sunuyordu. Gazetenin 10 Ağustos târihli ve kendi muhabirine dayanarak verdiği "Fethi [Okyar] Beyin Yeni Partisi ve Yabancı Sermâye Karşısındaki Tavrı" başlıklı haberinde, Fethi Okyar'ın, tıpkı 1923 yılında olduğu gibi, yeniden Başbakanlığa geçme arzusunda olduğu bildiriliyordu. Fethi Okyar, Pâris Büyükelçiliği'nden istifâ etmek istediğini Yalova'dan Ankara'ya telefonla bildirmiş ve istifâsı kabûl edilmişti. Okyar, yeni partisine Serbest Cumhuriyet Fırkası (Liberal Cumhuriyetçiler) denileceğini ve partinin tamâmiyle laik karakterde olacağını bildirmişti. Habere göre, Okyar, geçtiğimiz Nisan ayında hükûmete karşı şiddetli eleştirilerde bulunan *Yarın* gazetesine verdiği bir demeçte, yeni partinin programına ilişkin temel noktaları da açıklamıştı. Bu noktalar, iktisâdî ve mâlî reform, yeni bir vergi sistemi, basın ve fikir özgürlüğü ile ticâret üzerindeki hükûmet denetiminin azaltılmasıydı. Habere göre, bugün için asıl anlaşılamayan nokta, Okyar'ın iktidârı nasıl eline geçireceğiydi. Kendisi milletvekili değildi. Ancak bu soruna kolayca bir çözüm yolu bulunabilirdi. Okyar, gazetenin haberine göre, Atatürk'e görüşlerini duyurabilen milletvekilleri de dâhil olmak üzere, nüfuzlu milletvekillerinin çoğunun desteğini sağlayabilmişti. Ancak bütün bu milletvekilleri CHF'ye mensuptular. Fakat bu milletvekillerinin ileride SCF'ye

31 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/83 550 2] ve **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/83 550 4].

32 Matbuat Umum Müdürlüğü, 25 Kânunu Evvel [Aralık] 1336 (1920) târihinde kabûl edilen bir yasa ile Hâriciye Vekâleti'ne bağlanmıştı. Bu örgütlenme, 1 Haziran 1931 târihine kadar devâm edecektir. Bu târihten sonra, 22 Mayıs 1933 târihinde kabûl edilen bir başka yasa ile, Matbuat Umum Müdürlüğü bu kez Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olarak yeniden kurulacaktır. Bkz. Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdâreleri ve Politikaları,** İstanbul, 1943, s. 225-268.

katılmaları beklenebilirdi. Ancak Atatürk de, Okyar'ın girişimini şüphesiz desteklemekle birlikte, henüz CHF Genel Başkanlığı'ndan çekildiğini de açıklamamıştı. Yalova'da bulunan Başbakan İnönü Ankara'ya dönmüştü ve gazetenin haberine göre, Okyar'a karşı tavrı yalnızca görünüşte dostâneydi. Gerçekte ise, yeni partinin oluşumunu kendisine karşı bir tavır olarak görmüş ve değerlendirmişti. Hâli hazırda Adliye ve Mâliye Vekilleri [Mahmut Esat Bozkurt ve Şükrü Saraçoğlu] son derece sert eleştirilere mâruz kalmaktaydılar. Okyar'ın Atatürk ile mektuplaştığı ve birkaç kez ülkenin mâlî ve iktisâdî siyâseti ile adliyesinin idâresinden memnûniyetsizliğini gösterdiği anlaşılmıştı. Hattâ Okyar, Lozan Antlaşması'nın imzâlanmasından bu yana iktisâdî alanda hiçbir şey yapılmadığından da şikâyetçiydi. Yeni bir partinin kurulmasından kamuoyunun da memnun olduğu anlaşılıyordu ve basın, Okyar'ın yeniden siyâsî hayâta katılmasını alkışlamıştı. Habere göre, bunun göze çarpan bir sonucu da, Türk borsasında görülen yükselişti. Ayrıca, genellikle, Osmanlı Düyûnu Umûmîye Meclisi'nin, mevcut hükûmetten ziyâde, Okyar'ın başkanlığını yapacağı bir hükûmet ile görüşmesinin daha kolay olacağı ümit ediliyordu. Fakat bu beklenti yine de çekinceyle belirtilmeliydi. Okyar henüz iktidarda değildi. Hattâ Okyar'ın, İnönü'yü yakın gelecekte iktidardan ayırsa dahi, ülkeyi iktisâdî ve mâlî sıkıntılarından kurtarması epey zaman alacaktı. Ayrıca, iktidâra geçse dahi, Okyar, hâli hazırda işbaşında bulunan milletvekilleri ile bürokratların hizmetlerinden de yararlanmak zorunda kalacaktı.

Bu haberde, Fethi Okyar'ın daha Nisan ayında *Yarın* gazetesine demeç vermesi üzerinde önemle durmalıyız. Çünkü, bu haber, Okyar ile müstakbel partisi SCF ve *Yarın* gazetesi arasındaki ilişkiye ışık tutuyor. Ayrıca, Nisan ayının önemini bir kez daha gösteriyor. Acaba Okyar'ın *Yarın* gazetesi ve Ârif Oruç ile ilişkisi daha önceye mi dayanıyordu? Acaba Okyar, anılarında hiç söz etmese de, daha ilkbahar aylarında gelişmelerden bir ölçüde bilgilendirilmiş olabilir mi?[33] Bu soruları (henüz) yanıtlayamıyorum.

33 Fethi Okyar, anılarında, bu soruya kısmen olumlu yanıt veriyor: "Pâris'e gelenlerden memleket ahvâli hakkında mâlûmat ve Ankara'da cereyân eden ahvâl hakkında havâdisler almakta idim. Bu haberler Ankara'da hiçbir şeyin gizli olmadığını ve en mahrem tutulmak istenilen kararların herkesin ağzında dolaştığını ispât etmekte idi. Yalnız bir şey duymamıştım: O da, bir muhalefet

Fakat bu dönemde Okyar'ın eleştirel demecini yayınlayabilecek yegâne muhalif gazete *Yarın*'dı.

Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 19 Ağustos 1930 târihinde, Başvekâlet Müsteşarlığı'na yazdığı bir başka yazıda da, 11 Ağustos târihli *The Times* gazetesinde yayınlanan bir haberin Türkçe tercümesini sunuyordu. Gazetenin 10 Ağustos târihli ve Türkiye'deki bir muhabire dayanarak verdiği "Türkiye'de Reform: Bâzı Endişe Nedenleri" başlıklı haberinde, pazar günü Türkiye'de önemli politik gelişmeler olduğu bildirilmişti. Buna göre, Yalova'da Atatürk ile Başbakan İnönü ve Pâris Büyükelçisi Fethi Okyar arasında bâzı görüşmeler yapılmıştı ve Okyar tarafından yeni bir parti kuruluyordu. Haberde, Türkiye'deki rejim "askerî otokrasi" olarak tanımlanıyor ve ülkenin hâli hazırda içinde bulunduğu ekonomik güçlüklere değiniliyordu. Bununla birlikte, haberde, ülkenin gerçek bir demokrasi için hazır olmadığına da temâs edilmişti. Habere göre, Atatürk, bir müdahaleye ve rakibe tahammülü olmayan, sert ve katı bir kişiydi. "İsmet [İnönü] Paşa'nın kendisini kuvvetli bir muarız ve muktedir bir müzâkereci yapan hudutsuz sabrı ile câzip ve sevimli şahsiyetinin muntam olduğu itidâli ile sâde tavrı, Mustafa Kemâl Paşa'nın [Atatürk'ün] maksadındaki inadını hafifletir"di. "Mizaçları çok ayrı, fakat maksadı, gâyeleri bir olan bu iki adam, siyâset ve bu siyâsetin tatbiki usûllerinde uyuşmuş bulundukça, bugünkü rejimin istikrârı tahtı teminde" idi. "Netice olarak, Türkiye'nin istikbâli hakkında bir adamda doğacak olan şüphe, bu adamlara itimatsızlıktan değil"di. Haberde bundan sonra, ülkenin

---

fırka teşkili için, Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın bir seneye yakın bir zamandan beri ileriye attığı fikir ve lüzum idi. 'Bu defâ Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa], Fethi [Okyar] Beyi tekrar Pâris'e göndermeyecek ve mühim bir vazife ile Türkiye'de alıkoyacaktır' sözlerini işitmiştim. Fakat İstanbul'a geldikçe, çıkmakta olan bu gibi rivâyetler cümlesinden addettiğim bu şâyiâya ehemmiyet vermemiştim. Bundan evvelki senelerde dahi çıkan bu gibi şâyiâların Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın düşüncelerine aslâ tevâfuk etmediğini biliyordum. (...) Fakat bu rivâyetlerin Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] nezdinde hiçbir mâkes bulamadığına da kâni idim. Onun içindir ki, (...) muhalif fırka teşkili haberi, hayretimi mücib olmuştu." Okyar, **age**, s. 8.

Ahmet Ağaoğlu'nun anılarında da benzer bir yön görüyoruz: "Bir seneden beri [Atatürk'ün] bu fikre yatkın göründüğünü ben de biliyordum. (...) Ama bir karar verdiğini bilmiyordum. Arada bir gün Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'dan ikinci bir fırka kurulacağını işittim." Ağaoğlu, **age**, s. 3. Ancak ne zaman işitildiği belirtilmemiştir.

Ağaoğlu, anılarında, SCF, Fethi Okyar, Ârif Oruç ve **Yarın** gazetesi arasında kurulan ilişkileri eleştirerek anlatmaktadır. Ağaoğlu, Okyar ile Ârif Oruç arasındaki ilişkileri hem eleştirmekte, hem de bu konuyu "sır kalan bir mesele" olarak tanımlamaktadır. Ağaoğlu, **age**, s. 19-21.

içinde bulunduğu iktisâdî ve mâlî güçlüklere değiniliyordu. Özellikle mâlî konularda yabancı uzman kullanılmaması, yabancı sermâyeye karşı soğukluk, devlet borçlarının kabarıklığı, vergi sisteminin yetersizliği ve vergilerin yüksekliği, dış borç alımındaki tereddütler eleştiriliyor, buna karşılık son zamanlardaki gelişmeler olumlu değerlendiriliyordu. Olumlu değerlendirilen hususlar, Almanya'dan alınan borç, Osmanlı Düyûnu Umûmîsi'nin tavsiyesi üzerine, Türkiye'in mâlî durumu hakkında bir rapor hazırlaması için Charles Rist'in dâvet edilmesi, Merkez Bankası kurulması hazırlıkları, beş yıllık bir plânın oluşturulmasıydı. Diğer yandan, Türk Hükûmeti'nin Osmanlı borçlarını ödemekten kaçınmaya çalıştığı ve bunun için türlü bahaneler aradığı ileri sürülüyordu. Mevcut hükûmet, daha on sekiz ay önce anlaşmış olduğu gibi, Osmanlı borçlarının ilk kısımlarını ödedikten sonra, şimdi ödeme güçlüğünü gündeme getirmiş ve konuyu yeniden görüşmek istediğini açıklamıştı. Bu bakımdan güç bir durum söz konusuydu.[34]

The Times'ın daha çok Türkiye'nin iktisâdî politika tercihlerinden rahatsızlığını dile getiriyor olması ilginçtir. Muhalefet, bu bakımdan yeni bir seçenek olarak değerlendiriliyordu. Fakat, diğer yandan, iktidârın da bu konularda olumlu (bulunan) eğilimleri açığa çıkmaya başlamıştı.

Pravda *Gazetesinin SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (13 Ağustos 1930)*[35]

Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 14 Eylül 1930 târihinde, Başvekâlet Müsteşarlığı'na yazdığı bir yazıda, *Pravda* gazetesinin 13 Ağustos târihli bir haberinin Türkçe tercümesini sunuyordu. Gazetenin "Türkiye'de Yeni Parti" başlıklı haberinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyâsî durum analiz ediliyordu:

> "Bugüne kadar Türkiye'de serkârdeki hükûmet fırkasından [CHF'den] başka, parlamentarizm ile idâre olunan memleketler için behemehâl lâ-

34 Yazılar, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü 3. Şûbesi (Sayı: 4069 ve Sayı: 4102) antetlidir.

35 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/248 675 18].

zım olan muhalefet fırkası yok idi. Bugünkü asrî ve parlamenter Türkiye, siyâsî fırkaları olmayan ve matbuatı, veçhesi tam mânâsile tâyin edilmiş bulunan bir tarzda yazı yazan matbuata mâlik bir devlettir. Her memlekette parlamentarizm buhrânı mevcut olup, parlamentolarında muhalefet fırkaları olmayan devletler bir istisnâiyet teşkil etmemektedirler. Hâli hazırda 'hürriyet' kelimesi, alelumum demagojiye, indî hesaplara ve şursuzluğa, yâni bütün Evropa'da [Avrupa'da] demokrasi ve parlamentarizmin küsûfunu mûcip olan ahvâle âlem [âlet] olmaktadır.

Türkiye'de yeni bir siyâsî fırka tesis olunmasını mevzuubahis eden **Milliyet** gazetesi, ihtirâsat yüzünden vâki olan acı ve vahim tecrübeleri hatırlatarak, memleket birliğinin dûçârı halel ve milletin asüdegîsinin mâruzu tehlike olmaması için, siyâsî fırkalar tesisini arzu etmediğini izhâr ediyor.

Halbuki [Mustafa] Kemâl Paşa'nın [Atatürk'ün] parlamenter muhalefet vücûde getirmekten maksadı, teftiş ve temini muvâzeneyi istihdâf etmemektedir. Mûşârünileyh, muhalefet fırkası ünvânı altında, yeni bir devlet fırkası, kendi için daha bir fırka [bir fırka daha] vücûde getirmeyi istihdâf etmektedir. Serikârda bulunan fırkaya [CHF'ye] itimâdını, ricâli siyâsîyeden mürekkep ikinci bir gruba [SCF'ye] dahi bahşetmek istemektedir. Bu fırka [SCF] riyâsetine Fethi [Okyar] Beyin getirilmesi, buna en bâhir delildir. Fethi [Okyar] Bey, ancak reisi devletin itimâdı sâyesinde, kâbili ihrâz olan Pâris Büyükelçiliği gibi yüksek bir makâmı terk ediyor. Fethi [Okyar] Beyin programına göre, yeni fırka [SCF] Meclisi Mebusan'da [TBMM'de], serikârdaki fırkaya [CHF'ye] karşı sol cenah fırkası olacaktır. Müstakbel fırkanın [SCF'nin] yeni reisi [Fethi Okyar], yirmi seneden beri kâh nâzır ve kâh sefir sıfatile memleketinde gâyet mühim bir rol oynamıştır. Şimdiye kadar alınan haberlere göre, Fethi [Okyar] Beyin fırkası [SCF] Mecliste İsmet [İnönü] Paşa Hükûmetile teşriki mesâî edecektir."[36]

Pravda gazetesinin siyâsî analizi çok daha gerçekçi görünmektedir. Gazete, Atatürk'ün amacının yalnızca kendisine en az diğeri kadar yakın yeni bir "devlet partisi" yaratmak olduğunu ileri sürüyordu. Bu değerlendirmenin Türkiye'nin bu dönemde dış politikada yakın müttefiki Sovyetler Birliği'nin resmî görüşünü yansıtıyor olması, analizi çok daha ilginç hâle getirmektedir.

36 Yazı, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü 3. Şûbesi (Sayı: 4655) antetlidir.

Vreme *Gazetesinin SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (17 Ağustos 1930)*[37]

Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 14 Eylül 1930 târihinde, Başvekâlet Müsteşarlığı'na yazdığı bir yazıda, *Vreme* gazetesinin 17 Ağustos târihli bir haberinin Türkçe tercümesini sunuyordu. Gazetenin "Türkiye'nin Durumu" başlıklı haberinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyâsî durum analiz ediliyordu:

> "Bu çok esaslı ve çok seri teceddütlerin, gâyet iptidâî bir Asyayı sugrâ milleti olan Türk milletinin rûhuna nüfûz etmesi kâbil midir? Mâhiyeti hakikîyesi askerî bir otokrasiden başka bir şey olmayan yeni Türkiye idâresinin, demokratik cumhuriyet kisvesi altında, öyle büyük gâyeleri, dâhilî tezebzübleri mûcip olmadan, hakikat sahasına îsâl etmesi kâbil midir?
>
> Türkiye'nin başında Gâzi Mustafa Kemâl Paşa [Atatürk] ve İsmet [İnönü] Paşa gibi iki büyük şahsiyet bulunmaktadır. Bu iki simâ yekdiğerile fevkâlâde anlaştığı ve yekdiğerinin gayretini itmam eyledikleri hâlde, Türkiye'nin harpten sonraki iktisâdî buhrânını izâleye muvaffak olamamaktadırlar. Türk milleti mütedennî erbâbı ziraatten mürekkep olup, harbin başlangıcına kadar Türkiye'de ticâretle meşgûl bulunmuş olan Ermeni ve Rumlar, memleket hâricine ihrâç olunmuşlardır. Ekserisi hareketsiz ve kaabiliyetsiz kimselerden mürekkep olan Türk münevverânı, bunların yerini tutamamaktadır.
>
> Halbuki yeni Cumhuriyet, bütün bu plânların ve bilhassa şimendifer inşâsı hakkındaki projelerin tatbiki için paraya muhtaçtır. Türklerin ecnebi sermâyesine karşı gösterdikleri emniyetsizlik ve dâhilde hukûkî emniyetin tam olmaması hasebile, sermâyeler memlekete hâheşle [hâhişle] girmemektedir. Halbuki iktisâdîyâtı zaif [zayıf] olan bir memlekette vergilerden büyük bir şey beklenemez. Millete ağır vergiler tahmil olunmuş bulunuyor ve iktisâdî vaziyette salâh meşhud olmuyor. Türkiye'de ihtisas erbâbı kimseler yoktur. Ecnebilere karşı emniyetsizlik hisleri besleyen Türkiye, ecnebilerin vesâyâ ve yardımını istememektedir. Millet, teceddütler ve vergiler yüzünden gayri memnundur.
>
> Bütün bu ahvâl, Türkiye'nin sâbık Pâris Sefiri Fethi [Okyar] Beyi yeni bir fırka teşkil etmeye sevk etmiştir. Bugüne kadar muhalefetten mah-

37 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/248 675 18].

rum olan Türkiye parlamentosunda, çünkü mebuslar emirle tâyin edilmekte idiler, yenilik olacaktır demektir. Türkiye'de yakında aglebi ihtimâl, bugüne kadar vergilerin ağırlığından ve bilhassa Türk milletinin hazmedemediği teceddütlerden mütehassıl memnûniyetsizlik kendini gösterecektir."[38]

Türkiye'nin "askerî bir otokrasi" olarak tanımlanması, yeniliklerin benimsenmesinde ortaya çıkan güçlükler, hâli hazırda yaşanan ekonomik sıkıntılar, yazının ön plânında yer almakla birlikte, içeride dinsel azınlıklara ve dışarıda da yabancı sermâyeye karşı gösterilen olumsuz tutum, hayli sert bir şekilde eleştirilmektedir. Yeni partinin oluşumu, bu sıkıntıların sonucu olarak yorumlanmaktadır. Bu yorum, SCF'nin kuruluşu hakkında yapılan daha sonraki değerlendirmelerin bir öncüsü olarak kabûl edilebilir.

Der Bund *Gazetesinin Fethi Okyar ve SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (19 Ağustos 1930)*[39]

Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 19 Ağustos 1930 târihinde Başvekâlet'te kayda geçen bir yazısında, bu kez de Alman *Der Bund* gazetesinin bir haberine işâret ediyor ve haberin Türkçe tercümesini iletiyordu. Söz konusu gazete, İstanbul muhabirinin 14 Ağustos târihli haberine dayanarak yayınladığı "Türkiye'nin Yeni Siyâsî Durumu" başlıklı yazısında, İsmet İnönü Hükûmeti aleyhine *Yarın* gazetesi ve Haydar Rıfat Bey tarafından gündeme getirilen eleştirilerden söz etmişti. Haber şöyle devâm ediyordu:

"Mustafa Kemâl [Atatürk] ile İsmet [İnönü] Paşa beynindeki dostluğun geçen sonbahardan beri haleldâr olduğu burada herkesçe mâlûmdur. Fethi [Okyar] Bey yine istikbâlin şahsiyetidir. Şimdiki Başvekile [İsmet İnönü'ye] karşı büyük bir husûmet beslemektedir. [Fethi Okyar'ın] Türkiye mutlak âmirliğini almış olan İsmet [İnönü] Paşa['nın] mevkiini düşürmek için, şimdiye kadar müteaddit defâlar mücâdeleye başlaması bek-

38 Yazı, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü 3. Şûbesi (Sayı: 4655) antetlidir.

39 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/83 550 3].

leniyordu. Fakat her defâsında da böyle bir mücâdeleyi red ediyordu. Şimdi ise, İsmet [İnönü] Paşa'nın fenâ siyâset sisteminin kifâyet[sizliğ]ini görmekte ve bu dikkafalığa karşı mücâdele etmek zamânının geldiğini hissetmektedir. Fethi [Okyar] Bey, İsmet [İnönü] Paşa'nın Rus dostluğu siyâsetine mukâbil, Türkiye'yi bir Akdeniz devleti olarak telâkki ve Balkan ittifâkında müşterek bir sâî talep etmektedir.

Fethi [Okyar] Beyin yeni kabineyi teşkil ettiği takdirde, Türkiye için Pâris'te bir istikraz vaadi aldığı da söylenmektedir. Fethi [Okyar] Beyin tam bir Fransız dostu olduğuna şekkî şüphe yoktur. İsmet [İnönü] Paşa'nın demiryolları siyâsetinin Türk halkına fazla ağır geldiği hakkındaki tenkitleri, Türk-Alman kredi itilâfını tehlikeye koymakta ve buna mukâbil Fransızları cesâretlendirmektedir. İsmet [İnönü] Paşa orduya dayanmaktadır. Fethi [Okyar] Bey, hakikaten mebusların ekseriyetini kendi tarafına celbetmeyi muvaffak olursa, bir [Başvekil] İsmet [İnönü] Paşa kat'iyen iktidar mevkiinden çekilmeyecektir. O, Meclisi fesh ve yeni intihâbat yapmaya gayret edecektir ki, bu yeni intihâbat da fenâ neticelere müncer olabilecektir. İdam sehpâları daha dört sene evvel faaliyette bulunuyorlardı.

İsmet [İnönü] Paşa, hiç şüphesiz, bugün en kuvvetli şahsiyet olduğu gibi, bütün mesûliyetleri de yalnız kendi üzerine almayı [istemekte] ve işlerine kat'iyen kimsenin karışmasını arzu etmemektedir. Kendi nazariyesine göre, Reisicumhur [Atatürk] her türlü siyâsetten uzak kalmalıdır. Böyle uzaktan seyirci kalmak, son senelerde fazla ihtiyarlamış olmasına rağmen, bir [Cumhurbaşkanı Mustafa] Kemâl Paşa [Atatürk] için düşüncesine muvafık bir hareket olmayacağı gâyet tabiîdir. Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] [Atatürk], vaziyeti tekrar eline almayı arzu etmektedir. Geçen sene Emil Ludwig'e olan beyânâtı herkesçe mâlûmdur. Müşârünileyh, Reisicumhur olmaktansa, fırkasının [CHF'nin] başında bulunmayı tercih ettiğini söylemişti.

Bu şekilde İsmet [İnönü] Paşa'nın vaziyeti pek güzel ve rahat olmasa gerektir. Bundan başka, iktisâdî vaziyet hakikaten pek fenâdır, kasalar boştur. İsmet [İnönü] Paşa, İran'a karşı pek ağır kullandığı lisânı, bilâhare düzeltmeye mecbur oldu. Kürt isyânı bastırılamadı. Bütün bunlar, İsmet [İnönü] Paşa'nın bugünkü vaziyetinin zayıflığına birer delildir. İktisâdî hayat, Fethi [Okyar] Beye büyük ümitler beslemektedir. Fakat bu [Fethi Okyar] ise, Lozan gâlibinin siyâsî nüfûzuna mâlik değildir. Türkiye, Fethi [Okyar] Bey vâsıtasile bir istikraz akdederse, iktisâdî cihetçe kurtulmuş

olacak, İsmet [İnönü] Paşa'nın fazla millîciliği ve Rus dostluğu kalkacak ve Türkiye, tekrar Avrupa'ya bağlanacaktır. Bu sûretle Avrupa'nın Türkiye için mücâdelesi tekrar başlamış olacaktır."[40]

Gazetenin haberi pek çok yönden ilginçtir. Öncelikle, Atatürk-İnönü ilişkisinin bu sıralarda gerginleşmeye başladığını göstermektedir. İnönü, anlaşılan, Atatürk'ü siyâsî karar alma süreçlerinden tamâmen uzaklaştırmak istiyordu. Oysa, Atatürk, bu türden bir siyâsî işbölümüne karşıydı.[41] İlginç olan nokta, bu anlaşmazlığın bir süreden beri sürmekte olduğuna ilişkin satırlardır. Hattâ Fethi Okyar'ın, bu aşamada kendisine mürâcaat edilmiş olmasına rağmen, İnönü karşıtı bir mücâdeleden çekindiğine ilişkin haber de tabloyu tamamlamakta ve bir muhalefet partisi ile böyle bir partinin başına geçecek bir önder olarak Fethi Okyar'ın isminin daha önceki târihlere kadar geriye gitmesini de açıklamaktadır. Haberde, yabancı basında bildirildiği gibi, bir kez daha, İnönü Hükûmeti'ne ve yönetimine karşı toplumda oluşan muhalefet ve buna karşı Fethi Okyar'ın siyâsî pozisyonu öne çıkarılıyordu. Diğer yandan, İnönü'nün Sovyetler Birliği'ne yakın dış politikasına karşılık, muhalefetin yeni bir dış politika seçeneği oluşturduğuna da dikkat çekiliyordu. Bu sâyede Türkiye'nin Avrupa devletlerine daha yakın durması sağlanmış olacaktı. Türkiye'nin bir Akdeniz ve Balkan ülkesi olduğu vurgulanırken, bu görüş öne çıkarılmış olmalıdır. Okyar'ın Fransa'ya yakın olduğunun bir kez daha altı çizilirken, bunun, dışarıdan borç almayı da kolaylaştıracağı belirtiliyordu.[42] Bu haberde de, Türkiye'de yönetimin orduya dayandığı ileri sürülüyordu. Gazete, sâdece dört yıl önce, yâni 1926 yılında, İzmir'de ve Ankara'da faaliyet gösteren Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin idâm kararlarına da gönderme yaparak, siyâsî bir kaos hâlinde, aynı duruma geri dönülebileceğini imâ ediyordu. Ayrıca, iktisâdî durum iyi değildi ve içeride, Ağrı ayaklanması kasd edilerek, Kürt isyanlarına değiniliyordu.

---

40 Yazı, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü antetlidir.

41 Karşılaştırınız: Koçak, **TMŞD,** (1. Cild), s. 23-228 ve Cemil Koçak, "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", **Toplumsal Târih,** Sayı: 118, (Ekim 2003), s. 74-79.

42 İleride yabancı basında benzer görüşlere yeniden rastlayacağız.

Tırgovinski Glasnik *Gazetesinin SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (20 Ağustos 1930)*[43]

Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 14 Eylül 1930 târihinde, Başvekâlet Müsteşarlığı'na yazdığı bir yazıda, *Tırgovinski Glasnik* gazetesinin 20 Ağustos târihli bir haberinin Türkçe tercümesini sunuyordu. Gazetenin "Türkiye Dönüm Noktasında" başlıklı haberinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyâsî durum analiz ediliyordu:

> "Türkiye'de son günlerde tebeddülât icrâsı hazırlıkları yapılmakta olduğu ve Pâris Sefiri Fethi [Okyar] Beyin bir fırka teşkil edeceği haber alınmıştır. Bu haberler arkasında, Türkiye'nin istikbâli noktai nazarından hayâtî bir ehemmiyeti hâiz olan hâdisâtın gizli bulunduğu şüpheden vârestedir. (...)
>
> Evropa'da [Avrupa'da] yaşamak için, asırlarca Türkiye'de hükümfermâ bulunmuş olan Şark telâkkiyâtını ve mâneviyâtını terk etmek lâzım geliyordu. Türkiye'nin yaşamasını isteyen her fert, büyük ve inkılâpcûyâne bir teceddüt icrâsı lâzım geldiğini hissediyordu. [Mustafa] Kemâl Paşa [Atatürk], milletinin en büyük mukaddesâtını bile nazarı dikkate almayarak, bu teceddüdü yapmak istedi ve buna teşebbüs etti. Bu teşebbüsü bütün cihanın mazhârı takdiri oldu ve fakat yılmaz [Mustafa] Kemâl'in [Atatürk'ün] istediği veçhile, şahsiyetini süratle değiştiremeyen milletinin büyük bir kısmının kâh aleni ve kâh gizli itirâzâtına mâruz kaldı.
>
> Milletlerin hayâtında yapılacak her değişiklik zamâna, uzun zamâna muhtaçtır. Büyük bir saray inşâ edilir, bütün bir eyâletin coğrâfî manzarası tâdil olunabilir, fakat asırların mahsûlü olan ananeleri kırmak, efsâne nevinden bile olsa, itikâdı kırmak güçtür. Harpten sonraki ihtilâl kaynaşmaları içinde, Türk milletinin hayat mücâdelesinde Şark tevekkülünden ve bilhassa Türklere has olan murdarlıktan ilham ve kuvvet alan silâhlar ile muvaffak olamayacağını takdir eden [Mustafa] Kemâl Paşa [Atatürk], önünde bir tek halâs çâresi olan ve o yegâne çârenin de mahvolabileceği ihtimâlini takdir eden bir görüşle, ihtilâlcûyâne bir hareket yaptı ve bununla herşeyi tâliin oyununa terk etti.
>
> Kânunlar yaptı... Yeni Türkiye'yi yeni bir binâ inşâ eder gibi inşâ etti. Medenî hayâtı ve terbiyesi, Türklerin târih sahnesine girişlerinden evvel

43 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/248 675 18].

başlamış olan İsviçrelilerin kânunu medenisini aldı, tercüme ettirdi ve Türk milletine verdi. Âni bir sûrette Arap harflerinin istimâlini men etti. Hocalara dualarını Latin harflerile yazmalarını emretti. Türk olmayan tüccar ve ameleyi Türkiye'den tard etmek sûretile, darcanlı [?] ve 'seri ateşli' bir Türk milliyetperverliğinin esaslarını vâz etti. Evropalılardan [Avrupalılardan] tecrübelerini ve harslarını aldı ve fakat Evropalıların [Avrupalıların], Türklerin hayâtı umûmîyelerinde öteden beri icrâ ettikleri tesirleri izâle için elinden geleni yaptı. Matbuat, muvaffakiyet hâsıl olmayacağını tasavvurdan men edilmiş idi. Filhakika ortada kaynayan bu kazanı hâriçten görenler için vaziyet bu şekilde idi.

Ancak, hüsnü niyet sâhibi [Mustafa] Kemâl'in [Atatürk'ün] bu seri harekâtının menfî neticelerinin tehassül [tahassul] etmekte olduğu anlaşılıyor. Türkiye müşkül bir vaziyete düşmüştür ki, bu vaziyet kolayca kâbili tasfiye değildir. [Mustafa] Kemâl'in [Atatürk'ün] cesûrâne teceddütlerile hâsıl olan dâhilî vaziyetin tanzimi zamânı gelmiştir.

İhtimâl [Mustafa] Kemâl [Atatürk] ile sâbık muavini İsmet [İnönü] Paşa'nın gayretile ahvâl yine bilâ mâniâ terakki edebildi. Fakat bugün Türk hayâtının esasları tezelzüle ve temevvücâta mâruz kalmıştır ki, bu ahvâl arasında bir ferdin hüsnü niyeti mûcizeler icât edemez. Mâlî, iktisâdî ve maddî münâsebat ve muâmelâtta mûcize yoktur. Fertlerin hayâtında olduğu gibi, binlerce muhtelif avâmilin tahtı tesirinde olan hesap vardır. [Mustafa] Kemâl'in [Atatürk'ün] büyük ve derin teceddütleri paraya muhtâç idi. Kendisi Evropa [Avrupa] telâkkiyâtına göre vergiler tarh etti ve İngiliz mükellefinin birkaç nevi vergi verdikten sonra, Türk mükelleflerinin hiç olmazsa bugüne kadar verdiklerinden bir miktar daha ziyâde vergi ödeyebileceklerini tahmin etti. Hâli hazırda memleketten neyf edilmiş bulunan Ermeni ve Rum tâcirlerin[in] elinde bulunmuş olan ticâretin Türkleştirilmesile, hem tüccârî temasların kontinüitesine [devamlılığına] zarar îrâs edildi, hem de ticâretin kuvveti tenkis olundu. Ekserisi askerî mâhiyette olan yeni şimendifer hatlarının inşâsı, ordunun takviyesi ve Evropa [Avrupa] orduları derecesine yükseltilmesi, Türk vergi mükelleflerinin tahammül edemeyecekleri büyük masrafları mûcip oldu. Ecnebi sermâyelerinin yeni Türkiye'nin vücûde getirilmesi emrine iştirâkinin men'i, seri ve cesûrâne hareketile asırların bıraktığı boşluğu doldurmak isteyen bir rejimin, vâzı hamletmek üz[e]re olan bir kadının sıkıntı ve ağrılarına mübâşih olan sıkıntılarını ziyâdeleştirdi. Hattâ ihtimâl, komşusu Rusya'nın eserine temsil hareket etmek isteyen [Mustafa] Kemâl Paşa

[Atatürk], eski rejimin borçlarını tediye husûsunda çok az temâyül etti ve ancak uzun temâyüllerden [tereddütlerden] sonra, eski borçların tarzı iâdesi hakkında bir mukâvele akdetti.[44] Şimdi de bu mukâvele mûcibince borcun ilk taksidinin iâdesi zamânı gelince, Mâliye Vekili [Şükrü Saraçoğlu], ilk taksidin iâdesine imkân olmadığını beyân etti.

Bütün bu ahvâl ve müşkülât, [Mustafa] Kemâl Paşa'nın da [Atatürk'ün de] gözünü açtı ve kendisini, şahsî dostu Fethi [Okyar] Bey vâsıtasile Türkiye'nin hayâtı siyâsîyesini yeni yollara sevk etmeye imâle etti. Türkiye'de bugüne kadar yalnız bir fırka [CHF] ve [Mustafa] Kemâl Paşa'nın [Atatürk'ün] arzu ve tensip ettiği şekilde bir Meclisi Mebusan [TBMM] var idi. Şimdi de yeni bir fırka [SCF] teşkil olunuyor. Bu fırkanın programı, bugünkü rejimin fenâlığının ne cihetlerde olduğunu göstermektedir. Bu program, iktisâdî ve mâlî teceddüt, yeni vergi sistemini, hürriyeti efkâr ve matbuatı, ticâret ve sanâyi üzerindeki devlet kontrolünün tahfifini, Evropa [Avrupa] ile sık ve kablî teşriki mesâîyi ve ecnebi sermâyesine karşı daha müsaadekârâne bir vaziyet alınmasını derpiş etmektedir. Resmen teeyyüd etmemiş olmakla berâber, bizzat [Mustafa] Kemâl Paşa [Atatürk], Türkiye'yi başı ucunda dolaşan katastroftan [yıkıcı kaostan] mâsun kılmak için, bir parça eski yollara avdet etmek üz[e]re, bu yeni fırkanın [SCF'nin] teşekkülüne imkân bahşolmaktadır."[45]

Gazetenin Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu değerlendirmesi, diğer yabancı basın organlarınkinden daha farklı değildir. Yeniden ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve mâlî sıkıntılardan söz ediliyor ve yeni siyâsî gelişmeler, bunun bir yansıması olarak değerlendiriliyordu. Türkiye'nin son zamanlarda geçirdiği değişimler ve bunun yarattığı toplumsal tepkiler hatırlatılıyor, ardından muhalefetin, içinde bulunulan güç durumdan çıkış için oluşturulduğuna dikkat çekiliyordu.

44 Bkz. Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

45 Yazı, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü 3. Şûbesi (Sayı: 4655) antetlidir.

İKİNCİ BÖLÜM

İktidar ve Muhalefet: Siyâsî Mücâdeleler ve Çatışmalar

BİRİNCİ KISIM

İKTİDÂRIN/CHF'NİN (YENİDEN) ÖRGÜTLENMESİ

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin CHF Binâlarında Rakı İçilmesinin ve Kumar Oynanmasının Engelenmesine İlişkin Mıntıka Müfettişleri'ne Tâmimi *(21 Ağustos 1930)*[1]

CHF Kâtibi Umûmîliği, 21 Ağustos 1930 târihinde, Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Yedinci, Sekizinci, Onuncu, Onbirinci ve Onikinci Mıntıka Müfettişleri'ne[2] ilettiği bir tâmimde, parti binâlarında rakı içilmesine ve kumar oynanmasına karşı önlem alınmasını talep ediyordu.

> "Son günlerde aldığım bâzı haberlere ilâveten, İzmir'de tahaddüs eden bir vaziyet dolayısile, teşkilât arkadaşlarımın nazarı dikkatlerini tekrar celbe lüzum gördüm:
>
> Mâlûmu âlileridir ki, fırkamız [CHF], bütün memlekete inkılâp, terakki ve teceddüt yolunda rehberlik iddiâsındadır ve şimdiye kadar yapmış olduğu çok feyizli ve çok yüksek işlerle müftehirdir.
>
> Bundan birkaç sene evvel bâzı mahfillerimizde rakı içildiğini ve kumar oynandığını işitmiş ve bugünkü nesle yol gösteren teşkilâtımızın ha-

1 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/435 1804 2].

2 Bu târihteki CHF Fırka Müfettişleri'nin isimleri için bkz. dn/29.

riminde halkımızca bu gibi hoş görülmeyecek hâllerin kat'iyetle menini ricâ etmiştim.

Kongremizin zabıtları ve yasası mûcibince, teşkilâtımızın bir uzvu tabiîsi ve Hars Şûbesi olan Türk Ocakları'nda da müsamahakâr bir sûrette rakı içildiğinden şikâyet edilmiş ve nitekim son defâ İzmir'de aynı vak'a tekerrür ettiğinden, muhterem arkadaşımız ve Türk Ocakları Reisi [CHF İstanbul milletvekili] Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Beyefendi bizzat İzmir'e giderek müdahale etmek mecbûriyetinde kalmıştır.[3]

Gerçi rakı içmek, bizim prensiplerimizce aslâ memnû değildir. Herkes bu zevki hürriyetini istimâlde serbesttir. Ancak bütün millete rehberlik iddiâsile ve hakkile ortaya atılan fırkamızın [CHF'nin] ve bizimle mütevâzi [muvâzi] yürüyen Türk Ocakları'nın resmî mahfillerinde, ağyara meyhâne hissini verecek şekilde rakı içirtmek, bizim noktai nazarımıza külliyen münâfi ve memnûdur. Bahusus bizi her fırsatla ve her noktada tenkit arzusile teşekkül etmiş olan ikinci bir fırkanın [SCF'nin] aslan [aslen] talî ve fakat tesir itibârile büyük teferruâta ehemmiyet vermekliğimizi şiddetle âmirdir.

Binâenaleyh teşkilâtımız kademelerinin evvelce yapılan ve bu tâmim ile de teyid edilen bu noktaya ehemmiyet vermelerini ve hattâ Türk Ocakları'na da delâlet ederek, indelhâce lâzım gelen vesâyada bulunmalarını ehemmiyetle ricâ eder ve Türk Ocakları Reisliği'nden dahi Ocaklara aynı yolda tebligatta bulunulacağını ilâveten arz ile teyidi hürmet eylerim efendim."[4]

Bu tâmim, birkaç yönden üzerinde durmayı gerektirir. Öncelikle CHF ve Türk Ocakları binâlarında rakı içildiği ve kumar oynandığı yönünde alınan duyumlar üzerine, merkezin bu konudaki hassâsiyetini göstermektedir.[5] Ancak, aynı şikâyetin yıllar önce de gündeme gelmiş olması, hâdisenin gelip geçici olmadığına işârettir. Bunun yalnızca bir şikâyet olarak kalmayabileceği, aksine

3 Bu konuda bilgi için bkz. Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 341-342.

4 Yazı, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve 2882 sayılıdır.

5 1930 yılının Temmuz ayında İzmir Türk Ocağı binâsında içki içildiği yolundaki iddiâlar ve **Yarın** gazetesinin ve Ârif Oruç'un bu konudaki sert eleştirileri karşısında iktidar ve muhalefet arasındaki gerilim konusunda bkz. Üstel, **age**, s. 235 ve 338-357. Ayrıca bkz. Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Döneminde Türk Ocakları ve Siyâset", **Toplumsal Târih,** Sayı: 65, (Mayıs 1999), s. 11-17; Günver Güneş, "'Türk Ocakları'nda Rakı İçilebilir mi?' Çekişmesinde İzmir Türk Ocağı ve Hamdullah Suphi", **Târih ve Toplum,** Sayı: 129, (Eylül 1994), s. 41-46 ve Günver Güneş, **İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri (1923-1931),** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Târihi Enstitüsü), İzmir, 1990.

muhalefet partisinin bu konuyu propaganda malzemesi hâline dönüştürebileceği endişe ve kuşkusu ise, tâmimde göze çarpan bir başka noktadır. Muhalefet partisinin kurulalı daha on gün bile olmamış iken, parti yönetiminin teşkilâtını bu yönde bir kez daha uyarma ihtiyâcını hissettiği açıktır.

Fakat ilginç olan nokta, CHF ile Türk Ocakları arasında kurulan ilişkidir. CHF Kâtibi Umûmîliği, Türk Ocakları'nı, "kongremizin zabıtları ve yasası mûcibince, teşkilâtımızın bir uzvu tabiîsi ve Hars Şûbesi" olarak tanımlamaktadır.[6] Bu tanımlama iki ayrı nedene dayanıyordu. İlki, CHF'nin 1927 târihli nizamnâmesinin 40. maddesi idi.[7] İkincisi ise, Türk Ocakları'nın CHF ile "devlet siyâsetinde berâber" olduğu yönündeki açıklamasıydı.[8] Görüldüğü gibi, bu sırada CHF'nin Türk Ocakları üzerindeki vesâyetçi pozisyonu hayli belirgindir.[9]

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin CHF'den İstifâlara İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimi *(29 Ağustos 1930)*[10]

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 29 Ağustos 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir başka tâmimde de, yeni partinin kurulması üzerine CHF'den istifâlar olduğunu bildiriyor ve bu konuda önlem alınmasını istiyordu:

> "Bâzı mahallerde bize nisbet iddiâ eden veyâ hakikaten mensup bulunanların rızâlarile yeni fırkaya [SCF'ye] geçtikleri yazılmaktadır. En

6 Tam bu sırada CHF ile Türk Ocakları arasındaki gerilimli ilişki için bkz. Üstel, **age**, s. 321-357.

7 Fakat karşılaştırınız: Üstel, **age**, s. 227: "Türk Ocakları da aynı yıl [1927 yılında] yapılan kurultaydaki yasa değişikliğiyle, önce 'Cumhuriyet Halk Fırkası ile devlet siyâsetinde berâber' olduğunu açıklamış, daha sonra ise, CHF Nizamnâmesi'nde yer alan 40. madde ile CHF'nin 'murâkabesi altında bir kuruluş' sayılmıştır." Ayrıca bkz. **age**, s. 246. Fakat CHF'nin 1927 târihli nizamnâmesinde bulunan 40. madde bu konuyla yalnızca dolaylı olarak ilgilidir ve nizamnâmede de konuyla doğrudan ilgili başkaca bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca, CHF Nizamnâmesi'nin 40. maddesiyle ilgili olarak Türk Ocakları'nın 1927 yılında yapılan kurultayında gündeme gelen itirazlar için bkz. Üstel, **age**, s. 250-252.

8 Üstel, **age**, s. 227. Ayrıca bkz. Sefâ Şimşek, **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri (1932-1951)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 34-38.

9 Bkz. Üstel, **age**.

10 **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/1 4 10].

yüksek bir fikir ve iman timsâli etrâfında birleşmiş olan fırkamız [CHF] teşkilâtı, mukâbil fikirlere [daha sonra üzeri çizilerek "içtihatlara" denilmiştir] hürmet ederse de, bizden ayrılanların kimler olduğunu efkârı umûmîyenin de bilinmesi [bilmesi] lâzımdır. Bu gibilerin ilân edilmek üz[e]re derhâl bildirilmesi ve mahallî matbuatla da ilân edilmesi mercûdur."[11]

Görüldüğü gibi, bu tâmim ile, CHF'den istifâlar olduğu doğrulanıyor, fakat gerçekten de (eskiden) CHF üyesi olup artık SCF'ye üye olanların kamuoyuna açıklanması talep ediliyordu. Bu şekilde kimlerin CHF'den ayrılıp SCF'ye geçtikleri açıkça belirtilmiş olacaktı. Bu acaba ne anlama gelmektedir? CHF Kâtibi Umûmîliği, belki de, bu türden bir açıklamanın partiden istifâ etmeyi güçleştireceğini düşünmüş olabilir. CHF üyeleri, daha yolun en başında iken, kamuoyu önünde kesin bir tavır almak zorunda kalacaklar ya da bırakılmış olacaklardı. Bu da, belki onları tereddüde düşürecek ve biraz daha beklemenin ve ihtiyatlı olmanın yararlı olabileceğini gösterecekti. Fakat SCF'ye üye olanlar, ister eskiden CHF üyesi olsunlar, isterse olmasınlar, sonuçta bulundukları mahallerde zâten siyâsî tercihlerini kamuoyunun gözü önünde yapmış oluyorlardı. Bu bakımdan yukarıdaki "önlem"i anlamlandırmak kolay değildir. Belki de, Kâtibi Umûmîlik, bu yolla, CHF teşkilâtının üyelerine sâhip çıkmasını bekliyordu. Herhâlde fazlasıyla fire veren teşkilâtlar, Kâtibi Umûmîlik önünde zor durumda kalacaklar ve bu nedenle de istifâların önüne geçmeye çalışacaklardı. Bu tâmim, bize, SCF'nin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra, CHF üyelerinin muhalefet partisine geçmeye başladıklarını açıkça göstermektedir. Bu geçişin boyutlarını tam olarak bilemesek de, CHF Kâtibi Umûmîliği'nin bu konuda

11 Yazı, sûret olup, CHF Birinci Mıntaka [Mıntıka] Müfettişliği antetli ve 2943 ve 13 sayılıdır. Yazının altına düşülen nottan 2 Eylül 1930 târihinde yazıldığı ve gönderildiği anlaşılmaktadır. Yine yazının altına düşülen el yazısı nottan da, Ankara Müfettişi Ali Nazmi Beye, Sivas Müfettişi Avni Beye, Giresun Müfettişi Şevket Beye, Erzincan ve Erzurum Müfettişi Esat Beye, Konya Müfettişi İ. Hakkı Beye, İzmir Müfettişi Zühtü Beye, Balıkesir Müfettişi Cemâl Beye, Hilmi ve Sâmi Beylere ve Hakkı Şinâsi Paşa'ya da yazıldığı anlaşılmaktadır. Yine metnin üzerine düşülen bir başka nottan, yazının bir sûretinin "S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası dosyasına konuldu"ğunu da anlıyoruz. Bu da, yeni parti için CHF Kâtibi Umûmîliği'nde özel bir dosya açıldığı anlamına gelmektedir. Dikkat çekici bir başka nokta, tâmimin şifre ile gönderilmiş olmasıdır ki, bu da, parti tâmiminin gizli devlet yazışmasına benzediğini gösterir. Metnin orijinali için bkz. **EK 5.**

önlem alınmasını talep etmesine neden olacak kadar geniş olduğu tahmin edilebilir.[12]

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin CHF'ye Üyelik İçin Mürâcaat Eden Kadınlara İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimleri (2, 18 ve 20 Eylül 1930)[13]

CHF Kâtibi Umûmîliği, 2 Eylül 1930 târihinde, yâni yukarıda gördüğümüz tâmimlerin iletildiği gün, (muhtemelen) parti teşkilâtına ilettiği bir başka tâmimde de, CHF'ye üyelik için mürâcaat eden kadınlar[14] konusunu ele alıyordu:

> "Fırkamıza [CHF'ye] kaydolunmak üz[e]re mürâcaat eden hanımefendilerin fırkaya [CHF'ye] kabûlleri muvafık görülmüştür. Ancak bunlar meyânında muallim hanımefendiler vardır ki, Memurin Kânunu dolayısile, bu hanımefendilerin hiçbir fırkaya girmeleri mümkün değildir ve zâten bilumum memurini fırkamızın [CHF'ni] tabiî uzuvları olarak telâkki ettiğimiz cihetle, bunların kayıt muamelesine lüzum da yoktur. Gösterdikleri necip ve asil hissîyâta karşı sûreti mahsusada teşekkür olunması ve diğer hanımefendilere de fırka [CHF] âzâsı olduklarının maatteşekkür iblâğını niyâz ederim efendim."[15]

Kadınların, bu sırada siyâsî haklarının henüz tamâmen tanınmadığı bir aşamada, (muhtemelen ilk kez) CHF'ye üyelik için başvurdukları görülüyordu. Siyâsî partilere bu târihten önce kadın üye alındığına ilişkin bir işâret bulunmamaktadır. Aslında SCF'nin programında bu konuda bir hüküm bulunuyordu.[16] Fa-

---

12 Nitekim Dördüncü Bölüm'de bu geçişleri somut olarak görme fırsatımız da olacak.

13 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/1 4 11; 490 01/1 4 21 ve 490 01/1 4 14].

14 Kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan yeni belediye seçim yasası, kısa bir süre önce, 3 Nisan 1930 târihinde TBMM tarafından kabûl edilmişti.

15 Yazı, sûret olup, CHF Kâtibi Umûmîliği antetlidir ve 2945 ve 15 sayılıdır. Dikkat çekici bir başka nokta, tâmimin şifre ile gönderilmiş olmasıdır. Metnin orjinali için bkz. **EK 6.**

16 SCF Programı'nın 11. maddesinde, "Fırka bir dereceli intihap usûlünün tesisini ve siyâsî hukûkun Türk kadınlığına da teşmilini müdâfaa edecektir" deniliyordu. Atatürk'ün daha işin başında kız kardeşi Makbule Atadan'ın da SCF'ye üye olmasını istediğini hatırlamalıyız. Okyar, **age,** s. 41 ve Ağaoğlu, **age,** s. 14. Dönemin iktidârının, kendilerine oy hakkı sağlayan partiye değil de, muhalefete yönelmelerinden dolayı, kadınları kadirşinâs olmamakla suçlamasının ardında, kadın seçmenlerin önemli ölçüde SCF'yi desteklemeleri ve bu partiye oy vermeleri yattığı gibi,

kat tâmimde ilginç olan nokta, kadınların bu vesileyle CHF'ye üye olarak kabûl edildiklerine ilişkin açıklamadır. Sâdece öğretmen olan kadınlar için bir istisnâ söz konusuydu. Aslında yasal hükümler nedeniyle, sâdece öğretmen olan kadınların değil, fakat kadınlar da dâhil memurların siyâsî partilere üye olmaları mümkün değildi. Fakat diğer yandan, tâmimde bu yasal çerçevenin bambaşka bir yoldan ortadan kaldırıldığına da şâhit olunmaktadır. Memurlar, CHF'nin "tabiî uzuvlar"ı olarak kabûl ediliyordu[17] ve bu nedenle onların üye olmasına zâten gerek kalmamıştı! Yâni onlar bir bakıma zâten partinin içinde sayılıyorlardı. Bu tamâmen iğreti yorum, bu şekilde bütün memurların yalnızca CHF'nin üyesi olabileceklerini, fakat başka partilerin üyesi olamayacaklarını açıklıyordu.[18]

ünlü kadınların da SCF'ye üye olmaları bulunuyordu. Örneğin, Türk Kadınlar Birliği eski Başkanı Nezihe Muhittin, SCF'ye üye olmuştu. Emrence, **age**, s. 81-82. SCF'ye üye olan, bir kısmı da dönemin ünlü kadınları ilgili olarak bkz. Yetkin, **age**, s. 114-115. Belediye seçimlerinde de kadınların oyları muhalefete eğilimliydi.

17 CHF'nin 1927 târihli nizamnâmesinde ise bu yönde bir hüküm bulunmuyordu.

18 Bu anlamda memurlar, CHF'nin doğrudan ve zorunlu üyesiydiler. Oysa bu durum, Memurin Kânunu'na açıkça aykırıydı. Nitekim, aradan birkaç yıl geçtikten sonra, sıra CHP ile devletin bütünleşmesine geldiğinde, Vâlilerin bulundukları yörelerde CHP İl İdâre Heyeti Başkanı olmaları söz konusu olduğunda, bu konu bir kez daha tartışılacaktır.

Hilmi Uran, anılarında, şöyle yazıyor: "Parti hükûmet berâberliği tesisiyle Vâlileri ve Umûmî Müfettişleri, parti idâresiyle tavzif etme yolu, bizim idâre bünyemizde esaslı bir değişiklik yarattıktan başka, bu yeni durum mer'iyette bulunan Memurin Kânunu ile de taaruz ediyordu. Çünkü, Memurin Kânunu'nun 9. maddesi, gâyet sarih olarak, 'memurların siyâsî cemiyet ve kulüplere intisâbını' men etmekte ve bu hâl muhakeme edilerek sâbit olursa, memurların tardını mûcib olacağını söylemekteydi. Başvekil [İsmet] İnönü, yüksek hükûmet memurlarına parti vazifesi verirken, bu taâruzların da kaldırılması zarûretini merhum Atatürk'e hatırlatarak, Memurin Kânunu'nun 9. maddesinin tâdilini istemiş imiş... Atatürk merhum, kendisini İzmit'te karşıladığımızda, bize bunu anlatmış ve meseleyi tetkik etmek üzere, [İstanbul] Vâli[si] [Muhittin Üstündağ] ile benim ertesi günü Dolmabahçe Sarayı'nda kendisini görmemizi emretmişti. Biz, Vâli merhum Muhittin Üstündağ ile birleşerek, ertesi günü, emredilen saatte, Dolmabahçe Sarayı'na gittik ve berâberimizde götürdüğümüz Memurin Kânunu'nun 9. maddesini de merhuma gösterdik. Atatürk, maddeyi okudu ve biraz düşündükten sonra, 'Ben bu maddede değiştirilecek bir şey görmüyorum. Çünkü, burada memurların siyâsî cemiyetlere girememesinden maksat, onların benim partimden [CHF'den] başka bir partiye intisâp edememesi demektir; bu bakımdan bu madde, hattâ faydalıdır ve kat'iyen değiştirilmemelidir.' dedi ve madde de öylece kaldı idi." Uran, **age**, s. 297-298. Ayrıca bkz. Koçak, "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", **Toplumsal Târih,** Sayı: 118, (Ekim 2003), s. 74-79.

Diğer yandan, bu yorum, memurların SCF'ye üyeliklerinin yolunu tamâmen kapatıyordu. Fakat benzer bir durum, anlaşılan Türk Ocakları üyeleri için de geçerliydi: "Türk Ocakları ve SCF arasındaki yakınlaşma, diğer yandan da ülkedeki belli başlı kurumların tek-parti yönetimi doğrultusunda denetim altına alınması 'zorunluluğu', Türk Ocakları üyelerinin hangi partiye üye olabileceklerinin kesin bir karâra bağlanması gerekliliğini gündeme getirmiştir. Alınan ka-

Diğer yandan, bu evrâkın eki olarak dosyada bulunan bir başka belgede de, tam bu sırada CHF üyesi olmak isteyen öğretmen bir

rar uyarınca, Türk Ocakları'nın CHF'nin 'hars müessesesi' olduğu bir kez daha yinelenmiş ve bu nedenle Ocaklara ancak CHF'ye üye olanlar ile hiçbir siyâsî partiye dâhil bulunmayanların girebileceği açıklanmıştır. CHF'den başka bir partiye, başka bir anlatımla, o günlerdeki tek muhalefet partisi olan SCF'ye üye olanların ise, Ocaklardan istifâ etmeleri gerektiğinin, esâsen Türk Ocakları yasasında belirtildiği ileri sürülmüştür." Üstel, **age**, s. 344.

Bu şekilde SCF ile Türk Ocakları ilişkisinin tamâmen kesilmesi amaçlanmıştı. Bu gerginliğe ileride yeniden temâs edeceğim.

SCF'nin feshinden sonra, CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker, 27 Temmuz 1931 târihinde, CHF Vilâyet İdâre Heyeti Başkanlıkları'na ilettiği bir tâmimde "Devlet hizmetinde ücretle çalışanların fırkaya [CHF'ye] alınıp alınmayacağı bâzı yerlerden sorulmuştu. İşi Umûmî İdâre Heyeti'nde müzâkere ettik. Ücretle müsdahdem olanlar, Memurin Kânunu'na tâbi olmadıklarından, fırkamıza [CHF'ye] girmek husûsunda tam serbestiye mâliktirler. Binâenaleyh devlet, husûsî idâre, belediye, ilâh... gibi herhangi hizmetlerde çalışan vatandaşların mürâcaatlarında fırkamıza [CHF'ye] kayıtları icâb edeceğini tâmimen arz ederim." **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı**, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 15. Bu cildin bir kopyasını görmemi sağlayan meslekdaşım Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Târih Bölümü öğretim üyesi Dr. Hakkı Uyar'a teşekkür ederim.

CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker, 11 Kasım 1931 târihinde, CHF Vilâyet İdâre Heyeti Başkanlıkları'na ilettiği bir başka (mahrem) tâmimde ise, yine aynı konuya değiniyordu:

> "Teşkilâtımızda faal vazife alan ve memur hukûkuna sâhip olan memur ve doktorlar hakkında ne yolda muamele yapılacağına dâir bâzı vilâyetlerden sorulan suâller üzerine, keyfiyeti Umûmî İdâre Heyeti mütâlaa etti.
>
> Umûmî ve husûsî bütçelerden maaş alan ve memur hakkına sâhip olan zevâtın esas itibârile siyâsî fırkalara giremeyeceği cihetle, şimdiye kadar vazife deruhte edip çalışan ve memur olan muallim ve doktor arkadaşların mesâî ve hizmetlerine teşekkür edilmesini ve bu sene yapılan kongrelerde henüz intihap bitmemiş olan yerlerde seçilecek olan ocak nâhiye ve kazâ idâre heyetlerine bu evsafta zevâtın intihap olunmaması ve kezâlik bu sene vilâyet kongresi yapan yerlerde de vilâyetler idâre heyetlerine aynı zevâtın intihap edilmemeleri;
>
> Bu sene vilâyet kongresi akdedilmeyecek yerlerde, evvelki intihaplarla vilâyetlerinde vazife deruhte eden bu gibi arkadaşlar mevcut olduğu takdirde, yerlerine yedeklerden getirilmek üzere, bu zevâtın yakında açılacak olan Halkevleri'nde mesâîlerinden istifâde edilmek üzere, Halkevleri'ndeki vazifelere inkâli ve Halkevleri açılıncaya kadar, muvakkat bir zaman için, eski vazifelerinde kalmaları;
>
> Umûmî ve husûsî ve belediye bütçelerinden ücret alarak istihdâm olunan zevâtın fırkamıza [CHF'ye] alınması hakkındaki 27 Temmuz 1931 târih ve 1485 numaralı tâmim esâsı mûcibince, bu zevattan fırkaya [CHF'ye] girenlerden, yeni idâre heyetlerinde istifâde olunması ve bu meyanda ücretli inhisar memurları ve müfettişlerinin fırkamıza [CHFye] kânûnen girebilmeleri imkânına karşı, bu zevâtın mesâîlerinden âzamî istifâdenin temini ve idâre heyetleri için bu arkadaşlardan da istifâde olunmasını muvafık gördü." **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı**, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 27-28.

Bu tâmim, bize, bu târihe kadar memur statüsündeki kişilerin de CHF'ye muhtemelen üye olabildiklerini ve hattâ yönetim mevkiilerine kadar da yükselebildiklerini açıkça göstermekte-

kadının başvurusunun, memur olması dolayısıyla, kabûl edilemediğine ilişkin bir kayıt vardır. Ancak kayıt aylar sonra düzenlenmiştir.[19]

CHF Kâtibi Umûmîliği, 18 Eylül 1930 târihinde, (muhtemelen) parti teşkilâtına ilettiği bir başka tâmimde, CHF'ye üyelik için mürâcaat eden kadınlar konusunu ele alıyordu:

> "Kadın âzâ kaydı için teklif varakalarını[n] artık Kâtibi Umûmîliğe gönderilmesine lüzum yoktur. Şimdilik sizlerin tasdiki kâfidir. Ancak fırkamıza [CHF] girecek hanımların evvelce yazmış olduğum evsâfı hâiz olmalarına behem[a]hâl dikkat etmenizi tekrar ricâ ederim. Bizde mevcut olan varakalar kabûl edilerek gönderilmiştir."[20]

Görüldüğü gibi, bu târihte kadınların CHF'ye üyelik kaydına başlanmıştı bile... Bu muamelede Kâtibi Umûmîlik artık devreden çıkıyor/çıkarılıyor ve yetki tamâmen parti teşkilâtına bırakılıyordu. Önceki mürâcaatların da kabûl edildiği açıklanıyordu.[21]

CHF Kâtibi Umûmîliği'nden 20 Eylül 1930 târihinde Fırka Müfettişi Hakkı Şinâsi Paşa ile Avni, Ali Nazmi, Hilmi ve Esat Beylere yazılan bir yazıda, partiye üye olarak kabûl edilen kadınlar hakkında şu bilgi veriliyordu:

> "Fırkamıza [CHF'ye] kaydolunan hanımefendilerin 18 Eylül [1]930 târih ve 3103 numaralı şifre telgrafnâme mûcibince hareket olunmak üz[e]re, (...) parçadan olarak [daha sonra üzeri çizilmiştir] ibâret teklif varakalarını iâdeten ve [daha sonra üzeri çizilmiştir] takdim ediyorum."[22]

---

dir. Ancak bu târihten sonradır ki, bu kişilerin yönetim mevkiilerine ulaşmaları engelenmek isteniyordu. Bu, ysal bir gereklilik idi. Fakat, ilginçtir ki, tâmim, bunun dışında, CHF içinde başkaca faal görevler konusunda açık bir yasak öngörmüyordu. Eğer hâlâ yönetici mevkiilerde bulunan bu gibi kişiler varsa, bunlar, en kısa zamanda yönetim mevkiilerini terk edecekler ve yakında faaliyete geçmesi beklenen Halkevleri'nde muhtemelen yönetim mevkiilerine getirileceklerdi. Fakat o zamâna kadar, geçici de olsa, görevlerinde bırakılmaları uygun görülmüştü. Diğer yandan, bir önceki tâmim uyarınca, ücretli olanların CHF yönetiminde faal görev almaları konusunda açık bir teşvik söz konusudur.

19 Metnin orijinali için bkz. **EK 7.**

20 Yazı, sûret olup, 3103 sayılıdır. Dikkat çekici bir başka nokta, tâmimin şifre ile gönderilmiş olmasıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 8.**

21 Belgenin ekinden, bu evrâkın da, aylar sonra, 15 Aralık 1930 târihinde düzenlendiği anlaşılmaktadır.

22 Antetsiz yazı. Tâmimde, 2996, 2966, 3002, 3.42, 3048, 3049, 3093 ve 3180 sayılı tâmimlere de işâret edilmektedir .

Bu arada, evrâka bağlı bir başka belge daha bulunmaktadır: CHF Kâtibi Umûmîliği'nden, 3 Eylül 1930 târihinde, 1, 2, 5, 7, 8, 9, 11 ve 12. Mıntıka Müfettişleri'ne iletilen bir başka yazıda da, "2 Eylül [1]930 târih ve 2945 numaralı tâmim mûcibince kayıt muamelesinin ikmâli için evvelce makâmı âciziye gönderilmiş olan ve kayıtları kabûl edilen teklif varakaları leffen takdim kılınmıştır" deniliyordu.[23]

İKİNCİ KISIM

YABANCI BASININ GÖZÜ İLE İKTİDAR VE MUHALEFET

Mir *Gazetesinin İsmet İnönü ile Fethi Okyar Hakkında Bir Değerlendirmesi (25 Ağustos 1930)*[24]

Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 2 Eylül 1930 târihinde, Başvekâlet Müsteşarlığı'na yazdığı bir yazıda, Bulgar *Mir* gazetesinin bir haberine işâret ediyor ve haberin Türkçe tercümesini iletiyordu. Söz konusu gazete, 25 Ağustos târihli haberinde, Başbakan İsmet İnönü'nün geçen hafta yaptığı bir açıklamada, CHF'nin dağılmaktan korkmadığını ve gelecek seçimi de kazanacağını söylemişti. Diğer yandan, Fethi Okyar da, halkın yeni partiye karşı gösterdiği ilgiden çok memnun olduğunu belirtmiş ve gelecek seçimi SCF'nin kazanacağını açıklamıştı. Gazete, bu iki açıklamaya dayanarak, Türkiye'de milletvekili genel seçiminin çok yakında yapılacağı tahmininde bulunuyordu.[25]

---

23 Yazı, [İ]. H. Olcay[lar] imzâlı ve CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve 2962 ve 19 sayılıdır. Yazının **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/1 4 11]'de bulunan evrâkın eki olduğu anlaşılmaktadır ve aynı târihte, 15 Aralık 1930'da düzenlenmiştir. Söz konusu imzâya Dördüncü Bölüm'de yeniden rastlayacağız.

24 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/83 550 7].

25 Yazı, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü 3. Şûbesi (Sayı: 4319) antetlidir.

The Times *Gazetesinin İsmet İnönü ile Fethi Okyar Hakkında Bir Değerlendirmesi (26 Ağustos 1930)*[26]

Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 2 Eylül 1930 tarihinde, Başvekâlet Müsteşarlığı'na yazdığı bir yazıda, *The Times* gazetesinin bir haberine işâret ediyor ve haberin Türkçe tercümesini iletiyordu. Söz konusu gazete, 26 Ağustos târihli "Türkiye'de Parti Politikaları" başlıklı haberinde, CHF ile SCF arasındaki tartışmalara değiniyordu. CHF, Fethi Okyar'ın eleştirileri karşısında kendisini savunmaya başlamıştı. Habere göre, CHF üyelerinden kesin olarak bir karâra varmaları istenmişti. Buna göre, hükûmete muhalif CHF üyelerinin partiden ayrılmaları gerekiyordu. Diğer yandan, SCF'nin geleceğinin, birkaç gün önce göründüğü kadar parlak olmayacağı da belli olmuştu. Bir, iki gazete dışarıda bırakılacak olursa, bütün İstanbul basını, Başbakan İsmet İnönü'yü destekliyordu. Ayrıca, CHF milletvekillerinden sâdece 13 tânesi yeni partiye katılmıştı. Fethi Okyar'ın, belediye ve milletvekili genel seçimine azınlıkların da katılabilmelerine imkân verilmesi yönündeki önerisi, İsmet İnönü'nün taraftarları arasında eleştiriyle karşılanmıştı. Yeni partinin her çeşit gayri memnunlarla şikâyetçilerin kendilerine yer bulabileceği bir zemin oluşturduğu ve bu türden bir kalabalığın gerçekten de sağlam ve ilerici bir parti temeli oluşturamayacağı ileri sürülüyordu. Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, CHF'nin hiçkimseye, hattâ Allaha bile bir açıklama borcu olmadığını söylemişti. Fethi Okyar ise, iktidâra geçmek istediğini açıkça belirtmiş ve Ankara-Sivas demiryolunun açılış törenine katılması için hükûmetten gelen dâveti de kabûl etmemişti. Habere göre, Başbakan İsmet İnönü, Sivas'ta önemli bir konuşma yapacak ve bu konuşmasında hükûmetinin, mâlî ve iktisâdî politikalarına karşı muhalefetin eleştirilerini yanıtlayacaktı.[27]

---

26 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/83 550 6].

27 Yazı, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü 3. Şûbesi (Sayı: 4304) antetlidir.

Ayrıca, **Le Petit Parisien** gazetesinin Fethi Okyar ve SCF hakkında 27 Ağustos 1930 târihli bir değerlendirmesi için bkz. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/83 550 5].

İsmet İnönü'nün Sivas konuşması için bkz. **Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'nin Sivas'ta İrat Buyurdukları Nutuk,** Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Hâriciye Vekâleti Matbaası, [Ankara], 1930.

ÜÇÜNCÜ KISIM

MUHALEFETİN ÖRGÜTLENMESİ, ÜYE YAZIMI VE PROPAGANDALARI

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin ve Dâhiliye Vekâleti'nin SCF'nin Örgütlenmesi, Üye Yazımı ve Propagandalarına İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimleri *(22 ve 22 Ağustos/2 ve 2, 6 ve 3 Eylül 1930)*[28]

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 22 Ağustos 1930 târihinde yazdığı ve 2 Eylül 1930 târihinde de Fırka Müfettişleri'ne ilettiği bir tâmimde, SCF ve üyeleri hakkında şu değerlendirmelerde bulunuyordu:

> "Resmen teşekkül eden Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın cumhuriyetçilik ve laiklik prensiplerinde bizimle aslâ ihtilâfı olmadığını ilân ettiği mâlûmdur. Buna nazaran fırkamıza [CHF'ye] bir tek vazife teveccüh ediyor ki, şudur:
>
> Bu fırkanın [SCF'nin] münâsip gördüğü âzâyı kaydetmekte hürriyeti tam ve mutlaktır. Ancak yukarıda mâruz prensipleri esâsen kabûl etmemiş ve rûhan [rûhen] mürteci insanlar da bu fırkaya [SCF'ye] mürâcaat ederek, tetkik noksanlığı yüzünden kaydolunabilir[ler] ve emellerini propaganda edebilirler. Doğrudan doğruya memleket zarârına olan bu hareketi muarızımız fırka da [SCF] terviç etmeyeceğinden ve bilhassa teşkilâtımız bu gibi kara ruhluların taazzuvuna karşı şiddetle mücâdele mecbûriyetinde olduğundan, Serbest Cumhuriyet Fırkrası'na bu gibi insanlar kaydedildikleri takdirde, zâtı âlileri vâsıtasile derhâl makâmı âcizinin haberdâr edilmesi husûsunun münâsip bir tarzda teşkilâtımız kademelerine iblâğını recâ [ricâ] ve bilvesile teyidi hürmet eylerim efendim."[29]

---

28 **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/1 4 12/490 01/1 4 13/490 01/1 4 8/490 01/1 4 9/490 01/1 4 15/490 01/435 1804 2].

29 Yazı, sûret olup, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve 2946 ve 16 sayılıdır. Yazının arkasına düşülen el yazısı nottan, sâdece Ankara Müfettişi Ali Nazmi Beye değil, fakat onunla birlikte, Sivas Müfettişi Avni Beye, Giresun Müfettişi Şevket Beye, Erzincan ve Erzurum Müfettişi Esat Beye, Konya Müfettişi İ. Hakkı Beye, İzmir Müfettişi Zühtü Beye, Balıkesir Müfettişi Cemâl Beye, Hilmi ve Sâmi Beylere ve Hakkı Şinâsi Paşa'ya da yazıldığı anlaşılmaktadır. Yine metnin üzerine düşülen bir başka nottan, yazının bir sûretinin "S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası dosyasına konuldu"ğunu anlıyoruz. Dikkat çekici bir başka nokta da, tâmimin şifre ile gönderilmiş olmasıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 9** ve **EK 10**. İlk metin orijinal tâmim olup, ikinci metin söz konusu tâmimin taslağıdır.

Görüldüğü gibi, hayli erken bir târihte, CHP Kâtibi Umûmîliği, SCF'ye karşı önlemlerini almaya başlamıştı bile... Tâmim bunun kanıtıdır. SCF'nin resmen 12 Ağustos'ta kurulduğu[30] ve üye kaydına da 21 Ağustos'ta başladığı[31] gözönüne alınırsa, CHF, bundan sâdece bir gün sonra kaleme alınan bir tâmimle, SCF'nin muhtemel üyelerinin profilini hem merâk etmişti, hem de öngörmüştü bile! Bu kadar erken bir târihte dahi, CHF Umûmî Kâtipliği, ileride SCF hakkındaki resmî görüşü oluşturacak bütün olumsuz argümanları sıralamaya başlamıştı.

Tâmimde, yeni partiye "mürteci insanlar"ın olası akınına dikkat çekiliyordu. SCF'nin cumhuriyetçilik ve laiklik bahislerinde samimî olmayabileceği imâ ediliyor ve her ne kadar yeni partinin üye kabûlünde "hürriyeti tam ve mutlak" olsa da, parti teşkilâtının "tetkik noksanlığı" nedeniyle, "rûhen mürteci insanlar"ı da partiye üye olarak kaydetme ihtimâli vurgulanıyordu. Bu şekilde "memleket zarârı"na propaganda faaliyeti söz konusu olabilirdi. Elbette SCF de bu türden faaliyetleri onaylamayacaktı. CHF teşkilâtından da "bu gibi kara ruhlular"a karşı "şiddetle mücâdele" hâlinde olması talep ediliyordu. Eğer yeni parti yanlışlıkla bu türden üyeler de kabûl ederse, bu takdirde, Fırka Müfettişleri, CHF Kâtibi Umûmîliği'ni haberdâr etmeliydiler. Fırka Müfettişleri, bu tâmimi "münâsip bir tarzda" CHF teşkilâtı içinde de yayacaklardı.

CHF'nin daha en başından SCF'ye karşı her bakımdan hazırlıklı olmaya çalıştığı açıktır. Tâmimin ilginç birkaç noktası daha bulunmaktadır. İlk hazırlandığı hâlinde, tâmimde, haberdâr edilme süreci farklı öngörülmüştü: "Evvel emirde oradaki [SCF] mümessillerinin nazarı dikkatlerinin celbolunması ve bu mürâcaat semere vermediği takdirde, zâtı âlileri vâsıtasile derhâl makâmı âcizinin haberdâr edilmesi husûsunun münâsip bir tarzda teşkilâtımız kademelerine iblâğını..." Görüldüğü gibi, tâmimin ilk hâlinde yer alan bir "uyarı" mekanizmasına gerek görülmemiş olmalı ki, bu cümlenin üzeri daha sonra çizilmiş ve metnin son hâlinde bu "uyarı" çıkarılmıştır. Anlaşılan bu türden bir "uyarı"ya gerek gö-

---

CHP teşkilâtının bu konuda üzerini düşen görevi yaptığını Dördüncü Bölüm'de somut olarak göreceğiz.

30 Tunçay, **age**, s. 251 ve Yetkin, **age**, s. 39.

31 Yetkin, **age**, s. 104.

rülmemişti. Belki de yeni parti üzerinde CHF teşkilâtının bu türden bir denetim yaptığı anlaşılsın ve bilinsin istenmemişti. Fakat CHF Umûmî Kâtipliği'nin parti teşkilâtını yeni partinin üyelik mekanizması konusunda bekçilik yapmak üzere hazırlaması dikkat çekicidir. Bu konudaki bilgiler CHF Umûmî Kâtipliği'nde toplanacaktı.[32]

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 22 Ağustos 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir başka tâmimde ise, SCF hakkında şu değerlendirmelerde bulunuyordu:

> "Aldığım haberlere göre, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülü keyfiyeti, bilhassa bir taraftan softa ruhlu mürtecilerin ve diğer taraftan komonistlerin [daha sonra "komünistlerin" olarak düzeltilmiştir] faaliyetine yol açmıştır. Komonistlerin [daha sonra "komünistlerin" olarak düzeltilmiştir] her fırsatı ganimet ittihaz edere[k] harekete geçmeleri tabiîdir. Buna karşı teyakkuzunuz şimd[i]ye kadar olduğu gibi edâme [daha sonra "idâme" olarak düzeltilmiştir] ve tezyid edilmelidir.
>
> Ancak mürtecilerin güyâ şapka yerine fes, yeni Türk harfleri yerine Arap harfleri ikâme olunacakmış, memleketten bihakkın kovulan saltanat âilesi tekrar memlekete gelecekmiş; hulâsa şimdiye kadar tahakkuk ettirdiğimiz bütün inkılâbat alt üst edilerek, saltanatla köhne müesseseleri ve ananeler tekrar tesis edilecekmiş yolunda yaptıkları propagandalar, çok dikkate şâyan ve memleketin huzur ve sükûnuna [daha sonra son iki harf çizilmiş ve okunamayan bir ekleme yapılmıştır] çok vahi[m]dir. Binaenaleyh bu işlere dikkatini artırmış olan hükûmet mekanizmasından daha ziyâde teşkilâtımızın mutabassır ve müteyakkız olmasını ve bu gibi propagandaların icâb eden irşâdat ile derhâl karşılanmasını ve fâillerinin âid olduğu hükûmet makâmâtına bilâ merhamet ihbâr etmesini [edilmesini] ehemmiyetle recâ [ricâ] eder, bilvesile teyidi hürmet eylerim efendim."[33]

---

32 Bu tâmimin somut sonucunu Dördüncü Bölüm'de göreceğiz.

33 Yazı, sûret olup, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve 2947 ve 17 sayılıdır. Yazının altına düşülen nottan, 2 Eylül 1930 târihinde yazıldığı ve gönderildiği anlaşılmaktadır. Yine yazının arkasına düşülen el yazısı nottan da, sâdece Ankara Müfettişi Ali Nazmi Beye değil, fakat onunla birlikte, Sivas Müfettişi Avni Beye, Giresun Müfettişi Şevket Beye, Erzincan ve Erzurum Müfettişi Esat Beye, Konya Müfettişi İ. Hakkı Beye, İzmir Müfettişi Zühtü Beye, Balıkesir Müfettişi Cemâl Beye, Hilmi ve Sâmi Beylere ve Hakkı Şinâsi Paşa'ya da yazıldığı anlaşılmaktadır. Yine metnin üzerine düşülen bir başka nottan, yazının bir sûretinin "S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası dosyasına konuldu"ğunu da anlıyoruz. Dikkat çekici bir başka nokta, tâmimin şifre ile gönderilmiş olmasıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 11.**

Görüldüğü gibi, CHF Kâtibi Umûmîliği, bu kadar erken bir târihte dahi, yâni muhalefet partisinin kuruluşundan üzerinden daha on gün geçmeden, ileride SCF hakkındaki resmî görüşü oluşturacak olan bütün olumsuz argümanları sıralamaya başlamıştı bile... Eğer komünistlere karşı olan "teyakkuz" bir yana bırakılacak olursa, "softa ruhlu mürteci" akımına ve faaliyetine karşı dikkat çekiliyordu. Karşı propagandalar zikredildikten sonra, bütün bunların ülkenin "huzur ve sükûn"u açısından yarattığı ve yaratabileceği sakıncalara temâs ediliyordu. Hükûmet "dikkat"ini artırmıştı, fakat bu yeterli değildi ve CHF teşkilâtından da "müteyakkız" olması talep ediliyordu. Propagandalara karşı toplum önce "irşâd" edilmeli ve "fâilleri" hükûmete "bilâ merhamet ihbâr" edilmeliydi. Bu sûretle bir ihbar mekanizmasının harekete geçirilmeye çalışıldığı açıktır. CHF, SCF'ye karşı her bakımdan hazırlıklı olmaya çalışıyordu.

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 2 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir başka gizli tâmimde de, yeni partinin kurulması üzerine gündeme gelen bâzı siyâsî dedikodulardan söz ediyor ve bunları tekzib ediyordu:

> "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülü dolayısile pek bayağı bir havâdis inşâ edildi. Göyâ [Güyâ] Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri [Atatürk], fırkamızdan [CHF'den] ayrılmış, yeni teşekkül eden fırkayı [SCF'yi] tesâhüp [tesâhub] etmiş ve fırkamızdan [CHF'den] yüz çevirmiş imiş... Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] Fethi [Okyar] Beye verdikleri cevap gâyet sarihtir. Bahusus kendi eliyle teşkil ettikleri fırkamızı [CHF'yi] terk etmek gibi bir şâyiâ çıkarmak, Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'ni [Atatürk'ü] hiç tanımamak ve mûşârünileyhe en fecî bühtânı yapmak demektir.
>
> Sivas hattının küşâdı merâsimi dolayısile Umûmî Reis Vekilimiz İsmet [İnönü] Paşa Hazretleri'ne verdikleri cevap da, noktai nazarlarını bir daha sarahaten ifâde eden bir hüccettir. Bu gibi dalâlete düşenler varsa, arkadaşlarımız vâsıtasile tenvirini ricâ ederim efendim."[34]

---

34 Yazı, mahrem ve sûret olup, antetsizdir ve 2941 ve 11 sayılıdır. Yazının altına düşülen nottan, yine aynı gün, 2 Eylül 1930 târihinde yazıldığı ve gönderildiği anlaşılmaktadır. Yine yazının altına düşülen el yazısı nottan da, sâdece Müfettiş Hakkı Şinâsi Paşa'ya değil, fakat aynı zamanda, Ankara Müfettişi Ali Nazmi Beye, Sivas Müfettişi Avni Beye, Giresun Müfettişi Şevket Beye, Erzincan ve Erzurum Müfettişi Esat Beye, Konya Müfettişi İ. Hakkı Beye, İzmir Müfettişi

Görüldüğü gibi, Kâtibi Umûmîlik, muhtemelen SCF'yi hayli avantajlı kılan bir siyâsî dedikoduyu tekzib ediyor ve Değişmez Genel Başkanları'nın yeni partiye geçtiği şeklindeki söylentiyi tamâmen ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Bu, muhtemelen dönemin hayli revaçta olan bir söylentisiydi.

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 2 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir tâmimde, yeni partinin propagandalarından söz ediyor ve buna karşı alınması gereken önlemleri sıralıyordu:

> "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın program diye ortaya attığ[ı] maddeler arasında vergilerin azaltılacağı hakkındaki hayalperest vaitleri [vaadleri] birçok yerlerde yanlış anlaşılmış ve hatt[â] bâzı mahallerde tahsilâtın biraz müşkülâta uğradığı işitilmiştir.
>
> İsmet [İnönü] Paşa Hazretleri'nin nutuklarında[35] da zikredildiği üz[e]re, müstakil, hür, medenî, yüksek bir devlet hâline gelebilmekliğimiz, evvelâ varlığımızı kurtarmak ve bunun için de çok fedâkâr halkımızdan bu vergileri alarak, ordumuzu, şimendiferimizi, hulâsa varlık teçhizâtımızı yapmak ihtiyâcı kat'isindeyiz. Bahusus Büyük Reisimiz Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri [Atatürk], İsmet [İnönü] Paşa Hazretleri'ne verdikleri cevâbî telgrafta,[36] hükûmetin şimdiye kadar yaptıklarını takdir ve mesâî arkadaşlarını tebrik buyurmuşlardır.
>
> Bunun mânâsı pek açıktır. Binâenaleyh halkımıza hakikat bütün çıplaklığile bildirilerek, bu gibi sözlere kulak asmamalarını ve mevzu kavânine şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da daha ziyâde istekle mûtâvaat ve hamiyet göstermelerinin teminini bilhassa ricâ ederim efendim."[37]

Bu tâmimden de anlaşılan, SCF'nin vergiler konusundaki eleştirileri karşısında, bâzı yerlerde vergi ödemelerinin azaldığıdır.

Zühtü Beye ve Balıkesir Müfettişi Cemâl Beye, Hilmi, Şevket ve Sâmi Beylere de yazıldığı anlaşılmaktadır. Yine metnin üzerine düşülen bir başka nottan, yazının bir sûretinin "S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası dosyasına konuldu"ğunu da anlıyoruz. Dikkat çekici bir başka nokta, tâmimin şifre ile gönderilmiş olmasıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 12.**

35 İsmet İnönü'nün Sivas nutku kasd edilmektedir.

36 Böyle bir telgrafa rastlayamadım. Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Tâmim ve Telgrafları),** (V. Cild), (Hazırlayanlar: Sâdi Borak ve Utkan Kocatürk), Türk İnkılâp Târihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s. 166.

37 Yazı, sûret olup, CHF Kâtibi Umûmîliği antetlidir ve 2942 ve 12 sayılıdır. Yine metnin üzerine düşülen bir başka nottan, yazının bir sûretinin "S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası dosyasına konuldu"ğunu da anlıyoruz. Metnin orijinali için bkz. **EK 13.**

Kâtibi Umûmîlik, bu yöndeki eğilimlere karşı önlem alınmasını talep ediyordu. Muhalefetin vergiler konusundaki eleştirilerinin toplum bünyesinde hayli ciddîye alındığı ve etkili olduğu açıktır. Buna karşılık, parti yönetimi, parti teşkilâtından, halkın yasalara uyması konusunda etkili olmasını talep ediyordu. Ayrıca, Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki yakın irtibat da tâmimde bir kez daha vurgulanıyordu. Bu konunun özellikle vurgulanıyor olması, muhtemelen, Atatürk ile İnönü arasındaki gerginliğin kamuoyuna da söylenti şeklinde yansıyor olmasıydı.

CHF Kâtibi Umûmîliği, 6 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir başka tâmimde de, muhalefet partisinin karşı ve olumsuz propagandalarından ve bu propagandalara karşı alınması gereken önlemlerden söz ediyordu:

> "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülü üzerine, birçok mürteci ve vatansız insanların, güyâ vergiler kalkacak, Arap harfleri gelecek, fes giyilecek, tekkeler açılacakmış ve Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri [Atatürk] de bizi [CHF'yi] terk ederek, yalnız bu fırka [SCF] ile berâbermiş yolunda yaptıkları propagandalardan, halkımızın saf kısmı zehirlenmekte ve bu arada birçok sebeplerle hasis menfaatleri muhtel gayri memnunlar istifâde etmektedir.
>
> Külliyen aslı esâsı olmayan bu gibi muzır şâyiâların önüne geçmek üz[e]re, her tarafta halkımızın irşâd edilmesi ve aksi hareketleri takdirinde, devletin kânunları ve kuvveti pençesinden yakayı sıy[ı]ramayacaklarının sûreti sariha ve kat'iyede bütün teşkilât kademelerine ifhâm olunması mercûdur ef[endim]."[38]

Bu tâmimde de, önceki tâmimlerde rastlanan benzer ve olumsuz karşı propaganda temalarına değiniliyordu. "Mürteci"ler ve "vatansız insanlar", SCF'nin kurulması üzerine, benzer temalarla propaganda çalışmalarına devâm ediyorlardı ve bunun önlenmesi isteniyordu. Tâmimden anlaşılan bu propagandanın toplum üzerinde etkili olduğudur. Propaganda temaları ile SCF arasında doğrudan bir ilişkinin kurulmamış olması da dikkat çekicidir. Bu

38 Yazı, sûret olup, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve 2964 ve 20 sayılıdır. Tâmim, Fırka Müfettişleri'ne gönderilmiştir. Yine metin üzerine düşülen bir başka nottan, yazının bir sûretinin "S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası dosyasına konuldu"ğunu da anlıyoruz. Metnin orijinali için bkz. **EK 14 ve 15.**

ve benzeri faaliyetlerin cezâlandırılacağına ilişkin uyarılar, parti teşkilâtı aracılığıyla duyurulmaya çalışılıyordu. Bir yandan toplumun uyarılması bekleniyor, diğer yandan da cezâ uyarısı ile dikkat çekilmeye çalışılıyordu. Bu arada, tâmimden, Atatürk'ün, CHF'den ayrılarak, muhalefet partisini desteklediğine ilişkin propaganda temasının, bir söylenti şeklinde güçlenerek gündemde kaldığını da anlıyoruz.

Dâhiliye Vekâleti'nin 5 Eylül 1930 târihinde Vâliliklere iletilen tâmimi de benzer vurgulara sâhiptir:

> "Son zamanlarda bâzı neşriyat ve rivâyet üzerine, bâzı kimselerin, vergiler kaldırılacaktır, askerlik olmayacaktır, fes giyilecektir, Türk harfleri kaldırılacaktır gibi mâkûs ve menfî propagandalarla, muhtelif maksatları gizleyen işaalarda bulundukları ve halkı kânûnî mükellefiyetlerini ifâdan kaçınmaya tahrik ettikleri, Vâli Beylerden gelen raporlardan anlaşılıyor.
>
> Kânunlara itaatsizliğe tahrik ve teşvik, kânuna itaatsizlik kadar ve nizam ve âsâyişi memlekete muzır bir harekettir. Demokrasilerde en çok korunacak ve korkulacak zihniyet ve hareket, demagojidir. Öyle mâkûs ve menfî istikâmetteki propagandalar genişledikçe, bir memleketin idâresi anarşiye bile düşebilir. Memleketin âsâyiş ve inzibâtını muhafaza ve Cumhuriyet kânunlarının tamâmile tatbikini temin ve devlet ve hükûmet otoritesini herşeyden yüksek tutmak ve yüksek tanıtmakla mükellef ve mesûl idâre âmir ve memurlarımızın, şahsî bilgi ve tecrübelerine inzimam eden nüfuz ve salâhiyetlerini en geniş mânâda kullanarak, muhitlerini irşâd ile muzır ve menfî propagandaların fenâ tesirlerini izâle ve muharrikleri tâkip ve mahkemelere tevdi ederek, propagandaya kapılabilecek vatandaşları bilâhare çekecekleri cezâlardan ve görecekleri zararlardan vikâye etmelerini ve herhâlde kânunların temini memuriyeti ve devlet nüfûzunun mahallî şartlara en mülâyim kânûnî ve idârî tedbirlerle, fiiliyat sahasında olduğu kadar, fikirlerde ve gönüllerde de huzûru sükûnu ve Cumhuriyet ve inkılâp kânunlarına halkın şuurlu ve samimî muhabbet ve itimâdının idâmesi esbâbının teminini ve bu tedbirlere sâik olacak vekâyi ve hâdisat ile tatbik edilen ve edilecek olan tedbirlerden Vekâleti günü gününe haberdâr buyurmalarını ricâ ederim."[39]

---

39 Yetkin, **age**, s. 269-270. Görüldüğü gibi, CHF Kâtibi Umûmîliği'nin tâmimleri ile Dâhiliye Vekâleti'nin Vâliliklere iletiği tâmim arasında tam bir görüşbirliği vardır.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 3 Eylül 1930 târihinde, CHP Kâtibi Umûmîliği'ne yazdığı bir yazıda, SCF'nin örgütlenmesine ilişkin olarak, (Birinci) Umûmî Müfettiş İbrâhim Tâli Öngören'e[40] yazdığı bir yazıyı aktarıyordu.[41] Kaya'nın 2 Eylül 1930 târihli olan bu yazısında, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri Fethi [Okyar] B[eye]f[endinin] Umûmî Müfettişlik mıntıkasında[42] teşkilât yapmayacaklarını, C[umhuriyet] H[alk] F[ırkası] Kâtibi Umûmîsi Saffet [Arıkan] Beyefendiye şifâhen vaat ve temin" ettiği açıklanıyordu. Ayrıca, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülü münâsebetile, Umûmî Müfettişlik mıntıkasındaki, Vâliler hâriç olmak üzere, diğer vilâyetlere yapılan tâmimin sûreti" de takdim kılınmıştı. Ancak maalesef bu tâmim dosyada bulunmamaktadır. Yazının son kısmında ise, şöyle bir uyarıda bulunuluyordu: "Birinci maddede arz ettiğim teminâta rağmen, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Umûmî Müfettişlik mıntıkasında kânûnî eşkâl ve merâsime riâyet etmek şartile teşkilât yapmak isterse, bittabi mumâniat edilemez. Ancak böyle bir tasavvur ve teşebbüsleri haber alınır alınmaz, Vekâleti haberdar buyurmanızı ricâ" ederim.[43]

Bu noktadan sonra artık sâdece iki parti/iktidar ve muhalefet arasındaki bir ilişkiden söz edemeyiz. Dâhiliye Vekâleti'nin, SCF'nin resmen kurulmasından daha üç hafta bile geçmeden,

---

40 Bu târihte yalnızca tek bir Umûmî Müfettişlik/Birinci Umûmî Müfettişlik bulunmaktadır. Umûmî Müfettişlikler ve Umûmî Müfettişler ile Birinci Umûmî Müfettiş İbrâhim Tâli Öngören için bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

41 Yazı, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem antetli olup, 3/305 sayılıdır. Yazının altına, CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan tarafından, 6 Eylül 1930 târihi ve "Fethi [Okyar] Beyin avdetinde vereceğim" kaydı düşülmüştür. Yazının CHF Kâtibi Umûmîliği'ne geliş târihi 6 Eylül 1930 ve 2973 sayılıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 16.**

42 Birinci Umûmî Müfettişlik mıntıkası Elâziz (Elâzığ), Urfa, Hakkâri, Bitlis, Diyarbekir (Diyarbakır), Siirt, Mardin, Van ve Beyazıt (Ağrı) illerinden oluşuyordu. Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, s. 81-93.

43 Yazı, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü antetli olup, sayısızdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 17.**

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin, 2 Eylül 1930 târihinde, zâta mahsus olarak doğrudan doğruya Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya hitâben, Dâhiliye Vekâleti'ne yazdığı bir yazıda, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülü ve icraatı dolayısile [CHF] teşkilâtımıza göndermiş olduğum[uz] tâmimlerin birer sûreti" iletiliyordu. Buna göre, toplam 7 adet tâmim söz konusuydu. Dosyada sözü edilen 14 Ağustos 1930 târihli ve 2861 sayılı, 2 Eylül 1930 târihli ve 2941 sayılı ve 2 Eylül 1930 târihli ve 2944 sayılı tâmimler maalesef dosyada bulunmamaktadır.

Burada ilginç olan nokta, CHF Kâtibi Umûmîliği'nin doğrudan doğruya Dâhiliye Vekâleti'ne yazıyor olması ve çalışmalarına ilişkin Bakanlığı haberdâr etme ve bilgilendirme ihtiyâcını hissetmesidir. İki makam arasında karşılıklı yazışmalar bu bakımdan dikkate değerdir.

açıkça iktidar partisinin yanında yer alması, partiler arasındaki siyâsî ilişkilerde "devlet"in de rolünü ortaya çıkarmaktadır. Yazının içeriğinden de anlaşıldığı gibi, Dâhiliye Vekâleti, doğrudan doğruya CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazı yazabiliyor ve muhalefet partisinin politikası hakkında bilgi veriyordu. SCF'nin CHF karşısında Birinci Umûmî Müfettişlik bölgesinde parti teşkilâtı kurmayacağına ilişkin taahhüdü çok anlamlıdır. Çünkü bu târihte CHF'nin de söz konusu yörelerde teşkilâtı bulunmuyordu. Bu bölge Kürt isyanlarının patlak verdiği yerdi. İktidar partisi ve devlet, bu bölgede ne kendisinin ne de muhalefetin teşkilât kurmasını arzu ediyordu. Bölge siyâsî partilerin uğraş alanı olmamalıydı.[44] Bu anlamda yalnızca hükûmet ve devlet bu bölgede bulunabilirdi.

DÖRDÜNCÜ KISIM
İZMİR OLAYLARI

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin İzmir Olaylarına İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimi *(6 Eylül 1930)*[45]

CHF Kâtibi Umûmîliği, 6 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir tâmimde, İzmir olaylarına[46] ilişkin şu açıklamayı yapıyordu:

> "İzmir'de tahaddüs eden vak'a, muhalif matbuatın şişirmesi ve İstanbul matbuatına da muhabir noksanı yüzünden, yine onlar mârifetile aksettirilmesi, bâzı sui tefehhümü mûcip olabileceğinden, hakikat[i] [tâmimin düzeltilmiş nüshasında değiştirilmiştir] meseleyi bildiriyorum:

---

44 Aradan on beş yıl geçtikten sonra, sıra Demokrat Parti'nin kurulmasına geldiğinde, Cumhurbaşkanı ve CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti'nin kurucularından Celâl Bayar'dan, yine aynı bölgelerde parti teşkilâtı kurulmamasını talep edecektir!

SCF'nin taşra örgütlenmesine ise, kısmen Üçüncü, ama asıl Dördüncü Bölüm'de temâs edeceğim.

45 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/1 4 16].

46 İzmir olayları ile ilgili olarak bkz. Yetkin, **age**, s. 166-181; Tunçay, **age**, s. 267-270; Avşar, **age**, 107-128; Ağaoğlu, **age**, s. 29-44; Weiker, **age**, s. 85-95; Emrence, **age**, s. 93-104.

Fethi [Okyar] Beyi istikbâl eden hakikî müstakbilin âzamî üç yüz kişidir. Mütebâkisi serseri ve mütecessis olmak üz[e]re, en çok iki, üç bin kişidir. Gerek birinci ve gerekse ikinci günkü vak'alar, bilhassa komünistlerin tahrikâtı eseridir.

Fırka [CHF] arkadaşlarımız da tez elden bir protesto içtimâı yapmak isticâlinde bulunmuşlar ve içtimâ sonunda yine bu baldırıçıplaklar, **Anadolu** gazetesine tecâvüz etmişlerdir. Bittabi kuvvei zâbıta müdahale etmiş ve emre itaat etmeyenlere karşı atılan birkaç el silâhtan zavallı bir seyirci çocuk vurulmuş, [Cumhuriyet] Halk Fırkası binâlarından birinden de [tâmimin düzeltilmiş nüshasında "birine de" şeklindedir] içerisinde bulunanların tahkir âmiz sözlerine mukâbil birkaç taş atılmıştır. Bittabi zâbıta kuvveti derhâl sükûnu iâde etmiştir. Hakikat[i] [tâmimin düzeltilmiş nüshasında değiştirilmiştir] mesele bundan ibârettir. Efkârın yanlış bir yola sevk edilmemesi için icâb edenlerin tenviri mercûdur efendim."[47]

Görüldüğü gibi, tâmim, İzmir olaylarına ilişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'nin resmî açıklamasını ve görüşünü yansıtıyordu. Bu görüşe göre, İzmir olayları "muhalif matbuat" tarafından yanlış aksettirilmişti. Olay "şişirilmiş"ti. Fethi Okyar'ı karşılayanlar ancak ve sâdece 300 kişilik küçük bir gruptu. Geri kalan kalabalık ise, "serseri"lerden ve meraklılardan oluşuyordu ve nihâyet iki ilâ üç bin kişiyi de geçmezdi. Olaylarda "komünistler"in tahriki söz konusuydu. Bu noktada, CHF Umûmî Kâtipliği'nin yukarıda belirttiğim 2 Eylül 1930 târihli tâmimi hatırlanmalıdır. Hatırlanmalıdır ki, sâdece dört gün önce kaleme alınmış olan bu tâmimde de, SCF ile komünistler arasında ilişki kurulmuştu. Nitekim, yeni tâmim, bu ilişkinin bir başka boyutunu ortaya çıkarmış oluyordu.

---

47 Yazı, sûret olup, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve 2975 ve 21 sayılıdır. Yazının altına düşülen nottan 6 Eylül 1930 târihinde yazıldığı ve gönderildiği anlaşılmaktadır. Yine yazının altına düşülen el yazısı nottan da, Hakkı Şinâsi Paşa ile İzmir Müfettişi Zühtü Bey dışında, Ankara Müfettişi Ali Nazmi Beye, Sivas Müfettişi Avni Beye, Giresun Müfettişi Şevket Beye, Erzincan ve Erzurum Müfettişi Esat Beye, Konya Müfettişi İ. Hakkı Beye, Balıkesir Müfettişi Cemâl Beye, Hilmi ve Sâmi Beylere de yazıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, yine yazının üzerine düşülen nottan, Ankara, Malatya, Giresun, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Konya, Niğde, Balıkesir ve Bursa illerine de gönderildiği anlaşılmaktadır. Yine metnin üzerine düşülen bir başka nottan, yazının bir sûretinin "S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası dosyasına konuldu"ğunu da anlıyoruz. Dikkat çekici bir başka nokta, tâmimin şifre ile gönderilmiş olmasıdır. Metnin orjinali için bkz. **EK 18** ve **19.** Bu konuda ayrıca bkz. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936),** BDS Yayınları, İstanbul, 1992, s. 85-88. TKP'nin bu sırada SCF'ye karşı tutumunu ise bilemiyoruz.

Elbette her iki tâmimde de, SCF ile komünistler arasında doğrudan bir temastan söz edilmiyordu. Fakat komünistler, SCF'nın kurulmasından sonra meydana gelen siyâsî atmosferden/ortamdan yararlanarak faaliyet göstermeye başlamışlardı ve nihâyet İzmir olayları da onların tahriki ile sonuçlanmıştı. CHF ve iktidar yanlısı basına yapılan saldırılarda, saldırganlar için yine "serseri"ler bağlamında "baldırıçıplaklar"dan söz edilmesi ilginçtir. Protestocuların ve saldırganların sınıfsal analizi bu yönden dikkat çekicidir. Bu ifâdeler, CHF yönetiminin alt sınıflara bakışını olduğu gibi yansıtmaktadır.

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin Cumhurbaşkanı'nın Açıklamasına İlişkin Fırka Müfettişleri'ne Tâmimi *(10 Eylül 1930)*[48]

CHF Kâtibi Umûmîliği, 10 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne ve CHF Vilâyet İdâre Heyeti Başkanlıkları'na yazdığı bir tâmimde, Atatürk'ün 9 Eylül târihinde *Cumhuriyet* gazetesine yaptığı ve Cumhurbaşkanı olarak güncel siyâsî hâdiseler çerçevesinde ve karşısında kendi konumunu açıklığa kavuşturan beyânının,[49] parti teşkilâtının "en ufak kademeleri"ne ve "kasaba ve köyler ve dikkati celb edecek mahallere" kadar yayılmasını talep ediyordu.[50] Bu şekilde yukarıda da tekzib edilen karşı propagandalara karşı gerçeklerin anlaşılacağı ümit edilmişti.

Atatürk'ün açıklaması şöyleydi:

> "**Cumhuriyet** gazetesinde bana hitâben yazılmış açık mektubu okudum. Bu mektupta, son günlerde İzmir'de vûkûa gelen hâdiseler işâret olunarak, beni Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan başka fırkaların [SCF'nin] kendilerine mâl etmeye çalıştıkları görüldüğünden bahis ve vaziyetin tavzihi nâmına hakikati hâlin ifâdesi talep olunuyor.
>
> Bu nokta üzerinde diğer bazı gazetelerdeki yazıları da okudum. Her-

48 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/1 4 18].

49 Atatürk'ün **Cumhuriyet** gazetesinde yayınlanan açıklaması için bkz. Ağaoğlu, **age,** s. 48-50; Yetkin, **age,** s. 208-209; Avşar, **age,** s. 124. Açıklama, 10 Eylül'de **Cumhuriyet** gazetesinde yayınlanmıştır.

50 Yazı, sûret olup, antetsiz ve 3013 ve 24 sayılıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 20.**

yerde halk arasında da bu hususta şâyiâlar ve tereddütler olduğunu işitiyorum.[51]

Hakikati hâli, Fethi [Okyar] Beyefendiye yazdığım mektupta sarahaten ifâde ettiğimi zannediyordum. Kendilerince hakikî vaziyetin tamâmen bilinmekte olduğuna şüphe yoktur. Ancak umûmîyetle sui tefehhümler ve sui telâkkiler olduğu anlaşılıyor.

Hakikati hâli bir daha ifâde ve tasrih edeyim:

Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umûmî Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibâren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdâfaai Hukuk Cemiyeti'nin mevlûdudur. Bu teşekküle târihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icab yoktur ve olamaz. Resmî vazifemin hitâmında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur. Benim bu esâsî vaziyetim, bir sene nihâyetinde hitam bulacak olan bugünkü muvakkat resmî vazifemin bana tahmil ettiği bitaraflığı ihlâl edemez.

İşâret olunan hâdiseler meyânında İzmir'de bir gazete idârehânesine ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezine, her ne sebep ve sûretle olursa olsun, vûkû bulmuş tecâvüzlerden ve hükûmet ricâline ve otoritesine karşı bâzı idraksizler tarafından yapılan çirkin tecâvüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir. Bu teessürümü akan kanlar ve zâyi olan hayat şiddetlendirmiştir. Bu gibi mütecâvizler ve muharrikler, Cumhuriyet kânunlarının tâkiplerinden tabiî kurtulamazlar. Bu sözlerim, **Cumhuriyet** gazetesine cevâben ve efkârı umûmîyeyi tenviren neşredilmiştir."[52]

Atatürk'ün bu aşamadaki açıklaması, CHF Kâtibi Umûmîliği'nin yukarıda gördüğümüz tâmimlerinde ortaya konulan görüşlerini doğruluyordu ve SCF'nin karşı propagandasının önünü kesmeye yönelikti. CHF yönetimi ile Cumhurbaşkanı'nın aynı görüşte oldukları açıktı.

---

51 Bu açıklama, bu konuda daha önce yaptığım değerlendirmeleri de doğruluyor!

52 Tâmimin ekinde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün **Cumhuriyet** gazetesine yaptığı açıklama da yer almaktadır. Ayrıca, bu metnin matbaada basılarak, duvar ilânı şeklinde hazırlandığını da görüyoruz. CHF, anlaşılan, Atatürk'ün bu aşamada ortaya çıkan görüşlerinin kamuoyuna mâl edilmesini propaganda olarak kullanmayı tercih etmişti. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/ 34 143 2].

İzmir Vâlisi Kâzım Dirik'in İzmir Olaylarına İlişkin Başbakan İsmet İnönü'ye Telgrafı *(10 Eylül 1930)*[53]

İzmir Vâlisi Kâzım Dirik, 10 Eylül 1930 târihinde, Başbakan İsmet İnönü'ye İzmir olaylarına ilişkin olarak çektiği telgrafta, durumun normale döndüğünü ve dünden (9 Eylül'den) beri devriyelerin de kaldırılmış olduğunu belirtiyordu. Fethi Okyar, aynı gün, 10 Eylül sabahı, Bandırma treni ile İzmir'den ayrılmıştı. Geceyi Balıkesir'de geçirecekti. İzmir'de istasyonda SCF İzmir Merkez Ocağı İdâre Heyeti Başkanı Doktor Ekrem Hayri Üstündağ ile "İparator" (operatör doktor) Esat Bey, *Yeni Asır* gazetesinden İsmâil Hakkı Bey, Baytar Sıtkı Şükrü Bey ve *Hizmet* gazetesinden de Cem'i Bey tarafından uğurlanmıştı. Kendisini başkaca uğurlayan olmamıştı. Karşıyaka istasyonunda ise, "akrâbasından ve İzmir Merkez Ocağı âzâsından Avukat Süleyman Fâik, Avukat Şevki Bedri, Ocak üyelerinden Salahattin Beyler, Köse Osman Beyler, birâderi ve sâbık iskân memurlarından Saadettin Sait ve Şeref Efendilerle, Kasaba [Turgutlu] demiryolunun ikinci müdürü ve demiryolu maslahatgüzârı Mihri Bey tarafından" uğurlanmıştı. Menemen istasyonunda ise Fethi Okyar'ı uğurlayan olmamıştı. Kâzım Dirik, telgrafında, "Reisicumhur Hazretleri'nin [Atatürk'ün] *Cumhuriyet* gazetesine verdikleri son beyânâtı celileleri[nin],[54] merkez mülhâkâtın köylerine kadar tevzi edildiğini ve tevziâtın devâm etmekte olduğu"nu bildiriyordu.[55]

Yabancı Basının Gözü ile İktidar ve Muhalefet

Near East *Gazetesinin Fethi Okyar, SCF ve Türkiye'nin Siyâsî Durumu Hakkında Bir Değerlendirmesi (4 Eylül 1930)*[56]

Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 13 Eylül 1930 târihinde, Başvekâlet Müsteşarlığı'na yazdığı yazıda, *Near East* ga-

53 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30/10 102 669 3].

54 Atatürk'ün yukarıda sözü edilen demeci kasd edilmektedir.

55 Metnin orijinali için bkz. **EK 21.**

56 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/83 550 8].

zetesinin 4 Eylül târihli bir haberinin tercümesini sunuyordu. Gazetenin Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından Türkçeye tercüme edilen "Karışmış Bir Türkiye" başlıklı haberinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyâsî durum analiz ediliyordu:

> "Türkiye'de Fethi [Okyar] Beyin tesisine koyulduğu fırkanın [SCF'nin] âkıbeti ne olursa olsun, Fethi [Okyar] Beyin siyâset hayâtına avdeti, memleketin Türklere taallûk eden siyâsî vaziyetini pek ziyâde aydınlatmaya yardım etti. Serbest Cumhuriyet Fırkası liderinin [Fethi Okyar'ın] bugün söylemekte olduklarının çoğunu ecnebiler çok evvelden görüp hissediyorlardı. Fakat bu görülenler Türk efkârı umûmîyesinden gizlendi ve işlerin mevcut rejime sâdık ve acıklı sûrette câhil olan matbuatın dedikleri gibi olmadığını söylemeye cesâret eden bir gazeteci cezâlandırıldı. Bilumum halk işleri üzerine pek dikkatle örtülen örtüyü yırtıp atmaya, Fethi [Okyar] Beyin söylemek cesâretinde bulunacağı birkaç söz lâzımdı.
>
> Mütemâdiyen hükûmetin hiç hatâ yapmadığı ve Türkiye'de yapılanların en iyi ve Türkiye için en iyisi olduğu teminâtı, halkın heyeti umûmîyesi[ni] hakikatlerin birdenbire ifşâsına karşı hazırlıksız bulundurdu ve liberal cumhuriyetçilerin bidâyette refahı pek şiddetle raks etmek tecrübesinde bulunacakları tehlikesi vardır. Mustafa Kemâl Paşa [Atatürk], memlekette canlı bir yenilik olacağından, az bir tenkitten memnun olabilir. Fakat kendi tâlimat veyâ irâdesinden gayri, lâfzen dahi mevcûdiyeti olmamak mecbûriyetinde olan bütün idâre makine[si]nin iliğine kadar çürümemiş olduğu hükmünü de pek zor verebilir. Hakikatte Fethi [Okyar] Beyin veyâ hiç değilse yeni doğan söyleme hareketlerini çokça kullanan ve yeni fırkayı [SCF'yi] yürüdüğü yolda süratlendirmek isteyen arkadaşlarından bâzılarının karmakarışık bir Türkiye demekten maksatları da budur.
>
> Bugüne kadar İsmet [İnönü] Paşa'yı, rolü Türkiye'nin idârî zekâsının yegâne menbâı olarak Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] sudur eden fikirleri[ni] tatbik mevkiine koyan bir vekil saymak âdet olmuştu. Ahvâl bu şekilde bulunurken, samimî bir cumhuriyetçi imânının başlangıç ve sonu bulunan Reisicumhurun [Atatürk'ün] lâyehliğine [lâyutilik] meydan okumaksızın, Başvekilin [İsmet İnönü'nün] siyâsetine hücûm edebilmek müşküldü. Türkiye'nin ileri gelen adamlarından bâzılarının vaziyetin bu şeklini bildikleri, bunların yeni fırkaya [SCF'ye] karşı takındıkları ihtirazlı vaziyetten istidlâl ediliyor. Fethi [Okyar] Beyin Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'dan [Atatürk'ten] gördüğü ilk lütûf ve âtifet, yeni harekete, herhangi

bir teşebbüsü Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] tasdik ettiğinin bilinmesinin bilâ istisnâ dâvet edeceği mânâ, takdir ve tahsini temin etti. Fakat umumun bu tahsini Fethi [Okyar] Beyin çok açık söylemesi mantıkî neticesile karşılandığından, Türk efkârı umûmîyesinin daha fazla tasvip ve tasdik beklediğine şüphe yoktur. Eğer Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] [Atatürk], yeni fırkanın [SCF'nin] teşkilini tasvip ettikten sonra, [Cumhuriyet] Halk Fırkası Riyâseti'nden çekilseydi, rakip programlar vâsıtasile hiçbirine mensup olmayan bir Reisicumhuru kazanmak için birbiriyle yarış eden iki fırkanın mevcut olduğunu tasavvur edebilmek binnisbe kolay olurdu.

Halbuki Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] [Atatürk], [Cumhuriyet] Halk Fırkası ile olan sıkı alâkasını muhafaza ediyor ve siyâset düşünebilen Türk, ortaya siyâsî bir mücâdele sahnası [sahnesi/sahası] kurulursa, bunun İsmet [İnönü] Paşa ile Fethi [Okyar] Bey arasında mı, yoksa Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] ile İsmet [İnönü] Paşa arasında mı olacağı şüphesi ile sıkıntı içinde bırakılmış oluyor. Mücâdele İsmet [İnönü] Paşa ile Fethi [Okyar] Bey arasında oldukta, Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Cumhuriyet] Halk Fırkası Reisliği'ni muhafaza etmesi, Türkiye'de lâyahtiliğe [lâyuhtilik] kimsenin ortak olamayacağını İsmet [İnönü] Paşa'ya hatırlatmak istemekle berâber, Fethi [Okyar] Beye de memleketin ikinci halâskârı rolünü almasına müsaade edemeyeceğini gösterir.

Diğer taraftan, Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] ile İsmet [İnönü] Paşa arasında pek sıkı berâber çalışmak artık hitam bulacaksa, Türk efkârı umûmîyesi, Başvekil'in [İsmet İnönü'nün] vazgeçmek istediği görülen bu muannid kavgadan bir şey anlayamamıştır ve aradaki mâniânın herhangi bir yakasına düşmezden evvel, kendisine yol gösterilmesini ister. Aynı zamanda Türkiye['de] vaziyetin biraz tenvir edilmesi, hattâ umum matbuat ile münferit politikacıyı hayret ve şaşkınlıkla düşürürse de, bunun memleket için iyi olduğuna şüphe edilemez.

İsmet [İnönü] Paşa rejiminin ana za[a]fı, bu rejimin Türkiye'de bulunan tekmil ecnebi alâkalarına karşı pek derin bir sui zan ve şüphe beslemesidir. Bu şüphe, Türkiye'nin ihyâsı üzerine hâiz olan birçok meselelerde, hâricin vusayasını telâkki etmekte Türk Hükûmeti['ni] tâ son zamanlara kadar men etmekle kalmadı, yanlış bir izzeti nefis duygusu ile memlekete pek ağır yük yükletmek teşebbüsün[ün] neticesi olarak, millî müşkülâtı artırmaya da sebep oldu.

Fethi [Okyar] Bey, vergilerini vermediklerinden dolayı hapsedilenlerin miktârının muazzam bir nisbete bâliğ olması, vergilerin âzamî haddine

vardığına ve milletin vergi vermek iktidârını geçtiğine delil teşkil ettiğini söyledi. Türkiye'nin mâlî vaziyetini tetkik etmek için çağrılan Alman mütehassısının raporu,[57] bu kanaatı meş'um bir sûrette takviye etti. Her[r] Müller, askerî masrafların 1926 bütçesinde % 50,7'ye ve 1929'da dahi % 45,7'ye vardığını ve halbuki 1929 senesinde 'memleketin doğrudan doğruya ve dolayısile iktisâdî inkişâfına yarayan' masrafların ancak % 15,4 olduğuna nazarı dikkat celb eder.

Her[r] Müller, sonra hükûmetin şimendifer siyâsetine geçerek, yeni inşâ edilen hatların sırf sevkülceyşi mâhiyette olmasından dolayı, bu

57 "TC Merkez Bankası'nın Kuruluş Sürecine Alman Uzmanların Katılımı: Türk Hükûmeti, Merkez Bankası kurulması girişimi sırasında, konuyla ilgili yabancı uzmanların da görüş ve önerilerinden yararlanmaya çalıştı.

Mâliye Vekili Şükrü (Saraçoğlu) Bey, 1928 yılının Ekim ayında, bu konuda önce, Cenevre'de bulunan Schwab ile anlaşmaya çalıştıysa da, ücret ve zaman konularında başgösteren anlaşmazlık sonunda, bu girişimden bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine, bir başka girişimde bulunuldu ve '1929 yılı başlarında Türk Hükûmeti, 'merkezî bir tedâvül bankası'nın kurulması olanaklarını araştırmak için, Reichsbank Reisi Schacht'ı Türkiye'ye dâvet' etti.

Selim İlkin ve İlhan Tekeli, bu dâveti şöyle yorumluyorlar: 'Bu dâvetin savaş borç ve teminatları yüzünden diğer Batılı ülkelerle mücâdele hâlinde bulunan Almanya'dan, hem de bu iş için kurulmuş bir komisyonun Alman baş delegesine yapılmış olması, salt bir rastlantı olmasa gerektir. Türkiye'nin benzer sorunları için bu ünlü iktisatçının deneylerinden yararlanmak istediği kadar, bu uzmanın kişiliği etrâfında Almanya'nın desteğini de sağlamayı arzuladığı söylenebilir.

Ancak Türkiye'ye gelmesi mümkün olmayınca, Schacht, kendi yerine, daha önce de Türkiye'de bulunmuş olan çalışma arkadaşı Karl Müller'i tavsiye etti. Türkiye Hükûmeti'nin dâveti üzerine Karl Müller, 1929 yılının Nisan ayında Türkiye'ye geldi. 'Bu arada Mâliye Vekili [Şükrü Saraçoğlu], kendisine devlet bankasının süreti teşkili hakkında tasavvurlarını anlattı.' Tasavvurlar, Türk parasının istikrârını sağlamak ve bunu da kurulacak bir merkez bankası ile gerçekleştirmekti. Müller'den bir merkez bankası kurulması için ön koşulların vâr olup olmadığının araştırılması ve eğer yoksa, bu koşulların nasıl sağlanacağı konusunda bir rapor hazırlaması istenmiştir. Müller, Haziran ayı ortalarına kadar Türkiye'de kaldı ve raporunu hazırlamak üzere Almanya'ya döndü. (...)

'Müller raporunu 15 Ekim 1929'da bitirerek, incelemesi için Schacht'a verdi. Bu raporu inceleyen Schacht, Müller raporunun bulgularına dayanan kendi önerilerini ayrı kısa bir rapor hâline getirerek, 1930 Ocağında Mâliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'na sundu.'

Söz konusu raporlar bizzat Başvekil İsmet [İnönü] Paşa tarafından da incelendi. Ancak, 1929 Dünyâ Ekonomik Bunalımı'nın etkisinde kalan ve bunalımın doğurduğu ekonomik sorunlarına çözüm arayan, bu nedenle de ekonomik yaklaşımlarında önemli değişiklikler yapmayı plânlayan Türk Hükûmeti üzerinde, liberal yaklaşımı temel alan içeriği nedeniyle, bu raporlar etkili olmadı. Hattâ Müller raporu ile ilgili bir açıklama dahi yapılmadı.

Almanya'nın ilk Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny de, anılarında, Alman uzmanların hazırladığı raporların yarattığı olumsuz tepkilerden söz ediyor. Nadolny, raporların neden olduğu olumsuz havayı dağıtmak ve hükûmetin tutumunu değiştirmek için çaba harcadığını, ancak çabalarının başarılı olamadığını açıklıyor." Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, s. 83-84. Ayrıca bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, Ankara, 1981, s. 261-265; Tekeli ve İlkin, **age**, s. 110-115. Müller raporu ile ilgili olarak SCF adına Fethi Okyar'ın Meclisteki eleştirileri için bkz. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (2. Cild), s. 35-67. Ayrıca bkz. Yetkin, **age**, s. 153-154.

hatları[n] işletme masrafının herhangi bir muhtemel vâridat yekûnunun ikiden üç misli miktârında olacağını ve şâyet tâmirat, müteharrik edevâtın yenilenmesi masrafları ile sarf edilen paranın fâizi de hesâp edilecek olursa, hâsılâtın ancak senevî masrafın dörtte birinden yedide biri kadar olacağını gösteriyor.

Eğer [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nde müzâkereye benzer bir şey olsaydı, Cumhuriyeti[n] menfaatlerine bu kadar zarar veren bir siyâsetin durdurulabilmesi muhtemeldi. Ma[a]lesef gerek dışarıdan ve gerekse Türklerin kendilerinden, Türkiye'nin ayağını yorganına göre uzatmak ihtiyâcında olduğunun yalnız teklifi, birçok defâlar olduğu gibi, bu teklifin, yeni rejimin mevkii endişesinin sevki ile yapıldığını[n] yerine, Cumhuriyete düşmanlığın sevki ile ileri sürülüyor telâkkisinde bulunuluyor. Hattâ ecnebi mâlî yardımına lüzum olduğu[nun] çekinerek tanındığı şimdi bile, yüksek mevki işgâl eden Türkler, Türkiye'nin bugünkü borçluluğunu tehvin etmek mecbûriyetlerini tanımamak sıkıntısı içinde kıvranırlarken, hâriçten para tedârik etmenin münâsip olacağını idrâk edemeyecek kadar dünyâ işlerinin câhili bulunuyorlar.

Türkiye'nin iktisâdî vaziyetinin iâdei teessüsü, kısa bir zaman içinde yapılamaz. Umûmu alâkadar eden meselelere mütaallik bütün tenkitleri [olumsuz] kabûl etmenin kaldırılmasına ilk adım atılmıştır. Fethi [Okyar] Bey, siyâsete avdetinin neticesi olarak, bundan böyle fikrini açıkça söylediğinden dolayı, kimsenin [olumsuz bir davranışa] mâruz kalmamasını talep ve iddiâ ediyor. Fethi [Okyar] Beyin siyâseti, 'hükûmetin fazla masrafına hitâm vermek için şiddetli bir mücâdeleyi' ihtivâ ediyor. Demiryolu inşâsı devâm edebilir. Fakat bugüne kadar edilen masraflar durdurulacaktır. Arkadaşlarından birisi, inhisar sisteminin 'felâket aver' 've şeker inhisârının sırf bir cinâyet' olduğunu söyledi.

Bunlar halkı müdâfaa eden sözlerdir ve memleket ikinci adımı bekliyor. Her ne kadar Fethi [Okyar] Bey hâlen mebus değilse de, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin bütün kürsülerini inhisâr eden hücum ettiği partinin [CHF'nin], onun mebusluğuna mâniâlar ihdâs etmeyeceği söyleniyor. İsmet [İnönü] Paşa kımıldanmıyor ve her münferit ifâdenin kaba bir tekzibi ile Fethi [Okyar] Beyin bütün ithamlarına tamâmile cevap vermiş fikrinde bulunuyor. Türkiye karışmıştır ve yegâne bilinen bir şey varsa da, o da bugünkü çok söylenen vaziyete, yalnız sözlerle çâre bulunamayacağıdır."[58]

58 Yazı, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü 3. Şûbesi (Sayı: 4591) antetlidir.

Müller Raporu'nun Demiryollarına İlişkin Bölümünün Resmî Eleştirisi

Elimizde Müller Raporu'nun demiryollarına ilişkin bölümünün resmî bir eleştirisi bulunmaktadır. Maalesef raporun ne zaman ve kim(ler) tarafından yazıldığını bilemiyoruz. Çünkü raporun üzerinde bir imzâ bulunmadığı gibi, yazıldığı kâğıtlar üzerinde antet de bulunmamaktadır. Fakat elyazısı olarak sâdece 1929 târihi okunmaktadır ki, bu târih, yukarıdaki açıklamaların ışığında, raporun eleştirisi için bir miktar erkendir. Yazının içeriğinden de, raporun, 1930 yılının ikinci yarısında, SCF'nin ve özellikle de Fethi Okyar'ın, hükûmetin demiryolu politikasını eleştirdiği ve bu eleştirilerinde de Müller Raporu'nu temel aldığı bir dönemde kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Başbakanlık evrâkı arasında bulunduğuna göre, muhtemelen ya Başbakanlık'ta/Başbakanlıkça hazırlanmıştır ya da konuyla yakından ilgili olduğuna göre Nâfiâ Vekâleti'nce hazırlanmış ve Başbakanlığa sunulmuş olmalıdır. Yine yazının içeriğinden, bir kişi (Nâfiâ Vekili'nin kendisi) tarafından yazıldığı izlenimi edinilmektedir.

Aşağıda bu raporu sunuyorum:[59]

> "Fethi [Okyar] Bey, şimendiferler hakkındaki itirâzâtını Müller'in raporuna istinâd ettirmiştir. Bu itirâzât ise iki noktada hulâsa edilebilir:
>
> 1) İnşaattan mütevellid tediyâtın tecili sisteminin mâlî mahzurları ve inşaatı pahalıya mâl ettiği ileri sürülmektedir.
>
> 2) İnşâ edilen şimendiferlerin iktisâdî olmadığı, hatların işletmeye açılan kısımlarındaki işletme masrafının hâsılatlarından üç, dört misli fazlaya çıktığı mütâlaa olunmaktadır.
>
> Bu iki neticeyi elde etmek için Doktor Müller, nâkıs mâlûmâta binâyı mütâlaat etmiş ve bu sebeple istintâcâtı da hatâlı olmuştur. Çünkü, Müller, birinci neticeye, yâni inşaatın tediyâtı tecil usûlü dâhilinde yapılmış olmasının mâlî zararları ve pahalılığı hakkındaki istincâtına vâsıl olmak için, inşaatın büyük bir kısmını (55.000.000 Dolar; 110.000.000 Lira) idâre eden İsveç grubunun eski mukâvelesine binâyı muhakeme etmiş, halbuki bu mukâvelenin peşin tediyat esâsı dâhilinde tâdil edilerek, 18.000.000 Lira'ya varan fâiz tediyâtına mahal bırakmayan son şeklini nazarı dikkate almamıştır.

59 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/13 77 22].

Fethi [Okyar] Beyin bu mevzudaki sözleri arasında, Yülyüs [Julius] Berger şirketine[60] âid hatların inşaatı mukâvelesinden de bahsolunmaktadır. Bu inşaat, umum inşaatın takriben altıda biridir. 242.000.000 [Lira] içinde 45.000.000 Lira'lıktır. Fâizi % 8, komisyonu % 2'dir. Bu fâiz ve komisyon, mâlî mukâvele ile bankalar sındıkasına [sendikasına/konsorsiyumuna?] âiddir. Yüzde 25 nispetindeki masârifi umûmîye ve müteahhit kârı, tediyâtı, âlet ve edavâtı inşâiye ve hafriye bedelini ve kullandığı mühendis ve memur maaş ve masrafını ve müteahhit şirket temettüünü karşılamaktadır. Bu miktar, umûmîyetle kabûl edilmiş mûtedil bir rakamdır.

Şurasını da arz edeyim ki, bu inşaatın ikmâli husûsunda iltizâm edilen istical, faraza hattı biraz pahalıya mâl etmiş ise de, buna mukâbil de, memleketin emniyet ve inkişâfı vesâitile bir an evvel teçhiz [bu kelimenin üzeri çizilmiş ve yerine "tece[h]hüz" denilmiştir] etmesine medâr olmuştur. Kaldı ki, şimdiye kadar yapılan hatların kilometre başına inşâ masrafı 70 [bin] Lira'yı tecâvüz etmemektedir. Bu miktar, vasatî Yugoslavya, Polonya, Çekoslovakya'daki son şimendifer inşaatı vasatî masraflarından daha ucuzdur. Oralarda masraf 95 bin ile 120 bin Lira arasında mütebeddildir. Bu miktârı vasatî bizde vaktile şimendifer yapan kumpanyaların kendilerine mâl ettikleri fiyata nispetle de çok ucuzdur (cetveli merbuttur).

Buna ilâveten yeni inşâ edilen hatların eskilerine nazaran çok daha kuvvetli olduğunu zikretmek lâzımdır. Binâenaleyh inşaatta iltizâm edilen istical ile fazla masraf ihtiyârına mecbur olduğumuz iddiâsının son tahlilde gayri vârid olduğu meydana çıkıyor.

Müller'in yukarıda söylediğim işletme açıkları ve binâenaleyh hatların gayri iktisâdî olduğu hakkındaki mülâhazasına gelince: Evvelâ şunu arz edeyim ki, bu mülâhaza, Almanya'dan tetkikat yapmak üz[e]re hükûmetçe celb edilen heyeti fenniyenin [1]927 senesinde yaptığı tetkikat raporuna binâ edilmiştir. Bu rapor ise, [1]927 senesi netâyicini hâkidir. Filhakika yeni yapılan hatların işletmeye açılan kısımları bidâyette hâsılatlarına nazaran hattâ iki, üç misline kadar açık vermesi mümkündür.

Fakat Mösyö Müller, [1]927 netâyicini gördükten sonra, [1]928 ve [1]929 netâyicini de tetkik etmiş olsaydı, yeni hatlarımızın gayri iktisâdî olduğuna hükmedecek kadar bedbin olmayacaktı zannederim. Çünkü, bu hatların işletme masrafı [1]928'de hâsılatlarının % 118'i ve [1]929'da

60 Bu konuda bkz. Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, s. 59-66, 191, 203 ve 204.

% 110 miktârına inmiştir. Bu masraflar, görülüyor ki, nerede ise hâsılat miktârı derecesine inmiştir. Dünyânın en iyi şimendifer işini idâre eden İsviçre gibi memleketlerde de şimendiferlerin masrafı, hâsılatlarının % 75['i] ilâ % 80'i derecesini bulmaktadır.

Cumhuriyetin yeni açtığı hatların masrafı üç sene evvel hâsılatlarının iki ve hattâ üç misli olmak derecesinde iken, bugün % 108 derecesine indirilmiş olması, pek yakın bir âtide, bunların hâsılâta nispetle % 80 ve hiç olmazsa [%] 90 derecesine de ineceğini ve binâenaleyh hatların sâfi hâsılat vermeye başlayacağını kuvvetle ümit ettirerecek bir mâhiyettedir. Husûsî ile [1]933'de Ergâni'ye varacak olan mâden hattımız, orada bugün istifâde edilememekte olan bir servet menbâına vâsıl olacak ve bunun memleketin iktisâdî inkişâfına büyük yardımı olacaktır.

Müller'in bahsettiği tecili tediyat usûlünün döviz vaziyetine yaptığı tesir meselesine gelince: Bu tesir, mukâvelelerin bugünkü vaziyetinde bizim aleyhimize değildir. Bunu izah için şirketlerle bu mevzua temâs edecek alâkamızı teşrih etmek iktizâ ediyor. Evvelâ, İsveç grubu ile olan vaziyetimiz peşin tediyat esâsına müstenid olduğundan, tecili tediyat mevzuunun hâricinde kalmaktadır. Hükümden ıskât edilen Belçikalılar mukâvelesi S.İ.T (Societe Industrille de Travaux) ile yapılacak hatlar, % 50'si peşin, % 50'si üç sene vâdeli bonolarla yaptırılmaktadır. İnşaat kısmı yerli müteahhitlere yaptırılmakta ve dövizlere tesiri olma[ma]ktadır. [Metnin bu noktasında el yazısı ile "Musâ Köy-Julyuz [Julius]" şeklinde bir eklemede bulunulmuştur].

Malzemeye gelince: % 50'si bonolu olmak üz[e]re ecnebi müteahhitlere verilmektedir. Bu sûretle bir sene içinde alınması lâzım gelen dövizin nısfı müteâkip üç seneye tecil edilmiş bulunmaktadır.

Bu tediyat bütçelerimizde evvelden nazarı itibâra alınmış ve tediye zamanları mâlûm ve muayyen olduğu için, Mösyö Müller'in endişe ile bahsettiği gayri memul vaziyetler ihdâs edecek âmillerden mâdud değildir.

Yülyüs [Julius]-Berger'e ve Foks'a (Kayseri atölyesi ve Ankara tevsiatını yapıyor) gelince: Bunlar inşaat senelerinde bize döviz olarak kredi verdikleri ve bu kredilerin nihâyet % 50'si hâriçten celb edilen malzeme bedellerine tekâbül ettiği için, diğer % 50'si memleket dâhilinde kalmakta ve döviz buhrânına sebep olmak değil, bilakis buhranlı senelerde memlekette döviz arzını temin etmektedir.

Müteâkip senelerde hatların ikmâlinden sonra işleyecek taksitlere

tediye olunacak dövize gelince: Hatların memleket inkişâfı iktisâdîsine yapacağı kuvvetli tesir, bunu şüphesiz tâdil edecek mâhiyettedir."[61]

Raporda dikkati çeken ilk nokta, Müller'in raporunda kullandığı bilgilerin eksik ve yanlış olduğuna ilişkin değerlendirmedir. Müller'e raporunda kullanması için verilmesi gereken bilgilerin tam ve eksiksiz olması, aslında hükûmetin sorumluluğunda olmalıydı. Eğer bu konuda gerçekten de bir ihmâl olmuşsa, bunun sorumlusu herhâlde raporu hazırlayan Müller değil, fakat Müller'e bir şekilde eksik ve yanlış bilgi sunan hükûmetti. Fakat Müller'in raporunu eleştiren raporda bu konuda sorumluluk bizzat Müller'e yüklenmişti. Dolayısıyla, eksik bilgiler temelinde raporunu hazırlayan Müller'in kaleme aldığı raporu ciddîye alan Fethi Okyar ile SCF de aynı nedenle eleştiriliyordu. Müller Raporu'nu eleştiren rapordan, müteahhit firmalarla imzâ edilmiş sözleşmelerin sonradan değiştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yine anlaşılan ilk sözleşmelerle diğerleri arasında fark vardı.

Raporda dikkati çeken ikinci nokta, gerçekten de demiryolu inşaatının âcilen bitirilebilmesi için pahalı mâliyetin tercih edildiğine ilişkin satırlardır. Her ne kadar başka karşılaştırmalarla, mâliyetin düşük olduğu ortaya konulmak istenmişse de, bizzat yazıyı kaleme alan kişi(ler) de, bu noktada bir itirafta bulunmaktan kendi(leri)ni alamamış olmalıdır(lar)! Yeni açılan hatların gelirlerinin, bu hatların işletme masraflarını karşılayamadığı iddiâsı da, yine raporda bir anlamda onaylanıyordu. Farkın ancak zaman içinde kapanabileceği çok açık bir şekilde zikredilmişti. Ancak ülke güvenliği ile yeni inşâ edilen demiryolu hatlarının genel ekonomiye yapacağı olumlu etkiler, bu konuda asıl vurgulanan noktalardı ve Müller raporunda ortaya konulan teknik eleştirilerin karşılanmasına yönelik olmaktan çok, genel bir iktisâdî politika ve güvenlik perdesi altında askerî strateji tercihinin savunulmasına yönelikti. Diğer yandan, Müller raporunda yer alan, demiryolu inşaatlarında meydana gelen borçlanmaların ödemelerde döviz sıkıntısı yaratacağına ilişkin eleştiriler de gözden geçiriliyor ve bu noktanın da gözönüne alındığı belirtiliyordu. Rapora göre, bir ödeme ve döviz sıkıntısı söz konusu olmayacaktı.

61 Metnin orijinali için bkz. **EK 22.**
TBMM'nin 25 Eylül 1930 târihli toplantısında Müller raporu da tartışılmıştır. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İçtimâ: 3, Cild: 21, 82. İnikat, (25.9.1930) ve Okyar, **age**, s. 117-137.

BEŞİNCİ KISIM

BELEDİYE SEÇİMLERİ[62]

A) BELEDİYE SEÇİMLERİ ÖNCESİNDE CHF İÇİNDE ADAYLIK MÜCÂDELELERİ

Belediye Seçimlerinde Adaylık İçin CHF Kâtibi Umûmîliği'nden Ricâlar ve Adaylar Hakkında Yapılan Tahkikatlar *(10 Temmuz/16 Ağustos/2 ve 11 Eylül 1930)*[63]

Emekli Miralay (Albay) Şevket Bey, daha 10 Temmuz 1930 târihinde, İstanbul'dan CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir mektupta, aralarında daha önce kurulmuş olan ilişkiyi de hatırlatmak ve saygılarını iletmek sûretiyle, yakında yapılacak olan "şehir meclisi intihâbâtında[64] Ali Haydar B[ey] birâderimizle müfîd olur muyuz diye düşündüm" diyordu. Talep şöyle formüle edilmişti: "Fırkamızın [CHF'nin] oldukça eski mensuplarından bulunduğumuza göre, intihâba dâhil olmamız ve binnetice müsmir hizmette bulunmamız zâtı âlinizce memul ve münâsipse, bu hususta reyi âlileri istimzaç ve ona göre lütfûnuzu hürmetlerimle istirhâm eylerim beyim efendim."[65]

Birinci Umûmî Müfettiş İbrâhim Tâli Öngören,[66] 16 Ağustos 1930 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir yazıda, "Fırkamızın [CHF'nin] Yeldeğirmeni nâhiyesinde kayıtlı mühendis Ârif Hikmet Beyin Belediye Meclisi âzâlığına Kadıköy Mûtemetliği'nce namzet gösterildiği haber alınmış ve mûmâileyhin müstekim, afif ve bu işin ehli olduğuna dâir bâzı mûteber şehadetler de vûkû bulmuş olduğundan, mahallî

---

62 Belediye seçimleri, 3 Nisan 1930 târihinde TBMM'de kabûl edilen yeni belediye seçimi yasası uyarınca, Eylül ayında başlamış ve Ekim ayının sonlarına doğru bitmiştir. Bu seçimler tek dereceli idi ve kadınlar da ilk kez oy kullanabiliyorlardı. Bkz. Yetkin, **age**, s. 182-204; Ağaoğlu, **age**, s. 21-28; Tunçay, **age**, s. 271-284; Avşar, **age**, s. 142-158.

63 **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/46 187 3].

64 Belediye Meclisi seçimi kasd ediliyor.

65 Metnin orijinali için bkz. **EK 23**. Mektup zarfının üzerine bu konuda (H) [CHF İstanbul Müfettişi Hakkı Şinâsi ?] Paşa ile görüşüleceği notu düşülmüştür.

66 Umûmî Müfettişlikler/Müfettişler ve Birinci Umûmî Müfettişlik (Birinci Umûmî Müfettiş İbrâhim Tâli Öngören) hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler.**

tahkikat müsbet ve kanaati âlilerine lâhik ise, intihâbına delâletlerini ricâ ve gözlerinizden öperek, hürmetlerimi arz ederim efendim" diyordu.[67]

Burada kısaca belirtmem gerekir ki, bu türden başvurular, sâdece bu dönemin bir özelliği değildir. Daha önce de, daha sonra da, buna benzeyen yüzlerce örnek bulunmaktadır.[68]

Yüksek Mühendis Mektebi, Topçu ve İstihkâm Zâbitleri Mektepleri Kimya Müderrisi ve Ticâret Borsası Laboratuvar Müdürü Nûreddin Münşi Bey, 2 Eylül 1930 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir mektupta, İstanbul belediye seçiminde kendisine yapılan haksızlığı şöyle anlatıyordu:

> "[CHF] Büyükdere Nâhiye Heyeti İdâresi'ndeyim. Eski Belediye [Meclisi] âzâsıyım. Âzâlar meyânında ziraat diplomalarını hâiz ve kimyâger [sıfatına sâhip] kimse yoktur. Yenilecek, içilecek maddelerin evsaf ve kavânini ve tağşişâtı umûmîye mütehassısıyım. Zâhire Borsa Laboratuvar Müdürüyüm. [CHF İstanbul Müfettişi] Hakkı Şinâsi Paşa Hazretleri'nin dahi mâlûmu olduğu üzere, hayat pahalılığı ve beledi[ye] gıdâ işlerine büyük bir ihtisâsım vardır. Fakat süt, ekmek ve yiyecek maddeleri hakkında yapılan fenâ işlerin tashihi husûsunda emânet encümenleri ile mücâdele ettiğimi de bilirsiniz. Emânet hoş görmedi ve bu sebeptendir ki, emin olarak istihbârâtıma binâen, bu seneki Meclise namzet konulmamışımdır. Fırkanın [CHF'nin] ezelî bir ferdiyim. Mûtemetlerin menâfiine uygun gelmeyen ifâdelerimden nâşi listeye koymayıp, yine hep Mûtemet ve feriklerile Meclisi doldurmak gayretindedirler. Resmî heyeti idârelere dahi kat'iyen sorup suâl ettikleri yoktur. Meclisten bir menfaati maddî kat'iyen beklemiyor[um] ve istemem. Fakat şehir ihtisâsıma muhtaç ve ben de hakkile hizmet edeceğimden eminim. Fırkama [CHF'ye] iyilik ve iyi iş yapmak, muhaliflere [SCF'ye] de ilmen ve fennen cevap vererek iskât etmek maksadile, bu seferki Meclise girmek istiyorum. Sizden bu hakkımı istediğimden nâşi mâzur görmenizi ricâ ve bu vesile ile arzı hürmet eylerim efendim."[69]

Sivas Numûne Hastahânesi'nde doktor olan "İstanbullu genç [bir] vatandaş" Şahap Bey, 11 Eylül 1930 târihinde, CHF Kâtibi

---

67 Metnin orijinali için bkz. **EK 24.**

68 Bu konuda BCA CHP Kataloğu'nda çok sayıda örnek vardır ve hâli hazırda üzerinde çalışılmayı beklemektedir.

69 Metnin orijinali için bkz. **EK 25.**

Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir mektupta, Sivas Belediye Başkanı Hayri Beyin halkın sağlığına karşı gösterdiği duyarsızlığı anlattıktan sonra, "bu intihapta fırka [CHF], memlekete candan sarılan, onun dertlerini yakinen bilen, fırkanın [CHF'nin] umdei rûhunu kavrayan bir vatandaşı, fırkanın [CHF'nin] namzet göstermesini, bir Türk genci sıfatı ile" istiyordu. Mektup şu cümle ile sona eriyordu: "Her türlü menfaat hislerinden uzak, memleketi hakkile seven ve iş görebilen bir vatandaş istiyoruz. Bu hususta bura [Sivas] fırka [CHF] merkezine emir vermenizi ricâ ediyorum."[70]

CHF Kâtibi Umûmîliği'nden Özel Ricâlar *(24 Ağustos 1930)*[71]

CHF Ankara Keçiören Nâhiyesi Mûtemedi Veysel Âdil, 24 Ağustos 1930 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir mektupta, taleplerini kişisel ve hayli lâubâli bir tarzda dile getiriyordu: "Herhâlde papelleri kuşun değil, tayyârenin kanadile bekliyorum, tontonum... Allah, seni Efendimize şirin göstersin... İnşallah yakında Pâris Sefiri olursun..." İmzâda da "kulları" tâbiri kullanılmıştı. Dosyada mektubun zarfı da bulunmaktadır ve zarfın üzerindeki posta damgası 24 ve 25 Ağustos târihlidir. Fakat ilginç olan nokta mektubun adresidir: Mektup doğrudan Yalova'ya atılmıştır![72]

B) BELEDİYE SEÇİMLERİ ÖNCESİNDE İKTİDÂRIN VE CHF'NİN SEÇİM HAZIRLIKLARI

Dâhiliye Vekâleti'nin ve CHF Kâtibi Umûmîliği'nin Belediye Seçimlerine İlişkin Tâmimleri ve Yazışmaları *(6, 14 ve 15 Temmuz; 28 Ağustos; 1/2, 4, 13, 14, 16, 18 ve 18, 19, 20 ve 20 ve 21 Eylül 1930)*

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 6 Temmuz 1930 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir yazı-

70 Metnin orijinali için bkz. **EK 26.**

71 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/46 187 3].

72 Yazı, CHF Keçiören Mûtemetliği antetli olup, sayısızdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 27 ve 28.**

da, yeni belediye seçimi yasasının Eylül ayı başından itibâren geçerli olacağını hatırlatıyor ve seçimler için şimdiden hazırlığa başlanılması için Vâliliklerin ve belediye başkanlıklarının uyarıldığını bildiriyordu.[73] CHF Kâtibi Umûmîliği de, bu yazı üzerine, 13 Temmuz 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne ilettiği bir yazıda, Dâhiliye Vekâleti'nin yazısı hakkında bilgi veriyordu.[74]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 14 Temmuz 1930 târihinde, Vâliliklere gönderdiği bir tâmimde, yeni belediye seçimi yasasını hatırlatıyor ve yeni yasaya göre, artık kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanındığını belirterek, "bilhassa büyük şehirlerimizde Belediye Meclislerine, mahallî ihtiyaç ve imkân derecesine göre, üçer, beşer kadını âzâ intihap olunması lâzım" geldiğini vurguluyor ve bu konuda "bizzat ve yakından alâka gösterilerek, keyfiyetin temini ve neticeden mâlûmat itâsını ricâ" ediyordu.[75] Yazıdan CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Safet Arıkan'a da bilgi verilmişti.[76] Tahmin edileceği gibi, CHF Kâtibi Umûmîliği de, 21 Temmuz 1930 târihinde, CHF Fırka Müfettişleri'ne aynı bilgiyi bir tâmim olarak tekrâr edecektir. Tâmimde, kadınların seçimine ilişkin olarak, el yazısı ile, "toplanışımızda görüştüğümüz veçhile, ancak matlûp vasıfları hâiz olanlar" şeklinde bir açıklamada bulunulmuştu.[77]

Bu dosyada "Nazmi Beyefendinin Notları" başlıklı bir yazı daha bulunmaktadır. Yazıda şu bilgiler veriliyordu:

> "Merbut şifre mahlûlünün [CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili] Saffet [Arıkan] Beyefendiye takdimini [Dâhiliye Vekili] Ş[ükrü] Kaya Beyefendi ricâ etmişler.
>
> Dâhiliye Vekili [Şükrü Kaya], [CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili] Saffet [Arıkan] Beyefendiden, İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Trabzon, Adana, Konya, Balıkesir, Samsun belediye namzetlerinin lütfen kendisi-

73 Yazı, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü (Sayı: 3/283) antetlidir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

74 Yazı, sûret ve antetsiz olup 2713 ve 3 sayılı tâmimdir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

75 Yazı, sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Mahallî İdâreler Umum Müdürlüğü (Sayı: 726/61) antetlidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 29. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

76 Yazı, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü (Sayı: 3/288) antetlidir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

77 Yazı, sûret ve antetsiz olup 2748 sayılı tâmimdir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

ne bildirilmesini ve kendisinin namzetlerin isimlerini görmesini ve şimdiden bunun temin buyurulmasını ricâ etmişler.

İstanbul'da Zekeriyâ [Sertel] Bey tarafından **Son Posta** gazetesi çıkarılacakmış...[78] (...)

İzmir Belediye Reis Vekili Giritli Râşit Beyin belediye intihâbâtını idâre edemeyeceğine binâen, bunun istifâ ettirilerek, intihâbâtı idâre etmek üzere, Eczâcı Ferit [Ferit Eczâcıbaşı] veyâhut Sezâi Beylerden birisinin reis yap[ıl]mak zarûreti mevcut olduğundan, keyfiyetin [CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili] Saffet [Arıkan] Beyefendiye arzı...

Zonguldak Amele Birliği Müdürlüğü'ne tâyin kılınmış olan Halim Beyin Zonguldak'a azimeti kendisine tebliğ edilmiştir.

[Dâhiliye Vekili] Ş[ükrü] Kaya Beyefendi, Vâlinin kaldırılacağına binâen, Mûtemet Vekili'nin tebdilinin tebliğ olunmasını söylemişse de, son mutâbık kalınan şekil, kararnâmenin tebliğinden bir, iki gün evvel İbrâhim Beyin tebdili kararnâmesi merkezinde olduğundan ve Âkif Beyin tebdili kararnâmesi ise henüz tanzim olunmadığından, kararnâmenin çıkmasına intizâren, İbrâhim Beyin tebdilinin tebliği tehir edilmiştir.

Baroya alınacak iki âzâ için Adliye Vekili Mahmut Esat [Bozkurt] Beyefendi ile görüşülmüş ve müşârünileyh dahi alınacak iki âzâyı tasvip buyurmuşlardır."[79]

Yazıdan, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın, CHF'nin adaylarını incelemek üzere, partiden bilgi istediği açıkça görülmektedir. Bu yazışma da, Dâhiliye Vekâleti ile CHF arasındaki yakın işbirliğini bir kez daha gözler önüne seriyor. Yazıdaki ilginç bir bilgi de, henüz SCF'nin kurulmasına yaklaşık bir ay kala, Zekeriyâ Sertel'in bir gazete çıkarmak istemesi ve bunun bir istihbârat bilgisi olarak sunulmasıdır. İzmir'de mevcut belediye başkanlığının yeni belediye seçimi sırasında yeterli etkinliği gösteremeyecek olmasından duyulan endişe ve bu eksikliği giderebilmek amacıyla, belediye

78 **Son Posta** gazetesi, 27 Temmuz 1930 târihinde yayınlanmaya başlandı. SCF döneminde gazete aleyhine çok sayıda dâvâ açıldı. Gazetenin Sorumlu Yazı İşleri Müdürü tutuklandı. SCF'nin feshinden sonra sert hücumlara mâruz kalmakla birlikte, yayınına devâm edebildi. Fakat SCF'den sonra Zekeriyâ Sertel de mahkûm oldu. Avşar, **age**, s. 33-35. Zekeriyâ Sertel de anılarında **Son Posta** gazetesinin nasıl yayınlandığını anlatıyor. Sertel, **age**, s. 189-192. Bu konularda geniş bilgi için bkz. Burak Sönmezer, **SCF İle Çok-Partili Siyâsal Hayat Denemesinde Bir Gazete: Zekeriyâ Sertel Yönetiminde Son Posta,** (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

79 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

başkanlığında bir değişikliğin gündeme getirilmesi, yazıda dikkat çekici bir başka noktadır. Demek ki, belediye seçimlerinde belediye başkanlarının da önemli etkisi olmaktadır. Diğer yandan, muhtemelen Zonguldak seçimleri için belirli bir atama yapılmıştır. Nihâyet son olarak, Barolar Birliği yönetimine alınacak yeni üyelerin Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un da onayından geçtiği anlaşılmaktadır. Böylece bütün meslekî örgütlere CHF ve hükûmet tarafından atama yapıldığı açıkça belirmektedir.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 15 Temmuz 1930 târihinde, CHF Kâtibi Umûmisi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir yazıda, yeni belediye seçimi yasasının Dâhiliye Vekâleti'ne "yeni ve mühim vazifeler tevdi etmiş ve belediyelerle daha yakından alâkadar" olmasını gerektiren "esasları ihtivâ eylemekte bulunmuş olmasına nazaran, vilâyet merkezleri ile merbut listede isimleri yazılı kazâ merkezlerine âid namzet listelerinden birer sûretinin" Dâhiliye Vekâleti'ne verilmesini talep ediyordu. Listede, İzmir'de Bergama, Tire, Ödemiş, Urla, Menemen; Manisa'da Akhisar; Aydın'da Nâzilli; Kocaeli'nde Adapazarı; Balıkesir'de Gönen, Bandırma, Ayvalık; Bursa'da İnegöl, Mudanya, Mustafa Kemâl Paşa; Mersin'de Tarsus; Kütahya'da Uşak; Bolu'da Düzce; Gümüşhâne'de Bayburt; Urfa'da Siverek; Konya'da Akşehir; Samsun'da Havza; Amasya'da Merzifon; Çanakkale'de Biga; Gâziayıntap'ta [Gâziantep'te] Kilis; Cebelibereket'te [Osmâniye'de] Ceyhan; Niğde'de Nevşehir; Rize'de Hopa ve Kayseri'de de Pınarbaşı isimleri bulunuyordu.[80]

CHF Kâtibi Umûmîği de, bu yazı üzerinedir ki, Fırka Müfettişleri'ne ilettiği bir tâmimde, ilgili "vilâyetler[de] belediye âzâlığına gösterilecek namzetlerin, bir kere de D[âhiliye] V[ekili] [Şükrü Kaya] Beyefendile görüşülmek ve teşkilâtın da mevcut mâlûmattan istifâde edilmek üz[e]re, isimlerinin ilândan evvel bildirilmesi"ni istiyordu.[81]

Bu noktada, Dâhiliye Vekâleti/Vekili ile CHF'nin/CHF Kâtibi Umûmîliği'nin seçimler dolayısıyla içiçe geçtiğini görüyoruz. Bu

---

80 Yazı, Dâhiliye Vekâleti Mahallî İdâreler Umum Müdürlüğü (Sayı: 3/287) antetlidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 30. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

81 Yazı, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli olup, 2747 sayılı tâmimdir ve el yazısı sûrettir. Metnin orijinali için bkz. **EK 31. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

sırada henüz SCF'nin de kurulmamış olduğunu hatırlamalıyız. CHF'nin adaylarını Dâhiliye Vekâleti/Vekili ile birlikte saptaması, CHF Nizamnâmesi'nde hiç bulunmayan bir yöndü ve tabiatıyla nizamnâmeye de aykırıydı. Bu aşamada, Dâhiliye Vekâleti'nin/Vekili'nin, yeni yasayla kendisine verilmiş olan yetkileri bir hayli geniş yorumladığını söyleyebiliriz! Belliydi ki, CHF de Bakanlığın bu taleplerini olağan ve sıradan karşılıyordu.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 28 Ağustos 1930 târihinde, Vâlilikle re ilettiği bir tâmimde, "hükûmetçe lüzum görülen yerlerde Belediye Reisliğinin İcrâ Vekilleri Heyeti'nin karârile hâriçten tâyin veyâhut rüesâyı idâreye tevdi edilebileceği, belediye kânunu ile tecviz edilmişse de, Şarktaki bâzı vilâyet ve kazâ merkezi belediyelerinden maada, hiçbir belediyede hükûmet bu salâhiyetini istimâl etmek tasavvur ve niyetinde olmadığından, önümüzdeki intihâbatta ona göre tertibat alınmasını ricâ ederim efendim" diyordu.[82] "Yeni belediye kânunu mûcibince nerelerde mansup Belediye Reisi bulunacağı hakkında vilâyetlere yapılan tâmim sûreti" hakkında gereken bilgi, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından, aynı târihte CHF Kâtibi Umûmîliği'ne de verilmişti.[83] Aynı bilgi, bir tâmim şeklinde, CHF Kâtibi Umûmîliği tarafından, Fırka Müfettişleri'ne de 9 Eylül 1930 târihinde iletilmişti.[84]

Yeni yasanın hükûmete (ve dolayısıyla da Dâhiliye Vekâleti'ne) bıraktığı geniş yetkiler, bu tâmim sâyesinde bütün açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Ancak Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, hükûmetin bu yetkisini kullanma eğiliminde olmadığını vurguluyordu. Bunun için de, seçilecek adayların kimliği konusunda dikkatli olmak gerekecekti. Çünkü, seçimden sonra, seçilmiş adayların, hükûmetin denetiminden geçirilmesi söz konusu olmayabilirdi. Kaya, bu konuda Vâlileri uyarıyordu. Fakat bu durumun da bir istisnâsı vardı: "Şarktaki bâzı vilâyet ve kazâ merkezleri"[85] bu uygulamanın dışında kalacaklardı. Bu, daha başından belliydi! Vâli-

82 Yazı, antetsiz olup sûrettir. Metnin orijinali için bkz. **EK 32. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

83 Yazı, Dâhiliye Vekâleti M[ahallî] İ[dâreler] U[mum] M[üdürlüğü] (Sayı: 726-96/724) antetlidir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

84 Yazı, antetsiz olup, sûret ve 2970 ve 22 sayılı tâmimdir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

85 Bu konuya ileride bir başka yazışma vesilesiyle yeniden değinme fırsatı bulacağım.

ler ise, bu uyarı karşısında, gereken "tertibât"ı almakla yükümlüydüler.

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan da, 1/2 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir tâmimde, bu kez de belediye seçimlerinde gösterilecek kadın adaylarla ilgili şu açıklamayı yapma gereğini hissetmişti:

> "Önümüzdeki belediye intihâbında behemehâl ve fazla miktarda kadın âzâ [aday] gösterilmesi lâzım geldiği yolunda bir zehap hâsıl olduğu, bâzı mıntıkalardan vûkû bulan suâllerden anlaşılıyor. Yeni belediye kânunumuzun kadınlara dahi intihap hakkı verdiğini tebârüz ettirmek, filhakika mültezemdir. Ancak âzâlığa namzet olarak göstereceğimiz kadınların mutlaka elyak olması ve efkârı umûmîyeye hüsnü tesir bırakması da akdem olan şarttır. Bu mahalde bu vasfı hâiz kadın [orijinal metinde daha sonra bu sözcük "hanım" olarak değiştirilmiştir] bulunmazsa, orada bizzarur kadın namzet gösterilmez. Bir sui tefehhüme mahal kalmamak için tavzih olunur efendim."[86]

Bu tâmimde de, teşkilâtın bir kadın kotası olup olmadığı yönündeki sorularına yanıt verilmeye çalışılıyordu. Eğer yeterli ölçüde kadın aday bulunamazsa, bu takdirde, erkeklerin aday gösterilmesi mümkündü. Anlaşılıyor ki, CHF yönetimi, taşrada kadın aday bulmak konusunda zorlanacağını düşünüyordu.

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 4 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir başka tâmimde, belediye seçimlerinde milletvekillerinin de teşkilâta yardımcı olmaları konusunun Değişmez Genel Başkan Vekili [Başbakan İsmet İnönü]'nün de onayından geçtiğini bildiriyordu.[87]

---

86 Yazı, CHF Birinci Mıntıka Müfettişliği antetli olup, 2944 ve 14 sayılı tâmimdir. Söz konusu tâmim, CHF Ankara Müfettişi Ali Nazmi Beye, Sivas Müfettişi Avni Beye, Giresun Müfettişi Şevket Beye, Erzurum ve Erzincan Müfettişi Esat Beye, Konya Müfettişi İsmâil Hakkı Beye, İzmir Müfettişi Zühtü Beye, Balıkesir Müfettişi Cemâl Beye ve Hilmi ve Sâmi Beylerle İstanbul Müfettişi H. Şinâsi Beye de şifre ile yazılmıştı. Metnin orijinali için bkz. **EK 33. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

87 Yazı, antetsiz olup, sûret ve 2954 sayılı tâmimdir. Yazının ekinde tâmimin iletildiği milletvekillerinin bir listesi de bulunmaktadır. Buna göre, tâmim, [Musâ] Kâzım [Gürel] Beye (Aksaray), Râsih [Kaplan] Beye (Antalya), [Mehmet] Fâik [Kaltakkıran] Beye (Edirne), [Mehmet] Recâi [Baykal] ve [Ahmet] Şevket [Akyazı] Beylere (Ordu), Osmanzâde [Ahmet] Hamdi [Aksoy] ve [Mustafa] Kâmil [Dursun] Beylere (İzmir), [Mehmet] Emin [İnankur] Beye (İçel), Ahmet Münir [Erhan], [Ahmet] Refik [Güran], Şefik Lütfü [Kavanozoğlu], Râfet [Refet Canıtez], Mustafa Fehmi [Gerçeker] ve [Mehmet] Esat [Sagay] Beylere (Bursa), [Mustafa] Fâik [Öztrak] Beye (Tekir-

"Mebus Beyefendilere yazılan [4 Eylül 1930 târihli] mektup" ise şöyleydi:

> "Yeni belediye kânununa nazaran intihâbı yapılacak olan Belediye Meclislerinin kâmilen fırkamız [CHF'nin] mensûbininden teşekkül etmesindeki ehemmiyet, gerek Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı fırkamızın [CHF] memleket nazarındaki kudret ve şerefi nâmına ve gerekse önümüzdeki sene zarfında [metnin orijinalinde altı çizilmiştir] yapılacak umûmî intihâba[88] tesiri itibârile pek âşikârdır.
>
> Halkımızın fırkamız [CHF'nin] prensiplerine olan muhabbet ve râbıtası ve teşkilâtımızın bu babda şimdiye kadar mesbuk faaliyet ve muvaffakiyeti mâlûm ve bu belediye intihâbında kazanacağımız müsellem ise de, zâtı âlilerinin dâirei intihâbiyenizi teşrif ve icâb edenleri tenvir buyurmaları, bu itimâdımıza bir kat daha rasânet bahşedeceğinden, oradaki teşkilât arkadaşlarımızla teşriki mesâî buyurulmak ve teşkilâtımıza yardım etmek üzere, intihap dâirenizi teşrif buyurmalarını hürmetlerimin kabûlü ricâsına terdifen istirhâm ederim ef[endim]."[89]

Bu tâmim, CHF'nin belediye seçimine verdiği önemi açıkça göstermektedir. Bizzat Başbakan, milletvekillerinden, seçim bölgelerinde, partinin seçim kampanyasına katkıda bulunmalarını talep etmişti. Ancak bunun geleneksel, sıradan bir uygulama mı olduğunu, yoksa yalnızca bu seçime mahsus bir tutum mu oldu-

---

dağ), Hüseyin Hüsnü [Sarı] ve Mustafa Vasfi [Süsoy] Beylere (Tokat), [Mehmet] Şükrü [Yaşın] Beye (Çanakkale), Mustafa [Elvan Cantekin] Beye (Çorum), Esat [Özoğuz] Beye (Rize), Halil [Türkmen] ve [Ahmet] Râgıp [Özdemiroğlu] Beylere (Zonguldak), Râsim [Başara], [Abdurrahman] Rahmi [Katoğlu] ve Ziyâettin [İbrâhim Alaattin Gövsa] Beylere (Sivas), Âsım [Sirel] Beye (Samsun), Ârif, Ali Becil [Pulat] ve Nebizâde Hamdi [Ülkümen] Beylere (Trabzon), Şevket [Ödül] Beye (Kırklareli), Hasan Fehmi [Çolakoğlu Tümerkan] ve Mehmet Fuat [Müftüoğlu] Beylere (Kastamonu), [Mehmet] Râgıp [Akça] Bey (Kocaeli), Tevfik Fikret [Sılay], [Bekir] Refik [Koraltan] ve [Halil] Kâzım Hüsnü Beylere (Konya), [Ahmet] Hâzım [Börekçi] Beye (Kırşehir), [Ali] Şevket [Çolak], Tâhir [Karadeniz] ve [Musâ] Kâzım [Okay] Beylere (Giresun), [İsmâil] Hakkı [Ramazanoğlu] Beye (Mersin), [Hasan] Sâim [Uzel Çelebioğlu], Osman [Erçin], [Mehmet] Kâni [Karaosmanoğlu] ve Mustafa Fevzi [Sarhan] Beylere (Manisa), [Mahmut] Fâik [Soylu] Beye (Niğde), Süleyman Sırrı [İçöz] ve Avni [Doğan] Beylere (Yozgat) iletilmişti. Yazıya düşülen nottan toplam 47 milletvekiline iletildiği anlaşılmaktadır. Metnin orijinali için bkz. **EK 34. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

88 1931 yılında yapılacak olan milletvekili genel seçimi kasd edilmektedir.

89 Yazı, antetsiz ve sûret olup, 2954 sayılıdır. Metnin orijinali için bkz. EK 35. CHP Kâtibi Umûmîliği, yine aynı gün, 4 Eylül 1930 târihinde, bu kez yukarıda adı geçen milletvekillerine ilettiği bir başka tâmimde de, bir önceki tâmimi hatırlatıyordu. BCA CHP K, [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

ğunu saptayamadım. Fakat belediye seçimini, bir sonraki seçim olan ve 1931 yılında yapılması gereken milletvekili genel seçimi için önemli bir basamak sayan anlayış vurgulanmaya değerdir.

CHF Umûmî Kâtipliği tarafından, 13 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne iletilen bir başka tâmimde ise, vilâyet Belediye Meclisi üye adayları listelerinin merkeze gönderilmesi konusundaki talep yineleniyordu. İlk talep 31 Ağustos'ta yapılmıştı.[90]

CHF Kâtibi Umûmîliği, 14 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir tâmimde, SCF'nin kuruluşu üzerine ve karşı propagandalar nedeniyle, Fırka Müfettişleri'nden bilgi talep ediyordu:

> "Karşı fırkanın [SCF'nin] teşekkülü ve başkaca yapılan mâlûm ve mâkûs propagandalar dolayısile, fırkamız [CHF] teşkilâtının kuvveti ve önümüzde yapılacak intihapta fırkamızın [CHF'nin] muvaffakiyeti derecesinden dâimâ haberdâr olmak ihtiyâcındayım. Binâenaleyh arkadaşlarımın haftada hiç olmazsa iki gün şifre ile veyâ tahriratla mâlûmat vermelerini bilhassa ricâ ederim."[91]

Görüldüğü gibi, bu tâmim, yeni partinin güçlenmekte olduğunun kesin bir kanıtıdır. Kâtibi Umûmîlik, Fırka Müfettişleri'nden teşkilât ve siyâsî durum hakkında sık sık bilgi alma ihtiyâcını hissetmişti.

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 16 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yayınladığı bir tâmimde, Kâtibi Umûmîliğin, 17 Eylül târihinden itibâren, Ankara'da bulunacağını bildiriyordu. Başbakan İsmet İnönü, 15 Eylül günü Kâtibi Umûmîliğin Ankara'ya naklini istemişti.[92] Bu naklin anla-

---

90 Yazı, antetsiz olup 3052 ve 25 sayılı tâmimdir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

91 Yazı, sûret olup, antetsizdir ve 3074 ve 26 sayılıdır. Yazının altına düşülen nottan, yine aynı gün, 14 Eylül 1930 târihinde yazıldığı ve gönderildiği anlaşılmaktadır. Yine yazının altına düşülen el yazısı nottan da, Ankara Müfettişi Ali Nazmi Beye, Erzincan ve Erzurum Müfettişi Esat Beye, Konya Müfettişi İ. Hakkı Beye, İzmir Müfettişi Zühtü Beye, Malatya Müfettişi'ne, Trabzon Müfettişi'ne, Sâmi Beye, Balıkesir Müfettişi Cemâl Beye, Hilmi Beye yazıldığı anlaşılmaktadır. Fakat bu kez Sivas Müfettişi Avni Bey ile Giresun Müfettişi Şevket Beye yazılmadığı görülmektedir. Dikkat çekici bir başka nokta, tâmimin şifre ile gönderilmiş olmasıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 36. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 4 19].

92 Yazı, el yazısı ve sûret olup, 3136 ve 34 sayılıdır. Yazı, Cumhuriyet Halk Fırkası On ikinci Mıntıka [Mıntıka] Müfettişliği antetlidir. Başbakan İsmet İnönü'nün yazısı, Türkiye Cumhuriyeti Riyâseti Kalemi Mahsus Müdürlüğü antetlidir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/1 4 20].

mını bilemiyorum. Fakat söz konusu nakil isteği, CHF Kâtibi Umûmîliği'nin bu sırada İstanbul'da olduğu anlamına gelmektedir.

CHF Umûmî Kâtipliği tarafından, 18 Eylül 1930 târihinde, CHF Fırka Müfettişleri'ne iletilen bir başka tâmimde de, belediye seçimine katılım ve özellikle de kadınların oya katılımı konusunda şifreyle şu uyarıda bulunuluyordu:

> "Belediye intihâbına iştirâk edecek kadınların rey adedinde oynayacakları rol mâlûmdur. Bunun için teşkilâtımıza mensup bilumum arkadaşlarımızın kadın erkek tekmil akrabâsı behemehâl ve ahbapları propaganda sûretile reye iştirâk ettirilmeleri ehemmiyetle mâruzdur."[93]

Bu kez, seçimlere ilk kez katılacak olan kadınların kullanacakları oylar da gündeme gelmişti. CHF, bu konuyu da teşkilâtının dikkatine sunuyordu. Amaç, kadınların da oylarının CHF için kullanılmasını sağlamak üzere gereken önlemlerin alınmasıydı. Propagandanın önemi bir kez daha vurgulanıyor, fakat belki de daha önemlisi, yüzyüze ilişkiler zincirinin faaliyete geçirilmesi isteniyordu. Âile içi ilişkiler bu bakımdan kullanılması gereken bir avantaj olarak görülmüştü.

CHF Kâtibi Umûmîliği, 18 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir tâmimde, belediye seçiminin hangi günlerde nerelerde yapılacağı konusunda bilgilendirilmesini talep ediyordu.[94]

CHF Kâtibi Umûmîliği, 19 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir tâmimde, TBMM'nin toplantısına ilişkin olarak,[95] Fırka Müfettişleri'ne bilgi veriyordu:

> "Meclisin bugünlerde içtimâ dâvet edilmesindeki sâikin, bilhassa Türk parasının kıymetinde gösterdiği tabiî sebâtı muhafaza etmek olduğu mâ-

---

93 Yazı, antetsiz olup 3101 ve 27 sayılı tâmimdir. Tâmimin şifreli olması dikkat çekicidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 37. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

94 Yazı, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve sûret olup, 3108 ve 31 sayılı tâmimdir. Tâmim, 2, 3, 4, 8, 10, 11 ve 12. Fırka Müfetişleri'ne yazılmıştı. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

95 Bkz. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (2. Cild), s. 35-67.
TBMM'nin olağanüstü toplantısı 22 Eylül 1930 târihinde olmuştur. İsmet İnönü'nün konuşması için bkz. **Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'nin TBMM'deki Nutku,** Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Hâriciye Vekâleti Matbaası, [Ankara], 1930 ve **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I,** (T. B. M. Meclisi'nde ve C. H. P. Kurultaylarında (1919-1946), Türk Devrim Târihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1946, s. 217-222. Bu konuşma, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973),** (1. Cild: 1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992'de bulunmamaktadır!

lûmdur. Bu tabiî istikrârı muhafaza bilhassa ihrâcat tüccarlarının menfaatlerini korumak içindir. Halbuki bu sınıftan bâzı tüccarlar, iktisâdî buhran vardır diye feryat etmekte ve aleyhimizde propaganda yapmaktadırlar. Arz ettiğim hakikat anlatılarak, bu propagandanın körletilmesi pek mümkün ve önümüzdeki intihap için pek lâzımdır efendim."[96]

CHF Kâtibi Umûmîliği, Türk Lirası'nın değerinin korunmasında asıl menfaatleri korunan kesimin ihrâcatçılar olduğunu açıkladıktan sonra, buna rağmen bu grubun aleyhte propaganda yapmakta olduğundan şikâyet ediyor ve nihâyet "hakikat"lerin anlatılmasını parti teşkilâtından talep ediyordu. Anlaşılan bu tür propagandalar toplum üzerinde etkili olmaktaydı. Çünkü, tâmimde gelecek seçim açısından bunun tehlikesine de temâs edilmişti. Bu tâmim, partilerin sınıfsal desteklerini ya da arayışlarını da gün ışığına kavuşturmaktadır. CHF, güçlü bir sermâye grubunu, "ihrâcat tüccarları"nı karşı partiye kaptırmak konusunda telâş ve endişe içinde görünmektedir.

CHF Kâtibi Umûmîliği, 20 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişi Ali Nazmi Beye ilettiği bir tâmimde, seçim propagandasına ilişkin aşağıdaki öneride bulunuyordu:

"Belediye intihâbına tekadüm eden günlerde ve bilhassa halkın hissîyâtını tahrik etmek pek mühimdir. Meselâ şöyle bir formül söylenebilir:

Vatandaş; Büyük Gâzi diyor ki, Cumhuriyet Halk Fırkası, Müdâfaai Hukuk Cemiyeti'nden doğdu. Ben o fırkanın reisiyim. Başında Gâzi olduğu hâlde, Müdâfaai Hukuk Cemiyeti, vatanı ve seni düşman çizmesi altından kurtardı. O günleri iyi hatırla... Yalancı lâflara kanma, aklını başına topla ve reyini Cumhuriyet Halk Fırkası'na ver."[97]

---

96 Yazı, sûret olup, antetsizdir ve 3118 ve 33 sayılıdır. Yazının altına düşülen el yazısı nottan, aynı gün gönderildiği anlaşılmaktadır. Yazıdan, İzmir Müfettişi Zühtü Beye, Malatya Müfettişi'ne, Trabzon Müfettişi'ne, Sivas Müfettişi'ne, Adana Müfetişi'ne ve İstanbul Müfettişi'ne yazıldığı anlaşılmaktadır. Samsun Müfettişi de yazılmışsa da, sonradan üzeri çizilmiştir. Dikkat çekici bir başka nokta, tâmimin şifre ile gönderilmiş olmasıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 38. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/1 4 23].

97 Yazı, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve sûret olup, tâmimdir. Metnin el yazısı sûretinde 3239 ve 37 sayılı tâmim olduğuna ilişkin bir kayıt vardır. Bu metinde tâmimin CHF Müfettişleri'ne (Malatya, Sivas, Samsun Müfettişi Avni Beye, Trabzon Müfettişi Şevket Beye, Erzincan Müfettişi Esat Beye, Adana Müfettişi Hilmi (Uran) Beye, Konya Müfettişi İ. Hakkı Beye, İzmir Müfettişi Zühtü Beye, Bursa Müfettişi Cemâl Beye, İstanbul Müfettişi Hakkı Şinâsi Paşa'ya ve Ali Nazmi Bey ile Sâmi Beye) iletildiğine ilişkin el yazısı ile kayıt bulunmaktadır. Metnin orijinali için bkz. **EK 39. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 49001/25 17].

Bu metinde geçen "aklını başına topla" emir cümlesi, CHF'nin topluma bakışını ele vermektedir. Bir başka açıdan da, bu sırada toplumun aklının başında olmadığına ilişkin bir işâret sayılabilir.

CHF Kâtibi Umûmîliği, 20 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir tâmimde, yazışma gizliliğine ve güvenliğine ilişkin olarak alınması gereken önlemlerden söz ediyordu:

> "İzmir Mıntıkası [Fırka] Müfettişliği'nden Kâtibi Umûmîliğe gönderilen bir mazrufun postacı tarafından Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] Kâtibi Umûmîliği'ne verildiği, mezkûr fırka [SCF] tarafından ayrı bir mazruf dâhilinde iâdesinden anlaşılmıştır. Çok şâyânı dikkat olan bu vaziyet karşısında [yazının orijinalinde bütün bu sözcüklerin üzeri sonradan çizilmiştir] mektuplarınızın pullu ve taahhütlü olarak ve zarfın üzerinde sarih adres yazılarak gönderilmesi mercûdur efendim."[98]

Görüldüğü gibi, CHF Kâtibi Umûmîliği, parti içindeki haberleşme gizliliğinin ve güvenliğinin tehlikede olduğunu hissediyor/hissettiriyor ve bu konuda dikkatli ve özenli davranılmasını talep ediyordu. Nitekim parti içi haberleşmelerin genellikle şifre ile yapılması da zâten bu konudaki dikkati göstermektedir. Gerçekten de İzmir Müfettişliği ile Kâtibi Umûmîlik arasındaki açık bir yazışma, postacının dikkatsizliği ya da bilinçli tercihi sonucunda karşı partinin eline geçmişti.

SCF Kâtibi Umûmîliği'nden, 13 Eylül 1930 târihinde, "CHF Kâtibi Umûmîliği Cânibi Âlisine" gönderilen bir yazıda ise, bu konuda şöyle deniliyordu:

> "Efendim,
>
> Posta müvezziinin kuryemiz arasında sehven merkezimize bırakmış olduğu ve üzerinde 631, 632, 633 numrolarını [numaralarını] muhtevî İzmir şûbenizden zâtı âlilerine hitâben gelmiş olan bir mazruf aynen iâde kılınmış olduğu maalihtiram arz vusulinin iş'ârı ricâ olunur efendim."[99]

---

98 Yazı, sûret olup, antetsizdir ve 3319 ve 36 sayılıdır. Yazının üzerindeki el yazısı nottan, telgraf ve açık olarak gönderildiği anlaşılmaktadır. Metnin orijinali için bkz. **EK 40. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/1 4 24].

99 Yazının anteti: "Serbes [Serbest değil!] Cumhuriyet Fırkası"dır ve İstanbul Kâtibi Umûmîliği'nin posta adresi olarak Nazlı Han/Galata yazılıdır. Telefon da 1234 numaradır. Ahmet Ağaoğlu'nun anılarında sözünü ettiği parti merkezi, Mete Tunçay'ın da kitabında işâret ettiği gibi, bu adres (Bankalar Caddesi) olmalıdır. Ağaoğlu, **age,** s. 15 ve Tunçay, **age,** s. 258/dn 21. CHF Kâtibi Umûmîliği'nin bu sıradaki mektup adresi ise Ankara'dır. Metnin orijinali için bkz. **EK 41. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/1 4 24].

Bu ikinci yazışma, yâni CHF Kâtibi Umûmîliği'nin olaydan haberdâr kılınmasında SCF Kâtibi Umûmîliği'nin rol oynaması, bu gelişmenin postacının dikkatsizliği sonucunda oluştuğunu açıkça göstermektedir. Aksi hâlde, SCF Kâtibi Umûmîliği, mektubun eline geçtiğini hiç açıklamazdı ve CHF Kâtibi Umûmîliği de mektubun karşı parti tarafından ele geçirildiğinden haberdâr olamazdı. Bu şekilde SCF, CHF'nin açık haberleşmesinden kısmen haberdâr olmaya devâm edebilirdi. Bu bakımdan bu mektup hâdisesini gerçekten de bir kazâya yormak daha gerçekçi olacaktır.

CHF Kâtibi Umûmîliği tarafından, 21 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne iletilen bir başka tâmimde de, "namzetlerin tesbit ve ilânı keyfiyeti"nin kendilerine bırakılmış olduğu belirtiliyor ve bu konuda "merkezden istizâna lüzum kalmadığı" bildiriliyordu.[100] CHF Fırka Müfettişleri'nin yetkileri, daha önce de gördüğümüz gibi, bir hayli genişti. Seçimler için partinin adaylarını saptama ve ilân etme yetkisine sâhiptiler.

C) BELEDİYE SEÇİMLERİ SIRASINDA İKTİDÂRIN VE CHF'NİN FAALİYETLERİ

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin Belediye Seçimleri Sırasındaki Tâmimleri *(26 ve 27 Eylül; 3, 5 ve 5, 6, 7 ve 13 Ekim 1930)*

CHF'den Tasfiyeler

CHF Kâtibi Umûmîliği, 26 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne yazdığı bir tâmimde, CHF'den tasfiye edilen üyelere ilişkin şu bilgileri veriyordu:

> "Fırkamız [CHF] efrâdından bulundukları hâlde, fırka [CHF] nizamnâmesine ademi riâyeti görülen zirde isimleri muharrer iki zâtın, Fırka Riyâset Divânı'nca[101] fırkadan [CHF'den] ihraçları takarrür etmiştir. Teşkilâtımı-

100 Yazı, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve sûret olup, 3256 ve 35 sayılı tâmimdir. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

101 CHP Nizamnâmesi'ne göre, Fırka Divânı, "Umûmî Riyâset Divânı'ndan ("Umûmî Riyâset Divânı da, Fırka Umûmî Reisi ile kendilerinin bizzat intihap edecekleri Umûmî Reis Vekili'nden ve Umûmî Heyeti İdâre âzâsı meyânından seçecekleri Fırka Kâtibi Umûmîsi'nden ibârettir")

za tâmimen tebliğini ricâ eder, bilvesile hürmetlerimi takdim eylerim efendim.

Ankara'nın Altıntaş Ocağı âzâsından Çadıroğlu Aziz B[ey]
Adana'da **Yeni Adana** gazetesi sâhibi Ahmet Remzi [Yüregir] B[ey]"[102]

Burada CHF'nin üye tasfiyesi ile karşılaşıyoruz. Bu tâmimin önemi, Adana'da *Yeni Adana* gazetesinin sâhibi ve başyazarı Ahmet Remzi Yüregir'in de, CHF'den, tüzüğe aykırı davrandığı gerekçesi ile, tam da bu târihte çıkarılmasıdır. Yüregir, SCF Adana İl Başkanı idi.[103] Dolayısıyla bu tasfiyede garip bir durum bulunmamaktadır. Yüregir'in konumu, CHF üyelerinin SCF'ye katılımlarının somut bir başka göstergesi olarak kabûl edilebilir. Bu konuda CHF Umûmî Kâtipliği'nin tâmimini de bu vesileyle bir kez daha hatırlamalıyız.

CHF'den İstifâlar

CHF Kâtibi Umûmîliği, 27 Eylül 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne şifre ile ilettiği bir tâmimde, partili adayların seçimden

---

Fırkanın kabine âzâsından, Umûmî Heyeti İdâre ile Fırka [Meclis] Grubu Heyeti İdâresi'nden teşekkül eder. Fırka Divânı, indelicap [Umûmî] Riyâset Divânı tarafından içtimâa dâvet edilir. Fırka Divânı'na Umûmî Reis veyâ Umûmî Reis Vekili bulunmadığı zamanlarda tevkil edecekleri zat riyâset eder."

Nizamnâmenin "inzibat ahkâmı' ise şöyleydi: "Umûmî esaslara, Büyük Kongrenin mukarrerâtına, Riyâset Divânı'nın tebligâtına riâyet etmeyen ve mebus intihâbâtında fırka namzetlerine rey vermeyen veyâ aleyhinde çalışan fırka âzâsı, o Vilâyet İdâre Heyeti'nin esbâbı mûcibeli teklifi ve bunun [Fırka] Müfettişlikçe tasvibi ve Umûmî Riyâset Divânı karârı ile fırkadan ihrâç edilir." "Fırka Divânı veyâ Umûmî Heyeti İdâre kararlarına muhalefet eden bir fırka âzâsı hakkında, hareketinin mâhiyetine göre, o vilâyet Heyeti İdâresi'nin esbâbı mûcibeli teklifi ve bunun [Fırka] Müfettişlikçe tasvibi üzerine ihtar veyâ Umûmî Riyâset Divânı karârı ile fırkadan ihraç cezâları tatbik olunur." "Mahallî bilcümle Meclisler ve teşekküllere namzet gösterilen fırka âzâsına rey vermeyen veyâ aleyhinde çalışan fırka âzâ veyâ Kongrelerin program ve mecâlisi mahalliyedeki fırka gruplarının karar olarak kabûl ettiği husûsat ve verdiği veçhe hâricinde hareket eden veyâ fırkanın şeref ve haysiyetini muhil ef'âle mütecâsir olan fırka mensûbini, o vilâyet Heyeti İdâresi'nin esbâbı mûcibeli teklifi ve bunun [Fırka] Müfettişlikçe tasvibi üzerine, hareketinin mâhiyetine göre, ihtar veyâ Umûmî Riyâset Divânı'nın karârı ile fırkadan ihraç edilirler."

102 Yazı, imzâsız ve sûret olup, 3515 ve 40 sayılıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 42**. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/1 4 26]. Ahmet Remzi Yüregir, TBMM'nin 8. döneminde (1950 seçiminde) CHP Seyhan milletvekili olacaktır. CHF Adana milletvekili Zâmir Damar Arıkoğlu'nun TBMM'de Yüregir'in gazetesine ilişkin olarak yaptığı konuşmaya da bkz. **TBMM ZC**, (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

103 Yetkin, **age**, s. 105 ve Weiker, **age**, s. 118.

hemen sonra partiden istifâlarına karşı, şu görüşleri ortaya koyuyor ve önlem alınmasını talep ediyordu:

> "Belediye âzâlığına namzedimiz olarak gösterdiklerimizden bir kısmı, intihaplarını fırkamıza [CHF'ye] gösterilen itimatla temin ettikten sonra, istifâ ediyorlar. Bu hâl, Dikili, Eceabat ve Keşân'da görülmüştür. Bu ahlâksızlığı yapanların ahlâksızlıkları esbâbı mûcibe olarak tasrih edilmek sûretile derhâl fırkamızdan [CHF'den] tard edildiklerinin ilânı lâzımdır. Maahaza gösterilen namzetlerin seciyelerinin iyice takdir edilmediğine ve temâyülleri iyice tahkik olunmadığına delâlet eden bu çirkin vaziyete nihâyet verilmesini ricâ ederim efendim."[104]

Görüldüğü gibi, CHF teşkilâtı, fakat özellikle de adaylara son onayı veren Fırka Müfettişleri, CHF yönetimi tarafından sert bir şekilde azarlanıyor ve uyarılıyordu. CHF teşkilâtı ve Fırka Müfettişleri, adaylarını yeteri kadar özen göstermeden belirliyordu ve bunun sonucunda da, adaylar, seçildikten hemen sonra, partilerinden ayrılarak, muhtemelen bağımsız kalmayı ya da karşı partiye (SCF'ye) geçmeyi tercih ediyorlardı. Belediye Meclisi seçimleri başladıktan kısa bir süre sonra bu türden bir tâmimin yayınlanması ilginçtir. Demek ki, daha başka yerlerde seçimler devâm ederken, seçimlerin tamamlandığı ve seçim sonuçlarının alındığı bâzı yerlerde bunun örnekleri görülmeye başlanmıştı ve parti yönetimi, bu türden partinin ve iktidârın prestijini azaltan gelişmelerin önünü almak istiyordu.

CHF'nin Seçim Etkinlikleri

CHF Kâtibi Umûmîliği, 3 Ekim 1930 târihinde, 10. Mıntıka İzmir, 7. Mıntıka Adana, 12. Mıntıka İstanbul, 11. Mıntıka Çanakkale, 8. Mıntıka Konya ve 2. Mıntıka Samsun Fırka Müfettişleri'ne ilettiği bir tâmimde ise, hâlen süren seçimlere ilişkin şu tâlimatları veriyordu:

---

104 Yazı, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve 3503 ve 38 sayılı tâmimdir. Bu metinde tâmimin CHF Müfettişleri'ne (Malatya, Sivas, Samsun Müfettişi Avni Beye, Trabzon Müfettişi Şevket Beye, Erzincan Müfettişi Esat Beye, Adana Müfettişi Hilmi (Uran) Beye, Konya Müfettişi İ. Hakkı Beye, İzmir Müfettişi Zühtü Beye, Bursa Müfettişi Cemâl Beye, İstanbul Müfettişi Hakkı Şinâsi Paşa'ya ve Ali Nazmi Bey ile Sâmi Beye) iletildiğine ilişkin el yazısı ile kayıt bulunmaktadır. Metnin orijinali için bkz. **EK 43. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

"(1) İhmâl ile reye iştirâk edilmeyen [etmeyen] ihmâlcileri tahrikle rey vermeye sevk etmeli

(2) Mebus arkadaşlar, belediye namzetleri, fırka [CHF] âzâsı, kâmilen rey toplamaya çalışmalı

(3) Propagandalara karşı faalâne politika yapmalı

(4) Millî iktisat hâricinde, gayri müslim yerli vatandaşların[105] ve ecnebî sermâyedarların meydan almaları ihtimâlinden, memleketin millî hüviyeti müteessir olacağını herkese anlatmaya çalışmalı

(5) Ajansın ve Dâhiliye'nin [Dâhiliye Vekâleti'nin] vereceği Meclis müzâkeresini her mahalleye, müntehiplere neşir ve tâmim ederek, okumalı, okutmalı ve anlatmalı

(6) Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] fırkanın [CHF'nin] dâimî ve ebedî reisi olduğunu ve kendilerinin bu yoldaki beyânatları herkese açık ve vazıh sûrette anlatılmalı, neşir ve tâmim edilmeli

(7) Kadınları lehimize rey vermek için suhûlet ve teşvike mazhâr etmeli, bu mevzuya çok ehemmiyet vermeli

(8) Gelmeyenlere ve gelemeyeceklere nakliye vesâiti temin etmeli.

Hulâsa intihâbı kazanmak için eldeki vasâite [orijinal metinde bu sözcük daha sonra "vâsıta" olarak değiştirilmiştir] ve kuvvetlere ve hizmet ve yardıma amâde olan şahsiyet ve teşekküllerin müsbet faaliyetlerini temin etmeli."[106]

Bu tâmim de, CHF yönetiminin seçimlerdeki performasını göstermektedir. Bir kez daha, "millî iktisat" alanında, "gayri müslim yerli vatandaşlar" ile "ecnebi sermâyedarlar"dan söz edilmesi anlamlıdır. Bu unsurların "millî iktisat" açısından potansiyel bir tehdit ve tehlike olarak görüldükleri açıktır. Diğer yandan, muhalefetin aksi propagandasına karşılık, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün CHF'nin başında olduğu vurgusu bir kez daha gündeme gelmektedir. Ayrıca, partiden, seçime ilk kez katılmakta olan kadınların da oylarının kazanılmasında aktif bir tutum içine girmesi bekleniyordu. Son iki vurgu, hatırlanacağı gibi, daha önce de yinelenmişti.

---

105 SCF'nin seçimlerde gayri müslim azınlıklardan da aday göstermesi karşısında, CHF'nin tepkisine ileride yeniden değineceğim.

106 Yazı, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve 3755 ve 41 sayılı tâmimdir. Metnin orijinali için bkz. **EK 44. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17]. CHF Adana milletvekili Zâmir Damar Arıkoğlu'nun TBMM'de Adana'daki seçime ilişkin olarak yaptığı konuşmaya da bkz. **TBMM ZC,** (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age,** s. 141-186.

Seçim Sonuçlarına İlişkin İlk Bilgiler

CHF Kâtibi Umûmîliği, 5 Ekim 1930 târihinde, Trabzon, İzmir, Konya, Adana ve Samsun Fırka Müfettişleri ile Aydın Mütemetliği'ne ilettiği bir yazıda, İstanbul'daki belediye seçimine ilişkin şu dikkate değer bilgileri veriyordu:

> "Bugün başlayan İstanbul intihâbâtında Adalar, Beykoz, Üsküdar, Sarıyer, Eminönü, Bakırköy kazâlarındaki reylerin ekseriyeti kâhiresi C[umhuriyet] Halk Fırkası lehinde tezâhür etmiştir. Henüz inkişâfa başlayan Beyoğlu, Kadıköy ve Fâtih mıntıkalarında bütün akalliyetlerin [ekalliyetlerin], karşı fırkanın [SCF'nin] göstermiş olduğu, içinde bir hayli Rum, Ermeni, Yahudi bulunan namzetlere rey vermekte olduklarına [olmalarına] rağmen, vaziyet yine lehimize tecelli etmiştir. Akalliyetler [Ekalliyetler] karşı fırkaya [SCF'ye] ve İstanbul'un Türk unsuru fırkamıza [CHF'ye] karşı [orijinal metinde "karşı" sözcüğünün üzeri çizilmiştir] rey vermektedirler. Zaferimizin şimdiden tahakkuk ettiği mahallinden bildirilmektedir ef[endim]."[107]

Bu tâmim de, henüz seçim devâm ederken, sandıklara atılan oylar konusunda CHF yönetiminin bilgilendirilmiş olduğunun bir başka kanıtıdır! Seçim sonuçları, daha şimdiden, yâni seçim sonuçlanmadan belli olmuştu bile! Diğer yandan, tâmimden, CHF yönetiminin, İstanbul'daki gayri müslim azınlıklar konusundaki düşüncelerini de öğrenmek mümkündür. İstanbul'daki gayri müslim azınlıklar SCF'yi desteklemişlerdi. SCF'nin aday listesinde azınlık mensuplarına da yer verilmişti.[108] Fakat "İstanbul'un Türk unsuru" CHF'yi desteklemeye devâm ediyordu. Anlaşılan, CHF yönetimi, gayri müslim azınlıkları "Türk unsuru" saymıyordu!

---

107 Yazı, antetsiz ve sûret olup 3834 ve 43 sayılı tâmimdir. Metnin orijinali için bkz. **EK 45. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

108 Mete Tunçay'ın kitabında bulunan (İstanbul Belediye Seçimi Adayları ve Partilerin Her Kazâda Aldıkları Oyların Dağılımı'na ilişkin) liste ile karşılaştırınız: Tunçay, **age**, s. 278-284. Listede gerçekten de bir düzineden fazla gayri müslim aday bulunmaktadır. SCF'nin İstanbul'da Belediye Meclisi için aday gösterdiği gayri müslim azınlıklara ve CHF yönetimi ile basının bu konudaki şiddetli tepkilerine ilişkin olarak ayrıca bkz. Yetkin, **age**, s. 184-187 ve M. Çağatay Okutan, **Tek-Parti Döneminde Azınlık Politikaları,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 149-151. Bu konuda Rıfat Bali'nin kitabında da bilgi bulunmaktadır. Bkz. Rıfat Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945),** İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 182-185. Ayrıca bkz. Rıfat Bali, "1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları", **Târih ve Toplum**, (Kasım 1997), s. 25-34.

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, aynı gün, yine 5 Ekim 1930 târihinde, bu kez bütün CHF Vilâyet Mûtemetleri'ne ilettiği bir tâmimde, yine aynı konuya değiniyordu:

> "İstanbul'da bugün başlayan intihâbat bütün harâretile devâm etmektedir. Fırkamız [CHF] listesinde ekalliyetlerden hiçkimse yoktur. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] listesinde 6 Rum, 4 Ermeni, 3 Yahudi olmak üzere ekalliyetlerden on üç namzet vardır.[109] Ekalliyetler, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] listesine rey vermektedirler. Türk unsuru tamâmen fırkamız [CHF] namzetlerine rey vermektedir. Zaferin bizim olduğu şimdiden anlaşılmaktadır [orijinal metinde bu cümlenin üzeri daha sonra çizilmiş ve şöyle değiştirilmiştir: "Zaferden [okunamadı] kâvidir"]"[110]

Bu tâmim, bir öncekini tamamlamakta ve güçlendirmektedir. Ayrıca, CHF aday listesinde gayri müslim azınlık gruplarından hiçbir adaya yer verilmediğini de açıkça göstermektedir. CHF'nin bu durumu bir iftihar vesilesi olarak görmesi ve göstermesi anlamlıdır. Diğer yandan, SCF'nin gayri müslim azınlıklar tarafından desteklenmesi, muhalefet partisi için olumsuz bir nokta olarak değerlendirilmektedir. "Türk unsuru"nun ise CHF'yi desteklemesi, CHF açısından anlamlı bir şekilde vurgulanmaktadır.[111]

---

109 Yukarıdaki dipnota bakınız.

110 Yazı, antetsiz olup 3833 ve 42 sayılı tâmimdir. Yazının altına düşülen el yazısı nottan, 5 ve 6. Mıntıka Müfettişleri ile Ankara ve İstanbul'a yazılmayacağı anlaşılmaktadır. Metnin orijinali için bkz. **EK 46. BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

111 Bu noktada bir başka görüşe daha dikkat etmek gerekecektir: En azından bir yabancı gazetenin gözü ile durum tam olarak da böyle değildir. **Baykar** gazetesinin Fethi Okyar ve SCF'nin gayri müslim azınlıklar politikası hakkında bir değerlendirmesine burada yer vermek gerekir.

Dâhiliye Vekâleti Emniyeti Umûmîye Umum Müdürlüğü 1. Şûbesi, 6 Ekim 1930 târihinde, Başbakanlığa sunduğu bir yazıda, Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan "**Baykar** ismindeki Ermeni gazetesinde" Fethi Okyar ve SCF hakkında yayınlanmış bir değerlendirmeyi aktarıyordu. Dikkat edileceği gibi, bu defâ, ilgili gazetedeki haberin ya da yorumun Türkçe tercümesi, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanmamıştı. Aksine, muhtemelen konunun içeriğine uygun olarak, bu kez Dâhiliye Vekâleti, bu işi üstlenmişti. Gazetenin 10 Eylül 1930 târihli ve 212 sayılı nüshasında yayınlanan "Serbest Fırka Hakkında" başlıklı yazıda, Dâhiliye Vekâleti'nin değerlendirmesine ve çevirisine göre şöyle denilmekteydi:

> "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülünden itibâren cereyân eden hâdiseleri tahlil ederek, Fethi [Okyar] Beyin yeni bir adam olmadığını beyân ediyor ve diyor ki, 'Türkiye'nin hakikî maksadı, Avrupa'dan büyük bir istikraz kopartmaktır. Siyâsî ve iktisâdî esbaptan dolayı İsmet [İnönü] Paşa'nın bu işi [işle] başa çıkaramayacağını [çıkamayacağını] gören Türkiye, bu defâ Fethi [Okyar] Beyi ortaya attı. Bu şerâit tahtında Fethi [Okyar] Bey'den Ermeniler lehine müsâit şerâit ümit etmek fuzûlidir. Türkiye'nin dâhilî ve hâricî siyâseti şimdilik hiçbir tebeddülâta mâruz kalamaz. Ermeniler ve ekalliyetler hakkında

CHF Kâtibi Umûmîliği, hemen ertesi gün, 6 Ekim 1930 târihinde, bütün CHF Vilâyet Mutemetleri'ne iletti̇ği bir başka tâmimde ise, seçimlere ilişkin bilgi talep ediyordu: "Vilâyet, kazâ ve nâhiyelerde [orijinal metinde bu sözcükler daha sonra çizilmiştir] yapılmakta olan bilumum belediye intihâbâtında, fırkamız [CHF] namzetlerile karşı fırka [SCF] namzetlerinin ve müstakillerin ayrı ayrı gösterilmek sûretile kaçar rey aldıklarının –bir istatistik yapılmak üzere– lütfen iş'arını ehemmiyetle ricâ ederim efendim [orijinal metinde son dört sözcük çizilmiştir] mercûdur."[112]

CHF Kâtibi Umûmîliği'nden 7 Ekim 1930 târihinde Fırka Müfettişleri'ne iletilen bir başka tâmimde ise, "intihâbı biten belediyelerde, şimdiye kadar olduğu gibi, riyâsete [Belediye Başkanlığı'na] kimsenin namzet gösterilmemesi, Belediye Reisi intihâbının bizzat âzânın kendilerine terk edilmesi muvafık görülmüştür; ancak bâzı mahallerde âzâ hâricinden reis intihâbına lüzum varsa, bu mahallerin isimlerinin bildirilmesi mercûdur efendim" deniliyordu. Metnin üzerine, tâmimin bir sûretinin Dâhiliye Vekâleti'ne verileceğine ilişkin bir not düşülmüştü.[113] Aynı tâmim, 9 Ekim 1930 târihinde, Birinci Umûmî Müfettiş İbrâhim Tâli Öngören'e[114] de iletilmek istenmişse de, metnin üzerine "şimdilik dursun" ibâresi şeklinde düşülen nottan anlaşıldığı kadarıyla, yazılmış fakat gönderilmemişti.[115]

Bu tâmimi tamamlayan bir başka tâmim ise, yine CHF Kâtibi

Fethi [Okyar] Beyin son beyânatları da, sırf ecnebi devletler üzerinde tesir icrâ etmek için sarf edilmiş sözlerdir." **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 30 10/108 712 17].

Görüldüğü gibi, en azından yurt dışında yaşayan Ermeniler, iktidârın ve muhalefetin gayri müslim azınlıklar politikasının farklı olacağına ilişkin bir beklenti içinde sayılamazlardı.

Okyar, 15 Ağustos 1930 târihli **Akşam** gazetesinde yayınlanan bir habere göre, kendisi ile görüşen bir Ermeni gazetecisine şunları söylemiştir: "Bana Ermeni emvâli metrukesinden bir suâl sordunuz. Türkiye Cumhuriyeti'nde kânunların verdiği bütün serbestilere mâlik olan Ermenilerin de tasarruf haklarına mâlik olmaları için –yine kânun ahkâmı dâhilinde olmak üzere– hiçbir mâni yoktur." Okyar, **age**, s. 99-100.

112 Yazı, antetsiz olup 3868 ve 44 sayılı tâmimdir. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

113 Yazı, antetsiz olup 3932 ve 45 sayılı tâmimdir. Tâmim, Samsun, Rize, Artvin, Mersin, Konya, İzmir, Çanakkale ve İstanbul Fırka Müfettişleri'ne şifreyle gönderilmişti. Metnin orijinali için bkz. **EK 47. BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

114 Bu târihte yalnızca tek bir Umûmî Müfettişlik/Birinci Umûmî Müfettişlik bulunmaktadır. Umûmî Müfettişlikler ve Umûmî Müfettişler ile İbrâhim Tâli Öngören için bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**.

115 Yazı, antetsiz olup 3932 sayılıdır. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

Umûmîliği'nden, 13 Ekim 1930 târihinde, Fırka Müfettişleri'ne iletilmişti ve bir önceki tâmimde belirtilen durumda, "o gibi mahallerde mahallî en büyük idâre âmiri ile görüşülerek ve riyâsete getirilecek zâtı yine belediye âzâlarına seçtirmek sûretile hareket olunmasının icâb edenlere hemen iblâğı" ricâ ediliyordu. Bu konuda Dâhiliye Vekâleti'ne de bilgi verilmişti.[116]

Her iki tâmim de, belediye seçimine ilişkin bilgilerimizi tamamlamaktadır. Yasaya göre, Belediye Başkanı, Belediye Meclisi üyesi olan adaylar arasından ve yine Belediye Meclisi tarafından seçiliyordu. Ancak anlaşılıyor ki, CHF, bu konuda da aday göstermeyi tercih ediyordu. Fakat bu kez bu usûlden vazgeçilmek istenmişti. Fakat istisnâlar da olabilirdi ve nerelerin istisnâ olacağına Fırka Müfettişleri karar vereceklerdi. Bu takdirde, görünürde yine Belediye Meclisleri belediye başkanlarını seçeceklerdi. Fakat arka plânda, Fırka Müfettişleri, Vâlilerle birlikte, adayları saptayacaklar ve seçilmelerini sağlayacaklardı. Bu mekanizmada Vâliler de yer alacağından, durumdan tabiî olarak Dâhiliye Vekâleti'ne de bilgi verilmişti. Vâlilerin (CHF Fırka Müfettişleri ile birlikte) mahallî seçimlerdeki etkisi, bu tâmimler ile, bir kez daha ortaya çıkıyor.

Malatya Vâlisi Mehmet Tevfik Birecik'in SCF'nin Malatya Şûbesi ile Faaliyetlerine ve CHF'nin Çalışmalarına İlişkin Başbakanlığa Raporu *(25 Eylül 1930)*[117]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 28 Eylül 1930 târihinde, Başbakanlığa iletti̇ği bir yazıda, "İzmir ve civârındaki hâdiselerin memleketin diğer taraflarında ne gibi akisler ve tesirler uyandırdığını Vâlilerden" sorduğunu belirtiyor ve bu yazı üzerine Malatya Vâlisi'nden aldığı yazıyı sunuyordu.[118]

---

116 Yazı, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve sûret olup, 4281 ve 46 sayılı tâmimdir. Tâmim şifre ile İstanbul Müfettişi H. Şinâsi Paşa'ya, Samsun Müfettişi Avni Beye, Giresun Müfettişi Şevket Beye, Artvin Müfettişi Esat Beye, Mersin Müfettişi Hilmi Beye, Konya Müfettişi İsmâil Hakkı Beye, Balıkesir Müfettişi Cemâl Beye ve İzmir Müfettişi Zühtü Beye iletilmişti. Metnin orijinali için bkz. **EK 48. BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

117 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/78 519 3].

118 Yazı, sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü (Sayı: 1/2135) antetlidir.

Yazıda, Malatya Vâlisi Mehmet Tevfik Birecik,[119] 25 Eylül 1930 tarihinde, Dâhiliye Vekâleti'ne, Malatya'daki parti mücâdelelerine ilişkin şu bilgileri veriyordu:

> "Vilâyet dâhilinde Malatya, Arapkir [Arabgir], Kemâliye, Pötürge kazâlarında mevcut [Cumhuriyet] Halk Fırkası teşkilâtını idâre edenlerin bâzılarına karşı beslenmekte olan hissîyâtı husûmetkârâne cümlesinden olmak üzere, bundan yirmi gün evvel, üçü Belediye [Meclisi] âzâsından ve biri üç ay memuriyetten mahrûmiyet cezâsına mahkûm olan sâbık Mal Müdürlerinden ve ikisi zürrâdan, biri metruk bir fabrikanın sâhibi, ikisi küçük taahhüt işlerile meşgûl ki ceman dokuz kişi, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Malatya Şûbesi'ni açmak üzere beyannâme ile mürâcaat etmişlerdir.[120]
>
> Muktazi muamelâtı bugün ikmâl ettirebildikleri için ilmühaber verilmiştir. Beyannâmeye imzâ vâz edenlerden biri de, hâlen Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Vilâyet Heyeti İdâresi'nde bulunmakta olan esbak belediye reisi Hasan Beyin mahdumu Hilmi Bey olmakla berâber, diğerleri de kısmen mûmâileyh Hasan Beyin akrâba ve eviddâsıdır. Bizzat ve bilvâsıta iki tarafla da alâkadar olan Hasan Beyin gâyesi, vaktile istifâen terk ettiği belediye riyâsetini tekrar ele geçirmek ve menâfii şahsiyesini âlet etmektir.
>
> Yeni fırkanın [SCF'nin] muvaffakiyetini de teshile çalışan Hasan Beyin vaziyeti, Fırka Müfettişi Avni Beyefendi[121] ve buradaki fırka [CHF] erkânınca da mâlûm ise de, tahdidi mazarratı mülâhazasile âhiren teşekkül eden kongre karârile Heyeti İdâre'de ibkâsı cihetine gidilmiştir. Bu tarzdaki teşekkülden de anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Malatya Vilâyeti İdâre Heyeti'nde mütekâbil bir emnü itimat görülememekle berâber, müsmir ve müessir faaliyetleri de müşahade olunamamaktadır.
>
> Yeni fırka [SCF] mensuplarına gelince: Biraz câzip görünen programları üzerinde propagandaya devâm etmekteyseler de, halkın kısmı âzamı lâkayt kalmaktadır. Bu câzibeye tutulmak isteyen ve bulunanlar da, vatanî ve millî mefkûre ve gâyelerini temin ve istihsâl için Serbest Cumhuriyet Fırkası'na dâhil olmak istiyorlar. Bu sebepledir ki, yeni fırka

119 Bkz. Ali Gâlip Baltaoğlu, **Atatürk Dönemi Vâlileri,** Ocak Yayınları, Ankara, 1998, s. 183 ve 351.

120 Bu hesâba göre, SCF'nin Malatya teşkilâtının kuruluşu Eylül ayının ilk haftasına denk düşmektedir.

121 Avni Bey, CHF'nin Sivas, Samsun, Malatya ve Yozgat Parti Müfettişidir.

[SCF] müteşebbisleri bir ânı muvakkat için taraftar peydâ etseler bile, âtii karibde inhilâle mahkûmdurlar. Binânaleyh Cumhuriyet Halk Fırkası'nı sevki idâre edenlerin gösterecekleri gayret ve teyakkuz sâyesi[n]de bu inhilâl tesri edilebilirse, dâhilî memlekette dedikodular vûkû olmaktan ibâret bulunan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın taşra teşkilâtı taazzuv etmeksizin munkarız olur veyâhut vatan gayri muzır ehil ellere inkâl eder.

Adıyaman, Kâhta, Akçadağ, Hekimhan kazâlarında Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilâtı bulunmadığı için, yeni fırkanın [SCF'nin] buralarda faaliyeti gayri meşhûddur. Serbest Cumhuriyet Fırkası Malatya Şûbesi'ne bir de Arapkir [Arabgir] Şûbesi'nin inzimam etmesi ihtimâli vardır. Mahaza her iki mevkide de bugüne kadar bir taşkınlığa meydan verilmediği gibi, bundan sonra da bir günâ tezahürâta mahal bırakılmayacaktır. Memurini idâre ve zâbıta gâyet müteyakkız bulunmakta olup, herhangi bir hâdiseye karşı tedbirler alınmıştır efendim."[122]

Bu rapor, SCF'nin taşra örgütlenmesi ve taşradaki faaliyetlerine ilişkin bilgi sunduğu gibi, CHF'nin taşra teşkilâtı ve çalışmalarına ilişkin de açıklamalarda bulunmaktadır ve bu bakımdan önemlidir. SCF'nin Malatya'da da örgütlendiğini bu rapordan anlıyoruz. Literatürde bu konuda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[123] Malatya Vâlisi, ilin siyâsî panoraması hakkında Dâhiliye Vekâleti'ne bilgi veriyordu ve bunun için hiç kuşkusuz belirli bir istihbârat çalışması da yapmıştı. Bu bilgilerden, öncelikle, CHF'nin bölgede Malatya, Arapkir (Arabgir), Kemâliye ve Pötürge'de parti teşkilâtı olduğunu öğreniyoruz.[124] Yazıdan anlaşıldığına göre, CHF'nin Malatya teşkilâtının bâzı idârecilerine karşı toplumun bir kesiminde husûmet hissî mevcuttu. Bunun sonucunda da, Eylül ayının ilk haftasında, SCF'nin Malatya şûbesini kurmak üzere girişimde bulunulmuştu. Bu târihin tam da belediye seçimine denk düştüğü hatırlanmalıdır. Kurucular da tanıdık sayılırdı: Üçü CHF'nin Belediye Meclisi üyesi (bu noktada, aşağıda göreceğimiz

122 Yazı, sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü (Sayı: 10810) antetlidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 49**. SCF'nin taşra örgütüne/örgütlenmesine asıl Dördüncü Bölüm'de temâs edeceğim.

123 Bkz. Yetkin, **age**, s. 104-105. SCF'nin Malatya örgütlenmesine ilişkin olarak Dördüncü Bölüm'e bakınız.

124 Karşılaştırınız: Cemil Koçak, **TMŞD**, (1. Cild), (3. Basım), s. 159-163 ve Uyar, **age**.

gibi, Eskişehir'deki örneği de hatırlamakta yarar olabilir) ve bir diğeri de eski Mal Müdürü idi ve daha önceki bir târihte üç ay memuriyetten men cezâsı almıştı. Kurucular arasında iki çiftçi vardı. Bir kurucunun metrûk olduğu belirtilen bir fabrikası vardı (ama ne fabrikası olduğu belirtilmemişti), iki kurucu da küçük taahhüt işleri ile uğraşıyorlardı. Toplam dokuz kurucu vardı ve partinin Malatya Şûbesi'ni açmak için muamele süresi yirmi gün (neredeyse üç hafta) sürmüştü. Ancak bu sürenin sonunda "ilmühaber" verilmişti. SCF Malatya teşkilâtı 25 Eylül 1930 târihinde resmen kurulmuştu. Belirtildiğine göre, "beyannâme"yi imzâ edenlerden biri de, CHF'nin hâli hazırda Malatya Vilâyet İdâre Heyeti üyesi olan ve eski Belediye Başkanı Hasan Beyin oğlu Hilmi Bey'di. Diğer imzâcılar da, aslında Hasan Beyin akrâbaları ve ahbapları idiler. Bu durumda, aslında SCF'nin Malatya Şûbesi'ni, CHF'nin Malatya eski Belediye Başkanı ve hâlen de CHF Vilâyet İdâre Heyeti'nde bulunan kişinin oğlu kurmuştu! Vâlinin raporuna göre, amacı yeniden belediye başkanı olmak ve bu mevkii, kişisel çıkarları için kullanmaktı. Anlaşılan Hasan Bey, pek de iyi tanınmıyordu. Fakat bütün bun(lar)a rağmen, bu târihe kadar CHF'nin adayı olarak Belediye Başkanlığı yapmış olduğu gibi, bu görevinden (nedeni belirtilmediği hâlde) istifâen ayrıldıktan sonra da, CHF'nin Malatya Vilâyet İdâre Heyeti'nde bulunmasında sakınca görülmemişti. Belki de kendisi hakkındaki bu ağır değerlendirme, onun SCF'nin el altından ve görünmeyen kuruculuğu gündeme geldiğinde ortaya çıkmıştı. Bu noktada, bir kez daha, SCF'nin taşra teşkilâtının kurucularının, CHF'den (ancak muhtemelen hukûken değil de, sâdece pratikte) koparak gelen kişiler olduğunu görüyoruz. Bunun benzer örneklerini daha önce de görmüştük ve ileride de görmeye devâm edeceğiz. Hasan Bey ise, SCF'nin başarısı için çalışıyordu. Bütün bunlar, gerek CHF Müfettişi ve gerekse CHF'nin yöre erkânınca da biliniyordu ve siyâsî bakımdan meydana gelen olumsuzlukları sınırlandırmak amacıyla kongre toplanmış ve "heyeti idârede ibkâsı cihetine gidilmişti." Ne olursa olsun, CHF'nin mevcut İdâre Heyeti'ne karşı güven duymak mümkün değildi. Ayrıca, mevcut İdâre Heyeti, olumlu ve etkili bir faaliyet de gösteremiyordu.

Diğer yandan, Vâli, raporunda, SCF'nin faaliyetlerine ilişkin

de bilgi veriyordu. Yeni partinin programı en azından "biraz câzip" görülmüştü. Bu yönde propagandalara rağmen halk "lâkayt" davranıyordu. Yeni partiyi "câzip" bularak, SCF'ye katılmak isteyenler de, bunu tamâmen iyiniyetle yapmaktaydılar: "Vatanî ve millî mefkûre ve gâyelerini temin ve istihsâl için, Serbest Cumhuriyet Fırkrası'na dâhil olmak" isteyenler de vardı. Vâliye göre, halkın "lâkayt" kalan kısmı bir tarafa bırakıldığında, bir kısmı da yukarıda belirtilen nedenlerle yeni partiye katılmak istiyordu. Fakat bu, yalnızca geçici bir durumdu. Yeni parti sâdece geçici bir süre için "taraftar" bulabilirdi. Fakat yakın zamanda yok olmaya mahkûmdu. Ama bunun da bâzı koşulları vardı. Vâliye göre, CHF'nin yöneticileri eğer gayret ve uyanıklık gösterirlerse, bu yok olma gerçekleşir ve son zamanlarda "dedikodular"dan ibâret bulunan SCF'nin taşra teşkilâtı daha oluşmadan tükenmiş olurdu. Ya da bunun alternatifi gerçekleşir ve "vatan gayri muzır ehil ellere intikâl eder"di. Vâli, raporunda, bütün bu bilgileri nereden aldığını da satır arasında belirtiyor ve CHF'nin teşkilâtı olmayan yörelerden bilgi temin edemediğini bildiriyordu. Yâni sâdece CHF teşkilâtı olan yerlerden ve bu teşkilât içinden bilgi al(ın)abilmişti. Başkaca bir istihbârat kaynağı yok gibiydi.[125] Belki de yakında Arapgir (Arabgir) kazâsında da SCF şûbesi kurulacaktı.

Bütün rapor, Malatya Vâlisi'nin aslında CHF'nin etkin bir üst düzey yöneticisi gibi çalıştığını göstermektedir. Vâli, âdetâ bir başka Fırka Müfettişi gibiydi. Hattâ CHF Vilâyet İdâre Heyeti Başkanı'ndan daha çok partiliydi. Diğer yandan da, bir başka açıdan bakılırsa, Vâli, devletin taşradaki en büyük mülkî idâre âmiri olarak, yöresindeki siyâsî gelişmeleri ve her iki partinin de durumunu merkeze rapor ediyordu. Devlet aygıtı, parti faaliyetlerinin gözetleyicisi ve denetleyicisi gibiydi. Ama bunu tarafsız bir gözlemci sıfatı ile değil de, iktidar partisinin üst düzey bir ajanı sıfatı ile gerçekleştiriyordu.

125 Dördüncü Bölüm'de, SCF'nin taşradaki kurucuları, yöneticileri ve üyeleri hakkında CHF teşkilâtınca toplanmış olduğunu göreceğimiz istihbârat raporları, bu durumu teyid edecektir.

Malatya Vâlisi Mehmet Tevfik Birecik'in Malatya Belediye Seçimine İlişkin Dâhiliye Vekâleti'ne Raporu *(10 Ekim 1930)*[126]

Malatya Vâlisi Mehmet Tevfik Birecik, 10 Ekim 1930 târihinde, Dâhiliye Vekâleti'ne ilettiği ve Malatya'daki belediye seçimine ilişkin raporunda şunları anlatıyordu:

> "Evvelki gün Malatya'dan Kemâliye kasabasına azimet ve bugün dahi avdetle Arapkir [Arabgir] kazâsına muvassalat ettim. Belediye intihap ve muamelâtı şu merkezdedir:
>
> Vilâyet merkezi olan Malatya'da sekiz günden beri S[erbest Cumhuriyet] Fırka[sı] namzetleri dokuz rey almış ve C[umhuriyet] H[alk] Fırkası namzetleri 201 rey istihsâl etmiştir. Burada nisâbı ekseriyet hâsıl olamadığı için, müddet bir hafta temdit edilmiştir. Hâlen vaziyet çok iyidir. Arapkir [Arabgir] kazâsında iki günden beri S[erbest Cumhuriyet] Fırka[sı] nâmına bir rey bile verilmemiştir. Vaziyet şâyânı memnûniyettir. Vilâyetin defterlerdeki nevâkıstan intihap işleri teehhür eden Kâhta kazâsından maada diğer kazâlarda intihap büyük bir muvaffakiyetle hitam bulmuştur. Kemâliye'de hâdise hakkında ayrıca arzı mâlûmat edilecektir efendim."[127]

Görüldüğü gibi, bu yazı, Malatya Vâlisi Mehmet Tevfik Birecik'in Malatya'da ve Malatya il sınırları içinde yapılan belediye seçimlerini izlediğini ve denetlemekte olduğunu göstermektedir. Vâli, Dâhiliye Vekâleti'ni de bilgilendiriyordu. Bu rapor, belediye

---

126 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/82 536 27].

127 Yazı, sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü (Sayı: 11809) antetlidir. Metnin altında Başbakan İsmet İnönü'nün parafı da (İ) bulunmaktadır. Yazı, bizzat Başbakan tarafından da okunmuş olmalıdır. Kemâliye'deki olay hakkında bir bilgiye rastgelmedim. Metnin orijinali için bkz. **EK 50.**

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın, 9 Ekim 1930 târihinde, Başbakanlığa ilettiği ve belediye seçimlerinin değişik il ve ilçelerdeki tamamlanma aşamalarını açıklayan resmî yazısı için bkz. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/82 536 26]. Yazı, sûret olup, Dâhiliye Vekâleti M[ahallî] İ[dâreler] U[mum] M[üdürlüğü] (Sayı: 726/139/803) antetlidir.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın, 12 (14) Ekim 1930 târihinde, Başbakanlığa ilettiği ve belediye seçimi sonuçlarına ilişkin tâmimi için bkz. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/82 536 28]. Yazı, sûret olup, Dâhiliye Vekâleti M[ahallî] İ[dâreler] Müdürlüğü (Sayı: 724/128/819) antetlidir. Yazıda, belediye seçimleri sonucunda, seçilen belediye başkanlarının göreve başlayabilmeleri için, kazâlarda Vâliler tarafından ve il merkezlerinde ise Dâhiliye Vekâleti'nce onaylanmaları gerektiği bir kez daha hatırlatılıyordu. Bu mekanizma, daha önce gördüğümüz bütün diğer denetimlerden sonra ve bunların yanında, yerel yönetimler üzerindeki merkezî denetimi açığa çıkarmaktadır.

seçimlerinin nasıl gerçekleştiğine ilişkin hayli bilgilendiricidir. Mülkî idâre âmirleri, seçim sürecinde, CHF'nin bir gözlemcisi gibi davranmışlardır. Hattâ iktidar partisi lehine bir müdahaleden de söz etmek mümkündür. Çünkü "vaziyet[in] çok iyi" ve "şâyânı memnûniyet" olduğuna ilişkin değerlendirmeler, Vâlinin iki parti arasındaki konumunu gâyet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Daha da ilginci, Vâli, sandığa atılan oyları, daha sandıklar açılmadan ve oylar sayılmadan bilebilmektedir!

CHF Niğde Mûtemet Vekili Râsih Bey'in SCF'nin Niğde'de Teşkilâtlanmasına, Propaganda Faaliyetlerine ve Üyeliklerine ve Niğde Belediye Seçimine İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu *(20 Ekim 1930)*[128]

CHF Niğde Mûtemet Vekili Râsih Bey, 20 Ekim 1930 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazdığı bir raporda, SCF'nin Niğde'deki teşkilâtlanmasına ve Niğde belediye seçimine ilişkin bilgi veriyordu. Buna göre, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] nam ve hesâbına teşkilâta memuren Niğde'mize gelen" Niğde milletvekili Ali Gâlip Yenen,[129] Niğde'de birkaç gün kalmış ve "Niğde Çiftçi Bankası Başkanı Abidin Bey, veznedârı ve Meclisi Umûmî Belediye üyelerinden Fâik Bey, yine Meclisi Umûmî üyelerinden Ali Bey, Hazine Vekili avukat ve eski milletvekili [Mustafa] Hilmi [Soydan] Efendi Hoca"[130] ile görüşmelerde bulunarak, "mahallen kuvvetli bir teşkilât yaparak", kentten ayrılmıştı.

128 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/46 187 3].

129 Asker kökenli olan Yenen, ilk kez II. dönem TBMM'de bulunmuş, CHF'den SCF'ye geçen milletvekilleri arasında yer almış ve bu görevini III. ve IV. dönemlerde de sürdürmüştür. Bkz. **Türk Parlamento Târihi (1923-1927),** (3. Cild), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 638-639. Ayrıca bkz. Tunçay, **age**, s. 261; Yetkin, **age**, s. 65.

130 Mustafa Hilmi Soydan, I. dönem TBMM üyesiydi ve (Birinci Grup üyesi olmasına rağmen) yeniden seçilememişti. Bkz. Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 590. Soydan, 29 Temmuz 1929 târihinde Niğde Hazine Vekilliği'ne atanmıştı. 8 Haziran 1927 târihinde de Adliye Vekâleti'nden avukatlık ruhsatnâmesini alarak, Hazine Vekilliği görevini 15 Ekim 1930 târihine kadar sürdürmüştü. Anlaşılan bu sırada SCF için çalışıyordu ve görevine son verilmiş olması muhtemelen bu nedenle olmuştur. Bu târihten itibâren 1938 yılına kadar Niğde'de serbest avukatlık ve Genel Meclis (Meclisi Umûmî) üyeliği yapacaktır. Bkz. **Türk Parlamento Târihi (1919-1923),** (3. Cild), s. 812-813.

Raporda, SCF'nin Niğde'deki teşkilâtlanma,[131] propaganda faaliyetleri ve üye kazanma mücâdelesi ile nihâyet belediye seçimi süreci ile seçim sonuçları ve CHF açısından bundan sonra âcilen yapılması gereken işler şöyle anlatılıyordu:

> "Onu tâkiben belediye intihâbâtına bed ve mübâşeret olunarak, mezkûr fırka da [SCF de] mukâbil faaliyete germi vermiş ve [CHF] Niğde mebusu Hâlit [Mengi] Bey[132] tarafından Grup Reis Vekili Ali Beyefendiye takdim olunan üç kıta beyannâme ile halkı idlâle tevessül etmişlerdir. Abidin Efendi'nin memleketin iktisâdiyâtile mühim alâkası olan millî bir bankamızda müdüriyet vazifesinin inzimâmile reisi bulunmuş ve [Mustafa] Hilmi [Soydan] Efendi halkımızla dâimi alâkalı bulunan Hazine Vekâleti'nin inzimâmile avukatlık ile iştigâli, vergilerin tay ve tenzili ve inhisarların tamâmen ilgâ edileceği ve suistimâllere, yolsuzluklara nihâyet verileceği, şapkanın kaldırılacağı, Arap harflerinin iâde olunacağı ve kânunu medenide halkımızın ahlâk ve âdetine uygun olmayan maddelerin tashih ettirileceği yolunda yaptıkları muhtelif propagandanın derhâl tesiri fesünkârisi his olunmaya başlamış ve bu yüzden pek çok taraftar kazanmışlardır.
>
> Ondört ve on beş gün evvel belediye intihâbâtı için rey istihsâline başlandığında, mübâdiller tamâmen denecek bir sûrette reylerini Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] hesâbına istimâl etmiş olmaları, fırkamızı [CHF] bihakkın endişeye sevk etmiştir ve başta Vâli, Mektupçu ve polis erkânı dahi mezkûr fırka [SCF] âmâline hâdim olacak vaziyetvar almaları, endişemizi bir kat daha artırmıştır. Ankara'dan o akşam gelen [CHF Niğde] mebus[u] [Mahmut] Fâik [Soylu][133] ve [CHF Niğde mebusu] Hâlit [Mengi] Beylerle biliçtimâ icâb eden tedbirlere tevessül olunmuş ve makâmı vilâyetin bitaraflığı muhafaza etmesi ihtar ve Mektupçuya muktezî vasaya ifâ kılınmış, yalnız polis dâiresi menfî maksadından fiilen devamdan vazgeçirilememiştir. İsimleri merbutan takdim olunan tâli memurlar ve muallimler ve diyânet işleri hocaları dahi Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] nam ve hesâbına fiilen faaliyete geçmiş olmalarından, fırkamız [CHF] çetin bir imtihan ve mücâdele karşısında kalmasına rağmen, ittihaz olunan tedâbiri ciddîye üzerine, ikinci günden itibâren alınan reyler

131 Bu konuya Dördüncü Bölüm'de yeniden temâs edeceğim.

132 Kendisi II ilâ VIII. dönemlerde TBMM'de idi. Bkz. **Türk Parlamento Târihi (1923-1927),** (3. Cild), s. 634-635.

133 Kendisi TBMM'nin ikinci döneminde seçilmişti. Bkz. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 507.

lehimize tecelli etmeye başlamış ve Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı], bu hâl üzerine mücâdele ve tecâvüze kalkmıştır.

İntihâbın üçüncü ve dördüncü günlerinde bir cemmi gâfir ile belediyeye tehâcüm yapılmış ve hükûmetten muavenet intizârına rağmen, polis dâiresi bu tehâcümü bir kat daha tahrik etmesinden, Niğde'de bulunan askeri fırka heyeti âliyesi, bir fenâlık çıkmaması için, icâbı veçhile âsâyişi mahalliyeyi muhafaza ve temine muvaffak olmuşlardır ki, hükûmetimiz ve fırkamız [CHF] nâmına kendilerine arz ve teşekkürü bir vecibe telâkki etmekteyiz.

Gün geçtikçe halkımızda intibâ hâsıl olduğundan, reylerini fırkamız [CHF] lehine istimâle başladılar. Serbestçiler [SCF], bu hareket karşısında bizzarur ferâgat göstermek istediler. Fakat bir gün sonra Fethi [Okyar] Bey'den aldıkları telgrafta, Adana ve İzmir intihâbâtında fırkalarının [SCF'nin] kazandığını ve temini muvaffakiyete mesâî olmaları intizâr olunduğu cihetle tekrar faaliyete geçmişlerse de, artık ok yayından çıktığından, haip ve haser bir vaziyette kalmışlardır.

Bugün intihap müddeti hitam bularak, usûlen sandık küşât edilmiş (705/250) [metinde elle yazılmıştır] rey fazlasile fırkamız [CHF] namzetleri ihrâzı ekseriyet ederek, riyâsete sâbık reis Mustafa Efendi ve encümen âzâlığına da fırkamız [CHF] kasaba Mûtemedi Müfit ve eczâcı Nâim Beyler intihap ettirilmiştir.

Yukarıda bilmünâsebe kayıt ve arz eylediğim veçhile yapılan ve köylere kadar yayılan menfî propaganda tesirleri, gün geçtikçe kendini ihsâs ettirmekte bulunmuş olduğundan, hemen fırkamız [CHF] ve hükûmetimiz âcil tedbirler ittihâzı karşısındadır. Kasabalardan ve münevver halktan yardım görmemeye başlayan mezkûr fırka [SCF], artık köylere musallat olmuş ve hükûmetin aczi ve hiçbir muavenet ifâ etmemesi yüzünden, Niğde'nin Adırmuson kariyesinde fırkamız [CHF] belediye intihâbâtını kaybetmiştir. Mezkûr kariyenin vâridâtı bir belde umûrini ifâya değil, hattâ bir hademe maaşını bile temine kâfi olmadığından, belediye kânunun 11. maddesi mûcibince, belediye teşkilâtının ilgâsı, vilâyetten temenni olunmuştur.

Bu imtihânı diğer mahallere nisbetle sükûnetle geçiren fırkamız [CHF], bugünden itibâren bir hayrı harekete geçmediği, âcizleri [aczleri], yolsuzlukları arz olunanlar hakkında bir muamele yapmadığı takdirde, diğer teessüs ve teşekküllerde hiçbir şeyler yapılamayacağını maalesef arz etmek mecbûriyetindeyiz.

Temenniyâtımız: (1) Müsakkafat, kazanç, ağnam ve yol vergilerinin haddi lâyıkına indirilmesi ve yol vergisi nisbetinin herhâlde Meclisi Umûmîlere terki, (2) Ziraat Bankası borçlarının fâizlerile berâber % 10 ve 15'i alınarak, bir sene daha tecili ve muamelei kaydiyede suhûlet gösterilmesi ve tahsilâtın banka memurlarından kaldırılması, (3) Merbut listede isimleri görülenler hakkında icâbı muamelenin teemmül ve âcilen ifâsıdır, (4) Fırka [CHF] âzâsından kaydiye ve duhûliye nâmında bâdema ve şu zamanda para talebi muvafık olamayacağı cihetle, yalnız Niğde merkezi için şimdilik bir defâya mahsus olmak üzere 500 Lira kadar muavenetin ifâsıdır.

Bâki binihaya hürmetlerimizi ihdâ eyleriz efendim."[134]

Raporun ekinde ise, söz konusu kişilerin isimleri ile seçim sürecinde SCF ile olan ilişkileri anlatılıyordu. Buna göre, Dumlupınar öğretmenlerinden Fâik Efendi, SCF Başkanı Hilmi Efendi'nin oğlu olduğundan, "geceli gündüzlü mesâî sarf etmiş ve propaganda yapmıştı." Öğretmen olan Avni Efendi, SCF İdâre Heyeti üyelerinin akrâbası olmasından dolayı, "mesâî sarf etmiş ve propaganda yapmıştı." Öğretmen olan Hıfzı Efendi, "menfî kanaatte bulunması dolayısile nüfûzunu suistimâl ederek, fırka [CHF] aleyhine propaganda yaptığı gibi, aldığımız tertibâtı sıfıra indirmek için geceli gündüzlü mesâî sarf ederek, zâbıtaları iknâa çalışmıştı." Vâiz olan Hoca Râşit Efendi, SCF Başkanı Hilmi Efendi'ye "mensûbiyeti dolayısile nüfûzunu istimâl ederek, fırka [CHF] aleyhine propaganda yaptığı gibi, rey vereceği esnâda tarafımdan nazarı dikkati celb edilmesine rağmen, kanaatile hareket ettiğini söyleyerek, karşı fırka [SCF] namzetlerine rey vermişti." Öğretmen olan Sâit Râşit Efendi, Râşit Efendi'nin oğlu olduğundan, "ikâz ve iknâ edilmeye uğraşılmasına rağmen, noktai nazarında musirr kalarak, propaganda yapmış ve reyini S[erbest] F[ırka]'ya [SCF'ye] vermişti." Ziraat Bankası Kâtiplerinden olan Kâzım Efendi, "mahallesinde açıktan açığa S[erbest] [Cumhuriyet] F[ırkası] lehine propaganda yapmıştı." Tayyâre Kâtibi Vâsaf Efendi, "Serbest [Cumhuriyet] F[ırkası] tarafından belediye âzâlığına namzet gösterilmiş ve bütün Kayabaşı muhacirlerini S[erbest] [Cumhuriyet] F[ırkası] lehine iknâ etmekle berâber, diğer mahal-

134 Yazı, CHF Niğde Vilâyet Heyeti İdâresi antetli olup, sayısızdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 51.**

lâtta da vazifesini terk ederek, geceli gündüzlü mesâî sarf etmişti. Muamelât fırka idâre heyeti âzâlarınınkinden daha asabi ve daha dürüştâne devâm etmişti." "Siner memuru" olan Ahmet Efendi['nin], S[erbest] [Cumhuriyet] F[ırkası] belediye âzâ listesinde ismi mevcuttu [ve] [kendisi] S[erbest] [Cumhuriyet] F[ırkası] lehine herkesin söylediği sözleri daha ileri götürerek, hükûmet aleyhinde de mugâlâtâkâr propagandasını yapmış, geceli gündüzlü mesâîsine germi vererek çalışmıştı." Polis Komiseri A. Fâik Bey, "aslen Mardinli ve kanaati itibârile Kürtleri muvaffakiyeti neye mütevekkif ise, teminine uğraşmayı kendisine vazife edinmiş, burada da S[erbest] F[ırka]'ya [SCF'ye] açıktan taraftarlık etmiş, intihap mevkiine gelen polis memurlarına da emir vererek, fırkamızın [CHF] aleyhine ve S[erbest] [Cumhuriyet] F[ırkası] lehine mesâî sarf ettikleri görülmüştü." Polis memuru Mumin Efendi, "hem aldığı emri ifâ etmek, hem de muhacir bulunması dolayısile, Serbest F[ırka'ya] [SCF'ye] hizmet etmek emelile, bize [CHF'ye] reylerini vermeleri muhtemel bulunan muhacirleri, işâretle S[erbest] [Cumhuriyet] F[ırkası] masasına göndermeye çalışmış ve ekseriyâ da muvaffak olmuştu." Jandarma Karakol Komutanı Ömer Çavuş, "S[erbest] F[ırka'ya] [SCF'ye] taraftardı. Koyunlu karyesi intihâbına nezâret etmek üzere makam tarafından gönderilmişti. Orada bitaraflığı muhafaza şurada dursun, S[erbest] F[ırka]'ya [SCF'ye] açıktan çalışmış ve hattâ fırkamıza [CHF] âid birkaç rey pusulasını da tahrikâmız bir sûrette yırtmıştı. Mukaddemâ birçok yolsuzlukları tavâli ettiği cihetle, buradan kaldırılması için Vâli [İbrâhim Hüsnü][135] Bey üzerinde müessir olmaya çalışılmış ise de, Jandarma Komutanı'nın ısrârile kaldırılması kâbil olamamıştı." Jandarma Komutanı İsmâil Hakkı Bey, "düşüncesi menfî olduğu için fırkaya [CHF] hizmet etmemek arzusile intihap arifesinde vesile ile izinli gitmişti." Bu konudaki görüş şöyle özetlenmişti: "Bilhassa köy teşkilâtında Jandarma Kumandanlarının çok müessir olacakları bedihi bulunduğu cihetle hâlde ve istikbâlde menfî olması bile müsbet yardım mutlaka

135 İbrâhim Hüsnü Bey, 9 Aralık 1926 târihinden beri Niğde Vâlisi idi ve 4 Ekim 1931 târihinde emekli edilerek görevine son verildi. Baltaoğlu, **age**, s. 152 ve 307. Ancak emekliye ayrılmasının nedenini tam olarak saptayamadım. Yaş haddinden dolayı da olabilir. Çünkü kendisi 1871 doğumlu idi. Bu bakımdan emekliliği ile SCF arasında doğrudan bir bağ kuramıyorum. Fakat yine de emekliliğinin bu nedenle olmuş olması ihtimâli kuvvetlidir.

beklenemez. Niğde'miz için fırkaya [CHF'ye] çok merbut ve çok faal bir Jandarma Kumandanına ihtiyaç bulunduğu kanaatindeyiz. Binâenaleyh tebdilini ricâ ederiz." Raporun "hamiş" kısmında, unutulan birkaç isme daha yer verilmişti: Müddeiumûmî Muavini Safer Bey için şöyle yazılmıştı: "Hükûmet ve bilhassa Niğde için menfî düşünen bir grubun faal âzâsındandı. Açıkça S[erbest] [Cumhuriyet] F[ırkası] taraftârı idi. Mesâî sarf etmesi âti için muvaffakiyetimizi çok azaltır." "Mektupçu Yozgatlı Kâzım, avukat Yozgatlı Hasan Bey ve bu zat açıkça S[erbest] F[ırka]'ya [SCF için] çalışmışlardı. Tahvili, fırkamızın [CHF] menfaati iktizâsındandı." Avukat Hasan Bey, "S[serbest] [Cumhuriyet] F[ırkası'nın] teşkili esnâsında vûkû bulan mürâcaata Türk Ocağı Murahhası sıfatile vâzı imzâ etmişti. Her ne kadar S[erbest] [Cumhuriyet] F[ırkası'nda] faal rol almamış ise de, mesâî itibârile diğerlerinden de kat'iyen geri kalmamıştı."[136]

Bu rapor, CHF teşkilâtının, belediye seçimleri sırasında, seçim mücâdelesinde asıl destek beklentisinin devlet/hükûmet teşkilâtından olduğunu açığa vurmaktadır. Bütün şikâyet, bu konuda uğranılan hayal kırıklığı üzerine binâ edilmiştir. Raporda, öncelikle muhalefetin propagandasının neden etkili olduğu anlatılmaktadır. SCF'nin propaganda konusu olarak üzerinde durduğu noktalar, hemen heryerde aynıdır. Eğer ekonomik konular bir kenara bırakılacak olursa, CHF'nin iddiâsına göre, şapka ve Arap harfleri ile medenî kânunda yapılması öngörülen değişiklikler, propagandanın gündem maddelerini oluşturuyordu. Niğde'ye yerleştirilmiş olan mübâdillerin, rapora göre, oylarını tamâmen SCF için kullanmaları, bu konudaki sorunların hâlâ devâm ettiğini gösterdiği gibi, yolsuzluk ve suistimâllere karşı muhalefetin karşı propagandasının da niçin etkili olabildiğini açıklamaktadır. Nitekim raporun sonunda bunlara artık bir son verilmesi talep edilecektir.

Sâdece Vâli değil, fakat ilin önde gelen bütün kamu görevlileri, gönülden SCF lehine davranış sergilemişlerdi. Öncelikle Vâli, öğretmenler, avukatlar, vâiz, banka ve kamu kuruluşlarında görevli memurlar, polis komiseri ve polisler, Jandarma Komutanları, Savcı Yardımcısı, Mektupçu; SCF'nin yanında yer almışlar ve seçim-

136 Bir önceki dipnota ve metnin orijinali için de bkz. **EK 51.**

de bu parti için faaliyet göstermişlerdi. Bu durumda, seçimin ilk zamânında SCF önde giderken, Ankara'dan gelen milletvekillerinin de etkisi ile, Vâlilik başta olmak üzere, kamu görevlilerinden "bitaraf" olmaları istenmişti. Bu anlamda "bitaraflık" ile CHF taraftarlığı arasındaki fark, raporda üstü kapalı olarak geçiştirilmektedir. Ancak arzu edilen, "bitaraflık" adı altında, bütün devlet aygıtının/hükûmet teşkilâtının CHF için çalışmasıdır. Bu, tabiî görülmektedir. Fakat bütün ısrarlara rağmen, polisin muhalif tutumunda ısrâr etmesi ilginçtir. Raporun ekinde SCF için çalışan kamu görevlileri de zikredilmiştir.

"Tedâbiri ciddîye"nin tam olarak neyi ifâde ettiği raporda belirsiz kalıyorsa da, en azından bu aşamadan sonra, CHF için seçimin olumlu bir sonuca ulaşması imkânının belirdiği anlaşılıyor. Seçimde SCF'nin önde gittiğinin anlaşılmasından sonra alınan ciddî önlemler sâyesinde, seçimin kaderinin de değiştiği görülüyor. Nitekim raporda da bu durum açıkça "icâb eden tedbirler" olarak açıklanmaktadır. Anlaşılan bu aşamada SCF gösteri yapmıştı. Muhtemelen alınan "tedâbiri ciddîye"yi protesto etmek istemişti.[137] Bunun sonucunda güvenlik ancak askerî birlikler tarafından sağlanabilmişti. Raporda, halkta ancak bu aşamadan sonra "intibâ hâsıl" olduğu açıkça belirtilmektedir. Demek ki, seçim sürecinin ancak bu aşamasından sonra seçimin kaderi belli olmuştu. Ancak bütün bu gayretlere rağmen, SCF (yine de) iktidârın üçte biri kadar oy alabilmişti. Diğer yandan, seçim sandığı önünde, bizzat raporda itirâf edildiği gibi, iktidar partisi lehine oy kullanılması yönünde telkinler de yapılmıştı. Durum bu merkezde iken, Niğde'nin çevresinde, özellikle de köylerinde, muhalefetin propagandasının daha da etkili olduğu görülmüştü. CHF ve hükûmet, bu durum karşısında "âcil tedbirler" almak zorundaydı. Anlaşılan iktidar partisi çok güç bir durumda kalmıştı. Köylerdeki başarısızlık, bir kez daha devlet aygıtından/hükûmet teşkilâtından hiçbir yardım görülmemesine bağlanıyordu. Nitekim Adırmuson'daki seçim yenilgisi de bunun sonucu olarak yorumlanmaktadır. Neyse ki, mâlî sorunlar nedeniyle burasının belediye olmaktan çıkarılması söz konusuydu.

137 SCF'nin belediye seçim(ler)ini protesto eylemleri bununla sınırlı değildir. İleride buna yeniden temâs edeceğim.

Raporun şu cümlesi, CHF'nin aczini göstermesi bakımından mânidardır: "Bu imtihânı diğer mahallere nisbetle sükûnetle geçiren fırkamız [CHF], bugünden itibâren bir hayrı harekete geçmediği, âczleri, yolsuzlukları arz olunanlar hakkında bir muamele yapmadığı takdirde, diğer teessüs ve teşekküllerde hiçbir şeyler yapılamayacağını maalesef arz etmek mecbûriyetindeyiz." Demek ki, bir karşılaştırma yapılmak gerektiğinde, Niğde'de bu kadar güç kazanılan bir seçim "sükûnet" olarak tanımlanmaktadır. Bu, başka yerlerde seçim mücâdelesinin çok daha sert ve güç geçtiğine bir işâret olarak kabûl edilebilir. Anlaşılan SCF, seçimlerde iktidar partisini heryerde zorlamıştı.

Rapora göre, muhalefetin gücünü kırabilmek için, onun propaganda gündemini ortadan kaldırabilmek gerekiyordu ve bunun için de, CHF teşkilâtı, merkezden, SCF'nin yaptığı gibi, vergilerin azaltılmasını talep etmişti! Ziraat Bankası borçları meselesi de benzer şekilde çözülmeliydi. Muhaliflerin bir şekilde icâbına bakılmalıydı! Bir de üyelerden toplanamayacağına göre, muhtemelen hiçkimse gönüllü bir bağışa yanaşmayacaktı, merkezden para yardımı yapılmalıydı. Partinin ayakta kalabilmesi, seçim başarısına rağmen, ancak dışarıdan destekle mümkündü.

Raporda Jandarma Kumandanı'nın değiştirilmesi yönünde yapılan talep ise, bir başka gerçeği aydınlatmaktadır: "Bilhassa köy teşkilâtında jandarma kumandanlarının çok müessir olacakları bedihi bulunduğu cihetle"... CHF teşkilâtı, özellikle kırsal alanda devlet aygıtının/hükûmet teşkilâtının önemli ve vazgeçilmez bir parçası saydığı jandarmadan da istifâde etmeyi gâyet tabiî görüyordu.[138]

Belediye Seçimlerinde CHF İçindeki Çatışmalara Bir Örnek *(31 Ekim 1930)*[139]

Belediye seçimi süreci, yalnızca iktidar ve muhalefet partisi arasındaki mücâdeleye değil, fakat en azından iktidar partisi olan

138 CHF Tokat milletvekili Bekir Lütfi Çiftçi, CHF Sivas milletvekili Râsim Başara ile CHF Kayseri milletvekili Reşit Özsoy'un CHF Niğde teşkilâtı ile SCF'nin Niğde'deki faaliyetlerine ilişkin raporuna ileride değineceğim.

139 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/47 187 3].

CHF'nin kendi içinde de siyâsî bir mücâdeleye, rekâbete ve çatışmaya neden oluyordu. Nitekim elimizde bulunan bir belge bunu doğrulamaktadır.

İstanbul eski Belediye Başkanı Muavini Şükrü Ali Bey, 31 Ekim 1930 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir mektupta, İstanbul Belediye Meclisi seçimi sırasında uğradığı haksızlığı anlatıyordu:

> "Arzı Hürmetkârânemdir,
>
> Lütufkâr teveccühünüz sâyesinde İstanbul şehri nâmına Beyoğlu [Cumhuriyet] Halk Fırkası [Belediye Meclisi] namzedi ilân olundum. Bundan dolayı şükran ve nimetlerimi arz ile mübâhiyim.
>
> İlk intihap günlerinde sandığa atılmak üz[e]re tevdi olunan namzet listelerinin ismimin çizilmiş olarak müntehiplere dağıtıldığını haber verdiler. Bendeniz de bunu [Fırka] Müfettiş[i] [Şinâsi] Hakkı Paşa'ya arz ettim. Cevâben, 'Ben de haber aldım ve çizilmiş listeleri toplattırarak, yenilerini tevzi ettirdim, tahkikât yaptırıyorum' dediler.
>
> Fakat tasnifi ârâ neticesinde, bu sebepten dolayıdır ki, yedek âzânın en nihâyetine düşürülmek sûretile, dûçâr olduğum hacâleti, intihâbat etrâfında bir dedikoduya zemini teşkil etmemek için, sükût ile hazma mecbur kaldım.
>
> Fırka [CHF] merkezi umûmîsinin tasdikine iktirân eden nazmet listelerinin Mûtemet veyâ muhtarlar tarafından keyiflerine göre tâdil olunması gibi inzibatsızlıkların istikbâldeki mühim intihâbatta mûcip olabileceği hatarnâk vaziyetleri düşünerek, bu vak'anın fırkanın [CHF'nin] nâçiz bir ferdi sıfatile arzını vicdânî bir vazife addediyorum.
>
> Bu münâsebetle tekrar arzı şükran eylerim efendim."[140]

Bu açıklama, CHF içindeki adaylık rekâbetinde akla gelebilecek bütün seçim hilelerine başvurulabildiğini açıkça göstermektedir. Aday, parti içinde aday belirleme sürecindeki yukarıdan aşağıya hiyerarşinin uygulanmasını talep ediyordu ki, bu, alt kademelerin merkez tarafından tâyin edilmiş olan aday listeleri üzerinde herhangi bir inisiyatiflerinin olmaması anlamına geliyordu. Fakat bu örnek bize, parti teşkilâtı içinde, merkezden belirlenmiş dahi olsalar, adaylar arasında bir seçim yarışının (bâzen bu ör-

140 Mektubun orijinali için bkz. **EK 52.**

nekte de görüldüğü gibi, etik kurallara pek dikkat edilmese de) mevcut olduğunu göstermektedir. Yine bu örnek olaydan anlaşıldığı kadarıyla, adayın, uğradığını düşündüğü haksızlık karşısında, doğrudan Fırka Müfettişi'ne başvurmasına karşın, olumlu bir sonuç alamamış olması da, seçim sürecinde merkezin denetiminin yeterince etkin olamadığı anlamına gelmektedir. Yeter ki, Fırka Müfettişi, bu örnek olayda, adayın lehine bir tutum almaktan çekinmemiş olsun...

D) SCF'NİN BELEDİYE SEÇİMLERİ SIRASINDAKİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ

SCF'nin Belediye Seçiminde Kullandığı Bir Propaganda Bildirisi *(6 Ekim 1930)*[141]

Elimizde maalesef SCF'nin pek az sayıda propaganda bildirisi/broşürü bulunmaktadır. Aşağıda bunlardan birer örnek görme fırsatımız olacak:

> "Muhterem Hemşehri;
> Aziz Vatandaş;
>
> Belediye intihâbâtının [intihâbâtına] başlandığını biliyorsun. Hür doğmuş ve hür yaşamaya lâyık bir fertsin. Hiçbir tazyike ve hiçbir tehdide ehemmiyet vermeyerek, reyini serbestçe kullanan seni, hürriyete, refaha ulaştıracak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır.
>
> Serbest Cumhuriyet Fırkası, mütegallibe saltanatına nihâyet verecektir. Ve seni yükseltecektir. Reyini Serbest Cumhuriyet Fırkası'na ver. O senin kendi fırkan ve senin kendi arzundur. Çünkü Serbest Cumhuriyet Fırkası, haksızlığa, zulme uğrayan, hürriyete âşık vatandaşların ıztırâbından doğmuştur. O seni kurtaracaktır. O senin dertlerine çâresaz olacaktır. O senin müdâfiindir. Reyini ona ver."[142]

SCF'nin bu son derece kısa propaganda bildirisinin metnini yakından analiz etmek, muhalefetin topluma yönelik mesajlarını

---

141 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/82 536 29].

142 Yazı, sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Emniyeti Umûmîye Umum Müdürlüğü antetlidir. Metinde 6 Ekim 1930 târihi bulunmaktadır. Metnin orijinali için bkz. **EK 53.**

anlamak bakımından önemlidir. Ayrıca toplumun da bir ölçüde muhalefet partisinden duymak istediklerini açıklığa kavuşturur. Elbette bir muhalefet partisi, propaganda metnini, toplumun kendisinden beklentilerini öngörerek düzenleyecektir. Metinde öncelikle seçmenlerin oy kullanma özgürlüğü vurgulanıyordu ki, bu, seçimlerde oy verme sürecinde iktidârın olası baskılarına karşı bir uyarı olarak kabûl edilmelidir. Muhalefet, seçmenlere "hürriyet" de vaad ediyordu. Bu, elbette ki, siyâsî özgürlükler olarak anlaşılmalıdır. Bu türden bir vaad, siyasî özgürlüklerin olmadığı ya da son derece kısıtlandığı rejimler için geçerli olabilir. SCF'nin "mütegallibe saltanatı"na son vereceğine ilişkin vaadi de anlamlıdır. Ülkede bir "zorbalar saltanatı" olduğuna ilişkin kuvvetli bir imâyı içermektedir. SCF'nin halkın içinden ve halk tarafından oluştu(ruldu)ğuna ilişkin cümle de, SCF'nin muvâzaa (danışıklı dövüş) partisi olduğuna yönelik olası iddiâlara karşı yazılmış gibidir. Diğer yandan, SCF'nin (kısa adı ile Halk Fırkası'nın aksine) halkın gerçek partisi olduğunu da savunmaktadır. SCF, kendisini "haksızlığa [ve] zulme uğrayan"ların, yâni geniş bir muhalefet çevresinin doğurduğu bir muhalefet partisi olarak görmektedir. SCF, yönetimin "haksızlığ[ın]a ve zulm[ün]e uğrayan" geniş bir kesimin varlığına hitâp etmektedir. Ayrıca, hitâp etmeye çalıştığı bir diğer kesim ise, "hürriyete âşık vatandaşlar"dır ve SCF, onların "ıztırâbından doğ[muştur]". Sonuç olarak, SCF'nin görüşü, toplumda "ızdırâb" çeken geniş bir kitle olduğu yolundaydı. Muhalefetin bir "kurtarıcı" olarak ortaya çıkması da kayda değerdir. SCF, halkı "kurtaracak" muhalefet partisi olarak, iktidârın benzer bir söylemini benimsemiş gibi görünmektedir. Nitekim, "dertlere çâresaz" olma ifâdesi de bunu desteklemektedir. Dikkat edildiği takdirde hemen fark edilecektir ki, CHF'nin yukarıda gördüğümüz propaganda metni örneği gibi, muhalefetin de karşı propagandası benzer bir söylemin içinden yapılmaktadır. Her iki taraf da, kendisini "kurtarıcı" olarak sunma gayreti içindedir. Karşılıklı çatışma, esas olarak, siyâsî bir mesele etrâfında örülmüştür.[143]

143 SCF'nin belediye seçimlerinde kullandığı benzer bir propaganda afişi için bkz. Tunçay, **age**, s. 424. Bu afişi kitabımda kullanmama izin veren hocam Mete Tunçay'a teşekkür ederim. Bkz. **EK 54.**

SCF'nin Belediye Seçimi Sırasında Isparta'da Yayınladığı Bir Propaganda Bildirisi *(Ekim 1930)*

Elimizde SCF'nin Isparta'da yayınlanan ve Ekim 1930 târihli olduğunu kolayca tahmin edebileceğimiz bir propaganda bildirisi daha bulunmaktadır.[144]

"Rûhu Temiz, Düşüncesi Yüksek Muhterem Isparta Halkına,

Isparta gazetesinin 8 Ekim [1]930 târihli nüshasına bağlı olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı Isparta mebusları tarafından halka hitâben neşrettirilen beyannâmeyi okuduk. Isparta'da teşekkül eden[145] fırka [SCF] ocağı, bu beyannâmede denildiği gibi, ne Isparta mebuslarının namları istiâre edilmek sûretile meydana gelmiş, ne de nam ve şahıslarından istiâre etmek istenmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve buna bağlı olan Ocakları, milletin rûhundan kopan bir arzu, cihanın her tarafında olduğu gibi, vatanî bir ihtiyaç neticesi olarak doğmuştur ve vatanî ve ulvî gâyelerinin kölgeleri [gölgeleri/köleleri?] ve halkımızın sarsılmaz tezâhürâtı muvâcehesinde, günden güne büyümeye ve yükselmeye başlamıştır.

Türk topraklarının halâskârı, Şark semâsının parlak yıldızı, büyük müncimiz Gâzi [Mustafa Kemâl] Paşa Hazretleri [Atatürk] de, bu fırkanın [SCF'nin] teşekkülünü, '[Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nde ve millet muvâcehesinde millet işlerinin serbest münâkaşası ve hüsnü niyet sâhibi zatların ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak, milletin âli menfaatlerini aramakları, benim gençliğimden beri âşık ve taraftârı olduğum bir sistemdir'[146] cümlesile takdirlerine mazhâr buyurmuşlardır.

Beyannâmede denildiği gibi, Ocağımız, hükûmet kânunlarına aykırı, şahsa müteallik hiçbir dedikodu yapmamış ve yalan yanlış hiçbir ifâde ve işâe ile kimseyi iğfal küçüklüğünde bulunmadığı gibi, memleket efkârından hiçbir şahıstan da böyle bir söz sâdır olmadığı hâlde, kendilerince böyle bir şeye muttali olmuşlarsa, bunların ne olduğunu beyannâmelerinde açık olarak zikretmek lütfûnda bulunmaları iktizâ ederdi. Halbuki

144 Metnin bir kopyasını kitabımda kullanmak üzere teslim eden hocam Mete Tunçay'a teşekkür ederim.

145 Literatürde SCF'nin Isparta'da da teşkilâtlandığına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Yetkin, **age**, s. 104-105. Bu konuya Dördüncü Bölüm'de yeniden temâs edeceğim.

146 Orijinal metinde tırnak içindeki kısım büyük harflerle basılmıştır.

fırkamız [SCF], yürüyeceği yolları, varacağı gâyeyi, milletin gözü önünde açık olarak arz etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Layıkçılık [Laiklik] esaslarına bağlıdır.[147]

Teşkilâtı Esâsîye Kânunu'ndaki hürriyet ve mâsuniyet haklarını herkes için bilâ istisnâ müsâvi tutacak, vergiler[in] millet efrâdının iktisâdî teşebbüs kaabiliyetini sarsmayacak ve halkın takâti hudûdunu aşmayacak derecede olmasına, devlet vâridâtını semereli sûretle sarfına riâyet ve israflara karşı mücâdele yapmak, paramızın tesbitine, vatandaşların refahına, memleketin iktisâdî hayâtının inkişâfına, köylünün ve çiftçinin ucuz fâizle, kolay usûllerle para bulmasına, çiftçinin fedâkârlığile kurulmuş olan Ziraat Bankası'nın memlekette zürrâ menfaatli bir hâle gelmesine, halkın devâiri hükûmetçe de işlerini sürat ve suhûletle görülmesine, memlekette muzır inhisarların lağvına, milletin umûmî menfaatlerine çalışmaktır.

İşte Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ulvî gâyeleri bunlardır... Halka söylenmek istenilen sözler de bundan başka bir şey değildir. Isparta'nın fıtren zeki ve temiz ruhlu olan köylüsü de, şehirlisi de, beyannâme sâhiplerinin zannettikleri gibi, dedikoduya kapılacak kadar safdil ve ruhsuz değillerdir. Fırkadan [SCF'den] akseden her sedâ, berrak su içinde parlayan temâyülâtı milliyenin ziyâsıdır. Temâyülâtı milliyeye tahakküm ve bunun hilâfındaki aht ve peymanlar ise, herhangi bir kimsenin salâhiyet ve irâde hudûdunun hâricindedir.

Büyük müncimizin [Atatürk'ün] fırkamıza [SCF'ye] âid beyânâtı arasındaki, 'Lâyik [Laik] Cumhuriyet esâsı dâhilindeki fırkanızın [SCF'nin] her nevi siyâsî faaliyet cereyanlarının bir mâniaya uğramayacağına emin olabilirsiniz'[148] cümlei beliğasını muarızlarımızın gözleri önüne vâz eder ve yürüdüğümüz vatanî yollardan bizi çevirmek isteyenlerin sözlerine kapılmamalarını muhterem asil halkımızının yüksek ruhlarından bekleriz.

Serbest Cumhuriyet Fırkası
Isparta Vilâyeti Ocağı"[149]

---

147 CHF'nin 1927 târihli nizamnâmesinde de sâdece bu üç ilkenin söz konusu olduğunu hatırlamalıyız.

148 Orijinal metinde tırnak içindeki kısım büyük harflerle basılmıştır.

149 Metin, matbaa baskısı ve duvar ilânıdır. Belli ki, Isparta şehrinin duvarlarına yapıştırılarak ilân edilmek için hazırlanmıştır. Metnin orijinali için bkz. **EK 55.**

CHF Sivas milletvekili Mehmet Şemsettin Günaltay ile CHF Antalya milletvekili Râsih Kaplan'ın CHF Isparta teşkilâtı ile SCF'nin Isparta'daki faaliyetlerine ilişkin raporuna ileride değineceğim.

SCF'nin propaganda bildirisinden, muhalefet partisine karşı ithamları ve SCF'nin bu ithamlar karşısındaki savunmasını okumak mümkündür. Görüldüğü gibi, iktidar, SCF'ye daha çok soyut ithamlarla saldırmakta; buna karşılık, muhalefet partisi, kendisini son derece nâzik bir üslûpla savunmaktadır. SCF'nin bu savunmadaki en güçlü argümanı, bizzat Cumhurbaşkanı Atatürk'ün açıklamalarından ibârettir. Bu bildiride, parti, bir yandan, ekonomik programının kısa bir özetini sunarken, diğer yandan da, siyâsî meşrûiyetini doğrudan doğruya Cumhurbaşkanının kendisinden aldığını belli etmeye çalışıyordu. SCF'nin siyâsî meşrûiyetinin yegâne kaynağı, bu açıdan bakıldığında, sâdece Cumhurbaşkanının Fethi Okyar'a yazdığı mektuptu. Meşrûiyet temelini genişleten bir başka önemli husus da, muhalefet partisinin iktidar partisinin tüzüğünde yer alan üç ilkesini (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik) kendi ilkesi olarak da vurgulamasıdır.

ARA EK 1

"SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE TÜRK MİLLETİ"[150]

Sabih İzzet

Türkiye Cumhuriyeti son zamâna kadar demokrasinin fırkalara istinâd ettiğini anlamak istememekte idi. İnkılâp devrinin Terakkiperver [Cumhuriyet] Fırkası, İstiklâl Mahkemeleri ve gazetelerin neşriyâtı tetkik edilirse, fırka fikrinin bâriz bir mâna ifâde etmediğini görürüz. Bu mesûliyet, hem iktidar mevkiinde olanlara ve hem de iktidar mevkii hâricinde kalanara aynı derecede şâmildir. Zikrettiğim mesûliyete âid esasların taharrisinde ise, sebep olarak başlıca iki noktayı işâret edebiliriz:

Birincisi, asrı idâre eden demokrasi sistemini kâfi derecede bilmemek.

İkincisi, demokrasinin mazbut bir ahlâka istinâd ettiğini kabûl etmemek.

Binâenaleyh biz bu iki esâsın mâhiyetini tâyin edecek olursak, fırka fikrinin eski târihile bugünkü telâkkisini ve hâl ile istikbâldeki mecrâsını anlamış olacağız. Sıra ile yazalım:

Demokrasi Sistemi ve Fırkacılık

Demokrasi asrımızın yarattığı bir eser değildir. Yunan felsefesinin ihdâs ettiği bu sistem, halk idâresinden ibârettir. Hattâ otokrasi, despotizm ve monarşizm idâreleri, halkın menfaat ve alâkasından hâriç bir felsefeye istinâd ettiklerinden daha muğlaktır. Bir cemiyetin bu idârelerin esaslarını ihata edebilmesi için pek çok müşkülâta uğrayabileceğini düşünmeliyiz. Demokrasi ise kolay anlaşılan bir esas olduğundan, asrın hükûmetleri bu noktaya istinâd etmişlerdir. Fakat mezkûr hükûmetlerin ilk şekillerini tetkik edecek olursak, bugünkü Türkiye kadar bile maarife mâlik olmayan Amerika, İngiltere ve Fransa gibi hükûmetlerle karşılaşırız. Birkaç muharririn eski Yunan hükûmet tarzlarını ve hükûmet felsefelerini öğrenmeleri ve bu fikirleri efkârı umûmîyeye bildirmeleri üzerine, Fransa ahâlisi harekete gelmiş, Cumhuriyetten komünizme kadar bütün hükûmet şekillerini tasavvur etmişlerdir. Lâkin bunların hepsi de eski Yunan kitaplarında yazılı olan hudutları geçememiştir.

Aynı vaziyeti bugünkü Türkiye'de bulabiliriz. Memleketimiz birbuçuk asırdan beri teokrasiyi reddeden mütefekkirlerin telkini ile meşbudur. Bizde de bugün hükûmet şekilleri, kitap ve sözle münâkaşa edilmek devrini geçirmiş ve teokrasi istihfaf ile karşılaşmaya başlamıştır. İnkılâbımız bu mer'i kuvvete ve cemiyetin bu şuuruna istinâd ettiği için tahakkuk etmişti. Böylece anlaşılıyor ki, Türk cemiyetinde demokrasinin mâhiyeti bellenmiş ve buna intibak edecek bir şuur hâsıl olmuştu. O hâlde demokrasinin esâsı olan, münâkaşa ve tenkit müessesesi olan fırkanın teeessüs etmesi şarttı. Teşkilâtı Esâsîye Kânunu'nun ilk maddelerinde fikir, söz ve içtimâ hürrieti vatandaşlara verildiği hâlde, fırka hürriyetinin

150 Sabih İzzet, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Türk Milleti**, Birinci Tabı, 1930, (Fiyatı: 10 Kuruş). Bkz. Cemil Koçak, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Hakkında Bir Propaganda Broşürü", **Târih ve Toplum**, Sayı: 53, (Mayıs 1988), s. 69-71.

→

veilmemesi mânâsız kalmakta idi. Bu izahatımız göstermiştir ki,Türk halkı, demokrasi sistemini pek esaslı bir sûrette kavramıştır. O hâlde fırka hakkını istimâl edememesinin sebepleri ne idi?

Burada ikinci noktanın tetkikine lüzum vardır. Filhakika demokrasinin mazbut ve kendi felsefesinden çıkmış bir ahlâka istinâd ettiği doğrudur. Aynı zamanda bu ahlâkın ise bizde mevcut olmadığı âşikârdır. Esâsen iktidar mevkiinde bulunan fırka ile muhalif fırkanın hareketleri, aynı ahlâkî esas ile ölçülür. Bu ahlâkın iyice anlaşılamamasıdır ki, iktidar mevkiindeki fırkaya inhisarcılık fikrini, muhaliflere de menfî tenkit fikrini aşılar. Lâkin her iki karakter de merduttur ve cemiyetin menfaatleri hilâfına hareket demektir. Bu vaziyetin ıslâhı için, demokrasi ahlâkının teessüs etmesi icâb eder!

Demokrasi Ahlâkı Nasıl Teessüs Eder?

Mezkûr sistemin bir nazariyesi olduğunu hepimiz biliriz. Fakat meseleyi nazariye ile hâlletmekten ise, asrî devletlerdeki tecrübeleri tetkik eylemek ve tatbikat safhalarını göstermek daha doğrudur. Avrupa ile bizdeki inkılâp ideolojisi arasında mühim bir fark vardır. Nitekim Avrupa'nın kurunu vusta felsefesi, yalnız Avrupa'ya âid değildi. O asrın İslâm, Hıistiyan medeniyetleri, kurunu vustayı idâre eden felsefenin bir neticesi idi ve ne Şarkta ve ne de Garpta millî bir renge mâlik bulunmamakta idi. Bir İslâm medeniyeti olmadığı gibi, bir Hıristiyan medeniyeti de yoktu ve bir asrın felsefesi bulunmadığı gibi, herhangi bir Avrupa milletinin ismi ile de yâd edilecek diğer bir felsefe de mevcut değildi. Fakat Rönesans mütefekkirleri, Yunan devlet fikrini, o fikrin felsefesile tetkik ettiklerinden, bu hükûmet tarzının ahlâkını öğrenmişlerdi. O ahlâta istinâden bir inkılâp kütüphânesi teşkil etmişlerdi. Orada hukûkun hudûdu ölçülmüş, fikirler ne şekilde teâti edilebileceği anlaşılmış ve Kant'ın müdâfaa ettiği gibi, tenkit fikrinin de, kuru bir muhalefet değil, yeni bir fikir meydana çıkarmak olduğu tesbit edilmişti. İşte, demokrasi ahlâkı, bu gayri şahsî prensiplere istinâd etmekte idi.

Bizde ise, demokrasinin yalnız hükûmet şekilleri münâkaşa edilmişti. Şimdiye kadar memleketimizde muhalefetin tenkit olduğu ve tenkidin ise, mevcûdu yalnız tahrip değil, bilâkis yeni bir noktai nazarı ispât etmek ve cemiyeti, bu noktai nazarın veçhelerine göre sevk etmek olduğu yazılmamıştır. Bunun içindir ki, tenkitte, kurunu vusta felsefesinin medresedeki gibi şekli hükümran olmuştur. Patristik felsefede olduğu gibi, İslâm felsefesinde de tenkidin mânâsı mevcudu imhâ, muhalefetin mânâsı ise, bir nevi yeni düşman ordusu teşkil etmekti. Türkiye'de yaşayan bu İslâmî mantığın teessüs devirlerini tetkik edecek olursak, İslâm fırkalarının, müstakbel birer saltanat tesis etmek için meydana atıldığını görürüz. Bunların ise, cemiyet vahdetinde yer bulmalarının imkânı olmadığını bilmeliyiz.

Türkiye'de bu felsefenin hâlâ bâki bulunması dolayısiledir ki, İttihat ve Terakki rüesâsı, muhalefeti tefrika saymakta idiler. Muhalifler ise, muhalefet fırkasını, muvafakat fırkasının bir cellâdı olarak telâkki etmekte idiler. Aynı fikri İsmet (İnönü) Paşa hükûmetinde de gördük. Fırkayı tefrika, tenkidi istirkâp vâsıtası addetmek zihniyetidir ki, Türk cemiyetine, müteaddit fırkaların millî vahdeti temin edecekleri kanaatini verememiştir. Halbuki Avrupa devletlerince

→

müteaddit fırkaların millî vahdeti temin eden yegâne kuvvet olduğu kat'iyetle anlaşılmıştır. İsmet [İnönü] Paşa hükûmetlerinin senelerce süren tecrübeleri göstermiştir ki, fırkasız hükûmetin idâresi mümkün değildir. Eğer idâreciliğin, itilâ, halkın refahı ve devletin beynelmilel mevkiini yükseltmek gibi esaslar olduğu kabûl edilirse, İsmet [İnönü] Paşa hükûmetinin bu esasları tahakkuk ettiremediği müşahade edilir. Yoksa hükûmetin vazifesi, gelişi güzel idârei maslahat zannediliyorsa, istibdat ve İttihat ve Terakki Hükûmetleri'nin de bunu temin ettiğini ileri sürebiliriz.

Son zamanlara kadar muhalefeti kabûl etmeyen ve muhalif fırkayı [Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı] İstiklâl Mahkemeleri karârile lağveden İsmet [İnönü] Paşa'nın, bugün fırkacılığı faydalı bulduğuna dâir bâzı sözlerine tesadüf etmekteyiz. Vâkıâ kendilerinin bu hususta lüzûmu kadar sarih olmadığını anlamak da güç değildir. Ankara'da [Türkiye Büyük] Millet Meclisi büfesinde vâki son beyânatlarında, muhalefetin memlekete pek çok zarar verdiği, memleket vahdetini alâkadar eden meselelere karşı fevkâlâde hassas kalacağı gibi maddeler üzerinde ısrarla tevakkuf etmişlerdir. Bu zihniyet, fırka ve tenkit ile demokrasi ahlâkı hakkındaki mantıklarının Asya felsefesinden kurtulmadığını göstermektedir. Belki İsmet [İnönü] Paşa bu fikirlerinde samimîdir. Fakat mezkûr samimîyete, hâli hazırdaki zihniyete istinâd etmediğinden, hiçbir sûretle kıymet verememekteyiz. Eğer Ali Fethi [Okyar] aynı zihniyetin adamı olsaydı, İsmet [İnönü] Paşa'ya hak verilirdi. Fakat memleketin münevver sınıfı, bugünkü kabine muvaffakiyetsizliğinin tenkidini yaparken ve halkın aklı selimini İsmet [İnönü] Paşa siyâsetinin iflâsına kanaat getirirken, memlekette yeni bir idâre sistemini tesis eden felsefenin meydana gelmediği iddiâsı, kat'iyen serdolunamaz. Nitekim Ali Fethi [Okyar] Bey, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bir fikir hareketi olduğunu ve şahısları istihdâf eylemediğini beyân ile, demokrasi ahlâkını bir esas olarak kabûl ettiğini izah etmektedir. Bu sûretle Serbest Cumhuriyet Fırkası, bir fikir fırkası mâhiyetini almakta ve böylece karşı fırka Avrupa'daki muhalif fırkaların benzeri olmaktadır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın programından tamâmile ayrılmaktadır. [Cumhuriyet] Halk Fırkası, idârede muhafazakâr, ekonomide radikal, mâlî siyâsette koyu merkeziyetçidir. Bu hâl, fikrî bir sistemin [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nda vücut bulmadığını göstermektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, gerek siyâsette, gerek iktisâdiyatta ve gerek idârede doğrudan doğruya liberal, bütün idâre işlerini tek bir prensip dâhilinde meydana getirmek isteyen bir zihniyetle idâre edilecektir.

İki fırkayı bu prensipler içinde tetkik edecek olursak, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Avrupâî bir mâhiyeti hâiz olduğunu görürüz. [Cumhuriyet] Halk Fırkası ise, bu teşekküle gelmek ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi, hüviyetini sarih bir sûrette meydana vermek mecbûriyetindedir. Asrî fırka karakteri mâlûm olmayan bir fırkanın, iktidar mevkiinde isâbetkârlığı mümkün değildir. Nitekim [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın umum tarafından kabûl edilmiş olan muvaffakiyetsizliğile her zaman karşılaşmaktayız!

İki fırkadan hangisinin Türk milleti için faydalı olacağını anlatmak ve memlekete refah ile saadeti temin edecek fırkaya intisâp etmek, her vatandaşın hak-

→

kıdır. Biz buna istinâden, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın millî menfaatlerimize uygun olduğunu kabûl edenlerdeniz. Bugün Türkiye'de yalnız iktisâdî bir buhran yoktur. Mâlî, ilmî ve harsî buhran olduğu gibi, bunlardan doğan siyâsî bir isâbetsizlik de mevcuttur.

Mâlî Buhrânın Tesirlerile Bundan Doğan Siyâsî İsâbetsizlik

Memleketimiz her sene milyonlarca Lira açık vermektedir. Halkın kazancı tamâmile durmuştur. Mahsûlâtımızın hâriçteki pazarları maalesef kaybolmuştur. Vergiler, vâridâtın yüzde ellisi nisbetindedir ki, bu da, bir müsâdereden başka bir şey değildir. Hükûmet Avrupa'ya karşı senevî 4.000.000 İngiliz Lirası miktârında bir borç altına girmiştir.

Binâenaleyh söylediğimiz vaziyet karşısında millî sermâye ile iktifâ ve onun vasıtasile mâlî buhrânı ıslâh etmek imkânsızdır. Her sene paramız kıymetini kaybederken, servetimizin mütemâdî bir inhitata uğradığını görmekteyiz. Onun için, içinde bulunduğumuz şekli beynelmilel sermâyenin yardımile düzeltmekten başka çâremiz yoktur. Nasıl ki, Türkiye'nin vaziyetinde bulunan birçok devletler de, bu usûle mürâcaat etmişlerdi. Vâkıâ beynelmilel sermâyenin çelbi noktası memleketimiz için yeni değildir. Düyûnu Umûmîye meselesi, beynelmilel sermâyenin yâdigârı olan kötü bir mirastır. Yalnız bu kötülük, beynelmilel sermâyeden değil, biâkis müdir vaziyette olan hükûmetlerin cehâletinden, paranın gayri münbit sahalara sarf edilmesinden ileri gelmiştir. Eğer eski hükûmetler, Yunanistan, Sırbistan, Rusya ve Mısır'da olduğu gibi, beynelmilel sermâyeyi hüsnü idâre etmiş bulunsalardı, Düyûnu Umûmîye'nin ihrâcâtımızdaki fazlalık ile ödenmesi mümkündü.

Şimdi tekrar beynelmilel sermâyeden istifâde etmek vaziyetindeyiz. Memleket ziraatinin sınâileştirilmesi, hâricî pazarların temini, mahsûlâtın istandarize [standardize] edilmesi ve muntazam ambalaj ile nakliyesi için milyonlarca sermâyeye ihtiyaç vardır. Bu işleri yapmadıkça, ihrâcâtımızın ziyâdeleşmesi değil, gittikçe azalması gibi bir âkıbetle karşılaşacağız. Nitekim, bu memnûniyetbahş olmayan neticeler alınmaya başlanmıştır. İhrâcat emtiamız, şöhretlerini fenâ bir tarzda kaybetmişler, fiyatlar düşmüş ve hâriçteki Türk pazarlarını rakiplerimiz işgâl etmişlerdir. Meselâ, kilosu 45 Lira eden afyon 15 Lira'ya, kilosu 18 Lira eden arpa 6 Lira'ya düşmüştür.

Herhâlde zararları tahammül hâricinde olan bu âkıbetlere nihâyet vermelidir. Binâenaleyh beynelmilel sermâyeyi memleketimize getirmekten, onu burada işletmekten başka yapılacak bir şey yoktur. Gerek Avrupa ve gerek Amerika'dan feyizli iş sahalarına vâz edilecek sermâyelerin celbi mümkündür. Yalnız hiçbir kapitalist, parası sâbit olmayan, beynelmilel mevkii kapitalizm âleminin mukedderâtına merbut bulunmayan memleketlere sermâyesini yatırmamaktadır. Londra kapitalizm rüesâsı, Türkiye, İran ve Rusya ile Çin'i bu kara listeye sokmuşlardır. Mezkûr çerçevenin dehşetinden kurtulmak için, bir merkez tedâvül bankası açmaklığımız, paramızı valörize etmekliğimiz ve Cemiyeti Akvam'a dâhil olmaklığımız lâzımdır. Böylece Avrupa mukadderâtına karışmış ve o mukadderâtın yaşamak kuvvetine iltihak etmiş olabiliriz.

→

İsmet [İnönü] Paşa hükûmeti, bu siyâsetin muhalifidir. Devlet bankası, parayı tesbit eden bir banka olmaz. Bir nevi döviz müdüriyeti mâhiyetindedir ve paranın tesbiti husûsunda İsmet [İnönü] Paşa Hükûmeti'nin hiçbir fikri yoktur. Bugünkü konsorsiyom [konsorsiyum] hükûmete senevî 7.000.000 ilâ 8.000.000 Lira'ya mâl olan sun'i bir tedbiden başka bir şey değildir.

Cemiyeti Akvam'a girmek ise, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın programı hâricinde kalan bir madde gibi durmaktadır. Kapitalist âlem, kendi kuvvetini yıkmak isteyen teşebbüslerin, Cemiyeti Akvam'dan ayrıldığına kânidir. İster Cemiyeti Akvam'a muarız olmakta samimî veyâ ister gayri samimî bulunalım, netice müsâvidir ve her iki noktai nazar sâhiplerine aynı gözle bakılır. Pek güzel biliyoruz ki, son Düyûnu Umûmiye ihtilâfında da, bütün kapitalizm âlemi tarafından bize karşı tek ve müttehit bir cevap verilmiştir. "Türkiye, Rusya'nın nasihatile hareket ettiği için, borçlarını vermek istemiyor!"

Avrupa sermâyedarlarından küçük milletlerin kısa vâdelerle Türkiye'de yaptıkları teşebbüsler de, mezkûr propagandanın eseridir. Milliyetperver ve demokrat olan Türkiye'nin bolşevizme değil, Avrupa'ya mütemâyil olduğunu bütün cihana anlatmalıyız. Binâenaleyh, Avrupa kapitalistlerinin emniyetini temin ile, gerek hâricen ve gerek iktisâden liberalizme istinâ edecek bir siyâsetin, Türkiye mukadderâtına hâkim olması, bilâ kaydı şart lâzımdır!

İlmî ve Harsî Buhrânın Neticelerile Mesûlleri

Yukarıda zikrettiğimiz veçhile, Türkiye'nin hayâtiyetini baltalayan sebepler teaddüt etmekte ve yalnız mâlî sahaya inhisar etmemektedir. İktisâdî iktidarsızlığın yanında aynı kuvvette yer alan ve tahrip derecesi aslâ daha hafif olmayan hususlar da, ilmî ve harsî buhranlardan ileri gelmektedir. Düşünecek olursak, Türk inkılâbının semereli meyvalar veremediği bir cihet de, teris ve maarif noktalarıdır. Esâsen şimdiye kadar kuvvetli bir hars terbiyesi almamış olan memleketimiz, Cumhuriyet Hükûmeti zamânında dahi aynı terbiyeden mahrum kalmıştır. Nitekim demokrasi sistemi ve ahlâkı hakkında tamâmen görgüsüz ve câhil bulunmaklığımız, çok zaman bu hatadan neşet etmiştir. Yakın bir mâzimizin târihine atfı nazar edelim: O zaman memleketimizin geniş hudutları içinde bir maarif hercümercile karşılaşırdık. İmparatorluk devrinin sultanlar idâresi zamânında, değil umûmî bir maarif sisteminin, bilâkis gelişigüzel bir ilk mektep tahsilinin bile ihmâl edildiğini göreceğiz. Halkın kâhir bir ekseriyeti câhildir. Bu cihet, dün ne şekilde idi ise, hâlen de öyledir ve yapılan kânunlar, maalesef kitapların tozlu sayfaları hâricine çıkamamışlardır. Vâkıâ, imparatorluk idâreleri zamânında medrese yok değildi. Fakat bu tahsil sistemi, Asyaî bir veçheyi hâiz olduğu için, fayda yerine mazarrat hâsıl emekte idi. Öyle ki, memlekette bir sürü ukâla softa kâfileleri yetişiyor, bunlar taassuba âlet olmaktan başka bir işe yaramıyorlardı. Hepimiz pek iyi biliriz ki, Damat İbrâhim Paşa, yâni matbaanın icâdı zamânından beri yapılagelen inkılâp hareketlerinin karşısına çıkan kuvvet, medrese kuvveti idi. Târihimizin kanlı isyan sayfalarında da hep aynı mâniâyı görür ve harsî idrâkimiz için bir engel olarak önümüzde bulurduk!

Meşrûtiyet devrinde ise Avrupâî –ki Fransa nûmune ittihaz edilmişti– tahsil →

tarzına ehemmiyet verildiğini bilmekteyiz. Fakat dinî tedris hayâtının ilgâ edilmemiş bulunması, alaylı ve mektepli zihniyetini meydana getirmekte idi. O sûretle ki, bu hâl, memlekette yenilik ile eskilik, diğer bir tâbirle, inkılâp ve irticâ taraftarlarını meydana çıkarmakta devâma sebebiyet vermekte idi.

İşte Cumhuriyet Hükûmeti, teşekkülü esnâsında, bu ikiliği ortadan kaldırdı. Medreseyi ilgâ etti. Bunun takdirle karşılanacak bir hâdise olduğunu açıkça söylemek vazifemizdir. Fakat ne çâre ki, yıkılan medresenin yerine yeni bir maarif sistemini, yetişen nesilleri yeni bir imâna sürükleyip götürecek bir tahsil programını vâz edemedik! Medreselerin ilgâsı yerinde bir tahripti. Fakat gâyesinin imâra mâtuf olması icâb etmez mi idi?

Biz şatafatlı istatistiklere ve Maarif Vekillerinin yaldızlı nutuklarına itimat edilmemesi [gerektiği] kanaatindeyiz. Memleketimizde bilhassa ehemmiyet verilen şehir ve köylerdeki ilk mektep tahsili olduğu hâlde, çocuklarımızın kısmı âzamı okuma çağlarını başıboş gezmekle mahvetmektedirler! Çünkü, ne mektep binâsı vardır, ne de muallim! Bu satırların muharriri, bizzat tedris hayâtında bulunmuştur. Kendi müşahadelerimize istinâden bu ağır hükümleri vermekteyiz. Nitekim karilere bir misâl iraesinden nefsimi alamıyorum. Bir gün talebelerden birinin uzun zamandan beri aynı sınıfta okuduğunu diğer arkadaşlarından öğrendim. Çocuğun yaşının da ilerlemiş olması nazarı dikkatimi celbetmişti. Aramızda şöyle bir muhavere cereyân etti:

– Kaç senedir bu sınıftasın?

– Beş seneden beri efendim!

Çocuğun cevâbına hayret ettim. Şimdi beş sınıf ileride olabilecek bir efendi, hâlâ aynı sınıfta idi. Çünkü, mektebin senelerce tek muallimle idâre olunması mecbûriyeti hâsıl olmuş! Hem mezkûr şekil, İstanbul vilâyeti dâhilinde, yâni Türkiye maarifinin teksif edildiği bir mıntıkada tahaddüs etmişti. Oradaki vaziyet böyle olduktan sonra, Anadolu'nun ıssız ve ücrâ köylerini siz düşünün...

Orta tahsil seviyesi ise, memleketin her tarafında tehâlüf etmektedir. Hattâ dilimizi öğretmeye hiçbir istikâmet verilmemiş, şuurlu bir veçhe bile tâyin olunmamıştı. Bilhassa orta tahsil müesseselerinde iyi ve hakkile muallim olabilecek kimselerin yokluğu hissedilmektedir. Ankara'da toplanan Türkçe ve edebiyat muallimleri kongresi, bu noksanı tamâmen göstermiştir. Muhtelif tahsil mertebelerinden bahsederken, hem garip ve hem elim bir noktayı da yazacağım. Hükûmet tarafından tanzim edilen maarif haritaları, Şark vilâyetlerinin hepsinde ilk ve orta mektebin mevcut olduğunu göstermekte imiş... Halbuki o havâlide bulunmuş olan maarif müfettişlerinin ifâdeleri, bunu tekzib etmektedir! Bâzı mıntıkalarda kat'iyen hiçbir mektep yokmuş! Vâkıâ memlekette olmayanı bir emirle haritaya geçirtivermekten kolay bir şey yoktur! Fakat bu resmî emri nasıl tefsir edebiliriz?

Dârülfünun'un islâhı meselesine gelince: Senelerden beri bunu dinlemekteyiz. Efkârı umûmîyede ıslâh husûsunun lüzûmuna dâir sarsılmaz bir temenni vardır. Bilhassa müfrit düşünen bâzı muharrirlerimiz, Dârülfünun'un ilgâ edilerek, tahsisatile Avrupa'ya âli tahsil için talebe gönderilmesini bile yazmışlardır. Dârülfünun'un zaafı ortadadır. Tıp Fakültesi ile Maarif Vekâleti arasında tehaddüs eden son ihtilâf da bu husûsu teyid eden bir misâldır.

Demek oluyor ki, Türkiye'nin ilk, orta ve âli tahsil müesseseleri tamâmen sa-

→

kat ve çürük bir ruh ile idâre edilmektedir. Binâenaleyh yetişmekte olan nesilleri, inkılâbı benimseyebilecek bir tarzda meydana çıkaramıyoruz. Bundan tevellüd edecek buhrâna bir de kütüphâne yokluğunu ilâve edersek, İsmet [İnönü] Paşa Hükûmeti'nin maarif sahasındaki hudutsuz muvaffakiyetsizliğini derhâl anlarız. Nitekim maarif siyâsetimizdeki dağınıklık, harsımızın taazzuvuna ve temsil ile temessül kaabiliyetinin teşekkülüne mâni başlıca âmlerden biri olmuştur. Bilhassa Lâtin harflerinin kabulünden sonra yapılan Dil Encümeni'nin bu hususta ifâsına mecbur olduğu pek çok vazifeleri vardır. Fakat Dil Encümeni âzâları, garip kelimesile tavsif edebileceğimiz bir lâkaydî içinde, derin uykularına devâm etmektedirler. Bu efendiler düşünmüyorlar mı ki, yetişmekte olan nesli, dimağlarının beslenememesinin mütevellid bir kozmopolitlikten kurtarmak için, târih ve memleket muvacehesinde büyük bir mesûliyet altındadır. İşte, fecî yer buradadır. Çünkü alâhiyet noktasını tetkik edersek, bunun aynı zamanda bir vilâyet meselesi olduğunu anlarız.

Memlekette şuurlu bir maarif sistemi getirecek ve böylelikle hars buhrânının önüne geçecek olan bir fırkanın iktidar mevkiine gelmesi lâzımdır. Ali Fethi [Okyar] Bey, partisinin, fikir hareketi yapan bir fırka olduğunu müteaddit defâlar söylemiştir. Binâenaleyh Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan, bu fırkanın ibdaî varlığının icraatından, maarif siyasetimiz için, muntazam bir program altında yapılacak olan fikir ve irfan mücâdelesini beklemek hakkımızdır!

Netice

Bu küçük eserde, demokrasinin mânâsını tahlil ile bizdeki tatbik şekillerinin hatâlarını göstermek istedik. Bu hatâların vücud bulmasındaki sebepleri araştırdık ve izâlesi çârelerini de düşünmek istedik. Aynı zamanda İsmet [İnönü] Paşa Hükûmeti'nin mâlî, harsî ve siyâsî safhalardaki isâbetsiz idâresini teşrih etmek istedik!

Maksat, her türlü şahsî ihtirasların fevkinde olan aziz inkılâbımıza ve memleketimize temiz bir emelle hizmet etmektir. İşte bu arzudan doğan samimîyettir ki, bizi çok açık görüşmeye sevk etmiştir. Maamafih iddialarımızda müfsit olmadığımıza kâniiz. Belki hacmimizin müsaadesizliği, söylemek istediklerimizin ancak ufak bir kısmını yazmaklığımıza sebebiyet vermiştir. Bu itibar ile, yine aynı mevzular dâhilinde ve yevmî vekâyiin orijinalitesinden de istifâde ederek, birkaç eser daha kaleme almak fikrindeyiz. Hakikî demokrasinin serbest cidâyetini teneffüs ettiren bir hürriyet rûhu ile yazabilmek: Ne saadet! İstiklâl Mahkemeleri ve Takriri Sükûn Kânunu zamânında münâkaşa ve tenkit yapabilmekten mahrumduk. Mezkûr mahrumiyet bize, içimize sinen bir hasret vermişti.

İşte Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülünü, yaşadığımız hâleti rûhîyenin tesirile sevinçle karşılamış bulunmaktayız. Bütün memleket Ali Fethi [Okyar] Beyin arkasındadır! Türk milleti, Serbest Cumhuriyet Fırkası liderinde, demokrat bir kahraman varlığını görmek istemektedir! Mesele, hakikî, yâni tek dereceli bir intihapla ve rey sandıkları başında hâlledilecektir. O zaman, iktidar mevkii mevzuu bahis olurken, kehânetlere hiç de lüzum kalmayacağını göreceğiz! Çünkü, bu makam, Türk milletinin lâyık gördüğü şahsiyete âiddir ve onun sarih hakkıdır!

ARA EK 2

"ŞEHİR MECLİSİNE NAMZETLİĞİMİ NİÇİN KOYUYORUM?" [151]

Sabiha Zekeriyâ [Sertel]

Program

Ben namzetliğimi, ne Cumhuriyet Halk Fırkası, ne de Serbest Cumhuriyet Fırkası nâmına koyuyorum. Müstakil olarak İstanbul şehrinin ekseriyet nüfûsunu teşkil eden amele, şehir hudûdu dâhilindeki fakir köylü, küçük esnaf, küçük memuru temsil eden halk nâmına koyuyorum. Tahakkukuna çalışacağım şey, fakir halkın reyini, otoritesini, iktisâdî ve içtimâî haklarını müdâfaadır.

Tatbikına Çalışacağım Programın Hulâsası Şudur

1) İçtimâî bir tetkik ile İstanbul şehrinin ihtiyaçlarının tesbit ve tasnifi.

2) Şehremininin ve umum belediye memurlarının müntehap olması.

3) Menâfii umûmîyeye hâdim müesseselerin beledileştirilmesi. Su, süt, vesâiti nakliye, elektrik, havagazı, telefon gibi umûmun menfaatine hâdim müessese imtiyazlarının lağvile belediyelere devri. Ecnebi kumpanyalarla mücâdele.

4) Halkın içtimâî menfaatlerini ve haklarını müdâfaa etmek. Herşeyden evvel içtimâî sigorta ve teşkilât. Amele çocukları için bakımevleri, iş bulma dâireleri, ucuz aşhâneler, işçi pansiyonları, meccânî hastahâneler, köylü evleri, fakir halk için mesken, ihtiyar evleri, metrûk çocuk evleri, şikâyet büroları tesisi.

5) Neşriyat Belediyenin her sene icraatının bir broşürle halka bildirilmesi, umûmî sıhhat hakkında broşürler neşri, konferans, seyyar ve sâbit sıhhat sergileri teşkili, halkı tenvir.

6) Halkın iktisâdî menfaatlerinin müdâfaası

a) Havâyici zarûrîye ve ev kiraları üzerine narh vâz'ı.

b) Beledî kooperatifler açılması.

c) Belediye vergisinin fakir halktan kaldırılması.

d) Kantarların teftiş ve mühürlenmesi.

e) Mesâî kânununun Meclisten geçmesi. Sekiz saat mesâî, kazâlara karşı sigorta, ücretli hafta tâtili, kazâlarda tazminat, hâmile kadınların çalıştırılmaması, iş bulma dâireleri tesisi, küçük çocukların sâyinin men'i, çalışacak çocuklara belediyeden vesika verilmesi, çocuklara ve işçiye âid mesâî kânununun Meclisten geçirilmesi ve müdâfaası. Evlerde havagazı, su, elektrik vesâir saatlerin yalnız kumpanyalar tarafından değil, belediye tarafından da muayenesi.

---

151 Sabiha Zekeriyâ [Sertel], **Şehir Meclisine Namzetliğimi Niçin Koyuyorum?**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1930, (Fiyatı: 1 Kuruş).

Sabiha Zekeriyâ Sertel'in 1930 yılında gerçekleşen belediye seçiminde İstanbul Şehir Meclisi üyeliği için bağımsız aday olduğu, ne kendisinin, ne de eşi Zekeriyâ Sertel'in anılarında yer alıyor. Bkz. Sabiha Sertel, **Roman Gibi,** Ant Yayınları, İstanbul, 1969 ve Sertel, **age.** Dönemi konu alan diğer yayınlarda da Sertel'in adaylığından hiç söz edilmemektedir. Bkz. Cemil Koçak, "1930 Belediye Seçiminde Sabiha Sertel'in Adaylığı", **Târih ve Toplum,** Sayı: 51, (Mart 1988), s. 28-29.

→

7) Sıhhî ihtiyaçların müdâfaası. Her eve kullanılacak su isâlesi, içilecek suların bakteriyolojik muayeneye tâbi tutulması, fennî tevziat, gıdâ temini, meccânî hamamlar, hastahâne, klinik, şehrin muayyen yerlerinde, bilhassa fakir mahallelerde sıhhat istasyonları, fakir hastalıklı uklar için nekahathâneler, açık hava mektepleri, senatoryumlar açılması, evlerin sıhhî teftişe tâbi tutulması, çöplerin evlerde kapalı tenekeler derununda muhafazası, geceleri ve üstü kapalı olarak her gün nakli, verem, sıtma gibi salgın hastalıklarla mücâdele.

8) Şehir tiyatroları, at yarışları ve seyahatler için yapılacak fazla masarifin önüne geçmek.

9) Bütçenin ihtiyâca göre tesbiti. İmâr siyâsetinde yalnız göze çarpan yerlerin değil, en muhtaç yerlerin imârını tercih. Sonra fakir halkın ekseriyetle oturdukları semtlerin imârı.

Programın İzahı

Bu memleketin çocuklarına öğretilecek en birinci şey, bu şehrin, bu toprakların bizim olduğudur. Hükûmetler, Belediye Reisi ve Meclisleri, ancak bizim intihâbımızla mevkie getirdiğimiz bizim adamlarımızdır. Devlet otoritesinin fevkinde, müstahsil halkın otoritesi vardır. Şehremininin hükûmet tarafından tâyini, Şehremâniti ile vilâyetin birleştirilmesi, reylerin fırka tesirleri altında verilmesi, halkın otoritesine vurulmuş en kuvvetli tokattır.

Bizim çarpışacağımız en mühim nokta, demokrasiyi derinleştirmek, halkın otoritesinin ve menfaatlerinin hükûmet otoritesi fevkinde olduğunu kabûl ettirmektir. İntihapların umûmî, bir dereceli rey hakkı ile olması, fırka nüfuz ve tesirlerinden âzâde olması, Şehremini ile belediyenin umum mes'ul memurlarının müntehap olmasıdır ki, ancak bu toprakların sâhibi biz olduğumuzu gösterecektir. Aksi takdirde, hiçbir programın tatbikine imkân yoktur. Halkı temsil etmeyen bir Şehir Meclisi, halkın ihtiyaçlarını ve menfaatlerini değil, kendini tâyin eden mefevk makâmın menfaatlerini temine mecburdur.

Belediyenin halka temin edeceği en büyük menfaat, içtimâî sigortadır. Her ferdin sıhhati, hayâtı, içtimâî hakları ve menfaatleri, belediyelerin ve belediye kânunlarının tahtı tekeffülündedir. Eğer bir memlekette sıhhati umûmîye müemmen değilse, fertlerin hayâtı müemmen değildir. Eğer bir memlekette insanlar açlıktan ölür, hastalar yatacak hastahâne, kimsesizler başlarını sokacak bir çatı bulamazlarsa, o memlekette fertlerin hukûku içtimâîyesi müemmen değildir. Bir memlekette muhtekirler, tüccar, emlâk sâhipleri, istedikleri ücretlerle halkı istismâr ederse, o memlekette ferdin iktisâdî menfaatleri, ancak bir sınıfı himâye ederek tanzim edilmiş demektir.

Şehrin bir tarafı elektrik ziyâsı altında donanma gecelerini andıracak tenvirâta mazhâr olur da, öteki tarafında yangın yerlerinde, karanlıkta insanlar soyuluyorsa, orada tenvirat ecnebî şirketlerin arzusuna ve menfaatine göre tevzi edilmiş demektir.

Eğer bir memlekette halkın umûmî menfaatlerine âid müesseseler, su gibi, vesâiti nakliye gibi, doğrudan doğruya şehir halkının menfaatlerile alâkadar olan müesseselerin imtiyazları, ecnebi kumpanyalara verilir ve bu kumpanyala- →

rın halkı istismârına göz yumulursa, orada fertlerin hukûku içtimâîyesi ihmâl değil, inkâr edilmiştir.

Halkı bu haklarına sâhip yapmak için evvelâ şu düsturu kabûl etmeliyiz: Belediyeler halk içindir, halk belediyeler ve ecnebi şirketler için değil.. Halkı bu şehre sâhip yapmanın en büyük esâsı Şehir Meclisi'ni kendi adamlarından seçmesi ve menfaati umûmîyeye hâdim müesseselerin beledîleştirilmesidir.

Bir memleketin hayâtı, sıhhâti demek olan su, bir ecnebi kumpanyasının eline verilemez. Ve bu kumpanyanın yangınlarda, hastalıklarda, halkı bir saniye için bile susuz bırakmasına müsamaha edilemez.

Bir memleketin vesâiti nakliyesi, yüzde yüz menfaat temini için uğraşan ecnebi bir kumpanyanın eline verilemez. Eğer bugün İstanbul'da vesâiti nakliye şehrin her tarafına gitmiyorsa, bu, şirkete menfaat temin etmediği içindir. Eğer bu imtiyaz belediyenin elinde olsa, maddî menfaatini değil, şehrine halkın menfaatini düşünmeye mecbur olur. İstanbul halkı, ecnebi kumpanyaların menfaatlerini temin etmek, istasyon başına fiyat artırarak, kumpanya sermâyedarlarının ceplerini doldurmak için istismâr edilemez ve belediye buna âlet olamaz.

Belediyenin şehir halkına teşmil edeceği sây programını şu üç noktada hulâsa edebiliriz:

1) İçtimâî ihtiyaçlar
2) Sıhhî ihtiyaçlar
3) İktisâdî ihtiyaçlar

İçtimâî ihtiyaçların teminini amelî sahada ikiye ayırmak icâb eder: Teşkilât, neşriyat.. Belediyecilik bugün bir fen hâline gelmiştir. Bir şehrin imârı yalnız bütçe meselesi değildir. Ve zâten belediyecilik şehre yol yapmaktan veyâ sokakları tâmir etmekten ibâret değildir. Bir şehrin imârı, artık fennî ve teknikî bir iştir. Belediyenin vazifesi, bunu mütehassıs elter tevdi etmek, aynı zamanda sıhhati umûmîyeyi, halkı himâye edecek beledî teşkilâtı, iktisâdî teşkilâtı temin etmektir.

Nereden geldiğini ve nereye gittiğini bilmeyen belediyelerin, seneler zarfında İstanbul şehrine ilâve ettiği menfaatleri kâğıtlar üzerinde istatistiklerle tesbit edersek, ancak bir karınca adımı yürüdüğümüzü görürüz.

Bugün yalnız belediyecilikte değil, her içtimâî şûbede işe başlarken, herşeyden evvel bilmeye mecbur olduğumuz sıhhî, içtimâî bünyedir. İstanbul şehrinin yalnız sokaklarını, su yollarını, kanalizasyonunu gösteren harita, bize hiçbir şey söylemez. Bu şehri tanımak ve ihtiyaçlarını tesbit etmek için, evlerinin, mahallelerinin içine girmek, fertlerin içtimâî dertlerini, yoksuzluklarını dinlemek ve tesbit etmek mecbûriyetindeyiz.

Fennî belediyecilikte ilk yapacağımız iş, bir içtimâî tetkiktir. Bu tetkik ile elde edeceğimiz istatistiklere, grafiklere, müşahadelere istinâden şehrin ihtiyaçlarını mahalle mahalle tesbit edecek, bunların mübrem ve az mübremlerini ayırarak, bütçemizi ona göre tevzîn etmek fırsatına mâlik olacağız.

Fertlerin hukûku içtimâîyesi kânunlarla temin edilmez. Halka bunu amelî ve müsbet bir şekilde göstermek için, bu ihtiyaçlara cevap veren teşkilâtı meydana getirmek lâzım.

Amele çocukları için gecelik ve gündüzlük bakım evleri, metrûm çocukların →

husûsî bir müessesede muhafazası, fakir halk için ucuz aşhâneler, iş bulma dâireleri, işte çalışan kadın, erkek ve çocuklar için pansiyon, meccânî hastaneler, klinikler, doğumhâneler, ihtiyar bakım evleri, fakir halk için ucuz mesken yaptırılması, halkın şikâyet bürosu teşkili, fertlere bu hakları amelî ve müsbet bir şekilde temini demektir.

Bir şehrin bu saydığımız müesseseleri, köylerden gelen halkın muhitinde istismârına mâni olmak için köylü evi, sokaklarda kalanlar için bir misâfirhânesi, halkın şikâyetlerini dinleyecek bir şikâyet bürosu yoksa, orada belediye yok demektir.

Belediyenin teşkilâtla berâber ehemmiyet vereceği ikinci nokta da neşriyattır. Sarî hastalıklar ve umûmî sıhhat hakkında halkı tenvir edecek düsturlar neşretmek, konferanslar vermek, bilhassa fakir ve câhil mahallelerde sıhhat sergileri açmak, belediyenin vazifesidir. Hattâ bu sıhhat sergilerini Çin'de olduğu gibi seyyar kamyonlarla şehrin her tarafına gezdirmek, sıhhî terbiyenin en seri vâsıtalarından biridir.

İktisâdî İhtiyaçlar

Halk, bütün tüccarların, muhtekirlerin, emlâk sâhiplerinin elinde ezilmektedir. Havâiyi zarûrîye için narh yoktur. Tüccar kendisine beş kuruşa mâl ettiği malı, yirmi kuruşa satabilir. Emlâk sâhipleri, kiraları istedikleri gibi yükseltebilirler. Tüccarın malına ve ev kirâlarına narh vâz'ı, halkın menfaati noktai nazarından zarûrîdir.

Halkın iktisâdî menfaatlerini korumak için belediyenin kooperatifler açması, ihtikârla yapılacak en müsmir mücâdeledir.

Kullanılan bozuk kantarlar, ihtikârın daha çirkin bir şekilde tatbikidir. Alışverişte halkın aldatılmasına mâni olmak için, kantarların muntazaman belediyeler tarafından teftiş ve mühürlenmesi lâzımdır. Hele el satıcılarının dilli terâzilerini artık âsârı atika müzelerine nakletmek zamânı gelmiştir. Evlerdeki elektrik, havagazı, su saatlerinin kumpanya müfettişleri tarafından teftişi, halkın hukûkunu temin için zarûrîdir.

İktisâdî programda nazarı dikkate alacağımız mühim noktalardan biri, mesâî kânunu, biri de vergilerin fakir halk tabakasından tamâmen kaldırılmasıdır.

Bugün şehirde tatbik edilecek bir mesâî kânunu yoktur. Amelenin sekiz saatten fazla çalıştırılmaması, kazâlara karşı sigorta edilmesi, ücretli hafta tâtili, kazâlara tazminat, hâmile kadınların çalıştırılmaması, iş bulma dâirelerinin tesisi, çocuk sâyinin men'i, çalışma sinnine gelen çocuklara belediye tarafından vesika verilmesi gibi mühim hakların temini yalnız Millet Meclisi'ne değil, Belediye Meclisi'ne âid vazife ve mesûliyetlerdendir. Bu kânunun Meclisten çıkmasında, şehir halkını temsil eden Belediye Meclislerinin müessir olması icâb eder. Belediye Meclisi, ferdin içtimâî, iktisâdî haklarını müdâfaa eden küçük mikyasta bir Millet Meclisi demektir.

Vergiler, gâyet yanlış tevzi edilmiştir. En küçük bir esnaftan yüzde yedi belediye alındığı hâlde, en büyük sermâyedardan yüzde dokuz nisbetinde alınmaktadır. Aradaki fark gayet azdır. Halbuki fakir halkın belediye vergisinden muaf

→

tutulması, zâten sermâyesine göre gâyet cüz'i bir miktar tutan bu verginin zengin halka yüklenmesi daha muvafıktır.

Sıhhî İhtiyaçlar

Fertlerin hukûku içtimaiyesinden biri de, sıhhatinin ve hayâtının müemmen olmasıdır. Eğer bir şehir halkına içecek temiz su, süt, teşvik edilmemiş gıdâ veremiyor, şehrin ezâfetini, istihmam kolaylıklarını temin edemiyor, hastalıklarla mücâdele edemiyorsa, bu sahada iflâs etmiş demektir.

Bugün İstanbul'da içilecek su menbâlarının çoğu açık ve gayrî fennî bir şekilde muhafaza edilmektedir. Su sakalarla şehre gayrî fennî bir şekilde tevzi edilir. Medenî bir şehirde su sakanın tenekesile tevzi edilemez. Suların dâimî sûrette bakteriyolojik muayeneye tâbi tutulması, tevziatın fennî şekilde yapılması, umûmî sıhhat kânunlarının birinci maddesidir.

Bir memlekette nüfus siyâsetinde en büyük âmil, dünyâya gelen nüfûsu ölümden vikâyedir. Çocuğun en büyük gıdâsı süttür. Fakat daha henüz Türkiye'nin hiçbir şehrinde çocuklara sterilize ve pastörize süt vermek imkânı verilmemiştir. Sıhhati ûmûmîye yalnız sokakların süpürülmesi ve sulanmasile temin edilmez. Evlerin dâhilinde lağım kokan, çöpleri meydanda ve açık muhafaza edilen, içinde suyu olmayan mutfağı olmayan evlere, nezâfet değil, hastalık girer. Bir dirhem su için çeşme başlarında dövüşen adamlar, evlerini hastalığa, ölüme ve ateşe sigorta etmişler demektir. Evlerin belediyeler tarafından sıhhî teftişe tâbi tutulması, ev sâhiplerinin lağımları tâmir ettirmesi, gayri sıhhî esbâbın izâlesi imkânlarının hazırlanması, belediyenin ifâsına mecbur olduğu vazifelerdendir. Çöplerin fukara mahallelerde ve bilhassa üstü kapalı olarak nakli şarttır. Belediyenin şikâyet bürosu, bu gibi şikâyetlere dâimâ açık olmalı, şikâyet vûkûnda hemen yetişebilmelidir.

Maslak'a giden yolun katranla yapılması ihmâl edilebilir. Ada yollarının tâmiri tehir edilebilir. Fakat fakir mahallelere bir tayfun gibi saldıran susuzluk, pislik, hastalık mücâdelesi, bir saniye bile tehir edilemez. Yangın vûkûnda cayır cayır yanan fukara mahalleleri susuzluktan, gıdâsızlıktan, pislikten, bin bir hastalıkla boğuşan insanların derdi, bunları tâmirden daha büyük ve daha mübrem ihtiyaçtır. Umûmî sıhhati muhafaza için belediyenin açtığı hastahâneler, klinikler kâfi değildir. Meccânî hamamlar, sıhhat istasyonları, hâmile kadınlar için muayenehâneler, fakir ve hastalıklı çocuklar için nekâhathâneler, açık hava mektepleri, sanatoryumlar vesâir menâfii umûmîyeye âdim müesseseler, şehir tiyatrosundan, at yarışları için yapılan sirklerden, seyahatlerden evvel yapılacak tesisattır.

Yiyeceklerin hâlâ dükkânlarda, çuvallar içinde, açıkta satılması, bunların muntazam bir muayeneye tâbi olmaması, en basit ve kolay işleri ihmâl etmenin en büyük delilidir.

Bütün bunların temini, yalnız para ve bütçe meselesi değildir. İhtiyâcın fennî esaslarla tesbitinden sonra, vâridâtın bu ihtiyaçlara göre tevzii, belediyecilikte fennî usûllerin ve tekniğin hâkim olması, bize bu bütçe dâhilinde daha çok iş görmek, daha doğrusu daha faydalı iş görmek imkânı olduğunu gösterecektir.

Halk, bu teşkilâta, bu hakları müdâfaa eden kânunlara mâlik olduğu gün, bu toprağa, bu memlekette ona verdiği vatandaşlık haklarına sâhip olacaktır.

E) BELEDİYE SEÇİMLERİ SIRASINDA BALIKESİR'DE VE ESKİŞEHİR'DE MEYDANA GELEN OLAYLAR

SCF'ye ilişkin literatürde İzmir Olayları'na yönelik geniş ve ayrıntılı bilgi verilmesine karşılık, Balıkesir ve Eskişehir Olayları'ndan hiç söz edilmediğini görüyoruz. Belki de olayların basına yansımamış olması, bu sonucu doğurmuştur. Fakat SCF'ye yönelik saldırıların sâdece İzmir ile sınırlı kalmadığını bilebildiğimiz bu örnekler açıkça göstermektedir.

BALIKESİR OLAYLARI

Elimizde Balıkesir'deki belediye seçimine ilişkin daha geniş bilgi bulunmaktadır. Yine CHF kaynaklı olan bu belgede, Balıkesir'deki olaylar ve Balıkesir belediye seçimi şöyle anlatılmaktadır:

> "Balıkesir Belediye İntihâbâtı Esnâsında İdâre ve Adliyenin Vaziyeti...
>
> Halk, tecemmuat hakkındaki kânuna tamâmen muhalif olarak, kısmen gizli ve kısmen de âşikâr bir sûrette silâhlanmış oldukları hâlde, muhtelif mahallerde tecemmular, nümâyişler yapmışlar ve bu taşkınlıklarını daha ileri götürerek, Aziziye Mahallesi'ndeki tecemmularında, kahveci Servet ve yorgancı Hasan ismindeki şahısların, 'Kahrolsun [Cumhuriyet] Halk Fırkası; Kahrolsun Hükûmet; Yaşasın Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]; Vergiler Verilmeyecek' diye olan bağrışmalarını alkışlarla ve 'Kahrolsun' sedâlarile tasvip etmişler ve bundan yüz bulan bu adamlar, hükûmeti daha çirkin sözlerle sövüp saymışlardır.
>
> Bu noktalar, Balıkesir mebuslarından dört zat tarafından tanzim edilip, ayrıca 24 imzâyı da ihtivâ eden bir zabıt varakasında tesbit edilmiş ve keyfiyet bilâhare Müddei Umûmîlikçe yapılan tahkikâtle de teeyyüd etmiş olduğu hâlde, zâbıta, raporlarında bu cihetlere hiç temâs etmemiş ve yalnız Serbest Fırka [SCF] Balıkesir Reisi Dr. Nef'i ve Kâtibi Sürûri Beylerin[152] iğfal, teşvik ve tahrikile, halkın tecemmularda bulunduğunu ve bu sırada da nümâyişçiler[in] taşkınlıklar yaptığını ve halkın gelip

152 Atatürk, yurt seyahati sırasında, Balıkesir'de kaleme aldığı el yazısı notları arasına, "Dr. Nef'i ve Surûri" isimlerini (başka ve muhtemelen SCF üyesi isimlerle birlikte) dikkatle kaydetmiştir. "Dr. Nâfi [Nef'i] ([muhtemelen CHF Giresun milletvekili Hacim Muhittin Çarıklı'nın] samimi arkadaşı)" şeklinde de not düşmüştür. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

geçmelerine bile mâni olduklarını kaydetmekle iktifâ ederek, büsbütün kapalı bir lisân kullanmış ve Komiser Muavini Şevket Efendi'nin, mûmâileyhima Nef'i ve Surûri Beylere,[153] başlarına topladıkları halkı dağıtmalarını ve aksi takdirde haklarında tecemmuat kânunu tatbik edeceğine dâir olan ihtarının da semeresiz kalmış olduğunu ve halkın tecemmülerine devâm ederek, o sûretle belediye önüne kadar gelmiş olduklarını bildirmiştir.

İdâre Makâmının Vaziyeti...

Üç gün sıra ile devâm eden bu gürültülü tecemmüler, bu çirkin hakâretlerle dolu nümâyişler esnâsında, tecemmuat hakkındaki kânun çok sarih olan hükümleri dâiresinde, Vâli['nin] [Sâlim Özdemir Günday][154] bizzat ve derhâl harekete geçmesi ve ilk toplantıyı, kânunun târifâtı veçhile ve icâbı hâlinde müsellâh kuvvetler kullanarak dağıtması icâb ederdi. Vâli, bunu yapmamak sûretile vazifesini ihmâl etmiş ve devlet ve hükûmet nüfûzunu gözetememiş olduğu gibi, zâbıta şefi de, tecemmü hâlinde bulunan eşhas ile bizzat temâs etmesi icâb ederken, hâdise ile ancak uzaktan alâkadar olmuş ve yalnız vak'a mahallerinde bulunan polis memurlarının en mühim noktaları sâkıt bırakarak tanzim ettikleri raporları, Müddei Umûmîliğe tevdi etmekle iktifâ etmiş ve binaenaleyh o da vazifesini yapmamıştır.

Adliyenin Vaziyeti...

Müstantik, bu işin tahkikâtını ancak bir ayda ikmâl edebilerek mahkemeye vermiş ve mahkeme ise, bu dâvâ için evrâkın kendisine tevdiine rağmen, tam iki ay sonra muhakeme günü tâyin etmiştir. Buna rağmen, maznunları da hâlâ bir araya getiremediği için, hâdiseden beri dört aya yakın bir zaman geçtiği hâlde, henüz muhakemeye de başlayamamıştır. Halbuki Cezâ Muhakemeleri Usûlü Kânunu'nun duruşma faslındaki 206. maddesi, devlet ve hükûmet nüfûzunu kıran suçların alelıtlak diğer bü-

153 Atatürk, yurt seyahati sırasında, Balıkesir'de kaleme aldığı el yazısı notları arasına, "Dr. Nef'i ve Surûri" isimlerini (başka ve muhtemelen SCF üyesi isimlerle birlikte) dikkatle kaydetmiştir. "Dr. Nâfi [Nef'i] ([muhtemelen CHF Giresun milletvekili Hacim Muhittin Çarıklı'nın] samimi arkadaşı)" şeklinde de not düşmüştür. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

154 Bkz. Baltaoğlu, **age**, s. 167 ve 328. Günday, Balıkesir Vâliliği görevine 4 Ocak 1928 târihinde başlamıştı. 15 Ekim 1931 târihinde bu görevinden ayrılacak ve Bilecik Vâliliği'ne atanacaktır. Günday, daha sonra değişik illerde Vâlilik görevine devâm etmiştir. İleride görüleceği gibi, bu nedenle görev yeri değiştirilmiştir. 177. dipnota bkz.

tün suçlardan önce görülmesini emretmektedir. Binâenaleyh mahkemenin reisi ile Müddei Umûmîsi, memleketin o an için istediği en tabiî ve zarûrî alâka ve hassâsiyeti gösterememesinden sarfı nazar, kânunun bu hükmüne de riâyet etmeyerek, işin istintakta bir ay kadar uzamasına lâkayt kaldıkları gibi, ondan sonra da iki ay müddetle muhakeme günü tâyin etmek sûretile, işi ayrıca kendileri de uzatmışlardır. Binâenaleyh idâre âmirleri kadar adliye rüesâsı da vazifelerini yapmamışlardır."[155]

Bu raporda da Balıkesir'de çıkan olaylara ilişkin bilgi veriliyor ve ileride göreceğimiz üzere, başka yerlerde de olduğu gibi, Balıkesir'de de, mülkî idâre âmirlerinin olsun, güvenlik güçlerinin olsun, adliyenin olsun, üzerlerine düşen görevleri yerine getirmedikleri ileri sürülüyordu. Balıkesir'de de önemli sayılabilecek olaylar olduğu görülmektedir. Olaylar, güvenlik güçlerinin, hattâ ordunun, bâzı grupların saldırısına uğramasına kadar varmıştı. Fakat Balıkesir'de de gerek mülkî idâre âmirleri, gerek adlî merciler ve gerekse güvenlik güçlerinin âmirleri, olayları önlemekte yetersiz kalmışlardı. Fakat bunun nedeni, olayların genişliği değil, fakat bizzat bu kişilerin olaylara neden olan gruplara karşı gösterdikleri hoşgörüydü. Anlaşılan Balıkesir'de de taşra idâresinin önde gelenleri muhalefete sempati duyuyordu.

Raporun târihi belirsiz olmakla birlikte, içeriğinden, olaylardan hayli zaman sonra, muhtemelen 1931 yılının Ocak ayında kaleme alındığı anlaşılıyor. Raporun hazırlanma târihi, Atatürk'ün Balıkesir'i ziyâretine denk gelmektedir.[156]

Görüldüğü gibi, CHF teşkilâtı, benzer gelişmeleri aynı gözle değerlendirmektedir. CHF teşkilâtı, SCF'nin propaganda faaliyetlerinden rahatsız olmuştu. CHF teşkilâtının genellikle SCF'nin propagandistlerini "para" ile tutulmuş kişiler olarak resmetmesi

155 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/34 143 2]. Yazının üzerine el yazısı ile Fırka Müfettişi Ferit Beye iletilmesi için not düşülmüştür. **EK 56.** Ayrıca, CHF Balıkesir milletvekili Mustafa Hayrettin Karan'ın TBMM'de Balıkesir seçimine ilişkin açıklamalarına da bkz. **TBMM ZC,** (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age,** s. 141-186.

156 Atatürk'ün yurt seyahati sırasında hazırlanan bir raporda, Balıkesir ile ilgili olarak şunlar yazılmıştır: "Bu muameleler Müstantik'te bir ay kalmış ve nihâyet dokuz, on gün sonra muhakemeye başlanmak kâbil ve kânunen zarûrî iken, mahkeme, ilk mahkeme gününü evrâkın tevdiinden iki ay sonraya tesbit etmiştir. Fakat aradan dört ay geçtiği hâlde, bâzı sebeplerle hâlâ mahkemeye başlanmamıştır." **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931),** (Yayına Hazırlayan: Gürbüz Tüfekçi), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 82.

Atatürk'ün SCF'nin feshini tâkiben başlayan yurt gezisi ile ilgili olarak bkz. Başar, **age.**

dikkat çekicidir. Bu kişiler, "külhanbeyler" ve "sâbıkalılar"dı. Diğer yandan, CHF teşkilâtının ortak görüşü, muhalefetin propagandasının kamuoyu üzerinde son derece etkili olduğu yolundaydı. Ayrıca, tek bir cümle ile de olsa, SCF'nin "irticâî vaziyetler"i ile "irticâî sözler"i vurgulanmaya çalışılmıştı. Fakat dikkat çekici olan husus, bu noktanın her zaman diğer eleştirilerden sonra gelmesidir. Seçimler sırasında meydana gelen olaylarda ise, CHF teşkilâtı, devlet/hükûmet aygıtını gereken önlemleri almamakla ithâm ediyordu.

Bir başka CHF belgesinde ise, "Kırkağaç'ta Hadimli Ahmet Fâik Efendi'nin riyâsetinde toplanan muhalif fırka [SCF] heyeti tarafından, kazanç vergisinin alınmayacağı, feslerin giyileceği, medrese ve tekkelerin açılacağı şeklinde propaganda yaptıkları.." deniliyordu.[157]

Bu konuda elimizde bir belge daha bulunmaktadır; ancak belgenin kim tarafından ve ne zaman kaleme alındığı belirsizdir. Muhtemelen belediye seçimlerinden hemen sonra olmalıdır. Fakat belgenin CHF kaynaklı olduğu muhakkaktır. Yazıda şunlar yazılmıştır:

> "[CHF teşkilâtı:] Buharalı oğlu Mit[h]at-Yörükoğlu İbrâhim-Belediye Reisi Nâci-Havranlı Fevzi-Etçi Pertev-Burhâniyeli Hüseyin-Çivici Vâsıf Beyler'den müteşekkil ve kongreler neticesi serbest olarak intihap olunmuş heyeti idâresi mevcuttur. Evvelce reis, belediye reisi Nâci Bey idi. Bu defâ riyâsete Mit[h]at Bey intihap olunmuştur.
>
> Heyeti İdâre intihaplarının serbest cereyânından fırkamız [CHF] efrâdının memnûniyetleri teşkilât heyetimiz tarafından bildirilmekte ve kalben bize merbut olup da, şahsî iğbirârlar dolayısile bir tarafa çekilmiş zevâtın peyderpey fırkamıza [CHF] dâhil olmakta bulunduğu da ilâve edilmektedir.
>
> **Belediye İntihâbı**
>
> Belediye intihâbı, bu vilâyet dâhilinde pek harâretli safhalar göstermiş ve Serbestçilerin [SCF'nin] teşvikile toplanan binlerce nümâyişçiler, asker tarafından dağıtılmıştır. Serbestçilerin [SCF'nin] propagandaları, bu

157 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Ayrıca, CHF Balıkesir milletvekili Mustafa Hayrettin Karan'ın TBMM'de Balıkesir seçimine ilişkin açıklamalarına da bkz. **TBMM ZC,** (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age,** s. 141-186.

vilâyet dâhilinde de bütün şiddetile devâm etmiştir. Edremit ve Susığırlı kazâlarında belediye intihâbı maalesef aleyhimize [CHF aleyhine] neticelenmiştir."[158]

ESKİŞEHİR OLAYLARI

Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Hilmi Uran ile Eskişehir Vâlisi İsmâil Hakkı Yücel Arasında Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylara İlişkin Yazışmalar *(24 Eylül 1930)*[159]

Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Hilmi Uran, Dâhiliye Vekili [Şükrü Kaya] adına, 24 Eylül 1930 târihinde, Eskişehir Vâlisi İsmâil Hakkı Yücel'e,[160] Eskişehir'de meydana gelen olaylarla ilgili olarak, telgrafla şu soruları soruyordu:

> "1) Eskişehir'de halk arasında hassâsiyetin bugünlerde fazlalaştığı anlaşılıyor. Beyannâmeyi neşre sizi sevk eden esbap ve âvamil nelerdir? Ne gibi hâdiseler olmuştur?
>
> 2) Bugün S[erbest] C[umhuriyet] F[ırkası] Vilâyet Ocağı Reisi M. Ali imzâsile aldığımız bir telgrafta, eczâ[hâ]ne vak'ası fâillerinin tahliyesinden cüret alanların Ocak Reisinin evine tecâvüz ettiklerinden şikâyet ediliyor. Bu vak'a nedir?"[161]

Eskişehir Vâlisi İsmâil Hakkı Yücel'in, 24 Eylül 1930 târihinde, makina başında telgrafla, Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Hilmi Uran'a, Eskişehir'de meydana gelen olaylara ilişkin verdiği bilgiler ise şöyleydi:

---

158 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Ayrıca, CHF Balıkesir milletvekili Mustafa Hayrettin Karan'ın TBMM'de Balıkesir seçimine ilişkin açıklamalarına da bkz. **TBMM ZC,** (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

Balıkesir ile ilgili gelişmelere ileride yeniden değineceğim. Diğer yandan, CHF Giresun milletvekili Hacim Muhittin Çarıklı, CHF Bayezıt milletvekili Hâlit Bayrak ile CHF Balıkesir milletvekili İsmâil Hakkı Uzunçarşılı'nın CHF Balıkesir teşkilâtı ile SCF'nin Balıkesir'deki faaliyetlerine ilişkin raporuna da yine ileride değineceğim.

159 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/78 519 2].

160 Bkz. Baltaoğlu, **age,** s. 154 ve 310.

161 Yazı, sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü antetlidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 57**.

"1) Hâdise ve vak'adan ziyâde Eskişehir'de yeni fırkanın [SCF'nin] gizli ve irticâî propagandalarının neticesi olarak, halk arasında, taaddüdü zevcat yine kabûl edilecekmiş, eski harfler ihyâ edilecek, vergiler kâmilen kalkacak gibi menfî ve muzır işaat sözler üzerine çok fenâ tesir yapmış ve bir taraftan amele üzerinde nümâyişler tertibi için teşvikatta bulundukları haber alınmıştır. Yine ayak takımından tedârik eyledikleri Arnavut, Boşnak ve Tatarlar tarafından halkın intihap hukûkuna tecâvüz ettirilmiştir.[162] Bunlardan tahkik ettirilebilenler mahkemeye verilmiştir. Bir kısım halk Serbest Cumhuriyet Fırkası'na rey vermediği takdirde cezâ alınacak ve kemafissâbık vergi vereceklerdir, rey verenler cezâ ve vergiden kurtulacaklardır tarzında propaganda yapılmıştır. Bu vaziyetler karşısında âsâbı çok gerginleşen halkı tatminkâr bir şekilde tenvir etmek ve irticâkâr propagandalara mâni olmak için eczâ[hâ]ne hâdisesini müteaki[p], sûretini takdim eylediğim beyânnâmeyi neşreyledim. Serbest Cumhuriyetçiler [SCF] propagandaları ile Tatarları da milliyet hissîyâtını okşayarak Türklerden ayırmaya [çalışmışlar] ve bunda kısmen muvaffak da olmuşlardır. Beyannâme halkı irşâd ve tatmin etmiş ve çok gergin olan âsabları düzeltmiştir. Beyannâmeyi müteakip vaziyet çok iy[i]leşmiştir. Karşı fırka [SCF] tarikatinde serbest bırakılsa anarşi tevlid edeceğine şüphe yoktur. Propagandalara meşrû olmak şartile hiçbir şey dinlenmemiştir [denilmemiştir?]. Beyannâmede fırka târifi yoktur ve bütün halka hitâp edilmiş ve çok fâidesi [faydası] görülmüştür. Beyannâme neşrine kadar vûkûa gelen hâdisât yalnız eczâ[hâ]ne hâdisesidir. Eğer hâdise denilebilirse... İkincisi de, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] Reisi Ali Efendi'nin dün gece hânesine vâki olan tecâvüzdür.

2) Eczâne hâdisesinin fırka ihtilâfına hamledilmesini kabûl edemiyorum. Çünkü mecruh eczâne [orijinal metinde sonradan düzeltilmiştir] [eczâcı] [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın Belediye [Meclisi] âzâsı namzedi ve Cûdi Bey de hiçbir şüpheye [metinde üzeri çizilerek "zümreye" yazılmıştır] mensup olmayan Hükûmet Tâbibi'dir. Hâdisede eczâ[hâ]nede bulunan avukat İsmâil Hakkı Bey de hiçbir fırkaya merbut olmayıp, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na mütemâyildir. Bu vaziyet karşısında bunun [Cumhuriyet] Halk Fırkası tarafından tertip edilmiş olduğunu iddiâ etmek ne derecede doğru olabilir? Vak'anın fâili Avni Efendi, bir sene içinde, bunun gibi kahve, kıraathânelerde ve sokaklarda belki on vak'a çıkarmış

162 Bu noktada etnik köken vurgusu dikkat çekmektedir.

sâbıkalı bir adamdır. Meseleye adliye vaziyet ettiğinden, tahkikat neticesini bilemiyorum. Yalnız vak'adan bir gün evvel Avni [Bey] ile avukat Hakkı Bey arasında bir kefâlet meselesinden ihtilâf ve münâkaşa çıktığını gördüm. Buna nazaran vak'anın şahsî husûmet şeklinde olduğuna kâniim. Vak'a akabinde fâil derhâl mahallî vak'ada zâbıta tarafından yakalanmış ve hemen Müddei Umûmîliğe vaziyet ettirilmiştir. Mecruhların ikisi de ertesi günü vazifelerine devâm edebilecek kadar zayıf yaralıdır. Hükûmet vazifesini yapmış, netice adliyeye kalmıştır. Adliye asıl vak'a fâilleri olarak tesbit edilen iki kişi hakkında tevkif müzekkereleri verilerek hapishâneye konulmuş, dört veyâ beş kişi de kırk sekiz saat tahtı zanda bırakılarak bilâhare serbest bırakılmışlardır. Bunun hükûmete taallûk eden bir ciheti yoktur. Bu hâdiseden [Cumhuriyet] Halk Fırkası da müteessirdir.

Akşamki vak'aya gelince: Bugün Eskişehir'in pazarıdır. Zâtı devletlerince de mâlûm olduğu veçhile, pazar mahalline daha geceden birçok köylüler ve esnaf gelerek, sokakta eşyâlarile berâber yataklar [yatarlar?] ve sabaha kadar araba ve hayvanlarile eşyâ nakledilir. Müddei M. Ali Ef[endi]'nin hânesi bu pazar üzerinde dere kenarında da sabaha karşı beş buçukta ortalık ağarmaya başladığı sırada, güyâ bahçesine bir adam girerek, komşusunun bahçesinden aldığı bir merdiveni evin duvarına koyduğu bir sırada, âilesi tarafından görüldüğü ve haber verilmek üzere M. Ali Efendi tarafından üç el silâh atılması üzerine, zâbıtaca mahallî vak'aya gidildiği ve fakat konulan merdivenden ve orada bulunan çakıdan başka bir şey bulamıyor. Mütecâsiri teşhis edemiyorlar. Zâbıtaca tahkikâta devâm ediliyor. Bu evin arkası polis M. [?] evidir. Pazar olmak münâsebetile o civarda yüzlerce de ahâli vardır. Evin bahçesinde bir merdiven mevcut iken, komşudan merdiven getir[il]mesi de gariptir. Buna hattâ bir sirkat kastile bile yapıldığına kâni değilim.

Yeni fırka [SCF] son zamanlarda artık söyleyecek söz ve kandıracak kimse bulamadıkları ve intihâbı kaybedeceğini anladıktan sonra, ortadan çekilmeyi izzeti nefsine yediremediklerinden, bu gibi sebepler icat ve tasnifine ve bu merdiven meselesi de kendi taraflarından olduğuna kuvvetle ihtimâl veriyorum. Hükûmet her türlü tedbir[i] almış ve devriyeler adedini ve kuvvetini âzamî derecede teksir etmiş olduğundan, bir vak'a zuhûruna ihtimâl yoktur. Başka zamanlarda haftada üç, beş cerh vak'ası olurken, on gün zarfında bu iki hâdiseden başka bir şey zuhûr etmemiştir. Maalesef yeni fırka [SCF] mensûbini samimî ve dürüst değildir.

Fırka [SCF] mensûbini yeni adamlardan tefrik edilmiyor. Emrinize muntazırım."[163]

Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Hilmi Uran, Dâhiliye Vekili [Şükrü Kaya] adına, Eskişehir Vâlisi İsmâil Hakkı Yücel'e aynı gün yine telgrafla şu yanıtı veriyordu:

"Yaralıların bir gün sonra işleri başına döndüklerini yazıyorsunuz. Halbuki eczâcı Yusuf Kenan Efendi, dünkü târihle Reisi Cumhur Hazretleri'ne [Atatürk'e] çektiği telgrafta, memleket hasta[hâ]nesinde tahtı tedâvide diye imzâ koyuyor ve bu cerh vak'asının Ali Ulvi, Osman ve Kâmil Beyler tarafından tertip edilmiş bir cinâyet olduğunu ve yedi, sekiz kişilik müsellâh çete ile eczâ[hâ]nesine hücum olunduğunun zâbıta ve adliyece tesbit edildiğini ve Acem Avni'nin bu zevat tarafından para ile satın alınarak teşvik olunduğu bildiriliyor [bildiriyor] ve [Türkiye Büyük] Millet Meclisi'nden her iki fırka mebuslarından içtihap [intihap] olunacak bir heyetin Eskişehir'e gönderilerek, yaralanması hâdisesinin tahkiki[ni] isteniliyor [istiyor]. Reisi Cumhur Hazretleri'ne [Atatürk'e] bu telgrafı yazan bu eczâcı, demek [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın yeni Belediye [Meclisi âzâ] namzedidir öyle mi?"[164]

Eskişehir Vâlisi İsmâil Hakkı Yücel'in, bu telgraf ve soru üzerine, yine aynı gün makina başında telgrafla Dâhiliye Vekâleti'ne verdiği bilgi ise şöyleydi:

"Mecruhlardan Cûdi Beyi ertesi günü gördüm. Başına pek küçük ve zayıf bir pamuk yapıştırmıştı. Kendisinden eczâcı Kenan Beye yarasını sordum. Kendisinin ağırca olduğunu, fakat bir tehlikesi olmadığını öğrendim. Hâriçten de eczâcının vazifeye devâm ettiğini duymuştum. Yalnız bu ciheti tahkik eder ve ayrıca arz ederim. Ali Ulvi esâsen ve Kemâl Beylerin bu işte alâkalarını hiç tahmin etmiyorum. Çünkü, evvelce arz ettiğim veçhile, Kenan Bey [Cumhuriyet] Halk Fırkası [Belediye Meclisi âzâ] namzedidir. Cûdi Bey['in] siyâsetle alâkası yoktur. İsmâil Hakkı Bey ise, Ali Ulvi Beyin samimî dostudur. Cerh ise, bu gibi vak'ayı yapan

163 Yazı, sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü antetlidir. Eskişehir Vâlisi İsmâil Hakkı Yücel'in sözünü ettiği beyannâme dosyada bulunmamaktadır. Metnin orijinali için bkz. **EK 58.**

164 Yazı sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü antetlidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 59.**

bir sâbıkalıdır. Tahkikâtı doğrudan adliye yaptığından, tafsilâtına vâkıf değilim.

Avni Efendi [ile?] o akşam otelde birlikte yemek yiyen dört, beş kişi de adliyece tahtı isticvâba alındı. Fakat tahliye edildi. Bu da anlatıyor ki, bu adamlar mâsumdur. Arzu buy[u]rulursa, hemen [orijinal metinde bu sözcüğün üzeri çizilmiştir] resmen kendilerinden ceryı hâlide [cereyânı hâdiseyi] öğrenip arz ederim. Evet, bu telgrafı yazan, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın Belediye [Meclisi âzâ] namzedidir ve vak'adan [dolayı] [Cumhuriyet] Halk Fırkası da çok müteessirdir efendim."[165]

Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Hilmi Uran, Dâhiliye Vekili [Şükrü Kaya] adına, Eskişehir Vâlisi İsmâil Hakkı Yücel'e aynı gün yine telgrafla şu tâlimâtı veriyor ve şu soruyu soruyordu:

"Ayrıca tahkikat yapmanıza lüzum yoktur. Maksadımız yalnız mâlûmat almak idi. Şu ciheti izah etmediniz: Taarruz yalnız Avni tarafından mı olmuş, yoksa eczâcının dediği gibi, yedi, sekiz müsellâh adam dahi berâber mi imiş?"[166]

Eskişehir Vâlisi İsmâil Hakkı Yücel'in, bu telgraf ve soru üzerine, yine aynı gün makina başında telgrafla Dâhiliye Vekâleti'ne verdiği bilgi ise şöyleydi:

"Taarruz Avni'nin bir arkadaşının eczâ[hâ]neye taş atması ve Avni'nin de o sırada sarhoş olarak içeriye girmesi ve sövüp sayması ve silâh teşhiri şeklinde olmuştur. Her ikisi de sarhoş imiş... Diğer rüfekâsının iştirâki yoktur. Yaralılar atılan taştan yaralanmışlardır. Yâni taş yarasıdır."[167]

Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Hilmi Uran, Dâhiliye Vekili [Şükrü Kaya] adına, Eskişehir Vâlisi İsmâil Hakkı Yücel'e aynı gün yine telgrafla şu tâlimâtı veriyordu:

"İzahatınıza teşekkür ederim. Beyannâmenin hüsnü tesiri görüldüğüne nazaran isâbetli olduğu anlaşılıyor. Sükûn ve huzûrun âzamî gayret ve

165 Yazı sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü antetlidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 60.**

166 Yazı sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü antetlidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 61.**

167 Yazı sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü antetlidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 61.**

kudretle muhafazasında ve intihâbâtın hüsnü sûretle intâcında muvaffakiyetinizi temenni eylerim efendim."[168]

Görüldüğü gibi, Eskişehir'de SCF'ye karşı açık bir saldırı söz konusudur ve karşılıklı telgraflar bu olaya ilişkindir. Göze çarpan ilk nokta, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya adına Müsteşar Hilmi Uran'ın kendilerine ulaşmış bir şikâyet üzerine, olaylara ilişkin bilgi almak ihtiyâcı duymuş olmasıdır. İkinci nokta, Eskişehir Vâlisi'nin olayların önemini azaltmak konusunda gösterdiği aşırı çabadır. Üçüncü nokta, saldırıların bir grup tarafından organize edilmiş olabileceği iddiâsına karşılık, olayın basit bir kavga gibi sunulmaya çalışılmasıdır. Diğer yandan, önemli sayılabilecek dördüncü nokta ise, SCF'nin karşı propagandalarına ve bu propagandaların yarattığı gergin ortama atıfta bulunulmasıdır ki, bu da, olayların açıklanmasında kullanılan bir yöntemdir. Olaylar, bunlara dayandırılmaktadır. Üstelik, sâdece propagandalar söz konusu edilmemekte, fakat "amele üzerinde nümâyiş tertibi için teşvikat" ifâdesi de dikkati çekmektedir. Bu türden ifâdelerin İzmir Olayları için de kullanıldığını hatırlıyoruz. Bütün bunlar için "ayaktakımı"ndan "Arnavut, Boşnak ve Tatarlar" seçilmişti. Anlaşılan Eskişehir'in yerel/etnik farklılıkları, siyâsî tartışmalarda/çatışmalarda kendiliğinden taraf hâline geliyordu. Nitekim, SCF taraftarlarının "Tatarları da milliyet hissîyâtını okşayarak, Türklerden ayırmaya" çalışmaları ve "bunda kısmen muvaffak da" olmaları bunu göstermektedir. Bütün bu gelişmeler karşısında, Vâlilik halka yönelik bir beyannâme yayınlanmak zorunda kalmıştı. Maalesef bu beyannâme dosyada bulunmamaktadır. Beyannâme üzerinedir ki, Vâlinin ifâdesine göre, gergin hava yumuşamaya yüz tutmuştu. Önlemler tam zamânında alınmışa benziyordu, çünkü "karşı fırka tarikatinde serbest bırakılsa, anarşi tevlid edeceğine şüphe yoktu." Bununla birlikte, propagandalar ancak "meşrû" olduğu sürece yapılabilirdi. Meşrûluk sınırını ise elbette resmî makamlar belirleyeceklerdi.

Eskişehir'deki ilk olay, görünürde, biri CHF listesinden Belediye Meclis üyeliğine aday olan eczâhâne sâhibi ile diğeri CHF'ye

168 Yazı sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü antetlidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 62.**

eğilimli olduğu ileri sürülen bir avukat ve bir diğeri de siyâset dışı kabûl edilebilecek olan Hükûmet Tabibi, yâni kamu görevlisi olmak üzere toplam üç kişiye yönelik şiddet hareketidir. Olayın CHF'liler tarafından tertip edildiği iddiâsı, Vâliliğe göre geçerli olamazdı, çünkü bizzat saldırıya uğrayan kişiler CHF'ye yakındılar ve hattâ bizzat eczâhâne sâhibi kişi, yakında gerçekleşmesi beklenen Belediye Meclisi seçiminde CHF listesinden adaydı. Ancak bu noktada, CHF'den ayrılan ve karşı partiye geçen, fakat bu süreçte resmî bir açıklama yapmaya gerek görmeyen CHF üyeleri olduğunu da hatırlamak gerekir. Olayın fâili yakalanmıştı ve kendisi zâten sâbıkalı bir kişiydi. Sâbıkalı kişinin "Acem" asıllı ya da lakaplı olduğunun belirtilmesi dikkat çekicidir.[169] Olay, Vâliliğe göre, kişisel bir husûmete dayanıyordu. Fakat açıklamanın geri kalan kısmı, olayın bir başka boyutunu daha ortaya koyuyordu: Buna göre, "asıl vak'a fâilleri" vardı ve bunlar iki kişiydiler. Ayrıca, dört ya da beş kişi daha yakalanmıştı. Ancak bu grup serbest bırakılmıştı. Dolayısıyla saldırı tek kişinin işi gibi görünmüyordu.

Hemen ardından da, iddiâya göre, SCF Eskişehir Vilâyeti Ocak İdâre Heyeti Başkanı'nın evine saldırıda bulunulmak istenmiş ve kendisi silâh kullanmak zorunda kalmıştı. Vâlilik açıklamasında, bu olayın beyânnâmenin yayınlanmasından sonra olduğu belirtilmişti. Fakat gerçekten de bu tür bir saldırının yapılıp yapılmadığı belirsizdi. Muhtemelen SCF'nin bir provakasyonuydu. Kendileri tertip etmiş olabilirdi. Nihâyet SCF erimekteydi ve bu nedenle böyle bir yola başvurmuş olabilirdi. Kendileri "samimî ve dürüst" değillerdi. Vâlinin resmî açıklaması, olayların basit zâbıta vak'asından ibâret olduğunu ortaya koymaya çalışıyor ve olayların gerçekliğini de sorguluyordu.

Ancak, Hilmi Uran'ın ikinci açıklamasından, olaylardan haberdâr edilmelerinin nedeninin, Cumhurbaşkanı'na telgrafla olayları haber veren eczâhâne sâhibi olduğunu anlıyoruz. Oysa bu kişi, CHF'nin Belediye Meclisi adayıydı. Ayrıca, Vâliliğin, saldırıya uğrayanların önemsiz yaralar aldıklarını belirtmesine karşın, söz konusu şikâyet telgrafı bunu tekzib ediyor ve yaralanmaların an-

169 Bu, dönemin genel bir özelliği sayılmalıdır. Bkz. Cemil Koçak, "Ayın Karanlık Yüzü: Tek-Parti Döneminde Gayri Müslim Azınlıklar Hakkında Açılan Türklüğü Tahkir Dâvâları", **Târih ve Toplum,** (Yeni Yaklaşımlar), Sayı: 1, (Bahar 2005), s. 147-208.

latılanlardan daha ağır olduğunu açıklamaya çalışıyordu. Nitekim, saldırganların bir grup olduğu da açıkça belirtiliyordu. Ama Hilmi Uran, bu telgrafı çeken kişinin CHF'nin Belediye Meclisi adayı olması karşısında çok şaşırmışa benziyordu ve bu konuyu teyid ettirmeye çalışıyordu!

Bunun üzerine bir açıklamada daha bulunma ihtiyâcını hisseden Vâlilik, bu kez en azından eczâhâne sâhibinin yarasının biraz daha ağırca olduğunu imâ etmek zorunda kalmış gibi görünmektedir. Ama saldırının bir grubun işi olduğu yolundaki iddiâlar yeniden tekzib ediliyordu. Fakat saldırgan ile aynı akşam birlikte otelde yemek yiyen bir grubun varlığı da söz konusuydu. Bu kişilerin mahkemece serbest bırakılmaları, Vâlilik tarafından onların mâsumiyetine delil olarak gösteriliyordu. Vâlilik, bu kişilerle de görüşmeyi öneriyordu.

Hilmi Uran'ın ilgili kişilerle görüşme önerisini kabûl etmemesi ve ısrarlı sorusu karşısında, Vâlilik, eczâhâne saldırısının iki sarhoş kişinin işi olduğunu ve silâh teşhir edildiğini açıklamak zorunda kalacaktır. Silâh ilk kez ifâde ediliyordu. Ama yaralanmalar taştan dolayı olmuştu. Silâh kullanılmamıştı. Hilmi Uran, Vâliliğin başarılarını kutluyor ve aynı başarının belediye seçiminde de gösterilmesini diliyordu. Ancak, Eskişehir'de eczâhâne sâhibi olup, Cumhurbaşkanı'na şikâyet telgrafı çeken ve saldırıya mâruz kalan kişinin, bu seçimde CHF'nin hâlâ Belediye Meclisi adayı olup ol(a)madığını ve eğer aday olmaya devâm edebildiyse, seçimi kazanıp kazanamadığını tesbit edemedim.

Bir CHF belgesi, Eskişehir'deki olaylara ilişkin şunları da içeriyor: "Eskişehir merkez intihâbında esâsen sekiz, on kişiden ibâret olan Serbestçilerden [SCF'lilerden] bir kısım halk üzerinde tahrikât yaptığı ve bir kısmı da sandık başından ayrılmayarak, intihap encümenine taarruzlarda bulunduğu ve müteaddit ihtarlara rağmen, hiçbir vazifeleri olmadığı hâlde, odayı terk etmedikleri.."[170]

Bir CHF belgesine göre başka yerlerde de benzer gelişmeler olmuştu: "Kastamonu merkez intihâbında Serbestçiler [SCF'liler] kazanamayacaklarını anlayınca, intihap encümeninde Serbestçilerden [SCF'lilerden] âzâ olan bir zat arbede çıkarmaya teşebbüs

170 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

etmiş ve kadınların elindeki rey pusulalarını alıp yırtmak gibi çok bayağı hareketlere teşebbüs etmiştir."[171]

F) CHF'NİN BELEDİYE SEÇİMLERİNİN SONUÇLARINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELERİ: BÂZI BİLGİLER VE BELGELER VE SCF'NİN PROPAGANDA FAALİYETLERİ[172]

Elimizde bulunan CHF kaynaklı başka resmî belgelerden de yine bu konuda bâzı bilgiler edinmek mümkündür:

SİLİFKE

Bu belgelere göre, Silifke'de "merkezî vilâyette belediye intihâbı maalesef fırkamız [CHF] aleyhine neticelenmişti. Vâli [Sâit Özsoy],[173] intihâbatta tamâmile lâkayt ve seyirci vaziyette kalmıştı."

Silifke'de seçimin yitirilmesi, Vâli'nin "lâkayt" tutumuna bağlanmaktadır. CHF yönetimi, seçimin sonucundan doğrudan doğruya mülkî idâre âmirini sorumlu tutuyordu. Bu saptama, aslında CHF teşkilâtının idârî yapıyı seçimin kazanılmasında önemli bir manivela olarak gördüğünü ve bu şekilde kullandığını açıkça göstermektedir. Bu konuda CHF yönetimi ile taşra teşkilâtı arasında bir görüş farkı olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

CHF'nin bir belgesine göre, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı], bu vilâyet dâhilinde teşekkül etmiştir. Riyâsetini sâbık mebuslardan ve muhaliflerden Sâmi Rızâ Bey[174] deruhte etmiş ve her tarafta

---

171 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. CHF Kütahya milletvekili İbrâhim Kâzım Dalkılıç ile CHF Zonguldak milletvekili Ahmet Râgıp Özdemiroğlu'nun CHF Eskişehir teşkilâtı ile SCF'nin Eskişehir'deki faaliyetlerine ilişkin raporuna ileride değineceğim.

172 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/34 143 2]. Burada yer alan bilgiler, aksi gösterilmediği sürece, bu kaynaktan elde edilmiştir. Bu kısımda zaman zaman SCF'nin tasfiyesi sonrasına da değinmek zorunda kalacağım.

173 Sâit Özsoy, İçel Vâliliği görevine 24 Temmuz 1930 târihinde başlamış ve emekli edildiği 20 Eylül 1931 târihine kadar da bu görevini sürdürmüştür. Baltaoğlu, **age**, s. 184 ve 352. Özsoy'un emekli edilmesinde bu şikâyetin rolünün olup olmadığını saptayamadım. Ancak, muhtemelen neden bu olmalıdır. Çünkü, Özsoy, 1884 doğumlu idi ve yaş haddinden emekli edilmiş olması mümkün değildir. Durum, olağan bir atamaya da benzememektedir, çünkü Özsoy, yeni bir göreve de atanmamıştır.

174 Kim olduğunu saptayamadım.

olduğu gibi, bu vilâyet dâhilinde de Serbestçiler [SCF] halkı iğfal maksadile mezmum propagandalar yapmışlardır. Serbestçilerin en faal rolünü Tâhir Bey oğlu Sâdık isminde bir şahıs deruhte etmiştir. Bu adam dâimî sûrette Yunanistan'a gidip gelmekte olduğu ve emniyetçe tâkip ve tarassut altında olduğu bildirilmektedir."[175]

Bu noktada SCF'nin propaganda faaliyetlerinin içeriğinden çok, propaganda faaliyetini taşıyan SCF mensuplarının kişiliğine ve kimliğine yönelik bilgilerle karşılaşıyoruz. Bu, bir hayli yaygın bir tutumdur. Burada propagandanın içeriğinden değil de, propagandayı yapan kişilerin kendisinden kuşku duyulması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Atatürk, kısa bir süre sonra çıktığı yurt gezisi sırasında, 12 Şubat 1931 târihinde, Başbakan İsmet İnönü'ye, SCF'nin belediye seçimini kazanabildiği Silifke ile ilgili olarak şu gözlemlerini aktarmak ihtiyâcını hissedecektir:

> "Silifke'de hiçbir nevi varlık yoktur. Halk câhil ve dejeneredir. Tek muhatap bulmak güçtür. Paşazâde Sâdık Bey denilen biri fırkadan [CHF'den] görünerek, birtakım münâsebetsizlikler yapıyor. Son günlerde kimsenin mâlûmâtı ve muvafakatı olmadığı hâlde, bir de fırka [CHF] nâmına gazete çıkarmaya başlamış.. Kendisine alenen icâb eden muameleyi yaptım ve fırkadan [CHF'den] çıkarılmasını da buradakilerine söyledim.
>
> Belediye intihâbı fesh edilmiş, yeniden yapılıyor. Şimdilik bir zat, Sait Bey, hem belediye, hem fırka [CHF], hem ocak reisidir. Başka kaabili hitap zat ve heyetlerle tanışmak mümkün olmadı. Hâfız Emin Bey,[176] elinden geldiği kadar uğraşıyor. Burada tatbik olunan yegâne usûl, hükûmet otoritesinin her hususta hâkim olmasını teminden ibârettir.
>
> Umum nüfus 90.000 kişidir. İçel vilâyetinin Mersin vilâyetine kazâ olarak raptı da, esaslı olarak düşünülmelidir.
>
> Bir Kürt ve bir Arnavut, bir de eski şeriyeci hâkim, Şark vilâyetleri halkından bir Müstantik'ten ibâret olan adliye heyeti, heryerdeki emsâlinden ziyâde nazarı dikkati câlip olmuştur. Zâten Vekâletçe [Adliye Vekâleti'nce] de teftiş ettiriliyormuş efendim."[177]

---

175 Bu bilgiyi CHF teşkilâtının SCF'nin Silifke teşkilâtı ile ilgili istihbârat raporuna da ekledim. Bu konuda Dördüncü Bölüm'e bakınız.

176 Hâfız Emin Bey, Mehmet Emin İnankur'dur. TBMM'nin 2. döneminde İçel milletvekili seçilmişti. **Türk Parlamento Târihi (1923-1927)**, (3. Cild), s. 379.

177 **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931)**, s. 125.

Atatürk'ün Silifke'ye ilişkin gözlemleri de dikkate değerdir: Silifke'de iktidarla birlikte çalışacak kişi bulmak güçtür. CHF'den olanlar için de olumlu görüş belirtilememektedir. İçel'in Mersin tarafından absorbe edilmesi, bir çözüm yolu olarak gündeme gelmiştir. Diğer yandan, yine "Kürt", "Arnavut" ile "Şark vilâyetleri halkı"ndan sözcükleri, azınlık meselesinin bir tekrârından ibârettir ve etnik köken sorununa işâret etmektedir. Atatürk, daha önce de gördüğümüz şekilde, adlî mekanizmanın, hemen heryerde görüldüğü gibi, işlememesinden şikâyetçidir.

Elimizde bulunan, ancak târihi belirsiz bir belgede, CHF'nin Silifke teşkilâtına ilişkin şu bilgileri buluyoruz: CHF Silifke teşkilâtı, Halil, Hocazâde Sait (geçici belediye başkanı), Mehmet Eminzâde Tahsin, (üzerleri sonradan silinmiş şekilde: Mengenli Emin, Ömer Efendizâde Lütfullah) (sonradan el yazısı ile ilâve edilmiş olarak: Ahmet Refik, Nâzım, Hacı (iki isim okunamamıştır) Beylerden oluşan bir İdâre Heyeti'ne sâhiptir. "Bu vilâyetin teşkilâtına mebus Hâfız Emin Bey[178] memur edilmiş ve mülhâkatile birlikte kongrelerini akdetmiştir."

Silifke, seçimden sonra kazâ merkezi yapılacaktır.[179]

MERSİN

Mersin'de "belediye intihâbı, mülhâkâtile birlikte fırkamız [CHF] lehine neticelenmişti. İntihap çok harâretli safhalar göstermiş ve Serbestçilerin [SCF'nin] şeni propagandaları altında cereyân etmişti." (Bu metin üzerinde el yazısı ile seçim sonucuna ilişkin bir not daha bulunmaktadır: Oylar 1.300'e karşı 2.200'dür.)

Mersin'de muhalefetin "şeni" propagandalarına rağmen seçim kazanılabilmişti. Fakat bu türden propagandaların içeriğini bilemiyoruz.[180]

---

178 Hâfız Emin Bey, Mehmet Emin İnankur'dur. TBMM'nin 2. döneminde İçel milletvekili seçilmişti. **Türk Parlamento Târihi (1923-1927),** (3. Cild), s. 379.

179 Sakal, **age**, 1999, s. 57. CHF Kayseri milletvekili Burhânettin Binzet ile CHF İçel milletvekili Mehmet Emin İnankır'ın CHF Silifke teşkilâtı ile SCF'nin Silifke'deki faaliyetlerine ilişkin raporuna ileride değineceğim.

180 Atatürk'ün seyahati sırasında hazırlanan raporda; Mersin'deki sanıklar için "Aynı işler Müstantik'te 35 ve 43 gün kalmış, muhakeme günü olarak muhakemeye tevdiden 44 ve 54 gün

Bir CHF belgesine göre, "Bu vilâyette [Mersin'de] de Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkül etmiştir. Fransız Bankası Müdürü ve Belçika Fahrî Konsolosu Cevat ve gazeteci Ata Çelebi, en faal uzuvlarındandır."[181] CHF Mersin vilâyeti idâre heyetinde ise, şu isimlere rastlanmaktadır: Necip Bey, Ergin (bir kelime okunamamıştır) Ali Bey, Ali Rızâ Bey, Şevket Bey, Mahmut Bey, Dr. Ali Bey, Halimzâde Sâlih Bey.. (daha sonra üzeri çizilmiş şu isimler mevcuttur: Dr. Muhtar Bey, Liman Şirketi Umum Müdürü Mansur Bey, tüccar Mithat Bey, Hatipzâde Hilmi Bey, Yakup Bey). Ancak bu ilde henüz [CHF] kongre[si] yapılamamıştı. Teşkilâta ise milletvekili Ali Münif [Yeğenağa][182] Bey yetkili kılınmıştı.[183]

ADANA

Adana için ise, seçim sonuçlarına ilişkin olarak, 16 Kasım 1930 târihli şu bilgiler bulunmaktadır:

> "Büyük bir faaliyetle çalışan bu fırka [SCF] efrâdı, halk üzerinde fenâ tesirler bırakacak mütemâdi propagandalarda bulunmuştur. Belediye intihâbı Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın çok çirkin propagandaları altında cereyân etmiştir. İntihâbın ilk günü Serbestçilerin [SCF'nin] tecâvüzü altında kalan intihap encümeni, faaliyetini tâtil etmiştir. Bu fırkanın [SCF'nin] nümâyişçileri, Reisicumhur Hazretleri [Atatürk] aleyhinde bile tefevvühatta bulunmuşlardır. Fırka [SCF] tarafından sûreti mahsusada para ile tutulan simsar Abdülkadir isminde bir şah[ı]s, Arapların mütekâ-

---

sonrası tesbit edilmiştir. Biz Mersin'de iken bu muhakemelerin birine başlanmış, diğerine henüz başlanmamıştı." denilmektedir. **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931)**, s. 83.

"Mersin'de seçimin ilk günü oyların büyük bir bölümünü Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın aldığı görülünce, daha sonraki günler bu partiye oy verebilecek seçmenlerin sandık başına gitmeleri engellenmiş, gerilimin atması üzerine, SCF il örgütü, 'partilerinin geleceği adına' seçimlerden çekilmeye karar vemiştir." Avşar, **age**, s. 148-149 ve Weiker, **age**, s. 112.

181 Bu bilgiyi CHF teşkilâtının SCF'nin Mersin teşkilâtı ile ilgili istihbârat raporuna da ekledim. Bu konuda Dördüncü Bölüm'e bakınız.

182 Ali Münif Yeğenağa, TBMM'nin üçüncü döneminde CHF Mersin milletvekili idi. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931)**, (3. Cild), s. 493-494.

183 CHF Mersin milletvekili İsmâil Hakkı Ramazanoğlu ile CHF Cebelibereket milletvekili Abdüllâtif Nâci Eldeniz'in CHF Mersin teşkilâtı ile SCF'nin Mersin'deki faaliyetlerine ilişkin raporuna ileride değineceğim.

sif olduğu sebze pazarında, 'Sizi kurtaran Serbest Fırka'ya [SCF'ye] reyinizi veriniz. Bu hâinler ([Cumhuriyet] Halk Fırkası), Ermeniler gibi, sizi de memleketten kovacaklardı, fakat emellerine muvaffak olamadılar.' diye alenen münâdi vaziyetinde bağırarak, çarşı pazar dolaşmıştır. İrticâî vaziyetler de müşahade edilmiştir. (Bu metnin üzerinde el yazısı ile, Abdülkadir isminin altı çizilmek sûretiyle, "adliyeye teslim, tahliye, şimdi beraat" açıklaması ile "1.000 Kürt, amele, Boşnak, Dönmeler" kelimeleri ilâve edilmiştir; ayrıca, "kaçakçılık", "Kürt amele", "Giritli amele" sözcükleri el yazısı ile eklenmiştir.)".[184]

"Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] bu vilâyette de [Adana'da] teşekkül etmiştir. Teşkilâtına sâbık vâlilerden Müştak Lütfi Bey[185] memur edilmiştir."[186]

Benzer bir saptama Adana için de söz konusudur: Muhalefetin propaganda çalışmaları, "halk üzerinde fenâ tesirler bırakacak" nitelikteydi. Bu türden "çirkin" propagandalar neydi, bunu da bilemiyoruz. Ancak muhalefetin doğrudan doğruya Cumhurbaşkanı Atatürk'e karşı da tavır geliştirdiği ileri sürülüyordu ki, bu dik-

---

184 Bu dönemde CHF Adana Mıntıkası Fırka Müfettişi olan Hilmi Uran, anılarında, mıntıkasının 7. Teftiş Mıntıkası olduğunu ve Adana merkez olmak üzere, Silifke, Mersin, Osmâniye, Maraş ve Gâziantep illerini kapsadığını belirtmektedir. Uran, anılarında, seçim sonuçlarını da şöyle anlatıyor: "Gerçi Adana'da ve Mersin'de de seçimi [Cumhuriyet] Halk Partisi adayları kazanmıştı. Fakat bu, küçük birer farkla kazanılmış bir seçimdi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, [Cumhuriyet] Halk Partisi'ni çok yormuş, çok yıpratmıştı." Uran, **age**, s. 215.

"Adana'da seçmen listelerinde yer alanların sayısından daha fazla oy kullanıldığı ortaya çıkmış, ama bu fazlalık, Vâli tarafından, seçim yasasına aykırı olarak, geçerli sayılmıştır." Avşar, **age**, s. 148; Weiker, **age**, s. 112.

CHF Adana milletvekili Zâmir Damar Arıkoğlu ile CHF Adana milletvekili Hilmi Uran'ın TBMM'de Adana'daki seçime ilişkin olarak yaptıkları konuşmalara da bkz. **TBMM ZC**, (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

Diğer yandan, Fethi Okyar, TBMM'de yaptığı konuşmada, Adana'da SCF ile CHF'nin 4.700 oyu neredeyse yarı yarıya paylaştıklarını, fakat CHF'nin seçimi ancak 25 oy farkla kazanabildiğini açıklamıştır. CHF Adana milletvekili Hilmi Uran ise, Adana'da toplam seçmen sayısının 17.000 olduğunu belirtmiştir. Okyar'a göre, oy verme oranın düşüklüğü, oy kullandırılmasının engellenmesi sonucudur. **TBMM ZC**, (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

Bu noktada etnik köken vurgusu da dikkat çekmektedir. Bu türden yaklaşımları daha önce de görmüştük.

185 Kendisi Saruhan, Kastamonu ve Adana'da vâlilik yapmıştır. Son görev yeri Adana Vâliliği idi ve 1928 yılında görevinden alınmış ve bir başka yere de atanmamıştır. 8 Ekim 1930 târihinde ise tasfiyeye uğramıştır. Bu tasfiyenin SCF ile ilgili olduğu açıktır! Baltaoğlu, **age**, s. 182 ve 253.

186 Bu bilgiyi CHF teşkilâtının SCF'nin Adana teşkilâtı ile ilgili istihbârat raporuna da ekledim. Bu konuda Dördüncü Bölüm'e bakınız.

kate değerdir. Bir başka iddiâ, aşağıda göreceğimiz iddiâlarla uyuşmaktadır: Yine para ile satın alınmış olduğu ileri sürülen bir kişinin propaganda yaptığına dikkat çekiliyor ve bu propagandanın özellikle ayak takımının yoğun olarak bulunması muhtemel çarşıda, pazar yerinde ve üstelik etnik kökeni Arap olan kimselere yönelik olarak gerçekleştirildiği vurgulanmaktadır. Diğer yandan, çok sık dile getirilmese ve içeriği hakkında bilgi verilmese de, "irticâî vaziyetler de müşahade edilmişti." İlgili kişinin yargılanması sonucunda beraat etmesi, yönetimin dikkatini çeken bir husustu. Ayrıca, metne, "1.000 Kürt, amele, Boşnak, Dönmeler" kelimeleri ilâve edilmişti. Bu da, aslında Adana'daki seçimde muhalefetin etnik menşei sorununa doğrudan bir temas oluşturuyordu. "Amele" sözcüğü ise, ayak takımının muhalefetini göstermesi bakımından yeniden vurgulanıyordu. Adana'da Arap azınlığa ilişkin gözlemler ilginçtir. Yine Adana'da "Kürt" ve "Boşnak" azınlıklardan da özellikle söz ediliyordu. Anlaşılan Adana'da azınlıklar belediye seçiminde SCF'yi desteklemişlerdi. Diğer yandan, Adana'da "Dönmeler"in de benzer eğilimde oldukları anlaşılıyor. "Amele"ler de SCF'yi desteklemişlerdi.

CHF'nin amelelere bakışı sınıfsal bir tercihi de yansıtmaktadır. Metinde sözü edilen ayaktakımı ile ameleler de kast ediliyordu. Ayrıca, etnik kimlikler ve dinsel cemaatler, iktidar açısından hassas konular olarak gündemi işgâl etmeye devâm ediyordu.

Görüldüğü gibi, SCF'nin belediye seçimlerinin açıklanan sonuçlarına karşı tepkisi üzerine, (hatırlanacağı gibi), gerek Eskişehir Vâlisi'nin, gerekse İzmir Vâlisi'nin tepkileri hep aynı olmuştur: "Bir kısım amele ve câhil kimselerle ancak kendi taraftarlarından ve gayri memnunlardan ibâret bir zümre ile başbaşa kalmaları" onları üzmüş ve şaşırtmıştı. Bütün bu sert ve şiddetli reaksiyonlar, hep bunun sonucuydu. Bu değerlendirmede de, bir kez daha, SCF'nin destekçilerinin "amele"ler ile "câhil kimseler"den ibâret olduğu vurgulanıyordu.

CHF'nin bir belgesine göre, "Adana merkez intihâbında Serbestçilerin [SCF'lilerin] çok avamfiribâne ve taşkınca nümâyişlerle halkın huzûrunu selbe kalkıştıkları ve sandığın etrâfını sararak, halkın reyini istimâle mâni oldukları cihetle, bu vaziyet kar-

şısında hükûmet müdahale ederek, muvakkaten intihâbı tâtil etmişti."[187]

Yine bir CHF belgesinde, CHF Adana Vilâyeti İdâre Heyeti üyeleri olarak şu isimler geçmektedir: Lütfi Bey, kimyâger Mustafa Rıfat Bey, Dr.Yusuf Ziyâ Bey, avukat Fevzi Bey, Cemâl Beyler, N. Z. Ahmet Efendi, eski vâli Hacı Hikmet Bey (bir isim de okunamamıştır).. (Daha sonra üzeri çizilmiş isimler: Avukat Fahri Bey, zürrâdan Muhtar Fikri Bey, tüccardan Turhan Bey).. CHF Adana il kongresi ise henüz gerçekleşmemişti.

CHF Adana İdâre Heyeti üyelerine ilişkin daha ayrıntılı bilgiler de söz konusudur: CHF Adana Vilâyeti İdâre Heyeti üyelerinden Yusuf Ziyâ Bey, aynı zamanda belediyede, Hilâli Ahmer'de (Kızılay'da) ve Türk Ocağı'nda görevlidir. Benzer şekilde Hâfız Bey, belediyede, Meclisi Umûmî'de ve Maarif Cemiyeti'nde; Lütfi Bey, belediyede ve borsada; Fevzi Bey, Meclisi Umûmî'de, Tayyâre Cemiyeti'nde ve Hilâli Ahmer'de (Kızılay'da); Ahmet Efendi, belediye ile Meclisi Umûmî'de; Hacı Hilmi Bey sâdece Ziraat Odası'nda ve Şükrü Efendi de yalnızca Meclisi Umûmî'de görevlidirler. CHF kazâ idâre heyeti üyelerinden Abdurrahman Ali Bey, aynı zamanda Meclisi Umûmî'de; Basri Bey ise, Ticâret Odası'nda görevlidir. Bâki Tonguç Bey, Türk Ocağı Kâtibi Umûmîsi'dir ve Tayyâre Cemiyeti'nde de görevi vardır. Vehbi Bey, belediyede, liman şirketinde üyedir, ayrıca Ziraat Bankası İdâre Meclisi'nde de üyedir. Halil Ağa da, belediyede ve Ziraat Odası'nda görevlidir. CHF nâhiye idâre heyeti üyelerinden Dişçi Nûri Beyin üzerinde başkaca bir görev yoktur. Buna karşılık, diğer üyelerden İbrâhim Bey, belediyede; Niyâzi Bey, belediyede ve Türk Ocağı'nda görevlidir. Avukat Hüsnü Bey ise, [Cumhuriyet] Halk Fırkası İdâre Müdürü'dür. Avukat Zihni Bey ise, üzerinde ikinci bir görev bulundurmuyordu..[188]

---

187 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

"Adana'da gündüz ve gece yapılan nümâyişler esnâsında, iki taraf 'kahrolsun' nidâlarıyla birbirine girmişler; âsayişi temin etmeye çalışan polislerden birçoğu yaralanmış; ancak ordu birliklerinin müdahalesiyle sükûn iâde edilebilmişti." Soyak, **age,** s. 436-437. CHF Adana milletvekili Zâmir Damar Arıkoğlu ile CHF Adana milletvekili Hilmi Uran'ın TBMM'de Adana'daki seçime ilişkin olarak yaptıkları konuşmalara da bkz. **TBMM ZC,** (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age,** s. 141-186.

188 CHF'nin 3. Büyük Kongresi'nde kabûl edilen nizamnâmede, 126. madde bu konuya ayrılmıştı ve ilginç bir şekilde, bu madde, parti kurultayında en çok tartışılan nizamnâme hükmü olmuştur! "Vilâyet ve kazâ fırka idâre heyetleri ile âzâ ve reislikleri ile Vilâyet Umûmî Meclisi ve

Belediye Meclisi Encümenleri'nin âzâlıkları ve belediye ve Ticâret Odası Reislikleri bir zat üzerinde toplanamaz. Fırka teşkilâtında çalışan diğer zatlar uhdesinde de fırkadaki vazifeleri ile berâber Vilâyet Umûmî Meclisi, Belediye Meclisi ve Ticâret Odaları âzâlıkları vesâir kazanç getiren vazifelerden birden fazlası toplanamaz; hattâ bu vazifelerden biri üzerlerinde ise, Himâyei Etfâl [Çocuk Esirgeme Kurumu] ve Hilâli Ahmer [Kızılay] idâre reis ve âzâlıkları gibi başka fahrî bir vazife de alamazlar." hükmüne karşılık, Gümüşhâne milletvekili Hasan Fehmi Ataç, şöyle diyordu: "Bu madde ile fazla ifrâta gittiğimizi zannediyorum ve bu madde ile de fırka teşkilâtımızın çok yerlerde biraz zaafa uğrayacağı zannındayım. Böyle bir kaydü şart olmadığı zamanlarda muayen ve mahdut yerlerde bâzı zevat uhdesinde müteaddit vazifeler toplanması nasıl nazarı dikkati câlip bir vaziyet aldı ise, birdenbire bir usûlden bir usûle geçmekte de daha ziyâde mahzur çıkacağını zannediyorum. Mâlûmu âliniz fırka mensupları ve idâre heyetinde bulunan arkadaşlarımız, bulundukları mahâldeki teşkilâtın en kuvvetli anasırı olmak lâzım gelir ve hiç şüphe yok ki, öyledir. Bu zevâtın kazâ veyâ vilâyet idare [heyeti] âzâsı veyâ reisi muayyen ücretli veyâ tahsisatlı herhangi bir vazifede bulunmasına mâni teşkil ederse, lâzım gelir ki, çok yerlerde biz fırka reislerini ve idâre [heyeti] âzâlıklarını fırka tarafından ücretli veyâ maaşlı tavzif lüzûmunu hissedelim. Halbuki kabûl ettiğimiz ahkâmı mâliyeye göre, fırkamızın vaziyeti mâliyesi, muvazzaf arkadaş istihdâm edecek kadar geniş değildir. Birkaç vazifenin bir zat üzerinde toplanması nasıl câiz değilse, muayyen ücret veyâ tahsisatlı bir vazifenin o zat uhdesinde bulunmasını kabûl ve tecviz eylemekte de o kadar fayda vardır.." Tokat milletvekili Bekir Lütfü Tokatlı, "Bir tânesine müsaade var" şeklinde söz atarken, Nizamnâme Encümeni adına Giresun milletvekili Hakkı Târık Us da, "Umûmî İdâre Heyeti'nin zarûret gördüğü bâzı yerlerde bu madde ile birleşmesi men edilen vazifelerin kabûlüne cevaz verilebilir" istisnâî hükmünü hatırlatıyordu. Hasan Fehmi Bey ise, "Asıl olan, ekserî yerlerde bu zarûretin olması binnetice vazifenin tecvizidir. Vazifelerin içtimâında mecburiyet hissediliyorsa, o zaman [Umûmî] İdâre Heyeti'nin takdirine bırakılmadan birleşir. Bugün pekâlâ biliyoruz ki, Mecisi Umûmî âzâlıklarında, belediye âzâlıklarında bulunanlar, serseri birer, ikişer reyle bizim muarızımız ve muhalifimiz olanlardır." dedikten sonra, şöyle devâm ediyordu: "Eğer bu maddeyi tam bir şekilde tatbik edersek, çok yerlerde fırka arkadaşlarımıza diyeceğiz: Encümen âzâlığını mı, yoksa fırka âzâlığını mı tercih edersin? Tabiî birini tercih edecektir. Şâyet fırka âzâlığını kabûl ettiği takirde, encümen âzâlığına bir muhalif zat getirmek mecbûriyetinde kalınacaktır. Bunun için hiçbir vakit mecbûriyet ve zarûretimiz yoktur. Çünkü, memleketimiz, zengin bir memleket değildir. Bizim arkadaşlar hasbî ve fahrî olarak mefkûre uğrunda çalışan adamlardır. Bunun için, eğer intihapta kazanmış ise, muayyen ücretli ve muayyen tahsisatla tek bir vazife o zat uhdesinde (iki demiyorum) esas itibârile ipkâ etmekte, fırka noktai nazarından fâide vardır. (...) Yine bir akadaşımızı biraz yaşatmak ve onun hayat ve mâişetile alâkadar olmak, fırka tesânüdü noktai nazarından da fâidelidir." Konuşmacı, bu konuda alınması öngörülen karârın gerekçesini de şöyle açıklıyordu: "Güyâ ki, [Cumhuriyet] Halk Fırkası, bütün paralı ve parasız işleri kendi mensuplarına hasrû tahsis etmiştir ve bu işi beşi, sekizi, onu gibi bir zat uhdesinde ipkâ ederek, fırka bunun mahzurunu bertaraf etmiş gibi birtakım hükümler ve buna âid fikirler, itirazlar ve yaygaralar hâsıl olmuş olur. Halbuki hakikat böyle değildir. Bu yaygaralar, memlekette yalnız mensuplarına vazife vermesi şeklinde olmaktan ibâret birçok yaygaralar yapılır ve bunlara bakarak, fırka arkadaşlarını her işten tecrit edecek bir vaziyete düşmüş oluruz. Bu ise, fırkanın teşkilâtı için bir zaaf ifâde eder. Bendeniz bu muaddel maddenin yerine dâimî veyâ tahsisat hakkında iki hizmetin [Cumhuriyet] Halk Fırkası mensupları uhdesinde birleşmesi, Umûmî İdâre Heyeti'nin müsaadesine bağlıdır. İkisinin birleşmesine, Umûmî İdâre Heyeti müsaade eder. Fakat bir işi hiç bahsetmek doğru olmaz. O, tabiî haktır. İdâre heyeti de, reisi de fırka mensubudur. İdâre heyetinde olmayan fırka mensubunun uhdesinde muhtelif işlerin birleşmesinde elbette mahzur vardır. Fakat birini tecviz edelim. Birden fazlasını [Umûmî] İdâre Heyeti'nin müsaadesine terk edelim. (...) Hem de dolaşık yoldan güyâ ki, bütün vesâiti fırka mensuplarına hasrû tahsis edilmiş gibi bir fikir ve manzara da vermez. (...) Vâkıa fırka arkadaşlarımız ferâgati göze ala-

rak çalışabilirler. Fakat fırka tesânüdü noktai nazarından onların biraz vaziyeti husûsîyelerini de mütâlea etmek vazifesi de bize düşer." Hakkı Târık Us da, bu öneriyi şöyle yanıtlıyordu: "Bu maddenin esas maksadı, fırka mensupları veyâ fırka teşkilâtına mensup olanlar üzerinde bir vazife içtimâında herhangi bir noktai nazardan bir suitesir hâsıl etmesi ihtimâline karşı, bizim teşkilâtımızın yüksek mevkilerinin bir tahdit karârı almakta serbest kalması hakkında bir fıkranın ilâvesidir." Us, parti yöneticileri ve görevleri ile ücretli kamusal mevkilerin bir kişide birleşmemesi gerektiğini ısrarla vurgularken, bu fikrin "fırkanın yüksek salâhiyetlerinin temyizinden geçmiş bir fikir" olduğunu da belirtme ihtiyâcını duymuştu! Buna rağmen, Us'un konuşması sürekli itirazlarla kesilmiştir. Us, hükmü şöyle savunuyordu: "Heyeti idâresi bedava vazife görmek mevkiinde buluyor buyuruyorlar. (...) Bir idâre meclisi vaziyeti, bir encümen intihâbı vaziyeti, bir idâre heyeti intihâbı bir kere gözünüzün önüne getirilsin... Mutlaka aslen idâre heyetinde olan filân ve filân kimseye behemehâl encümenden bir vazife tevdi etmekle, böyle bir intihâbın serbest olduğu imkânı hâsıl olur mu? Efendim, bu heyetler, böyle bir intihâbı vaziyetlerinde yoklama yapmakla vazifedar değil midir? Böyle bir vazife üzerindeki idâre heyetlerinin herhâlde bitaraf şekilde vazife yapmalarına imkân tasavvur edilebilir mi? Böyle yerlerde bizim fırka âzâsına ferâgat tavsiye ettiğimi zannetmeyesiniz. Aslâ! Vâkıa ben hiç şüphe yok tamâmile zaaf tari olduğunu ifâde etmiyorum. Belki bu noktada üzerinde fazla musır olmayacağım. Aslâ. Ferâgat tavsiye etmeyeceğim. Ancak mevzuu bahis olan iş şudur: Fırka âzâsından birisi belediye reisi olmuştur. Yine fırkaya intisâbı ile berâber pekâlâ belediye reisliğine muhassas parayı alır ve fakat belediye reisinin behemehâl fırka idâre heyetinde mevki almasına sebep nedir? (gürültüler) (...) Fırkanın teşkilâtı içinde herhangi bir yerde belediye reisinin fırka reisinin yerine ikinci bir uzvun ikâmesi imkânsızlığına düşen arkadaşların noktai nazarına aslâ iştirâk etmiyorum. (...) Gittiğim yerlerde belediye reisliğini uhdesinde muhafaza eden fırka arkadaşları gördüm. Bunlar behemehâl fırka idâre heyetlerine girmek için benim üzerimde ibram ve ısrarda bulunmuşlardır. Halbuki oraya ikâme edilecek birçok arkadaşlar vardı.. (...) O zaman bütün bu teşkilâtın hakikaten kuvvet menbaı olması lâzım gelen kemiyetinden şüphe etmek iktızâ eder ve hükûmetin elbette hayâtî bir kuvvet ve nüfûzu olduğu mâlûm olan bir şeydir. (...) Biz vazifeleri taksim ve tevzi husûsunda fırkanın yüksek salâhiyetlere böyle bir açık kapı bırakmayacak olursak, benim müşahadelerime nazaran fırkaya yeni âzâ ilâve etmekte fevkâlâde müşkülâta uğrarız. (...) İçlerinden bir tânesine bu vazifelerin hepsini verdiğimiz zaman, acaba ayrılık ve birbirlerinden farklı bir vaziyet hâsıl olmaz mı?" Us, konuşmasının bir yerinde, CHF'nin gençleştirilmesi gerektiğinden ve amaçlarının da bu olduğundan söz ederken, "Nereye gittikse, fırka başında 25 senelik İttihadü Terakki [İttihat ve Terakki Cemiyeti] anâsırını gördük; (...) 25 senedir bir fikir olarak bir yeni arkadaş peydâ edememişsek, yazık bize... Bir ikinci adam yoktur, fırkamız muhayyel olacak, çürüyecek, zaafa düşecek diyoruz. Hayır efendiler, hayır, kat'iyyen hayır. Bir çöküntü sesi yoktur. Asıl çöküntü sesini, siz beş, altı ay evvel [SCF'nin feshinden hemen sonra] kulaklarınızla duymuşsunuzdur. O, bir hayal değil, bir hakikattir. (...) Fırka arkadaşlarınıza karşı o kadar samimî olarak yardım etmek fikrindedir ki, bu nizamnâmeye bunu tâkip eden bir madde koymak sûretile tesânüt fikrini en kuvvetli en son haddine çıkarmış bulunuyoruz." Kongreden önce CHF Kâtibi Umûmîsi olan Kütahya milletvekili Recep Peker, bir uzlaşma formülü önerecek ve "Fırka işlerile alâkadar olacak kimselerin fırka teşkilât ve vazifesinden gayri para getiren bir vazifeyi kabûle muhtaç oldukları bence muhakkaktır" diyecektir. Peker, "Gerçi nazari olarak bu işlerle alâkadar kimselere para getiren hiçbir vazife verilmemelidir demek doğrudur. Ama amelî vaziyet ve ihtiyaç bunun aksinedir." diyordu. Bu arada Peker, söz konusu hükmün sunulan ilk taslağında, CHF "teşkilâtında çalışan arkadaşlar, belediye âzâ ve reisliği, meclisi umûmî ve encümen âzâlığı vesâire gibi az çok para getiren vazifeleden yalnız bir tekini üzerlerinde" toplayabilirler şeklinde bir formülasyona yer verdiklerini, fakat encümende bu hükmün değiştirildiğini açıklayacaktır. Oysa Peker, yeni önerilen hükmün sakıncasını dile getiriyordu: "Az veyâ çok para getiren bir tek vazifeyi de tecviz etmezsek, asıl dedikleri mahzur o vakit hâsıl olur. Bu yüzden dâimâ kendi irâdile geçinen mahdut arkadaşları teşkilâtımızın faal kısmı

başında ipkâya mecbur oluruz. Memleketimizin hâli malûmunuzdur. Gönül arzuları ile her fedâkârlığı yaparak fırkada çalışmak isteyen olsa bile, parasız yaşamak mümkün olamayacağından, biz bir tek vazifenin de yolunu kapadığımız takdirde, güzide hizmetlerinden istifâde edilecek unsurları kaybederiz. (...) Memleketimizin hâline en uygun olan arz ettiğim gibi bir tek vazifeyi tecviz etmeli ve paralı olsun, fahrî olsun, iki vazifeyi kat'iyyen red etmeliyiz." Peker'in yeni önerisi şöyle formüle edilmişti: "Fırka teşkilâtında çalışanlar, uhdesindeki fırka vazifelerile berâber, Vilâyet Umûmî Mclisi, Belediye Meclisi ve encümenleri ve Ticâret Odaları gibi kazanç getiren vazifelerden birden fazlası toplanmış, hattâ bu vazifelerden biri üzerinde bulunanlar, Hilâli Ahmer [Kızılay] ve Himâyei Etfâl [Çocuk Esirgeme Kurumu] gibi diğer fahrî bir vazife dahi almazlar" Bu formülasyon, CHF teşkilâtında görevli olan partililerin hiçbir şekilde paralı iş alamayacaklarına ilişkin tasarı hükmünü hayli yumuşatıyordu. Peker'in kongrede artık üzerinde hiçbir tartışma yapılmaksızın kabûl edilen önerisinde ise, hiç olmazsa tek bir işe olsun izin veriliyordu. **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları,** Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 271-279. CHF kongresinde, nizamnâmenin en çok tartışılan hükmünün, parti yönetici ve üyelerinin diğer akçalı kamu görevlerine âid olduğunu görmek bir bakıma şaşırtıcı sayılmamalıdır: Anlaşılan parti teşkilâtı ve parti tabanı, kendilerini en çok bu hükmün yakından ilgilendirdiğini düşünmüş olmalıdırlar! Parti yönetiminin de parti tabanının bu konuda gösterdiği hassâsiyeti derhâl dikkate aldığını gözlemek, CHF'nin taşra teşkilâtının hangi şartlarda çalıştığını göstermesi bakımından da anlamlı ve önemli sayılmalıdır.

Üzerlerinde birden fazla görev bulunan CHF yöneticilerinin durumu eleştirilere neden oluyordu. SCF'nin feshinden sonra, CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker, 7 Haziran 1931 târihinde, CHF Vilâyet İdâre Heyeti Başkanlıkları'na ilettiği bir tâmimde bu konunun üzerinde önemle duracaktır:

> "[CHF'nin 1931 târihinde yapılan kurultayında kabûl edilen] yeni nizamnâme[si]nin 126. maddesinde aynen, 'Fırka teşkilâtında çalışanlar, uhdesindeki fırka vazifelerile berâber, Vilâyet Umûmî Meclisi, Belediye Meclisi ve encümenleri ve Ticâret Odaları gibi kazanç getiren vazifelerden birden fazlası toplanmış, hattâ bu vazifelerden biri üzerinde bulunanlar, Hilâli Ahmer [Kızılay] ve Himâyei Etfâl [Çocuk Esirgeme Kurumu] gibi diğer fahrî bir vazife dahi almazlar' denilmektedir.
>
> İşbu maddenin vâz'ından maksat, idâre heyetlerine seçilen arkadaşlarımızın birkaç vazife almalarının efkârı umûmîyede hoş bir nazarla görülmemesi ve hiç yoktan umûmî infiâl ve haset mevzuu teşkil etmesidir. Filvâki yeni nizamnâmemizin muvakkat hükümlerinde, yeni kongreye kadar şimdiki vaziyetin idâmesi derpiş edilmişse de, yeni kongreler ancak iki sene sonra yapılabileceğinden ve o zamâna kadar da bu fenâ havanın bâki kalması da tecviz edilmediğinden, işbu 126. maddenin derhâl tatbikine Umûmî İdâre Heyeti'nce karar verilmiştir.
>
> Binâenaleyh maddenin bu sarahati karşısında, heyeti idârelere seçilmiş olan arkadaşlarımızın vaziyetlerini tesbit etmeleri ve tahassül edecek neticeye göre tasdik muamelesinin Umûmî İdâre Heyeti'nce tetkik olunması, muamelenin basitliği ve selâmeti nâmına Umûmî İdâre Heyeti'nce münâsip görülmüştür.
>
> Ancak, şu veyâ bu vazifeyi tercih sûretile arkadaşlarımızın idâre heyetlerinden birdenbire çekilmesi, muhitte yanlış telâkkilere yol açabileceği nazarı dikkate alındığından, evvel emirde idâre heyetlerinde bulunan arkadaşlarımızdan üzerlerinde yeni 126. maddeye muhalif olarak fazla vazifesi bulunanların hangi vazifeleri tercih edeceklerinin ve çekileceklerin yerine yedeklerden kimlerin geçeceklerinin tesbiti ile, vilâyet reislerimiz tarafından Kâtibi Umûmîliğe iş'ârı dahi muvafık görülmüştür. Binâenaleyh işbu iş'âra nazaran, başka vazifeleri tercih sebebi ile kimlerin çıkacağı ve kimlerin gireceğinin ve netice olarak idâre heyetlerinin alacağı son şeklin ve kaza heyeti reislerinin kimler olduğunun, tasdik muamelesi tekemmül ettirilmek üzere nihâyet Haziran gâyesine kadar bildirilmesini ricâ ederim.'" **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı,** (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mah-

remdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 8-9.

Bu tâmim, bize, CHF yönetiminde yer alıp, birkaç farklı görevi uhdesinde birleştiren çok sayıda kişi olduğunu açıkça göstermektedir. Yeni nizamnâme ile bunun önünün alınmasına çalışılmıştı.

CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker, 6 Eylül 1931 târihinde, CHF Vilâyet İdâre Heyeti Başkanlıkları'na ilettiği bir başka tâmimde de, yine aynı konuya değiniyordu:

"Bâzı Vilâyet İdâre Heyeti Reislerimiz bize şu suâli vâz ediyorlar: Nizamnâmemizin 126. maddesinde, fırka teşkilâtında çalışanların, fırka vazifelerile berâber, Umûmî Meclis, Belediye Meclisi, encümen âzâlığı gibi kazanç getiren vazifelerden, hattâ Himâyei Etfâl [Çocuk Esirgeme Kurumu], Hilâli Ahmer [Kızılay] gibi fahrî dahi olsa, birden fazlası toplanamayacağı yazılıdır. Buna mukâbil, teşkilâtın heyeti idâreler gibi faal kısmında bulunmayan fırka mensupları hakkında nizamnâmede böyle bir memnûiyet yoktur. İdâre heyetlerinde bulunanlardan gayri, fırka mensupları uhdesinde de bu nevilerden birkaç vazifenin bulunmasına cevaz var mıdır?

Bu meseleyi Umûmî İdâre Heyeti'nde müzâkere etik. Nizamnâmemizin baştan aşağı bütün rûhu, Cumhuriyet Halk Fırkası'na kayıtlı olan vatandaşlar hakkında hiçbir memnûiyetin mevcut olmadığını gösterir. Şu hâle göre, idâre heyeti âzâsı, mebus, vekil vesârie gibi faal vazifede bulunmayan fırka âzâsı vatandaş, bütün diğer vatandaşlar gibi, kânunun men etmediği her hareket ve vaziyette bulunmakta, zamnâmemiz mûcibince tamâmen serbesttir.

Ancak, bir yerde aynı kıymette birkaç fırka mensubu arkadaş mevcut ve hattâ bunlardan bir kısmı, bir taraftan liyâkatli, diğer taraftan muhtaç vaziyette iken, husûsî becerik[li]lik, girginlik ve göze görünürlük gibi vasıfları olan diğer fırka arkadaşlarımızın müteaddit kârlı ve kazançlı işleri tutmaları da doğru değildir.

Bu prensibi, bir nizamnâme memnûiyeti hâlinde değil, fakat yine nizamnâmemizin 128. maddesindeki esas dâhilinde, fırka arkadaşlarına ehliyet ve liyâkatlerine göre iş bulmak zarûretine istinâd ederek ve nizamnâmemizin esas maddelerinde yazılı fırka arkadaşlarına âid sevgi ve samimîyet icaplarından ilhâm alarak, heryerin husûsîyetine ve heryerdeki arkadaşların miktar ve liyâkatlerine göre tanzim ve tevzi etmek, idare heyetlerimizin esaslı dikkat noktalarını teşkil etmelidir.

İntihaplarda, tavsiyelerde bu ruh ile hareket etmek itiyâdını sâbit bir zihniyet hâline getirmek lüzûmunu, Umûmî İdâre Heyeti karârile bütün teşkilâtımıza tebliğ ve tavsiye ederim." **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı**, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 23-24.

Bu tâmim, bize yasağın gevşediğini göstermektedir. Anlaşılan, CHF Umûmî İdâre Heyeti ile Kâtibi Umûmîliği, özel koşulların dikkate alınmasını isterken, nizamnâmede öngörülen hükmün de, mutlak bir yasak olarak kabûl edilmemesini istiyordu. CHF, üyelerine sâhip çıkmanın gereğini de yerine getirmek zorundaydı-ya da zorunda kalmıştı.

Bu konunun önemli bir mesele olduğu, konuyla ilgili tâmimlerin ardı ardınca gelmesinden de belli olmaktadır. CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker, 17 Mart 1932 târihli tâmiminde, CHF İdâre Heyeti Başkanlıkları'na şöyle seslenmek ihtiyâcını hissedecektir:

"Fırka idâre heyetlerinde çalışan arkadaşlarımızın, fırka vazifesinden maada, üzerlerinde kazançlı veyâ fahrî birden fazla vazife bulunmayacağına dâir nizamnâmemizin 126. maddesi ahkâmının izahı hakkında, teşkilâtımızdan vâki suâller üzerine, keyfiyeti tetkik eden Umûmî İdâre Heyeti, âtideki karârı teşkilâtımıza tâmimini kararlaştırdı:

126. madde mûcibince uhdelerinde fahrî veyâ kazanç getiren bir vazife bulunan zevat, şahsen herhangi bir sûrette sermâyesine iştirâki olduğu husûsî şirketlerin ve ticâret

Atatürk, kısa bir süre sonra çıktığı yurt gezisi sırasında, 18 Şubat 1931 târihinde, Konya'dan Başbakan İsmet İnönü'ye, Adana ile ilgili olarak şu gözlemlerini aktarmak ihtiyâcını hissedecektir:

> "Adana şehrinde 20.000 ve merkez kazâsında 35.000 Nusayri vardır. Mersin'den Şarka doğru bütün sâhil Nusayri köylerile kapalıdır. Burada hiç Türk yoktur. Nusayri olan Lâzikiye Hükûmeti ile bu sâhilimiz arasında dâimâ kaçakçılık ve hükûmete hulûlü mümkün olmayan temas ve münâsebetler cereyân etmektedir. Vâliler bu vaziyete karşı çâresizlik ve vâsıtasızlık ifâde etmektedirler. Jandarmaları[n] kâfi olmadığını söylüyorlar. Belki bu kısım için sâhilden motorlarla çâre düşünülebilir. Cenup mıntıkasındaki Nusayri kefâseti, burada idârî, harsî ve sistematik mesâîyi ve belki de fevkâlâde tedbir düşünülmesini müstelzimdir.

---

müesseselerinin meclisi idârelerinde bulunabilir ve intihâbı kendi heyeti umûmîyelerine âid olan bu şirketlerde ve müesseselerde murâkıp olabilirler. Bu vaziyet, tıpkı fırka idâre heyeti âzâsı olan bir zâtın şahsî kazancını temin edecek bir mağaza, çiftlik ve herhangi bir iş sâhibi olması gibidir ve bu sebeple, bu vaziyetin 126. maddeye nazaran bir ikinci vazife telâkki edilmeyeceği tabiîdir.

Amme hizmetlerini gören imtiyazlı şirketler ile sermâyesinin % 50'sinden fazlası devlete, husûsî idâre ve belediyelere âid şirketlerde âzâlık ve murâkıplık vazifesi, 126. maddede yazılı esaslara uyduğundan, bunlar mükerrer vazife sayılır ve bu vazifeler, bir idâre heyeti âzâmızın, meselâ Meclisi Umûmî, Belediye Reisi [Meclisi] âzalığı vesâire gibi diğer bir işi olması hâlinde, üçüncü bir vazife olarak aynı zevatta toplanamaz.

Halkevleri, ayrı bir şahsîyeti hükmiye olmadığından, idâre heyetleri ve şûbe komiteleri âzâlıkları, mükerrer vazife sayılmaz. Bu âzâlıklarda (b) fıkrasında yazıldığı gibi, üçüncü bir vazife olarak bir zat uhdesinde toplanabilir." **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı**, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 33.

Bu tâmim de yasağı gevşetmektedir. Öncelikle, artık bir üçüncü görevden söz edilmesi ve bunun yasaklanmaya çalışılması, ikinci bir görevin kabûl edildiğini ve onaylandığını göstermektedir. Halkevleri ile parti arasında yönetimde kurulan parallellik de dikkat çekicidir. CHF yönetimi ile Halkevleri yönetimi aynı kişi(ler)de birleşebilirdi. Burada bir üçüncü görevden söz edilmesi, iki görevin aynı kişide birleşmesinin önünün açıldığını göstermektedir.

Anlaşılan, taşrada bu yasağı uygulamak çok zordu. CHF yöneticileri, anlaşılan, kazanç getirici diğer görevlerinden (iş mi demek gerekirdi?) ayrılmakta ayak diremekteydiler ve CHF merkezi de, kendisini bu dirence uygun bir şekilde yeniden adapte etmek ihtiyâcını hissetmişti.

Nitekim, CHF Umûmî Kâtibi Kütahya milletvekili Recep Peker, 28 Haziran 1932 târihinde, CHF İdâre Heyeti Başkanlıkları'na ilettiği bir başka tâmimde de, bir kez daha "üçüncü bir vazife"den söz ediyor ve spor teşkilâtları ile avcılar kulübü yönetimlerinin, ilgili nizamnâmenin 126. maddesinin dışında görüldüğünü belirtiyordu. Fakat Sanâyi Birliği İdâre Heyeti başkan ya da üyeliği, yasak konusuna giriyordu. **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı**, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 35.

Abdülkadir Kemâlî [Öğütçü],[189] Kubilay hâdisesinden evvel sakal bırakmış.. O sırada bâzı mıntıkalardaki dervişlerin sakal bırakmalarile bunun arasında bir münâsebet olmak gerektir. Yine o sıralarda Adana'dan İzmir ve Manisa havâlisine iki sakallı adam gönderilmiş.. Dâhiliye [Vekâleti]'nce bu mesele İzmir'e bildirilmiş.. Bilâhare bu nokta üzerinde ne muamele cereyân ettiği bilinmiyor. Kemâlî Beyin kayınbirâderi olup, bugün Adana'da bulunan Ahâli Fırkası'nın İdâre Heyeti âzâsından Bekir Sıtkı Bey, eniştesi ve diğer idâre âzâsının firârından sonra, Adana Vâlisi'ne resen mürâcaat etmiş ve [Abdülkadir] Kemâlî [Öğütçü] Beyin firârından bir ay kadar evvel, kendisini fırkadan [Ahâli Fırkası'ndan] çıkardığını, natık olarak kendisine yazdığı bir tezkereyi göstermiş.. Bu kâğıdın hemen firardan evvel ve Sıtkı Beyin vaziyetini kurtarmak için verilmiş olması ve binaenaleyh firar işinin vûkûndan evvel Sıtkı Beyce mâlûm olması kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu işlerin Divânı Harbe yeni bir tetkik mevzuu olduğu kabûl edilebilir.

Adana muallimlerinden birinde Kürtçe ve Kürt istiklâli hakkında bir şiir bulunmuş.. Muallim Kürttür. Mahkemede beraat kazanmış.. Yeniden vazifeye başlayacakmış.. Bu vaziyet dikkate şâyândır. Şark vilâyetlerinde aynı mâhiyette şarkıları ihtivâ eden ve Musul'dan gelen gramofon plâklarının heryerde çalındığı söyleniyor.

Adana'da Nusayrilerden mühim bir kısmı 10.000 kadar Kürt, birçok Giritli, bilhassa ticâret sâhibi dönmeler, Serbes[t Cumhuriyet] Fırka'yı [Fırkası'nı] iltizam etmişler. Vâli [Mehmet Vehbi Demirel][190] iyidir. Adliye'nin mahkeme kısmı nispeten iyi çalışmış.. Yalnız Müddei Umûmî Muavini açıktan Serbes[t Cumhuriyet] Fırka[sı] ile çalışmış.. Bu sebeple Afyon'a nakledilmiş.. Eğer böyle bir menfî hareket vâki ise, nakil kâfi görülmemelidir ef[endim]."[191]

Bu metinde de bizzat Atatürk, Nusayri azınlıklardan söz etmektedir. "Hiç Türk yoktur" saptaması, etnik köken meselesine yeniden değinmeyi gerektirmektedir. Orhan Kemâl'in babası Abdülkadir Öğütçü için yazılanlar da, şüpheli şahıs kategorisini açı-

189 Orhan Kemâl'in babası Abdülkadir Kemâlî Öğütçü, bu sırada Ahâli Fırkası'nın kurucusuydu. Anıları çok kısa bir süre önce yayınlanmışsa da, bu dönemi kapsamamaktadır. Bkz. Tunçay, **age**, s. 285-286 ve Tunaya, **age**, s. 637.

190 Baltaoğlu, **age**, bs. 163 ve 322.

191 **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Ayrıca bkz. **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931)**, s. 128-129. CHF Adana milletvekili Zâmir Damar Arıkoğlu ile CHF Adana milletvekili Hilmi Uran'ın TBMM'de Adana'daki seçime ilişkin olarak yaptıkları konuşmalara da bkz. **TBMM ZC**, (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

ğa kavuşturmaktadır. Öğütçü ile Menemen olayları arasında bile bir ilişki kurulmaktadır ve bunun Menemen Divânı Harbi'nce araştırılması talep edilmektedir. Adana'da Nusayrilerden sonra da Kürtler için benzer kuşkulara yer verilmiştir. Kürt öğretmen ve Kürtçe ve Kürdistan'ın bağımsızlığı, önemli bir gündem maddesi olarak yansımaktadır. Bu arada bu sanığın beraat etmesi de eleştirilmektedir. Bu türden gelişmelerin önüne geçilmesi, raporda önemle vurgulanan bir hususdur. Nusayriler, Kürtler, Giritli göçmenler ve dönmeler, bölgede muhalefetin esas destekçileri olarak resmedilmişlerdir. SCF'ye eğilimli kamu görevlilerinin de mutlaka tasfiye edilmesi istenmektedir.

Atatürk'ün seyahati sırasında hazırlanan raporda da aynı duruma işâret edilmektedir:

> "Mersin ve Adana vilâyetlerinde vazifedar memurlar nazarı dikkatimizi celb ettiler. Bu iki vilâyetin bütün sâhil mıntıkası baştan başa Nusayri köyleri ile doludur. Bu mıntıkada Türk köyü yoktur. Lazkiye sâhillerile bu mıntıka arasında denizden dâimî geliş gidiş devâm etmektedir. Kaçakçılık muhakkaktır. Bir taraftan da bu kapı Sûriye'nin siyâsî cereyanlarına açıktır. Yüksek memurlar, vâsıtasızlıktan, çâresizlikten, tedbir almak mümkün olmadığını söylediler. Devletçe yalnız sâhilde değil, bu havâlinin bütün Nusayri mıntıkasında hassas olmamız, vaziyeti iyi dinleyip, tetkik etmemiz lüzumludur. Sâhildeki Sûriye ve Lazkiye temaslarına karşı mâni tedbir ve vâsıtalar düşünmeliyiz.
>
> Bir Kürt muallimde Kürdistan['ın] istiklâli hakkında kendi yazdığı bir şiir bulunmuş; diğer taraftan, Adana muallim mekteplerinde Nusayri talebe çoktur. Türkten başka unsurlara mensup olan bu talebe, yarın muallim olarak Türk mekteplerinde tedrisat yapacaktır. Nusayriler, diğer mekteplere de nüfuslarına nisbetle Türklerden fazla rağbet etmekte ve mekteplere gitmek yolunu bulmaktadırlar. Bu müşahade, maarif siyâsetimizin mühim bir noktasının aydınlatılmasını lüzumlu kılıyor. Bir prensibe bağlanmak üzere Maarif Vekâleti'nin şu esasları hazırlaması muvafıktır: (a) Biz aramızda Türk olmayan unsurları harsımızla yenerek temsil mi edeceğiz, yoksa ihmal mi? Bu iki fikre göre, onları okutmak mı muvafık olur, yoksa aksi mi? (b) Türkten gayri unsurlardan muallim kullanmak doğru mu? Bunlardan yeni muallim yetiştirmeli miyiz? Bu doğru değilse, mevcutları ve mekteptekileri ne yapacağız? (...)

Millet Mektepleri'ne devam ve rağbet, heryerde gittikçe azalmaktadır. Son siyâsî cereyanların ve eski harf propagandalarının bunda tesiri olmuştur. Vilâyetler, Millet Mektepleri'ne devam mecbûriyetinin müeyyidesi olmadığını ve buna ihtiyaç bulunduğunu söylediler. Bir inkılâp meselesi olarak mütâlaası ve çâre bulunması icâb eder. (...) Her müderris ve muallimin her telkini, mefkûrevî gâyelere hizmet eder olmalıdır. Kitapların cansız nazariyelerile karşı karşıya gelen genç dimağlar, öğrendiklerile memleketin hakikî vaziyet ve menfaatleri arasında irtibat yapamıyorlar. Müelliflerin ve nazariyecilerin bir taraflı dinleyicisi vaziyetinde kalan Türkiye'nin çocukları, hayâta çıktıkları zaman, bu irtibatsızlık ve intibaksızlık yüzünden, münakkit, bedbin, millî şuur ve inzibâta riâyetsiz kitleler teşkil ederler. Bu noktanın da bir devlet prensibi, bir fırka vazifesi olarak tesbiti için, Maarif Vekâleti'nin hazırlık yapması muvafık olur."[192]

Bu raporda da benzer saptamalarla karşılaşıyoruz: Nusayriler üzerinde yeniden önemle durulduktan başka, Kürt azınlık meselesine de değinilmektedir. Diğer yandan, "Türklerden başka unsurlara mensup" olanların nasıl bir eğitim görecekleri, ya da eğitim görüp görmeyecekleri de tartışılan bir hususdur. "Türkten gayri unsurlardan" öğretmen olup olamayacağı da sorulmaya değer bir soru olarak ortadadır. Ayrıca, eğitimin neye hizmet etmesi gerektiği de vurgulanmaktadır.[193]

---

192 **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931)**, s. 87-89.
Ahmet Hamdi Başar da, anılarında, aynı konuya birkaç satırla da olsa değinmektedir: "Seyahatin İzmir'den itibâren başlayan safhasında ve bilhassa Mersin ve Adana'da milliyetçilik ve Türkçülük bahisleri hayli konuşuldu. (...) Görünen ve anlaşılan bir şey varsa da, o da Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] inkılâbımız umdelerinden biri olan milliyetçilik vasfını, Türkçülük temeliyle kuvvetlendirmek istediği idi. (...) Milleti bu yolda bir imâna bağlamak, dinin boş bıraktığı sahayı, milliyet duygusuyla doldurmak istiyor. Mersin ve Adana'da Arap, Nasturi, Suryâni ekalliyetler var. Bunlar, Türkçe bile konuşmazlar. Muhitte bunlara karşı düşmanlık gösteriliyor. İşin ve servetin, nisbet edilirse, çoğu bunlarda imiş... (...) Rumlarla yapılan mübâdele şeklinde, bu civarda yaşayan gayri Türk az[ın]lıklarla, Sûriye'deki Türkleri mübâdele fikri bile ortaya atılıyor. Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] [Atatürk], içimizde bugün az[ın]lık gibi gözüken ve kendilerini Arap, Süryâni vesâire tanıyanların, birtakım hâdiseler neticesi olarak, Türklüklerini unutmuş insanlar olabileceğini söylüyor. Görülüyor ki, Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] Türkçülüğü, daraltıcı ve parçalayıcı değil, genişletici ve toplayıcı bir Türklük..." Başar, **age**, s. 113-114. Başar, yukarıdaki notların hangi ortamda kaleme alınmış olduklarını bize açıklarken, birinci el tanıklığına karşın, Atatürk'ün konuya ilişkin görüşlerini doğru bir şekilde yansıtmamaktadır!

193 CHF Mersin milletvekili İsmâil Hakkı Ramazanoğlu ile CHF Cebelibereket milletvekili Abdüllâtif Nâci Eldeniz'in CHF Adana teşkilâtı ile SCF'nin Adana'daki faaliyetlerine ilişkin raporuna ileride değineceğim.

CHF (7. Mıntıka) Adana, Silifke, Mersin, Osmâniye, Maraş ve [Gâzi]antep Fırka Müfettişi Hilmi Uran'ın Belediye Seçimlerine İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu (26 Ekim 1930)

Aşağıdaki rapor, Hilmi Uran'ın anılarından alınmıştır:

"Çetin bir imtihandan memnun çıkmayan bir adamın, herşey bittikten sonra beceriksizliğine sebep uydurmaya çalışması mevkiine düşmekten ihtiraz, şu sırada ilk hissî gâlibimdir.

Fırkama [CHF'ye] en samimî hizmetim, belediye intihâbında edindiğim kanaatleri olduğu gibi arz etmek olacaktır.

Dikkat edilmişse görülecek olacağı veçhile, hemen heryerde intihap daha başlar başlamaz, Serbest Cumhuriyet Fırkası nam ve hesâbına, intihâba müdahale edildiği, intihâba fesat karıştırıldığı hakkında şikâyetler yapılmış, telgraflar çekilmiştir. Bunlar, daha ziyâde, kendi teşkilâtlarına siper hazırlamaktan ve karşısındakine tecâvüz ederken, 'ne vuruyorsun' diye bağırmak sûretiyle, mazlûm rolü yapmaktan başka bir şey değildi. Hükûmet, heryerde ancak erbâbı haysiyetin serbestçe sandığa gidebilmesini temin tedbirini almıştır ki, buna da ihtiyaç kat'i idi.

Çünkü, basit bir tetkik ile de anlaşılacağı veçhile, intihapta karşı tarafın hemen heryerde tâbiyesi, memleketin en bıçkın serserilerini pişdar yaparak, haysiyet erbâbı için sandığa sokulmak kâbil olmayacak bir vaziyet ihdâs etmek ve hele [Cumhuriyet] Halk Partisi'ne rey vermek istemeyi, en büyük bir cürüm telâkki ederek, o gibilere bu ağızlardan alenen tahkir, tezyif ve tehdit yağdırmak olmuştur.

Yine bu sebebe mebnidir ki, heryerde ilk günler zarfında [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın aldığı reyler, kimse giremediği ve belâya çatmaktansa gitmemeyi tercih ettiği cihetle, nisbet edilemeyecek derecede az olmuş ve o günler içinde [Cumhuriyet] Halk Fırkası taraftarlığı, âdetâ ifşâsına cesâret edilemez bir günâh mâhiyetini almıştı. O kadar ağır ithamlar, o kadar bimuhâbâ savruluyordu ki, [Cumhuriyet] Halk Fırkası mensupları, bütün bu ithamların sıkletini omuzlarında taşıyan ve bundan utanan adamlar oluvermişti.

Bence bunun illetini teşkilât başındaki heyeti müdirilerin şu veyâ bu şekildeki zaafından ziyâde, uzun müddet tek fırka hâlinde ve muarızsız yaşamanın ruhlara verdiği umûmî uyuşuklukta aramak doğru olur.

Nitekim muhalefet çığırtkanlarının taşkınlığı da, yine tenkitsiz geçen uzun bir sükûnet devresinden birdenbire artık herşeyin yapılacağı, herşeyin söylenebileceği bir havaya girilmiş olduğu zan ve kanaatinin çılgınlığı idi. Binnefis 'serbest' kelimesinin oynadığı rolün çok büyük olduğuna da şurada işâret etmek isterim.

Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşkilât yapmaya yetişemediği Maraş, [Gâzi]antep, Osmâniye ve kazâları gibi yerlerden, senelerden beri kulaklarımızın alıştığı aynı nağmeyi yine aynı edâ ile dinlemiştim. Buralarda namzetlerimiz, her zaman olduğu gibi, müttefikan intihap edilmişti ve ora fırka [CHF] heyetleri, başka taraflardaki didinmeleri gazetelerde okudukları için, muvaffakiyetlerini bildirirlerken, hattâ biraz da mağrurdular. Fakat Adana, Tarsus, Mersin gibi Serbestçilerin [SCF'nin] siyâsî ve ahlâkî her türlü kayıt ve şarttan silkinerek çalıştıkları yerlerde, fırka [CHF'li] arkadaşlarımın devam eden intihap müddetince elemlerini dâimâ gözlerinde ızdırabla okudum. Muhalefet cereyânını yakından tâkip etmiş bir adam haysiyetiyle, bendeniz bunun böyle olduğu kadar, böyle olması tabiî olduğunu kabûl ve iddiâ ediyorum.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı halkın geniş mikyasta tecelli eden temâyülü, gayri kâbili inkârdır. Bunun aslî ve fer'î birçok sebepleri başında ve herşeyden evvel, ben yeni fırkanın [SCF'nin] çıkışında samimîyet olmamasını görürüm. İşin başından sonuna kadar biz halka, Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] gene [Cumhuriyet] Halk Fırkası Reisi olduğu hakikatini ve Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] [Atatürk] ile İsmet [İnönü] Paşa'nın böyle muhalif bir fırkanın [SCF'nin] çıkışını hüsnü telâkki etmişlerse de, kendi fırkalarına [CHF'ye] sâdık ve fırkayı [CHF'yi] muhafazada musirr oldukları husûsunu anlatabilmek kâbil olmamıştır. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın üzerlerinde geniş mikyasta işlediği halk zümresi değil, bizzat münevverler bile, böyle istekli bir muhalefetin –para ile belâ satın alma kâbilinden– nasıl olup da çıkabileceğini bir türlü kavrayamamışlardır.

Kütle kütle Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na rey vermeye koşan halkın düşüncesi ve kanaati dâimâ şu olmuştur: İçinde yaşadığı ızdırâbı Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] [Atatürk] görmüş, buna yeni bir fırka [SCF] elinde çâre vermeyi arzu etmiş, kendisi de bu fırkanın [SCF'nin] başına geçmiş, artık hayat ucuzlayacakmış, vergiler hafifleyecekmiş, mahsûl para edecekmiş, yeni doğmaya başlayan bir saadet güneşinin tuluu arifesinde bulunuluyormuş... Rey vermeye gidilmezse, Gâzi [Mustafa Kemâl Pa-

şa'nın] [Atatürk'ün] bu yeni nimeti tepilmiş olacakmış... Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] kendilerinden yüz çevirdiği Halkçılara [CHF'ye] kulak asmakta mânâ yokmuş, artık herşey serbest olacakmış...

Biz bu kanaati, itirâf ederim ki, sarsamadık ve sarsamazdık da.. Çünkü, zevâhir, hep buna inanmayı icâb ettiriyordu. Hayattan ızdırâb çoktu. Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] alâka göstermesi pek tabiî idi. 'Yeni bir fırka [SCF] ile işe giriştiği propagandası da halka mülâyim geliyordu. 'İşte, diyorlardı, hemşiresini bile şimdiden yeni fırkaya [SCF'ye] yazdırmış... Mâdem ki, daha iyi bir hayat vaad ediliyor; zâten sıkıntı içindeyiz de, öteye geçelim..'

Sâniyen, biz halkın bu kanaatini sarsacak kadar vakit de bulamamıştık. Serbestçilerin [SCF'nin] mücâdelesi âdetâ bir baskın şeklinde olmuştu. İntihapta bizi uğraştıran sebeplerin başlıcalarından biri de, bu vaziyetti.

Fethi [Okyar] Beyefendi'nin akalliyet [ekalliyet] fırkası hâlinde Mecliste tenkit rolünü yapacağı söyleniyor; mâkûl ve mantıkî fikir mücâdeleleri için, memlekette yeni bir saha açılacağı bekleniyordu. Böyle bir rol ile siyâsete atılan bir devlet recülünden beklenen şey, teşkilâtını çok kıskanarak, adım adım yapacağı, münevver zümreden bir kısmını kendi tarafına imâle ederek, fikirlerine taraftar bulmaya çalışacağı keyfiyeti idi. Halbuki fiiliyat büsbütün başka olmuştur. Fethi [Okyar] Bey, öyle zannederim ki, İzmir seyahatinden biraz ümide ve fazla miktarda iğbirâra kapılarak, taahhüt ettiği role sadâkat göstermekten derakap çıkmış ve çabuk zengin olmak hevesine, hırsına kapılmış bir adam hâleti rûhiyesine benzer bir ruh hâletine düşmüştür. Fethi [Okyar] Bey, iştirâk ettiği belediye intihaplarını mutlaka ve her ne pahasına olursa olsun kazanmak istemiş ve kendisine izâfe edilen teşkilât o sûrette çalışmıştır.

Bu itibarla, günün mâlî muzayakasından olan halk kütlesi, idrakleri seviyesine göre, birçok hayâlî vaadlere ve bilhassa serbest kelimesinin câzibeli mânâsı muavenetiyle aldatılmış ve herçeşit gayri memnunlar, halkı, hükûmet ve fırka [CHF] aleyhine inanılmaz bir gayz ve ısrarla, gece gündüz ve kapı kapı dolaşmak sûretiyle zehirlemiştir. Bu gayri memnunlar arasında, seciyesizliği dolayısıyla şimdiye kadar ihmâl edilmiş olanlar, ahlâksızlığı dolayısıyla memuriyetten çıkarılanlar, bugünü bekliyorlarmışcasına müstehzî gülen dönekler, 'Ağrı['nın] hesâbını soracağız' diyen Kürtler, milliyetleri kabaran Araplar, belediyeden cezâ gören esnaf, polis tazyikinden kurtulmak isteyen irili ufaklı her çeşit serseri, kumar-

baz, esrarkeş ve kaçakçı, hattâ komünizm fikri besleyenler, inkılâplara artık son veeceğini zanneden mutaassıp tabaka, kaabiliyetlerine ve iğbirârlarının şiddetine göre yer almış, rol almış, vazife almış bulunuyordu.

Bu kadar gayri mütecânis, bu kadar ayrı his ve kanaatte ve bu kadar ayrı emeller peşinde koşan zümreler, ancak karşılarındaki kuvveti yıkmak için birleşebilirler. Bu halita içinde belediyeyi yıkmak isteyen, İsmet [İnönü] Paşa'yı yıkmak isteyen, muzayaka günlerini yıkmak isteyen olduğu kadar, daha şümûllü bir şekilde hükûmet kuvvet ve kudretini yıkmak isteyen, hattâ inkılâbımızı yıkmak isteyen kimseler vardı. Daha Laik olacağım, daha Cumhuriyetçi olacağım diye ortaya çıkan Fehi [Okyar] Beyin kimlerle ve nasıl Laiklikte ve Cumhuriyetçilikte daha sola gitmekte olduğuna intihap günlerinde acı acı güldüğüm olmuştur.

Hakikî bir ızdırâba samimen istinâd eden feryatlar yok olmamakla berâber, manzara, bu ızdırâbı silâh olarak eline alıp, ayaklanmış kara kuvvet manzarası idi. Biz bunu Fethi [Okyar] Bey bayrağı altında bütün gayzı ile birleştiğini ve üzerimize savlet ettiğini gördük. Heryerde hükûmet elinde bunu böylece tesbit etmiş vak'alar ve deliller olacaktır.

Vâkıa uzun bir sükûnet devresinin uyuşukluğuna kendimizi kaptırmamış değildik. Hükumet, fırkamız [CHF] hükûmeti olduğu için, teşkilâtımızdan fazla enerji yerine, hükûmetle mütenâsit yürümeyi, halkın ihtiyaç ve şikâyetlerini kongrelerimizde tesbit ve hükûmete arz ettikten sonra, artık bir şeye muttali olmamayı istemekte, teşekküllere namzet gösterirken, fırka [CHF] hissi ile mütehassıs olmaksızın, işi münhasıran teknik noktasından düşünerek, her teşekküle eski devrin kodamanları yerine, o iş için daha ehil, daha münevver kimseleri getirmekte, bilhassa fırkaya [CHF'ye] adam almakta çok kıskanç davranarak, ahlâk ve seciyesine itimat etmediğimiz kimselere yüz vermemekte idik. Bu itibarla, büyük bir muğberler çemberi içinde olduğumuzun farkında idik. Farkına varamadığımız cihet, bütün bu gayri memnunlarımızın –kendisine kardeş mi diyelim, muarız mı diyelim şeklinde günlerce mülâyim bir isim bulmak ve aramak gayretine düştüğümüz– Fethi [Okyar] Bey fırkasında [SCF'de] birleşerek, bizi yıkmak için herşeyi mübah görecek kadar muhalefeti suistimâl edecekleri keyfiyeti olmuştur. Çektiğimiz, samimîyetimizin belâsıdır.

Belediye intihâbından bizimle karşı karşıya mücâdele eden kuvvet, hiçbir vakit iddiâ edilemez ki, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programına sadâkatle yürüyen ve o program dâiresinde iş gören kimselerdir. Bilâkis, bunlar, güyâ gizli bir cemiyetin anarşiye, irticâa, komünizme yol veren

vaadlerini saçıyorlar. Fakat bunu kânunun müsaadesiyle teşekkül etmiş bulunan Serbest Cumhuriyet Fırkası etiketine sığınarak yapıyorlardı. Vâkıa Fethi [Okyar] Bey, mâlûm mâhiyetteki gazeteleri kendisine mâl etmemekte olduğu gibi, kendi fırkası [SCF] için çalışan bu kütleyi de, belki kendisine mâl etmediğini söyleyecektir. Bilmem bu ne kadar bir dürüstî ifâde eder. Çünkü, bunların kendisi değilse bile, kendi müsaadesiyle teşekkül etmiş bulunan heyetler çalıştırmıştır. Kamyon kamyon –kendilerinden cezâ alınacağı korkusu ile– rey vermeye gelen her çeşit hâl ve kıyâfetteki en izbe mahalle kadınlarına, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na rey vermezlerse, cezâ alınacağı doğru olmadığı haber verilince, zavallılar geniş bir nefes alıyorlardı. Bu kadar musirr bir çalışma, menbâını ancak gayz ve kinden alabilir. İtirâf ederim ki, arkadaşlarım bunu yapamadı ve yapamazdı da...

Mesele hiçbir vakit bidâyette zannedildiği gibi, fırka [CHF] teşkilâtımızın kifâyetsizliği dolayısıyla, vaziyeti karşılayamamış olması sebebine binâ edilemez. Bizim tam bir gaflet içinde yaşadığımızı kabûl etsek bile, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülünü bir hafta içerisinde ikmâl ederek, intihâba karışıp, bizi bu kadar işgâl etmesi tılsımına da esaslı sebep aramak icâb eder. Mûtemetlerin şahısları hakkında ötede beride serd edilmiş olan itirazlar vârid dahi olsa, bu büyük muhalefet cereyânını doğurabilmiş olmak kudretinden bu gibi bahaneler çok uzaktır. Bence Serbest Cumuriyet Fırkası bayrağı altında yapılmış olan muhalefete hakikî bir sebep göstermiş olmak için kabûl etmek icâb eder ki, bugünkü vaziyetten gayri memnun birçok zümre ve anâsırdan mürekkep bir halita, emellerinin tatmini yolunda, herşeyden evvel ve ilk iş olarak hükûmeti yıkmak istediğini izhâr etmiş ve bunun için de halkın iktisâdî ve mâlî ıztırâbından, hükûmetin aksak harekâtından insafsızca ve her teşebbüsü mübah görme sûretiyle istifâde etmiştir. Bu meyanda uzun bir sessizlik ve tenkitsizlik havasından birdenbire tam ve kâmil bir serbestiye kavuşulmuş olduğu kanaati de muhalefetin taşkınlıklarını doğurmuş ve hükûmet otoritesi heryerde endişe edilecek derecede sarsılmıştır.

Bundan böyle alınması icâb eden tedbirlere gelince; birincisi hükûmet, diğeri de fırkaya [CHF'ye] âid olmak üzere ikiye ayrılabilir. Hükûmetçe alınacak tedâbir –halkın şikâyetini ve memnûniyetsizliğini izâle noktasından– esas meseleyi teşkil eder:

(1) Halkın hükûmetten belli başlı şikâyeti, kazanç ve müsakkafat vergilerinin tahammül edilemez bir hâle çıkan sıkletidir.

Kazanç vergisinin –herkesin kazancından şu veyâ bu kadarını vergi olarak hükûmete vermesi hakkındaki– nazarî kısmı çok âdil olabilir. Fakat fiiliyat, taşralarda mâliye dâirelerinin her sene için vergi tahakkukâtını, geçen senelere nazaran, daha yüksek göstermek ve merkeze bu sûretle yaranmak yolunda yarışa çıkmış oldukları merkezindedir.

Heryerin ufak tefek husûsîyeleri bertaraf edilecek olursa, bizde umûmîyetle alışveriş hareketi ziraat kanalından hız alarak canlanır. İyi bir mahsûl senesi, heryerde bütün tüccar ve esnafın iş gördükleri, kazanç temin ettikleri senedir. Çiftçinin yüzünün gülmediği senelerde ise, bütün piyasaya durgunluk ârız olur. Senelerden beri, daha ziyâde gayri müsâit şerâiti havâiye dolayısıyla, çiftçi iyi bir mahsûl alamamıştır. Bu hâl kazanç vergisi tahakkukâtına da menfî sûrette müessir olmak icâb ederken, tahakkuk memurlarının gayretleriyle, vergi tahakkukâtı dâimâ eski senelerden daha fazla olarak tahakkuk ettirilmekte ve mükellefinin itirâzından bir semere hâsıl olmadığı gibi, istinaf ve temyiz komisyonları da eşkâil kânûnîyeyi ikmâl edici, faydasız müesseseler manzarası arz etmektedirler. 'Zarârım var' diye ağlayan tüccardan, kazancı varmışcasına, bir sene evvelkinden de ağır olarak kazanç vergisi istenmekte ve vergi tahsili için mükellefinin ötesi berisi satılığa çıkarılarak, herkesin en mübrem eşyâsının tedârikini bile âtiye terk etmiş olduğu böyle sıkıntılı bir zamanda, bu eşyâ yok pahasına, çarşıda pazarda satılmaktadır. Adana ve Osmâniye'de de vergi için mâliyece yedi, sekiz Lira'ya sütlü inekler satılmış ve icrâ masrafını koruyamayacak satış vaziyetleri ihdâs edilmiştir. Bu şekilde vergi tahakkuk ettirilmesi ve bu tarzda tahsilâttır ki, halkın en derin iğbirârını hükûmete çevirmiştir. İntihâbatta biz bu hakikatle hergün ve mükerreren karşılaştık ve bize samimen 'sizin düşmanınız defterdârımızdır' diyenler olmuştur.

Müsakkafat vergisine esas ittihaz edilen kıymetlerin yüksekliği de, mükellefinin bu vergileri tediye edebilmesi imkânını selbetmiş bir hâldedir. Bunu bizzat Adana Defterdarı da itirâf etmektedir.

Adana'da mübâdillere tahsis edilen hânelere konulan kıymetler için –'bu hâneler emvâli millîyedendir' denerek– sâhiplerine tebligat dahi yapılmamış olduğundan, bu vergi gâyet yüksek olarak mükellefler zimmetine tahakkuk etmiş ve üstelik olarak tedeyyün kânunu mûcibince mübâdiller, bu yüksek kıymetler üzerinden borçlandırılmıştır. Mübâdiller, ne bu taksitleri ve ne de vergiyi vermeyeceklerdir. Çünkü, çok ağırdır.

Gerek kazanç ve gerek müsakkafat vergileri üzerinde hükûmetin

esaslı ve âcil tedbirler almasını ve bugünkü tahakkukâtın yüksekliğini bizzat tetkik etmesini derecei vücupta görürüm. Çünkü, merkezin bütün hüsnüniyeti, taşradaki tâlî memurların cehâleti, basiretsizliği ve idraksizliği yüzünden akim kalmakta olduğu bir hakikattir.

(2) Halkın adliyeden ve bilhassa icrâ dâirelerinden de şikâyeti büyüktür. İcrâ Kânunu hakkında esaslı bir tetkikim, binâenaleyh şu veyâ bu noktası hakkında esaslı bir mütâlaam yoktur. Fakat icrâ dâirelerinden iş çıkmadığı ve bu makinanın tatminkâr bir şekilde işleyememekte olduğu bir hakikattir. Herhangi bir müfettiş teftişiyle suihâli tebeyyün eden bir adliye memurunun, yine uzun bir müddet yerinde kaldığı muhakkaktır. Umûru cezâiyede henüz intâç edilmemiş bu şekildeki müfettiş fezlekeleri hayri kabarık bir dosya teşil etmekte olsa gerektir.

(3) Memûrin irtikâp ve irtişâsı –bilhassa ve daha ziyâde adliye, orman, tapu ve iskân dâirelerinden olmak üzere– dâimâ işitegeldiğimiz şikâyetlerdendir.

Öyle görünüyor ki, memurin hukûkunu ve âtisini müemmen kılmaya mâtuf olmak üzere tedvin edilmiş bulunan memurin kânunu, memurin ile halk hukûku arasında bir muvâzene tesis edememiş ve birincilerin mevkiini tarsin pahasına, halkın hukûkunu sarsmış ve şikâyetlerden netice alınamaz bir vaziyet ihdâs etmiştir.

Geçen sene daha ziyâde usûlü muhakemeye âid olmak üzere Meclisten çıkan ve memurinin irtikâp ve irtişâ gibi bâzı cürümlerine müteallik olan mevaddı kânûnîye, suihâli anlaşılan bir memuru hemen tecziye ederek, mesâlihin hüsnü sûretle tedvirini temin noktasından tam ve kâmil bir tedbir olamamıştır.

Diğer cihetten, vaitler [Vâliler], devâir üzerinde nâzım olmak mevkiini kaybetmiş bulunuyorlar. Bir makinanın ayrı ayrı eczâsı mâhiyetinde olan ve ancak hepsinin tam bir idâre vahdeti ile mütesâniden işlemesi hâlinde fâidebahş olabilecek bulunan devâir, bugün Vâlilere nazaran fiilî bir istiklâl hâlindedir. Vekâletler, sıkı bir merkeziyet kıskançlığı ile en küçük memurlarına da Vâlilerin müdahalesini istemez hâldedirler. Vekâletler, Vâlilerin vilâyetlerde kendi mümessilleri olduğuna sıdkile kâni ve bu kanaatle yürüyor değildirler. Bilâkis maarif, sıhhiye, gümrük ve nâfia gibi taşralardaki ayrı ayrı teşekküller, Vâlilerin bütün bu devâir üzerinde eskiden mevcut olan nüfûzunu mütemâdiyen yıpratarak, hiçe indirmek yolundadırlar.

Vilâyetler, idârei umûmîyesi üzerinde bir vahdet temini ve Vâlilere bütün devâir üzerinde hakikî ve evakibine de şâmil bir teftiş ve murâkabe

hakkı verilmesi, fakat buna mukâbil de, Vâlilerin çok büyük bir dikkatle seçilmesi, gerek küçük memurların yolsuzluklarını ve mübâlâtsızlıklarını izâle noktasından, gerek işlerin daha sâlim yürümesi ve halkın şikâyetine mahâl bırakmaması cihetinden çok lüzumlu bir hareket olacaktır kanaatindeyim.

Bütün bunlar hâricinde ve hepsinin fevkinde olarak, hükûmetin bugün şirâzeden tamâmiyle çıkmış olan vaziyet için tedbir düşünmesi ve ilk müsâit fırsatta, hacılı hocalı birçok inkılâp muğberlerinin saf halk kitlesini henüz nasıl zehirlemek ve ifsâd etmek kudretinde olduğu ehemmiyetle derpiş etmesi münâsip olacağı mütâlaasındayım.

Bilvesile en derin hürmetlerimi takdim eylerim efendim."[194]

Hilmi Uran'ın anıları, onun 1930 yılındaki görüşlerini, bu rapor aracılığıyla, tam olarak aksettirmektedir. Hükûmet, heryerde "erbâbı haysiyet"in serbestçe sandığa gitmesini temin etmişti. Bu kelimenin seçilmesinde özel bir önem vardır. Uran, bu ifâde ile, aslında sınıfsal bir tercihte bulunmuş oluyordu. Bu ifâdenin kasd ettiğinin karşıtı ise, bıçkın serserilerdi ve onlar da alt sınıfları sembolize ediyorlardı. Uran, seçimin ilk günlerinde CHF'ye atılan oyların ölçüsüz miktarda azlığından söz ederken, bunu, partinin uyuşukluğuna ve gevşekliğine bağlamaktadır. Muhalefet partisinin serbest sözcüğü, bu uyuşuk ve gevşek ortamı değiştirmişti. CHF, Adana, Mersin ve Tarsus'ta umduğunu bulamamıştı. Atatürk'ün kendi partilerinin başında olduğu konusunda bile inandırıcı olamamışlardı! Bu propaganda için CHF, ne zaman bulabilmişti, ne de inandırıcı olabilmişti. CHF'nin beklentisi, SCF'nin yalnızca Mecliste bulunacağı ve efendi bir muhalefet partisi olacağı yönündeydi. Uran, muhalefet partisinin muhalefetinin yalnızca mâkûl, mantıklı bir fikir mücâdelesi ile sınırlı kalacağının umulduğunu açıkça yazmaktadır. Ancak bu aşamadan sonradır ki, SCF teşkilât yapmaya başlayacak ve münevver zümreden bir grubu kendi yanına almaya çalışacaktı. Ama SCF böyle çıkmamıştı! O, "kara kuvvet" idi. Uran'a göre, orada herkes yer almıştı. Uran'ın sınıfsal tasnifine göre, en izbe mahalle kadınları dahi SCF'ye oy vermişlerdi.

194 Bkz. Uran, **age**, s. 216-224. Ayrıca, CHF Adana milletvekili Zâmir Damar Arıkoğlu ile CHF Adana milletvekili Hilmi Uran'ın TBMM'de Adana'daki seçime ilişkin olarak yaptıkları konuşmalara da bkz. **TBMM ZC**, (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

İzmir için de seçim sonuçlarına ilişkin olarak şu bilgiler verilmiştir:

> "Belediye intihâbı Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın müteşekkil bulunduğu heryerde olduğu gibi, bu muhitte de birtakım para ile tutulmuş külhanbeyler ve sâbıkalılar tarafından nümâyişçiler ve fırkamıza [CHF'ye] karşı binbir türlü hakâretlerle başlamıştır. Vergiler üzerinde ve irticâî sözlerle de mülâhâkat ve merkezde dâimî propagandalar yapılmıştır. Bu vilâyet dâhilinde Kuşadası, Seferihisar, Bergama, Menemen, Urla kazâları ile Buca, Kınık, Armutlu nâhiyelerinde belediye intihâbı aleyhimize [SCF lehine] neticelenmiştir. Kuşadası Belediye Reisi, Reisicumhur Hazretleri'nin [Atatürk'ün] aleyhinde tefevvühatta bulunduğundan, elyevm tahtı muhakemededir."[195]

İzmir'de de aynı şeyler olmuştu: Birtakım para ile tutulmuş külhanbeyler ve sâbıkalılar sahne almışlardı. Muhalefetin propagandasının merkezi anlaşılan vergilerdi ve ileri sürüldüğüne göre "irticâî sözler" de söz konusuydu. Fakat bu türden sözlerin neler olduğuna ilişkin bir bilgi verilmemiştir. Kuşadası Belediye Reisi, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün aleyhinde bulunmuştu ve bu nedenle de yargı önüne çıkarılmıştı. Anlaşıldığı kadarı ile, ya doğrudan doğruya Cumhurbaşkanına yönelik eleştiriler söz konusuydu, ya da yönetime yönelik eleştiriler, Cumhurbaşkanını da kapsıyordu ya da böyle algılanıyordu.

CHF İzmir Vilâyeti İdâre Heyeti üyeleri ise şu isimlerden oluşuyordu: Dr. Hulûsi Bey, Eczâcı Ferit Bey, tüccar Mustafa Reşit

---

195 Ayrıca, CHF İzmir milletvekili Vâsıf Çınar'ın TBMM'de İzmir seçimine ilişkin olarak açıklamalarına da bkz. **TBMM ZC**, (aynı yerde), (2.10.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

İzmir ile kazâlarının ve nâhiyelerinin bâzılarında gerek CHF'nin ve gerekse SCF'nin Belediye Meclisi adayları ve seçim sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serap Tabak, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Vilâyeti,** (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1990, s. 129-154. Her iki partinin de adayları benzer meslek gruplarından ve sınıflardan devşirilmişti. Ancak kadın aday sayısı CHF'de daha çoktu. Fakat bu sâdece göreli bir karşılaştırmadır; CHF içinde de kadın adaylar bir elin parmağını geçmiyorlardı. Diğer yandan, gayri müslim adaylara yalnızca SCF'nin listesinde yer verilmişti. Benzer yönde gözlem ve saptamalar için bkz. Bekir Berat Özipek, **Türk Siyâsal Yaşamında Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı,** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991, s. 131-136.

Bey, Dr. Cevdet Fuat Bey, Karşıyaka Belediye Başkanı Fikri Bey, Sâlih Bey, Sezâi Bey (hâli hazırda Belediye Başkanı):[196]

> "Bu heyetin reisliğini yapan Sâlih Bey hakkında son zamanlarda epice [epeyce] dedikodu başlamışsa da, [CHF] Fırka Müfettişi bulunan Zühtü B[eye]f[endi], mûmâileyh Sâlih Beyin fırka [CHF] işlerinde son derece faal olduğunu ve bunu bir vazifei asliye kabûl eyleyip çalıştığını ifâde etmiş ve reislikte bırakmıştır.
>
> Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülünden sonra belediye intihâbı başlayacağı sıralarda, mahallî matbuatın aleyhindeki hücumları ve şiddetini artıran dedikodular üzerine, Kâtibi Umûmîlik tarafından verilen kat'i emir üzerine, Sâlih Bey istifâ etmiştir.
>
> Heyet âzâsından her birisi bir mâzeret dermeyan ederek, reisliği kabûl etmemiş, intihâbat ve Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın en faal bulunduğu bu sıralarda Zühtü Bey, heyetin başına geçerek, bilfiil çalışmıştır.
>
> Son teşkilât heyeti gittikten sonra henüz umûmî bir rapor vermemiştir. Heyet âzâsından Vâsıf [Çınar?] Beyefendi, İzmir [CHF] teşkilâtının başında bilfiil çalışmakta ve peyderpey kongreleri yapmaktadır. Henüz [CHF İzmir] vilâyet kongresi akdedilmemiş ve kongre neticesinde teşekkül edecek heyet vücûde gelmemiştir.
>
> Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] erkânından ve heyeti müdiresinden Dr. Ekrem Hayri [Üstündağ], Fâik, Muhittin, avukat Nûri Fettah Beyler, son günlerde fırkamıza [CHF'ye] geçmişlerdir. Daha birçok zevâtın da peyderpey fırkamıza [CHF'ye] kayıt oldukları anlaşılmaktadır."

Bu raporun SCF'nin feshinden sonra kaleme alındığı açıktır. İleride göreceğimiz gibi, SCF kurucularının, yöneticilerinin ve üyelerin yeniden CHF'ye dönmeye başladıkları dönemde yazılmış olmalıdır.

Nitekim, "Seferihisar ve Bergama belediye heyetleri [de] son günlerde tamâmile fırkamıza [CHF'ye] kaydolunmuşlardır."

---

196 Başka bir el yazması CHF belgesine göre, 26/27 [Şubat] 1930 târihinde yapılan CHF kongresinde oluşan CHF İzmir Vilâyet İdâre Heyeti üyelerinin isimleri şöyledir: Dr. Cevdet Fuat, muallim Fuat, Şerif Paşazâde Remzi, İzmirli Talât, muallim Haydar, avukat Fuat ve Dr. Behçet Sâlih Beyler... **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/34 143 2].

İzmir Vâlisi Kâzım Dirik'in İzmir'de Belediye Seçimi Sonrasındaki Siyâsî Tepkilere İlişkin Başbakanlığa Raporu *(20 Ekim 1930)*[197]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 20 Ekim 1930 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, İzmir Vâlisi Kâzım Dirik'ten aldığı iki telgrafı sunuyordu. Kâzım Dirik, İzmir'de belediye seçiminin tamamlanmasından ve sonuçların ilân edilmesinden sonra, İzmir'de yayınlanan *Yeni Asır* gazetesinde 20 Ekim 1930 târihli "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir Halkına Beyannâmesi" başlıklı Behzat Ârif'in yazısı ile yine İzmir'de yayınlanan *Halkın Sesi* gazetesinde 20 Ekim 1930 târihli bir yazıyı, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın dikkatine sunuyor ve söz konusu yazıları "ehemmiyetle ve doğrudan doğruya mahkemeye dâvâ ikâmesi için Cumhuriyet Müddei Umûmîliği'ne" ilettiğini açıklıyordu. İzmir Vâlisi Kâzım Dirik, doğrudan doğruya Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya şu açıklamada bulunuyordu:

> "Bugün açık telgrafla zâtı devletlerine takdim ettiğim Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı']nın Yeni Asır'da münteşir resmî beyannâmesi, tahrik eden ve heyecan ve hakâretimiz ve çok cüretkârânedir. Gerek bu beyannâme ve gerekse kabine ve hükûmeti celileye hücûm eden Yeni Asır'ın Behzat Ârif imzâlı başmakâlesini Cumhuriyet Müddei Umûmîliği'ne verdim. Yalan yanlış şişirmelerle ve avamfiribâne yazılarla, kendi merkezi umûmîlerine ve bütün efkârı umûmîyeye İzmir'i kazanacaklarını ve âdetâ siyâsî ve iktisâdî cephede bir parça hareket icrâsile, bütün memleket üzerindeki gâyelerine bir üssülhareke yapacaklarını, muhtelif tarzlarda ve muhtelif yazılarla vait [vaad] ve telkin eyleyen serbest ocağın [SCF][198] son günlerde böyle ve ummadıkları bir sûrette aklı selim karşısında, inhidâmı ve bir kısım amele ve câhil kimselerle, ancak kendi taraftarlarından ve gayri memnunlardan ibâret bir zümre ile başbaşa kalmaları, çok teessürlerini mûcip olmuş ve hepsini şaşırtmıştır. Bu infiâlin haberini al-

197 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/78 519 4].

198 Fakat bu yanlış yazım bir çağrışımı da akla getiriyor: Sakın Vâli Kâzım Dirik, Serbest Cumhuriyet Fırkası (kısaca Serbest Fırka) ile Türk Ocakları'nı yan yana getiriyor ve birleştiriyor olmasın! Mâlûm Türk Ocakları, görünüşe göre, SCF'yi desteklemişti!

mak ve efkârı umûmîyenin vereceği hükmün ağırlığını tahfif etmek için, âdetâ bir hükûmet manzarasile ve ağır mesûliyetler deruhte etmek sûretile, bu kâbil resmî bir beyannâme vermeleri ve bunun gibi Behzat Ârif'in yazıları cezâsız kalmamalıdırlar. Tetkikine müsaade buyurulmasını arz eylerim efendim."[199]

ANTALYA

Antalya söz konusu olduğunda ise şu bilgiler verilmektedir:

"Belediye intihâbı, bu vilâyet [Antalya] dâhilinde de Serbes[t]çilerin [SCF'nin] şeni propagandaları ve tecâvüzleri altında cer[e]yân etmiştir. Umûmî sûrette nümâyişler yaptıkları gibi, darp ve tahkir vak'aları da vardır. Nümâyişçileri dağıtmak maksadile harekete geçen kıtai askeriyenin başında bulunan Alay Kumandanı'nın başına nümâyişçiler, sandal [sandalye?] atmak cesâretini bile göstermişlerdir. Bunların sebebi Vâli [Hasan Fâiz Ergun][200] ve Müddei Umûmî'nin [orijinal metinde bu kelimenin

---

199 Yazı, sûret olup, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü (Sayı: 1/2531) antetlidir. Metnin orjinali için bkz. **EK 63**. İzmir Vâlisi Kâzım Dirik'in söz konusu gazetelerdeki yazılara ilişkin iktibası için bkz. **EK 64** ve **65.**

SCF Genel Başkanı ve Gümüşhâne milletvekili Ali Fethi Okyar'ın belediye seçimlerindeki müdahalelere ilişkin TBMM'de görüşme açılmasına yönelik 6 Kasım 1930 târihli talebi ile ilgili olarak bkz. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/8 48 7].

CHF Kâtibi Umûmisi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, Trabzon'da CHF Üçüncü Mıntıka Müfettişi Şevket Beye iletttiği târihsiz ve 3076 sayılı şifreli bir tâmimde, "Fethi [Okyar] Beyin Gümüşhâne'den inhilâl eden mebusluğa namzet gösterilmesi takarrür etmiştir. İntihap önümüzdeki hafta yapılacaktır. Gününü yarın Ankara'dan bildiririm efendim." diyordu. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/34 143 2]. Fethi Okyar, 24 Eylül 1930 târihinde yapılan ara seçimde milletvekili olmuştur. Bkz. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 502-504.

SCF Genel Başkanı ve Gümüşhâne milletvekili Ali Fethi Okyar'ın gazetelerde yayınlanan ve "İzmir civârında bâzı köylülerin açlık ve sefâlet içinde ahlat yemekle hayatlarını kurtarmaya mecbur kaldıkları" haberleri üzerine, Başbakan'dan sözlü sorusu ile ilgili olarak bkz. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/8 48 8]. Başbakan İsmet İnönü'nün yanıtı için bkz. **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-973),** (Birinci Cild: 1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s. 336.

200 Hasan Fâiz Ergun, Antalya Vâliliği'ne 27 Şubat 1928 târihinde atanmıştı. Görevine 2 Şubat 1931 târihine kadar devâm edecek ve ardından da Diyarbakır Vâliliği'ne atanacaktır. Yerine 22 Şubat 1931 târihinde Zeynel Âbidin Özmen atandı. Baltaoğlu, **age**, s. 138 ve 301. Özmen, 11 Haziran 1935 ilâ 18 Haziran 1943 târihleri arasında Birinci Umûmî Müfettiş olarak görev yaptı. Daha sonra İkinci/Trakya Umûmî Müfettişi olarak görevlendirildi ve Umûmî Müfettişlikler'in fiilen tasfiyesine kadar da bu görevini sürdürdü. Bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, s.84. Ergun'un atanmasının yukarıdaki ve aşağıda göreceğimiz şikâyetle ilgisi bulunabilir. Fakat ardından Diyarbakır Vâliliği gibi daha önemli bir göreve atanması, bu görüşü tartışmalı hâle getirmektedir. Ergun, 1943 yılında Üçüncü Umûmî Müfettişlik Baş Müşâvirliği'ne de atanacaktır. Bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, s. 163.

üzeri çizilmiş ve yerine "adliyenin" ibâresi yazılmıştır] tamâmile gevşek davranmalarından ileri gelmiştir. (Metnin üzerine el yazısı ile "Müfettiş bakmamış, yeni bir Müfettiş gelmiş"; "Muhakeme Denizli'ye nakil, fakat bitmiyor" şeklinde yazılmıştır). Bu vilâyetin bütün mülhakâtile belediye intihâbı fırkamızın [CHF'nin] lehine neticelenmiştir."[201]

Bir CHF belgesine göre, SCF'liler, "Antalya'da nümâyiş şeklinde çalgılarla sokakta dolaşarak halkın huzur ve sükûnunu ihlâle kalkışıyorlar"dı. "Antalya'da Serbestçilerden [SCF'lilerden] Dr. Burhân[ettin Onat] Bey nutuk verirken, hükûmet ve fırkamızı [CHF'yi] tenkidi esnâsında, Ziyâ, Murat, Ali Oğuz ve birâderi, 'kahrolsun' sedâlarile feryâda başladıkları.."[202]

Antalya'da da seçimler sırasında olaylar çıkmıştı. Görüldüğü kadarı ile güvenlik güçlerine/orduya yönelik saldırılar da söz konusuydu. Fakat adâlet mekanizması üzerine düşeni yapmamıştı. En azından CHF teşkilâtı olayları böyle yorumluyordu. Anlaşılan burada da şikâyet, adliyenin, muhalefete ve muhaliflere karşı yumuşak davranmasıydı.

Nitekim Atatürk'ün seyahati sırasında hazırlanan raporda bu konuda şu satırlara yer verilmiştir:

---

201 Ahmet Ağaoğlu'nun anılarında, Antalya'daki olaylar karşısında Atatürk'ün tutumu şöyle anlatılmaktadır: "Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] [Atatürk] sinirlenmeye başlamıştı. Biraz yüksek sesle; 'Efendi, her tarafta anarşi beliriyor. Antalya'da kumandanın kafasını iskemle ile kırmışlardır. Bu kumandan çok büyük ve sabırlı adammış! Ben olsaydım, bir bölük mitralyöz getirip, oradakileri biçerdim. Başka yerlerde de bunun emsâli olmuştur." Ağaoğlu, **age**, s. 63. Ayrıca, CHF Antalya milletvekili Râsih Kaplan ile Dâhiliye Vekili ve CHF Muğla milletvekili Şükrü Kaya'nın TBMM'de Antalya seçimine ilişkin açıklamalarına da bkz. **TBMM ZC**, (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

"En üzücü olaylardan biri de Antalya'da meydana gelmiş, oylarını kullanmak için bekleyenlere izin verilmemesi üzerine, halk olayı protesto etmeye başlamıştır. Bunun üzerine asker devreye girmiş, çıkan olaylar sonucunda pek çok insan yaralanmıştır. Ayrıca, olaylar sonrasında, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] Antalya Ocak Başkanı Dr. Burhânettin Onat ile birlikte iki yüz kişi tutuklanmıştır." Avşar, **age**, s. 149; Weiker, **age**, s. 112. Ayrıca bkz. Muhammet Güçlü, "Antalya'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih İncelemeleri Dergisi,** Sayı: 9, (1994), s. 327-337.

202 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Ayrıca, CHF Antalya milletvekili Râsih Kaplan ile Dâhiliye Vekili ve CHF Muğla milletvekili Şükrü Kaya'nın TBMM'de Antalya seçimine ilişkin açıklamalarına da bkz. **TBMM ZC**, (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

Antalya belediye seçimine ve bu sırada meydana gelen olaylara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Güçlü, agm, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih İncelemeleri Dergisi,** Sayı: 9, (1994), s. 327-337. Ayrıca, CHF Antalya milletvekili Râsih Kaplan ile Dâhiliye Vekili ve CHF Muğla milletvekili Şükrü Kaya'nın TBMM'de Antalya seçimine ilişkin açıklamalarına da bkz. **TBMM ZC**, (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

"Askere ve alay kumandanına fiilen tecâvüz şeklini bulan karışıklıkların müsebbiblerinden ve mütecâvizlerden 182 kişinin evrâkı mahkemeye verilmiş ve bunlardan dokuzu hükûmetçe tevkif edilmiş iken, mesele adliyeye intikâl edince, bu mevkuflardan dördü Müstantik ve beşi de ağır cezâ reisi tarafından tahliye edilmiştir. Bu hâdisenin muhakemesi Denizli'ye nakledilmiş ve o zamandan beri Denizli ile Antalya arasındaki tâlî muhabereler yüzünden henüz muhakeme başlamamıştır. Antalya'da 'kahrolsunlar' diye bağırarak, hükûmetin mânevî şahsiyetine tecâvüz eden 12 kişi hakkındaki evrak, bizim orada bulunduğumuz târihten bir ay evvel Müstantikliğe verildiği hâlde, henüz muameleye dahi başlanmamış olduğu görülmüştür. Bütün bu görüşler, adliyemizin, halkı, hükûmetin tâkibâtından kurtarmak gibi, yanlış ve zararlı bir zihniyetle hareket etmekte olduğunu anlatır.

Yukarıdaki misâllerde tesbit olunan kusurlardan dolayı suçlu Müstantiklerle berâber hâkimler dahi cezâ görmelidirler. Cürümler karşısında birlikte hareket eden yekpâre bir idâre ve cezâ cihazını kurmak ve işletmek lâzımdır. Bu maksatla tamamlanması icâb eden kânûnî tedbirler şöyle telhis olunur:

Bir Cumhuriyeti ve rejimi koruma kânunu neşredilmelidir. Bu kânunda, bizzat Cumhuriyet aleyhinde olduğu gibi, onun temellerini teşkil eden inkılâp kânunları aleyhinde fiilen hareket veyâ harekete teşvik veyâhut bu bapda söz ve yazı ile telkin, ağır cezâ müeyyidelerine bağlanmalıdır.

Gerek bu cürümler ve gerek devlet, hükûmet otoritesini küçültecek, düşürecek, hakârete mâruz kılacak hareketlerin muhakemeleri, mutlaka mevkuf olarak yapılmalı ve Müddei Umûmîlerin, Müstantiklerin mahkemelerin tâkip edeceği yollar, muhakeme zamanları serahaten tâyin olunmalıdır.

Tecemmü kânunu yeniden gözden geçirilmeli, askerin müdahalesi esasları teferruatına kadar tavzif edilmelidir. Askerin müdahalesi ancak ateş etmek için olmalıdır. Müdahale talebi, idâre âmiri tarafından, bu esas gözönünde tutularak yapılmalıdır.

İzmir Müddei Umûmîsi'nin bir cevâbında, İzmir hâdiseleri esnâsında 'Kahrolsun İsmet [İnönü] Paşa, kahrolsun inhisarlar' diye bağırdığı sâbit olan birisinin suçlu görülmeyerek bırakıldığı yazılıdır. Hükûmet başında bulunanların, şahsî meselelerden dolayı mâruz kalacakları fenâ muameleyi, şahsen mahkemelerde tâkip etmeleri tabiîdir. Fakat bağıran adam ile aleyhinde bulunulan zâtın bu vaziyette hiçbir şahsî münâsebetleri ol-

madığına göre, bu vaziyetlerde hakâretin makama yapılmış olması telâkkisi asıl olmak gerektir.

Eski polis nizamnâmesi maksada kâfi gelmiyor. Yeni tecrübelerden istifâde olunarak, polisin vazifeleri yeni bir kânunla tâyin olunmalıdır. Dâhiliye ve Adliye Vekâletleri'ne âid işlerden yapılması faideli [faydalı] görülen diğer mühim noktalar aşağıya kaydedilmiştir: Cezâ Muhakemeleri Usûlü Kânunu'nun 154. ve vilâyetlerin umûmî idâresi kânununun 26 ve 46. maddeleri arasındaki tenâkuz yüzünden, zâbıtanın düştüğü müşkülâtın ortadan kaldırılması ve aynı sebeple mülkiye ile adliye arasında devâm eden mütemâdî çekişme vaziyetinin ıslâhı.. Cürmün vûkûndan evvel ve sonra yapılacak tahkikât hakkında (...) hükûmetle adliye arasında mevcut anlaşamazlık sebeplerinin izâlesi.. (...)[203]

---

203 Atatürk'ün seyahati sonrasında hazırlanan raporda, idâre ile yargı arasında kurulması gereken işbirliğine yeniden ve bir kez daha dikkat çekilmektedir: "Fakat devletin kuvvetini ve inkılâbın emniyetini mahfuz tutmak için acele yapılması güç olmayan bâzı işler de vardır. Vilâyetlerin idâre otoritelerile adliye teşkilâtı arasında zararlı bir tesânütsüzlük ve bundan fazla olarak bu iki teşkilât arasında mütekâbil emniyetsizlik ve nüfuz rekâbeti ve hattâ bir nevi husûmet hemen heryerde dikkat nazarına çarpıyor. Mevcut kânunlar, nizamlar ve usûller her ne olursa olsun, hakikî görüşün bir ifâdesi olan bu vaziyeti derhâl tashih etmek lâzımdır. Mesele yalnız Vâlilerin Müddei Umûmîleri vazifeye sevk edebilmelerine mâni olduğu söylenen yeni kânun hükümlerinin şeklen tâdilinden ibâret değildir. Belki hükûmette Dâhiliye ve Adliye Vekilleri tarafından temsil edilen iki dâirenin, vatanın her tarafında tek bir kuvvet gibi hareket etmelerini temin edecek bir zihniyetin bir an evvel tesisi lüzumludur. Mahkemelerin mutlak mâsuniyet ve [bir kelime eksiktir] üzerinde söz yoktur. Fakat bir Vâlinin siyâsî ve idârî icaplarla Müddei Umûmîleri derhâl harekete getirmesi, hazırlık ve ilk tahkikât devirlerinde, inkılâba ve devletin kuvvet ve emniyetine âid olan küçük büyük her meselede noktai nazarını dinletebilmesi, mühim bir ihtiyaç hâlinde tebârüz ediyor. Dâhiliye ve Adliye [Vekâletleri]'nin yalnız merkezde ve hattâ yalnız vilâyetlerde değil, mülhakatta ve şehir, kasaba sokaklarında göstereceği kuvveti ve sürati bir teşriki mesâî manzarası, bütün tedbirlerimizin başında temini zarûrî olan bir iştir. (...)

Adliye Vekâleti'nin de Vâli ve vilâyetle olan münâsebâtının aynı olmasında hiçbir beis olmayacağı kanaatindeyim. Son senelerin yanlış telâkkileri yüzünden, adliye, bizde müstakil bir simâ almış ve adlî istiklâl tarzında telâffuz edilen yanlış bir mefhum, hergün biraz daha kuvvetlenmiştir. (...) Vâli, her Vekil gibi, Adliye Vekili'ni de temsil eder. Şu hâlde Vâlinin, adlî teşkilât üzerinde, Adliye Vekili'nin hâiz olduğu salâhiyeti kullanması, mâsun olması lâzım ve tabiî bulunan mahkemelerin ve hâkimlerin istiklâli esâsı ile hiçbir taarruz teşkil etmemek icâb eder. (...) Mülkî idâre ile adliye arasında açılan boşluğu dolduracak fer'i çârelerin kolaylıkla bulunacağı tahmin olunur." **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931),** s. 47-48 ve 78-79. Raporun ana fikrinin, bağımsız bir adlî mekanizmanın yanlışlığı ve idârenin yargı üzerindeki denetim ve nüfûzunun güçlendirilmesi olduğunu söylememiz gerekir.

Aynı raporda benzer görüşler şu şekilde de savunuluyordu: "Şimdi halkın devlete ve inkılâp eserlerine hürmet etmesini temin edecek noktaları kaydedelim: Devlet otoritesinin ve bütün ana meselelerile berâber rejimin daha sıkı ve yakından müdâfaasını temin edecek kânunî tedbirlerin alınması zamânı gelmiştir. Dâhiliye ile adliye [Vekâletleri]'nin teşriki mesâîsi lüzûmu hakkında birinci seyahat notlarımızda kaydedilen noktai nazarlar, bu seferki görgülerimizle daha ziyâde kıymetlenmiş ve kuvvetlenmiştir. İzmir'de vûkû bulan hâdiseler esnâsın-

Yeni belediye kânununun son tecrübelerde görülen noksanlarının ikmâli lüzûmu söyleniyor. Sandık başındaki muamele fazladır. 31-44. maddeler arasındaki zamanların kısaltılması, muamelelerin basitleştirilmesi muvafık olur. Bir yerin rey sâhiplerinin hepsinin, intihap günleri zarfında reylerini verebilmelerine müsâit olacak miktarda sandık bulundurulması icâb eder. Birçok vatandaşlar vakit kâfi gelmediği için reylerini verememişlerdir. İntihap encümenlerinin intihap esnâsındaki cürümlerine karşı kânunda müeyyide yoktur."[204]

Atatürk, kısa bir süre sonra çıktığı yurt gezisi sırasında, 11 Şubat 1931 târihinde, Taşucu'ndan Başbakan İsmet İnönü'ye, Antalya ile ilgili olarak şu gözlemlerini aktarmak ihtiyâcını hissedecektir:

"Antalya'da Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülü ve belediye intihâbında vûkû bulan çirkin taşkınlıkların ilk ve mühim sebebi, başta Vâli [Hasan Fâiz Ergun] olmak üzere, mahallî hükûmetin aczile ifâde olunabilir. Ekseri yerlerde olduğu gibi, burada da adliye vazifesini ifâ etmemiştir. Mülkiye ve adliye otoriteleri arasında hiçbir veçhile mesâî vûkû bulmuyor.[205]

Alay Kumandanını bizzat dinledim. Mütecâviz kalabalığın ateşle tenkili zarûrî olacak vaziyet tahaddüs etmiş ve kumandan bu lüzûmu takdir eylemiştir. Fakat kumandan, birçok çoluk çocuğun ölümünü intâç edecek bu mukâbeleyi yapmamayı [tercih] eylemiştir.

Adliyenin eline geçen maznunların dâvâları Denizli'ye naklolunmuş ve dört aydan beri intâç olunmamıştır. Balıkesir'de de aynı maznunlar

---

da, zâbıtaya tecâvüz, matbuayı tahrip, fırka [CHF] binâsına taarruz, ameleyi greve tahrik, hükûmetin mânevî şahsiyetine tecâvüz, tefevvühatta bulunmak ve intihâba fesat karıştırmak cürümlerinden dolayı doksan kişi adliyeye teslim edilmiş ve adliyece bunlardan yalnız ikisinin mevkufen mahkemesine lüzum gösterilerek, diğerlerinin muhtelif sûretlerle tahliye olunduğu, polis raporuna müsteniden vilâyetten bildirilmiştir. Tahkir, tahrip, tecâvüz gibi ağır cürümlerle, o hava içinde adliyeye gönderilenlerin serbest bırakılması, emsâli tecâvüzlerin de devâmını elbette teşvik yerine geçmiş olacaktır. Adliyemizin gözü önünde günlerce süren bu gürültülere rağmen, bu hareket tarzı, en hafif tâbirile, adliye cihazımızın, devletin kuvvet ve emniyeti noksanından hassas olmadığını ifâdeye müsâittir. Bu bapta kendisinden mâlûmat istenen İzmir Müddei Umûmîliği, hâdiseler üzerinde hassas olduğunu ve fakat adliyeye sevk edilenlerden bir kısmının zabıt varakalarında suç mâhiyetinde şeyler bulunmadığını söylemektedir. Aynı mâhiyette cürümlerin muamelelerinin ve muhakemelerinin teşri olunması, cezâ usûlü muhakemeleri kânununun duruşma faslının icâbı iken, gördüğümüz muhtelif mıntıkalarda adliyenin kayıtsızlığını ve vazifesini yapmamış olduğunu tesbit eden bâzı vaziyetleri hulâsa edebiliriz." **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931),** s. 81-85.

204 **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931),** s. 83-85.

205 Atatürk de, görüldüğü gibi, Antalya Vâlisi Hasan Fâiz Ergun'dan bizzat şikâyetçi olduğuna göre, Ergun, bu nedenle görevinden alınmış olmalıdır!

adliyece aylardan beri muhakeme edilmemişlerdi. Halbuki Cezâ Muhakemeleri Usûlü Kânunu mûcibince, bu nevi cürüm sâhipleri, diğer her nevi suçlulardan evvel müstacelen muhakeme edilmesi lâzımdır.

Hâdiselerin ehemmiyetine zamime olarak kânûnî bir vecibeyi de yapmayan muhakemelerin hangi yoldan vazifelerini ifâya sevki lâzım geleceğini tâyinde mütahayyir ve bundan müteessir olmamak mümkün değildir.

Antalya'da fırka [CHF] işleri yoluna girmiş görünüyor. [Metnin bundan sonraki kısmının üzeri çizilmiştir:] Fakat işbaşında bulunanların ekseriya ticâret erbâbından olması ve dinlediğim bâzı mütâlaalar, bu zevâtın müstahsil olan tabaka hakkında zararlı düşüncelere düşmeleri ihtimâlini hatıra getiriyor. Antalya teşkilâtının merkezce bu noktada dikkatle gözönünde tutulması münâsip olur.

Antalya'da Maarif Emini Ali Rızâ Bey ile görüştüm. Âkif Beyi iltizâm eden menfî ruhlu bir adamdır. [müsvedde metinde: Antalya Maarif Emini (...) Beyin ifâdeleri, burada muhalefete baş olanlardan eski muallim ve her zaman menfî bir insan olan Âkif Beyin hareketini dürüst gören mâhiyetidir.] [müsvedde metinde: Vâsıf Bey'den] Bu zâtın beş, altı sene evvel kusurlarından dolayı Ankara Maarif Müdürlüğü'nden azlolunduğunu öğrendim. Bu zâtın seneler sonra daha yüksek ve mühim bir işin başında görülmesi şâyânı tetkiktir. Her hâlde bu zat orada bulunmamalı ve eski mâzuliyetini mûcip mühim sebepler yoksa bile yine mühim işlerde ve yerlerde bulunması câiz görülmemelidir efendim."[206]

Görüldüğü gibi, Atatürk de, CHF örgütlerinin seçimi kaybetme nedenlerini bütünüyle paylaşmaktadır. Bunun asıl nedeni, mülkî idâre âmirlerinin partiye sâhip çıkmamalarıdır. Ayrıca, adlî teşkilât da bu konuda görevini ihmâl etmişe benzemektedir. Benzer bir saptama, mülkî ve adlî yetkililer arasındaki irtibatsızlıktır. Diğer yandan, Atatürk'ün, CHF'nin mahallî teşkilâtı konusunda da çekinceleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Üstü çizilen kısım, bize CHF Antalya teşkilâtının yönetimi konusundaki sınıfsal durumu olduğu gibi yansıtmaktadır. Yönetimin çoğunlukla tüccarlardan oluş-

206 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Ayrıca bkz. **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931),** s. 122. Kitap, orijinal metnin son hâlini dikkate aldığından ve bu konuda hazırlanmış olan müsveddeyi ise dikkate almadığından, kitapta yukarıda belirttiğim eksik kısım bulunmamaktadır. Orijinal metnin müsveddesi ve kendisi için burada belirttiğim arşiv belgesine bakılmalıdır. Ayrıca, CHF Antalya milletvekili Râsih Kaplan ile Dâhiliye Vekili ve CHF Muğla milletvekili Şükrü Kaya'nın TBMM'de Antalya seçimine ilişkin açıklamalarına da bkz. **TBMM ZC,** (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age,** s. 141-186.

muş bulunması, bu zümrenin üreticiler aleyhine davranma ihtimâli, Atatürk'ün dikkatini çeken noktalar olmuştur. Bu açıdan teşkilâtın yeniden gözden geçirilmesi dahi söz konusu olabilecektir.

Antalya'da da SCF kurulmuştu: "Bu vilâyette de [Antalya'da] Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] Dr. Burhân[ettin Onat] Bey ismin-de bir zâtın riyâseti altında teşekkül etmişti." "Her tarafta olduğu gibi, burada da maksat ve gâyelerinden uzaklaşan bu fırkanın [SCF'nin] diğer efrâdının kısmı küllîsi, memlekette hiçbir kıymet ve ehemmiyeti olmayan kimselerden terekküp etmişti."[207]

Bir CHF belgesine göre, CHF Antalya Vilâyet İdâre Heyeti üyeleri şu isimlerden oluşuyordu: Dr. Gâlip Bey, avukat Numan Bey, Dr. Münir Bey, İzmir Baro Başkanı avukat Haydar Bey, İzmir Türk Ocağı Başkanı Osman Bey, Hüseyin Bey, tüccar Ali Bey... (üzeri daha sonra çizilmiş şu isimler de mevcuttur: Togayzâde Cemâl Bey, Mehmet Bey, Ömer Efendizâde Ahmet Bey, Kesikikcizâde (bir isim okunamadı).

"Bu vilâyetin [Antalya] teşkilâtına [CHF] mebus[u] Râsih [Kaplan][208] ve Şemsettin Beyefendiler memur edilmişlerdi." Ancak, "kazâlarda mevcut heyetler üzerinde esaslı bir tebeddülât yapılmamıştı." Kongreler tamamlanmış ve bunun sonucunda yeni idâre heyetleri de oluşmuştu.[209]

207 Bu bilgiyi CHF teşkilâtının SCF'nin Antalya teşkilâtı ile ilgili istihbârat raporuna da ekledim. Bu konuda Dördüncü Bölüm'e bakınız.

SCF Antalya Vilâyeti Merkez Ocağı İdâre Heyeti Başkanı Dr. Burhânettin Onat, partisinin Genel Sekreterliği'ne ilettiği bir raporunda, SCF'nin Antalya ve ilçeleri ile Burdur'daki teşkilâtlanmasına ilişkin bilgi veriyordu. Onat'ın raporunda belediye seçimlerine ilişkin de ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Onat, SCF'nin Antalya teşkilâtını kurarken, gerek Antalya Vâlisi Hasan Fâiz Ergun ve gerekse CHF Antalya Mütemedi ile görüşmüştü. SCF'nin Antalya merkez teşkilâtı iki doktor, iki eczâcı, iki fabrikatör, dört büyük çiftçiden; merkez kazâ ocağı ise, bir avukat, tüccarlardan ve çiftçilerden oluşuyordu. Antalya teşkilâtı, 12 Eylül 1930 târihinde kurulmuştu. Ardından Finike, Serik, Elmalı, Kaş, Manavgat ve Alâiye (Alanya) kazâ teşkilâtları da oluşturulmuştu. Korkuteli'nde teşkilâtlanma çalışmalarına devâm edilirken, Akseki uzak olduğundan ve teşkilât yapabilecek kimse bulunamadığından ihmâl edilmişti. Yazı, "Serbes[t] Layık Cumhuriyet Fırkası Antalya Vilâyet Ocağı" antetlidir. Onat'ın raporunun özellikle de belediye seçimlerine ilişkin ayrıntıları için bkz. Muhammet Güçlü, "Dr. Burhânettin (Onat) Beyin Raporuna Göre Antalya'da 1930 Belediye Seçimleri", **Toplumsal Târih,** Sayı: 65, (Mayıs 1999), s. 19-23 ve Muhammet Güçlü, agm, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih İncelemeleri Dergisi,** Sayı: 9, (1994), s. 327-337.

208 **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 70.

209 CHF Sivas milletvekili Mehmet Şemsettin Günaltay ile CHF Antalya milletvekili Râsih Kaplan'ın CHF Antalya teşkilâtı ile SCF'nin Antalya'daki faaliyetlerine ilişkin raporuna ileride değineceğim.

Belediye Seçimlerinde CHF Kâtibi Umûmîliği'ne İletilen İhbar Yazıları *(25 ve 28 Haziran 1930)*[210]

CHF Antalya eski Mûtemedi Sermet Z. Zeki Bey, 25 Haziran 1930 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir mektupta, Antalya Vâlisi Hasan Fâiz Ergun[211] hakkında olumsuz görüşlere yer veriyordu. Mektuptaki iddiâlara göre, Vâli, "Gözlerini tedâvi bahanesile İstanbul'a" gitmiş ve "fikir ve nazariyesini orada [İstanbul'da] muhalefet tütsüsü ile besleyerek avdet ettiğini müteâkip, icrâ edilmekte olan belediye intihâbına bet çehre ile desti müdahalesini uzatıp, fırkanın [CHF'nin] irâe ettiği namzetleri düşürmek, muhalefet partisine zâhir olmak gibi hadsizlik göstermekte tereddüt etmemişti." "Bundan sonra, Meclisi Umûmî encümeni intihâbında da aynı nazariye ve aynı gâyeyi tâkip ederek, temiz simâlardan ibâret fırka [CHF] namzetlerinin düşmesine, dimağları tefessüh etmiş eski zihniyet erbâbının encümende mevki kazanmasına fiilen âmil olmuştu."

Anlaşılan Antalya Vâlisi Hasan Fâiz Ergun, CHF'nin adaylarına karşı muhalif adayları desteklemişti ve bu da CHF tarafından şikâyete konu oluyordu. Fakat Vâlinin bu târihte hangi "muhalefet partisi"ne "zâhir" olduğunu anlamak mümkün değildir. Çünkü bu târihte bir muhalefet partisi henüz yoktu. Antalya Vâlisi'nin belediye seçimi sırasındaki tutumunu daha önce görmüştük. Öyle görünüyor ki, mektupta kullanılan târih, mektubun içeriği gözönüne alınacak olursa, yanlış olmalıdır. Mektupta belediye seçimlerinden söz edildiğine göre, bu târih muhtemelen Eylül ya da Ekim olmalıdır.

Mektup şöyle devâm ediyordu:

> "Kâriben mebus, Meclisi Umûmî ve belediye intihaplarında da aynı mârifete geniş ve daha şümûllü renk vermek için gizli mahfellerde ve muhalif dimağların kanatları altında ezici itisafkâr izler tâkip etmekte olduğuna kanaat etmedik fert kalmamıştır. Vatanın vücûhu irfânına kemâlî ciddîyetle sarılması, muktezâyı hissî millîden olan müzâharet yerine, to-

210 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/46 187 3].

211 Bkz. Baltaoğlu, **age,** s. 148 ve 301.

humu muhalefet serpmek, hükûmetin sarsılmaz emellerine balta vurmak hayâsızlığında bulunan bir vatandaşın ve hem de iktidar mevkiini âlet ittihaz eden, hükûmet reisi bulunan bir Vâlinin, kânun ve mesûliyet korkusunu hesâba katmadan, efkârı umûmîyeyi galeyâna getirecek mârifet eserlerini bilfiil göstermesi, kendisini Cumhuriyet dayağına müstahak kılmıştır. Emsâllerine hakikî bir ibret olmaya lâyık bir tedbir ittihazile, daha fazla canlanmasına meydan verilmeyecek derecede Vâlimizin fikir ve nazariyesinin imhâsına, Cumhuriyet prensipleri desti merhametini uzatmalıdır ve binâenaleyh efkârı umûmîyenin tercümanı olan millî hissîyât da bunu sabırsızlıkla istemektedir. Keyfiyetin muhalefetin bastırılmasında mühim hizmetleri sebkeden zirde isimleri muharrer zevattan ve fırka [CHF] heyeti idâresinden tahkik buyurulmasını ricâ eder, arzı ihtirâmat eylerim efendim."[212]

Eşraftan Karakaş Z. Hüsnü Bey de, 28 Haziran 1930 târihinde, yine aynı konuda CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a benzer bir mektup yazmıştı:

"Belediye ve Meclisi Umûmî intihaplarında târiki muhalefetini gizlemeyen Vâlinin [Antalya Vâlisi Hasan Fâiz Ergun'un] mecruh emellerini [CHF] Fırka Divânı'na bildirmek vecibesini terk eden Fırka [CHF] Mûtemedi ve Belediye Reisi Doktor Gâlip Bey ile Fırka [CHF] Heyeti İdâresi, Vâlinin [Antalya Vâlisi Hasan Fâiz Ergun'un] ahengi memleketi dolambaçlı derkelere sürükleyerek, kâriben ikinci defâ yapılacak mebus ve Meclisi Umûmî ve belediye intihaplarında da aynı gâyenin vücûduna yol vermek zemini[ni] şimdiden ihzâr etmişlerdir. [CHF] Mûtemet ve Heyeti İdâre'nin bu ihmâli, ikinci intihaplarda mevki kazanmakta [kazanmak], müsâbaka mücâdelesi açmak ve her nede olursa olsun, re'sikâr himâyesini celbeylemek düşüncesine mâtuftur. Fırka [CHF] prensiplerinin ve Mûtemetleri'nin böyle ihtiras dalgaları arasında celbi menfaat dâiyesile [gâilesile], temiz vazifelerinde hür ve serbest hareketlerinde izhârı betaat [betât] etmesi, her türlü şâibeden azâde fırkanın [CHF'nin] sarsılmaz temellerine yan bakmak demek olacağı, ednâ bir mülâhaza ile tahakkuk eder. [CHF] Fırka Mûtemetleri'nin serbestii vaziyeti ve kokmuş dimağların haksız tesirlerine mutâvaat gösterilmemesi, asrî, müceddid ve gayrikâbili zevâl teşkilâtla mücehhez fırkanın [CHF'nin] binâyi feyzine zararlı gözlerile bakan bu misilli müdâhil dimağların, kitabı cumhuriyet düsturile

212 Yazının altında söz konusu isimlere de yer verilmiştir. Metnin orijinali için bkz. **EK 66.**

metin ve selâhlı bir şekilde erimesi hangi tedbire ihtiyaç gösteriyorsa, iktizâyihâl ve maslâhatı evliyâyı umurun takdir ve teemmülüne havâle eder ve takdimi ihtirâmat eylerim ef[endim] H[a]z[retleri]."[213]

Bu mektubun târihi de içeriğinden anlaşıldığına göre muhtemelen yanlış olmalıdır.

Antalya Vâlisi Hasan Fâiz Ergun, bu şikâyet mektuplarından sonra, 1928 yılının hemen hemen başlarından beri görev yaptığı Antalya Vâliliği görevinden, 2 Şubat 1931 târihinde alınacak ve yaklaşık beş yıl görev yapacağı Diyarbakır Vâliliği'ne atanacaktır.[214]

Daha önce bu atamanın, bizzat Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, söz konusu atamadan hemen sonra, Başbakan İsmet İnönü'ye hitâben yazdığı ve Vâli hakkındaki olumsuz değerlendirmelerini de içeren raporla ilgili olduğunu da gördük. Dolayısıyla, taşradaki mahallî çekişmelerin ve çatışmaların, CHF teşkilâtı içindeki yansımalarını son derece açık ve somut olarak gösteren bu örneğin, CHF merkezi üzerindeki etkisini ölçmek mümkünse de, bu aşamada bir genelleme yapmak güçtür.

Diğer yandan, eğer elimizde yukarıdaki ihbar mektupları ile Atatürk'ün raporu bulunmasaydı, Ergun'un Diyarbakır gibi çok daha önemli ve hassas bir merkeze atanması,[215] aksine, Vâlinin ödüllendirildiği yönündeki değerlendirmeyi de haklı çıkarabilirdi. Görüldüğü gibi, tek bir olgudan yola çıkarak yapılacak bir değerlendirmede, eğer elimizde yeteri kadar veri yoksa, çok dikkat etmek gerekir.

AYDIN

Aydın'da ise belediye seçimine ilişkin şu bilgiler bulunmaktadır:

"Bu vilâyet [Aydın] dâhilinde de belediye intihâbı maalesef Serbestçilerin [SCF'nin] pek çirkin ve hattâ dövüşe kadar varan tehâcümleri altında cereyân etmiştir. Serbestçiler [SCF'nin] tuttukları adamlar vâsıtasile meşum propagandalarını köylere kadar yaymışlardır. Nâzilli, Yenipazar, Çine, Bozdoğan kazâları ile Atça nâhiyesinde, belediye intihâbı aleyhimize

213 Metnin orijinali için bkz. **EK 67.**

214 Baltaoğlu, **age**, s. 148.

215 Bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952).**

[CHF'nin aleyhine] neticelenmiştir. Lehimize [CHF'nin lehine] neticelenip, Şûrâyı Devlet'e [Danıştay'a] feshi için intikâl eden merkez belediye intihâbının, memleketin ahengi tamı için, feshinin muvafık olacağı teşkilât heyeti tarafından bildirilmektedir."

Görüldüğü gibi, CHF, bir kez daha, seçim sonuçlarını benzer şekilde yorumlamaktadır: SCF'nin saldırgan tutumu, CHF'nin seçimleri yitirmesi için yeterli olmuştur. Diğer yandan, CHF'nin kazandığı merkez seçiminin iptâline yönelik girişim ilginçtir ve açıklanmaya muhtaç görünmektedir. Fakat bu satırlarda da, idârî yargı, yâni Danıştay üzerindeki etki gücü ortaya çıkmaktadır.

Aydın'da da muhalefetin propagandası, açıkça belirtilmese de, yine büyük bir ihtimâlle para ile tutulan kişiler aracılığıyla yürütülmüştü ve tâ köylere kadar da yayılmıştı. Yine bir CHF belgesine göre, "Aydın'da para ile tutulan külhanbeyler fırka [CHF] ve [Başbakan] İsmet [İnönü] Paşa aleyhinde küfür etmek sûretile belediye intihâbında galebe teminine çalışıyorlar"dı. "'Şekerin okkasını on beş kuruşa yedireceğiz, vergileri azaltacağız, inhisarları kaldıracağız' gibi Serbestçilerin [SCF'lilerin] köylere kadar yapmış oldukları propaganda halka tesir etmektedir."[216]

Bir CHF belgesine göre, CHF'nin Aydın'daki eski idâre heyeti üyeleri şu isimlerden oluşuyordu: Emin, Ahmet Emin, Ömer, Hacı Şerif ve Ahmet Beyler... Daha sonra şu gelişmeler görülmüştü:

"Teşkilât heyeti [Aydın'a] gittikten sonra, münevverlerin mühim bir ekseriyetinin Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nda oldukları[nı] ve bu gençlerin memleket üzerinde ehemmiyet ve kıymetleri bulunduğunu ve bunu son belediye intihâbındaki mesâîlerile de ispât ettiklerini görmüş ve eski heyeti [CHF idâre heyetini] ve taraftarlarını ihmâl ederek, Serbestçilerden [SCF'den] müteşekkil bir heyeti müteşebbise vücude getirmişlerdir.

Eski heyetten [CHF'nin eski idâre heyetinden] Ahmet Emin Beyin mesâî ve merbutiyeti ve aynı zamanda memlekette de bir ehemmiyet ve kıymeti mevcut olduğunu teşkilât heyeti bildirmekle berâber, mûmâileyhin bugünkü vaziyeti mâliyesi itibârile de şâyânı himâye olduğunu ve bir sûretle kendisine yardım edilmesinin muvafık olacağını ilâve etmektedir.

Aydın'ın bütün kazâlarında kongreler akdedilmiş ve serbest intihaplar yapılmış ve yeni [idâre] heyetler[i] vücude gelmiştir. Bu serbes[t] intihâ-

216 **BCA CHPK**, [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

bın halk üzerinde iyi bir tesir bırakmakta olduğu, heyet âzâsından kongrelerin icrâsına nezâret eden Kars mebusu [Mehmet] Hâlit [Onaran] Bey[217] tarafından bildirilmektedir. Merkez kongresi henüz akdedilmemiştir. Bugünlerde icrâ edileceği ilâve edilmektedir."

Bu rapor da, SCF'nin feshinden sonra kaleme alınmıştır. Aydın'a giden CHF heyeti, Aydın'da SCF'nin gücünü görmüştür ve bunu da açıkça belirtmekten kaçınmamış gibi görünmektedir. Bunun somut sonucu, yenilenen CHF Aydın Vilâyet İdâre Heyeti'nin, eski SCF'lilerden oluşturulmasıdır. Ancak CHF'nin eski yöneticilerinin de bir şekilde kollanması istenmektedir.

Atatürk, kısa bir süre sonra çıktığı yurt gezisi sırasında, 6 Ocak 1931 târihinde, İzmir'den Başbakan İsmet İnönü'ye, Aydın ile ilgili olarak şu gözlemlerini aktarmak ihtiyâcını hissedecektir:

"Aydın'da Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na mensup iken fırkamıza [CHF'ye] giren unsurlardan teşkil edilmiş olan yeni idâre heyetini liyakatli ve mefkûreci gençlerden mürekkep buldum. Yalnız bunların içerisinde öteden beri Aydın muhalefetlerinde yer almış olan Şâhinzâde Fuat Bey isminde birisi vardır. Bu zâtın da müsbet çalışacağını temin ettiler. Fakat kendisine karşı dâimâ dikkatli bulunulması tavsiyeye değerli [değer] addolundu. Eski idâre heyetimizin başında bulunan Ahmet Emin Bey fedâkâr bir fırkacıdır. Vazifelerini yapamamış olan eski idâre heyeti arkadaşlarile birlikte, yeni [CHF İdâre] Heyet[i'n]e sevgi göstermeleri ve onlarla kaynaşmaları tavsiye edildi. Yeni [CHF İdâre] Heyet[i'n]e de eski arkadaşlarile kaynaşıp sevişmeleri lüzûmu anlatıldı.

Aydın'ın yeni belediye heyetinin bir an evvel işten çekilmeleri için Şûrâyı Devlet'teki [Danıştay'daki] muamelenin tâcili faydalıdır. [Bu kısmın üzeri daha sonra çizilmiştir].

Aydın Türk Ocağı, değersiz insanlar elinde hareketsizdir. Ocak başındakiler istifâ ettiler. Değerli insanlardan mürekkep bir idâre heyeti lüzumludur.

Aydın'da [CHF] Vilâyet İdâre Heyeti, bir tek yer odasında oturdukları hâlde, [Türk] Ocağı'n[ın] çok geniş ve güzel bir salonu ve teferruatı vardır.

Aydın Vilâyeti Maarif Müdürü, Niyâzi Bey isminde bir zencidir. Maarife hizmeti olduğu söylenen bu zâtın göze görünmeyecek bir büro hizme-

217 Mehmet Hâlit Onaran, TBMM'nin üçüncü döneminde CHF Kars milletvekili idi. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 357-358.

tine alınarak, yerine fikri müsbet hareketlerde yardıma muhtaç olan Aydın için fâideli olacak münâsip bir zâtın tâyinini ricâ ederim."[218]

Aydın'da da, birçok başka yerde olduğu gibi, SCF'nin kapanmasından sonra, SCF'nin kurucuları ile yöneticileri ve üyeleri CHF'ye geri dönmüşler ya da katılmışlardı. Bununla da yetinilmemiş ve Aydın'da CHF'nin yeni yönetici grubunu dahi oluşturmuşlardı. Adnan Menderes, bu geçişkenliğin simgesi sayılabilir. Atatürk, zamânında muhalefette ısrâr etmiş olan kişilere karşı daha dikkatli davranılmasını tavsiye ederken, CHF'nin eski yöneticilerine karşı da kollayıcı bir tutumu önermektedir. Eskiler ve yeniler kaynaşmalıydılar. Aydın'da da belediye seçiminin Danıştay tarafından iptâl edilmesi beklentisi ve talebi vardır. Bu noktada da idârî yargıyı etkileme isteği göze çarpmaktadır. Aydın'da Türk Ocağı şiddetle eleştirilmektedir. Muhtemelen SCF'yi desteklemiş olduğu için... Yeni bir teşkilât kadrosu kurulacaktı. Ayrıca, CHF'nin doğru dürüst bir binâsı yokken, Türk Ocağı bu imkâna sâhipti ve anlaşılan bu durum rekâbete ve kıskançlığa da neden oluyordu. Dikkat çekici bir gözlem de, kamu görevlisi bir "zenci" hakkındaki değerlendirmedir. Eğitime hizmet etmiş olmasına karşın, anlaşılan yalnızca "zenci" olduğu için, "gözle görünmeyecek bir büro hizmetine" alınması istenmektedir.

Kütahya milletvekili Recep Peker ise, 4 Şubat 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir yazıda, "Aydın intihâbının feshi hakkında cereyanda bulunan muamele, mahallî icaplara olduğu gibi, Reisicumhur H[a]z[retleri]'nin [Atatürk'ün] reylerine de muvafık olduğunu arz ederim." demektedir.[219] Bu yazı da, idârî yargı üzerindeki siyâsî nüfûzu bir kez daha açığa çıkarmaktadır.

Hemen ertesi gün, 3 Şubat 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, Kütahya milletvekili Recep Peker'e şu yanıtı verecektir:

"Aydın'da belediye intihâbını müşkülâtla kazandığımız mâlûmdur. Celâl [Bayar] B[eye]f[endi] buraya geldiği zaman, intihâbın feshile yeniden intihap yapılmasının iyi olacağını söylemişti. Dâhiliye Vekâleti intihâbın

218 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931),** s. 123.

219 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Metin, elyazısıdır.

tasdiki ricâsile evrâkı Devlet Şûrâsı'na [Danıştay'a] tevdi etmiştir. Devlet Şûrâ[sı'n]ca [Danıştay'ca] bir karar verilmezden evvel, orada bu bapta verilecek karârın iş'ârı müsterhamdır."[220]

Danıştay üzerindeki müdahale açıkça devâm etmektedir. Bütün bu müdahalelerin ve siyâsî nüfûzun sonucunu ise, aşağıdaki yazıdan okumak mümkündür:

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 5 Şubat 1931 târihinde, Kütahya milletvekili Recep Peker'e, "Aydın belediye intihâbının Şûrâyı Devlet'çe [Danıştay'ca] fesh edilmiş olduğu"nu bildirecektir.[221]

MANİSA

Manisa'daki belediye seçimine ilişkin olarak CHF'nin iddiâlarını şöyle özetlemek mümkündür:

> "Manisa vilâyet encümen âzâsından Hüsnü Beyin bağına gelen üç şahıs fırka [CHF] ve encümen âzâlığından istifâ etmesini, aksi takdirde bütün mallarını yakacaklarını ve kendilerinin on iki kişi olup, [Cumhuriyet] Halk Fırkası taraftarlarını kâmilen keseceklerini söylemiş ve tehdidatta bulunmuşlardır. "Alaşehir'de Afşarlı Hüseyin Efendi'nin dâhil olduğu heyetin âzâ kaydetmek maksadile, 'Muhacirlere verilen bağ, bahçelerden arâzi vergisi alınmayacak, muhacirler hiç olmazsa on sene askere gitmeyecek, ameleye saat mesâî tesbit edilecek, yol vergisi yarı yarıya indirilecek, Ziraat Bankası'nın sermâyesi tezyid edilecek, çiftçiye on sene müddetle para verilecek' şeklinde galebe teminine çalışıyorlar ve bâzı teceddüdü hazmedemeyenler de, Fethi [Okyar] Beyin Gâzi'yi [Mustafa Kemâl Paşa'yı] [Atatürk'ü] iğfal ettiğini, mevkii iktidâra geçer geçmez, Arap harfleri geleceğini, fes giyileceğini, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] demek, herkes harekâtında serbest olduğunu propaganda etmektedirler."[222]

---

220 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

221 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Aydın'daki belediye seçimi ile ilgili olarak bkz. Bilgin Çelik, "Aydın'da Serbest Fırka ve Belediye Seçimi", **Toplumsal Târih,** Sayı: 84, (Aralık 2000), s. 13-23.

222 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Cem Emrence de, çalışmasında, bu duruma dikkat çekmekte ve Trakya, Marmara ve Batı Anadolu bölgelerindeki toplam muhacir miktârının 600.000'e yakın olduğunu vurgulamaktadır. Muhacirler, seçime katıldıkları hemen heryerde SCF'nin destekçisi olmuş görünmektedirler. Emrence, **age,** s. 148/dn. 112.

Atatürk, kısa bir süre sonra çıktığı yurt gezisi sırasında, 6 Ocak 1931 târihinde, Başbakan İsmet İnönü'ye, Manisa ile ilgili olarak şu gözlemini aktarmak ihtiyâcını hissedecektir:

> "Hakkı Târık [Us][223] Bey geldi. Manisa'da Kâmil ve Salâhattin Beylerden gayri, en çok rey alanlardan teşekkül eden [CHF Vilâyet] İdâre Heyeti'nin serbest intihap edeceği bir zâtın reis olması münâsip görüldü. [Hakkı] Târık [Us] Beye tebliğ olundu efendim."[224]

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 29 Ocak 1931 târihinde, Kütahya milletvekili Recep Peker'e yazdığı bir yazıda, Manisa'da CHF teşkilâtına ilişkin şu bilgileri vermektedir:

> "Manisa vilâyeti kongresini yapmış, heyeti idâresini seçmiştir. Ancak bâzı zevâtın belediye ve Meclisi Umûmî'de bulunması dolayısile, bunların istifâ veyâ ipkâsında ve binnetice riyâset intihâbında tereddüt hâsıl olmuştur. Şöyle ki; şimdiye kadar Mûtemet vekili olan Kâmil Bey, aynı zamanda encümen âzâsıdır. Buradan alacağı paraya da müftekirdir.
>
> Son tensika kadar hâriç kalmış ve münfesih fırkaya [SCF'ye] girmiş Salâhattin Bey nâmında bir zat da heyeti idâre âzâlığı için rey kazanmıştır. Bu zat, Hakkı Târık [Us] Beyin[225] mektep arkadaşıdır.
>
> Osman Bey, encümen âzâlığı uhdesinde kalmak üzere, Kâmil Beyin heyeti idârede ipkâsını teklif ediyor. Salâhattin Beyin şimdiye kadar menfî kalması ve aleyhte çalışması dolayısile, def'âten heyeti idâre riyâsetine gelmesinin [gelmesini], yapacağı tesir itibârile muvafık bulmuyor. Hakkı Târık [Us] Bey ise, bu zâtın riyâsetine mütemâyil bulunuyor.
>
> Berâyı mâlûmat arz ediyorum.
>
> [Başbakan] İsmet [İnönü] Paşa Hazretleri'nin fikirleri, bir kişi üzerinde muhtelif iki vazife cem olunmaması ve fırka [CHF] âzâsının ser-

223 Hakkı Târık Us, hem gazeteci, hem de TBMM'nin ikinci ve üçüncü döneminde CHF Giresun milletvekili idi. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 281.

224 **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931),** s. 123. CHF Kütahya milletvekili Recep Peker, 8 Şubat 1931 târihinde, CHF Manisa İdâre Heyeti Başkanlığı'na yazdığı bir yazıda, "Reisicumhur Hazretleri kongrede kendilerine yazılan telgrafa Ankara'dan ayrılmadan cevap vermişlerdir. Hakkı Târık [Us] Beyin iş'ârına cevâben arz ederim" demektedir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Cumhurbaşkanı'na yazılan yazılara yanıt alamamak, anlaşılan siyâsî bakımdan sakıncalı bir durumdu ve siyâsî telâş yaratabiliyordu. Konuya dikkat çekilmesi buna işâret etmektedir.

225 Hakkı Târık Us, hem gazeteci, hem de TBMM'nin ikinci ve üçüncü döneminde CHF Giresun milletvekili idi. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 281.

best ve ekseriti [ekseriyeti] intihapları neticesinin değiştirilmemesidir efendim."[226]

CHF Manisa teşkilâtında meydana gelen gelişmeler bir örnekolay olarak ele alınabilir. Manisa'da CHF kongresi yapılmış ve bitmiştir; idâre heyeti seçilmiştir. Fakat yine de sorunlar sürmektedir: Bâzı isimler, iki farklı görevde bulunmaktadır ve bu durumun kabûl edilip edilmeyeceği belirsizdir. Bu soruya bir yanıt vermeden, CHF Manisa İdâre Heyeti Başkanı'nı seçme aşamasına geçilememektedir. Ayrıca, SCF'den CHF'ye geri dönenler arasında bir kişi de, CHF Manisa İdâre Heyeti üyeliğine gelebilmiştir. Bu durumun, kendisinin CHF Giresun milletvekili Hakkı Târık [Us]'un okul arkadaşı olması ile ilişkisi olup olmadığı sorusu ise, yanıtsız kalmaktadır. Dahası, bu kişi, CHF Manisa Vilâyeti İdâre Heyeti Başkanlığı'na adaydır. Ancak, CHF Giresun milletvekili Hakkı Târık [Us]'un isteğine rağmen, bu duruma karşı çıkanlar da vardır. Son ve tabiî önemli olan husus da, Başbakan ve CHF Değişmez Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün tutumudur. İnönü, serbest seçimlerden yanadır ve seçim sonuçlarının sonradan herhangi bir nedenle ve şekilde değiştirilmesine de karşı çıkmaktadır. Saffet Arıkan, bu hassâsiyeti belirtme gereğini duymuş olmalıdır.

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a, İzmir'den 1 Şubat 1931 târihinde yazılan imzâsız bir yazıda ise, CHF Manisa teşkilâtının yeniden oluşturulması yönündeki çabaların sonucu açıklanmaktadır:

> "Manisa fırka [CHF] reisi hakkındaki iş'ârı âlinizi Reisicumhur Hazretleri'ne [Atatürk'e] arz ettim. Cevâbını bizzat dikte ederek, Başvekil [İsmet İnönü] H[a]z[retleri]'ne imzâlarile yazılmasını irâde buyurdular. Bunu ayrıca şifre ettirdim. Emirlerine göre mevzuu bahis iki zattan başka kimse bulunmadığından, orada teşkilâttan vazgeçilmesi lâzım gelmektedir. Arzı hürmet ederiz."[227]

Aynı gün Gâzi Mustafa Kemâl imzâsı ile Başbakan İsmet İnönü'ye iletilen yazı ise şöyledir:

---

226 **BCA CHP K.** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

227 **BCA CHP K.** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

"Fırka [CHF] Kâtibi Umûmîsi [Erzincan milletvekili] Saffet [Arıkan] Beyin Manisa teşkilâtı hakkında [Kütahya milletvekili] Recep [Peker] Beye yazdığı şifreye muttali oldum. Manisa teşkilât riyâsetine namzet olabilecek iki zattan başka kimseyi bulamadıklarına [üzeri çizilmiş ve değiştirilmiş şekilde: "başka kimse bulunmadığına"] göre, bu zihniyette bulunan insanlardan vücûde gelecek teşkilâtın da ehemmiyet ve kıymeti olamayacağından, şimdilik Manisa'da mevcut fırka [CHF] teşkilâtının lağvı münâsip olur efendim."[228]

Görüldüğü gibi, Manisa'da CHF teşkilâtını kurabilecek bir kadro bulunamamıştır. Bulunan isimler ise, bir teşkilât kurmaya olanak vermemektedir. Manisa'da CHF başkanlığına geçebilecek yalnızca iki kişi bulunabilmiştir. Fakat Cumhurbaşkanı, isimlerini bilemediğimiz bu kişilerin de "zihniyet"lerini onaylamamıştır. CHF, Manisa'da teşkilâtını lağvetmeye karar vermiş ve bu nedenle de şimdilik yeniden bir teşkilât kurmaktan da vazgeçmiştir. Ayrıca, burada dikkat edilmesi gereken nokta, Cumhurbaşkanı'nın CHF teşkilâtı ile parti başkanı olarak yakından ilgilenmekte olduğudur. Bu durum, Cumhurbaşkanı'nın, parti yönetimini Değişmez Genel Başkan Vekili olarak Başbakan İsmet İnönü'ye bıraktığı yönündeki ifâdesini de doğrulamamaktadır. Hatırlanacağı gibi, bunun değişik ve farklı örneklerini daha önce de görmüştük.

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 3 Şubat 1931 târihinde, Kütahya milletvekili Recep Peker'e yazdığı bir yazıda, "Manisa vaziyetini arz ve izah etmek üzere Hakkı Târık [Us] Beyin[229] yarın İzmir'e hareket edeceği mâruzdur efendim" demektedir.[230]

KONYA

Bir CHF belgesine göre, Konya'daki seçimler sırasında SCF'nin propagandası içinde şu vaatler de yer almıştı: "Konya'da sipâhipa-

228 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün İzmir'deki nutku, nutkun düzeltilmeye ihtiyâcı olduğu ve tashih edilmiş nutuk metni konularındaki yazışmalar için bkz. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

229 Hakkı Târık Us, hem gazeteci, hem de TBMM'nin ikinci ve üçüncü döneminde CHF Giresun milletvekili idi. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 281.

230 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Metin, el yazısıdır.

zarı esnafından Mücellit Mahallesi'nde Hasan Efendi, Mecidiye zâde Tâhir Beye hitâben: Oğul, ben sizin fırkayı [CHF'yi] neyleyeyim; ben reyimi diğer fırkaya [SCF'ye] vereceğim. Onlar asker almayacak, vergiyi kaldıracak, şapkayı çıkartacak, memurların maaşı çok, bunları indirecek, mekteplerde Kur'an okutturacakmış.." "Karşı fırkacılar [SCF'liler] bâzı bize merbut adamlara mürâcaat ederek, kendi tarafına geçmelerini teklif ve 'bize sizin gibi kabadayı ve icâbında kafa göz yaracak adam lâzım' diye teklifte bulundukları; kabadayı olmakla berâber aklı başında olan bu adamlar, bu avamfiribâne teklifi red ettikleri.."[231]

Burada da SCF'nin tipik propaganda temaları bir kez daha yinelenmektedir. Aynı zamanda da, SCF'nin "kabadayı" tabanına bir kez daha atıfta bulunulmaktadır.

SÂLİHLİ, İNEGÖL, BURSA, AYVALIK VE ORHANGÂZİ

Bir CHF belgesine göre, "Sâlihli'de Mevlüt Necmi Bey, gençler arasında tagliti ezhana çalışmaktadır." "İnegöl belediye intihâbı esnâsında muhalifler [SCF] gaip [kayıp] ettiklerini görünce, intihap encümeni âzâlarına ve alâkadar zevâta küfür etmeye başlamışlar, gürültü çıkarmışlardır. Fakat gurur ve haysiyetini muhafaza ile mükellef olan arkadaşlarımız mukâbele etmemiş ve hattâ Mütemedimiz evinden çıkmamak mecbûriyetinde kalmıştır." "Bursa merkez intihâbında [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın rey pusulası kırmızı renkte ve Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın rey pusulası da beyaz renkte olduğu, Serbestçiler [SCF'liler], rey eshâbına, 'Beyazlar galebe çaldığı takdirde, vergi alınmayacak, halk zengin olacak' şeklinde propaganda yaptıkları ve başlarına topladıkları ameleye de, 'Memurlar günde dört, beş saat çalışıyor, siz esir gibi on dört saat çalışıyorsunuz' şeklinde beyânatta bulundukları ve bunun arkasında gizlenen irticâ harekâtı da kendini göstererek, 'Şapka isteyen giyecek, istemeyen giymeyecek, Kur'an

231 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].
"Konya'da Vâli ve jandarma, halkı CHF'ye oy vermeleri için zorlamış, hattâ seçim sandığında görevli SCF yazıcılarını oradan uzaklaştırmak sûretiyle, bu partiye oy verme olanağını ortadan kaldırmıştır." Avşar, **age**, s. 149. Ayrıca, CHF Konya milletvekili Refik Koraltan'ın TBMM'de Konya seçimine ilişkin olarak yaptığı açıklamaya da bkz. **TBMM ZC**, (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

okunacak, eski harfler okunacak' gibi irticâî kıvılcımlar da intişâr etmektedir." "Ayvalık'ta Serbestçiler [SCF'liler] nâmına yapılan nümâyişlerde fırkamız [CHF] aleyhine tahrikâtta bulunulduğu.."[232] "Orhangâzi belediye intihâbında Serbestçilerin [SCF'lilerin] namzedi olan Hacı Hüseyin Efendi, 'Yeni fırka [SCF] vergileri kaldıracak, şapka yerine fes giydirecek, inhisarları kaldıracak, câmileri, medreseleri açacak, Cumhuriyet hükûmeti yerine, Arap hükûmeti ikâme edilecek, belediye intihâbı biter bitmez Koçoğlu Ahmet Efendi ile celb etmiş olduğumuz küllî miktardaki fesleri halka tevzii edeceğiz' şeklinde halkı iğfal etmiştir. Hükûmet tarafından yapılan taharriyatta fesler bulunmuştur."[233]

Burada da SCF'nin yine bilinen propaganda temaları öne çıkmaktadır. Ayrıca SCF'nin saldırgan tutumu bir kez daha vurgulanıyor ve SCF bu nedenle suçlanıyordu. SCF'nin memur-işçi ayrımına yaptığı vurgu ilginçtir. Böylece çalışanlar arasında bâriz bir farklılık yaratıldığına işâret edilmiş oluyordu. Memurlar kayrılırken, işçiler bir hayli olumsuz koşullar altında yaşamak zorunda bırakılmışlardı Muhalefet partisi de, bu durumdan siyasî bakımdan yararlanmaya çalışıyor gibidir. SCF, memurlara karşı, işçinin yanında bir tutum alıyordu. Ancak, CHF belgelerinde ve raporlarında da, zâten memurların genellikle CHF'den yana bir tutum içinde oldukları, buna karşılık işçilerin ise SCF'nin yanında tutum aldıkları vurgulanmaktaydı. Bunun nedenleri de yine iktidar partisinin raporlarında son derece açık bir şekilde dile getiriliyordu. SCF'nin işçilerden yana tutumu, partiler arası rekâbette, sınıfsal konumu da açık şekilde yansıtıyordu. Buna karşılık, SCF'nin reaksiyoner propagandası da dikkati çekmektedir.

DANIŞTAY TARAFINDAN İPTÂL EDİLEN BELEDİYE SEÇİMLERİ VE YENİLENEN SEÇİMLERE İLİŞKİN BİLGİ VE BELGELER

CHF belgelerine göre, Şûrâyı Devlet (Danıştay) tarafından belediye seçimlerinin iptâl edildiği yerler arasında şunlar da vardır: Darıca, Kınık, Biga, Borçka, Tire, Çatalca, Koçhisar, Keşan, Menemen, Manastır (Konya), Seferihisar, Bergama, Silvan, Karapınar, Süller, Bile-

232 **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

233 **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

cik, Eski Foça (İzmir), Samsun,[234] Adapazarı, Burdur, Urla, Aydın, Gökabat, Muğla, Çanakkale, Giresun, Yenipazar, Tavas, Ladik ve Silifke...[235] Bir yazıda, Balıkesir Belediyesi'nin de istifâ ettiği kaydı bulunmaktadır.[236] Gotthard Jaeschke'nin Türkiye kronolojisinde 30 Kasım târihli paragrafında, Borçka da yer almaktadır.[237]

---

234 Vâli Kâzım İnanç, SCF'nin Samsun'da belediye seçimini kazanması üzerine, 30 Kasım 1930 târihinde Bakanlık emrine alınmış ve 25 Şubat 1931 târihinde de tasfiyeye tâbi tutulmuştu.

Baltaoğlu'nun kitabının belgeler kısmında, Samsun Vâlisi Kâzım İnanç ile Polis Müdürü Mithat Bey ve Jandarma Kumandanı Mehmet Ali Bey hakkında Şûrâyı Devlet (Danıştay) Mülkiye Dâiresi'nce verilen karârın örneği de bulunmaktadır. Söz konusu kişilere şu suçlar isnâd edilmişti: "(1) Belediye intihâbâtı icrâ edilirken, intihâbın selâmetini ve inzibâtı muhill hâdiseler vûkûa geldiği ve belediye intihap odası cebren işgâl suretile, hükûmet otoritesi ihlâl edildiği hâlde, Vâli Kâzım [İnanç] Paşa ve Polis Müdürü Mithat ve Jandarma Kumandanı Mehmet Ali Beyler tarafından vazifelerinden müsamaha etmek; (2) Samsun'da Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülü zamânında, Cemiyetler Kânunu'na tevfikan nizamnâmesi alınmayarak, faaliyetine müsaade edildiği; (3) İntihap muamelâtı perşembe günü hitam bularak, reylerin cumartesi günü yapılması [sayılması] intihap encümenince karargir olmuşken, Vâli Kâzım [İnanç] Paşa, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] lehine tesir icrâsile, cuma günü [oy] tasnifinin yapılmasına tekrar karar verilmek ve icrâ ettirmek; (4) [Seçim] Sandığı[nın] muhafazası bahsinde, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] Reisi Şefik Avni Bey tarafından polis ve jandarma kuvvetleri tahkir edildiği hâlde, hakkında tahkikât yapılmamak; (5) Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] belediye âzâsı arasında hâdis olan riyâset meselesine müdahale etmek; (6) İntihap günlerinde belediye önünde toplanan Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] mensuplarının [Cumhuriyet] Halk Fırkası mensuplarının [mensuplarına karşı] tahkir ve tecâvüzkârâne hareket etmelerini tasvip etmek; (7) Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] tarafından vâki olup, intihap mazbatasında tesrif [tasrih ?] edilen tecâvüzlerin yazdırmaması için, intihap encümeni reisine tesir yapmak; (8) İntihap esnâsında bâzı eshas tarafından resmî eslâha (...) 200 rövelver satın alınarak, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] mensuplarına tevdi olunduğu resmen ihbâr olunduğu hâlde, meseleyi tâmit etmek [tâmik etmemek]; (9) Halkın esbâbı şikâyetini görmek üzere belediyeye giden mebus Etem [Tuncay] [Ethem Tuncel] Beye, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] mensupları tarafından fenâ muamele edildiği ve Polis Müdürü [Mithat Bey] tarafından da mümâsil muameleye mâruz kaldığı hâlde, tahkik keyfiyet etme[me]k."

Şûrâyı Devlet (Danıştay) Mülkiye Dairesi, 22 Nisan 1931 târihinde, ilgili kişilerin meni muhakemelerine karar verecektir. Bu karar Danıştay Umûmî Heyeti tarafından da, 27 Temmuz 1931 târihinde onaylanacaktır. Bunun üzerine, Kâzım İnanç, Dâhiliye Vekâleti'ni dâvâ edecek ve hakkındaki tasfiye karârının kaldırılmasını talep edecektir. Şûrâyı Devlet (Danıştay) Dâvâ Dâireleri Umûmî Heyeti de, 15 Kasım 1932 târihinde, Kâzım İnanç hakkındaki tasfiye karârının ref'ine karar verecektir. Kâzım İnanç, daha sonra, 22 Aralık 1932 târihinde, İzmir milletvekili olarak Meclise katılacak ve 1935 yılında yapılan bir sonraki seçimde de yine İzmir milletvekili olarak, ölümüne kadar Mecliste bulunacaktır. Baltaoğlu, **age**, s. 179, 199, 210, 244, 252-253 ve 371-374 ve **Türk Parlamento Târihi (1931-1935)**, (2. Cild), s. 310-312.

235 Silifke'deki belediye seçiminin yenilenmesine daha önce de temâs etmiştim.

236 Balıkesir'deki belediye seçimin yenilenmesine daha önce de temâs etmiştim.

237 Gotthard Jaeschke, **Die Türkei seit dem Wetkriege II,** Türkischer Geschichtskalender für 1929 mit neuem Nachtrag zu 1918-1928, **Die Welt des Islams**, (Zeitschrift für Entwicklungsgeschichte des Islams, (Band 12; Heft 1-2; 1930), Deutsche Gesellschaft für Islamkunde, Berlin, 1930, s. 161.

Hâli hazırda durumu incelenmekte olan yerler arasında ise, Malatya, Eskişehir, Manisa, Avanos, Adana, Kırşehir, Şirince, Ödemiş,[238] Burdur, Aksaray,[239] Karapınar, Silvan, Kığı, Havza, Şebinkarahisar, Mustafa Kemâl Paşa, Gölpazarı, Divriği, Nevşehir, Dörtyol, Malkara, Çorlu, Çivril, Başe, Akşehir, Amasya, Sarıyer, Aydın, Konya, İnegöl, Bakırköy, Soma, Sarkışla, Kadıköy, Gökabat, Germencik, Çanakkale, Adalar, Mihalıççık, Balıkesir, Genzin, Yeşilyuva, Hendek, Muğla, Beyoğlu, Denizli,[240] Kütahya, Trabzon,[241] Söke, Milâs, Tatay, Alaşehir, Kartal, Tosya, Genzin (Kırşehir), Ordu, Yalova ve Rize de bulunuyordu.

CHF Kâtibi Umûmîliği'nden, 9 Mart 1931 târihinde, "merbut müsvedde mûcibince, belediye intihaplarının ne sûretle yapılacağına dâir Vilâyet ve Kazâ Cumhuriyet Halk Fırkası İdâre Heyetleri Riyâsetleri'ne yazılan telgraflar"a göre, yeniden belediye seçimi yapılacak olan yerler de şunlardı: Giresun, Çanakkale, Muğla, Samsun, Aydın, Burdur, Muğla merkez kazâsı Gökabat nâhiyesi, Urla, Bozdoğan-Yenipazar, Adapazarı, Eski Foça, Gölpazarı, Denizli-Çal-Süller köyü, Bergama, Aydın merkez-Karapınar nâhiyesi, Diyarbakır-Silvan kazâsı, Çatalca kazâsı, Seferihisar, Konya Beyşehir-Manastır nâhiyesi, Keşan, Aksaray-Koçhisar, Menemen, Borçka, Tire, Bergama Kınık nâhiyesi, Gebze ve Tavas...

Danıştay tarafından iptâl edilen belediye seçimlerine ilişkin bâzı küçük bilgilere de sâhibiz:

ADAPAZARI

CHF Kocaeli Vilâyet İdâre Heyeti Başkanı Y. Rıfat Bey, 5 Mart 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir yazıda, Adapazarı belediye seçiminin Danış-

238 Ödemiş'te de SCF teşkilâtı bulunuyordu. Bu konuda Dördüncü Bölüm'e bakınız. Ödemiş'teki belediye seçiminin ayrıntıları için bkz. Cem Emrence, "Buhranlı Yıllar: Ödemiş'te Serbest Cumhuriyet Fırkası", **Toplumsal Târih,** Sayı: 72, (Aralık 1999), s. 28-32.

239 Cem Emrence'nin çalışmasında SCF Aksaray teşkilâtına ilişkin bilgi bulunmaktadır. Emrence, **age**, s. 151.

240 Atatürk, kısa bir süre sonra çıktığı yurt gezisi sırasında, 6 Ocak 1931 târihinde, Başbakan İsmet İnönü'ye, Denizli ile ilgili olarak şu gözlemini aktarmak ihtiyâcını hissedecektir: "Denizli iyi hâlde görüldü." **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931),** s. 123.

241 SCF Trabzon teşkilâtı için bkz. Emrence, **age**, s. 148.

tay tarafından iptâl edildiğini hatırlatıyor ve bu durum karşısında şu soruyu soruyordu: "Bu intihâbat için kâmilen fırkamız [CHF] namzetlerinden müteşekkil mefsuh belediye heyetinin mi namzet gösterileceği, yoksa yeniden başkaca namzet mi gösterileceği ve namzetlerin ne sûretle tesbit edileceği ve ilânı hangi makâma âid olacağı hususlarında tereddüt hâsıl olduğundan, bu cihetlerin âcilen iş'ârına müsaade buyurulması ricâsı ile teyidi hürmet eylerim efendim." Görüldüğü gibi, CHF taşra yönetimi, aday belirleme sürecinde merkezden tâlimat almadan adım atmama eğilimindeydi.

Bu yazıya uzun bir süre yanıt alınamadığı anlaşılıyor. Nitekim, CHF Kocaeli Vilâyet İdâre Heyeti Başkanı Y. Rıfat Bey, 25 Mart 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazdığı ikinci bir yazıda şöyle diyordu: "Adapazarı intihâbâtının fesh edildiğini ve yeniden intihâbâta başlanacağını 5 Mart 1931 târihli tahrirâtımızla arz etmiş ve gösterilecek namzetler hakkında ne yolda muamele yapılacağı sorulmuştu. Henüz buna dâir bir cevap verilmemiştir. Adapazarı son belediye intihâbında muhalif cer[e]yanlar arasında, fırkamız [CHF] tarafından gösterilen namzetlerden bir kısmı, şahıslarına vûkû bulan hücumlara karşı, kendilerini fedâ ederek, tebdillerini talep etmeleri üzerine, yerlerine getirilen zevâtla bâzılarının bu defâ tebdili muvafık olacağı ve bu hususta mahallinde yapılan tetkikât ile anlaşıldığı üzere, arkadaşların fikri de bu merkezde olduğu cihetle, mahallile bilistişâre, namzetlerin yeniden Vilâyet [İdâre] Heyeti'nce tetkiki muvafık olacağı kanaatini izhâr eder ve bu hususta verilecek emrin tesriine intizâr ile teyidi hürmet eylerim ef[endim]."

Görüldüğü gibi, adaylık sürecinde, CHF taşra örgütü, merkezden her adımda tâlimat isteme eğilimindeydi. Diğer yandan, yazıdan anlaşıldığı kadarı ile, CHF'nin eski adayları muhalefet tarafından o denli sert bir şekilde eleştirilmişlerdi ki, adaylıktan ayrılmak zorunda kalmışlar ya da bırakılmışlardı. CHF örgütünün bu durumu "fedâ" kelimesini kullanarak açıklaması, bize bu türden adaylıkların taşradaki değerini anlatmaktadır. Ancak yerlerine seçilen adaylar da anlaşılan o kadar güvenilir değillerdi ve yapılan incelemeler sonucunda, bu adayların da değiştirilmesi gerektiği gündeme gelmişti. Taşra, görüldüğü kadarıyla, aday belirleme sü-

recinde, üzerine herhangi bir sorumluluk almamak için, merkezden tâlimat almayı alışkanlık hâline getirmişti.

CHF Kâtibi Umûmîliği ise, 28 Mart 1931 târihinde, CHF Kocaeli Vilâyet İdâre Heyeti Başkanlığı'na yazdığı yazıda, "Adapazarı Belediyesi'ne gösterilecek namzetlerimizin oradaki fırka [CHF] teşkilâtımızla bilistişâre" ve muhitin "muhabbetini celb etmiş" olanlar arasından seçilmesini isteyecektir.[242]

KEŞAN, DARICA, MENEMEN, AYDIN, BORÇKA URFA, TAVAS, ÇATALCA VE BERGAMA

Keşan'da da iptâl edilen seçim, 10 Ocak-1 Şubat 1931 târihleri arasında yinelenmiş ve CHF Keşan İdâre Heyeti Başkanı Avni Beyin, 10 Mart 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne çektiği telgraftan, seçimin "kâmilen fırkamız [CHF] namzetleri"nce kazanıldığı anlaşılmıştır. Benzer bir telgraf da, 11 Mart 1931 târihli olup, Gebze CHF İdâre Heyeti Başkanı Zeki Beye âiddir ve Darıca'daki seçimin CHF adaylarınca kazanılmış olduğuna ilişkindir. Yine CHF Menemen Kazâ İdâre Heyeti ve Belediye Başkanı Eczâcı Kenan Ali Beyin, 10 Mart 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne çektiği telgraftan, Menemen'de de seçimin 22 Şubat 1931 târihinde CHF adaylarınca kazanılmış olduğu anlaşılmaktadır. CHF Aydın İdâre Heyeti Başkanı [SCF Aydın İdâre Heyeti eski Başkanı] Adnan [Menderes] Beyin, 11 Mart 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne çektiği telgrafta da, verilen tâlimat doğrultusunda, Aydın'da seçim işleminin tamamlanmış olduğu açıklanıyordu. Bir diğer telgraf ise, CHF Borçka Mûtemetliği'nden, 10

---

242 Elimizde bulunan bir başka belgede ise, CHF Kocaeli milletvekili Mehmet Salâhattin Yargı'nın 17 Aralık 1930 târihinde CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazdığı bir rapor bulunmaktadır. Bu raporda, İzmit'teki seçim sonucunun kesin olarak belirlenmediğine dikkat çekiliyordu: "İntihap neticesi kat'i olarak beyân edilemezse de, istitlâdâ göre, şimdiki heyete dâhil arkadaşların dahi ekserisinin intihap olunacakları muhtemeldir." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/724 477 1].

Elimizde Cumhuriyet Halk Fırkası Kocaeli Vilâyet Mûtemedliği antetli kâğıdına ve CHF Kâtibi Umûmîliği'ne hitâben yazılmış, 30 Ekim 1930 târihli bir hayli erken ve CHF Kocaeli milletvekili Mehmet Salâhattin Yargı ile Kütahya milletvekili Râgıp Soysal imzâlarını taşıyan bir rapor daha bulunmaktadır. Bu raporda da, "Belediye intihâbı esnâsında şahsî iğbirâr ve infiâllerden müteessir olarak istifâ eden fırka [CHF] idâre heyeti yerine, yedek âzâdan beş zattan mürekkep bir heyet teşkil ile Reis vekili olarak Belediye Reisi Kerim Beyi tâyin ettik" denilmektedir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/724 477 1].

Mart 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne çekilmiş olup, Borçka'daki (ilki Danıştay tarafından iptâl edilen) ikinci seçimin tamamlandığına ilişkindir. CHF Urla İdâre Heyeti Başkanı Şerif Bey de, 12 Mart 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne çektiği telgrafta, Urla'da belediye seçiminin Danıştay tarafından iptâl edilmesinden önce, belediye heyetinin istifâ ettiğini, Dâhiliye Vekâleti'nin "emri" ile yeniden seçim yaptırıldığını, CHF adaylarının "ekseriyeti ârâ" ile seçildiklerini ve seçim sürecinin devâm ettiğini bildiriyordu. Benzer bir bilgi, 11 Mart 1931 târihinde, CHF Tavas İdâre Heyeti Başkanlığı'ndan gelmişti. Yine CHF Çatalca İdâre Heyeti Başkan Vekili Hasan Bey, kendilerine verilen tâlimat doğrultusunda hareket edildiğini, 12 Mart 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne bildirmişti. Buna göre, "İntihâbı Mebusan Kânunu'nun 10. maddesine ilâve edilen fıkra mûcibince celb edilen mahallat muhtar ve ihtiyar heyetleri tarafından Heyeti Teftişiye'nin fırkamız [CHF] mensûbininee teşkil edilmiş olduğu" bildiriliyordu. Benzer bir başka yazı da, CHF Bergama Kazâ İdâre Heyeti'nden, 10 Mart 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazılmıştır. Buna göre, "Bergama Belediye Heyeti feshden mukatden istifâ etmiş ve tekrar intihâbı icrâ kılınarak, yeni heyet faaliyete geçmişti."

DİYARBAKIR

CHF Kâtibi Umûmîliği'nden, 9 Mart 1931 târihinde, Diyarbakır'da Birinci Umûmî Müfettiş İbrâhim Tâli Öngören'e[243] iletilen bir yazıda, "Belediye intihâbı iptâl olunan yerlerde Teftiş Heyeti'nin teşekkül edebilmesi için, İntihâbı Mebusan Kânunu Muvakkati'nin 10. maddesine ilâve olunmak üz[e]re, bugün Meclisten çıkan kânunu ikinci maddede arz ediyorum" deniliyordu: "Ancak fesih, iptal veyâ Meclis heyetini teşkil edecek miktar âzâ ve yedek âzâ kalmamak gibi sebeplerle, Belediye Meclisi'nin teşekkülü mümkün olmayan yerlerde, belediye hudûdu dâhilindeki Mahalle ve İhtiyar Heyetleri, Belediye Reisi'nin veyâ Belediye Kânunu'nun 90. maddesi mûcibince, nasp olunan Reis Vekili'nin

243 Umûmî Müfettişlikler/Müfettişler ve Birinci Umûmî Müfettişlik (Birinci Umûmî Müfettiş İbrâhim Tâli Öngören) hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler**.

riyâseti altında belediye binâsında toplanarak, Belediye Meclisi âzâlığına intihap olunmak evsâfını hâiz olmak üz[e]re, kendi aralarından veyâ hâriçten yukarıda gösterilen miktarda Heyeti Teftişiye âzâsı seçerler."

Bu yazı, CHF Kâtibi Umûmîliği tarafından, yine aynı gün, 9 Mart 1930 târihinde, ilgili yerlere iletilmişti. "Sarih olan işbu hükme göre, derhâl Vâli, Kaymakam Bey ile temâsa gelerek, işbu heyetin fırkamız [CHF] âzâsından teşkiline himmet olunması ve işbu hüküm mefâdının iyice anlaşıldığının ve Heyeti Teftişiye teşekkülünün bildirilmesi" ilgililerden talep ediliyordu. Görüldüğü gibi, bu aşamada da, CHF teşkilâtının seçime müdahale etmesi bekleniyordu. Ancak müdahale sürecinde devlet/hükûmet aygıtına da yine iş düşecekti.

BELEDİYE SEÇİMLERİNDE SCF'NİN KAZANDIĞI YERLER

Elimizde bulunan (ama CHF kaynaklı olduğu anlaşılan) resmî, fakat târihsiz bir belgeye göre, SCF'nin belediye seçimini kazandığı yerler (belgenin diliyle: "belediye intihâbının menfî olarak hitam bulduğu mevâkı") arasında şunlar (da) bulunmaktadır: Aydın: Bozdoğan, Çine (Yenipazar, Karapınar) (Karapınar'ın altına el yazısı ile (?) konulmuş ve yine el yazısı ile Atça ve Nâzilli ilâve edilmiştir); Edirne: Keşan; Silifke: Merkez; İzmir: Bergama, Foça, Kuşadası, Menemen, Seferihisar, Urla, (Buca, Kınık, Şirince, Armutlu da el yazısı ile ilâve edilmiştir). Ayrıca, Foça'da oylar 78'e 820, Kuşadası'nda 87'ye 801, Menemen'de 544'e 1009, Seferihisar'da 151'e 676, Kınık'ta 100'e 590, Şirince'de 10'a 400 ve Armutlu'da da 29'a 668'dir); Manisa: Gördes, Soma; Samsun: Merkez,[244] Ladik; (el yazısı ile eklenmiş) Amasya:[245] Merzifon...[246]

Çetin Yetkin'in kitabında yer alan[247] ve SCF'nin belediye seçi-

244 CHF Samsun milletvekili Etem Tuncay (Ethem Tuncel)'in TBMM'de Samsun'daki seçime ilişkin olarak yaptığı açıklamaya göre, SCF, Samsun'da 3.200 oy kazanmıştı ve bu oyların 2.500 tânesi kadınlar tarafından kullanılmıştı. Tuncel'in SCF'nin seçim faaliyeti sırasında kadınların desteğini kazandığını vurguladığı ve bundan şikâyetçi de olduğu konuşması için bkz. **TBMM ZC**, (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186; Yetkin, **age**, s. 115.

245 SCF Amasya teşkilâtı için bkz. Emrence, **age**, s. 147-148.

246 Metnin orijinali için bkz. **EK 68. BCA CHP K** [Katalog Numarası: 490 01/34 143 2].

247 Yetkin, **age**, s. 191-192.

mini kazandığı yerler olarak gösterilen merkezler arasına, bu belgeye göre, Atça, Nâzilli, Foça ve Soma'yı da katmak gerekir.

Gotthard Jaeschke'nin Türkiye kronolojisinin 29 Ekim 1930 târihli paragrafında da bu konuda bilgiler bulunmaktadır: Buna göre, Darıca ile Tire'de de SCF seçimi kazanmıştı.[248]

Bütün bu verilere göre, SCF'nin belediye seçimini kazanabildiği yerler şunlardır:

Burdur'un Tefenni kazâsına bağlı Armutlu (Dirmil), Bâdemiye, İzmir'e bağlı Bergama kazâsı, Çanakkale'ye bağlı Biga kazâsı, Aydın'a bağlı Bozdoğan kazâsı, İzmir'e bağlı Bozdoğan, İzmir'in merkez kazâsına bağlı Buca nâhiyesi, İstanbul'un Adalar kazâsına bağlı Burgaz[ada] nâhiyesi, Aydın'a bağlı Çine kazâsı, İzmir'e bağlı Dikili kazâsı, Aydın'ın merkez kazâsına bağlı Germencik nâhiyesi, Manisa'ya bağlı Gördes kazâsı, Aydın'ın merkez kazâsına bağlı Karapınar nâhiyesi, Edirne'ye bağlı Keşan kazâsı, İzmir'in Bergama kazâsına bağlı Kınık nâhiyesi, İzmir'e bağlı Kuşadası kazâsı, Samsun'a bağlı Ladik kazâsı, İstanbul Maltepe,[249] İzmir'e bağlı Menemen kazâsı, Amasya'ya bağlı Merzifon kazâsı, Kırklareli'nin merkez kazâsına bağlı Pınarhisar nâhiyesi, Samsun (merkez), İçel'e bağlı Silifke kazâsı, Aydın'a bağlı Söke kazâsı, Şereflihisar [Seferihisar?], (İzmir), Umurlu, İzmir'e bağlı Urla kazâsı, Kırklareli'nin merkez kazâsına bağlı Üsküp nâhiyesi, Kırklareli'ne bağlı Vize kazâsı, Aydın'ın Bozdoğan kazâsına bağlı Yenipazar nâhiyesi...[250] Bir başka belgede ise, Balıkesir'e bağlı Edremit ve Susı-

---

248 Gotthard Jaeschke, **Die Türkei seit dem Wetkriege II,** Türkischer Geschichtskalender für 1929 mit neuem Nachtrag zu 1918-1928, **Die Welt des Islams**, (Zeitschrift für Entwicklungsgeschichte des Islams, (Band 12; Heft 1-2; 1930), Deutsche Gesellschaft für Islamkunde, Berlin, 1930, s. 159.

249 "Maltepe'de aziz arkadaşım baytar Salâhattin Bey reisliği deruhte etti. Maltepe şûbemiz, belediye intihâbâtında, intihap sandığı başında geceleri nöbetçi bulundurmak sûretile, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] namzedinin belediye reisi intihap edilmesine muvaffak oldu ki, İstanbul'da yegâne Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] belediye reisi intihap edilen yalnız bu zat idi." İlmen, **age**, s. 73.

250 Bu listeyi şu kaynağı temel alarak hazırladım: Dâhiliye Vekâleti Vilâyetler İdâresi Umum Müdürlüğü Ş[ûbe] II M[ü]d[ürlüğü], **İdâre Taksimâtı 1936,** Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, Ankara, 1936. Karşılaştırınız: Yetkin, **age,** s. 151-152. Yetkin, Armutlu'nun Bursa'ya, Bâdemiye'nin [Bâdemler?] İzmir'e, Gördes'in Aydın'a, Maltepe'nin İstanbul'a, Şereflihisar'ın [Seferihisar?] İzmir'e ve Umurlu'nun da Aydın'a bağlı olduğunu yazıyor. Weiker de öyle... Weiker'in listesinde Armutlu Bursa'ya bağlı olarak gösterilmiştir. Weiker, Keşan'ı da Tekirdağ'a bağlı gösteriyor. Şereflihisar da Şerefhisar olarak yazılmış; muhtemelen Seferihisar olmalı-

ğırlı kasabalarında da belediye seçimini SCF'nin kazandığı belirtilmektedir.[251] Buna Darıca ile Tire'yi ilâve etmek gerekecektir. İleride göreceğimiz gibi, bir başka belgede de Kırklareli'nin merkez kazâsına bağlı Lüleburgaz'da da seçimi SCF'nin kazandığı görülmektedir.

Bu belgeler ve bilgiler temelinde, SCF'nin belediye seçimini kazandığı yerlerin toplamı 40 olarak görülmektedir.[252] SCF'nin büyük oranda Ege ve Trakya bölgesindeki merkezlerde seçim kazandığı dikkat çekmektedir. Özellikle İzmir, Aydın, Manisa ve Edirne'ye bağlı yerlerde... Danıştay, bu yerlerden toplam 12 tânesinin seçimini iptâl etmiştir.

CHF'NİN SEÇİM BAŞARISININ KUTLANMASI

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 21 Ekim 1930 târihinde, CHF Fırka Müfettişleri'ne ilettiği bir tâmimde, "Necip milletimizin fırkamıza [CHF'ye] karşı sarsılmaz itimat ve râbıtasını bir kere daha izhâr ve teyide vesile bahşolan bu intihap mücâdelesinde, kânun yolunda [metne el yazısı ile sonradan eklenmiştir] canla başla çalışmış olan fırka arkadaşlarıma, Umûmî Riyâset Divânımızın teşekkürâtını arza müsâraat ediyorum. Keyfiyetin bütün taşra kademelerimize iblâğını ricâ ederim efendim" diyordu.[253]

---

dır. Weiker, Şirince'nin İzmir'e bağlı olduğunu belirtiyor. Aydın'a olmalıdır. Umurlu'yu da Aydın'a bağlı göstermiştir. Weiker, **age**, s. 115/dn 3. Yetkin de listesini, Weiker'den almış olmalıdır.

251 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 49001/35 146 1]. Menemen'de de Giritli ve Rumelili göçmenler (mübâdiller) yoğun olarak bulunmaktaydı. Göçmenlerin genellikle SCF yanlısı tutumları burada da görülmüştü. Bkz. Türan, **age**, s. 310-314.

252 Weiker'in kitabında 30 kadar olarak geçmektedir. Weiker, **age**, s. 115. Ayrıca, Avşar da aynı atıfta bulunmaktadır. Bkz. Avşar, **age**, s. 155. Hakkı Uyar, bu rakamı 22 olarak vermektedir. Uyar, **age**, s. 120. Benzer yönde bir rakam için bkz. Türan, **age**, s. 303. Yalnızca Cem Emrence, bir yazısında, bu rakamı, ancak kaynak göstermeksizin, 42 olarak göstermektedir. Emrence, Cem, "Muhalif Bir Perspektiften 1930 Belediye Seçimleri: CHP'nin Baskı ve Propaganda Yöntemleri, **Târih ve Toplum,** Sayı: 200, (Ağustos 2000), s. 47-51/dn. 4.

253 Yazı, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve sûret olup, 4677 ve 48 sayılı tâmimdir. Yazının altına düşülen nottan 23 Ekim 1930 târihinde yazıldığı anlaşılmaktadır. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 5 17].

CHF TEŞKİLÂTI YÖNETİMİ HAKKINDA CHF KAYNAKLI BİR İSTİHBÂRAT RAPORU

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin târihi belirsiz bir yazısı sâyesinde, "Fırka [CHF] Müfettişleri'nin şifâhi mâlûmat[ları] ve fırka dosyalarından" aşağıdaki bilgilere ulaşmamız mümkün olabilmektedir:

"Adana: Merkez Kazâ Mûtemedi Nâci Bey (Mûtemetlik nüfûzunu suistimâl ettiği, ondan bundan para dolandırdığı cihetle fırkadan [CHF] da ihraç)

Aksaray: Vilâyet Mûtemedi Rızâ Bey (Lâyikile tedviri umur edememesi)

Vilâyet Mûtemedi Rıfat Bey (Lâyikile tedviri umur edememesi)

Merkez Kazâ Mûtemedi Hatipzâde Esat Bey (Vâli aleyhinde açık telgraf yazdığından)

[Şerefli]Koçhisar: Kazâ Mûtemedi Rızâ Bey (Fazla sarhoşluğundan)

Arapson: Kazâ Mûtemedi Hüseyin Bey (Şarktan tebid edilenlerin mahallî tesbitlerini değiştirmek bahanesile para aldığından)

Antalya: Vilâyet Mûtemedi Zeki Bey (Arkadaşlarile geçimsizliği ve muhiti memnun edememesi)

Edirne: Vilâyet Mûtemedi Hüsâmettin Bey (Memlekette hoşnutsuzluk tevlid ettiğinden)

Erzincan: Vilâyet Mûtemedi Sâmi [Bey] (Halk üzerinde iyi bir tesir bırakmadığından)

Urfa: Vilâyet Mûtemedi Mustafa Bey (Hakkında vâki dedikodulardan dolayı [CHF'den] çıkarılmış; bilâhare Terakkiperver [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçmiş)

G[âzi]ayıntap [Gâziantep] Vilâyet Mûtemedi Şeyh Mustafa Ef[endi] ve Vilâyet Mûtemedi Şefik Bey (Halkı memnun edemediklerinden)

Silifke: Vilâyet Mûtemedi Sâdık Bey (Muhitini memnun edemediğinden)

Bursa: Vilâyet Mûtemedi Kemâl Ziyâ Bey (Haşin tavrı hareketi ve hoşnutsuzluk tevlidi)

Burdur: Vilâyet Mûtemedi Reşit Bâki Bey (Halk üzerinde iyi bir tesir bırakmadığı)

Zonguldak: Vilâyet Mûtemedi İbrâhim Bey (Hükûmet erkânile geçimsizliğinden)

Kastamonu: Merkez Kazâ Mûtemedi Hüsnü Bey (İmtizâcsızlık ve aleyhindeki dedikodulardan)

Kırşehir: Vilâyet Mûtemedi Esat Ağa (İdâresizlik ve hakkındaki dedikodulardan)

Kütahya: Vilâyet Mûtemedi Mehmet Bey (İdâresizliğinden)

Mersin: Vilâyet Mûtemedi Veli Tevfik Bey (İdâresizliğinden)

Isparta: Vilâyet [İdâre] Heyeti'nden Müftüzâde Hakkı Bey (Aynı zamanda Tayyâre Cemiyeti Reisi olan mûmâileyhin ihtilâsı dolayısile [Vilâyet İdâre] Heyet[i'n]den çıkarılmıştır)

Afyon: Vilâyet [İdâre] Heyeti'nden Safder Bey (İdârei Husûsîye'de vâki ihtilâsı dolayısile [İdâre] Heyet[i'n]den çıkarılmıştır)

Gümüşhâne: Turul Kazâ Mûtemedi Çüncüzâde Mehmet Ef[endi] (Tayyâre Cemiyeti'nde vâki suistimâlinden [fırkadan [CHF] çıkarılmıştır])

İzmir: Menemen Mûtemedi Cemil Bey (İntihabatta muvaffakiyetsizlik ve namzetlerimiz aleyhinde çalıştığından)

Urla Mûtemedi Hüseyin Bey (Bir katil maddesinden maznun bulunduğundan)"[254]

Bu noktada CHF içindeki tasfiye de dikkat çekicidir. 13 il Mûtemedi'nin görevden alındığını öğrenmek ilginçtir. Her ne kadar bu raporun târihi ve kapsadığı süre belirsizse de, görevden almalar, büyük ihtimâlle bu sıralarda olmuş olmalıdır. CHF içinde ve toplumda Mûtemetlere karşı gelişen muhalefetin sonucunda, Mûtemetlik bir kurum olarak, CHF'nin 1931 yılında yapılan kurultayında, nizamnâmede yapılan bir değişiklikle, kaldırılacaktır.[255]

254 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Ayrıca, son bir yıl içinde değişik illerde CHF teşkilâtının ve yönetiminin dışında kalan isimler için de bu belgeye bakınız.

255 SCF literatüründe pek sık rastlanan Mûtemet saltanatı deyiminin ve eleştirisinin somut görüntülerinin neler olduğunu, ileride bizzat CHF raporlarında görme fırsatımız olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İktidar, Muhalefetin Feshi, Tasfiyesi ve Sonrası

İzmir Vâlisi Kâzım Dirik'in SCF'nin Olası Siyâsî Faaliyetlerine İlişkin Başbakanlığa Raporu *(31 Ekim 1930)*[1]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 3 Kasım 1930 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, İzmir Vâlisi Kâzım Dirik'ten 31 Ekim 1930 târihinde aldığı bir yazıyı sunuyordu. İzmir Vâlisi Kâzım Dirik, aldığı istihbârâta dayanarak, Dâhiliye Vekâleti'ne şu açıklamada bulunmuştu:

> "Muhalif fırka [SCF] ricâlinden bâzılarının ifâdelerine göre, Reisicumhur Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] Meclisteki irat buyurdukları nutukta,[2] Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] nâmına kayıt edile-

1 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/78 519 5].

2 Atatürk, 1 Kasım 1930 târihli TBMM'yi açış konuşmasında, son siyâsî gelişmelerle ilgili olarak, şunları söylemişti: "Siyâsî hayâtımızda yeniden fırkaların zuhûru, memlekette belediye intihaplarına takadüm eden yakın günlerde vûkû buldu. Bu münâsebetle dikkate şâyân safhaların şâhidi olduk. Bu müşâhadelerin verdiği tecrübelerden Türk milleti, Cumhuriyetin bekâ ve inkişâfı için istifâde etmelidir. Siyâset sahasında karşılıklı faaliyetin feyizli inkişâfları, ancak vatandaşlar arasında düşmanlık husûlüne mahal verilmemesile temin olunabilir. Bunun çâreleri, fırkaların içine girebilecek gayri samimî ve gizli maksatlı unsurların, kânun fevkinde netice isteyen emel sâhiplerinin, bütün milletçe menfur görülmesi ve bir de Cumhuriyet esâsı üzerinde çalışan fırkalarca bu gibilerin faaliyetlerinden dâimâ uzak kalınmasıdır. Memlekette kalem hürriyetinin de, demokrat bir idâreye lâyık vakarla kullanılmakta daha dikkatli bulunacağını ümit ederim. Hürriyet suistimâlinin tevlid ettiği birçok felâketleri çekmiş olan bu memlekette,

cek sözler, bu fırkanın [SCF'nin] tâlii ile alâkadar ve faaliyetlerini ona göre tanzim edeceklerdir. Eğer bu fırkayı [SCF'yi] millet nazarından düşürecek sözler varsa, çokları bu mücâdeleden ferâgat edeceklerdir. İstanbul ve İzmir'de çıkan muhalif ve muvafık gazetelerin ve haftalık risâlelerin onbeş günden beri muntazaman tuttuğum istatistik hulâsâsını çok ehemmiyetli görüyorum. Bunlara göre ne tedbir alınmak lâzım geleceğini diğer bir şifre ile arz ediyorum."[3]

Görüldüğü gibi, Atatürk, SCF'yi, tıpkı CHF tâmimlerinde görülen görüş, düşünce ve üslûp içinde uyarıyordu!

Anlaşılan SCF'nin âkıbeti ile ilgili beklentiler henüz Ekim ayının son günlerinde yoğunlaşmıştı bile...

Sovyetler Birliği'nin SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (10 Kasım 1930)[4]

Hâriciye Vekâleti'nden, 17 Kasım 1930 târihinde, Başbakanlığa iletilen bir yazıda, Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'nden gelen

---

bu dikkate bilhassa lüzum olduğu kanaatindeyim." **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Atatürk Kültür, Dil ve Târih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 384 ve **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 4, Cild: 22, 1. İnikat, (1.11.1930).

Ahmet Ağaoğlu, anılarında, bu nutkun akislerini şöyle aktarıyor: "Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] bu münâsebetle söyleyeceği nutuk hakkında evvelce rivâyetler dolaşıyordu. Fakat nutuk, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nı hayalkırıklığına uğrattı. Nutuk kısa idi. (...) Gelecek intihaplarda intihap hakkının korunmasından bahsediliyordu. Yeni fırkaya [SCF'ye] karşı kendisinin alacağı vaziyete âid mühim bir şey yoktu." Ağaoğlu, **age**, s. 69. Kanımca Ağaoğlu'nun değerlendirmesi hayli iyimserdir. Nitekim, kendisinin anılarında da yer verdiği gibi, 7 Kasım 1930 târihinde, **Son Posta** gazetesinde yayınlanan ve "Gâzi'nin Nutku" adını taşıyan makâlesi de aynı görüşleri içermektedir. Ağaoğlu, **age**, s. 69-70.

Dönemin siyâsal koşullarının zorunlu kıldığı bir değerlendirme olarak görülebilecek olan bu yazıya, aradan geçen dört yıl sonra hâlâ sâhip çıkılması ise şaşırtıcıdır! Çünkü, kanımca, bu nutukta Atatürk, gâyet açık ve net olarak, muhalefeti uyarmaktadır. Bir yandan, muhalefet partisinin "içine girebilecek gayri samimî ve gizli maksatlı unsurlar"dan söz ederken, "Cumhuriyet esâsı üzerinde çalışan fırkalarca bu gibilerin faaliyetlerinden dâimâ uzak kalınması"nı talep ediyordu. Ayrıca, basında görülen "hürriyet"in de lâyıkı veçhile kullanılmadığına ilişkin imâlarda bulunuyordu. Atatürk, iktidârı değil, fakat muhalefeti eleştiriyor; fakat bunu yaparken siyâsî üslûbundaki tarafsızlık görüntüsünü korumaya çalışıyordu. Bu nutuk, kanımca, SCF'nin sonuna giden yolda önemli bir işâret olarak algılanmalıydı. Belki de, Ağaoğlu'nun iddiâsının aksine, iktidarda bulunanlarca böyle algılanmıştır! Yine de Ağaoğlu, nutkun sonrasında Atatürk ile olan görüşmesinde de, benzer görüşlerini ifâde ettiğini ve bunun onaylandığını yazmaktadır. Ağaoğlu, **age**, s. 69.

3 Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü (Sayı: 1/2643) antetlidir. Yazıda söz konusu edilen ikinci şifre dosyada bulunmamaktadır. Metnin orjinali için bkz. **EK 69.**

4 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/248 675 23].

ve Sovyetler Birliği Hükûmeti'nin SCF hakkındaki değerlendirmesini içeren bir rapor sunuluyordu. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'nin 10 Kasım 1930 târihli raporu şöyleydi:

> "1) Memleketimizde yeni fırkanın [SCF'nin] teşekkülü ve buna müteallik olarak cereyân eden hâdise, [Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi] Mösyö Suriç'in[5] hükûmetine gönderdiği ilk raporlara atfen, Sovyet ricâli nezdinde, Türkiye'nin Fransa siyâsetine temâyül etmek sûretile, hâricî siyâsetini tâdil edeceği zannını tevlid etmiş ise de, Sefirin bilâhare Başvekil İsmet [İnönü] Paşa Hazretleri ve zâtı devletleri ile mülâkâtına atfen vâki olan muahhar işâreti ve yeni fırkanın [SCF'nin] teşekkülünü tâkip eden vaziyetler, bu zannı tebdil eylemiştir. Bu mâlûmat dolayısile vâki istitlââtı müpteni olup, temasta bulunulan hükûmet ricâli tarafından burada buna dâir bana ayrıca bir şey mevzuu bahis edilmemiştir.
>
> 2) Yeni fırkanın [SCF'nin] teşekkülü münâsebetile matbuat tarafından vâki neşriyat haftalık olarak ayrıca sırası ile takdim olunmuştur efendim."[6]

Görüldüğü gibi, Sovyetler Birliği de, yeni partiyi, öncelikle bir dış politika değişikliği çerçevesinde değerlendirmişti. Ancak, muhtemelen iktidârın yeni partiye karşı aldığı siyâsî tavır ve diplomatik görüşmeler sonucunda, bu değerlendirmeye artık iltifat edilmiyordu. Bu konuda resmî bir görüşme de olmamıştı. Sovyet Hükûmeti'nin SCF hakkındaki ilk değerlendirmesinin yabancı basında görülen değerlendirmeler ile paralellik taşıması da ilginçtir. Anlaşılan, Moskova'nın gözünde, Türkiye, iç politikasından çok dış politikası ile önem taşıyordu.

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin CHF Vilâyet İdâre Heyetleri'ne Tâmimi *(14 Kasım 1930)*[7]

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 14 Kasım 1930 târihinde, yâni SCF'nin feshine sâdece iki gün kala, CHF Vilâyet İdâre Heyetleri'ne yazdığı bir tâmimde, CHF Vilâyet

---

5 Dönemin dış politika gelişmeleri için ayrıca bkz. Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**.

6 Hâriciye Vekâleti 111 inci [3 üncü ?] Dâire Umum Müdürlüğü 1 inci Şûbe (U. No 98439 ve H. No: 289 sayılıdır) antetlidir.

7 **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/1 4 28].

İdâre Heyetleri'nin bu târihten itibâren doğrudan doğruya Kâtibi Umûmîliğe bağlanacaklarını ve haberleşmelerini de artık bu makamla yapacaklarını bildiriyordu. Kazâ İdâre Heyetleri ise, yine Vilâyet İdâre Heyetleri'ne bağlı kalmaya devâm edeceklerdi.[8]

CHF'nin 1927 târihli nizamnâmesine göre, "Kâtibi Umûmî, [Umûmî] Riyâset Divânı, Fırka Divânı ve Umûmî Heyeti İdâre nâmına Mıntıka Müfettişleri ile muhabere eder ve tâlimat verir, lüzûmu hâlinde halkın tenvir ve irşâdına âid tebligatta bulunur"du. "Fırka teşkilâtı [ise], mülkiye teşkilâtına tâbi"ydi. Vilâyet İdâre Heyetleri, nizamnâmeye göre, "Mıntıka Müfettişliği ve Kazâ İdâre Heyetleri ile her türlü muhaberâtı yapar"dı. Bunun dışında, tâmimde belirtildiği şekilde, doğrudan doğruya Kâtibi Umûmîliğe bağlanmak, nizamnâmenin hükümleri dışındaydı ve apaçık nizamnâmeye de aykırıydı!

Diğer yandan, bu tâmimin ekinde önemli bir bilgi ile karşılaşıyoruz. Tâmim, CHF'nin 56 Vilâyet İdâre Heyeti'ne iletilmişti. Fakat tâmimin ekinde yer alan bir listede bu târihte (metinde 14 Kasım 1930 târihi bulunmaktadır) CHF'nin 57 Vilâyet İdâre Heyeti olduğu görülmektedir. 1930 yılında toplam il sayısı 63'tür. 1936 yılında toplam il sayısı ise 62'dir. Yazıdan anlaşıldığına göre, bu târihte CHF'nin teşkilâtı/Vilâyet İdâre Heyeti olduğu iller ise şunlardır: Ankara, Kastamonu, Çankırı, Zonguldak, Çorum, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Sinop, Şebin Karahisar, Tokat, Amasya, Sivas, Samsun, Malatya, Gümüşhâne, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Kars, Erzurum, Artvin, Erzincan, Van, Bitlis, Siirt, Adana, Cebelibereket, Gâziayıntap [Gâziantep], Maraş, Mersin, Silifke, Aksaray, Niğde, Konya, Isparta, Burdur, Antalya, Bolu, Kocaeli, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Afyon Karahisar, İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, İstanbul, Kırklareli, Edirne ve Tekirdağ...[9] CHF Kâtibi Umûmîsi Recep Peker imzâlı 11 Nisan 1931 târihli bir başka belgede ise, Birinci Umûmî Müfettişlik bölgesinde bulunan altı ilde parti teşkilâtı olmadığı görülmektedir.[10]

8 Yazı, sûret olup, 4824 ve 50 sayılıdır.

9 Tâmimin eki, 23 Ekim 1930 târihli olup, sûrettir. Metnin orijinali için bkz. **EK 70.** Karşılaştırınız: Koçak, **TMŞD,** (1. Cild), s. 157-164.

10 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/79 522 2]. Umûmî Müfettişlikler/Müfettişler ve Birinci Umûmî Müfettişlik (Birinci Umûmî Müfettiş İbrâhim Tâli Öngören) hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler.**

Buna göre, CHF'nin bu sırada sâdece 6 ilde teşkilât kurmadığı anlaşılmaktadır.

Bir başka belgeden de tamamlayıcı bilgi edinmek mümkündür: CHF Kâtibi Umûmîliği'nin bir tâmiminde, CHF Fırka Müfettişliği'nin kapsadığı alan(lar) konusunda bilgi veriliyordu. Buna göre, 1. Mıntıka 7 ili, 2. Mıntıka 6 ili (Sinop, Şebin Karahisar, Tokat, Amasya, Sivas ve Malatya), 3. Mıntıka 5 ili, 4. Mıntıka 4 ili, 5. Mıntıka 3 ili, 7. Mıntıka 5 ili (Adana, Cebelibereket, Gâziayıntap/Gâziantep, Maraş ve Mersin), 8. Mıntıka 6 ili, 9. Mıntıka 6 ili, 10. Mıntıka 5 ili, 11. Mıntıka 3 ili ve 12 Mıntıka 4 ili kapsıyordu. Belgeye göre, toplam 54 il söz konusuydu.[11]

Yabancı Basının Gözü ile İktidar ve Muhalefetin Son Raundu

Raboçi *Gazetesinin SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (22 Kasım 1930)*[12]

Hâriciye Vekâleti, 22 Kasım 1930 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, Sovyetler Birliği'nde/Bakû'de yayınlanan *Raboçi* gazetesinde yer alan bir yazının Türkçe tercümesini sunuyordu. "Türkiye Serbest Cumhuriyet Fırkası" adını taşıyan makâlede şu görüşlere yer verilmişti:

> "Ağustosun iptidâsında Türkiye Reisicumhuru [Gâzi Mustafa] Kemâl Paşa [Atatürk] Yalova'da bulunurken, Pâris Sefiri Fethi [Okyar] Bey, ona mürâcaat ederek, siyâsî faaliyete başlamak istediğinden, memuriyetten affını istemiştir. Bu faaliyet, şimdiye kadar mevcut olan yegâne [parti] [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na muhalif bir fırka teşkilinden ibârettir. Bu yeni muhalif fırkanın adı [da], ya Serbest Cumhuriyetçi yâhut Liberal Cumhuriyetçi'dir. Söyle[n]diğine nazaran bu fırkaya şimdiye kadar 75 mebus dâhil olmuştur[13] ki, bu da [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin % 25'i demektir.

11 Tâmimin eki, CHF Kâtibi Umûmîliği antetli ve 23 Ekim 1930 târihlidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 71.** Karşılaştırınız: Koçak, **TMŞD,** (1. Cild), s. 157-164.

12 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/248 675 25].

13 SCF'ye geçen milletvekilerinin sayısı yalnızca 15 olmuştur. Bkz. Tunçay, **age,** s. 260 ve Yetkin, **age.**

[Cumhuriyet] Halk Fırkası, esas itibârile dâhilî ticâretle alâkadar olan mahallî burjuva ve küçük burjuvazile köyün ileri gelenlerine istinâd etmektedir ki, [bu zümreler], gerek istiklâl muharebesinde, gerekse inkılâp zamânında ve son senelerin iktisâdîyâtında çok büyük rol oynamıştı. Kitleden ayrılmış olan bu hâlis burjuva fırkası [CHF], iktisâdî buhrânı uzaklaştıramadı.

20 Ağustos târihli [Fransız] **Humanite** gazetesinin verdiği mâlûmatta, kapitalist hükûmetleri gibi, Türkiye de ağır buhran geçirmektedir. Bu senenin baharında mâliye, tehlikesini ancak Şûrâ İttifâkı'nın [Sovyetler Birliği'nin] ve İtalya Komerçiskini Bankası'nın yardımı sâyesinde atlatabildi. [Dış] ticâret balansı [dengesi] çok pasiftir. 100.000.000 Türk Lirası'na yakındır. İhrâcat azalmıştır. İthâlât ve ihrâcat farkı [1]925 senesinde 100.000.000 Lira['ya], 1927 senesinde 158.000.000'a kadar düşmüş, onu müteakip sene daha [da] hissedilecek derecede düşmüş [olup], [1]929 senesinin balansı [dengesi] ise, hiç de şâyânı memnûniyet değildir. Buna bakmayarak, hükûmet bütçesi mütemâdiyen büyümekte [olup], [1]929-[19]30 senesi bütçesinin masraf kısmı 13.000.000 [Lira] daha artmıştır.

Hayat gittikçe pahalılaşmakta, bilhassa hâricî pazara çıkarılacak mallar üzerinde rekâbet neticesinde fiyatlar dehşetli yükselmektedir denilmektedir. Bütçede muvâzeneyi temin etmek için zahmetkeşlerin vergisi tahammül edilemeyecek derecede artırıldı. 20 Temmuz'da âli mekteplerin tâtilinde [Başbakan] İsmet [İnönü] Paşa söylediği nutukta demiştir ki, 'Milletin verdiği vergiler tahsil edilemeyecek derecede büyümüştür.' (Türkische Post No: 207'den muktebes). Ticârette durgunluk vardır. Harbe kadar mütemâdiyen inkişâf eden İstanbul limanı ölüm hâlindedir.

İşsizlik artıyor, işçilerin vaziyeti çok ağırdır. Başka sahalarda yenilikler gösteren [Cumhurbaşkanı Gâzi Mustafa] Kemâl Paşa'nın [Atatürk'ün] işçi sınıfına karşı vaziyeti oldukça soğuk, işçilere âid kânunlar ise mefkud, hattâ sayuzlar [?] (ittifaklar) tâkip edilmektedir. Bu kat'i kapitalist hükûmetler bile, işçi bayramı sayılan 1 Mayıs'ta nümâyişe müsaadekâr davrandıkları hâlde, Türkiye'de bu bir cinâyet sayılıyor. Komünist fırkasının [Türkiye Komünist Fırkası] gayri kânûnî olduğunu söylemeye bile değmez.

Bütün iktisâdî saha bu tehlikeli vaziyetten çıkmak için kat'i tedbirler talep etti. Fakat bu tedbirler [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın iktidârı dâhilinde olmadığından, yarım tedbirler bir fayda vermedi. Buna İngiltere ve

Fransa kapitalistlerinin de tesiri oldu. Kapitalistler, Türkiye'yi onların zincirlerinden kurtaran [Gâzi Mustafa] Kemâl Paşa'yı [Atatürk'ü] affedemiyorlar. Aynı zamanda kapitalistler, kurtuluş zamânında kapitalist zulmünden kurtulmak için Şûralar İttifâkı [Sovyetler Birliği] tarafından Türkiye'ye gösterilen kıymetli yardımı da unutmuyorlar. Bu iki hükûmetin mütekâbil menfaat üzerine müesses dostluğu, kapitalistlerin gözüne diken olmuştur. Şüphesiz kapitalistlerin siyâseti, bu iki hükûmetin aleyhinedir. Bunun için Türkiye'yi Şûrâlar İttifâkı'ndan [Sovyetler Birliği'nden] ayırmak, Fransa ve Britanya'nın en mühim meselelerinden biridir. Bu sûretle Şûrâlar [Sovyetler Birliği] aleyhine, Finlandiya'dan başlayarak, İran'a kadar bir zincir teşkil edilmiş olur ki, bugünkü vaziyete nazaran bu zincire yalnız Türkiye dâhil değildir.

Türkiye['ye] mâliye cihetinden tazyik yapılmış ve Ankara Hükûmeti, sâbık Sultan Hükûmeti'nin borçlarını kabûle mecbur edilmiştir ki, bu sûretle yeni bir mâliye ağırlığı altına girilmiş oldu. Emperyalistler hesaplarını doğru yaptılar. Türkiye daha ilk taksidi tediye zamânında para aramaya başladı. Memleketin iktisâdîyâtında radikal bir ıslâhat yapacağı yerde, [Cumhuriyet] Halk Fırkası, eskimiş yollardan sayılan istikrâza sarıldı. Ecnebi sermâyedarlar teklifi red etmediler, fakat garanti istediler. Times, 11 Ağustos târihli nüshasında, kapitalistlerin istedikleri garantiyi açık olarak gösteriyor: 'Türkiye Hükûmeti, umum mâliye ve iktisâdîyattaki prensiplerine istinâd etmek mecbûriyetindedir. Bu da ancak büyük mütehassısların sâyesinde olabilir. Onlar ise maalesef Türkiye'de yoktur.' Bu açık tâbirle, Türkiye müsteşarlar ve mâliye mütehassısları celb etmeli..." (orijinal metin burada kesilmektedir).[14]

Bu makâle, aslında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik eleştirel görüşlerini özet bir şekilde yansıtmaktadır. Bir yandan, pek çok başka yabancı basın organında da görüldüğü şekilde, ülkenin içinde bulunduğu ağır ekonomik koşullar dile getirilmekte; fakat diğer yandan, bütün siyâsî gelişmeler, dış politika yönüyle ele alınmaktadır. Anlaşılan Moskova açısından Ankara sâdece izlediği ya da izleyeceği dış politika açısından önem taşıyordu. Siyasî sisteme yönelik gelişmeler o kadar da önemli değildi. Ancak bunun da bir sınırı vardı. Moskova, kapitalist yönetimi eleştir-

14 Yazı, Hâriciye Vekâleti 111 inci [3 üncü ?] Dâire Umum Müdürlüğü 1 inci Şûbe (U. No 98644 ve H. No: 597 sayılıdır) antetlidir. Yazının içeriğinden anlaşıldığı kadarı ile, metin çok daha eski târihli olmalıdır.

mekte beis görmüyordu. Onun gözünde ekonomik güçlüklerin sorumlusu, kapitalist hükûmet ve burjuvazi ile CHF idi.

Near East *Gazetesinin SCF Hakkında Bir Değerlendirmesi (22 Kasım 1930)*[15]

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, 4 Aralık 1930 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, *Near East* dergisinde 27 Kasım 1930 târihinde yayınlanan bir makâlenin Türkçe tercümesini sunuyordu. "Türkiye'deki Siyâsî Hâdisat" adını taşıyan makâlede şu görüşlere yer verilmişti:

> "Türkiye'deki Serbest Cumhuriyet Fırkası, üç ay kadar devâm eden kısa bir mevcûdiyetten sonra, her ne kadar fesh olunmuş ise de, bu hâdise, vekâyii siyâsîyenin bundan sonrası için tevâzün ettiği sûretinde telâkki olunmamalıdır. Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] Fethi [Okyar] Beyi Pâris'ten getirerek, muhalefet partisi [SCF] teşkilini kendisine havâle etmesinde bir maksadı mahsûsa vardı. Maamafih Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] fikrinden geçen bu maksat, pek muhtemeldir ki, üzerinde işlenerek, muayyen bir şekle getirilmemiş bir vaziyette idi. Memlekette bir tek partinin [CHFnin] mevcûdiyeti dolayısıyla, bu parti [CHF] tarafından vûkû bulan her teklifin kabûlü, iyi bir netice husûle getirmemeye başlamıştı. İktisâdî buhran halk üzerinde kendini hissettiriyor ve Nâzırlar [Bakanlar] ise, bu çıkmazdan ne sûretle çıkılabileceği hakkında sarih bir yol gösteremiyorlardı. [Başbakan] İsmet [İnönü] Paşa'nın hâiz bulunduğu sadâkat, nüfûzu nazar, çalışkanlık ve liyâkat gibi faziletler, kendisini ekmel bir Başvekil yaptığı hâlde, bu faziletler, [Cumhurbaşkanı] Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] mizaç ve tabiatı dolayısile, kendisine karşı gösterilmesi lâzım gelen mülâyemet ve müsamahakârlığa meydan bırakmıyordu. İşte bu ve bunun gibi mütaaddit esbaptan dolayı, vaziyeti siyâsîyeyi biraz karıştırmak fâideli [faydalı] olabilirdi.
>
> Fethi [Okyar] Beyin ise, mâlî noktai nazardan bâzı fikirleri olduğundan, bu vesile ile mûmâileyhin efkârını halka bildirmesine meydan verilmesinde büyük bir mahzur olamazdı. Fethi [Okyar] Bey tâtilden bilistifâde Pâris'ten geldi ve Reisicumhurun [Atatürk'ün] Yalova'daki sayfiyesin-

15 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/79 520 2].

de kendisile görüştü ve bir öğle yemeği esnâsında konuşulabilenden daha fazlasını tâmika fırsat bulmadan, ciddîyetle işe başladı. Fethi [Okyar] Bey, Garb memleketlerinde cârî esâsata iktifâen, evvelâ bir program neşretti ve bu programda [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın hatâlarını işâret ederek, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] iktidar mevkiine gelince, temin edeceği fevâitten bahsetti. Bu ilân üzerine menâfii tehlikeye girenler, derhâl mukâbil bir cephe aldılar.

Bu vaziyet, normal bir sûrette meşrûtî bir memleket için, meydanda birinin mâzisi ve tecrübesi ve diğerinin ise yalnız kuru bir ıslâhat programı mevcut olan iki fırka arasında cereyân edecek enteresan bir mücâdeleden ibâret kalırdı. Fakat burada Reisicumhur [Atatürk], aynı zamanda [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın da reisi bulunuyordu. Bundan dolayı, yeni fırka [SCF], hükûmete muhalefet etmekle berâber, Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] nüfûzu nazar ve isâbeti harekâtını [da] tenkit edecek herşeyden içtinâp eylemek gibi, müşkül bir vaziyetle karşılaştılar. İki fırka arasında kuvveti anlamak için ilk fırsat, belediye intihâbâtı dolayısile zuhûr etti ve bu intihapta Serbestçiler [SCF] fenâ bir hezimete uğradılar. Bu intihâbat dolayısile hükûmet partisi [CHF], rey varakalarının ifnâsı, rey listelerinin tahrifi ve müntehiplerin cebir sûretile rey vermekten men olunmaları gibi, öteden beri yapılmakta olan yolsuzluklarla ithâm edildiler. Bu maksat için Mecliste bir gün tahsis edildi ve muhalefet partisi [SCF] lideri [Fethi Okyar], bizzat Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın gözü önünde, tenkit yollu beyânatta bulunmaya mecbur kaldı. Fethi [Okyar] Beyin ittihâmâtı karşısında hükûmet partisi [CHF] de, bu yolsuzluklar için muhalifleri ithâm ederek, hükûmet kuvvetlerinin intihâbâtın 'serbest' olarak cereyânını temin etmeye mecbur olduklarını söylediler. Bundan sonra Meclis, hükûmete büyük bir ekseriyetle beyânı itimat etti ve bunun akabinde de Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] fesih karârını ittihaz etti. Fethi [Okyar] Bey, fırkanın [SCF'nin] feshi için gâyet akılâne bir sûrette hareket ederek, hulûsi niyetten bahsetti ve fırkasının [SCF'nin] Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa]'nın [Atatürk'ün] müsaade ve yardımile teşkil edildiğini ve kendisinin mûşârünileyh hazretlerile hiçbir veçhile ihtilâfta bulunmak niyetinde olmadığını ve maamafih bittecrübe böyle bir tehlikenin zuhûru muhtemel görüldüğünden, bundan kaçınmak için fırkasını [SCF'yi] fesh etmeyi tercih eylediğini söyledi.

Fethi [Okyar] Beyin bu mücâdelesinin bir neticesi, Reisicumhuru [Atatürk'ü], muhtelif memleketlerde vaziyeti [kendi] gözle[rile] görmek

ve belediye intihaplarında yapıldığı mevzuu bahis olan yolsuzlukların ne dereceye kadar doğru olduğunu anlamak maksadile, seyahate çıkarmak olmuştur.[16] Şarkta yapılan şekilde gürültülü olan bir intihap mücâ-

16 Atatürk'ün SCF'nin feshini tâkiben başlayan yurt gezisi ile ilgili olarak bkz. Başar, **age**.

Atatürk, 17 Kasım 1930 târihinde söz konusu yurt gezisine başlamış ve bu gezisi aralıklarla 1931 yılının Mart ayı başına kadar sürmüştür. Bkz. **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931)**.

Bu noktada, metnimde şimdiye kadar çeşitli atıflarda bulunduğum ve kaynak olarak da kullandığım bu kitap hakkındaki bâzı saptamalarımı da yazmak ihtiyâcındayım: Bu kitapta kullanılan raporlar, kitabı yayına hazırlayan Gürbüz Tüfekçi'nin de kitabın sunuşunda belirttiği gibi, Atatürk Kitaplığı'ndan sağlanmıştır. Benim kullandığım belgeler ise yalnızca "BCA CHP Kataloğu"ndan sağlanmış olan metinlerdir. Benim bulabildiğim metinler, kitapla karşılaştırıldığında da eksiktir. Kitapta birinci safha olarak adlandırılmış olan ve kitabın 25 ilâ 63. sayfalarını içeren raporu, sözünü ettiğim katalog içinde göremedim. Buna karşılık, kitapta ikinci safha olarak adlandırılmış olan ve kitabın 67 ilâ 121. sayfalarını içeren raporun orijinaline bu katalogda rastladım. Her iki metnin karşılaştırmasından çıkan sonuç, metinler arasında fark olduğudur. Bu durum, kitapta kullanılan metnin yeterli özenle yayına hazırlanmadığını göstermektedir.

Bâriz farkları yalnızca özetleyerek göstereceğim: Elimde bulunan orijinal metnin üzerinde daha sonra yapılmış el yazısı değişiklikler, kitapta kullanılan metinde esas alınmıştır. Ama müsvedde hâllerine değinilmemiştir. Nitekim, benim elimdeki metinde bulunan, ama üzeri sonradan çizilmiş kısımlar, kitapta bulunan raporda yer almamaktadır. Diğer yandan, kitapta kullanılan raporlar ile, benim elimde bulunan orijinal metin arasında fazlalıklar da vardır. Örneğin, kitabın 80. sayfasının üçüncü paragrafı, benim metnimde bulunmamaktadır. Kezâ yine kitabın 88-89. sayfalarında yer alan metin de, benim elimdeki metinde yoktur. Örneğin, benim elimde bulunan metnin 34. sayfasının ikinci paragrafında yer alan, "memurin kânununa bâzı şerâit altında mecbûrî tahvil imkânları konmalıdır. Alelumum âmirlere, inzibat komisyonunun karârına hâcet kalmadan, mâdunları hakkında bir dereceye kadar resen cezâ veyâ takdir hakkı verilmelidir" şeklinde, sonradan üzeri karalanmış bir kısım vardır ki, kitapta bu kısım bulunmamaktadır. Benzer şekilde elimde bulunan metnin 48 ve 49. sayfalarında bulunan, ama kitapta yer almayan kısım şöyledir: "Kükürt, potas ve göztaşı gibi bağcılıkta kullanılan maddelerin gümrük muafiyetinin tâbi olduğu usûlden ve bunun tatbikâtındaki müşkülâttan şikâyet edilmektedir. Bize söylendiğine göre, bu maddeler ya bağcılıkta veyâhut aynı derecede faydalı ve muafiyet şerâitine tâbi işlerde kullanılmaktadır. Böyle ise, mevcut depozito müşkülâtı kaldırılarak, bu maddeler gümrüksüz sokulmalıdır. İzmir'de matbaacılık işlerinden şikâyet olundu. İstanbul'da da bu işitilmişti. Devlet bütçesinden kuvvet alan devlet matbaasının hiç olmazsa diğer matbaalara rakip olarak münâşakalara [müsâbakalara] iştirâk etmemesi temenni olunuyor. Aynı temenni aynı vaziyette bulunan sanâyi bankasının mensucat işlerinde serbest fabrikalara rakip olarak devlet münâkaşalarına [müsâbakalarına] iştirâk etmesi hâline karşı da vâki olmuştur." Kitabın 102. sayfasında yer alan "sanâyie kredisi" başlığının hemen üzerindeki paragrafla karşılaştırıldığında, benim elimdeki metinde şöyle yazmaktadır: "Şu hâlde zirâî kredinin bütün bu şekil ve şartlar altında işler bir kıymet ve kuvvete yükseltilmesi için acele etmek lâzımdır. Bu, bir hesap meselesidir. Yapılacak tetkik ve hesap neticesinde, açığı kapatmak için, bütçeden yardım almak kâbil olmayınca, sermâye aramak lâzım gelir. Bu sıkıntı içinde millî tasarruftan veyâhut dâhilî bir istikrazdan istifâde mümkün görünmez. Şu hâlde memleket çiftçisinin bugününü idâre ve yarınını temin edecek bir zirâî kredi için, dışarıdan para bulmak lüzûmu karşısındayız. Bulunacak paranın fâizini kendi işlemesi [sonradan üzeri çizilmiş olarak: bol bol] temin eder. Amortisi için bütçeye karşılık koymak, Ziraat Bankası'na yardım için tasavvur edilen şeklin kolay ve hafif bir tatbik tarzı olur." Yine kitapta 116. sayfada yer alan ve okunamadığı belirtilen kelime, benim elimdeki raporda ve 84. sayfada bulunan "en" sözcüğüdür. Son olarak da, kitapta yer alan ve raporun son kısmını oluşturan "netice ve hulâsa" bölümü ile benim elimdeki bölüm, yer olarak da, içerik olarak da farklıdır. Benim elimde

delesinde, muhalif parti liderine itiraz etmeksizin mücâdele yapılmasının ne kadar müşkül olduğu anlaşılmıştır. Fethi [Okyar] Bey, hâlen, şimdiye kadar muhalefette bulunmak isterken, cesâreti medeniyelerinin noksâniyeti cihetile meydana çıkmamış olan cüz'i bir kısım mebuslarla birlikte, hükûmetin harekâtını kontrol etmekle iktifâ edecektir.

Memlekette mütemâdî bir zaman böyle bir tek-partiden başka parti bulunmaması, Türkiye'nin menfaatine muvafık değildir. Bununla berâber, ahâli, daha henüz iki partiyi hazmedebilecek derecede irfânen yüksek bir seviyede değildir. Matbuat, şahsa tecâvüz ve küfür ve hakâretâmiz neşriyâta inhimâk göstermesi dolayısile yapılan kusur ve hatâların en büyük müsebbiplerinden birini teşkil etmektedir. Bunların sâhipleri ve muharrirleri, kendilerini Türk münevverlerinin liderleri farz ettiklerinden, parlamento sisteminin, seviyei irfânı kâfi derecede yüksek olmayan memleketlerde, mânâsının anlaşılmadığına hayret edilmemelidir. Eğer Türk Hükûmeti, milletin siyâsî irfânını tekemmül ettirmek istiyorsa, ilk yapacağı iş, siyâsî münâkaşaların ve alelumum matbuat lisânının edep ve terbiye dâhiline girmesini temin edecek şiddetli bir Matbuat Kânunu yapmaktır [yapmalıdır]. Fethi [Okyar] Beyin siyâsete avdetinin, herşeyi örtbas etmek yerine, bâzı şeylerin münâkaşaya açık bırakılmasının daha münâsip olacağı hakkında bir kanaat uyandırmış olması muhtemeldir. Fakat görünüşe nazaran Türkiye'de daha henüz parti sisteminin anlaşılarak, bu sistemin memlekete istifâde ve şeref verecek bir tarzda kullanılabilmesi için çok zaman geçmek lâzımdır."[17]

---

bulunan metinde ve sayfa 79 ilâ 90 ve 1 ilâ 20'de iki ayrı "netice" kısmı bulunmaktadır. Raporun ayrıntıları için bkz. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/34 145 1]. Kitabın 53. sayfasında bulunan metin, benim elimde bulunan orijinal bir başka metinle karşılaştırılmalıdır. Küçük farklar vardır. Yine kitabın 130. sayfasında bulunan metin, benim elimde bulunan metin ile karşılaştırılmalıdır. Benim elimde bulunan metin müsvedde metin olduğundan, metnin tamâmı kitapta yer almamıştır. Örneğin, benim elimde bulunan metinde "iki sene evvel gelen Alman mütahassısının yalnız haşarat mücâdelesi yaptığını söylüyorlar" kısmı, kitapta yer alan metinde yoktur. Benim elimde bulunan bir başka belgede, kitapta hiç yer almayan bir başka yazı daha vardır: Atatürk, 10 Şubat 1931 târihinde, Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı bir yazıda, müsekkafat vergisinde yapılması gereken bâzı değişikliklerden söz etmektedir. Ayrıca, benim elimdeki metnin eki olan bir tâlimatnâme de, kitapta yer almamıştır. Kitabın 124. sayfasında yer alan bir yazı, benim elimdeki belgelerde de yer almaktadır; fakat kitapta târih yanlış belirtilmiştir. Doğrusu 2 Şubat (Kasım değil) 1931 olmalıdır. Yine kitapta yer alan ve 131. sayfada bulunan bir yazının eki, elimdeki metinde yer almaktadır ve ayrıntılı hesaplara ilişkindir. Yine kitabın 128. sayfasında yer alan bir metne katkıda bulunmak üzere, elimde bulunan bir başka belgeden söz edebilirim: Recep Peker'in, 18 Şubat 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazdığı bir yazıda, "ay sonuna kadar Konya'da çalışmamız muhtemel" olduğu bildiriliyordu. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

17 Yazı, Büyük Erkânı Harbiye Reisliği XIII. Şube Dz. Kısmı (Husûsî) antetlidir.

SCF'nin kendisini fesh etmesinin hemen ardından yapılan bu değerlendirme, son üç aylık siyâsî sürecin tamâmına yöneliktir. Yazıda, SCF'nin kurulma nedenlerine ilişkin olarak, daha önce de gördüğümüz bâzı faktörlere işâret ediliyordu. Bunlar, Atatürk'ün kafasında belirmiş, fakat tam olarak belirginleşmemiş olan muhalefet partisi tasavvuru; tek-partili rejimin ve muhalefetsiz bir siyâsî sistemin yarattığı olumsuzlukların kendisini her alanda göstermesi, ekonomik bunalımın toplum üzerindeki derin ve olumsuz etkileri, hükûmetin ve Başbakanın bu konuda kendilerinden beklenen performansı gösterememesi ve Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki görüş ayrılıklarıydı. İktidar ve muhalefet partileri arasındaki gerilim, bu değerlendirmeye göre, Atatürk'ün iktidar partisinin Genel Başkanı olmasından dolayı yükselmişti. Çünkü, muhalefet, sâdece İsmet İnönü başkanlığındaki hükûmeti değil, fakat aynı zamanda CHF iktidârını, yâni Cumhurbaşkanını da eleştirmek zorundaydı. Bu, ciddî ve tutarlı bir eleştirinin kaçınılmaz sonucuydu. Ancak bunun siyâsî sonuçları ya hesâp edilmemişti ya da öngörülememişti. Yazıya göre, yeniden benzer bir sürecin başlaması için daha epey zaman geçmesi gerekirdi.

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin Vilâyet ve Kazâ İdâre Heyetleri'ne Tâmimi *(26 Kasım 1930)*[18]

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 26 Kasım 1930 târihinde, CHF Vilâyet ve Kazâ İdâre Heyetleri'ne yazdığı bir tâmimde, "fırkamızın [CHF'nin] ve hükûmetimizin [daha sonra "hükûmetimizin" sözcüğünün üzeri çizilmiş ve orijinal metinde sâdece "fırkamızın" sözcüğü kalmıştır] nâşiri efkârı bulunan *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi"nin CHF'nin Vilâyet ve Kazâ İdâre Heyetleri ile belediye makamlarına ve Türk Ocakları'na "muntazaman" gönderileceğini bildiriyor ve söz konusu örgütlerden, "efkârı umûmîyeyi [bu sözcüğün daha sonra üzeri çizilmiştir] tenvir ve irşâda hâdim olan bu gazetemizin muhterem halkımız tarafından mümkün olduğu kadar çokça [son dört sözcük sonra-

18 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/1 4 29].

dan orijinal metne eklenmiştir] okunmasının temin buyurulmasını" istiyordu.[19]

CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, aynı gün, 26 Kasım 1930 târihinde, Türk Ocakları Merkez Heyeti Riyâseti'ne yazdığı bir tâmimde de, ilgili gazetenin "Ocaklar tarafından da teşvikat ve tergibatta bulunulmasını" istiyordu.[20]

Gerçekten de Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türk Ocakları Başkanlıkları'na gönderdiği 2 Aralık 1930 târihli genelge ile, teşkilâttan söz konusu gazetenin "Ocaklılara ve halka" sunulmasını istiyordu. Söz konusu genelge, hemen ertesi gün, 3 Aralık 1930 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne de bilgi için iletilmişti.[21]

Dosyada bulunan bir başka belgeden de, Türk Ocağı'na (birer adetten) 260, CHF Vilâyet İdâre Heyetleri'ne (beşer adetten) 280, CHF Kazâ İdâre Heyetleri'ne (ikişer adetten) 676 ve nihâyet belediye başkanlıklarına da 416, yâni toplam olarak 1.632 adet *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi gönderileceği belirtilmektedir. Bu matematiksel hesâba göre, bu sırada CHP'nin 56 ilde ve 338 kazâda teşkilâtı olduğunu söyleyebiliriz. Türk Ocakları'nın da, yine aynı hesâba göre, 260 şûbesi bulunmaktaydı.

Anlaşılan CHF Kâtibi Umûmîliği de, propagandanın önemini anlamıştı ve SCF'nin karşı propagandasına yönelik yeni bir önlem almayı düşünmüştü. Partiye (ve aslında hükûmete de âid olduğu düşünülen) gazetenin sâdece parti teşkilâtı tarafından değil, fakat aynı zamanda hem belediyeler ve hem de Türk Ocakları tarafından yayılmasının temin edilmek istenmesi ilginçtir. Anlaşılan Türk Ocakları, partinin propaganda kanalı olarak değerlendiriliyordu. Bu belki de Türk Ocakları'nın SCF yanlısı tutumuna karşı siyâsî bir önlemdi. Belediyelerin de propaganda kanalı olarak görülmesi dikkate değerdir.

---

19 Yazı, antetsiz ve 4938 ve 51 sayılıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 72.** Bu konudaki talep bir sonraki yıl da ısrarla devâm edecektir. Bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebliğâtı,** (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 150-157.

20 Yazı, antetsiz ve 4938 sayılıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 73.**

21 Yazılar, Türk Ocakları Merkez Heyeti antetli ve 1455 ve 1456 sayılıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 74 ve 75.**

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Cumhurbaşkanı Atatürk'ün SCF Hakkındaki Açıklamasına İlişkin Başbakan İsmet İnönü'ye Yazısı *(20 Aralık 1930)*[22]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 20 Aralık 1930 târihinde, Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı bir yazıda, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Kırklareli'nde SCF hakkında yaptığı açıklamayı bildiriyordu. Buna göre, Cumhurbaşkanı, 20 Aralık günü, Alpullu Şeker Fabrikası'nı ziyâret ettikten sonra, Kırklareli'ye gelmişti. Burada Vâliliği, Kumandanlığı ve belediyeyi ziyâret etmiş ve ardından CHF'de "bütün merkez ve mülhakat mümessillerini kabûl" etmişti. "Burada [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın vaziyetini ve memlekete yaptığı ve yapacağı hizmetleri sayarak, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı']nın nasıl teşekkül ettiğini, fırka [SCF] teşkilâtının nasıl çalışmış olduğunu izah ile mesâî tarzlarını, usûllerini ve şahıslarını şiddetle tenkit [etmişler] ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın memlekette Cumhuriyeti ve laikliği teyid etmek ve edebîleştirmek için tuttuğu yolda bilâ aram yürüyeceğini söyle"mişlerdi.[23]

Dâhiliye Vekâleti'nin Balıkesir'deki Siyâsî Durum Hakkında Başbakanlığa Yazısı *(17 Ocak 1931)*[24]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 17 Ocak 1931 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, Balıkesir Vâlisi Sâlim Özdemir Günday'ın,[25] 14 Ocak 1931 târihinde, Balıkesir'deki siyâsî duruma ilişkin Dâhiliye Vekâleti'ne ilettiği raporu sunuyordu.

---

22 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/2 9 40].

23 Yazının altına düşülen paraftan (I) bizzat İsmet İnönü tarafından da okunduğu anlaşılmaktadır. Yazı, sûret olup, antetsizdir. Metnin orijinali için bkz. **EK 76.** Söz konusu konuşma metni, "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri"nde bulunmamaktadır.

24 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/88 580 17].

25 Sâlim Özdemir Günday, hatırlanacağı gibi, Balıkesir'deki görevine 4 Ocak 1928 târihinde başlamıştı ve 15 Ekim 1931 târihine kadar da Vâlilik görevine devâm etmişti. Günday, bu târihten sonra değişik illerde Vâlilik yapmayı sürdürecektir. Baltaoğlu, **age,** s. 197 ve 328.

Vâliliğin raporunda, ilde siyâsî durumun son zamanlarda "umûmîyet itibârile kespi selâh" ettiği bildiriliyordu. Rapora göre, "mülhâk kazâlarda Ankara'dan gelen fırka [CHF] teşkilât heyetinin mesâîsile, fırka [CHF] teşkil edilmiş ve evvelce Serbest Fırka'ya [SCF'ye] geçmiş olanlar ile, bugün faaliyet unsuru hâlinden çıkarak, umûmî memleket mesâîsine iştirâke başlamışlardı." Ancak, "Balıkesir'de fırka [CHF] teşkilâtı çok bati ilerlemekte"ydi. "Muhalefet cereyanları henüz tamâmen durdurulamamıştı." "Ancak son günlerde [Cumhuriyet] Halk Fırkası teşkilâtına iştirâk arzularının çoğaldığı görülmekte"ydi. Raporda verilen bilgilere göre, "vilâyette Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşkilâtı her mahalde muhtelif şekilde tecelli etmişti." Edremit, Ayvalık, Burhâniye ile Bandırma ve Erdek "havâlisinde dinî propaganda da mevcut olmakla berâber, daha ziyâde komünistlik propagandalarının tesiri görüldüğü hâlde", Balıkesir, Günan [Gönen], Susurluk, Dursunbey, Sındırgı "kazâlarında esas dinî propaganda teşkil etmişti." Fakat "mülhâkatta hâlen vaziyete emniyetle bakılabilir"di.

Vâliliğin raporunda, tarikatlerin faaliyetlerine de değiniliyordu. Buna göre, "Balıkesir'deki vaziyete son senelerde müzâyid bir faaliyet gösteren tarikatlerin çok tesiri olmuştu." SCF'nin "teşekkülünden sonra, esâsen Garb rejimlerine karşı dâimâ uzak duran Balıkesir gibi muhafazakâr bir muhitte, tarikatler mensûbini ve içtimâî inkılâptan hoşnut olmayan hoca takımı, Serbest Fırka'yı [SCF'yi] tutarak, mükemmelen çalışmışlardı." "Menemen hâdisesinden[26] sonra hassaten tarikat cereyanları üzerinde daha fazla meşgûl olunmuştu." Ancak, "hâlen bu işlerde âmil olanların elebaşları tahtı tevkifte"ydi. Sıkıyönetim[27] [sâyesinde] "vaziyetten azamî istifâde sûretile, bu cereyanların önüne geçilmeye çalışılmakta"ydı. Rapora göre, bu şekilde "Balıkesir'de de vaziyet[in] mûcibi memnûniyet bir hâle konulacağı kuvvetle" [muhtemeldi].

Raporda, ildeki Çerkeslere ilişkin de bilgi veriliyordu. "Çerkeslerin ne Serbest Fırka [SCF] ve ne de tarikat işlerinde bir faaliyet-

---

26 Menemen Olayı, 23 Aralık 1930 târihinde olmuş ve etkileri 1931 yılının Mart ayı ortalarına kadar sürmüştü. Bkz. **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 4, Cild: 24, 17. İnikat, (1.1.1931).

27 Balıkesir'de de 31 Aralık 1930 târihinde sıkıyönetim ilân edilmiş ve sıkıyönetim, Şubat ayı sonlarına kadar sürmüştü. Bkz. **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 4, Cild: 24, 17. İnikat, (1.1.1931).

leri" görülmüştü. "Hâlen de sâkin bir vaziyette"ydiler. Fakat "hareketleri dâimâ gözönünde tutulmakta"ydı.[28]

Sonuç olarak, "vilâyette Cumhuriyet ve inkılâp noktai nazarından, şâyânı dikkat ve endişe [verici] bir hareket mahsus değildi." "Ancak içtimâî inkılâbı hazmedememiş olanlar, ekseriyeti teşkil etmekte"ydi ve "hoşnutsuzlukları da bâki"ydi. "Yeniden bir fırsat bulup, harekete geçmemelerini temin için, hükûmet ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası teşkilâtının dâimâ kuvvetli bulundurulması ve azamî teyakkuz gösterilmesi icâb edeceği kanaati", raporun son cümlesinde vurgulanıyordu.[29]

Bu rapor, fark edileceği gibi, SCF'nin feshinden ve Menemen olayından sonra kaleme alınmıştır ve Balıkesir'deki muhalefetin gücünü ortaya koymaktadır. Anlaşılan CHF teşkilâtı Balıkesir civârında ancak bu sâyede, yâni muhalefetin tasfiyesinden sonra (yeniden) kurulabilmişti. Ama buna rağmen teşkilâtlanmanın hızı düşüktü. SCF üyeleri de yavaş yavaş CHF'ye (muhtemelen geldikleri yere) geri dönüyorlardı. Bu konuya ileride yeniden değinmek fırsatı bulacağım. Burada da açıkça görülmektedir ki, mülkî idâre âmirleri kendilerini CHF teşkilâtının destekçisi olarak algılamaktadırlar. Vâliliğin raporunda CHF ile ilgili gelişmelere ilişkin bunca destek verici açıklama bunu kanıtlamaktadır. SCF'nin propagandası, bu rapora göre, büyük ölçüde dinî temele dayanmıştı. Hattâ tarikatların da bunda katkısı olmuştu. Bu raporda, ilk kez çok açıkça SCF ile irticâ arasında doğrudan bir bağ/bağlantı kurulmaktadır. Fakat ancak SCF'nin feshinden sonra... Diğer yandan, rapordaki komünist propagandanın ne anlama geldiği açık değildir. Sıkıyönetim ise, siyâsî denetimin yeniden sağlanmasında önemli bir işlev görmektedir. Raporda, Çerkeslerle ilgili gözlemler ayrıca ilginçtir ve bu ve benzeri grupların sürekli olarak gözetim altında tutulduklarının yeni bir kanıtı sayılmalıdır.[30]

---

28 Karşılaştırınız: Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952).** Atatürk, kısa bir süre sonra çıktığı yurt gezisinde, Balıkesir'de kaleme aldığı el yazısı notları arasına, "Çerkesler" sözcüğünden sonra, 30.000 şeklinde yazmıştır. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

29 Rapor, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem Müdürlüğü antetli olup, 488 sayılıdır. Başbakanlığa iletilen yazı ise, Dâhiliye Vekâleti Husûsî Kalem antetli olup, 1/119 sayılıdır. Yazıda, Başbakan İsmet İnönü'nün de yazıyı okuduğuna ilişkin parafı bulunmaktadır. Metnin orijinali için bkz. **EK 77.**

30 Bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952).** Dâhiliye Vekâleti V[ilâyetler] İ[dâresi] M[üdüriyeti] U[mûmîyesi], Hâriciye Vekâleti'nin 2 Aralık 1930 târihli bir yazısı üzerine, 3 Aralık

Atatürk, kısa bir süre sonra çıktığı yurt gezisi sırasında, 8 Şubat 1931 târihinde, İzmir'den Başbakan İsmet İnönü'ye, Balıkesir ile ilgili olarak şu gözlemlerini aktarmak ihtiyâcını hissedecektir:

> "Balıkesir'de umûmî vaziyet şöyledir: Canlı ve hareketli bir halk kütlesi görünüyor. Yeni be!ediye heyeti efkârı umûmîyeyi temsil etmiyor. Üzerinde birçok infialler toplanmış.. Heyetin aldığı rey miktârı, rey hakkını hâiz olanlara nispetle pek az.. Merkezdeki yeni fırka [CHF] İdâre Heyeti, orta kıymette zevattan mürekkep, bunların ekserisi Hacim [Muhittin Çarıklı] Beyin[31] bir sui tefehhümü neticesi olarak, belediye, Meclisi Umûmî ve encümen gibi, diğer ikinci vazifelerde..[32] Fırka [CHF] Reisi, aynı zamanda belediye reisidir. Kazâ İdâre Heyeti'nde de kısmen bu vaziyet vardır. Fakat kazâlar idâre heyetleri, daha kıymetli ve canlı insanlardan mürekkep.. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın bâzı unsurları fırkamıza [CHF'ye] geçmişler. Bunlarla konuştum. İyi intibâ aldım. Bâzı mebuslarla mahallinde, bâzı fırkamız [CHF] mensupları bunları hakikaten dilğir etmiştir.
>
> Bu vaziyet için de şu tedbirler muvafık görüldü: Belediye heyeti ve yedekleri, bugün kâmilen istifâ ediyorlar.[33] Yeni intihâbın örfi idârenin kaldırılmasından sonra yapılması muvafıktır. Balıkesir ve hattâ Manisa'da örfi idârenin, buralarda Divânı Harb'in, alâkadar eden eşhasın alınmasından sonra, müddetin hitâmına intizâr olunmadan kaldırılmasını

1930 târihinde, "Şark vilâyetlerimizde husûsî rejim tatbik edilmemekte olduğuna dâir", Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, "Şark vilâyetlerimizde bir müddetten beri şiddetle tatbik edilmekte olan husûsî rejim dolayısile, Erzurum Sovyet Konsülâtosu'nun [Konsolosluğu'nun] normal bir sûrette ifâyı vazife etmesi müşkül bir hâle geldiği beyânile, Sovyet Hükûmeti'nce mezkûr Konsülâto [Konsolosluk] muamelâtının muvakkaten tâtil edilmesine karar verildiğinin ve Erzurum Konsolosluk mıntıkasında bulunan Sovyet tebaası menâfiinin himâyesine Kars Konsolosluğu['nun] memur edildiğinin Sovyet Büyükelçiliği'nden bildirildiği iş'ar buyurulmuş ise de, Şark vilâyetlerimizde husûsî bir rejim tatbik edilmemekte olduğu arz olunur efendim." deniliyordu. Yazı, Dâhiliye Vekili adına Hilmi Uran tarafından imzâlanmıştır ve Dâhiliye Vekâleti V[ilâyetler] İ[dâresi] M[üdüriyeti] U[mûmîyesi] antetli olup, 3683/996 sayılıdır. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/248 675 28].

31 Hacim Muhittin Çarıklı CHF Giresun milletvekilidir. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 277.

32 CHF'li yöneticiler üzerindeki ikinci görevler, daha önceki raporda da, hatırlanacağı gibi, eleştirilmişti.

33 Bu bilgi, Atatürk'e, doğrudan doğruya Balıkesir Vâlisi Sâlim Özdemir Günday tarafından, aynı gün telgrafla bildirilmişti. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

Ama işin evveliyâtı da bulunmaktadır: Cumhurbaşkanı Kâtibi Umûmîsi Tevfik Bıyıklıoğlu, 8 Şubat 1931 târihinde, İzmir'den Balıkesir vilâyetine/Vâliliği'ne ilettiği bir telgrafta, "belediye heyeti ile yedek âzânın istifâları haberinin makine başında yazılmasını ricâ ederim" diyordu. Öneri, daha doğrusu emir, doğrudan doğruya Cumhurbaşkanı'ndan geliyordu!

münâsip görüyorum [müsvedde metinde daha sonra çizilmiş şekilde: telâkki ederim]. Bu teklif, bittabi örfi idâre âmirinden gelmelidir.

Türk Ocağı heryerde olduğu gibidir. Fakat burada yeni bir Muallimler Birliği teessüs ediyor. Ayrı bir binâda yerleşmek üzere idi. Kendilerile görüştüm. Bunların kendi vesâitile ayrı bir birlik tesis etmeleri, hem maksatsızdır, hem de asıl [Türk] Ocağı canlandıracak sayılı unsurların dağılmasını mûcip oluyor. Bu sebeple bu birlikten vazgeçilerek, hepsinin Ocak [Türk Ocağı] kadrosu içinde çalışmaları çok fâideli olur. Umûmî merkezleri yoktur. Balıkesir'de iyi bir idman teşkilâtı kurulmuş.. Bunlar da fırka [CHF] ve [Türk] Ocağı'n[ın] iyi ve tâze unsurları olurlar. Bu meseleleri, heryerde bu esâsa göre hâl ve tatbik etmek muvafık olur.

Mebus Hayri Beyin[34] Balıkesir'de çıkardığı gazetenin[35] hizmetlerinden bahsediyorlar. Fakat bana mâtuf beyânâtın neşrinden evvel görülmesi noktasında mukâvemet yaptılar [ettiler]. Gazetenin fırkamız [CHF] nâmına böyle inzibatsız bir şekilde çıkması muvafık değildir. Bu sebeple neşriyatta bulunmamalarını [müsvedde metinde daha sonra çizilmiş şekilde: neşriyâtı bırakmalarını] tebliğ ettim. Bu muamele bir ihtar yerine geçer. Birkaç gün sonra intişârına izin vereceğim.[36] Fırkaya [CHF'ye] yeni alınanlar arasında bir Vedat Hilmi[37] var. Ahlâksızlığı mütearif olan bu şahsın fırkadan [CHF'den] çıkarılmasını emrettim.

Vâli ve adliye, belediye intihâbâtında vazifelerini yapmamışlar. [müsvedde metinde daha sonra çizilmiş şekilde: Konuştuğumuz esaslarda] Vâlinin zaafını gördüm. [müsvedde metinde daha sonra çizilmiş şekilde: Halkla aralarında bir nevi lâubâlilik hâsıl olmuş.] Balıkesir'e buradaki cereyanları tâkip edip iyi anlayacak ve herşeye hâkim olacak bir Vâli derhâl gelmelidir [müsvedde metinde daha sonra çizilmiş şekilde: bir Vâliye muhtaçtır]. Bu Vâlinin kim olabileceğinin düşünülerek, tâyininden

34 Hayri Bey, muhtemelen CHF Balıkesir milletvekili Mustafa Hayrettin Karan olmalıdır. TBMM'nin sekizinci dönemi de dâhil olmak üzere aynı görevine devâm etmiştir. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 97-98.

35 Sözü edilen gazetenin adı Türk Dili olmalıdır. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 97-98.

36 Gerçekten de Kütahya milletvekili Recep Peker, 10 Şubat 1931 târihinde, Balıkesir Vâlisi Sâlim Özdemir Günday'a yazdığı bir yazıda, "Reisicumhur Hazretleri [Atatürk], gazetenin çıkmasına müsaade buyurmuşlardır. İcâb edenlere tebliğini ricâ ederim." diyecektir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Bilindiği gibi, Matbuat Kânunu'na göre, Cumhurbaşkanının gazete yasaklama ya da kapatma yetkisi bulunmuyordu! Ancak bu türden bir yetkinin kullanılabildiği görülüyor.

37 Atatürk, seyahati sırasında, Balıkesir'de iken el yazısı ile tuttuğu notlarda, Vedat Hilmi'nin adını özellikle not etmiştir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

evvel bana bildirilmesini ricâ ederim. [müsvedde metinde daha sonra çizilmiş şekilde: Bu vâli mebus Zühtü Bey olabilir.][38]

Yeni belediye intihâbâtında halkın serbestçe reylerini kullanmaları ve şehir efkârını temsil edecek bir heyetin işbaşına gelmesi, mevcut hâleti rûhiyeye göre elzemdir. Mevcut heyetin istifâları haberlerini herkes hüsnü telâkki etti. Fakat yeni heyetin fırka [CHF] namzetleri göstermek yolu ile mi, yoksa büsbütün serbest şekilde mi yapılması derpiş edilmelidir? Her iki şıkkın başka başka fâideleri vardır. Bu işe yine Hacim [Muhittin Çarıklı] Bey[39] memur edilir. Ben kendisine söyledim. Fakat oradan da tebligat yapılması münâsiptir. Çifte vazife sâhibi fırka [CHF] reisi ve âzâları, yeni belediye intihâbâtının neticesinden sonra düşünülebilir."[40]

Hatırlanacağı gibi, Balıkesir'deki muhalefetin ön sıralarında yer alan Âyanzâde Surûri Bey, 21 Ocak 1931 târihinde, muhtemelen Cumhurbaşkanı'na yazdığı bir yazıda şöyle diyordu:

"Muhterem Efendim,

Evvelâ kendimi takdim edeyim. Bendeniz Balıkesir mebusu Hayri Efendi'nin[41] [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nde aleyhinde yürüdüğü Balıkesir Serbest Cumhuriyet Fırkası [Vilâyet] Ocak Reisi ve Balıkesir'de münteşir **İstiklâl** gazetesi sâhip ve başmuharriri Âyanzâde Surûri'yim.

[Cumhuriyet] Halk Fırkası teşkilât heyeti, vilâyetimizdeki mesâîsini ikmâl ederek avdet etmiştir. Heyet, kazâlardaki mesâîsinde kemmiyeten bir dereceye kadar muvaffak olabilmişse de, merkezde aslâ muvaffak olamamıştır. Keyfiyette ise hiç muvaffık olamamıştır.

Heyet reisi Hacim Muhittin [Çarıklı] Bey,[42] evvelce Balıkesir'de bulunmuş ve Balıkesirliler tarafından sevilmekte olan bir şahsiyet olması-

38 Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 10 Şubat 1931 târihinde, Cumhurbaşkanlığı Kâtibi Umûmîsi Tevfik Bıyıklıoğlu'na ilettiği bir telgrafta, "Gâzi Hazretleri'nin Balıkesir hakkındaki emirleri alındı; icrâ ve tâkip edilmektedir. Balıkesir için Vâli namzetleri arz olunacaktır." demektedir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Böylece artık Balıkesir Vâlisi Günday'ın, Atatürk'ün emri ile görevinden alındığını belirtme imkânına sâhibiz.

39 Hacim Muhittin Çarıklı Giresun milletvekilidir. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 277.

40 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Metnin orijinali için bkz. **EK 78.** Ayrıca bkz. **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931),** s. 126-127.

41 Hayri Efendi, muhtemelen CHF Balıkesir milletvekili Mustafa Hayrettin Karan olmalıdır. TBMM'nin sekizinci dönemi de dâhil olmak üzere aynı görevine devâm etmiştir. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 97-98.

42 Hacim Muhittin Çarıklı CHF Giresun milletvekilidir. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 277.

na rağmen, muvaffak olamamalarının sebebi nedir? Çünkü heyet, arazı tedâvi etmiş, fakat marazı teşhis ve tedâvi edememiştir. Heyetin buradan infikâki sıralarında, muhalif elemanlardan yalnız iki kişinin [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na rücuu, müsbet bir netice vermemiştir. Veremez ve veremeyecektir. Esâsen bu iki kişinin rücuu, samimî olmayıp, ıztırârîdir. Halbuki arzu edilen bu değildir. Lâzım olan şey, fırkaya [CHF'ye] iki adam yazmak değil, marazı bulmak ve onun tedâvisi cihetine gitmektir.

Balıkesir'deki muhalefet [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın mânevî şahsiyetine veyâ rüesâsına yâhut hükûmete değil, fırkanın [CHF'nin] mânevî şahsiyetini kendi emellerine âlet edenleredir. Balıkesir'de muhalefet neden ve nasıl başlamıştır, ne sûretle tevessü[l] etmiştir, esbap ve âmili nedir?

Bunlar başka herhangi bir vilâyete benzemeyen husûsîyetlerdir. Balıkesir'de tetkiki icâb eden husûsâtı bir cetvel hâlinde ve merbut iki varakada arz ediyorum.

Bunları bitaraf bir elle tetkik ettiriniz. Bakınız ne hakikatler meydana çıkacaktır. Emir buyurulduğu takdirde, bu hususta madde be madde mufassal bir rapor takdim ederim. Bu raporun tetkiki ve tahkiki, memleket için çok müfit olacaktır. Hürmet ve muhabbetler sunarım efendim."[43]

Gerçekten de yazının eki olarak, "Balıkesir'de tetkiki icâb eden husûsat" başlığını taşıyan bir metin daha bulunmaktadır:

"1) Altı sene evvel [1924 yılında] mefsuh Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülüne tekaddüm eden günlerde Balıkesir'de muhalefet başladığı bildirilmiştir. Bu esassız olan iş'âra sebep ne idi?

2) Muhalefet hâriçten [CHF dışından] mi doğmuştu, yoksa [Cumhuriyet] Halk Fırkası İdâre Heyeti'ndeki hasetten mi doğmuştu?

3) [Cumhuriyet] Halk Fırkası İdâre Heyeti'ni ihtilâfa düşüren ve bu zamâna kadar bir türlü verilmeyen mülgâ Müdâfaai Hukuk Grubu Balıkesir Heyeti Merkeziye levâzım hesâbâtı ne oldu? Bu hesaplar ne için verilmemiştir ve verilmiyor? Muhalefetin doğuşunda bu hesapların rolü..

4) Bu hesapları vermeyenlerin [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na istinatları ilk sadâyı muhalefeti doğurmuştur.

5) Altı sene evvelki [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın Vilâyet İdâre Heyeti'nin vaziyeti..

43 Yazının üzerine el yazısı ve Recep Peker'in imzâsı ile "Reisicumhur H[azretleri] gördüler" notu düşülmüştür. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Metnin orijinali için bkz. **EK 79.**

6) Altı sene evvelki belediye intihâbında mülga Müdâfaai Hukuk [Cemiyeti]'nin İkinci Grubu meselesi..

7) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Balıkesir'de ruyi kabûl görmemesinin esbâbı..

8) Muhalefet, [Cumhuriyet] Halk Fırkası programına mı, rüesesâsına mı, yoksa [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın şahsiyeti mâneviyesini kendi husûsî menfaatlerine âlet eden elemanlarına mı?

9) [Cumhuriyet] Halk Fırkası elemanlarının memlekette oynadıkları rol..

10) Şikâyetleri ve neticeler..

11) Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teessüsünün Balıkesir'de tarzı telâkkisi ve tefsiri..

12) Serbes[t] Cumhuriyet Fırkası'nın tesisi Gâzi [Mustafa Kemâl] Hazretleri [Atatürk] ile İsmet [İnönü] Paşa'nın siyâsî kanaatlerinin muarazası mıdır?

13) Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırkası'nın teessüsünde Gâzi [Mustafa Kemâl] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] mevkiinin tarzı telâkkisi..

14) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Balıkesir'de ruyi kâbul görmemiş olmasına rağmen, bu defâ teşekkül eden Serbes[t] Cumhuriyet Fırkası'nın Balıkesir'de teşekkül ve süratle tevessüünün esbâbı..

15) [Cumhuriyet] Halk Fırkası Balıkesir elemanlarının Serbes[t] Cumhuriyet Fırkası'nın bu teşekkül ve tevessüü karşısındaki vaziyetleri..

16) İrticâ hâdisesi ve Balıkesirliler..

17) Balıkesirlilerin Balıkesir'de [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın yeni teşekkülünü tarzı telâkkisi ve Müdâfaai Hukuk [Cemiyeti]'nin İkinci Grup meselesinde bu defâki görünüş ve kabûl tarzı..

18) Mebusların hükûmet işlerine müdahaleleri ve nüfuzlarını suistimâl eylemeleri..

19) İdârî işlerdeki hatâlar..

20) Mebus intihâbâtında namzet irâesinde her dâirei intihâbiye için tek namzet gösterilmesinin sakatlığı..

21) Mebus intihâbında dâirei intihâbiyelerin temâyülâtının nazarı dikkate alınmaması ve namzetlerin memlekette hâiz oldukları mevki ilâ mâzilerinin tetkik keyfiyeti.."[44]

Burada yer alan sorular ile verilmeyen yanıtları, CHF'ye karşı gelişen ve güçlenen muhalefetin gündemini yansıtmaktadır.

---

44 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Metnin orijinali için bkz. **EK 80.**

Yine aynı gün, 21 Ocak 1931 târihinde, Balıkesir *İstiklâl* gazetesi sâhibi ve başyazarı Âyanzâde İbrâhim Surûri Bey, "Muhterem B E"ye şunları yazmıştır:

> "Burhâniye'de bulunduğunuz esnâda, arkadaşınız olan ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nda bulunan amcam Osman Efendi'nin müteaddit defâ ısrârı üzerine, Balıkesir'deki muhalefetin menşe[i] ve tevessüi vesâire hakkında, zâtı âlilerile görüşmeyi kararlaştırmıştık ve bunun için de 12 Ocak [1]931 pazartesi günü saat onda bir randevu verdiğinizi söylemişti. Meşgûliyetim hasebile randevuya gelememiştim. Avdetinizi müteâkip, amcam delâletile, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na girmek için mürâcaat ettiğim hakkında bir şâiyâ çıktı. Amcama mürâcaatla, böyle bir şey söyleyip söylemediğini sordum. 'Hayır' dedi, 'Eğer size herhangi bir kimse tarafından böyle bir şey söylenmişse, bunu kat'iyen tekzib ederim. Bendeniz gömlek değiştirir gibi, siyâsî kanaatini değiştirecek bir şahsiyet değilim.' [dedim].
>
> Zâtı âlilerile görüşmek karârı yukarıda arz ettiğim şekilde idi. Bendeniz ve arkadaşlarım, gazetemde yazdığım veçhile, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın programına ve mânevî şahsiyetine muhalif değiliz. Fırkanın [CHF'nin] mânevî şahsiyetini kendi emellerine âlet edenlere muarızız. [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na ve hükûmetine muhalefetimiz bundan ileri geliyor. Bu vaziyet değişmiş değildir ki, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na girmeyi düşüneyim.
>
> Balıkesir'de iken görüşseydik, çok mühim bâzı husûsat hakkında arz[ı] mâlûmat edecektim. Bu husûsat[ı] hiçbir yerde işitmediniz ve işitemeyeceğiniz çok mühim şeylerdi. Maalesef meşgûliyetim mâni oldu. Keyfiyet bundan ibârettir. Cezri ıslâhat yapılmadıkça [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na girmekliğim imkânsızdır.
>
> Bilvesile hürmet ve muhabbetler sunarım efendim."[45]

---

45 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Metnin orijinali için bkz. **EK 81.**

Mektubun dış zarfında bulunan posta damgasından, Balıkesir'den 24 Ocak 1931 târihinde postalandığı açıkça görülmektedir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

Atatürk, seyahati sırasında, Balıkesir'de kaleme aldığı el yazısı notları arasına, "Dr. Nef'i ve Surûri" isimlerini (başka ve muhtemelen SCF üyesi isimlerle birlikte) dikkatle kaydetmiştir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

Atatürk, 8 Şubat 1931 târihinde, İzmir'e gitmek üzere, Balıkesir'den ayrılmıştır. "Bu seyahat, evvelki tasavvurdan biraz daha çabuk yapıl"mıştı. "Balıkesir vaziyeti hakkındaki müşahadelerini Reisicumhur Hazretleri, bugün Başvekil Hazretlerine yazmış bulunuyorlar"dı. Kütahya milletvekili Recep Peker'in CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan'a yazısı için bkz. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Kütahya milletvekili Recep Peker'in 6

Gerçekten de CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 12 Şubat 1931 târihinde, Kütahya'dan yazdığı bir yazıda, "Büyük Reisimizin Balıkesir hakkındaki irâdelerine tevfikan Hacim [Muhittin Çarıklı] Beye[46] tâlimat verildiği mâruzdur efendim" demektedir.[47]

Görüldüğü gibi, Balıkesir'deki muhalefet, Atatürk'ün Balıkesir'i ziyâretinden sonra da, pek o kadar da yatışmamış gibidir. Resmî görüntü ile gerçek muhalefetin ortaya koyduğu resim arasında bâriz bir fark kendisini hemen açıkça göstermektedir. Balıkesir'deki muhalefetin, diğer yörelerde görülen muhalefetin bir benzeri olmaması için de özel bir neden yok gibi görünmektedir. Balıkesir'deki muhalefetin önde gelen isimlerinin yazdıkları, muhalefetin çok daha eski târihlerde oluştuğunu ve SCF'nin sâdece bir vesile yarattığını bize açıkça göstermektedir. Muhalefetin, SCF'nin feshinden sonra, iktidâra ve CHF'ye tamâmen teslim olmadığı ve her türlü ısrar ve baskıya karşı(n), CHF'den uzak kalmakta direndiği de hissedilmektedir. SCF'nin feshinden sonra bu konudaki benzer ya da farklı gelişmelere ileride yeniden değinme fırsatını bulacağım.

Şubat 1931 târihinde Ali Hikmet Beye iletti̇ği yazıda ise, "Reisicumhur H[a]z[retleri] Balıkesir'de hiçbir istikbâl merâsimi yapılmasını arzu buyurmuyorlar. Trenin istasyona muvâsalatını müteakip, [vagondan] çıkmayarak, bir müddet vagonda kalmaları da muhtemeldir. Alâkadarların zamânında haberdâr edilmesi muvafık görülüyor." denilmektedir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

Bu haber de, Atatürk'e Balıkesir'e karşı olan soğukluğuna bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

46 Hacim Muhittin Çarıklı CHF Giresun milletvekilidir. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 277.

47 Yazı, Türkiye Cumhuriyeti Riyâseti Kalemi Mahsus Müdürlüğü antetli ve el yazısıdır. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

Atatürk'ün Balıkesir seyahati sırasında tuttuğu el yazması notlarında şöyle bir kısım daha vardır: "[CHF Giresun milletvekili] Hacim [Muhittin Çarıklı] zâtı devletlerinden aldığı tâlimattan bahsederek, Balıkesir seyahatine iştirâk etmek üzere, İzmir'e geldi. Tecrübelerimize göre, mahallî temasların bilâ vâsıta yapılması, hakikatleri görmek için daha faydalı oluyor. Bu sebeple [CHF Giresun milletvekili] Hacim [Muhittin Çarıklı] [üzeri daha sonra çizilmiştir] münâsip sûrette..." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

CHF Giresun milletvekili Hacim Muhittin Çarıklı, CHF Bayezıt milletvekili Hâlit Bayrak ile CHF Balıkesir milletvekili İsmâil Hakkı Uzunçarşılı'nın CHF Balıkesir teşkilâtı ile SCF'nin Balıkesir'deki faaliyetlerine ilişkin raporuna ileride değineceğim.

Yeni Adana Gazetesi Hakkında Yasal Tâkibat *(19 Ocak 1931)*[48]

TBMM Başkanlığı'ndan, 19 Ocak 1931 târihinde, Başbakanlığa yazılan bir yazıda, *Yeni Adana* gazetesinin 7 Aralık 1930 târihli 2666 sayılı nüshasında, "Nâci Paşa Hazretlerinin Konferansı Münâsebetile" serlevhası altında intişâr eden makâlede, Meclis heyetinin şahsiyeti mânevîyesini tahkir edici bâzı cümlelere tesâdüf olunduğu" iddiâsıyla "mezkûr gazete hakkında lâzım gelen tâkibâtı kânûnîyenin ifâsı ricâ" ediliyordu. Başbakanlık da, 21 Ocak 1931 târihinde, durumu yazı ile Adliye Vekâleti'ne bildirecektir.

Hatırlanacağı gibi, *Yeni Adana* gazetesinin sâhibi Ahmet Remzi Yüregir, sâdece birkaç ay önce CHP üyeliğinden ihrâç edilmişti. Yasal tâkibâtın bu işlemden hemen sonra yapılması bu bakımdan dikkat çekicidir.

CHF Kütahya İdâre Heyeti Başkanı'nın Bâzı SCF Üyelerinin Gizli Faaliyetlerine İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Yazısı *(Ocak 1931)*[49]

CHF Kütahya İdâre Heyeti Başkanı Avukat (isim okunamamaktadır), 1931 yılının Ocak ayında, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazdığı bir yazıda, çok kısa bir süre önce kendisini fesh eden SCF'nin bâzı üyelerinin gizli faaliyetlerinden söz ediyordu:

> "Dün Vâli [Ahmet] Nusret [Doğruer][50] Beyefendile, Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin treninde Uşak'a geldik. Müşârileyh Hazretleri-

48 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/86 567 15]. CHF Adana milletvekili Zâmir Damar Arıkoğlu'nun TBMM'de Yüregir'in gazetesine ilişkin olarak yaptığı konuşmaya da bkz. **TBMM ZC,** (aynı yerde), (15.11.1930) ve Okyar, **age,** s. 141-186.

49 **BCA CHP K,** [490 01/34 143 2]. Dâhiliye Vekâleti ise, SCF'nin feshi karârından hemen sonra, 18 Kasım 1930 târihinde, Vâlililere şu genelgeyi iletmişti: "Ali Fethi [Okyar] imzâsı ile bugün vilâyete verilen bir istidâda, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı feshe karar verdiğini ve bu karârı teşkilâtına tebliğ ettiğini bildirmiştir. Bu karâra göre, taşrada fırka mensuplarının tecemmüat kânununa muhalif her türlü nümâyişkârâne tezâhürâtına meydan bırakılmaması ve muhilli âsâyiş bir hâdiseye meydan vermeyecek tedâbiri lâzime ittihazı tâmimen tebliğ olunur efendim." Yetkin, **age,** s. 227. Anlaşılıyor ki, Dâhiliye Vekâleti, muhalefetin, partinin feshi karârına rağmen, faaliyetine devâm edeceğinden endişe etmektedir.

50 Vâli Doğruer, 15 Nisan 1930 târihinde göreve başlamış ve bu görevinden 25 Haziran 1932 târihinde ayrılmıştır. Baltaoğlu, **age,** s. 142 ve 195.

nin dâirei husûsîyetlerine dâhil olmuş mebusumuz [Mehmet] Nûri [Conker][51] Beyefendiye de temâs eden bir mesele hakkında, şifâhen zâtı sâminize arzı mâlûmat imkânını bulamadığım için, tahriren mâruzatta bulunacağım.

Mefsuh Serbest Cumhuriyet Fırkası Kütahya teşkilâtına riyâset eden kiremit fabrikası ashâbı arasında, bu teşkilâtı [SCF'yi] hâfi bir şekilde muhafaza arzusuna delâlet eden bâzı temâyülât mahsustur.

Ezcümle Emet'in Örencik nâhiyesi için evvelce kabûl edilmiş olan sûlh hâkimliği teşkilâtı, bilâhare ve henüz hâkim tâyin olunmadan, bütçe zarûretile ilgâ edilmesi üzerine, nâhiyenin mefsuh fırka [SCF] adamlarından biri Kütahya'ya gelmiş ve kiremit fabrikasından aldığı bir mektubu hâmilen Ankara'da [Mehmet] Nûri [Conker] Beyefendiye gitmiştir. [Mehmet] Nûri [Conker] Beyefendinin, teşebbüsâtına âid müsbet netice hakkında şeriklerine yazdığı cevap, yeni bir propaganda vesilesi ittihaz olunmuştur.

Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın Kütahya'da en çok muvaffak olduğu Bölücek köyünde badelinfisah fırkamıza [CHF'ye] avdetlerini beklediğimiz adamlar, garip bir vahdet ve tesânütle karşımıza çıkmışlar ve yeni muhtar intihâbı hazırlıklarında bir cephe teşkil eylemişlerdir.

Geçen hafta Kütahya'ya gelen [Mehmet] Nûri [Conker] Beyefendi, refâkatine şeriki ve Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın Kütahya Ocak Reisi Hamdi [Hâlit] Beyi[52] alarak mezkûr köye gitmiş ve ondan sonra köydeki vaziyet daha hat bir şekil almıştır. [Mehmet] Nûri [Conker] Beyefendi, bu temasları iyi bir maksatla yapmakta olsa dahi, bunun halk üzerindeki tesirâtı, fenâ olarak tecelli etmektedir.

Bu bapta Bölücek [CHF] Ocak Reisimizin yazdığı mektubun bir sûretini leffen takdim ediyorum. Hürmet ve tâzimlerimi teyid eylerim efendim hazretleri."

CHF Bölücek Ocak İdâre Heyeti Başkanı İbrâhim Bey tarafından yapılan ihbar ise şöyleydi:

"19 Ocak 1931 pazartesi günü alaturka saat beşte, infisah eden Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] [Kütahya Vilâyeti Ocak] Reisi Hamdi [Hâlit]

51 Mehmet Nûri Conker, SCF'ye geçen CHF milletvekilleri arasında yer almıştı. Bizzat Atatürk'ün talebi üzerine SCF Kâtibi Umûmîsi de olmuştu. Conker, CHF'nin/SCF'nin Kütahya milletvekiliydi. Bkz. Yetkin, **age**, s. 49-50 ve Tunçay, **age**, s. 260-261.

52 Bu konuda Dördüncü Bölüm'e bakınız.

> Bey, refâkatinde mebus [Mehmet] Nûri [Conker] Bey olduğu hâlde, Bölücek kariyesindeki taassup ve tegallüp yurdu olan muhtar odasını teşrif buyurmuşlardır. Elyevm muhtar olmak isteyen Hacı Musâ oğlu Süleyman tarafından istikbâl edilmiştir. Odada mevcut olmayan bâzı şahıslar da çağrılmıştır. Odada iki saat kadar kalmışlardır. Orada ne gibi mesâil görüşüldüğü mâlûm değildir. Hamdi [Hâlit] Beyin köyümüzde emlâk ve arâzi ve sâir alâkası yoktur. Bu zatların Bölücek'e kadar gelmekteki maksatları nedir? Zâten bizce anlaşılan, Hacı Musâ oğlu Süleyman, Ali Kahyâ oğlu Musâ Çavuş ile öteden beri temâs ettikleri ve bu temasları münâsebetile, mümâileyhten ilham alınmakta olduğu tahmin edilmiştir. Keyfiyet fırkamızın [CHF'nin] teşkilâtı faalesine iblâğ olunur efendim."

İki yazı da, CHF teşkilâtı içinde, kendisini kısa bir süre önce fesh etmiş olan SCF mensuplarının, yeniden muhalefet hareketi oluşturacakları yolundaki şüphe, endişe ve kaygılarını açıkça göstermektedir. Küçük ve basit bir köyde meydana gelen ve büyük bir ihtimâlle mahallî çekişmelerin temelinde gelişen bir siyâsal hareketlenme dahi, bu yönde bir işâret olarak yorumlanmakta ve değerlendirilmektedir. Diğer yandan, yine açıkça görülmektedir ki, iktidâra karşı belirgin bir tavır kendisini hissettirmektedir.

Diğer yandan da, SCF Umûmî Kâtibi Kütahya milletvekili Nûri Conker'in, SCF'nin fesh edilmesinden sonra, SCF'nin eski mensupları ile olan bağının sürüyor olması ilginçtir. CHF Kütahya Vilâyet İdâre Heyeti Başkanı, Conker'in niyetinin SCF'yi canlandırmak olmadığını, fakat bu iyiniyetli tutumun dahi, SCF tabanınca, cesâret verici bir şekilde, yanlış yorumlandığını açıklamaktadır. Muhtemelen Conker, SCF'nin eski yöneticilerini ve üyelerini bu aşamada CHF'ye geri döndürmenin çabası içindeydi. Fakat SCF'nin tabanı, bu gayreti tamâmen yanlış değerlendirmiş olmalıdır. Anlaşılan Conker'den destek gördüklerini düşünüyorlardı. Bu durum, SCF'nin tabanının iktidâra yönelik direnişinin (hâlâ) sürdüğünü göstermektedir.

CHF Milletvekillerinin CHF Taşra Teşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporları

CHF Bursa Milletvekilleri Şefik Lütfi Kavanozoğlu ve Ahmet Refik Güran'ın CHF Bursa Teşkilâtına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporları *(7 ve 29 Aralık 1930, 27 Ocak ve 9 Şubat 1931)*[53]

CHF Bursa milletvekili Şefik Lütfi Kavanozoğlu ile Ahmet Refik Güran'ın, CHF Bursa teşkilâtına ilişkin olarak, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazdıkları çeşitli raporlar da, Bursa'daki duruma ilişkin bilgiler sunmaktadır. 7 Aralık 1930 târihli ilk raporda, CHF'nin Bursa'daki toplam üye sayısının 44.000'in üzerinde olduğu bildiriliyordu. Bu rakamın yaklaşık dörttebiri Bursa merkezinde bulunurken, diğer parti üyeleri ise, toplam dokuz kazâda toplanmıştı. Raporda, Bursa'daki siyâsî tablo şöyle tasvir ediliyordu:

> "[Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın teşekkülünün bidâyetinden beri memlekette tanınmış, nüfuz sâhibi ve münevver olanlar fırkamıza [CHF'ye] dâhildi"ler. Ancak "şimdiye kadar hâriçte kalmış temiz unsurların az bir zamanda kaydedilmeleri için lâzım gelen teşebbüste bulunulmuştu." "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülünde tereddüde düşenler ve bizden [CHF'ye] ayrılarak, oraya [SCF'ye] geçenler vardı." "Fakat fırkamızdan [CHF'den] çıkanların çoğunun halk üzerinde müessir olacak bir kıymeti yoktu." "Muhtelif yerlerdeki bu mübâyenet, buralarda halk üzerinde nüfûzu olanların ve teşkilâtımızın başında bulunanların seciyelerinin farklı olmasından neşet etmişti."

Raporda, SCF'nin oluşumu ve başarısı da analiz ediliyordu:

> "Fırkadan [CHF'den] çekilmede şahsî ihtilâfın dahli olmakla berâber, bunda daha ziyâde âmil olan belediye ve Umûmî Meclis âzâ ve reisliklerine intihap edilmekten mütevellid infiâl ve menfaat hırsıdır. Bu intihaplarda namzet gösterilmiş olduğu için, o mevkiilerde gözü olanlardan açıkta kalanlar, kendilerini mağdur farz ederek, fırkamıza [CHF'ye] gücenmiş bir vaziyette bulunuyorlar. İntihaplarda bir mevki kazanmak ümidi olmayanların mefsuh fırkaya [SCF'ye] geçmelerinin sebebi de, bunla-

53 **BCA CHPK**, [490 01/729 478 1].

rın dâimâ ileri gelenlerin tesiri altında bulunmaları ve mâlûm olduğu üzere, vergilerin azaltılacağına ve herşeyin ucuzlayacağına dâir propagandalar ve bin türlü aldatıcı vaatlerdir. Âidat vememek için fırkamızdan [CHF'den] çekilenler de işitilmiştir. Borçlunun hapis edilmemesinden dolayı icrâ ve iflâs kânunundan ve Tütün İnhisar İdâresi memurlarının muamelâtından şikâyet ederek, iğbirar gösterenler de çoktur."

Ancak, "en ziyâde karışmış olan mahallerde dahi, mefsuh fırkaya [SCF'ye] intisâp etmiş olanlar, mahçup bir vaziyette hatâlarını itirâf derek, fırkamıza [CHF'ye] yeniden kabûllerini ricâ etmişlerdi."

Diğer yandan, "Bursa'da yalnız sekiz kadın âzâ vardı." "Bunun tezyidi için lâzım gelen teşebbüste bulunuluyorsa da, şimdiki hâlde muhitin buna pek de müsâit olmadığı" görülüyordu. "Âzâ arasında paralı ve daha ziyâde fahrî olarak birkaç vazifeyi almış olanlar [da] vardı." "Bu vazifeler, fırkamız [CHF] âzâsına tevzi edilecekti."

29 Aralık 1930 târihli ikinci raporda ise, CHF teşkilâtındaki yeni girişimlerden şöyle söz ediliyordu:

> "Mahalli fırka [CHF] heyetleriyle aralarındaki ihtilâf ve iğbirarlar yüzünden, fırkamızdan [CHF'den] bilistifâde çekilenlerle, merbûtiyetlerini muhafaza edenlerden birinciler, 7 Aralık 1930 târihli raporumuz[da] (...) arz olunduğu gibi, halk üzerinde gayri müessir ve bugün aleyhtar bir rol oynamakta gayri muktedir insanlardır. İkinciler ise, fırka [CHF] heyetlerimizi teşkil edenlerle idâmei münâsebetten müstağni kalmalarına rağmen, fırkamıza [CHF'ye] olan râbıta ve sadâkatlerini muhafaza etmişlerdir. (...) Bu zevat çağrılarak, tamâmen tatyîb edilmiş, hattâ müşterek bir sây ile fırka [CHF] faaliyetleri etrâfında birleştirilmiştir. Bu birleşmeler sâyesinde, fırka [CHF] hâricinde seyirci bir hâlde kalan temiz unsurlar günden güne kazanılmakta ve fırkamızın [CHF'nin] tensik ve tevsi vaziyetleri âhenktar bir hayâtı müşterekeye doğru ilerlemekte" idi.

Bu raporda da, hayli şikâyetlere ve kırgınlıklara neden olan paralı işler meselesine yeniden değiniliyor ve bu konudaki çözüm yolları şöyle gündeme getiriliyordu:

> "Fırka [CHF] heyetlerinde bulunan bâzı âzâ, birinci raporumuz[da] (...) arz olunduğu gibi, ekserisi fahrî olmak üzere, muhtelif teşekküllerin ve

Meclislerin riyâset ve âzâlıklarından birkaçını uhdelerinde cem etmişlerdir. Bu şekil, tâlimatnâmemizde tahmin edilen güceniklikiere, haklı haksız tenkitlere de çığır açmıştır. Bu vaziyetin devâmı doğru olmamakla berâber, bâzı zevâta münhasır kalmış olan bu işlerin fırkanın [CHF'nin] diğer âzâsına tevzii, az çok zamâna mütevakkıftır ki, bu da, o teşekkülleriin ve Meclislerin intihap devrelerinin hulûliyle kâbildir.

Bununla berâber, Meclisi Umûmî ve fırka [CHF] heyetlerine intihâp edilecek zevâtın, fahrî ve paralı birden ziyâde [işi] deruhte etmemiş arkadaşlardan tefrikine itinâ edilmesi lüzûmu, müntehiplere mükerreren söylenmiş ve bu mühim kaziyenin temin için o misillü intihâbâtın nezâretimiz altında icrâsı mukarrer bulunmuştur."

Raporda işçilerin içinde bulunduğu duruma da değinilmişti:

"Amelenin çalıştığı müesseseler şerâiti sıhhiyeden mahrumdur. Amele yevmiyesi 25 ile 30 Kuruş arasındadır. 50 Kuruş'tan yukarı yevmiyeler, kalfa ve buna mümâsil yukarıya doğru ilerlemiş olanlara veriliyor. Bursa'nın şerâiti iktisâdîyesiyle bu amele yevmiyeleri ölmeyecek kadar laşey mesâbesindedir. Bu müesseselerde çalışan bilhassa 12-16 yaşlarındaki kızlar, cidden şâyânı dikkat ve teemmül bir hâl arz eder."

Raporda, Bursa'nın içinde bulunduğu siyâsî durum da şöyle tasvir ediliyordu:

"Bursa, vatandaşlarımızın itiyâdat ve temâyülâtına, efkâr ve zehaplarına, münevver ve gayri münevver müfekkirelerin hoşlandığı ve haz etmediği söz ve işlere bakarak hâsıl ettiğimiz kanaat, berveçhi âti hulâsa edilebilir:

Bursa sekenesi iktisâden tam bir refah içinde olmadıkları cihetle, esnaf, tüccar, zürrâ ve şahsî teşebbüsleriyle geçinenler, fırka vaziyetlerine büyük bir alâka gösterememiş ve lâkaydiyi tercih eylemişlerdir. Bu lâkaydî, fırkamıza [CHF'ye] karşı bir soğukluk mâhiyetinde olmamakla berâber, intihap işlerinde fırkaya [CHF'ye] olan râbıta dolayısile kazanmak zevk ve arzusunu duymaya mâni olmuştur. Böyle zamalarda halk daha ziyâde şunun bunun telkininden hoşlanmış, ya hiç reyini kullanmamış yâhut fırka [CHF] teşkilâtında çalışanların gelmesini ve kendisini arayıp reyini almasını beklemiştir. Hissî selim sâhibi ve işadamı oldukları için muhalefette ısrârı da düşünmemişlerdir. Uymak kaabiliyetindedirler."

27 Ocak 1931 târihli bir başka raporda da, CHF teşkilâtının içinde bulunduğu durum anlatılıyordu:

> "Birçok yerlerde fırka [CHF] teşkilâtımızın pek zaif [zayıf] olduğu, (...) bâzı mahâllerde aylardan beri içtimâlar yapılmayıp, ocakların kapalı olduğu (...) ve bir kısmının takımıyla Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçmiş ve bunun infisâhı üzerine tamâmiyle dağılmış olduğu" görülmüştü. "Belediye reis ve âzâlarının, verilen resmî mâlûmâta rağmen, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçmiş kimselerden ibâret bulunduğu" da görülmüştü. Oysa, "buralara gitmeden evvel, vilâyet heyeti idâresince herşeyin yolunda gitmekte olduğu beyân edilmişti." "Halkta dahi her Türkün [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın tabiî âzâsı olduğu kanaatini tesis ettirinceye kadar..."

Diğer yandan, raporda, CHF Bursa teşkilâtı içinde görülen çekişmelere ve çatışmalara da değiniliyordu. Bütün bu anlaşmazlıklar, hep yapılageldiği gibi, kişisel çıkar mücâdelelerine bağlanmıştı. Paralı işlerin tek bir kişinin üzerinde toplanmaması konusunda gösterilen hassâsiyet de, rapor sâhipleri ile teşkilât arasında ayrı bir sorun oluşturmuştu.

9 Şubat 1931 târihli ve yalnız CHF Bursa milletvekili Şefik Lütfi Kavanozoğlu'nun imzâsını taşıyan son raporda ise, Bursa'daki siyâsî tabloya ilişkin şu bilgiler veriliyordu: "Münhasıran şahsî iğbirarlar yüzünden, bu birincilere ["fırka [CHF] idâre heyetini teşkil edenlerle bunlara merbûtiyet gösterenler"e] muhalefet ederek, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na önayak olan ve fırkanın [SCF'nin] infisâhı üzerine müteredditi, nâdim, kısmen de korku içinde olanlar [ile], fırka ve hükûmet işlerine lâkayt kalan ve hiçbir siyâsî fikir ve husûsî maksat beslemeksizin, (...) [söz edilenlerin] tesiri altında kalarak, gelişi güzel, sağa ve sola temâyül edenler..." göze çarpıyorlardı. Rapora göre, CHF "idâre heyetini teşkil edenlerle bunlara merbûtiyet gösterenler", "fırkadaki [CHF'deki] mevkilerinden nüfûz alarak, doğru yanlış bir takım dedikodulara çığır açmışlardı." Diğer yandan da, SCF'ye katılanlar ya da ona eğilim duyanlar, "ya hissetttikleri nedâmeti veyâhut hakikati izhâr için, fırka [CHF] teşkilâtının muayyen eşhas uhdesinde inhisâr ettiğini ve bu mevkilerin verdiği kuvvetle, diğer teşekküllerin reis ve âzâlıkları, hep bu 'idâre heyetini teşkil edenlerle bunlara

merbûtiyet gösterenler'e münhasır kaldığını, yoksa fırkamıza [CHF'ye] olan râbıta ve sadâkatlerini kemâkan muhafaza ettiklerini söyleyerek, evvelki nisbetlerinin iâdesi temennisinde bulunmuşlardı." Bâzı yerlerde ise, bu grup, diğer gruba göre daha kalabalıktı.

Raporda, belediye seçimine ilişkin olarak şu gözlemlere yer verilmişti: "Belediye intihâbının iç yüzünü tetkik ettiğimizde, vardığımız kanaat, vilâyetin ekseri mahallelerinde ekser müntehiplerin reye iştirâk etmemesile [seçimin] lehimize dönmüş" olduğuydu.

CHF teşkilâtındaki tekelci tutuma da işâret edilen ve bundan dolayı şikâyetçi olunan raporda, yeni teşkilât seçimleri sonucunda da, bu duruma son verilemediğinden söz ediliyordu. "İhtiraslara bir nihâyet vermek" konusunda "müsbet bir netice alınama"mıştı.

Nihâyet raporun sonunda genel şikâyetlere de yer veriliyordu ki, söz konusu şikâyetlerin arasında ilk plânda yine vergiler vardı. "Yük, (...) mükelleflerin servetlerile mütenâsip değildi." Yasal olarak % 10 olan emlâk ve arâzi vergilerinin oranı, uygulamada % 40'a kadar yükselmekte ve "bâzıları için de, irâdı bel edecek bir şekil almakta" idi. Memurlar konusundaki şikâyetler de yoğundu ve raporda bu konudan şöyle söz ediliyordu:

> "Şikâyetin mühim bir kısmı da, dâirede işlerin vakti zamânile görülmemesi meselesine taallûk etmektedir. Efrâdın hukuk ve menâfiini muhafaza, hükûmetin vezâifi esâsîyesi olmasına göre, memurlarımız tavzif edildikleri hidemâtı umûmîyenin ehemmiyetini ve kendilerinin de münhasıran bu hidemâtın ifâsı için işbaşına getirildiklerini ve maaş adıklarını idrâk ederek, halka işleri için âzamî suhûlet ve teslihât göstermeleri ve mesâlihi efrâdı mümkün olan süratle bitirmeleri, halkın hükûmete tamâmile takrîb edecek en mühim bir esas olduğunu daha nazarı dikkatte bulundurmaları ve bunu idrâk edemeyen veyâ etmek istemeyenlerin de murâkabe kuvvetile ifâyı vazifeye sevk ve icbâr edilmeleri zarûrîdir."

Şikâyetlerin önemli bir kısmı da Ziraat Bankası'na âiddi: "Şikâyetin asıl sebebi, banka parasının zürrâdan maadasına da ikrâz edilmesi"ydi. Tütün İnhisar İdâresi için de şikâyetler vardı: "İnhisar idâresinin tütün tüccarlarına rekâbet etmesi ve para kuvvetile, her istediği tüccarı ezmesi yüzünden, tüccarlar doğrudan doğru-

ya köylüden mübâyaa muamelesini kesmişti." "Köylü yetiştirdiği tütünü, her kaça olursa olsun, inhisar idâresine satmak mecbûriyetile karşılaşmakta"ydı. "İnhisar idâresinin, rakipsiz bir müşteri sıfatile, tütün mahsûlâtında takip ettiği bu usûlü mübâyaa ile köylüyü büsbütün ızrâr etmekte"ydi. "Bundan başka, idârenin mübâyaa ettiği beher yüz kilo tütünden ancak 60 kilosunun parasını vermekte ve mütebâkı kısmının fiyatını kırık, fire, görmez gibi sebeplerle kesmekte ve kantar mahallinde de birçok haksızlıklar vûkû bulmakta" idi.

Rapor şu önerilerle sona eriyordu:

> "Fırkamıza [CHF'ye] verilecek yeni istikbâllerde her Türkü bu fırkanın [CHF'nin] tabiî âzâsı olarak kabûl etmek ve vatandaşları bu sûretle fırkaya [CHF'ye] mâl ettikten sonra, fırka [CHF] teşkilâtına ehemmiyet verilerek, bunların idâresini şahsî menfaatler gütmekten uzak arkadaşların eline vermek ve bu sûretle Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın zımnında tahaddüs eden son vaziyetlerin doğurduğu nifak ve münâzaaları izâle ederek, fırka fikrinin ve vazifelerine sadâkat hissinin görülen ihtiraslar fevkinde inkişâf etmesine çalışmak ve (...) fahrî ve paralı bir işten ziyâdesini herhangi bir vaziyette bulunursa bulunsun, fırka mensuplarının uhdesinde cem ettirmek için, her vilâyette bitaraf birer zâtın riyâsetinde fırka [CHF] idâre heyetlerini faaliyete getirerek, halkın dikkat ve alâkasını uyandırmak sûretile, müşterek vatandaşlığa doğru yürümek zarûretinde bulunduğumuzu, derin bir hürmet ve tâzimlerimle arz ederim efendi hazretleri."

Bu raporda da benzer gözlemlere şâhit olmaktayız: Rapor sâhiplerine göre, CHF'nin bu yöredeki teşkilâtı da son derece güçsüzdü ve SCF, "irticâ" unsuru olarak değil de, iktidar partisi içindeki çekişmelerin sonucunda oluşmuş bir siyâsal teşekkül olarak gösteriliyordu. Ancak CHF'den ayrılmış olanlarla, muhalefet partisine katılmış olanlar, SCF'nin feshinden hemen sonra, yeniden iktidâra yaklaşmayı tercih etmişlerdi. Hattâ bu yakınlaşmada "korku"nun da payı bulunuyordu. Şikâyetler ise hemen heryerde aynıydı. Çözüm önerileri de orijinal olmaktan hayli uzaktı. Önemli bir mesele de, CHF taşra teşkilâtında paralı işlerin dağılımında bulunuyordu ve bu konuda yapılacak iyileştirmeler, partili yöneticilerin tepkisi ile karşılaşmıştı. Bu nedenle olacak, önemli

bir gelişme sağlanamamıştı. Bu, biraz da zamâna bağlıydı. Raporda dikkat çekici olan bir başka nokta da, herkesin CHF üyesi yapılması konusundaki ısrar ve girişimlerdir. Oysa, hatırlanacağı gibi, benzer başka raporlarda, bunun yaratmış olduğu sorunlara değiniliyor ve bu tür uygulamalardan uzak kalınması öneriliyordu.

CHF Gümüşhâne Milletvekili Hasan Necmi Ataç, Konya Milletvekili Ahmet Kemâl Zaim ve Aksaray Milletvekili Musâ Kâzım Gürel'in CHF Konya ve Aksaray Teşkilâtlarının Düzenlenmesi ve Genişletilmesine İlişkin Raporu *(6 Ocak 1931)*[54]

CHF Gümüşhâne milletvekili Hasan Necmi Ataç, Konya milletvekili Ahmet Kemâl Zaim ve Aksaray milletvekili Musâ Kâzım Gürel tarafından hazırlanan "CHF Teşkilâtının Konya ve Aksaray Vilâyetleri'nde Tensik ve Tevsiine Dâir Rapor", 6 Ocak 1931 târihinde, gerek CHF Kâtibi Umûmîliği'ne ve gerekse doğrudan doğruya Başbakan İsmet İnönü'ye iletilmişti. Raporun sunuşunda şöyle deniliyordu:

> "Konya ve Aksaray vilâyetlerinde fırkamız [CHF] teşkilâtının tensik ve tevsii dolayısile yaptığımız seyahatteki müşahadelerimizi ve halk tarafından izhâr olunan arzuları ve bu konudaki mütaalâlarımızı ihtivâ edip, fırka [CHF] Kâtibi Umûmîliği'ne takdim edilen raporumuzun bir sûretini zâtı devletlerine takdim ve ihtirâmâtı mahsusunuzun kabûlünü istirhâm eyleriz efendim."

Raporu kaleme alan milletvekillerinin, "merkez teşkilât heyetimizin aldığı kararları, Konya ve Aksaray vilâyetlerinde tatbika memur" edildikleri rapordan anlaşılmaktadır. Söz konusu milletvekilleri, "mevsim dolayısile gidilmesi müşkül olan" bir, ikisi dışında, bu iki vilâyetin bütün kazâlarını dolaşmışlardı. Rapordaki bilgiler ve saptamalar, milletvekillerinin CHF "mensupları" ve "mahallî teşekküller"le olan görüşmeleri sonucunda ortaya çıkmıştı. CHF teşkilâtı, özellikle "büyük merkezler"de bir hayli ge-

54 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/79 520 3] ve **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/724 477 1].

lişmişti. Ancak, "memleket muvâcehesinde deruhte eylemiş bulunduğu çok hayırkâr ve şümûllü vazifeyi muvaffakiyetle ifâ edebilecek bir kudret ve efrâdı arasında, gerek hedef ve gerek kanaat itibârile sıkı bir fikir müşâreketi arz etmiyordu. Mensuplarına, fırkanın [CHF'nin] devlet faaliyeti itibârile istinâd eylediği millî ve siyâsî esaslar lüzûmu kadar izah edilememiş ve bunların millî, siyâsî ve içtimâî terbiyelerinin teşekkül ve tekemmülüne mâtuf ciddî bir faaliyet sarf olunamamıştı. (...) Bâzı yerlerde mensupların kayıt defteri bile tutulmamış, teşekkül, basit bir merâsimden ibâret ve mensupların irtibâtı da, bir kanaat esâsından ziyâde, pek muhtelif temâyüllere müstenid ve zayıf kalmıştı."

Raporda, SCF'nin etki(lik)lerine de değiniliyordu:

> "Dâhilî bünyesi itibârile zayıf olan bu teşekkül [CHF], bir taraftan, birkaç sene devâm etmiş bulunan kuraklığın ve onu tâkip eden fiyat düşkünlüklerinin [düşüklüklerinin] tevlid eylediği sıkıntılı vaziyet ve diğer taraftan, muhalif fırkanın [SCF'nin] zâhirî bir câzibe arz eden programını herkesin düşüncesine uydurmak sûretile yapılan propagandalar karşısında, büyük bir sarsıntıya mâruz kalarak, son belediye intihaplarında mensuplarından büyük bir kısmını ve hattâ bâzı yerlerde idâre heyetlerinin bile bir kısmını kaybetmişti.
>
> Vâkıa intihâbattan hemen [hemen] umûmîyetle kazanmış olarak çıkmıştı. Fakat mâneviyâtı itibârile o kadar mütezelzil idi ki, bu tarzda ikinci bir tecrübeden endişe edebilecek bir hâle gelmişti. Bu itibarla merkez teşkilât heyetimizin umûmî bir tensik ve tevsii husûsunda kararlar alması ve bunların hemen tatbikâtına geçmesi pek isâbetli ve vaziyetin icaplarına muvafık olmuştu."

Raporda, CHF teşkilâtında yapılacak değişikliklere dikkat çekiliyor; ardından bölgedeki diğer kuruluşlardan ve bu arada özellikle de Türk Ocakları'nın durumundan ve faaliyetlerinden söz ediliyordu:

> "Millî teşekküllerin umûmî vaziyet ve faaliyetleri: Hemen her kazâ merkezinde Türk Ocağı levhasını taşıyan bir binâya tesâdüf edilmektedir. Ancak Ocakların faaliyeti tamâmile gayri mahsus bir hâldedir. Bütün faaliyet ara sıra Ocakta toplanan birkaç gencin görüşmelerine münhasır kalmıştır. Hattâ bâzı yerlerde Ocak binâsı aylarca mesdûd kalarak, bu dahi yapıl-

mamıştır. Halbuki fırkanın [CHF'nin] hars şûbesi nâmı taşıyan bu teşekkül için pek geniş faaliyet sahaları mevcuttur. Fakat ocağa mensup gençlerin birçoğu çalışmak istedikleri hâlde, ne yapacaklarını bilememektedirler. Bunların ellerinde faaliyetlerinin ana hatlarından başka, bulundukları muhitlerin husûl[sî?] icâbat ve kaabiliyetlerine göre, en küçük teferruatı bile ihtivâ eden bir program bulunmasına ve tatbikâtın dâimî sûrette murâkabe edilmesine ihtiyaç vardır. Bu nevi teşkillerin hayâtiyeti, yeni yeni semereli teşebbüsler, heyecânı idâme edecek mevzularla beslenmezse, zamanla sönmeye mahkûm olacağı tabiîdir. Hattâ bâzı yerlerde ve meselâ Akşehir Türk Ocağı mensuplarının duygu ve kanaatleri o kadar müphem ve gayri samimî kalmıştır ki, bu ocağın on dokuz âzâsından on sekizi bölük hâlinde Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı']na iltihak etmiştir.

Muallimler Birliği, yalnız vilâyet merkezlerinde az çok müteazzi bir hâldedir. Bunların faliyetleri de, âzâdan bir kısmının toplanıp görüşmelerine ve aralarında ara sıra meslekî konferanslar tertip etmelerine inhisar etmektedir. Tamâmen kendi muhitleri içinde yaşayan bu gençlerin dahi hâriçte müsmir bir faaliyetleri yoktur. Yalnız bu münâsebetle şunu da arz edelim ki, bu gençler dahi, kendilerini yetiştiren taallim heyetlerinin sınıfından [metinde son kelimenin üzeri çizilmiş ve yerine el yazısı ile okunamayan bir sözcük yazılmıştır] olacaktır. Muhitlerinde ne sûretle müessir olabileceklerini bilememektedirler. Propaganda rolünü mektepte öğrenmemişler, mektepten çıktıktan sonra da, bu sahadaki noksanlarını tamamlamak için neşriyat bulamamışlardır.

Konya Muallimler Birliği İdâre Heyetile yapılan bir hasbihâlde, iki siyâsî fırkanın programları ve hedefleri mukâyese edildiği zaman, içlerinde lise hocaları dahi bulunan bu zevat, ilk defâ işittikleri şeyler karşısında bulunan kimselerin vaziyetini arz etmişlerdir. İşte bu gaflet yüzündendir ki, bilhassa mahallî işlerle az çok alâkadar bulunan yerli muallimlerin mühim bir kısmı, belediye intihaplarında reylerini Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] lehine kullanmışlardır.

Spor teşkilâtı da, yalnız vilâyet merkezlerinde olmak üzere, birer nüve hâlinde kalmıştır. Umûmîyetle gençlik faaliyeti diye, tatminkâr bir manzara arz eden bir faaliyet mevcut değildir. Fikir sahasında hiçbir faaliyete şâhit olmadık. Yeni spor faaliyetleri dahi, halk tabakası arasına bir câzibe ve mevki kazanacak derecede yapılmamıştır. Mahallî ve millî açık hava oyunları ise, tamâmile unutulup kalmıştır. Bu şerâit altında, gençlik rûhunun, faaliyet ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere, hangi sahalara doğru

akıp gideceğini tahmin etmek müşkül değildir. Nitekim gençler kahve hayâtına dökülmüşler ve bittabi bunun verdiği bütün kötü itiyatları da almışlardır. Hattâ bâzı yerlerde muallimlerin dahi bu fenâ itiyatlara sürüklenip, tekâmülün kendilerinden beklediği faaliyetleri ihmâl ettiklerini teessürle işittik. Bu itibarla, gerek mektebe devâm eden ve gerek mektep hâricinde kalan gençliğin umûmî terbiyesile berâber, millî terbiyesi çok büyük bir ehemmiyetle nazara alınmayı istilzâm eden bir mâhiyeti almış bulunmaktadır. Maalesef gençlik dahi, mânevi râbıtalarını kendisine temin edilen maddî nimetlerle mütenâsip bulundurmaktadır.

Kazanç vergisinin tahakkuk tarzının kendilerine irâs ettiği maddî zara[r], en münevver teşkil etmesi lâzım gelen Konya tabiplerinden bir kısmını, nâsık Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı']na imâle etmiş ise de, bareme giriş tarzı ve tekâüdlükleri hakkında tahaddüs eden ve haddizâtında kâbili ıslâh olan vaziyet de, muallimleri aynı sûretle müteessir etmiş ve etmekte bulunmuştur.

Millî teşekküllerden bahsederken, en mühim millî müesseselerimizden birini teşkil eden Devlet Demiryolları memur ve işçilerinin vaziyetine de temâs etmek zarûretindeyiz. Mülgâ imparatorluk devrinin yarım asırdan fazla bir zaman evvel teşekkül etmiş bulunan Nâfiâ Nezâreti, memleket nâfiâ işlerinin bütün şümûl ve azametine rağmen devâm ettiği müddetince, birkaç şirkete mahdut miktarda ve gayri müsâit şerâitle imtiyaz vermekten başka bir şey [daha sonra bu sözcük "eser" olarak değiştirilmiştir] meydana getirememişti. Cumhuriyet ve teessüsünden beri ekseriyet fırkasını teşkil eden [Cumhuriyet] Halk Fırkası ve ona istinâd eden hükûmetler, pek de müsâit telâkki edilemeyecek iktisâdî ve mâlî şerâit altında dahi, memleketin umûmî vaziyetini değiştirecek kadar nâfiâ teşebbüslerine girişmiş ve bunların büyük bir kısmı muvaffakiyetle intâç etmekle de kalmayarak, siyâsî ve iktisâdî mülâhazalarla şirketlerin elinde bulunan esaslı demiryollarını istihlâk etmiş ve bunların idâresini dahi tamâmile millîleştirmiştir. Bu işlerde çalışmakta bulunan vatan gençlerine, çok geniş, emniyetli ve diğer mesleklerden daha müreffeh bir hayat ve istikbâl temin eylemiştir. Buna rağmen, esefle müşahade ettik ki, demiryolları teşkilâtının, başında bulunan büyük memurlar müstesnâ olmak üzere, adet itibârile büyük bir ekseriyeti, bu çok hayı[r]lı ve hayâtî teşebbüsün herhangi bir görüş farkı dolayısile tehir ve tâvikında millî menfaat mülâhaza eden Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] gayretkeşlerinin yanında ahzi mevkii etmişlerdir.

Bu teşkilât Haydarpaşa'dan Mersin'e kadar mevcut demiryolu vesâitinin kendilerine verdiği seyahat kolaylığından âzâmî derecede istifâ ederek, propagandalarını kendi mensuplarına maksur bırakmamış, son belediye intihâbâtı dolayısile bir bir [daha sonra son iki sözcük "yer yer" olarak değiştirilmiştir] halkı dahi Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] lehine ve bilnetice [Cumhuriyet] Halk Fırkası aleyhine tahrik etmek günâhkârlığında bulunmuştur. Seyyar demek olan bu teşkilâta siyâsî mülâhazalar dolayısile diğer millî teşekküllerden ve hattâ sâbit vaziyetteki devlet memurlarından daha fazla bir dikkat ve basiretle fırkamızın [CHF'nin] alâkadar olmasını ve bu noktai nazardan bu teşkilât mensuplarının fırkamıza [CHF'ye] rabt olmasını elzem ve zarûrî addederiz."

Raporda, CHF üyeleri ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan şikâyet konuları da şöyle açıklanıyordu:

"(1) Memurların umûmî vaziyet ve faaliyeti

(2) Vergilerin ağırlığı, tarh ve tevzi usûllerinin bozukluğu

(3) Bankaların ve diğer fâizcilerin fâizleri ve faaliyetleri

(4) Emvâli metrûke satışlarından mütevellid vaziyet

(5) Fırka [CHF] kongrelerinde temenni lâyihalarına derz edilen husûsâta müsbet veyâ menfî bir cevap alamamaları"

Raporda şikâyet konuları bu şekilde sıralandıktan sonra, alınması gereken önlemler konusunda da öneriler ve tavsiyelere yer verilmişti:

"Memurların umûmî vaziyet ve faaliyetleri: Halk umûmîyetle memurların resmî ve husûsî vaziyetlerinden müştekidir. Büyük memurların faaliyetlerinde, memleketin hakikî ihtiyaçlarından mü[l]hem olacak yerde, daha ziyâde gösteriş ihtiyâcından mülhem olduklarından ve devlet otoritesinden ziyâde şahsî otoritenin teessüsüne [daha sonra sözcük "tesisine" olarak değiştirilmiştir] doğru gittiklerinden şikâyet ediliyor. Diğer ikinci ve üçüncü derecedeki memurlar da, vazife alâkasının ve mesûliyet endişesinin azlığından ve bunların demokrasi esâsına müstenid bir rejimde, kendilerini halkın fevkinde, mümtaz bir sınıf gibi gördüklerinden, bu itibarla halka fenâ muamele ettiklerinden ve işlere alâka göstermediklerinden bahsediliyor.

Bilhassa Mâliye memurlarının Hazine menfaati zihniyeti, millî istihsâl ve servetin, dolayısile Hazinenin yüksek menfaatlerinin tamâmile aley-

hinde tecelli edecek derecede mahdûdiyet arz eylediğinden, umûmî bir iştikâ vardır. (...) Bu münâsebetle suistimâllerin tecziyesindeki gayri kâfi şiddet ve betaet de ayrıca kaydedilmiştir.

Öteden beri gerek medreseler ve gerek tekkeler vâsıtasile yapılan sürekli ve mütekâsif bir telkin neticesi olarak, derin bir taassup zihniyetinin kökleşmiş bulunduğu şehirlere gönderilecek idâre âmirlerinin, gerek umûmî ve gerek husûsî vaziyetleri dolayısile, bu taassubun tahrikine mevzu teşkil edemeyecek ihatalı ve basiretkâr zevat meyânından intihâbına lüzum bulunup bulunmadığını dahi tetkik edilecek bir mesele olmak üzere nazara arz ediyoruz.

Vergilerin ağırlığı, tarh ve tevzi usûllerinin bozukluğu: Bu yolda yol mükellefiyetinden şikâyet umûmîdir. Ondan sonra sırasile okturva resminden, kazanç, müsekkafat, miras, muamele vergilerinden ve gayri menkûl kıymetlerinin sûreti tâyininden şikâyet edilmektedir.

Yol mükellefiyeti: Bu mükellefiyet, mâhiyet itibârile şahsî bir mükellefiyet olmak dolayısile, bundan asıl olan bedenî mükellefiyettir. Şahsî mükelefiyetler o kadar hafif olmalıdır ki, vatandaşların ekseriyetini teşkil eden fakir tabaka dahi, bu mükellefiyeti, büyük bir sıkıntı ve müşkülâta uğramaksızın, dilediği şekilde, yâni bedenen veyâ nakden ifâ edebilsin... Halbuki bizim yol mükellefiyetimiz, gerek miktar ve gerek tatbikat itibârile bu manzarayı arz etmemektedir.

Mahsûlâtı arziye fiyatlarının düşmesi, esâsında ağır olan bu mükellefiyetin ağırlığını bir kat daha hissettirmiş ve tatbikât itibârile de yapılan yolsuzluklar halkın şikâyetlerini bir kat daha artırmıştır. Meselâ, halk, mükellefiyetini nakden ifâ etmek üzere yazılmaya teşvik edilmiş ve tediye zamânında herhangi bir sebeple nakden ifâdan âciz vaziyete düşmüş olanlar, hapishânelere sevk edilmek veyâhut icrâ vâsıtasile iki aylık yiyeceğinden mâda, câhiresi dahi haciz edilmek sûretile, bu vatandaşların zâten zayıf olan istihsâl kaabiliyetleri daha ziyâde kırılmıştır.

Mükellefiyetlerini bedenen ifâ etmek üzere yazılmış olanlardan bâzıları dahi pek perişân bir hâle düşürülmüştür. Konya'nın Sultâniye kazâsı mükellefleri çalışmak üzere vilâyet hâricine, tâ Ulukışla'ya kadar sevk olunmuşlardır. Bunların bir kısmı çalıştırılmayarak geri iâde edilmiş ve bu sûretle gerek çalışanlar ve gerek iâde edilenler, yollarda perişanlığın haddi âzamîsine düşmüşlerdir. [metne el yazısı ile okunamayan bir sözcük eklenmiştir] Kendisinden bu vaziyetin nasıl tahsil ettiğini sorduğumuz zaman, aldığı emre göre hareket ettiğini söylemiştir.

Yol mükellefiyetinin bugünkü şekli, istihsâlin vaziyetile mütenâsip olmayacak derecede ağırdır. Ilgın gibi bâzı kazâlarda amele yevmiyesi 20 Kuruşa kadar düşmüştür. Bir hizmetkârın altı aylık ücreti 40-50 Lira'dır. Bu şerâit altında, istihsâli yalnız hubûbata münhasır olan iç vilâyetlerde, gelecek senelerde bu mükellefiyeti ifâ edenler adedinin büsbütün düşmesinden korkulur.

Diğer taraftan, Konya vilâyeti dâhilinde belli başlı yol faaliyetine şâhit olamadık. Vâkıa mesâfelerin pek büyük bulunduğu bu vilâyet dâhilinde yolların itmâmı uzun zamâna mütevakkıf ise de, hiç olmazsa fenâ havalarda geçit vermiş [daha sonra üzeri çizilmiş ve "vermeyen" şeklinde değiştirilmiştir] yerlerin müsâit bir hâle getirilmesi temin olunabilirdi. Bilhassa bu vilâyette şimendifer güzergâhına muvâzi olan yolların takdimen yapılmış bulunması, iktisâdî, millî ve mahallî nâmına hatâlı olmuştur. Bu itibarla bundan sonraki yol faaliyetinin demiryollarına amut olan yollara inhisar ettirilmesini iktisâden çok faydalı addederiz."

Raporda, değişik vergilerin ve yüksek banka fâizlerinin yarattığı olumsuz sonuçlar uzun uzun anlatılmakta ve alınması gereken önlemlerden söz edilmektedir. Yine ekonomik zorluklar nedeniyle metrûk emlâk satışlarının yarattığı sıkıntılar da belirtilmektedir.

Raporda, CHF ile ilgili olarak da şu görüşlere yer verilmişti:

"Temenni lâyihâlarına derç edilen husûsat ve şikâyetlerin cevapsız ve neticesiz kalması, fırka [CHF] mensuplarının fırkaya [CHF'ye] karşı olan alâkalarını gevşetmiş ve halkın da fırka [CHF] teşekkülüne karşı olan duygularını zaafa uğratmıştır. Zâten bu alâkanın bugünkü vaziyette bir akide ve imâna müstenid olmasına umûmîyetle imkân yoktur. Bugün için en kuvvetli saik ve alâka mihveri, maddî ve mânevî himâyeler olabilir. Mühim bir psikolojik mesele teşkil eden bu noktayı ihmâl etmemek lâzım geldiği gibi, umûmî memleket işleri hakkında dahi fırka [CHF] mensuplarının sık sık tenvir edilmesi, bilhassa müşkül zamanlarda çok faydalıdır. Muzdarip insanlara bir felâh ışığının gösterilmesi, müşkülâtın iktihâm edilmesi ve mânevîyâtın tezelzülden mâsun kalması için elzemdir. Ümitsizliğin ruhlar üzerindeki tahripkâr tesiri mâlûmdur."

Raporun sonuna doğru, bütün bu sorunlar karşısında alınabilecek önlemler de şöyle sıralanmıştı:

"İstikbâl için alınması muvafık telâkki ettiğimiz tedbirler, fırkamız [CHF] teşkilâtının tensik ve tevsii hakkında alınmış ve alınacak tedbirler ne kadar isâbetli ve bunların tatbikinde gösterilecek kiyâset ne kadar yüksek olursa olsun, fırka [CHF] mensuplarının mânevî ve maddî merbutiyetini sağlam bulundurmak ve halkın hükûmete karşı olan tevcih [daha sonra bu sözcük "teveccüh" olarak değiştirilmiştir] ve hürmetini mütezâyid bir sûrette artırmak için, muhtelif sahalarda derhâl başlanıp, mütemâdiyen tevsi ve takviye edilecek birtakım tedbirlerin alınmasını dahi muvafık telâkki ediyoruz.

Düşünebildiğimiz tedbirleri, idârî [metne el yazısı ile sonradan ilâve edilmiştir], harsî, iktisâdî ve fırkaya [CHF'ye] taallûk edenler olmak üzere üç [daha sonra sözcük "dört" olarak değiştirilmiştir] grupta cem ediyoruz.

A) İdârî Tedbirler: Takriben 60.000 memuru en modern bir tarzda himâye etmek maksadile 14.000.000 nüfûsun hoşnutsuzluğunu idâme etmeye imkân yoktur. Binâenaleyh herşeyden evvel;

(1) Memurları her an vazife mecbûriyeti ve mesûliyetile karşı karşıya bulundurmak üzere memurin kânununun icâbı veçhile tâdili.

(2) Vâlilerin şahsî otoriteden ziyâde devlet ve kânun otoritesini sitaj [daha sonra sözcük "tebârüz" olarak değiştirilmiştir] ettirmek, kendilerine yüksek bir murâkıp ve nâzım rolünü ifâ ettirmek ve keyfî hareketlere imkân bırakmamak üzere, vilâyetlerin umûmî idâresi kânununun tâdili.

(3) Küçük memurların intihâbında behemehâl müsâbaka usûlüne mürâcaat edilmesi ve namzetlik müddetinin iki seneye iblâğile, birinci sene sonunda vazifeye müteallik mevzuat ve ikinci sene sonunda da vazifenin sûreti ifâsına ve muamelâtına dâir bir imtihana tâbi tutulmaları.

(4) Mesâî saatlerinin artırılması mebde ve müntehâsına büyük bir ciddîyetle riâyet edilmesi.

(5) Mesâînin sıkı bir murâkabeye tâbi tutulması, teftiş usûllerinin tevsiile teftişâtın yalnız Hazine menfaati veyâ devlet hukûku noktalarına maksur kalmayarak, alâkadar vatandaşlara taallûk eden husûsâtın ve bilhassa devâire verilmiş olan arzuhâllerin tâkip ve intâç edilip edilmediğinin ve muamelenin kânuna muvafık olup olmadığının dahi Müfettişlerin heyetile [daha sonra bu sözcüğün üzeri çizilmiştir] ehemmiyetle nazarı dikkate almalarının temin buyurulması.

(6) İşlerin seyrinde sürati ve bilhassa dosya işlerinde intizâmı temin etmek üzere bir komisyon teşkil edilerek usûller artırılması, bilhassa ye-

ni harfler ve yazı makinalarının arz eylediği kolaylık menbâlarından âzamî derecede istifâde edilmesi.

B) Harsî Tedbirler:

(1) İlk tahsilin gerek şehir ve kasabalarda ve gerek köylerde tâmimi için bugünkü mâlî menâbiimizin hudûdu dâhilinde ittihaz edilebilecek bütün tedbirlerin alınması.

Muallimler için bugün tesbit edilen maaşlarla 40.000 küsûr köyün mektepsiz olan 34.000 kadarında ilk tahsili temin etmek, bugünün şerâiti altında imkânların hudûdu hâricine çıkan bir temenni gibi görünmekte ise de, hakikatte hiç de böyle değildir. Bugün devlete senevî 600.000 Lira gibi bir külfet tahmil eden yatı(lı) mektepleri vardır. Bu mektepler harb senelerinden hayli uzaklaşmış bulunduğumuz bu zamanda, şehit çocuklarına değil, tesâdüflerin lütfûna uğramış yetim çocuklara mahsus müesseseler hâline gelmiştir. Diğer taraftan, sekiz yaşında himâyesiz kalmış olsa idi, çıraklığa sülûk ederek, bir iş sâhibi olabilecek çocukları, ekseriyet itibârile İstanbul gibi büyük şehirlerde bulunan bu müesseseler alarak, onüç yaşına kadar bir efendi hayâtına alıştırdıktan sonra, tekrar hayâta gayri mücehhez ve himâyesiz bırakmaktadır. Bunların hayâtın icablarına intibak edememeleri ve belki de cemiyete karşı isyânkâr bir ruh taşımaları, çok kuvvetle muhtemel bulunmaktadır.

Bu müesseseleri tedricen tasfiyeye tâbi tutarak, bunlar için yapılan masrafla, bugün kapalı bulunan bâzı ziraat tâli mıntaka [mıntıka] mektepleri ile sanat mekteplerinde, her köyden arâzi sâhiplerinin çocuklarından birer çocuk almak sûretile, köy muallim mektepleri açmak, çok daha faydalı olacaktır. Bu müesseselerde ilk tahsil ile meslek tahsilini görecek olan bu çocuklar, yine kendi köylerine iâde edilecekler ve ayda on Liralık bir ücretle muallim gibi çalıştırılabileceklerdir. Köylerde bu tarzda yetiştirilmiş çocuklar, hocalık vazifesinden başka, kendi arâzilerinde çalışarak, köylü için ziraat sahasında da örnek ve mürşit vazifesini görebileceklerdir. Bundan başka, bu şerâit altında köylerde maarifin tâmimi dahi memleket için tahmil [bu sözcük daha sonra "tahammül" olarak değiştirilmiştir] edilemeyecek bir yük teşkil etmeyecektir.[55]

(2) Alelumum tâlim heyetlerinin ve betahsis muallim mektepleri muallimlerinin yetiştirilmesi meselesi, şimdiye kadar kâfi bir itinâya mazhâr olamamış bir mevzudur. Muallim yetiştirecek müesseselerde milliyet telkinlerinin tarz ve hedeflerinin sarahatile taayyün [bu sözcük daha sonra

55 Görüldüğü gibi, bu öneri, Köy Enstitüleri formülasyonunu andırmaktadır.

"tâyin" olarak değiştirilmiştir] edilmesi ve talebenin terbiyesinde bu gâyenin dâimâ hakem [bu sözcüğün üzeri daha sonra silinmiş ve sözcük "hâkim" olarak değiştirilmiştir] vaziyetinde bulundurulması.

(3) Türk Ocağı bulunan yerlerde muallimlerin Ocaklarla müştereken ve bulunmayan yerlerde yalnız başlarına halka ve betahsis gençliğe telkin faaliyetlerinin tanzimi, bu hususta yapılacak neşriyat ile kendilerine rehberlik edilmesi ve bu mesâînin bir merkezden mütemâdiyen tâkip ve murâkabe edilmesi.

(4) Spor teşkilâtının tensiki ve sağlam esaslar üzerine kurulması, her tarafta mahallî ve millî açık hava oyunlarının ve kır eğlencelerinin ihyâsı ve senenin muayyen mevsim ve aylarında icâb eden tertibâtın alınması için mahallî idâre âmirlerine telsifatta [bu sözcük daha sonra "tebligatta" olarak değiştirilmiştir] bulunması ve bu husus için bir tâlimatnâme hazırlanması.

(5) Okuyup yazmayı öğrenmek bizâtihi cehli izâleye ve vatandaşın millî ve siyâsî terbiyesini yükseltmeye kâfi değildir. Binâenaleyh halka mahsus basit ve metodik neşriyâta başlamak lâzımdır. Bunun için derhâl büyük mâlî fedâkârlıklar tahmiline de hâcet yoktur.

(6) Harsî tedbirlerden bahsederken, bugün mevcut olan bir vaziyet dolayısile ilk mekteplerdeki dinî tedrisat mevzuuna dahi temas etmeyi muvafık bulduk. Konya'da halkta, çocuklarının dinî terbiyesi alamadığı endişesi vardır. Bu endişenin halk tabakası arasına bâzı gizli propagandalar ile mütemâdiyen yapılmakta ve kuvvetle yerleştirilmekte bulunduğu intibâını aldık. Filhakika câmilerde gizli köşelerde birtakım çocukların din tâlim [bu sözcük daha sonra "taallüm" olarak değiştirilmiştir] ettikleri görülmüş ve polis tarafından men edildikten bir müddet sonra, diğer yerlerde aynı mâhiyette olmak üzere teşebbüsler işitilmiştir. Bunlar görülebilecek yerlerde cer[e]yân etmiş vak'alardır. Evlerde daha gizli köşelerde nelerin cer[e]yân ettiğine kimse vâkıf değildir. Muhakkak olan bir şey varsa, o da medrese mensuplarının boş durmadıklarıdır.

Her türlü murâkabeden kaçabilen ve çocuğun din terbiyesi mevzuu dâhilinde kalmayarak, siyâsî telkinlere doğru dahi kolaylıkla akabilecek bu nevi faaliyetlerin asıl mevzuunu ortadan kaldırmak için, şöyle bir tedbir hatırımıza gelmektedir: Bugün ilk mekteplerde dinî esasat objektif bir tarzda öğretilmektedir. Fakat halk din terbiyesinden, esaslardan ziyâde, ameliyâta taallûk eden merâsimi anlamak[ta]dır. Halkın bu milânının tezâhürü, mâdem ki kuyûdu mânie ile bertaraf edilemiyor, o hâlde bunu

murâkabeye elverişli bir usûl ile tatmin etmek daha muvafık gibi görünmektedir. İlk mektepler için küçük bir risâle yazılmalı ve bu risâle, pazartesi günleri öğleden sonra, yine ilk mektep hocaları mârifetile tedris edilmelidir. Bittabi bu tedrisat, tamâmen ihtiyârî ve velilerin arzularına tâbi kalacak ve tedrisâtı umûmîye meyânında ve son sınıf imtihanlarında mevki almayacaktır.[56]

(C) İktisâdî Tedbirler: Muhtelif mevzularda münâsip [bu sözcük daha sonra "münâsebet" olarak değiştirilmiştir] düştükçe, doğrudan doğruya veyâhut dolayısile iktisâdî bir mâhiyet arz eden bâzı tedbirlere temâs ettik. Memleketin heyeti umûmîyesile alâkadar olacağı için daha mufassal [bu sözcük daha sonra okunamayan bir başka sözcükle değiştirilmiştir] ve şümûllü bir manzara arz edecek iktisâdî tedbirleri mevzuumuzun hâricinde ad[d]ediyoruz.

(D) Fırkamız teşkilâtına Taallûk Eden Tedbirler: Teşkilât heyetimizin aldığı kararlar, gerek fırka [CHF] mensuplarının ve gerek halkın ekserisinin memnûniyetini mûcip olmuştur. Ancak bu yeni tedbirlerle fırka [CHF] teşkilâtı ne kadar genişlemiş ve kuvvet bulmuş olursa olsun, devamlı ve ihatalı bir sain mevzuunu teşkil etmedikçe, hayâtîyetini aynı kuvvetle muhafaza edemeyecektir. Bu hususta alınması muvafık telâkki ettiğimiz bâzı tedbirleri arz ediyoruz.

(1) Herşeyden evvel kemâli tevâzu ile arz edelim ki, mensupların fırkaya [CHF'ye] olan irtibatlarını bir akide ve bir iman hâline getirmek için, inkılâbın mukaddes telâkki edilmesi lâzım gelen esaslarına fırkamızın [CHF'nin] istinâd etmekte bulunduğu ve edeceği esasları umum nazarında teşri etmek üzere, fırkanın [CHF'nin] umûmî programının bir an evvel neşri zarûrî görülmektedir.

(2) [CHF] teşkilâtın[ın] mensupları üzerindeki telkin ve irşâd vesâit ve kaabiliyetlerini tanzim ve tezyid etmek.

(3) [CHF] teşkilâtın[ın] halk ile temaslarını genişleterek, umûmî memleket mesâîsinin [bu sözcük daha sonra "mesâîlinin" olarak değiştirilmiştir] seyrini tâkip etmek, mahallî tedbirleri tezkir [bu sözcük daha sonra "tezekkür" olarak değiştirilmiştir] etmek ve merkezle dâimî irtibâtını idâme ederek, bu mesâîlden derhâl hâl olunabileceklerin hâllini temin etmek ve bulunmuş olan hâl şekillerini halka anlatmak, hâli âtiye taallûk [bu sözcük daha sonra "tâlik" olarak değiştirilmiştir] edilenleri, esbâbı mûcibelerile berâber yine halka bildirmek.

56 Bu öneri, 1945'den sonra yeniden gündeme ge(tiri)lecektir.

(4) Mahallî vesâit ve icâbâta göre, her vilâyet ve kazâ için senelik bir mesâî programı tertip etmek ve bu programı her sene vilâyet kongresinde tatkike tâbi tutarak, tecrübenin verdiği neticelere göre, tâdil, ikmâl ve merkez teşkilât heyetinin tasdik ve tasvibine arz etmek.

(5) Teşkilâtın faaliyetini idâme etmek için icâb eden mâlî imkânları hazırlamak.

(6) Merkez teşkilât hayâtı tarafından tâyin ve intihap edilecek murâkıplar vâsıtasile programların tatbikâtını ve umûmî faaliyeti nezâret altında bulundurmak.

(V) Mahallî ihtiyaç ve talepler: Mahallî ihtiyaç ve talepleri hasbihâllerimizde not etmiş idik. Bunları bir haftaya kadar toplanacak vilâyet kongresinde dahi müzâkeresinden sonra kongrenin ihtiyaç lâyihası şeklinde ayrıca takdim edeceğiz.

[el yazısı ile:] Bilvesile hürmetlerimizi takdim eyleriz ef[endim].

Gümüşhâne mebusu Konya mebusu Aksaray mebusu

H[asan] Necmi [Ataç] [Ahmet] K[emâl] [Zaim] [Musâ] Kâzım [Gürel]"[57]

---

57 Metnin ilk sayfasının orijinali için bkz. **EK 82.**

Bu rapora ek rapor için bkz. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/724 477 1]. Özellikle Konya'daki siyâsî duruma ilişkin olarak bu raporda ortaya konulan görüşler de dikkate değerdir. Rapora göre, Akşehir'de CHF tamâmen dağılmıştı ve yeniden teşkilât kurulmasında hayli güçlükler çekilmişti:

"Akşehir'e ilk gidişimizde fırka [CHF] teşkilâtını dağılmış denebilecek bir vaziyette bulmuş idik. Onbin nüfuslu olan bu şehirde, dâvetimize ancak elli kişi icâbet etmişti. Bunun üzerine teşkilâtı yeniden tensik ve tevsi için bir heyeti müteşebbise teşkil etmiş ve fırkada [CHF'de] kalan arkadaşlardan ve nâfiz mevkide bulunanlar arasında mevcut ihtilâfları bertaraf etmek üzere de, heyet âzâsının intihâbını reyi hâfi olmak üzere bu elli arkadaşa bırakmış idik. Ekseriyet kazanmamak endişesile ihtilâf hâlinde bulunanlar birleşir gibi göründüler ve herkesi tatmin edebilecek bir heyeti müteşebbise meydana getirdiler

Heyetimiz Akşehir'den ayrıldıktan sonra, vediğimiz tâlimâta rağmen, heyeti müteşebbise, yalnız bir defâ toplanmış ve bir taraf vaziyete hâkimiyetini temin etmek maksadile, dördü fırkamızdan [CHF'den] istifâ ederek, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na iltihâk etmiş ve onun idâre heyetini teşkil etmiş zevattan olmak üzere, nizamnâmemizin sarih ahkâmını nazara almaksızın, yeniden sekiz âzâ kayıt ettikten sonra, bu anâsırla kâfi bir kuvvet kazandığına kâni olarak, kazânın vusâtına ve mesâfelere göre asgarî 15 günde yapılması mümkün olan vazifeyi üç gün içinde yapmış görünerek, kazâ kongresini toplamış ve her işi bitirmekle de kalmayarak, kazâ idâre heyetine ve vilâyet kongresi murahhaslığına Serbescilerden [SCF'den] Kürt Ömer Ef[endi'yi] intihap ettirmek gafletini dahi göstermiştir.

Heyeti müteşebbisenin hâricinde yapılan uydurma bir tedbirin mahsûlü olan kongreyi muallel ve nizamnâme ahkâmına mugâyir gördüğümüz için, fâsit addetmek mecbûriyetinde kaldık. Mesele vilâyet kongresinde de görüşülerek, teşkilâtın yeniden icrâsı zarûrî bulunmuştur.

Konya'da vilâyet kongresi mesâîsinin itmâmından sonra tekrar Akşehir'e gittik. Arz edildiği gibi, aralarındaki nüfuz yarışından mütevellid münâferet, fırka [CHF] ve şehir işlerini müteessir edebilecek bir mâhiyet alan zevat hâricinde heyeti müteşebbise teşkil ede-

Bu rapor, pek çok yönden, Türkiye'nin 1931 yılı başındaki siyâsî, sosyal ve iktisâdî durumunun bir fotoğrafını yansıtmaktadır. Ayrıca, CHF teşkilâtının da içinde bulunduğu durumu gözönüne sermektedir.

SCF karşısında devlet/hükûmet aygıtı desteğindeki CHF teşkilâtının içinde bulunduğu durum, bütün açıklığı ile karşımıza çıkmaktadır. CHF'nin taşra teşkilâtının ve bu teşkilât içinde bulunan üyelerinin yetersizliği ve gerek teşkilât yöneticilerinin olsun, gerekse üyelerin olsun, parti ile olan bağlarının gevşekliği açıkça görülmektedir.[58] Görünen odur ki, bu sırada sâdece SCF'ye meyledenler değil, ama CHF teşkilâtı da yönetimden bir hayli uzaklaşmıştı. CHF teşkilâtı yönetim ve üyeler temelinde bir fikir birliği içinde görülmüyordu. Ayrıca, teşkilât olarak bir gücü olduğu da söylenemezdi. CHF teşkilâtı, ne kendi üyelerine karşı, ne de daha geniş kitlelere karşı, herhangi bir siyâsî eğitim içine hiç girmemişti. Hattâ teşkilâtın üyelik kaydı bile tutmadığı görülmüştü. Bu gevşek teşkilât, SCF karşısında, anlaşılan tamâmen çözülmüştü. SCF, esas olarak, CHF mensuplarını da, gerek yöneticilerini, gerekse üyelerini, kendi bünyesine çekebilmişti. Belediye seçiminin kazanılabilmiş olmasına bakılarak iyimserliğe kapılmanın bir anlamı yoktu. Çünkü, bir sonraki seçimden ancak endişe edilebilirdi.

Rapora göre, CHF ile sıkı sıkıya irtibat içinde olması gereken Türk Ocakları da sorunluydu. Türk Ocakları'nın teşkilâtlanması

---

rek, yeniden teşkilâta başlamak gibi bir tedbire mürâcaat etmeyi düşündük. Ancak bu zevat bugün müntehap heyetlerin başında ve memlekette mevcut mahallî bankaya ve kısmen de piyasaya hâkim bulunmak dolayısile, bu tedbiri, kuvvetli bir teşekkül olamayacağı mülâhazasile, muvafık telâkki etmedik. İhtilâf hâlinde bulunan zevâta hareketlerinin fenâ avâkibini bir daha anlattıktan sonra, son bir tecrübe olmak üzere, aradaki münâferete nihâyet vermeye çalışmayı, şehrin menâfii noktayı nazarından faydalı gördük.

Yeniden teşkil ettiğimiz 15 kişilik heyeti müteşebbiseye bu zevâtı dahi ithâl ederek, içtimâ hâlinde bulunan heyet huzûrunda barıştırdık ve münâferete nihâyet vereceklerine dâir kendilerinden şerefleri üzerine söz aldık. Heyeti tahriren tesbit ettiğimiz faaliyet esasları dâhilinde çalışmaya sevk ettikten ve belediye reisliği, fırka idâre heyeti reisliği, Türk Ocağı reisliği gibi mevkileri, iki tarafı tatmin edecek münâsip bir tevzie tâbi tuttuktan sonra, Akşehir'den ayrıldık." Raporda, olası bir seçimde Konya'da başarılı olabilmek için, durumun önemle izlenmesi talep ediliyordu. Rapordaki bilgiye göre, SCF Sultâniye ve Karaman'da teşkilât kurmamıştı. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/724 477 1].

Bu raporda da, bir kezdaha, CHF taşra teşkilâtının zayıflığına ve iç mücâdelelerine ilişkin hayli bilgi bulunmaktadır. Akşehir'de önemli mevkiilerin nasıl ve hangi güç dengeleri içinde dağıtıldığı açıkça görülmektedir!

58 Karşılaştırınız: Cemil Koçak, **TMŞD,** (2. Cild), s. 330-339.

ancak kâğıt üzerinde mükemmeldi. Binâları vardı, ancak faaliyetleri bulunmuyordu. Hattâ bâzı binâlar kapalıydı. Türk Ocağı üyeleri de, isteseler dahi, bir çalışma programına sâhip değillerdi. Bu arada, Türk Ocağı üyelerinin topluca SCF'ye destek verdikleri de görülmüştü.

Öğretmenlerin durumu da daha içaçıcı değildi. Onlar da, kendi mekânlarında, kendi aralarında görüşmeyi tercih ediyorlardı. Halkla temasları hiç yok gibiydi. Siyâsetle de ilgileri yoktu. Partiler arasındaki farkı bilmekten dahi âcizdiler. Raporda, bu nedenle, öğretmenlerin de SCF'yi desteklediklerine değinilmektedir. Gençlerin eğitimleri sekteye uğra(tıl)mıştı. Kahvehâne kültürü, gençliği, hattâ öğretmenleri dahi esir almıştı.

Ülkenin aydınlarından sayılması gereken doktorlar bile, tıpkı öğretmenler gibi, sâdece maddî kazançlarını gözönüne alarak, SCF'yi desteklemişlerdi. İçinde bulundukları güçlükler nedeniyle, demiryolu çalışanları da benzer bir eğilim sergilemişlerdi.

Bütün bu satırlar, SCF'nin ne kadar geniş bir halk kitlesinden güç ve destek aldığını bize açıkça göstermektedir.

Raporda, sıkıntı ve sorunlar dile getirilmekteydi; ancak bunların yeni oldukları da söylenemezdi. Devlet memurları ile halkın geniş kesimleri arasında meydana gelen ayrım, raporda vurgulanan önemli bir noktaydı. Devlet aygıtı ile halk arasındaki ayrım inkâr edilemez şekilde derinleşmişti. Bürokrasi, her düzeyde, halka hâkimiyetin bir aracı hâline gelmişti. Ayrıca, bürokrasi iş yapmaktan da uzaktı.

Raporda dikkati çeken bir önemli husus da, din eğitimine ayrılan yerdi. Özellikle 1940'lı yılların ikinci yarısında tartışılmaya başlanacak ve o zamanki CHP yönetimince benimsenecek olan bir formüle ilk kez burada rastlanmaktadır. Buna göre, gizliden gizliye bir din eğitimi faaliyeti yürütülmekteydi. Halk, çocuklarının "din terbiyesi" alamadığından şikâyetçiydi. Bu şikâyet, karşı propagandalar ile genişliyor ve günlük hayatta, kaçak din eğitimi ile sonuçlanıyordu. Bu türden gizli ve denetlenemeyen din eğitimi faaliyetlerine karşılık, ilkokullarda isteğe tâbi ve devletin denetimi altında basit bir din eğitimi dersi öneriliyordu.

Raporda nedense alınması gereken somut ekonomik önlemlere temâs edilmekten kaçınılmıştı. Fakat SCF'nin propagandasında

önemli yer kaplayan vergilerin azaltılması ve yeniden gözden geçirilmesi yönündeki ifâdeler göze çarpmaktadır.

CHF'nin siyâsî hayâtında bir siyâsî programa sâhip olması gereği, raporda da dile getiriliyordu. Böylece, CHF teşkilâtının ve üyelerinin, partinin siyâsî felsefesine ve amaçlarına uygun bir şekilde yeniden organize olması ve faaliyet göstermesi söz konusu olabilecekti.

CHF Rize Milletvekili Ahmet Fuat Bulca ile CHF Erzincan Milletvekili Aziz Samih İlter'in CHF'nin Samsun, Giresun, Rize, Sinop ve Karadeniz Teşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporları *(3, 8, 25 ve 29 Ocak 1931)*[59]

CHF Rize milletvekili Ahmet Fuat Bulca'nın 3 Ocak 1931 târihinde CHF Giresun ve Rize teşkilâtlarına ilişkin olarak CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazdığı raporda, Giresun'da "muhalefet[in] doğrudan doğruya şahsî husûmet ve iğbirârlardan doğmuş" olduğuna değiniliyordu. Fakat "yapılan temaslar, umûmî hasbihâller neticesinde, muhalif tarafta bulunanlar da, fırkamıza [CHF'ye] alınmışlardı." Ne var ki, rapor sâhibine göre, "Giresun'da fırkayı [CHF'yi] ve fırkacılığı anlayacak şahsiyetler yoktu." "Fırkacılık doğrudan doğruya şahsî menfaatlere istinâd etmekte" idi. "Gençlik çok geride" idi ve "yüksek tahsil görmüş genç [de] yok gibi" idi. Belki daha da önemlisi, "Fırka [CHF], öteden beri mütegallibe geçinen insanların menfaatine âlet olmuştu" ve "bu mıntıkada hakikî bir fırka teşkilâtı vücûde getirmek ve halkı mütegallibe elinden kurtarmak için bir müddet burada itimâda şâyân bir zâtın bulundurulması lâzımdı."

Raporda Rize'ye ilişkin bilgiler de bulunuyordu. Buna göre, "Rize vilâyetinde muhalif fırka [SCF], eski âilevî husûmetlerden doğmuştu." "İki taraf barıştırılarak, vaziyet ıslâh edilmişti." "Hükûmetin yüksek idâresine karşı hiçbir tarafta şikâyet yoktu." "Bilâkis muhabbet, emniyet ve itimat vardı." "Yalnız küçük memur-

59 **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/724 477 1].

ların idâresizliğinden, vergi tarhında yaptıkları haksızlık ve suistimâlden, umûmî sûrette şikâyet edilmekte" idi. Ayrıca, "mahkemelerin batâetinden ve haksız hareketlerinden de halk müşteki" idi. Raporda, özellikle de öğretmenlerin memnûniyesizliğine ve "tenkitçi" olmalarına değiniliyordu. Diğer yandan, "komünistlik cereyânı yoktu." "Giresun'da mahdut bâzı eşhastan şüphe edilmekte ise de, bunların Rusya'da bulunmaları ve öteden beri Ruslarla alâkaları olmaları, bu şüpheleri dâvet etmekte" idi. Fakat "halk arasında propaganda" görülmüyordu. Zâten "halkın zihniyeti de komünistliğe müsâit değildi." "Gerek Giresun'da ve gerek Rize'de amele kitleleri" de bulunmuyordu.

CHF Erzincan milletvekili Aziz Samih İlter ise, 8 Ocak 1931 târihli raporunda, CHF'nin Samsun teşkilâtına ilişkin ayrıntılı bilgiler vermektedir. Hatırlanacağı gibi, Samsun ili, SCF'nin belediye seçimini kazanabildiği tek merkezdi. Buna göre, "Fırkanın [CHF'nin] mânevî kuvveti, âzâsının kendisine derecei merbûtiyeti ve umdelerine kanaati ve fırkası hükûmetinin icraatının selâmetine itimâdı ve kendi umdelerinin dâirei hükûmette en fâideli [faydalı] olduğuna imânı" idi. Fakat "bu mânevî kuvvet, Samsun vilâyetinde çok zaif [zayıf] idi. Çünkü, âzâlığa girenlerin hiçbirisi, fırkanın [CHF'nin] umdelerini bilmiyordu. Fırka [CHF] esasları, kimseye telkin olunmamıştı." "Köylüler toptan fırkaya [CHF'ye] mâl edilmişlerdi." "Tabiî fırka [CHF] hakkında hiçbir mâlûmat ve kanaatleri" bulunmuyordu ve "fırkanın [CHF'nin] mânevi kuvveti, Büyük Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] muhterem adından ibâretti."

Raporda CHF'nin Samsun teşkilât yapısına ilişkin olarak da şu bilgiler veriliyordu:

> "Fırkanın [CHF'nin] kazâ [idâre] heyetleri, nâhiyelere istedikleri adamları heyeti idâre âzâsı ve reis olarak koymuşlar ve ocaklara da yine kendi beğendiklerini baş yapmışlardır. Halkın arzusuna hiç mutâbık olmayan bu [idâre] heyeti ve kazâ Mûtemetleri halka yüksek bir mevkiden bakarak, onlarla meşgûl olmamışlardır. Binâenaleyh köylere ve ocaklara hâriçten yapılan ilk telkinat câyi kabûl görmüştür. Fırkamızın [CHF'nin] esasları öğretilip, imanlı âzâlar çoğaltılmalıdır.
>
> Fırkadan [CHF'den] çekilen ve fırkaya [CHF'ye] girmesi lâzım iken hâ-

riçte kalan vatandaşlardan, fırka nizamnâmesindeki kabûl şartlarına muvafık olanlar, fırkamıza [CHF'ye] alınmışlardır. (...)

Evvelce ocaklara alınacak kadın âzâların Kâtibi Umûmîlik'ten tasvibi emir buyurulmuş olmakla, olveçhile muamele yapılmış ve Samsun'da ancak üç kadın âzâ kayıtlı bulunmuştur. Binâenaleyh kongrelere iştirâk ettirilmeleri mümkün olamadı. (...)

Birçok vazifelerin bir zâtın elinde kalmamasına itinâ edilmiştir. Belediye reisi, Meclisi Umûmî âzâsı, fırka [CHF] heyeti idâre reisliği gibi vazifeleri ellerinde tutmak isteyenler vardır. Bunlara da bir vazifeyi tercih etmeleri tebliğ edilmiştir."

Raporda öğretmenlere de özellikle değiniliyor ve öğretmenlerin mutlaka parti üyesi olabilmesinin sağlanması talep ediliyordu. "Muallimler tamâmen bize [CHF'ye] rabt edilmişlerdi." Fakat ancak "kânunen fırkaya [CHF'ye] kayıtlarına müsaade edildiği gün, ocaklara gireceklerdi." "Muallimler[in] fırkamın [CHF'nin] ve Cumhuriyetin en ön saftaki mürşitleri, hatipleri olması zarûrî ve mecbûrî" idi. "Başka türlü cemiyet ve halkçılık intişâr edemez"di. Öğretmenler de "bu vazifeye yarar yetiştir[il]meli" idi.

25 Ocak 1931 târihli, fakat imzâsız bir raporda da Sinop'un durumuna değinilmektedir. Rapora göre, "fırkayı [CHF'yi] ellerine alan veyâ teslim edilenler, bunu bir nüfuz kademesi ve âleti yapıyorlardı. Halka karşı yüksekten bir bakışları vardı. Belediye ve Meclisi Umûmîler aralarında taksim edilmişti. Bu sebeple halk tabakası hem ürkek ve hem de soğuk duruyordu. Hattâ bu mümessiller, merkezden memur müfettiş olanlar da, kudretlerini, hizmetlerini hasbiyane ve pahalıya satmaya cehtediyorlardı." "Eski teftiş ve müfettişlik usûlü, (...) memleketin heryerinde fâidebahş olmamıştı." Bu nedenle de, "müfettişlik, teftiş, Mûtemetlik unvan ve usûllerin yeni ahkâm konulması icâb" etmekteydi.

Sinop'ta muhalefetin durumu ise şöyle anlatılmıştı: "Umûmîyetle bu mıntıkalarda Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] zamânında dahi [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na karşı fiilen menfî cephe alan bir cüretkâr çıkmamıştı. (...) Eski Hürriyet ve İtilâfçılar'dan [Hürriyet ve İtilâf Fırkası] meydanda kimse yoktu. (...) Bunların kısmı azamı dünyâdan elini çekmiş, kalanlar da şeyhuhâtın tesiri altında fiilen muhalefet yapamayacak bir hâle girmişledi."

Elimizde 29 Ocak 1931 târihli ve CHF'nin Karadeniz teşkilâtına ilişkin hazırlanmış imzâsız bir rapor daha bulunmaktadır. Raporda, öncelikle CHF'nin bölgedeki güçsüzlüğüne ve bu güçsüzlüğün nedenlerine ilişkin bulgular sıralanmaktadır. Buna göre, "Karadeniz mıntıkasında C[umhuriyet] H[alk] Fırkası'nı zaif [zayıf] düşüren âmiller" şöyle sıralanıyordu:

> "Fırkanın [CHF'nin] kuvvetlenmesine ve halk üzerinde bir sempati uyandırmasına mâni olan en kuvvetli sebep, fırka [CHF] teşkilâtının mahdut bir zümrenin inhisârı altında kalmış olmasıdır. Rejimin gâyesini kavramaktan âciz olan bu zümre, fırka [CHF] nüfûzunu yalnız şahsî istifâdelerini temin için kullanmaktan başka bir şey yapmamışlar, fırkanın [CHF'nin] umdelerini halka aşılamak vazifesini tamâmile istismâr etmeyi düşünmüşler ve bu sûretle muhitte hergün biraz daha genişleyen bir hoşnutsuzluk başlamasına sebebiyet vermişlerdir.
>
> Vaziyete nüfûz edildikten sonra, derhâl halkla yakından görüşmek için tertibat alındı. Ahâlinin her tabakasile sık sık husûsî temaslar ve serbest hasbihâller yapıldı. Bu temasların bıraktığı intibâlardan anlaşıldı ki, halk, memleket meselelerinin en basit cephelerinin bile câhilidir. Halk kitlesi, henüz işlenmemiş bir mâden hâlindedir. Fırkaya müfit olacak birçok memleket evlâdı bir kenarda bırakılmış, bu kuvvetlerden istifâde edilmemiştir. Muhalefeti doğuran âmiller, şahsî iğbirârlardan ve inhisar zihniyetine karşı muhitin duyduğu titizlikten ibârettir. Bu vaziyete nazaran, teşkilâta hemen tâze bir kuvvet vermek, fâideli [faydalı] unsurları fırkaya [CHF'ye] almak icâb ediyordu. Teşkilât tasfiye ve takviye edildikten sonra kongrelere başlandı. İntihapların serbest yapılmasına verilen ehemmiyet ve birçok vazifelerin bir şahıs üzerinde toplanmaması husûsunda ittihaz edilen karar, halkı çok memnun etti ve bu muhalefet cereyânı ortadan kalkmış oldu. Bugün bu mıntıkada gizli ve açık hiçbir muhalif teşekkül kalmamıştır."

Raporda bölgeye ilişkin sosyal bir tablo da çizilmektedir:

> "Mıntıkanın içtimâî vaziyetini tetkik ederken, fikrî seviyenin düşüklüğü bilhassa göze çarpmaktadır. Köylünün, dört duvar arasında mahfuz kalmış, memleket ve dünya hareketlerinden bihaber halk yığınının arasına sokulacak, gören, duyan ve tenvir eden elemanlar yok gibidir." "Ekser yerlerde fırka [CHF idâre] heyetleri mühim olan vazifelerini ifâ edecek

kaabiliyette bulunmadıklarından, bunların başında, hâriçten gönderilen bir zâtın bulunması ve tenvir, irşad vazifesini idâre etmesi zarûrîdir. Her sene müntehap zevat vilâyetlere gitmeli, halkla temâs ederek, hüûmetin bir senelik icraatını anlatmalıdır. Fırka [CHF idâre] heyetlerini bugünlük faaliyete getirmek için yapılacak tedbir, vilâyet ve kazâ [idâre] heyetlerine, muhiti irşad için yürüyecekleri yolu göstermek ve her ay sonunda faaliyetyleri hakkında kendilerinden rapor istemektedir."

Raporda öğretmenlerin misyonuna da değinilmektedir: "Bugün elimizde mühim bir kuvvet vardır: Muallimler. Fırka [CHF] teşkilâtı, herhâlde muallimler ordusunun yardımından istifâde etmeli ve bu ihtiyaç bir kânunla temin edilmelidir kanaatindeyiz." Oysa, özellikle ilkokul öğretmenleri, "heryerde münkesir, gayri memnun ve bedbin görülmüştü."

"Bolşevizm cereyânı bu mıntıkada kök salmamıştı", "Bu cereyan halkın telâkkiyâtına ve iktisâdî ihtiyaçlarına uymadığı için, bir alâka uyandırmamıştı." Fakat "yalnız Samsun'da amelenin çok bulunması ve işsizliği, komünistlerin çalışmasına müsâitti." "Hükûmet [ise], iş bularak, ameleyi muzır tesirlerden kurtarabilir"di.

Raporda son olarak, bölgenin sorunlarına yer veriliyor ve "vergilerin, bilhassa kazanç vergisinin miktârını tesbit vazifesile mükellef olan küçük memurların keyfî kararları[nın] umûmî bir şikâyete sebebiyet vermekte" olduğundan söz ediliyordu. Ayrıca, yol ve müsakkafat vergilerinin ağırlığından da şikâyet ediliyordu. Emvâli metruke işlerinde de şikâyet söz konusuydu. İskân işleri ise, en büyük sorundu ve SCF'nin Samsun'da "beledye intihâbâtını kazanmasının yegâne âmillerinden biri, iskân işlerindeki yolsuzluklardan, bakımsızlık ve suistimâllerden mustarip olan mübâdillerin muhalefte geçmiş olmaları"ydı. "İskân meselesinin hâlli, mübâdiller üzerinde iyi bir tesir yapacaktı."

Memurların durumu da ele alınıyordu: SCF'nin "teşekkülü ve belediye intihâbâtı garip bir hâleti rûhiyeyi meydana çıkarmıştı." Muhalefetin CHF'ye "istinâd ettiği idârî yolsuzluklardan vâki olanların âmil ve fâilleri memurlar iken, fırkayı [CHF'yi] zaif [zayıf] düşüren bu zevat, reylerini" SCF'e vermişlerdi. Özellikle adliye memurları bu grubun önünde yer almışlar; hattâ maaşları da-

ha yüksek olan tekel memurları dahi SCF taraftârı olmuşlardı. Oysa, "halk, hükûmete ve reislerinin emrine, hattâ işâretine tâbi ve mûti" idi. "Rüesası memurin intihaplarda ne tarafa temâyül gösterirlerse, o cihetin kazanacağı muhakkak gibi" idi. "Bunun için rüesayı memurin behemehâl fırkaya [CHF'ye] mer olmalı" idi. "Birçok yerlerde büyük memurlardan başka halka rehber olacak şahsiyetler bulunmadığından, bu zevâtın fırka [CHF] işlerile alâkadar olmaları, çok fâideli [faydalı] olacaktı."

Raporlarda ilk dikkat çekici olan ortak nokta, muhalefetin oluşumunun nedenlerine ilişkin saptamalardır. Buna göre, muhalefet, heryerde oluşmamıştı ve oluştuğu yerlerde ise, bunun nedeni, "şahsî husûmet ve iğbirârlar" idi. Rapor sâhipleri, her defâsında, taraflar arasında arabulucu rolü oynamışlar, bu nedeni mümkün olduğunca ortadan kaldırmaya çalışmışlar ve bunda da önemli ölçüde başarı kazanmışlardı. Bu saptamanın sonucu, rapor sâhiplerinin muhalefete neden olan unsuru kolayca ve kısa sürede eritme imkânına da sâhip olmalarıydı. CHF milletvekillerinin, SCF'nin örgütlenmesi ve toplumda destek sağlamasını bu denli basit ve yüzeysel bir değerlendirme ile ele almaları şaşırtıcıdır; ama aynı zamanda da, yönetimin topluma ve muhalefete bakışının ana hatlarını ele vermektedir.

Yine rapor sâhiplerinin ortak bir saptaması da, CHF teşkilâtının zayıflığı ve basitliğidir. CHF teşkilâtlarının ve üyelerinin siyâsî donanımsızlığı, ilk göze çarpan özelliktir ve bu boşluğun kısa sürede giderilmesine de imkân görülememektedir. CHF taşra teşkilâtı, raporlarda görülen heryerde, taşradaki siyâsî nüfuz ve egemenlik mücâdelesinin önemli bir basamağını oluşturmuşlardır ve yörenin egemenleri, CHF teşkilâtlarına da hâkimi olmuş görünmektedirler. Bu nedenle, hem teşkilâtı ele geçiren ve CHF teşkilâtını kendi kişisel çıkarlarına âlet edenlerle toplumun geniş kesimleri arasında, hem de teşkilâta el koymaya çalışan değişik güçler arasında şiddetli bir mücâdele söz konusuydu.

Diğer yandan, CHF üyelerinin çoğu, partiye toptan kayıt edilmişlerdi ve gerçekte yalnızca kâğıt üzerinde parti üyesiydiler. Gerçekte bu üyelere karşı herhangi bir siyâsî faaliyette bulunulmamıştı; dahası bu yönde bir girişim dahi olmamıştı. Zâten parti yöneticileri de, kendilerinden daha alt kademelerdeki parti teşki-

lât ve idârecilerini uzaktan kumanda ile atamakta ve yönlendirmekte idiler. Bu konuda da özel bir çaba gösterilmiyor; hattâ üst kademe idâreciler, kendi çıkarlarını sağlamak amacı ile, alt kademe yöneticilerini de saptıyorlardı. Bu tablo, gerçekte CHF taşra teşkilâtının çok kez sâdece kâğıt üzerindeki varlığını göstermektedir.

Parti teşkilâtında ve özellikle de idâreciler arasında yasa gereğince bulunamayan öğretmenlere yapılan vurgu, tüm raporların ortak bir noktasını oluşturmaktadır. Öğretmenler, ya durumlarından şikâyetçi idiler ve yönetime olan yaklaşımları hayli kritik içeriyordu ya da parti üyesi olamadıklarından dolayı, yönetici de seçilemiyorlar ve bu nedenle, CHF, taşrada dayanabileceği yegâne güçten de mahrum kalıyordu. Bu sorunun çözümü ise, öğretmenlerin de –elbette yasal bir düzenleme sonucunda– parti üyesi olabilmelerinin sağlanmasından geçmekteydi.

Raporlarda ortak bir nokta da, özellikle Karadeniz kıyısında yer aldıklarından dolayı olacak, özellikle Giresun ve Rize ile tüm Karadeniz yöresindeki –olmayan– komünist akımlara yönelik vurgudur.

Raporlarda görülen ortak bir zihniyete daha değinmek gerekir: Bu da, rapor sâhiplerinin topluma bakışıdır. Milletvekilleri, uğradıkları yörelerde halkla bire bir temaslarını ilginç bir şekilde yansıtıyorlardı. Halk, bir bakıma düşünce ve duyguları öğrenilmesi ve ardından da o duygu ve düşüncelerin tek bir hamlede düzeltilmesi ve değiştirilmesi gereken bir kütle olarak algılanıyordu. Milletvekillerinin tüm siyâsî faaliyetleri, halkın sorunlarını dinlemek ve onları "irşâd" etmekti. Bu arada, toplumun içinde bulunduğu sıkıntılar da, merkeze bildiriliyor ve çâre aranması gerektiği vurgulanıyordu. Genellikle de basit bir çâre formülü öneriliyordu. Rapor sâhipleri, ziyâret ettikleri bölgeleri terk ederken, arkalarında sorunları kısmen çözülmüş bir kütle bıraktıkları izlenimi içinde idiler. Fakat diğer yandan da, bu sorunların çözümünde zamâna ihtiyaç duyulduğu açıkça belirtiliyordu. Toplumun merkezin istediği kıvâma gelmesi için hem çok büyük engeller vardı, hem de bu süreç uzun zaman alabilirdi. Merkezin çevreden edindiği intibâlar bu açıdan analiz edildiğinde çok daha ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Dönemin merkez-çevre ilişkisi bu üslûp dâhi-

linde çok açık şekilde izlenebilmektedir. Halkın şikâyetleri ise, dönemin muhalefetinin dile getirdiği ve bu nedenle de büyük tepki aldığı konulardan ibâretti. Milletvekilleri açısından da bunlar anlaşılan sorun kategorisindeydiler. Muhalefeti doğuran nedenler arasında bulunuyorlardı. Fakat sorunların varlığı yalnızca merkez ile merkezin ajanı niteliğinde bulunan milletvekilleri arasında gündeme getirilmeli; bunların –tıpkı SCF'nin yaptığı gibi– toplum içinde tartışılmasına imkân verilmemeliydi.

CHF Manisa Milletvekili Osman Erçin'in ve Giresun Milletvekili Hakkı Târık Us'un CHF Manisa Teşkilâtına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu *(17 Ocak 1931)*[60]

CHF Manisa milletvekili Osman Erçin ile Giresun milletvekili Hakkı Târık Us'un CHF Manisa teşkilâtına ilişkin olarak CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazdıkları kısa rapor, Manisa'nın yalnızca Sâlihli kazâsında CHF teşkilâtının zayıflığından söz etmektedir. "Sâlihli'de vaziyeti bozan âmillere, oranın Kaymakamı Hulûsi Bey âlet olmuştu." Raporda, Kaymakamın görev yerinin derhâl değiştirilmesi talep ediliyordu. Görüldüğü gibi, iktidar partisinin belirli bir yöredeki gücü, ancak mülkî idâre âmirinin tutumu ile doğru orantılıydı. Bu durum, hemen hemen bütün raporlarda açık bir şekilde görülmektedir. Ancak raporda, orta okuldaki iki öğretmenden de şikâyet ediliyor ve onların da görev yerlerinin âcilen değiştirilmesi talep ediliyordu. Onlar "bura (...) hayâtının başlıca iki menfî unsuru"ydular. Bir öğretmenin "belediye intihâbında kullandığı rey, evvelden sürüklediği gayzın nişânesi idi." Diğer yandan, Alaşehir Jandarma Kumandanı da, Alaşehir'in "esaslı âilelerinden biri ile sıhrî münâsebet peydâ" etmiş olduğundan, "bir türlü takarrür edemeyen [CHF] Alaşehir teşkilâtımızın umûmî bir itimat ile ihâta edebilmesi, bu zâtın bir müddet başka bir yerde çalıştırılmasını istilzam ediyor"du. Son olarak da, muhtemelen benzer nedenlerle, Gördes Kaymakamı Vakas Ferit Bey'in de görev yerinin değiştiril-

60 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/724 477 1].

mesinde fayda vardı. Bütün bu talepler, CHF taşra teşkilâtının asıl kuvvetinin mülkî idâre âmirleri ile devlet teşkilâtından kaynaklandığını çok açık bir şekilde göstermektedir.

CHF Kırklareli Milletvekili Şevket Ödül ile CHF Tekirdağ Milletvekili Fâik Öztrak'ın CHF'nin Trakya (Kırklareli, Vize, Üsküp, Pınarhisar, Lüleburgaz, Babaeski ve Tekirdağ) Teşkilâtlarına İlişkin Raporları *(18 ve 23 Ocak 1931)*[61]

CHF Kırklareli milletvekili Şevket Ödül'ün CHF'nin Trakya (Kırklareli, Vize, Üsküp, Pınarhisar, Lüleburgaz ve Babaeski) teşkilâtlarına ilişkin raporları da benzer saptamalarla doludur.

İlk rapor, 18 Ocak 1931 târihlidir ve Vize kazâsına ilişkindir. Şevket Ödül'e göre, Vize kazâsı "baştan başa zehirlenmiş"ti. Vize'de "fırkamızın [CHF'nin] maddî ve mânevî mevcûdiyeti pek zayıf"tı. Ayrıca, SCF'nin "teşekkülü ve belediye intihâbında şahsî menfaat ve husûmetlerin çarpışmasıyla, bu zayıf mevcûdiyet büsbütün felce uğramış"tı. İki köy dışında "kazâ halkının ekseriyeti" SCF'li olmuştu. Kazâ merkezinde CHF'nin yalnızca oniki üyesi kalmıştı. Bu durumda Vize'de kongre yapılması dahi doğru değildi. "Kasabalılar köylüleri aldatmış ve menfî yola sürüklemiş"ti. "Bugün hemen hepsi aldatmak ve aldanmanın hâsıl ettiği yeis ve hicâp altında"ydı. "Nâdim olmuşlardı." Artık CHF "aleyhine bir muhalefet yaşatmak maksadı da yoktu." Ancak, "aralarında birbirini aldatmak ve aldanmaktan hâsıl olmuş vaziyetler vardı." "Serbest bir intihapla tamâmen emniyet bahş heyetlerin meydana gelmesi mümkün olamayacağından ve belki fırkamıza [CHF'ye] sâdık kalan ve ihmâl edilmemeleri lâzım gelen beş, on kişi, heyetlerin hâricinde kalacaklardı."

Şevket Ödül'e göre, "köylüler, heyeti umûmîyesi itibâriyle saf ve temiz insanlardı." "Yeter ki, iyi ellerle idâre edilmiş olsunlar"dı. Hattâ "kendileri bile bu ihtiyâcı takdir etmişler; başlarına geçeceklerin birbirlerile uğraşanlardan olmamalarını istiyorlar"dı.

---

61 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/724 477 1].

Rapor sâhibi, "Vize'de şahsî ve biraz haklı sebeplerle ayrılmış olan anâsırı da ithâl ederek, yedi kişilik bir heyeti müteşebbise teşkil etmek karar ve zarûretinde"ydi. "Nifâkı izâle ve maksadı temin edecek bir heyet teşkil ve fırka [CHF] umurunu bu heyete teslim" etmek niyetindeydi. Ancak bu konuda harekete geçmek için önce CHF Kâtibi Umûmîliği'nin bu konudaki "emri"ni bekleyecekti.

CHF Kırklareli milletvekili Şevket Ödül'ün târihi belirsiz bir başka raporu ise, Kırklareli'ne ve kazâ ve kasabalarına ilişkindir. Bu raporda SCF'nin "köylerde dahi teşkilâta başladığı" haber veriliyor; tam bu sırada SCF'nin fesh edildiğinin haber alındığı açıklanıyordu. Demek ki, bu rapor, SCF'nin feshinden hemen sonra kaleme alınmış olmalıdır. Kırklareli'nde yedi belediye bulunuyordu ve Lüleburgaz, Vize, Pınarhisar ve Üsküp'te seçimi SCF kazanmıştı. Kırklareli merkezde ise, rapor sâhibinin ifâdesiyle, ancak "son kozumuzu oynamak sûretiyle, ancak 80 küsur farkla ekseriyeti temin edebilmiştik. Fakat hakikatte Serbes[t]çiler [SCF] fâik bir ekseriyet ifâde ediyordu." "Bilhassa kasabalarda Serbes[t]çi [SCF] ekseriyeti göze çarpıyordu.

Raporda Kırklareli'nin siyâsî tablosu da şöyle anlatılmaktadır:

> "Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkül ettiği vakit, dâirei intihâbiyemde idim. Münevver sayılan kısım, ikinci bir fırkanın doğuşunu memleket hesâbına hayırlı telâkki ediyor; lâkin hiçkimse bu fırkaya [SCF'ye] karşı temâyül izhâr etmiyordu. Bu esnâda da belediye namzetleri tesbit ediliyordu. Belediye namzetleriyle alâkadar olmak için Kâtibi Umûmîlik'ten tebligat vâki oldu. Kırklareli'nde Mıntıka Müfettişi Hakkı Şinâsi Paşa'yı günlerce bekledim. O sırada İstanbul'da mühim işleri zuhûr etti; ayrılıp gelemediler. Fırkamızın [CHF'nin] vilâyet [idâre] heyeti arasında geçimsizlik ve gerginlik vardı. Hattâ gerginlik, reisleri olan Kara Hâfızoğlu Hüseyin Bey'in Müfettişlikçe [CHF Fırka Müfettişliği'nce] değiştirilmesini bile intâç etmişti. Belediye intihâbının arifesinde bu ihtilâf, daha şâyânı esef bir şekil aldı. Günün en mühim işi, belediye namzetlerini tesbit olduğu hâlde, bu arkadaşlar, bir araya gelip de, bunu yapamıyorlardı. Meclisin fevkâlâde içtimâına dâvet edildik. Velhâsıl [CHF Fırka] Müfettiş[i] [Hakkı Şinâsi] Paşa'yla birleşip de, belediye namzetlerini tesbite vakit bulamadık.

Tam o günlerde Nevrakoplu Celâl B[ey] nâmında bir zat, elinde Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] liderinin [Fethi Okyar'ın] çok iltifatlı ve şatafatlı bir itimatnâmesi olduğu hâlde, teşkilât için Lüleburgaz ve Babaeski'den geçerek, Kırklareli'ne geldi. Geçtiği yerlerde tanıdığı kimseleri toplayarak, bir hayli hezeyanlarda bulundu. Ben de [Nevrakoplu] Celâl Beyi tâkiben geçtiği yerlere tekrar uğradım ve bıraktığı tesirleri tetkik ettim.

Raporumda buna yer verişimin oldukça enteresan bir sebebi var: [Nevrakoplu] Celâl Beyi, o muhit, bilhassa Müdâfaai Hukuk teşkilâtçıları az çok tanıyorlardı. Bu adamı on sene evvel Sofya'da bir arkadaşımız şöyle tehzil ve târif etmişti:

Milletçe anlaşılmadı, milliyetin senin;
Türk mü, Arnavut mu, İtalyan mısın, nesin?
İsmin Celâl, memleketin Toskalık, fakat...
Türkün harap yurduna bir memuru fitnesin...

İşte bu [Nevrakoplu] Celâl B[ey] kendisini tanıyan bu muhitte nasıl teşkilât yapacaktı? İlk ve umûmî his, [Nevrakoplu] Celâl Bey'in teşkilâta memur edilmesiyle, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın o havâlide daha doğmadan öldüğü merkezindeydi. Evet, [Nevrakoplu] Celâl Bey nasıl teşkilât yapacaktı? [Nevrakoplu] Celâl B[ey], teşkilât yapmadı ve yapamadı, ama şahsî infiâlleri, teskin edilmeyen hırsları ve ihtirasları öyle kamçıladı ki, teşkilâtçılığın [Nevrakoplu] Celâl Beye kadar ucuzladığını ve aşağıladığını gören ihtiras erbâbı, meselâ Lüleburgaz'da Belediye Reisi Kemâl [Bey] ve cerrah Nûri [Bey], Kırklareli'nde avukat Ekrem ve Mehmet Fehmi Beyler, hemen Fethi [Okyar] Beye mürâcaatla, [Nevrakoplu] Celâl Bey'in teşkilâtta muvaffak olamayacağını yazdılar ve kendilerine mahallerinde teşkilât için salâhiyet vermesini istediler. Böylece küçük bir sahada kendiliğinden beş, on teşkilâtçı peydâ oluverdi. Bu adamlar teşkilâtımızın [CHF'nin] haklı olarak pek yüz vermediği insanlardı. Bunların ortaya atılması, bir ikinci kısım üzerinde de ihtiras uyandırdı. Bu ikinci kısım, muhitteki mevkileri itibâriyle daha evvel Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşkilâtına hâkim oldular. Bunların hüviyet ve mâhiyetlerini ve hangilerini tekrar teşkilâtımıza [CHF'ye] aldığımızı, hangilerini niçin almadığımızı bir cetvel hâlinde raporuma rabt edeceğim.[62]

İhtiras müsâbakası hâlinde başlayan bu muhalefet, umûmî mütâlaada arz edeceğim birçok esbap ve avâmil altında, içine bütün gayri

62 Bu liste elimizde bulunmamaktadır.

memnun ve yıkıcı anâsırı katmak ve bâzı iyi kimseleri de avlamak sûretiyle günden güne kuvvet buluyordu.

Vaziyet ve hakikat bu şekilde iken, fırkamın [CHF'nin] tevdi ve tahmil ettiği vazifeyi başarabilmek için ilk düşündüğüm ve karar verdiğim nokta şu olmuştu: Köylüleri kazanmak ve kaçırmamak, kasabalarda tekâsüf eden muhaliflerin istinatgâhlarını yıkmak...

Kırklareli'ne gider gitmez, henüz esaslı temaslara girmediğim hâlde, Serbes[t]çilerin [SCF'lilerin], fırkalarının [SCF'nin] infisâhına rağmen, muhalefeti yaşatmak ve umûmî intihâba hazırlamak için mesâî ve faaliyetlerini hissedince, herşeyden evvel istinatgâhlarını yıkmak yolundaki ilk karârımı takbike koyuldum. Kasabalarda hiçkimse ile, hattâ kendi teşkilâtımızla [CHF ile] bile temâs etmeyerek, Kırklareli, Pınarhisar ve Lüleburgaz'ın mühim olan köyrini gezmeye ve her kasabanın Pazar günlerinde pazara gelen köylülerle konuşarak, Serbes[t]çi [SCF] propagandalarının içyüzünü anlatmaya başladım.

Köylere ve köylülere fazla ehemmiyet vermemin sebepleri arasında, kasabalardaki kötü cereyanların köylere sirâyetine mâni olmak başlıca bir sebep olmakla berâber, bir ikinci ve mühim sebep de şu idi: Kırlareli merkeziyle vilâyeti teşkil eden kazâ ve kasabalarda fırkamıza [CHF'ye] eleman olabilecekler, hemen hemen aynı seviyede şahıslar ve şahsiyetlerdir. Merkezde kazâlara nazaran daha kuvvetli ve görgülü arkadaşlar maalesef yoktur. Kuvvetin bu dağınıklığı karşısında, fırkamızın [CHF'nin] selâmet ve rasâneti için, hattâ en küçük bir köyü bile ihmâl etmemek lâzımdı.

Yirmi gün kadar bu sûretle dolaştıktan sonra, Kırklareli'ne avdet edince, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] döküntülerinin muhalefeti yaşatmak husûsundaki faaliyetlerinin zaafa uğradığını gördüm ve ondan sonra merkezde temas ve tetkikâta başladım.

İlk defâ gerek fırkamıza [CHF'ye] mensup ve gerek Serbes[t]çilere [SCF'ye] iltihâk etmiş oldukları hâlde, belediye intihâbında ve fırka mücâdelelerinde çekingen bir vaziyet almış olan hayırhah zevâtı dâvetle, umûmî ve husûsî cereyanlar hakkında görüştüm. Bunların hepsi çok samimî davrandılar ve her iki tarafı temsil edenlerin iyiliklerini, fenâlıklarını söylediler ve saydılar. Serbes[t] [Cumhuriye] Fırka[sı]'nın Kırklareli'nde teşekkül ve taazzuvundan teessür ve hicapla bahsettiler ve muhalefetin çabuk yayılmasında şahsî menfaat ve ihtirasların tesiri olmakla berâber, iktisâdî buhrânın halkı çok sarstığını ve bu sarsıntı karşısında, Serbes[t]

[Cumhuriyet] Fırka[sı] propagandasının bir eksir [iksir] ve devâ telâkkisine uğradığını söylediler ve teşkilâtımıza [CHF'ye] müzâheret vaad ettiler.

Bundan sonra Serbes[t] [Cumhuriyet]Fırka[sı]'nda faal bir vazife almamış olan, haddi zâtında iyi ve hatırı sayılır kimselerle –ki bunlar Serbes[t]çilerin [SCF'nin] ikinci sınıfını teşkil ederler ve hepsi muhacirdirler– bir içtimâ, serbes[t] bir münâkaşa yaptık. Hepsi dertlerini yandılar ve döktüler. Bu dertler birkaç kelime ile hulâsa edilebilir: İskân işleri yolunda gitmedi; memurlar halkı ezdi... Kısmen kendilerine âid olan yolsuzlukları ve kusurları yüzlerine çarptıktan sonra, 'fırkamızdan [CHF'den] ayrılmış olmanızı esâsen kabûl etmiyorum. Sizi fırkamızın [CHF'nin] âzâsı sayıyorum. Başlayacak olan kongrelere gelerek, bütün dertlerinizi ve ihtiyaçlarınızı, fırka [CHF] çatısı altında söylersiniz.' dedim. Bir kişi müstesnâ olmak üzere, hepsi teklifimi memnûniyetle karşıladılar ve nedâmetlerini izhâr ettiler. Muhiti şu sûretle biraz hazırladıktan sonra, evvelâ vilâyet ve sonra kazâ ve müteakiben merkezin bütün teşkilât heyetleriyle toplanarak, vaziyeti müzâkere ve münâkaşa ettik. Bu heyetler, fırkamıza [CHF'ye] muhabbet ve temâyülün günden güne arttığından memnun, fakat Serbes[t]çilerin [SCF'lilerin] ileri gelenlerini fırkaya [CHF'ye] alacağımdan endişeli idiler. Fırkamızdan [CHF'den] ayrılmış olmalarını hayırlı ve kârlı addettiğimiz eşhası kat'iyen almayacağımı teminle, endişelerini izâle ettim ve kendilerine şöyle bir tavsiye ve ricâda bulundum:

a) Teşkilâtımızın her ferdi, bizden ayrılmış olan anâsıra karşı tezyifkâr bir cephe almaktan kat'iyen içtinâp edecektir. –Bu türlü hareketlerin bâzı kimselerin izzeti nefsini kırdığını bizzat görmüştüm–

b) Merkezde ekseriyetini kaybeden ocakların tekrar ekseriyet bularak, hakikî bir varlık irâe etmedikçe, kongreler yapılmayacaktır.

c) Kongrelerden evvel bütün ocakların kendi dâirelerindeki genç anâsırı ve bilhassa [idâre] heyetleri[ni] teşkil eden arkadaşların kendi efrâdı âilesinden olan hanımları ocaklara kaydettirmeleri... (...)

Üsküp, kâmilen muhacirdir. Ekserisi çoban olmak üzere, pek câhil insanlardır. İktisâden bağlı oldukları bir, iki kişinin arkasından sürüklenmişlerdir. Serbes[t]çilerin [SCF'nin] her derde devâ propagandaları, o zavallıları aldatmış ve hattâ taassup hisleri uyandırmıştır. Fırkamızın [CHF] nâhiye [idâre heyeti] reisi Ahmet Ef[endi]'nin babası, 'Bütün köy Müslümanlığa gidiyor da, bizim Ahmet kalıyor' diye günlerce ağlamış ve sızlanmış... Köylüleri bâzı işlerde çok haklı gördüm. Üç sene evvel dinlediğim ve vilâyete söylediğim iskâna müteallik haklı ve basit işleri

bile hâlâ hâlledilmemiş... Nâhiyelerinin müdürü de, halkın hükûmetten bütün ümitlerini selbedecek kadar lâkayt ve gâfil... Köylülerin aklı başında olanları, tekrar fırkamıza [CHF'ye] girdiler ve kongreye iştirâk ettiler.

Pınarhisar: Evvelce kazâ iken, (...) nâhiye oldu. (...) Burada Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın doğuşuna, geçen seneki muhtar intihapları ve namzet gösterilirken yapılan hatâlar sebep olmuştur. Meselâ, Memiş Ef[endi], muhacirlerin iyisi ve akıllısı ve dürüst bir adam olduğu hâlde ve fırka [CHF] teşkilâtımıza da dâhil iken, muhtar intihâbında 200 küsûr rey alan bu adama, 13 rey alan bir diğerini tercih ve muhtarlığında ısrâr etmişler. O vakit izzeti nefsi kırılan ve kazâ [idâre] heyetine gelerek ağlayan bu Memiş Ef[endi], Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na girmiş ve bütün muhacirleri toplayarak, intihâbını kazanmış ve reis olmuştur. Esâsen Pınarhisar'da fırkamız [CHF] teşkilâtı iyi ellerde değildi. (...) Ahlâk ve seciye itibâriyle çok zayıf insanlar oldukları hâlde, her sene birkaç defâ söylememe rağmen, fırka [CF] bunları tutmuştu. İşte bu adamlar dahi Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na iltihâk etmişlerdi. (...) Fırkamıza [CHF'ye] dayanarak vaktiyle belediye ve nâhiye [idâre heyeti] reisi oldukları hâlde, hıyânet eden, isimlerini arz ettiğim adamlardan gayri, iyi anâsırı tekrar fırkaya [CHF'ye] aldık. Başta Belediye Reisi Memiş Ef[endi] olduğu hâlde, pek çok kimseler utanarak ve özür dileyerek, tekrar fırkaya [CHF'ye] girdiler. (...)

Lüleburgaz: (...) Kuvvetli ve seciyeli Müdâfaai Hukukçuları ve civâra nazaran daha münevver anâsırı ihtivâ eden bu kasabada, fırkamız [CHF] kuvvetli olacağı yerde, günden güne zayıflıyordu. Kasabanın hayâtı umûmîyesinde derin bir lâkaydi görülüyordu. Üç sene evvel yapılan bir belediye intihâbında fırkamızın [CHF'nin] çerçevesi dâhilinde ikiye ayrılan kasaba ahâlisi, şiddetli bir intihap mücâdelesine girişmişler; ötede beride, çiftliklerde hizmetkârlık eden taraftarlarını otomobillerle getirerek, reye iştirâk ettirmişlerdi. Bu intihapta şahıslar ve kuvvetler az çok kendini göstermiş sayılabilirdi.

Bu intihaptan sonra fırka [CHF] kongrelerine başlanmıştı. Lüleburgaz kazâ [idâre] heyeti namzetlerini seçmek, vilâyet [idâre] heyeti için müşkül telâkki ediliyordu. Müfettiş [CHF Fırka Müfettişi Hakkı Şinâsi] Paşa'nın teklifleriyle bâzı şahıslar tavsiye ve bir liste ihzâr etmiştim. Vilâyet [idâre] heyeti, bu listeyi çok mükemmel bulmuş, namzetler tesbit edilirken, orada bulunmamdan, bilhassa Lüleburgaz ihtilâfını hâlledecek bir

liste yapmamdan, [CHF Fırka] Müfettiş[i] [Hakkı Şinâsi] Paşa huzûrunda memnûniyet izhâr etmişlerdi. Lâkin onbeş, yirmi gün sonra, Lüleburgaz kongresine giderek, [CHF Fırka] Müfettiş[i] [Hakkı Şinâsi] Paşa'nın da mâlûmâtı lâhik olmayan bambaşka bir namzet listesi çıkararak, bir [idâre] heyet[i] intihap ettirdiler. İşte bu defâ belediye intihâbını kaybettiren bu heyettir. Çok iyi, fakat çok beceriksiz kimselerdi. İntihâba başlanacağından bir gün evvel –yâni fevkâlâde içtimâa gelirken– bu heyetin reisine belediye intihap encümeni âzâsının kimlerden ibâret olduğunu sorduğum vakit, yalnız bir kişiyi söyleyebilmişti. Böyle gâfil bir heyet, elbette muvaffak olamazdı. Fethi [Okyar] Beye ilk mektubu yazarak, mahalinde teşkilât yapmak salâhiyetini isteyen Belediye Reisi Kemâl B[ey'in] partisi [SCF], baştan aşağı bütün memurların yardımıyla belediye intihâbını kazanmışlardı. Vilâyet [idâre] heyetine kendi eserleri olan bu kazâ [idâre] heyetinin ehliyetsiz ve beceriksizliğini fiilen dahi ispât için, Kırklareli intihâbının en şiddetli günlerinde, geceleri Lüleburgaz'a giderek, hiç değilse yedek âzânın kazanılmasını, ondan sonra da, Serbes[t]çilerden [SCF'lilerden] bâzılarını istifâ ettirerek, her iki taraftan müsâvi âzânın belediyeye girmesini güçlükle temin edebilmiştim. Vaktiyle fırkamız [CHF] teşkilâtına iyi bir belediyeci, kötü bir fırkacı olarak tanıttığım bu Kemâl B[ey], zeki, becerikli, fakat haris ve tezvire meyyâl bir gençtir. En ziyâde dayandığı ve güvendiği cerrah Nûri B[ey] nâmında bir fâizcinin kasabadaki muhacirlerle bâzı köylüler üzerindeki nüfûzu idi. Belediye intihâbının son günü, bu cerrah Nûri Beyi, hem belediyeden, hem Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'ndan istifâ ettirerek, Serbes[t]çilerin [SCF'lilerin] bütün ümitlerini kırmıştık.

Bu defâ Kırklareli'nde yaptığım gibi, burada da kasabalılardan evvel köylülerle temâsa başladım. Köylüleri çok iyi ve fırkamıza [CHF'ye] muhabbet ve râbıtalarını kasabalılardan daha kuvvetli buldum. Yalnız Satı köyünde iki partiye ayrılan köylülerin muhtar intihâbında ve köye âid her işte birbirlerini ezmek sûretiyle, fırka [CHF] kuvvetini suistimâl ve vesilei nifak ve tahakküm itthaz ettiklerini görerek, o köyden muvakkat fırka [CHF] teşkilâtını kaldırttım.

Kasabanın sporcularını ve bütün gençlerini topladım. Meğer hiçbirisi fırkaya [CHF'ye] ve hattâ Türk Ocağı'na dâhil değilmişler. İhmâl yüzünden millî gurur ve heyecânını kaybetmeye başlayan bu genç anâsırı, fırkaya [CHF'ye] imâle ve birçoklarını kaydettikten ve muhaliflerden Kemâl Bey'le menfî ve kötü bir ruh taşıdığını her fırsatta izhâr eden fabrikacı

Muhittin'den gayri fâideli [faydalı] kimseleri tekrar aldıktan sonra, kongreleri başlattık. (...)

Vize: (...) Fırkamız [CHF] teşkilâtının esâsen pek zayıf olan mevcûdiyetinin Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşkilâtıyla büsbütün felce uğradığını gördüm. İlk teşkilâttan beri kazâ heyeti sıfatıyla fırkamızı [CHF] temsil eden Hacı Münir B[ey], Vize'de belli başlı bir şahsiyetir. Akıllı, ağırbaşlı, fakat o nisbette tembel ve biraz da hodgâmdır. Mührü cebine, defteri çekmecesine koymuş; hiçbir eseri hayat göstermemiş, fırka [CHF] için bir odacık bile tedârik etmemiş; her sene ocakların mazbatalarını dahi merkezde yapıvermek sûretiyle, hayâlen kongreler yapmışlar; ne ocak [idâre] heyetleri kendilerinden, ne de nâhiye [idâre] heyetleri sıfatlarından haberdar[lar]...

Böyle atâlet ve lâkaydi içinde meskenet irâe eden Vize kasabası, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülü üzerine öyle bir canlanış canlanmış ki, iki köy müstesnâ olmak üzere, bütün köyler Serbes[t]çi [SCF'li] olmuş; merkezde [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın yalnız oniki âzâsı kalmıştı.

Bu kazâda menfî propagandaların en müsbet tesiri yapmasına, fırkamız [CHF] teşkilâtının rehâveti mühim bir sebep teşkil etmekle berâber, bâriz sebeplerden biri ve birincisi de, halkın diğer kazâlara nazaran, daha ziyâde zarûret ve sefâlet içinde bulunmalarıdır. O havâlide iki, üç sene iyi mahsûl olmamıştı. Halkın çoğu ormanlardan geçinirler. Bunlar seyyar erbâbı ticâretten addedilerek, kazanç vergisiyle mükellef tutulmuşlar. Bütün vesâitiyle bir haftalık kazançları elli Kuruş tutmuyor. Binâenaleyh zarûret içinde çırpınan köylüler, bütün vergileri, mükellefiyetleri indireceğini ve kaldıracağını ilân eden Serbes[t]çilere [SCF'ye] kucak açmışlar. (...)

Yedi kişiden ibâret bir heyeti müteşebbise teşkil ettim Bu yedi kişinin ikisi Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na girmiş; birisi girer girmez pişmân olmuş kimselerden, ikisi eski [idâre] heyetimizden, ikisi de bitaraf zevattandı. (...)

Babaeski: Trakya'da Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın propagandalarına aldanmayan yegâne kazâdır. Kazâda muhacir azdır; gayri memnunluk tevlit edecek hâller pek vâki değildir. Fırkacı [CHF'li] arkadaşlar arasında tam bir âhenk ve vifak vardır. Bütün kazâda üç davâ vekilinden başka Serbes[t]çi [SCF'li] yoktur. (...) Yalnız Babaeski'nin Pehlivan nâhiyesi kâmilen Pomaktır. 500 hâneli Mandıra köyü ve o nispette mühim

olan Katranca ve Kuştepe köyleri kezâ Pomaktır. Pomaklar, çok zeki ve çalışkan olmalarıyla berâber, isyankâr bir ruh taşırlar. Mücâdelei Millîye'de bunları çok iyi tecrübe etmiştim.[63] (..)

Umûmî vaziyet ve mütâlaa: Kırklareli vilâyetinde Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın süratle yayılmasında, teşkilâtımızın [CHF'nin] iyi işlememesinin çok tesiri olmuştur. Fırkamızın [CHF'nin] namzet ve gâyeleri, halka anlatılmamış ve fırka mefhumu, her sene toplanıp gösterilen herhangi bir namzede rey vermekten ibâret kalmıştır. Memlekette olup biten ve halkı alâkadar eden işler hakkında fırka [CHF] kanalından bir şey duymak ve öğrenmek isteyen fırkacılara hiçbir şey söylenmemiş, fırkacılığın zevki tattırılmamıştır. Fırka [CHF] teşkilâtımız, bilhassa Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] doğduktan ve memlekette yeni cereyanlar başladıktan sonra bile, hiç tenvir edilmeyerek, efkârı umûmîye âdetâ baskına uğratılmıştır.

Mâli ve iktisâdî buhran bütün şiddetini müstahsil köylü üzerinde gösterince, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] propagandaları müsâit bir tesir uyandırmıştır. Geçen sene hissolunmayan arâzi ve müsakkafat vergileri ağır gelmeye, târik bedeli çekilmez ve ödenmez bir mükellefiyet hâlini almaya başlamıştır. Hükûmet memurları, yol mükellefiyetini çok yerlerde mükellefiyeti nakdiye hâli tatbik etmişler; gündeliği on Kuruşu geçmeyen fakir köylüler bile, oniki Lira yol vergisi vermeye mecbur kalmışlardır. Mükellefiyetini bedenen ifâ eden ahâliye de fazla iş gördürülmüş ve yıldırılmış... Ormanda oturan ve ormandan geçinen köylüleri, seyyar erbâbı ticâretten addererek, kazanç vergisiyle mükellef tutmuşlar. Geçen seneye kadar on Kuruşa sattığı çavdarı, bugün altmış paraya bile satamayan köylüler –zâten câhil ve buhrânın umûmî ve cihan şümûl olmasından haberdâr edilmemeleri hasebiyle– vergilerin ve mükellefiyetlerin indirileceğine, kaldıracağına, ne söylenmişse inanmışlar, ne vaad edilmişse kanmışlar...

Serbes[t]çilerin [SCF'lilerin] bilhassa propagandalarına Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] isimlerini karıştırmaları, Reisicumhur Hazretleri'nin [Atatürk'ün] kendilerine teveccüh ve muhabbet gösterdiği, hattâ hemşiresini [kızkardeşi Makbule Atadan'ı] bu yüzden kendi fırkalarına [SCF'ye] kaydettirdiği ve onun işâret ve rehberliğiyle hareket ettikleri yolundaki iddiâları, vaadlerine ve aldatıcı sözlerine baş-

63 Trakya'daki Pomak köyleri ile ilgili genel gözlemler için ayrıca bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, s. 127-154.

lıca kuvveti vermiş, halkın taraftarlığını daha kolay kazanabilmelerini intâç etmiştir.

Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı], Kırklareli havâlisinde en ziyâde muhacirler üzerinde tesir yapmıştır. Muhacirlerin câhil kısmında, istilâlar, felâketler dolayısıyla millî ahlâk pek zayıflamış, biraz münever olanları da sokak politikacılığına alışarak bethuy olmuşlardır. Muhacirlerin muhalefete geçmelerinde arz ettiğim seciye zaafı, çok mühim âmillerden olmakla berâber, iskân ve arâzi tevzii işlerindeki yolsuzlukların da tesiri görülmüştür. İskân işlerindeki suistimâller, ahlâkı umûmîyeye müessir olmuş, sâir şûbe memurlarında da cüret uyandırmıştır.

Memurlar fazla şımarmışlar; halkın, bilhassa köylünün izzeti nefsini kırmaktan çekinmiyorlar. Bir taraftan köy kânununun tatbikine, köylerin şahsiyeti mâneviyesinin takviyesine çalışılırken, diğer taraftan da, büyük küçük diğer memurlar, köy muhtarlarını hizmetkâr gibi kullanıyorlar. Bu yüzden pek çok yerlerde muhtarlık angarya telâkki edilmeye başlanmıştır.

Cumhuriyetin feyizlerinden olan serbes[t] münâkaşa ve tenkit kaabiliyeti, halkımıza seneden seneye, gerçi biraz bâti, fakat çok samimî bir sûrette uyanıyorken, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] propagandacıları, bu kaabiliyeti samimîyetinden, çığrından çıkarmışlardır. Halkı hükûmetten soğutmak ve milletvekillerine karşı itimatlarını sarsmak için, her vesile ve fırsattan istifâde etmişler ve pek çok tezvirat ve tasniatta bulunmuşlardır. (...) Tütünden şikâyet eden köylüye, tütünün ucuz olduğu hâlde, sigaranın kendisine pahalı satılmasının sebebi olarak, mebusların tütün komisyonculuğu ettiğini söylemişlerdir.

Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] umdelerinin merkezden muhite doğru yayılırken, ağızdan ağıza değişmesi ve muhtelif istihâleler geçirmesi yüzünden, propagandalar bu kadar âdi bir seviyeye düşmüş ve hattâ müsâit muhitlerde câhil halkın ve köylünün dinî hissîyâtını tahrik edecek, taassubunu uyandıracak bir mâhiyet almak cüretini göstermiştir. Bu birçok şekiller ve neviler gösteren küstahâne propagandalar, harcı âlem olmuş; hattâ memurlar bile münâsebetli münâsebetsiz tenkitlerde bulunmak şımarıklığını göstermişlerdir. Meselâ, husûsî bir sohbet ve münâkaşada Orman Müdürü, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın feyyaz hizmetlerinden bahsederken, kusur olarak yalnız 'memurlar üzerinde sıkı bir murâkabe tesis etmiyor; suistimâllere göz yumuyor' diyor. Halbuki o havâlide belli başlı hırsızlığı, suistimâli yapan orman memurlarıdır.

Sonra düne kadar fırkamızın [CHF'nin] kazâ [idâre] heyetinde ve belediyede âzâmız olan bezaz Avni B[ey], Serbes[t]çi [SCF'li] olmuş ve Serbes[t]çi [SCF'li] olur olmaz, öyle ukâlalaşmış, zebunlaşmış ki, hayvânâtı vahşiye mücâdelesinde barut tedârik edemediklerinden bahis ve şikâyet eden bir köylüye, barut inhisârının mebusları, vekilleri doyurmak için ihdâs edildiğini, o sebeple barut ve saçmanın pahalı olduğunu söylüyor. Tuz inhisârını[n] bile bu maksatlarda kullanıldığını iddiâ ediyor.

Mütâlaamda memurların büyükçelerinden, halkın da az çok münevver sayılanlarından misâl almaktan maksadım, Serbes[t]çilerin [SCF'lilerin] münâkaşa hürriyetini nasıl anladıklarını ve anlattıklarını –mâlûm dahi olsa– göstermek ve buna karşı teşkilâtımızın [CHF'nin] en doğru ve haklı mukâbeleyi yapmamış, halkı bu kötü propagandalara karşı sıyânet ve tenvir etmemiş olduğuna işâret etmektir.

Bu tecrübeden sonra fırka [CHF] teşkilâtımızın vatanî vazifeleri, daha ehemmiyet ve nezâket kesbetmiştir. Siyâsî cereyanlardan ve halkın menâfi ve istikbâline taallûk eden işler ve teşebbüslerden fırkacıları [CHF'lileri] münâsip sûrette haberdâr etmek râbıtalarını takviyeye medâr olacaktır. Cumhuriyetin esaslarını ve iyiliklerini açık yazılmış küçük risâlelerle sık sık halka anlatmakta büyük fâideler [faydalar] görülecektir. Vâlilere memurların tecziye ve tebdil, bilhassa mâliye memurlarını murâkabede vâsi salâhiyet vermek, memurların halka tahakkümünü ve bunun hâsıl ettiği ademi memnûniyeti izâle edecektir.

Teşkilâtın iyi işleyebilmesi biraz da para ve mâlî kudret meselesidir. Fırka [CHF] âzâsı, heyetlerin kendi nakdî yardımlarına muhtaç ve bu yardımı ifâ, fırkaya [CHF'ye] râbıtasını göstermek vesilelerinden biri olduğunu takdir edinceye kadar, kazâlara ve hassatan vilâyet [idâre] heyetine merkezden nakden muavenette bulunulması, bilhassa bu sene için mutlak bir zarûret hâlindedir.

Şimdiye kadar ihmâl edilmiş olan gençlik ve spor teşekkülleri arasında menfî cereyanların husûlüne mâni olmak için, bu genç anâsırı her sûretle himâye ve teşkilâtlarına nakden muavenet, aynı derecede zarûrî bir keyfiyettir."

Uzun raporun tümünden çıkan sonuçlar ise ilginçtir: CHF'nin seçimde yaptığı hile(ler), bu raporda açıkça itirâf edilmektedir. Dolayısıyla, CHF'nin seçimler sırasında aldığı önlemleri, bu itirâfın ışığında okumak gerekir. Diğer yandan, seçimdeki başarısızlı-

ğın örtülmesi, seçim sonrasında, muhalefet partisinin kazandığı üyeliklerin zorla istifâ ettirilerek boşaltılması ve yerine iktidar partisinin üyelerinin getirilmesi şeklinde de tecelli edebilmektedir! SCF'nin Trakya'daki görünür başarısının analiz edildiği rapor, rapor sâhibinin bu konudaki sorumluluğunu mümkün olduğu kadar gözden uzak tutmak amacıyla kaleme alınmış olsa da, değerli bilgiler içermektedir: SCF teşkilâtının kurucularının bu denli olumsuz değerlendirilmiş olmalarına karşın, muhalefet partisinin bu başarısı, raporda hiçbir şekilde tutarlı bir analize konu olamamaktadır. Dolayısıyla rapor sâhibinin SCF'nin kurucularına ilişkin değerlendirmelerinin yeterince nesnel olamadığını düşünmek için yeterli neden bulunmaktadır. En azından toplumun değerlendirmesi ile rapor sâhibinin değerlendirmesi arasındaki çelişki açıkça görülmektedir.

Bir başka ilginç nokta da, SCF'nin feshinden sonra –başka pek çok yerde görüleceği gibi– muhalefetin bu bölgede de varlığını sürdürmeye çalışmasıdır. Muhalefetin milletvekili genel seçimine hazırlanmaya başlamış olması dikkate değerdir. Ne var ki, bu direniş kısa sürecektir. Direnişin sonucunda, SCF'nin büyük bir kısmının CHF'ye geri döndüğünü gözlemek mümkündür. Muhtemelen o zamâna kadar CHF'den uzak durmuş olanlar da CHF'li olmuşlardır. Rapor dikkatle okunduğunda, muhalefetin bu konuda ilkeli davrandığını söylemek güçtür. Anlaşılan SCF'nin destekçileri, iktidar karşısında kendilerini yalnız hissettiklerinde, pişmân olarak ve "nedâmet" getirerek, başları önlerinde, iktidârla yeniden bütünleşmeyi tercih etmişlerdir! Bu dönüşün ne denli içten olduğu ise sorulmaya değerdir. Rapor sâhibi, "aklı başında olanlar"ın bu dönüşü gerçekleştirdiğini yazarken, iktidârın bakışını da ele vermektedir. CHF'nin kadın üye konusundaki hassâsiyeti de rapordan anlaşılmaktadır.

Rapor, aynı zamanda, bu bölgedeki CHF teşkilâtının da ne denli hareketsiz olduğunu ortaya koymaktadır. CHF'nin Trakya'daki taşra teşkilâtının da büyük ölçüde kâğıt üzerinde kaldığı açıkça görülmektedir. Muhacirlerin SCF'ye yönelik teveccühleri ise, tutarlı bir analize neden olmuştur. Yine iskân ve arâzi dağıtımı sorunları, muhacirlerin SCF'ye destekleri açısından neden-sonuç ilişkisi yaratmaktadır. Ekonomik buhrânın yarattığı sonuçlar,

SCF'nin başarısında anahtar rol oynamıştır. Rapor sâhibi, muhalefetin başarısını, iktisâdî ve mâlî nedenlere bağlamaktadır. Vergiler, yine ana neden gibi gösterilmektedir. Diğer yandan, memurların halka karşı tutumları, toplumun iktidâra olan olumsuz yönelişini sembolize etmektedir. Dikkate değer olan bir nokta da, rapor sâhibinin, SCF'nin başarısında dinin kullanılmasını yalnızca basit ve önemsiz bir şekilde zikretmek ihtiyâcında bulunmasıdır. SCF'nin irticâyı desteklediği ya da irticâ tarafından desteklendiğine ilişkin bir satır okumak dahi söz konusu değildir. Onun yerine, Atatürk'ün ve kızkardeşi Makbule Atadan'ın SCF'yi desteklediği yönündeki propagandaların daha etkili olmuş olduğu yolundaki saptamalar söz konusudur. Hattâ CHF'nin memurları dahi, iktidardan yeterince memnun değillerdir!

CHF Tekirdağ milletvekili Fâik Öztrak da, 23 Ocak 1931 târihli raporunda, Tekirdağ'ın siyâsî bir fotoğrafını çekmeye çalışmaktadır: SCF, Malkara, Şarköy ve Çorlu'da teşkilât kurabilmişti. Bu yerlerde belediye seçimlerine de katılmıştı. Ancak hiçbir yerde seçimi kazanamamıştı. Üstelik "muhalefetin meşrû ve gayri meşrû her silâhı kullanmakta beis görmemesinin ve muhatabının meyil ve arzusuna göre, her şekle girmekten çekinmemesine rağmen..."

Rapor şöyle devâm etmektedir:

> "Vilâyet merkezinde muhalefet teşkilâtı, ilk günlerdeki ittisâına rağmen, pek kuvvet bulamamış ve bidâyette göstermeye kalkıştığı taşkınlıklar, vilâyetin kânûnî tedbirleri sâyesinde bertaraf edilmiş, müntehipler bunların tâcizat ve tehdidâtından kurtarılarak, tamâmen serbes[t] bir intihap yapılması mümkün olmuş ve fırkamız [CHF], büyük bir ekseriyetle kazanmıştır.
>
> Çorlu'da [da] muhalefet pek inkişâf edememişti. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nı temsil edenler, halkın itimât edebileceği kimseler değildi. Fırkamız [CHF] büyük bir ekseriyetle intihâbı kazandı.
>
> Şarköy'de intihap mücâdelesi daha biraz şiddetli oldu. Müddei Umûmî'nin muhalefet fırkasına [SCF'ye] temâyülü, muhaliflere cüret veriyordu. Bununla berâber, orada da muhalefet, intihap mücâdelesinden mağlup çıktı.
>
> Muhalefetin en kuvvetli ve mütecâviz olduğu yer Malkara idi. İntihâbın son iki gününde orada bulundum. Kasabada tam bir anarşi gördüm. İntihâbı kaybetmek tehlikesi vardı. Reylerini fırkamız [CHF] lehine kulla-

nacak olanlar, korkudan intihap yerine gidemez bir hâle gelmişlerdi. Bâzı darp ve cerh vak'aları olduğu gibi, daha mühim hâdisâtın zuhûru da mümkün idi. Gidişim arkadaşlarımıza cesâret verdi. Muhaliflerin de cüretini tâdil etti ve son iki günde alınan fazla reylerle intihâbı kazandık.

Malkara'da muhalefetin bu kadar kuvvetli ve mütecâviz olmasının sebebi, muhalefeti idâre edenlerin öteden beri adîma menfî hareketlere mütemâyil olmakla berâber, memurlar arasından kuvvetli taraftarlar bulması ve o esnâda kazâda jandarma zâbiti olmamakla berâber, jandarma efrâdının terhisi dolayısıyla mevcûdu pek ziyâde azalması ve Kaymakamın idâredeki zaafıdır.

Muhalefet müdoranı [?] ile dâimâ berâber bulunan ve muhacirler üzerinde kuvvetli nüfûzu olan hâkim Mehmet Ali Bey, muhalefetin en büyük istinâdı idi. Onun muhalefetle berâber olduğu halk arasında şâyi ve buna herkes kâni idi. Kendisile görüştüğüm zaman bitaraflığını iddiâ ile berâber, bu şâyiâların mevcûdiyetini itirâf ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın buradaki reis ve heyeti idâre âzâsı ile aralarındaki dargınlıktan dolayı, reyini istimâl etmediğini beyan ve tavsiye üzerine reyini fırkamız [CHF] lehine ve bir âzânın ismini silmek sûretile istimâl etti.

Posta ve Telgraf Müdürü, bütün inhisar idâresi memurlarile Ziraat Bankası veznedarı İzzet Efendi, muhalefete taraftar tanınmış idi. Bütün bunlara rağmen, Kaymakam zayıf ve huzûru sükûnu temin ve muhafazadan âciz idi. O sırada vilâyetten gönderilen polis komiseri Hakkı Efendi, orada bulunmamış olsaydı, müessif hâdiselerin zuhûru muhakkak idi. Muhalefet, neticede muvaffak olamamasına rağmen, cüretini kaybetmemiş, müdürlerini liderlerinden kuvvet almak için İstanbul'a göndermişti.

İntihâbat esnâsında hayli para sarf ettikleri de nazarı dikkati celb ediyordu. Bunlar, intihaptan sonra da, mesleklerini değişirmemişler ve Halkçılara [CHF'ye] boykot yapmaktan çekinmemişlerdir.

Kaymakam ile hâkimin tebdillerini Dâhiliye ve Adliye Vekilleri Beyefendiler'den ricâ ettim. Kaymakamın tebdili takarrür etmiş ve hâkim için henüz bir muamele yapılmamıştır.

İntihaptan sonra seyahatimde gördüğüm vaziyet şudur:

Nefsi Tekirdağı'nda sâbık Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırkası mensupları faaliyetten çekilmiş ve intihap mücâdelesi halk arasında bir rahatsızlık bırakmamıştır. İntihâbat esnâsında fırkamıza [CHF'ye] dâhil olmadıkları hâlde lehimize [CHF lehine] çalışan zevat fırkaya [CHF'ye] alınmaktadır.

Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na dâhil olanlardan hakikati anlayıp, fırkamıza [CHF'ye] girmek isteyenler, şimdilik pek azdır. Yalnız sandalcı esnafı tamâmen muhalefete geçmiş olmalarına rağmen, son seyahatimde kendilerile temâsım neticesinde, vaziyetleri tamâmen değişmiştir. Bunları dâvet ederek, meslekî menfaatleri üzerinde görüştüm ve kendilerini teşkilâta rabt için bir cemiyet teşkil etmelerini teklif ve bu takdirde fırkamızca [CHF'ce] himâye edileceklerini ifâde ettim. Memnûnen kabûl ettiler. Muamelelerini yaptırdım. Bunu müteakip hiçbir teklif vâki olmadığı hâlde, fırkamıza [CHF'ye] girmek için mürâcatta bulundular. Sandalcılar, Tekirdağı'nda müttehit hareket eden oldukça kalabalık yegâne esnaftır. Bunların fırkamızca [CHF'ce] ihmâl edilmemeleri lâzımdır. Nefsi Tekirdağı'nda fırkamız [CHF] bugün eskisinden daha kuvvetlidir. Çorlu'da artık muhalefet dedikoduları kalmamıştır. Yalnız şahsî ihtilâflar maalesef mevcuttur. (...) Çorlu'da fırkadan [SCF'den] ayrılmış veyâ hiç fırkaya [SCF'ye] girmemiş olanlardan fırkaya [CHF'ye] dâhil olmak arzusunu gösteren henüz yoktur. Fakat bir müddet daha geçip, ümitleri kırıldıktan sonra, müracaatların başlayacağı tahmin olunur.

Şarköy'de muhalefet bir tesir bırakmamıştır. Muhalelefete geçmiş olanlar nâdirdir. Onlara mütemâyil olan Müddei Umûmî de tebdil edilmiştir. Mebus intihâbında o kazâda müşkülâta uğramayacağımızı kuvvetle ümit ederim. Bahusus o kazânın bir nâhiyesi olup, nüfûsu da kalabalık olan Mürefte'de teşkilâtımız kuvvetlidir. Orada muhalefet hiç yüz bulamamıştır.

Malkara'ya gelince; Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın infisahına rağmen, orada vaziyetin hemen hiç değişmemiş olduğunu gördüm. Muhalefete intisâp etmiş olanlar, aralarındaki râbıta ve tesânüdü fiilen muhafaza etmektedirler. Orada her türlü propaganda serbes[t] bir zemin bulmuş ve halkı epeyce zehirlemiştir. Kaymakamın gafleti, hâkimin müzâhereti, diğer bâzı memurların muaveneti, câhil halk nazarında, hattâ hükûmetin muhalefetle hemfikir olduğu kanaatini doğurmuştur.

Fırkayı [SCF'yi] idâre edenler, arkadaşlarının ümit ve cesâretini kırmamak için herşeyi yapmışlar, fırkanın [SCF'nin] infisâhına rağmen, tekrar çıkacak bir fırkaya iltihak için onları dâimâ amâde bulundurmaya ve yakında [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın kaybedeceği kanaatini zihinlere yerleştirmeye muvafık olmuşlar. Hattâ bâzı köylüleri bile ifsâd etmişlerdir. Orada hâlâ bir muhalefet bekleniyor. Köylülerle yaptığım müteaddit temaslarla onları ikâz ettim. Köylerde muhalefet teşkilâtına meydan bı-

rakılmadı. Umûmîyetle köylüler şehir ve kasabalardan daha ağır ve insaflı hareket etmişlerdir. Malkara'da vaziyeti lehimize tebdil için, oraya kuvvetli bir Kaymakam gönderilmesi, muhalefet taraftarlığı herkesçe mâlûm, irtikâbı da mervi ve kendisi çok kunaz olan hâkimin bir an evvel kaldırılması, müstantik ve mahkeme başkâtibinin tebdili lâzımdır. Başka sûretle bu kazâ halkının fikirlerini tashihe imkân yoktur. (...)

Muhalefet, vilâyetimizin hiçbir yerinde ilmî ve siyâsî akide ve içtihattan doğmamış idi. Münhasıran şahsî infiâl ve ihtirasların eseri idi. Fırkamızda [CHF'de] bekledikleri menfaati veyâ arzu ettikleri tefevvuku bulamamış olanlar, şahsî emel ve ihtiraslarının tatmimine yeni fırkayı [SCF'li] müsâit görerek, ona koşmuşlardı. Kendileri söz arasında bunu itiraftan çekinmemişlerdir.

Serbes[t] Cumhuriyet Fırkası'nın propagandaları da, bunların ümitlerini takviye ediyordu. Bahusus Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün], o fırkaya [SCF'ye] taraftar ve onunla berâber olduğu rivâyeti, bu adamlar nazarında [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın son günleri[nin] geldiği kanaatini doğurmuş idi. Bu neticeye bir an evvel vâsıl olmak için olanca kuvvetlerile çalışıyorlar ve bütün halkı arkalarından sürüklemek için, herkese herşey[i] vaad ediyorlar. Serbes[t] Cumhuriyet Fırkası['nı], yalnız her derde devâ bir eksir [iksir] değil, aynı zamanda her emeli tatmine kâfi bir tılsım gibi gösteriyorlardı. En sol olanlarla en mutaassıp sağların orada aradıklarını bulacakları söyleniyordu. Fese âşık, saltanata meclup olanlarla, en ileri düşünenleri tatmin edecek vaadleri pervâsız ortaya yayıyorlardı. Diğer taraftan, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nı herşeyle ithamdan çekinmiyorlardı. Ne vaadlerinin, ne de ithamlarının ölçüsü yoktu [vardı].

Fırkamızın [CHF'nin] ilk zamanlarda gösterdiği hayırhâhlık ve sükûnet, zayıf ve âciz eseri olarak gösteriliyordu. Bu şerait altında intihâbâtın umûmîyetle lehimize neticelenmesi şâyânı memnûniyet bir muvaffakiyet idi."

Raporun ilerleyen satırlarında şikâyet konularına da değiniliyor ve arâzi ve müsakkafat vergilerinin indirilmesi isteniyordu:

"Tahrir heyetleri maalesef çok fâhiş kıymetler koymuşlar; bu kıymetler üzerinden vergi vermek, mal sâhiplerini çok mutâzarrır ediyor. 20.000 Lira değerinde olan bir çiftliğe 130.000 Lira kıymet konduğunu gördüm. İtirâz üzerine, 40.000 Lira'ya tensil edilmiş... Alâkadar memur ile görüştüm. Çok nâmuskâr olduğunu bildiğim memur, 40.000 Lira'nın da fazla olduğu-

nu bildiği hâlde, mesûliyetten korkarak, hakikî kıymet derecesine indiremediğini söyledi. (...) Son tahririn keenlemyekûn addedilmesini, vilâyet kongresi bihakkın temenni etmiştir. Bu temenninin âcilen is'afı adâlet icâbıdır.

İskân işlerinden çok şikâyet ediliyor ve maalesef bunu müdâfaaya imkân bulunamıyor. (...) İdâremizin islâha muhtâç olduğu tamâmen teahur etmiştir. (...) Noksanlarımızı yalnız kânunlarımızda aramak doğru olmaz. Daha ziyâde olanların tarzı tatbikinde veyâ tatbik edilmemesinde aramak icâb eder. Memurlarımızla çok meşgûl olmak zarûreti vardır. Yalnız murâkabe değil, onların meslek mâlûmâtını da takviye lâzımdır. (...) Yaptığım hesâba göre, bugünkü satış fiyatları, istihsâl masrafının ancak yarısı derecesindedir. Çiftçi, çalışmaktan hâli kalmıyor, fakat fiyatlar böyle devâm ederse, bütün mesâisine rağmen geçmesine imkân yoktur. Fiyatların yükselmesi memul olmadığı, alâkadarların ifâdesinden anlaşılmaktadır. O hâlde başka tedbirler aramak ve çiftçiyi felâketten korumak lâzımdır. Bu tehlikeye çâre bulmak ve idâreyi ıslâh etmek şartile, istikbâle emniyetle bakabileceğimizi arz ederim efendim."

Rapor, Tekirdağı'ndaki siyâsî durumu resmederken, CHF'nin bu bölgedeki seçim başarısının nedenlerini anlamak için de yeterli ipuçlarını sağlamaktadır. CHF'nin seçimde güç durumda kalmasının nedeni, mülkî idâre âmirleri ile güvenlik güçlerinin ve adlî mekanizma içinde yer alan görevlilerin iktidar partisi karşısındaki olumsuz tutumları olmuştur. Böyle bir durumun görülmediği yerlerde, iktidar partisi karşısında muhalefet oluşamamış ya da güçlenememiştir. Ancak muhalefetin denetimden çıktığı yerler, bu tutumun farklılaştığı yerlerdir. Raporda, bu türden davranışların cezâlandırılması talep ediliyordu. İktidar partisine yeterli ölçüde yardımcı olmayan, hattâ muhalefete yatkın davranan tüm kamu görevlilerinin değiştirilmesi istenmiş ve bu talep kısa sürede gerçekleşmişti. Kamu görevlilerinden beklenen sâdece iktidar partisine boyun eğmekti! Aksi hâlde, gelecekleri ciddî olarak tehlikeye girebilirdi. Bu arada raporu kaleme alan milletvekilinin de, seçim sırasındaki faaliyetleri zikre değerdir: Muhalefet partisine yakın duran kişilerle bire bir görüşmeler ve nihâyet bu kişilerin nasihatla iknâ edilmeleri, içinde bulunulan siyâsî ortamı resmetmesi bakımından önemlidir.

Bir önemli husus da, bölgedeki muhalefetin direniş göstermeye devâm etme eğilimidir ki, rapor sâhibi, bu direnişin ancak bir süre daha devâm edebileceği kanısındadır. Ümitler tükendiğinde, bu direniş de kendiliğinden sona erecek ve daha önce muhalefete katılanlar, yeniden iktidar partisine geri döneceklerdir. Nitekim, rapordan, bu sürecin başladığı da anlaşılmaktadır.

Yöredeki SCF propagandasının, heryerde olduğu gibi, benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Yine Atatürk'ün SCF'ye yönelik olumlu tutumuna ilişkin rivâyetlerin, siyâsî bakımdan etkili sonuçlar vermiş olduğu göze çarpmaktadır. Diğer yandan, SCF, farklı siyâsî görüşleri de, rapor sâhibine göre, biraraya getirebilmişti. İlginç olan nokta, bu raporda da, muhalefetin propagandaları arasında, irticâya ilişkin bir saptamanın bulumamış olmasıdır! Diğer yandan, toplumda dile getirilen şikâyetler, burada da aynıydı. CHF Tekirdağı milletvekili Öztrak da, vergilerden yakınıyordu ve bu konudaki şikâyetlerin haklılığını vurguluyordu! Ekonomik güçlükler, idârî sorunlar ve memurların tahakkümü, geniş kitleler açısından ümit ışığının ancak muhalefet partisinde görülmesine neden oluyordu.

CHF Tokat Milletvekili Bekir Lütfi Çiftçi ile CHF Sivas Milletvekili Râsim Başara ve CHF Kayseri Milletvekili Reşit Özsoy'un CHF Şebinkarahisar, Sivas, Kayseri, Niğde, Kırşehir, Yozgat, Çorum, Çankırı ve Kastamonu Teşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu *(20 Ocak 1931)*[64]

Elimizde bulunan târihsiz ve CHF Tokat milletvekili Bekir Lütfi Çiftçi imzâlı bir raporda, CHF Şebinkarahisar teşkilâtına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Rapora göre, ziyâret edilen yerlerde CHF teşkilâtı içinde görülen "münâferetler mümkün mertebe giderilmiş"ti. Raporda genellikle halkın şikâyetlerine yer verilmişti: Mahkemelerin yavaşlığı ve kararların adâletsizliği ile rüşvet iddiâları, ilk gündeme gelen şikâyetlerdi. "Eski kaşarlanmış ve rüşve-

64 **BCA CHP K,** [490 01/724 477 1].

ti, hırsızlığı itiyat edimiş hâkim ve müddeiumûmîler temizlenmeli"ydi. Üstelik, örneğin Zara'da, Merzifon'da ve Niksar'da adliye cihazında yer alanlar, SCF'yi desteklemişlerdi.

Diğer bir şikâyet konusu ise vergilerdi: "Halk, kânûnî ve resmî vergilerin altında müşkülâta mâruz kalmakta ve bâzı köylüler de kalkamayarak, ezilmekte"ydiler. "Kabına, kacağına ve yatağına varıncaya kadar hacze mâruz kalmakta" idiler. Tayyâre Cemiyeti (Türk Hava Kurumu), Hilâli Ahmer (Kızılay) ve Himâyei Etfâl (Çocuk Esirgeme Kurumu) için alınan vergiler de kaldırılmalı ve bunlar "halkın gönlüne bırakılmalı"ydı. "Verirse verir"di. Fakat "vermezse, bayağı resmî ve kânûnî vergiler gibi tazyikle" alınmamalıydı. Köylü, "bir, iki çuval mahsûl idrâk edebiliyor. Şimdi bundan üç hayır müessesesine ayırmak ve ayırdıktan sonra 8-10 saatlik köyünden tesellüm merkezine kadar götürmek ve götürdükten sonra da teslim alacak zâtı, bir, iki gün aramak, köylü için âdetâ bir işkence olmakta"ydı. "Yalnız ekinden (...) hiçbir nâm altında ve hiçbir müessesei hayriye için iâne alınmayacaktır diye derhâl vâlilere bir emir göndermek, halkımızın hoşnudisini celb etmeye büyük bir tesiri olacaktı."

CHF Sivas milletvekili Râsim Başara ise, 20 Ocak 1931 târihli raporunda, Sivas ile ilgili gözlemlerini aktarmaktadır. Buna göre, Sivas'ta CHF teşkilâtı tatminkâr olmakla birlikte, "münevver kısmı, ancak memurin ve muallimine inhisar" ediyordu. Dolayısıyla, "bilhassa bütün muallimler, bulundukları mahâllerde CHF'nin en tabiî âzâsı telâkki edilmekte ise de, bunların fırka [CHF] ile bilhassa harsi, içtimâî hususlarda ve tenvir meselelerinde fiilî teşriki mesâîde bulunmalarına kânûnî bir müsaade elzem" görülüyordu.

Diğer yandan, CHF teşkilâtı içinde de sorunlar yaşanıyordu: "Merkez ve mülhâkatta fırka [CHF] arkadaşlarımızdan bâzılarının birbiri aleyhine iğbirâr ve memnûniyetsizlikleri görülmesi üzerine, bitetkik sırf şahsî sebeplerden ileri geldiği anlaşılmış ve bu şahsî memnûniyetsizlikler, fırkadan [CHF'den] tebuat ve ifiraka bahis olacak bir mâhiyette görülmemekle berâber, bu memnûniyetsizliğe bedel hüsnü münâsebet ve samimiyetin tesis ve takviyesine çalışılmıştı." "Ufak tefek bâzı hatâlardan mütevellid tenkitlerden, kat'i nazar fırkayı [CHF'yi] idare edenler hakkında halkın esaslı ve dikkate şâyân şikâyetine muhatap" olunmamıştı.

Raporda verilen bilgilere göre, "vâki mürâcaat ve teşebbüslere rağmen, merkezî vilâyette ve kazâların ekserisinde (..) [SCF] teşekkül edememişti." Fakat Zara, Yenihan ve Dârende kazâlarında SCF'ye katılanlar olmuştu. Rapor sâhibine göre, "bunlar, halk nazarında, kat'iyen hâizi kıymet ve ehemmiyet olmayan ve âdetleri bir fırka heyeti idâresini teşkil edebilecek bir miktâra ancak bâliğ olabilen mahdut kimselerdi (..) ki, bunların da bâzıları, fırkanın [SCF'nin] feshinden evvel istifâ etmişlerdi." "Sivas merkezinde ve mülhâkatında siyâsî ve muzır cereyanlar mahsus olmadığı gibi, civar vilâyetlerde de az çok mevcûdiyeti şâyi olan muzır propagandalara dâir de bir şey işitilmemişti." "Bu baptaki kanaat ve ve mâlûmâtı (...) kendilerile temâs" edilen "memurini dahi teyid ve tasdik etmişlerdi." Bu siyâsî sükûnetin bir nedeni, demiryolunun Sivas'a varmış olması ve ürünün bu sâyede değer kazanmış olmasıydı. Bir diğer neden ise, "mâzide muhalefet sebebile hâdis olan bir takım hâdisâtı müessifenin, halk için mûcibi intibah ve ibret olması"ydı. "Muhalefetin teşekkül edememesinin, muzır havâdis ve propagandadan mâsun kalmasına [bunun da] tesiri olmuştu." Öyle görülüyor ki, geçmiş siyâsî tecrübeler, geniş kitleler üzerindeki olumsuz etkisini sürdürüyor ve siyâsete katılmak konusunda tereddüt ve kuşku yaratıyordu. Geniş yığınların bölgede muhalefete yönelik tutumlarında, bu siyâsal hâfızanın da rolü önemli olmuştu.

Fakat halkın da talepleri vardı ki, bunlar arasında vergilerin tarhında uygulamanın yarattığı sorunların ortadan kaldırılması ile mahkemeler ve idâre ilk sırada yer alıyordu. Ziraat Bankası'nın çiftçiye değil de, tüccara kredi açması ve fâizlerin yüksekliği bir başka şikâyet konusuydu.

CHF Kayseri milletvekili Reşit Özsoy, Niğde milletvekili Hâlit Mengi ve Kayseri milletvekili Ahmet Hilmi Kalaç tarafından 1930 yılının sonlarında kaleme alındığı anlaşılan bir raporda da, Kayseri'deki duruma ilişkin bilgiler verilmektedir. Kayseri'nin "merkez ve kazâlar[ın]da bir esas mevcut olmakla berâber, son senelerde fırka [CHF] âzâsı arasında ve fırkanın [CHF'nin] nâzım olduğu millî müesseseler ve cemiyetler içinde heyecan azalmış, kayıtsızlık ârız olmuş vaziyeti vardı. Gençlik ve münevverler üzerinde az meşgûl olmuş, bunların fırka [CHF] ile alâkasını, fırka [CHF] ve

memleket işlerinde hareket ve faaliyetlerini dâvet edecek mevzuları ihmâl etmiş bulunuyordu." Diğer yandan, "vilâyetin [Kayseri'nin] fırka [CHF] âzâsı adedi 30.000 raddesinde gösteriliyor ve bu rakamın esas amelî mükellefeye nazaran 18 ilâ 60 yaş arasındaki vatandaşlara istinâd ettiriliyordu. Fakat bunlarla temâsa gelmiş, fırka [CHF] prensipleri üzerinde görüşülmüş ve fırkaya [CHF'ye] alâkaları takviye edilmemiş olduğu için, bu miktar mânen birkuvvet ifâde edemezdi."

Rapor sâhipleri "muhtelif sınıflarla" görüşmeler yapmışlar ve bunun sonucunda da "herkesin fırkamıza [CHF'ye] olan muhabbet ve hürmetleri[nin] kuvvetli" olduğunu anlamışlardı. CHF'nin ilkeleri "hüsnü telâkki ve kabûl" ediliyordu. Fakat "şahıslardan ve inhisarcılıktan müşteki" idiler. Hattâ "üç, dört senedir bir defâ olsun reylerine müracaat edilmediğinden kırgın hâle gelmişler"di. "Bâzen şu ve bu propagandanın tesiri altında kaldıkları hissediliyor ve halkla yakın telkinâtın faydası görülüyordu."

Niğde'de de durum farksızdı. Ayrıca, SCF, Niğde'de "az çok iz" bırakmıştı. Raporda bu durum şöyle açıklanıyordu: "Bunun sebebi[ni] (...) de, prensiplerden ziyâde, şahsî ve muarazalarda görmek doğru" olurdu. SCF'nin feshinden sonra "resmî teşekkül ve vaziyetleri kalmamış olmakla berâber, herhangi fırsatta işlemek ve muhalif vaziyete geçmek ihtimâllerini derpiş ederek, bunlardan efkârı umûmîyece temiz görülen ve fırkamıza [CHF'ye] geçmelerinden fayda melhuz olan bâzı zevâtı, fırkamıza [CHF'ye] imâle ettik. Kazâ heyeti idâresine geçen vilâyet idâre heyetinde yedek âzâlığına intihap olunan Fâik, Burhan ve Ârif Beyler bu cümledendir."[65] Rapor sâhipleri, "her temiz vatandaşın behemâl fıkaya [CHF'ye] kaydedilmek sûretiyle kemmiyetinin artacağını" belirtiyorlardı. "Bugüne kadar fırkaya [CHF'ye] şahsen kaydedilmemiş olanlar bile, aksi sâbit olmadığı ve Kuvâyi Milliye ve Müdâfaai Hukuk Cemiyeleri'nden itibâren fırkamızla [CHF ile] berâber yürümüş bulundukları için, fırkamıza [CHF'ye] mâl edilmelerinde alâka ve saik vardı." "Bunlarla teşkilâtımızın temas ve râbıtasını bırakmaması, samimî muhit ve hava yaratması kâfi" görülüyordu.

---

65 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

Raporda önemle vurgulanan nokta, hükûmet işleri ile parti işlerinin bir tutulduğuna ilişkindir: "Hükûmet devâirinin muamelatı ile fırka vaziyeti muvâzi farz ediliyor[du]. Her dâirenin dürüstisi, muamelâtta sürat ve adâlet göstermesi, fırkanın [CHF'nin] kuvvetine medâr oluyor"du. "Meselâ, idâresinin başında iyi bir kaymakam olan bir kazânın halkı arasında tesânüt olduğu gibi, fırkasında da [CHF'de de] âhenk ve samimiyet havası esiyor"du. Fakat "aksi hâlde, kinler, garezler, muhasedeler yer buluyor"du. Bunun sonucunda da, CHF güçsüz hâle gelmekteydi. Raporda, "hükûmetin salâhiyle fırkanın [CHF'nin] ıslâhı tev'em demek doğru olur" deniliyordu. "Halkımız tamâmen yetişinceye kadar bu hâl böyle devâm edecekti." Burada da çok açık bir şekilde görülüyor ki, CHF'nin taşra teşkilatı, devlet ve hükûmet desteği olmasızın ayakta kalamazdı.

Târihsiz, fakat muhalefet partisinin feshinden sonra kaleme alındığı anlaşılan ve imzâsız bir başka raporda ise, CHF'nin Kırşehir, Yozgat ve Çorum teşkilâtlarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

Buna göre, "Yozgat merkezi ile Akdağmâdeni'nde yalnız birer zat, mefsuf fırkaya [SCF'ye] mürâcaat etmişler ise de, yine kendileri bu mürâcaatlarını tâkip etmeyerek, nedâmet izhâr eylemişler"di. "Mucur'da bu hususta vâki olan bir teşebbüs, arkadaşların aldıkları tedbir sâyesinde, halktan hiç ruyü kabûl görmemiş; Avanos'ta birkaç kimsenin bu yoldaki hareketleri de resmî bir mevcûdiyeti intâç edememişti. (...) Yalnız Kırşehir merkezinde Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkül ederek, Ağazâdelerle, şahsiyetleri hâizi ehemmiyet olmayan mahdut kimseler, bu fırkaya [SCF'ye] girmişlerdi."[66] "Maamafih bu hâdise, fırkamızın [CHF'nin] maddî ve mânevî varlığını zaafa uğratacak bir mâhiyet alamamış ve Çorum vilâyetinde ise, böyle bir hâl aslâ vâki olmamıştı."

Raporda, SCF'nin oluşumunun bâzı yerlerde CHF tarafından önlendiği açık olarak görülmekte, fakat nasıl önlendiğine ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

SCF'nin feshinden sonra, Kırşehir'de muhalefet partisine katılmış "olanlardan bir kısmı ile yapılan temas neticesinde, yaptıklarından bizzat nedâmet duymakta oldukları istidlâl edilmiş ve

66 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

bunlardan müstakbelde dürüstii harekâtını muhafaza edeceklerin ve itimâda şâyân bulunanların fırkaya [CHF'ye] kabûlleri arkadaşlara tavsiye olunmuştu."

Raporda, belediye seçimine ilişkin bilgiler de bulunmaktadır:

> "Belediye Meclisi intihâbı hüsnü sûretle neticelenen Yozgat merkezinde, şahsî münâsebetlerin tesirile, reis intihâbında reyler ikiye ayrılmış ve bu hâdise, bâzı (...) şahsî iğbirârları da tevlid etmiş ise de, fırka [CHF] arkadaşları arasında verilecek reyler tesirâtının yalnız o hâdiseye maksur olması, bir mesele yapmak sûretile üzerinde ısrâr edilmemesi, icâb edenlere izah olunmuş ve muktezi tafsilât verilerek, kendilerinin tatminine sarfı mesâî edildiği gibi, Sorgun kasabasında, mevkia nazaran, birer şahsiyet olan iki arkadaşın aralarının da telifine çalışmıştır.
>
> Her üç vilâyette tanınmış kimselerden fırka hayâtına mütemâyil olup da, hâriçte kalmış zevâtın bulunmadığı, arkadaşlar tarafından teminen beyân olunduğu gibi, tetkikâtımız da bunu teyid eylemiştir."

Bu raporda da, yöredeki CHF teşkilâtının güçlenmesi ile mülkî idâre âmirleri arasında doğrudan bir ilişki kuruluyor ve "yeni telâkkilere âşık, irâde ve tecrübe sâhibi birer kaymakam"a olan ihtiyaç vurgulanıyordu. Bu, "zarûrî bir tedbir"di. "Henüz tenvir ve irşâda çok muhtâç olan muhitlere gönderilecek idâre âmirlerinin intihaplarında arz olunan vasıfların aranması, fırkamızın [CHF'nin] kuvvetlenmesi ve yeni telâkkilerin teessüsü nâmına şâyânı temeni" idi. Nitekim, "fırkanın [CHF'nin] umûmî esasları, bilhassa halkçılık, laiklik ve mûtedil devletçilik hakkında arkadaşların ekseriyeti azimesi, muhtâcı tenvir bir hâlde" idi. "Mütâlaa zevk ve itiyâdı ise, maatteessüf o nisbette azdı." Dahası, "içtimâî mesâilde ve bilhassa inkılâbı temsil eden fırkamız [CHF] dâhilinde sahai faaliyetin çok geniş olmasına binâen, memleketimiz gibi muayyen merkezlerden uzaklaştıkça, münevverleri gâyet mahdut bir dereceye inen yerlerde, tefekkür ve hareket kaabiliyetini hâiz her ferdin fırkacılık noktai nazarından faal bir hizmet deruhte etmesi, memnûniyetle karşılanması icâb ederken, bâzı yerlerde, dar bir endişe neticesi olarak, bu gibilerin yaklaştırılmak istenilmediği müşahade edilmişti." Yapılması gereken ise, "bu bapta arkadaşların tenvirine devâm olunması ve umûmî fikirler etrâfında toplanmak kaabiliyetini hâiz her ferdin, fırka [CHF] fa-

aliyetlerine teşriki, fırkayı takviye edecek tedbirlerden olmak üzere telâkki edilmişti."

Raporda öğretmenlerden de söz ediliyor ve öğretmenlerden daha çok yararlanılması tavsiye ediliyordu:

> "Vazifeleri itibâriyle teceddüt esaslarının nâşiri olmaları lâzım gelen ve teşkilâtları köylere kadar şâmil olmasından dolayı şâyânı ehemmiyet olan mektep muallimlerinin hâli hazırdaki muhiti mesâîlerini tevsi etmek ve kendilerini halkı tenvir ve irşâd etmekle de mükellef kılmak, meşhudâta nazaran bilhassa Orta Anadolu için zarûrî bir tedbir olarak müâhaza edilmiştir."

Rapor, seçmenlerin durumuna da açıklık getirmeye çalışıyordu:

> "Vilâyet ve kasabalardaki reylerin ekseriyetine bâzen muayyen zevâtın hâkim olduğu görülmüştür. Hükûmet memurlarının bir şahsa karşı mütemâyil vaziyeti, iktisâdî faaliyet, halk işerile meşgûl olmak, bu kudretin esas menbaını teşkil eder. İlk iki sebep ise, bu bapta daha hâkim bir mevkide bulunur. Menfî bir neticeye mâruz kalmamak için, bütün harekâtı şahsî endişeye mâtuf olup, mesâili içtimâîyeye karşı lâkayt olanların halk üzerinde nüfuz peydâ etmelerine 'memurin tarafından' müsâit bir zemin ihzâr edilmemesi icâb eder."

Rapor, halkın taleplerine de yer veriyor ve öncelikle yol vergisi konusundaki şikâyetlere değiniyordu. Zengin ve fakiri aynı derecede yükümlü kılan bu vergi, nakdî olsun, bedenî olsun, çok şikâyete neden olmuştu:

> "Meselâ, on gün denilmiş iken, ekseriyetle onüç, onbeş gün imtidât ettiği, mükellefiyetini ifâ etmiş amelenin vesika almak için fazla olarak bâzen iki, üç gün bekletildiği, bâzen de üç, beş gün çalışana mükellefiyetini tamâmen yapmışcasına vesika verildiği, Meclisi Umûmîler'ce tâyin olunan faaliyet hâricinde dahi alâkadarların ifâyı mükellefiyet için dâvet edildiği, bir mıntıkada açılacak iş için muktezâ istihrâzat ikmâl edilmeden evvel, müstahdemin ücreti nâmile fuzûlî masraf ihtiyâr olunduğu ve herhangi sebeple, mutasevver iş açılmasa bile, müstahdemine âid sarfiyâtın devâm etmekte olduğu zikir ve tafsi edilerek, bu gibi halâta meydan verilmemesi temenniyâtı izhâr olunmuştur ki, câlibi nazardır."

Müsakkafat, kazanç ve arâzi vergilerinin yüksekliği de şikâyet konuları arasındaydı. Memurların takdir yetkilerini kötüye kullanmaları da hayli eleştiriliyordu. "Kânunu alâkadar etmeyen ve tatbikata maksur olan bu vaziyetin ıslâhında mal memurlarındaki eski zihniyet yerine, halk ile hükûmet menfaatini aynı derecede muhafaza ve temin eden nefi devlet fikrinin ikâmesi, bu kâbil şikâyetleri bertaraf edecek bir tedbir" olarak öneriliyordu. Diğer vergilerin yanı sıra, Ziraat Bankası'nın kredi politikası da yeriliyordu. Orman ve orman yangını korucularının ücretlerinin köylülerden alınması da şikâyete konu olmuştu. Mahkemelerden şikâyet de geneldi. İdârî mekanizmalar için de benzer şikâyetler heryerde görülüyordu.

CHF milletvekilleri Münir, Mustafa ve L. Müfit Beyler tarafından 12 Aralık 1930 târihinde CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazılan bir başka raporda ise, CHF Yozgat teşkilâtı için de "tenvir ve irşâd" ihtiyâcı belirtilmişti. Raporun içeriğinden yukarıdaki raporun da muhtemelen aynı kişilerin elinden çıktığı anlaşılmaktadır.

Kırşehir için kaleme alınmış olan ve CHF Kırşehir milletvekili Lütfi Müfit Özdeş imzâlı bir başka raporda ise, Kırşehir'de kurulan SCF'ye de değinilmişti. "Merkezde bu teşkilâta şimdiye kadar fikir ve kanaatleri Cumhuriyet prensipleri ile gayri kâbili telif olan birkaç kimse ile bunların etrâfında bulunan câhil, aklı ermez, beş, on kişiden ve bizim fırkamızda [CHF] iken, şahsî menfaatlerini yürütememiş ve bu yüzden heyeti idâre [üyeliğin]den ve memuriyetten çıkarılmış iki, üç kişi girmişlerdi." Ayrıca, "Avanos ve Mucur kazâlarında da heveslenenler olmuş ise de, fırkamızın [CHF'nin] aldığı ciddî tedbirler sâyesinde akim kalmıştı." Diğer yandan, "bu teşkilât [SCF], az çok sarsıntı vücûda getirmiş ise de, fırkanın [CHF'nin] metin ve münevver âzâsının fırka [CHF] esaslarına olan merbûtiyet ve gayretleri, bu hâli bertaraf etmeye kâfi gelmişti." Fakat, rapor sâhibi, "Kırşehir Vâlisi'nin bu baptaki masruf himmet ve gayretlerini arz etmeyi bir vazife" biliyordu. Bu ifâde de, muhalefete karşı iktidar partisinin esas dayanağının mülkî idâre âmirleri olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır. "Vilâyet merkezi belediye intihâbâtında ancak üç, dört rey alabilen" SCF, "bir protesto ile iktifâ emiş ve çekilip gitmişti."

SCF'nin feshinden sonra kaleme alındığı belli olan raporda, sonraki gelişmeler de anlatılmaktadır:

> "Gerek bizim fırkada [CHF'de] olup, sırf menfaat ve şahsî infiâlden dolayı ve gerekse hâriçten olup da, bilmeyerek cereyâna teban" SCF'ye "girenler, fırkamıza [CHF'ye] imâle edilmiş ve fakat iç teşkilâta alınmamışlardı." Ancak "ileride dürüstii hareketleri müşahade olununcaya kadar dışta bırakılmışlar ve menfî sûrette çalışmalarının önü alınmıştı." "Bittabi eskiden beri fikrî muhalefet ve ihtirasları tamâmen taayyün etmiş olanlar alınmamışlardı."

Raporda CHF teşkilâtının durumuna da değiniliyordu: "Fırka [CHF] teşkilâtının az çok aklı erenleri, fırka [CHF] ve Cumhuriyet prensiplerini bir iman hâline getirebilmişlerse de, bizzat kazâ, nâhiye ve hattâ köylerdeki halkın dört üçünün henüz lâyıkile anlayamadıkları görülmüştü." Bu sorunun çözümü ise, "halka, halk diliyle Cumhuriyetin esâsâtını ve fırkanın [CHF'nin] gâyelerini ve kendilerini bu şekli idârenin nasıl refah ve saadete götüreceğini mütemâdî ve musırrâne telkin ve ifhâm etmek üzere" çalışmaktan geçmekteydi. Bunun için de öğretmenlerden yararlanılmalı ve öğretmenler mutlaka CHF'ye girebilmeliydiler. Ancak bu sâyededir ki, "fırkamızın [CHF'nin] vilâyet teşkilâtına irfanlı, idrakli, şuurlu, kavrayışlı unsurlar girecek ve şüphesiz şimdikinden daha metin ve esaslı teşkilâta sâhip" bulunulacaktı.

Bu raporda da şikâyetler dile getirilmişti: Vergilerin ağırlığı ve özellikle yol vergisi "sızlanma"lara neden oluyordu. Mahkemelerin faaliyetinden şikâyet yoğundu. İdâre cihazından ve memurlardan şikâyetler de geneldi.

Yine imzâsız ve târihsiz bir raporda ise, CHF Çankırı teşkilâtına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, "Çankırı vilâyeti, hemen bütün efrâdı ile fırkamıza [CHF'ye] merbut addolunabilir"di. Eğer "birkaç şahıs istisnâ edilirse, bütün köylerde ve bütün nâhiyelerde" herkes CHF "teşkilâtı etrâfında toplanmış"tı. "Çankırı ve Çerkes'te pek mahdut kimseler, bu fırkanın [SCF'nin] teşkilinde alâkadar olmuşlardı." "Bu zatlar da muhitlerinde sevilmiş ve tutulmuş şahsiyetler" değildi.

Diğer yandan, "Çerkeş'te fırkamızı [CHF'yi] zayıf gösteren manzara, senelerden beri iki şahıs arasında devâm eden şahsî iğ-

birârın, Çerkeş muhitinde yaptığı akislerden hâsıl olmakta"ydı. "Bu zatlar da Hâfız Ahmet ve Hacı Ahmet Efendiler" idi. "İkisinin de âilevî ve ticârî münâsebetler dolayisile dostları ve düşmanları vardı." "Çerkes intihaplarında dâimâ bu iki şahıs ve bu iki şahsın taraftarları çarpışmıştı." "Bir, iki defâ barıştırılan bu zatlar, yine birbirlerinin aleyhinde"ydiler. "Namzetlik [usûlü] kalkıp da, fırka [CHF] teşkilâtı için serbest intihap yapılınca, iki taraf da, intihâba iştirâk ederek, kuvvetlerini denemeye mecbur olmuşlardı." "Şimdilik görünüşe göre, fırkamız [CHF] riyâsetine gelen Hâfız Ahmet Efendi'yi tutanlar çoktu." "Karakter itibârile mukâyese edilirse, Hâfız Ahmet Ef[endi], Hacı Ahmet Efendi'ye fâikti." Fakat "her ikisinin de zaif [zayıf] noktaları çoktu." "Eski bir mültezim olan Hacı Ahmet Efe[endi] tezvire çok müsâit bir şahıstı." "Eski Nakşibendi Şeyhi olan Hâfız Ahmet Efendi de, mütehakkim ruhlu, teferrüdü sever bir zattı." Rapordan açıkça görüldüğü gibi, CHF teşkilâtının başına eski bir Nakşibendi Şeyhi'nin getirilmesine karşı olumsuz bir tepki verilmiyordu!

Diğer yandan, raporda açıklandığına göre, CHF Çankırı teşkilâtı ise, "yalnız intihaplarda işleyen bir cihaz olarak kalmıştı." Halkın "tenvir"i âcil bir ihtiyaçtı.

Bir başka raporda da Kastamonu'ya ilişkin bilgiler bulunmaktadır: "Kastamonu vilâyeti halkı da heyeti umûmîyesiyle fırkamıza [CHF'ye] merbuttu." Fakat, Taşköprü ve Küre'de SCF'nin oluşumu ile "bâzı sarsıntılar" da olmuştu. Belediye seçiminde de "epeyce mücâdeleler olmuştu." "Bilhassa Kastamonu'da fırka [CHF] mensuplarından bir kısmı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı teşkil için ayrılmışlardı."

Raporda bu durum da analiz ediliyordu:

> "Kanaatime göre, bu ayrılış, ayrılanlar hesâbına hiçbir zihniyet farkını ifâde etmemektedir. Ayrılanların mühim kısmı, bütün mücâdele senelerinde, fırkamızın [CHF'nin] şimdiki mensupları ile birlikte, aynı maksat için çalışmış zatlardır. Son zamanlara kadar fırkamıza [CHF'ye] nisbetlerini muhafaza etmiş olan bu zatlar, Serbest Cumhuriyet Fırkası çıkınca, şahsî iğbirârlarına mağlup olarak, fırkamızdan [CHF'den] ayrılmak hatâsında bulunmuşlardır.
>
> Kastamonu'da [ve] Küre'de bu zatların hemen hepsi, tekrar fırkamıza

[CHF'ye] avdet etmişler ve yeniden kayıt edilmişlerdir. Taşköprü'de ve Daday'da ayrılmış olanlardan da fırkamıza [CHF'ye] faydalı olacak anâsır tekrâr [üye] edinmiştir.

Ayrılanların kısa görüşleri ve dar düşünceleri bir hatâ olmakla berâber, vilâyetlerdeki teşkilâtımızda faal bir vazife deruhte etmiş bulunan arkadaşlarımızın daha geniş bir ihata ve toplayış kudreti ile çalışmaları lüzûmu da tezâhür etmektedir. Bu iğbirârların tahlili cidden müşküldür. Olgun adamların akıl ve hayâline aslâ yanaşmayacak kadar pek sâbit sebeplerden tutunuz da, herhangi bir intihapta namzet gösterilmemekten yâhut şu veyâ işinin fırka [CHF] delâletile hâlledilmemiş olmasından doğmuş dargınlıklar vardır. Bâzı yerlerdeki müşahadelerimize göre, bu dargınlıkların devâmına mahallî idâre heyetlerimizde bulunmuş arkadaşlarımızın idâresizliği sebebiyet vermiştir. Prensip ve zihniyet farkından ileri gelmeyen bu nevi dargınlıklara mahâl vermemek ve hele uzamasına meydan bırakmamak, mahallerinde fırka [CHF] teşkilâtını idâre edenlerin ehemmiyetli bir vazifesi olarak lâzımdır."

Raporda, CHF'nin taşra teşkilâtının ideolojik donanımı konusunda da öneriler bulunmaktadır:

"Bütün fırka [CHF] teşkilâtımızın ve fırka mensuplarının fırkanın [CHF'nin] ve fırkaya [CHF'ye] istinâd eden hükûmetin faaliyeti umûmîyesi ve programı hakkında tenvir edilmeye şiddetle ihtiyaçları olduğu görülmektedir. Yapılan büyük eserler ve milletin umûmî menfaati için tesbit edilen büyük esaslar, sık sık ve muhtelif vâsıtalarla halka ve bilhassa fırka [CHF] arkadaşlarımıza bildirilmek ve anlatılmak lâzımdır.

Büyük inkılâpları başaran fırkamızın [CHF'nin] efrâdı, bu yapılan inkılâplarla bihakkın iftihar edebilir. Ancak Türk cemiyetinin hemen her faaliyet sahasında yapılmış olan bu inkılâpların niçin yapılmış olduğu ve bu eserlerin üzerinde daha nasıl çalışılmak icâb edeceği ve medenî tekâmülle aramızda açılmış mesâfenin süratle alınabilmesi için daha neler yapılmak lâzım olduğu hakkında teşkilâtımız mütemâdiyen tenvir edilirse, almaya mecbur olduğumuz hız için yeni ve şuurlu daha birçok kuvvetler kazanılacağında[n] şüphe yoktur."

Raporda, bir noktaya daha dikkat çekilmekte ve "gerek paralı ve gerekse parasız işlerin, fırka [CHF] âzâsı arasında dağıtılması ve bir zat uhdesinde müteaddit vazifelerin toplanmaması, fırka

[CHF] arkadaşlarını memnun eden bir tedbir olmuştur" denilmektedir. Bu, hatırlanacağı gibi, SCF'nin feshinden hemen sonra, bütün CHF teşkilâtında uygulamaya konulmaya çalışılmıştı:

> "Bâzı fırka [CHF] arkadaşları arasındaki dargınlıkların sebebi, fırka [CHF] teşkilâtında faydalı olacak bâzı zevâtın, fırka [CHF] mesâîsi karşısında lâkaydisi, kendilerine iş verilmemesinden ileri gelmiştir. Bunlara mâni olacak bu karârın tatbikine nezâret edilmesi husûsu, vilâyet idâre heyetlerimizden ehemmiyetle talep olunmuştu."
>
> "Bâzı yerlerde intihap dolayisile esâsen uhdelerinde vazife bulunan arkadaşlara yeni vazifeler teveccün etmiş ise de, bu arkadaşlar, verilen karâra istinâden, uhdelerinde bir ve en çok iki vazife kalmak şartile, diğerlerinden çekilmeye başlamışlardı." Hattâ, "bu maksadı temin için, Kastamonu'da Türk Ocağı intihâbı yeniden yapılmış olduğu gibi, Ticâret Odası intihâbı da yenileştirilmişti." "Ancak, bâzı yerlerde fırka [CHF idâre heyeti] reisliğine gelen arkaşların şahsî servetleri ve ticârî meşgûliyetleri olmaması dolayisile, uhdelerinde bir de paralı iş bırakılmak mecbûriyeti hâsıl olduğu gibi, senede mahdut günlerde meşgûliyeti istilzâm eden Umûmî Meclis âzâlığı da, reyler daha münâsip zatlar üzerinde toplanmadığı için, bâzı reisleri uhdesinde bırakılmak mecbûriyeti hâsıl olmuştu."

Raporun bu satırlarında, CHF taşra teşkilâtında görev alanların ücretli bir iş karşılığını almak konusundaki kuvvetli vurguyu hissetmemek mümkün değildir.

Elbette bu raporda da, ortaya çıkan şikâyet ve dileklere de yer verilmişti: Vergilerin ağırlığı ilk gündem maddesiydi. Yine vergilerin tahsilâtında karşılaşılan usûl güçlükleri, bunu izliyordu. Memurların takdir yetkilerindeki genişlik ve bu genişliğin yarattığı olumsuz sonuçlar ile Ziraat Bankası'nın misyonu, şikâyet konularının başında geliyordu. Rapor sâhibi de, vergilerin ağırlığındaki haklı şikâyetleri vurgulama ihtiyâcını hissetmiştir. Özellikle de yol ve kazanç vergileri ilk akla gelenlerdi. "Tahsildeki yolsuzluklar ise, kısmen usûllerin bozukluğundan, kısmen bilhassa bâzı memurların hükûmet menfaati ile millet menfaati arasındaki sıkı irtibâtı anlamayan sakat zihniyetinden ileri gelmişti." Diğer yandan da, "müsakkafat tahrir heyetleri, hükûmet gelirini artırmak kaygısile, birçok yerlerde mükelleflerin aslâ veremeyecekleri ver-

giyi yazdıkları görülmüştü." Yine idâre mekanizmasındaki yavaşlık ve lâkaydi ile mahkemelerin durumu, önde gelen şikâyet konularıydı. Orman yangın korucularının olsun, köy kâtiplerinin olsun, muhtar ve imamların olsun, ücretlerinin köylülerden alınması, ağır bir yükümlülük olarak görülmekteydi.

CHF Erzurum milletvekili Nâfi Âtuf Kansu ile Kastamonu milletvekili Refik Ilgaz'ın 12 Aralık 1930 târihinde CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazdıkları ve CHF Kastamonu teşkilâtına ilişkin raporda ise, ilginç bir başka bilgi bulunmaktadır. Buna göre, öğretmenler, CHF'ye "intisap edebildiklerine göre", seçim sonucunda "kazandıkları takdirde", CHF teşkilâtında ve idâresinde, "faal vazife almalarına müsaade etmeyi tabîî" görmekte olduklarına değiniliyordu.

CHF Giresun Milletvekili Hacim Muhittin Çarıklı, Bayezıt Milletvekili Hâlit Bayrak ile Balıkesir Milletvekili İsmâil Hakkı Uzunçarşılı'nın Balıkesir'deki Siyâsî Duruma İlişkin Raporu *(26 Ocak 1931)*[67]

Balıkesir ile ilgili olarak CHF tarafından hazırlanmış bir rapor daha vardır: 26 Ocak 1931 târihinde CHF Kâtibi Umûmîliği'ne sunulan bu rapor, "teşkilât heyetinin emrü karârile [CHF Giresun mebusu Hacim Muhittin Çarıklı], [CHF] Bayezıt mebusu Hâlit [Bayrak][68] ve [CHF] Balıkesir mebusu İsmâil Hakkı [Uzunçarşılı][69] Beyefendilerle berâber Balıkesir vilâyetinde tetkikât ve icâb eden husûsâtın icrâsına memur buyurul"an bir heyet tarafından hazırlanmıştır.

Raporu aşağıda sunuyorum:

> "Teşkilât heyetinin emrü karârile Bayezıt mebusu Hâlit [Bayrak] ve Balıkesir mebusu İsmâil Hakkı [Uzunçarşılı] Beyefendilerle berâber Balıkesir vilâyetinde tetkikât ve icâb eden husûsâtın icrâsına memur buyurulmuştuk. O havâlideki seyahat ve tetkikimiz iki ay devâm etti. Makâmı âli-

67 **BCA CHP K.** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

68 TBMM'nin 3. dönem milletvekilidir. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 110.

69 TBMM'nin 3. dönem milletvekilidir. **Türk Parlamento Târihi (1927-1931),** (3. Cild), s. 103-105.

lerine Balıkesir ve Bandırma'da takdim eylediğimiz, 2 Aralık [1]1930, 17 Aralık [1]1930, 20 Aralık [1]1930, 24 Aralık [1]1930, 28 Aralık [1]1930, 29 Aralık [1]1930, 3 Ocak [1]1931, 3 Ocak [1]1931 [ve] 9 Ocak [1]1931 târihli dokuz adet raporda,[70] o havâlideki vaziyeti umûmîyeyi (fırkamız [CHF],

70 Bu raporlara rastlayamadım. Elimizde sâdece Giresun milletvekili Hacim Muhittin Çarıklı'nın CHF Kâtibi Umûmîliği'ne hitâben 2 Aralık 1930 târihinde kaleme almış olduğu rapor bulunmaktadır. Bu raporda da şöyle deniliyordu:

"Merkezde, başta mebusu sâbık Vehbi Bey olduğu hâlde, teşekkül eden taassup blokunu kırmaya çalışıyoruz. Bu, biraz müşkül olacaktır; fakat birkaç aylık ufak bir zaman, bu mânii atlamak için kâfi gelecektir. Temas ve teşebbüslerimize devâm ediyoruz ve bilhassa karşıki taazzuvun vâsıtâi icrâiyesi olan eşirrâyı da ele almaya çalışıyoruz. Bunlardan bir kısmı, vaktiyle Kuvâyi Millîye'de çalışmış insanlar olduğu için, bize temâyül göstermeye başlamışlardır. Bunlardan bir, ikisine iş bulunur veyâhut fırkaca [CHF] âzamî 80 veyâ 100 Lira verilirse, maksat kısmen hâsıl olacaktır. Yiriceli Şükrü ve Ocaksızzâde Talât Beyler gibi oldukça kuvvetli olanlar, Belediye Meclisi fesh ve iptâl edilir veyâhut oradaki arkadaşlarımız istifâ ederlerse, fırkaya [CHF'ye] tekrar dâhil olup, âzamî çalışacaklarını zikrü ityan etmekte iseler de, bu iddiâlar, diğer propaganda menbâlarından, fırka [CHF] isminin değişmesi, Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Atatürk]'ün bitaraflığının ilân edilmesi gibi ilâvelerle dermeyan ve işaa edilince, propagandanın İstanbul'dan neşredildiği kanaatini takviye etmektedir. Maahaza bir müddet zamânın geçmesi, bu rüesayı da yola yatıracaktır. Bu zannın, belki üç, beş ay gibi, fırka hayâtı için kısa bir müddete inhisâr etmesi muhtemeldir. Balıkesir'de muallimlerle yapılan temasta bir Birlik teşkilâtına karar verilmiş ve heyeti idâresi de intihâp ettirilerek, çok müsbet bir netice elde edilmiştir. (...)

Sındırgı'da Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] hemen teşekkül edememiş bir vaziyettedir. Orada çok kudretli bir gençlik ve çok kuvvetli bir fırka [CHF] teşekkülü bulduk. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçenlerin adedi ancak sekiz, on şahıstan ibâret kalmış ve onlar da memlekette o kadar sâhibi itibar olmayan kimselerden terekküp etmiştir. Orada da temas ve hasbühâl yaptık. Onlardan fırkaya [CHF'ye] alınabilecek vaziyette olanlar alınacaktır.

Bigadiç'te bâzı şahsî teessür ve infiâller ve Belediye Reisi de olan fırka [CHF] Mûtemedimiz Kenan Bey'in çok nâmuskârâne, fakat maalesef lüzûmundan fazla asabî ve şiddetli olan harekât ve icraatından muğber olan birçok kimselerin karşı fırkaya [SCF'ye] intikâl ettikleri ve Bigadiç'te Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] namzetlerinin belediye intihâbını kazandıklarını teessürle gördük. Orada da yaptığımız umûmî temas ve hasbühâller ve çok açık ve serbes[t] bir sûrette yapılan münâkaşalar neticesinde, hemen hepsi yine fırkamıza [CHF'ye] avdet etmişler ve mahâllat halkı da peyderpey iltihâka başlamışlardır. Binâenaleyh Bigadiç'te de hüsnü idârede devâm edilmek şartile, mesele kalmamıştır. Bu meyanda fırkamız [CHF] Mûtemedi Kenan Bey'in kendi aleyhindeki –haksız da olsa– umûmî bulunan menfî cereyânı takdir ederek, riyâset ve heyeti idâre âzâlığından istifâ sûretiyle gösterdiği ferâgatı ve bütün intihap gürültüleri arasında metânet ve sebatlarını muhafaza ederek, hüviyetlerinden hiçbir şey kaybetmeyen ve âdetleri ancak otuzu bulan fırkamızın [CHF'nin] hakikî ve çok sâdık arkadaşlarını burada takdirle yâd etmek bir borçtur. Hâlen Bigadiç belediye heyeti, C[umhuriyet] H[alk] Fırkası'na mensup zevattan teşekkül etmiştir.

Geçen intihap gürültülerinden beri ve bizim de gördüğümüze nazaran, vilâyet idârei umûmîyesi zaaf içindedir. Jandarma Kumandanı, bitaraflık perdesi altında çalışmış, fakat ahvâli umûmîyesiyle Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] lehine propaganda yapmıştır. Polis Müdürü, şahsen iyi bir zat ise de, fazla hilmi ve idâresizliği, bütün polis kuvvetini elden kaçırmış ve hemen hepsi –velev ki anlamayarak da olsa– karşı fırkanın [SCF'nin] birer âleti vaziyetine girmişlerdir. Jandarma Kumandanı tebdil edildiği gibi, Polis Müdürü'nün de idâresi kolay bir yere naklini ve yerine Muş'a tâyin edilip, ahvâli sıhhiyesi sebebiyle elan İs-

hükûmet ve ihtiyâcâtı mahalliye noktai nazarından) bertafsil arz ve izah eylemiştik. Fakat mezkûr raporlar, muhtelif mahallere âid ve muhtelif zamanlarda yazılmış olduğu için, vilâyetin heyeti umûmîyesi hakkında yeniden arzı mâlûmâtı muvafık ve fâideli gördük.

1) Fırkamız [CHF] noktai nazarından: Balıkesir'e muvasalatımızı müteakip ilk hücûmu **İstiklâl** gazetesinden gördük. **İstiklâl** gazetesi her gün heyetimize karşı, 'Efendiler, beyhûde geldiniz ve beyhûde zahmet ihtiyâr ettiniz. Bizden dönecek hiçkimse yoktur.' gibi fıkralarla, hem bizim kuvvei mânevîyemizi kırmaya ve hem de kendi taraftarlarını teşyie çalışıyordu ve Balıkesir merkezi hakikaten çetin bir çehre gösteriyordu. Balıkesir'deki muhalefetin sebeplerinden en mühimleri, vaktile Kuvâyı Milliye ve Müdâfaai Hukuk [Cemiyeti]'nde hakikaten iyi çalışmış ve fırkamıza [CHF'ye] mensup müteneffiz bir kısım eşhasın, bilâhare kendilerine ehemmiyet verilmediğini ve daha doğrusu yüzlerine bakılmadığını görmeleri [metnin orijinalinde altı çizilmiştir] ve yine fırkamızdan [CHF'den] birtakım arkadaşların haklı veyâ haksız ümit ettikleri makam ve mevkileri elde edememeleri ve diğer bir kısmın da şahsî iğbirâr ve infiâlâta fazla kapılmaları olmuş ve inkılâplarımızla rejimlerimizi hazmedemeyen ve edemeyecek olan irtiçâ kuvveti de bu fırsattan istifâdeyi ihmâl etmeyerek, derhâl işin başına geçmiş ve vaziyete hâkim olmuş ve bu hâlde sürüklediği bir kitle, bir irtiçâ manzarası arz etmiş ve hakikatte mürteci olmayan ve sebebi infikâkleri yukarıda zikredilen eşhas da bu cereyan arasında hüviyetlerini [metnin orijinalinde altı çizilmiştir] kaybetmişler ve sürüklenmişlerdir.

Bu cereyânı idâre edenlerin başında **İstiklâl** gazetesi sâhibi ve Şeyh Halil oğlu İbrâhim Surûri ve arkadaşları[71] bulunuyordu. Fakat perde arkasında nâzım rolünü ifâ eden de, maalesef Balıkesir mebusu sâbıkı

---

tanbul'da bulunan merkez memurlarından olup, kudret ve ahvâli umûmîyesini bildiğimiz Mehmet Ali Bey'in tâyinini ve diğer polis mürettebâtının da kâmilen tebdilini lüzumlu ve faydalı görmekteyiz." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/724 477 1].

Bu raporda da, CHF karşısında SCF'nin gücü ortaya konuluyor ve SCF'nin Bigadiç'te belediye seçimini kazandığı belirtilerek, bunun nedeni olarak da, güvenlik güçlerinin muhalefet partisine olan yakınlıkları gösteriliyordu. Alınması gereken önlem ise, mevcut güvenlik güçlerinin komutanlarının ve elemanlarının değiştirilmesiydi. Eski SCF üyelerinin CHF'ye katılımları ise devâm ediyordu. Ancak muhalefetin belirli ölçülerdeki direnişinin tamâmen ortadan kalkması ise, zaman alacak gibi görünüyordu.

71 Atatürk, Balıkesir'de kaleme aldığı el yazısı notları arasına, "Dr. Nef'i ve Surûri" isimlerini (başka ve muhtemelen SCF üyesi isimlerle birlikte) dikkatle kaydetmiştir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. İbrâhim Surûri Bey, Nakşibendi Şeyhi idi. Bkz. Emrence, **age,** s. 137.

Vehbi Bey[72] idi. Bu, resmen sâbit olmasa bile, tevâtüren herkesin bildiği ve söylediği bir hakikattir. Hattâ belediye intihâbının en gürültülü bir zamânında, Kolordu Kumandanı'nın odasında [Balıkesir] Vâli[si] Özdemir Sâlim [Sâlim Özdemir Günday] Bey hazır iken, Kumandan Ali Hikmet Paşa'nın Vehbi Beye hitâben, bu hâl devâm ederse, askerle müdahaleye mecbur olacağı tarzındaki beyânına, Vehbi Beyin, 'Ya asker bize silâh çekmezse' demesi,[73] Vehbi Beyin bu işlerde âmil olduğunu ve hattâ Balıkesirli olan efrâdı askeriye üzerinde de işlediklerini müeyyid en kuvvetli bir delildir. Bunu bize Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa ile [Balıkesir] Vâli[si] Özdemir Sâlih Bey [Sâlim Özdemir Günday] aynen hikâye ettiler. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir].

(Burada çok şâyânı dikkat bir hâdiseyi de daha ıstıtrat kâbilinden zikretmeden geçemeyeceğiz. Menemen hâdisesi günü şehit Kubilay'ın askere 'süngü tak' emrini verdiği ve askerin bu emri ifâ eylemediği işitilmişti. Eğer bu hâl doğru ise, o vakit Vehbi Beyin, Kolordu Kumandanı Paşa'ya karşı söylediği sözle, şehit Kubilay'ın emrinin ifâ edilmemesi hâdisesini birleştirmek ve o sûretle muhakeme etmek lâzım gelir.)

Balıkesir'de gördüğümüz bu hâl karşısında umûmî ve husûsî hasbihâl ve temaslara başladık.

Umûmî temaslarımız esnâsında epeyce kuvvetli birer kitle olan İdman Birlik ve kulüplerile muallimleri, gâyelerimize çok yakın ve kendilerine biraz arka verilirse, en zor günlerimizde bize zâhir olabilecek bir vaziyette bulduk ve orada henüz Muallimler Birliği teşekkül edemediğini görerek, bir Muallimler Birliği teşkil ve heyeti idâresini serbest bir sûrette intihap ettirdik. Yalnız arzularına rağmen, henüz teşkilât heyetince muallimlerin fırkaya [CHF'ye] alınmasına dâir bir karar verilmediğinden, kendilerini fırkaya [CHF'ye] almaya muvafık görmedik.[74] [metnin oriji-

72 Atatürk, Balıkesir'de kaleme aldığı el yazısı notları arasına, "Vehbi" ismini de (başka ve muhtemelen SCF üyesi isimlerle birlikte) dikkatle kaydetmiştir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

Mustafa Vehbi Çorakçı, TBMM'nin birinci döneminde Niğde milletvekili idi. Çorakçı'nın Birinci Grup üyesi olduğuna ilişkin bilgi için bkz. Demirel, **age**, s. 588. Çorakçı, ikinci dönemde de Aksaray milletvekili seçilmişti, fakat üçüncü dönemde artık milletvekili değildi. **Türk Parlamento Târihi (1919-1923),** (3. Cild), s. 814 ve **Türk Parlamento Târihi (1923-1927),** (3. Cild), s. 46.

73 Atatürk, Balıkesir'de kaleme aldığı el yazısı notları arasına, "Vehbi: "Asker ateş etmez. [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nı temelden yıkacağım." şeklinde kaydetmiştir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

74 Hatırlanmalıdır ki, öğretmenler devlet memuru statüsünde idiler ve devlet memurlarının siyâsî partilere üye olmaları, devlet memurları yasasına göre, mümkün değildi. Bu konuda daha önce CHF'nin tâmimlerini yalnızca hatırlatmakla yetiniyorum.

nalinde altı çizilmiştir]

Husûsî temaslarımızda da mühim bir muhalefete uğramadık. Yalnız bize belediye intihâbının feshini ve yeniden icrâsını teklif ve o zaman bütün memleketin fırkaya [CHF'ye] mâl olacağını ve müttehiden muntazam bir intihap yapılacağını ve çok mütesânit bir vahdet teşekkül edeceğini ilâve ediyorlardı. Biz bunu evvelâ hüsnü telâkki ettik ve belki de yeni intihâbı düşünmeye mütemâyil olduk. Fakat sonra muhtelif menbâlardan Reisicumhur Hazretleri'nin [Atatürk'ün] bitaraflığının ilânı, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin feshi, belediye intihâbının feshi ve fırka [CHF'nin] isminin değiştirilmesi gibi tekliflere mâruz kalınca ve o günlerde İstanbul'daki bir kısım gazetelerin aynı mâhiyetteki neşriyâtını gözönüne getirince, bu propagandanın bir menbâdan idâre edildiği kanaatine vararak, düşüncemizden vazgeçtik.

Epeyce günler bu sûretle uğraştıktan sonra, nihâyet en mühim şahsiyetlerden ve muhalefet partisi [SCF] heyeti idâresinde bulunanlardan fırkamıza [CHF'ye] avdetlerine mahzur görmediğimiz Doktor Nâki [Nef'i],[75] Pirinçli Şâban,[76] Ocaksız oğlu Talât,[77] Biriceli Şükrü Bey gibi en mühim eşhasın yeniden fırkaya [CHF'ye] iltihaklarını kabûl ettik. Ondan sonra da fırkaya [CHF'ye] avdet için birçok teklif varakası istenmeye başla[n]mıştı. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir]

Bu sûretle ve dâimâ kendilerile temasta bulunularak, yeni iğbirârlara meydan verilmemek şartile Balıkesir merkezinin vaziyeti ıslâh edilmiş oldu.

Bu arada da, yalnız Tursunbey [Dursunbey] kazâsı müstesnâ olmak üzere, bütün kazâları dolaştık ve kongrelerinde bulunduk. Kazâlarda en ufak bir irticâ kokusu dahi olmayıp, bütün muhalefetler şahsî infiâlâttan, kısmen de memur ve fırka [CHF] arkadaşlarımızın idâresizliğinden tevellüd etmiştir. İcâb eder ve emir buyurulursa, şifâhen de izah edileceği veçhile, oralarda umûmî ve münâkaşalı hasbihâller yaparak, fırkamızın [CHF'nin] yeni prensip ve sistemlerini ve hükûmetin yapacağı işleri birer birer izah eyledik. Bu münâkaşalı hasbihâllerin çok müsbet tesirleri olmuş ve bil-

75 Atatürk, yurt seyahati sırasında, Balıkesir'de kaleme aldığı el yazısı notları arasına, "Dr. Nâfi [Nef'i] ([muhtemelen CHF Giresun milletvekili Hacim Muhittin Çarıklı'nın] samimi arkadaşı)" şeklinde kaydetmiştir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

76 Atatürk, yurt seyahati sırasında, Balıkesir'de kaleme aldığı el yazısı notları arasına, "Şâban" şeklinde kaydetmiştir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

77 Atatürk, yurt seyahati sırasında, Balıkesir'de kaleme aldığı el yazısı notları arasına, "Ocakçı Talât" şeklinde kaydetmiştir. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

hassa intihâbatta serbestî usûlünün kabûlü ve fırka [CHF] arkadaşları uhdesinde birçok vazifelerin birleştirilmemesi hüsnü telâkki edilmiş ve neticede, zaafa uğradığımız mahallerin vaziyeti salâh bulduğu gibi, zâten kuvvetli olan yerlerde de daha bâriz kuvvetlenme eserleri görülmüştür.

Fırkamız [CHF] noktai nazarından Balıkesir vilâyetinin hâlini berveçhibalâ izah eyledikten sonra, fırkamızın [CHF'nin] dâimâ kuvvetli bulunması için umûmî olarak düşündüklerimizi aşağıda arz ediyorum:

a) Bütün gençliği ve münevver tabakayı etrâfımızda toplayabilmek için, bilhassa idman, Türk Ocağı, Muallimler Birliği gibi teşekkülleri himâye etmek ve kendilerine, icâb ederse nakdî muavenette bulunmak ve şimdiye kadar fırkaya [CHF'ye] alınmamış olan muallimlerin iltihaklarına müsaade etmek,[78]

b) Halkla ve teşekküllerimizle dâimâ temasta bulunarak, kendilerine rejimlerimizi anlatmak ve sık sık umûmî hasbihâller ve münâkaşalar yaparak, umûmî alâkayı temin etmek, (bu cihet, bizim zayıf noktalarımızdan veyâ zaafımıza sebep olan husûsattan birisidir),

c) Vâkıa bâzı yerlerde mahfel nâmile birer binâmız varsa da, bunlar sebebi tesislerini kaybetmiş bir vaziyette oldukları için, fırkamız [CHF] mensupları, dâimâ ayrı ve hattâ yekdiğerini tanımaz bir hâlde kalmaktadır. Onun için derhâl kulüp veyâ Halkevleri açılarak, arkadaşlarımızın orada toplanıp tanışmalarını ve sevişmelerini temin etmek,

d) Fırka [CHF] dileklerini tâkip ve intâç ile bilhassa fırkanın [CHF'nin] teşebbüs ve kuvvetile yapıldığını alâkadarlara ihsâs etmek gibi (ve daha başka düşünülecek husûsâtın icrâsı lâzımdır).

2) İkinci madde olarak, vilâyet dâhilindeki idman teşekkülleri ile Muallimler Birlikleri'nin ve Türk Ocakları'nın vaziyetlerini zikretmek icâb ediyor. İdman teşekküllerinin en faal olduğu yerler Balıkesir merkezile Bandırma kazâsıdır. Bandırma müstesnâ olmak üzere, bütün vilâyetteki idman teşekküllerini bize zâhir ve mütemâyil bulduk. Yalnız Bandırma'daki idman teşekkülü, bâzı arkadaşlarımızın idâresizliği ve fenâ muamelesi yüzünden kaçırılmış ise de, yapılan nasihatlerle bize mütemâyil bir vaziyet almaları temin edilmiştir. Bandırma, Ayvalık ve Edremit kazâlarında kuvvetli ve imanlı gençlerden mürekkep birer Muallimler Birliği bulduk ve merkezde de teşkiline delâlet ettik. Arz ettiğimiz gibi, bütün vilâyetteki muallimler kitlesi, belki birkaç müstesnâ vardır, fırkamızın [CHF'nin] en faydalı ve en faal bir uzvu olmaya namzettir.

78 Görüldüğü gibi, öğretmenlerin CHF'ye katılımı bir kez daha gündeme gelmektedir.

Balıkesir vilâyetindeki Türk Ocakları, Erdek ve Bandırma müstesnâ olmak üzere, faal ve faydalı bir vaziyettedir. Erdek ve Bandırma'da, umum tarafından hüsnü telâkki ve kabûl görmeyen eşhasın namzet gösterilip işbaşına getirilmesi sebebile, metruk bir hâlde kalmış, hattâ Bandırma'da Türk Ocağı mevki ve vaziyeti itibârile ve beş, on kişiye münhasır olmak üzere, bir oyun kulübü manzarası arz etmekte bulunmuştur. Onun için o havâliye Türk Ocağı'ndan kuvvetli ve müdrik bir müfettiş izâmı faydalı olacaktır. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir]

3) Balıkesir vilâyetinde teessürle görülen vaziyetlerden birisi de, Balya'daki mâden amelesinin gösterdiği manzaradır. Bütün amele dâimâ şirketten müşteki olduğu hâlde, dertlerini dinleyecek bir makam bulamamışlar ve her vakit şirketin esir ve münkadı yaşamışlardır. Onun için bir iş kânununun sürati tedvini, ameleyi, bilhassa komünistlik cereyanlarından kurtarmak için çok lâzım ve zarûrîdir. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir]

4) Balıkesir vilâyetinin zayıf göründüğümüz noktalarında Kaymakam ve zâbıta memurlarının çok mühim tesirleri olmuştur. Meselâ, Balıkesir merkezinde kuvvetli bir polis ve jandarma olmaması, muhalefet cereyanlarının irticâ şeklini almasına sebep olduğu zikredilebileceği gibi, Bigadiç nâhiyesi müdürü Nâzım Beyin Balıkesir'i ve Balıkesir'deki mürteci eşhasın mürevvici olması, oradaki birçok halkın fırkadan [CHF'den] ayrılmasına ve belediye intihâbının aleyhimizde neticelenmesine sebep olmuş ve Susurluk['ta] Kaymakam Beyin çocukça düşünüş ve hareketleri, aynı neticeyi ihzâr etmiştir. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir]

Tursunbey [Dursunbey] kazâsındaki adliye memurları da aleyhimize çalışmışlar ve hattâ kendi istedikleri ve dâimâ berâber bulundukları muhalefet reisi bir zâtın belediye riyâsetine getirilmesi için cebrütehdit bile yapmışlar ve oradaki kuvvetli unsurlarımız karşısında bir iş görememişlerse de, el'an adamlarımıza husûmetten geri durmamakta bulunmuşlardır. Bu meyanda Burhâniye Kaymakamı ile Havran ve Sarıköy nâhiyeleri müdürlerinin zaafı da zikredilebilir. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir]

5) İhtiyaçlar ve Şikâyetler:

a) Balıkesir vilâyetinin Gönan [Gönen], Balya ve Sındırgı kazâlarile Balıkesir merkezinin en ziyâde şikâyet ettikleri dâire, tütün rejisidir. Halk müttehiden reji idâresinin daha ziyâde tüccar zihniyetile hareket ederek, tütüncüleri hiç düşünüp [düşünmeyip], gözetmediğinden ve bi-

lakis tütünlerini ucuz[a] almak için rençbere ve gelecek tüccara müşkülât gösterdiğinden ve tüccarın istediği tütünleri ucuzca reji idâresi alıp, fazla kârla tüccara sattığından şikâyet ediyorlar. Bu şikâyetlerinde haklı olduklarını, tetkiklerimizle biz de anladık. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir]

Yine tütün şikâyetlerinden olmak üzere, Balya kazâsının Orhanlar ve Ilıca nâhiyelerinde iyice cins tütün yetiştiği hâlde, tütünlerinin Balya ambarına naklinin mecbûrî olması, dağlık arâzide birçok müşkülâtı mûcip olduğu gibi, Balya'da tütünlerinin lâyıkile satılamaması yüzünden, o havâlideki tütün ziraatinin mahvını müstelzim olduğu ve halbuki civar ve ara sıra tüccar uğrağı olan Gönan [Gönen] ve Avunya ambarlarına nakline müsaade edilse, kendileri için hem kolay ve hem de faydalı olacağı ifâde edilmiş ve bu hâl muvafıkı hakikat görülmüştür. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir]

b) Ayvalık ve Edremit havâlisindeki tahririn yüksekliğinden şikâyet ediliyor. Edremit ve Burhâniye havâlisinde tahrir heyetlerinin gayri vâkıf eşhastan terekkübü sebebile, zeytinliklere ve fabrikalara çok fâhiş kıymetler takdir edildiği ve meselâ, bir zeytin ağacına 25-30 Lira kıymet konulduğu ve o nisbet üzerinden vergi alındığı hâlde, en kıymetli olan Havran cihetinde bir zeytinağacının 12 Lira'ya kadar dâimâ alınıp satıldığı görülmüş ve binâenaleyh Edremit ve Burhâniye tahrir vaziyetlerinin lâyıkile tetkikile, icâb ederse umûmî bir tenzilât veyâhut yeni bir tahrir icrâsı zarûrî bulunmuştur.

Ayvalık kazâsında ise daha başka ve garip bir manzara görülmektedir. Mâlûmu âlileri olduğu veçhile, Ayvalık'ın sekenei aslîyesi kâmilen Rum olup, şimdi ise onlardan hiçkimse kalmadığından, hep mübâdilden ibâret bir kazâ teşekkül etmiştir. Mübâdillere zeytinlik teffizi esnâsında, eğer civar köyler ahâlisinden o zeytinliğin kime âid olduğunu bilen varsa ve tapuda da kaydı bulunabilirse, alelusûl ve kıymet üzerinden teffiz muamelesi yapılmaktadır. Eğer bilen yok veyâ tapu kaydı da bulunamazsa, o zaman eşhâsı meçhûleye âiddir diye muamele yapılmakta ve zeytin ağaçlarına takriben 30 Lira kıymet takdirile tefriz edilmektedir. İlk nazarda gâyet basit bir manzara gösteren bu vaziyet, hakikatte çok menfî neticeler tevlid etmektedir. Meselâ, tapu kaydı üzerinden teffiz edilen kırk dönümlük ve 300 ağacı muhtevi bir parça 40-50 Lira gibi az bir miktar üzerinden vergi verirken, yanı başında ve fakat eşhası meçhûle kaydile teffiz edilen aynı miktarda ve aynı ağaçlara muhtevi diğer bir parça, be-

her ağaca otuzar Lira kıymet takdirinden dolayı, 8-10.000 Lira gibi mühim bir miktar üzerinden vergiye tâbi olmakta ve bu da haklı şikâyetlere meydan vermektedir. Bunun için, eşhası meçhûle tâbiri, Ayvalık'ta hem gülünç ve hem de elemli bir darbımesel hâlini almıştır.

Sâhip ve miktârı hakikîleri bilinmediği için, Ayvalık'ta iskân eden bâzı eşhas, civârındaki ve hükûmete âid kısımlardan da birçok ağaçları hudûdu dâhiline almış ve bu yüzden millet hazinesi, küllî zararlara girmiştir. Binâenaleyh umûmî bir tahrirle berâber kadastro yapılırsa, hem muamelede hak ve müsâvat teessüs edecek ve hem de hükûmetin ihtiyâr edeceği masraflardan birkaç defâ fazla vâridat elde edilmiş olacaktır. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir]

Ayvalık kasabasında iki binden fazla hânenin metrûk ve harap bir hâlde olduğu görülmüştür. Bu evler derhâl satılırsa, hem hazineye para girmiş ve hem de şehir harâbiden kurtulmuş olacaktır. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir]

c) Şikâyetlerden birisi de, tarla fârelerinin tekessüsü ve mahsûlâtı mahvedecek derecede zarar yapmalarıdır. Vâkıa makamı âlilerinden aldığımız cevapta, beş kilo zehir gönderildiği ve mahalline tebligat yapıldığı emrü iş'ar buyurulmakta ise de, mahallinde yaptığımız tetkikâtta, câhil olan köylülerin bu ilaçı kullanamadıkları anlaşılmış olduğundan, daha esaslı tedbirler düşünmek lâzım olduğu kanattindeyiz. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir]

d) Bütün vilâyette işittiğimiz şikâyetlerden birisi de, küçük memurların sui hâl ve muameleleridir. Bunun için vâli ve kaymakamlara kâfi miktarda salâhiyet vermek ve memurin kânununu da ona göre tâdil etmek lâzımdır. [metnin orijinalinde altı çizilmiştir]

Bu münâsebetle hürmetlerimizi arz ve teyid ederiz ef[endim]."[79]

---

79 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Metnin orijinali için bkz. **EK 83.**

Aynı raporun 29 Ocak 1931 târihli başka bir nüshasında CHF Giresun milletvekili Hacim Muhittin [Çarıklı]'nın imzâsı vardır.

Atatürk'ün seyahatinden sonra hazırlanan raporda bu konularda şöyle deniliyordu: "Hükûmeti ve fırkayı [CHF'yi] zaif [zayıf] düşüren mühim sebeplerden birisi de, halk şikâyetlerinin ve fırka [CHF] teşkilât temennilerinin kayıtsızlığa mâruz kalmasıdır. Halktan gelen mürâcaat ve şikâyetler, devlet teşkilâtımızda dâimâ esaslı bir makes bulmalıdır. Hükûmete gelen her mürâcaat ve şikâyet, tâli memurların değil, bizzat Vekilin (veyâ mahallinde Vâlinin) imzâlayacağı, müsbet veyâ menfî olsun, esbâbı mûcibeli bir cevapla karşılanmalıdır. Bu cevap, şikâyet mevzuunun ehemmiyeti derecesinde çabuk verilmelidir. (...) Bu seyahatteki temaslar, bize halk şikâyetlerinden devlet işlerinin nasıl yürüdüğünü anlamak fâidesinin [faydasının] çıkarılabileceğini gösterdi. Şikâyetler, tek tek tetkik olunmakla berâber, bunların mâhiyetlerine göre tasnifinden sonra vucûda gelecek tablonun toptan mütâalası, büyük halk tabakalarının hangi ızdı-

Raporda, CHF'nin Balıkesir'deki konumu önemli ölçüde aydınlığa kavuşmaktadır. Öncelikle öğretmenlerin partiye yakınlığının sağlanması üzerinde duruluyordu. Ardından, SCF'nin feshinden sonra, muhalefet partisinin içinden (yeniden) CHF'ye dönen eski muhaliflerin katkılarından söz ediliyordu. Böylece, bir kısım muhalefetin de yeniden CHF içine alındığı anlaşılmaktadır. SCF'nin simgelediği muhalefetin "en ufak bir irticâ kokusu"na dahi sâhip olmadığı, raporda vurgulanan en önemli noktalardan biriydi. Aksine, "bütün muhalefetler, şahsî infiâlâttan, kısmen de memur ve fırka [CHF] arkadaşlarımızın idâresizliğinden tevellüd etmişti." Raporda, seçimlerde serbestlik usûlü uygulandıkça, sorunların giderildiğine ve giderileceğine ilişkin satırlar göze çarpmaktadır. Bu da, seçimlerde uygulanan sistemin niteliğini ortaya koymaktadır. Eleştirilen bir başka nokta da, CHF'li yöneticilerin birden çok yerde aynı zamanda yöneticilik yapmalarıydı. Bu da sorunlara ve eleştirilere yol açıyordu.[80] Raporda ortaya konulan tablo, Balıkesir'deki muhalefetin güçlü yapısıdır. Ancak bu muhalefet, eski târihlere dayanıyordu ve yapısaldı. Muhalefetin talebi, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün partiler rekâbetinde tarafsız ve hakem vaziyetinde kalması ve milletvekili seçiminin serbest yapılmasıydı.

Raporda, alınması gereken önlemler konusuna da değinilmişti. Partinin halkla daha çok temasta bulunması talep ediliyordu. Bu saptama da, CHF ile toplum arasındaki mesâfe hakkında bilgi vericidir. CHF'ye yönelik genel ilgisizlik hemen göze çarpmaktadır. Raporda, bu sorunun giderilmesi için, propagandaya önem verilmesi isteniyordu. Anlaşılan, CHF bu konuda bir hayli zayıftı. Raporda, "bizim zayıf noktalarımızdan veyâ zaafımıza sebep olan husûsat" olarak vurgulanan nokta da, tam olarak bu noktaydı. CHF'nin bir siyâsî parti olarak işlevini yerine getiremediği ortaya çıkmaktadır. CHF'nin taşrada toplum üzerinde yeterli ölçüde hâkimiyet kuramadığı, bu nedenle taşrada partiye ve yönetime karşı belirli ölçülerde bir muhalefetin ortaya çıktığı görülmüştü. Ancak

raplarla mahmûl olduğunu gösteriyor. Fırka [CHF] teşkilâtımızın teklif ve temenni edeceği işlerle hükûmete gelen şikâyetlerin, meselâ üçer veyâ altışar aylık hulâsalar hâlinde fırka [CHF] ve Heyeti Vekile içtimâlarında sûreti mahsusada mütâlaa ve tetkiki bir usûle rabt olunursa, çok istifâdeli neticeler alınacağı muhakkaktır. Diğer taraftan, bu şikâyetler halkın hangi noktalarda tenvire muhtâç olduğunu gösterir." **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931)**, s. 48-49.

80 Bu konuya ileride yeniden temâs edeceğim.

raporda muhalefetin gücünün kırılmasında yalnızca politik önlemlerin alınmasından söz edilmiyor; aksine, güvenlik güçlerinin etkinliklerinin artırılması isteniyordu. Raporda, satır aralarında, muhalefetin gelişmesi ve güçlenmesinde güvenlik güçlerinin yetersizliğine atıfta bulunulduğu gibi; belediye seçimlerinin kaybedilmesinde de, yine her zaman olduğu gibi, mülkî idâre âmirlerinin iktidardan yana yeterli tavır almamasından şikâyetçi olunuyordu. Bu konularda da önlem alınması şarttı. Bu önlemlerin içine adliye mekanizmasını da katmak gerekir. Çünkü, adli makamlar da, muhalefete karşı üzerlerine düşen görevi yerine getirmekten uzaktılar. Dahası, pek çoğu, muhalefetin yanında yer almıştı.

Talep edilen ve ihtiyaç listesi olarak sunulan konular arasında ise, halkın ekonomik sorunlarına çözüm yollarının bulunmasının ilk sırada yer alması dikkati çekmektedir. Ayrıca, genellikle memurların halkla ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklar da rapora yansımıştı. İşçilerin durumu da içler acısıydı ve bu durum, komünistlerin işine yarıyordu ya da yarayabilirdi. Önlem alınması gerekiyordu ve raporda önlem olarak da, İş Kânunu gündeme getirilmişti.[81]

81 Elimizde CHF Giresun milletvekili Hacim Muhittin Çarıklı tarafından 24 Aralık 1930 târihinde CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazılan bir rapor daha bulunmaktadır. Bu raporda, Çarıklı, özel olarak Susurluk'un siyâsî tablosunu çizmektedir:

> "Susurluk'ta belediye intihâbâtı fırkamız [CHF] aleyhine neticelenmiş idi. Orada kaldığımız müddet zarfında vaziyeti tetkik ettik. Kazâ kaymakamının tecrübesizliği ve birçoklarının infiâlâtı şahsiyeye tâbiyeti ve saf halkın propagandaya kapılarak, müteneffiz [müteneffir] eşhas arkasından sürüklenmesi ve menfî ruhlu adamların bu vaziyetlerden istifâde etmesinin bu neticeye sebep olduğunu anladık. Kendilerile umûmî ve husûsî hasbihâllerde ve fırkamızın [CHF'nin] tuttuğu yolu, hükûmetin yapmak istediği husûsâtı anlattık. Hepsinde husûle gelen kanaat üzerine, belediye heyeti kâmilen fırkamıza [CHF'ye] avdet ettiği ve hattâ fırkadan [CHF'den] dâiresinden ayrılacağımız sırada, bir genç gelip, bütün Susurluk gençliğinin fırkaya [CHF'ye] gidip, arkasında bulunduğunu heyecanla söyledi, teşekkür ettik ve idâre heyetine de derhâl muamelelerinin icrâsını tembih ettik. Bu sûretle karşı taraftakilerin bize iltihâkını istemeyen bâzı arkadaşlarımız oldu ise de, izahat verdik. Bu fikri de muvafık görmeyerek, kendilerine ve Susurluk gibi bir yerdeki belediye intihâbında muhalif beş yüz reye karşı, bizim fırka [CHF] lehine yalnız kırk, elli rey istimâl edilirse, öyle bir yerde fırka mevcûdiyetinin muzır bulunduğunu ve binâenaleyh takviye icâb ettiğini söyledik. Bittabi kabûl ettiler. (...) Fenâ olan vaziyetler de düzelmektedir. Hükûmetçe de yapılacak icraatın derhâl tatbiki, bunların fırkaya [CHF'ye] râbıtalarını takviye etmiş olacaktır. Ancak bunlarla dâimâ temâs hâlinde bulunmak lâzımdır ve temâsın arkası uzarsa, eski husûmetlerin doğması ihtimâli vardır." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/729 478 1].

> Bu raporda da, Susurluk'ta SCF'nin seçim başarısı anlatılıyor ve nedenlerine ilişkin dikkat çekici saptamalarda bulunuluyordu. Bu saptamalar arasında, başta mülkî idâre âmirinin dene-

CHF Edirne Milletvekili Mehmet Fâik Kaltakkıran'ın CHF Edirne Teşkilâtına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu *(29 Ocak 1931)*[82]

CHF Edirne milletvekili Mehmet Fâik Kaltakkıran'ın 29 Ocak 1931 târihinde CHF'nin Edirne teşkilâtına ilişkin olarak CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazdığı bir raporda, şu gözlemlere yer verilmişti:

> "Teşkilâta memur Edirne'ye vâsıl olduğum zaman, şehirde halkın fırkaya [CHF'ye] ve fırkanın [CHF'nin] halka karşı vaziyeti, birçok dedikoduların ve halk arasında iştirâk veyâ ihtilâfı menâfi dolayısile birbirine muvafık veyâ muhalif birçok zümrelerin mevcûdiyetine ve bu vaziyetin kısa bir müddet evvel yapılmış olan belediye intihâbâtı esnâsında fırka [CHF]

yimsizliği dile getirilerek, kendisinin zamânında CHF lehine davranmadığı imâ ediliyordu. Diğer nedenlere daha önce de sık sık rastlamıştık. Susurluk'ta iktidârın epey bir oy farkı ile seçimi yitirdiği bu rapordan ortaya çıkmaktadır. SCF'nin feshinden sonra muhalefet CHF'ye alınmaya çalışılmıştı. Fakat rapordan anlaşıldığı kadarı ile, iktidar partisinin taşra teşkilâtı, muhaliflerin partiye alınmasına karşıydı. Muhtemelen kendi mevkilerinin tehdit edildiğini düşünüyorlardı. Çarıklı da, arkasında bırakmak üzere olduğu teşkilâtın sürekli denetim altında olması gerektiğini, aksi hâlde eski anlaşmazlıkların yeniden ortaya çıkabileceğinden endişeliydi.

Elimizde CHF Giresun milletvekili Hacim Muhittin Çarıklı tarafından 30 Aralık 1930 târihinde CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazılan bir rapor daha bulunmaktadır. Bu raporda, Çarıklı, özel olarak Erdek'in siyâsî tablosunu çizmektedir:

> "Fırkamız [CHF] noktai nazarından Erdek oldukça kuvvetli bir mıntıkadır. Kasabanın 2600 müntehibinden 812'si, belediye intihâbına iştirâk etmiş ve bunlardan 795'i fırkamız [CHF] lehine istimâl edilip, Serbest [Cumhuriyet] Fırkası lehine ancak 17 rey atılmıştır.
>
> Balıkesir'e muvâsalâtımızı müteakip, kazâlarla nâhiyelere bir tâmim yazarak, fırkamızın [CHF'nin] yeni sistemlerini izah ve fırkaya [CHF'ye] avdet ve iltihak edeceklerin kayıtlarının icrâsında bir madde olarak ilâve eylemiştik. Gittiğimizde kazâları dolaşıp, bizzat görmezden evvel, bu usûl hiçbir yerde tatbik edilmediği hâlde, Erdek kazâsındaki arkadaşlarımızın takdiri sebebile, hemen tabik edilmiş ve zâten miktârı beş, on kişiden ibâret olan ve sebebi iftirakları infiâlden ileri gelen arkadaşlarımızdan bir kısmının [CHF'ye] alınmış ve bir kısmının da iltihak ettirilmek üzere olduğunu gördük.
>
> Erdek Türk Ocağı'nı gayri faal bir hâlde gördük. Yeni intihapta Ocaklıların arzu etmedikleri arkadaşların nazet gösterilmesi, Ocağa karşı olan rağbeti pek azaltmış ve Ocak metrûk bir hâlde bulunmuştur. Halbuki Erdek'te hemen bütün halkın mübâdil ve bir kısmının Çerkes olması, o muhitte Türk Ocağı hayâtını zarûrî bir hâle getirmiş olduundan, faaliyete geçmesi fâideli [faydalı] olacaktır." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/729478 1].

Bu rapordan da, SCF'nin feshinden sonra, muhaliflerin CHF'ye alındıklarını öğreniyoruz. Diğer yandan, Türk milliyetçiliğinin Erdek'in etnik yapısına bakışı da rapordan anlaşılmaktadır. Anlaşılan, mübâdiller ile Çerkeslerin, Türk milliyetçiliğine göre Türkleşmeleri için, Türk Ocağı'nın faaliyetleri önemliydi.

82 **BCA CHP K,** [490 01/729 478 1].

aleyhine nâhoş bir sûrette tebârüz etmesine rağmen, tam bir lâkaydi ile tavzif olunabilecek mâhiyette idi.

Belediye intihâbâtında vilâyet merkezinin neşretmiş olduğu namzet listesine, ocakların başında bulunan üç, beş kişi müstesnâ olmak üzere, ocaklar efrâdının hemen hemen % 40'ından fazlası bigâne kalmış ve hattâ listenin tanziminde âmil olmuş olan bâzı ocak rüesâsı bile şuradan buradan aldıkları telkinât üzerine, intihâbâtın cereyânı esnâsında çalışmaktan imtinâ ile tagayyüb ettikleri ve birçok fırka [CHF] efrâdının da fırka [CHF] prensiplerine muhalefetten değil, mahza fırkanın [CHF'nin] mahallî rüesâsının etvâr ve harekâtına karşı infiâllerini göstermek için, listeden birçok isimleri çizip, yerlerine diğerlerini yazarak, reylerini istimâl ettikleri dahi vâki olmuştur.

Fırkanın [CHF'nin] mahalli bâzı erkân ve efrâdı arasındaki tesâdümü menfaati dolayısile hâriçte tahaddüs edip, fırkanın [CHF'nin] harimine kadar sirâyet etmiş olan teşettütü efkârın fırka [CHF] teşkilâtı arasında doğurduğu yukarıdan aşağıya doğru ihmâl ve aşağıdan yukarıya doğru infiâl vaziyetinin efkârı umûmîyedeki in'ikâsından ibâret olan bu ve buna takaddüm eden marazı tezâhürat, bulanık suda avla[n]mak isteyen bâzı açıkgözleri cesâretlendirerek, beledi[ye] intihâbâtı arifesinde, zâhiren fırkanın [CHF'nin] şahsîyeti mânevîyesine karşı hiçbir taarruzun ifâde etmediği hâlde, intihâbâtın kazanılmasını müteakip –o güne kadar azim engellere tesâdüf ederek, bir türlü teşekkül edemeyen– mefsuh Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na inkılâp edeceğinden şüphesi olmayan mahdut müstakil kırmızı listenin meydana çıkmasını mûcip olmuş ve köylerde ise, bu vaziyetten mütevellid teessürat daha derin izlerle tebârüz etmekte bulunmuştu.

Filvâki Edirne vilâyeti dâhilinde Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın şöyle böyle teşekkül edebildiği Uzunköprü ve Keşan kazâlarında[83] köy teşkilâtı için vâki olan teşebbüsat kat'i bir akâmete uğramış ise de, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na karşı olan râbıtalarında fazlaca gevşemiş olduğunu itirâf etmek lâzımdır. Öyle köylülere tesâdüf ettim ki, kendisine köyünde [Cumhuriyet] Halk Fırkası ocağı olup olmadığını ve ocağın reis ve âzâsı kimler olduğunu sorduğum zaman, ademi mâlûmat beyan ve nihâyet köyde ocağın mevcûdiyetini itirâf ettirerek, kendisinin niçin girmediğini sorduğum zaman da, parası olmadığını ifâde ile, infiâline tercüman olmuş ve bâzıları ise, ocağın açıldığı günden beri hiç olmazsa bir

83 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

kere olsun toplanmadığını ve birçok paralar verdikleri hâlde, bunların nereye gittiğini bilmediklerini ve sorduklarında cevap alamadıklarını ve zâten reis ve âzâ diye intihâp ettirilen[lerin] bu işleri görecek kimseler olmayıp, filân veyâ falan zâtın hatırı için oralara getirildikleri cihetle, ancak onların işlerine yaradıklarını ve millete hiçbir faydaları dokunmadığını ve bu şerâit içinde fırkanın [CHF'nin] ve ocağın mânâsı kalmadığını açık açık söylemişlerdir.

Bir köyün ocak reisi olduğunu ifâde eden bir köylü, vilâyet vâlisine mürâcaat ederek, fırkaca [CHF'ce] köylerinin muhtarlığına namzet gösterilen adama köylünün birçok sebeplerle rey vermek istemediğini, fırkanın da [CHF'nin de] bu adam üzerinde ısrâr ettiği cihetle, intihapta muvaffak olmak imkânını göremediklerini söyleyerek, başka bir namzet gösterilmesine tavassut etmesini ricâ etmiştir."

Raporda parti teşkilâtı içindeki mâlî suistimâllere yönelik saptamalar da dikkat çekmektedir. Rapor, parti teşkilâtı içinde öğretmenlerden nasıl yararlanıldığını anlatan şu satırlarla devâm ediyordu:

"Köye vardığım zaman iptidâ muallimi nezdime celp ile, köylünün hâleti rûhiyesi hakkında mâlûmat aldıktan sonra, kendisinin fırkanın [CHF'nin] âzâyı tabiiîyesinden olduğunu ve fırkaya [CHF'ye] intisâbın mutlaka ismini fırka [CHF] defterine kayıt ettirmek şartile mukayyet olmayıp, köyde Cumhuriyetin mânâ ve fevâidini ve inkılâbın hedef ve gâyelerini idrak ve bunları halka telkin edebilecek yegâne münevver şahsiyetin kendisi olduğunu ve bu itibarla Cumhuriyeti ve inkılâbı doğuran Cumhuriyet Halk Fırkası prensiplerini tâmim ve halkın fırkaya [CHF'ye] ısınmasını temin etmek, kendisi için vicdânî bir vazife ve ahlâkı bir borç bulunduğunu ve bu yolda kendisinden faal ve meşkûr hizmetler beklendiğini tefhim ve hiç olmazsa köy ocağının fahrî ve gayri resmî kâtipliğini deruhte etmesini teklif ediyor ve kısmı âzâmından muvafakat cevâbı alıyordum. Maahaza ekserisi Cumhuriyet ve fırka [CHF] umdelerinin ve bilhassa millî terbiye ile Laikliğin mânâ ve mefhumu husûsunda bizzat tenvir ve irşâda muhtâç olan bu efendiler, maarif müfettişlerile fırka [CHF] irşâd heyetleri tarafından hüsnü sûretle ve itidâl ile bu yolda sevki idâre olunurlar ise, halkın terbiyei siyâsîyesi husûsunda vücûtlarından istifâdeler temini imkânı vardır."

Raporda, CHF taşra teşkilâtının da resmi çekiliyordu:

> "Uzunköprü'de fırkanın [CHF'nin] vaziyeti: Fırka [CHF] mevcut, fakat alâka mefkud cümlesile sarahaten ifâde edebilecek bir manzara arz ediyordu. Ferdanferdâ kiminle görüşülür ve hasbihâl edilirse, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na intisapla müftahir, fakat kendisinin de izah ve ifâde edemediği esbap tesiri altında, fırka [CHF] teşkilâtile temastan müctenib ve yalnız memleket işlerinde ihmâl edildiğinden müşteki!
>
> Kasabanın nâfi ve nâfiz unsurlarından olan bu zevat, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülünde o tarafa kat'iyen temâyül etmeyerek, fırkamıza [CHF'ye] olan samimî râbıtalarını gevşetmemiş olmakla berâber, belediye intihâbâtında rey vermek husûsunda gösterdikleri rehâvetin ve şimdiki içtinab ve iştikâlarının esbap ve avâmilini anlamak üzere, kendilerini ve kazâ idâre heyetini fırka [CHF] binasında toplayarak yapılan serbest ve samimî bir hasbihâl esnâsında; bâzıları, kazâ heyeti idâresi âzâsı iken hâlâ anlayamadıkları esbaptan dolayı günün birinde bu vazifeden affedildiklerinin kendilerine tebliğ olunduğunu ve hizmetlerinden istiğnâ hâsıl olduğunu ifâde eden bu muameleden sonra, bittabi fırka [CHF] işlerile alâkalarını kestiklerini; bir takımı, heyeti idarel hazıranın tahakkümünden bizâr bulunduklarını; diğer bir kısmı da, memleket işlerinde ihmâl edildiğinden ve halbuki fırka [CHF] teşkilâtı demek, memlekette yapılacak işlerden efkârı umumîyenin haberdâr ve bu işlerin yolu ile ve umun arzusu ile yapılmasının temini demek olduğu hâlde, heyeti idârenin bu noktaya kat'iyen ehemmiyet vermediğinden münfâil bulunduklarını söylemişlerdir."

Rapor sâhibi, partinin yeniden teşkilâtlanma sürecindeki çalışmalardan da söz ediyordu. Yeni seçim tarzı, raporda bu serbest seçim olarak belirtilmişti, "halk üzerinde çok iyi bir tesir" yapmış "ve ocaklar hâricinde kalmış birçok vatandaşların [da] ocaklara girmesini" sağlamıştı. "Bilhassa şimdiye kadar fırkaya [CHF'ye] pek de temâyül göstermemiş olan Pomak köylerinde [de] büyük bir alâka uyandırdığı görülmüştü."

Raporda, Pomak köylerine ilişkin olarak da şu bilgilere yer verilmişti:

> "Pomaklar hakkında burada istitrâden bâzı mâlûmat itâsile, fırkanın [CHF'nin] bunlar üzerine nazarı dikkatini celp etmeyi fâideli [faydalı] gördüm:

Irken Türk oldukları hâlde, dillerinin Bulgarcaya benzemesinden dolayı, Bulgarlar gibi, yanlış olarak Slav ırkına mensup addolunan Pomak unsuru, kısmen muhacereti umûmîye zamanlarında Volga nehri târikile Tuna sâhiline ve Trakya ovalarına yerleşmiş ve kısmen de Bizanslılar tarafından ücretli asker olarak Trakya'nın kadîm hudûdu garbiyesi boyunca köyler tesisile hudut muhafazı olmak üzere oralara iskân edilmişler ve 1877 Türk-Rus harbini müteakip Bulgar Prensliği'nin ve daha sonra Şarkî Rumeli vilâyetinin teşekkülü ve bilâhire bu vilâyetin Bulgaristan'a iltihâkı ve Bulgar Krallığı'nın teşekkülü ile Balkan Harbi'nin icâb ettirdiği hudut tebeddülâtı üzerine, bunların bir kısmı mühimmi, Bulgarlarla imtizâç edemeyerek, Trakya'nın elyevm elimizde kalan kısmına hicretle yerleşmişler ve oldukça kesif bir kütle teşkil etmekte bulunmuşlardır.

Cesur, çalışkan, zeki ve çok müteşebbis ve fakat kavmiyet ve dillerine dinî bir taassupla merbut olan bu unsur, Osmanlı Türkleri'nin Trakya'ya hulûl ve Tuna boylarına intişârından beri yalnız ihtidâ ettirmekle iktifâ ve tâlimüterbiyeleri ihmâl edilerek, amîk bir cehil içinde bırakılmış ve son zamanlarda ise, yine yukarıda arz ettiğim yanlış telâkki tesirile, bâzı şuâbâtı idârêce şüpheli nazarlarla görülmekte ve bâzı muamelât ile bu hâl kendilerine ihsâs edilmekte bulunmuştur. Hatâlı olan bu hareketin tâdili ve bunların köylerindeki mekteplerin ıslâhı ile tahsili iptidâî mecbûriyetinin tamâmile tatbiki ve bu mekteplere tâyin edilecek muallimlerin milliyetini tamâmile müdrik, faal ve emelli gençlerden olmasına hassâten itinâ ve köylüler hakkında da şiddetten ziyâde mülâyemet irâe etmek sûretile bir hulûli muslihâne siyâseti güdülerek temsillerine çalışılması muvafık olacağı kanaatindeyim."[84]

Raporda, SCF'nin Trakya'daki oluşumuna ve sağladığı desteğe ilişkin de analizlere yer verilmişti:

"Uzunköprü'nün son zamanlara âid en mühim siyâsî hâdisesi, münfesih Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın ilk teşekkülünde orada bir şûbe açabilmiş olmasıdır.[85] Bu teşekkülü teshil eden esbap, kısmen [Cumhuriyet] Halk Fırkası teşekkülünün kendi kuvvetine güvenerek, işi lâkaydi alması, kısmen de [Cumhuriyet] Halk Fırkası idâre heyetini teşkil edenlere karşı bâzı eşhasın şahsî infiâlidir.

84 Trakya'daki Pomak köyleri ile ilgili genel gözlemler için ayrıca bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, s. 127-154.

85 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] nam ve hesâbına Trakya'da teşkilât yapmaya memur edilmiş olan mütekâit erkânı harb [kurmay] Miralayı [Albayı] Dimetokalı Hasan Tosun Bey, Uzunköprü'ye geldiği zaman, [Cumhuriyet] Halk Fırkası mensûbîninden ve Dimetoka muhacirlerinden ve yerlilerden bir hayli zevâta mürâcaatla, fırkanın [SCF'nin] idâre âzâlığını teklif etmiş ve cevâbı red almıştı. Hasan Tosun Bey'in bir vakitler İttihadü Terakki'ye [İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne] karşı kendisine âid bir arâzi meselesinden dolayı hâsıl ettiği infiâl üzerine aldığı vâz'ı itizali bilen Uzunköprülüler, bu adamın arkasından gidemezlerdi. Mahallî [Cumhuriyet] Halk Fırkası idâre heyetini lâkaydiye sevk eden âmil de, bu noktai nazar olmuştur.

Fakat Hasan Tosun Bey, yaptığı temaslar neticesinde, Dimetokalı diş hekimi Rıfkı Bey ile anlaşmış ve âzâsının teşkili vazifesini ona havâle etmiştir. Diş mektebinin pek eski mezunu olmayan Rıfkı Bey, Uzunköprü'de dükkân açtığı zaman, kendisi fırkaya [CHF'ye] alınmak istenmiş ise de, âli tahsil görmüş ve binâenaleyh Uzunköprü'nün en yüksek fikirli adamı bulunmuş olmak itibârile, fırka [CHF] riyâsetine geçirildiği takdirde, ancak fırkaya [CHF'ye] dâhil olabileceğini bildirerek, teklifi red etmiştir. Hasan Tosun Bey'in teklifi kendisinin bu hissî gururunu okşayacak mâhiyette olmasına binâen, Rıfkı Bey hemfikir bulduğu kitapçı Aziz, avukat Halil, fabrikatör Ârif, (...) efendilerle işe başlamış ve Uzunköprü'nün pazarına tesâdüf eden bir perşembe günü pazar yerinde ve belediye önünde onsekiz dakika süren bir miting ile fırkanın [SCF'nin] teşekkülünü ilân etmiştir.

Son beledi[ye] intihâbâtından birkaç gün evvel yapılan bu teşekküle dâhil olanların, avukat Halil Efendi'den maadası yerlidir. Hâlit Efendi, aslen Kürt olup, memlekette bir tesiri olmamakla berâber, yeni teşekkülün Uzunköprü hudut taburu kumandanı Kürt Binbaşı Ali Rızâ Beye istinâdını temin etmiştir. Yeni teşekküle el altından yardım eden memurlardan noter Şevki Efendi ile telgraf müdürü ve Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] idâre [heyeti] âzâsından Üzeyir Efendi'nin Derviş'in arkadaşı Tevfik Efendi şâyânı zikirdir. Vâkı olan şikâyet üzerine İstanbul T. T. P. Başmüdürlüğü'nden gönderilen bir müfettiş, bu Tevfik Efendi'yi alarak, belediî[ye] intihâbâtının devâmı müddetince İstanbul'a götürmüş ve hitâmı intihâbatta yine iâde olunmuştur. Noter Şevki Efendi, Trakya'nın muhtelif yerlerinde kadılıkta bulunduktan sonra, nihâyet Uzunköprü Noterliği'nde karar kılmış, ahvâli gayri mazbut bir adamdır. Belediye intihâbâtının hini

cereyânında yeni fırkanın [SCF'nin] bütün harekâtında âmil olmuş ve Binbaşı Ali Rızâ Bey ise, yeni fırkanın [SCF'nin] himâyesinde bir aralık asker ve jandarma kuvvetlerinin çarpışmasına sebep verecek derecede ileri gitmiştir. O sırada Uzunköprü Jandarma Bölük Kumandanı olup, elyevm U[zunköprü] J[andarma] B[ölük] K[umandanı] Birinci Şûbesi'nde bulunmakta olanYüzbaşı Necmettin Bey'den bu bapta daha fazla mâlûmat almak mümkündür.

Ağrı dağı tenkil harekâtının[86] cereyânı esnâsında eşkiyâ lehine alenen izhârı telehhüften çekinmemiş olan Binbaşı [Ali Rızâ] Bey, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın infisâhından sonra da, Uzunköprü mahfeli askerisinde ayırdığı bir odada yukarıda isimleri geçen zevat ile toplanmalarına devâm etmekte olduğu görülmüş ve alâkadar makâmâtın nazarı dikkati celb edilmiştir."[87]

"Keşan beledi[ye] intihâbâtının fırka [CHF] aleyhinde tecelli etmesi ve bâzı fırka [CHF] namzetlerinin intihâbat bidâyetinde istifâ ile Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na iltihâk eylemiş olması yüzünden, [Keşan CHF] kazâ idâre heyeti zâten çekilmiş ve yerine mahâllat ocaklarından alelacele yedi kişilik bir heyeti müteşebbise ikâme edilmişti.

Keşan'da Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülüne, [Cumhuriyet] H[alk] F[ırkası] vilâyet idâre heyeti ile beledi[ye] âzâ namzetleri arasında tahaddüs eden ve bir şahsa âid olan ihtilâf sebep olmuştur. Esbak beledi[ye] reisi Zâti Bey ile mahallî kaymakamı, [Cumhuriyet] H[alk] F[ırkası] idâre heyeti arasında tahaddüs eden münâferet, bir gece kaymakamın Türk Ocağı gazinosundan evine giderken, eşhası meçhûlenin taarruzuna uğrayarak dövülmesi ve taarruzun Zâti Bey tarafından yapıtırıldığına mahallince kanaat hâsıl olduğu hâlde, işe vaziyet eden heyeti adliyenin, Zâti Bey tarafından iltizâm ile, fâilleri bir türlü meydana çıkaramaması üzerine, Dâ[hiliye] V[ekâle]ti'nden verilen emre binâen, vâlii vilâyetin mahallinde icrâ ettiği tahkikat ile, hüviyetleri ve Zâti Beye mensûbiyetleri tesbit edilen maznunlar ciheti adliyeye teslim edildikleri hâlde, Müddei Umûmî, müstantik tarafından delâile mevcûde eşhası merkûmenin mücrimiyetlerini ve tevkiflerine kâfi görülmeyerek, serbes[t] ve dâvânın mühmel bırakılmış olması dolayısile, zâten şımarık bir genç olan Zâti Bey'in büsbütün şımarması ve binnetice şurada burada vilâyetin ve

86 Ağrı isyânından söz edilmektedir.

87 Raporun bu kısmına el yazısı ile "Millî Müdâfaa"[ya] notu düşülmüştür. Belli ki, ilgili kişi, ordu içinde de soruşturmaya tâbi tutulmak istenmektedir.

fırkanın [CHF'nin] inkisârı haysiyetini mûcip tefevvühâtta bulunması ve vâliye perdebirûnâne mektuplar yazması sebebile, kespi iştidât etmiş ve bunun üzerine kendisinin yeni intihâbatta fırkaca [CHF'ce] namzet gösterilmemesine bihakkın karar verilmiştir. Bu karâra her nasılsa muttali olan Zâti Bey, vilâyete yazdığı bir mektupta, kendisinin zâten fırkaya [CHF'ye] mensup olmayıp, geçen intihâbatta belediye riyâsetine gelmesi sırf kendi nüfûzu şahsîsi tesirile olduğundan bahisle, bu defâ da müstakilen namzetliğini vaaz ile, kendisini tekrar belediye reisi intihap ettirecek ise de, yeni kânun mûcibince memuriyetinin tasdiki makâmı vilâyete âid olduğundan, bu tasdikten imtinâ edilmemesi muvafık olacağı gibi garip bir talepte bulunmuştur.

Filvâki yeni intihap listesine Zâti Bey ithâl edilmemiş ise de, yerine ikâme edilen kazâ fırka [CHF] idâre heyeti reisi Enezli Hüseyin Bey de, asıl Keşanlılarla, dışarıdan gelip Keşan'da yerleşmiş olan vatandaşlar arasında siyâsî bir hukuk farkı gözetmek gibi, alîl bir zihniyete sâhip ve bu itibarla Hüseyin Bey'in fırka [CHF] riyâsetinde bulunmasına da muarız olan Keşan efkârı umûmîyesi üzerinde iyi bir tesir yapmamış ve binnetice fırka [CHF] namzetlerinin bir kısmı, vilâyet Mûtemedi'ne müracaatle, Zâti Bey'in namzet gösterilmemesine muarız değiller ise de, kendisile teşriki mesâîde mahzur oldukları, Hüseyin Beyi de aralarında görmek istemediklerinden bahisle, onun da listeden çıkarılarak, yerine fırkaya [CHF'ye] mensup başka herhangi bir şahsın konulmasını talep etmişlerdir. Mûtemetliğin bâzı nekâisina ve mütevteir sui hâllerine rağmen, faal bir uzuv olmamak üzere kabûl ettiği Hüseyin Beyi fedâ edemeyerek, talebi vâkıı is'af etmemesi üzerine, fırka [CHF] namzetlerinden onaltı kişi hemen istifâ ve başta bilfiil belediye reisi olan Zâti Bey bulunduğu hâlde, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] nâmına namzetliklerine yeniden ilân ve bir taraftan da, aralarından bizâz Muhlis Beyi İstanbul'a izâm ile, Fethi [Okyar] Bey'den bir itimatnâme ile, bir de mühür celb etmişler ve fırkayı [SCF'yi] teşkil ile faaliyete başlamışlardır.

Bu âni baskın karşısında bir şaşkınlığa kapılarak kuvvei mânevîyesini kaybeden [CHF] kazâ [idâre] heyeti merkeziyesinin birdenbire istifâ ile çekilmesi ve kasaba ocak rüesâsından avukat Hüseyin Bey'in riyâsetinde teşkil edilen muvakkat heyeti merkeziyenin vehleten vaziyete hâkim olmaması ve kazâ kaymakamının dayak hâdisesinden sonra prestijini zâten kaybederek, tesirsiz bir hâlde kalması, muâmelâtta tezebzübü ve efkârı umûmîyede büyük bir tereddüdü mûcip olmuş ve bu kargaşalıktan

bilistifâde kendisine her ne pahasına olursa olsun ekseriyet temin etmek ihtiyâcında olan ve intihap heyeti riyâsetinde bulunan Zâti Bey, intihâbatta suistimâl vûkûa getirmiş ve vaziyet vilâyetin müdahalesini icâb ettirerek, icrâ edilen tahkikat neticesinde, Zâti Bey işten el çektirilerek, evrâkı Şûrâyı Devlete [Danıştay'a] sevk ve lüzûmu muhakeme karâr[ı] istihsâl olunmuş[88] ise de, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı], mahalli zâbıtasının bütün tedâbiri mâniâsına rağmen, mütecâvizler hakkında tutulan zabıt varakalarını mahallî adliyesinin lâkaydi ile telâkki ederek muamele mevkiine koymamasından ve bu sırada ansızın sahneye çıkan Keşan Askerlik Şûbesi Reisi Binbaşı Tahsin Bey'den gördüğü müzâheretten cüret alarak, [Cumhuriyet] H[alk] F[ırka]sı lehine rey vermeleri melhuz olan zevat ile bâzı mahalle muhtarlarını, tuttukları ücretli adamlar vâsıtasile silâhla tehdit ederek ve bâzı ayak takımlarını para ve ekmek vermek sûretile ıtmâ eyleyerek, intihâbâtı kendi lehine çevirmek için azim bir faaliyette bulunmuş ve muvaffak da olmuştur.

Bu keşmekeş içinde, Keşan Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Hüsnü Bey'in, vatandaşları reyini istimâlden ve hakikî kanaatini izhârdan men için bâzı kesanın vûkûa getirdikleri taşkınlıkların meni ve herkesin serbestii harekâtını temin için göstediği bitarafâne faaliyet ne kadar sezâvâri tahsin ise, bu gibi hudûdu kânûnîye hâricinde harekâtta bulunanlar hakkında tutulup tevdi edilen zabıt varakalarını mevkii muameleye koymak husûsunda mahallî Müddei Umûmîsile müstantikinin ihtiyâr ettikleri tarafgirâne vaazı lâkaydi ve bilhassa Askerlik Şûbesi Reisi Binbaşı Tahsin Bey'in kânunen hakkı reyi bile bulunmayan mesâile sıfat ve vazifesi hâricinde yaptığı müdahale, o derece şâyânı takbihtir.

Maahaza Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın Malkara şûbesi teşekkül ettiği zaman, Keşan'dan çalgıcılar tedâriki ile, resmî küşâda iştirâk etmek üzere, Malkara'ya kadar gitmiş olan [Askerlik Şûbesi Reisi] Binbaşı [Tahsin] Bey'in mahalli idârei mülkiyesile olan münâsebâtı da şâyânı dikkat olup, bu bapda vilâyetin Dâ[hiliye] ve M[illî] M[üdâfaa] Vekâletleri'ne ve kolordu kumandanlığına şikâyetleri sebketmiş ve fakat hakkında hiçbir şey yapılmamıştır.

Keşan'a muvasalatımızla berâber kazâ heyeti müteşebbisesini dâvet ile vaziyeti umûmîye hakkında mâlûmat aldıktan sonra, o akşam umûmî bir hasbihâlde bulunmak üzere bütün fırka [CHF] mensûbini fırka [CHF] binâsına dâvet edilmiştir. Bu esnâda Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na

88 Hatırlanacağı gibi, Danıştay, Keşan'daki belediye seçimini iptâl etmişti.

geçtikleri hâlde, bunun infisâhına mebni meydanda kalmış olan bâzı zevat mürâcaatle mülâkat talep eylediklerinden, kendilerile görüşülmüş ve ondört kişiden ibâret olan bu zevâtın maksatları tekrar [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na kabûllerini temenniden ibâret olduğu anlaşılması üzerine, bidâyeten fırkadan [CHF'den] niçin ayrıldıkları ve şimdi niçin tekrar girmek isedikleri sorulmuş ve müttehiden verdikleri cevapta, müdâfaai hukuk teşkilâtının bidâyetinden beri fırkada [CHF'de] kemâli hulûsla çalıştıkları hâlde, Enezli Hüseyin Bey'in hatırı için yukarıda arz olunan red muamelesine mâruz bırakılmalarından ve fırka [CHF] efrâdından bulunmaları dolayısile berâber çalışacakları arkadaşları hakkında reylerinin alınması şöyle dursun, Hüseyin Bey'in listeden çıkarılması hakkındaki taleplerinin esbâbı bile sorulmayarak, meselenin hâllolunacağı vaadile baştan savulduktan sonra, namzet listesinin yine aynile neşrolunmasından izzeti nefisleri cerihâdâr olarak sevki infiâl ile alelfevr böyle hareket tasaddî ettiklerini ve bundan dolayı kalben çok müteessir ve müteezzi ve yine ana fırkalarında [CHF'de] fedâkârâne çalışmak arzusunda bulunduklarını samimî bir lisan ile beyan ve Zâti Beyle diğer iki arkadaşı nâmına da aynı arzuyu izhâr etmişlerdir. Hazır bulunan fırka [CHF] arkadaşları, bu ondört zâtın lehinde ve diğer üçünün aleyhinde rey verdikleri cihetle, bunların imzâ ettikleri teklif varakaları kabûl edilmiş ve Zâti Bey'in muhakeme altına alınması derdest bulunduğuna ve kendisinin kaymakamlığa ve vilâyete karşı aldığı vaziyette şâyânı münâkaşa olduğuna binâen, mahkeme neticesinde tebeyyün edecek hâle göre, kendisile arkadaşları hakkında ancak bir karar verilebileceği tefhim olunduktan sonra, yeni teşkilât meselesine geçilerek, fırkanın [CHF'nin] umdeleri ve yeni teşkilât esâsâtı hakkında hazırûna tafsilât verilmiştir."

Rapor sâhibi, bütün bu çabaların sonuçları konusunda ise, şu öngörülerde, saptamalarda ve taleplerde bulunuyordu:

"Yeni şekli teşekkül ve tarzı intihâbın fırka [CHF] mensupları ve bilhassa halk kütlesi arasında büyük bir hüsnü tesir ve fırkaya [CHF'ye] karşı yeni bir incizab hâsıl ettiği[n]de şüphe yok ise de, bu teşkilâtın vücûde gelmesi için sarf olunan takriben iki aylık bir mesâî ve yapılan teftiş esnâsında hâsıl ettiğim intıbâ ve kanaate nazaran, fırka [CHF] işlerinin dâimî ve salâh ve intizam dâiresinde yürüyebilmesi ve umdelerin halk kütlesi arasında matlûp veçhile taammüm ve takarrür etmesi için, kazâ idâre heyetlerinin ve bilhassa vilâyet heyeti merkeziyesinin, teşkilâtın bütün

şuabâtile ve alt ademeler le mütemâdiyen temas ve iştigâlde bulunmasına ve merkezi umûmînin de, Cumhuriyet prensipleri ve fırka [CHF] umdeleri hakkında vilâyet merkezlerini lâyenkati tenvirden hâli kalmamasına mütevakkıf bulunmaktadır.

Taşralarda hayli münevver geçinen birçok insanlar vardır ki, Cumhuriyetin, demokrasinin, laikliğin mânâsını henüz anlamamış ve fırkanın [CHF'nin] bu nikâtı esâsîye hakkındaki umdelerinin mâhiyetini kavrayamamış olmaktan mütevellid, gayri şuurî bir hissühey[e]can tesiri altında ya müctenib bir vaazı alarak tefrite ve yâhut laisizm kelimesinin yanlış bir mukâbili olarak lügat kitaplarımıza kaydedilmiş olan (lâ dinî) tâbirinden ilhâm almak ve bu ilhâmı hazmedememek dolayısile, seviyei fikriyesi henüz yükselmek kaabiliyetinde olmayan halk kütlesinin hissîyâtını rencide edecek kadar ifrâta veyâ tefrit veyâ ifrattan içtinâb ve mütevassıl bir yol ihtiyâr etmek kastile, hiçbir tarafı tercih ettiremeyen bir şaşkınlığa düşmüştür.

Fırka [CHF] prensiplerinin nâşiri ve bu hususta halkın rehberi olması lâzım gelen idâre heyetleri –başka tarafları bilmem, fakat mıntıkam dâhilinde– bugüne kadar bu bapda hiçbir faaliyet göstermemiş olduğu gibi, mâfevk teşekküllerden de bu yolda bir günâ teşvik gördüğüne veyâ direktif aldığına dâir de bir kayıt ve mâlûmâta tesâdüf etmedim. Hattâ fırka [CHF] nizamnâmesinin idâre heyetlerine âid faslındaki muayyen vazifenin de tamâmile icrâ edildiğini gösterecek asâra da şâhit olmadım.

Bu itibarla bu heyetlerin Türk Ocakları, gençler ve muallimler birlikleri ve idman teşekkülleri gibi, hars ve propaganda vesâiti olan münâsebâtı, bunların muamelâtı dâhiliyesine lüzumlu lüzumsuz müdahale ve buralara lâyık, gayri lâyık mücerret kendi istediklerinin getirilmesini temin için, ekseriyâ mukâbil tarafın inkisar ve infiâlini mûcip olacak mücâdelâta ve hükûmet memurlarile olan münâsebâtı ise, kânuna muhalefeti olan veyâ kâbiliyeti icrâiyesi olmayan ve neticesi bittabi ihtilâfa müncer olan bir takım mütâlebâta ve nihâyet âidâtı şehriye tahsilâtına inhisâr etmiştir."

Rapor sâhibi, "âidâtı şehriyenin matbu koçanlar mukâbilinde muntazaman tahsil edilmiş olduğunu görmedim" demekte ve raporunda bu şikâyetinin sonuçlarını da yazmaktan kaçınmamaktadır:

"Lâkayt gibi görünen, fakat dâimâ müteyakkız ve mütecessis olan efkârı umûmîyenin gözünden kaçmayan bu teferruat, vazifei asliyenin ifâsında göze çarpan terâhiye inzimâm edince, teşkilâta karşı nâhoş bir emniyet-

sizlik doğurmakta olduğunu dâimâ dikkat gözü önünde tutmak lâzım geleceği kanaatindeyim."

Raporda, CHF teşkilâtı ve üyeleri ile mülkî idâre arasındaki ilişkilerin nasıl kurulması gerektiğine ilişkin olarak da, şu önerilere yer verilmişti:

> "Taşra teşkilâtından talep ve şikâyet mâhiyetindeki mürâcaatın ekseriya nazarı dikkate alınmadığına dâir bir hayli şikâyetler işitildiği cihetle, bu gibi mürâcaata merkezi umûmîce[89] müsbet veyâ menfî bieyyihâlin bir cevap itâsının usûl ittihazile berâber, fırka [CHF] mensuplarının mütevâlî mürâcaatları karşısında, idâre heyetlerinin bâzı husûsat için hükûmet memurlarile temâs etmemelerine imkân olamadığı bittecrübe sâbit olduğundan, bu temâsın münhasıran vilâyet ve kazâ idâre heyetlerine tahsisi ve teşkilât rüesâsının bu gibi husûsatta fevkâlkânun metâlipte bulunmaktan ve bilhassa âmâl ve menâfii şahsîyeye âlet olmaktan tahzîrile berâber, hükûmet memurlarından fırkaca [CHF'ce] kânun dâiresinde vûkû bulacak mürâcaatların sürati mümküne ile terviç etmeleri esbâbının istikmâli gibi bâzı tedâbir ve ıslâhatın ittihaz ve icrâsı derecei vücûbdadır."

Raporun son sayfalarında halkın somut şikâyetlerine de değiniliyor ve ilk plânda her zamanki gibi vergilerin ağırlığından söz ediliyordu. "Bu şikâyet[ler]i, bir temerrüd değil, bir istimdât telâkki etmek daha doğru" olurdu. Emlâk vergileri de çok yüksekti: "Bu itibarla malından vergisine tekâbül edebilecek kadar bile irât alamayan eshâbı emlâk, bunları satın alacak müşteri bulamayınca, enkâzının bedeli mukâbilinde yıkıcılara satıp, yükünden kurtulmayı muvafık bularak, bu yüzden şehir harâp olmuş ve namlarına bir takım arâzi kaydedilmiş olan insanlar da, bu arâzinin kendilerine âid olmadığını iddiâ ile vergilerinden kurtulmak yoluna sapmıştı." Kazanç vergisi için de benzer şikâyetler vardı. Muamele, dâhilî istihlâk, okturuva vergileri ile muamele vergisinin yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Hayvan vergisi de hayli sorunlar yaratıyordu. Yol vergisi karşılığı yol mükellefiyeti için de şikâyetler son derece yaygındı.

89 Burada açıkça Kâtibi Umûmîlik makâmı kasd edilmekte ise de, "Merkezi Umûmî" deyiminin kullanılması, açıkça İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkezi Umûmîsi'ne atıf olarak kabûl edilmelidir. Bu atıf, tek başına ve yeniden, her iki siyâsal kuruluş arasındaki sürekliliği simgelemektedir!

Raporun son satırları ise, Edirne'deki "amele teşkilâtı"na ve "komünist bulaşıklığı"na ayrılmıştı:

> "Edirne vilâyetinde hâizi ehemmiyet amele teşkilâtı yalnız Şark demiryollarının Edirne karacındaki tamirhânesinin amelesi arasında vardır. Bundan iki, üç sene evveline gelinceye kadar, bunların bâzı elebaşıları [Cumhuriyet] Halk Fırkası mensuplarından oldukları cihetle, amele, fırkanın [CHF'nin] malı addolunabilirdi. Fakat üç sene evvel yapılan kurtuluş bayramına, her sene olduğu gibi, iştirâk için yevmiyeleri kesilmeyerek, mezun addedilmelerini talep eden ameleye, o vakit tâmirhâne müdürü olan bir tatlısı firengi, müsaade etmemiş ve amele de, işi bırakıp şehre inmiş olmalarından dolayı, bu elebaşıların bir kısmı hizmetlerinden çıkarılmış, bir kısmı da İstanbul ve Çerkesköy tâmirhânelerine nakledilmiştir. Her ne kadar bunların tekrar işe alınması ve diğerlerinin de Edirne'ye iâdesi için şirket nezdinde muhtelif kanallardan teşebbüste bululmuşsa da, muvaffak olunamamıştır.
>
> Bütün âlâyimi mevcûde, bu teşkilâtta komünist bulaşıklığı bulunduğunu göstermekte ise de, içlerine girmek imkânı bulunamamış, daha doğrusu cezrî bir teşebbüsle kendilerini ürkütmek muvafık görülmeyerek, tedricî hulûl ile mâhiyetlerini anlamak yolu tercih ve bâzı tedâbir ittihaz olunmuştur."

Dikkat edildiğinde hemen görülecektir ki, bütün rapor boyunca, rapor sâhibi milletvekili, yalnızca kendi partisinin teşkilâtının sorunlarını ve bu sorunlar üzerinden oluşan ve gelişen muhalefet partisini anlatmaktadır. İktidar ve muhalefet partileri arasındaki siyâsal çekişme, taşranın dar alanında kişisel çekişmeler temelinde ele alınmakta, fakat diğer yandan da, SCF'nin ne teşkilâtı, ne de üyeleri, raporun hiçbir yerinde "irticâ" ile suçlanmamaktadır.

CHF Kayseri Milletvekili Burhânettin Binzet ve İçel Milletvekili Mehmet Emin İnankur'un CHF İçel ve Silifke Teşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu[90]

CHF Kayseri milletvekili Burhânettin Binzet ve İçel milletvekili Mehmet Emin İnankur'un târihsiz, fakat raporun içeriğinden

90 **BCA CHP K**, [490 01/729 47 8 1].

SCF'nin feshinden sonra hazırlandığı belli olan bir raporunda, CHF İçel teşkilâtına ilişkin olarak hazırlanmış ikinci bir rapor daha olduğu görülmektedir. Raporda verilen bilgilere göre, İçel'in merkez kazâsı olan Silifke'de SCF teşkilât kurmuştu.[91]

> "Mefsuh fırkaya [SCF'ye] âid teşkilâta mensup eşhastan mezkûr fırkanın [SCF'nin] heyeti merkeziyesini teşkil eden yedi, sekiz kişi, aynı teşekkülü muhafaza etmekte bulundukları görüldü. Umûmî ve husûsî temaslarla kendileri tenvir ve irşâd edildi. Bunun üzerine reisleri ve Serbestçilerin [SCF'nin] mümessili bulunan ve İkinci Gruba mensup olan Sâmi Rızâ Bey de dâhil olmak üzere, kitle hâlinde fırkamıza [CHF'ye] iltihak edeceklerini söylediler. Bu şekilde iltihâkın bir maksadı mahsusa mâtuf olduğu anlaşıldığından ve içlerinde fırkamıza [CHF'ye] kabûlü imkânı olmayan belediye ve Hilâli Ahmer [Kızılay]'dan zimmetine para geçiren, efkârı mahalliyece bir katil meselesinden dolayı müttehim bulunan kimseler de bulunduğundan, arzu eden arkadaşların her zaman gelebileceklerini ve kitle hâlinde iltihak teklifinin mânâsız olduğunu kendilerine anlattık ve heyeti merkeziye arkadaşlarımıza da, bu gibi ahlâksız ve seciyesiz kimselerin fırkamıza [CHF'ye] alınmamasını tefhim ettik.
>
> Elyevm fırkamız [CHF] efrâdından olan esbak Mûtemedimiz Paşazâde Sâdık Bey'in, ahlâksızlıklarından bahsettiğimiz Giritlizâde Emin ve Tâhir Bey oğlu Sâdık Beylerle berâber olarak ahâlii mahalliyece nâmuskârlıkla tanınan sâbık Mûtemedimiz Halil Bey ve Belediye Reisi Sait Beyler gibi, fırkamıza [CHF'ye] sadâkat ve samimîyetle merbut ve intihap esnâsında fedâkârlıkları ve sâyü gayretleri meşhut arkadaşlarımızın heyetlerden çıkarılmaları teklifinde bulunmaları câyi şüphe görülmüştür. Çünkü, bu emellerin tatminine çalışılsa, hem intihâbattaki serbestî ihlâl edilmiş olacak ve hem de en sâdık arkadaşlarımızın ve taraftarlarının iğbirâr ve infiâline mûcip olacaktır. Belediye intihâbâtı esnâsında ikiyüzlü hareketinden istifâde ettikleri ve bu defâ da arzularının istihsâli için kendisini âlet ittihâzına çalıştıkları Paşazâde Sâdık Bey'in ise, 'Yaşasın Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]; ben sizin liderinize kurbân olayım' gibi sözlerinden, fırka [CHF] arkadaşları arasında meydana gelen infiâl yüzünden, ekseriyet kazanamaması mümâileyhin şikâyetini mûcip olmuştur.
>
> Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] nam ve hesâbına çalışan diğer kimseler, hakikati kendilerine anlatmamız üzerine, o zaman kendilerinin tenvir

91 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

edilmediğinden ve iğfâl olunduklarından bahisle itirâz etmişler ve fırkamıza [CHF'ye] tekrar kaydolunmuşlardır.

Bunlardan maada gerek merkez ve gerek kazâlada mürâcaat etmeyip de, açıkta bulunan ve seciyelerinde noksanları görülmeyenlerin fırkamıza [CHF'ye] kaydedilmeleri için teşvikâtı lâzimede bulunmaları husûsunda heyetlerimize vesâyeyi lâzimede bulunulmuştur. Az bir zaman zarfında 300'ü mütecâviz kadın âzâ kaydolunmuştur."

Raporda Silifke'deki belediye seçimine de değiniliyordu:

"Silifke merkezinde halkın çok müşteki bulunduğu ve belediye intihâbâtında menfî hareketleri halk üzerinde çok mühim sui tesir yaptığı anlaşılan ve gayri Türk anâsırdan olan mektupçu mahkeme âzâları ve müstantik, ki sui tesâdüf olarak ekserisi adliyededir. Bunların toplu olarak bir muhitte bulunmaması fâidebahş olur kaanatindeyiz. İntihap esnâsında ahvâli mahalliyeye vûkufu ve halkın ahvâli rûhiyesine nüfûzu olan vâli ve kaymakamlarla âsâyiş ve inzibat ile alâkadar memurların tebdil ve tahvil edilmemeleri istifâdeyi mûcip olacaktır."

Raporda verilen bilgiler, bu yörede de –hemen heryerde olduğu gibi– eski SCF'lilerin en azından bir kısmının yeniden CHF'ye geri döndüğünü göstermektedir. Rapor sâhipleri, seçimlerde mülkî idâre âmirlerinin iktidar partisine olan desteklerini açık bir şeilde ifâde etmektedirler.

Raporda, vergilerin yarattığı şikâyetlerin çözüme kavuşturulması da talep ediliyordu.

Silifke hakkında yazılmış bir rapor daha bulunmaktadır; fakat bu rapor imzâsız ve târihsizdir. Muhtemelen ikinci raporda atıfta bulunulan rapor da budur. Bu raporda da, SCF'nin belediye seçimindeki faaliyetlerinden söz edilmekte ve eski SCF'lilerin CHF içindeki teşkilât faaliyetlerine ilişkin bilgi verilmektedir:

"Bâzı yerlerde gelecek hükûmetin hiç[bir] işe yaramayacağını söyledikleri hâlde, gizli gizli güyâ hayrıhâhane tenkit şeklinde aleyhte propaganda yaptıkları ve kendi aralarında delioğlan nâmile mâruf Hacı Paşazâde Sâdık Beyi âlet ittihaz ederek ortaya attıkları ve bu halkanın içinde âzamî yirmi kişiyi geçmeyen hempâlarından ibâret sâbit bir fesat ocağı bulunduğu, yapılan irşâdat ve telkinat üzerine, mefsuh fırkaya [SC'ye] mensûbu olanlardan bir kısmının fırkamıza [CHF'ye] kaydolundukları gö-

rülmüş ise de, bu müfsitlerin nüfûzu altında bulunan ve akrabalarından olan diğer bir kısmı, bunların hâlâ devâm etmekte olan muhtelif tahrikâtına kapılarak ve bunlardan çekinerek, henüz fırkamıza [CHF'ye] kayıt için gelmedikleri ve gizlice şu heriflerin ümitleri munkâti olduğu zaman kaydolunacaklarını söyledikleri..."

CHF Afyon Teşkilâtına İlişkin Bir Rapor[92]

CHF Afyon teşkilâtına ilişkin olarak bilgi verilen ve târihsiz ve imzâsız bir raporda, Afyon için ilginç bir sınıf analizi yapılmaktadır. Buna göre, Afyon'da, "kuvvetleri birbiriyle hiç münâsip olmamak üzere dört sınıf" bulunmaktadır. "Mürteciler, mahdut ve merkezce mâruf birkaç şahıstan ibâretti." "Bunlar kendi başlarına ve hiçbir zaman âmil olamazlar"dı. "Esâsen kendi aralarında dahi görgü, terbiye, tahsil ve şahsî ahlâk itibâriyle hiçbir münâsebet yoktu." "Bunları ancak menfî fikirler birleştirmişti (...) ve bu sınıf fikirlerle birleşebilenler de, (...) birkaç şahıstan ibâretti."

Bunun yanı sıra, "eşraf denilen ihtiyarlar" vardı. "Düne kadar bunlar bir kuvvet idi. (...) Memlekette şöyle böyle âmil idiler. Memleketin işleri başında bunlar vardı. Yeni nesil henüz kuvetli değildi. Bununla berâber, (...) son zamanlarda ihtiyar zümre yalnız ve kendi başlarına bırakılmamışlardı. Bunların yanına gençler verilmiş ve bu gençler, bâzen müzâheretlere de nâil olmuşlardı. (...) Maahaza bu ihtiyar zümreyi memnun etmek için elden gelen fedâkârlıklar fazlasıyla yapılmış, hürmet ve riâyet, hattâ aşırı derecede gösterilmişti." Rapor sâhibine göre, "mürteciler", tek başlarına bir güç oluşturamazlardı, fakat eğer ihtiyarlar olarak söz edilen eşraf ile birleşebilirlerse, bu takdirde "bir mesele teşkil edebilirler"di. Örneğin, "belediye intihâbında bir mesele çıkarabilmişler"di.

Raporda, belediye seçimi de şöyle anlatılmaktadır:

> "Afyon'da Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkül etmemiştir. Üçüncü, dördüncü derecede olan şahısları itibâriyle de, meziyet ve itibarları olmayan bâzı memurlar yeltenmişlerse de, [hiç]kimse tarafından iltifat görmemişlerdir. Fakat belediye intihâbında mürteciler harekete geçmiş

92 **BCA CHP K,** [490 01/729 478 1].

ve ihtiyar zümrenin başında ve bizim fırkada [CHF'de] hakkında çok fazla hürmet gösterilen ve idâre heyetinde nâfiz bir mevkide bulundurulan ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası namzetlerinin başında bulunan Belediye Reisi Halil Ağa [ile] teşriki mesâî etmişlerdir. İntihâba fesat karıştırmışlardır. Memlekette gürültü çıkarmışlar ve mühim reyler almaya başlamışlardır. Bunda bir lâhza tevekkuf etmeliyim.

Bu teşevvüşün en başlıca ve en mühim sebebi: O zaman yeni fırkanın [SCF'nin] memleketin her tarafında ihdâs ettiği büyük teşevvüşten mürtecilerin ümide düşmesi, cüret kazanması... İkinci bir sebep de, Afyon'da bizim fırka [CHF idâre] heyetinin mütecânis olmayışıdır. Fırka [CHF] mümessillerinin telâşlı mürâcaatları üzerine, yine bendeniz izâm edildim. Mürtecilerin kuvvetinden istifâde ettikleri sâbık bir mebusu iknâ ile menfî kuvvetten ayırdım. Halil Ağa'yı da yola getirdim. Onlarla hiçbir alâkası olmadığını gazete ile kendisine ilân ettirdim ve fiilen fırkaya [CHF'ye] hizmete başlattım Bu sûretle intihâbı sâlim mecrâsına soktum. Eğer belediye intihâbında izâh ettiğim tarz ve esâsata bu zümre mensupları muvaffak olsalardı, şüphesiz şahısları perde arkasında kalmak üzere, taraftar ve akrabalarından bâzıları vâsıtasıyla, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşkiline teşebbüs edeceklerdi ve böylece Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı], Afyon'da irticâı temsil edecekti.

Merkezin bu karışıklığından şaşıran bâzı kazâlarda da bâzı itirazlar olmuş ise de, merkezin düzelmesiyle, onlar da derhâl düzelmişlerdir. Bu hikâye ile mürtecilerin icâbında bir kuvvet olabileceğini göstermiş oluyorsam da, bundan sonrası için tehlike olamayacaklarını arz etmeliyim. Çünkü, bunların desteği olan ihtiyar zümreye mevki verilmez, izâfî olan kuvvetleri geri alınırsa, memleketi hakkı ile temsil eden diğer zümrelere, yâni gençlere hakları olan müzâheret ve heyetlerinin teşkilinde tecânüse dikkat edilirse, tehlike esâsından izâle gedilmiş olur. Bence artık Afyon'da böyle bir tehlike fimâbaat mevzuu bahis olamaz."

Rapordan, CHF Afyon teşkilâtının başında bulunan ve aynı zamanda da Belediye Başkanı olan ve anlaşılan belediye seçimi dolayısıyla da CHF'nin yeniden adayı olan kişi, kendi partisi yerine muhalefet partisi ile siyâsal işbirliği içine girmeyi tercih etmiştir. Bu örnekolaya pek çok yerde de rastlanılmıştı.

Yine rapordan, Afyon'da SCF'nin belediye seçimini kazanabilme ihtimâli karşısında, iktidar partisinin başvurduğu yöntemler

açık bir şekilde dile getirilmektedir. Muhalefete yakın kişilerin bu etkinlikler sonucunda yeniden iktidar partisine yöneldikleri açıktır; fakat raporda, bu konuşmaların içeriğinden hiç söz edilmemektedir! Merkezin denetim altına alınması ile çevrenin de neredeyse kendiliğinden denetlenebilmesi de ilginç bir başka noktadır.

Rapor sâhibi, gençleri de ayrı bir sınıf olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre, "ikinci devir gençlik ve ilk gençlik" söz konusudur. "Bugün memleket, ikinci devir gençliğin elinde"ydi. "Merkez ve kazâlarda belediye reisleri bunlardı." "Belediye encümenleri bunlardan mürekkepti." CHF'yi "bugün bunlar temsil etmekte"ydiler. "Ayrıca, "bu kere yapılan Meclisi Umûmî intihâbında bunlar kazanmışlardı." "Bu zümre, Cumhuriyetçi, Halkçı ve Laikti." Hepsi de CHF'nin üyesiydiler. İlk gençlik ise, Türk Ocakları'nda ve Muallimler Birliği'nde toplanmıştı. Rapor sâhibi, her ne kadar bu gençlikten ümitli olduğunu yazmaktaysa da, yine kendisine göre, bu grup "kuvvetten [henüz] mahrum"du.

Rapora göre, "bertaraf edilmesi lâzım gelen zümre bırakılınca, memleketin baştan başa Cumhuriyetin iyiliklerini, faziletlerini ve fırka [CHF] prensiplerini anlamış, hazmetmiş bir hâlde olduğu kanaatine" varmıştı. "Memleket, (...) halâskârlarına karşı ne yapacağını şaşırmış minnet hislerini taşımakta" idi.

Raporda, halkın talep ve şikâyetlerine de yer verilmişti. Özellikle köylülerin köye ilişkin talepleri karşısında, Etili, bu gibi taleplere karşı, Köy Kânunu gereğince, bu işlerin bizzat köylüler tarafından yapılması gerektiğini açıklamıştı. Buna karşılık, köylüler de düşünmüşler ve nihâyet hak vermişlerdi. Ayrıca, bu işleri kendilerinin yapacaklarına da söz vermişlerdi. "Yalnız kendilerinin ara sıra tâkip edilmelerini, ihmâlleri vûkûnda tevbih edilmelerini hâlisâne ricâ" etmişlerdi!

Rapor sâhibi, teşkilât içinde "temiz ve hâlis propaganda" olmadığından yakınmaktadır. Bunun sonucunda da, eğer "herhangi bir hâdise, memleketin şurasında, burasında bir teşevvüş husûle getiriyorsa, bunun en başlıca sebebi, halkın bizi ve fırkayı [CHF'yi] bilmemesinde" aranmalıydı.

Raporda, halk nazarında, devlet ve hükûmet teşkilâtı ile CHF arasında kurulan özdeşlikten de şöyle söz ediliyordu:

"Bir nâhiye ve hattâ bir kazâda, biz demek, fırka [CHF] demek, bir karakol çavuşu ve bilmem ne kâtibi demektir. Bu, en küçük memurların hatâsı, idâresizliği ve haksızlığı, o küçük muhitte, fırkanın [CHF'nin] kabahati demektir. Bu basit düşünceli halk, bâzen şikâyete cesâret etmişse de, meşgûl olunmamıştır. Şikâyetler, bâzen hoş da görülmemiştir. Devletin siyâseti âliyesi, büyük inkılâplar geçirmiş, demokrasinin en mütekâmil şekilleri alınmış ve en iyi kânunlar çıkarılmış... Bütün bunların halkın çokluk haberi yoktur. Halkın fiilen gördüğü şey, o küçük memurların küçük kabahatleridir. Demokrasinin en mütekâmil şekli kabûl edilmekle berâber, halka bu hususta lâzım olan terbiye de verilmiş değildir."

Raporda, halkın şikâyet edebilmesinin "cesâret"e bağlı olduğu ve şikâyetlerin de pek hoş karşılanmadığı çok açık bir dille anlatılmaktadır.

Raporda son olarak, halkın irşâdında gençlere düşen görevler hatırlatılıyor ve gençlerin inkılâp için misyonlarının bilincinde olmadıklarından da şikâyet ediliyordu.

CHF Çanakkale Milletvekili Yusuf Ziyâ Gevher Etili'nin CHF Çanakkale Teşkilâtına İlişkin Raporu[93]

CHF Çanakkale milletvekili Yusuf Ziyâ Gevher Etili, târihsiz raporunda, Çanakkale'ye ilişkin bilgiler vermektedir. Buna göre, Çanakkale için "elemli bir vaziyet" söz konusuydu. Bu bölgede "millî birlik" oluşmamıştı. Raporda, "Türk vatanının en kesif öz evlâdı zannedilen bir vilâyette, bir koloni mevcûdiyeti"nden söz ediliyordu. "Bu garip manzara, Şarkta değil, memleketin ilk müdâfaa siperlerini teşkil eden en kıymetli topraklar üzerinde" idi. "Biga tamâmen, Lapseki ve Çanakkale [ise] kısmen, bu elemli sahanın içine" giriyordu. "Orada Türk olmayan, Türkleşmeye adım atmamış olan birçok milletler oturur"du. "Birçok lisanlar konuşulur; Türkten maada birçok millet isimleri sayılır"dı.

Görüldüğü gibi, Etili'nin raporu, yörenin etnik ve dinî kimliğine ilişkin açıklamalar ve endişe ve kuşkularla başlamaktadır. Etili'nin raporu, dönemin Türk milliyetçiliğinin bir yansıması olarak da okunabilir:

93 **BCA CHP K,** [490 01/729 478 1].

"Millî birlik yerine, Müslümanlıktan bahsolunur. Türk, ancak yerli diye anılır ve yerliler, bu karışık unsurlar arasında şaşırmış ve o Müslümanlık kelimesinin füsûnuna kapılarak, bu garip mevcûdiyetin içine katılmış, birçok yerlerde ise, Yörük, Türkmen diye bir kenara atılmıştır. Boşnak, Pomak, Arnavut, Çerkes ve Çerkes'in envai, Rumcadan başka bir şey bilmeyen Giritli ve hattâ son zamanda da umulmaz bir cesâretle Yahudi, millî vahdetin bir tehlikesi, millî işlerimizin en büyük engeli, hâdiseli zamanların bir çıbanı olarak önümüze çıkmış, buna rağmen elemli vaziyete henüz temâs edilmemiştir.

Bu unsurlara değil, bu satırlara muhaciri de ilâve etmek mecbûriyetindeyim. Yirmi seneden beri en şedit kahrını çeken, vatan birliği hâricinde kutsî fikirler ve emellerinden pek çoğunu kaybeden bu hercümerç çocuklarında, bizdeki şuur ve imânı bulmak imkânı yoktur. Sefâletin büsbütün çileden çıkarttığı bu yeni mevcûdiyet üzerine olanca hassâsiyetimizle parmağımızı basmak mecbûriyetideyiz. Kalbimizi yakan bu ateş, şurada burada dökülmedi değil, fakat hep bir hummânın hezeyânı gibi, sükûn devirleri gelince, unutulup gitti.

Fikrimce asıl metodik bir milliyetperverliğin, fırkacılığın ve devletçiliğin esaslarını doğuracak olan son hamlemizin ortaya koyduğu meseleleri hâlle hazırlanırken, bu en esaslı bir meşgâlemiz olacaktır. Onun içindir ki, raporumda herşeyi bu noktaya tevcih etmiş bulunuyorum.[94]

Eğer benim mıntıkamda hâdiseler olmuşsa, benim mıntıkamda ıztırap duydu iseniz, yarın bundan uzak kalmak için, evvelâ bu noktaya ehemmiyetle temâs etmek ıztırârı vardır. Türkün en kesif mıntıkasındaki bu toprakları Türkleştirmedikçe, alacağımız her tedbir, sun'i olmaz mı? Hattâ bu Biga için, Çanakkale için değil, devlet merkezinin hinterlandı için bile mevzuu bahistir. Çünkü, Haymana'da, Yabanova'da da bu kadar kesif olmamak berâber aynıdert mevcuttur."

Etili, raporunun ilerleyen kısmında ise, CHF'nin geçirmiş olduğu güçlükler üzerinde durmaktadır. Ona göre, CHF ile "devlet idâresi arasındaki âhenk ve irtibat" bozulmuştu ve hattâ "karşılıklı mücâdele" dahi söz konusuydu. CHF ile halk ve devlet ile halk arasında mesâfe oluşmuştu. Nihâyet devlet teşkilâtı içinde de âhenksizlik vardı. Bunun sonucunda, halk, hem devlete, hem hükûmete ve hem de CHF'ye karşı hoşnutsuzluk içindeydi.

94 Bu noktada etnik köken vurgusu da dikkat çekmektedir. Bu türden yaklaşımları daha önce de görmüştük.

Rapor sâhibi şöyle yazıyordu:

"Hemen hemen hiçbir yerde bir idâre âmiri ile fırka [CHF] mensuplarının imtizâç edebildiklerine, yekdiğerinden şikâyetçi bulunmadıklarına tesâdüf edemedim." Bunun sonucunda da, "her iki taraf, karşısındakini müşkül mevkide bırakmak için, halkı da araya koymuş, fenâlıkları ona saymak yâhut harekete getirmek için tahrikâtta bulunmuştur. Mûtemetler, pek azı müstesnâ, vâliler, kaymakamlar ve bütün idâre âmirleriyle çatışmışlardır. Haklı veyâ haksız bu mücâdeleyi doğuran esbap ve âmiller, burada sayılamayacak kadar mütenevi [idi]. Binâenaleyh müşterek mesâî mecbûriyeti hâsıl olduğu zaman dirsekler birbirine dayanıyordu. Fırka [CHF] erkânı, birçok hizmetlerin, cemiyetlerin, teşekküllerin başında idi. Arzu ederse, idâre âmirlerine müşkülât çıkarabilirdi. Ekserisi mevkiinin büyüklüğünü, kutsiyetini idrâk edemeyerek, herşeyin fevkine çıkmak emeli ile hareket etmemiş değillerdir. Bu hareketi teşci eden âmil ise, idâre âmirinin âciz, ehliyetsiz ve mevkiinin sâhibi olmaması, fırka [CHF] mensuplarının ise, sıkı bir disiplin ve murâkabeye tâbi bulunmaması [idi]. İdâre âmirleri bu vaziyete karşı ya fazla mümâşat etmişler ve hakikî bir idârî tezepzüp yapmışlar yâhut karşılarındakini mağlup etmek için, mahallî entrikalara tevessüle başlamışlar, halkın arasında fırkanın [CHF'nin] vaziyetini zedelemeye vesile vermişler, dedikodular halk kitlesinin ağzına düşmüş, devlet adamları aleyhtarları, fırka [CHF] mensûbini aleyhtarları gibi bir ikilik tutumu, tâ o zamandan atılmaya başlanmış ve bu maraz tohumu gitikçe kuvvetlenmiştir.

Bu hâl, devlet otoritesini zedelediği gibi, fırkayı da [CHF'yi de] en büyük zaafa doğru sürüklemiş, yavaş yavaş kıymetli unsurlarını kaçırmaya başlamış ve biraz sonra halkın tam bir alâkasızlığı ile karşılaşmıştır. Pek dar bir muhit, çok az bir insanla kalan fırka [CHF] mensupları, bu zaafın hakikî sebebini aramayarak, dışarıdan gelen şikâyetlere ağır muameleler ve tehditlerle mukâbele etmişler ve bütün bunları, fırkaya [CHF'ye] muhalefet şeklinde göstermişler ve kendilerinden herkesi büsbütün soğutmuşlardır. Bu sûretle fırka [CHF] ile halk arasındaki açıklık da genişlemeye başlamıştır. Bizim için en büyük zıyâ, fırkadan [CHF'den], hassaten fırka [CHF] tarafından idâre olunan müesseseler başından, kafa adamlarının uzaklaşması veyâ uzaklaştırılması olmuştur. Bu sûretle bize mensup cemiyetlerde yavaş yavaş fikir adamları yerlerini câhil insanlara terk etmişler ve bir kere işin başına geçen bu zavallı adamlar da,

mevkilerini muhafaza için, en biçâre tedbirlere tevessül veyâhut bu cemiyetlerin kapılarını kapamaya başlamışlardır.

Diğer taraftan, en acıklı manzaralardan biri de, devlet memurları arasındaki imtizaçsızlık, daha doğrusu istiklâl hevesidir. Denilebilir ki, bir vilâyette toptan bir idâre yoktur. Vekâletlerin en küçük memuru, yalnız o Vekâletin mümessili, tam bir istiklâlin sâhibidir. Hiçbir âmir, hiçbir murâkabe tanımaz; buna mukâbil, kendisini teftiş eden yoktur. Memurin kânunu, kendisini sigortalamıştır. Vâli, kaymakam, o kadar salâhiyetsizdir ki, ehemmiyetli bir telgrafın gecikmesinden bir muhabere memurunu muaheze edemez. Devletin esrârını fâş eden bir tahrirat kâtibini yeriden kaldırtamaz. İstediği gibi cirit oynayan bir gümrük memurunun harekâtını tecessüs edemez; şikâyetçilere karşı mahçuptur ve işte böylece nüfûzunu kaybeder durur. İşte bu nâhoş ve bir dakika devâmı câiz olmayan vaziyettir ki, halk üzerinde şiddetli tesirini yapmış ve devlet işlerinin yolunda gitmediğine dâir bir hüküm verdirmiştir.

Muğber olan, kinleri olan birkaç sivri akıllının bu memnûniyetsizliği başka bir sahaya çekememesi imkânı olamazdı. Onlar derhâl istifâde etmişler ve bu hâle devlet merkezinin de tahammül ettiğini ve şikâyetlerden hiçbir netice çıkmadığını ve binâenaleyh vâkıf oldukları hâlde aldırmadıkları fikrini yavaş yavaş telkin etmişler, diğer fırkanın [SCF'nin], gazetelerin propaganda ve neşriyâtı, şahsî rekâbet ve infiâllerin döktükleri zehirler, zâten hazırlanmış olan efkârı, şiddetli bir galeyana sürüklemekde hiç de müşkülât çekmemiş ve bu sûretle fırkamız [CHF] mevkiini, devlet de otoritesini pek âni sûrette kaybetmiştir. Buna bir de iktisâdî sıkıntıyı ilâve edecek olursak, hareketin halk tabakasına kadar intikâl etmiş olması, gayri tabiî bir hâl olarak karşılanamaz. Hattâ o kadar ki, Çanakkale'de bu gürültülerden kuvvet alan ve devletin zaafa uğradığını hesâp eden sâbık azılı şerirlerden on ikisi birleşerek, soygunculuğa ve katle karar vermişler ve icraata da başlamışlardır. Yanız şurasını memnûniyetle zikretmeden geçemeyeceğim ki, bu hareketler ve bu memnûniyetsizlikler, vâsıtasızlık yapanların nüfuzlarının kasaba hudûdunu aşamaması sâyesinde, köyler üzerinde müessir olamamış ve köylüler sâfiyetlerini muhafaza edebilmişlerdir. Onların sıkıntısı, şikâyeti vardır, samimîdir."

Etili, raporunun bu noktasında bütün bu gelişmelere karşı alınan önlemlerden söz etmektedir. Buna göre, "sıkı, uzun ve nâfiz temaslar, aklı selim sâhiplerine hakikî vaziyeti teşrih, en

nihâyet birçok insanların vatanperverliğine mürâcaat, aradaki gerginliği yavaş yavaş kaldırmış, fırkadan [CHF'den] ayrılmış olanları yerlerine getirmiş ve hâriçte kalmış olan kıymetli ve temiz insanları da içimize [CHF'ye] katmıştı." Böylece bu yörede de SCF'lilerin ve CHF'ye hiç katılmamış olanların, (yeniden) CHF'ye katıldıklarını görüyoruz. "Hassâten gerek kendi aralarındaki, gerek devlet memurları ile olan dargınlıkları, iğbirârları bertaraf etmeye büyük bir gayret sarf edilmiş ve çok mesût neticeler alınmışı."

Rapor bu konuda şöyle devâm etmektedir:

> "Birçok yerlerde âile kavgalarını hâlletmek pek faydalı olmuştur. Bu âile kavgaları, tıpkı menfaatlerin yaptığı gibi, memleketi ikiye, iki fırkaya ayırmakta büyük âmil olmuştu. Fakat bu mesâimde iki unsurla çarpışmak mecbûriyeti karşısında kalınmıştır. Mağlubiyetlerinden meyus olanların, menfaatlerini dâimâ karışıklıklarda arayanların, bu birliğin, bu âhengin teessüs etmemesi için akurâne bir gayret sarf etmelerini, her türlü mâniâyı önümüze atmalarını (...) esefle zikredeceğim.
>
> Senelerden beri oturduğu mevkii bir türlü terke râzı olmayan ve muvaffakiyetsizliklerini işin bozulmasıyla örtmek isteyen hodbin, fedâkârlığa alışmamış fırkacılarımızın [CHF'lilerin] müşkülât çıkarmalarını intâç eyledi. Mahallî menfaat ve ihtirasların şiddeti herkesçe mâlûm olduğu için, bu acıklı vaziyeti teşrih edecek değilim.
>
> Pek az yerlerde, pek az insanlar müstesnâ, ki girmeleri bizce ne faydalı ne lüzumludur, olmak üzere, gerek fırkamızdan [CHF'den] ayrılanlar, gerek ikinci fırkayı [SCF'yi] teşkil etmiş olanlar, bugün [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın mensûbudurlar. Fakat bununla vaziyet düzelmiş ve tabiî hâl avdet etmiş midir?"

Etili, raporunda, Türk Ocakları'nın durumuna da değiniyor ve Türk Ocakları'nın faaliyetlerinin ne denli etkisiz olduğunu belirtiyordu. Üstelik, "açıkça söylemek lâzımdı" ki, "ilk ayrılık ve nifak kıvılcımı [da], buradan sıçramıştı."

Raporda, Biga belediye seçimine ilişkin bilgiler de bulunmaktadır. Buna göre, CHF burada seçimi yitirmişti. Üstelik "tam bir hezimete uğramıştı." Biga'da yinelenen belediye seçiminde, bu kez, "bütün gürültülere, fırkacılık gayretlerine, mahallî memurların yardımına rağmen, Serbes[t]çilerin [SCF'nin] geçen defâ 1.100'ü

geçmeyen rey adedi, bizim intihâbımızda, müddetin kısa olmasına rağmen, 1.635'e çıkmış"tı.

Etili, hayli uzun tutulmuş raporunun sonunda, CHF'de yapılması gerekenleri belirtmeye çalışıyordu: "Fikir fırkasının [CHF'nin] başında inkılâbı hazmetmiş münevver insanların bulunmasından tabiî bir hâl tasavvur olunamaz ise de, bugüne kadar öyle olmuş değildi."

Etili'nin ifâdesi ile; "hâriçteki teşkilâtımızın başındakilerin dışarıdaki, evlerindeki hayatlarıyla deruhte ettikleri vazife arasında hiçbir münâsebet yoktu." "Bana hâriçteki münekkitler, böyle reislerin yalnız kendi evlerinde kalmış kafeslerini ve en geri hayatlarını gösterdiler, anlattılar yâhut bunun tamâmiyle aksi hâli, inkılâbı en nâhoş şekildeki tezâhürler addedenleri de gördüm. O hâlde hâriçteki reislerimizi serbes[t] seçmeye nasıl müsaade edeceğiz? Mâdem ki, fırkanın [CHF'nin] kapısı halka açıktır ve işlerini de bu halk intihâp edecektir; bu intihâp bizim düşüncemize göre değil, o kitlenin arzusuna, rûhuna göre yol alabilir. Bugün irşâdla olan işin, yarın menfaat ve hattâ bize aksi bir politika ile bozulması ve heryerde fırkamızın [CHF'nin] başına en muzır unsurların geçmesi imkânı yok mudur? Bence kuvvetle mevcuttur. Bilhassa millî birliğin husûl bulmadığı mıntıkalarda bambaşka bir şekil bulmaya mecbur değil miyiz? O hâlde hiç olmazsa hâricî teşekküllerimizin başında, kafasından, vicdânından emin olduğumuz unsurları bulundurmaya mecbûruz."

Etili, raporunda, parti disiplininin önemine de dikkat çekiyordu:

> "En aranılacak olan bu nokta, en zaif [zayıf] olarak kalmıştır. Bunun için çok sarih ve kuvvetli ahkâm ister. Bu, fırka [CHF] efrâdının yekdiğerine ve prensiplerine karşı olduğu gibi, baştakilerin o meclisi idârede berâber çalışan arkadaşlarına olan vaziyetleri için de elzemdir. Her tarafta reislerini dinlemeyen fırkacılarımız olduğu gibi, hiçbir hareket ve fikrinden arkadaşlarını haberdâr etmeyen reislere de tesâdüf ettim ki, bu hâl fırkamızın [CHF'nin] belli başlı zaafı olmuştur."

Raporda, parti içi denetimin gereğine de değinilmişti:

> "Çünkü, en nihâyet, mahallî menfaatlerin ve şahsî düşüncelerin her zaman hükmünü icrâ edeceği" düşünülmeliydi. "Dâimâ korktuğumuz ve

fırkamızı [CHF'yi] çok zedelemiş olan mahallî menfaat ve şahsî düşünceler, hareketler, ancak bu sûretle bertaraf olacak ve en nihâyet, o mahallin menfaatlerinden uzak olan yüksek bir şahsiyet, fırkaya [CHF'ye] başka bir kudret, başka bir ruh verebilecek ve herkesi harekete getirebilecekti." "Yoksa yaptıklarımız kuru bir teşekkülden ibâret kalacaktı."

Etili, raporunda, parti propagandasının da eksikliğinden şikâyet ediyordu. Bu, "en bâriz noksan"dı:

"Bu kadar seri hamleleri, kânunların mecbûriyetine sığındırmakla, içeriden kabûl edildiğini farz etmek, kökleşmiş olan anane ve cehâlet efsânelerinin derin izlerine göz yummak, ehemmiyetine aldırmamak olur"du. "Çünkü, yapılan işlerden birçoğunun yürümeyerek geriye döneceğini bekleyenler yok değildi." "Biga muhitinde şapkanın tarzı telâkkisini işitmek, en nihâyet 'kerhen giymekteki zarûret' tefsirlerini duymak, başı açık gezmeyi kânundan kaçırılmış bir kahramanlık addetmek, elbet elemli" idi. Diğer yandan, "idâre âmirlerimizin, memurlarımızın, hattâ kendi teşkilâtımızın, bizim fikir ve vicdânımızı aşılayacak yerde, o dar muhitin ananesini kollamalarını görmek, bir zarûreti meydana koymaya kâfi"ydi. "Başlarında kasket, üstlerinde dervişlerin, yobazların şalvar ve hayderiyeleri, eski medrese tavru kıyâfetleriyle, ortada sallanan canlı propagandacılara karşı hangi mukâbil tedbirlerimiz vardır? Laikliği, mekteplerde din dersleri mefkudiyetini ileri süren, boyuna medenî kânunumuza saldıran kadı bozması dâvâ vekillerine neden hayat hakkı vermekte devâm ediyoruz?"

Raporda, "ticâret gazeteciliği ile fırka gazeteciliğini bir an evvel ayırmak lâzımdır" deniliyor ve "fırka gazetesi diye avunduğumuz gazetelerin buhranlı günlerde, bizi ne kadar elem ve sinire sevk ettiği henüz unutulmadı" şeklinde şikâyette bulunuluyordu. Oysa, "gazetenin ne kârını, ne sürümünü" aramak gerekirdi

Etili, mülkî idâre âmirlerinin ve genel olarak idârenin yetersizliğine de değiniyor ve bu konudaki sorunları gündeme getiriyordu. Raporların hemen hepsinde yer alan sorunların, bölgedeki bir uzantısı da iskândı. "İskân berbat şeklini muhafaza ediyor"du. "Dolgun ve yüksek pay alanların karşısında, el'an evrak peşinde koşan biçâreleri görüp [de], müteessir olmamak mümkün değildi." İşin "en garibi [ise], bize muhalefet edenlerin, bu işten çok ve haksız istifâde etmiş olmaları" idi.

Bu raporda da, diğer raporların teyidi okunabilmektedir. Saptamalar da, analizler de ortaktır. Öncelikle Etili'nin raporunda, Türk milliyetçiliğinin sıkıştırılmış bakışını izlemek mümkün olabilmektedir. Bu türden etnik ayrımların ve etnik farklılıkların yarattığı sonuçların tehdit olarak algılanmasına daha önceki örneklerde de rastladığımız hatırlanmalıdır. Demek ki, bu türden bir tehdit algılaması, özel bir konuma indirgenemez. Daha genel bir bakışın özel ifâde şekillerini bu raporlarda bulmak mümkündür. Etnik farklılıkların Türk milliyetçiliği ve Türk millî kimliği açısından sorgulanması, Türk milliyetçi ideolojisinin resmî bakış açısını yakalamamıza imkân tanımaktadır. Bu çerçevede dinî kimlik de kendisini ele vermektedir. "Türkleştirme" süreci, Türk milliyetçiliğinin ayrılmaz bir söylem ve uygulaması olarak tanımlanabilir.

Etili'nin raporunda, CHF ile devlet teşkilâtı arasındaki ilişkiler de gözden geçiriliyor ve bu iki unsurun birbirini tamamlamadıklarına dikkat çekilerek, bu durum eleştiri konusu yapılıyordu. Ancak bu eleştiri, devlet teşkilâtının unsurları arasında da olumlu bir ilişki kurulamadığına yönelik gözlemlerle devâm ediyordu.

Raporda, muhalefetin, pek çok başka yerde de örneklerini gördüğümüz gibi, hızla CHF'ye döndüğüne işâret ediliyor, ancak bu sonucun bütün sorunları çözebileceğine ilişkin kuşkular dile getiriliyordu. Raporda, CHF teşkilâtının ve teşkilât yöneticilerinin yetersizliği özellikle bahse konu olurken, halkın taleplerinden hiç söz edilmeden, aksine, iktidârın toplum üzerindeki etkisinin artırılması yolunda çözüm önerileri sıralanıyordu.

CHF Denizli Milletvekili Mustafa Kâzım Samanlı'nın CHF Denizli Teşkilâtına İlişkin Raporu *(26 Şubat 1931)*[95]

CHF Denizli milletvekili Mustafa Kâzım Samanlı'nın 26 Şubat 1931 târihinde CHF Denizli teşkilâtına ilişkin olarak yazdığı rapor, parti teşkilâtlarına ilişkin olarak yazılan raporlar arasında en kapsamlı olanlarından biridir.

95 **BCA CHP K,** [490 01/729 478 1].

Raporda, öncelikle, SCF'nin oluşumundan önce, CHF teşkilâtının durumu şöyle anlatılmaktadır:

"Bütün vilâyet halkı Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup addedilerek, vilâyet merkezinde Müfettişlikçe tâyin olunan vilâyet Mûtemedi Dr. Hamdi Bey'in riyâsetinde, yine Müfettişlikçe tâyin olunmuş zevattan mürekkep yedi kişilik vilâyet heyeti idâresi ve merkezi vilâyet ile kazâlarda vilâyet Mûtemedi'nin tâyin ve Müfettişliğin tasdiki ile birer Mûtemet riyâsetinde teşekkül eden beşer kişilik kazâ heyeti idâreleri, nevahi ve kurada Mûtemetlerin tâyin ettikleri nâhiye Mûtemetlerinden mürekkep, [Denizli'de] iskelet hâlinde bir teşkilât mevcuttu.

Fırka [CHF] umur ve muâmelâtı Mûtemetler tarafından tedvir edilerek, heyeti idârelere kat'iyet ehemmiyet verilmemiş ve nâdiren istişârî mâhiyette reyi ve mütâlaalarına mürâcaat olundukta, Mûtemetlerin arzu ve kanaatlerine muhalif mütâlâtta bulunan heyeti idâre âzâları, fırka [CHF] disiplinine itaatsızlık töhmetile heyetten çıkarılmış olduğundan, lâkayt kalmalarını mûcip olmuştur. Kur'a ve nevahi Mûtemetleri mütâlaa ve kanaatlerinin kıymeti ve ehemmiyeti olmayan birer memur hâlinde kazâ Mûtemetlerinin icraatına delâlet vaziyetinde kalmışlardır. Kazâ Mûtemetleri, kazâ işlerinde ve bilhassa bütün ve mahallatın muhtar intihâbında tegallüp ve tahakküm ederek, halkın arzu ve menâfii nazarı itibâre alınmamış, ancak vilâyetin Mûtemedi'ne bilâ kaydu şart itaatte mükellef bulunmuşlardır. Vilâyet Mûtemedi, merkez ve mülhâkatta bütün intihap işlerinde arzu ve kanaatine göre hareket ederek, halkın arzu ve temâyülünü memleketin menâfiini nazarı itibâre almayarak, akraba ve ehibbası ile kendisine temellük eden kimseleri namzet irâe etmiştir. Bilhassa Meclisi Umûmî âzâlığı, kazâlarla hiçbir münâsebet ve teması olmayan zevâta hasrolunarak, kânunun kazâ halkını temsil husûsundaki kaydı, nakli nüfus sûretiyle nezi olunup, halkın hissiyat ve menâfiine ehemmiyet verilmemiştir.

Belediye, Meclisi Umûmî, Tayyâre, Türk Ocağı, Himâyei Etfâl [Çocuk Esirgeme Kurumu], Hilâli Ahmer [Kızılay], Ticâret Odası, Ziraat Odası, anonim şirketler heyeti idâre âzâlıkları mahdut zevâta inhisar ettirilmiştir.

Bilhassa Denizli'de vilâyet Mûtemedi Dr. Hamdi Bey'in birâderlerinden biri, belediye reisi, diğeri merkez kazâ Mûtemedi ve hiçbir alâka ve münâsebeti olmadığı hâlde, İktisat ve Ziraat Bankaları heyeti idâre âzâsı ve kayınpederi Meclisi Umûmî âzâsı Hamdi Bey vilâyet hastahânesi ser-

tabip ve operatörü, muallim mektebi tabibi ve ulûmu tabiye mualimi, şahsına âid yirmi yataklı kliniğin idâresi ile meşgûl olup, halkla temâs edememekte, şahsını alâkadar eden husûsattan gayri fırka [CHF] umuru ile iştigâle dahi vakit bulamamıştır. Kayınpederi Tavaslızâde Mustafa Ağa, eski derebeyi ahfâdından Denizli Tavas ve Sarayköy kazâlarında müteaddit ve çok büyük çiftliklere mâlik zengin bir zat olup, birinci devrede [Türkiye] B[üyük] M[illet] M[eclisi] âzâlığından istisnâ göstererek istifâ ettiği hâlde, vilâyetin her işinde nâfiz mütehakkim bir şahsiyet olmuştur. Halkın hissîyat ve hukûkuna kat'iyen ehemmiyet verilmeyerek, her işte reyi tedbirin Mûtemet Hamdi Bey ve âilesi efrâdına inhisârı, Denizli halkı arasında mûmâileyhin mensup olduğu Feslioğulları âilesi ismine izâfeten vilâyetin idâresi, Fesli saltanatı diye tavzif edilmiştir. Mustafa Ağa'nın Denizli civârında 13 kariyeli muhtevi olan çiftliğinin biri hakkında evkâfa âid olup, hiyel ve desâis ile tasarrufunda bulundurduğuna dâir bu çiftlik halkından ve hâli hazırda Sarayköy'de tavattun etmiş eski çiftlik kâhyasının oğlu Mehmet Bey, ecdâdı gibi akraba ve birâderlerinin dahi [Mustafa] Ağa'nın tahtı esâretinde kaldığını düşünerek, vâkıf olduğu esrârı ifşâ ve bütün vesâikile evkaf dâiresine ihbarda bulunmuş ve evkaf dâiresi, kuyûdat ve vesâiki tetkik ile, çiftliğin vakıf olduğunu anlayarak, dâvâ ikâme ettiğinden, Sarayköy'de Ticâret Odası Reisi bulunan bu Mehmet Efendi'yi ezmek husûsundaki vilâyet Mûtemedi Hamdi Bey'in arzusuna mutâvaat etmeyen Sarayköy'ün Mûtemedi, çok nezih ve münevver halkın hürmet ve muhabbetini kazanmış olan Hulûsi Bey azlonularak, [Mustafa] Ağa'nın birâderi Ömer Ağa, Sarayköy Mûtemedi tâyin edilmiş ve Mehmet Bey, Ticâret Odası Riyâseti'nden çıkarılmıştır. Tahriri arâzide takdiri kıymet muhammini olarak ifâyı vazife eden [CHF] vilâyet heyeti idâresi âzâsından Tâhir Bey, [Mustafa] Ağa'nın çiftliğinin kıymetini takdirde arzuya göre hareket etmediği için, bahane ve ithamlar icâd edilerek, heyeti idâreden çıkarılmıştır.

Memleketi ve halkı menfaattar eden husûsatta fırkamız [CHF] mümessillerinin rehber olması lâzım gelirken, bâzı münevverlerin delâletiyle teşekkül eden 250.000 Lira sermâyeli Debagat Anonim Şirketi ve yine 250.000 Lira sermâyeli Denizli İktisat Bankası Anonim Şirketleri'nin hini teessüsünde lâkayt ve hattâ istihfafkâr bir vaziyet aldıkları hâlde, teşekkülü müteâkip intifâ maksadile, hattâ küçük bir hisseye mâlik olmaksızın, heyeti idârelerine Mûtemedin akraba ve ehibbasının namzet gösterilmesi, müteşebbisleri dilgir etmiştir. Mensucat fabrikası vücûde getirmek

üzere çalışmakta olan münevverlerin hevesi kırılmıştır. (...) Fırkayı [CHF'yi] temsil edenlerin halkı menfaatdar kılacak hiçbir teşebbüs ve hareketi görülmediği hâlde, her hususta hâkim ve nâfiz olmaları, halkın ve bilhassa münevverlerin infiâlini celb etmektedir.

Haklı ve haksız her şikâyet dâimâ fâilinin sebebi nekbeti olmuştur. Bilhassa (...) haksızlığa mâruz kaldığını iddiâ edenlerin vergileri, bir, iki misli daha tezyit edilmiştir. Kazanç vergisi tahakkûkâtı, karakuşî hüküm ve mütâlaalarla tüccar ve esnafı çok tazyik etmiştir. (...) Köy Kânunu'nun mevaddı mahsusasına uydurularak serd olunan cebrî ianat ve angaryalar, yol mükellefiyetinin bedenî ifâsında, hattâ birbuçuk ay çalıştırmak, jandarmaların zulüm ve işkenceleri ile angaryaları, umûmî ademi memnûniyet husûlüne sebep olmuştur. (...) [Halk], Cumhuriyet ve kânunlarına cidden hürmetkâr ve fakat tatbikâtta, memurların, Mütemetlerin zulüm ve (...) [iğtisâbından] müşteki iken, son zamanlar iktisâdî vaziyetin menfî tecelliyâtı, umûmî ademî hoşnudî husûlüne bais olmuştur."

Raporda, bu koşullar altında SCF'nin neden geliştiğine de açıklık kazandırılmaya çalışılıyordu:

"Arz olunan esbap ve avâmil tesirile halk, umûmî ademî hoşnûdî ihtisâsatile meşbû iken, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı], fırkamız [CHF] esâsâtına muşâbih ve iktisâdî sahada halka gayri kâbili husûl vaatleri şâmil programla ilân edilerek, İstanbul ve İzmir matbuatı vâsıtasile yaptığı propagandalar ve bilhassa Türkün halâskârı ve rehberi Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] bu fırkaya [SCF'ye] intisâbı hakkındaki neşriyat ve hemşirei muhteremelerile akaribinin Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na girdikleri hakkındaki ilânat, muzdarip ruhlarda hayretle memzûc ümit verici bir inşirâh husûle getirmiştir. Bu yeni fırkanın [SCF'nin] İstanbul ve İzmir matbuatı vesilesiyle yaptığı câzip ve muhfil [?] propagandalar, kat'iyen mukâbele ve müdâfaa görmeyerek, en hicra [ücrâ] köylere kadar mütemâdiyen ve mütezâyiden devâm edip, halkın efkâr ve hissîyâtı büyük bir süratle lehlerine inkişâf ettiğinden, vilâyetimizde [Denizli'de] de resmen heyeti idâre ve faale teşkil ederek,[96] belediye intihâbında kazanmak emelile çalışmaya başlamışlardır. Fırkamız [CHF] teşkilâtı ve mümessilleri, maalesef hayret ve acz içinde lâkaydane intizâr ve hattâ kalbi temâyüller izhâr ederek, bu inkişâfa seyirci kalmışlardır."

96 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

Raporda, SCF'nin faaliyette bulunduğu sırada ise, durum şu şekilde anlatılıyordu:

> "Fırka [CHF] Mûtemetlerimiz, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın hummâlı faaliyeti, yalan ve yanlış her türlü neşriyat ve propagandalarına seyirci kalarak, hattâ kendi teşkilâtile mâdun Mûtemetler nezdinde bile, ensâli âtiyeye dahi fahru gurur bahşedecek, fırkamız [CHF] ef'al ve icraatını müdâfaa ve aleyhteki propagandaları reddu cerhe teşebbüs etmemiştir. Meydanı boş bulan Serbet [Cumhuriyet] Fırka[sı] mensupları, kizb ve iftirâlarla ve hiçbir vakit husûl bulamayacak câzip vaatlerle mâsum ve zavallıcık kimselerin hissîyâtını lehlerine imâle etmiş ve yalnız Denizli kasabasında 4.000 taahhüt varakası imzâ ettirmiştir."

Raporda belediye seçimi de şöyle anlatılıyordu:

> "Halkın lehindeki temâyülünü nazarı itibâre alarak, belediye intihâbına Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın iştirâk etmesi üzerine, fırka [CHF] mümessillerimiz, halkın hissîyat ve temâyülüne az çok ehemmiyet vermek lüzûmunu hissederek, ilân etmek üzere ihzâr ve Müfettişliğe tasdik ettirdiği belediye âzâ namzedi listesinde halkın muhabbet ve hürmetini kazanmış kimselerle kısmen tebeddülât yaparak, fırkamız [CHF] namzetlerini ilân ve intihap günlerini intizâra başlamıştır. Namzetlerimizi teşkil eden zevâtın bu ana kadar fırkamız [CHF] ile fiilî ve ciddî râbıtası bulunmadığından, bitaraf vaziyet alarak faaliyet göstermemişlerdir. Fırkamızı [CHF'yi] temsil etmeyi pâye tevzi etmekten ibâret addeden Mûtemetlerimiz lâkayt kalmış, hattâ Denizli merkez kazâ Mûtemedi Hüsnü Bey İstanbul'a savuşmuştur.
>
> Ankara'dan fırkamız [CHF] rüesâsının emrü işâreti üzerine, intihâba mübâşeretten iki gün evvel Denizli'ye muvasâlatla, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın propagandalarına mâkûl ve mantıkî mukâbelelerde bulunarak, bilhassa Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] fırkamızdan [CHF'den] ayrıldığı hakkındaki yalanlar tekzib ve halk ikâz ve irşâd edilerek, fırkamızın[CHF'nin] faaliyet ve mezâyâsı, her Türkün medârı iftihârı olan icraatı tâdât ve mûtedil himâyecilik prensibimizin fevâidi izah olunmuş ve memleketin mâcerâlara tahammülü olmadığı teressüm ettirilerek, halkın nazarı dikkati celb ve fırkamız [CHF] işlerinde tatbikâtta görülen hatâların ve halkı tazyik eden mâlî ve adlî kânunlar mevaddının tecrübelerin verdiği kanaat neticesi tâdil ve ıslâh edilmek üzere bulunduğu

ve her nevi şikâyetlerin fırkamızca [CHF'ce] dahi tâkip edileceği ve şahsî tahakkümlere meydan verilmeyeceği ve Mûtemedin birâderinin belediye reisi olmayacağı hakkında vaat ve teminatta bulunmak sûretile, memleketin ciddî ve şuurlu münevverleri harekete getirilerek, faaliyetleri temin olunmuş ve bilâhire teşrif eden mebus arkadaşların [Mehmet] Necip Ali [Küçüka (Küçükzâde)] ve Yusuf [Başkaya] Beyefendilerin inzimâm eden faaliyetleri ile, halkın efkâr ve hissîyâtı lehimize tehavvul ettirilmiştir. Bu ciddî mesâî neticesi, merkez vilâyette Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] vilâyet ve kazâ heyeti idârelerinden ve belediye âzâ namzetlerinden kısmı mühimmi istifâ ederek, kalanların cüret ve faaliyetleri kırılmıştır.

Sarayköy kazâsında muvâsalâtımdan evvel başlamış olan belediye intihâbâtı, vilâyet Mûtemedinin şahsî emellerini temin vâdesindeki tahakkümleri sebebile, izzeti nefisleri rencide edilen sâbık Mûtemedimiz Hulûsi Bey ve akrabaları ile, Ticâret Odası riyâsetinden çıkarılan Mehmet Bey ve taraftarlarının inzimâm eden faaliyeti neticesi, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] lehine inkişâf etmekte iken, Ankara'dan avdetimde Sarayköy'e uğrayarak şahsî münâsebet ve dostluğum olan Hulûsi Bey ve Mehmet Bey, Hâfız Halil Efendi, Hamdi Efendi ve mütekâit Osman Beylerle temas ve hasbıhâlim neticesi, bu zevâtın himmetiyle, Sarayköy'ün Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] heyeti idâresi tamâmen istifâ etmiş ve halkın efkâr ve hissîyâtı fırkamız [CHF] lehine imâle olunarak, belediye intihâbı kazanılmıştır. Sarayköy nâhiyelerinden büyük bir kasaba olan Kadıköy nâhiyesine giderek irşâdâtım neticesi, buradaki Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkülü infisah etmiştir. Çal, Buldan, Acıbâdem kazâlarında temas ve münâsebette bulunduğum dostlarımın himmet ve faaliyeti ile, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] bu kazâlarda resmen teşekkül edememiştir. Honaz nâhiyesinde teşekkül eden Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] için elyvem Denizli merkez kazâ heyeti âzâmızdan bulunan Kâzım Efendi gönderilerek infisâhı temin olunmuştur. Tavas'ta zaif [zayıf] bir Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkülü belediye intihâbı müddetince faaliyette bulunmuş ise de, fırkamız [CHF], ekseriyeti kâhire ile kazanmıştır. Çivril'de oldukça kuvvetli olan Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkülü, intihapta ciddî faaliyet göstermiş olmasına rağmen, fırkamız [CHF] zaif [zayıf] bir ekseriyetle kazanmıştır.[97]

Denizli'de mücâdele ve mesâîye devâm olunarak, belediye intihâbına mübâşeret olunduğunun dördüncü günü öğle zamânı kâhir faikiyetimizi

97 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

gören Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] erkânı, intihap sahnesini terk ve fırkamızı [CHF'yi] rakipsiz bırakmıştır. Mebus [Mehmet] Necip Ali [Küçüka (Küçükzâde)] Beyefendi, Yusuf [Başkaya] Beyefendi, Vâli Hâlit Beyefendi ve Mûtemet Dr. Hamdi Bey ile birleşerek, fırkamızın [CHF'nin] 44 namzedinin, halkın daha ziyâde hürmet ve muhabbetini kazanmış ve belediye âzâlığına daha iyi ifâ kaabiliyetinde bulunan nısfı tefrik olunarak, mükemmil kalacak olan diğer nısfına nazaran fâikiyet temin ettirilmesi kararlaştırılmış ve bu karârın tatbiki vilâyet Mûtemedi Hamdi Beye havâle edilmişti. İntihâbın hitâmına kadar bu karârın temin edildiği iddiâ edildiği hâlde, tasnif neticesi, âzâ olacakların Mûtemedin birâderi eski belediye reisi Esat Bey'in riyâsete intihâbını temin edecek zevattan olmasına ehemmiyet verildiği anlaşılmıştır. Ve âzâlıklara karârımız hilâfına diğer zevat tefevvuk ettirilmiştir. İntihap zamânında faaliyet gösteren bütün arkadaşların halka vaat ve teminâtına rağmen, Esat Bey reis yapılmak için, Müfettişliğin emri diye, Mûtemet tarafından reis namzedi gösterilmek istenmiş... Kâtibi Umûmîliğin reis intihâbının serbest bırakılması hakkındaki emri, ankasdın ihmâl ve Esat Bey'in riyâseti temin edilmek istenmiş ise de, halkın hissîyâtına hürmet edilmiş olmak için şiddetle muarız bulunarak, fırkamızca [CHF'ce] namzet gösterilmemesi temin edilmiş ve yapılan intihapta, Mûtemedin bütün gayretine rağmen, fabrikatör Mustafa Nâili Bey reis intihap edilmiştir.

Halkın hissîyâtına hürmet, mûfî ve câzip propagandalara karşı mâkûl ve mantıkî irşâdat sûretiyle vâki olan ciddî mesâî neticesi, vilâyetin hertarafından bütün belediye intihaplarında fırkamız [CHF] kazanmıştır."

Raporda belediye seçimi sonrasındaki siyâsî gelişmeler de dikkatle gözden geçiriliyordu:

"Birâderi Esat Bey'in belediye reisi intihap olunmamasından müteessir olan vilâyet Mûtemedi, fırka [CHF] işlerile iştigâle resmî vezâifi ve husûsî işleri mâni olduğu iddiâsile derhâl istifâ etmiş ve merkez kazâ Mûtemedi olan ve belediye intihâbının son günlerinde İstanbul'dan avdet eden diğer birâderi Hüsnü Bey de, aynı sûretle istifâsını vermiştir. Esâsen belediye intihâbı zamanlarından beri ciddî sûrette fırka [CHF] işlerile meşgûl olmaya başlayan vilâyet heyeti idâresi âzâları, istifâ eden Hamdi Bey'in yerine aralarından Mustafa Nâil Beyi reis intihap ve Müfettişliğe arzı mâlûmat etmiş ise de, Müfettiş Bey istifâyı kabûl etmeyerek red ettiğinden, Dr. Hamdi Bey, nâdiren içtimâlara iştirâk sûretiyle, Mûtemetlikte

kalmıştır. Kazâ Mûtemedi Hüsnü Bey istifâsında musırr olarak yerine vilâyet [idâre] heyetince vilâyet [idâre] heyetinden Dr. Ali Rızâ Bey, kazâ Mûtemetliği vezâifini ifâya memur edilmiştir.

Yeni belediye reisi Mustafa Nâil Bey, halkın teveccüh ve muhabbetini kazanmış, herkesle temâs eder, faal bir zat olduğundan, intihaptaki isâbet, bütün halkı ve hattâ Serbestçilere [SCF'ye] rey verenleri bile tatmin ettiğinden, intihâba iştirâk etmeyenler dahil olduğu hâlde akın akın belediyeye gelerek, mûmâileyhi tebrik ve fırkamıza [CHF'ye] teveccüh ve muhabbet irâdesine başlamışlardır. Ve Mûtemet Bey'in tahakkümünün zevâline kanaat getirmişlerdir. Bilhassa Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] fırkamız [CHF] başında kalacağının tevâzzuhu ve halkın mütemâdiyen tenvir ve irşâd edilmesi, mühim tesirler yapmış, iktisâdî buhrânın fırkamız [CHF] ef'al ve icraatından değil, dünyâ iktisâdiyâtile alâkadar olduğu halkça da anlaşılmaya başlanarak, fırkamız [CHF] herkes tarafından lâyık olduğu hürmet ve muhabbeti bulmuştur. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın câzip propagandalarına kapılarak aleyhdarlık gösterenlerin kısmı âzâmı, samimî nedâmetler izhâr ederek mahçup olmuşlar ve fırkamıza [CHF'ye] iltihak için fırsat aramaya başlamışlardır. Fırka [CHF] merkezimizin halkla daha ziyâde alâkadar olmak ve teşkilâtı ıslâh ederek, halkı tazyik eden mâlî ve adlî kânunların ıslâhı hakkındaki vaat ve neşriyâtı, bu muhabbet ve hürmeti takviye etmiştir."

Raporda, Denizli ile kazâ ve nâhiyelerindeki CHF teşkilâtına ilişkin ayrıntılı bilgiler veriliyordu. Buna göre, Denizli kazâ idâre heyeti, "belediye intihâbı zamânına kadar iki senede bir defâ dahi içtimâ etmemiş[ti], defter ve kayıt nâmına hiçbir şey mevcut değildi." "Denizli'de fırka mensûbininin hakikî miktârını anlamak kâbil olamamıştı." "Bu heyet, eskiden beri hiçbir faaliyet göstermediği gibi, Denizli halkını tatmin edecek evsaf ve kaabiliyetten [de] mahrumdu." Sarayköy'de de benzer bir durum söz konusuydu. Buldan "ocak ve nâhiye heyetlerini bir defteri mevcut ise de, diğer halk tamâmen fırkadan [CHF'den] addedilerek kayıt olunmamıştı." "Daimâ kapalı bulunan fırka [CHF] dâiresi" ise, ancak rapor sâhibinin talebi üzerine açılabilmişti. Buldan, Çal, Çivril ve Acıbâdem için de benzer gözlemler raporda yer alıyordu. Tavas'ta ise, "câhil ve fakat zengin ve nüfuzlu tüccarlar ihmâl edildiğinden, kazâ halkının ekseriyetini tatmin edememekte" idi.

Raporda, yeni bir teşkilât kurmak üzere yapılan girişimlerden de söz ediliyordu. Buna göre, önce "münevver" ve "nâmuskâr" kişilerle görüşmeler yapılmış ve halk "irşâd ve tenvir" edilmişti. Bu arada "evvelce iğfalkâr propagandalara kapılarak, mefsuh Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na temâyül göstermiş ve fakat tenvir ve irşâdat neticesi nedâmet getiren temiz ve nâmuslu kimseler ve hattâ Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] reisi avukat Râgıp Bey [ve] Halil Bey[98] gibi samimî nedâmet gösteren münevver zevat ve şahsî infiâller sebebile fırkamızdan [CHF'den] uzak duran temiz anâsır, taahhüt varakalarile fırkamıza [CHF'ye] mürâcaat ederek, kabûl ve kayıtları icrâ edilmişti."

Raporda SCF'nin Tavas kazâsındaki teşkilâtlanma çalışmalarının nasıl önlendiği de şöyle açıklanıyordu:

> "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı], bu kazâda oldukça ehemmiyetli faaliyet göstermiş olup, mebus arkadaşım [Mehmet] Necip Ali [Küçüka (Küçükzâde)] ve Yusuf [Başkaya] Beyefendilerle müştereken vûkû bulan faaliyet ve gayret neticesi, heyeti idâre ve belediye namzetleri istifâ ettirilerek, infisah etmiştir. (...) Muğfil propagandalara kapılarak, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na girmiş ve fakat samîmî nedâmet getirmiş olan Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] reisi ve heyeti idâre âzâları, fırkamıza [CHF'ye] kabûl olunmuştu." Çivil kazâsında da, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın mühim anâsırı ile konuşarak, infiâlleri esbâbı tahlil ve hüsnü niyetle hareket edip nedâmet getirdiklerine kanaat hâsıl ettiklerini, fırkamıza [CHF'ye] iltihak ettirerek.."

Bu raporda da, benzerlerine hayli sık rastladığımız saptamalar ve bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle, mevcut CHF taşra teşkilâtının içler acısı durumu yeniden ve bir kez daha gözler önüne serilmekte ve merkezden alınan tâlimatlar doğrultusunda teşkilâtta yapılmaya çalışılan düzenlemelerden söz edilmektedir. Raporda, CHF taşra teşkilâtındaki iç çatışmalar ve mücâdeleler ve bu mücâdelelerin nedenleri, gâyet açık bir şekilde dile getirilmektedir. Her ne kadar, raporda, devamlı olarak bu mücâdelelerin merkezden denetlenmesi gereğine dikkat çekilmekte ise de, merkezin de değişik uyarılarının sonuç vermediği gözlenmektedir.

CHF'nin taşra teşkilâtında görülen tekelci hâkimiyet açıktır. Bu

98 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

saptama ve gözlem, hemen hemen bütün raporların ortak noktası ve şikâyeti olmuştur. Hâkim olanlar ise, taşrada ekonomik ve sosyal bakımdan egemen olan âilelerdir. Çatışma ve çekişmeler de, bu hâkimiyeti sürdürmek ya da değiştirmek anlamına gelmektedir. Taşrada iktidar ve güç çekişmesi, bir anlamda, âileler arasındaki anlaşmazlıklar şeklinde ortaya çıkıyordu. Taşranın bütün iktidar poziyonları da, bu egemenlik aracılığıyla belirleniyordu. Bu bakımdan CHF teşkilâtı, bu mücâdelede önemli bir unsur hâline gelmişti.

SCF'nin başarılarına sıra geldiğinde ise, CHF teşkilâtının SCF'ye gösterdiği yakın ilgi ve destek hemen göze çarpmaktadır. SCF, aslında, pek çok raporda gözlendiği gibi, yukarıda sözü edilen süreçlerin siyâsî reaksiyonu olarak algılanmakta ve analiz edilmektedir. Bu raporda da, SCF'nin "irticâî" yönüne bir atıfta bulunulmamıştır. Belediye seçiminde CHF ile mülkî idâre âmiri ittifâkı bu kez de gözle görülmektedir. SCF'nin teşkilâtlanmasına ön ayak olanların bu girişimlerinden vazgeçirildikleri açıkça görülmekte, fakat bu sürecin tam olarak nasıl işlediği raporda yer almamaktadır. Bu eksiklik, bütün raporlarda görülen bir özelliktir. Diğer yandan, SCF'nin feshinden sonra, muhalefet, burada da yeniden iktidâra yak(ın)laşmak istemiştir ve bu geçiş mümkün olabilmiştir.

CHF Kütahya Milletvekili İbrâhim Kâzım Dalkılıç ile CHF Zonguldak Milletvekili Ahmet Râgıp Özdemiroğlu'nun CHF Eskişehir ve Kütahya Teşkilâtlarına İlişkin Raporu *(5 Mart 1931)*[99]

CHF Kütahya milletvekili İbrâhim Kâzım Dalkılıç ile CHF Zonguldak milletvekili Ahmet Râgıp Özdemiroğlu'nun CHF Eskişehir ve Kütahya teşkilâtlarına ilişkin 5 Mart 1931 târihli raporuna göre, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülüne gelince kadar, hâriçteki [CHF] teşkilâtımız, bir gâye ve maksadı istihdâf eden müsbet bir mesâî tâkip etmemiş, mahallî günlük işlerin idâreî maslâhat tarzında tedvirine çalışmıştı." "İdâre heyetleri [ise], bir heyet hâlinde müzâkereler ve mukarrerat ittihaz ederek meş-

99 **BCA CHP K,** [490 01/729 478 1].

gûl olmaktan ziyâde, ekseriyâ verilmiş kararları tasdik ve Mûtemetlere inkıyâd göstermişlerdi." "Cüzütam Mûtemetleri, sıra ile birbirlerini tutmuşlar, aynı şahıslar dâimâ Mûtemet ve idâre heyetlerini teşkil etmişlerdi. (...) Bütün mevkiler kendilerine tahsis olunmuştu." Daha da ileri gidersek, "Umûmî Meclis âzâlığı, Ticâret Odası, Himâyei Etfâl [Çocuk Esirgeme Kurumu], Tayyare Cemiyetleri, Türk Ocağı riyâsetlerini nefsinde cem eden Mûtemetler çoktu." Nihâyet, "bu hâl, münevverleri, gençleri, serbest meslek erbâbını [CHF'den] soğutmuş ve yavaş yavaş" uzaklaştırmıştı. "Bu şahsî tebâüd, bâzen fırkaya [CHF'ye] atfedilerek, siyâsî bir muhalefet teşkiline aksettirilmiş ve birçok kıymet (...) fırkadan [CHF'den] uzaklaştırılmıştı." "Esâsen muhalefet fikri taşıyanlar, bu hâlleri muhalefetlerine bir sebep göstererek, asıl muzmerlerini gizlemek için, bahane ittihaz etmiş olanlar da vardı." Rapor sâhiplerinin temâs ettikleri ve görüştükleri "muarızların çoğu, fırkanın [CHF'nin] ana hatlarına hiçbir diyecekleri olmadığını, ancak mahalli şahsîyetlerin hareketleri[nin] kendilerini uzaklaştırmış olduğunu iddiâ ediyorlar"dı. "Bu vaziyet, umum olmasa da, ekseriyetti."

"Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülünden sonra, vaziyet ihtiyaç ve hakikate tetâbuk edecek bir şekil almaya başlamıştı." "Bununla berâber, kongreler intihâbında fırka [CHF] arkadaşlarının muhtelif teşekküllere dağılmasını, idâre heyetlerine yeni elemanlar alınmasını ihsâs etmemize rağmen, aynı eşhas musirren intihap ettirilmeye çalışılmış, müdahalemize lüzum göstermişlerdi."

Raporda, SCF'nin Kütahya ve Eskişehir'deki faaliyetleri de ayrıntılı bir şekilde anlatılıyordu:

> "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın sebep olduğu ihtilâtlar, teşevvüşler:
>
> Kütahya'da Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teazzi edememiştir. Vilâyet merkezinde, bâzı kazâlarda mahdut birkaç tarafgir çıkmışsa da, âmil olamamışlardır. Kütahya'da Serbestçiler [SCF'liler] belediye intihâbında yalnız 17 rey almışlardır.
>
> Eskişehir'in Sivrihisar ve Mihâlıççık kazâlarında bir, iki tarafgir çıkmışsa da, çalışamamışlardır. Eskişehir vilâyet merkezinde Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı], resmen teşekkül etmiş, faal bir rol oynamış, epey-

ce dağdağa uyandırmıştır.[100] Esaslı sûrette propaganda yapmışlar, beyannâmeler tab ve neşretmişler, sokaklarda nutuklar irât eylemişlerdir. Belediye intihâbâtında Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na rey verilmesini, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] kazanırsa, şekerin okkası 10, ekmeğin okkası beş Kuruşa tenzil edileceği vaad edilmiş[tir].[101] İntihap sandığının kapanmasından sonra reyini vermekte ısrâr eden bir kadına, 'Vâlide artık olmaz, sandık kapandı' denilmiş; kadın, 'Eyvah, desenize bu sene de vergi vereceğiz' demiştir.

Eskişehir ehemiyetle nazarı dikkate alınması icâb eden husûsîyetleri ve vaziyetleri hâizdir. Irk itibârile muhtelif ve karışıktır. Menâfii mütezattır. Temyiz mahkemesi münâsebetile avukat fazladır. Doktor, dişçi çoktur. İşini tanzim edememiş muhacir vardır. Amele topludur. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı], buradan ha[râ]retli dâvet görmüş, müsâit zemin ve makes bulmuştur. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nı teşkilde dimağ vazifesini avukat ve hâkimler ifâ etmişlerdir. Gürültüler çıkarmışlardır. Belediye intihâbında Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] % 25 nisbetinde rey almıştır. Kadınlar % 60 nisbetinde iştirâk etmiştir.

Alınan tedâbir sâyesinde, şimendifer amelesi, gürültülerden uzak bırakılmış, tayyâre makinistleri arasında Bolşeviklik propagandası yapanlar ve hattâ 'Kızıl Eskişehir' nâmında başlığı İstanbul'da yapılmış makine ile yazılı bir gazete de çıkarmışlardır.

Eskişehir'de tarikatçılar da vardır. Bunların faaliyetleri yoksa da, kokusu hissedilmektedir. Seyitgâzi köylerinde Alevilik çoktur. Meşrûtiyete kadar Sivrihisar, Nakşi Şeyhi Dağıstanlı Hacı Ahmet Efendi'nin merkezi imiş... Meşrûtiyet'ten evvel Alevilerle Nakşiler arasında âsâyişi ihlâl edecek derecede gürültüler çıkmıştır. Şeyh Ahmet Efendi Trablus'a nefi edilmiş; Meşrûtiyet'in ilânından sonra avdet eden Şeyh Ahmet Efendi, Bursa'yı merkez ittihaz etmişse de, Sivrihisar'ı unutmamış, ara sıra gelip gitmiş ve Bilâl Hoca'yı Sivrihisar'da Halife olarak bırakmış; Bilâl Hoca'nın vefâtı üzerine, Babüllü Süleyman Efendi Halife olmuş [ve] bu vaziyet tekkelerin seddine kadar devâm etmiştir.

Şeyh Ahmet Efendi vefât etmiş, tekkeler dispanser ittihaz olunmuş, tarikat çırağı sönmüş, fakat sâbık Halife Babülü Süleyman Efendi Eylül ayında İstanbul'a, tarikatın harâretli uzuvlarından Sivihisar'lı Tütüncü Hacı Hüseyin Efendi birkaç defâ İstanbul ve Bursa'ya gidip gelmişler

100 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

101 Bu noktada, daha önce gördüğümüz Eskişehir Olayları'nı da hatırlamamız gerekir.

[ve] müteveffâ Şeyh Ahmet Efendi'nin oğlu 15 yaşında bir mektep talebesi Sivrihisar'a gelmiş, tekke mensupları tarafından harâretle istikbâl olunmuştur.

Eskişehir'in Muttalip köyünde de Nakşi Halifeleri vardır. Mihalıç[çık] köylerinden bunları ziyârete gelenler olmuştur. Ehi-Şeyh köyünden Murat ve kerimesi refika beş ay evvel Polatlı'ya giderek, askerlik muamelât memuru İsmâil Hâki Efendi delaletile tarikata intisâb etmişlerdir. Muttalip köyünden ve Eskişehir'den Menemen'e gidenlerden dördü, Harb Divânı'nca mahkûm olmuşlardır.[102] Seyitgâzi kasabasında Seyit Battal Gâzi'ye atfedilen muazzam, kârgir bir binâ vardı. Vaktile burası tekke imiş, hâlen câmidir. Fakat burada Nakşiler yaşayamamışlar; çünkü muhit Alevidir.

Nazarı dikkati celbe çok şâyândır ki, senelerden beri hareketlerinin hiçbir eseri hissedilmeyen bu tarikatlar, Şeyhler, müritler, son beş, altı ay zarfında kımıldanmışlar; müsâit hava bulan sahifeler gibi, kovuklardan başlarını çıkarmışlardır. Bu müsâit hava nasıl ve niçin hâsıl olmuştur?"

Raporda, halkın dileklerine de yer verilmişti. Buna göre, vergiler yüksekti; adliye mekanizması çalışmıyordu ve Ziraat Bankası da yetersizdi. Tahrirler o kadar yüksek tutulmuştu ki, dönümü 40 Lira takdir edilen tarlaların dönümü, aslında 2 ilâ 3 Lira'ya satılabiliyordu. Adliyede rüşvet, günlük kouşma diline katılmıştı.

Raporda, Eskişehir'deki belediye seçimine ilişkin bilgiler de yer alıyordu:

"Eskişehir'de belediye intihâbâtı esnâsında adliye memurları âmil olmuşlar, Adliye Müfettişi gelmiş, tahkikât icrâ etmiş, ağır cezâ hâkimi, Cumhuriyet Halk Fırkası'na, Müddei Umûmî ve tahkikat hâkimi de, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na taraftarlıkla ithâm edilmiş, ağır cezâ hâkimi derhâl başka bir yere nakledilmiş, diğerleri yerlerinde duruyorlar. Bu hâdise fırkamız [CHF] için çok garip telâkkiler uyandırdı. Ağır cezâ hâkiminin taraftarlığı, vâli ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası idâre heyeti reisi ile görüşmesinden ibârettir. Halbuki Müddei Umûmî'nin kayınpederi, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] idâre heyeti âzâsındandır. Eskişehir'de muhalefet fırka[sı]nın [SCF'nin] bugün ve dün yaratan bir avukat, gece gündüz berâber bulundukları Eskişehir Kulübü'nde hemen her akşam kumar

102 Menemen Olayı kasd edilmektedir.

oynadıkları ve hattâ Osmanlı Bankası'ndan Müddei Umûmî'nin yaptığı istikrazlara bu avukatın kefil olduğu, intihâbat esnâsında avukatın yazıhânesinde oturduğu [Cumhuriyet] Halk Fırkası için propaganda yapanları tevkifle tehdit gibi taraftarlığına delâlet eden birçok deliller, bütün halkın gözü önünde cereyân ettiği hâlde, Müddei Umûmî'nin bir kahraman vaziyetinde yerinde kalmasına, halk tarafından ne manâ verilebilir? Bundan başka kaldırılan ağır cezâ hâkiminin yerine tahkikât hâkiminin Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] idâre heyeti âzâsından olan kayınpederinin birâderi tâyin edilmiştir. Ve bu tâyini birkaç gün evvel tahkikât hâkiminin refikası şurada burada söylemiştir. Bu bir tesâdüfün eseri olsa dahi, insanın bu kadar uygun tesâdüfe hayret etmemesi mümkün değildir. Gerçi bu hâller, âhiren Adliye Vekili Beyefendiye [Mahmut Esat Bozkurt] izah edilmiş, yeni bir müfettiş tahkikâta başlamıştır. Fakat hâdise, yapacağı tesiri yapmıştır."

Raporu kaleme alan milletvekilleri, kendi çabalarını ise raporlarında şöyle anlatıyorlardı:

"Muayyen zevâtın aynı zamanda Meclisi Umûmî'de, belediyede, fırka [CHF] idârelerinde âzâ olduğunu gördük; mümkün olduğu kadar bu inhisar fikrinin öüne geçmek istedik. Fırka [CHF] mensuplarının imkân nispetinde teşekküllere tevzi etmenin müfit olacağı fikrini telkin ettik. Hâriçte kalmış serbest meslek erbâbından, münevvelerden liyâkatlılarının idâre heyetlerine alınmasını tavsiye ettik.

Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na temâyül etmiş, haddi zâtında bir şahsiyeti hâiz zevatla iki fırkanın prensip ve maksatlarını münâkaşa ve teşrik ederek, samimî ve kanaat sâhibi olduklarına kâni olduğumuz birçok genci fırkaya [CHF'ye] kaydettik."

Raporda, dikkat çekici bir şekilde, "muallimlerin [de] peyderpey fırkaya [CHF'ye] kaydolun"duğundan söz edilmektedir

Raporda, CHF teşkilâtı ile üye rakamlarından da bahsediliyordu: Buna göre, Eskişehir'de 363 ocak, 28 nâhiye ve 4 kazâda toplam 25.000'in üzerinde; Kütahya'da ise, 614 ocak, 36 nâhiye ve 6 kazâda yine toplam 30.000 parti üyesi bulunuyordu. Bu rakamlar, iki ilin toplam yol vergisi yükümlülerinin sayısına aşağı yukarı eşitti. Yâni "bu iki vilâyette fırkaya [CHF'ye] mukayyet âzâ, âzamî haddini bulmuştu." Bir diğer söyleyişle; "deftere mukayyet bu

âzâ hakikaten fırkadan mıdır [CHF'den midir], fırkacı mıdırlar? Bu suâlin cevâbını, fırkaya âzâ kaydetme tarzında[n] çıkarmak muvafık" olacaktı.

"Kayıt işleri [işte] böyle cereyân etmişti: Matbu teklif varakaları, mahalle muhtarları vâsıtasile evlere dağıtılmış; bunları doldurup iâde edenler, mukayyet telâkki olunmuş, hatâ ve noksanlarına rağmen, az çok usûle muvafık olan bu tarz dahi ekalliyeti teşkil eder.

Asıl kayıt şekli şudur: Muhtar, bir mahallenin bir başından tutar, sıra numarasile bütün evlerinde mevcut erkekleri bir kâğıda yazar, [CHF] ocak reisine verir. [CHF] Ocak nâhiye reisine; böylece sırasını tâkip ederek, [CHF] vilâyet idâre heyetine kadar gelir ve fırkaya [CHF'ye] âzâ kaydedilmiş olan ocak kayıt defterlerine bakılırsa, sıra numarasile teâkub eden isimler, hâne numarasile tamâmile tetâbuk teşkil eder. Bunların ahlâkı, içtimâî vaziyetler[i] tetkike lüzum görülmemiştir. Çünkü teklif eşhastan gelmemiştir.

Binâenaleyn fırkamıza [CHFye] âzâ kaydedilirken, muayyen bir gâye istihdâf edilerek, maksat ve ihtiyâcın icâb ettirdiği esas değil, fazla mevcut göstermekle, zâhirî muvaffakiyet temin edilmiş görünmek istenilmiştir. Bâzen fazla kalabalık bir kuvvet teşkil edebilse dahi, kâğıt üzerinde bu tarzdaki fazlalık, aldanmaktan başka bir netice vermez. Nitekim hâdisât, bunu acı bir tarzda ispât etmiştir. Bütün kasaba halkı fırkamıza [CHF'ye] mensup iken, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na % 25 nisbetinde verilen reyler kime âiddir? Kayıt muamelesi bu şekilde yapıldıktan sonra, iş olmuş telâkki olunmuş; âzâ üzerinde hiç işlenmemiştir. Eskişehir belediye intihâbâtı esnâsında, belediye âzâlığına namzet gösterilenler içerisinde dahi, [Cumhuriyet] Halk Fırkası âzâsı olduklarından ve fırkaya [CHF'ye] mukayyet bulunduklarından bihaber olanların mevcûdiyeti tesbit olunmuştur Bâzı zevat, musahabe esnâsında hiçbir fırkaya mensup olmadıklarını iddiâ ediyorlardı. Halbuki bu zâtın fırkaya [CHF'ye] kayıt defterinde ismine tesâdüf etmiştim. Vâkâyı [CHF] vilâyet idâre [heyeti] reisine anlattığımda, 'Evet, böylelerini ben de biliyorum' dedi; berâber hayret ettik. Binâenaleyh şimdiye kadar olduğu gibi âzâ kaydetme tarzı sakatır. Fırka [CHF] nizamnâmesinin harfiyen tatbikini icâb eder. Bu hâl, arkasındaki âkıbetine müşâbihdir.

Siyâsî teşekküllerde ihmâl etmek belki doğru değildir; ekseriyet temin etmek lâzımdır. Ancak bu ekseriyet üzerinde işlemek, onu mâl etmek

şartile, imanlı, kanaatlı bir ekalliyet, mânevî kuvvetlerden mahrum büyük bir ekseriyeti mahkûm ettiğine dâir pek [çok] misâl zikredilebilir. Asıl esaslı ve ilmî teşkilât, kanaat ve mefkûre etrâfında toplamakla mümkün olur. Mânevî kuvvet, bir fırkanın mânevî kuvveti, o fırkanın prensip ve programının mensupları tarafından iyice hazım ve tefehhüm edilmiş, herbiri için samimî bir kanaat ve mefkûre hâline gelmiş olmasıdır. Daha doğrusu, bir programın, bir fikrin etrâfında toplanan kütlenin kanaat salâbeti, o fırkanın mânevî kuvvetidir. Vaaz edilen pensip ve esaslar ne kadar kıymetli olursa olsun, bir akide hâlinde neşir ve tâmim edilmemiş olursa, kütleye siyâsî bir din gibi kabûl ettirilmemiş bulunursa, siyâsî zümre için kuvvet demek olmaz. Demokrasi, laik hükûmet, adedi bir kelime, bir ıstılâh gibi lügâtle hâlledilir bir hâlde bulunursa, bunlara istinâden icrâyı hükûmet eden fırkanın, memlekette halk arasında mânevî kuvveti vardır denilemez. Bir nâhiye kongresinde murahhas gelen bir fırkacıya [CHF delgesine] münâsebet düştü, sorduk: 'Cumhuriyet nedir? Ne anlıyorsun?' 'Efendim, Cumhuriyet, Gâzi [Mustafa Kemâl] Paşa'dır' [Atatürk'tür] dedi.

Teşekkül ve infisah eden Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] ile fırkamızın [CHF'nin] prensipleri arasındaki mütefarik hudûdu idrak ve icâbında münâkaşa ve izah edecek kaç idâre heyeti reisi (Mûtemet) vardır? Büyük kasabalarda mahdut münevverler müstesnâ, fırka [CHF] efrâdımızın asıl ekseriyeti teşkil eden kütle, tahlillerimize mevzu teşkil etmelidir. (...) Umdelerimiz ve gâyemiz telkin edilmemiştir. Halka temas, halka doğru hareketler, fırka [CHF] muhabetinin halka telkini için müsbet mesâî sarf edilmemiştir. Denebilir ki, fırka [CHF] mesâîsi, kânun hükümleri gibi, nahyi [nahvî/nâhî ?] telâffuz edilmiştir. İçtimâî teşekkülere namzet göstermek gibi aksi ve menâfi tesirler bırakmaktan başka bir fâidesi [faydası] olmayan müdahalelerle uğraşılmıştır. (...) İçtimâî teşekküllerin kıymeti, hattâ hikmeti vücûdu dahi, teşekküllerimizin müdirânı tarafından anlaşılmamıştır. Türk Ocakları'nı takviye ve tahrik ederek, faaliyet sahasına sevk etmek şöyle dursun, liderlerimizin yüksek ve aleni alâka ve iltifatları olmamış olsa, muzır olduğunu iddiâ edecek zevat çıkacaktır. Tayyâre Cemiyetleri, ücretle çalışır birer dâire hâline girmiştir. (...) Manzara şudur: Milletimiz olan cemiyet hayâtına gimiş değildir; infirâdı bir hayat yaşıyor. Kadın erkek olan ve heryerde ayrı ayrıdır. (...) Halkın reyini halkın elinden vergi gibi almaktayız. (...) Mânevî kuvvetin mevcûdiyetini anlamak için başka bir tatbik ve taharrî vâsıtası bulamadık. Bizce fırkamızın

[CHF'nin] her sahaya şâmil kâdir ve yegâne kuvveti, Büyük Reisimiz Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] yüksek ve aziz şahsiyetleridir. (...) Vilâyet ve kazâlardaki [Cumhuriyet] Halk Fırkası riyâsetlerinde bulunan arkadaşlara, mevkilerinin hürmet ve nüfuz toplayan bir makamdan ziyâde, fırkaya [CHF'ye], millete hizmet ve fâide [fayda] tevzi eden bir mahâl olduğu kabûl ettirilmelidir. (...) Halkevleri yapmak çok müfittir. Bu evlerin, İttihadü ve Terakki [İttihat ve Terakki Cemiyeti] kulüplerinden daha mütekâmil ve müsbet faaliyetli programlarla mesâîleri tâkip olunmalı[dır].[103] (...) Fırkaya âidat verilmemektedir. (...) Zengin bir bütçe ile fırkayı [CHF'yi] takviye etmek elzemdir."

Raporda, çok eksik görülen halka yönelik propaganda ve yayın ile geniş konferanslar organizasyonuna da atıfta bulunuluyordu.

Raporun bütünü gözden geçirildiğinde, CHF taşra teşkilâtının içinde bulunduğu sorunlar bir kez daha okunabilmektedir: Öncelikle SCF ile ilgili literatürde sık sık görülen Mûtemet saltanatı deyiminin tam olarak ne anlama geldiği, özellikle hem bu rapordan, hem de diğer raporlardan açıkça anlaşılabilmektedir. Mûtemetler, bulundukları yörenin yegâne hâkimi olabilmektedirler. Bu hâkimiyet, zâten vâr olan ekonomik ve sosyal gücün bir sonucu mudur, yoksa ellerindeki siyâsî, sosyal ve ekonomik gücü, Mûtemetlik sâyesinde mi kazanmışlardır sorusuna yanıt vermek güç ise de, her iki sonucun birbirini doğurduğu ve beslediğini söylemek mümkün gibi görünmektedir. Diğer yandan, CHF üyelerinin ne denli kâğıt üzerinde kalabildiğini gösteren raporlardan biri de budur. Bu raporun bir başka önemli özelliği, resmî ideolojiye uygun bir şekilde, Eskişehir'deki irticâ unsurlarını ön plâna çıkarmasıdır. Fakat bu unsurlar ile SCF arasında doğrudan bir bağ da kurulmamakta, âdetâ bundan özenle kaçınılmaktadır. Bir önemli husus da, Eskişehir'deki komünist faaliyetlere ayrılan satırlardır. Göreli olarak önemli bir sanâyi merkezi olması dolayısıyla, amelenin olduğu bir yörede, komünist faaliyet de gündeme gelmiştir.

103 Bu noktada dikkat çekici olan, Halkevleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kulüplerinin karşılaştırma konusu yapılmasıdır. Anlaşılan, geçmiş siyâsî tecrübeler yeniden gündeme gelmeye başlamıştı!

CHF Mersin Milletvekili İsmâil Hakkı Ramazanoğlu ile CHF Cebelibereket Milletvekili Abdüllâtif Nâci Eldeniz'in CHF Adana, Cebelibereket ve Mersin Teşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu *(6 Mart 1931)*[104]

CHF Mersin milletvekili İsmâil Hakkı Ramazanoğlu ile Cebelibereket milletvekili (emekli General) Abdüllâtif Nâci Eldeniz'in 6 Mart 1931 târihinde CHF Adana, Cebelibereket ve Mersin teşkilâtlarına ilişkin olarak CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazdıkları rapor, "fırka [CHF] teşkilâtında bâzı noksanlar görül"düğü saptaması ile başlamaktadır. CHF'ye "kaydolunan âzâ, halkın yüzde beşini bile geçmemiş ve bâzı mahallerde ise, teşkilât nâmına hemen hiçbir şey yapılmamıştı." "Bunun sebebi [ise], fırkamızın [CHF'nin] başında, her emir ve irâdesi, bütün halkımızca dâimâ mûtâ olan Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] bulunduğu tek bir fırka hâlinde bulunması ve bütün intihaplarda hiçbir muhalefete mâruz kalmaksızın kazanmış olması ve binnetice umum halkın fırkamıza [CHF'ye] mensup addedilmesi dolayısile âzâ kaydında nisbeten az ihtimam gösterilmesi" idi. "Bu hâl, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] ile belediye intihâbâtı mücâdelesinde epey müşkülâtı mûcip olmuştu."

Diğer yandan, "Adana vilâyetinin mülhak kazâları ile merkez kazâsının merbut ocak ve nâhiyelerinde Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkül edemeyip, yalnız Adana şehrinde teşekkül etmişti."[105] SCF, "Cebelibereket vilâyetinin [de] yalnız Ceyhan kazâsı merkezinde teşekkül" etmiş; "fakat daha belediye intihâbâtı esnâsında, heyeti idâresini teşkil edenlerin hemen kâmilen fırkamıza [CHF'ye] rücû eylemiş bulunması sebebi ile sönmüştü."[106] Mersin'de ise, SCF, "merkezi vilâyet olan Mersin kasabası ile yalnız Tarsus kasabasında" teşkilât kurabilmişti. "Bu iki kazânın da mülhâkâtında bu teşekküler vücûde gelememişti."[107]

Raporda bu üç ildeki siyâsî durum şöyle anlatılıyordu:

---

104 **BCA CHP K,** [490 01/729 478 1].

105 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

106 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

107 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

"Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkül ettiği mahallerde bu fırkaya [SCF'ye] ve fırkanın [SCF'nin] bilhassa idâre heyetlerine geçenler meyânında, fırkamızda [CHF'de] mukayyet bâzı kimseler de görülmüş ise de, kısmı âzâmın fırkamıza [CHF'ye] dâhil olmayan eşhastan ibâret olduğu anlaşılmıştır. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçenlerin bâzıları, bu fırkanın [SCF'nin] Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin [Atatürk'ün] tensip ve tasvibile teşekkül etmiş olmasına ve bir kısmı fırkamız [CHF] heyeti idârelerini teşkil eden zevat ile aralarındaki şahsî iğbirar ve infiâllere ve bir kısmı da Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] programının mâlî ve iktisâdî cihetlerinin muhtevî olduğu mevâide binâen bu fırkaya [SCF'ye] girmişlerdir.

Birinci şıkka istinâden Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçmekte mahzur göremeyenlerin hemen cümlesi, bilhassa Mersin'de belediye intihâbâtı mücâdelesinin en harâretli zamanlarında, işin hakikat ve mâhiyetini anlayarak, mezkûr fırkadan [SCF'den] çekildikleri gibi, mâlî ve iktisâdî mevâide binâen hereket edenlerin şuurlu kısmı da, bu mevâidin memleketin nizam ve intizâmını mûhil olacak şekilde propaganda zemini ittihaz edilmiş olduğunu görerek, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'ndan ayrılmışlardır.

Bu üç vilâyette teşkilâta başladığımız sırada Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] zâten münfesih bulduğundan, esâsen fırkamıza [CHF'ye] dâhil veyâ gayri dâhil olup, mezkûr fırkaya [SCF'ye] intisâp etmiş olanlar içinde münevver tabakaya mensup ve fırkamıza [CHF'ye] alınması câiz ve münâsip olanları mümkün mertebe tenvir ve ilzâm ederek, fırkamıza [CHF'ye] tekrar kayıtları icrâ ve bu sûretle muhalefet mühim derecede bertaraf edilmiş olduğundan... (...)

Memur olduğumuz üç vilâyetin Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekül eden mahallerinde bu fırkaya [SCF'ye] intisâp edenlerin istinâd ettikleri esaslar yukarıda da arz edildiği üzere;

(a) Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülü Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'nin tasvip ve tensibine mazhâr olmuş bulunduğu ve binâenaleyh bu fırkaya [SCF'ye] girmekle Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Hazretleri'ne ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı bir hürmetsizlik yapılmış olamayacağı kanaatidir. Bunların hemen kâffesi, belediye intihâbâtında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ciddî bir mücâdeleye başladığını görünce, fikir ve kanaatlerinin yanlış olduğunu anlayarak, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nı terk ve fırkamızla [CHF ile] mücâdeleden sarfı nazar etmişlerdir. Bu hâl, en ziyâde Mersin'de ve Ceylan'da görülmüştür.

(b) Fırkamızın [CHF'nin] o zamanki heyeti idârelerini teşkil eden zevat ile Mûtemetlerin şahıslarına karşı hâsıl olan iğbirar ve infiâldir. Bunun sebebi de, bu zevâtın kudret ve ihtisasları dâhilinde olsun olmasın, paralı ve parasız muhtelif ve müteaddit hizmet ve vazifeleri üzerlerine almış ve bu hizmetlere ehil olan diğer vatandaşları kısmen ve zâhiren ihmâl etmiş olmaları ve kendilerini çekemeyenlere karşı az çok mütehakkim bir vaziyet göstermiş bulunmalarıdır.

Fırkamızın [CHF'nin] ocaklardan itibâren vilâyete gelinceye kadar bütün kongrelerinde intihâbâtın namzet gösterilmeyerek ve serbest olarak icrâ edilmesi ve hidemat ve vezâifin fırka [CHF] âzâsı arasında tevzii esâsının nâmahrem tatbiki, bu şahsî muhalefetlerin bertaraf olmasına haylice yardım etmiştir.

(c) Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] programında inhisarlara, vergilere ve bâzı iktisâdî mesâile dâir ortaya konulan vaatlere inanıp aldanmaktır. Bilhassa bu mevâit, inhisarların ve vergilerin büsbütün kaldırılacağı ve iktisâdî buhrânın tamâmen izâle edileceği, halkın her türlü teşebbüslerinde büyük kazançlara nâil olacağı şekillerinde tevsi ederek ve Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] lehinde esaslı bir propaganda olarak kullanılmıştır. Maahaza akıl ve insaf sâhibi olanlar, bu vaatlerin tahakkuku devlet ve memleket için ne vahim neticeler tevlit edeceğini teemmül ederek, târiki savâba rücû etmişlerdir. Gerçi vergiler hakkında şikâyet yok değildir; fakat bunlarda en ziyâde müsakkafat ve arâzinin tahrir olunduğu mahallerde irâdı gayri sâfilerinin ve kıymetlerinin biraz fazla takdir edilmiş olması ve kazanç vergisi ile hayvan resminin tahakkuk ve tahsili usûllerinin mükellefinin anlayamayacağı şekillerde bulunmasıdır. (...) Vergi hakkındaki şikâyetler şehirlere mahsus olup, âşârın ilgâsından dolayı çiftçiler ve köylüler, hükûmeti Cumhuriyeye karşı dâimâ şükran ile mütehassistir. Teşkilât işlerine başladığımız sırada, muvafık ve muhalif zevat ile temaslarımızın neticesinde tebârüz etmiş olan bu esaslar hâricinde ve bilhassa fırkamızın [CHF] umdeleri hilâfında bir fikir ve mütâlaaya tesâdüf edilmemiştir.

Mualla Reisicumhurumuz Gâzi [Mustafa Kemâl Paşa] Mükerrem Hazretleri'ne [Atatürk'e] samimî tâzim ve muhabbet ammei enberkemâl ve kendi fırkaları olarak nisbet ve riyâsetlerile şerefbahş oldukları Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı herkeste hürmet esâsı, külliyet itibârile kezâlik berkarardır. Yalnız halkın hasbel inkılâp şaşırtılmaması ve menfî kast ile olmasa dahi, yanlış istikâmetlerde fikir ve propagandalara karşı

vikâye edilmesi ve aralıkta ilmü hakikat dâiresinde konferanslarla maksada göre tenvir edilmesi lâzımdır."

CHF Cebelibereket milletvekili (emekli General) Abdüllâtif Nâci Eldeniz'in bir başka raporunda da, bu kez vergilerin ağırlığından söz ediliyor ve eski vergilerin tahsilâtından vazgeçilmesi isteniyordu. "Halkta cidden nâfi para yoktu" ve "ondan dolayı hacizler çokça cereyân ediyor"du. "Bu hâl ise, halkı bittabi çok sıkıyor"du.

Bu raporda da benzer gözlemler söz konusudur: SCF'ye katılım analiz edilirken, yine "irticâ"dan tek bir kez olsun söz edilmemiştir. SCF'ye katılanlar içinde eski CHF'liler de bulunmakta ise de, bunlar sayıca azınlıktadırlar. Asıl katılımcı kitleyi ise, o zamâna kadar CHF dışında kalanlar oluşturmuştur. Bununla birlikte, SCF'nin kurucularının bir süre sonra bu girişimlerinden tam olarak nasıl vazgeçtiklerine ilişkin olarak raporda herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Hemen hemen bütün raporlarda göze çarpan ortak nokta, SCF'nin kurucularının en azından bir kısmının bu girişimlerinden zamân içinde vazgeçmiş olmalarıdır. Raporlarda çok kez bunun iknâ sürecinin bir sonucu olduğu belirtiliyorsa da, bu süreçte yaşananlar hakkında hiçbir ayrıntıya yer verilmemektedir. Son olarak, SCF'nin feshinden sonra, muhalefet, yeniden iktidar partisine alınmıştır.

CHF Sivas Milletvekili Mehmet Şemsettin Günaltay ve CHF Antalya Milletvekili Râsih Kaplan'ın CHF Burdur, Antalya ve Isparta Teşkilâtlarına İlişkin CHF Kâtibi Umûmîliği'ne Raporu *(16 Mart 1931)*[108]

Elimizde CHF Burdur, Antalya ve Isparta teşkilâtlarına ilişkin olarak hazırlanan iki rapor bulunmaktadır. İlk rapor, imzâsız ve târihsizdir. Fakat CHF Sivas milletvekili Mehmet Şemsettin Günaltay ile Antalya milletvekili Râsih Kaplan tarafında kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Bu raporda, Burdur'da kurulan SCF teşkilâtına ilişkin bilgiler

108 **BCA CHP K,** [490 01/729 478 1].

verilmektedir. Buna göre, "Burdur'da eşraftan Fahrettin Ağa taraftarlarıyla sâbık mebus Hüseyin Bey ve taraftarları arasında ötedenberi devâm eden rekâbet ve münâferet, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülü üzerine, siyâsî bir mâhiyet almış, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na merbut kalan Hüseyin Beye karşı Fahrettin Ağa, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçerek, Burdur'da bir şûbe açmıştı.[109] Köylerde ve kasabalarda hayli nüfûzu olan Fahrettin Ağa'ya, Türk Ocağı reisi gibi, fırka [CHF] ve belediyede mevki alamayan bâzı gençler de iltihak etmişlerdi." Milletvekilleri, "bir taraftan muallimler ve sporcular, diğer taraftan [da] Türk Ocağı âzâlarile görüş[müşlerdi]. (...) Bunlardan Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçmiş olanlar, ızhârı nedâmetle yeniden fırkaya [CHF'ye] kayıtlarını ricâ" etmişlerdi.

Raporda Antalya'daki duruma ilişkin de bilgiler verilmektedir. Buna göre, "Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı], resmen sahneden çekilmişti." "Fakat elebaşıları, fırkanın [SCF'nin] fesh edilmeyerek, uyumakta olduğunu ve yakında daha kuvvetli bir teşekkül hâlinde meydana atılacağını, her vâsıta ile, mütemâdiyen telkin etmekte devâm ediyorlar[dı]. Bir kısım memurlar da, halkın bu sûretle zehirlenmesine yardımda kusur etmiyorlar[dı]." Diğer yandan, "Cumhuriyet adliyesini temsil edemeyecek bir vaziyete düşen mahkeme heyetlerinin, müteaddit teftişlere rağmen, hâlâ mevkilerini muhafaza etmeleri, hükûmet otoritesini zaafa uğrattığı gibi, hergün bir sûretle inkişâf eden propagandalara da revaç veriyor"du. "Giritliler, müttehit ve muhalif bir cephe hâlindeki vaziyetlerini hâlâ devâm ediyorlar[dı]. Giritli olmayanları muhtelif sûretlerle tehdit ederek, kendilerine râm etmeye çalışıyorlar[dı]. Muhakemeleri Denizli'ye nakledilen maznunlara da, bugüne kadar celpnâne gelmemişti. (...) Vak'adan bu kadar zaman geçtiği hâlde, muhakemenin bir türlü başlayamaması ve maznunların serbestçe halk arasında propagandalarına devâm etmeleri, hükûmet sultasının zaafına atfediliyor[du].[110]

Raporda SCF'nin faaliyetlerine ilişkin olarak da şunlar yazılmıştı:

---

109 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

110 Burada, hatırlanacağı gibi, Antalya Olayları'na atıfta bulunulmaktadır.

"Serbestçilerin [SCF'lilerin] elebaşları evvelce izlâl ettikleri halkı, bu yolda tutabilmek için, bir taraftan Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın fesh edilmediğini ve uyumak sûretiyle büyümekte olduğunu ve yakında neler olacağını yaydıkları gibi, bir taraftan da Kâzım Karabekir ve Refet [Bele] Paşaların bir fırka yapmakta olduklarını ve Serbes[t]çilerin [SCF'lilerin] de bunlara iltihak edecekleri şâyiâlarını işaa ediyorlar. Kahvelerde neşredilen bu gibi propaganda ve şâyiâlara karşı mahallî zâbıta âmirlerinin tamâmiyle lâkayt kalmaları, muharriklerin cüretlerini artırıyor. Yeniden teşekkül edecek fırkalar hakkındaki dedikodulara karşı bizim gazetelerin hassas olmaları ve bunları mütemâdiyen tekzib etmeleri, hâlâ muhalefet havası neşredenlerin ümitlerini kıracaktır. Serbes[t]çilerin [SCF'lilerin] halkın fırkamıza [CHF'ye] temâyüllerini men'e mâtuf bütün bu faaliyetlerine, propagandalarına karşı icâb eden tertibat alınmaktadır. Teşkilâtımızın tensik ve takviyesi yolundaki teşebbüslerimiz, arkadaşlarımın fırkaya [CHF'ye] olan merbutiyet ve şevklerini artırmıştır.

Serbes[t]çilerin [SCF'lilerin] rüesası ve son hâdise münâsebetiyle mahkeme ile alâkadar olanlarla temâs edilmemesini muvafık gördük. Son hâdiseler esnâsında fırkamıza [CHF'ye] olan merbutiyetlerini muhafaza eden arkadaşlar ile Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na intisâb eden ve fakat taşkınlıklarda bulunmayan tüccar ve esnaf sınıfını, kısım kısım fırkaya [CHF'ye] dâvet ettik. Serbes[t]çiler [SCF'liler] de umûmîyetle icâbet ettiler. Kendileriyle hasbihâllerde bulunduk. Mefsuh fırkanın [SCF'nin] mâhiyetini ve kendilerinin ne sûretle iğfal edildiklerini, bizim fırkamızın [CHF'nin] esasları ile onların tâtip ettikleri liberalizm esaslarını anlayacakları şekilde mukâyese ve izah ettik. Bu temas iyi tesirler bıraktı. Nedâmetlerini alenen izhâr ettiler. (...) [İğfal] edildiklerini samimîyetle söylediler. [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın memleket işleriyle ve kendileriyle temas ve hasbihâl etmesinden memnun, müteessir oldular. [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nı ve büyük reislerini alkışladılar. 'Cumhuriyet Halk Fırkası, bizim evimizdir; bizi dâimâ burada göreceksiniz' nidâlarıyla vedâ ettiler. Türk Ocağı ve spor teşkilâtıyla vûkû bulan temaslar da iyi netice verdi. Bunlardan Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na iltihak edenler, izhârı nedâmet ediyorlar."

Raporda sıra halkın şikâyet ve taleplerine geldiğinde ise, vergilerin ağırlığı ile vergi takdirinde memurların yaptıkları haksızlıklar yine ilk sırada belirtilmekteydi. İdârenin işleyiş sorunları da yine önemli bir şikâyet konusuydu.

CHF Sivas milletvekili Mehmet Şemsettin Günaltay ile Antalya milletvekili Râsih Kaplan tarafından 16 Mart 1931 târihinde CHF Kâtibi Umûmîliği'ne sunulan bir başka raporda ise, yine CHF Antalya, Burdur ve Isparta teşkilâtlarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu raporda, bu illerde CHF teşkilâtının "esaslı sûrette teazzuv etmiş bir hâlde" bulunamadığından dolayı şikâyet edilmektedir. "Heryerde halk umûmîyet itibârile ihmâl edilmiş, fırka [CHF] mahdut birkaç zâta inhisar ettirilmişti."

SCF hakkında da şöyle deniliyordu:

> "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın memlekette tâkip etmek istediği siyâsetin teşrihi ise, umûmî bir intibah uyandırdı. Evvelce o fırkaya [SCF'ye] meyletmiş olanlar, bilmeyerek bu yola atıldıklarını itirâf ve kendi kendilerini levm edecek kadar intibah eseri gösterdiler. (...) Vatandaşların dilek ve şikâyetlerinde bile, Türklüğe mahsus necip ahlâk ve kanaatkârlık, Cumhuriyete ve devlete karşı samimî merbutiyet, bilhassa büyük ve halâskâr reise olan kalbî sevgi ve itimat tecelli ediyordu."

Raporda belirtilen şikâyet konuları arasında ise, vergilerin fazlalığı, ödeme usûlleri, adlî işlerde görülen yavaşlıklar, "bâzı memurların vazifelerini halka müşkülât çıkarmak sûretinde telâkki etmeleri" ile "bâzılarında da irtikâp yoluna sapmaları" bulunuyordu.

Halkla yakın temas sonucunda; "her üç vilâyette de fırkaya [CHF'ye] karşı umûmî bir temâyül başla[mıştı]. (..) Evvelce hiçbir fırkaya intisâp etmemiş olan birçok vatandaşlar, fırkamıza [CHF'ye] kayıt ve kabûlleri için tehâlük göster[mişlerdi]. (..) Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na intisâp etmiş olan vatandaşlar da bu meyanda mürâcaatta bulun[muşlardı]. (..) Bunlardan Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın zuhûrunda elabaşılık eden ve fırkamızı [CHF'yi] yıkmak için çalışan, ahlâk ve seciyeleri meşkûk muayyen şahısların mürâcaatları, tabiatıyla kabûl olunma[mıştı]. (...) Fakat ahvâli umûmîyeleri dürüst ve temiz vatandaşlardan telkinâta kapılmış olanlar, ayrıca ikâz ve irşâd edildikten ve kendilerinden söz alındıktan sonra, fırkamıza [CHF'ye] kayıt olun[muşlardı]."

Raporda, SCF'nin Antalya teşkilâtı ve faaliyetleri de şöyle anlatılıyordu:

"İkinci Grubun faaliyeti zamânından beri bize muarız bir cephe alarak, ötedenberi Antalya merkezinde fırkamız [CHF] aleyhinde propagandada bulunan sâbık ziraat müdürlerinden Âkif Bey, doktor Burhânettin [Onat] Beyin Serbest [Cumhuriyet] Fıra[sı] teşkilâtına memuriyetinden sonra, onunla birleşmiş ve kendilerine uygun birkaç şahsı da elde ederek, faaliyete başlamış; Giritli Süleyman Kaçaralâki vâsıtasile bütün Giritlileri elde etmişlerdir.

C[umhuriyet] H[alk] Fırkası'na değil, doğrudan doğruya devletin temelini sökmeye mütevecci olan bu şuursuz faaliyet ve propaganda, bilhassa Antalya'da mühim bir kitle teşkil eden Giritlilerle mübâdil muhacirlerden bir kısmı üzerinde nâiz olmuştur. Mahallî hükûmetin lâkaydisini gören ve propagandalara kapılan yerli halktan bir kısım izansızların da iltihâkından sonra, mâlûm hâdiseler çıkarılmıştır. Belediye intihâbâtı arasında çıkan kargaşalıklar tetkik edilirse, Antalya'daki Giritlilerin vaziyetleri şâyânı dikkat görülmüştür. Çok zaman evvel Antalya'ya gelen Giritliler, burada ayrı bir mahalle teşkil ederek, bugüne kadar kendi başlarına yaşamış, Rumca konuşmakta devâm etmiş, yerli halkla bir türlü kaynaşamamışlardır.

Şâyânı dikkattir ki, doktor Burhânettin [Onat] Bey, Antalya'da Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşkilâtına memur edilmeden evvel, Süleyman Kaçaralâki bâzı kimseleri hânesine dâvet ederek, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın temelini kurmuş, Burhânettin [Onat] Bey, İstanbul'dan geldiği zaman herşeyi hazır bulmuştur. Bu hâl, İzmir'deki Giritlilerle Antalya'daki Giritliler arasında daha evvelden fırkamız [CHF] aleyhine bir anlaşma olması ihtimâlini derpiş ettirmektedir. Herhâlde Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın faaliyeti zamânında, İzmir-Antalya-Isparta-Burdur arasındaki propagandada, Giritliler, büyük bir rol oynamışlardır. Hayvan almak üzere Antalya mülhâkâtile Isparta ve Burdur köylerine gidip gelen Giritlilerin köylüler arasında hergün başka bir şekilde muzır ve uydurma havâdis yaydıkları anlaşılmaktadır.

Antalya'da Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] erkânından olan Süleyman Kaçaralâki ile Isparta'da bu fırkanın [SCF'nin] reisi bulunan Mustafa Çavuş'un altıncı fırkanın mütaahhitlerinden olmaları nazarı dikkatimizi celb etmiştir. Altıncı fırka merkezi olan Isparta'da vûkû bulan tahkikâtımız neticesinde, bu mütaahhitlerin fırka levâzım reisi ile sıkı temasta bulunduklarını, levâzım ilânlarının **Yarın** gazetesine verildiğini, levâzım reisinin dâimâ muhalif ve mürteci ruhlu adamlarla düşüp kalktığını öğrendik."

Raporda, SCF'nin feshinden sonraki gelişmelere de şöyle temâs ediliyordu:

> "O vakte kadar Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] rüesasile temasta devâm edenler alâkalarını kestiler. Fırkamıza [CHF'ye] merbûtiyetlerini muhafaza etmiş olanlardan her mahallede teşkil edilen müteşebbis heyetlere mürâcaatla, fırkamıza [CHF'ye] kaydedildiler. Bu sûretle Antalya halkı arasındaki münâferet ve husûmet bertaraf edilmiş oldu. Elyvem Antalya'da, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın başında bulunanlarla Giritliler hâriç olmak üzere, bütün halk bizimle berâberdir. (...)
>
> Belediye intihâbâtı esnâsında zuhûr eden hâdiseler, mevcut idâre ve zâbıta âmirlerinin vaziyete hâkim olamayaak kadar zaif [zayıf] olduklarını meydana koymuştu. (...) Yine bu intihap esnâsında ağır cezâ heyeti ile sûlh hâkimi Emin Bey, orada icrâyı adâlet edemeyeek bir vaziyete düşmüşlerdi."

Burdur'da ise, "fırka [CHF] teşkilâtı (...) Antalya'dan daha" da güçsüz bulunmuştu. "Bilhassa kazâlarda teşkilât hemen yok denilecek bir hâlde idi."

> "Vilâyet merkezinde sâbık mebus Hüseyin Bâkî Bey ile eşraftan Fahrettin Ağa ve taraftarları arasında, ötedenberi devâm eden rekâbet ve mücâdele, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın zuhûru üzerine, fırkacılık şeklini almış, Hüseyin Bey ile taraftarlarının temsil ettikleri C[umhuriyet] H[alk] Fırkası'na karşı, Fahrettin Ağa ve taraftarları da S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası'nı teşkil etmişlerdir.[111] Şimdiye kadar iki tarafın rekâbet ve mücâdelesi arasında ezilmekte olan halk kitlesi ile az çok tenevvür etmiş gençler ise, her iki fırkaya karşı da lâkayt kalmışlardır. (...)
>
> Temaslar neticesinde gençler ve münevverlerle tüccar ve esnaf sınıfları umûmîyetle fırkamızla [CHF ile] alâkalanmaya başladılar. Ağalarla beylerin tahakkümlerinden bizâr olan halk, vaziyeti kavrayan münevver sınıf, fırkaya [CHF'ye] girmek için müsâbaka edercesine tehâcüm gösterdiler. (...) Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na meyletmiş olan birkaç genç de izhârı nedâmetle mürâcaatta bulunduklarından, fırkaya [CHF'ye] alındılar. Yalnız Fahrettin Ağa ile Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] [vilâyet] idâre heyetini teşkil edenler, şimdilik hâriçte bırakıldılar.
>
> Ötedenberi Burdur halkının ikiye bölünmesine sebep olan ağalık-

111 Dördüncü Bölüm'e bakınız.

beylik mücâdelesi, bugün taraftarsızlık yüzünden beş, on kişiye inhisâr etmiş, bütün münevverlerle tüccar ve esnaf sınıfları ve halk kitlesi, C[umhuriyet] H[alk] Fırkası bayrağı altında toplanmışlardır. Köylüleri de bu iki nüfûzun tesirâtından kurtarmak için icâb eden tâlimat verilmiş, tertibat alınmıştır. Maamafih ötedenberi ağaların veyâ beylerin tahakkümlerine alışkın olan Burdur'da, fırka [CHF] teşkilâtının âtiyen entrika husûsunda gâyet mâhir olan ağalardan veyâ beylerden bir tarafın ihtiraslarına âlet olmaması için dâimî sûrette murâkabe edilmesi icâb eder."

Raporda Isparta için de benzer gözlemler geçerliydi:

"Isparta'da kuvvetli birkaç arkadaş müstesnâ olmak üzere, umûmîyet itibârile halkta fırkamıza [CHF'ye] karşı umûmî bir lâkaydi görülmüştr. (...) Maamafih Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] da burada büyük bir rağbet ile karşılanmamıştı. (...) Bu hususta S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası'nı teşkile memur edilenlerin halkça şâyânı hürmet ve itimat kimseler olmamalarının büyük bir tesiri olmuştu. (...)

Isparta Müftüsü ile şapka meselesinden burada ikâmete memur edilen bir hocanın mütemâdi telkinleri, halk kitlesinin fırkamıza [CHF'ye] karşı lâkaydisinde başlıca âmil olmuş, münevver gençlerin ihmâli ise, bu lâkaydiyi umûmîleştirmişti."

Bu raporlarda da ortak olan nokta, diğerlerinden daha farklı değildir. Bu bölgede de CHF teşkilâtı zayıftı ve SCF, gerek teşkilât olarak, gerekse halka yakınlığı ile tebârüz etmişti. Özellikle Antalya'da mübâdillerin durumu çok açık bir şekilde dile getirilmişti. Giritli olarak adlandırılan mübâdillerin ekonomik ve sosyal özellikleri, onların siyâsal taraf olarak muhalefette yer almaları sonucunu doğurmuştu.[112]

112 Yukarıda CHF milletvekillerinin CHF taşra teşkilâtına ilişkin gözlem ve saptamalarını içeren çok sayıda raporlarını gözden geçirme fırsatını bulduk. Söz konusu raporlar, CHF'nin Trakya (Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli) (Vize, Üsküp, Pınarhisar, Lüleburgaz ve Babaeski), Çanakkale, Bursa, Afyon, Eskişehir, Kütahya, Şebinkarahisar, Sivas, Kayseri, Niğde, Kırşehir, Yozgat, Çorum, Çankırı, Kastamonu, Antalya, Burdur, Isparta, Denizli, Cebelibereket, Adana, Mersin, İçel ve Silifke'yi kapsamaktadır. Raporlar, toplam 27 ili kapsamakta olup, toplam illerin yaklaşık olarak üçtebiri söz konusudur. Raporların kapsadığı iller ise, Trakya, Marmara, Ege, Akdeniz ile Orta Anadolu bölgelerinde bulunmaktadır. CHF'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde teşkilât kurmama geleneği, raporlara da yansımış olmalıdır.

Bütün raporların ortak noktası, CHF'nin taşra teşkilâtının içinde bulunduğu ortak olumsuz özelliklerin saptanması ve açıklanmaya çalışılmasıdır. Gerçekte CHF'nin taşra örgütlenmesi

diye bir şeyden söz etmek imkânsızdı. CHF'nin merkezi ile bu merkezin temsilcisi sayılması gereken, bu merkezin gözcüsü ve sözcüsü olarak tanımlanması gereken CHF'nin taşra teşkilâtı arasında siyâsî ve ideolojik bir bağ ya hiç yoktu ya da son derece cılızdı. Gerçekte CHF merkezinin kendi çevresi olarak tanımlanabilecek olan taşrası arasında gerçek bir siyâsî ilişki, denetim ve hâkimiyet söz konusu değildi. Bütün raporlar, bu hâkimiyetin ve denetimin (eğer bir zamanlar olmuşsa dahi yeniden) oluşturulmasına yönelik önerilerden söz ediyordu. CHF merkezi, taşrasını/taşrayı, bir bakıma kendi hâline bırakmıştı. Orada bulunan ve CHF merkezini temsil ettiği düşünülen ya da varsayılan kişi ya da gruplar ise, merkezden hayli uzakta sayılırdı. CHF merkezi, bir bakıma taşraya müdahale etmek yerine, onu olduğu gibi bırakmayı tercih etmiş gibi görünmektedir. Taşradaki ekonomik ve sosyal yönden hâkim olan grup ya da âile(ler), CHF'nin taşra temsilciliğini bir şekilde üzerlerine aldıktan sonra, bu görevi, CHF merkezinin talepleri ya da beklentileri yönünde değil de, tamâmen kendi yöresel güçlerinin stabilize edilmesi ya da daha da genişletilmesi yönünde kullanmışlar ya da kullanmaya çalışmışlardı. Bu durum, yörenin diğer ekonomik ve sosyal bakımdan nüfuzlu ve güçlü grubunu ya da âilesini/âilelerini kendiliğinden CHF'nin dışına itmişti. Yöresel/taşra içi güç mücâdelesi, CHF'yi aslında etkili bir araç olarak kullanmaya çalışmıştı/çalışıyordu. CHF'nin dışında kalanlar ya da dışına itilenler ise, muhalefetlerini çeşitli şekillerde göstermişlerdi ve göstermeye de devâm ediyorlardı. SCF'nin kuruluşu, bu mücâdelenin üzerine geldiğinde, CHF'nin dışında kalanlar doğal olarak muhalefete geçmekte bir beis görmemişlerdi. Sorun, siyâsî ya da ideolojik bir müâdele ya da çatışma olmayıp, raporlarda hep yazılageldiği gibi, şahsî iğbirarlardan ibâretti. Aslında bu tanımı, bir başka şekilde de okumak mümkündür: Taşradaki güç ve egemenlik mücâdelesi, kaçınılmaz olarak kendisini politik bir vesile ile de duyuruyordu. CHF'nin merkezini taşrada temsil edenler ise, iktidar ve güçlerini hiçkimse ile paylaşmak istemediklerinden, kendi içlerinde son derece kapalı bir çevre oluşturmuşlardı. Bu çevreye hiçkimseyi sokmamakta direniyorlardı. Politik çatışmanın temeli ve asıl teşvikçisi, işte bu tekelci/oligarşik siyâsî yapı(lanma) ve bu yapı(lanma)nın sürdürülmek istenmesiydi. SCF, bu bakımdan analiz edilmeli ve değerlendirilmeliydi. Çevre, genel olarak merkeze karşı siyâsî ortaklık talep etmekteydi. Merkez ise, çevrenin bu talebine karşı şiddetli reaksiyon göstermişti ve göstermeye de devâm ediyordu.

Raporlarda dikkat çeken bir başka husus, muhalefetin asimile edilme şekline yönelik ortak tutumdur. Elbette bu tutumun, milletvekillerinin kişisel inisiyatifi olmayıp, ileride göreceğimiz gibi, CHF merkezinin politikası olduğunu belirtmem gerekir. Bununla birlikte, bu politikanın uygulaması ile bu politikanın olası sonuçları konusundaki beklentiler üzerinde de ayrıca durmak yararlıdır. SCF'nin daha varlığını muhafaza ettiği sırada dahi, muhalefet partisinin olası kurucularının girişimlerinden geri çekilmelerinin sağlandığı, izlediğimiz raporlarda açıkça belirtilen bir hususdur. Fakat bu sırada meydana gelen görüşmelerin içeriği ise tamâmen kapalı kalmıştır. Buradaki iknâ süreci, muhtemelen ya tehdit ve santaj ya da ödül mekanizması ile ilgili olmalıdır. Bu süreçte girişiminden vazgeçen çok sayıda SCF kurucusu olduğunu gördük İkinci önemli süreç ise, SCF'nin feshinden sonradır. Bu süreçte, hemen hemen bütün taşrada SCF'nin eski kurucularının ve üyelerinin (bâzı küçük istisnâlarla) iktidar partisine alındıkları görülmektedir. Böylece muhalefet bir bakıma emilmiş olmaktadır. En azından görünürde muhalefet kalmamış izlenimi yaratılmaktadır. Fakat bütün bu sürecin olası olumlu sonuçları konusunda kuşkular da vardır. Nitekim, bütün taşranın neredeyse kendiliğinden ve otomatik olarak CHF üyesi yazılması süreçlerinde olduğu gibi, SCF'nin feshinden itibâren yeniden benzer işlemlere başlanmasının benzer sonuçlar doğuracağı konusunda kuşkular söz konusu olduğundan, partinin propaganda ve "irşâd" faaliyetine yönelik etkinliklerinin vurgulanmasına gerek görülüyordu. CHF'nin merkez ile taşrası arasında kurulmuş bulunan yalnızca idârî temâsın yerine, gerçekte siyâsî ve ideolojik bir temas kurulması talebi, raporların temel önermelerinden biri olarak kabûl edilmelidir.

CHF merkezinde görülen aydın yoğunlaşmasına, CHF'nin taşra temsilciliklerinde hemen hemen hiç rastlanmıyor olması, ayrıca üzerinde durulmaya değer ilginç bir konudur. Taşra

SCF Üyelerinin CHF'ye Katılımları Konusunda Tâmimler *(6 Mayıs ve 21 Haziran 1931)*[113]

CHP İstanbul Vilâyeti İdâre Heyeti Başkanı Cevdet Kerim [İncedayı], 6 Mayıs 1931 târihinde, CHF Kâtibi Umûmîliği'ne yazdığı bir yazıda, kendisini fesh etmiş olan SCF'nin üyelerinin CHF'ye geçmeleri talepleri karşısında, bu konuda tâkip edilmesi gereken yöntem konusunda, CHF Kâtibi Umûmîliği'nden tâlimat istiyordu:

> "(1) Evvelce fırkamıza [CHF'ye] mensup iken, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkül edince, fırkamızdan [CHF'den] istifâ ederek, Serbest

aydınları, CHF'den uzak tutulmuşlardı ya da uzak kalmışlardı. Nitekim SCF'nin oluşumunda bu grup hayli etkili bir siyâsî aktivite göstermekten geri durmayacaktır. Raporlardan aldığım izlenim, CHF'nin merkezinde görülmeyen ya da hissedilmeyen sınıfsal konumların, taşrada çok daha açık bir şekilde izlenebileceğidir.

Burada tekrâr etmekte bir sakınca görmediğim bir husus da, raporlarda SCF'nin "irticâ" ile hiçbir şekilde suçlanmamasıdır! Merkezin siyasî ve ideolojik saldırganlığına, bu raporlarda hiç rastlanılmamaktadır ki, bu durum, sâdece dikkat çekici değil, fakat aynı zamanda, CHF milletvekillerinin kamuoyuna seslenişleriyle, merkeze kapalı devre yazdıkları arasındaki (çelişkili) farkı da açığa çıkarmak bakımından önemlidir. CHF merkezini uyarmaya çalışan raporların bir ortak noktası da, SCF'nin oluşum ve desteğinin, bir "irticâ" meselesi olarak değil de, mevcut ekonomik, sosyal, kültürel, idârî ve siyâsî koşulların ve sorunların bir sonucu (reaksiyonu) olarak değerlendirilmek gerektiğine ilişkin yaklaşımlarıdır. CHF merkezinin bu uyarılardan sonra aldığı tutum, elbette ayrı bir araştırmaya ihtiyaç göstermektedir.

Raporlarda görülen ortak bir başka nokta CHF'nin taşra teşkilâtının yeniden yapılandırılmasında üzerinde durulan iki konudur: İlk konu, parti içi seçimlerin bundan böyle artık serbest yapıldığına ve yapılacağına ilişkin atıftır. Bu atıfların sıklığı, bu zamâna kadar parti içi seçimlerin serbest aday üsûlü ile değil de, merkezin ya da onun temsilcilerinin atamalarından oluştuğunu açıkça göstermektedir. Zâten partiye gösterilen esaslı reaksiyonların nedenlerinden biri de bu durumdur. İkinci konu, taşradaki ücretli, paralı işlerin kayırmacılıkla ve kollayıcılıkla CHF taşra yönetimi/yöneticileri arasında pay edilmesidir. Bunun önüne geçilmesine çalışılmaktaysa da, bu kez de parti içinde önemli bir reaksiyon ve direnişle karşılaşıldığı anlaşılmaktadır. Anlaşılan iş, taşradaki ekonomik menfaatlerin paylaşılmasına geldiğinde, CHF taşra teşkilâtı, merkezin müdahalesine karşı sert reaksiyon gösterebilmektedir. Merkezin ise, bu direnişin üstesinden gelebilecek yeterli aracı yokmuş gibi bir izlenim doğmaktadır. CHF'nin taşra teşkilâtında yapılan her değişiklik, gerçekte sorun çözmekten çok, yeni sorunlar yaratmaktan ibâret kalmaktadır. Ayrıca, mevcut yöneticilerin dışında, yeni yöneticilerin bulunması da son derece güçtür. Milletvekillerinin raporları, yeni teşkilât kadroları bulmakta çekilen güçlükleri anlatan satırlarla doludur. Dahası, yeni yönetimlerin de eskisinden daha farklı bir tutum aldıklarını gösteren ciddî bir emâre henüz ufukta görülmemiştir! Bu bakımdan, raporların temel ortak önerisi, merkezin taşra üzerindeki denetiminin yoğunlaşması ve sıklaşmasıdır-aksi hâlde mevcut sorunların çözümü imkânı yok gibidir. Ancak, CHF taşra teşkilâtı ile merkez-çevre ilişkisinin niteliği, hâlâ derinlikli araştırmalara ihtiyaç göstermektedir ki, CHF arşivi, bu bakımdan yeterli malzelmeye sâhip gibi görünmektedir!

113 **BCA CHP K**, [490 01/2 6 30]. Bu konuda gördüğümüz daha önceki örnekleri de burada yalnızca hatırlatmakla yetiniyorum.

[Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçmiş olan, fakat orada bâriz bir rol oynamamış bulunanlardan fırkamıza [CHF'ye] dönmek isteyenleri kabûl etmekteyiz. Ancak Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın vilâyet, kazâ ve nâhiye teşkilâtında faal vazife almış,[114] gerek matbuatta ve gerekse fiilliyatta [CHF] teşkilâtımıza karşı tecâvüzüne hareket etmiş olanlardan tekrar fırkamıza [CHF'ye] dönmek isteyenler,

(2) Son intihâbat esnâsında[115] fırkamıza [CHF'ye] mensup iken istifâ ederek müstakil mebusluğa namzetliklerini koyanlardan tekrar fırkamıza [CHF'ye] iltihak etmek isteyenler,

(3) Fırkamıza mensup iken istifâ etmeden müstakilen namzetliklerini koyanlar hakkında yapılacak muamelenin iş'âr buyurulmasını ricâ ederim efendim."[116]

SCF'nin kendisini fesh etmesinden çok kısa bir süre sonra, görülüyor ki, SCF'nin yöneticileri ve üyeleri, CHF'ye (yeniden) geri dönmek üzere girişimlerde bulunmaya başlamışlardı bile... Bu yazıya göre, SCF'nin kurulmasından sonra CHF'den istifâ ederek ayrılan, fakat SCF içinde aktif bir görev almayan eski üyelerin sorunsuzca yeniden eski partilerine geri dönebildiği açıktır. Ancak, SCF içinde yönetici olarak olsun, üye olarak olsun, aktif görev almış olanlar ile, basında ve günlük hayatta CHF'ye karşı aktif mücâdele içine girmişler olan eski CHF üyeleri için iş bu kadar kolay değildi. Diğer yandan, milletvekili seçiminde de, CHF'den istifâ ederek ya da etmeyerek, bağımsız milletvekili adayı olan, fakat seçimi kazanamayanların da yeniden eski partilerine geri dönmelerine ilişkin süreç tamâmen belirsizdi. Bu konuların açıklığa kavuşması için CHF İstanbul Vilâyet İdâre Heyeti, merkezden tâlimat istiyordu.[117]

---

114 Bu konuda Dördüncü Bölüm'e bakınız.

115 Dördüncü dönem milletvekili genel seçimi 24 Nisan 1931 târihinde yapılmıştı.

116 Yazı, CHF İstanbul Vilâyet İdâre Heyeti antetli ve 582 sayılıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 84**.

117 Hatırlanmalıdır ki, CHF'den SCF'ye geçen milletvekillerinin önemli bir kısmı yeniden CHF'ye geri dönmüşlerdi. Bkz. Tunçay, **age**, s. 259-263 ve Yetkin, **age**, s. 41-65. Daha önce de SCF kurucularının, yöneticilerinin ve üyelerinin CHF'ye geri dönüşlerine şâhit olduğumuzu hatırlamalıyız.

CHF'nin 10-18 Mayıs 1931 târihinde gerçekleşen 3. Büyük Kongresi'nde, nizamnâme taslağı üzerinde yapılan görüşmeler sırasında söz alan Kütahya milletvekili Alâeddin Tiridoğlu, taslağa göre, herkesin CHF üyesi olabileceğini, oysa bunun tehlikeli olduğunu belirtiyordu. Tiridoğlu'na göre, her isteyen parti üyesi olamazdı ve olmamalıydı da. Yalnızca inkılâpçılar partiye üye olabilmeliydiler. Tiridoğlu, konuşması sırasında, yakın bir zaman önce ortaya çı-

CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker,[118] 21 Haziran 1931 târihinde, CHF İdâre Heyeti Başkanlıkları'na yazdığı bir yazıda, SCF'nin feshinden sonra, SCF üyeleri ile daha önce CHF üyesi olup da, SCF'ye geçen eski üyelerin yeniden CHF'ye dönmeleri konusunda şu açıklamada bulunuyordu:

> "Fırkamıza [CHF'ye] girmek isteyenlerin muhtelif evsâfına ve bilhassa son zamanda kurularak infisah eden Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na girenlerden fırkaya [CHF'ye] girecekler hakkında yapılacak muameleye ve son intihapta [milletvekili genel seçiminde] müstakil olarak namzetliklerini koyan fırka [CHF] mensuplarımız hakkında yapılacak muameleye dâir teşkilâtımızın bâzı aksâmından suâller sorulmaktadır. Vaziyet Umûmî İdâre Heyeti'nin 16 Haziran [1]931 târihli içtimâında mütâlaa edildi. Hükümleri yapılmak üzere işbu karar neticesini aşağıda arz ve tâmim ediyorum:
>
> (1) Fırkaya [CHF'ye] girmek isteyen vatandaşların umûmî olarak hâiz olmaları lâzım gelen şartlar, son kongrede[119] kabûl edilen ve yakında teşkilâtımıza gönderilen yeni nizamnâmemizin yedinci maddesinde[120]

---

kan olumsuz örneklere de göndermede bulunuyordu: "Son Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] çıktığı zaman Garbî Anadolu'da birçok galeyanlara şâhit olduk. Bilhassa [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın tabiî âzâsı olması lâzım gelen birçok doktor ve avukatların karşı tarafa geçtiğini gördük. Bu hâdiseyi bendenizin kanaatime göre, eski nizamnâmede aramaktansa, o zamanki fırka teşkilâtının biraz lâubâli hareket etmesinde aramak lâzımdır. Çünkü, birçok münevverânı o zaman gücendiren hâl, arz ettiğim gibi, organlardaki zevattı. Biliriz ki, birçok Mûtemetler, eski ağalardı. Nereye gidersek, karşımıza bir Mûtemet, eski devrin bir mütegallibesi olarak çıkıyordu. Bu gibi hâdisat, fırkadan avukatlar ve doktorlar gibi münevverâni soğutmuş olabilir." **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları,** s. 229-231.

118 CHF Kâtibi Umûmîliği'ne, Saffet Arıkan'ın yerine, Recep Peker, 10 Mart 1931 târihinde atanmıştı. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi (1918-1938),** Türk İnkılâp Târihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s. 334. CHF'nin 10 Mayıs 1931 târihinde toplanan Üçüncü Büyük Kongresi'nde bu atama yenilenecektir. CHF Değişmez Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün konuya ilişkin tâmimi için bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı,** (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 3.

119 CHF'nin 10 Mayıs 1931 târihinde toplanan Üçüncü Büyük Kongresi'nden söz edilmektedir.

120 CHF'nin 1931 târihli programının 7. maddesi şöyleydi: "Cumhuriyet Halk Fırkası'na, (a) 18 yaşını bitiren, (b) Halkça fenâ tanınmamış olan, (c) Ağır hapis veyâ bu derece bir cezâ ile veyâ şeref ve haysiyeti kıran bir suç yüzünden hapis cezâsı ile mahkûm olmamış bulunan ve mahcur olmayan, (ç) Millî Mücâdele'ye aleyhdar bir vaziyet almamış ve bu gibi taazzilere dâhil olmamış olan ve siyâsî seciyeleri itibârile menfî bir ruh taşımamış oldukları mütebâriz bulunan her Türk vatandaş, Türkçe konuşmakta bulunmuş, Türk kültürünü ve fırkanın bütün umdelerini benimsemiş ise girebilir."

sarahaten yazılmıştır. Bu esâsın umûmî olarak nazarı dikkatte bulundurulacağı tabiîdir.

(2) Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na girmiş olanlar esas olarak aşağıda yazılan vaziyetlerde bulunurlar:

(a) Hiç bizim fırkamıza [CHF'ye] dâhil değil iken, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na intisâp etmiş olan vatandaşlar. Bunlar, nizamnâmemizin gösterdiği esas şartlara muvafık evsafta bulundukları takdirde, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na girmiş olmak mülâhazası nazarı dikkate alınmadan, fırkamıza [CHF'ye] kabûl olunurlar.

(b) Fırkamıza [CHF'ye] mensup iken istifâ ederek veyâ etmeyerek Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na girenler ve hattâ fırkamıza [CHF'ye] muhalif olarak belediye intihâbâtında kazananlar ve Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın İdâre Heyetleri teşkilâtında faal rol almış bulunanlar.[121] Bunlar dahi nizamnâmemizdeki esas şartlara muhalif şahsî vaziyette bulunmadıkça, fırkamıza [CHF'ye] tekrar kabûl olunurlar. Bu vatandaşlar, fırkamıza [CHF'ye] müşkül zamanda fiilen muhalefet etmiş olmak sıfatile, fırkamızca [CHF tarafından] hoş görülmemek ve tekrar fırka [CHF] saflarımız arasına avdetleri muvafık telâkki olunmamak mütâlaası vârid olabilir.

Ancak Serbest [Cumhuriyet Fırka[sı]'nın teşekkülündeki husûsî şerâit nazarı dikkate alınır ve memlekette samimî ve nezih bir muhalif fırkanın teşkili husûsunda fırkamız [CHF] tarafından o zaman gösterilmiş bulunan müsâmaha ve hattâ teşvik gözönünde bulundurulursa, o zaman yeni fırkaya [SCF'ye] şitap [intisâp] edenlerin hâleti rûhiyelerinin esbâbı muhaffefe teşkil edeceği tebârüz eder. Mefsuh Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın, fırkamızın [CHF'nin] bu hareketini istismâr etmesi ve Umûmî Reisimizin [Atatürk'ün] kendileri ile berâber olduğu hakkındaki propagandalar ve zâhiren kendi iddiâlarını teyid eder gibi gösterilen bâzı hâdiseler, birçok hüsnü niyet sâhibi vatandaşları şaşırtmıştır.

İşte bu esbâbı mûcibe, fırkamızın [CHF'nin] bu vaziyet muvacehesinde geniş bir zihniyetle hareketini mâkûl ve zarûrî kılmaktadır. Bu itibarla, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı'n]da nezâhetle çalışmış olanlar hakkında, fırkamız [CHF] teşkilât ve mensuplarının şefkat ve nevâzişle hareket etmelerini, hem lüzumlu, hem de necip bir zihniyetin eseri addediyoruz.

(c) Mefsuh Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na girenlerden veyâ girmeyenlerden Cumhuriyet Halk Fırkası şahsiyeti mâneviyesine ve fırkanın

121 Bu konuda Dördüncü Bölüm'e bakınız.

[CHF'nin] yüksek timsalleri olan Reislerimize [Atatürk'e] karşı söz veyâ yazı ile hakâret veyâ tecâvüzde bulunanlar, fırka [CHF] binâlarımıza tecâvüz edenler, nizamnâmenin 20. [yedinci] maddesinin (ç) fıkrasında târif edilen evsafta addolunarak, fırkamıza [CHF'ye] alınmayacaklardır. Ancak böyle bir hüküm verilmeden, fırkaya [CHF'ye] girmek isteyen zat hakkında vûkû bulacak hakâret veyâ tecâvüz etmiş olmak iddiâsı üzerinde dikkatle durmak ve böyle bir harekette bulunmamış olan namzedin, isnâd üzerine red edilmesine meydan vermemek icâb eder.

(d) Bâzı yerlerde mefsuh Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] nâmına hareket eden veyâ söz söyleyen zevattan isimleri çok işitilmiş ve tanınmış olanlar vardır. Yukarıdaki fıkralardan hangisine dâhil olursa olsun, bu zevattan mürâcaat vûkû bulduğu takdirde, son karârı Umûmî İdâre Heyeti'nce verilmek üzere, Vilâyet İdâre Heyeti mütâlaalarile, Kâtibi Umûmîliğe bildirmeleri icâb eder. Bu sûretle kabûl veyâ redlerinde fırkamızın [CHF'nin] umûmî telâkkisi noktasından müsbet veyâ menfî bir tesir edecek zevat hakkında karar vermek, fırka [CHF] merkezine bırakılmış olur.

(3) Son mebus intihâbında fırkamıza [CHF] mensup iken istifâ ederek müstakil mebusluğa namzetliğini koyanların tekrar fırkamıza [CHF'ye] avdetleri kabûl olunmayacaktır. Tabiîdir ki, bu zevâtın müstakil mebuslar için fırkamızın [CHF'nin] ilân ettiği esaslarda zikredilen (fırkamız [CHF] programından gayri bir program) tâkibini kabûl etmiş vaziyettedirler. Bu itibarla, muhalif olduklarını fiilen gösterdikleri programımızı tâkip eden fırkamıza [CHF'ye] avdetleri doğru olmaz.

(4) Bu tebligâtın fırkamız [CHF] teşkilâtının ocaklara kadar bütün kademelerine tebliğini, vilâyet idâre heyetlerimiz tarafından tatbikatta yanlışlık olmaması için nezâret olunmasını ricâ ederim. Bu münâsebetle bütün arkadaşlarımıza hürmet ve muhabbetlerimi arz eylerim."[122]

---

122 Yazı, antetsiz ve 666 sayılıdır. Metnin orijinali için bkz. **EK 85.** Bu belge, kısmen de olsa, ilk kez Mete Tunçay'ın kitabında kullanılmıştır. Bkz. Tunçay, **age**, s. 263-264. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı**, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 10-12.

CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker, 15 Temmuz 1931 târihinde, CHF milletvekillerine ilettiği zâta mahsus ve mahrem bir tâmimde, CHF'nin yeniden düzenlenmesinde kendilerine düşen görevleri şöyle hatırlatıyordu:

"Meclisin bu tâtil devrinde fırkanın [CHF'nin] taşra teşkilâtını gözden geçirmek sûretile istifâde etmek isteriz. Tâtil devrini geçireceğiniz mıntıkanın fırka [CHF] ve fırkaya [CHF'ye] temâs eden umûmî ve husûsî vaziyetleri hakkında, Umûmî İdâre Heyeti'nin muhtâç olduğu mâlûmâtı tedârik etmek lütûf ve zahmetinde bulunmanızı ricâ ederim. Bu vazifenin nasıl yapılacağını gösterir fırka [CHF] teftiş tâlimâtından bir nüsha ve teftişin neticesini tesbit

etmek üzere hazırlanan boş rapor nümûnesinden üç nüsha bağlı olarak takdim ediyorum. (...) Bu seyahatte zâti âlilerinin iştigâl buyuracakları iş, tâlimâtın birinci kısmındaki teftişten ibâret olup, ikinci kısmındaki tahkik değildir. Bu işin neticesinde tâlimâtın üçüncü kısmındaki esasların nazarı dikkatte bulundurulacağı tabiîdir. Teftişin yapılmasını ve gerek raporun doldurulmasını ve bu işlerin mahremiyeti noktasını bağlı tâlimatta göreceksiniz. (...) Bağlı olarak takdim olunan tâlimâtın üçüncü kısmının birinci maddesini ayrıca nazarı ehemmiyete arzeylerim." **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı**, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 51-52. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, "Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", **Târık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul, 1992, s. 459-494. Ancak burada söz konusu olan Parti Müfettişleri'nin değil, milletvekillerinin denetimidir. Bu denetimlerin sürdürdüğü ve Kâtibi Umûmîlikçe de yakın izlendiği anlaşılıyor.

CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker, 21 Temmuz 1931 târihinde, CHF Vilâyet İdâre Heyeti Başkanlıkları'na ilettiği tâmimde, milletvekillerinin yapacakları ziyâretlerden söz ederek, "fırkaca [CHF'ce] kendilerine tetkik ve teftiş vazifeleri verilmiştir" diyordu. Peker, "mebus arkadaşlarımızın (...) teşkilât arkadaşlarımızla temaslar yapma yolunda bulundukları esnâda, kendilerine samimî ve nuvazişli muamele yapılmasını tabiî" gördüğünü açıklıyor ve bu yolda teşkilâta tavsiyede bulunuyordu. Peker, tâmiminde, "mebus arkadaşlarımızın temasları esnâsında kolaylıklar gösterilmesini ve bu temaslardan istifâde edilerek, memleket ahvâlile fırka [CHF] noktai nazarları hakkında fâideli [faydalı] addedilen musahabeler yapılmasını ve devlet merkezinde fırka [CHF] faaliyetleri hakkında da kendilerinden mâlûmat ve izahat alınmasını ricâ ederim. Fırkanın [CHF'nin] Meclis Grubu'nda ve Mecliste çalışan mebuslarımızın sizlerle yapacakları musahabeler, memleketin kuvveti ve fırkanın [CHF'nin] şeref için fâideli [faydalı] neticeler verir." diyordu. **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı**, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 53.

Demek ki, milletvekilleri kendilerine saygı gösteren teşkilâtları denetlerken, teşkilâtlardan da, milletvekillerinden genel siyâsal konularda bilgi almaları talep ediliyordu. Böylece merkezin tâlimatları, bilgi olarak, milletvekilleri kanalı ile taşraya aktarılmaya çalışılırken, CHF yönetimi de taşra teşkilâtı hakkında, milletvekillerinden bilgi almaya çalışıyordu. Böylece, CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker'in, 2 Kasım 1931 târihli ve CHF İdâre Heyeti Başkanlıkları'na hitâben kaleme almış olan tâmiminde belirttiği gibi, "bu sûretle fırkamızın [CHF'nin] taşra teşkilâtını idâre eden Umûmî İdâre Heyeti'nin çalışmalarına kıymetli yardım edilmiş" olacaktı. **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı**, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 54.

Raporlarda ortaya konulan bir şikâyet konusu da, CHF'nin taşra teşkilâtının haftada bir dahi toplanmadığına ilişkindi ve CHF Kâtibi Umûmîliği, 2 Aralık 1931 târihli bir tâmimle, taşra teşkilâtını bu konuda uyarma ihtiyâcını hissedecektir: "Son günlerde mıntıkâî intihâbiyelerinden avdet eden mebus arkadaşlarımızın verdiği raporlarda, bâzı idâre [heyetlerinin] arkadaşlarımızın toplanmadıklarını ve haftada bir defa dahi içtimâ etmediklerini öğreniyorum. Memleketin mesûliyetini omuzlarına almış olan fırkamızın [CHF'nin] mütemâdi çalışması ve her vesilede memleket işlerile yakından alâkadar olmasının fâidelerini [faydalarını] takdir buyurursunuz. (...) Umûmî İdâre Heyetiniz muntazam toplanmamayı en büyük kusur telâkki edecektir." **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı**, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 55.

SCF'nin kendisini fesh etmesinden çok kısa bir süre sonra, muhalefetten (yeniden) iktidâra doğru bir kayma eğilimi içine girildiği açıkça görülmektedir. İktidar partisinin bu akım karşısında alması gereken siyâsî pozisyon, bu tâmim ile ortaya çıkmaktadır.

Açıkça görülmektedir ki, yeni kabûl edilen nizamnâmenin yedinci maddesi bu konuda gösterge olacaktı. Fakat bu maddenin bir önceki nizamnâmeden daha farklı olmadığını da hatırlamak gerekir. Söz konusu maddenin kısıtları/kayıtları içinde, (yeniden) iktidar partisine katılmak isteyecek olanlar açısından bir bakıma kolaylıklar, bir bakıma da güçlükler bulunuyordu. Tâmimin rûhu, âdetâ adamına göre muamele felsefesine işâret etmektedir.

Öncelikle, eskiden CHF üyesi olmadan SCF'ye geçenler açısından ciddî bir sorun bulunmuyordu. Bu kişiler istedikleri takdirde kolayca CHF üyesi olabileceklerdi. Fakat istifâ ederek ya da etmeyerek SCF'ye katılmış olan eski CHF üyeleri için bâzı sorunlar vardı. İlke olarak bu kişilerin de CHF'ye yeniden katılmaları, eğer nizamnâmenin hükmüne aykırı bir durum yoksa, mümkündü. Fakat bu kişilerin arasında muhalefet partisinin ön saflarında bulunmuş olanlar için bâzı güçlükler söz konusuydu. Fakat bu konuda da dönemin özel koşullarının dikkate alınması isteniyordu. Yâni süzgeç delikleri daraltılmamalıydı. SCF üyelerinin pek çoğunun siyâsî bir aldanma ve yanılgı içinde olduğu vurgulanıyor ve bu durumun düzeltilmesi yönünde imâlarda bulunuluyordu. "Geniş bir zihniyet"le davranılmasından kasıt, bu olmalıdır. SCF içinde "nezâhet"le çalışmış olanlar da, öyle görülüyor ki, güçlük çekmeksizin, yeniden iktidar partisine dönebileceklerdi. Asıl büyük güçlük, muhalefetin en ön saflarında aktif siyâsî mücâdele içinde isimleri ön plânda yer alan eski SCF üyeleri içindi. Fakat bu kişiler için dahi "dikkat" etmek gerekiyordu. Anlaşılan hiçkimsenin yalnızca "isnad"lar üzerine dışarıda kalmasına izin verilmemek isteniyordu. Benzer durumda olanlar için de, CHF'nin taşra teşkilâtına yetki vermek yerine, anlaşılan CHF merkezi bu konuda teşkilâtına pek de fazla güven duymuyordu, son karar merkeze bırakılacaktı. Diğer yandan, milletvekili genel seçiminde CHF üyesi iken, bağımsız aday olan kişiler, elbette artık yeniden eski partilerine geri dönemeyeceklerdi. Zâten yaptıkları açıkça

CHF nizamnâmesine aykırıydı ve partiden ihraçları, söz konusu nizamnâmenin de bir gereği sayılırdı.

Tabiî bu süreçte CHF açısından anlaşılması hiç de kolay olmayan siyasî ve ideolojik bir mesele ile karşılaşıyoruz: Herhangi bir şekilde SCF'ye katılmış olan bir kişinin, nasıl olup da, CHF Nizamnâmesi'nin yedinci maddesi gereğince, (en azından) CHF'nin bütün umdelerini benimsemiş olduğu kabûl edilebilecekti sorusuna yanıt vermek imkânsızdır. Burada bir kez daha CHF'nin üyelerinden aradığı, ya da araması gereken siyâsî ve ideolojik kriter konusundaki boşluğa rastlıyoruz. Bu, (daha önce de gördüğümüz gibi) hem parti yönetiminde şikâyet konusu oluyordu, fakat hem de aynı uygulama pragmatik bir şekilde devâm ettiriliyordu. CHF, üye alımında, her zamanki gibi, siyâsî ve ideolojik bir süzgeçten tamâmen mahrumdu.

Elimizde CHF'ye dönüşler konusunda bir belge daha bulunuyor: CHF Kâtibi Umûmîsi Erzincan milletvekili Saffet Arıkan, 12 Şubat 1931 târihinde, Kütahya milletvekili Recep Peker'e hitâben Ankara'da kaleme aldığı bir yazıda, "Bilecik mebusu Râsim [Öztekin] Beyin mürâcaacatı üzerine tekrar fırkamıza [CHF'ye] alınmasına 10 Şubat [1]931 fırka [CHF] [Meclis] Grubu içtimâında karar verilmiş olduğunu arz ederim ef[endim]" demektedir.[123]

Dâhiliye Vekâleti'nin *Yarın* Gazetesi'nin SCF'nin Programını Yayınlamasına İlişkin Yazısı *(30 Haziran 1931)*[124]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 30 Haziran 1931 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, *Yarın* gazetesinin SCF'nin programını yeniden yayınladığını haber veriyordu:

> "Zeyl: 27 Haziran [1]931 târihli ve 7095 numaralı tezkereye
>
> **Yarın** gazetesinin şahsî hücumlarını anlamak isteyen halkın ve yeni fırkanın [SCF'nin] programını tekrar neşretmesi münâsebetile, evvelce

123 Yazı, Türkiye Cumhuriyeti Riyâseti Kalemi Mahsus Müdürlüğü antetli ve el yazısıdır. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1]. Ayrıca bkz. Yetkin, **age**, s. 56 ve Tunçay, **age**, s. 262.

124 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/79 522 3].

programı okumamış olanların okumak maksadile, 22 Haziran [1]931 târihli **Yarın** gazetesinden 3.500'e yakın nüshanın İstanbul'da satıldığı ve vilâyetlere de o nisbette sevk edildiği ve 23 Haziran [1]931 günü de 8.000 nüsha tab ettirdiği ve satış miktârının ayrıca bildirileceği, İstanbul Vilâyeti'nden alınan 5757 numaralı şifreden anlaşılmıştır."[125]

Bu yazıdan da anlaşılmaktadır ki, *Yarın* gazetesi, SCF'nin kendisini fesh etmesinin üzerinden yaklaşık altı ay geçmiş olmasına karşın, SCF'nin temsilcisi gibi davranmayı ve muhalefetin sesi olmayı sürdürmeye çalışmaktadır. Bu kadar zaman sonra dahi, SCF'nin programının, bir gazetede yeniden yayınlanarak kamuoyuna sunulması, toplumdaki siyâsî beklentileri bir ölçüde göstermektedir. Anlaşılan, bu sırada da, kamuoyunun bir kesiminde, bir muhalefet partisinin (yeniden) oluşumu yönünde bir beklenti vardı. Belki de SCF'nin yeniden kurulacağı tasavvur ediliyordu. Kendisini yaklaşık altı ay önce fesh etmiş olan bir muhalefet partisinin siyâsî programının, yüksek sayılarda (yaklaşık 15.000 tirajdan söz edilmektedir) basılarak kamuoyuna sunulmasının bir başka şekilde değerlendirilmesi güçtür. Nitekim aşağıdaki yazı da bu görüşü teyid etmektedir.

Dâhiliye Vekâleti'nin SCF'nin Yeniden Kurulması İhtimâline Karşı Yazısı *(4 Temmuz 1931)*[126]

Dâhiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü, 4 Temmuz 1931 târihinde Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, SCF'nin yeniden kurulmasına yönelik faaliyetlerden ve girişimlerden söz ediyor ve bu konuda gereken önlemlerin alındığını bildiriyordu:

> "Pangaltı merkezinden, Aydın'da [oturan] Doktor Ethem Vassaf Beye, Fethi [Okyar] Bey imzâsile, 24 Haziran [1]931 [târihin]de, bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta, 'fırkanın [SCF'nin] feshine sâik olan kanaatımda sâbit kadem bulunduğundan, fırkanıza müsbet cevap vermeye imkân göremiyorum' den[il]mektedir. Muhaberenin şekline göre, bu doktorun bir

125 Yazı, Dâhiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü (Şûbe: 1. B[ö]l[üm]/Husûsî: 6151) antetlidir. Metnin orijinali için bkz **EK 86.**

126 **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 30 10/79 522 4].

zümre hesâbına mürâcaatta bulunduğu istidlâl olunmaktadır. Ethem Vassaf Bey, münfesih Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülü sırasında menfî faaliyetler sarf etmiş, seciyesiz bir adamdır. Son defâ [milletvekili genel seçiminde] müstakillen namzetliğini koymuş ise de, aldığı rey miktârı pek azdır.

Hizmet gazetesinin 23 Haziran [1]931 târihli nüshasında intişâr eden telgrafı yazan Çekmalı [Çakmaklı] Emin Bey isminde birisidir. Bu telgrafta, Antalya, Muğla ve havâlisinde Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın ihyâsına dâir vûkû bulacak teşebbüslerin, Aydın münevverlerini sevindirdiği bahsolunmaktadır. Haklarında kânûnî tâkibat icrâsına başlanmıştır. Bu hususta Aydın vilâyetinden alınan şifre sûretile **Hizmet** gazetesinde intişâr eden telgrafın sûreti leffen takdim kılınmıştır.

Münfesih Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın ihyâsı için teşebbüs vûkû bulduğuna dâir alınan haberler üzerine, keyfiyet daha evvel vilâyetlerden sorulmuş ve alınan cevaplarda böyle bir teşebbüs vâki olmadığı bildirilmiştir."[127]

Bu yazı, elbette, istihbârâtın bir ürünü olup, ilginç bir şekilde, SCF'nin kendisini fesh etmesinin üzerinden yaklaşık altı ay geçmesine karşın, en azından, SCF zamânında muhalefet partisinin en güçlü olduğu merkezlerden biri olan Aydın'da, yeni bir muhalefet partisinin oluşumu konusundaki güçlü beklentileri ve tasavvurları bilgimize sunmaktadır. Bu, o denli ileri gitmiş olmalıdır ki, Aydın'da bâzı kişiler, bizzat Fethi Okyar'a mürâcaat ederek, bu girişimlerinde yanlarında olmasını istemişlerdir. Okyar'ın bu talebi red etmesi olağan bir yanıt olarak kabûl edilmelidir. Söz konusu girişimin içinde olanlar içinse, bir polis tâkibâtının sürmekte olduğu açıktır.

Diğer yandan, yine tam da bu sırada, 1931 yılının Haziran ayında, Ârif Oruç'un Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı kurma girişimi ve girişime hükûmetçe izin verilmemesi de,[128] SCF'nin kendisini fesh etmesinden yaklaşık altı ay sonra, siyâsî atmosferi ve beklentileri açığa çıkarmaktadır.[129]

---

127 Yazı Dâhiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü (Şûbe: 1. B[ö]l[üm]/Husûsî: 6190) antetlidir. Metnin orijinali için bkz. **EK 87.**

128 Tunçay, **age**, s. 287-291.

129 Mete Tunçay da kitabının son cümlelerinde buna işâret ediyor: 1931 yılı ortalarında dahi "çok partili siyâsal yaşam umutlarının serpintileri" sürmüştür. Bu, bir yandan, SCF'nin yeni-

CHF Elâziz [Elâzığ] Milletvekili Fâzıl Ahmet Aykaç, Aksaray Milletvekili Ahmet Süreyyâ Örgeevren ve Ordu Milletvekili Ahmet İhsan Tokgöz'ün Basın Hakkında TBMM'ye Sundukları Gensoru Önergesi *(4 Temmuz 1931)*[130]

CHF Elâziz [Elâzığ] milletvekili Fâzıl Ahmet Aykaç, Aksaray milletvekili Ahmet Süreyyâ Örgeevren ve Ordu milletvekili Ahmet İhsan Tokgöz'ün, 4 Temmuz 1931 târihinde, basın hakkında TBMM'ye sundukları gensoru (istizah) önergesinde, son zamanlarda basının tutumu konusundaki endişeler dile getiriliyor ve hükûmetin yanıtlaması için aşağıdaki sorulara yer veriliyordu:

"[T]BMM Yüksek Reisliği'ne,

Bâzı gazetelerimizin tâkip ettikleri muhataralı istikâmet, vatandaşların ve vatanın siyâsî izan ve medenî vicdânı üzerinde sarih bir fikir şekâveti icrâ ederek, mâsum ruhları tamâmen zehirleyecek mâhiyetler almaya başladı.

Hele hiçbir faydası olmadığı gibi, âtiyede birçok vehamet ve zarar hazırlayan bu felâketli cereyan karşısında hükûmet ne düşünüyor?

Millî varlığı istilâya başlayan şu zehirli havadan ammenin vicdânı pek

den canlandırılacağı, diğer yandan da, başka siyâsal partilerin kurulacağı beklentisi şeklinde görülmüştür. Tunçay, **age**, s. 293. Daha eski târihli bir çalışmada da aynı sonuçlara varılmıştı: Weiker'in sözünü ettiğim kitabının son kısmı bu tezi başarıyla ortaya koymaktadır. Weiker, **age.** SCF'nin feshinden hemen sonra 1931 yılının yaz aylarında dahi muhalefet düşüncesinin sürdüğüne ilişkin benzer yönde saptamalar için bkz. Taner Bayazıt, "İzmir'de Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basın Üzerine Düşünceler", **Târih ve Toplum,** Sayı: 98, (Şubat 1992), s. 54-56. Daha geniş bir basın taraması ve SCF'nin feshi sonrasındaki siyâsî beklentiler ve taleplerin bir dökümü için bkz. Hava Özen, **Türk Basınında Serbest Cumhuriyet Fırkası,** (Ağustos-Kasım 1930), (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gâzi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütüsü, Ankara, 1988, s. 247-266. SCF'den sonra yeni bir muhalefet partisi kurulması yönündeki faaliyetler ve beklentiler konusunda benzer gözlem ve saptamalar için ayrıca bkz. Tabak, **age**, s. 192-194.

130 **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 30 10/8 48 12]. Menemen Olayı'ndan hemen sonra TBMM'de yapılan konuşmalar sırasında basına karşı yeni önlemler alınması gereğine işâret edilmesine ve Başbakan İnönü'nün ise, bu açıklamalar karşısında, basın hakkında özel önlemler alınmayacağına ilişkin sözleri, SCF Kars eski milletvekili Ahmet Ağaoğlu'nun Başbakandan yana tutum almasına neden olmuştu. Bununla birlikte, Menemen Olayı'ndan dolayı Ağaoğlu'nun "mânevî mesûliyet"i üzerine alması dahi, iktidârın kendisini ve dolayısıyla SCF'yi yeniden suçlamasına neden oluyordu. CHF Urfa milletvekili Ali Saip Ursavaş ise, Hâkimiyeti Milliye hiç okunmazken, **Yarın** gazetesinin kapışıldığını ve bir liraya satıldığını anlatıyordu. Ursavaş, yalnızca "rejimi yıkmak isteyen hâin gazetecilere" "düşmandı." Bkz. **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 4, Cild: 24, 17. İnikat, (1.1.1931).

muzdariptir. Binâenaleyh [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin vaziyeti mütâlaa ile bu hususta bir karar vermesini elzem görüyoruz.

Cemiyeti, matbuatın suistimâllerine karşı müdâfaa için şimdiye kadar mürâcaat edilen tedbirlerin kâfi olmadığı meydandadır.

Binâenaleyh keyfiyetin hükûmetten istihzâhını teklif ederiz."[131]

Bu önerge, elbette iktidârın basın konusunda almayı plânladığı önlemlerin bir ön habercisi olarak kabûl edilmelidir. Anlaşılan basında küçük de olsa bir muhalefet kıpırtısına dahi tahammül edilememektedir. Önergede mevcut yasaların yetersiz kaldığı vurgulanırken, yakında yeni yasal önlemlerin gündeme geleceğinin işâreti veriliyor ve bu yöndeki bir hazırlığın siyâsî meşrûluğunun sağlanmasına çalışılıyordu. Nitekim, aşağıda göreceğimiz gibi, kısa bir süre sonra, Matbuat Kânunu yenilenecek ve değiştirilecektir.

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin Basın Konusundaki Tâmimi *(6 Temmuz 1931)*[132]

CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker, bu soru önergesi üzerine, 6 Temmuz 1931 târihinde, CHF Vilâyet İdâre Heyeti Başkanlıkları'na yazdığı bir yazıda, basın hakkında tutulacak yolu şöyle gösteriyordu:

> "Epey zamandan beri memlekette muhalif fikir cereyanlarını temsil etmek iddiâsile neşriyatta bulunan bâzı gazetelerin vaziyetleri ve tâkip ettikleri yol, neşriyat arkadaşlarımızın nazarı dikkatlerini celb etmiş olacaktır. Diğer taraftan, fırkamızın [CHF'nin] kendi hükûmetinin murâkabesine hizmet ve memlekette murâkabe fikrinin kökleşmesini temin için gösterdiği müsamaha ve tahamül de mâlûmdur.

131 Yazı, TBMM U[mûmî] Kalemi antetlidir. Gensorunun 5 Temmuz 1931 târihinde görüşülmesine karar verilmişti. Bkz. TBMM Başkanı A. Kâzım imzâlı ve TBMM U[mûmî] Kalemi (Sayı: 433/296) antetli ve 4 Temmuz 1931 târihli yazı (aynı dosya içinde).

TBMM'deki görüşmeler (ve **Yarın** gazetesinin bâzı yayınlarından örnekler) için bkz. **Türk Parlamento Târihi (1931-1935),** (1. Cild), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 95-154; **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları,** (1920-1973), (1. Cild: 1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s. 350-359 ve 363-366.

132 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/2 6 34].

Her aklıbaşında vatandaşın teessürle ve esefle tâkip ettiği, muhalefet nâmı altındaki neşriyat, bir zamandan beri devlet otoritesini bozacak ve mâsum fikirli vatandaşları zehirleyecek bir raddeyi bulmuştur.

Son ay zarfında [CHF] Umûmî İdâre Heyeti, bu vaziyeti dikkatle tâkip ve mütâlaa etti. Yapılan neşriyatta tâkip edilen gâyenin tenkit ve murâkabeden ziyâde, tahrip ve umûmî nizam ve intizâmı teşvik edecek gâyelere hizmet eder mâhiyette gördü.

Meselâ, bu matbuat; vergileri mevzuu bahsederken, milletin fakrü sefâletini ve tasarruf mevzuu bahis olurken, işlere kâfi tahsisat konmadığını; kadrolar savunulurken, çok memur istihdam edilmekte ve bunların tenzili lâzım gelmekte olduğunu ve kadroların hafifletilmesine çalışıldığı sırada da, memurların sokağa atılacağını; demiryolu inşaatı söylenirse, şose ve otomobil yollarının müreccah olduğunu, şose yapılması tedbirine karşı da, halkın yol vergisi veremeyeceğini; programımızın tanzimi münâsebetile müstahsiller lehine kooperatifçilik noktai nazarı tâkip olunurken, tüccar sınıfının ve hâricî ticâretin bundan müteessir olacağını ve ticâret işlerinin tanzimi tedbir ve teşebbüsleri alınırken de, bundan müstahsillerin zarar edeceğini; ilâh gibi muayyen ve açık gâye ve prensipler tâkip etmeyerek, hergün herşeye tecâvüzkâr bir lisanla itirâz etmektedirler.

Bu fenâ neşriyat, fırkayı [CHF'yi] gözden düşürmek için, gerek mânevî şahsiyetine ve gerek onu temsil eden şahsiyetlere, uydurma vesilelerle tecâvüz yolları bulmaktadırlar. Bunun neticesinde, halk tabakaları arasında otorite, zevat ve müesseseler aleyhinde yapılan mütemâdi telkinin fenâ kanaatlar uyandıracağı ve bu kanaatların gitgide umûmîleşeceği ve memlekette iyi, doğru mefhumlarının büsbütün kaybolacağı tehlikeleri, tabiî mütâlaa olunmalıdır. Bu vaziyet, millî itimâdı nefsi, istikbâle giden yolların kuvvet menbaı olan ümidi, millî birliği de tehlikeli kılmak istidâdındadır.

Cumhuriyet Halk Fırkası [Meclis] Grubu, meseleyi mütâlaa ve nihâyet hükûmetten istizah yolile millet muvâcehesinde hakikatleri ifâde etmeyi lüzumlu buldu. Meclis'in müzâkere zabıtlarının bütün gazetelerde aynen intişârı hakkında Meclis karârı vardır. Binâenaleyh bu müzâkere zabıtlarının bütün teşkilât arkadaşlarımız ve fırka [CHF] mensuplarımız tarafından dikkatle okunması ve okutulması ve fırka [CHF] hatiplerimizin ifâdelerindeki esaslı noktaların, muhitlerinizde fırka [CHF] hâricindeki vatandaşlara da anlatılması husûsunda her fırsattan istifâde olunması, hassaten üzerinde durduğum bir ricâ noktası teşkil eder. Bu müzâkere zabıtla-

rından da tedârik etmeye çalışıyorum. Mümkün olursa her nâhiyeye birer isâbet edecek hesapla veyâ hiç olmazsa kazâlara hesâbile göndermeye çalışacağım. Fakat buna intizâr olunmayarak, muayyen gazeteler üzerinde birbirini tâkip edecek müzâkere zabıtları neşriyâtının muntazaman her tarafta tâkip olunması için gayret sarf edilmesi lüzumludur. Meclisin karârı hilâfına muhalif gazetelerin zabıtlarda tahrifat yapması ihtimâline karşı teyakkuz tavsiye ederim. Bu müzâkere hakkında bu gazetelerde çıkacak ilk hulâsaların büsbütün tahrifli olması aglebi ihtimâldir. Asıl metinlerin müzâkere başından başlayarak, bir iki gün sonra intişâr edebileceğini tahmin ederim." [Metnin altına "hükûmetçe de bu husûsta bir Matbuat Kânunu hazırlanmaktadır" notu düşülmüştür].[133]

Târihler, CHF yönetimi ile Başbakanlığın ve TBMM'nin muhalif basına karşı alınacak önlemler konusundaki eşgüdümünü ve "matbuat hürriyeti"ne ilişkin görüşlerinin ortaklığını açıkça göstermektedir.[134]

Yarın Gazetesi Yazı İşleri Müdürleri Hayri Muhittin Bey ile Muzaffer Muhittin Bey Hakkında İstihbârat Raporları *(30 Ağustos ve 7 Eylül 1931)*[135]

Yarın gazetesinin Yazı İşleri Müdürleri Hayri Muhittin Bey ile Muzaffer Muhittin Bey hakkında imzâları okunamayan elyazısı iki istihbârat raporu elimizde bulunmaktadır.

İlk rapor, 30 Ağustos 1931 târihli olup, *Yarın* gazetesi Yazı İşleri Müdürü Hayri Muhittin Bey hakkındadır. İstihbârat raporu, Hayri Muhittin Bey ile yapılan bir görüşmeyi nakletmektedir ve aşağıdaki gibidir:

---

133 Yazı, Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği yazılı, antetsiz ve 1066 sayılı tâmimdir. Metnin orijinali için bkz. **EK 88.** Ayrıca bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı,** (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 145-146.

134 Nitekim 25 Temmuz 1931 târihinde yeni Matbuat Kânunu TBMM'de kabûl edilecektir. Yasa ve daha sonraki değişiklikleri için bkz. Server İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri,** Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyâtı, İstanbul, 1939, s. 68-116.

135 **BCA CHP K,** [490 01/2 7 24] ve [490 01/2 7 27]. **Yarın** gazetesi, 19 Ağustos 1931 târihinde kapanmıştır. Avşar, **age**, s. 32. SCF yanlısı bir başka gazete için bkz. Hakkı Uyar, "SCF'nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Gazetesi", **Modern Türkiye'de Siyâsî Düşünce: Liberalizm,** (7. Cild), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

"Efendim, 30.VIII.1931

Cumartesi günü Yarın Tahrir Müdürü Hayri Muhittin Beyle görüştüm. Bunun ana hatlarını hulâsatan arz ediyorum:

- İktisâdî buhran... Bu dünyâyı sardı. Fakat dünyâ buna çâre bulmaya çalışıyor. Biz bu gibi ilmî işlerle uğraşmaktan çok uzağız. Halk, işsiz ve sefil... Fizyolojik sefâlet, milleti baştan başa sardı. Kımıldamaya, nefes almaya imkân yok... Sana fikrimi nasıl anlatayım; hani fizikte bir 'Papen' tenceresi vardır. Su dolu, her tarafı kapalı bir kabın altına ateş yakılır, su ısındıkça, buhar arttıkça, öyle bir an hâsıl olur ki, buhar kuvveti, gevşek olmayan vidaları bile söken bir kuvvetle tencereyi patlatır. İşte tam bu hâl olmak üzere... Ortalıkta derin bir sükûnet var. Kimse hiçbir şey ile alâkadar değil gibi görünüyor, fakat iş, öyle için için kaynıyor ki... Bu kaynayış günün birinde bir sel olur, herşeyi istilâ eder, yakar yıkar ve dünyâyı alt üst eder.

Eskiden yalnız bir amele vardı. Haksızlığı hazmedemiyordu. Bu günlerde tekmil işsizler, memuriyetten çıkarılanlar, aç kalanlar, azim bir kütle teşkil ediyor. Bu kütlenin bir gün harekete gelmeyeceğine emin olabilir misin?

- Bu kitlenin önüne düşen olmazsa, hiçbir şey olmaz.

- Bu söylediğin zor bir şey değildir. Ve bunu başarmak isteyenler yok değildir.

- Ârif Oruç vardı. Zavallı o da sustu.

- Ârif susar, Hasan susturulur, fakat bir Ahmet, bir Mehmet çıkar, bir de bakarsın ki, bütün aç milleti peşine takmış, yürüyüp gidiyor. İşte o kuvvet durmaz, kuvvet olur.

- Bunlar şuur işidir, beklemek lâzım...

- Hayır azizim, suistimâl edilen sabır artık son haddine getirilmiştir, daha ne zamâna kadar beklenecek...

- Bunlar çabuk tahakkuk edecek şey değil...

- O güldü:

- Hem öyle çabuk tahakkuk edecek ki, dünyâ şaşacak... Hükûmet sanıyor ki, sustursa rahat edecek... Halbuki bütün büyük işler, ızdırâpla sükûttan sonra meydana çıkmıştır."[136]

İkinci istihbârat raporu ise 7 Eylül 1931 târihlidir ve imzâsızdır. Fakat bu yazı da elyazısıdır ve ilk rapordaki elyazısı ile aynıdır. Bu

136 Metin, elyazısı ve antetsizdir. Metnin orijinali için bkz. **EK 89.**

kez *Yarın* Yazı İşleri Müdürü Muzaffer Muhittin Beyin faaliyetlerine ilişkin bir raporla karşı karşıyayız. Rapor aşağıdaki gibidir:

"Efendim, 7 Eylül 1931

Yarın Tahrir Müdürlerinden Muzaffer Muhittin Bey, Mücâdele[137] nâmile bir gazete neşrine başlamıştır. Bu gazeteye kardeşi Hayri Muhittin, Üzeyir, Yarın'ın eski sermürettibi Hâmit Efendiler şeriktir. Yarın'ın hurufâtını satın aldıklarını ifâde etmektedirler. Halbuki Yarın'ın bütün equipe'i [araç ve gereci], Burhânettin Âli, Halil Âdem, Süleyman Tevfik ve Ârif Oruç'tan maadası, bu gazetede çalışmaktadırlar.

Muzaffer Bey, kendi küçük sermâyelerinin birleştirilmesile bu işe giriştiklerini söylemiş ise de, ilk tesis masrafı için Üzeyir Efendi'nin 2.000 Lira verdiği tahakkuk etmiştir.

Gazetenin siyâsî veçhesi Muzaffer Bey tarafından idâre edilecektir. İlmî, iktisâdî, fennî, askerî ihtisas makâleleri mütehassıslar tarafından yazılacaktır. Tahrir Müdürlüğü'ne getirilen ve isminin Vecdi olduğunu zannettiğim zat, Üzeyir Efendi'nin bendegânından imiş... Şu hâlde gazetenin umûmî vaziyeti Üzeyir Efendi'nin göstereceği yol üzerinde yürüyecektir. Hattâ bendeniz Ârif Oruç'un dahi perde arkasında rol almış olduğunu zannetmekteyim. Bunu birkaç gün zarfında öğrenmek mümkün olabilir.

6 Eylül'de halka dağıtılan ilânlar, birer beyannâme şeklinde olup, Yedikule, Cibâli, Beykoz, Fındıklı vesâir, amelesi bol olan yerlerde tevzi edilmiştir. Gazeteyi –anladıkları şekilde– komünistçe neşretmektedirler. Şöyle ki: İkdam Yurdu'nun en üst katında [bir sözcük okunamadı] bir salon bulmuşlar, bunun yarısını tahrir, yarısını tertip heyeti için ayırmışlardır. Ayrı gayrilık ortadan kaldırılmıştır.

Gazete ilmî şekilde ve gayri şahsî olarak şiddetle muhalefet yapacaktır. Gerek işçiler ve gerek muharirlerin musırran Ârif'in [Oruç] aleyhinde [?] [lehinde] bulunmaları, Ârif'in [Oruç] bunlarla berâber olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

---

137 **Mücâdele** gazetesi hakkında bkz. Tunçay, **age**, s. 291-293. Gazetenin ilk sayısı toplatılmış ve devâmı da yasaklanmıştır. Avşar, **Mücâdele** gazetesinin Ârif Oruç tarafından yayınlandığını belirtiyor. Avşar, **age**, s. 32.

Ârif Oruç, 3 Aralık 1931 târihinde, tutuklanmış ve 31 Ocak 1931 târihinde açıklanan mahkeme karârına göre de, bir yıldan uzun bir süre hapis cezâsına mahkûm olmuştu. Gotthard Jaeschke, **Die Türkei seit dem Wetkriege II,** Türkischer Geschichtskalender für 1929 mit neuem Nachtrag zu 1918-1928, **Die Welt des Islams,** (Zeitschrift für Entwicklungsgeschichte des Islams, (Band 12; Heft 1-2; 1930), Deutsche Gesellschaft für Islamkunde, Berlin, 1930, s. 162.

Bütün heyeti, gazetenin parasız kalmayacağına emindir. Çünkü hüsnüniyetle çalışacaklarını söylemektedirler. Bu ise, işin şekli hakikîsini örtmek için söylenmiş sözlerdir. Kutülâyemet geçinen bu adamların küçük bile olsa sermâye nâzına kudretleri yoktur.

* * *

Bendenizden Guy de Maupassant'ın Une Vie romanının tercümesini istediler. Kabûl ettim. Henüz romanı vermedim. Emirlerinizi beklemekteyim."[138]

Bu iki rapor, bir polis ajanının muhalefet gazetesine ilişkin gözlem ve duyumlarını bize aktarmaktadır. Ajanın muhalefet gazetesinin yöneticileriyle bu denli yakınlık kurabilmiş olması şaşırtıcıdır. Ancak bu durum, hükûmet istihbâratının erişebildiği bilgi kaynaklarının zenginliğini ve güvenirliğini de açığa çıkarmaktadır. Hükûmet, muhalefetin faaliyetlerinden ânında haberdâr olabilmektedir. *Mücâdele* gazetesinin ve muhalefetin, polis ajanı tarafından, "avâm"a dayanan bir hareket olarak tanımlanması dikkat çekicidir. Bir kez daha "avam" tâbiri ile muhalefetin sınıfsal konumuna işâret edilmekte ve bu nedenle de bir yukarıdan bakış kendisini hemen ele vermektedir. Elbette "avam", komünistlerle birlikte ele alınmalıdır.

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin *Mücâdele* Gazetesi Hakkında Tâmimi *(8 Eylül 1931)*[139]

CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker, 8 Eylül 1931 târihinde, CHF Vilâyet İdâre Heyeti Başkanlıkları'na yazdığı bir yazıda, yukarıdaki istihbârat raporunda da adı geçen *Mücâdele* gazetesine ilişkin bilgi veriyor ve alınması gereken önlemleri sıralıyordu:

"İstanbul'da Mücâdele isminde yeni bir gazete çıktı. Bu gazetenin başlığı altındaki yazıda işçi ve çiftçi haklarını müdâfaa edeceği yazılıdır. Bundan başka 'Niçin Çıkıyoruz?' serlevhalı baş makâlesinde, hükûmetçe tesisine müsaade edilmeyen işçi ve çiftçi teşekkülünün maksatlarına

138 Metin, elyazısı ve antetsizdir. Metnin orijinali için bkz. **EK 90.**

139 **BCA CHP K**, [490 01/2 7 28].

uyan ifâdeler ve ezcümle kol ve kafa işçilerinden, esnaf ve çiftçiden bahseden, millî birliği bozacak noktalar vardır.[140]

Gazetenin isminden de ve ilk nüsha başında fırkamızı [CHF'yi] târiz etmesinden de anlaşılacağı üzere, sâhiplerinin gâyesi, çatışmak, efkârı umûmîyeye karşı fırkamız [CHF] aleyhine telkinat yapmaktır. Gazetenin kullandığı harflerden ve ilk nüshası muhteviyâtından anlaşılan hüviyeti, bunun, kapanan **Yarın** gazetesinin isim değiştirilmiş muhteviyâtından bir başka nüshası olduğunu anlatır. Diğer taraftan, gazetenin iç yüzüne dâir aldığımız doğru mâlûmat,[141] yeni teşebbüs sâhiplerinin bâzı zâhirî istisnalarla **Yarın** gazetesinin tahrir ve tertip heyetleri olduğunu gösteriyor. Yeni müteşebbisler arasında, görünürde Ârif Oruç, Habil Adam, Burhânettin Âli ve Süleyman Tevfik yoktur. Bu mâlûmâta göre, **Yarın** gazetesinde ikinci safta bulunanlar, **Mücâdele** gazetesinde birinci safa geçmişler ve birinci saftakiler, rollerini ikincilere bırakarak, el altından çalışmayı tercih etmişlerdir. Yeni müteşebbislerden Üzeyir Efendi gibi parasız ve vâsıtasız ve aynı zamanda Şark Demiryolları amelesini ifsâd ettiğinden dolayı işinden çıkarılarak, bugün bostancılık yapan Arnavut bir şahıs, **Mücâdele** gazetesinin tesisi için 2.000 Lira tahsis etmiştir.

Umûmî hatlarını çizdiğimiz bu levha, eski Yarın ve yeni Mücâdele isimli gazetelerin aynı hüviyette ve aynı mâhiyette ve hangi menbâlardan beslendiği belli olmayan, bilhassa millî varlık, millî birlik ve millî inzibat fikirlerini tahrip için çalışan vâsıtalar olduğunu gösterir.

Yeni vaziyete muttali olan [CHF] Umûmî İdâre Heyeti, şimdilik tesbit edebildiği bu vaziyetten fırkamız [CHF] teşkilâtını haberdâr etmeyi münâsip görmüştür. Fırka [CHF] teşkilâtımızın da münâsip fırsatlardan istifâde ederek ve tehlikeli telkin ve cereyanlara karşı memleketin umûmî bünyesindeki mukâvemet kaabiliyetini artırmaları tâmimen ricâ olunur."[142]

---

140 SCF ile birlikte kurulmaya çalışılan, ama hükûmetçe kurulmalarına izin verilmeyen ya da kapatılan diğer siyâsî parti girişimleri (Ahâli Cumhuriyet Fırkası, Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası ve Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası) ile ilgili olarak bkz. Tunçay, **age**, s. 285-293.

Yarın gazetesinin de, "çiftçi, işçi ve esnafın haklarını müdâfaa eder" bir yayın organı olduğu hatırlanmalıdır.

141 Yukarıdaki istihbârat raporlarına bakınız. Dâhiliye Vekâleti'nin istihbârat raporları CHF Kâtibi Umûmîliği'ne de ulaştırılmış olmalıdır!

142 Yazı, CHF Kâtibi Umûmîliği yazılı, antetsiz ve 2280 sayılı tâmimdir. Belgeye ilk dikkat çeken Mete Tunçay olmuştur. Bkz. Tunçay, **age**, s. 291. Metnin orijinali için bkz. **EK 91**. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı**, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 147-148. Ayrıca bkz. Avşar, **age**, s. 32.

CHF, Matbuat Kânunu'nun kabûlünden sonra da, (yeniden) başgösteren epey cılız sayılabilecek muhalif bir yayına karşı dahi sert durmaktadır.[143]

Bir diğer dikkat çekici saptama da, "avam"dan yana olmanın "millî birliği bozma"ya yetecek olmasıdır. Yeniden sınıfsal bir bakış açısının varlığı kendisini hemen belli ediyor. Ayrıca, muhalefet içinde "Arnavut bir şahıs"tan söz edilirken, aynı zamanda etnik kökeninin de vurgulanması sûretiyle, muhalefetin içinde farklı etnik kökenlerden gelen azınlıkların yer almasının, bizzat muhalefetin siyâsî meşrûluğunu da ortadan kaldırdığı imâ edilmektedir.

CHF Kâtibi Umûmîliği'nin Parti Üyelerinin Muhalif Basın Karşısındaki Tutumu Hakkında Tâmimi *(8 Eylül 1931)*[144]

CHF Kâtibi Umûmîsi Kütahya milletvekili Recep Peker, 8 Eylül 1931 târihinde, CHF Vilâyet İdâre Heyeti Başkanlıkları'na yazdığı bir yazıda, parti üyelerinin muhalif basın karşısındaki tutumu konusunda önemli uyarılarda bulunuyordu:

> "Fırkamıza [CHF'ye] aleyhtar neşriyatta bulunan bâzı gazetelerin bâyileri arasında fırkamız [CHF] mensuplarının da bulunduğu bildirilmiştir. Fırkamız [CHF] mensuplarının, kendi millî ve vatanî akidelerine düşman olan neşriyâtın, mâlûmat ve müsaadeleri altında, kendi aramızda revaç bulmasına tavassut ve hizmet edeceklerini zannetmiyorum. Böyle gazetelerin bırakacağı satış hakkı, bir iki kuruştan ibâret kalmayıp da, farzı muhâl büyük bir yekûn teşkil etse bile, umûmun hayat ve menfaati içinde kendi dâimî mevcûdiyetini de tahribe çalışan neşriyâtın revaç ve tâmimine vâsıta olmak, alınan bir yerine, bin vermek demek olur ki, fırkamıza [CHF'ye] intisap peydâ etmekte gösterilen millî büyük hislerle telif edilmeyecek bir müsamaha sayılır. Orada böyle arkadaşlarımız varsa, mülâyim sûrette ikâz etmek münâsip olur. Bu vesile ile de hatırlatırım ki, bu neşriyâta taallûk eden iş ve hizmetlerle meşgûl olanlar içinde arkadaş olmak evsâfını

143 Bu konuda yapılmış yegâne çalışma için bkz. Nûrettin Güz, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kânunu,** Gâzi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1993. Kitabı görmemi temin eden Dr. Bülent Varlık'a teşekkür ederim.

144 **BCA CHP K,** [490 01/2 7 29].

hâiz bulunanlardan fırkamıza [CHF'ye] henüz intisap etmemiş olanlar bulunuyorsa, onların kanaatlerini tenvir ile fırkamıza [CHF'ye] mâl olmalarını temin etmek vazifelerimiz cümlesindendir efendim."[145]

1931 yılının Eylül ayında, SCF'nin kendisini fesh etmesinin üzerinden yaklaşık dokuz ay geçmesine ve Matbuat Kânunu'nun da sâdece bir ay kadar önce kabûlüne karşın, hâlâ muhalif sayılabilecek yayınlardan söz ediliyor olması ilginçtir. Daha da ilginç olan nokta, bu türden yayınların CHF üyesi olan bâyiiler eliyle dağıtılmakta olmasıdır. CHF Kâtibi Umûmîliği, haklı olarak ve muhtemelen CHF Nizamnâmesi'nin 120. maddesine de dayanarak, bu durumun önlenmesini talep ediyordu. Diğer yandan, muhalif basının CHF'li bâyiiler eliyle dağıtılması, işin siyâsî yönünün dışında, ticârî açıdan kazançlı bir iş olduğunu da açığa çıkarmaktadır. Bu durum, muhalif yayınların satışının bâyiilere önemli bir kâr bıraktığını da açıkça göstermektedir. Dolayısıyla muhalif yayınlar kamuoyunda ilgi görüyorlar demektir. Tâmim, zâten bu yorumu tamâmen doğrulamakta ve bâyiilerin bu işten kazanç sağladıklarını üstü kapalı bir şekilde belirtmektedir. Bütün bu göstergeler, bu sırada dahi, kamuoyunca da izlenen bir muhalefetin söz konusu olduğunu göstermektedir.

145 Yazı CHF Kâtibi Umûmîliği yazılı, antetsiz ve 2281 sayılı tâmimdir. Metnin orijinali için bkz. **EK 92.** Ayrıca bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı,** (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933, s. 149.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SCF İdâre Heyeti Üyeleri, Kurucuları ve Üyeleri Hakkında Toplanan İstihbârat Raporları[1]

BİRİNCİ KISIM

Raporlar[2]

1 Aksi belirtilmediği sürece burada yer alan bütün raporlar/bilgiler için bkz. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/435 1804 1].

Bu listeyi buraya aynen alırken, daktilo hatâlarını ve bâzen imlâ yanlışlarını düzelttim. Eklemelerimi [ ] içinde gösterdim. Listeyi alfabetik sıraya koydum. Orijinal listede bulunan aynı örgüte/kişilere âid birden çok ve listede farklı yerlerde bulunan istihbârat raporlarını da birleştirdim.

2 İ. H. Olcaylar'ın metin üzerindeki notuna göre, CHP Genel Sekreteri Erzurum milletvekili Dr. A[hmet] F[ikri] Tuzer'in talebi üzerine, 23 Ağustos 1940 târihinde oluşturulan bu liste, Baş Kâtip Talât Simer'e verilmiştir. Yazı, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliği antetlidir.

Elimizdeki liste, bu târihte yeniden daktilo edilmiş olmalıdır. Çünkü, listenin yazıldığı daktilo karakteri aynıdır. Bu durumda, eski mevcut listelerden yeni bir liste daha imâl edilmiş demektir. Bu da bize, kaçınılmaz olarak, liste üzerinde eksiklikler, yanlışlıklar ve atlamalar bulunabileceğini gösterir.

Diğer yandan, bu listenin bu târihte yeniden gündeme gelmesinin neden(ler)ini ise hiç bilemiyoruz. Acaba ne oldu da, SCF'nin idâre heyeti üyeleri, kurucuları ve üyeleri, partilerinin kuruluşunun onuncu yıldönümünde yeniden hatırlandılar? Ne gibi bir hazırlık söz konusu idi? Bu sorulara yanıt veremiyorum.

Weiker'in kitabında bu raporlardan da bahsedilmektedir. Bu kitap, burada sunduğum raporlardan söz eden yegâne kaynaktır. Weiker, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde yaptığı araştırmadan söz ederken, "Atatürk Arşivi"nde, Atatürk'ün de bilgisine sunulan, 29 ayrı bölgeden yaklaşık 850 SCF kurucusunun isimlerine rastladığını belirtmektedir. Raporların hükûmet görevlilerince hazırlandığını belirten Weiker, bâzı bölgelerde SCF kurucuları için "makbul değildir" şeklinde ifâdelere rastlanırken, bâzılarında ise, "yörenin değerli liderleri" şeklinde ifâdelere de rastlandığını belirtmektedir. Weiker, bu raporlardaki değerlendirmelerin çok da güvenilir olmadığını belirtmek ihtiyâcını duymuştur. Weiker'e göre, SCF, yalnızca "makbul olmayanlar"ın kurdukları bir parti gibi görünmemektedir. Weiker, **age**, s. 92/dn 1. Weiker'in sözünü ettiği raporların, burada sunduğum istihbârat raporlarına, gerek şekil, gerekse içerik olarak tıpatıp benzediğini kesin bir dille belirtmek isterim. Demek ki, Atatürk'ün bilgisine de sunulan raporlar bunlardı. Ne var ki Weiker, kitabında bu raporları hiç analiz etmemiş; âdeta tek bir

Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] [Merkez] İdâre Heyeti
[SCF Merkez Ocağı[3] (Genel) İdâre Heyeti Üyeleri][4]

Reis: Ali Fethi [Okyar] B[ey] Gümüş[h]âne [milletvekili]
Kâtibi Umûmî: [Mehmet] Nûri [Conker] B[ey] Kütahya [milletvekili]
Âzâ: Tahsin [Uzer] B[ey] Erzurum [milletvekili][5]
Âzâ: [Ali] Haydar [Yuluğ] B[ey] İstanbul [milletvekili]
Âzâ: Talât [Sönmez] B[ey] Ankara [milletvekili][6]
Âzâ: Râsim [Öztekin] B[ey] Bilecik [milletvekili][7]
Âzâ: İbrâhim [Tolon] B[ey] İzmit [milletvekili][8]
Âzâ: M[ehmet] Emin [Yurdakul] B[ey] Ş[ebin] Karahisar [milletvekili]
Âzâ: [Mehmet] Nâki[yettin] [Yücekök] B[ey] Elâziz [Elazığ milletvekili]
Âzâ: Refik İsmâil [Kakmacı] B[ey] Sinop [milletvekili]
Âzâ: Süreyyâ [İlmen] Paşa İstanbul [milletvekili]
Âzâ: Ağaoğlu Ahmet B[ey] [Ahmet Ağaoğlu] Kars [milletvekili]
Âzâ: Dr. Reşit Gâlip B[ey] Aydın [milletvekili]
Âzâ: [Ali] Gâlip [Yenen] B[ey] Niğde [milletvekili]
Âzâ: Senih [Hızıroğlu] B[ey] Bursa [milletvekili]

cümleyle geçiştirmiştir. Neredeyse otuz yılı aşkın bir süreden beri bu raporlara hiç ilgi gösterilmemiş olmasının neden(ler)ini ise bilemiyorum!

Giriş'te de belirttiğim gibi, Dâhiliye Vekili ve CHF Muğla milletvekili Şükrü Kaya'nın TBMM'nin 15 Kasım 1930 târihli toplantısında yaptığı konuşmada açıkladığı bilgiler, (muhtemelen) bu listeden kaynaklanıyordu. Kaya, elindeki bilgileri CHF Kâtibi Umûmîliği'ne teslim ettiğini açıklamıştı. Muhtemelen bu listeyi kasd ediyor olmalıdır! Bu liste, Dâhiliye Vekâleti'nin (mülkî idâre âmirleri ile güvenlik güçlerinin) ve konuyla ilgili daha önceki CHF tâmimlerini de hatırlayacak olursak, CHF taşra teşkilâtının istihbârat bilgileri temelinde hazırlanmış olmalıdır!

3 SCF Yasası'nın Merkez Ocağı'na ilişkin 16. maddesi şöyledir: "Vilâyet Ocakları'nın ve fırkanın bütün teşkilâtının fevkinde Merkez Ocağı bulunur. Bir Umûmî Reis'ten ve bir Umûmî Kâtip'ten ve bir muhasiple dokuz âzâdan mürekkep olan Merkez Ocağı, Büyük Kongre tarafından seçilir. Buna ilâveten beş kişi yedek âzâ olmak üzere intihap olunur." Bkz. Tunçay, **age**, s. 419. Görüldüğü gibi, bu liste 15 kişiliktir. Oysa parti tüzüğüne göre, 12 kişi olması gerekirdi! Diğerleri yedek üye olmalıdır.

4 Yazı, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliği antetlidir. Ayrıca karşılaştırarak bkz. Tunçay, **age**, s. 259-264 ve Yetkin, **age**, s. 41-65.

5 İleride 3. Umûmî Müfettiş olacak olan Tahsin Uzer için bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, s. 155-213.

6 Tunçay, Sönmez'in Merkez Ocağı üyesi olmadığını belirtiyor. Bkz. Tunçay, **age**, s. 262.

7 Tunçay, Öztekin'in Merkez Ocağı üyesi olmadığını belirtiyor. Bkz. Tunçay, **age**, s. 262.

8 Literatürde SCF İzmit (Kocaeli) milletvekili İbrâhim Tolon yerine CHF Kütahya milletvekili İbrâhim Kâzım Dalkılıç zikredilmektedir. Bu konuya henüz yayınlanmamış bir yazısında ilk dikkat çeken meslekdaşım Dr. Ahmet Demirel'e bu düzeltme için teşekkür borçluyum.

[SCF] Adana Vilâyeti Adana [Merkez] Ocağı[9] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Menemenlizâde Âdil B[ey] (Irken Türktür. Adana'nın kadim beylerindendir. Mücâdelei Milliye'de Kara İsâlı Müdâfaai Hukuk Cemiyeti Riyâseti'nde bulunmuş ve bilfiil hizmeti sebketmiştir. Adana'da iyi tanınmıştır. Bilhassa vilâyete mülhâk Kara İsâlı kazâsında iyi mevkii vardır. Umûmî ve husûsî ahvâli itibârile şâibedar değildir.)[10]

Ahmet Remzi [Yüregir] B[ey][11] (Adanalıdır. İhtiyat zâbitidir. Irken Türktür. Hâlen Adana'da Tayyâre Cemiyeti Reisi, **Yeni Adana** gazetesinin sâhibidir. Mücâdelei Milliye'de Pozantı'da bulunmuş ve hizmeti sebketmiştir. Şüpheli bir hâli yoksa da, öteden beri hükûmete ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na muhaliftir. Gazetesini bu maksadını temin için çıkarmaktadır. Başlıca gâyesi de, şahsen sevmediği şimdiki heyeti [CHF Adana Vilâyeti İdâre Heyeti'ni] iskât etmek ve kendisini idâreye iltihak ettirmektir. Ahlâken çok düşkündür ve fenâlığa müsâittir.)[12]

Altı Polaçzâde Mahmut Celâlettin B[ey] (Adanalıdır. Irken Türktür. Jandarma Yüzbaşılığından mütekâittir. Manifatura ticâretile iştigâl ediyor. Şimdiye kadar şüpheli bir hâli görülmemiştir. Mücâdelei Milliyeye iştirâk etmiş olup, memlekette az çok mevkii vardır. İyi tanınmıştır.)

Kibarzâde Mahmut Nedim (Adanalıdır. Irken Türktür. Ziraatle meşgûldür. Mücâdelei Milliye'ye iştirâk etmiş ve şimdiye kadar şüpheli bir hâli görülmemiştir. Memlekette az çok mevkii vardır. İyi tanınmıştır.)

Ganizâde Osman Ef[endi] (Adana'nın kadim çiftçilerinden Ganizâde'nin evlâdı mâneviyesidir ve Türktür. Çiftçilikle meşgûldür. Tahsili ortadır. İyi tanınmış bir çiftçi olup, az çok mevkii vardır.)

İdris Antabi Ef[endi] (Aslen Antepli olup, Antakya'da büyümüştür. Irken Türktür. [1]337 [1921] senesi nihâyetinde mülteci sıfatı ile Adana'ya geldiği ve ticâretle meşgûl bulunduğu ve şimdiye kadar da bir sui hâli görülmemiş olduğu ve vaziyeti mâliyesi iyi bulunduğu anlaşılmıştır.)

Kimyâger Tahsin Ef[endi] (Antakya'da doğmuş, Tarsus'ta büyümüştür. Tarsus nüfûsunda kayıtlıdır. Irken Araptır. Araplığı sever ve Biberi tarikatına mensup eşhasla fazla temâs eder. Memlekette mevkii yok demektir. Şâyânı itimat da olmaz. Hâlen kimyâgerlikle iştigâl etmektedir.)

Diş Tabibi İsmâil Hakkı B[ey] (Aslen Antakyalıdır. Adana'da büyümüştür. Nusayri Araplarındandır.[13] Şimdiye kadar şüpheli bir hâli görülmemiştir. Hafif meşreptir. Memlekette bir nüfuz ve mevkii yoktur.)

Doktor Lütfü B[ey] (Irken Çerkestir. Adana'da doğmuş, büyümüştür. Eski doktorlardan olmasına rağmen, Adana'da mevkii yoktur. Bir müddet Belediye Tabibliği'nde bu-

---

9 SCF Yasası'nın vilâyet teşkilâtına ilişkin 15. maddesi şöyledir: "Kaza teşkilâtının fevkinde vilâyet teşkilâtı bulunur. Vilâyet Ocağı, birisi Reis, birisi Kâtip, birisi muhasebeci olmak üzere dokuz kişiden teşekkül eder ve vilâyet kongresi tarafından intihap olunur." Bkz. Tunçay, **age**, s. 419.

10 Cem Emrence'nin çalışmasında da adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 145.

11 Ahmet Remzi Yüregir'in CHF'den ihrâcıyla ilgili olarak Üçüncü Bölüm'e bakınız.

12 Cem Emrence'nin çalışmasında da adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 145.

13 SCF'nin Mersin, Adana ve Silifke teşkilâtlanmasıyla ilgili olarak bkz. Üçüncü Bölüm.

lunmuştu ve sui hâlinden dolayı çıkarılmıştır. Belediyeye karşı beslediği ibrardan dolayı dâimâ muhalefet göstermektedir.)

Nakipzâde Muzaffer B[ey] (Aslen Adanalıdır. Adana'nın tanınmış bir âilesidir. Avrupa'da tahsil görmüş bir gençtir. Âilesi çok iyi tanınmış ve çok iyi mevkileri varsa da, kendisinin halk üzerinde bir nüfuz ve mevkii yoktur. Çok [a]sabidir. Muhalefeti, belediye heyeti arasında bir mevkii kapmak gâyesine mâtuf bulunduğu istidlâl kılınmaktadır.)

Müştak Lütfü B[ey][14] (Sâbık Adana Vâlisidir. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nı Adana'da teşkile memur edilmiştir.)[15]

[SCF] Burdur [Vilâyeti] Merkez [Ocağı İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Şevki Ef[endi] (Yalancı, dolandırıcı bir adamdır. Eytâm Müdürü iken azledilmiştir.)

(Ocak Reisi Şevki Ef[endi] hakkında mütemmin mâlûmat: İhtilâsından dolayı Eytâm Müdürlüğü'nden azledilmiş, ahlâksız ve seciyesiz bir adamdır. Adliye memurlarını ve mahkeme heyeti[ni] dâimâ suistimâle sevk eder. Köylülerden vekâlet ücreti alırken, mahkemeye de hisse çıkarır gibi hareket eder. Nâmuskâr adliye memurlarını halk nazarında şüpheli vaziyete sokar. Ahlâksız bir adamdır. Dâvâ vekâleti için beş sene adliye hizmetinde bulunmak şartını hâiz olmadığı, adliye müfettişlerinin tahkikâtı ile sâbit olmuşken, [neticesi] semeresiz kalmıştır. El'ân dâvâ vekilidir. Buna lâyık değildir. Bütün memlekette ahlâksız tanınmış bir adamdır.)[16]

Ocak Heyeti âzâsından Fahrettin Ağa (Mütegallibedendir. Birbirine zıd iki partiden Ağa partisinin reisidir. Nüfuzlu ve muzır bir adamdır.)

S[erbest] C[umhuriyet] F[ırkası]'nın Burdur Ocağı âzâsından Çilzâde Fahrettin Ağa (Burdur'da halk üzerinde tagallüb hırsı ve rekâbetile eskiden beri teessüs etmiş iki mütegallibe zümreden –ağalar ve beyler zümrelerinden– ağa partisinin reisidir. Haris, câhil, mütegallibe zihniyetindedir. Fırkanın ve memleketin en nüfuzlu şahsiyetidir. Halkın ve köylünün ekseriyetine hâkimdir. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın meydana çıkmayan gayri mer'i hakiki reisidir.)[17]

Burdur Ocağı âzâsından Bedirzâde Necip Ef[endi] (Çiftçilikle iştigâl eder. Nâmuslu ve memlekette az çok hatırlı ve nüfuzlu bir adamdır. Fırkada mevkii kuvvetlidir.)

---

14 Müştak Lütfi Bey ile ilgili olarak bkz. Üçüncü Bölüm. Ayrıca bkz. Emrence, **age**, s. 138.

15 Bir CHF belgesine göre, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] bu vilâyette de teşekkül etmiştir. Teşkilâtına sâbık vâlilerden Müştak Lütfi Bey memur edilmiştir." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/34 143 2]. Ayrıca bkz. Emrence, **age**, s. 138 ve 145-146. SCF Ceyhan teşkilâtında ise, avukat Ali Fahri Bey, eczâcı Ali Rızâ Bey, eski komutan Remzi Paşa, keresteci Abdürrahim Efendi ve eski sandık emini Hacı Ahmet Efendi bulunuyordu. Emrence, **age**, s. 146.

16 Bir CHF belgesine göre, (Fırka Müfettişleri'nden alınan raporlardan) "Dâvâ Vekili Şevki B[ey] (Naipzâde nâmile mâruftur. Fahrettin Ağa'nın yarârındandır. Eytam Bankası Müdürlüğü zamânında ihtilâsından dolayı kovulmuş, ticârete koyulmuş, dolandırmadığı insan kalmamış, şimdi de avukatlık etmektedir.") **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

17 Bir CHF belgesine göre, (Fırka Müfettişleri'nden alınan raporlardan) "Çiloğlu Fahrettin Ağa (Belediye Reisliği'nden infisâl ettirilen zattır. Ne kıratta adam olduğu mâlûmdur.") **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

Ocak âzâsından Devecizâde Refik Ef[endi] (Nâmuslu bir tüccardır. Tüccar ve esnaf üzerinde nüfûzu vardır. Şimdi fırka mücâdelesi şekline girmiş olan ağalar ve beyler mücâdelesinde, temâyül ettiği cihete ekseriyeti temin edebilir kudrettedir.)[18]

Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın Burdur Ocağı âzâsı Çeşmecizâde tüccardan Rıfat Ef[endi] (Nâmuslu, tanınmış bir tüccardır. Siyâsî teşekküllere girmeyi ve karışmayı sever. Asabi ve deli bir adamdır. Fırkadaki arkadaşları arasında mevkii vardır.)[19]

[SCF] Bursa Vilâyeti Merkez [Ocağı] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Sâbık Belediye Reisi: Hasan Sâmi B[ey] (Suikast taklibi hükûmet maddesinden 27 Temmuz [1]341 [1925] târihinde Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmiştir.)[20]

Vodinalı Hasan B[ey] (Mütârekede ve Gonanis'in devrinde Yunan Meclisi Mebusanı'nda âzâ olarak bulunmuş ve Edirne Yunanlıların işgâlinde iken, Gonaris ile berâber Edirne'ye gelerek, Yunanlıların lehine ve Kuvâyı Milliye aleyhine nutuk irât etmiştir. Suikast[21] ile alâkadar olduğundan tahtı tarassuda alınması, Vekâleti celilenin 27 Haziran [1]926 târihli şifresile emir buyurulmuş ve hâlen tahtı tarassutta bulunmuştur. Mudanya'nın Tirilye nâhiyesinde Hüseyinoğlu İsmâil ile birlikte İngilizlerle teşriki mesâî etmişlerdir.)

Sâbık İttihadı Terakki [İttihat ve Terakki Cemiyeti] mebusu Ali Rızâ B[ey] (Şüpheli hâlinden dolayı Vekâleti celilerinin 21 Kânunu Evvel [[Aralık] [1]929 Emniyet Ş[ûbe] 4 4977 numaralı emirile, ahvâli harekâtının tahtı tarassut altında bulundurulduğu...)[22]

Altıparmak nâhiye ocağı heyeti idâresinden: İbişoğlu Hüseyin Ef[endi] (Sirkat maddesinden 5 Temmuz [1]927 târihinde Müddei Umûmîliğe teslim edilmiştir.)

18 Bir CHF belgesine göre, (Fırka Müfettişleri'nden alınan raporlardan) "Tüccardan Refik B[ey] (Devecizâde nâmile mâruftur. Hânesinde epice [epeyce] zamandan beri hasta yatmaktadır. Soranlara karşı, imzâdan haberi olmadığını, kendisine sormadan yaptıklarını [söylediği] haber alınmıştır." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

19 Bir CHF belgesine göre, (Fırka Müfettişleri'nden alınan raporlardan) "Tüccardan Rıfat B[ey] (Çeşmeci nâmile mâruftur. Burdur'un Büyük Câmii'nin mütevellisi idi. Câminin antika halılarını çalmak ve satmakla maznundur.") **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

Bir CHF belgesine göre, (Fırka Müfettişleri'nden alınan raporlardan) başka üyeler de bulunmaktadır:

"Tüccardan Ali Ef[endi] (Belenli Hacı Ali denmekle mâruftur. Damâdını belediye kâtibi yaptırarak, yapmadığı seyyiat kalmadığından, belediye âzâlığından infisal ettirilmiş, bundan [dolayı] muğber olmuş[tur]. Dürüst bir zat değildir."

"Çiftçi Necip Ağa (Bedirzâde Necip Ağa'dır. Geçen sene Belediye Riyâseti'nden infisal ettirildiğinden [dolayı] muğberdir. Tavuk hırsızlığına kadar cüret etmiş, bir iki defâ mahkûm olmuş, zaptiye neferliğinden yetişmiş bir zattır."

"Çiftçi Hüseyin Ef[endi] (Çine beylerindendir. İltibasa mahâl kalmamak üzere, eski mebus Hüseyin Bey değildir. Bu zat Fahrettin Ağa'ya kızını vermiştir. Epeyce de ağaya borçludur. Bu sebepten ağanın arkasına düşmüş zavallı bir adamdır.)" **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

20 Cem Emrence'nin çalışmasında da adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 150.

21 1926 İzmir Suikastı kasd edilmektedir.

22 Cem Emrence'nin çalışmasında da adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 149.

Çekirge nâhiyesi ocak heyetinden: Kemâl Ef[endi] (Tayyâre Cemiyeti seyyar tahsildârı iken sarhoşluğu itiyat edindiğinden ve temâs ettiği kimselere tecâvüzü lisâniyede bulunduğundan, [işinden] çıkarılmış ve [belediye] intihâbât[ı] sırasında yaptığı gayri kânûnî propagandadan dolayı, evrâkının mahkemeye verildiği...)

Veysel Ef[endi] (Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgâli zamânında, İstanbul'dan nasb edilmiş polis memurlarından olup, istirdâdı müteâkip memuriyetine nihâyet verilmiştir.)

Bakkal [isim okunamadı/başı?] Mehmet Ef[endi] (Mukaddemâ mâliye tahsildârı iken, suistimâlinden dolayı memuriyetine nihâyet verilmiştir.)

Lâz İsmâil Ef[endi] (Softa bozması, mülteci [mürteci] zihniyetli ve Yunanlıların İnegöl kazâsını işgâl için, Yunan kuvvei işgâliyesi kumandanına giden heyet meyânında bulunmuştur. Son zamanlarda eşkiyâlık eden bir şahsı silâhı ile ve mahsup eşyâyı kendi fabrikasında sakladığı da anlaşılmıştır.)[23]

[SCF] Çankırı Vilâyeti Merkez [Ocağı İdâre Heyeti Üyeleri][24]

Reis: Raif B[ey] (Çankırılıdır. Fenâlığı görülmemiştir.)

Kâtip: Et[h]em B[ey] (Sivereklidir. Eczâcıdır. Fenâ değildir.)

Muhasip: Nesohoğlu Hüseyin Ef[endi] (Karaca Viranlıdır. Hüsnü hâl erbâbındandır).

Âzâ: Binbaşıoğlu Hüseyin Ef[endi] (Yerlidir. Nâmuslu bir adamdır. İcâbında askerî mütaahhitlik yapar.)

Âzâ: Yüzbaşızâde Ali Ef[endi] (Yerlidir. Külburnu'nda çiftliği vardır. Nâmuslu bir adamdır.)

Âzâ: Emir Süleymanzâde Hilmi Ef[endi] (Yerlidir. İhtiyat zâbitidir. Rençberlikle ve manifaturacılıkla uğraşır. Hüsnü hâl sâhibidir.)

Âzâ: Müftüoğlu Hüseyin Ef[endi] (Tren hattında ekmek mütaahhididir. Nâmusludur.)

Âzâ: Derelizâde Hâşim Ef[endi] (Yerlidir. Nâmusludur.)

Âzâ: Kiremitçi Osman Ağa (Yerlidir. Tuz ve arpa tâciridir. Hüsnü hâl sâhibidir.)[25]

[SCF] Denizli Vilâyeti Merkez [Ocağı] Teşkilâtı [İdâre Heyeti Üyeleri]

Vilâyet Ocağı Reisi: Râgıp Bey (Saraçoğlu) (Babasının adı Hacı Sâlih; kendi tevellüdü [1]302 [1886/1887]; memleketi Denizli; avukat; Molla Bağ Mahallesi'nden. Kuvâyı

23 Cem Emrence'nin çalışmasında adı geçen doktor Nâsuhi Esat Bey, doktor Münir Halil Bey ile avukat Osman Bey, avukat İsmâil Hakkı Bey ile yine avukat Âsaf Bey, Belediye Meclisi üyesi Talât Bey, bu listede bulunmamaktadır. Emrence, **age**, s. 149. Aynı çalışmada SCF'nin Bursa Mudanya, Orhangâzi, Gemlik, İnegöl ve Kemâlpaşa'da da teşkilâtlandığına ilişkin bilgi için bkz. Emrence, **age**, s. 149.

24 Listenin başında "Vilâyet Ocağı 9 Ekim [1]930'da tescil edilmiştir" ibâresi vardır.

25 Bir CHF belgesine göre, (Fırka Müfettişleri'nden alınan raporlardan), "Şükrü Oğuz Ef[endi] ([1]341 [1925] Şark [Şeyh Sait] isyânında efrâdı askeriyeyi firara teşvik maddesinden bir sene iki ay onaltı güne mahkûm, sâbık **Altınöz** gazetesi sâhibi ve muharriri ve Çankırı'dan müteehhil Antakyalı Zeki Bey'in mahdumu olan mümâileyh, kayınpederi Ömer Efendi ile birlikte S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası'na girmek için mürâcaat etmişlerdir." Metinde el yazısı ile bilginin kaynağı olarak "Vâliden" yazılmıştır. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

Milliye'nin muhaliflerindendi. İşgâlde İstanbul'a kaçmış ve zaferi milliye kadar orada kalmıştır. İşgâl sıralarında babası Hacı Sâlih Efendi, işgâl kuvvetlerinin harâretli bir müdâfii idi. İtalyan mandasını talep etmek için halk arasında pek çok propaganda yapmış olmasından, [Kuvâyı Milliye Komutanları'ndan] Demirci Mehmet Efe tarafından katledilmiştir. Râgıp B[ey], evvelce belediye âzâlarıyla aralarında tahaddüs eden ihtilâf ve riyâsetteki aczi yüzünden, âzâlarının [âzâların] müttefikan istifâsı sûretile, reislikten düşürülmüştü. El'ân dahi reislik sevdâsındadır. Muhalif fırkaya intisâbının en kuvvetli sâiki de budur.)

Kâtip: Niyâzi Bey (Babasının adı Mustafa; tevellüdü [1]302 [1886/1887]; Marmaris'te doğmuştur. Avukattır. Çaybaşı Mahallesi'ndendir. Mukaddema Denizli Müddei Umûmî Muavini iken, Adliye Vekâleti'nce tetkik olunan siciline nazaran, kendisinin sahte mektep şehadetnâmesi tanzimi fiilinden yedibuçuk seneye mahkûm olmuş ve fakat afîvden istifâde etmiş bir şahıs olduğu görülmesi üzerine, derhâl tasfiyeye tâbi tutulmuştu. Bilâhire de tâyin olunduğu Denizli Hazine Vekâleti'nde bulunduğu sırada, Hazine aleyhine dâvâ kabûl ettiği görülerek, Mâliye Vekâleti'nce bu vazifesinden de azledilmiştir. Bu vaziyetlerden muğber bulunan mûmâileyh yeni fırkaya intisâp etmiştir. Mahkûmiyet kaydı burada bulunamadığından, Adliye Vekâleti celilesinde mahfuz siciline mürâcaat olunması.)

Muhasip: Râgıp Ef[endi] (Babasının adı Halil; tevellüdü [1]308 [1892/1893]. Bakkal; Kuyu Pınar Mahallesi'nden, Sarayköy kazâsının Kadı Köy Mahallesi'ndendir. İşgâl sıralarında Yunanlılarla teşriki mesâî edilen Kadı Köylü Mehmet ile olan sıkı münâsebet ve samimiyetinden ve diğer buna şebîh vaziyetlerinden dolayı halk arasında şâibelidir. Bundan başka, [1]927 ve [1]929 senelerinde sigara kâğıdı ve çakmak kaçakçılığından dolayı 2.000 Lira cezâyı nakdiye mahkûm olmuş bulunduğu mahkeme kuyudâtile tesbit edilmesi üzerine, hidemâtı ammeden mahrum bulunan bu Efendi'nin, Türk Cezâ Kânunu'nun 20., Cemiyetler Kânunu['nun] 5. ve belediye kânununun 23. maddelerine nazaran, cemiyetlere âzâ olamayacağı gibi, kânunen intihap etmek ve edilmek hakkına da mâlik bulunmadığından, fırkadan ihrâç edilmesi lüzûmu idâre heyetine resmen tebliğ edilmiştir.)

Âzâ: Vâsıf Ef[endi] ([1]308 [1892/1893] tevellüdlüdür; Denizlilidir. Babasının adı Süreyyâ'dır. Un fabrikatörüdür. Değirmen Önü Mahallesi'ndendir. Muavin baytarlığından müstâfidir. Yeni fırkaya intisâp eden ehibbâsından ayrı düşmemek için yeni fırkaya intisâp etmişti. Bu kere istifâsını vermiştir.)

Âzâ: Râsip Ef[endi] (Babasının adı Ahmet; memleketi Denizli; tevellüdü [1]306 [1890/1891]; şöhreti hadimizâde. Alelâde bir şahsiyettir. Mesleksiz, meşrepsiz bir adamdır. Yeni fırka için fiilî bir uzuv sayılamaz. Harbi Umûmî'de Nazilli Askerlik Şûbesi'nde katilden maznunen tevkif olunarak aylarca hapishânede kaldığı anlaşılmakta ise de, bilâhire ne sûretle kurtulduğu ciheti tâmik edilmektedir.)

Âzâ: Osman B[ey]: (Şöhreti: Çallı; babasının adı Hüseyin Ef[endi]; tevellüdü [1]307 [1891/1892]; Çal'da doğmuştur. Manifaturacıdır. Eski Müftü Mahallesi'ndendir. Karaktersiz bir şahsiyettir. Tüccar olduğundan Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın vergiler ve gümrükler üzerine yaptığı câzip propagandalara kapılarak intisâp etmiştir. Mamafih fırkadan çekilmek arzusunu izhâr eylediği de söylenmektedir.)

Âzâ: Fehmi B[ey]: Babasının adı Ali B[ey]. Şöhreti: Gillovzâde; tevellüdü [1]323; tüccardır. Denizli'de doğmuştur. Altın Top Mahallesi'ndendir. Genç bir adamdır. Saf ve tecrübesizdir. Fırkacılık ve siyâsetten anlamaz. Yeni fırkaya intisâbı sâdece bir heves, özenme neticesidir. Bugünlerde İzmir'de bulunan mûmâileyhin Serbes[t] [Cumhuriyet]

Fırka[sı]'dan istifâ edeceği söyleniyor. Denizli'nin ileri gelen zenginlerinden olduğu için, kendisinin nakdî muavenetinden istifâde kaygısile, yeni fırkadan kendisine husûsî bir kıymet veriliyor. Pederi harekâtı milliye esnâsında Denizli'deki paralarını toplayarak Yunan işgâlinde bulunan İzmir'e kaçmış ve istirdâda kadar orada kalmış, şahsî menfaat düşkünü, hissiz, kaygısız bir adamdır.

Âzâ: Halil B[ey]: (Şöhreti: Hacı Kahyâoğludur. Babasının adı Mehmet'tir. Tevellüdü [1]308 [1892/1893]; memleketi Denizli; debagat fabrikatörüdür. Hacı Kaplan Mahallesi'nde mûkimdir. Yeni fırkanın vergiler hakkındaki yaldızlı propagandalarına kapılarak intisâp etmiş, câhil bir adamdır. Denizli [Cumhuriyet] Halk Fırkası erkânile aralarında hâdis olan şahsî infiâller de yeni fırkaya intisâbının sâikleri meyânındadır.)

Âzâ: İ. Etem B[ey]: (Babasının adı Sabri Ef[endi]; tevellüdü [1]309 [1893/1894]; memleketi Buldan; avukattır. Denizli'de Molla Bağ Mahallesi'nde oturur. Sarayköy hâkimi idi. Tire Müddei Umûmîliği'nde bulunduğu sırada, bâki yolsuzluklarından dolayı, işten bilâhire Adliye Vekâleti'nce Bitlis'e nakledilmiştir. Bunun üzerine istifâ etmiştir. Bundan dolayı hükûmetimize mûber ve münfeizdir. Bundan dolayı yeni fırkaya intisâp etmiştir. Maamâfih bugünlerde fırkadan çekilmek niyetinde olduğu müstahberdir.)

[SCF Denizli Vilâyeti] Sarayköy Kazâsı[26] Ocağı [İdâre Heyeti Üyeleri]

Ocak Risi: Rıfat Ef[endi] (Zürrâdır. Kapanzâdede oturur. Yalnız kendi taraftarlarınca sözü mesmûdur.)

Muhasip: Şevket Ef[endi] (Kerestecidir. Ak Haliloğlu Mahallesi'nde oturur. Mevkii yok ise de, en harâretli çalışanlardandır.)

Kâtip: Sâlih Zeki Ef[endi]: (Bakkaldır. Hacı Sâlihzâde Mahallesi'nde oturur. Mevkii yoktur. Faaliyetle çalışmaktadır.)

Âzâ: Hamdi Ef[endi]: (Tüccardır. Şeyh Tâhirzâde Mahallesi'nde oturur. Kıymeti ve mevkii yoktur. Faal âzâlardandır.)

Âzâ: Hâfız Hüseyin Ef[endi] (Hacı Sâlihzâde Mahallesi'nde oturur. Bakkaldır ve câmi hatibidir. Fırkasınca hatırını sayarlar.)

Âzâ: Et[h]em Ef[endi] (Helvacızâde Mahallesi'nde helvacılık yapar. Mevkii yoktur.)

Âzâ: Sâdık Ef[endi] (Denizlilidir. Arzuhâlcidir. İstifâ eden Ferat Efendi'nin yerine âhiren alınmıştır. Mevkii yoktur.)

[SCF Denizli] Vilâyet[i] Merkez Kazâ Ocağı [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Mustafa Ef[endi] (Şöhreti Hamamcızâde'dir. Babasının adı Mehmet Ali['dir]. 1294'de [1878/1879] Denizli'de doğmuştur. Ticâretle uğraşır. Delikli Pınar Mahallesi'nde oturur. Herhangi bir şekilde siyâsî kanaat sâhibi değildir. Yeni fırkanın vergiler hakkındaki propagandalarının esiridir.)

Kâtip: Osman Ef[endi] (Hacı Bayraktarzâde şöhretile anılır. Babasının adı Hacı Ali'dir. [1]317'de [1901/1902] Denizli'de doğmuştur. Makina acentası [sâhibi]dir. Mûsâ

26 SCF Yasası'nın kazâ teşkilâtına ilişkin 13. maddesi şöyledir: "Nâhiye Ocağı'nın fevkinde Kaza Ocağı vardır. Kaza Ocağı, kaza kongresi tarafından seçilmiş yedi kişiden ibârettir. Bunların birisi Reis, birisi Kâtip, birisi de muhasebeci olur." Bkz. Tunçay, **age**, s. 418.

Ağa Mahallesi'nde oturur. Herhangi şekilde bir kanaati siyâsîye sâhibi değildir. Yeni fırkanın vergiler hakkındaki propagandalarının esiridir.)

Muhasip: Râgıp Ef[endi] (Babasının adı Mehmet Ali'dir. Şöhreti Lengerlizâde'dir. [1]317'de [1901/1902] Denizli'de doğmuştur. Sarraftır. Kuyupınar Mahallesi'nde oturur. Câhil bir adamdır. Herhangi bir şekilde siyâsî kanaat sâhibi değildir. Yeni fırkanın vergiler hakkındaki propagandalarının esiridir.)[27]

Âzâ: Osman B[ey] (1292'de [1876/1877] Bursa'da doğmuştur. Babasının adı Mustafa'dır. Tüccar kâtibidir. Altın Top Mahallesi'nde oturur. Aslen Denizlili değildir. Denizli [Askerlik] Şûbe Riyâseti'nde iken tekâüt edilmiş bir Binbaşıdır. Hâlen tüccar kâtibidir. Şahsî menfaatler düşüncesile yeni fırkaya intisâp etmiştir.)

Âzâ: Vecihi Ef[endi] (Babasının adı Tevfik; şöhreti Küçük İsmâilzâde'dir. Denizli'de doğmuştur. Tevellüdü [1]315 [1899/1900]'tir. Çay Başı Mahallesi'nde oturur. İhtiyat zâbitidir. Hayâtı askeriyesinde hafif meşrepliği ve serkeşliği yüzünden müteaddit defâ Divânı Harblere girmiş çıkmıştır. Kıymetsiz bir şahsiyettir.)

Âzâ: Ahmet Ef[endi] (Babasının adı Ali; şöhreti Karagözzâde; 1292 [1876/1877]'de Denizli'de doğmuştur. Manifaturacıdır. Çaybaşı Mahallesi'nde oturur. Herhangi bir şekilde siyâsî bir kanaat sâhibi değildir. Yeni fırkanın vergiler hakkındaki propagandalarının esiridir.)

Âzâ: Mehmet Sâlih Ef[endi] (Şöhreti Süçüllüzâde; babasının adı Hasan; [1]313 [1897/1898]'de Denizli'de doğmuştur. Borsa simsarıdır. Mûsâ Ağa Mahallesi'nde oturur. Harekâtı Milliye'de Başçavuşlukla hizmet etmiştir. Muhalif cereyanlara kapılarak, yeni fırkaya intisâp etmiştir. Basit düşünceli bir adamdır.)[28]

[SCF] Edirne [Vilâyeti][29] Uzunköprü [Kazâsı Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Teşkil Edenler:

Kitapçı Aziz[30]
Peştereli Sabri[31]
Singer makinaları tahsildârı Şükrü[32]

[SCF Edirne Vilâyeti] Keşan [Kazâsı Ocak] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Ârif, Muhlis, Pomak Ali,Yaşar, Emin.
Âzâ: İbrâhim, Ahmet, Hamdi, Şâban, Bekir.

27 Cem Emrence'nin çalışmasında da eski CHF üyesi ve Kadıköylü Râgıp Bey'in muhasip (ve başkan) olduğundan söz edilmektedir. Ayrıca bkz. Emrence, **age**, s. 139.

28 Cem Emrence'nin çalışmasında görülen bâzı isimler (tüccarlar Râsih ve Callı Osman Beyler ile fabrika sâhipleri baytar Vâsıf ve Halil Beyler, Niyâzi Bey ve Etem Bey) bu listede bulunmamaktadır. Emrence, **age**, s. 139.

29 Cem Emrence'nin çalışmasında, SCF Edirne Merkez Ocağı'nda Edirne Barosu Başkanı Hayrettin Bey'in adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 146.

30 Cem Emrence'nin çalışmasında da adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 149.

31 Cem Emrence'nin çalışmasında da adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 149.

32 Cem Emrence'nin çalışmasında da adı geçmektedir. Fakat aynı çalışmada adı geçen diş tabibi Ahmet Rıfkı Bey, bu listede bulunmamaktadır. Emrence, **age**, s. 149.

Reis: Çamzâde Mustafa Ef[endi] (İlk mektep mezunudur. 30 yaşındadır. Esbak mebus Çamzâde Mehmet Efendi'nin [Mehmet Niyâzi Çamoğlu'nun][33] oğludur. Murâbahacılıkla iştigâl eder.)

Reis: Mehmet Ef[endi]oğlu Mustafa Ef[endi] (Sivrihisar'ın Çubuk Mahallesi'ndendir. [1]317 [1901/1902] tevellüdlüdür. Yün, tiftik, Afyon tâciridir. Esbak mebus Çamzâde Mehmet Ef[endi'nin] [Mehmet Niyâzi Çamoğlu'nun][34] oğludur. Mektebi iptidâi mezunudur. Fırkaya intisâbı, ilmî, samimi bir kanaat neticesi değildir. Kendisi sıhri karâbeti olan ticâret ortağı ve idârei hazıradan gayri memnu[n] Bekir B[ey]zâde İbrâhim Bey'in sevk ve tahriki ile fırkaya girmiştir. Muhafazakârdır. Tebellür etmiş.)

Âzâ: Hacı Bekirzâde Ahmet Ef[endi] (Çiftçidir. Muhtellüşuurdur. Medyun [ve] müflis bir adamdır. 28 yaşındadır.)

Muhasebeci: Hacı Ahmetoğlu Mehmet Ef[endi] (Sivrihisar'ın Cumhuriyet Mahallesi'nden; hırdavat tüccarı; 1329 [1913/1914] tevellüdlü; mektebi iptidâi mezunudur. Murabahacılık da yapar. Muhafazakâr bir zattır.)

Âzâ: Habip Ef[endi] (Birkaç sene içinde 18.000 Liralık bir servet sâhibi olan bu zat, bu servetini Adliye Başkâtipliği sırasında temin etmiş ve Adliye Müfettişliği'nin müzekkeresi üzerine, üç ay evvel tasfiyeye tâbi tutulmuştur. Murabahacı olup, memleketli kendisine müteneffirdir.)

Âzâdan ve Kâtip: Hacı Bekiroğlu Habip Ef[endi] ([1]316 [1900/1901] tevellüdlüdür. Arzuhâlcidir. Medresede tahsil etmiştir. Mahkemei Şeriye Kâtipliği'nde bulunmuştur. Lağv edilmesi üzerine mahkeme başkâtipliğine nakledilmiş ve birkaç ay evvel de sui hâline binâen tasfiyeye tâbi tutulmuştur. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka'ya [Fırkası'na] hüsnü niyetle intisâp etmiş değildir. Kendisini tasfiye ettiren [Cumhuriyet] Halk Fırkası kazâ teşkilâtına dâhil zevâta muhalefet yapmak maksadına mebnidir. Geri fikirli bir zattır.)

Âzâ: Berber Ağaoğlu Ahmet (Ümmîdir. 25 yaşında olup, tezvîrâtla iştigâl etmiştir. Şehirde hiçbir mevkii yoktur.)

Âzâ: Şamdanzâde Mustafa Ef[endi] (Mûmâileyh Mihallıççık kazâsının iki zafer karakol kumandanı iken, irtikâbından dolayı altı ay[a] mahkûm edilmiş ve müddeti mahkemesini hapishânede ikmâl eylemiştir. Hâlen arzuhâlcidir. Ayyaş olup, memlekette hiçbir mevkii yoktur.)

Âzâ: Mehmet Ef[endi]oğlu Mustafa Efe[ndi] (Gedik Mahallesi'ndendir. 1305 [1889/1890] tevellüdlü; arzuhâlci; mektebi iptidâiye mezunudur. Evvelce Jandarma Karakol Kumandanlıklarında bulunmuştur. Sui şöhret sâhibidir. Karaktersizdir.)

Âzâ: Zâimzâde Fâik Ef[endi] (25 yaşında olup, tahsili iptidir [iptidâidir]. Müflis ve dolandırıcıdır. Bu vaziyet dâhilinde Ziraat Bankası'ndan para alamadığından müberdir.)

Âzâ: Berberzâde Mehmet Ef[endi] (23 yaşında olup, hırdavatçı çırağıdır. Pederi nezdinden ve dükkândan kovulmuştur.)

---

33 Bkz. **Türk Parlamento Târihi (1919-1923),** (3. Cild), s. 416. Çamoğlu, Ahmet Demirel'in kitabında Birinci Grup üyesi olarak görülmektedir. Bkz. Demirel, **age**, s. 96, 122 ve 591. Muhalefetin âile içindeki devamlılığı dikkat çekicidir.

34 Bkz. **Türk Parlamento Târihi (1919-1923),** (3. Cild), s. 416. Çamoğlu, Ahmet Demirel'in kitabında Birinci Grup üyesi olarak görülmektedir. Bkz. Demirel, **age**, s. 96, 122 ve 591. Muhalefetin âile içindeki devamlılığı dikkat çekicidir.

Âzâ: Mehmet Ef[endi]oğlu Ahmet Efe[ndi] (Demirci Mahallesi'nden; çiftçi; 1314 [1898/1899] tevellüdlü; mektebi iptidâi mezunudur. Türk Ocağı Reisi olduğu ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası tarafından belediye âzâlığına namzet gösterildiği hâlde, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] nâmına belediye reisi olmak hırsile mezkûr fırkaya girmiştir.)

Âzâ: Hasan Ef[endi]oğlu Ferit Ef[endi] Yenice Mahallesi'ndendir. 1319 [1903/1904] tevellüdlüdür. Çiftçi; iptidâi mezunudur. Ahlâkı oldukça mazbut ise de, tecrübesiz bir adamdır. Ziraat ve ticâret işleri bozuk olduğundan, işi politika sahasına dökmüştür.)

Âzâ: Hacı Mehmetoğlu Ahmet Ef[endi] (Kuledibi Mahallesi'ndendir. Berberdir; 1316 [1900/1901] tevellüdlüdür; iptidâi mezunudur. Şöhreti haristir. Cumhuriyet Halk Fırkası Heyeti İdâresi'ne infiâli vardır. Bunun için muhalif fırkaya dâhil olmuştur.)

[SCF] Eskişehir Vilâyeti Mihalıççık [Kazâsı]
Heyeti İdâre Âzâları [İdâre Heyeti Üyeleri]

Mihalıççık S[erbest] C[umhuriyet] F[ırkası] Reisi: Hacı Osmanoğlu Hüsnü Ef[endi] (Aslen köylüdür. Halk arasında tezvirat ve ifsâdatla âhengi bozduğundan köyden kovulmuş, Mihalıççık'a gelerek tavattun etmiş ve imam olmuştur. Bir müddet sonra burada da tezvirâta başlamış ve kasaba halkı arasında da âhenksizlik vusûle getirmiş, seciyesi zayıf, rûhen menfî, gizli ve hasis emeller peşinde gezmeyi sever adamdır. Tahminen 45 yaşındadır.)

Âzâdan Müftüzâde Avukat Ahmet Ef[endi] (Nüvvabdan mezundur. Uzun zaman Kadılıklarda bulunmuştur. Halk arasındaki âhenk ve imtizâcı bozarak, menfaat yolunu tutmuş bir adamdır. Her devirde muhaliftir. 50 yaşındadır.)

Âzâdan Süleymanoğlu Yusuf Ef[endi] (Herşey için menfî düşünür. Tezvirat yapmayı kendisine itiyad edinmiştir. Muhafazakârdır. 50 yaşındadır. Boşnaktır.)

Âzâdan Hasanoğlu Hasan Hüseyin Ef[endi] (İki sene evvel Mâliye'de kâtipti. Seciyesizliği yüzünden tâkibâta mâruz kalacağını hissederek istifâ etmiştir. Şimdi bakkaldır. 35 yaşındadır.)

Mihalıççık S[erbest] C[umhuriyet] F[ırkası] âzâsı: Hoca Mehmet Ef[endi]oğlu Fevzi Ef[endi] (İhtiyat zâbitliğinden Jandarmaya nakleden ve Nallıhan J[andarma] K[omutanı] iken, işe mübâşeretinden biraz sonra sui hareketlerinden dolayı tekâüde sevk edilen bu efendi, yakın zamâna kadar Ankara'da Cumhuriyet dekik [?] fabrikası sâhibi kayınpederi Hacı Hüseyin Ağanın mühür ve imzâsile 25.000 Liralık sahte çek tanziminden dolayı hakkında ikâmei dâvâ edilmiştir. Hafif meşrep bir şahsiyettir. 40 yaşındadır.)

Mihalıççık S[erbest] C[umhuriyet] F[ırkası] âzâsı: Hacı Hasanoğlu Ahmet Ef[endi] (Dâimâ menfî düşünen bu adam, muhtelif teşebbüslerinde muvaffak olamayarak hâli iflâsa gelmiş ve bu yüzden bedbînîye düşmüştür. Zihniyeti muhafazakârdır. 50 yaşındadır.)

Mihalıççık S[erbest] C[umhuriyet] F[ırkası] âzâsı: Tiryâkioğlu Durmuş Ef[endi] (Sui hâl ve hareketinden dolayı üç sene evvel Mâliye Vergi Kâtipliği'nden tasfiyeye tâbi tutulmuştur. Elyvem kilcilik yapmaktadır. 35 yaşındadır.)

Mihalıççık S[erbest] C[umhuriyet] F[ırkası] âzâsı: Âşık Mustafaoğlu Ramazan Ağa (Dâimâ bedbîn ve yüzdeyüz fâizle ahzü itâ yapan bir murabahacıdır. 50 yaşındadır.)

Âzâdan Avukat Fevzi Ef[endi] (Çifteler Sülh Hâkimi iken aczinden tasfiye edilmiş, gayri memnun bir adamdır. 60 yaşındadır.)

Âzâdan Osman Ef[endi]oğlu Mûsâ Kâzım Ef[endi] (Şeriye [Mahkemeleri] Kâtiplikle-

ri'nde uzun seneler bulunmuştur. Şeriye teşkilâtının ilgâsı hasebile açıkta kalmış, haris, muhafazakâr bir adamdır.)

[SCF] Gâziantep Vilâyeti Merkez Teşkilâtı [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

İdâre Heyeti Reisi: Mennanzâde Mustafa Ef[endi] (İmamzâde şirketi hissedarlarından olan mûmâileyhin sui hâl ve şâibesi yoktur. Gâzianteplidir. 44 yaşındadır. Zürrâdandır. Kazaz Mahallesi'nde oturur. Halk tarafından sevilen bir şahsiyet değildir. Hâlen ticâretle iştigâl eder. Karacalı Mahallesi'nden 10/6 numarada oturur –fotoğrafı vardır–)

İdâre Heyeti Kâtibi: Nâfi B[ey] (Babasının adı Seyyafzâde; eczâcıdır. [Gâzi] Antep'in işgâlinde Fransızlara Mutasarrıflık ettiğinden ademi istihdam karârı[35] alan Seyyafzâde Apdo Efendi'nin oğludur. Sui hâl ve şâibesi yoktur. Hâlen kardeşi Âsaf Bey ile birlikte çalışmaktadır. Kurbü Bey Mahallesi'nde 6/178 numarada oturur –fotoğrafı vardır–)

İdâre Heyeti Muhasibi ve Veznedar: Hocazâde Râgıp B[ey] (Sui hâl ve şâibesi yoktur. Hâlen ticâret ve fabrikacılık yapar. 47 yaşındadır. –fotoğrafı vardır– Tarlayı Atik Mahallesi'nde 10/14 numarada oturur.)

İdâre Heyeti Âzâsından Müftüzâde Hayri Ef[endi] ([Gâzi] Antep mücâhedesinde Halep'te bulunup, gayret ve hizmeti sebkat etmemiştir. Mütehakkim ve mütegallip ruhludur. Zâti menfaatinden başka bir şey düşünmeyen gayri hassas bir adamdır. Çok zengindir. Hâlen ticâret ve ziraatle iştigâl eder. Bu adam 17 Eylül [1]928 târihinde 375/3324 numaralı tahriratla bildirilen Şeyh Mustafa Efendi'nin akrabâsıdır. Cevizlice Mahallesi'nde 5 numarada oturur –fotoğrafı vardır–)

İdâre Heyeti Âzâsından İsmâil Ef[endi] (Babasının adı Ârif Ağa'dır. [Gâzi] Antep mücâhedesinde Halep'te bulunmuştur. Mütegallip ruhludur. Müftüzâdelerin eniştesidir. Hâlen bir işi olmayıp, emlâkile geçinir. Tarlayı Atik Mahallesi'nde 8 numarada oturur.)

İdâre Heyeti Âzâsından Mütevellizâde Hâmit B[ey] (Sui hâl ve şâibesi yoktur. Halim bir şahsiyettir. Manifaturacıdır. İbnikör Mahallesi'nde 16/14 numaralı hânede oturur. –fotoğrafisi vardır–)

İdâre Heyeti Âzâsından Doktor Hâmit B[ey] (Sâbık Sıhhiye ve Muaveneti İçtimâîye Müdürlerinden olup, Nusayri[36] ve Şeyh Garipzâdelerdendir. Hâlen serbest etibbadandır. –fotoğrafı vardır– Eski Tarla Mahallesi'nde Bayramzâde çıkmazında 43/42 numarada oturur.)

İdâre Heyeti Âzâsından Şuâyıpzâde Bahattin Ef[endi] (Meşhur şâkilerden Tilfar kariyeli Hayri'ye yataklık etmiş ve çarşafla kaçmıştır. Kuvâyı Milliye'ye iştirâk etmemiştir. Hâlen ziraatle iştigâl eder. Hacı Halil Mahallesi'nde 7/46 numarada oturur –fotoğrafisi vardır-)

İdâre Heyeti âzâsından Kepzâde Abdullah Ef[endi] ([Gâzi] Antep mücâdelesinde hizmeti sebk edilmiştir. Sui hâl ve şâibesi yoktur. Hâlen tüccardır. Kepkep Mahallesi'nde bir numarada oturur.)

---

35 Heyeti Mahsusa karârına işâret ediliyor. Bkz. Cemil Koçak, **Heyeti Mahsusalar,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

36 SCF'nin Mersin, Adana ve Silifke teşkilâtlanmasıyla ilgili olarak Üçüncü Bölüm'e bakınız.

Âzâdan Avukat Tayyar Cefer [Câfer] B[ey] (Sui hâl ve şâibesi yoktur. Hâlen Hazine vekilidir. Elbahan Mahallesi'nde 39/37 numarada oturur.)

Âzâdan Hüseyin Cemil B[ey] (Bey Mahallesi'nde iki numarada oturur. [Gâzi] Antep İttihadı Terakki Kulübü'nün sâbık İdâre Heyeti'nden olup, ahvâli nabecâsına binâen İstiklâl Mahkemesi'nce iki defâ hapsedilmiştir. Asker âilelerine yardım cemiyetinde ve Hilâli Ahmer'de [Kızılay'da] bulunup epeyce mebâliği zimmetine geçirmiş olduğundan tahtı muhakemededir. Hâlen bir işi yoktur. İyi tanınmaz. Maslûb Abdülkadir'in arkadaşlarındandır ve 150'liklerden Hasan Sâdık ile muhaberesi vardır –fotoğrafı vardır–)

Âzâ: Refik B[ey] (Sâbık İptidâi Tedrisat Müfettişidir. Kurbü Zincirli Mahallesi'nde 75 numarada oturur. İzrapzâdelerdendir. 150'liklerden Celâl Kadri'nin[37] amcazâdesidir. Antep mücâhedesinde maâile Halep'e gitmiş ve aleytarlık yapmıştır. Hâlen kardeşi avukat Şefik Bey'in yazıhânesinde çalışmaktadır. Mütegallibe ruhlu bir adamdır –fotoğrafı vardır–)

Âzâ: Eczâcı Sâlih Ef[endi] (Doktor Abdülkadir Bey'in kardeşidir. Tarlayı Atik Mahallesi'nde Gâziler Caddesi No: 38'de oturur. Sui hâl ve şâibesi yoktur. Eczâhâne sâhibidir –fotoğrafı vardır–)

Âzâ: Mısrızâde Hamdi Ef[endi] (Yahni Mahallesi Çiftçi Caddesi 13 numarada oturur. Fransızlar zamânında memuriyet kabûl etmekten başka sui hâli yoktur. Hâlen ticâretle meşgûldür –fotoğrafı vardır–)

Âzâ: Şeyhzâde Feyzi Ef[endi] (Tarlayı Atik Mahallesi'nde 7 numarada oturur. [Gâzi] Antep mücâhedesinde Fransızlara ilticâ ve Halep'te kalarak, memleketin teslimi için heyeti mahsusa ile giderek, şehrin sükûtunu Fransızlardan ricâ etmiş bir hâindir. Mütegallibe ruhlu olup, kânun kuvvetini ihâta edemez. Evinde ve köyünde kaçak rakı yapar. Bu fiilinden yakalanmıştır. Keyfen mâ yeşâ hareket eder bir adamdır.)

Âzâ: Doktor İbrâhim B[ey] (Tarlayı Atik Mahallesi'nde 3/46 numarada oturur. İstiklâl Harbi'nde aleyhtarlık ettiğinden dolayı Heyeti Mahsusa'ca ademi istihdam karârı almış ve bilâhire refi karârı istihsâl etmiştir.[38] Hâlen serbest doktorlardandır.)

Âzâ: Doktor Mecit B[ey] (Çukur Mahallesi'nde 3 numarada oturur. Mütârekeyi müteakip teşkil olunan Sûlhperver Fırka erkânındandır. 150'liklerden Celâl Kadri'nin[39] amcâzâdesidir. [Gâzi] Antep mücâdehesinde harb eden askerlere karşı "Beyhûde yere ölüyorsunuz" diye bir takım propagandada bulunduğu ve memleket düşmana teslim olur olmaz, Fransızların Mutasarrıfı olarak memleketin idâresini eline almış olduğu ve Fransızlara hizmet ettiği tesbit edilmiştir. Heyeti Mahsusa karârı ilé ademi istihdâmına karar verilmiş, badehu Âli Karar Heyeti'nce ref karârı almıştır.[40] Hâlen serbest

---

37 Celâl Kadri Istırapzâde/Barlas, Gâziantep'in Fransız işgâli devresinde Gâziantep Mutasarrıfı olarak görev almıştı. Bkz. Kâmil Erdeha, **Yüzellilikler Yâhut Millî Mücâdele'nin Muhasebesi,** Tekin Yayınları, İstanbul, 1998, s. 179-180 ve Şâduman Halıcı, **Yüzellilikler,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998, s. 118-125. Bu yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. İhsan Güneş'in danışmanlığı altında hazırlanmış olup, 150'liklerin yurt dışındaki faaliyetlerine ilişkin, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan istihbârat raporları temelinde, kartoteks tarzında ve bu konuda önemli bilgiler içeren bir araştırmadır.

38 Heyeti Mahsusa karârına işâret ediliyor. Bkz. Cemil Koçak, **Heyeti Mahsusalar,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

39 Celâl Kadri Istırapzâde/Barlas, Gâziantep'in Fransız işgâli devresinde Gâziantep Mutasarrıfı olarak görev almıştı. Bkz. Erdeha, **age,** s. 179-180 ve Halıcı, **age,** s. 118-125.

40 Heyeti Mahsusa karârına işâret ediliyor. Bkz. Cemil Koçak, **Heyeti Mahsusalar.**

doktorlardandır. Çukur Mahallesi'nde sâkindir –fotoğrafisi vardır–)

Âzâ: Kanavatçızâde Mahmut (Tevbe [Tövbe?] Mahallesi'nde 7 numarada mûkim; sui hâl ve şâibesi yok; hâlen tüccar.)

Âzâ: Eczâcı Âsaf B[ey] (Kurbü B[ey] Mahallesi'nde 6/178 numarada oturur. [Gâzi] Antep'in işgâlinde Fransızlara Mutasarrıflık ettiğinden ademi istihdam karârı alan[41] Seyyafzâde Abdu Efendi'nin oğludur. Sui hâl ve şâibesi yoktur. Hâlen eczâhâne sâhibidir –fotoğrafisi vardır–)

Âzâ: Doktor Abdülkadi[r] B[ey] (Bey Mahallesi'nde 14 numarada oturur. Enerci [mürteci] ruhludur. Sui hâl ve şâibesi yoktur. Hâlen serbest etibbadandır –fotoğrafisi vardır–)

Âzâ: Zeki B[ey] ([Gâzi] Antep mücâdehesinde maâile Halep'e firâr etmiş ve İstiklâl Harbi aleyhtârı olmak ve Fransızlara taraftar görünmek suçu ile Heyeti Mahsusa karârile devlet hizmetinde ademi istihdâmına karar verilmiştir.[42] Hâlen bir işle meşgûl değildir. Paçavra Mahallesi'nde 10/12 numaralı hânede oturur –fotoğrafisi vardır–)

Âzâ: Taşçızâde Hakkı Ef[endi] Maslûb Abdülkadir'in amcazâdesidir. Sui hâli yoktur. Borsada muhasiptir. Gerciğin Mahallesi 1 numarada oturur –fotoğrafisi vardır–)

Âzâ: Avukat Şefik B[ey] (Çukur Mahallesi'nde 86 numarada oturur. İzrapzâdelerdendir. 150'liklerden Celâl Kadri'nin[43] amcazâdesidir. Kürt-Türk Hilâfet Komitesi'nin [Gâzi] Antep mümessili olup, şüphelidir. Mütegallibe ruhludur. İnhisarların avukatıdır –fotoğrafisi vardır–)

Âzâ: Et[h]em B[ey] (Emin Mazlum'un amcasıdır. Mûmâileyh Fransız işgâli zamânında Fransızlara Tahrirat Müdürlüğü ettiği esnâda, Fransızlara bir muhtıra vererek, Nusaybin'den Gâziantep'e kadar olan havâlinin vaziyeti coğrafiyesini ve sekenei halkın kimlerden ibâret olduğunu ve bu eşhasın Fransız idâresini kabûle hazır olduklarını ve bu hususta icâb edenlerle muhabere ettiğini bildirmiştir. Kendisinin bu hareketinden dolayı Heyeti Mahsusa karârı ile hidemâtı devlette ademi istihdâmına karar verilmiş ve Âli Karar Heyeti de henüz refi karar etmemiştir.[44] Hâlen hiçbir işle meşgûl değildir. İbni Kör Mahallesi'nde Masara Sokağında 2 no'da [numarada] oturur.)

Âzâ: Rüştü Hoca (Tarlayı Atik Mahallesi'nde 2 numarada oturur. Protestandır. Amerika misyonerlerile sıkı teması vardır. 150'liklerden Celâl Kadri'nin[45] işgâldeki Mutasarrıflığı esnâsında merkumun meddahı idi. Hâlen matbaacılık yapar ve **Halkdili** gazetesinin sâhibidir –fotoğrafisi vardır–)

Âzâ: Patpatzâde Nûri Bahtiyar B[ey] (Ehli Cefâ Mahallesi'nde Pazar Caddesinde 59/55 numaralı evde oturur. Sui hâl ve şâibesi yoktur. Ticâretle iştigâl eder –fotoğrafisi vardır–)

Âzâ: Hamut Hüseyin Ef[endi] (Cevizlice Mahallesi'nde Hamam Caddesi no: 2/3'de oturur. Ali Cenânî Bey'in vekil harcıdır. Basit bir adamdır. Sui hâl ve şâibesi yoktur. Zâhire işleri yapar –fotoğrafisi vardır–)

---

41 Heyeti Mahsusa karârına işâret ediliyor. Bkz. Cemil Koçak, **Heyeti Mahsusalar.**

42 Heyeti Mahsusa karârına işâret ediliyor. Bkz. Cemil Koçak, **Heyeti Mahsusalar.**

43 Celâl Kadri Istırapzâde/Barlas, Gâziantep'in Fransız işgâli devresinde Gâziantep Mutasarrıfı olarak görev almıştı. Bkz. Erdeha, **age**, s. 179-180 ve Halıcı, **age**, s. 118-125.

44 Heyeti Mahsusa karârına işâret ediliyor. Bkz. Cemil Koçak, **Heyeti Mahsusalar.**

45 Celâl Kadri Istırapzâde/Barlas, Gâziantep'in Fransız işgâli devresinde Gâziantep Mutasarrıfı olarak görev almıştı. Bkz. Erdeha, **age**, s. 179-180 ve Halıcı, **age**, s. 118-125.

Âzâ: Zeynel Ağa (İbni Eyüp Mahallesi'nde 11 numarada oturur. Ali Cenânî Bey'in adamlarındandır. Şâibesi yoktur. Hâlen kahvecilik yapmaktadır.)

Âzâ: Şamlızâde Mehmet Tevfik Ef[endi] (Ehli Cefâ Mahallesi'nde mûkimdir. Sui hâl ve şâibesi yoktur. Ticâretle meşgûldür –fotoğrafisi vardır–)

Âzâ: Emin Mazlum B[ey] ([Gâzi] Antep mücâdehedisinde Fransızlar lehine idârei kelâm etmiş ve câsus olarak yakalanmış ve Divânı Harbe verilerek, binnetice 800 Lira cezâyı nakdiye mahkûm olmuştur. Mezkûr meblâğı millî kuvvetler teşkilâtına vermek üzere affedilmiştir. Hâlen bir işle iştigâl etmez. İbni Kör Mahallesi'nde Mazlum Caddesi'nde 40 numarada oturur –fotoğrafi vardır–)

Âzâ: [?????] (Müftüzâde Hayri Efendi'nin oğludur. Babasının parasile geçinir. Doktor Hâmit Bey'in kaynıdır. Sui hâl ve şâibesi yoktur. Cevizlice Mahallesi'nde Müftü Caddesi'nde 3 numarada oturur.)

Âzâ: Dai [Dayı]zâde Nâci Ef[endi] (Tarlayı Cedit Mahallesi'nde bilâ numaralı hânede [oturur]. [Gâzi] Antep'in Fransızlar işgâli zamânında Polis Müdürü olan 150'liklerden Hasan Sâdık'ın amcazâdesi olup, [Gâzi] Antep'in Fransızlara ilhâkı lehinde çalışmıştır. [Gâzi] Antep'in Fransızlar tarafından işgâli üzerine, kendi hânelerinde, pederi Ârif Efendi tarafından verilen büyük bir ziyâfette kendisi de hazır bulunmuş ve memleketin Fransızlar tarafından işgâl edildiğinden dolayı, "Yaşasın Fransız İşgâl Kuvvetleri Kumandanları" diye söyleyen pederinin bu sözlerini işitmiştir. Mücâdelei Milliye'de maâile Halep'e firar etmiştir. Hâlen ziraat ve ticâretle iştigâl etmektedir.)

[SCF] Gireson [Giresun] Vilâyeti Merkez [Ocağı İdâre Heyeti Üyeleri]

Erzurumlu Dedezâde Ziyâ B[ey] (Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın merkezini teşkil etmiştir. Yüzbaşılıktan mahdûddur. Millî Mücâdele['de] Topal Osman[46] çetesin[d]e Bölük Kumandanlığı yapmıştır. Mürtecidir.)[47]

Erzurumlu Dedezâde Ziyâ B[ey] (Giresun teşkilâtını yapmıştır. Yüzbaşılıktan matrûd ve millî harekâtta Topal Osman Ağa'nın[48] çetesinde bölük kumandanlığı yapmış, mürteci bir şahsiyettir.)

Heyeti İdâre âzâsından Giresunlu Kara Mustafazâde Avni B[ey] (Samsun şimendifer hat memurluğundan kovulmuş bir adamdır.)

Âzâ: Kara Mustafazâde Avni B[ey] (Giresunludur. Şömendöfer [Şimendifer] hat memurluğundan kovulmuş, bedbin bir adamdır.)

Kantarcızâde Doktor İbrâhim B[ey] (Millî harekât esnâsında [Topal] Osman Ağa[49] tarafından istihdâm edilmiştir. Münferit bir adamdır.)

---

46 Topal Osman, Atatürk'ün muhafızı idi ve TBMM'nin birinci döneminin sonunda, Trabzon milletvekili ve İkinci Grup önderi Ali Şükrü Bey cinâyetinin fâili olarak aranırken, çıkan silâhlı çatışmada vurularak öldürüldü.

47 Cem Emrence'nin çalışmasında da, Erzurumlu emekli asker olarak adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 148.

48 Osman, Atatürk'ün muhafızı idi ve TBMM'nin birinci döneminin sonunda, Trabzon milletvekili ve İkinci Grup önderi Ali Şükrü Bey cinâyetinin fâili olarak aranırken, çıkan silâhlı çatışmada vurularak öldürüldü.

49 Osman, Atatürk'ün muhafızı idi ve TBMM'nin birinci döneminin sonunda, Ali Şükrü Bey cinâyetinin fâili olarak aranırken, çıkan silâhlı çatışmada vurularak öldürüldü.

Âzâ: Kantarcızâde Doktor Hicâbi B[ey] (Giresunludur. Millî harekât esnâsında Topal Osman Ağa[50] tarafından Giresun Sıhhiye Müdüriyeti'ne getirilmiş ve [Topal] Osman Ağa'nın yeğeni ile de teehhül eylemiş iken, âhiren o mevkide kalamadığından dolayı münfail kalmış bir şahsiyettir.)

Odabaşızâde Hakkı Aziz B[ey] [Dâmat] Ferit Paşa Hükûmeti zamânında Polis Müdürü Arnavut Tahsin'in Üçüncü Şûbe Müdürü olan Hâfız Vehbi'nin kayınbirâderi olup, o zaman Taharri Komiserliği yapmış, menfî ruhlu bir şahsiyettir.)

Âzâ: Odabaşızâde Hakkı Aziz B[ey] ([Dâmat] Ferit Paşa Hükûmeti zamânında Polis Müdürü, Arnavut Tahsin'in Üçüncü Şûbe Müdürü olan Giresunlu Hâfız Vehbi'nin kayınbirâderi olup, o zaman Taharri Komiserliği yapmış, menfî ruhlu bir şahsiyettir.)

İsmâil Beyzâde Fâik B[ey] (Elbesanlıdır. Giresun Jandarma Mülâzımı iken, tahdidi sinne tutularak, tekâüde sevk edilmiştir. Gayri memnundur.)

Âzâ: İsmâil Beyzâde Fâik B[ey] (Anasile Elbasanlı olup, Giresun Jandarma Mülâzımı iken, tahdidi sinne tâbi tutularak, tekâüde sevk edilmiş olduğundan, muğber ve gayri memnun bir adamdır.)

Mezin [Müezzin]zâde Abdül [Hakkı] Temel Bey (Müstantik mektebinden mezundur. Vazife alamadığından mûberdir).

Âzâ: Müezzinzâde Giresunlu Hakkı Temel B[ey] (Müstantik mektebinden mezun olup, vazife alamamaktan muğber, müfsid, ahlâksız bir şahsiyettir.)

Apti Efendizâde Tahsin B[ey] (Komünistlik fikrinin münevvici [?] olarak tanınmıştır. Polis tarassudu altındadır. Samsunludur).

Samsunlu Apti Ef[endi]zâde Tahsin B[ey] (Komünist fikrinin mürevvici olarak tanınmış, zâbıta tarassudu altında bulundurulan bir adam olup, ahvâli masebâki merbut varakada muvazzahan tesbit olunmuştur.)

Çulhazâde Mustafa B[ey] (Avukat. Giresun Müstantiki idi. İstifâ etmiştir. Ayyaştır).

Âzâ: Çulhazâde Avukat Mustafa B[ey] (Giresun Müstantiki iken istifâ ederek çekilmiş, ayyaş bir şahsiyettir.)

Sırrı Alemdarzâde Şükrü B[ey] (Muallim iken istifâ etmiştir. Menfî ruhludur.)

Âzâ: Sarı Alemdarzâde Şükrü B[ey] (Giresunludur. Mektep muallimi iken istifâ etmiş, menfî ruhlu bir adamdır.)

Âzâ: Sait Ef[endi] oğullarından Hacı Ahmetoğlu (Tahsin Kondon=Demi alp) nâmı diğer Abdi Ef[endi]zâde Tahsin (Harbi Umûmî'nin son zamanlarında Nûri [Killigil] Paşa ordusuyla sivil olarak Kafkasya'ya gelip, Nûri Paşa tarafından Gence şehri hapishâne müdürlüğüne tâyin ve ordumuzun çekilmesi üzerine, müstakil Dağıstan Hükûmeti'ne mürâcaatla Miralay [Albay] rütbesine ihrâz ederek cephe kumandanlıklarında Rus Vrangel ordusuyla harb ve mağlup ederek, Dağıstan Cumhuriyeti'ini kurtardıktan sonra, tebdili fikirle Kızıl Ordu'ya iltihak ve Kolordu Kumandanlığı'na kadar irtika ve müstakil Azerbaycan ve Gürcistan Hükûmetleri'nin ordu ve millî kuvvetlerini mağlup ederek, iki müstakil hükûmetin inkıraz ve Bolşevik orduları tarafından istilâsına sebebiyet vermiş ve bilâhire Bolşevik ordusundan çekilerek, Azerbaycanlı Bolşevik mektepleri müfettişliğine tâyin ve birbuçuk sene kadar bu vazifeyi ifâdan sonra, Bakû Şehbenderliğimize mürâcaat ederek aldığı tâbiiyet ilmühaberi ve buna müsteniden iâdei üserâ komisyonundan verilen 1 Kâ[nunu] Evvel [Aralık][1]925 târih ve 1315 numaralı hüviyet vesikasile ve refâkatinde zevcesi olan Dağışlanın [Dağıstan'ın] Komok Türklerin-

50 Osman, Atatürk'ün muhafızı idi ve TBMM'nin birinci döneminin sonunda, Ali Şükrü Bey cinâyetinin fâili olarak aranırken, çıkan silâhlı çatışmada vurularak öldürüldü.

den ve eski Rus Hükûmeti doktor generallerinden birinin kerimesi Aliye ve üç yaşlarında kızı Cemile bulunduğu hâlde, Kânunu Sâni [Ocak] [1]926 târihinde Giresun'a gelmiş ve burada gazozculuk ve elektrik tesisâtile meşgûl bulunduğu sırada, bir mektep muallimini de iğfal ederek, firâren Rusya'ya Bolşevik mektebine göndermiş olmasından dolayı, ahval ve harekâtı tahtı tarassutumuzda bulundurulan bir adamdır.)

(Şimdiye kadar kaydedilenler 300 kişi kadardır. Bunlar hakkında mâlûmat verilecektir).[51]

[SCF] Isparta Vilâyeti Merkez Şûbesi [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Mütekâit [emekli] Binbaşı İzzet B[ey] tarafından açılmıştır.

Heyeti İdâre [Üyeleri]

Ekizzâde Mehmet Emin Ef[endi] (İhtiyat zâbitidir. Mevkii içtimâiyesi yoktur. İzmir'den gelmiştir.)

Mûsâzâde Rızâ Ef[endi] (Nâfiâ Kâtibi idi. İşret ve sui hâlinden tasfiye edilmiştir. Ayyaştır. Servet ve [mevkii] içtimâîyesi yoktur).

Sâbık Telgraf Müdürü Mehmet Ef[endi] (Isparta Telgraf Müdürü idi. Çine Telgraf Müdürlüğü'nden tasfiye edilmiştir. İçtimâî mevkii yoktur. Ispartalıdır. Muhakemesine Aydın'da devâm olunmaktadır. İşrete münhemiktir.)

Mütekâit Binbaşı Ahmet B[ey] (Mülgâ Tekâüt Cemiyeti'nin bakkalı [Başkanı] idi. İçtimâî [sosyal] mevkii yoktur. Ispartalı değildir. Isparta'dan evlenmiştir.)

Benlizâde Mustafa Ef[endi] (Bakkaldır. Mevkii içtimâîyesi yoktur. Saf bir adamdır.)

Hasan Çavuşzâde Hâfız Süleyman Efendi (Tuhafiyecidir. Kara Hâfız nâmile mâruftur. Ispartalıdır. İçtimâî mevkii yoktur.)

Arap Sâlihzâde Mustafa Ef[endi] (Han, otomobil işletir. Askeri mütaahhitlik eder. Kumar ve işretle tanınmıştır. İçtimâî mevkii yoktur. Evvelce mahkûm olmuş, tecdîd kânunundan istifâde etmiştir. Kardeşinin biri[nin] katil meselesinden dolayı idâma mahkûm edilmiş olduğu söylenmektedir.)

Seyitzâde Mehmet Ef[endi] (Küçük bir kösele tüccarıdır. İçtimâî mevkii yoktur. Ispartalı bir gençtir. Hayâta yeni atılmıştır.)

Malçacızâde Süleyman Ef[endi] (İstibdât devrinde kânun zâbiti ve hesap memuru idi. İhtiyardır. İşsizdir. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] Isparta teşkilâtına memur İzzet Bey'in asker arkadaşıdır.)

[SCF] İçel Vilâyeti Silifke [Kazâsı] Şûbesi [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Silifke Şûbesi Reisi: Ali Rızâoğlu Sâmi B[ey] (Silifke'nin Câmii Kebir Mahallesi'ndendir. Ahvâli umûmîye ve husûsîyeti iyidir. Şâibesi yoktur. Ancak mebus bulunduğu zaman İkinci Gruba[52] mensup bulunduğu işitilmiştir. Polisçe müsbet bir esas yoktur. Tüccardır.)

---

51 Gerçekten de bu liste orijinal metinde farklı yerlerde iki kez yer almaktadır. Ben bunları burada birleştirdim. Anlaşılan iki farklı târihte iki ayrı istihbârat raporu kaleme alınmıştır.

52 TBMM'nin birinci döneminde Birinci Gruba muhalefet eden İkinci Grup kasd edilmektedir. Bkz. Demirel, **age.**

Heyeti İdâre Âzâsından:

Hacı Hulûsi Ef[endi]oğlu Sâmi B[ey] (Saray Mahallesi'ndendir. Tüccardır. Ahvâli umûmîye ve husûsîyesi şâibeden âridir.)

Heyeti İdâre Âzâsı: Kayserili Veysel Ef[endi]oğlu Hâlit Ef[endi] (Tüccardır. Saray Mahallesi'ndendir. Ahvâli umûmî ve husûsîyesi şâibeden âridir.)

Mevci Ef[endi]oğlu Nâfiz B[ey] (Saray Mahallesi'ndendir. Tüccardır. Ara sıra rakı içer, sarhoşluk eder.)

Giridizâde Emin Ef[endi] Bâdemlik Mahallesi'ndendir. Tüccardır. Hilâli Ahmer [Kızılay] veznedarı iken, 188 Lira zimmetine para geçirmesinden dolayı mahkemeye verilmek üzeredir. Başka bir sui hâli yoktur.)

Binbaşızâde Hüsnü Ef[endi] (Mukaddem Mahallesi'ndendir. Ara sıra işret eder. Zarûret olmaksızın silâh atar bir şahıstır. Gazinocudur. Dabak Halil Ağa Câmii Kebir Mahallesi'ndendir.)

[?????] (Dabak Halil Ağa Câmii Kebir Mahallesi'ndendir. Kerestecilikle iştigâl eder. Ara sıra işret edip ve bilâ lüzum silâh atar bir adamdır.)

Duran Ef[endi] (Tüccardır. Câmii Kebir Mahallesi'ndendir. Şâibesi yoktur. Zâhire tüccarıdır.)

Tâhir Beyzâde Sâdık B[ey] (Câmii Kebir Mahallesi'ndendir. Tüccardır. Bu adam mübâşir Şükrü Efendi'nin keyfiyeti katlinde methâlder bulunması itibârile on ay kadar mevkuf tutularak, âhiren beraat kazanmış ve tahliyesi icrâ kılınmıştır. Bundan birkaç gün evveline kadar Mersin'de ticâretle iştigâl etmekte iken, ticârethânesini kapatarak, tekrar Silifke'ye hânesi başına gelmiş ve rençberlikle iştigâle başlamıştır. Kendisi[nin] kaçakçılıkla alâkadar bulunduğu vârid olan bâzı iş'ârlardan anlaşılmıştır. Bugüne kadar tâkip edilmişse de, maddî bir şey elde edilememiştir. Zâbıtaca zabt altında bulunuyor. İçel vilâyetinde aldığı pasaportla 1929-1930 senelerinde Yunanistan'a giden merkumun, Midilli ve Kuşadası'na çıkarak, kaçakçılarla temasta bulunduğu, İzmir vilâyetinin iş'ârından ve vekâletin 11 Temmuz [1]929 târihli emirnâmesinde de, Atina'da Silifke ve havâlisinin tamâmile aleyhtar ve ufak bir fırsatta umûmî bir kıyam vûkûa geleceğini söylemiş olması hasebile, hükûmetimiz aleyhinde bulunan bu adam, zâbıta tarassudu altındadır. Tüccardan deveci Mustafa'ya da câsusluk ıslâh etmiştir.)[53]

Âgâh Ef[endi] (Bucaklı Mahallesi'ndendir. Ara sıra işret eder. Rençberdir.)

Hacı Halil Ağazâde Sait Ef[endi] (Bucaklı Mahallesi'ndendir. Tüccardır. İyi bir adamdır.)

Ali Ef[endi] (Bucaklı Mahallesi'ndendir. Terzidir. İyi bir adamdır.)

Abit Ef[endi] (Bakkaldır. Bucaklı Mahallesi'ndendir. İyi bir adamdır.)

Ali Ağaoğlu Mustafa Ef[endi] (Bakkaldır. Mukaddem Mahallesi'ndendir. İyi bir adamdır.)

Mâdenzâde Ali Ef[endi] (Rençberdir. Saray Mahallesi'ndendir. Adlî ve idârî ve siyâsî bir hâlleri ve ilişikleri yoktur.)

---

53 Bir CHF belgesine göre, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı], bu vilâyet dâhilinde teşekkül etmiştir. Riyâsetini sâbık mebuslardan ve muhaliflerden Sâmi Rızâ Bey deruhte etmiş ve her tarafta olduğu gibi, bu vilâyet dâhilinde de Serbestçiler [SCF] halkı iğfal maksadile mezmum propagandalar yapmışlardır. Serbestçilerin en faal rolünü Tâhir Beyoğlu Sâdık isminde bir şahıs deruhte etmiştir. Bu adam dâimî sûrette Yunanistan'a gidip gelmekte olduğu ve emniyetçe tâkip ve tarassut altında olduğu bildirilmektedir." **BCACHPK,** [Katalog Numarası: 490 1/34 143 2]. Sâmi Rızâ Bey'in kimliğini saptayamadım.

Dravacızâde Şâkir Ef[endi] (Dalyancıdır. Saray Mahallesi'ndendir. Bir ilişiği yoktur.)
Durmuş Efendi (Bucaklı Mahallesi'ndendir. Tuhafiyecidir. Bir ilişiği yoktur. İyidir.)
Veysel Ef[endi]oğlu Sâlih Ef[endi] (Tâcirdir. Saray Mahallesi'nde oturur. Bir fenâlığı yoktur.)
Adnan B[ey] (Câmii Kebir Mahallesi'ndendir. Eczâcıdır. Bir fenâlığı yoktur.)
Cemil Ef[endi] (Tüccardır. Câmii Kebir Mahallesi'ndendir. Bir fenâlığı yoktur.)
Cüce Alizâde Sâmi Ef[endi] (Mukaddem Mahallesi'ndendir. Tâcirdir. Bir fenâlığı yoktur.)
Aselzâde Sâbir Ef[endi] (Saray Mahallesi'ndendir. Tüccardır. Bir fenâlığı yoktur.)
Mollazâde Mustafa Ef[endi] (Saray Mahallesi'ndendir. Dâvâ vekilidir. Bir fenâlığı yoktur.)
Molla Mehmet Ef[endi]oğlu Ali (Saray Mahallesi'ndendir. Tüccardır. Bir fenâlığı yoktur.)
Halil Usta (Berberdir. Saray Mahallesi'ndendir. Bir fenâlığı yoktur.)
İncesulu Abdurrahman Ef[endi] (Tüccardır. Saray Mahallesi'ndendir. Bir fenâlığı yoktur.)
Hacı Ukkaşzâde Hüsnü Ef[endi] (Saray Mahallesi'ndendir. Tüccardır. Bir fenâlığı yoktur.)
Mustafa Kâhyazâde Mehmet Ali (Bucaklı Mahallesi'ndendir. Çiftçidir. Bir fenâlığı yoktur.)
Ali Efendizâde Râsim Ef[endi] (Câmii Kebir Mahallesi'ndendir. Tüccardır. Bir fenâlığı yoktur.)
Küçük Mehmetoğlu Hasan Çavuş (Bucaklı Mahallesi'ndendir. Kahvecidir. Bir fenâlığı yoktur.)
Sâlih Ağaoğlu Mustafa Ef[endi] (Fırıncıdır. Saray Mahallesi'ndendir. Bir fenâlığı yoktur.)
Mülâzım Ali Ef[endi] (Saray Mahallesi'ndendir. Mütekâittir. Bir fenâlığı yoktur.)
Tâhir Usta (Mukaddem Mahallesi'ndendir. Kunduracıdır. Bir fenâlığı yoktur.)
Giritli Sâdık Ağa (Mukaddem Mahallesi'ndendir. Bakkaldır. Bir fenâlığı yoktur.)
Giritli Ahmet Ağa (Bakkaldır. Mukaddem Mahallesi'ndendir. Bir fenâlığı yoktur.)

[SCF] İstanbul [Vilâyet Merkez Ocağı] İdâre Heyeti [Üyeleri][54]

Reis: İsmâil Hakkı [Baltacıoğlu] Bey (Müderris)[55]
Muhasebeci: Şerif Alizâde Murat Bey (Sâbık Antalya mebusu)[56]
Kâtip: Orhan Mitat [Mithat] Bey (Avukat)[57]
Âzâ: Dervişzâde Hasan Fehmi Bey (Tüccardan)[58]

54 Karşılaştırarak bkz. Yetkin, **age**, s. 100-106.

55 Tunaya, **age**, s. 630, Tunçay, **age**, s. 258 ve Weiker, **age**, s. 118; Emrence, **age**, s. 151.

56 İsmi geçen kişi, TBMM'nin ikinci döneminde Antalya milletvekili olan Mahmut Murat Şerefli olup, babasının adı Şerif Ali Efendi'dir. Bir daha milletvekili seçilemedi. **Türk Parlamento Târihi (1923-1927),** s. 92-93.

57 Cem Emrence'nin çalışmasında adı geçmektedr. Emrence, **age**, s. 151.

58 Yetkin'in kitabında adı geçmemektedir. Bkz. Yetkin, **age**, s. 104.

Âzâ: Hasan Tosun Bey (Miralaylıktan [Albaylıktan] mütekâit)[59]
Âzâ: Sait Rızâ Bey (Avukat)[60]
Âzâ: Salahattin Bey (Doktor)[61]
Âzâ: Mustafa Şekip Bey (Müderris)[62]

[SCF İstanbul] Beşiktaş [Kazâsı Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Sabri B[ey] (Harb mâlûlü)[63]
Âzâ: Hasan B[ey] (Bakkallar Cemiyeti âzâsından)
Âzâ: Hikmet B[ey] (Avukat)
Âzâ: Hilmi B[ey] (Müskirat Âmirleri Kâtibi U[mûmîsi])
Âzâ: Cemâl B[ey] (Tüccar)
Âzâ: Nazif B[ey] (Doktor)
Âzâ: Şükrü B[ey] (Doktor)[64]

[SCF İstanbul] Sirkeci [Nâhiyesi Ocak[65] İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Hidâyet B[ey] (Beyoğlu Ticâret Borsası)
Kâtip: Hasan Fehmi B[ey] (Beyoğlu Ticâret Borsası)
Muhasip: Remzi B[ey] (Beyoğlu Ticâret Borsası)

---

59 Cem Emrence'nin çalışmasında emekli Erkânı Harb Miralayı (Albayı) Tosun Bey olarak gezmektedir Emrence, **age**, s. 150.

60 Yetkin'in kitabında adı Sâdi olarak geçmektedir. Bkz. Yetkin, **age**, s. 104.

61 Yetkin'in kitabında Bahriyeden emekli olarak geçmektedir. Bkz. Yetkin, **age**, s. 104. Cem Emrence'nin çalışmasında, emekli Bahriye Kaymakamı doktor Selâhattin Bey olarak geçmektedir. Emrence, **age**, s. 150-151.

62 Yetkin'in kitabında adı geçmemektedir. Bkz. Yetkin, **age**, s. 104. Cem Emrence'nin çalışmasında, eski icrâ reisi Refik Bey, eski Antalya milletvekili Murat Bey, eski jandarma alay komutanı Nâki Bey, bu listede bulunmamaktadır. Emrence, **age**, s. 150-151.

Bir CHF belgesine göre, (Fırka Müfettişleri'nden alınan raporlardan), "Ali Osman, Arabacı Kâzım ve emsâli şahıs: (İstiklâl Mahkemesi mahkûmlarından sâbık İstanbul Sandalcılar Cemiyeti Reisi Ali Osman ve arabacı Kâzım ve emsâli eshas, S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası'na avam tabakası arasından âzâ kayıt ettikleri ve hükûmetimiz aleyhinde telkinatta bulundukları haber alındığı.." **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

63 Yetkin'in kitabında Kütahyalızâde ve emekli Binbaşı olarak geçmektedir. Bkz. Yetkin, **age**, s. 104.

64 Bu zat hakkında şu not düşülmüştür: "[1]313 [1897/1898] senesinde Tıbbiye son sınıfında iken Fizan'a nef edilmiştir. Meşrûtiyet'in ilânında İstanbul'a gelerek, mağdurini siyâsîyeden addedilmiş ve muhtelif mülkiye memuriuklarında bulunmuştur. Son defâ Suruç Kaymakamlığı'ndan azledilmiştir. Yirmi seneden beri İstanbul'da Bâbil Havz'a müdâvimdir. Evini, 'Şen Konak' nâmı ile tesmiye ederek, birçok askerî mektep talebesinin oraya devâmını temin etmiştir. Şüpheli ve seciyesiz bir adamdır." Benzer bir itham için Dâhiliye Vekili ve CHF Muğla milletvekili Şükrü Kaya'nın TBMM'deki konuşmasına da bkz. **TBMM ZC**, Devre: 3, İçtimâ: 3, Cild: 1, 84. İnikat, (2.10.1930) ve Okyar, **age**, s. 141-186.

65 SCF Yasası'nın nâhiye teşkilâtına ilişkin 11. maddesi şöyledir: "Nâhiye Ocağı' beş kişiden teşekkül eder." Bkz. Tunçay, **age**, s. 418.

Âzâ: Hasan Şükrü B[ey] (Vilâyet karşısında İn Kıraathânesi sâhibi)
Âzâ: Süleyman Rüştü B[ey] (Mütekâit Yüzbaşı)

[SCF İstanbul] Eminönü [Kazâsı Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Nûri B[ey] (Ticâret Borsası'nda Mübâyaacı)
Âzâ: Sedat B[ey]
Âzâ: Suat B[ey] (İstanbul İkinci Noteri Baş Kâtibi)
Âzâ: Vedâi B[ey]
Kâtip: Fâdıl B[ey] (Biçki Yurdu'nda)

[SCF İstanbul] Kızıltoprak [Nâhiyesi Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: İbnirrefik Ahmet Nûri B[ey]
Âzâ: Sâlih B[ey]
Âzâ: Cemil B[ey]
Âzâ: Hikmet B[ey]
Âzâ: Refik B[ey]

[SCF İstanbul] Hasan Paşa Nâhiyesi [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Nûri B[ey]
Âzâ: Zeki B[ey]
Âzâ: Sabri B[ey]

[SCF İstanbul] Râsim Paşa Nâhiyesi [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Yusuf Kemâl B[ey]
Âzâ: Nâim Nûri B[ey]
Âzâ: Bahattin B[ey]
Âzâ: Muiz Ozalto Ef[endi]
Âzâ: Muif Ef[endi]

[SCF İstanbul] İkbâliye [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Kâmil B[ey]
Âzâ: Kâmil B[ey]
Âzâ: Azmi B[ey]
Âzâ: Tevfik B[ey]

[SCF İstanbul] Kadıköy [Kazâsı Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Nazif B[ey] (Doktor)[66]
Âzâ: Sâmi B[ey]
Âzâ: Duhânî Nazmi B[ey]
Âzâ: Kâzım Ziyâ B[ey]
Âzâ: Kâmil B[ey]

[SCF İstanbul] Beylerbeyi [Nâhiyesi Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Hamdi Paşa (Feriklikten [Generalllikten] mütekâit)
Âzâ: Frir B[ey] (Mühendis)
Âzâ: Fahri Kemâl B[ey] (Muharrir)
Âzâ: Mehmet Ali B[ey] (Bahriyeden mütekâit)
Âzâ: Mustafa B[ey] (Bahriyeden mütekâit)
Âzâ: Osman B[ey] (Avukat)
Âzâ: Kâzım B[ey] (Sâbık Erivan Kançıları)
Âzâ: Basri B[ey] (Bahriye Binbaşılarından [olup] mü[tekâit])
Âzâ: Sait Hatemi B[ey] (Eczâcı)
Âzâ: Celâl B[ey] (Tabip Kaymakam mütekâidi)

[SCF İstanbul] Vaniköy [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Nûrettin B[ey] (Tüccar)
Âzâ: Fazlı B[ey] (Rıhtım şirketinde)
Âzâ: Celâl B[ey] (Tüccardan)

[SCF İstanbul] Üsküdar [Kazâsı Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Necâti [Ezgü] B[ey] (Reji memurlarından)[67]
Âzâ: Hüseyin B[ey] (Eshâbı emlâkten)
Âzâ: Mehmet B[ey] (Mâliye'den mütekâit)
Âzâ: Hüseyin B[ey] (Zeytin burun [Zeytinburnu] fabrikasında)
Âzâ: Âtıf B[ey]
Âzâ: Rıfkı B[ey] (Üsküdar'da mûkim)

66 Yetkin'in kitabında Kadıköy Belediye Başkanı olarak geçmektedir. Bkz. Yetkin, **age**, s. 104. Süreyyâ İlmen'in anıları da bunu teyid etmektedir. İlmen, **age**, s. 72.

67 Yetkin'in kitabına bkz. Yetkin, **age**, s. 104 ve İlmen, **age**, s. 72. İlmen, anılarında, "Üsküdar Şefi oldum" demektedir. İlmen, **age**, s. 70.

[SCF İstanbul] Beykoz [Kazâsı Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Âsaf B[ey] (Şirketi Hayriye'de Kâtip)
Âzâ: Ziyâ B[ey] (Bakkal)
Âzâ: Celâl B[ey] (Sâhibi emlâktan)
Âzâ: İsmâil Hakkı B[ey] (Tüccardan)
Âzâ: Cemil B[ey] (Mütekâit Yüzbaşı)
Âzâ: Ferit B[ey] (Bahçıvan)
Âzâ: İbrâhim B[ey] (Yalıköy muhtarı evveli)

[SCF İstanbul] Yeşilköy [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Süleyman Fethi B[ey] (Mülkiye Teftiş Heyeti Reisi)
Âzâ: Yusuf Ziyâ B[ey] (Telefon Sokağı'nda mûkim)
Âzâ: Âsaf Talât B[ey] (Ümrâniye Doğru Sokak no: 36)
Âzâ: Emin Ef[endi] (Şevketiye Mahallesi)
Âzâ: Abdullah Ef[endi] (İstasyon Caddesi'nde)
Âzâ: Necmettin Kemâlî B[ey] (İstasyon Caddesi'nde 21)

[SCF İstanbul] Bakırköy [Kazâsı Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Gâlip Kemâlî [Söylemezoğlu] B[ey] (Yeşilköy İstasyon Caddesi; Moskova Sefiri sâbıkı)[68]
Âzâ: Baha B[ey]
Âzâ: Rıfat B[ey] (Bakırköy hat yolunda mûkim)
Âzâ: Kadri B[ey] (Kartal tepe no: 6)
Âzâ: Şâkir B[ey] (Mektep Sokak no: 1)
Âzâ: Ali B[ey] (Kartal tepe no: 1)
Âzâ: Ali Rıfat B[ey] (Hat boyunda mûkim)
İhtiyat âzâ: Hasan Hüsnü B[ey] (Yenimahalle'de mâruf)
İhtiyat âzâ: Bereketzâde Ekrem B[ey]

[SCF İstanbul] Kartal [Kazâsı Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Rıfat B[ey] (Bahriyeden mütekâit)
Âzâ: Nâfiz B[ey] (Bahriyeden mütekâit)
Âzâ: Ali Şefik B[ey] (Bahriye ketebeliğinden mütekâit)

68 Yetkin'in kitabına bkz. Yetkin, **age**, s. 104. Söylemezoğlu, Heyeti Mahsusa karârı ile tasfiyeye uğramıştı. Bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s. 161-164. Söylemezoğlu, belediye seçiminde SCF İstanbul Bakırköy adayı idi. Tunçay, **age**, s. 278.

[SCF İstanbul] Maltepe [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Fâik B[ey] (Tüccardan)
Âzâ: Salahattin B[ey] (Cemiyeti U. belediye âzâsından)[69]
Âzâ: Dramalı Âkif B[ey] (Tüccardan)

[SCF İstanbul] Pendik [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Yunanlı Ali B[ey] (Sâbık nâhiye müdürlerinden)
Âzâ: Yunanlı Müderriszâde Kemâl B[ey]
Âzâ: Yunanlı Murat Efendi
Âzâ: Osman Tevfik B[ey]
Âzâ: Yanyalı Postacızâde
Âzâ: Masliçli Abidin B[ey]
Âzâ: Belgratlı Mehmet Efendi (Berber)

[SCF İstanbul] Adalar Nâhiyesi [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Sâdi Rızâ B[ey] (Avukat)[70]
Âzâ: Ali Rızâ B[ey] (Temyiz Mahkemesi Birinci Reisliği'nden mütekâit)
Âzâ: Avni B[ey] (Tüccar)
Âzâ: Avni B[ey] (Muallim; Burgaz Adası'nda memurdur)
Âzâ: Nâil B[ey] (Seyrisefâin sâbık memurlarından)
Âzâ: Muhittin B[ey] (Mütekâit Binbaşı)
Âzâ: Ziyâ B[ey] (Kaymakamlıktan mütekâit)

[SCF İstanbul] Şehremini Nâhiyesi [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Yusuf Ziyâ B[ey] (Dârülfünun Müderrislerinden)
Âzâ: Burhânettin B[ey] (Kehlibarcı)
Âzâ: Üzeyir B[ey] (Bahçıvan)
Âzâ: İbrâhim Efendi B[ey] (Askeri mütekâidi)
Âzâ: Hasan Basri B[ey] (Dâvâ vekili)

[SCF İstanbul] Eyüp Nâhiyesi [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Muhittin Bey B[ey] (Ayvansaray Değirmeni Müdür Mua[vini]
Âzâ: Yaşarzâde Hüseyin B[ey] (Tuğla fabrikatörü)
Âzâ: Vehbi B[ey] (Dâvâ vekili)

---

69 Yetkin'in kitabında baytar olarak geçmektedir. Bkz. Yetkin, **age**, s. 104. İlmen de, baytar Salâhattin Bey'den söz etmektedir. İlmen, **age**, s. 72.

70 Yetkin'in kitabına bkz. Yetkin, **age**, s. 104.

Yedek Âzâ: İsmâil Hakkı B[ey] (Feshâne Fabrika Muhasebecisi)
Yedek Âzâ: Hâdi B[ey] (Tüccar Kâtibi)

[SCF İstanbul] Samatya Nâhiyesi [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Ali B[ey] (Şimendifer fabrikası ustabaşısı)
Ücretli Kâtip: Kadri B[ey]
Veznedar: Süleyman Ef[endi] (Fırıncı)
Âzâ: Mustafa Ef[endi] (Bakkal)
Âzâ: İsmâil Ef[endi] (Fırıncı)
Âzâ: Âdem Ef[endi] (Kunduracı)[71]

[SCF İstanbul] Fâtih Kazâsı [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: İbrâhim İzzet B[ey] (Mâliye V[ekâleti] sâbık Vâridat Müdürü)
Âzâ: Kâzım B[ey] (Tüccardan)
Âzâ: Hasan B[ey] (Mâliye Şûbesi sâbık Müfettişi)
Âzâ: Şevki B[ey] (Bakkal)
Âzâ: Yusuf Ziyâ B[ey] (Dârülfünun muallimlerinden)
Âzâ: İbrâhim B[ey] (Zürrâdan)
Âzâ: Şemsettin B[ey] (Dâhiliye [Vekâleti] mütekâit Kaymakamı)
Âzâ: Osman B[ey] (Kömür tüccarı)
Âzâ: İdris B[ey] (Celeb tüccarı)
Âzâ: Sâbit B[ey] (Eczâcı)

[SCF İstanbul] Küçükpazar [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Eyüp B[ey]
Âzâ: Yusuf Ziyâ B[ey]
Âzâ: Ahmet B[ey]
Âzâ: Hakkı B[ey]
Âzâ: İzzet B[ey] (Fener'de Hamamî Muhittin Mahallesi 48)
Âzâ: Hasan B[ey] (Samatya Hacıkadın Mahallesi Hantalzâde)[72]

[SCF] Kastamonu Vilâyeti Küre Kazâsı Şûbesi [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Ayrancızâde Hilmi Ef[endi] (Mebusânın ikinci devresi intihâbiyesinde[73] namzet usûlü mer'i olmasına rağmen, mûmâileyh muhalif olarak namzetliğini vâz etmiş ve

71 Yetkin'in kitabında TBMM eski kâtiplerinden Esat Bey'den de söz edilmektedir. Bkz. Yetkin, **age**, s. 104.

72 Süreyyâ İlmen, anılarında, Mehmet Ali Paşa'nın SCF'nin Erenköy teşkilâtının başkanlığını yaptığını belirtmektedir. İbrâhim Bey de, Zühtü Paşa Mahallesi Ocağı'nı oluşturmuştu. İlmen, **age**, s. 72. Weiker Nişantaşı'nda da örgütlenmeden söz ediyor. Weiker, **age**, s. 81.

73 1923 yılında yapılan TBMM'nin ikinci dönem milletvekili genel seçimi kasd edilmektedir.

tarziye vermek sûretile istifâ etmiştir. [1]340 [1924] senesinde [Cumhuriyet Halk Fırkası] Vilâyet Mûtemedi bulunmuş olan Hüsnü Bey tarafından, Küre [Cumhuriyet] Halk Fırkası Heyeti İdâresi teşkil edilmiş ve Hilmi Efendi, [CHF] Mûtemet vekili tâyin edilmiş ve bir sene müddetle Fırka [CHF] Mûtemetliği'nde kalmış ise de, hiç alâkadar olmadığı anlaşılmasına binâen, bilâhire [CHF Kastamonu] Vilâyet Mûtemedi Refik Bey tarafından yeniden Heyeti İdâre teşekkül ettirilip, mûmâileyh Mûtemetlik'ten âzâlığa alınmış ise de, fırkada [CHF'de] muhtar intihâbâtında fırka [CHF] namzetleri aleyhine arzuhâlcilikle iştigâl ve cereyan yapması ve diğer bâzı esbaptan dolayı, fırkadan [CHF'den] mecbûren çekilmiştir. Şimdiye kadar bulunmuş olduğu bütün teşekküllerde menfî cereyanlar tevlîd ve şahsî emellerini teminden başka bir hizmeti görülemeyen mûmâileyhin, tahkikâtı icrâ kılınmakta olan tayyâre iânesinden de suistimâli tahakkuk etmiştir. İkibuçuk seneden beri tegâlüb ve tefelluk gâyesinde bulunduğu görülen bu adamın, herhangi bir teşekküle alınması ve salâhiyattar kılınması, merkez ve muhitte aksülameller yapmış ve yapmaktadır. Bununla berâber, yeni fırka [SCF] İdâre Heyeti'nin dâhil ettiği şahıslar da, kendi âmâline uygun ve seciyesiz adamlardır. Bunlar hakkındaki mütâlaalar da ayrıca izâh edilmiştir.)

Âzâ: Kurada Mahmutoğlu Mustafa Ef[endi] (Mûmâileyh kazâ mâliye tahsildârı iken sui hâl ve zimmetine para geçirmekten dolayı işten el çektirilmiş ve bilâhire bu hususta ki aczinden nâşi tasfiye edilmiş ve henüz hakkında cereyân eden tahkikât derdesti rüyettir.)

Âzâ: Kesoğlu Mehmet Ef[endi] (Mûmâileyh esnaf olup, şimdiye kadar böyle siyâsî mesâil ile iştigâl etmemiş ve ebeveyni ve akrabâsı hilâfına, her nasılsa cereyâna kapılarak, yeni fırkaya intisâb etmiş olup, mâzisi hakkında şâyânı nazar bir mâlûmat yoktur.)

Âzâ: İsmâil Hocaoğlu Râşit Efendi (Mûmâileyh Meclisi Umûmî âzâsından bulunmakla, [Cumhuriyet] Halk Fırkası Heyeti İdâre âzâlığında mukayyed iken, yeni fırkanın teşekkülünü müteâkip istifâ ederek, yeni fırka Heyeti İdâre âzâlığını deruhte etmiştir. Mâzisi hakkında şüpheyi dâî bir mâlûmat mevcut değildir. Yeni fırkaya intisâb eylemesi, mahkeme işlerini tâkip eden vekili Ayrancızâde Hilmi Efendi'nin tesirile ve yeni fırkadan daha büyük fâide ve mevki beklemesi ümidinden neşet eylemiştir. Esâsen mûmâileyh kendi menfaatinden başka bir şey düşünmeyen bir şahıstır.)

Âzâ: Şahbazoğlu Emin Ef[endi] (Mûmâileyh İnebolu Mal Müdürlüğü'nde iken, ihtilâsından dolayı mahkûm olmuş ve hâli firarda kalmış iken, mahkûmiyeti tecil edilerek, her nasılsa Kazâ Muhasebei Husûsîye'ye tâyin kılınarak müstahdem iken, tasfiyeye tâbi tutulmuş ve Küre merkezinde kaydı olmadığı hâlde, evvelce istifâ eden âzânın yerine yeni fırkaya âzâ kayıt olmuştur. Binâenaleyh gayri memnun ve muhitte tanınmamış olan bu adam, ahlâk düşkünü ve eski mütegallibelerdendir.)

Âzâ: Güllüoğlu Mustafa Ef[endi] (Mûmâileyh orman muhafaza memuru iken, tahakkuk eden mükerrer suistimâlinden ve sicilinden dolayı, bir daha memuriyette istihdâm edilmemek üzere tasfiyeye tâbi tutulmuş ve hâlen İnebolu orman suistimâlâtından cinâyetle tahtı muhakemededir. Gerek kendisi ve gerekse ihtilâsından dolayı cinâyetle muhakemesi cereyân eden ve hâli firarda bulunan kardeşi İnebolu mâliye tahsildarlarından Ahmet Efendi, kazâda sui ahlâk ve serkeşlikle tanınmış insanlardır.)[74]

74 Bir CHF belgesine göre, (Fırka Müfettişleri'nden alınan raporlardan), "Avukat İzzet B[ey] (Terakkiperver [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın Kastamonu reisliğini yapan bu zat[ın], fırkasının [TpCF'nin] infisâhı üzerine müteaddit defâlar bize [CHF'ye] vâki mürâcaatları nazarı itibâra

Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] [SCF] Kastamonu Vilâyeti Araç Kazâsı [Ocak] Heyeti İdâresi [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Hacı Mustafazâde İhsan Ef[endi] (Ticâretle meşgûldür. Belediye ve Meclisi Umûmî'de âzâ iken, belediye âzâlığından istifâ [etmiş] ve Meclisi Umûmî'de son devrei içtimâda iştirâk etmiştir.)

Âzâ: Molla Süleymanoğlu Cemâl Ef[endi] (Orman mesaha memuru iken,mesâii ahvâlinden dolayı vazifesinden çıkarılmış [olup], [Dâmat] Ferit Paşa Kabinesi zamânında kazâda Hürriyet [ve] İtilâf Cemiyeti'ni teşkil etmiş bir Arnavuttur. Karkalmaz ormanının mesûl müdürü iken, şirket tarafından vazifesine nihâyet verilmiş ve bunu müteâkip orman ihrâkından dolayı, hakkında tahkikât yapılmakta bulunulmuştur. Seciyesiz ve karaktersiz bir şahsiyettir.)

Âzâ: Büyük Mehmetoğlu Tevfik Ef[endi] (Kazâ mahkemesinde başkâtip iken, bir sene evvel istifâ etmiş ve dâvâ vekâletile iştigâle başlamıştır. Seciyeden mahrum bir şahsiyettir.)

Âzâ: Hamzaoğlu mütekâit Yüzbaşı Mehmet Ef[endi] (Askeri Yüzbaşılığından mütekâit olup, alaylıdır. Bakkallıkla iştigâl eder. Teceddüt ve terakkiye muarız, muhafazakâr, seciyesiz bir şahıstır.)

Âzâ: Kütükoğlu Ali Ef[endi] (Kasabada bakkallık ve yazıcılıkla müştegildir. Sahtekârlıkla bir mütekâidin maaşını aldığından dolayı, mâliyece hakkında tahkikât yapılmaktadır.)

Âzâ: Topçuoğlu Şükrü Ef[endi] (Dâvâ vekilidir. [1]335 [1919] senesinde [Dâmat] Ferit Paşa Hükûmeti zamânında kazâda Hürriyeti İtilâf [Hürriyet ve İtilâf] Cemiyeti'ni teşkil edenlerin birincisidir. Nâmus ve seciyeden mahrum bir şahıstır.)

Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] [SCF] Kastamonu Vilâyeti Tosya Kazâsı [Ocak] Heyeti İdâresi [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Hacı Fâik Efendi (Anasıl Ispartalı olup, askerlik dolayısile Tosya'ya gelmiş ve artık memleketine gitmeyerek, burada ikâmeti ihtiyâr eylemiş, 73 yaşında mutaassıp bir ihtiyardır. Vaktile kasabada okur yazar kimsenin hemen yok denecek derecede bulunması dolayısile, bu adam burada şeytanat ve melânatla melûf zekâsını istimâl ederek, kendine mühim bir muhit hazırlamıştır. Bütün hayâtında gayri meşrû vâdilerde kurnazcasına hareket etmiş ve memlekette belediye ve meclisi idâre vesâire gibi teşekküllere girmeye muvaffak olmuştur. Her devirde bu adamın muhalefet vâdisinde mühim bir rol oynadığı görülmüştür. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın burada şûbesini tesis etmiş, Kâmil Paşa'ya mütaaddit arizâlar göndermiş, Meşrûtiyet aleyhinde var kuvvetiyle çalışmıştır. Mütârekeyi müteâkip memleketin elemli günlerinde yine Hürriyet ve İtilâf Fır-

---

alınmamış ve fırkamıza [CHF'ye] kaydedilmemiştir." "Hüsnü Bey (Açık Söz) (Evvelce fırkamızda [CHF'de] bulunan mümâileyh, bilahare çıılgınca hareketlerinden dolayı, dört seneden beri fırkada [CHF'de] faal vazife verilmemiş ve son zamanlarda gazetesini [Kastamonu'da yayınlanan **Açık Söz** gazetesi] âlet ederek, bâzı tüccarlardan şantajla para talep ettiğinden, büsbütün fırkadan [CHF'den] ekarte edilmiştir." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 1/35 146 1]. Burada da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan SCF'ye uzanan muhalefetin izini tâkip etmek mümkündür.

kası'nı canlandırmış, Millî Mücâdele'nin bir düşmanı, bir amanı kesilmiştir. O sırada teşekkül eden Müdâfaayı Hukuk Cemiyeti aleyhinde bilfiil cephe almış ve "Hükûmet içinde hükûmet olamayacağı; bir ülkede, iki hükûmetin, iki Allahın mevcûdiyeti gibi kabûl etmek lâzım geleceğini", safdil ve câhil halka telkin etmiş, bu zamîrini Birinci [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'ne âzâ intihâbı sırasında, müntehibi sânî sıfatile istimâl ettiği rey pusulasında bile sarahaten yazmıştır. O rey pusulasında aynen şu âyet yazılıdır: "Levkâne fihima alihetenillallahe lefesedetiha"... Bütün mevcûdiyet menbâını bu uğurda kazanmış olan bu adam, Türkün mukaddes inkılâbını benimsememiş ve hazmedememiştir. Şapka ihtisâsından [ihsâsından] kânûnen mecbur olmadığımız, fakat memurların yavaş yavaş şapka giymesi başlandığı günlerde, Belediye Reisi bulunduğu hâlde, sırf şapka giymemek için, Belediye Riyâseti'nden istifâen çekilmiştir. Millî Mücâdele'nin başladığı günlerde, bu mürteci İngiliz mandasını müdâfaa etmiş ve sopa ile harb yapıl[a]mayacağını bağırmıştır. Kendisi dâvâ vekâletile el'an iştigâl eylediği hâlde, yeni harflere isyân etmiş ve bugün Türkçe okuyup yazmayı öğrenmek istememiştir. Binâenaleyh ümmi olan bu adam, maalesef mahkemelerde vatandaşların hakkını müdâfaa ve muhafaza salâhiyetine mâliktir. Bu cihet hakkında kazâ Cumhuriyet Müddei Umûmîliği'nin bir tezkere ile nazarı dikkati celb edilmiş[tir].) (İşte mutaassıp, irticâî düşünceleri ile câhil bir kısım halk üzerinde nâfiz olmaktadır. Yeni fırkanın başına geçen bu adamın arkasında[n] sürüklenen[lerin] listesi merbut kimseler, herhangi bir akidei siyâsîye veyâ bir içtihat mahsûlü olarak değil, sırf bu adamın muzır telkinat ve propagandasına mağlup olmuşlardır. Bu muhalefet fırkasına, ya Hoca Reşat veyâhut kendisile teşekkül edebileceğini bizzat ve şifâhen bana itirâf etmiştir. Heyeti İdâre'de bulunan arkadaşlarının ekserisile şahsen muarız bulunmasına rağmen, bunların teşriki mesâî etmesi ve mâzisi ve bugünkü vaziyetile kat'iyen şâyânı itimat olmayan bu adamın bu hareketi, irticâdan başka hiçbir kelime ile tavsîf edilemez. Eşkiyâya yataklık eden, menfaatine uygun gelecek her türlü mesâvîyi mübah addeden Hacı Fâik Efendi'nin, fikir mücâdelesi yapacaklarını ilân eyleyen Serbest [Serbest] ve Laik Cumhuriyet Fırkası'nın başında bulundurulması, hiçbir veçhile ve Cumhuriyet nâmına müsamaha ile karşılanamaz.)

Âzâ: Ağacıkzâde Hasan Ef[endi] (Daha dört sene evvel [Cumhuriyet] Halk Fırkası aleyhinde çalışan bu adam, dâimâ hükûmet işlerini temdit ve tezyif etmekle iştihâr etmiştir. Mutatabbiblik yapan ve her medeni vaziyetlere karşı muhalefet eder. Hacı Fâik Efendi'nin birinci derecede mahremi esrârıdır.)

Âzâ: Müftüzâde Mâhir Ef[endi] (Asıl, memlekette Ağa Şâbanoğlu lakâbile mâruftur. Terakkiperver [Cumhuriyet] Fırkası'nın faal uzuvlarından idi. Müftüzâde ünvânı dinî bir taassup tahtı tesirinde olarak istimâl etmektedir. Yeni fırkaya geçmesi, bu fırkanın herhangi bir günde kendi düşünüşleri şeklinde, dinî bir irticâ kuvveti olarak işbaşına geçmesi sebebiledir.)

Âzâ: İmamzâde Rızâ Ef[endi] (Terakkiperver [Cumhuriyet] Fırkası'nın faal uzuvlarından ve ihtiyat zâbitlerinden olup, mevki düşkünü bir şahsiyettir. Memlekette içtimâî bir kıymet ve mevkii yoktur.)

Âzâ: Keçezâde Âkif Ef[endi] (Ocaklızâdelerin akrabâlarından ve mütekâit alaylı bir zâbittir. Hodbin[dir] ve memlekette nüfuz ve mevkii yoktur.)

Âzâ: Hasan Beyzâde Ali Bey (Bu adam, bidâyette [Cumhuriyet] Halk Fırkası [İdâre] Heyeti'ne dâhil iken, Hacı Fâik Efendi'nin şahsî husûmet ve infiâli yüzünden çıkarılmış ve bugün Hacı Fâik ile birleşmişbir adamdır. Memlekette bir mevki ve nüfûzu yoktur.)

Âzâ: Konyalızâde Ali Ef[endi] (Bu adam memlekette mesleksiz, meşrepsiz bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Ocaklızâdelerle Hacı Fâik'in aleyhdârı iken, bugün bunlarla birleş-

miştir. Bir mevkii içtimâiyesi yoktur. Seciyeleri hakkında yukarıda mâlûmat arz edilenler, fırka [Heyeti] İdâresi'ni teşkil etmektedirler. Fırkaya âzâ olarak dâhil olanlardandır.)

Âzâ: Kuzucuzâde Aldülkadir Ef[endi] (Riyâkâr, mütemellik ve mutaassıp bir şahsiyettir. Memlekette bir kıymeti içtimâiyesi olmamakla berâber, irticâî fikirlerile kendi muhitinde muzır olmaktadır.)

Âzâ: Ocaklızâde Hâşim Ef[endi] (Şahsen bu genci dejenere bir rûha mâlik ve çılgın gördüm. Tetkikât ve tahkikâtıma nazaran, herhangi bir teşekkülün içine girdiği andan itibâren, o teşekkülü dâimâ ihtilâle sevk eden bir insandır. Terakkiperver [Cumhuriyet] Fırkası teşkil etmiş ve muhalefet perdesi altında muzır hareketlerde bir mevki sâhibi olmaya çalışmıştır. Türk Ocağı'na Terakkiperver rûhu aşılamak için çalışmış ve Ocağın seddine sebebiyet vermiştir. Çeltik fabrikasında kendisine vazife verilmiş, birçok suistimâl yaptığından, [işten] çıkarılmış ve hakkında tahkikât icrâsı Müddei Umûmîliğe bildirilmiştir. Emniyeti suistimâl maddesinden de ayrıca hakkında tâkibât yapılmaktadır. Hacı Fâik'in fırka [Serbest Cumhuriyet Fırkası] teşekkül etmeden evvel muarızı idi. Hüsnü niyet sâhibi değildir.)

Âzâ: Şeyhzâde Aldülkadir Ef[endi] (İnkılâbın bir aleyhdârı olan ve İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm edilmiş olan Hoca Reşat'ın akrabâsı olması, medrese enkâzından bulunması, şeriye kâtipliğinde hizmet eylemesi, tabiatıyla bu adamda bir irticâ ve taassup fikri uyandırmıştır. Belediye âzâsı iken, sırf bu taassubu ve şurada burada inkılâp aleyhinde tefevvühatta bulunması sebebile, ikinci intihapta çıkarılmıştır.)

SCF Kastamonu Vilâyeti Cide [Kazâsı Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Fırka Mümessili: Hacı Sofuoğlu Hüsnü Ef[endi] (Âilesi aslen Erzurumlu olup, birçok sene evvel burada tavattun etmiştir. Manifatura ticâreti yapmaktadır. Oldukça servet sâhibidir.)

Âzâ: Kara Ahmetoğlu Hasan Ef[endi] (Meclisi Umûmî Vilâyet âzâsıdır.)

Âzâ: Memişoğlu [...] Bey (Aslen İstanbul'un Kasımpaşa nâhiyesinden olup, bundan 20-30 sene mukaddem Bursa'da memur bulunan birâderinin nezdine gelip, bir müddet yorgancılık yaptıktan sonra ticârete sülûk etmiş ve elyevm tüccar ve sâhibi servettir ve hüsnü hâl sâhibidir.)

Âzâ: Ahmetoğlu İlyas Ef[endi] (Cide'nin Abdülkadir köyündendir. Kasabada ikâmet etmektedir. Manifatura esnafından olup, efkârı basite eshâbındandır.)

Âzâ: Süleymanoğlu Mehmet Ef[endi] (Vaktile mahkeme zabıt kâtipliğinde vesâir bir iki memuriyette bulunmuştur. Elyevm ticâret yapmaktadır. Aslen Sipâhi köyündendir.)

Âzâ: Çerkes Hasanoğlu Şâban (Pederi muhacir sûretile buraya gelip yerleşmiştir. Aslen Abazâde [olup], kendisi 35 yaşlarında olup, burada tevellüd etmiştir. Aydın vapuru acenteliği yaptığı gibi, bâzen kereste ticâreti de yapmaktadır. Sâde fikirlidir.)

[SCF] Kastamonu Vilâyeti İnebolu [Kazâsı Ocak] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Reis: Avukat Ârif B[ey] (Yüksek seciyeye mâlik değildir. Mütekâit memurindendir. Erkânı Harbiye'de Livâ Gâlip Paşa'nın pederidir. Tab'an titizdir. Mahdumlarının muavenetile mâişetini temin eder. Mevkii içtimâîyesi yok gibidir.)

Âzâ: Avukat İsmâil Hakkı B[ey] (Mevkii içtimâîyesi yoktur. Gayri memnunlardandır. Nüfuz sâhibi değildir.)

Âzâ: Rıdvanzâde Mehmet Hilmi Ef[endi] (Medresede tahsil görmüştür. Yüksek seciyeli değildir. İntişâr eden gazetelerin müdürü mesûlüdür. Elmacılıkla meşgûldür. Mevkii içtimâîyesi yoktur. Fırsatçı bir adamdır. Pek kuvvete tâbidir.)

Âzâ: Terzi Hacı Dervişoğlu Ziyâ B[ey] (Mevkii içtimâîyesi yoktur.)

[SCF] Kastamonu Vilâyeti Daday [Kazâsı] Şûbesi [Ocak] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Reis: İnciğez kariyesinden Hacı İsmâilzâde Mustafa B[ey] (Tam bir seciye sâhibi değildir.)

Âzâ: Kelebek Mahallesi'nden Sâlim Efendizâde Nâmi B[ey] (Tam bir seciye sâhibi değildir).

Âzâ: Kastamonu Aycılar Mahallesi'nden Fahrettin Ef[endi]zâde İhsan B[ey] (Tam bir seciye sâhibi değildir.)

Âzâ: Daday'ın Merkez Mahallesi'nden Gürcüzâde Şükrü B[ey] (Tam bir seciye sâhibi değildir.)

Âzâ: Daday'ın Merkez Mahallesi'nden Recep B[ey]zâde Satıh Ef[endi] (Tam bir seciye sâhibi değildir.)

Âzâ: Boyalılar kariyesinden arzuhâlci Sancaktarzâde Tevfik Ef[endi] (Bayağı bir adamdır.)

Âzâ: Kelebek Mahallesi'nden Deli Mehmetzâde Mahmut Ef[endi] (Basit fikirlidir.)

[SCF] Kastamonu Vilâyeti Taşköprü Kazâsı [Ocak] Heyeti İdâre[si] [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Avukat Hacı Mahmutzâde Hamdi B[ey] (Mûmâileyh birçok zaman adliye mesleğinde bulunmuş [olup], son memuriyeti olan Adana Sûlh Hâkimliği'nden arzusu ile istifâ etmiştir. Tahsili ortadır. Şimdiye kadar taazzî ve teşekkül eden herhangi bir siyâsî cereyâna kapılmış [kapılmamış], İttihatçılık ve İtilâfçılık zamanlarında her ikisine dâhil olmuş [olmamış] ve bunlara da muarız bulunmuş, hodbin, müstereddit ruhlu bir zattır. Muhitte his vimmet (?) celb etmemiştir.)

Âzâ: Karakaşzâde Abdullah B[ey]

Âzâ: Bakkal Kurşuncuzâde Mâhir Ef[endi]

Âzâ: Arzuhâlci Müftüzâde Ârif Ef[endi]

Âzâ: Avukat Kadızâde Kadri Ef[endi]

Âzâ: Bakkal mütevellizâde Mehmet Ef[endi]

Âzâ: Rençber Hacı Ömeroğlu Zühtü Ef[endi] (Evvelce Belediye Reisliği'nde bulunmuş ve ihtilâsla zan altına alınmış ve bu meyanda Tayyâre [Cemiyeti] Şûbesi'nden ihtilâsı bulunduğu zaman tahkikât yapılmıştır. Ahlâken düşkün ve serseri ruhludur.)

Âzâ: Dâvâ vekili Hacı Mahmutzâde Şemsi Rûhi Ef[endi] (Millî istiklâl mücâdelesi zamânında muhalefetle zan altına alınmış ve Heyeti Mahsusa karârı ile devlet hizmetlerinde istihdâm olunmamasına karar verilmiştir.[75] Mûmâileyh hâlen fırkanın faal uzuvlarından ve intihap propaganda teşkilâtını idâre edenlerdendir.)

---

75 Heyeti Mahsusalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

[SCF] Kastamonu Vilâyeti Taşköprü Kazâsı
Nâhiye Ocak Âzâları [İdâre Heyeti Üyeleri]

Terzi: Hacı Tataroğlu Zühtü Ef[endi]
Bakkal: Tabakoğlu Hakkı Ef[endi]
Zürrâ: Müftüoğlu Abdürrahim Ef[endi]
Ocak Reisi: Bakkal Ankaralıoğlu Halil Ef[endi]
Âzâ: Seyyar işçi Yüzbaşıoğlu Ali Rızâ Ef[endi]
Âzâ: Yazıcı Zuhûrioğlu Osman Ef[endi]
Âzâ: Yazıcı Mataracıoğlu Süleyman [Efendi]
Ocak Reisi: Mütekâidini askeriyeden Yeyenoğlu Ali Ef[endi]
Âzâ: Terzi Akocaoğlu Celil Ef[endi]

S[erbest] C[umhuriyet] Fırka[sı] Kırklareli Vilâyeti Heyeti Tertibiyesi
[Merkez Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Tâhir B[ey] (Avukat; mevkii içtimâîyesi iyidir. Eskiden [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nda idi. Halk arasında nüfûzu vardır. Zengindir. Mukaddemâ Kırklareli Müstantiki idi. Câfer Tayyar [Eğilmez] Paşa[76] zamânında işten el çektirilmişti. Esbâbı meçhûl.. Yapraklı Mahallesi'ndendir.)

Âzâ: Râgıp B[ey] (Mütaahhit[lik] ve zâhirecilik yapar. Türkler arasında nüfûzu yoktur. Mûseviler arasında nüfûzu fazladır. Dâimâ Mûsevilerle çalışır, müşterek ticâret yapar. Mukaddemâ İngiliz Muhibler Cemiyeti'ne[77] dâhildir. Mukaddemâ [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nda idi. Şimdi Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçmiştir. El'an Türk Ocağı'nda âzâdır. Karakaş Mahallesi'ndendir.)

Âzâ: Bezaz Hüseyin Avni Ef[endi] (İyi tanınmış ve kimse sevmez; nüfûzu yoktur. Mukaddemâ [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nda idi. Elyevm manifaturacılık eder. Serveti yoktur. Dayısı yanında çalışır. Tellâkzâde Mahallesi'ndendir.)

Âzâ: Kavaf Râsim Ef[endi] (Mevkii içtimâîyesi yoktur. Nüfûzu da yoktur. Tahsili de yoktur. Kendisi Dimetoka muhacirlerindendir. Biraz zengindir. Karakaş Mahallesi'ndendir.)

Âzâ: Dişçi Hâlit Ef[endi] (Câmii Kebir Mahallesi'ndendir. Halk üzerinde nüfûzu yoktur. Mevkii içtimâîsi vasattır. Dişçi Mektebi'nden mezundur. İyi tanınmıştır.)

Âzâ: Mollaoğlu Hüseyin Ef[endi] (Karakaş Mahallesi'ndendir. Koyun ticâreti yapar. Köylü üzerinde nüfûzu fazladır. Avam tabaka pek hürmet ederler. Münevver tabaka ile temâs etmez. Tahsili azdır.)

Âzâ: Zâhireci Hâlit Ef[endi] (Karakaş Mahallesi'ndendir. Mevkii içtimâîsi yüksek

76 Tümgeneral Câfer Tayyar Eğilmez, Millî Mücâdele'de Edirne'de Birinci Kolordu Komutanı idi. Sonra TBMM'nin birinci döneminde Edirne milletvekili oldu ve milletvekilliği uhdesinde kalmak üzere 1923 yılının yazında 7. Kolordu Komutanı oldu. **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,** Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 143-145 ve **Türk Parlamento Târihi (1919-1923),** (3. Cild), s. 313-315.

77 İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ne ilişkin bilgi için bkz. Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücâdele Yıllarındaki Kuruluşlar,** TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 51-143 ve Cengiz Dönmez, **Millî Mücâdele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

değildir. Halk arasında vasat derecede mevkii vardır. Nüfûzu pek yoktur. Mütaahhitlik yapar. Mukaddemâ [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nda idi. Pek müteşebbis değildir. Yalnız köylüleri tanır ve para hesâbile köylülerin bir kısmı nüfûzu altındadır.)

Kâtip: Avukat Mehmet B[ey] (Hacı Zekeriyâ Mahallesi'ndendir. Mevkii içtimâîsi vardır. Tanınmıştır. Halk arasında iyidir. Mukaddemâ [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nda idi. Geçinmesi iyidir.)

Veznedar: Mollaoğlu Mehmet Ef[endi] (Karakaş Mahallesi'ndendir. Halk arasında iyi ve hürmet kazanmıştır. Tesiri avam üzerinedir. Münevver tabaka ile temâs etmez. Zengin ve ağnam sâhibidir. Son derece menfaatini sever.)

Molla Yusuf Ef[endi] (Câmii Kebir Mahallesi'ndendir. Lise muhacirlerinden [olup], mevkii içtimâîsi yoktur. Nüfûzu hemşerileri üzerinde vardır. Hükûmetin siyâseti aleyhinde umûmî yerde tefevvühatta bulunmuştur.)

Süleyman Çavuşoğlu Hasan Ef[endi] (Yerli halk üzerinde nüfûzu vardır. Ahlâken düşkündür. Fiilî şeniden mahkûm olmuştur. Mevkii içtimâîyesi yoktur. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın propagandacısıdır. Eskiden [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nda idi.

Şükrü Ef[endi] (Hatica [Hatice] Hâtun Mahallesi'ndendir. Polisten matrûd; nüfûzu yoktur. Ahlâken iyi değildir. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] tarafından muavinlik vaad edildiğinden, propaganda yapmaktadır.)

Mandıracı Şapat (Hatice Hâtun Mahallesi'ndendir. Mûsevi [olup], İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ne mensuptur ve iyi tanınmamıştır. Kardeşleri asker firârisi olup, Yunanistan'dadır. Yeni fırkanın propagandacısıdır.)

Milyonzâde Hasan Ağa (Tellâkzâde Mahallesi'ndendir. Emlâk sâhibidir. Nüfûzu azdır. Mevkii içtimâiyesi yoktur. Hâlen şapka aleyhtârı olduğu zannedilmektedir.)

Müezzin Kâzım Ef[endi] (Sultan Bayazıt Mahallesi'ndendir. Tüfenkçi ve müezzin [olup], nüfûzu yoktur. Şapkayı sevmez; kasden başı açık gezer. Eskiden [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nda idi. Mevkii içtimâîsi yoktur.)[78]

[SCF] Kırklareli Vilâyeti Vize Kazâsı Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Doktor Kemâl Bey (Kale Mahallesi; eshâbı emlâktan; Tıbbiye'de okumuştur. Ağırbaşlı, mâkûl ve iyi vatandaştır. Bilhassa mubâdil muhacirler üzerinde nâfiz ve sözünü istimâ muktedir[dir].)

Kâtip: Kemâl Ziyâ B[ey] (Kale Mahallesi'nde oturur. Ziraat Odası Reisi[dir]. Pirinç eker ve vâsi miktarda arâziye mâliktir. Ticâret mektebi âlisinde okumuştur. Dürüst, vatanperver [olup], şâibesiz[dir]. Bilhassa Mengert Köyü üzerinde nâfizdir.)

---

78 Bir CHF belgesine göre, (Fırka Müfettişleri'nden alınan raporlardan), "Jön Mehmet Ef[endi] (Maslup Miralay [Albay] Kasap Osman'ın birâderi ve Ezine Bayramiç yol mütaahhidi nezdinde mühendislik eden mûmâileyhin Biga, Lapseki ve Ayvacık kazâlarına giderek, kendisini S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası teşkilâtına memur edildiğine dâir propaganda yaptığı haber alınmıştır. Mûmâileyh hükûmeti hazıraya hissî iğbirar beslemekte ve dürüst bir seciye sâhibi olmadığı.." Metinde bilginin kaynağı olarak el yazısı ile "Vâliden" yazılmıştır. "Avukat İsmâil Hakkı B[ey] (Biga'da teşekkül eden fırkaya [SCF'ye] âzâ olarak kayıt edilmiş olan mûmâileyh, Yunanlılar zamânında müstemirren Biga'da Müddei Umûmîliği vazifesini ifâ ve Yunan âmâline hizmet ettiği.." **BCA CHP K.** [Katalog Numarası: 490 1/35 146 1]. Cem Emrence'nin çalışmasında adı geçen Burgaz'da avukatlık yapan Celâl Bey, bu listede yer almamaktadır. Emrence, **age**, s. 149.

Muhasebeci: Tahsin B[ey] (Vodinalıdır. Bulaca Mahallesi'nde oturur. Eskiden kömür tüccarı idi. İptidâî tahsil görmüştür. Yerlilere karşı muhacirlik dâvâsı güder. Memurlarla didişir. Maamâfih millî bir şâibesi mâlûm değildir. Teferrüd dâiyeisindedir. Muhacirler ve Müsellim Köyü üzerinde nâfizdir.)

Âzâ: Râşit Ef[endi] (Kale Mahallesi'nde oturur. Bezzaz; rüşdi tahsil görmüştür. İşbilir, ağırbaşlı, rûhen biraz muhafazakârdır. Yerliler üzerinde nâfizdir. Ticâreti dolayısile köylülerle de teması fazladır.)

Âzâ: Bezzaz Tahsin B[ey] (Kale Mahallesi'nde mûkimdir. Rüşdi tahsil görmüştür. Şâibesiz, serîütteessür, asabi, mutavassıt[tır].)

Âzâ: Esat Ef[endi] (Bulaca'da mûkimdir. Esbak Sandık Emini, otomobilci; tahsili iptidâidir. Bir şâibesi duyulmamıştır. Bilhassa Arnavut muhacirler üzerinde çok müessirdir.)

Âzâ: Sâbık orman fen memuru Cemâl B[ey] (Bulaca Mahallesi'nde[ndir]. Gazozcu[dur]. Âli tahsil görmüştür. Menfaatperest[dir]. Pek dürüst değil[dir]. Balkan [muhaciri?] köylerinde eski memuriyeti sebebiyle sözünü dinletir.)

Âzâ: Yaşar Ağa (Evrencik Köyü eşrâfındandır. İptidâi tahsil görmüştür. Açık sözlü, pervâsız ve lâf anlar. Evrencik Köyü'nde çok nâfizdir.)

Âzâ: Çögenlili Sâit Ağa (Hâlen kasabanın Kale Mahallesi'nde[dir]. Çiftçi ve mandıracı[dır]. Tahsili yoktur. Muhafazakâr, temiz ve doğru[dur]. Çögenli, Topçu, Müsellim köylerinde çok nâfizdir.)

Âzâ: İzzet Ağa (Kale Mahallesi'nde çiftçi[dir]. Tahsili yoktur. Saf, müstekîn ve şâibesiz[dir]. Bilhassa Hasbuğa Köyü'nde pek nâfizdir.)

Âzâ: Yusuf Çavuş (Develi Köyü eşrâfındandır. Tahsili yoktur. Bir şâibesi duyulmamıştır. Develi Köyü'nde nâfizdir.)[79]

[SCF] Kırklareli Vilâyeti Babaeski Kazâsı Şûbesi [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Hamdi Ef[endi] (Evvelce Mahkeme Başkâtibi idi. Elyvem dâvâ vekâletile iştigâl etmektedir. 150'liklerden Üsküplü Fettah'ın[80] eniştesi olduğu söyleniyor. Babaeski'ye Balkan Harbi'nden sonra hicret etmiş[tir]. Üsküplü ve Boşnak'tır. Burada yalnız Pomaklar üzerinde nüfûzu vardır. Babaeski'de Dindoğru Mahallesi'nde Yahudiler Sokağı'ndaki hânesinde mûkimdir.)

Âzâ: Ferit Ef[endi] (Sâbık Şeriye Başkâtibi[dir]. Elyevm dâvâ vekili refâkatında çalışmaktadır. Babaeski'ye iki sene evvel eniştesi Babaeski Müddei Umûmîsi Necâti Bey ile birlikte gelmiştir. Mâzisi meçhûldür. Boşnaktır. Kazâda nüfûzu ve mevkii yoktur. Babaeski Dindoğru Mahallesi'nde eniştesi Müddei Umûmî Necâti Bey nezdindedir.)

Kâtip: Tahsin Ef[endi] (Birkaç gün evvel Kazâ Mahkeme Başkâtipliği'nden istifâ ederek, dâvâ vekâletile iştigâle başlamış ve Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın Kâtipliği'ni deruhte etmiştir. Hakkında müfettiş tarafından yapılan tahkikat ve tenkidattan müteessiren istifâ ettiği rivâyet olunmaktadır. Kendisi Kırklarelidir. Babası Çerkestir. Babaeski'ye bir sene evvel gelmiştir. Bir günâ nüfuz ve mevkii yoktur. Hafif meşreptir. Babaeski'de Hacı Hasan Mahallesi'nde Doktor Et[h]em Efendi hânesinde mûkimdir.)

---

79 Ayrıca bkz. Emrence, **age**, s. 149.

80 Emekli Yarbay olup, 150'likler listesine alınmıştır. Millî Mücâdele döneminde Nemrut Mustafa nâmı ile bilinen Divânı Harb üyesi idi ve ayrıca Askerî Nigehban Cemiyeti'nin de kurucuları arasındaydı. Erdeha, **age**, s. 187-188 ve Halıcı, **age**, s. 97.

Veznedar: Yâkup Nâci Ef[endi] (Kırklareli Mahkeme Başkitâbeti'nden açıkta kalarak dâvâ vekâletine sülûk etmiştir. Daha evvel Trablusgarp'ta Komiser Muavinliği'nde bulunmuştur. Sûreti infikâki belli değildir. Türkiye'ye Balkan Harbi'nden sonra Doyran'dan hicret etmiş ve bir sene evvel Babaeski'ye gelmiştir. Halk arasında nüfuz ve mevkii yoktur. Babaeski'de Hacı Hasan Mahallesi'nde Hafız Câfer'in hânesindedir.)

Âzâ: Tâhir Ef[endi] (Babaeskilidir. Eşraf geçinenlerden ise de, hâlen bir nüfûzu ve itibârı yoktur. Vasat derecede bir mâişet sâhibidir. Şimdiye kadar muzır bir hareketine de tesâdüf olunamamıştır. Hacı Hasan Mahallesi'nde hânesinde mûkimdir.)

Âzâ: Saadettin Ef[endi] (Sâbık mâliye tahsildarlarındandır. Elyevm manifatura tüccarlarındandır. Nüfuz ve bir mevki sâhibi değildir. Kendi hâlinde bir kimse olup, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırkası'na arzusile yazılmamış olduğu söylenmektedir. Babaeski'de Hacı Hasan Mahallesi'nde mûkimdir.)

Âzâ: Bedreli Mehmet Ağa (Çiftçidir. Eski Bulgaristan muhacirlerindendir. Evvelce [Cumhuriyet] Halk Fırkası'ndan iken, bilâhire Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırkası'na iltihak etmiş, daha doğrusu telkinatla iltihak ettirilmiştir. Halk arasında nüfûzu ve mevkii yoktur. Babaeski'de Bindoğru Mahallesi'ndeki hânesinde mûkimdir.)

[SCF] Kırklareli Vilâyeti Pınarhisar [Nâhiyesi Ocak] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Reis: Demiroğlu İbrâhim Ef[endi] (Boyran muhacirlerinden[dir]. [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın mühim uzuvlarından iken, belediye intihâbı dolayısıyla S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası'na geçmiştir. Halk arasında mevkii kuvvetlidir. Bu adam, Serbest Cumhuriyet [Fırkası] programına ıttılâdan ziyâde, esnaf olmak dolayısile belediye hayâtına geçmek ve binnetice belediye tekâlifinden muaf tutulmak gâyesile fırkasını değiştirmiştir. Bakkaldır.)

Kâtip: Mustafaoğlu Ahmet (Zürrâdır. Henüz 25 yaşlarındadır. Nâhiyenin münevver sayılan gençleri sırasındadır. Fırkada halk arasında mevkii zayıftır.)

Âzâ: Alioğlu Tevfik Ef[endi] (Muhtardır. Sâbık belediye âzâsından olup, elveym Orta Mahalle muhtarıdır. Mühim bir şahsiyet değildir. Halk arasında mevkii ve nüfûzu yoktur.)

Âzâ: Hamdioğlu Ethem Ağa (Zürrâdır. Pınarhisar'ın yerli halkındandır. Bu adamın fırka [Serbest Cumhuriyet Fırkası] ile, siyâsetle pek alâkası yoktur. Yalnız öteden beri Câmii Kebir Mahallesi'nin muhtarlığını istiyordu. S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası'na bu emeline nâil olmak için girse gerektir. Halk üzerinde nüfûzu mevzudur.)

Âzâ: Kâtipoğlu Ahmet Ef[endi] (Zürrâdır. Muzır ve geri düşünceli bir adamdır. Ahlâksızdır. Menfaatinden başka bir şey düşünmez. Dedikoduculuğu itibârile bu adamın memlekette hiç kredisi yoktur.)

[SCF] Kırklareli Vilâyeti Üsküp Nâhiyesi Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Râşit Ef[endi] (Bundan evvel [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nda idâre âzâsında idi. Köyün dörtte üçünü teşkil eden Pomakların sütlerini satmakta, komisyonculuk etmekte olmasından ve sâir menfaat râbıtaları yüzünden halkı kendine bend etmiştir. Şahsî menfaatinden başka bir düşüncesi yoktur. Bu sebepten halkın câhil kısmı hatırını sayarlar ve sözlerine kapılırlar. Kararsız bir şahsiyettir.)

Âzâ: Sâlihoğlu Küçük Abbas (Koyun sâhibidir. Fikir itibârile hiçtir. Hayvanlarile zarar yapmaya müsamaha eden Belediye Reisi'ne tâbidir.)

Âzâ: Abdullahoğlu Bakkal Sarnan (Bu da câhildir. Mefkûre sâhibi değildir. Fakat ahvâli şahsiyesi ve seciyesi [itibârile] köylüsü arasında hatırı sayılır.)

Âzâ: Mehdioğlu Hüseyin Çavuş (Hâlen muhtardır. Geçen sene [Cumhuriyet] Halk Fırkası İdâre [Heyeti] Reisi idi. Belediye Meclisi'nin hatırı için yeni fırkaya geçmiştir. Sözüne itimat olunmaz. Dönek, kararsız bir adamdır.)

Âzâ: Hüseyinoğlu Ahmet Hoca ([Cumhuriyet] Halk Fırkası âzâlığına yeni tâyin olunmuştur. Bu defâ Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırkası'na geçmiştir. Sofudur. Mahalle arasında hoca olmakla hatırı sayılır. Fakat mefkûre itibârile kendisinden istifâde edilmez.)

Âzâ: Mehmetoğlu Hüseyin Ef[endi] (Hükûmete karşı sadâkati vardır. Fakat çabuk aldanır. Kararsız [ve] sebatsızdır. Vatana karşı muhabbeti olmakla berâber, idâre edilirse muvaffakiyetli işler yapar. Kararsızlığı dolayısile yeni fırkaya kaydedilmiş ve vazife kabûl etmiştir. Mahallede nüfuz sâhibidir.)

[SCF] Kırşehir Vilâyeti Vilâyet [Merkez] Ocak Teşkilâtı [İdâre Heyeti Üyeleri]

Ocak Reisi: Süreyyâ B[ey] (Aslen Çarşamba Çerkeslerindendir. Birinci [Türkiye Büyük] Millet Meclisi'nde İkinci Grup'tan olan Kırşehir mebusu sâbıkı Çerkes [Mehmet] Sâdık [Sevtekin] Bey'in[81] kardeşidir. Merbut esâmi cetvelinde ahvâli tafsilan beyân edilen Kırşehirli Sıtkı Efendi'nin dâmâdıdır. Kırşehir'de [ile] alâkası ve Kırşehir üzerinde nüfûzu hiç mesâfesindedir. Kendisi bulunduğu yerlerde vazifeyi mevduâsını hakkile ifâ etmediği için, Kırşehir, Sivas Sıhhiye ve Mektep Müdürlükleri'nden Sıhhat ve İçtimâî Muaveneti Vekâleti celilesince tahvillere tâbi tutulmuş ve âhiren İstanbul'da müstahdem iken, Doktor Reşit Gâlip Bey'in tavsiyesile Serbest Cumhuriyet Fırkası'na intisâp etmiştir.)

Kâtip: Mustafa Ef[endi] (Rızâ Beyoğlu denmekle mâruftur. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın vilâyet kâtibidir. Kör Ağa nâmı ile mâruf ve eski mütegallibelerden bir âileye mensuptur. Pek genç olduğu için şahsî kıymeti yoktur.)

Muhasip Vâhit Ef[endi] (Babasının adı Hasan Köle'dir. Sıtkı Efendi'nin en mûtemet ve en husûsî adamı olup, merkumla birlikte ağır fâizlerle halkı ızrâr edenlerden biridir.)

Âzâ: Hacı Nâfi Ef[endi] (Babasının adı Mahmut'tur. Bu adam menfaati uğruna herşeyi irtikâb eder bir tıynettedir. Hattâ Ermenilerin tehcirinden sonra emvâli metruke işlerine burnunu sokmuş ve tertip ettiği adamlar vâsıtasile Konya emvâli metrukesinden külli eşyâyı ambarlardan sirkat ettirmiş ve Kırşehir'e nakletmiş olduğu resmî tahkikat ile sâbit olmuştur. Bu mallar meydana çıkartılıp, tahkikâtı kânûnîyeye tâbi tutulmuş bir şahıstır.)

Âzâ: Mustafa Ef[endi] (Babasının adı Akça ağıllı'dır. Molla Mustafa nâmile de tesmiye olunur. İrticâî ruhlu ve mutaassıp bir adamdır. Harbi Umûmî'de Kırşehir Reji Müdürü İ. Hakkı Bey ile ve o vakit muhasebeci olan Rum Coci ile hâfiyen teşriki mesâî ederek, o vakit kırk paraya satılan tütünleri biçâre köylülere 10-12 Kuruşa kadar sat-

---

81 Mehmet Sâdık Sevtekin TBMM'nin birinci döneminde Kırşehir milletvekili idi. Bir daha seçilemedi. **Türk Parlamento Târihi (1919-1923),** (3. Cild), s. 656-657. Demirel'in kitabında, ne 1. ve ne de 2. Gruba bağlı görünmektedir. Demirel, Sevtekin'i Birinci Grup üyesi olmakla birlikte bağımsızlar arasında saymaktadır. Demirel, **age,** s. 120-133.

tıkları, tahkikâtı resmiye ile sâbit olmuş, Reji Müdürü ile muhasebecinin mesûliyetleriyle neticelendirilmiştir. Envâi desâisi kânûnîye istimâlile birçok köylüleri borçlandırarak, arâzilerini tasarrufu altına geçirmeye muvaffak olmuş, insafsız bir şahıstır.)

Âzâ: Gâlip B[ey] (Babasının adı Mahmut; Mahmutoğlu, Vilâyet ocağından Hacı Nâfi Efendi'nin kardeşinin oğlu ve dâmâdıdır ve onun emrine münkat tecrübesiz bir gençtir.)

Âzâ: Âyet B[ey] (Hoca Müfit Efendi'nin birâderidir. Vaktile muallimliklerde ve Müfik Efendi'nin himâyesile Kaymakamlıklarda bulunmuştur. Fizan Kaymakamı iken irtikâb ve irtişâsı ve hilâfı husûl hapsi, eşhasa cüreti ve sâir mesâvî ahvâli dolayısile [soruşturmaya] tâbi tutulmuş ve hakkında yapılan evrâkı tahkikiye üzerine, Bitlis Ağır Cezâ Mahkemesi'nce 14 ay hapse ve iki sene de memuriyetten ve hidamâtı ammeden mahrûmiyetine hükmedilip, hükmü vâki temyiz eylediği anlaşılmıştır. Mahkemeyi temyizce red veyâ tasdiki mutazammın bir karar sudûr etmediği ve hakkında olunacak muamele 23 Eylül [1]930 târih ve 1486-202 numaralı ârîzâ ile Vekâleti celileden istizân olunduğu cihetle, mahkemeyi temyiz karârı ve alınacak emre göre hakkında muamele yapılacaktır. Ahlâk düşkünü ve seciyesi bozuk olduğu bütün Kırşehir halkınca mâlûmdur.)

Âzâ: Hatip Hacı Mehmet Efe[endi] (İrticâ ruhludur. Okuyup yazmadan mahrumdur. Hatiptir. Ticâretle müştegildir.)

Âzâ: Hacı Hidâyet Ef[endi] (Nalçacı denmekle mâruftur. Maslûb Kırşehir mebusu Rızâ Bey [(Silsüpür)][82] ile teşriki mesâî ve taklibi hükûmet maddesinden on seneye mahkûm ve mahpus Hacı Mehmet Efendi'nin pederidir. Diğer oğlu Mustafa da kazâ ocağında âzâdır.)[83]

[SCF Kırşehir Vilâyeti] Merkez Kazâ Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Esat Ağa (Kör Ağaoğlu denmekle mâruftur. Eski mütegallibelerden Kör Ağa nâmile mâruf bir âileye mensuptur. Cumhuriyet Halk Fırkası Mûtemetliği'nden ve Belediye Reisliği'nden kongre karârile tard edilmiştir. Suistimâl ile şâibedâr ve hakkında birçok evrâkı tahkikiye yapılarak mahkemeye verilmiş bir adamdır.)

Kâtip: Hasan Hüseyin Ef[endi] (Avukattır. Müstantiklikten tasfiyeye uğramıştır. Kıymetsiz bir adamdır.)

---

82 Mehmet Rızâ (Silsüpür) Bey, TBMM'nin birinci döneminde Kırşehir milletvekiliydi. Bir daha seçilemedi. "Doğu'daki Kürt ayaklanmasını fırsat bilerek, Kırşehir ve yöresinde de bir ayaklanma hazırlamak, Cumhuriyet yönetiminin [ortadan] kaldırılması ve devlet erkânının öldürülmesi amacı ile çeteler kurmak suçundan, 13 Mayıs 1924'de tutuklandı. Diğer katılımcılarla birlikte, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce yapılan yargılaması sonucunda, suçu sâbit görülerek, 10 Ocak 1926'da idâm cezâsına hüküm giydi ve asıldı." **Türk Parlamento Târihi (1919-1923),** (3. Cild), s. 654-655. Demirel de kitabında, önce Birinci Grup üyesi olmakla birlikte, daha sonra İkinci Gruba geçtiğini belirtiyor. Demirel, **age**, s.126-127.

83 Bir CHF belgesine göre, (Fırka Müfettişleri'nin raporlarından), "Sıtkı Efendi ([Damat] Ferit Paşa zamânında mezkûr vilâyette Hürriyeti İtilâf [Hürriyet ve İtilâf] Fırkası'nı teşkile memur edilmiş ve bu vâdide çok çalışmış ve [Damat] Ferit Paşa Hükûmeti'ne bütün vilâyetin onlarla berâber olduğuna dâir telgraflar çekmiş ve bu hâlile, samimî halkın efkârı siyâsîyesine karşı sahtekârlık etmiş bir zattır ve adliye memuru olan bu adam, siciline nazaran iki sene evvel tasfiye edilmiştir." **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/35 146 1].

Muhasip: Nûri Ef[endi] (Babasının adı Hacı Hamdi'dir. Esnaflıkla müştegildir. Sıtkı Efendi'nin adamıdır.)

Âzâ: Nâfi Ef[endi] (Babasının adı Kara dayı'dır. Tâbur Kâtipliği'nden mütekâittir.)

Âzâ Sâdık Ef[endi] (Babasının adı Koca Ağa'dır. Değersiz bir adamdır.)

Âzâ: Bilâl Ef[endi] (Babasının adı Hacı İbrâhim'dir. Esnaftandır. Nüfuzsuz bir adamdır.)

Âzâ: Mustafa Ef[endi] (Babasının adı Hacı Hidâyet'tir. Vilâyet ocağından Hacı Hidâyet Ağa'nın oğludur. Tecrübesiz ve kıymetsiz bir gençtir.)

Yedek âzâ: Muzaffer Ef[endi] (Babasının adı: Talât)

Yedek âzâ: Demirci Hacı Aziz (Babasının adı: Hüseyin)

Yedek âzâ: Mehmet (Akça ağallı Mustafa Efendi'nin oğludur.)

[SCF Kırşehir Vilâyeti] Avanos [Kazâsı] Teşkilâtı [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Ocak Reisi: Köprülü Ali Ef[endi] (Bayır Mahallesi'nde oturur. Dâvâ Vekilidir. Seciyesi iyidir.)

Muhasebeci: Gâni Bekir Mustafa (Ziraatle iştigâl eder. Memleket işlerile uğraşır. Hem eşraf, hem memur, câhil bir yerlidir. Hemen her memuru şikâyet eder. Hemen her intihâba şuriş sokmaya çalışır. Bu yüzden Çiçek Dağı'na tahmit edilmiş ise de, memleket işlerine karışmak için, muhasebei umûmîye memurluğundan istifâ etmiştir. Bir sene evvel Cumhuriyet Halk Fırkası'nda, daha evvel Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nda idi.)

Kâtip: Süleyman Ef[endi] (Babasının adı: Nûri; sâbık Tahrirat Kâtibidir. Yeşil Baş Mahallesi'nde oturur. Seciyesi mütenevvirdir. Âmirlerine karşı ve vazifeye bile sarhoş gelen bir adamdır. Geçen devredeki belediye intihâbında [Cumhuriyet] Halk Fırkası namzetlerini kazandırmadığı için, Koç Hisar'a mecbûri tahvile tâbi tutulmuştur. Tahsili azdır.)

Âzâ: Âsım Ef[endi] (Babasının adı İvez Efendi; tüccardır. Yeşil Baş Mahallesi'nde oturur. Seciyesi fenâdır. Okuması çok kısadır. Gece gündüz sarhoş bir serseridir. Sui şöhret sâhibidir. Kavgacı ve vahşi bir hovarda olarak tanınmıştır.)

Âzâ: Tevfik Ef[endi] (Körükçüoğlu denmekle mâruftur. Yeşil Baş Mahallesi'nde oturur. Tüccardır. Seciyesi fenâdır. İçkiye müptelâdır. Kadın ve oğlan oynatır. Bu yüzden birkaç defâ yaralanmıştır. Hovarda, düşkün bir adamdır. Münevver değildir. Memleket hissi mahduttur. Menfaatine herşeyi tercih eder. Sebatsızdır.)

Âzâ: Abdullah (H. oğludur. Alaattin Mahallesi'nde oturur. Seciyesi iyidir. Tüccardır.)

Âzâ: Şâkir (Baltaoğlu denmekle mâruftur. Tüccardır. Alaattin Mahallesi'nde oturur. Seciyesi iyidir.)

[SCF] Kocaeli Vilâyeti Vilâyet Merkez Ocağı [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Sâlih Zeki B[ey] (Avukattır. Müddei Umûmîlik'ten müstâfi [olup], zararsızdır. Kozluk Mahallesi'nde ikâmet eder.)

Âzâ: Edip Kaya B[ey] (Kırtâsiyecidir. Ticâretle iştigâl eder. Sebatsız [ve] zararsızdır. Hacı Hasan Mahallesi'nde ikâmet eder.)

Âzâ: Tâhir B[ey] (Fırka idâresile meşgûldür. **Hür Fikir** Gazetesi Müdürü Mesûllüğü'nden müstâfi, sebatsız mütelevvindir. Kemâl Paşa Mahallesi'nde ikâmet eder.)

Âzâ: Mustafa Sabri B[ey] (Tütün tüccarıdır. Kavalalı [olup], mübâdeleten ev almıştır. Tütün ticâretile iştigâl ederse de, iflâs etmek üzeredir. Menfaatperesttir. Bozluk Mahallesi'nde ikâmet eder.)

Âzâ: İslâm Fuat B[ey] (Çiftçidir. Deli Fuat Paşazâdedir. Eshâbı emlâktandır. Zararsızdır.)

Âzâ: Demir Beyzâde Ali B[ey] (Vodinalı[dır]. Mübâdeleten emlâk ve arâzi almıştır. Menfaatperesttir. Kemâl Paşa Mahallesi'nde mûkimdir.)

Âzâ: Eksper Şükrü B[ey] (Eksperdir. Herman Tütün Şirketi eksperi ve mübâdeleten ev almıştır. Zararsızdır. Kemâl Paşa Mahallesi'nde mûkimdir.)

Âzâ: Mustafa Sabri B[ey] Çiftçidir. Kaymakçı Çiftliği'nin müste'cirîdir.)

Âzâ: Suphi B[ey] (Avukattır. Ziraatle müştegildir. Zararsızdır. Menfaatperesttir.)

[SCF] Kocaeli Vilâyeti Gebze Kazâsı Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Veysel B[ey] (Seciyesi iyi değildir. İstanbul'da Kadıköy'ünde mûkim ve Gebze'de misâfireten bulunmaktadır. İdârei hazıraya muarızdır. Bir işle meşgûl değildir. Gebze kazâsı İstanbul'a merbut iken, Meclisi Umûmîyi Vilâyet âzâsından olup, Ali İhsan [Sâbis] Paşa'ya[84] rey verenlerdendir.)

Âzâ: Mustafa Hocaoğlu Ahmet Ef[endi] (Çok fenâdır. Karabakkal Mahallesi'nde mûkimdir. Bahriye mümeyyizliğinden tekâüt, Eskişehir Çimento Fabrikası Mûtemedi[dir]. İrticâya meyyâl[dir].)

Âzâ: Hakkı B[ey] (İyi değildir. Güzeller Mahallesi'nde mûkimdir. İzmit Tahriri Musakkafat Komisyonu'ndan açığa çıkarılmıştır. Tekâüt ve boştur. İdârei hazıraya muarızdır.)

Âzâ: Âkif oğullarından Ârif (Seciyesi iyi değildir. Orhan Mahallesi'nde mûkimdir. İdârei hazıraya muarızdır. Değirmencidir. Üç sene evvel [Cumhuriyet] Halk Fırkası'ndan ihrâç edilmiştir.)

Âzâ: Baçeva Alioğlu Ahmet Ef[endi] (Karabakkal Mahallesi'nde mûkimdir. Seciyesi iyi değildir. Mürteci ve idârei hazıraya muarızdır. Manifaturacıdır. Mâliye memuru iken, [Heyeti Mahsusa tarafından][85] bir daha devlet hizmetinde kullanılmamak üzere ihrâç edilmiştir.)

Âzâ: Kadiroğlu Karşılı Refik (Hacı Halil Mahallesi'nde mûkimdir. İdârei hazıraya muarızdır. Bağcıdır. Jandarmadan müstâfi[dir].)

Âzâ: Ali Çavuşoğlu Emrullah (Mustafa Paşa Mahallesi'nde mûkimdir. Pek fenâdır. İdârei hazıraya muarızdır. Boşta gezer. Polislikten matrûd[dur]. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın propagandacısı[dır].)

Âzâ: Mehmetoğlu Mustafa (Karabakkal Mahallesi'nde mûkimdir. Seciyesi iyi değildir. İdârei hazıraya muarızdır. Şekercidir. Komünist olmuş; tetkik edilecektir.)

Süleyman Ef[endi] (Dâvâ vekilidir. Mâsebak ahvâli fırkaya girmesine mâni olmadığı.)

Hacı Sâdık Ef[endi] (Manifaturacıdır. Mâsebak ahvâli fırkaya girmesine mâni olmadığı.)

Ahmet Vasfi Ef[endi] (Eczâcıdır. Mâsebak ahvâli fırkaya girmesine mâni olmadığı.)

---

84 Hangi seçim olduğunu saptayamadım.

85 Heyeti Mahsusalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**.

Neşet Ef[endi] (Seyyar tüccardır. Mâsebak ahvâli fırkaya girmesine mâni olmadığı.)
İsmâil Ef[endi] (Dâvâ vekilidir. Mahaza fırkadan istifâ etmiştir.)
Yılandalı Cemâl Ef[endi] (Tüccardır. Mahaza fırkadan istifâ etmiştir.)
Mehmet Ef[endi] (Mütekâit mâlûl zâbit. Mahaza fırkadan istifâ etmiştir.)

[SCF] Kocaeli Vilâyeti Gebze Kazâsının Darıca Nâhiyesi Ocağı İdâre Heyeti [Üyeleri]

Mutafzâde Hüseyin Ef[endi] (Zürra [çiftçi])
Nâsırzâde Mustafa Ef[endi] (Muhtar)
İsmâiloğlu Hüseyin (Zürra [çiftçi])
İbrâhim Ârif (Zürra [çiftçi])
Bakkal Mehmet
Yedek âzâ: Tevfik (Berber)
Hasanoğlu Durmuş (Zürra [çiftçi])
Şamlızâde Hüseyin (Zürra [çiftçi])
Mustafazâde Hüseyin Ef[endi] (Girit İstiviye'de doğmuştur. Rençberdir. Girit'te evrak memuru iken ihtilâsı dolayısile beş sene hapis olmuş, müfsid, seciyesizdir.)
Nusretzâde Mustafa B[ey] (Hanya'da doğmuştur. Rençberdir. Babası Darıca'da bir adam öldürmüştür.)
İsmâiloğlu Hüseyin Ef[endi] (Sarışâban'da doğmuştur. Rençberdir.)
İbrâhim Ârif Ef[endi] (Edirnecik'te doğmuştur. Kahvecidir. Belediye âzâsıdır.)
Mehmet Ef[endi] (Darıca'da doğmuştur. Bakkaldır.)

Yedek âzâ:

Tevfik Hilmi Ef[endi] (Girit İstiye'de doğmuştur. Berberdir. Seciyesizdir.)
Hasanoğlu Durmuş Ef[endi] (Sarışâban'da doğmuştur. Rençberdir.)
Şamlızâde Hüseyin Ef[endi] (Hanya'da doğmuştur. Kahvecidir. Muhtar[dır].)

[SCF] Kocaeli Vilâyeti Kandıra Kazâsı Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Basmacı Mehmet Ef[endi] (Odun ve bakkâliye ticâreti yapar. Seciyesi ve fırkada mevkii varsa da, ihtirâsı ve memur aleyhdarlığı çoktur. [Cumhuriyet] Halk Fırkası İdâre Heyeti'ndendir.)
Muhasip: Nâfiz B[ey] (Birinci sınıf odun tüccarıdır. Seciyesi ve şöhreti vardır. Şimdiye kadar siyâsî cereyanlara kapılmamış ve dedikoduya karışmamış bir zat olarak tanınmıştır.)
Âzâ: Hasan B[ey] (Un fabrikası vardır. Ahlâk ve ahvâli mazbuttur. Yalnız menfaatini düşünür. İhtirâsı çoktur.)
Âzâ: Hoca Köylü Edip Paşaoğlu Rûhi B[ey] (Odun ticâreti yapar. Terbiyeli, çok sefih ve hasisi şöhrettir. Fırkasında meşgûldür. Bir memuriyet almak ve külâh kapmak sevdâsında bulunduğu kanaatindeyim.)
Âzâ: Fâik Efendioğlu Kemâl B[ey] (Yalnız bir menfaat elde edebilmek için fırkaya girdiği anlaşılıyor. Odun ticâreti ve değirmeni ile geçinir. Terbiyesi vardır. Boşboğazdır.)

[SCF] Kocaeli Vilâyeti Şeyhler Nâhiyesi Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Alioğlu Nûrettin B[ey] (Bakkallık ve odun ticâreti yapar. Ağırbaşlıdır. Vaktile kaçak sigara kâğıdı alıp satmış olduğu söyleniyor. Kini ve düşüncesizliği vardır.)

Âzâ: Râifoğlu Muharrem (Çiftçidir. Müzevvir ve boşboğaz [olup], kıymetsizdir.)

Âzâ: Ziyâ B[ey] dâmâdı Mustafa Efendi (Emlâk sâhibidir. Seciyesiz, sinsi bir adamdır. Dolambaçlı bir hareket ve ruh sâhibidir. Ziraat ve ticâret yapar.)

Âzâ: Zıngıllardan Ali Osman Ef[endi] (Rençberdir. Nûrettin Efendi'nin işine bakar, kıymetsiz bir adamdır.)

Kâtip ve Veznedar: Hoca Köylü Münir B[ey]oğlu Kemâl B[ey] (Terbiyesi ve seciyesi yerinde, tecrübesiz bir gençtir. Ticâret ve ziraatle meşgûldür.)

[SCF] Kocaeli Vilâyeti Adapazar[ı] Kazâsı Ocağı İdâre Heyeti [Üyeleri]

Aydoslu Murat B[ey] (Aydos muhaciridir. Celül Mahallesi'nde mutasarrıfan mûkimdir. Belediye reislerinin mensup olduğu zamanlarda burada Belediye Reisliği yapmıştır. Ayak ticâretile iştigâl eder. Bir sui hâli görülmemiştir.)

Gangalzâde Hüsnü B[ey] (Sermeciler Mahallesi'nde mutasarrıfan mûkimdir. Eshâbı arâzidendir. Çerkes ırkına mensuptur. Burada doğmuş ve büyümüştür. Seciyesi düşkündür.)

Avukat Yusuf Ziyâ B[ey] (Eski Batum muhacirlerinden olup, Sapancalı'dır. Burada Baro'ya dâhil avukatlardandır. Bir sui hâli yoktur. Halk arasında merguptur.)

Avukat İzzet B[ey] (Aslen Kandıralı'dır. Yedi, sekiz ay evvel buraya gelerek, Baro'ya dâhil olmuş avukatlardandır. Mâsebâkı ahvâli buraca mâlûm değildir. Burada bulunduğu esnâda bir sui hâli ve şöhreti işitilmemiştir.)

Avukat Mustafa Sâdık B[ey] (Gümülcine muhacirlerindendir. Evvelce tekkelere müdâvim olduğu ve yeşil sarık sarındığı mervîdir. Mutaassıptır. Mâneviyâta müttekîttir. Baro'ya dâhil avukatlardandır. Seciyesiz bir adamdır.)

Keresteci Yusuf Eşref B[ey] (Aslen Orduludur. Beş seneden beri burada ikâmet eder ve kereste ticâretile meşgûldür. Burada bir mevkii içtimâîyesi yoktur ve bir sui hâli de görülmemiştir. İhtiyat zâbitidir. Mücâdelei Milliyede çok hizmeti vardır.)

Doktor İzzet Fikri B[ey] (Askerî Kaymakamlığı'ndan mütekâittir. Üç seneden beri burada husûsî doktorlukla meşgûldür. Hiç teehhül etmemiştir. Mâsebâki ahvâli buraca meçhûldür. Burada kendisini sevdirmemiştir. Seciyesiz bir adamdır.)

[SCF] Kocaeli Vilâyeti Karamürsel Kazâsı Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Alaattin B[ey] (S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası'nın Karamürsel müessisi ve ocak reisidir. İfsâdâtile meşhur, menfî amel ve fikir tâkip eden, müfteri, fesatçı, ammenin istirâhâtını selbeden, tam mânâsile bir külhanbeyidir. Hacı Mehmet Mahallesi'nde mûkim, motorculukla müştegildir.)

Kâtip: M. Sâbit Ef[endi] (Metinzâde İbrâhim Efendi'nin emel ve arzusile bilâkaydu şart hareket eden, muzır ve kanaatsiz bir mahlûktur. İsmâil Ağa Mahallesi'nde ikâmet eder. İşsiz gürûhundandır.)

Muhasip: Âdil B[ey] (İstifâ etmiştir. Ademi iktidar ve muâmelâtındaki tezebzüb do-

layısile Mal Müdürlüğü'nden tasfiye sûretile, memuriyetinden ihraç edilmiş ve Yalova nâhiyesindeki suistimâlâtından dolayı hâlen Kocaeli Ağır Cezâsı'nda tahtı muhakemede bulunan bir şahıstır. Hâlen Karamürsel Tay Kitâbeti'nde ise de, bu vazifeye ne sûretle girdiği tetkik ve neticei tetkikatta vazifesine nihâyet verilecektir. S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası Muhasipliği'nden istifâ etmiş ise de, namzetlikten çekilmemiştir. Câmii Atik Mahallesi'nde mûkimdir.)

Âzâ: Metinzâde İbrâhim Ef[endi] (Okumak yazmak bilmeyen, menfî kanaati siyâsîyeye mâlik, menfaatperest, etrâfa zehir saçan bir şahıstır. Merkez Nâhiye Mûtemedi iken, kura muhtaran intihâbâtındaki suistimâlâtından dolayı vazifesinden çıkarılmış [olup], neslen Arnavuttur. Muayyen hiçbir işi yoktur. Müflistir. Câmii Atik Mahallesi'nde mûkimdir.)

Âzâ: Dâvâ Vekili Ulvi B[ey] (Fesatçı, isnatçı, müfteri, ahlâken seviyetinde [seviyesinde ?] [de]jenere olmuş, dâimâ menfî kanaati siyâsîye taşıyan ve muhitini zehirleyen, çok muzır bir şahıstır. Harekâtının dâimâ zâbıta kontrolü altında bulundurulması için hakkında emri mahsus vardır. İsmâil Ağa Mahallesi'nde mûkim ve dâvâ vekâletile meşgûldür.)

Âzâ: Dâvâ Vekili Hamdi B[ey] (Tasfiyeye uğramış memurini sâbıkai adliyedendir. Hacı Ömer Ağa Mahallesi'nde mûkim ve dâvâ vekâletile müştegildir.)

Âzâ: Yol mütaahhidi Sâlih Usta (Fırka İdârei Heyeti'ne ismi belki de mâlûmat ve muvafakati olmayarak yazılmıştır. Fırkanın hükûmete verdiği beyannâmede ismi yoktur. Câhildir.)

Aslî Âzâdan: Nâil B[ey] (Mütârekeyi mütaakip İngiliz mandasını Karamürsel'de şiddetle ve harâretle müdâfaa eden zattır. Millî harekâtın doğduğu ve Karamürsel'de canlandığı sıralarda, İngiliz Iehdârı ve propagandacısı olarak tahtı zanna alınmış ve Saraycık Çiftliği['nde], hâlen Bozöyük Jandarma Kumandanı bulunan Ziyâ Bey'in emri altındaki kuvvetle basılarak, sandığında İngiliz bayrağı bulunmuştur. O sırada kendisi İstanbul'da firârî olarak bulunmakta idi. Hâlen ziraatle müştegil ve Saraycık Çiftliği'nde ve Kavak mevkiinde ikâmet etmektedir.)

Aslî Âzâ: Enver B[ey] (Mefkûresiz, karaktersiz, gâyesiz, münevver, kabadayı geçinen, dejenere olmuş bir külhanbeyidir. Milliyet hissi, vatan aşkı, ammenin hukûku, bu adamın benliğinde yer bulmayan mefhumlardır. Türk Ocakları'nın aleyhinde propaganda yapmak ve S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası'nın memleket için bir halâs olduğunu etrâfa yaymakla meşgûldür. Âile cihetile Saraya mensup, babaları Buhurdâni Emin Bey'dir. Hâşim ve Emin Bey Çiftliği hissedarlarından olup, çiftliğinde mûkim ve ziraatle müştegildir.)

Aslî Âzâ: Dâvâ Vekili Osman B[ey] (Kısa bir müddet zâbıta kâtipliği ve jandarma yazıcılığı yapmış ve bilâhire dâvâ vekâletine sülûk etmiş olup, Terakkiperver [Cumhuriyet Fırkası] sahneye atıldığı zamanda, hâlen rüfekâyı mesâîsi bulunan Alaattin, İbrâhim vesâire ile birlikte Karamürsel'de Terakkiperverler [Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın] şûbesini teşkiline sarfı mesâî etmekteler iken, hükûmetin aldığı vaziyet üzerine pusuya yatmış ve şimdi S[erbest] C[umhuriyet] Fırkası'nın teşekkülünü bir fırsat ve nimet addederek, aynı rüfekâyı mel'anet ve mesâîsile, aklınca hayâtı siyâsîyeye atılmıştır. Câmii Atik Mahallesi'nde mukim ve dâvâ vekâletile müştegildir.)

Aslî Âzâ: Hacı Ali Ef[endi]oğlu Et[h]em Ef[endi] (Dinî propaganda yapmakla müştehir olup, cühelâdandır. Câmi inşaası meselesinde efkârı umûmîyeyi bulandırmış olan, hükûmete muhalif bir şahıstır. Hacı Mehmet Mahallesi'nde mûkim olup, muayyen bir işi yoktur.)

Aslî Âzâ: Necâti Ef[endi] (Türkçeyi okur yazar olmadığı gibi, külhanbeyi ve kabadayı takımındandır. Kahvecilikle müştegil olup, hâli iflâstadır. İsmâil Ağa Mahallesi'nde mûkimdir.)

Âslî Âzâ: Çorbacızâde Kâzım Ef[endi] (Devlet memurluğundan iktidarsızlığından çekilmiş, menâfii şahsiyesini her şeye tercih eden bir şahıs olup, Kocaeli Şirketi'nin Karamürsel Acentalığı'nda bulunmakta ve Hacı Ahmet Mahallesi'nde ikâmet etmektedir.)

İhtiyat Âzâlar:

Berber Lâtif Ef[endi] (Bulgaristan muhacirlerinden olup, şimdiye kadar hiçbir cemiyeti hayriye ve siyâsîyede bulunmayan ve tefekkür kaabiliyeti olmayan bir şahıstır. İsmâil Ağa Mahallesi'nde mûkimdir.)

İhtiyat Âzâ: Gelibolulu Emin Ef[edi] (Muayyen bir işi olmayıp, kara câhil külhanbeyi ve serseridir. Kayacık Mahallesi'nde ikâmet eder.)

İhtiyat Âzâ: Sıtkı Ef[endi] (Ademi iktidârına binâen Mâliye tahsildarlığından tard edilmiş, yeni yazıyı bilmeyen, âciz bir şahıstır. Hacı Ahmet Mahallesi'nde ikâmet eder ve muayyen bir işi yoktur.)

İhtiyat Âzâ: Cemâl B[ey]oğlu Emin Ef[endi] (Kara câhil ve külhanbeyi olup, Câmii Atik Mahallesi'nde mûkim ve hancılıkla müştegildir.)

İhtiyat Âzâ: Sâbık tahsildar Mustafa Ef[endi] (Polislikten matrûd, Adliye Mübâşirliği'nden açıkta kalmış ve İdârei Husûsîye Tahsildarlığı'ndan tasfiyeye tâbi tutulmuş, ahlâksız bir şahıstır. Sarıkum Mahallesi'nde ikâmet eder ve muayyen bir işi yoktur.)

İhtiyat Âzâ: Acente İsmâil Ef[endi] (İhâneti vataniyeden dolayı İstiklâl Mahkemeleri'nde mahkûm olmuş, Sakarya Muharebesi'nde Yahşihan'da mevkuf bulunduğu câmiden jandarmalara silâh istimâl etmek sûretile firar ve Bursa'da Yunanlılara ilticâ ve buradan İstanbul'a firar ve affı umûmîden istifâde etmiştir. İsmâil Ağa Mahallesi'nde mûkim ve müflis bir şahıstır.)

İhtiyat Âzâ: Mütekâit Osman Ef[endi] (Mütekâit Bahriye zâbitanındandır. Şahsî sebeplerden hükûmete muğberdir. Kayacık Mahallesi'nde ikâmet eder. Muayyen bir işi yoktur. Son zamanlarda adalara kendi kayığı ile öte beri götürüp, ticâretle müştegildir.)

İhtiyat Âzâ: Boşnak Ahmet (Kara câhil olup, belediyeye medyun ve müflis bir şahıstır. Câmii Atik Mahallesi'nde ikâmet eder ve dükkâncılıkla müştegildir.)

İhtiyat Âzâ: Ekmekçi Derviş Ef[endi][86]

İhtiyat Âzâ: Ali Behçet B[ey] (Câhil bir şahıstır. Kömür ticâretile müştegil olup, İsmâil Ağa Mahallesi'nde ikâmet eder.)

İhtiyat Âzâ: Hacı Mehmet B[ey]oğlu Osman B[ey] (Mariz ve mâlûl ve sekerâtı mevtte bulunan bir şahıstır. Hacı Ömer Ağa Mahallesi'nde mûkimdir.)

İhtiyat Âzâ: Sâbık orman memuru Halil Efendi (Zamânı memuriyetinde irtikâb ve irtişasile müştehir ve bu yüzden mahkûm ve memuriyetten madrûd, ahlâksız bir şahıstır. Muayyen bir işi yoktur ve Sarı Kum Mahallesi'nde ikâmet eder.)

[SCF] Kocaeli Vilâyeti Geyve Kazâsı Heyeti İdâresi [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Dâvâ vekili Süleyman B[ey]
Muhasebeci: Eczâcı Ahmet Vâsıf B[ey]

86 Orijinal metinde hakkında bir açıklama yapılmamıştır.

Kâtip: Antalyalızâde Neşet B[ey]
Âzâ: Dâvâ vekili İsmâil B[ey]
Âzâ: İhtiyat Zâbiti mütekâidi Mehmet B[ey]
Âzâ: Tüccardan Sâdık B[ey]
Âzâ: Yılan dağlı Cemâl B[ey]

[SCF] Konya Vilâyeti Merkez [Ocağı] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Reis: Muhsin Fâik Bey (Doktor; babası Kıbrıslıdır; Konya'da doğmuştur. Askerî Binbaşı iken istifâ etmiştir. Husûsî hastahânesi vardır. Sui hâli görülmemiştir.)[87]

Âzâ: Nûri Bey (Doktor; Konyalıdır. Sivil doktordur. Evvelce polis, jandarma mektepleri ve belediye tabipliğinde bulunmuştur. Esbak müteveffa mebus Mehmet Emin Bey'in[88] mahdumudur.)[89]

Âzâ: Hasan Fehmi (Avukat; Erdeklidir. Evvelce Konya Sûlh Hâkimliği'nde bulunmuştur. Burada sui hâli görülmemiştir.)

Âzâ: Eyüp Sabri [Hayırlıoğlu] Bey (Avukat. Geçen devrei intihâbiye [Konya] mebuslarından olduğu[90] ve ahvâlinin tefahhusu Emniyet İşleri U. M. 4. Ş. 16 Eylül [1]927 târih ve 3374 numaralı zâta mahsustur işâretli vekâleti celilerinin tahrirâtile iş'âr buyurulmuştur.)

Âzâ: Hulki Bey (Avukat; Hadimlidir. Konya, Kastamonu ve muhtelif mahallerde Müddei Umûmîlik gibi vezâifte bulunmuştur. Sui hâli görülmemiştir.)

Âzâ: Hacı Mahmutzâde Hüseyin Ef[endi] (Fırka heyeti âzâsıdır. Konyalı olup, eshâbı emlâktandır. Çiftçilikle meşgûldür. Sui hâli yoktur.)

Âzâ: Hacı Çopurzâde İhsan Ef[endi] (Konyalıdır. Tüccardan [olup], tahsili iptidâîdir. Fikrinden istifâde edilmez.)

Âzâ: Tahirzâde Ahmet Ef[endi] (Konyalıdır. Tüccardır. Sui hâli yoktur.)

Âzâ: Hasan Behçet Bey (Fotoğrafçı [olup], Kıbrıslıdır. Ermenek'te büyümüş, ihtiyat zâbitlerindendir. Onbeş seneden beri fotoğrafçılıkla meşgûldür. Sui hâli görülmemiştir.)[91]

[SCF] Konya Vilâyeti Ermenek Kazâsı Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Yüzbaşı Hacı Yusuf Ef[endi]oğlu M. Cevdet Ef[endi] (Babası Çerkes imiş... Buraya zâbitlikle gelmiş... İlk tahsili vardır.)

---

87 Cem Emrence'nin çalışmasında, eski CHF üyesi, Türk Ocağı Başkanı doktor M. Fâik Bey olarak geçmektedir. Emrence, **age**, s. 151.

88 Muhtemelen TBMM'nin birinci döneminde Mersin milletvekili olan Emin Bey'den söz edilmektedir. Kendisi 6 Temmuz 1920 târihinde ölmüştü. **Türkiye Büyük Milet Meclisi Albümü (1920-1973),** (Hazırlayan: Kâzım Öztürk), Ankara, 1973, s. 58.

89 Cem Emrence'nin çalışmasında da adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 151.

90 Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, TBMM'nin ikinci döneminde Konya milletvekiliydi. Bir daha seçilemedi. Demokrat Parti döneminde Diyânet İşleri Başkanlığı görevine getirilecektir. **Türk Parlamento Târihi (1923-1927),** (3. Cild), s. 543.

91 Cem Emrence'nin çalışmasında adı geçen kâtip üye seçilen eski öğretmen Çopur Kadızâde Remzi Bey'in ve eski CHF üyesi tüccar Bafralı Talât Bey'in adı, bu listede bulunmamaktadır. Emrence, **age**, s. 151.

Kâtip: Ekmekçizâde Ömer Ef[endi] (Tüccar [olup], yerlidir. Mevki içtimâîsi ikinci derecededir. Tahsili iptidâîdir.)

Muhasip: Muhittin Ef[endi]zâde Fehmi Ef[endi] (Tüccar [olup], babası cihetinden Lâz imiş... Tahsili iptidâîdir.)

Âzâ: Fevzi Ef[endi]zâde Mustafa Ef[endi] (Tüccar [olup], yerlidir.)

Âzâ: Şeyh Dedezâde Mehmet Ef[endi] (Tüccar [olup], yerlidir. Mevkiisi ikinci derecededir. İlk tahsili vardır.)

Koç Dayızâde Kemâl Ef[endi] (Avukat [olup], yerlidir).

[SCF] Konya Vilâyeti Akşehir Kazâsı Doğanhisar Nâhiyesi Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Mahmut Ef[endi] (Eskiden nâhiye belediye âzâlığında bulunmuştur. Medresede az tahsil görmüştür. Hoca kafalıdır. Fikrinden istifâde edilmez. Hareketlerine mâlik bir şahsiyet değildir. Sui hâli mâlûm değildir.)

Muhasip: Kerâmettin Ef[endi] (Tahsili iptidâîdir. Fikrinden istifâde edilmez. Sui hâli görülmemiştir.)

Âzâ: Sipâhizâde Hasan Ef[endi] (Biraz medrese tahsili vardır. Hoca kafalıdır. Kâfi derecede teceddütperver değildir. Fikrinden esaslı istifâde temin edilmez.)

Âzâ: Tokluzâde Mehmet Ef[endi] (Tahsili iptidâîdir. Fikrinden istifâde edilmez. Sui hâli görülmemiştir.)

[SCF] Konya Vilâyeti Akşehir Kazâsı Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Avukat Hâzim Bey (Eski adliye memurlarındandır. Kendisi evvelce Kadı iken, mahkemei şeriyelerin lağvı üzerine sınıfı hâkimliğe nakletmiştir. Fakat kendisinin taassupla hiçbir alâkası yoktur. Burada bulunduğu müddet zarfında hiçbir sûretle sui zannı mûcip olacak ahvâli görülmemiştir. Kumara münhemiktir.)

Kâtip: Avukat Sâdi Bey (Meslekten yetişme eski hâkimlerdendir. Müsinn ve biraz muhteristir. Şâibe ve şüphe altında olmayan bir zattır.)

Muhasip: Hacı Süleymanzâde Vehbi Ef[endi] (Esnaftan [olup], genç [yaştadır] ve mâlûmâtı mahdut bir kimsedir. Mâzisi itibârile dikkati celb edecek vaziyeti yoktur.)

Âzâ: Derviş Beyzâde Ahmet Bey (Mübâdillerden ve çiftçilikle meşgûldür. Ayrıca aldıkları emlâkle idârelerini temin etmektedirler. Çok zeki, idâreli, mûtedil ve oldukça mâlûmatlıdır. Mensup olduğu fırka kendisinden çok istifâde etmektedir.)

Âzâ: Halimzâde Mustafa Ef[endi] (Tüccardır, gençtir, tahsili noksandır. İyi tanınmıştır. Sui şöhreti olmayan bir kimsedir.)

Âzâ: Avukat Şevki Bey (Eski adliye memurlarındandır. Mektebi Hukuk mezunudur. Müddei Umûmîliklerde bulunmuştur. Çok titiz ve asabi, oldukça kudretli bir hukukçudur. Kendisi Akşehir'in yabancısıdır. Burada bulunduğu müddet zarfında menfî [bir tutumu] hiçbir [zaman] görülmemiştir.)

[SCF] Konya Vilâyeti Ereğli Kazâsı Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Sabrioğlu Ziyâ Ef[endi] (Babası Dağıstanlıdır. Vâlidesi Şamlı Araptır. Pederi Ereğli'de Mal Müdürlüğü'nde bulunmuştur. Âli tahsil görmemiştir. Mâliye tapu memuriyetlerinde bulunmuş ve on seneden beri Ereğli'de ticâretle iştigâl etmektedir.)

Kâtip: Süleyman Sırrıoğlu Âsaf Ef[endi] (Ereğlilidir. İptidâî tahsili vardır. Eczâcı kalfalığında ve sıtma mücâdele sıhhiye memurluğunda bulunmuş[tur]. Kararsızdır.)

Muhasip: Sarraf Cevat Ef[endi] (Ereğlilidir. Ziraat ve ticâretle iştigâl eder. İptidâî tahsili vardır.)

Âzâ: Hacı Aziz Ef[endi] (Ereğlilidir. Çiftçilikle iştigâl eder. Servet sâhibidir. Câhildir. Evvelce Belediye Reisliği'nde bulunmuştur.)

Âzâ: Kayış Baldıroğlu Hacı Ahmet Ef[endi] (Ereğlilidir. Çiftçilikle iştigâl eder. Câhildir. Fikir sâhibi değildir.)

Âzâ: Hâlit Mehmetoğlu İbrâhim Ef[endi] (Ereğlilidir. Câhildir. Ticâretle iştigâl eder. Sâkin bir adamdır.)

Âzâ: Hacızâde Hasan Ef[endi] (Ereğlilidir. Medresede tahsil görmüştür. Ticâretle ve fabrikatörlükle iştigâl eder. Servet sâhibidir. Nâmusludur. Şâibesi yoktur.)

[SCF] Konya Vilâyeti Karaman Kazâsı Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Hoca Beyzâde Hüseyin Avni Ef[endi] (Evvelce [Cumhuriyet] Halk Fırkası Mûtemedi ve Belediye Reisi olduğu hâlde, suistimâlinden dolayı çıkarılmıştır.)

Âzâ: Müftüzâde Ahmet Ef[endi] (Mevki düşkünü ve dâimâ müntekid olmalarından başka şâyânı kayıt bir hâli olmayan eşhastandır.)

Âzâ: Mezhepzâde Ahmet Ef[endi] (Avukat [olup], mevki düşkünü ve dâimâ müntekid olmasından başka şâyânı kayıt bir hâli yoktur.)

Âzâ: Tartanzâde Ali Gâlip Ef[endi] (Avukat [olup], mevki düşkünü ve dâimâ müntekid olmasından başka şâyânı kayıt bir hâli yoktur.)

Âzâ: Hasan Ef[endi] (Avukat [olup], mevki düşkünü ve dâimâ müntekid olmasından başka şâyânı kayıt bir hâli yoktur.)

Âzâ: Abacızâde Mehmet Necâti Ef[endi] (Mevki düşkünü ve dâimâ müntekid olmasından başka şâyânı kayıt bir hâli yoktur.)

Âzâ: Attar Fethi Ef[endi] (Mevki düşkünü ve dâimâ müntekid olmasından başka şâyânı kayıt bir hâli yoktur.)

[SCF] Konya Vilâyeti Bozkır Kazâsı Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Hacı Mahmutzâde Mustafa Fevzi Ef[endi] (İhtiyat zâbitidir. Şimdiye kadar otomobilcilikle idâresini temin eder. Orta tahsili vardır. Mahkûmiyeti yoktur. Şüpheli eşhastan değildir.)

Kâtip: Hacı Mustafazâde Mehmet Ef[endi] (Koyun ticâretile iştigâl eder. Okur yazar [olup], şüphe[li] [eşhastan] değildir. Mahkûmiyeti yoktur.)

Muhasip: Sâbık muallim Hacer H[anım] (Rumeli muhaciri olup, muallim Behçet Bey'in refikasıdır. Sui hâli yoktur.)

Âzâ: Bâkizâde Mehmet Ef[endi] (Ziraatle meşgûldür. İptidâî tahsili vardır. Sâbıkası yoktur.)

Âzâ: Kasabada Dereli Hacı Alizâde Mustafa Ef[endi] (Ticâretle iştigâl eder. Mahkûmiyeti yoktur.)

Âzâ: Cemil Ağazâde Abdullah Ef[endi] (Ayak tüccarıdır. Tahsili azdır. Sui hâli ve şüpheli hareketi yoktur.)

Âzâ: Demircizâde Kâsım Ef[endi] (Bakkaldır. Tahsili az [olup], şüpheli hareketi yoktur.)

Yedek âzâ: Nalbantzâde Kâsım Ef[endi] (Muallim iken aczinden tasfiyeye tâbi tutulmuştur. Şüpheli hâli yoktur.)

Yedek âzâ: Kalaycızâde Mehmet Ef[endi] (Kunduracıdır. Tahsili az [olup], şüpheli hâli yoktur.)

Yedek âzâ: Veli Ağazâde Emin Ef[endi] (Jandarmadan terhis edilmiştir. Şüpheli hâli yoktur.)

Yedek âzâ: Mehmetoğlu Mehmet Ef[endi] (Rençberdir. Az okur yazar [olup], şüpheli eşhastan değildir.)

[SCF] Konya Vilâyeti Merkez Kazâ[sı] Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Mecidiyezâde Cevdet Bey (Konyalıdır. Ticâret mektebi muallimlerinden iken, mektebin lağvı üzerine açıkta kalmıştır. Serbes[t] Cumhuriyet Fırka[sı]'nın Konya'da intişâr eden **Duygu** gazetesinin sâhibi imtiyaz ve müdürü mesûlüdür.)

Âzâ: Avukat Nazif Ef[endi] (Bozkırlıdır. Meclisi Umûmî Vilâyet âzâyı sâbıkasındandır ve Sûlh Hâkimliği'nde de bulunmuştur. Sui hâli hissedilmemiştir.)

Âzâ: Avukat Ali Haydar Ef[endi] (Konyalıdır. Konya ve sâir yerlerde hâkimlikte bulunmuştur. Sui hâli hissedilmemiştir.)

Âzâ: Tahralızâde Mehmet Ef[endi] (Konyalıdır. Tüccardır. Sui hâli görülmemiştir.)

Âzâ: Kalfazâde Tâhir Efendi (Konyalıdır. Manifatura ticâretile meşgûldür. Maslûb Hacı Sâbit'in akrabâsındandır.)

Âzâ: Tüccardan Turgut Bey (İbradalıdır. İhtiyat zâbitânındandır. Bakkâliye tüccarı olup, sui hâli hissedilmemiştir.)

Âzâ: Kaşıkçızâde Tâhir Ef[endi] (Konyalıdır. Attâriye tüccarıdır. Sui hâli hissedilmemiştir.)

[SCF] Kütahya Vilâyeti Vilâyet [Merkez] Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Hamdi Hâlit B[ey] (Tuğla fabrikası hissedârı ve müdürü; Kütahya Hacı Ahmet Mahallesi'nde mûkim. Mûmâileyh Kütahya mebusu [Mehmet] Nûri [Conker] Bey'in[92] adamı ve şeriktir. İstiklâl Harbi sırasında Kütahya'dan firar eden Rum ve Ermenilerin handa bıraktıkları eşyâyı tüccariyeyi sirkat etmesinden dolayı mahkûm olmuş, her nasılsa bu mahkûmiyeti tecil edilmiş ve mesele kapatılmış; bu sûretle gayri meşrû elde ettiği para ve emvâlle zengin olmuş, fakat memlekette hiçbir kıymeti ve mevkii olmayan, seciyesi bozuk şahsiyettir.)

Âzâ: Hacı İbişoğlu Sâlih Ef[endi] (Tuğla fabrikası hissedârı; Kütahya Meydan Ma-

92 Mehmet Nûri Conker, CHF Kütahya milletvekili idi ve Atatürk'ün isteği üzerine SCF'ye katılmıştı.

hallesi. Mûmâileyh İstiklâl Harbi sırasında Kütahya'dan firar eden Rum ve Ermenilerin handa bıraktıkları eşyâyı tüccariyeyi sirkat etmesinden dolayı mahkûm olmuş ve her nasılsa cezâsı tecil edilmiştir. Bu sûretle gayri meşrû elde ettiği para ve emvalle zengin olmuş ve Hamdi Halil Bey'le menfî hareketler peşinde dolaşan ve [Kütahya] mebus[u] [Mehmet] Nûri [Conker] Bey'in[93] şerik ve adamı olan bir şahsiyettir.)

Âzâ: Kâmil B[ey] (Aydın Vâlii sâbıkıdır. Kütahya'nın Âhı Arbasan Mahallesi'nde mûkimdir. Mûmâileyh Vâlilikten azledildikten sonra, ikâmet etmek üzere Kütahya'ya gelmiştir. Kütahya'da Yunan âmâline hizmetlerinden dolayı, zâbıtanın tarassudu altında bulunan eşhas ile geceli gündüzlü temasta bulunduğu ve bu sebeple ahvâl ve vaziyetinin şüpheli olduğu ve binnetice hükûmetimize muhalif bir şahsiyet olduğu anlaşılmıştır.)

Âzâ: Ziyâ B[ey] (Ziyâeddin Celâl Eczâhânesi sâhibidir. Kütahya'nın Şehir Küstü Mahallesi'nde mûkimdir. Aslen Üsküdarlı'dır. Umûmî Harb ile İstiklâl Harbi'nde Türkiye'de bulunduğu, uzun seneler Mısır'da ikâmet ettiği, yedi ay evvel Kütahya'ya gelip eczâhâne açtığı ve hüviyetinin tesbit edilmekte olduğu anlaşılmıştır.)

Âzâ: Salâhattin B[ey] (Salâhattin Celâl [Cemâl?] Eczâhânesi sâhibidir. Gâzi Kemâl Mahallesi'nde ikâmet eder. İstanbulludur. İki seneden beri Kütahya'da eczâcılık etmektedir. Dâimâ tenkitçi ve boşboğaz bir adamdır.)

Muhasebeci: Hâlit Ef[endi] (Tuğla fabrikası kâtibidir. Kütahya'nın Şehre Küstü Mahallesi'nde mûkimdir. Şimdiye kadar hiçbir menfî hareketi görülmemiştir. İlk defâ fırkaya intisâp eden bir adamdır.)

Ocak Kâtibi Umûmîsi: Memduh B[ey] (Manifaturacı; Kütahya'da Bolat Bey Mahallesi'nde mûkimdir. Mûmâileyh [Cumhuriyet] Halk Fırkası mensuplarından iken, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçmiştir. Şimdiye kadar menfî bir hareketi görülmemiştir.)

Âzâ: Kara Ağazâde Fuat B[ey] (Manifaturacı; Kütahya'nın Bolat Bey Mahallesi'nde mûkimdir. Mûmâileyhin şimdiye kadar hiçbir menfî hareketi görülmemiştir. İlk defâ fırkaya intisâp etmiştir.)

Âzâ: Hüseyin Ef[endi] (Babasının ismi Âkif Bey; meşgâlesi manifaturacılık; Bolat Bey Mahallesi'nde mûkimdir. Mûmâileyhin şimdiye kadar hiçbir menfî hareketi görülmemiştir. İlk defâ fırkaya intisâp etmiştir.)

Âzâ: Muharrem Ef[endi] (Boşnaktır. Manifaturacıdır. Gâzi Kemâl Mahallesi'nde mûkimdir. Şimdiye kadar hiçbir menfî hareketi görülmemiştir.)

Âzâ: Süleyman Ef[endi] (Yağcı Hacı Nûri Efendi'nin oğludur. Kendisi de yağcıdır. Kütahya'nın Âbı Arbasan Mahallesi'nde mûkimdir. Mûmâileyh[in] şimdiye kadar hiçbir menfî hareketi görülmemiştir.)

Âzâ: Kadri Ef[endi] (Tenekecioğlu denmekle mâruftur. Kütahya'nın Hamdiye [Hamidiye?] Mahallesi'nde mûkimdir. Elektrik malzemeciliği ile iştigâl eder. Mûmâileyhin şimdiye kadar hiçbir menfî hareketi görülmemiştir.)

[SCF] Kütahya Vilâyeti Gediz Kazâsı [Ocak] Heyeti İdâresi [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Ali Rızâ B[ey] (Seyyar diş tabibi)
Kâtip: Şevket B[ey] (Avukattır)
Muhasip: Azmizâde Azmi B[ey]

93 Mehmet Nûri Conker, CHF Kütahya milletvekili idi ve Atatürk'ün isteği üzerine SCF'ye katılmıştı.

Âzâ: Nûri B[ey] (Askerlik şûbesi muamelât memuru iken, Yüzbaşılıktan tekâüde sevk edilmiştir.)
Âzâ: Mehmet Sâdık B[ey] (Köle kılıkzâde; yağcı)
Hüseyin Efendi (Ocakzâde; bezzaz)
Halil İbrâhim Ef[endi] (Kureyşlizâde; ayak ticâretile meşgûldür)

[SCF] Kütahya Vilâyeti Uşak Kazâsı Teşkilâtı [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Hacı Remzi B[ey] (Şöhreti Hacı Himmetzâde'dir. Avukattır. Yaşlıcadır. Kayseri'de doğmuştur. Kırk sene evvel pederi ile Uşak'a gelmiş ve yerleşmiştir. Hukuk mezûnudur. Şimdiye kadar müsbet veyâ menfî siyâsî faaliyeti yoktur. Uşak'ta müessir değildir. Uşak'ta oturur. Şüpheli değildir.)
Kâtip: Esat Turgut B[ey] (Eczâcıdır. Gençtir. İstanbulludur. Dört seneden beri Uşak'ta bulunuyor. Eczâcı Mektebi'nden mezundur. Şimdiye kadar müsbet veyâ menfî siyâsî bir faaliyeti yoktur. Uşak'ta müessir değildir. İkâmetgâhı Uşak'tadır.)
Muhasip Yusuf B[ey] (Tırmanlıoğlu denmekle mâruftur. Komisyoncudur. Orta yaşlıdır. Gediz'de doğmuştur. Dört seneden beri Uşak'ta bulunuyor. Tahsili iptidâiyedir. Şimdiye kadar müsbet veyâ menfî siyâsî bir faaliyeti yoktur. Şüpheli değildir. Müessir bir adam değildir.)
Âzâ: Ata B[ey] (Şöhreti Alanyalızâde'dir. Bakkâliye ve sâire üzerine ticâret eder. Gençtir. Akseki'de doğmuştur. Babası eskiden gelmiştir. Tahsili iptidâidir. Şimdiye kadar müsbet veyâ menfî siyâsî bir faaliyeti yoktur. İkâmetgâhı Uşak'tadır. Şüpheli değildir.)
Âzâ: Mustafa Ef[endi] (Babasının ismi Helvacıoğlu; otelcilik ve lokantacılıkla iştigâl eder; orta yaşlıdır. Uşak'ta doğmuştur. Eskiden beri Uşak'ta mûkimdir. Tahsili iptidâidir. Şimdiye kadar müsbet veyâ menfî siyâsî bir faaliyeti yoktur. Uşak'ta bir tesiri yoktur. Şüpheli değildir.)
Âzâ: İsmâil Ef[endi] (Sirkelioğlu denmekle mâruftur. Debagatcilikle müştegildir. Gençtir. Uşak'ta doğmuştur. Öteden beri Uşaklıdır. Tahsili iptidâidir. Uşak'ta tesiri yoktur. İkâmetgâhı Uşak'tır. Şüpheli değildir. Şimdiye kadar müsbet veyâ menfî siyâsî bir faaliyeti yoktur.)
Âzâ: Katil Ef[endi] (Babasının adı Belikırıkoğlu'dur. Dabak şirketi kâtibidir. Orta yaşlıdır. Uşak'ta doğmuştur. Öteden beri Uşak'ta mûkimdir. Tahsili iptidâidir. Uşak'ta bir tesir ve ehemmiyeti yoktur. Şüpheli değildir. Şimdiye kadar müsbet veyâ menfî siyâsî bir faaliyeti yoktur.)

[SCF] Malatya Vilâyeti Vilâyet [Merkez] Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Âhizâde Abdurrahman Ef[endi] (Malatya Belediye [Meclisi] âzâsındandır. Biraz medrese tahsili görmüştür. Câhil ve basit bir adamdır. Belediye âzâsı sıfatile Mâliye Encümeni'nde bulunmakta iken, bâzı suistimâllerinden dolayı Defterdar Mustafa Nûri Bey'in iş'ârı üzerine, belediye heyetince değiştirilmiş ve bundan dolayı arkadaşlarına muğber olmuştur. Suistimâli pek sever. Suistimâle müsâit komisyonlarda bulunmayı arzu eder. Evvelce pek fakir iken, İttihadı Terakki [İttihat ve Terakki] Cemiyeti'nin son zamanlar[ın]da istifâde yollarını bulmuş ve bugün oldukça bir servet sâhibi olmuştur. Hacı Abdizâde Hasan Bey'in samimi ahibbâsındandır.)

Âzâ: Nebizâde Hacı Mustafa (Malatya belediye âzâsındandır. Câhil ve basit bir adamdır. Mâliye Encümen Komisyonu'nda belediyeyi temsilen bulunmakta iken, Defterdarlığın şikâyeti üzerine, belediye heyetince tebdil edilmesinden dolayı, heyet meyânındaki arkadaşlarına muğber olmuştur. İsmet [İnönü] Paşa Hazretleri'nin amcazâdesi Fettahzâde Mehmet Bey'in yanında, bu işlerin sâiki Hasan Bey olduğunu ve iğfâlâta kapıldığını söylemiştir. Bu da sâlifüzzikir Hasan Bey'in ahibbâyi sâdıkasındandır.)

Âzâ: Sülükizâde Abdullah Cevdet Ef[endi] (Akçadağ kazâsı Mal Müdürü sâbıkı olup, beş senelik idâdi mezunudur. Vazifei memuriyetini suistimâl maddesinden bir hafta hapse ve üç ay memuriyetten mahrûmiyete ve 300 Lira tazmine mahkûm olmuştur. Yine suistimâl maddesinden dolayı Vilâyet İdâre Heyeti'nce lüzûmu muhakemesine karar verilerek, itirâz üzerine derecei sâniyede tetkik edilmek üzere, evrâkı 27 Ağustos [1]930 târihinde 1405/35 numaralı tahriratla Şûrâyı Devlet'e [Danıştay'a] takdim olunmuştur. Hodbin ve itimâda gayri şayan bir adamdır. Bu da Hacı Abdizâde Hasan Bey'in tize [teyze]zâdesidir.)

Âzâ: Hacı Abdizâde Hilmi B[ey] (Beş senelik idâdî mezunudur. Esbak Belediye Reisi Hacı Abdizâde Hasan Bey büyük oğludur. İşretle melûftur. Emlâk ve arâzi sâhibi olup, mâişeti arâzisine bağlıdır. Babasının tesirile bu fırkaya girdiği ve hakkında kanaat tamme vardır. Ara sıra küçük mütaahhitlik yapar. (3) numaradaki Kığılı Kadir Efendi'nin şerikidir. Pederinin belediye riyâseti zamânında Kadir ile müştereken belediye nezâfet mütaahhitliği ve yine Kadir ile müştereken teyzezâdesi (3) numaradaki sâbık Mal Müdürü Cevdet Bey'in inzimâmı muavenetile Akçadağ kazâsındaki Sultan Suyu hariklerinin tahrirât mütaahhitliğini yapmıştır. Suistimâli sever bir adamdır.)

Âzâ: Kığılızâde Kadir Ef[endi] (Fakir bir âileye mensuptur. Tahsili basit ve iptidâidir. (4) numaradaki Hilmi Bey'in şerikidir ve bu etiket altında yaşar ve kazanır. Kanaati siyâsîye sâhibi olmayıp, bu fırkaya intisâbı Hacı Abdizâde Hasan Bey'in tesirile olmuştur. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] belediye intihâbâtında ikrâzı ekseriyet eylediği takdirde Belediye Müfettişliği'ne namzettir.)

Âzâ: Şırubizâde Mehmet Ef[endi] (Pek basit bir dimağa mâliktir. Rûhen mütegallibedir. Zamânın tesirile ve refikalarının servetiyle zenginleşmiştir. Nüfuz sâhibi olmak için Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na dâhil olmuştur.)

Âzâ: Kirişçizâde Süleyman Ef[endi] (Hacı Abdizâde Hasan Bey'in riyâseti zamânında Belediye Muhasipliği'nde bulunmuştur. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] Reisi Âhizâde Abdurrahman Efendi'nin dâmâdıdır. Sui ahvâlinden dolayı belediyedeki vazifesinden istifâya icbâr edilmiştir.)

Âzâ: Fabrikatör Mehmet B[ey] (Harbi Umûmî'den evvel fakir olan bu adam, Umûmî Harb içinde merkum Nâim Paşa'nın vücûda getirdiği fabrikaya direktör olmuş, diğer hissedârının gaybubetinden bilistifâde orduya elbiselik vermeye başlayarak, büyük servet sâhibi olmuştur. Ermenilerin tehcirinde fabrikasına sanatkâr nâmı ile aldığı insanları soyarak zenginleşmiştir. Fakat servetini hüsnü istimâl edememesinden dolayı, bugün pek muhtaç bir hâldedir. Kuvâyı Milliye zamânında gördüğü 18.000 Liralık bir yardımı İstanbul'da zevk âlemlerinde israf ederek, emniyeti suistimâl ettiğinden dolayı, ruyi burûdet görmüştür. Sefil vaziyetini diğer partinin kabine teşkilinde telâfi edeceği zannıyla bu fırkaya girmiştir. Umûmî Harb içinde meşhur Madam Miloviç'in bir zamanlar da dostu bulunmuştur.)

Âzâ: Gebeşzâde Ali B[ey] (Tahsili basittir. Âşâr mültezimliği ile geçinirdi. Âşârın lağvından sonra tütün inhisar idâresine intisâp ederek, eksper muavini olmuştur. Elikan ve Polat köylerinde fazla zer edilen tütünün tahmininindeki istimâlinden dolayı ce-

zâen Urfa'ya nakil ettirilmiş ve buradan ibkâsı husûsundaki ricâlarının ademi is'âfından münfail olarak, bu fırkaya intisâp etmiştir. İntisâp edildiği işbu fırkanın reisikâra geldiğinde, noktai nazarına göre, telâfii melâfet edeceği zannındadır. Hacı Abdizâde Hasan Bey'in ahibbâyı sâdıkâsındandır. Katil maddesinden maznûnen tahtı muhakemeye alınmış iken, her nasılsa beraat etmiştir.)

Âzâ: Atmalızâde Hacı Kâmil Ef[endi] (Tahsili basittir. Zabıt Kâtipliği'nde bulunmuştur. Âdi bir imtihanla Müstantik tâyini zamânında fırsattan istifâde ederek Müstantik olmuştur. Havza kazâsına âciz ve suistimâlinden dolayı tasfiyeye tâbi tutulmuş; şimdi Malatya'da avukatlık ediyor. Fakat mesleğinin ehli olmadığı için para da kazanamıyor. Tekrar memuriyete intisâp edebilmek için fırsat aramaktadır. Fırkaya intisâbında bu emelinin teminine mâtuftur.)

Âzâ: Mazancızâde Mehmet Ef[endi] (Fakir bir adam iken Belediye Müfettişi olmuş, buradaki suistimâlinden epeyce bir servet de elde etmiştir. Bu yüzden birçok ihtarlara mâruz kalmıştır. Lekeleneceğini anlayınca istifâya mecbur olmuştur. Bu işi de tekrar elde etmek için fırkaya intisâp ettiği tahmin olunabilir. Hasan Bey'in adamlarındandır.)

Âzâ: Hamikoğlu İbrâhim Çavuş (Fakir bir adamdır. Jandarma çavuşluğu yapmıştır. Muvakkat Nâhiye Müdürlüğü zamânında indi [idi]. Kanaatile birkaç adamı ayağından asmak ve Zive karyesinde dayaktan adamı öldürmek gibi asabi hastalığa müptelâdır. Dejeneredir. Muhalefetle iştihâr için mütemâdiyen memurlardan ve belediye reisinden şikâyet eder ve bu sözleri heryerde makamı iftiharla söyler. Mânâyı âmiyânesile delildir [delidir].)

Âzâ: Mahmet Fahri Ef[endi] (Harbi Umûmî esnâsında Erzincan'dan Malatya'ya gelmiştir. Malatya'ya hicretten sonra nispeten zengince bir kadınla evlenmiştir ve bu sâyede biraz arâzi sâhibi olmuştur. Evkâf sâbık başkâtibi idi. İki defâ memuriyetini suistimâl maddesinden mahkûm olmuştur. Hamamlarda eşhasın cebinden para çalmakla meşhurdur. Teehhül ettiği kadın esbak Belediye Reisi Hasan Bey'in akrâbâsındandır. Sui ahlâk ile müştehirdir.)

Âzâ: Sarızâde Kadir Ef[endi] (Kendisi attardır. Tahsili iptidâidir. Hiçbir kanaati siyâsiyesi yoktur. Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'[n]da mevki tutmak ve bir iş temin etmek fikrine zâhip olsa gerektir. Cerh vakasından da mahkûm olmuştur.)

Âzâ: Saltoğlu Hacı Ömer Ef[endi] (Belâhatle mâlûldür. Bir iş ve güçle meşgûl değildir. Serseri gürûhundandır.)

Âzâ: Yüzbaşızâde Ahmet Ef[endi] (Jandarma çavuşluğundan çıkmadır. Tahsili iptidâidir. Kanaati siyâsîye sâhibi değildir. (18) numaradaki Tevfik Efendi'nin şerikidir.)

Âzâ: İpekzâde Yusuf Ef[endi] (Mahkeme âzâlığından tekâüt edilmiştir. Az bir servete mâliktir. Avukatlıkla meşgûldür. Kanaati siyâsîye sâhibi değildir. Sinni mütecâvizdir. Hırsı pirîye müptelâdır. Mutaassıptır. Tahsili basittir.)

[SCF] Malatya Vilâyeti Arapgir [Arabgir] Kazâsı Şûbesi
[Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Sedirzâde Celâl Ef[endi] (İki sene evvel Tayyâre Cemiyeti Riyâseti'nden intihapta kazanamadığı için muhalefete geçmiştir. Hattâ geçen sene Meclisi Umûmî âzâlığına, fırkaya [CHF'ye] karşı muhalif olarak namzetliğini vâz etmiştir. Tabiî kazanamamıştır. Telgraf muhabere memuru idi. Hiçbir işle meşgûl değildir.)

Âzâ: Mustafa Beyzâde Cemil B[ey] (Mirasyedidir. İki sene kadar Belediye Riyâse-

ti'nde bulunmuştur. Hiçbir iş yapmadığı için, geçen seneki intihapta kaybetmiş, o zamandan beri muhalif cephe almıştır. Ceddinden mevrûs emlâk ve arâziyi kâmilen satmış bir sefihtir. Hiçbir iş görmek kaabiliyetinde değildir. Âilesi arasında da mevkii pek düşkündür.)

Âzâ: Türkmenzâde Rüştü Ef[endi] (Posta ve Telgraf Müdürlükleri'nde bulunmuştur. Ahlâksızlığına ve pek çok yolsuzluğuna binâen tekâüde sevk edilmiş tüfeyli bir ihtiyardır. Yeni yazıya karşı bigânedir. Malatyaca da bu sûretle tanınmış bir şahsiyettir.)

Âzâ: Kaşkalzâde Râsim Ef[endi] (Ticâretle meşgûldür. Muhite karşı ve her ne olursa olsun muhalefete meyyal ve bu ruhta olmakla berâber hiçbir şey anlayamayacak derecede câhil bir gençtir. Mahaza umûmî ve husûsî vaziyeti herhâlde bir nebze kavramış olmalıdır ki, intihâbattan başını alıp Elâziz'e [Elâzığ'a] savuşmuştur.)

Âzâ: Attarzâde Kerim Ef[endi] (4) numaradaki pek dünündan ve memlekette hiçbir mevkii içtimâîyesi olmayan bir adamdır. Ermenilerden müteehhildir. Hattâ enistesi saatçi Hacının kızını kayınbirâderi mühtedi Ermeniye akdetmek kadar Ermenilere râbıta göstermiştir. Şârib ül leyli ve ve nehârdı.)

Serbes[t] Cumhuriyet Fırkası Malatya Vilâyeti Kemâliye Kazâsı Şûbesi [Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Gençağazâde Mustafa Zihni B[ey] (Binbaşı mütekâididir. Kırk sene taşrada yaşamıştır. Şeyh Sait harekâtında Elbistan'da şûbe reisi bulunduğu zaman, askerin sevki husûsunda ihmâl ettiği görüldüğünden, tekâüde sevk edilmiş ve Divân-ı Harbce tahtı muhakeme altına alınmıştır. Kemâliye'ye geldikten sonra mütegallibe ve mürtecilerin Garbe nakil esnâsında, bu da nakil olunmak üzere iken, her nedense tehir edilmiştir. Bu hususiaki dosyanın vilâyet jandarma dâiresinde olduğu [bilinmekte olup], müthiş mutaassıp ve müfrit Cumhuriyet aleyhdârıdır.)

Âzâ: Şâkir B[ey] (İstanbul mâliye memuru iken suistimâlinden dolayı memuriyetinden çıkarılmıştır. Yedi, sekiz seneden beri Kemâliye'de yerleşen bu adam, sermâyesi olmadığı için, Malatya ve muhitinde kendisini tanıtmak ve Meclisi Umûmî âzâlığını kapmak istemiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası nâhiye âzâsından iken, fırka [CHF] tarafından gösterilen Meclisi Umûmî namzetleri aleyhinde kendi akrâbâsından yedi, sekiz müntehip sâniye tesir yaparak rey almış ise de, ademi muvaffakiyet üzerine, müthiş fırka [CHF] aleyhdârı olmuştur.)

Âzâ: Hazinedarzâde Abdurrezzak Bey (1) numaradaki adamın yakın akrâbâsındandır. Mutaassıp ruhludur ve gençtir. Annesi kadınlar arasında eski yazının iâdesi ve fes giyileceği ve tekkelerin açılacağı hakkında propaganda yapmaktadır. Memleketin bütün âilelerile temasta bulunan bu kadın, fesin ilgâsı esnâsında, başında fes olduğu hâlde, hükûmet dâiresi önünden geçmiş ve zâbıtânın cebren fesi alması üzerine, kendisi ve oğlu müthiş birer hükûmet aleyhtârı olmuşlardır.)

Âzâ: Ömer Ağazâde Mustafa Ef[endi] (İstanbul'da Şeyh Hüsâmettin Ef[endi] isminde sülâlei resûlden olduğunu iddiâ eden bir adamın hararetli müritlerindendir. Tarikatlarına mensup bir hocanın bundan bir sene evvel Kemâliye'ye gelerek, tekke küşâdı için vâki teşebbüslerine hükûmetin muhalefeti üzerine, hükûmet aleyhdarlığına başlamıştır. Ahlâkı düşkün olan bu adamın iğfal ettiği bir, iki kadınla muhakemesinden dolayı münfail olmuş ve servetini harb esnâsında jandarma hesap memurluğunda biriktirmiştir.)

Âzâ: Ocakçıbaşızâde Mehmet Ef[endi] (Tüccardır.)

Âzâ: Balızâde Ahmet Ef[endi] (Hayvan cambazıdır. Kürtlerle fazla münâsebâtı vardır. Mahkemelerde iş gördürmek ve nüfuz sâhibi olmak ister. Kim kendisinin âmâline hizmet ederse, o tarafa teveccüh eder.)

Âzâ: Ömer Lütfü Ef[endi] (İzmir Sanâyi Mektebi'nden metrûktur. Kafası bozuktur. Harekât ve efâline hâkim olmayan ve İstanbul'da komünist teşkilâtına mensûbiyeti muhakkak bulunan bir gençtir.)

[SCF] Manisa Vilâyeti Vilâyet [Merkez] Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Keresteci Râşit B[ey] (Körhâne Mahallesi'nde 58 no[lu] [numaralı] hânede mûkim [olup], Hacı Ârif Ef[endi]oğlu [1]301 [1885/1886] tevellüdlüdür. Çarşıda kereste ticâretile iştigâl etmektedir. Tahsili iptidâi derecededir. Ticâreti oldukça vâsidir. Bir kısım tabaka halk üzerinde nüfûzu vardır. Hüsnü hâl sâhibi olarak tanınmıştır. Şimdiye kadar hiçbir sûretle lekelenmemiştir.)[94]

Kâtip: Avukat Kemâl Cevdet B[ey] (Hoca Cevdet Efendi'nin oğludur. Kara Yunus Mahallesi'nde mûkim ve hükûmet civârında avukatlıkla iştigâl etmektedir. Kazâ Ocağı Reisi Fâruk Bey'in büyük kardeşidir. Pederi Cevdet Ef[endi] Hürriyet [ve] İtilâf Fırkası'na intisâp ve uzun müddet siyâsetle iştigâl etmiş ve bir müddet burada Belediye Riyâseti yapmış, muhalif ruhlu, menfaat ve ikbalperest, mütereddit, seciyesiz bir şahsiyettir. Mûmâileyhin pederinin tesir ve telkini ile bu fırkaya intisâp ettiği tahmin edilmektedir. Şimdiye kadar sui hâli görülmemiştir.)[95]

Muhasebeci Nâsır B[ey] (Sultan [II.] [Abdül] Hamid zamânında zenginliği ve memleketteki nüfûzu hasebile Paşalık ünvânı almış olan Hâlit Ef[endinin] oğludur. Pederinden mevrud çiftliklerinde ziraatle iştigâl etmektedir. Saray Mahallesi'nde mûkimdir. Tahsili iptidâi derecededir. Sefih ve serseri bir gençtir. Şimdiye kadar siyâsetten vesâireden mahkûm ve maznun olmamıştır.)[96]

Âzâ: Operatör Orhan B[ey] (Müteveffâ Ali Bey'in oğludur. Çaprazlar Mahallesi'nde mûkim ve kendi husûsî hastahânesinde serbest tabâbetle ve ayrıca bağcılıkla iştigâl etmektedir. Askerî tabâbetinde ve memleket hastahânesi sertabibliğinde bulunmuş ve buralardan istifâen çekilmiştir. Menfaatperest olarak tanınmıştır. Şimdiye kadar siyâsetle iştigâl etmediği anlaşılmıştır. Hüsnü hâl sâhibidir. Maznûniyet ve mahkûmiyeti yoktur.)[97]

Âzâ: Doktor Muammer B[ey] (Müteveffâ Mehmet Efendi'nin mahdûmudur. Saray Mahallesi'nde mûkim ve serbest tabâbetle ve ticâretle meşgûldür. Hüsnü hâl sâhibidir. Şimdiye kadar siyâsetle vesâir sûretle lekelenmemiştir.)[98]

---

94 Cem Emrence'nin çalışmasında da Köylüler Birliği Başkanı keresteci Râşit Bey'in reisliğinden söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 129.

95 Cem Emrence'nin çalışmasında da Kâtip olarak avukat Çelebizâde Fâruk Cevdet Bey'in isminden söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 129.

96 Cem Emrence'nin çalışmasında da Muhasebeci olarak çiftçi Halil Paşazâde Nâhir Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 129.

97 Cem Emrence'nin çalışmasında da Manisa'daki tek özel hastahânenin sâhibi doktor Orhan Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 129.

98 Cem Emrence'nin çalışmasında da doktor Muammer Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 129. Dr. Şemsi Bey ise bu listede bulunmamaktadır. Emrence, **age**, s. 129.

Âzâ: Avukat Kenan B[ey] (Rafoslu Mustafa Nûri Bey mahdûmu, Uşak Ağır Cezâ Riyâseti'nden [ayrılmış?], Mustafa Saray Mahallesi'nde mûkim ve avukatlıkla meşgûldür. Burada bulunduğu müddetçe siyâsetle vesâire sûretle lekelenmemiştir. Ahvâli sâbıkasının Adliye Vekâleti'ndeki sicilinden tetkiki muvafık görülmektedir.)[99]

Âzâ: Bekir Ağazâde Osman B[ey] (Manisalı Karaosmanoğulları'ndan müteveffâ Çerkes Bekir Ağa'nın oğludur. Kardeşi Abbas Bey, [Yozgat eski] mebus[u] [Yusuf] Bahri [Tatlıoğlu] Bey'in[100] damâdı ve hâlen Tayyâre Cemiyeti Reisi'dir. Kendisi Yüzbaşılıktan mütekâittir. Manisa civârındaki çiftliğinde mûkim ve ziraatle müştegildir. Hüsnü hâl sâhibidir. Şimdiye kadar siyâsetle vesâir sûretle lekelenmemiştir.)

Âzâ: Avukat Şem'i Bey (Aslen Piriştineli Sâlih Ef[endi'nin] oğludur. İbrâhim Çelebi Mahallesi'nde ikâmet ve hükûmet civârında avukatlıkla iştigâl eder. Hüsnü hâl sâhibidir. Şimdiye kadar siyâsetle ve sâir sûretle lekelenmemiştir.)

Âzâ: Nalbantoğlu Ali B[ey] (Manisalı müteveffâ Halil Ağa'nın oğludur. Alaybey Mahallesi'nde ikâmet ve ziraatle iştigâl etmektedir. İptidâi derecede tahsili vardır. Hüsnü hâl sâhibidir. Şimdiye kadar siyâsetle vesâir sûretle lekelenmemiştir.)[101]

Yedek Âzâ: Bekir Fikri B[ey] (Aslen Eğinli Sâlim Ağazâde Mehmet Ef[endi'nin] oğludur. Saray Mahallesi'nde Miralay Münip Bey'in kirâlık evinde ikâmet ve askeri et mütaahhitliği ile iştigâl etmektedir. Birbuçuk seneden beri burada ikâmet etmektedir. Bu müddet zarfında sui hâli görülmemiştir. Orta tahsili vardır.)[102]

Yedek Âzâ: Şişeci Necmettin B[ey] (Âzâlığı kabûl etmemiştir. Manisa'nın Çarşı Mahallesi'nde olup, çarşıda şişe ticâretile meşgûldür.)

Yedek Âzâ: Avukat Hâfız Mehmet B[ey] (Bozkır'ın Kuruçay köyünden Ahmet Ağaoğludur. [13]33 [1917] senesinde buraya gelmiş ve Câmii Kebir Mahallesi'nde ikâmet ve avukatlıkla iştigâl etmektedir. Hüsnü hâl sâhibidir. Şimdiye kadar siyâsetle vesâir sûretle lekelenmemiştir.)

Yedek Âzâ: Doktor Servet B[ey] (Akhisarlı Ahmet Bey'in oğludur. [1]929 senesinde Konya'dan gelmiş [olup], hâlen Saray Mahallesi'nde mûkim ve açtığı hastahânede serbest tebâbetle meşgûldür. Hüsnü hâl sâhibidir. Şimdiye kadar siyâset vesâir sûretle lekelenmemiştir.)

Yedek Âzâ: Çorapçı Kadir Ef[endi] (Danişment Halil Mahallesi'nden Mehmet Ef[endi'nin] oğludur. Kara Yunus Mahallesi'nde ikâmet ve bat [bit] pazarında ticâretle iştigâl etmektedir. Hüsnü hâl sâhibidir. Şimdiye kadar siyâset vesâir sûretle lekelenmemiştir. İptidâi tahsili vardır.)

---

99 Cem Emrence'nin çalışmasında da avukat Kenan Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 129.

100 Yusuf Bahri Tatlıoğlu, TBMM'nin birinci döneminde Yozgat milletvekili idi. Bir daha seçilemedi. **Türk Parlamento Târihi (1919-1923)**, (3. Cild), s. 989-990. Demirel'in kitabında önce Birinci Grup ve ardından İkinci Grup üyesi olarak belirtilmektedir. Demirel, **age**, s. 127. Tatlıoğlu, "Doğu'daki ayaklanmayı fırsat bilerek, gizli siyâsî cemiyet kurmak sûretiyle, hükûmeti devirme girişimi ile ilgili görülüp, 23 Temmuz 1925'de tutuklandı ise de, ilk soruşturmada salıverildi. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce yapılan yargılaması sonunda, 10 Ocak 1926'de beraatine karar verildi." **Türk Parlamento Târihi (1919-1923)**, (3. Cild), s. 990.

101 Cem Emrence'nin çalışmasında da Manisa Bağcılar Bankası kurucusu ve Yönetim Kurulu üyesi çiftlik sâhibi Nalbantoğlu Ali Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 129.

102 Cem Emrence'nin çalışmasında tüccar Ekinlizâde Bekir Fikri Bey olarak geçmektedir. Emrence, **age**, s. 129.

[SCF] Manisa Vilâyeti Kırkağaç Kazâsı [Ocak İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Ahmet Fâik Ef[endi] (Aslen Konyalıdır. Reis olmakla berâber, fırkada mevkii ve nüfûzu yoktur. Ahlâk ve seciyesi bozuktur. Fırkaya intisâbı, kendisine mevki temin içindir. Manifatura ticâretile meşgûldür.)

Kâtip: Bâki Ef[endi] (Kavalalı olup, mübâdeleten gelmiştir. Fırkada bir mevkii yoktur. Ahlâk ve seciyesi bozuktur. Fırkaya intisâbı, kendi menfaati içindir. Ziraatle meşgûldür.)

Âzâ: Hacı Halil Ef[endi] (Gördeslidir. Fırkada nüfuz ve mevkii, Reis ve Kâtibe nisbetle vardır. Bunun da intisâbı menfaati şahsiyesi içindir. Kazâda fabrikatörlükle müştegildir. Ahlâk ve seciyesi çok bozuktur.)

Âzâ: Mehmet Ef[endi] (Bergamalıdır. Fırkada ehemmiyete değer mevki ve nüfûzu yoktur. Terzilik ile meşgûldür. Ahlâk ve seciyesi çok bozuktur.)

Âzâ: Hatipzâde Emin Ef[endi] (Kırkağaçlıdır. Fırkadaki mevkii ehemmiyetsizdir. Ahlâk ve seciyesi iyidir. İstifâ etmiştir.)

Âzâ: Ahmet Nûri Ef[endi] (Kırkağaçlıdır. Fırkada mevki ve nüfûzu yoktur. Ahlâk ve seciyesi iyidir. İstifâ etmiştir.)

Âzâ: Mehmet Ef[endi] (Kırkağaçlıdır. Fırkadaki mevki ve nüfûzu ehemmiyetsizdir. Ahlâk ve seciyesi bozuktur. Matbaacılık ile müştegildir. İstifâ etmiştir.)

Yedek âzâ: Hâlit Ef[endi] (Üsküplüdür. Fırkada hiçbir mevkii yoktur. Ahlâk ve seciyesi çok bozuktur. Terzidir.)

Yedek âzâ: Emin Ef[endi] (Kırkağaçlıdır. Fırkadaki mevki ve nüfûzu hiçtir. Ahlâk ve seciyesi çok bozuktur. Saatçi ve Singer şirketinin acentesi[nin sâhibi]dir.)

Yedek âzâ: Nihat Ef[endi] (Kırkağaçlıdır. Fırkada mevki ve nüfûzu yoktur. Ahlâk ve seciyesi bozuktur. Kunduracılık yapar.)

[SCF] Manisa Vilâyeti Kula [Kazâsı] Ocağının Heyeti İdâresi [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Gidişzâde Mehmet Ef[endi] (Manifaturacıdır. Seciye itibârile temizdir.)

Âzâ: Şekercizâde Eth[em] Ef[endi] (Manifaturacıdır. Seciye itibârile temizdir.)[103]

Âzâ: Çilzâde Hamdullah Ef[endi] (Alay Müftülüğü'nden mütekâit. Seciye itibârile temizdir.)

Âzâ: Çolakzâde Halil Ef[endi] (Manifaturacı [olup], seciye itibârile temizdir.)[104]

Âzâ: İdriszâde Ethem Ef[endi] (Manifaturacı [olup], seciye itibârile temizdir.)

Âzâ: Halil Beşezâde Rızâ Ef[endi] (Manifaturacı [olup], seciye itibârile temizdir.)

Âzâ: Softazâde Fehmi Ef[endi] (Manifaturacı [olup], seciye itibârile temizdir.)

[Âzâ:] Müftüzâde Âdil Ef[endi] (Çiftçi [olup], seciye itibârile temizdir.)[105]

Âzâ: İmamzâde İsmâil Ef[endi] (Kunduracı [olup], seciye itibârile temizdir.)[106]

---

103 Cem Emrence'nin çalışmasında Ocak Başkanı olarak söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 131.

104 Cem Emrence'nin çalışmasında da sermâyedar Çolakzâde âilesinden Çolakzâde Halil Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 133.

105 Cem Emrence'nin çalışmasında Ziraat Odası heyeti başkanı Hacızâde Âdil Efendi'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 133.

106 Cem Emrence'nin çalışmasında da Ticâret Odası heyetinden İmamzâde İsmâil Efendi'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 133.

Kâtip: Kara İbrâhimzâde Osman Ef[endi] (Debbağ [olup], seciye itibârile temizdir.)[107]

[SCF] Manisa Vilâyeti Soma Kazâsı Ocak Heyeti İdâresi [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Ahmet Cevdet Bey (Un fabrikası sâhibidir. Ahlâkı mazbut ise de, sâbit kanaate mâlik olmayıp, efkârı mütelevvindir. Şahsi emel ve menfaat sevkile fırkaya girmiştir. Mütemevvilândan olmak itibârile mensup olduğu fırkanın nezdinde bir dereceye kadar mevkii vardır. İrticâ fikri ile hareket etmez.)

Kâtip: Ziyâ Ef[endi] (Drama mübâdillerindendir. Yedi aydan beri burada ikâmet etmektedir. Bu müddet zarfında temâyülâtı hakkında mûcibi iştibah bir hâli meşhud olmamıştır ve irtica fikrile hareket edecek seciyeden uzaktır.)

Âzâ: Hacı Nebizâde Mehmet Hulûsi Efe[endi] (Ahlâkı mazbut ise de, fikir ve kanaatinde sebâtı yoktur. Fikri irticâya âlet olmaz. Memleketin ileri gelenlerinden ve tüccardan bulunması itibârile, fırkası nezdinde bir dereceye kadar mevkii vardır.)

Âzâ: Kemâl Ef[endi] (Çavuşoğlu fabrikası müste'ciridir. Düyûnu Umûmîye memuru iken, suistimâlinden üç ay müeccel mahkûmiyeti vardır. Evvelce Belediye Riyâseti'nde bulunmuştur. Fırkasının en faal adamıdır. Bir kısım halk nazarında oldukça nüfûzu vardır. Kendisinde fikri irtica mahsus değildir. Sâbit ve anûd bir fikirle hareket eder.)

Âzâ: Helvacızâde Fuat Ef[endi] (Soma'da iskân memurluğu yapmıştır. Halk nazarında ve fırkası nezdinde nüfûz ve mevkii yoktur. Mütelevvin efkâra mâlik olup, şahsî menfaat saikasile Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na girmiştir. İrticaa âlet olmaz.)

Âzâ: Müstantikzâde Talât B[ey] (Ahlâkı mazbuttur. Mâlûmâtı mutavassıttır. Temâyülâtında fikri irticaı yoktur. Halk nazarında oldukça tanınmıştır. Fırkası nezdinde mevkii mutavassıttır.)

Âzâ: Hasan Tahsin Ef[endi] (Kunduracıdır. İhtiyat zâbitliğinde bulunmuş [olup], mevkii iyidir. Fırkası nezdinde oldukça mevkii vardır. Bu kere Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'ndan ayrılarak, tekrar [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na ricat ve avdet etmiştir. [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nca bu defâ belediye âzâları namzetleri meyânına ithâl edilmiştir. Kendisinde fikri irticaı yoktur.)

[SCF] Manisa Vilâyeti Palamut Nâhiyesi Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Musâoğlu İsmâil Ef[endi] (Sâbıkası ve şüpheli hâli yoktur.)
Kâtip: Hasanoğlu Muharrem Ef[endi] (Sâbıkası ve şüpheli hâli yoktur.)
Muhasip: Hacı Ömeroğlu Hasan Ef[endi] (Sâbıkası ve şüpheli hâli yoktur.)
[Âzâ:] Mehmetçikoğlu Mehmet Ef[endi] (Sâbıkası ve şüpheli hâli yoktur.)
Âzâ: Osmanoğlu Halil Ef[endi] (Sâbıkası ve şüpheli hâli yoktur.)
Yedek Âzâ: Piroğlu Ali Ef[endi] (Sâbıkası ve şüpheli hâli yoktur.)
Yedek Âzâ: Elbiseci Hüseyin Ef[endi] (Sâbıkası ve şüpheli hâli yoktur.)
Yedek Âzâ: Süleymanoğlu Ahmet Ef[endi] (Sâbıkası ve şüpheli hâli yoktur.)

---

107 Cem Emrence'nin çalışmasında adı geçen Ticâret Odası heyeti başkanı ve CHF eski idâre heyeti üyesi Mustafa Bey, bu listede bulunmamaktadır. Emrence, **age**, s. 133.

[SCF] Manisa Vilâyeti Sâlihli Kazâsı [Ocak] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Mustafa Ef[endi] (Ortaköylü [olup], medresede biraz okumuş [olup], başka tahsili yoktur. Köylüler ile resmî müesseseler arasında mutavassıtlık yapar. Köylü üzerinde tesirini idâme ile cerri menfaat için kendisine her vakit bir mevki verdirmek ister. Dâimâ menfî ve muhalif ruhlu bir zattır. Hocalığı dolayısile Cumhuriyet mefhumunu havsalası almaz. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na intisâbından maksadı da, geçen sene [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na ihânetinden tard edilmekle, mütezelzil nüfûzunu kuvvetlendirmektir.)[108]

Ziyâ Ef[endi] (Kayınpederi nezdinde un fabrikasında çalışır. Hacı Müftülerdendir. Muayyen ve sâbit bir seciyesi yoktur. Un fabrikatörü Arnavutzâde Hacı Mustafa kayınpederidir. Mûmâileyhin menfaatini temin maksadile ortaya atılmış [olup], henüz siyâsetten anlamaz.)

Emin Ef[endi] (Borsa simsarı [olup], mâişetini temin maksadile kumarı sanat edinmiş bir kimsedir.)[109]

Sabri Ef[endi] (Tikveşlidir. Ticâretle meşgûldür. Hissî menfaatle mâlûl ve iskâna tâbi olmamakla, hükûmete dargın [olup], murabahacılıkla memlekette müştehirdir.)

Veli Ef[endi] (Gördes'in kavak yerli palamut tüccarı [olup], teceddüdü hazmedemeyen, şapkayı geç ve güç giyebilmiş muhafazakâr bir kimsedir.)

Abdullah Ef[endi] (Hırdavatçıdır. Kazâya yeni gelmiş olduğu için, seciyesi hakkında mâlûmat alınamamıştır.)

Tâhir Ef[endi] (Kasaptır. Câhil ve atılgan [bir] gençtir.)[110]

[SCF] Manisa Vilâyeti Kasaba [Turgutlu Kazâsı Ocak] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Reis: İsmet Bey (Mütekâit doktor [olup], Kırımlıdır. İnebolu Hastahânesi ser tabâbetinde iken, yolsuzluğundan vazifesine nihâyet verilmiştir. Fethi [Okyar] Bey'in İzmir'e geleceğini haber alınca İzmir'e koşmuş ve Fethi [Okyar] Bey tarafından kendisine mebusluk vaad edilmiştir ve bunun üzerine faaliyete başlamıştır. Tatar olmak dolayısile Tatarlar üzerine nâfizdir, seciyesizdir.)[111]

Muhasip: Seyfettin Bey (Doktor [olup], orduda hizmet etmekte iken, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na temâyül ve siyâsetle uğraştığından ve kânûnî hizmeti askerisini ifâ etmediğinden, bu hususta hükûmet tarafından ihtiyâr edilen masrafı tediye edip, serbest doktorluk yapmaktadır. Menfaatine düşkün, haris, ihtikâr sûretile fâizcilik yapar. Hiç nüfûzu yoktur. Seciyesizdir.)[112]

---

108 Cem Emrence'nin çalışmasında da un fabrikası sâhibi ve İzmir Esnaf ve Ahâli Bankası'nın büyük hissedarlarından Hacı Mustafa Efendi'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 131.

109 Cem Emrence'nin çalışmasında da Birgili Emin Efendi'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 132.

110 Cem Emrence'nin çalışmasında yer alan bâzı isimler (tüccar Âsaf Bey, Ticâret ve Sanâyi Odası üyesi Münir Bey, Ahâli Bankası hissedarlarından ve Simsar Şirketi'nden Ömer Bey ile avukat Fehmi Bey) bu listede bulunmamaktadır. Bkz. Emrence, **age**, s. 131-132.

111 Cem Emrence'nin çalışmasında da Ocak Başkanı doktor İsmet Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 130.

112 Cem Emrence'nin çalışmasında da doktor Seyfettin Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 130.

Âzâ: Fâdıl Bey (Doktor [olup], Yunan işgâlinde Yunan memur ve zâbitanile hoş geçinmiş ve düşüp kalkmıştır. Onlardan para kazanmaktan başka bir muameleye mâruz kalmamıştır. Müessesâtı milliye ve hayriyemize para vermediği gibi, menfî propaganda yapar. Karaktersizdir. İşgâl zamânında Belediye Tabâbeti yapması ve Yunan âmâline hizmet etmesi hasebile, cevâzı istihdam karârı alamamış olduğu[113] [ve] muhacirler üzerinde nâfiz bulunduğu ve seciyesizliği anlaşılmıştır.)[114]

Âzâ: Narlızâde Hakkı Ef[endi] (Evvelce Müstantiklik yapmış [olup], şimdi vekâletle meşgûldür. Muhteris, menfaatperest, irâdesi zayıf, nâmus düşmanı, menfî ruhlu, bedbin, mütelevvin denâetitaba mâlik bir şahıstır. Yerli eşhas üzerinde kısmen nüfûzu vardır. Seciyesizdir.)[115]

Âzâ: Hüseyin Ef[endi] (Kunduracı [olup], Giritlidir. Haris şöhret, avamdan bir şahsiyettir. Giritliler üzerinde müessirdir ve seciyesizdir.)[116]

Âzâ: Hasan Ef[endi] (Keresteci [olup], Cumâlıdır. Bu şahsiyet, önce [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın harimine alınmış ve birkaç teşekküle ithâl edilmiş, hüsnü niyet sâhibi görünerek, muhitini iğfal etmiştir. Yeni fırkaya bilâ sebep ve kanaat geçmesi, karaktersizliği ve mürâiliğini ispât etmiştir. Yalnız bir kanaati varsa, o da, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın inhilâli ve Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın mevki tutacağı intibâıdır. Seciyesiz ve menfaatperest bir adamdır. Cumâlılar üzerinde nüfûzu vardır.)[117]

Âzâ: Câferzâde Ahmet Ef[endi] (Tüccardır. Kendisinin sermâyesi yoktur. Türkü dâimâ ızrâra çalışan İştipli Refâil ve arkadaşlarile mesâi mukâbilinde iştirâk etmiştir. Evvelce âşâr kâtipliklerinde bulunduğu, ilk tahsîl gördüğü ve Rufâi târikine intisâp etmiş, tekke müdâvimidir ve bugün de bu hâleti rûhiye kendisinde mevcut olup, sakal ve bıyıkları dervişlik rûhunun üzerinde yaşamakta olduğunu ispât etmektedir. Türklüğe karşı kin tutar, gizliden dâimâ "Türk adam olmaz; Türkten adam çıkmaz" propagandasını yapar, Cumhuriyeti idâreden memnun olmayanlardan biri ve açık bir mürtecidir.)[118]

[SCF] Manisa Vilâyeti Demirci Kazâsı [Ocak] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Reis: Serdar oğullarından Ahmet mahdûmu Mustafa Ef[endi] (Medreseden mezun hocadır. Harisi menfaattir. Siyâsî hayatta müsbet bir fikir ve kanaat sâhibi değildir. Taassubu dinisi mevcut ve muanniddir. Faaliyeti batîdir ve hâli hazır vaziyetini hâzım olamaz. Fedâkâr değildir. Tam bir karakter sâhibi denilemez. Memlekette kendisinin hoca tanınması, vaziyetinin izahına kâfidir.)

Kâtip: Manisalı Hüsnüoğlu Mehmet Ef[endi] (Rüşdiye tahsili görmüştür. Tam bir ka-

---

113 Heyeti Mahsusalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**.

114 Cem Emrence'nin çalışmasında da doktor Fâdıl Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 130.

115 Cem Emrence'nin çalışmasında da avukat Narlızâde Hakkı Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 131.

116 Cem Emrence'nin çalışmasında da Giridi Hüseyin Avni Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 131.

117 Cem Emrence'nin çalışmasında da keresteci Hasan Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 131.

118 Cem Emrence'nin çalışmasında da tüccar Câferzâde Ahmet Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 131.

rakter sâhibi değildir. Haristir. İdârî ve kânûnî muamelâtın hep kendi lehinde tecellisini arzu eder. Hilâfında ise, şiddetli hasım kesilir tabiatta olduğundan, fırka [CHF] mefkûresine hâdim ve sâlim kaabiliyette değildir. Ahzüitâdan mütevellid [Cumhuriyet] Halk Fırkası Mûtemedi ile olan şahsî husûmet ve iğbirardan dolayı yeni fırkaya geçmiştir.)

Âzâ: Hüseyinoğlu Hacı Et[h]em Ef[endi] (Câhildir. Buna rağmen zengindir, haristir. Menfaatini herşeye tercih ve âlet etmek ister. Tâkip ettiği gâye ve siyâset, menfaatini teminden başka bir şey değildir. Zenginlikten başka bir meziyeti yoktur. İdârî ve kânûnî muamelâtın kendi aleyhindeki vaziyete şiddetle [karşı çıkar], haris bir adamdır.)

Âzâ: Hasanoğlu Ali Ef[endi] (Hamamcıdır. Câhildir. Müfsiddir. Kazâdaki teşekküllerde kendisine bir mevki temini için süfli tabakaya istinâd eder. Nevema işbu tabakanın reisi mâhiyetindedir. Câli vaziyetli bir hilekârdır. Kat'iyen karakter sâhibi olamaz.)

Âzâ: Hacı Ahmetoğlu Kâsım Ef[endi] (Halı müesseselerinde müstahdem olup, mektebi rüşdiyeden mezundur. Mâlûmâtı mahduttur. Karakter sâhibi olamaz. Çünkü müessese sâhibinin bu hususiaki temâyülüne mutâvaat etmek mecbûriyetindedir.)

[SCF] Manisa Vilâyeti Gördes Kazâsı [Ocak] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Reis: Bekir Ef[endi] (Manifaturacıdır. Tahsil ve görgüsü yoktur. Dindardır. Rivâyete nazaran Nakşibendi tarikatine mensup olduğu [olup], iki sene evvel ahâliyi üç gün yağmur duasına göndermiştir. Maamafih ahlâkı düzgün bir kimsedir. Mukaddema [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na mensuptu.)[119]

Kâtip: Müftüzâde Sait Ef[endi] (Halı tüccarıdır. İskolastik [Skolastik] fikrile meşgûldür. Teceddüt ve irfan nâmına kendisinde hiçbir şey yoktur. Medresede bulunmuştur. Hüsnü ahlâk sâhibidir. Mukaddema [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na mensuptu.)

Âzâ: Kadayıfçızâde Hüseyin Ef[endi] (Bakkaldır. Hüsnü hâl eshâbındandır. Mukaddema [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na mensuptu.)[120]

Âzâ: Râmi B[ey] (Palamut ticâretile meşgûldür. Oldukça runesans [Rönesans] fikirli ve teceddüt taraftârıdır. Mukaddema [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na mensuptu.)[121]

Âzâ: Ali Rızâ B[ey] (Avukattır. Mektebi nuvaptan mezundur. Kadılık ve mahkeme âzâlığında bulunmuştur. Medrese fikrile meşgûl olup, teceddüt ve terakki ile alâkası yoktur. Bu zat şimdiye kadar hiçbir şey ile alâkadar değil iken, Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın teşekkülünde hemen [fırkaya] intisâp etmiştir. Esâsen kendisi halûk bir kimsedir.)[122]

Âzâ: Pehlivanzâde Mehmet Ata B[ey] (Ruesans [Rönesans] fikirli [olup], halı tüccarı ve ziraatle meşgûldür. Buna rağmen [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na mensup idi. Hüsnü hâl sâhibidir.)

Âzâ: Boruzâde Ahmet Ef[endi] (Manifaturacıdır. Medresede tahsil görmüş [olup],

---

119 Cem Emrence'nin çalışmasında da Alaiyeli (Alanyalı) Bekir Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 133.

120 Cem Emrence'nin çalışmasında da CHF eski idâre kurulu üyesi ve Ticâret Odası heyeti üyesi Kadaifci Hacı Mehmetzâde Hüseyin Bey'den'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 133.

121 Cem Emrence'nin çalışmasında da Ziraat Odası heyeti başkanı Şehitzâde Rahmi Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 133.

122 Cem Emrence'nin çalışmasında da avukat Ali Rızâ Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 133.

dindardır. Nakşibendi tarikatına mensup olduğu, tahsili iktizâsı olarak, medrese zihniyetile hâli isbaha gelmiştir. [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na mensup bir genç idi. Bir sui hâli görülmemiştir.)

Âzâ: Ethem Ağazâde Gâlip Ef[endi] (Bakkallıkla meşgûl bir gençtir. Fikren geridir. Bir sui hâli yoktur.)

Âzâ: Pehlivanzâde Süleyman B[ey] (Halı ticâretile meşgûldür. Türk Ocağı heyeti idâresindendir. Hüsnü hâl sâhibi bir gençtir.)

Âzâ: Ali Karazâde Hilmi B[ey] (Halı ticâretile meşgûldür. Bir sui hâli görülmemiştir.)

Âzâ: Hacı Alizâde Ali Ef[endi] (Zürrâdır. Bir sui hâli görülmemiştir.)

[SCF] Manisa Vilâyeti Akhisar[Kazâsı] Fırka [Ocak] İdâre Heyeti [Üyeleri]

Reis: Eşraftan Sarı Ali B[ey] (İyi bir şahsiyet olarak tanınmıştır.)

Âzâ: Mehmet Beyzâde Râgıp B[ey] (Dedikoducu ve müfsidliğile tanınmıştır.)

Âzâ: Musâ B[ey]zâde Rızâ B[ey] (Müfsidliğile şöhret kazanmıştır.)

Âzâ: Papağanzâde Hâfız Ahmet Ef[endi] (Sui şöhret sâhibi olarak tanınmıştır.)

[Âzâ:] Avukat Nihat B[ey] (İyi olarak tanınmıştır.)

Âzâ: Eşraftan Emin Ali B[ey] (İrticâî fikirli, İttihadı Muhammedi Cemiyeti'ne[123] dâhil olmuş ve Derviş Vahdetî[124] gazetelerini dağıtmıştır.)

Âzâ: Doktor Fuat B[ey] (Yunan zamânında "sâlibin girdiği yere hilâl giremez" diye hitâbede bulunmuştur.)

Yedek Âzâ: Mal Müdürüzâde Haydar Ef[endi] (Sui şöhret sâhibi olarak tanınmıştır.)

[SCF] Manisa Vilâyeti Marmara Nâhiyesi Ocak Heyeti İdâresi [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Tâhir B[ey] (Müskürat bâyii [olup], bir sui hâli görülmemiştir.)

Âzâ: Manifaturacı Mehmet Ef[endi] (Yunanlılara hizmet etmiştir.)

Âzâ: Şâhinzâde Osman Ef[endi] (Kuvâyi Milliye zamânında Yunanlılara hizmet etmiştir.)

Âzâ: Tikveşli Hâlit B[ey] (Tütüncü [olup], bir sui hâli görülmemiştir.)

[SCF] Manisa Vilâyeti Alaşehir [Kazâsı] Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Çavuşzâde İbrâhim Ef[endi] (Karaktersizdir. Bulanık suda av avlamayı itiyat eden ve menfaati için her işe giren bir adam olup, Alaşehir'in Yunan işgâlinde Çerkes Ethem ile müştereken bâzı köyler âşârını almış ve tahsilâtını Yunan Jandarmalarile yaptırmış olduğu...)

---

123 II. Meşrûtiyet'in ilânından sonra ve 31 Mart Ayaklanması'ndan önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidârına karşı muhalefet yapmıştı.

124 31 Mart Ayaklanması'nın önderi olarak idâm edilen Derviş Vahdetî'nin ünlü **Volkan** gazetesi kasd edilmektedir. **Volkan** gazetesi, 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909 târihleri arasında yayınlanmış olup, yeni harflerle tıpkıbasımı da yapılmıştır. Bkz. **Volkan** gazetesi, (Yayına Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul, [1992?].

Âzâ: Hüseyin Paşazâde Mustafa B[ey] (İstiklâl Harbi'nin bidâyetlerinde Dâmat Ferit [Paşa] Hükûmeti zamânında Anadolu'da menfî teşkilât yapmaya memur edilerek, Antalya'ya gönderilmiş ise de, [Ankara] hükûmet[i] tarafından Burdur'da yakalanıp, İstanbul'a iâde edilmiş, her devirde memurlar aleyhinde tezvir hazırlamakla melûf, arâzisi civârındaki zavallı halkı izrâr için her vesileye cüret eder. Karaktersizdir.)

Âzâ: Mehmet Kâmil B[ey] (Forbes meyankökü kumpanyasının Alaşehir müdürü [olup], **Yeni Asır** gazetesi başyazıcısı İsmâil Hakkı'nın ağabeyi olup, Yunan işgâli zamânında Yunan zâbititânı ile ve yerli Rumlarla ve kardeşi ile berâber pek samimi olmuşlar ve aralarında âile eğlenceleri dahi tertip eylemişlerdir. O zamânın İzmir'de intişâr eden Şark nâmındaki gazetede Alaşehir'de Alaşehirli olmayan iki kardeşler serlevhası altında müteaddit neşriyat yapılmış olduğu...)

Âzâ: Afşarlızâde Hüseyin Ef[endi] (Tuğla[cı] ve kiremitçi [olup], karaktersiz ve hergün bir fikir değiştiren bir insan olmasına rağmen, en yüksek makamları kendisine lâyık gören ve hiçbir mâlûmat ve meziyeti olmadığını da takdir edemeyen hercâi meşreptir.)[125]

Âzâ: Akcelizâde Kâzım Ef[endi] (Manifaturacı [olup], aslen Kulalı olup, istirdattan sonra Alaşehir'e gelmiştir. Esâsen dedikoducu bir adam olmak itibârile [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nda yer verilmemiştir. Ahvâli sâbıkası hakkında, aslen Alaşehirli olmamak itibârile, kat'i bir mâlûmat elde edil[e]memiştir.)

Âzâ: Hasağasızâde İsmâil B[ey] (Çiftçi [olup], murabahacılıkla müştegil ve şimdiye kadar millî hiç teşekkülü dahi [teşekküle dâhil] olmamıştır.)

Âzâ: Bekir Hasan B[ey] (Uncu babası Gevginli Hasan Efendi [olup], mülgâ dervişan arasında hürmetle yâd edilir bir adamdır. Genç [olup], millî işlerle uğraş[mamıştır].)

[SCF] Manisa Vilâyeti [Merkez] Kazâ[sı] Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Fâruk Cevdet B[ey] (Hoca Cevdet Efendi'nin oğludur. 30 yaşlarındadır. Orta tahsili görmüş, ihtiyat zâbitliği yapmıştır. Saray Mahallesi'nde pederi ile birlikte ikâmet etmekte ve hükûmet civârında âlâtı zürrâiye ve edevâtı fenniye ticâretile ve buz fabrikası işletmekle iştigâl etmektedir. Pederi Cevdet Ef[endi], Hürriyet [ve] İtilâf Fırkası'na intisâp ve uzun müddet siyâsetle iştigâl etmiş ve bir müddet Belediye Riyâseti yapmış, muhalif ruhlu, menfaatperest ve müstereddit, seciyesiz bir şahsiyettir. Fâruk Efendi'nin pederinin telkini ile Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na intisâb ettiği tahmin edilmektedir. Mahaza Fâruk Ef[endi], şahsen hüsnü hâl sâhibi olarak tanınmıştır.)

Kâtip: Ferit B[ey] (Girit-Resmolu ve Hacı Mehmet Bey'in oğludur. Orta tahsili vardır. Saray Mahallesi'nde mübâdeleten aldığı hânede mûkim ve çarşıda manifatura ticâretile iştigâl etmektedir. Hüsnü hâl sâhibi olarak tanınmış ve şimdiye kadar mahkûmiyeti sebkat etmemiştir.)

Muhasebeci: Bayram Ef[endi] (Bozkır'ın Kuruçay köyünden Ahmetoğlu [1]307 [1891/1892] tevellüdlüdür. Otuz seneden beri Manisa'da Deveciyan Mahallesi'nde mûkim ve çarşıda bakkallıkla meşgûldür. Tahsili iptidâi derecesindedir. Ticâret işinde muvaffak olduğu için, Ocakta muhasebecilik vazifesi almıştır. Hüsnü hâl sâhibi olarak tanınmış ve şimdiye kadar hiçbir sûretle lekelenmemiştir.)

Âzâ: Saraçzâde Hakkı B[ey] (Nişancı Paşa Mahallesi'nden Hacı Mustafa Efen-

125 Cem Emrence'nin çalışmasında Ocak Başkanı olarak söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 132.

di'nin oğludur. Mezkûr mahallede ikâmet ve çarşıda manifaturacılıkla iştigâl eder. Tahsili orta derecededir. Hüsnü hâl sâhibi olarak tanınmış ve şimdiye kadar bir sûretle lekelenmemiştir.)

Âzâ: Haşimzâde Tevfik Ef[endi] (Attar Hoca Mahallesi'nden Hâşim'in oğludur. 40 yaşlarındadır. Attar Hoca Mahallesi'nde kendi hânesinde mûkim ve Karaköy çarşısında bakkallık ve bağcılıkla meşgûldür. Tahsili iptidâi derecededir. Ticâret hayâtında muvaffak olmaktadır. Haris ve menfaatperesttir. Şimdiye kadar mahkûmiyeti sebkat etmemiştir.)

Âzâ: Ali Gâlip Ef[endi] (Manisalı Ömer Efendi'nin oğludur. Câmii Kebir Mahallesi'nde ikâmet ve çarşıda kavaflıkla iştigâl eder. Harbi Umûmî'de polis memurluklarında bulunmuş ve orta tahsili görmüştür. Ticâret hayâtında muvaffak olmuştur. Hüsnü hâl sâhibi olarak tanınmıştır.)

Âzâ: Mutafzâde Osman Bey (Saz Mahallesi ahâlisinden ve Selim Şahlar kariyesinde mûkimdir. Tahsili yoktur. Siyâsetle iştigâl etmemiştir. Şimdiye kadar sui hâli görülmemiştir.)

Yedek Âzâ: Çipilzâde Hüseyin B[ey] (Manisalı Ârif Efendi'nin oğludur. Manifatura ticâretile iştigâl etmektedir. Orta tahsili görmüştür. Hüsnü hâl sâhibidir. Hiçbir sûretle mahkûmiyet ve maznûniyeti sâbıkası yoktur.)

Yedek Âzâ: Nazif B[ey] (Eskişehirli Hüseyin Efendi'nin oğludur. İhtiyat zâbitlerindendir. Derviş Ali Mahallesi'nde ikâmet ve askeri odun mütaahhitliğile ve sâir ayak ticâretile iştigâl eder. Hüsnü hâl sâhibi olarak tanınmıştır. Şimdiye kadar mahkûmiyet ve maznûniyeti sebkat etmemiştir.)

Yedek Âzâ: Kunduracı Ramazan Usta (Manisalı Şerif Ağa'nın oğludur. Derviş Ali Mahallesi'nde ikâmet ve çarşıda kunduracılıkla iştigâl eder. Tahsili yoktur. Hüsnü hâl sâhibidir. Şimdiye kadar maznûniyet ve mahkûmiyeti sebkat etmemiştir.)

[SCF Mersin Vilâyeti Merkez Ocağı İdâre Heyeti Üyeleri]

[SCF Mersin Vilâyeti Ocak İdâre Heyeti Başkanı Cevat Bey için şu not düşülmüştür:] (Cevat Bey'in[126] Serbes[t] [Cumhuriyet] Fırka[sı] Şefliği'nden mercinden aldığı emir üzerine çekildiği Mersin Vilâyeti'nden alınan 8 Ekim [1]930 ve 84 numaralı şifrede bildirilmiştir.)

Nizâmi Bey (Mersin'de Fransız Bankası Direktörü ve fahrî Belçika Konsolosu'dur. Şan ve şöhrete çok meclûb olması, bu adamı sözünde dürt [dürüst] olmaktan uzaklaştırıyor. Bu itibarla seciyesi düzgünlük arz etmiyor. Halka karşı mâli vaatler ve taahhütlerde bulunarak, müdürü olduğu banka nüfûzunu fırkacılıkta istismâl etmekte ve bu sûretle mensup olduğu fırkasını kuvvetlendirmektedir. Türk tebaasındandır.)[127]

Kâtip: Ata Çelebi B[ey][128] (Mersin'de Doğru Öz Matbaası sâhibi olup, son zaman-

126 Bir CHF belgesine göre, "Bu vilâyette de Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkül etmiştir. Fransız Bankası Müdürü ve Belçika Fahrî Konsolosu Cevat ve gazeteci Ata Çelebi, en faal uzuvlarındandır." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 1/34 143 2].

127 Cem Emrence'nin çalışmasında da, İtibârı Millî Bankası İzmir Şûbesi eski Müdürü ve Memâliki Şarkiye Fransız Bankası Müdürü Cevat Nizâmi Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 146.

128 Bir CHF belgesine göre, "Bu vilâyette de Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkül etmiştir. Fransız Bankası Müdürü ve Belçika Fahrî Konsolosu Cevat ve gazeteci Ata Çelebi, en faal uzuvlarındandır." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 1/34 143 2].

larda **Akın** gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu adam komünisttir. Gâzi [Mustafa Kemâl] Paşa Hazretleri'ne [Atatürk'e] kadar dil uzatmış, memleketin emniyeti dâhiliyesini ihlâl edecek neşriyatta bulunduğundan, İstiklâl Mahkemesi'nce bir sene hapse mahkûm olmuş ve komünistlikten maznunen berâyı muhakeme Ankara'ya sevk edilmiş, çok kıymetsiz, kararsız, dönek bir adamdır. Her türlü tezvirat yapar. Talebe arasında komünistliği tâmim için faaliyeti tesbit edilmiştir.)[129]

Muhasip: Müftüzâde Bahattin B[ey] (Mersin'de Ticâret Bankası hissedarlarından ve bankanın Heyeti İdâre âzâsındandır. Henüz çok genç olup, hayâta yeni atılmıştır. Tecrübesiz, mâlûmatsız, basit birisidir.)[130]

Ocak [İdâre] Heyeti Âzâsından Hıdırzâde Ali Ef[endi] (Mütegallibe olarak tanınmıştır. Fırka [CHF?] disiplinine ademi riâyetten dolayı fırkadan çıkarılmıştır. Çiftçidir.)

Âzâ: Yamparlı Hüseyin Ef[endi] (Mütegallibe olarak tanınmıştır. Fırka [CHF?] disiplinine ademi riâyetten dolayı fırkadan çıkarılmıştır. Çiftçidir.)

Âzâ: Hacı Ömer B[ey] (Evvelce [Cumhuriyet] Halk Fırkası riyâsetinde bulunmuş ve Belediye Reisliği etmiştir. Mütegallibe olarak tanınan bu adam son zamanlarda [Cumhuriyet] Halk Fırkası'ndan ayrılmıştır. Fabrikatör.)[131]

Âzâ: Cebbarzâde Emin Ef[endi] (Mevki sâhibi bir adam değildir. Küçük sermâyeli ufak bir dükkânda tütün satar.)

Âzâ: Dişçi Sâim B[ey] (Mevki sâhibi bir adam değildir. Öteden beri menfî düşünceli bir şahıstır.)[132]

Âzâ: Enver Ali Ef[endi] (Vaktile Jandarma Yüzbaşısı iken açığa çıkarılmıştır. Mevkii içtimâîyesi yoktur.)

Âzâ: Ergirizâde Murat Ef[endi] (Hiçbir mevkii içtimâîyesi olmayan ve vaktile Yunan pasaportu kullanan âileye mensup bir gençtir.)

Âzâ: Doktor Hulûsi B[ey] (Tarsus'ta doktorluk eder. Şimdiye kadar hiçbir sui hâli görülmemiştir.)[133]

..

126 Bir CHF belgesine göre, "Bu vilâyette de Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkül etmiştir. Fransız Bankası Müdürü ve Belçika Fahrî Konsolosu Cevat ve gazeteci Ata Çelebi, en faal uzuvlarındandır." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 1/34 143 2].

127 Cem Emrence'nin çalışmasında da, İtibârı Millî Bankası İzmir Şûbesi eski Müdürü ve Memâliki Şarkiye Fransız Bankası Müdürü Cevat Nizâmi Bey'den söz edilmektedir. Emrence, **age**, s. 146.

128 Bir CHF belgesine göre, "Bu vilâyette de Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkül etmiştir. Fransız Bankası Müdürü ve Belçika Fahrî Konsolosu Cevat ve gazeteci Ata Çelebi, en faal uzuvlarındandır." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 1/34 143 2].

129 Bir CHF belgesine göre, "Bu vilâyette de Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] teşekkül etmiştir. Fransız Bankası Müdürü ve Belçika Fahrî Konsolosu Cevat ve gazeteci Ata Çelebi, en faal uzuvlarındandır." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 1/34 143 2]. Cem Emren ce'nin çalışmasında da, adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 146.

130 Cem Emrence'nin çalışmasında da zâhire tüccarı olarak adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 146.

131 Cem Emrence'nin çalışmasında da adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 146.

132 Cem Emrence'nin çalışmasında da, adı, büyük toprak ağası Hacı Yâkupağazâde Hacı Ömer Bey olarak geçmektedir. Emrence, **age**, s. 146.

133 Cem Emrence'nin çalışmasında adı geçen eczâcı Tevfik Bey bu listede bulunmamaktadır. Emrence, **age**, s. 146.

[SCF] Mersin Vilâyeti Tarsus Kazâsı Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Âzâ: Vasfi Polat B[ey] (Mütekâidini askeriyeden olup, evvelce Adana'da **Gür Ses** gazetesini çıkarmakta iken, bilâhire Tarsus'a naklederek, hâlen burada çıkan **Yeni Tarsus** gazetesinin sâhip ve başmuharriridir. Serbest C[umhuriyet] Fırkası nâmına çıkarılan bu gazetenin sâhibi olan mûmâileyhin buraca ahvâli sâbıkası mâlûm olmamasına binâen keyfiyet Adana Vilâyeti'nden sorulmuştur.)

Âzâ: Buhuroğlu Ali Ef[endi] (Bir sui hâli işitilmemiştir.)

Âzâ: Hacı Mustafaoğlu Lütfü Ef[endi] (Bir sui hâli işitilmemiştir.)

Âzâ: Mırıcı Mustafa Ağa (Bir sui hâli işitilmemiştir.)

Âzâ: Köylüoğlu Cumâlı Ef[endi] (Bir sui hâli işitilmemiştir.)

Âzâ: Boruzâde Duran Ef[endi] (Bir sui hâli işitilmemiştir.)

Âzâ: Karaca Arslan Mustafa Ef[endi] (Gerçi Kuvâyı Milliye'ye iltihak etmiş ise de, gizlice Fransızlarla muhaberede bulunduğu hissedilmesi üzerine, o zaman Divânı Harbe sevk edilmek istenilmiş ve fakat Sâdık Paşa'nın tavassutu ile işin önüne geçildiği işitilmiştir.)

Âzâ: Karadacı Hasan Ağa (Şimdiye kadar sui hâli işitilmemiştir.)

Âzâ: Ömer Ef[endi] (İşgâl zamânında Tarsus'taki Ermenilerin Türkler yedindeki emvâlinin alınıp Ermenilere iâdesi için teşekkül etmiş olan komisyona âzâ olarak girmiştir. İyi bir seciyeye mâlik değildir.)

Muhasip: Abdurrahim Ef[endi] (Irken Arap ise de, şimdiye kadar bir sui hâli görülmemiştir.)

Kâtip: Abdullah Ef[endi] bin Hacı Tâlip [Hacı Tâlipoğlu] (150'liklerden Bağdâdî [Bağdatlı] Abdurrahim'in [Abdurrahman'ın] [Abdurrahman Paksoy][134] birâderinin damâdıdır. İşgâl zamânında Fransızlar tarafından Tarsus Belediye [Başkanlığı'na ?] tâyin edilerek, bir müddet bu vazifeyi ifâ etmiştir. Evvelce hakkında [Heyeti Mahsusaca] ademi istihdam karârı verilmiş ise de, Âli Karar Heyeti'ne âhiren bu karârın ref edildiği anlaşılmıştır.[135] Çiftçi; 55 yaşında; Câmii Atik Mahallesi'nde[ndir].)

Reis: Yâkup Ağa bin Hacı Mahmut [Hacı Mahmutoğlu] (Babası ırken Kürt olup, vaktile Tarsus'a gelip yerleşmişlerdir. Kendisi Tarsus'un Ali Faki köyünde doğmuştur. Okur yazar değildir. Memlekette çiftlik ve arâzi sâhibi olmuştur. Zürrâ ve amele üzerinde oldukça müessirdir. Muhaliflerden eski Mersin mebusu [Ahmet] Besim [Özek] Bey'in[136] akrabâsındandır. Vaktile işgâl zamânında Tarsus'ta teşkil edilmiş olan Kürt Kulübü'ne de âzâ olarak dâhil olmuşlardır. Bir kanaati siyâsîyeye mâlik değildir. Besim Bey'in sevk ve idâresile nüfûzundan istifâde edilmek istenilmektedir. Çiftçidir. Kızıl Murat Mahallesi'nde oturur. 50 yaşın[dadır].)

---

134 Doğrusu Bağdâdî (Bağdatlı) Abdurrahman (Paksoy) olmalıdır. Kendisi 150'liklerden olup, Millî Mücâdele'de Fransız işgâli altındaki Adana'da Vâli Vekili olarak görev almıştı. Erdeha, **age**, s. 173; Kâmil Erdeha, **Millî Mücâdele'de Vilâyetler ve Vâliler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.317-323 ve Halıcı, **age**, s. 149-150.

135 Heyeti Mahsusalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

136 Ahmet Besim Özek, TBMM'nin ikinci döneminde Mersin milletvekili idi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katıldı. Bir daha milletvekili seçilmedi. **Türk Parlamento Târihi (192-1927),** (3. Cild), s. 621-622 ve Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumuriyet Fırkası,** Cedit Neşriyat, Ankara, 1992, s. 186-189 ve 223; Tunçay, **age,** s.114.

Liste hâlinde

Sıra No	İsim ve Hüviyeti	Yaşı	Oturduğu Yer	Sanatı	Fırkadaki Mevkii
1	Hacı Mehmetoğlu Yâkup Ağa	50	Kızıl Murat Mahallesi	Çiftçi	Reis
2	Hacı Tâlipoğlu Abdullah Ef[endi]	55	Câmii Atik Mahallesi	Çiftçi	Kâtip
3	Râşit Ef[endi]oğlu Abdurrahim Ef[endi]	35	İnce Hark M[ahallesi]	Ticâret	Muhasip
4	Durmuş Ef[endi]oğlu Ömer Ef[endi]	60	Sakızlı M[ahallesi]	Ticâret	Âzâ
5	Kara Mehmetoğlu Karaca Arslan Mustafa Ef[endi]	32	Müftü M[ahallesi]	Çiftçi	Âzâ
6	Mehmetoğlu Korudacı Hasan Ağa	38	Sakızlı M[ahallesi]	Çiftçi	Âzâ
7	Hilmi B[ey]oğlu Vasfi Polat B[ey]	55	Dabağhâne M[ahallesi]	Gazeteci	Âzâ
8	Buhur Ağaoğlu Ali Ef[endi]	40	Dedeler M[ahallesi]	Çiftçi	Âzâ
9	Hacı Mustafaoğlu Lütfü Ef[endi]	28	İnce Hark M[ahallesi]	Ticâret	Âzâ
10	Mirici Mustafa Ağa	60	Kızıl Murat M[ahallesi]	Çiftçi	Âzâ
11	Köylüoğlu Cumâlı Ef[endi]	52	Çataklı M[ahallesi]	Ticâret	Âzâ
12	Boruzâde Duran Ef[endi]	53	Müftü M[ahallesi]	Çiftçi	Âzâ

SCF Muğla Vilâyeti [Merkez] Ocak Heyeti İdâre[si] [İdâre Heyeti Üyeleri]

Fırkada teşkilâta memur: Zorbazzâde damâdı Baha B[ey] (Muğla Ticâret Odası Resi'dir. Kanaati siyâsîyesi meşkuk ve mâlûl [olup], [1]324 [1908] inkılâbından sonra her yere ve her teşekküle girmiş ve fakat hiçbir yerde sebat edememiş, renksiz, karaktersiz, heryerde itirâf ettiği üzere, menfaati uğrunda her türlü fezâîli ihmâl edecek, seciyesiz bir şahsiyettir. Hiçbir muhitte hiçbir kimse tarafından sevilmemiştir.)

Reis: Gölcüklüzâde Emin Bey mahdûmu Zeki B[ey] (Tüccardandır. Şimdiye kadar hiçbir teşekkülde ve hiçbir memleket işinde bulunmamış, vazife almamış, hiçbir şey beğenmeyen, hodbin, menfî ruhlu, bugünkü fırkaya meylini şahsî iğbirarlara istinâd ettiren, hasta bir gençtir.)

Kâtip; Giresunluzâde Hilmi Efendi (Tüccardır. Tahsili iptidâi, basit, hiçbir şey düşü-

nemeyen, birkaç dostunun çektiği yoldan yürüyen, menfî ruhlu bir zattır. Şimdiye kadar memleket içinde [işinde] bulunmamıştır.)

Muhasip: Boduroğlu Ömer'in Ahmet Efendi (Sarraftır. Son zamâna kadar ümmi bir hâlde iken, yeni yazıyı öğrenmiş, basit düşünceli bir gençtir.)

Âzâ: Hacı Hamzaoğlu Sâdık Ef[endi] (Kitapçı ve kırtâsiyecidir. İkinci sınıf ihtiyat zâbitidir. Son zamâna kadar C[umhuriyet] H[alk] [Fırkası] Ocak Reisi iken, şahsî iğbirarlar üzerine istifâ etmiş, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na geçmiştir.)

Âzâ: Kadir Ağaoğlu Tevfik Efendi (Mütaahhittir. İkinci sınıf ihtiyat zâbitidir. Bir ayağının sakat olmasına hürmeten, kendisine birçok yerlerde vazife ve mevki verilmesine rağmen, alkolik bulunması, işrete fazla iptilâsı yüzünden, gittikçe şımarmış bir şahsiyettir. Siyâsî bir kanaat taşıyacak kudreti hâiz değildir.)

Âzâ: Hacı Halil Efendizâde Halil İbrâhim Efendi (Zürrâdır. Düşünemeyen ve düşünemeyecek derecede basit ruhlu [olup], tütüncülükle iştigâl eder. Alelâde bir rençberdir.)

Âzâ: Kara Hâfızzâde Hakkı Efendi mahdûmu Mahmut Ef[endi] (Otomobil acentası [sâhibi] ve benzin, gaz tüccarıdır. Henüz askerliğini bile bitirmemiştir. Pek basit ve şımarık bir gençtir.)

[SCF] Muğla Vilâyeti Milâs Kazâsı Ocak Heyeti İdâresi [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Rauf B[ey] (Dâvâ vekilidir. Mukeddama belediye intihâbâtında namzet gösterilmediğinden, yeni fırkaya geçmiştir ve evvelce de Muğla'da mahkeme âzâlığında bulunmuştur.)

Veznedar: Hamdi Efendi (Ticâretle meşgûldür. İhtiyat zâbiti olup, evvelki intihapta belediye âzâ namzedi gösterilmediğinden, muğber olarak yeni fırkaya geçmiştir.)

Kâtip: Aktarzâde Nazmi B[ey] (İhtiyat zâbiti olup, kaçakçılık ettiğinden dolayı mahkemeye sevk edilmiştir. Sui şöhreti dolayısile fırkadan [CHF'den ?] ihrâç edilmiştir.)[137]

Âzâ: Mustafa Fehmi Ef[endi] (İhtiyat zâbitidir. Elyvem mâdende kâtiptir.)

Âzâ: Sâlih Efendi (İhtiyat zâbitidir.)

Âzâ: Mehmet Emin Ef[endi] (İhtiyat zâbiti olup, medreseden yetişmedir. Tüccardan Hacı Râşit Efendi'nin damâdıdır.)

Âzâ: Et[h]em Sâfi Ef[endi] (Murabahacı olup, fâizcilik yapmakla mâruftur. Müteredditve seciyesiz bir şahıstır.)

[SCF] Muğla Vilâyeti Fethiye Kazâsı Ocak Heyeti İdâresi [İdâre Heyeti Üyeleri]

Reis: Osman Nûri B[ey] (Fethiye'de ticâretle meşgûl olur. Sâbit bir seciye sâhibi değildir. Mütehavvil ve menfaati şahsîyesi peşinde koşan bir ferttir.)

Âzâ: Karadenizli Kemâl Ef[endi] (Ticâretle meşgûldür. Sâkin ve kendi hâlinde bir adamdır.)

Âzâ: Kaşlızâde Recep Ef[endi] (Manifatura ticâretile meşgûldür. Fırkaya intisâbı bir gâye itibârile, mukâbil fırkadaki [CHF'deki] bâzı eşhasa iğbirârî dolayısıyladır.)

---

137 Cem Emrence'nin çalışmasında da Türk Ocağı eski Başkanı Nazmi Bey olarak adı geçmektedir. Emrence, **age**, s. 138.

Âzâ: Hâmit Kaptan (Müsbet bir düşünce sâhibi değildir. Giritlidir ve bağcılıkla meşgûldür. Evvelce kaçakçılıkla iştigâl etmiştir.)

Âzâ: İnce Mehmet Ef[endi] (Rodosludur. Ziraatle meşgûldür. Mücâdelei Milliye'de İtalyanlarla temâs etmesi dolayısile zâbıtada şüpheli olarak mukayyeddir.)

Âzâ: Erkek Mehmet Ef[endi] (Ticâretle meşgûl [olup], memlekette ikiliği seven ve menfaati şahsîyesini temine çalışan bir şahsiyettir.)

Âzâ: Ahmet Hulûsi Ef[endi] (Avukattır. Eski Kula Kadısı'dır. Mücâdelei Milliye'ye iştirâk etmemiş, rûhen menfî bir şahsiyettir.)

[SCF] Niğde Vilâyeti [Merkez Ocağı İdâre Heyeti Üyeleri][138]

Reis: Avukat Hilmi B[ey] (Hiçbir mahkûmiyeti yoktur. Eshâbı nâmus ve iffettendir. İyidir.)

[Âzâ:] Avukat Rahmi B[ey] (Hiçbir mahkûmiyeti yoktur. Eshâbı nâmus ve iffettendir. İyidir.)

[Âzâ:] Belediye âzâsından Fâik B[ey] (Hiçbir mahkûmiyeti yoktur. Eshâbı nâmus ve iffettendir. İyidir. Ziraatçi.)

[Âzâ:] Belediye âzâsından Ali B[ey] (Hiçbir mahkûmiyeti yoktur. Eshâbı nâmus ve iffettendir. İyidir. Sığır tâciri.)

[Âzâ:] Belediye âzâsından Hâmit Şâkir B[ey] (Hiçbir mahkûmiyeti yoktur. Eshâbı nâmus ve iffettendir. İyidir. Manifatura tâciri.)

[Âzâ:] Abin Ef[endi]zâde Ârif B[ey] (Hiçbir mahkûmiyeti yoktur. Eshâbı nâmus ve iffettendir. İyidir. Manifatura tüccarı.)

[Âzâ:] Müftüzâde Nûri B[ey] (Hiçbir mahkûmiyeti yoktur. Eshâbı nâmus ve iffettendir. İyidir. Manifatura tâciri.)

[Âzâ:] Mütekâit Binbaşı Nâci B[ey] (Hiçbir mahkûmiyeti yoktur. Eshâbı nâmus ve iffettendir. İyidir. Ziraatçi. Mütekâit Yüzbaşı.)

[Âzâ:] Mütekâit Yüzbaşı Yusuf Kemâl B[ey] (Hiçbir mahkûmiyeti yoktur. Eshâbı nâmus ve iffettendir. İyidir. Ziraatçi. Mütekâit Yüzbaşı.)[139]

[SCF] Samsun Vilâyeti Merkez [Ocağı İdâre Heyeti Üyeleri]

Heyeti İdâre âzâsından Pir Mehmetzâde Yunus Bahri Ef[endi] (Bu adam hakkında Emniyeti Umûmîye eski Ş[ûbe] 4'den yazılan 4/6/2[?] ve 2228 numaralı ve 11/7/92 [?] ve 2755 numaralı emrile tâkip altındadır)

Kefeli Muhittin B[ey] (Terakkiperver [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın Samsun Şûbesi'nin açılmasında maslûb Ziyâ Hurşit[140] ile teşriki mesâî yapmıştır ve muhalefetine artıra[rak] gelmiştir.)[141]

138 Dosyada Niğde vilâyeti hakkında iki ayrı liste bulunmaktadır. Ben burada her ikisini birleştirdim.

139 Dosyada bu konuda iki ayrı liste bulunmaktadır. Ben her ikisini birleştirdim.

140 TBMM'nin birinci döneminde Lazistan milletvekili olan Ziyâ Hurşit, 1926 yılında İzmir Suikasti dâvâsında yargılanmış ve suçlu görülerek idâma mahkûm olmuştu.

141 Weiker, kitabında, SCF'nin Samsun kayıtlarına erişebildiğini belirtmekte ve emekli bir asker olan Şefik Avni'nin Samsun'daki örgütlenmenin önderi olduğundan söz etmektedir. Avni, Millî Mücâdele'de Samsun bölgesinde askerî güçlerin komutanlığında bulunmuştu. Fakat bu

[SCF] Sivas Vilâyeti Yıldızeli [Kazâsı Ocak İdâre Heyeti Üyeleri]

Seyfettin B[ey] (Sâbık kaymakamlardan)
Necip Derviş B[ey] (Tasfiyeye tâbi tutulan nâhiye müdürlerindendir)
Hoca Bekir B[ey] (Yerlilerden)
Ali Efendi (Tüccardan)
Celâl Efendi (Jandarma zâbitliğinden mütekâit)

[SCF] Şebinkarahisar Vilâyeti [Merkez] Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Sabuncuzâde Mustafa Ef[endi] (Sabuncuzâde nâmile Samsun'da ve İstanbul'da büyük ticârethânelere mâlik âilenin [Şebin]karahisar'da kalmış iki kardeşten biridir. [Şebin]karahisar mebusu İsmâil Bey'in amcazâdesidir. Pederi küçük iken kendisini tahsil için İstanbul medreselerine göndermiştir. Askerden kaçmak maksadını istihdâf eden bu medrese hayâtını uzun müddet taşımış ve hattâ tam bir softa olmak için pederinin mâlî vaziyeti müsâit iken, üç aylarda köylerde cer nâmile dilencilik âdetini de yapmıştır. Softalık itmâmının delili olarak Molla Mustafa sıfatını kazanmıştır. Halk arasında şöhreti Molla sıfatile müterâdiftir. Babası[nın] vefâtından evvel ticâretle iştigâl ettiği esnâda, tekâlifi harbiyeye mumâniâtından dolayı, Suşehri Divânı Harbi'nde üç aya mahkûm olmayı göze aldıracak kadar muhalefet göstermiş bir adamdır. Mustafa Efendiye pederinden intikâl eden bu hisset ve muhalefet, bu evin umdesi olmuştur. En ufak misâli, Büyük Gâzi'nin [Şebin]Karahisar'ı teşriflerinde Mustafa Ef[endi] hânesinde pişirilen birkaç baş lahana ile, bunu pişiren odunun parası olarak belediyeden 60 Kuruş almakta ısrâr etmesi ve alması gibi hâllerdir. Mustafa Ef[endi], Umûmî Harb'in mütârekesini müteâkip [Hürriyet ve] İtilâf Fırkası'na geçmiş ve onlarla berâber siyâsî hayâtın icâbâtına karışmıştır. 150'liklerden Karahisar mebusu Ömer Feyzi Efendi'nin mebusluğunu temin edenlerle çalışmıştır. Umûmî Harb'de Ermeni ihtilâli esnâsında muhterik olarak kasabanın tanzimi için İttihat [ve] Terakki Hükûmeti'nce hayli masraf ihtiyârile yaptırılmış olan haritayı, [Dâmat] Ferit Paşa Kabinesi'ne müracaatla tatbik ettirilmemesini temin edecek kadar, muhalefeti memleket zarârına istimâl etmiştir. Cumhuriyetin yeni rûhunu ve yürüyüşünü almak istemeyen bu zat, sarığın bir tarafa bırakılmasını kalben kabûl edememiş ve bu kast ile de Türk harflerini okuyup yazmayı öğrenmedi [öğrenmemiştir]. Hâl ve şânı Serbest layık [Laik] Cumhuriyet'in [Fırkası'nın] reisliğini ifâya sâlih değilse de, herhangi bir muhalif safta bulunmak için Hemişzâde Hâfız Tevfik Efendi'nin şeytanâtile bu yükün altına girmiştir.)

---

hizmetlerine karşılık rütbe alamamıştı. Yönetimle arasının açılmasına neden olan hâdise muhtemelen buydu. Fakat daha sonra Cumhuriyet döneminde Samsun'da belediye başkanlığı da yapmıştı. Ancak yönetimle olan anlaşmazlıkları sonucunda, bu görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Tek-parti yönetimine karşıydı. Samsun örgütü 24 Eylül'de resmen kurulmuştu. Weiker'in erişebildiği kayıtlara göre, Ekim ayının son haftasına kadar, Samsun bölgesinde toplam 1.725 ve Samsun kentinde ise toplam 813 üye kaydedilmişti. Weiker, **age**, s. 120. Cem Emrence'nin çalışmasında da, eski 15. Tümen Komutanı Şefik Avni Bey'in yönetiminden söz edilmektedir. SCF Samsun Merkez Ocağı İdâre Heyeti'nde avukat Bahri Bey kâtip olarak yer alırken, eczâcı Reşit Can Bey, doktor Osman Nâfi Bey ile tüccar Kulaksızzâde Kenan Bey de muhasebeci olarak bulundular. Emrence, **age**, 146. Ayrıca, Bafra (Cennetlikzâde İbrâhim Bey, diş tabibi Yekta Bey, avukat Yusuf Kemâl Bey ve Hâfız Mustafa tarafından) ve Çarşamba'da da SCF teşkilâtı kuruldu.

Kâtip: Hocazâde Ahmet Sıtkı Ef[endi] ([Şebin]karahisar Medresesi'nde tahsil gördükten sonra, ikmâl için İstanbul'a giden mûmâileyh, medreseden muallim mektebine geçmiş ve mezûniyet almıştır. Rüşdiye muallimliklerinden iptidâi tedrisat müfettişliklerine tâyin edilmiş ve İdâdî Mektebi Müdüriyeti'nde bulunmuştur. Bir aralık Vilâyet Tahrirat Müdürlüğü'ne tâyin olunmuş ise de, Kozan Vilâyeti'ne tahvili üzerine istifâ ederek gitmemiştir. O târihten şimdiye kadar avukatlıkla iştigâl etmektedir. Medrese terbiyesinin verdiği hissin menfî tesirinde bulunan Ahmet Efendi, itiyat edindiği muhalefeti her iş ve hususta izhâr etmiş ve siyâsî fırkaların hiçbirinde faal bir vazife almamıştır. İçtimâî ve medenî müessesattan her vakit uzak yaşamaya alışmış olan Ahmet Efendi'nin Layık [Laik] [Serbest] Cumhuriyet Fırkası'na intisâbı, zat ve sıfatile, itilâfı gayri mümkün hâdisattan telâkki olunmaktadır. Hamişzâde Tevfik Efendi'nin şeytanâtı, kendini siyâsetin fevkinde tutan bu kaşarlanmış mürtecii de, son zamanda layık [Laik] [Serbest] Cumhuriyet [Fırkası] siperi arkasına sokmuştur.)

Muhasip: Hemişzâde Tevfik Ef[endi] (Kayseri medreselerinin bütün âdap ve anânâtına tâbi olarak tahsil görmüş ve senelerce ömrünü, zekâsını örümcekli köşeler içinde geçirmiştir. Rûha bedbinlik, fikre hodgâmlık telkin eden gayri Türk esaslara müstenit bu sâkim terbiye ile melûf olan Tevfik Ef[endi], vatanımızın saadetini ve refahını temin eden medenî ve asrî yolların hiçbirisini benimsememiş ve dâimâ karanlık devirlerin kara günlerinin ihyâsını emel edinmiş tam bir mürtecidir. [1]324 [1908/1909]'da Meşrûtiyet'in meşrûiyetine kâni olmayarak başlayan muhalefetini Hürriyet ve İtilâf'a [Fırkası'na] intisâpla izhâr etmiş ve dâimâ medeniyete ve yeniliğe koşan hükûmetin karşısında, halkı zehirleyici bir cephe almıştır. Memleket içinde muhite zehir aşılayan ejderlerin başkaldırdığı ve milletin asil şeref ve haysiyetini müstevlilerin hâin ellerine teslim için bin türlü nâmussuzluklar irtikâb edildiği mütârekenin yaslı günlerinde, rûhu habisinin itilâf ettiği [Hürriyet ve] İtilâfçılarla [Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile] berâber geniş ve şümûllü faaliyet göstermiştir. Kara listedeki Ömer Feyzi'nin[142] mebusluğunu temin ettikten sonra, onun tavassudu ile hâin [Dâmat] Ferit Kabinesi'nce Vilâyet Evkaf Müdürlüğü'ne tâyin olunmuştur. Manda meselelerinde [Hürriyet ve] İtilâfçıların [Hürriyet ve tilâf Fırkası'nın] emelini tâkipte ısrâr etmiş ve millî hükûmetin istikrârına kadar geçen fıtrat devrinde, gayri millî zihniyetin müdâfii olarak yaşamıştır. Halk İştirâkiyun Fırkası[143] hezeyânına da irtikâb etmiş ve hükûmete resmen beyannâme vermek sûretile teşkilâta çalışmıştır. Vilâyet Evkaf Müdürü sıfatını hâiz iken karıştığı bu karışık işten dolayı azledilmiş ve peşine taktığı bir takım gâfil memurlarla birer tarafa uzaklaştırılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilâtına dâhil olarak vilâyet idâre heyeti meyânına girmişse de, tıyneti merdûdesinde devâmı ve fırka aleyhindeki beyânâtı üzerine heyeti idâreden çıkarılmıştır. Bir sene sonra mahalle ocak riyâsetine tavzif edilmiş ise de, ocak efrâdını fırka [CHF] aleyhine tahrikten geri durmamıştır ve en nihâyet Serbest [Cumhuriyet] Fırkası'nı teşkil ile fırkadan [CHF'den] alâkasını kesmiştir. [Cumhuriyet] Halk Fırkası da bu şerîr ruhlu adamın tasallutundan kurtulmuştur.)

Âzâ: Şişmanzâde Mustafa Ef[endi] (Tahsil ve zekâsı müsâit olmayan bu eski kafalı

142 Ömer Fevzi Efendi, II. Meşrûtiyet döneminde Meclisi Mebusan'da Sivas milletvekili idi. **Türk Parlamento Târihi (I. ve II. Meşrûtiyet)**, (2. Cild), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 530. Sonra Millî Mücâdele dönemindeki faaliyetleri nedeniyle 150'likler listesine alındı. Erdeha, **age**, s. 206 ve Halıcı, **age**, s. 135-136.

143 Halk İştirâkiyun Fırkası, Millî Mücâdele döneminde kurulan solcu teşkilâttır. Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, (3. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978, s. 185-192 ve 263-279.

adamın pirî hırsından istifâde için, her teşekkülü siyâsînin reisleri kolundan tutup fırkalarına kayıt etmişlerdir. Sırasile İttihadı Terakki [İttihat ve Terakki Cemiyeti], Hürriyeti İtilâf [Hürriyet ve İtilâf Fırkası], Müdâfaai Hukuk Cemiyetleri'ne kayıt olmuş, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın Vilâyet İdâre Heyeti meyânına da alınmıştır. Şahsî iktidar ve meziyeti yoktur. Liyâkatsizliğinden dolayı bir mevki sâhibi olmayan bu adam, şimdi de Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na girmiştir. Kuru ve sağlam taassuptan başka bir sıfatı yoktur.)

Âzâ: Kâsımzâde Kadri Ef[endi] (Nâmuskâr tanınmıştır. İş ve gücü ile meşgûldür. Fırkacılıkla da alâkası yoktur. Fırka reisi Sabuncuzâde Mustafa Efendi'nin mahdumu Talât Ef[endi] ile sıhrî münâsebeti vardır. Âzâdan Dikzâde Hayri Efendi'nin de damâdıdır. Bu iki âilenin sermâyesinden istifâde ettiği için fırkaya intisâpta mecbur kalmıştır.

Âzâ: Uzun Hasanzâde Ömer Ef[endi] (Âciz ve câhil olan bu adam şahsî menfaatlerini temin için umduğunu bulamayınca, diğerlerine atlamıştır. [Cumhuriyet] Halk Fırkası Vilâyet İdâre Heyeti'ne geçmeyince, geçen seneki belediye intihâbında, reisi bulunduğu mahalle ocak efrâdını fırka namzetleri aleyhine tahrik etmiş ve bundan dolayı [CHF] Ocak [Heyeti İdâre] Riyâseti'nden ihraç edilmiştir. Yeni fırkada da günün birinde bu tabiatının icâbını icrâ edeceği şüphesizdir. Türkçe okuyup yazmayı öğrenememiş olan bu kara câhilin, mâsum halkı iğfâl ve idlâlden başka işi yoktur. Menfaatini kaybetmemek için komşusunu yaralamış, Suşehri Divânı Harbi'nde yatmıştır. Zevcesinin kızkardeşinin sirkat edilen altınları meselesinden dolayı hapse girmiş, çıkmış, bayağı tabakadan bir adamdır. Kendini bilenler kerâhetle selâm alırlar.)

Âzâ: İsmâil Fevzi Ef[endi] (Aslen Rizelidir. İstanbul medreselerinde tahsil etmekte iken, Meşrûtiyet'in ilk senelerinde Hukuk Mektebi'ne dâhil olan softalar meyânında mektebe girmiş ve sonra adliye memuriyetlerine intisâp etmiştir. [Şebin]Karahisar'a Müddei Umûmîlikle gelmiştir. Memuriyeti esnâsında adliye memurini meyânında nifak ve şikâ hudûsuna sebebiyet verdiğinden dolayı, Bayezıt Müddei Umûmîliği'ne nakil ve tahvil olmuşsa da gitmemiş ve burada avukatlıkla iştigâle başlamıştır. Türkçe okuyup yazmayı öğrenemeyecek kadar kara cehâletin zebunu olan medreseci [İsmâil] Fevzi Efendi, diğer medrese kafalı arkadaşlarının saflarına karışarak, teceddüt ve inkılâba cephe almış olan layık [Laik] Cumhuriyetçilerin [Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın] siperine girmiştir.)

Âzâ: Menzilcizâde Âsım Ef[endi] (Katırcılıkla işe başlayan Âsım Efendi Harbi Umûmî esnâsında biraz servet yaptıktan sonra, Menzilcizâde lakâbını almıştır. Tahsil ve terbiyesi mefkuddur. Meşrûtiyet'in bidâyetinde İttihadı Terakki'ye [İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne/Fırkası'na] intisâp etmiş ve Kâmil Paşa Hükûmeti'nin iktidâra geçmesini mütaakip fırka kulüplerinin kapanması üzerine çekilmiştir. Fırka [İttihat ve Terakki Cemiyeti] Kulübü'nde mevcut eşyâyı hânesine naklettiği söylenmektedir. Mütâreke'nin imanları sarstığı, itikatleri zaafa düşürdüğü hengâmede, Âsım Ef[endi] de siyâsî kanaatini değiştirmekte beis görmemiş, Ömer Fevzi Hoca[144] ile berâber Hürriyeti İtilâf'ı [Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı] açmıştır. Ali Rızâ Paşa Kabinesi zamânında yapılan intihâbatta Kuvâyı Milliye'ye karşı İtilâfçı [Hürriyet ve İtilâf Fırkası] Ömer Fevzi'nin[145]

---

144 Ömer Fevzi Efendi, II. Meşrûtiyet döneminde Meclisi Mebusan'da Sivas milletvekili idi. **Türk Parlamento Târihi (I. ve II. Meşrûtiyet),** (2. Cild), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 530. Sonra Millî Mücâdele dönemindeki faaliyetleri nedeniyle 150'likler listesine alındı. Erdeha, **age**, s. 206 ve Halıcı, **age**, s. 135-136.

145 Ömer Fevzi Efendi, II. Meşrûtiyet döneminde Meclisi Mebusan'da Sivas milletvekili idi. **Türk Parlamento Târihi (I. ve II. Meşrûtiyet),** (2. Cild), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları,

mebusluğunu temine muvaffak olanlarla çalışmıştır. İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan'ın İngilizler tarafından kapatılması üzerine, Ankara'ya gitmeyen Ömer Fevzi Hoca'nın[146] yerine intihap yapılırken, 'Bizim mebusumuz vardır; o da İstanbul'da Pâdişâhın yanındadır' diyerek muhalefet yapmış ve hükûmeti milliyenin teşekkülüne mümânaat etmiştir. Bir müddet sonra Müdâfaai Hukuk riyâsetini elde etmiştir. Zaferi milliyeyi mütaakip neşredilen affı umûmîde birçok mahkûm ve mevkufların Müdâfaai Hukuk efrâdından olduklarına dâir vesikalar vererek, gayri meşrû menfaatler temin ettiği anlaşıldığından, [Cumhuriyet] Halk Fırkası Müfettişi Avni Bey, [onu] Müdâfaai Hukuk Riyâseti'nden ihraç etmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası Kazâ İdâre Heyeti arasına da sokulan bu adam, fırka kuvvetile Belediye Reisliği'ne de intihap edilmiştir. Belediye Reisliği'ndeki kaabiliyetsizliği ve menfaat düşkünlüğü, fırka [CHF] mensubu olan belediye âzâlarını muğber etmiş ve belediyenin asıl ve yedek âzâları cümleten istifâ ederek, bu menfaatçi adam reislikten düşürülmüştür. İkinci intihapta açığa çıkarılan Âsım Ef[endi], şimdi de mürteci grubuna iltihak ederek, layık [Laik] Cumhuriyetin [Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın] müessisleri meyânına girmiştir. Şurada burada kaçak rakı yaparak mâişetini temine çalışan bu müstereddi adam, ayak takımı arasında faal tesirler îkaına kâdirdir. Bunun ne irticâi ve ne de içtimâî bir kanaati yoktur. Nerede menfaat görürse oraya koşar bir avantüriyedir. Hemişzâde Hâfız Tevfik Ef[endi] gibi hakiki bir mürtecinin yanında mevki alması, bu muhit halkının nekâiz seciyesinin en bâriz misâlidir.)

Âzâ: Dikzâde Hayri Ef[endi] (Horusoğlu nâmile tanınan bu ef[endi], Harbi Umûmî yağmalarında zengin olduktan sonra, Dikzâde lakâbını almıştır. Meşrûtiyet'in bidâyetinde İttihadı Terakki'ye [İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne] intisâp ve pek çabuk itizâl ile birinci Meclisi Mebusan'ın feshi üzerine resen namzetliğini koymuş sânâdidi muhalifindendir. Kara listedeki Ömer Efendi ile çalışmış ve mütârekenin akabinde Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı kendi riyâsetinde açmış ve refiki Ömer Fevzi Efendi'nin[147] mebusluğunu temin etmiştir. [Ömer] Fevzi Efendi'nin[148] mütârekede İstanbul'daki Meclisi Mebusan'da yegâne muhalefetini izharda âmil olmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın teşkilinden sonra mahallesi ocağına kaydolmuş ise de, fırka [CHF'nin] prensiplerine, işlerine dâimâ muhalif vaziyet almıştır. Mâsum halkı devlet teşkilâtı aleyhine tahrikten ve her nevi tekâlife karşı mümânaat göstermekten hâli kalmaz, hilkatte vatansızdır.)

Ankara, 1998, s. 530. Sonra Millî Mücâdele dönemindeki faaliyetleri nedeniyle 150'likler listesine alındı. Erdeha, **age**, s. 206 ve Halıcı, **age**, s. 135-136.

146 Ömer Fevzi Efendi, II. Meşrûtiyet döneminde Meclisi Mebusan'da Sivas milletvekili idi. **Türk Parlamento Târihi (I. ve II. Meşrûtiyet)**, (2. Cild), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 530. Sonra Millî Mücâdele dönemindeki faaliyetleri nedeniyle 150'likler listesine alındı. Erdeha, **age**, s. 206 ve Halıcı, **age**, s. 135-136.

147 Ömer Fevzi Efendi, II. Meşrûtiyet döneminde Meclisi Mebusan'da Sivas milletvekili idi. **Türk Parlamento Târihi (I. ve II. Meşrûtiyet)**, (2. Cild), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 530. Sonra Millî Mücâdele dönemindeki faaliyetleri nedeniyle 150'likler listesine alındı. Erdeha, **age**, s. 206 ve Halıcı, **age**, s. 135-136.

148 Ömer Fevzi Efendi, II. Meşrûtiyet döneminde Meclisi Mebusan'da Sivas milletvekili idi. **Türk Parlamento Târihi (I. ve II. Meşrûtiyet)**, (2. Cild), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 530. Sonra Millî Mücâdele dönemindeki faaliyetleri nedeniyle 150'likler listesine alındı. Erdeha, **age**, s. 206 ve Halıcı, **age**, s. 135-136.

[SCF] Tokat Vilâyeti Vilâyet [Merkez] Ocak [İdâre] Heyeti [Üyeleri]

Reis: Doktor Remzi B[ey] (Doktor Yüzbaşılığından istifâ etmiştir. Bir müddet Erbaa kazâsı Hükûmet Tabipliği'nde bulunmuş ve bir, iki sene de Tokat Sıhhiye Müdürlüğü'nü ifâ etmiştir. Başka yere nakli memuriyet ettirildiğinden, iki sene evvel istifâ ederek, serbest doktorluk yapmaktadır. Aslen İstanbulludur. Üç evlidir. On seneden beri mebusluğa haristir. Tokat'ta belediye karşısında ikâmet emektedir.)

Kâtip: Feyzi B[ey] (Mitralyöz Yüzbaşılığından mâlûlen mütekâit olup, aslen Trabzonlu Çubuklu oğullarındandır. Üç, dört seneden beri Tokat'ın Yaş Meydan Mahallesi'nden Avukat Çerkes Ali Bey'in dul kızı ile evli olarak Tokat'ta bulunmaktadır. 35 yaşlarındadır. Tokat Meydanı Müslim Mahallesi'nde avukat Ali Bey'in hânesinde oturur.)

Muhasip: Nâci B[ey] (Altıncı Kolordu Serbaytarı Miralay Sivaslı Saffet Bey'in oğludur. 25 yaşlarında bir adamdır. Ahlâkı iyidir. Eczâhâne sâhibidir. Tokat'ta Soğuk Pınar Mahallesi'nde oturur. Eczâhânenin ismi Emniyet'tir.)

Âzâ: Sıtkı B[ey] (Aslen Selâniklidir. 12 seneden beri Tokat'ta tütün ticâretile iştigâl ediyor. Milluva [Mirliva/Albay] müteveffâ Tokatlı Osman Paşa'nın hafidesi ve Arapgirli Binbaşı Şerif Bey'in kızı Muammer Hanım ile evlenmiştir. Tokat'ta [ile] alâkası vardır. Fenâlığı görülmemiştir. 40 yaşlarındadır. Tokat'ta Soğuk Pınar Mahallesi'nde meydanda mükimdir. Sâdıkzâde Sıtkı Tütün Ticârethânesi'nin sâhibidir.)

Âzâ: Süleyman Başızâde Ali (Tokat'ın Yaş Meydan Mahallesi'nden olup, tabaklık yapmakta ve manifatura ticâretile de iştigâl etmektedir.)

Âzâ: Hacı Mustafa Efendi] (Babasının adı İspirzâde; Yaş Meydan Mahallesi'nde oturur. Tüccardan İspirzâde Ömer Efendi'nin oğludur. 25 yaşındadır.)

Âzâ: Hacı Emin Ef[endi] (İnce Ağazâde müteveffâ Ahmet Efendi'nin oğludur. 30 yaşındadır. Yazmacılık ve yemenicilikle [iştigâl] etmektedir. Hacı Ahmet Mahallesi'nde oturur.)

Âzâ: Servet Ef[endi] (Kayalar mübâdillerindendir. Kumar oynatmaktan bir ay hapse mahkûm olmuştur. Pek ahlâk sâhibi değildir. Tokat'ta avukat Fâik Bey'in nezdindedir.)

Âzâ: Mehmet Şerif Ef[endi] (Ağnam sâhibi Gürcü Mevlüt Ağa'ın oğlu olup, babasından ayrıdır. 33 yaşlarındadır. Fomaro tütün şirketinden ve sâireden tütün mübâyaası için aldığı paralardan 20.000 Lira kadar parayı ödemeyerek tazmine mahkûm edilmiş ve bu borçları ödemek için nâmına mukayyet emlâk, arâziyi karısı ve çocuğu nâmına intikâl ettirmiş, jandarmalığı zamânında memleketin âsâyiş işlerinde fenâ nam bırakmış bir şahsiyettir. Binlerce Lira borcu vardır.)

Buradaki bütün değerlendirmelerim, elbette ki, yukarıda sunduğum SCF İdâre Heyeti üyeleri, kurucuları ve üyeleri hakkında toplanan istihbârat raporlarına dayanmaktadır. Bu bilgileri, bir yandan analiz ederken, diğer yandan da, literatürde ortaya konulan diğer bilgilerle karşılaştıracağım.

Elbette yanıtlanması gereken ilk soru, bu listenin hangi kaynaktan/kaynaklardan sağlandığına ilişkindir. Bu liste, muhakkak ki, CHF merkezi tarafından taşra örgütlerinden talep edilmişti. Nitekim, daha önce, CHF Kâtibi Umûmîliği'nin bu konuda bir tâmimine de rastlamıştık. CHF teşkilâtının çalışma usûlü hatırlanacak olursa, bu türden bir listenin ancak merkezin talebi üzerine düzenlenebileceğini söyleyebiliriz. Listenin ihtivâ ettiği bilgiler, bu bilgilerin merkezden talep edildiğini açıkça gösteriyor. Çünkü, bilgiler bir anlamda standart hâldedir. Bilgilerin sıralaması, bir formatı olabileceğini akla getiriyor. Bu bakımdan elimizde bilgi olmamakla birlikte, merkezin talep ettiği soruları, yanıtlara bakarak, tahmin edebiliriz. Bu türden sorular arasında, görünen odur ki, kurucuların ve idâre heyeti üyelerinin isimleri, parti üyelerinin, söz konusu kişilerin meslekleri, yaşları, ikâmetgâhları, yerli olup olmadıkları, siyâsî geçmişleri, sâbıkaları, parti içinde ve bulundukları bölgelerdeki etki ve nüfuzları, kişisel özellikleri, huyları, eğitimleri, ekonomik durumları, siyâsî etkinlikleri, CHF ile ilişkileri, ahlâkî değerleri, âileleri ve akrâbaları da bulunmaktaydı. Ancak, taşra örgütünün yanıtları, ancak bir ölçüde merkezin taleplerinin tamâmını karşılamış olmalıdır. Bu, CHF taşra teşkilâtının çalışma gevşekliğine bağlanabilir. Bilgilerin sağlanmasında yalnızca CHF örgütünden değil, fakat devlet teşkilâtından da yardım alındığı düşünülebilir. Bâzı bilgiler, bunu desteklemektedir. Nitekim, polisten alınan bilgiler hemen fark edilmektedir. Sorulmaya değer bir soru da, CHF yönetiminin, taşra örgütünün dışında, devlet teşkilâtından, örneğin Dâhiliye Vekâleti'nden de, bu konularda bilgi alıp almadığıdır. Muhtemelen almış olmalıdır. Bu konuda Vâliler ile Kaymakamlara ve Nâhiye Müdürleri'ne de epey iş düştüğünü tahmin edebiliriz.

Bu listede yer alan bütün bilgiler ne kadar bir sürede toplanmıştır sorusuna da yanıt vermek zordur. Muhtemelen farklı zamanlarda toplanmış ve kaleme alınmış olmalıdır. Bâzı isimlere ilişkin olarak belediye seçimleri sırasındaki faaliyetlerine ilişkin bilgiler verildiğine göre, epey erken bir târihte toplanmaya başladığını söyleyebiliriz. Ayrıca, bâzı örgütlerden iki kez bilgi gelmesi ve bu bilgilerin de listede bu nedenle farklı farklı yerlerde bulunuyor olması, bâzı örgütlerin bu üç ay boyunca bilgi toplamaya devâm ettiğini göstermektedir. Belki de SCF'ye katılan yeni isimler oldukça, bu isimler hakkında da bilgi toplanıyor ve iletiliyordu. Nihâyet, muhalefet partisinin kapanma ânında da bilgi gelmiş olabilir. Nitekim, SCF'den istifâlar olduğuna ilişkin bilgiler, belki de bu son dönemde toplanan bilgilerdir.

Liste baştan aşağıya gözden geçirildiği takdirde, hemen fark edilecektir ki, bâzı CHF örgütleri, sâdece birkaç isim yazarak, herhangi bir nedenle, istihbârâtı geçiştirmişler; fakat diğer yandan da, bâzıları, son derece ayrıntılı raporlar hazırlamışlardır.[149] Bâzı CHF örgütleri, rakip parti kurucuları, yöneticileri ve üyeleri hakkında daha nesnel değerlendirmelerde bulunmaya çalışmışlar; bâzıları ise, rakiplerini mümkün olduğunca sert yargılarla değerlendirmeyi tercih etmişlerdir. Örneğin, İstanbul teşkilâtı konusunda yalnızca isimlerle yetinmek zorundayız. Yine örneğin, SCF Niğde İdâre Heyeti üyelerinin tamâmı için son derece olumlu görüşler, değerlendirmeler ve yargılar ortaya konulmuştur. CHF örgütlerinin istihbârat raporları değerlendirildiğinde ortaya çıkan bir ilginç sonuç da, bâzı CHF örgütlerinin değerlendirme raporlarının daha nesnel olma ihtimâlinin vâr olduğu gerçeğidir. Nitekim, Kırklareli Vize, Kocaeli, Konya, Konya Ermenek, Konya Akşehir, Konya Bozkır, Konya Merkez kazâsı, Manisa, Manisa Palamut, Manisa Kula, Manisa Soma, Manisa Gördes, Uşak, İçel Silifke, Adana, Tokat ve Mersin Tarsus örgütlerinin raporlarında olumlu değerlendirmeler bir hayli ağırlıktadır. Isparta, Kütahya, Kırşehir, Gâziantep ve Mersin gibi örgütlerin listelerinde ise, olumlu ve olumsuz değerlendirmeler neredeyse yarı yarıyadır ve bu durum, raporların nesnelliğini artırmaktadır.

149 Sâdece örnek olması için orijinal istihbârat raporlarından birkaç sayfaya da **EK 93**'de yer veriyorum.

SCF İdâre Heyeti üyeleri ile kurucularının ve üyelerinin gerçek kimliklerini, elbette sâdece bu raporlara dayanarak, nesnel olarak değerlendirmek, olanak dışıdır. Fakat yapabileceğimiz yegâne değerlendirme de, bu verilere ve yargılara dayanacaktır. Bu bakımdan, bu noktada, SCF'nin İdâre Heyeti üyeleri ile kurucularının ve parti üyelerinin kimliklerinin sâdece CHF gözünden değerlendirilmiş olduklarını bir an için olsun unutmamak gerekir. Sözün kısası, bu raporlar, nesnel bir değerlendirme ve yargı için, nesnel bir sonuç ve saptama için, aslâ yeterli olamayacağı gibi, sonuçları saptırmaya da son derece yatkın bir eğilime sâhiptir. Ancak bu saptamayı da, yalnızca olumsuz değerlendirmeler açısından doğru kabûl etmeliyiz. Yâni, CHF örgütünün rakip partinin kurucuları, idâre heyeti ve üyeleri hakkında yazdığı olumlu değerlendirmeler için değil de, aksine yalnızca olumsuz değerlendirmeler için ihtiyatlı ve kuşkulu bir duruş sergilemek gerekecektir. Olumlu değerlendirmeler, göreli olarak daha nesnel bir yaklaşımın, olumsuz değerlendirmeler ise göreli olarak bir hayli öznel ve yanlı bir yaklaşımın sonucu olarak kabûl edilmelidir.

Elimizde bulunan listeye göre; SCF'nin Ankara'da bulunan Genel Merkezi'nin/Genel İdâre Heyeti'nin dışında; İstanbul merkez yönetiminin yanı sıra, İstanbul'da, kazâlar ve nâhiyeler de dâhil olmak üzere, toplam 23 ayrı teşkilâtı bulunuyordu. SCF, İstanbul'da merkezin dışında 9 kazâda ve 10 nâhiyede örgüt kurmuştu. Bu teşkilâtlar, Beşiktaş kazâsı, Sirkeci nâhiyesi, Eminönü kazâsı, Şehremini nâhiyesi, Kadıköy kazâsı, Üsküdar kazâsı, Eyüp nâhiyesi, Fâtih kazâsı, Beykoz kazâsı, Kartal kazâsı, Maltepe, Pendik, Kızıltoprak nâhiyesi, Hasan Paşa nâhiyesi, Râsim Paşa nâhiyesi, İkbâliye, Beylerbeyi nâhiyesi, Vaniköy, Üsküdar kazâsı, Beykoz kazâsı, Yeşilköy, Bakırköy kazâsı, Adalar nâhiyesi, Samatya nâhiyesi ve Küçükpazar idi.[150] Muhalefet partisinin Adana merkezde, Burdur merkezde, Bursa merkezde, Çankırı merkezde, Denizli merkez ile Sarayköy ve merkez kazâda, Edirne Uzunköprü kazâsında ve Keşan kazâsında, Eskişehir Sivrihisar kazâsında ve Mihalıççık kazâsında, Gâziantep merkezde, Giresun merkezde, Isparta merkezde, İçel Silifke kazâsında, Kastamonu'da Küre ka-

150 Bu durumda İstanbul'da en azından 9 kazâ ile 10 nâhiyeyi saptayabiliyoruz. Yetkin, Beyoğlu ve Erenköy'ü de zikretmektedir. Yetkin, **age**, s. 104-105.

zâsında, Araç kazâsında, Tosya kazâsında, Cidde kazâsında, İnebolu kazâsında, Daday kazâsında ve Taşköprü kazâsı nâhiyesinde, Kırklareli merkez ile Vize kazâsında, Babaeski kazâsında, Pınarhisar kazâsında ve Üsküp'te, Kırşehir merkez ile merkez kazâ ve Avanos kazâsında, Kocaeli merkez ile Gebze kazâsında, Gebze kazâsı Darıca nâhiyesinde, Kandıra kazâsında, Şeyhler nâhiyesinde, Adapazarı kazâsında, Karamürsel kazâsında ve Geyve kazâsında, Konya merkez ile Ermenek kazâsında, Akşehir kazâsı Doğanhisar nâhiyesinde, Akşehir kazâsında, Ereğli kazâsında, Karaman kazâsında, Bozkır kazâsında ve merkez kazâda, Kütahya merkezde, Gediz kazâsında ve Uşak kazâsında, Malatya merkez ile Arapgir kazâsında ve Kemâliye kazâsında, Manisa merkez ile Kırkağaç kazâsında, Kula kazâsında, Soma kazâsında, Palamut nâhiyesinde, Sâlihli kazâsında, Kasaba (Turgutlu) kazâsında, Demirci kazâsında, Gördes kazâsında, Akhisar kazâsında, Marmara nâhiyesinde, Alaşehir kazâsında ve merkez kazâda, Mersin merkez ile Tarsus kazâsında, Muğla merkez ile Milâs kazâsında, Fethiye kazâsında ve Küre'de, Niğde merkezde, Samsun merkezde, Sivas Yıldızeli kazâsında, Şebinkarahisar merkezde ve Tokat merkezde örgütü bulunuyordu.[151]

SCF'nin örgütlenebildiği il merkezi, kazâ ve nâhiye sayısının toplamı (İstanbul'u dışarıda bırakacak olursak) 77'yi buluyordu. İstanbul ile birlikte bu rakam 101 idi. Elbette bu rakam da eksiktir. Örneğin, SCF İzmir Vilâyeti Merkez Ocağı İdâre Heyeti Başkanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ ile İzmir örgütünün adı bu listede hiç geçmemektedir.[152] Kezâ, SCF Aydın Vilâyeti Merkez Ocağı

---

151 Yetkin, Antalya, Aydın, Balıkesir, Çine (Aydın), Karşıyaka (Aydın), Kuşadası (Aydın), Karşıyaka (İzmir), Söke (Aydın), Kars, Susığırlık ve Urla'da da (İzmir) SCF'nin örgütlendiğini belirtiyor. Yetkin, **age**, s. 104-105.

Emrence ise, çalışmasında, saptadığı teşkilâtları şöyle özetlemektedir: SCF, Batı Anadolu'da toplam 6 il ve 30 kazâda örgüt kurmuştu. Bu alanda toplam 63 teşkilâtı vardı. Batı Anadolu dışında ise, en az 23 ilde örgütlenmişti ve toplam 103 teşkilât kurmuştu. Emrence, **age**, s. 139 ve 152. Bu hesâba göre, Emrence'nin basın taramasından saptayabildiği örgüt sayısı toplamı 166 olmaktadır ki, bu rakam bu dökümandaki rakamdan hayli yüksektir. Bu da, elimizdeki listenin SCF'nin tüm teşkilâtını yansıtmadığını açıkça göstermektedir.

152 Yetkin, **age**, s. 106 ve Tunaya, **age**, s. 630; Weiker, **age**, s. 119; Emrence, **age**, s. 124. Üstündağ, İstanbul Vâlisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'ın kardeşidir. Ağaoğlu, **age**, s. 34. SCF İzmir Merkez Ocağı kâtipleri ise, doktor Ethem Vassaf Bey ile eski vâli Müştak Lütfü Bey idi. Emrence, **age**, s. 138. Yetkin, kitabının son (üçüncü) basımında, şu isimleri de vermektedir: Manisa eski Vâlisi İsmâil Müştak Bey, tüccar Şerifzâde Selâhattin ve Giritli Hüse-

yin Beyler, doktor Esat Bey, bankacı Salâhattin Bey ile avukatlar Süleyman Fâik, Nûri Fettah ve İbrâhim Ethem Beyler... Yetkin, **age**, (3. baskı), s. 153. Ayrıca bkz. Tabak, **age**, s. 76. İzmir'in nâhiyelerindeki SCF yöneticileri iç de bkz. Tabak, **age**, s. 76-79. Tabak, isimleri ve meslekleri basın taraması sonucunda saptamıştır. Serbest meslek sâhiplerinin ve tüccarların etkinliği göze çarpmaktadır. İzmir'in nâhiyelerinden Kemaraltı, Buca merkez, Buca, Bornova, Alsancak, Cumaovası, Değirmendere, İkiçeşmelik, Karşıyaka, Karantina, Reşâdiye, Seydiköy ve Tilkilik SCF idâre heyetleri için bkz. Tabak, **age**, s. 77-83. Bayındır, Bergama merkez, Kemalpaşa, Kuşadası, Ödemiş, Seferihisar, Torbalı kazâları SCF idâre heyetleri için bkz. Tabak, **age**, s. 83-86.

SCF'nin İzmir teşkilâtının ve Ege bölgesi teşkilâtlarının kurucuları için bkz. Emrence, **age**, s. 124-144. SCF'nin İzmir Karşıyaka, Bornova, Buca, Seydiköy, Seferihisar, Menemen, Çiğli, Ödemiş, Bâdemiye, Adagide, Torbalı, Bayındır, Kuşadası, Bergama, Tire, Urla, Foça, Manisa, Kasaba (Turgutlu), Sâlihli, Alaşehir, Kula, Demirci, Gördes, Aydın, Nâzilli, Söke, Bozdoğan, Çine, Kemeraltı, Yenipazar, Balıkesir, Edremit, Havran, Susurluk, Muğla, Milâs ve Denizli teşkilâtlarına ilişkin geniş bilgi için de bkz. Emrence, **age**, s. 124-144.

Emrence'nin verdiği bilgilere göre, SCF taşra teşkilâtının kurucuları ve idâre heyeti üyeleri şöyledir:

İzmir merkez ocağında Fransız Hastahânesi'nde Dr. Ekrem Hayri Üstündağ ile birlikte, Deutsche Drient Bank İkinci Müdürü Selâhattin Fevzi Bey, tüccar Nesimi Bey, komisyoncu Sâmi Bey, Ekmekçibaşı Dteli'nin sâhibi Ekmekçibaşızâde Ahmet Bey; Karşıyaka nâhiye ocağında iki diş tabibi, bir doktor ve bir avukat ile tüccar Zeytinzâde Remzi Bey ve yedek üyeler tüccar Muammer Lütfü Bey ile diş tabibi Ferit Cemâl Bey; Bornova'da Giritli Zekâi başkan, Giritli Recep ve Cemâl Ağalar, Kavalalı Hacı Hüsnüzâde Hâlit, Dramalı Hasan ve simsar Reşat Bey; Buca nâhiye ocağında Dramalı Hüsnü, Dramalı çiftçi Recep, tüccar Abdullah Bey, doktor İzzettin Bey ve makinist Âsım Bey; Seferihisar'da Hocazâde Abdurrahman başkan, Gençlerbirliği başkanı M. Sezâi ile tüccarlar Ömer Lütfü Bey ile Bilâl Bey; Torbalı'da eczâcı Cevat Bey; Bayındır'da Dedeağaçlı tüccar İbrâhim Bey, Gevgilili Kâmil Bey ve Tütüncü Hâmit Ağa; Kuşadası'nda avukat Cevdet Bey, Nazmi Bey, veteriner Sabri Bey, fabrikatör Hasan Reis, tüccar Hacı İbrâhim Ağazâde Mustafa; Bergama'da tüccar Hamdi Bey, Sâdıkzâde Nâci, Hıfzı ve Hüseyin Beyler, avukat Halûk Bey, doktor Hâşim Bey, eczâcı Sıtkı Bey;Tire'de doktor Mustafa Ali Bey başkan... Emrence, **age**, s. 124-134.

SCF'nin Ödemiş teşkilâtı da 20 Eylül 1930 târihinde kurulmuştur. SCF Ödemiş Ocak İdâre Heyeti Başkanı Hancıoğlu Şükrü Bey idi. Diğer üyeleri diş tabibi Kemâlettin Bey ile un tüccarlarından Şuayip Bey, avukat Celâl Bey ile Hilmi Bey, İsmâil Bey, Râsim Bey ve Karagözoğlu Mehmet Bedri Bey idi. Bkz. Cem Emrence, "Buhranlı Yıllar: Ödemiş'te Serbest Cumhuriyet Fırkası", **Toplumsal Târih**, Sayı: 72, (Aralık 1999), s. 28-32 ve Emrence, **age**, s. 127.

SCF Balıkesir Merkez Ocağı idâre heyeti üyeleri arasında Nakşibendi Şeyhi İbrâhim Surûri Bey ile Hâfız Abdürrahim ve Hacı Emin Ahmet Efendi ile eski belediye korucubaşısı ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi Bozukzâde Mehmet Rıfat da bulunuyordu. Emrence, **age**, s. 137.

Cem Emrence'nin çalışmasında, SCF Adapazarı teşkilâtında eski bir belediye başkanı ile iki avukat ve bir de doktorun yer aldığı belirtilmektedir. Emrence, **age**, s. 150.

Bir başka CHF belgesinden bu alandaki eksikliği kısmen kapatmak mümkün olabiliyor:

"Bu vilâyet [İzmir] dâhilinde Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nda bulunan şüpheli eşhas:

Urla kazâsında: Arnavut Fettahoğlu Hasan Ef[endi]: Harbi Umûmî'de İngiliz câsusu, [Millî] Mücâdele senesinde Çerkes Et[h]em'le teşriki mesâî ve Yunanlılara iltihak etmiş, bilâhire affı umûmîden istifâde eylemiş...

Filornalı Sâlih: İşgâlde Millî Ordu aleyhine ve Yunanlılar lehine çalıştığı...

Hakkı (Zeytinyağı tüccarı): İşgâlde Yunanlılar lehine çalışmış, nutuklar söylemiş...

Dr. Şükrü: Şen Konak sâhibi, Seruç [Suruç ?] Kaymakamlığı'ndan bir sahtekârlığından dolayı çıkarılmış, yirmi seneden beri bâbilhavza mensuptur. Emniyetçe harekâtı tarassut altında bulunan bir şahıstır.

İdâre Heyeti Başkanı Adnan Menderes ile Ethem Menderes'in ve Aydın örgütünün adı da bu listede bulunmamaktadır.[153] Yine Dr. Burhânettin Onat'ın adı Antalya Vilâyeti Merkez Ocağı İdâre Heyeti Başkanı olarak yoktur.[154] Kars Vilâyeti Merkez Ocağı İdâre

Baytar Zeki: Çanakkale['de] Baytar Müfettişi iken, Anzavur'la teşriki mesâî eylemiş ve Yunan işgâlinde Türk bayrağını ayakları altında çiğnemiş, Meletyos'un tavsiyesile işgâl esnâsında İzmir'de Yunan Heyeti Baytariyesi'ne tâyin edilmiş, istihlâsı müteakip firâr etmiş ve bilahire memleketimize mübâdeleten girmiş bir hâindir.

Bergama: Hüseyin Fehmi: Dolandırıcılığı bütün halk arasında şâyidir.

Bayındır: Dedeağaçlı İbrâhim: Ocak Reisi; hırsızlıktan beş ay hapse mahkûm...

Recep Ferit: Rus Hâricî Ticâret Mümessili.

Alaçatı: Hasan Edib: Yunanlılarla çalışmış bir hâin.

Foça: Ocak Reisi Reşit: İşgâl esnâsında İtalyan himâyesine girmiş, Yunanlılara mütaahhitlik etmiş bir şahıs.

Kemâl Paşa: Edib: İşgâlde Yunanlıların belediye reisliğini yapmış.

Karşıyaka: Nâzım: Birinci Meclis'te İkinci Grup'tan, taklibi hükûmet ve komünistlikten İstiklâl Mahkemesi'ne sevk olunmuş, muhaliflere dâimî temâyülü olan bir şahıs..." **CHP K,** [Katalog Numarası: 490 1/34 143 2]. İkinci Grup için bkz. Demirel, **age.**

153 Yetkin, **age**, s. 106, Tunçay, **age**, s. 258 ve Weiker, **age**, s. 118. Emrence'nin verdiği bilgilere göre, büyük toprak sâhibi Yusuf Bey ile tüccar Osman Bey, doktor Mukadder Bey, doktor Nâfiz Bey, mühendis Hıfzı Bey, Aydın Belediye eski Başkanı Şâhinzâde Fuat Bey ile Selâhattin Bey, SCF'nin Aydın Merkez Ocağı İdâre Heyeti üyeleriydiler. Emrence, **age**, s. 134. Diğer yandan, bu listeye Nâzilli'yi de eklemek gerekir. Yetkin, **age**, s. 106 ve Emrence, **age**, s. 134. SCF'nin teşkilâtlanabildiği yerler arasında Aydın/Söke (Giritli Kemâl, eczâcı Halil Bey, Çakmakzâde Emin Kâzım ile Ali Rızâoğlu Celâl Bey), Aydın/Bozdoğan, Aydın/Çine, Aydın/Kemeraltı (avukat Ömer Fuat Bey, doktor Demir Ali Bey ile doktor Manastırlı İsmâil Hakkı Bey, Sâlepçizâde Refik Bey, Manisa Bağcılar Bankası kurucularından ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi manifaturacı Giritli tüccar Safder Bey), Aydın/Yenipazar da vardı. Emrence, **age**, s. 135-136.

154 Yetkin, **age**, s. 106; Sakal, **age**, s. 253.

Bir CHF belgesine göre, "Bu vilâyette de Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] Dr. Burhân[ettin Onat] Bey isminde bir zâtın riyâseti altında teşekkül etmiştir. Her tarafta olduğu gibi, burada da maksat ve gâyelerinden uzaklaşan bu fırkanın [SCF'nin] diğer efrâdının kısmı küllîsi, memlekette hiçbir kıymet ve ehemmiyeti olmayan kimselerden terekküp etmişti." **CHP K,** [Katalog Numarası: 490 1/34 143 2].

SCF Antalya Vilâyeti Merkez Ocağı İdâre Heyeti Başkanı Dr. Burhânettin Onat, partisinin Genel Sekreterliği'ne ilettiği bir raporunda, SCF'nin Antalya ve ilçeleri ile Burdur'daki teşkilâtlanmasına ilişkin bilgi veriyordu. Onat, SCF'nin Antalya teşkilâtını kurarken, gerek Antalya Vâlisi Hasan Fâiz Ergun ve gerekse CHF Antalya Mûtemedi ile görüşmüştü. SCF'nin Antalya merkez teşkilâtı iki doktor, iki eczâcı, iki fabrikatör, dört büyük çiftçiden; merkez kazâ ocağı ise, bir avukat ile tüccarlardan ve çiftçilerden oluşuyordu. Antalya teşkilâtı, 12 Eylül 1930 târihinde kurulmuştu. Ardından Finike, Serik, Elmalı, Kaş, Manavgat ve Alâiye (Alanya) kazâ teşkilâtları da oluşturulmuştu. Korkuteli'nde teşkilâtlanma çalışmalarına devâm edilirken, Akseki uzak olduğundan ve teşkilât yapabilecek kimse bulunamadığından ihmâl edilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Güçlü, "Dr. Burhânettin (Onat) Bey'in Raporuna Göre Antalya'da 1930 Belediye Seçimleri", **Toplumsal Târih,** Sayı: 65, (Mayıs 1999), s. 19-23 ve Muhammet Güçlü, "Antalya'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih İncelemeleri Dergisi,** Sayı: 9, (1994), s. 327-337. Ayrıca bkz. Ayrıca bkz. Emrence, **age**, s. 144.

Heyeti Başkanı ve Kars eski Belediye Başkanı Cihangiroğlu İbrâhim Aydın ve Kars örgütü de yine bu listede yer almamıştır.[155]

SCF'nin örgüt kurabildiği yerlerin bölgelere göre dağılımı da şöyledir: Güneydoğu Anadolu bölgesinde yalnızca tek bir merkezde (Gâziantep'te) örgüt kurmuştur. Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde ise, (Gâziantep ve Kars dışında) tek bir merkezde dahi örgüt kurmamıştır. Bu da, SCF'nin, CHF'nin talebi üzerine, bölgede varlık göstermekten kaçındığına açıkça işâret etmektedir. Nitekim, bu konuyla ilgili bir yazışmaya daha önce rastlamıştık. Diğer yandan, SCF, özellikle Akdeniz (Adana, Antalya, Burdur, İçel, Isparta ve Mersin), Ege (İzmir, Aydın, Denizli, Kütahya, Manisa, Balıkesir ve Muğla), Karadeniz (Giresun, Kastamonu ve Samsun), Marmara (Bursa, İstanbul ve Kocaeli) ve Trakya (Edirne ve Kırklareli) bölgelerinde varlık göstermektedir. Bu bölgelerin ülkenin göreli olarak sosyo-ekonomik açıdan en çok gelişmiş olan yöreleri olduğuna da dikkat edilmelidir. SCF'nin örgüt kurabildiği il sayısı toplamı ise, elimizde bulunan bütün bilgiler toplandığında, 35 olduğuna göre, söz konusu beş bölgede, SCF'nin örgütlendiği toplam 21 il bulunduğu da hesâp edilirse,

155 Yetkin, **age**, s. 105; Weiker, **age**, s. 119 ve Sakal, **age**, s. 54.

Samet Ağaoğlu, bir kitabında, İbrâhim Cihangir Aydın'dan şöyle söz etmektedir: "Malta'dan doğru Kars'a geldi ve 1922'de Belediye Reisi oldu. Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk], kendisini ilk gördüğü andan itibâren sevdi. Mâcerâlarını yakından biliyordu. Karşısındaki adam ince endâmı, güzel başı ile, bu mâcerâlara lâyıktı. Dünyânın her yerinde politika hayâtında tezviler, isnatlar, iftirâlar, dedikodular, kullanılan silâhlardır. Fakat Şarkta ve Şarkın tesiri altındaki memleketlerde, meselâ Şark Avrupası'nda politika binâsı hemen hemen yalnız bu malzemeden yapılmıştır. Eski Kars muvakkat hükûmetinin kurucusunun, şimdiki Kars Belediye Reisi'nin kaderi de, bu silâhların zebunu oldu. Ankara, yavaş yavaş ona şüphe ile bakmaya başladı. Bu şüpheler onu belediye reisliğinden uzaklaştıracak kadar kuvvetlendi. Nihâyet Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] mâcerâsı başladı. Dostu ve çok sevdiği Ağaoğlu Ahmet Bey'den gelen bir telgraf üzerine, Kars'ta Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nı kurdu. Fırka hızla büyüdü. Kısa zamanda hemen hemen bütün Kars, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] reisinin etrâfında toplanmıştı. Fakat üç ay geçmeden fırka kapandı. Düşmanları bu sefer bütün kinleri, gayzlariyle meydana atıldılar. Gençliği Ruslarla boğuşarak geçmiş, Edirne'yi kurtaran kuvvetlerin ilk taburunun gönüllü kumandanı, yüzbinlerce insanı Ermeni katliâmından kurtaran adam, Millî Mücâdele'nin ilk mukâvemet cephelerinden birini, bir devlet şeklinde kuran vatanperver, Ağrı isyânının tahrikçileri arasında gösterildi ve Vekiller Heyeti karârıyla Garp vilâyetlerinden birinde oturmaya mecbur edildi. Ermeni süngülerinden kurtardığı şehirden, kendi vatandaşları tarafından çıkartılması çok gücüne gidiyor, bunu ölümden beterfelâket olarak karşılıyordu. Vekiller Heyeti karârına göre Ankara'yı tercih etti. Bundan maksadı, mâruz kaldığı iftirâları anlatmak, hakikati meydana çıkarmaktı. Bunda da muvaffak oldu. Kars'a dönmesine izin verildi." Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1956, s. 114-116 (yeni basım: 1958; ilâvelerle 3. basım için bkz. (Ağaoğlu Yayınevi) Baha Matbaası, İstanbul, 1969 ve son basım için bkz. İletişim Yayınları, İstanbul, 1998). Ayrıca bkz. Weiker, **age**, s. 119.

SCF'nin örgüt kurduğu illerin % 60'sı bu bölgelerde (Akdeniz, Ege, Karadeniz, Marmara ve Trakya'da) bulunmaktadır. Orta Anadolu bölgesinde ise, SCF, Çankırı, Eskişehir, Kırşehir, Konya, Malatya, Niğde, Sivas, Şebinkarahisar ve Tokat'ta, toplam 9 ilde örgütlenmiştir.[156] Bu da, (Gümüşhâne'yi de dâhil edersek) teşkilât kurabildiği illerin % 30 oranına denk gelmektedir.

Bir de il merkezleri dışında kazâ ve nâhiyelerdeki örgütlenmeye bir göz atacak olursak, elimizdeki bilgilere göre, İzmir, iki düzineye yakın örgütlenme ile ilk sırada yer almaktadır. Ardından Aydın gelmektedir. Kastamonu sekiz, Kocaeli altı, Manisa oniki ve Konya yedi örgüt ile ilk sıralarda yer almaktadır. Bundan sonra, Muğla ve Kırklareli beşer örgüt ile sıralanmaktadır. Kütahya, Kırşehir, Malatya ve Denizli ise üçer örgüt ile göze çarpmaktadır. Diğer yandan, SCF'nin il merkezleri dışında kazâ ve nâhiyelerde de en çok örgütlenebildiği bölge, kesinlikle Ege Bölgesi'dir.

Elimizdeki listede bulunan SCF teşkilâtları aşağıdadır:

Adana Merkez
Burdur Merkez
Bursa Merkez
Çankırı Merkez
Denizli Merkez
Denizli Sarayköy kazâsı
Denizli Merkez kazâsı
Edirne Uzunköprü kazâsı
Edirne Keşan kazâsı
Eskişehir Sivrihisar kazâsı
Eskişehir Mihalıççık kazâsı
Gâziantep Merkez
Giresun Merkez
Isparta Merkez
İçel Silifke kazâsı
İstanbul Merkez
İstanbul Beşiktaş kazâsı
İstanbul Sirkeci nâhiyesi
İstanbul Eminönü kazâsı

156 Weiker, Gümüşhâne'yi de ilâve etmektedir ve toplam 37 ilden söz etmektedir. Weiker, **age**, s. 120.

İstanbul Kızıltoprak nâhiyesi
İstanbul Hasan Paşa nâhiyesi
İstanbul Râsim Paşa nâhiyesi
İstanbul İkbâliye
İstanbul Kadıköy kazâsı
İstanbul Beylerbeyi nâhiyesi
İstanbul Vaniköy
İstanbul Üsküdar kazâsı
İstanbul Beykoz kazâsı
İstanbul Yeşilköy
İstanbul Bakırköy kazâsı
İstanbul Kartal kazâsı
İstanbul Maltepe kazâsı
İstanbul Pendik kazâsı
İstanbul Adalar nâhiyesi
İstanbul Şehremini nâhiyesi
İstanbul Eyüp nâhiyesi
İstanbul Samatya nâhiyesi
İstanbul Fâtih nâhiyesi
İstanbul Küçükpazar
Kastamonu Küre kazâsı
Kastamonu Araç kazâsı
Kastamonu Tosya kazâsı
Kastamonu Cide kazâsı
Kastamonu İnebolu kazâsı
Kastamonu Daday kazâsı
Kastamonu Taşköprü kazâsı
Kastamonu Taşköprü kazâsı nâhiyesi
Kırklareli Merkez
Kırlareli Vize kazâsı
Kırklareli Babaeski kazâsı
Kırklareli Pınarhisar nâhiyesi
Kırklareli Üsküp nâhiyesi
Kırşehir Merkez
Kırşehir Merkez kazâsı
Kırşehir Avanos kazâsı
Kocaeli Merkez

Kocaeli Gebze kazâsı
Kocaeli Gebze kazâsı Darıca nâhiyesi
Kocaeli Kandıra kazâsı
Kocaeli Şeyhler nâhiyesi
Kocaeli Adapazarı kazâsı
Kocaeli Karamürsel kazâsı
Kocaeli Geyve kazâsı
Konya Merkez
Konya Ermenek kazâsı
Konya Akşehir kazâsı Doğanhisar nâhiyesi
Konya Akşehir kazâsı
Konya Ereğli kazâsı
Konya Karaman kazâsı
Konya Bozkır kazâsı
Konya Merkez kazâsı
Kütahya Merkez
Kütahya Gediz kazâsı
Kütahya Uşak kazâsı
Malatya Merkez
Malatya Arabgir kazâsı
Malatya Kemâliye kazâsı
Manisa Merkez
Manisa Kırkağaç kazâsı
Manisa Kula kazâsı
Manisa Soma kazâsı
Manisa Palamut nâhiyesi
Manisa Sâlihli kazâsı
Manisa Kasaba (Turgutlu) kazâsı
Manisa Demirci kazâsı
Manisa Gördes kazâsı
Manisa Akhisar kazâsı
Manisa Marmara nâhiyesi
Manisa Alaşehir kazâsı
Manisa Merkez
Mersin Merkez
MersinTarsus kazâsı
Muğla Merkez

Muğla Milâs kazâsı
Muğla Fethiye kazâsı
Muğla Küre kazâsı
Niğde Merkez
Samsun Merkez
Sivas Yıldızeli kazâsı
Şebinkarahisar Merkez
Tokat Merkez

Elimizde bulunan listedeki bilgilere göre; bu tabloda SCF'nin 22 vilâyet merkezinde ve 51 kazâda teşkilât kurduğunu görüyoruz.

15 kişilik Merkez/Genel İdâre Heyeti'ni bir kenara koyacak olursak, İstanbul da dâhil olmak üzere, elimizdeki listede toplam 854 İdâre Heyeti üyesi, kurucu ve üye bulunmaktadır. Yetkin, kitabında, dönemin basın koleksiyonunu tarayarak, toplam 105 üyenin adını tesbit edebildiğini yazıyor.[157] Yetkin, üye adlarına yer vermediği için, bir karşılaştırma yapma imkânından yoksunuz. Ancak eğer bu iki rakamı karşılaştırırsak, Yetkin'in rakamının, elimizde bulunan rakamın % 10'u civârında olduğunu görürüz. Elbette, CHF teşkilâtının, SCF'nin bütün İdâre Heyeti üyelerinin, kurucularının ve üyelerinin isimlerini saptayarak, bunu merkeze rapor ettiğini düşünmek gerçekçi olamaz. Aksine, elimizdeki listenin eksik ve bir miktar da hatâlı olduğunu kabûl etmeliyiz. O hâlde bu rakam asgarîdir demek mümkündür. Ben aşağıdaki değerlendirmeyi yalnızca elimizde bulunan listeyi temel alarak yapacağım; literatürde belirtilen meslek bilgilerini ise, metod sorunları nedeniyle bu hesâba dâhil edemeyeceğim.

Bu aşamada elimizde bulunan ve SCF İdâre Heyeti üyelerine, kurucularına ve üyelerine âid bulunan yegâne listeden hareket ederek, bâzı saptamalarda bulunmaya çalışabiliriz. Elbette bu saptamalar, kesin bir sonuç olmaktan çok, fikir verici düzeyde kalacaktır. Çünkü elimizde bulunan yegâne veri/liste, CHF örgütünün sunduğu bilgi yığınıdır ve elbette tarafsızlıktan ya da nesnellikten hayli uzak olduğu peşinen kabûl edilmelidir.

Bu listede öncelikle SCF İdâre Heyeti üyelerinin, kurucularının ve üyelerinin mesleklerine bakabiliriz:

---

157 Yetkin, **age**, s. 105.

Bu konuda özellikle yanıltıcı bir bilginin olmaması gerekir. Öncelikle elimizde bulunan listede yer alan isimlerden 200'e yakını için bir meslek belirtilmediğini söylemeliyiz. Yâni elimizde bulunan listedeki isimlerin neredeyse % 25'inin mesleğini bilmiyoruz. Kalanlara baktığımızda ise, şöyle karışık bir manzara görmekteyiz: Listede 650 civârında ismin mesleği belirtilmiştir. Ayrıca, kişilere âid şahsî bilgiler verilirken, hayatlarının değişik dönemlerinde ne iş yaptıkları da zikredilmiştir. Bu bakımdan SCF İdâre Heyeti üyelerinin, kurucularının ve üyelerinin mesleklerini, son yaptıkları işin ne olduğuna bakarak değerlendirmek mümkün olabileceği gibi, bu kişilerin daha önceki işlerine/mesleklerine bakarak da değerlendirmek mümkündür. Ben ikinci yolu tercih ettim. Böylece daha geniş meslekler kategorisi inşâ etmek mümkün oldu.

Herhâlde ilk göze çarpan ağırlıklı meslek, tüccarlar grubudur. Ancak tüccarlar grubunun yekpâre bir bütün olarak değerlendirilmesi de hatâlı olacaktır. Çünkü, büyük tüccarların yanında, tam olarak belli olmasa da, örneğin manifatura ticâreti ile geçinen geniş bir küçük tüccar/esnaf kesim de, bu tanımın içinde yer almıştır. Bu bakımdan tüccarlar da, genel olarak bir şekilde ticâret hayâtının içinde bulunan bir meslek grubu olarak görülmelidir. Tüccarlar grubunun içinde büyük tüccarlar olduğu gibi, küçük ticâret erbâbı/esnaf da vardır ve bu son grup, hiç de azımsanmaması gereken bir yer tutmaktadır. 160 civârında tüccar saydım. Bu rakam, neredeyse mesleklerini bildiğimiz grubun % 25'ini oluşturmaktadır.

Buna karşılık, esnaf da aslında bu grubun içinde ya da hemen ya(kı)nında değerlendirilmeye alınabilir. Ama esnaf tanımı, öyle görünüyor ki, gelir seviyesi bakımından tüccarlarla pek de yarışamayacak durumdadır. Esnaf olarak toparlanabilecek değişik mesleklere mensup 100'ün üzerinde isim sayılabilir.[158] Bu, % 15 oranına denk gelmektedir ki, yüksek bir orandır. Tüccarlardan hemen sonra gelen grup, esnaftır.

İkinci göze çarpan meslek grubu ise, avukatlardır. Kırkın üze-

158 Bunlar arasında birinci sırayı otuza yakın kişiyle bakkallar almaktadır. Kahveciler, berberler, kunduracılar ve terzilerle arzuhalciler yarımşar düzine kadardırlar. Fırıncıları, ekmekçileri, değirmencileri, hamamcıları, mandıracıları, tuğlacıları, tütüncüleri, kırtâsiyecileri, hırdavatçıları, kasapları, fotoğrafçıları, kerestecileri, otelcileri, lokantacıları, saatçileri, motorcuları, hancıları, helvacıları, tuhafiyecileri, zâhirecileri, gazozcuları, bu grupta topladım. Zâten hepsinden hemen hemen yalnızca bir örnek bulunmaktadır.

rinde avukat bulunmaktadır. Bu da oran olarak % 6 demektir. Avukatlar, geçmişlerinde dâvâ vekilliği ya da hâkimlik, savcılık yapmışlardır. Şer'iye mahkemelerinde görev almış bir kadı da bulunmaktadır.

Eski ordu mensupları da hayli çoktur: Yine 45 civârında bir rakama ulaşıyoruz. Oran olarak avukatlar kadardır.[159]

Doktorlar sayı olarak yirminin üzerindedir. Oran olarak % 3 denebilir. Buna bir de diş hekimlerini ilâve edebiliriz. Eczâcılar da dikkati çekmektedir ve 13 rakamına kadar ulaşmaktadırlar. Oran olarak sâdece % 2'dir. Üç üniversite profesörü ile bir üniversite hocası ve üç de eski milletvekili sayıca çok azınlıktadır. Yalnızca bir mühendis zikredilmiştir. Bir de kimyâger. Yedi de eski öğretmen görünmektedir. Üç gazete müdürü, üç gazeteci, üç matbaacı, üç gazete sâhibi, SCF'nin kurucuları ve yöneticileri arasındadır.

Eşraf olarak gözükenler ise bir düzine kadardır.

Çiftçileri de yekpâre bir grup olarak değerlendirmek yanlış olur. Elbette içlerinde büyük toprak sâhipleri de bulunuyordu. Bâzı çiftçilerin bulundukları yerlerde ticâret ya da benzeri işlerle de uğraşıyor olmaları, onların taşrada etkili ve nüfuz sâhibi olduklarını açıkça göstermektedir. Diğer yandan, göreli olarak daha az topraklı çiftçilerin de olması kaçınılmaz gibi görünüyor. Ancak bunları saptamak mümkün değildir. 80 civârında çiftçi görünmektedir ve oran olarak % 10'un biraz üzerine tekâbül eder. Bir adet Ziraat Odası Başkanı vardır. Bağcıları da bu gruba katarsak, rakamı yarım düzine kadar artırmak lâzım gelecektir.

Sâdece yarım düzine isim için zengin tâbirinin kullanılmış olması da ilginçtir. Bunlardan ikisi için de rantiye ya da mirasyedi tanımı kullanılmıştır. Yalnızca bir kişi için fakir tanımlaması yapılmıştır. Yine sâdece yarım düzine borsacı vardır. Üç tâne de tefeci.. Fabrikatörler de sayıca azdır; yalnızca bir düzine kadar... Bir düzine kadar da emlâk sâhibi vardır. Kuyumcu ve sarraf bir elin parmağından daha azdır. Müteahhitler ise, bundan ancak biraz daha yüksek bir rakama ulaşabilmektedir. Bankacılar da yarın düzinenin altındadır.

---

159 Emekli subaylar arasında bir adet Ferik (Orgeneral) ve iki adet de Miralay (Albay) bulunmaktadır. On kadar Yüzbaşı, sekiz de Binbaşı vardır. Yedi subay bahriyedendir. İsmi geçen pek çok subay emeklidir. Fakat görevinden bir şekilde uzaklaştırılmış subaylar da bulunmaktadır. Ancak bu gibilerin rütbeleri çok düşüktür.

Bir düzine kadar medreseden yetişmiş hoca bulunmaktadır. Medresede eğitim görmüş isimlere de rastlanmaktadır. İki de kadı vardır. Fakat bu, bir ağırlık taşımamaktadır. Buna bir de müftü ile bir câmi hatibi ve bir de imam eklenebilir. Bir yazar vardır. Çok az sayıda eski muhtar da bulunmaktadır.

Emekli, istifâ etmiş ya da bir şekilde tasfiyeye uğramış memur sayısı 70'e yakındır. Bu, % 10'a yakın bir orandır ve önemli sayılabilir.

Listede yalnızca bir düzineden biraz daha fazla sayıda işsiz kişiye rastlanmaktadır. Ancak onların mesleği belirsizdir.

Yetkin'in verdiği bilgilerle karşılaştırırsak, benzer oranlardan söz ettiğimizi belirtebiliriz. Yetkin, toplam seksene yakın ismin mesleklerini oranladığında, tüccarlar % 22, avukatlar % 20, emekli memur ve subaylar % 20 ve doktorlar da % 11 olarak kendilerini hemen belli ediyorlar. Bu oranlar, benim oranlarımla ancak kısmen rtüşüyor. Bu da doğal kabûl edilmelidir; çünkü Yetkin'in rakamlarının pratikte dönemin gazetelerinden tesâdüfî örnekleme şeklinde alındığını söyleyebiliriz.[160]

160 Yetkin, **age**, s. 105.

Emrence'nin çalışmasında da hayli ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır: Buna göre, Emrence, yerel basını taramak sûretiyle, SCF'nin Batı Anadolu teşkilâtlarında toplam 204 kurucu üye saptamış ve bunların 137 tânesinin de mesleğini belirlemiştir. Emrence'nin sınıflamasına göre, tüccarların, bankacıların, sanâyicilerin ve toprak sâhiplerinin içinde bulunduğu ekonomik grup, SCF teşkilâtının kurucu kadrosu içinde yaklaşık % 38 oranında yer almıştır ki, bu oranın % 70'ini de yalnızca tüccarlar oluşturmaktadır. Bunun dışında, serbest meslek sâhipleri olarak da tanımlanabilecek olan ve yazarın ifâdesi ile profesyonel kadrolar, söz konusu teşkilât kurucularının üçte birini oluşturmaktadır. Eski bürokratlar ile dinsel bağlantılı kadrolar ise, yaklaşık olarak % 10'arlık orandadır. Mübâdillerin oranı da aynıdır. Emrence, hassas bir ölçümle, bu oranların vilâyet ve kazâlara göre de değiştiğini saptamıştır. Yazara göre, ilk iki grubun oranı % 70'in üzerine çıkmaktadır. Yine Emrence, yerel basını taramak süretiyle, Batı Anadolu dışındaki SCF teşkilâtlarında ise, 126 üye saptamıştır ki, bunların 84 tânesinin mesleğini belirleyebilmiştir. Buna göre, profesyonel grubun oranı % 45 civârındadır. Ülke çapında bakıldığında ise, profesyonel grubun oranı % 45, eski bürokratların oranı % 30, ekonomik grubun oranı % 12, dinsel bağlantılı kadroların oranı % 10 ve mübâdillerin de oranı % 3'dür. Emrence, toplam 330 kurucudan 221 tânesinin mesleğini belirleyebilmiştir. Emrence, **age**, s. 139-157. Bu oranlar, benim sınıflamam ve oranlarım ile zaman zaman dikkat çekecek şekilde örtüşmektedir: Emrence'nin sınıflamasına uyacak olursam, benim oranlarım ekonomik grup için yaklaşık % 50'dir ve Emrence'nin sonucuna çok yakındır. Fakat profesyonel grup için benim oranım yaklaşık % 15'dir ve Emrence'ninkinden hayli düşük görünmektedir. Bu arada eski sivil ve asker bürokratların oranı bende % 15'in ancak biraz üzerindedir. Bu da Emrence'nin sonucundan hayli düşük-neredeyse yarısıdır. Yine benim oranımda dinsel kadrolar bu kadar geniş yer kaplamamaktadır. Sonuçların zaman zaman örtüşmesi, zaman zaman ise hiç örtüşmemesi, elbette ki, metodik bir zorunlu farklılıktan kaynaklanmaktadır. Hepimizin elindeki veriler farklıdır. Benim elimdeki liste, Emrence'nin elindeki listeden üç kat fazla (mesleğini bildiğimiz) isim içerdiğinden, istatistiki olarak da farklı sonuçlara varılmasını doğal karşılamalıyız.

Listede yer alan değerlendirmelere gelince: Öncelikle çok sayıda hiçbir değerlendirmede bulunulmamış isimler vardır ki, bunların toplamı 200'e yakındır. Bu rakamın 150'den fazlası İstanbul için geçerlidir. Yâni elimizde bulunan listenin % 25'i hakkında olumlu ya da olumsuz bir değerlendirmede bulunulmamıştır.

Ancak SCF'nin taşradaki kurucuları, idâre heyeti üyeleri ve üyeleri hakkında elimizde önemli sayıda değerlendirmeler bulunmaktadır.

SCF'nin bâzı teşkilâtlarının bütün idâre heyeti üyeleri, kurucuları ve üyeleri için olumlu değerlendirmelerde bulunulmuştur. Niğde ve Çankırı'daki dokuzar isim ve Uşak'taki yedi kurucu ile idâre heyeti üyesi ve üyeler için hep olumlu değerlendirmeler söz konusudur. Kütahya örgütü için olumlu ve olumsuz değerlendirmeler neredeyse yarı yarıyadır. İçel için de olumlu değerlendirmeler daha ağırlıklıdır.

SCF İdâre Heyeti üyelerinin, kurucularının ve üyelerinin siyâsî geçmişleri de ilginçtir: Görebildiğim kadarı ile üç kişi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda da bulunmuştur.

Dikkati çeken bir nokta, listede sâdece beş kişi için komünist tanımının kullanılmış olmasıdır. Resmî olarak polis tâkibinde bulunan isim sayısı da son derece düşüktür ve yarım düzine kadardır. SCF listesinde adı geçenlerden kırk kadarının bir şekilde muhakeme edilmiş ve bâzılarının da mahkûm olmuş bulunması zikre değerdir. Ancak bu rakam, tüm listenin sâdece binde beşi mertebesini oluşturmaktadır.

SCF İdâre Heyeti üyeleri, kurucu ve üyeleri arasında daha önce CHF üyesi olmuş isimler de vardır. 22 basit üye sayabildim. Örneğin, Manisa Gördes teşkilâtı, neredeyse eski CHF'li yöneticiler tarafından oluşurulmuştur. Ayrıca, bir zamanlar CHF listesinden belediye ya da Umûmî Meclis üyesi ya da adayı olmuş olan yirmi kişi daha vardır. Ama buna ilâveten dört de eski CHF Mûtemedi sayılabilmektedir. Diğer yandan, SCF'de Türk Ocağı Başkanı ile iki üyesini sayabildim. Bu o kadar düşük bir sayıdır ki, buna karşılık üç Tayyâre Cemiyeti Başkanı ile bir üyesi de bulunmaktadır. Dolayısıyla Türk Ocakları ile SCF arasında bu şekilde bir ilişki kurmak imkânsızdır. Türk Ocakları üyelerinin SCF'ye destek oldukları yönündeki iddiâ, en azından kuruculuk ve üyelik bakı-

mından doğrulanmamaktadır. Bütün bunlara ek olarak, eski bir CHF'li belediye çalışanı da zikredilebilir.

Fakat asıl ağırlıklı rakam başka bir yerde bulunmaktadır: CHF İdâre Heyeti eski üyesi altı kişi vardır. Yine iki eski CHF üyesi muhtar sayılabilir. CHF eski Ocak İdâre Heyeti Başkanı iki kişinin adı geçmektedir. Dokuz kişi de CHF eski Belediye Başkanı'dır. Bir de Ticâret Odası Başkanı'nın ismi geçmektedir. Neresinden bakılırsa bakılsın SCF İdâre Heyeti üyeleri, kurucuları ve üyeleri arasından 70'e yakın isim, bir zamanlar CHF'de görev almıştır. Bu da, % 8 civârında bir orana karşılık gelir. Önemli bir oran olmamakla birlikte, küçümsenmemesi de gerekir. Nitekim, hatırlanacağı gibi, CHF yönetimi, zamânında bu konuda önlem almaya çalışmıştı. Bir diğer önemli nokta da, bu rakamın önemlice bir kısmının CHF'den istifâ etmiş olduğu kadar, tasfiye edilmiş olmasıdır da.

Bir başka dikkat çekici nokta da, SCF'nin kuruluşunda yer almış ve bu raporlarda son derece olumsuz değerlendirmelerle karşılaşılan isimlerin, eskiden CHF'de iken aynı değerlendirmeler ile karşı karşıya kalıp kalmadıkları sorusudur. Bu soruya muhtemelen hayır diye yanıt vermek bir önyargının işâreti olamaz. Çünkü, bizzat raporlarda, bu gibi isimlerin CHF'de uzun yıllar yer aldıklarından ve yöneticilik yaptıklarından söz edilmektedir. Bu durumda şöyle bir saptamada bulunmak gerekiyor: Raporlarda haklarında olumsuz değerlendirmelerde bulunulan eski CHF'li yöneticiler, SCF'ye katıldıkları andan itibâren, SCF'yi bir anlamda karalamış oluyorlardı. Oysa CHF'de oldukları sürece bu anlamda bir sorun görülmemişti. Aynı şekilde, söz konusu raporlarda "gerici" kategorisine giren isimler de, bir zamanlar CHF'de yer alırken ve bu partide yöneticilik yaparken, CHF'yi "gerici" yapmadıkları hâlde, muhalefet partisini "gerici" hâle getiriyorlardı. Bu durum, tamâmen çifte standart örneği olarak karşımıza çıkıyor! Aynı isimler, hangi partide olursa olsunlar, o parti için belirli bir tanımlamayı gerektirirken, burada aynı isimlerin, bulundukları partiye göre, o partiyi damgaladıklarına şâhit oluyoruz. Özetle, rapordaki değerlendirmelere göre, bir "gerici" CHF içinde iken, CHF'yi "gerici" yapmamakta, buna karşılık aynı isim SCF'ye katıldığı andan itibâren muhalefet partisini "gerici"leştirmektedir. Bu yöndeki hükümlerin çok su götürür olduğu açıktır.

Benzer şekilde, kişilerin politik sicilleri ile ilgili değerlendirmelerde de aynı eğilim söz konusudur: II. Meşrûtiyet'ten bu yana, CHF iktidârı açısından kabûl edilemez teşkilâtlara katılmış olan isimler, CHF'ye de katılmışlardır ve böyle olduğu sürece ortada bir sorun yokmuş gibi görünmektedir. Çünkü, bu isimler, buna rağmen, CHF içinde yöneticilik de yapabilmişlerdir. Ancak bu isimlerin, SCF'ye katıldıkları andan itibâren, anlaşılan politik geçmişleri yeniden hatırlanmıştır. Bu isimlerin politik geçmişleri, onları CHF'de iken suçlanmaya mâruz bırakmazken, SCF'ye geçtikleri andan itibâren aynı politik geçmiş, onların şiddetle suçlanmasına ve hattâ siyâseten mahkûm edilmelerine dahi neden olabilmektedir. Bu durum da, bir çifte standarttan ibârettir. Bunun en güzel örneğini, Millî Mücâdele'ye karşı tavır almış ve sonra buna rağmen CHF'de yönetici olmuş isimlerde görebiliriz. "Hâinler"in hâinlikleri, onların CHF'de bulundukları sürece değil, fakat SCF'de oldukları sürece görülebiliyordu!

Bir de siyâsî geçmişinde bir miktar İttihatçı iz de bulunan ve Millî Mücâdele'ye katılmış, fakat sonradan CHF iktidârını terk etmiş bir muhalif grup vardır ki, kanımca bu grup, muhalefetin en ilginç ve muhtemelen en samimî grubunu oluşturuyor olabilir. CHF milletvekillerinin raporlarında da okumak fırsatını bulduğumuz bu grup açısından sorun, kendilerinin daha sonra dışlanmış olmasıydı. Bu dışlanmanın nedeni ise, sonradan iktidâra katılan gruplarla aralarında oluşmuş olan anlaşmazlıklardı. Bu anlaşmazlıklar ise, Millî Mücâdele'nin sonlarına kadar geri gidebiliyordu. Balıkesir'deki muhalefetin, anlaşmazlığın analizi konusunda ortaya koyduğu sorular, her ne kadar yanıtsız kalıyorsa da, bize bu yönde işâretler vermektedir.

SCF'nin kurucuları arasında, o zamâna kadar hiç politik gelişmeler içinde yer almamış olanlar da bulunmaktadır. Tıpkı, başta TBMM'nin birinci döneminde 2. Grup'tan ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan olmak üzere, eski muhalefet akımlarından gelen isimlerin yanı sıra, o zamâna kadar iktidâra hiç yakınlaşmamış bir grubun varlığı da dikkati çekmektedir. İlk kez politikaya katılan bu grup, belki de iktidârın kendi içine almak için çaba harcadığı ve bunu başaramadığı bir grubu temsil etmektedir. Bu grup açısından SCF önemli bir çıkış noktası olarak görülmüş olmalıdır.

SCF'yi kuranların ve SCF yöneticilerinin yaşlarını belirlemek imkanından ise yoksunuz. Gençler de, yaşlılar da vardı. Eğitim durumları da çok değişkendi. Fakat toplumun en iyi eğitim görmüş bir kesiminin SCF'nin içinde yer alması üzerinde durmak gerekir. Ama SCF'nin asıl belkemiğini tüccarlarla, esnaf ve serbest meslek sâhipleri oluşturuyordu. SCF, bütün propagandasında olduğu gibi, esas olarak iktidârın ekonomik politikasına ve bunun yarattığı sonuçlara itirâz eden hüviyetini buradan alıyor olmalıydı. Fakat sivil ve asker bürokrasi içinde de geniş bir destek bulunduğu anlaşılıyor. Raporlardan bu durum açıkça görülmektedir. İktidar anlaşılan kendisince destek beklediği bürokrasiden dahi yeterli desteği almakta zaman zaman zorlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde bir şekilde tasfiyeye uğrayanların, örneğin Heyeti Mahsusa karârı ile görevinden uzaklaştırılanların, kendilerine SCF içinde bir yer bulmaya çalışmaları doğal karşılanmalıdır. Raporlarda bu durum çok açık bir şekilde vurgulanmıştır. Onlar, kendilerine yapılan bu "haksızlık"ı SCF iktidârında telâfi etmeye çalışan, muhtemelen oportünist bir gruptu.

Raporların nesnelliği konusunda bir test de yapabiliriz: Örneğin, SCF Samsun teşkilâtının kurucuları hakkında, ki maalesef sâdece iki isme rastlayabiliyoruz, yapılan olumsuz değerlendirmelere karşılık, Samsun, SCF'nin belediye seçimini kazanabildiği il merkezi idi. Buradaki olumsuz değerlendirmelere karşılık görülen SCF'nin seçim başarısı, bize değerlendirmeleri epey kuşku ile karşılamamız gerektiğini gösteriyor. Anlaşılan CHF'nin SCF'ye bakışı ile toplumun bakışı pek uyuşmuyordu. Bir başka, ama tersine örnek ise Silifke'dir. Silifke için pek çok SCF kurucusunun isimleri olumlu olarak yansıtılmıştır. SCF'nin burada seçimi kazanması bu bakımdan şaşırtıcı sayılamaz. Benzer bir başka örnek olarak Kırklareli'ni ele alabiliriz. Bu raporlarda da genellikle olumsuz değerlendirmeler vardır; fakat SCF'nin önemli başarılar kazanabildiği yerler de buralardır. Yine de raporlarda olumlu nitelemelerin de varlığı, bu seçim başarılarının nedenleri hakkında bir fikir verebilir. Bu konuda Kırklareli Vize iyi bir örnek olarak ortada durmaktadır.

SCF'nin İdâre Heyeti üyeleri, kurucuları ve üyeleri arasında Yahudiler de vardır: İstanbul Râsim Paşa'da ve muhtemelen Beyler-

beyi'nde birer üye Yahudidir. Ayrıca, Kırklareli'nde de bir Yahudi üye bulunmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi, Yahudilerle ticârî de olsa temasta bulunmak, CHF örgütünün gözünde olumsuz değerlendirmeye neden olmaktadır.

Bir özel durum da, Konya Bozkır'da bir kadın üyenin bulunmasıdır. Kendisi emekli öğretmendir.

Değerlendirmelerde dikkati çeken bir nokta da, etnik köken ayrımıdır. Etnik köken olarak, Boşnak, Çerkes, Pomak, Laz, Tatar, Arap ve Arnavut denilmektedir.[161] Özellikle de CHF Adana örgütü, "Irken Arap", "ırken Kürt", "ırken Türk", "ırken Çerkes" tanımlamalarını bolca ve sıkça kullanmıştır. Burada yer alan "ırk" sözcüğünün, günümüz anlamında bir ırkçılık yönü olup olmadığı tartışmaya açıktır. Ancak ben bu sözcüğün burada "soy" ya da "köken" anlamında kullanıldığını düşünüyorum. "Türk olanlar ile olmayanlar" anlamında, etnik köken belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Bu da, kullananlar açısından, 1924 Anayasası'nın "Türk" ve "Türk vatandaşı" arasında bir fark gördüğünü açıklamaktadır. Merkezin de benzer görüşte olması gerekir; aksi hâlde, taşra örgütü, etnik köken ayrımını bu denli açık bir şekilde kullanamazdı. Buna karşı başka örgütlerde "yerli" olmak yer tutmaktadır. "Yerlilik", muhacir olmak karşıtı olarak kullanılmaktadır.

Listede yalnızca tek bir örgüte ilişkin fotoğraflı kayıt örneği bulunmaktadır. Bunun bir istisnâ olduğunu belirtmek gerekiyor. Ancak söz konusu fotoğraflar elimizde bulunmamaktadır.

İstihbârat raporlarından elde ettiğimiz bir başka önemli bilgi de, 1915 tehciri, ardından Ermenilerin katledilmesi ve Millî Mücâdele'de Ermeni ve Rumların içinde bulundukları durumdur: Kütahya'da SCF'nin kurucusu ve Ocak İdâre Heyeti Başkanı Hamdi Hâlit Bey hakkındaki iddiâya göre, kendisi "İstiklâl Harbi sırasında Kütahya'dan firâr eden Rum ve Ermenilerin handa bıraktıkları eşyâyı tüccâriyeyi sirkat etmesinden dolayı mahkûm olmuş, her nasılsa bu mahkûmiyeti tecil edilmiş ve mesele kapatılmış; bu sûretle gayri meşrû elde ettiği para ve emvâlle zengin olmuş"tur. Aynı durum üye İbişoğlu Sâlih Efendi için de söz konusudur. Zâten her ikisi birlikte hareket etmişlerdir. Uşak'ta Hacı

161 Bu konuda ayrıca bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952).**

Nâfi Efendi için de benzer bir iddiâ söz konusudur: "Ermenilerin tehcirinden sonra emvâli metruke işlerine burnunu sokmuş ve tertip ettiği adamlar vâsıtasile Konya emvâli metrukesinden küllî eşyâyı ambarlardan sirkat ettirmiş ve Kırşehir'e nakletmiş olduğu, resmî tahkikat ile sâbit olmuştur. Bu mallar meydana çıkartılıp, tahkikâtı kânûnîyeye tâbi tutulmuş bir şahıstır." Mersin'de Ömer Efendi için, "İşgâl zamânında Tarsus'taki Ermenilerin Türkler yedindeki emvâlinin alınıp Ermenilere iâdesi için teşekkül etmiş olan komisyona âzâ olarak girmiştir. İyi bir seciyeye mâlik değildir." denilmektedir. Malatya'da fabrikatör Mehmet Bey için ise, "Ermenilerin tehcirinde fabrikasına sanatkâr nâmı ile aldığı insanları soyarak zenginleşmiştir" denilmektedir. Malatya Arabgir'de Attarzâde Kerim Efendi hakkında, "Ermenilerden müteehhildir. Hattâ Eniştesi saatçi Hacının kızını kayınbirâderi mühtedi Ermeniye akdetmek kadar Ermenilere râbıta göstermiştir" şeklinde bir iddiâ söz konusudur. Şebinkarahisar'da Sabuncuzâde Mustafa Efendi hakkında da şu iddiâ vardır: "Umûmî Harb'de Ermeni ihtilâli esnâsında muhterik olarak kasabanın tanzimi için İttihat [ve] Terakki Hükûmeti'nce hayli masraf ihtiyârile yaptırılmış olan haritayı, [Damat] Ferit Paşa Kabinesi'ne mürâcaatla tatbik ettirilmemesini temin edecek kadar, muhalefeti memleket zarârına istimâl etmiştir."

Raporlarda, Heyeti Mahsusa'da yargılanmış ve kamu görevinden çıkarılmış kişiler hakkında da bilgi verilmektedir. Buna göre, hepsi Gâziantep'te bulunan beş üye, Mersin'de, Kocaeli Gebze'de, Manisa Kasaba'da (Turgutlu'da), Kastamonu Taşköprü'de ve Bursa'da birer üye, Heyeti Mahsusa karârı ile kamu görevinden çıkarılmışlardır. Mersin-Tarsus'ta bir üyenin durumu da aynıdır, fakat bu üye hakkındaki karar daha sonra kaldırılmıştır.[162] Toplam onbir üyeden söz edilmektedir.

Listede yer alan isimlerin siyâsî geçmişleri, birçok kez, II. Abdülhamid ile II. Meşrûtiyet yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu durum bize, Cumhuriyet ile II. Meşrûtiyet arasındaki siyâsî devamlılığı açıkça göstermesi bakımından hayli anlamlıdır. 1930 yılında dahi, Cumhuriyet/CHF, geçmiş siyâsî hesaplaşmalarını bu târihe

162 Heyeti Mahsusalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**.

kadar geri götürmekten kaçınamamaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası üyesi olmak, sakıncalı olabileceği gibi, aksi olarak da değerlendirilebilir. Ancak Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyesi olmak, her bakımdan olumsuz bir değerlendirme anlamına gelmektedir. Millî Mücâdele döneminde Kuvâyi Millîye'ye katılmamış olmak, Müdâfaai Hukuk Cemiyetleri'ne katılmamış ya da karşı çıkmış olmak, son Osmanlı Meclisi Mebusanı seçimlerinde Anadolu hareketine karşı olan adayları desteklemiş olmak, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi için yapılan seçimlere katılmamak ya da seçimin aleyhinde tutum almak, İstanbul'u ve İstanbul Hükûmeti'ni desteklemek, işgâle uğrayan bölgelerde silâhlı mücâdeleye katılmamak ya da bu mücâdeleye karşı çıkmak, işgâl sırasında yurdu terk etmek ya da işgâlcilerle anlaşma yolu aramak ya da işgâlcilerin verdikleri görevleri kabûl etmek, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup'ta olmak ya da bu gruptaki milletvekilleri ile yakın işbirliği yapmak, 1923 yazında yapılan milletvekili genel seçiminde merkezin tâyin ettiği adaylara karşı çıkmak ya da bizzat aday olmak ya da bu adayları desteklemek, 150'liklerden tanıdığı ya da akrâbası olmak ya da onlarla işbirliği yapmak, Millî Mücâdele'den sonra inkılâplara karşı çıkmak, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmak, 1926 İzmir Suikastı dâvâsına adı karışanlarla yakınlaşmak ya da işbirliği yapmak; bütün bunlar olumsuz siyâsî geçmişin sicilini oluşturan temel noktalardı.

Nitekim SCF'nin Kastamonu Tosya teşkilâtında tâ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan beri gelen muhalefetin izini sürmek mümkündür.

Bu aşamada bir an için durup, SCF İdâre Heyeti üyeleri, kurucuları ve üyeleri hakkında, CHF örgütünce yapılan olumsuz değerlendirmeleri birer sıfat olarak gözden geçirmek yararlı olabilir:

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucucu ya da üyesi olmak; 1926 yılında İzmir suikastı dâvâsında İzmir'de Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanarak idâma mahkûm edilen ve asılan TBMM birinci dönem milletvekillerinden Ziyâ Hurşit ile teşriki mesâî etmek; işinden kovulmuş olmak; münferit olmak; menfî ruhlu olmak; Dâmat Ferit Paşa Hükûmeti zamânında kamu görevlisi olmak; memnûniyetsiz olmak; görev alamamaktan dolayı gücenik olmak; ayyaşlık; işret ve sui hâl sâhibi olmak; serveti ve içti-

mâî mevkii olmamak; saf olmak; kumar oynamak ve oynatmak; herhangi bir nedenle mahkûm olmuş olmak; istibdat döneminde kamu görevlisi olmak; yalancı ve dolandırıcı olmak; görevden azledilmiş olmak; muzır olmak; mütegallibeden olmak; ahlâksız ve seciyesiz olmak; rüşvet almak; rüşvet vermek; haris ve câhil olmak; asabi ve deli olmak; medyun ve müflis olmak; şuursuz olmak; kaynağı belirsiz servet sâhibi olmak; ümmî olmak; tezviratla iştigâl etmek; dolandırıcı olmak; karaktersiz olmak; sui şöhret sâhibi olmak; tecrübesiz olmak; halk arasında âhenk ve imtizâcı bozarak, menfaat yolunu tutmuş olmak; her devirde muhalif olmak; seciyesiz olmak; gizli ve hasis emeller gütmek; hafif meşrep olmak; bedbîn olmak; Kuvâyı Millîye'nin muhalifi olmak; Millî Mücâdele'ye katılmamak; Millî Mücâdele'ye babasının katılmaması; Millî Mücâdele'de babasının İtalyan mandasından yana olması ve Demirci Efe tarafından öldürülmesi; Millî Mücâdele döneminde Yunan işgâlinde Yunanlılarla teşriki mesâî eden arkadaşları olmak; kaçakçı olmak; mesleksiz ve meşrepsiz olmak; şahsî menfaat düşkünü, hissiz ve kaygısız olmak; câhil olmak; münfeiz olmak; siyâsî kanaat sâhibi olmamak; serkeş olmak; kıymetsiz olmak; basit düşünceli olmak; Millî Mücâdele sırasında Kütahya'dan firar eden Rum ve Ermenilerin handa bıraktıkları eşyâyı tüccâriyeyi sirkat etmesinden dolayı mahkûm olmuş ve bu sûretle gayri meşrû elde ettiği para ve emvâlle zengin olmuş olmak; Ermenilerin tehcirinden sonra emvâli metruke işlerine burnunu sokmuş ve tertip ettiği adamlar vâsıtasile Konya emvâli metrukesinden külli eşyâyı ambarlardan sirkat ettirmiş ve Kırşehir'e nakletmiş olduğunun resmî tahkikat ile sâbit olmak; Yunan âmâline hizmetlerinden dolayı, zâbıtanın tarassutu altında bulunan eşhas ile geceli gündüzlü temasta bulunmak ve bu sebeple ahvâl ve vaziyetinin şüpheli olması; hükûmete muhalif olmak; tenkitçi ve boşboğaz olmak; TBMM'nin birinci döneminde İkinci Grup üyesi milletvekilinin kardeşi olmak; fâizci olmak; irtikâp ve irtişâ; seciyesi bozuk olmak; hükûmet darbesi suçundan mahkûm olmuş olmak; değersiz olmak; Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan olmak; mütenevvir olmak; serseri, kavgacı ve hovarda olmak; kadın ve oğlan oynatmak; münevver olmamak; memleket hissi mahdut bulunmak; sebatsız olmak; Birinci TBMM'de İkinci Grup milletvekili olmak; rakı içmek ve sar-

hoş olmak; silâh atmak; hükûmet aleyhinde bulunmak; polis gözetiminde olmak; Araplığı sevmek; Nusayri Araplarından olmak; üç evli olmak; gözetim altında tutulan şeyhin akrabâsı olmak; İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmak; İstiklâl Mahkemesi'nce yargılanmak ve mahkûm olmak; zimmetine para geçirmek; 150'liklerle ilişkisi olmak ve 150'liklerden akrabâsı olmak; kaçak rakı imâl etmek; Millî Mücâdele'de Gâziantep savunmasında Fransızlara ilticâ ederek Halep'te kalmak ve Fransızlara hizmet etmek veyâ cûsusluk etmek ve bundan dolayı mahkûm olmak; Heyeti Mahsusa karârı ile devlet hizmetinden uzaklaştırılmış olmak; Kürt-Türk Hilâfet Komitesi üyesi olmak; Protestan olmak; Amerikan misyonerleri ile sıkı temâsı olmak; basit bir adam olmak; şan ve şöhrete düşkün olmak; komünist olmak; Gâzi Paşa'ya dil uzatmak; kararsız ve dönek olmak; tezviratçı; bilgisiz olmak; vaktile Yunan pasaportu kullanan bir âileye mensup olmak; Fransız işgâli sırasında Tarsus'taki Ermenilerin Türkler yedindeki emvâlinin alınıp Ermenilere iâdesi için teşekkül etmiş olan komisyona âzâ olarak girmiş olmak; ırken Arap olmak; Fransız işgâlinde Fransızlara hizmet etmek; ırken Kürt olmak; eski muhalif milletvekillerinin akrabâsı olmak; Kürt Kulübü'ne üye olmak; İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidârı sırasında servet sâhibi olmak; hodbin olmak; Ermeni tehcirinde fabrikasına sanatkâr nâmı ile aldığı insanları soyarak zenginleşmek; Kuvâyi Millîye için aldığı büyük miktarda parayı İstanbul'da zevk âlemlerinde yemek; Harbi Umûmî'de Madam Miloviç'in[163] bir zamanlar dostu olmak; kâtil olmak; zâlim olmak; keyfi işkence ve dayak attırmak, adam asmak; hırsızlık etmek; Millî Mücâdele'de Topal Osman çetesinde Bölük Kumandanı olmak; Millî Mücâdele'de Topal Osman tarafından istihdâm edilmiş olmak; hiçbir iş görmek kaabiliyetinde olmamak; tüfeyli olmak; ihtiyar olmak; muhalefete meyyal olmak; Ermenilerden müteehhil olmak; Enistesinin kızını kayınbirâderi mühtedi Ermeniye akdetmek kadar Ermenilere râbıta göstermek; hükûmet aleyhtârı olmak; kadın iğfal etmek; savaş sırasında suistimâlle servet edinmiş olmak; Kürtlerle fazla münâsebeti olmak; kafası bozuk olmak; devamlı Yahudilerle çalışmak, onlarla müşterek ticâret yapmak; İngi-

163 Fâlih Rıfkı Atay, **Batış Yılları** adlı kitabında, bu hanımdan da söz eder. Rivâyete göre, İstanbul'da hanımın yatağı banknotlarla döşenilirmiş!

liz Muhibleri Cemiyeti'ne kayıtlı olmak; münevver tabaka ile temâs etmemek; hükûmetin siyâseti aleyhinde umûmî yerde tefevvuhatta bulunmak; fiilî şeniden mahkûm olmak; kardeşleri asker kaçağı olmak; yerlilere karşı muhacirlik dâvâsı gütmek; memurlarla didişmek, memurları eleştirmek; seriütteessür, asabi, mutavassıt olmak; dürüst olmamak; açık sözlü, pervâsız olmak; yerli olmamak, muhacir olmak; Boşnak olmak; babası Çerkes olmak; hafif meşrep olmak; muzır, geri düşünceli olmak; dedikoducu; mefkûre sâhibi olmamak; sözüne itimat olmaz; dönek, kararsız olmak; çabuk aldanmak; sebatsız olmak; mütelevvin olmak; iflâs etmek üzere olmak; seçimde emekli General Ali İhsan (Sâbis) Paşa'ya oy vermek; çok fenâ olmak; iyi olmamak; idârei hazıraya muarız olmak; mürteci olmak; boşta gezmek; seciyesi iyi olmamak; memur aleyhtârı olmak; ihtirâsı olmak; sefih; şöhret hasisi olmak; külâh kapmak, yer kapmak sevdâsında olmak; boşboğaz olmak; kindar ve düşüncesiz olmak; sinsi olmak; dolambaçlı hareket ve ruh sâhibi olmak; değersiz olmak; Çerkes ırkına mensup olmak; kendini sevdirmemiş olmak; ifsâdâtile meşhur olmak; menfî amel ve fikir tâkip etmek, müfteri, fesatçı, ammenin istirahatini selbeden, dejenere ve külhanbeyi olmak; kanaati olmamak; işsiz olmak; menfî kanaati siyâsîyeye mâlik; etrâfa zehir saçan; müfteri; ahlâken dejenere; muhitini zehirleyen; mefküresiz, karaktersiz, amaçsız olmak; münevver ve kabadayı geçinmek; milliyet hissi, vatan aşkı, ammenin hukûku mefhumları olmamak; Türk Ocakları aleyhine propaganda yapmak; hükûmete muhalif olmak; tefekkür kaabiliyeti olmayan; kara câhil olmak; serseri olmak; yeni yazıyı bilmemek; hükûmete muğber olmak; mariz; Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılmak; Umûmî Harb'de Ermeni ihtilâli esnâsında muhterik olarak kasabanın tanzimi için İttihat [ve] Terakki Hükûmeti'nce hayli masraf ihtiyârile yaptırılmış olan haritayı, [Damat] Ferit Paşa Kabinesi'ne mürâcaatla tatbik ettirilmemesini temin edecek kadar, muhalefeti memleket zarârına istimâl etmiş olmak; muhalefeti itiyat hâlini getirmek; siyâsî fırkaların hiçbirinde faal vazife almamak; ruha bedbinlik, fikre hodgâmlık telkin eden gayri Türk esaslara müstenid sâkim terbiye; vatanımızın saadetini ve refahını temin eden medenî ve asrî yolların hiçbirisini benimsememek; 1908 İkinci Meşrûtiyet'e karşı çıkmak; Millî Mücâdele'de İs-

tanbul'dan yana milletvekili adaylarını desteklemek; mandacı olmak; gayri millî zihniyetin müdâfii olmak; Halk İştirâkiyun Fırkası'na katılmak ve teşkilâtlanmasında çalışmak; her siyâsî fırkaya katılmak; kuru ve sağlam taassup sâhibi olmak; bayağı tabakadan olmak; kerâhatle selâm alınmak; kaçak rakı yapmak; suistimâl; menfaat düşkünü avantüriye; müstereddi olmak; Harbi Umûmî yağmasında zengin olmak; resen milletvekili adayı olmak; senâdidi muhalif; halkı devlet teşkilâtı aleyhine tahrik; vatansız olmak; fikrinden istifâde edilmez; hareketlerine mâlik olmamak; kumar oynamak; bilgisi mahdut olmak; tahsilsiz olmak; tahsili noksan olmak; çok titiz, asabi olmak; annesi Arap olmak; kararsız olmak; dâimâ müntekit olmak; sâbit kanaati olmamak; efkârı mütelevvin olmak; Tatar olmak; fâizci; irâdesi zayıf; nâmus düşmanı; Giritli olmak; avamdan olmak; Türkü dâimâ ızrâra çalışan İştipli Refâil ve arkadaşlarile mesâî mukâbilinde iştirâk etmiş; Türklüğe karşı kin tutar; Cumhuriyet idâresinden memnun olmamak; Türklüğe hakâret; siyâsî hayatta müsbet bir fikir ve kanaat sâhibi olmamak; faaliyeti bâtıdır; fedâkâr olmamak; zengin olmak; müfsit; süfli tabakaya isnâd etmek; tahsil ve görgüsü olmamak; menfî ve muhalif ruhlu olmak; siyâsetten anlamaz; hükûmete dargın olmak; atılgan; Tatar olmak; fikren geri olmak; bulanık suda balık avlamayı sevmek; Millî Mücâdele'de Alaşehir'in Yunan işgâlinde bâzı köylerin âşârını Çerkes Ethem ile birlikte almak, tahsilâtını Yunan jandarmasına yaptırmak; Yunan subaylarıyla ve yerli Rumlarla Yunan işgâlinde birlikte eğlence tertip etmek; renksiz; hiçbir muhitte hiçbir kimse tarafından sevilmemiş olmak; ümmî; basit düşünceli; şımarık; Rodoslu; Arnavut; Müdâfaai Hukuk Cemiyeti aleyhine çalışmış olmak; TBMM seçiminde aleyhte olmak ve çalışmak; hükûmet işlerini eleştirmek; çılgın olmak; serseri ruhlu; suikast taklibi; İngilizlerle teşriki mesâi etmek; polis gözetiminde bulunmak; ikbalperest; sefih ve serseri olmak..."[164]

164 Ahmet Ağaoğlu, 31 Ekim 1930 târihli **Son Posta** gazetesinde yayınlanan "Millî İrâde Bu mudur?" adlı yazısında, bu tür isnadlardan şöyle şikâyet ediyordu: "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] tarafına geçenler ise, hep baldırı çıplaklardan, ipsiz, sapsız, sokak sürpüntülerinden, yankesicilerden veyâhut saltanat ve hilâfet arkasında koşan, fesin ve Arap harflerinin avdetini arzu eden, devlet ve milletle hiçbir alâka ve münâsebetleri olmayan, tâlih ve saadetlerini sokak gürültülerinde, meydan kargaşalığında arayan bir takım yeşil bayraklı ve gök sarıklı sergüzeştçi yığınından ibârettir." Ağaoğlu, **age**, s. 128.

SCF İdâre Heyeti üyeleri, kurucuları ve üyeleri arasında geleneksel olarak "gerici" şeklinde tanımlanabilecek sıfatları, mümkün olduğu kadar bu sıfatları geniş tutarak, şu şekilde ele almak mümkündür:

Mürteci olmak; softa olmak; dinî, bir irticâ kuvveti olarak benimsemek; İttihadı Muhammedi Cemiyeti üyesi olmak; hoca olmak; Rufâi tarikatına mensup olmak; tekke müdâvimi olmak; sakal ve bıyıklarını dervişlik rûhunun üzerinde yaşamakta olduğunu ispât eder şekilde düzenlemek; Nakşibendi olmak; ahâliyi yağmur duasına götürmek; dindar olmak; şapkayı geç ve güç giyebilmiş muhafazakâr olmak; teceddüdü hazmedememek; dini taassup içinde ve muannit olmak; yeteri derecede teceddütperver olmamak; medrese kafalı olmak; eski kafalı olmak; dâimâ medeniyete ve yeniliğe koşan hükûmetin karşısında, halkı zehirleyici bir cephe almak; içtimâî ve medenî müessesattan her vakit uzak yaşamaya alışmış olmak; kaşarlanmış mürteci olmak; medrese bitirmek; Cumhuriyetin yeni rûhunu ve yürüyüşünü almak istememek; sarığın bir tarafa bırakılmasını kalben kabûl etmemiş olmak; dâimâ karanlık devirlerin kara günlerinin ihyâsını emel edinmek; dinî propaganda yapmak; câmi inşaası sırasında kamuoyunu bulandırmış olmak; hâlen şapka aleyhtârı olduğu zannedilmek; şapkayı sevmemek; kasden başı açık gezmek; rûhen muhafazakâr olmak; Garbe nakledilen mürtecilerin içinde bulunmak; müthiş mutaassıp ve müfrit Cumhuriyet aleyhtârı olmak; annesinin kadınlar arasında eski yazının iâdesi ve fes giyileceği ve tekkelerin açılacağı hakkında propaganda yapması, memleketin bütün âileleriyle temasta bulunan bu kadının, fesin ilgâsı esnâsında başında fes olduğu hâlde hükûmet dâiresi önünden geçmiş olması; Biberi tarikatından kişilerle yakın temasta olmak; muhafazakâr olmak; geri fikirli olmak; irticâi ruhlu ve mutaassıp olmak; tarikat mensubu olmak; irticâya eğilimli olmak; tekkelere müdâvim olmak; yeşil sarık sarınmak; mâneviyâta mütekkit olmak; Molla olmak; teceddüt ve inkılâba cephe almış olmak; skolastik fikir sâhibi olmak...

CHF örgütünce hazırlanan listelerde, SCF İdâre Heyeti üyeleri, kurucuları ve üyeleri için sâdece bir kez Rufai, bir kez Biberi ve iki kez de Nakşibendi tarikatına atıfta bulunulmuştur. Nakşiben-

dilik sâdece Manisa Gördes'de geçmektedir. SCF'nin tarikat bağlantısı, bu bakımdan hiç mertebesindedir.

"Mürteci" sıfatı, Bursa'da, Gâziantep'te, iki kez Giresun'da, Kastamonu'da, Kocaeli Gebze'de, Malatya'da, Manisa Kasaba'da (Turgutlu'da) ve yine iki kez Şebinkarahisar'da olmak üzere, toplam 12 kez kullanılmıştır. "Softa" sıfatı, bir kez Bursa'da ve iki kez de Şebinkarahisar'da olmak üzere, toplam sâdece üç kez kullanılmıştır. "Hoca" sıfatı, Kırklareli Üsküp'te, Konya Akşehir'de, Malatya Kemâliye'de, Manisa Sâlihli ve Demirci'de olmak üzere, toplam beş kez geçmektedir. "Molla" sıfatı yalnızca Kırşehir'de bir kez kullanılmıştır. "Mürteci" sıfatı, Giresun'da iki kez olmak üzere, Bursa'da, Kastamonu Tosya'da, Malatya Kemâliye'de, Manisa Kasaba'da (Turgutlu'da) ve Şebinkarahisar'da toplam yedi kez kullanılmıştır. "Dinî propaganda" sıfatı bir kez Kocaeli Karamürsel'de kullanılmıştır. "İrticâ" sıfatı, Kastamonu Tosya'da dört ve Kırşehir ile Manisa Akşehir'de birer kez olmak üzere, toplam yalnızca altı kez geçmektedir. "Dindar olmak" sıfatı yalnızca Manisa Gördes'de bir kez kullanılmıştır. Herhangi bir şekilde "Medrese"li olan isim sayısı bir düzine kadardır; Eskişehir Sivrihisar'da, Kastamonu İnebolu'da, Konya Akşehir Doğanhisar'da, Konya Ereğli'de, Manisa Sâlihli'de, Manisa Demirci'de, iki kez Manisa Gördes'de, Muğla Milas'da ve dört kez de Şebinkarahisar'da zikredilmiştir. "Mutaassıp" sıfatı, Kastamonu Tosya'da iki kez, Kırşehir'de, Kocaeli Adapazarı'nda, Malatya'da ve iki kez de Malatya Kemâliye'de olmak üzere, toplam yedi kez geçmektedir. "Muhafazakâr" sıfatına, Eskişehir Sivrihisar'da iki kez, Eskişehir Mihalıççık'da üç kez, Kastamonu Araç'da, Kırklareli Vize'de ve Manisa Sâlihli'de birer kez olmak üzere toplam sekiz kez rastlanmaktadır. "Tekke" ile ilgisi olduğuna ilişkin, Kocaeli Adapazarı'nda, Manisa Kasaba'da ve iki kez de Malatya Kemâliye'de olmak üzere, toplam dört isim zikredilmiştir.

Ancak bu rakamları alt alta toplamanın bir anlamı yoktur. Çünkü, aynı isim için bu sıfatlardan birden çoğu kullanılmıştır. Listenin taranması sûretiyle, dinle ilişkili olabilecek en geniş sıfat ve değerlendirmeler de dikkate alınarak ve daha dar bir sıfat ve değerlendirme spektrumu kabûl edilerek, aşağıdaki sonuçlara varılabilir:

Eğer yukarıda yazdığım bütün ve geniş sıfatlar "gerici"liğe kanıt olabilecekse, bu takdirde toplam 40 kadar isim sayılabilir. Bu durumda toplam 854 isim arasında bu rakamın oranı yüzde beş civârındadır. Eğer herhangi bir değerlendirme yapılmamış isimleri düşecek olursak, bu takdirde elimizde değerlendirme yapılmış isim sayısı 200 kadar inecektir ve 660 civârına gelecektir. Bu durumda da oran yüzde altıdır. Eğer "gerici"liği daha dar bir aralık içinde kabûl edersek, bu takdirde yalnızca iki düzineye yakın bir rakama ulaşırız ki, bu da, sırasıyla, yüzde iki ve yüzde üç demektir.

Ancak bu analizi burada bırakmak doğru olmaz; çünkü bu sıfatların kullanıldığı örgütler de belirli sayıdadır. Manisa örgütleri Kasaba (Turgutlu), Demirci, Gördes ile Kastamonu Tosya ve Şebinkarahisar örgütleri, toplam olarak bir düzineden fazla isim zikretmiştir. Buna karşılık, Giresun, Kırşehir, Kocaeli Adapazarı, Kırklareli Üsküp, Kocaeli Karamürsel, Konya Akşehir, Kastamonu Araç, Eskişehir Sivrihisar ve Mihalıççık, Adana, Malatya, Malatya Kemâliye, Kırklareli, Kırklareli Vize, Pınarhisar ve Üsküp örgütleri de genellikle birer kez bu sıfatlardan birini kullanmışlardır. Toplam iki düzine kadar CHF örgütü, en az bir kez, dar ve geniş anlamda "gericilik" olarak değerlendirilebilecek sıfat kullanmıştır. Oysa elimizde bulunan örgüt sayısı toplamı 104'dür. Bu, oran olarak % 25 anlamına gelir. Eğer değerlendirme yapılmamış olan İstanbul'u dışarıda bırakırsak, örgüt sayısı 80 olur. Bu kez oran % 30'un üzerine çıkar. Bu da şu anlama gelir ki, CHF örgütü, büyük oranda "gerici" anlamına gelebilecek bir sıfat kullanmaktan kaçınmıştır!

Demek ki, CHF örgütü, SCF İdâre Heyeti üyelerinin, kurucularının ve üyelerinin ancak yalnızca yüzde ikisi ilâ altısını "gerici", "dindar", "irticâ" yanlısı olarak değerlendiriyordu! Bu saptama, bize SCF'nin "gerici" bir siyâsî parti olduğu yolundaki bütün savların gerçek dışı olduğunu açıkça göstermektedir.

Bir gözlem de, "gerici" sayılabilecek iki ismin daha önce CHF'de yer almış olmasıdır.

SCF İdâre Heyeti üyeleri, kurucuları ve üyeleri içinde "gerici" sıfatını taşıyabilecek kişilerden daha çok, Millî Mücâdele'ye karşı çıkmış ya da katılmamış isimlerin vâr olduğuna ilişkin gözlemimi de aktarmalyım.

Bir de raporda bulunan olumlu değerlendirmelere bir göz atalım:

Hiçbir mahkûmiyeti olmamak; eshâbı nâmus ve iffettinden olmak; iyi olmak; fenâlığı görülmemek; hüsnü hâl sâhibi olmak; şimdiye kadar hiçbir menfî hareketi görülmemek; müsbet veyâ menfî siyâsî faaliyeti olmamak; şüpheli olmamak; ırken Türk olmak; iyi tanınmış olmak; Millî Mücâdele'ye katılmış bulunmak; ahlâkı iyi olmak; halim olmak; dürüst, vatanperver olmak; şâibesiz olmak; işbilir, ağırbaşlı olmak; lâftan anlamak; temiz ve doğru olmak; saf, müstekin olmak; muzır hareketine tesâdüf edilmemek; kendi hâlinde bir kimse olmak; münevver sayılan gençler arasında olmak; siyâsetle alâkasının olmaması; hükûmete karşı sadâkati olmak; vatana karşı muhabbeti olmak; zararsız olmak; seciyesi ve mevkii olmak; siyâsî cereyanlara katılmamış olmak; dedikoduya karışmamış olmak; ahlâken mazbut olmak; ahvâli mazbut olmak; terbiyeli olmak; ağırbaşlı olmak; hiç teehhül etmemiş olmak; fırkacılıkla ilgisinin olmaması; çok zeki, idâreli, mûtedil olmak; bilgili; sâkin olmak; nâmuslu olmak; lekelenmemiş olmak; maznûniyet ve mahkûmiyeti olmamak; irticâ fikrile hareket etmemek; teceddüt taraftârı olmak; rönesans fikirli olmak...

Son olarak, elimizdeki bilgilerin taşradaki yerel politikada ne gibi saiklerin ön plânda olduğunu göstermesi bakımından da önemli olduğunu söyleyebiliriz. Taşradaki anlaşmazlık ve çekişmelerin, politik olarak ortaya çıkması, partiler ile mümkün olabilmektedir. Sonuçta, anlaşmazlıklar, kişisel plânda olmakla birlikte, görüntüde politik bir çatışma şeklini alabilmektedir. Yerel iktidar çekişmeleri, CHF tek-parti olduğu sürece, bu parti içinde sürebildiği gibi, bir muhalefet partisinin kurulması üzerinedir ki, iki parti arasındaki çekişmeye de dönüşebilmektedir.

Yerel iktidar çekişmelerinin kaynağı ise, bu verilerden hareketle yanıtlanamaz. Çünkü, elimizde bulunan bilgilerde buna yönelik bir açıklama yoktur. Diğer yandan, taşrada ve yerel politikada âile ilişkileri ile akrabâlık bağlarının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Âileler arasındaki çatışmalar, kendisini politika alanında ve partiler çekişmesi şeklinde göstermektedir. Böylece yerel anlaşmazlıkların ya da kişisel çekişmelerin politik bir konuma nasıl sürüklendiğini görmek de mümkündür. Mahallî düzeyde

aile rekâbetleri, kendisini politik rekâbet şeklinde ortaya koyabiliyordu.

Yukarıdaki liste üzerinden elbette başkaca analizler de yapılabilir. Ama ben daha fazlasını yapmayı başaramadım. Yine de anlamlı bir analiz yapabildiğimi umuyorum.[165]

165 SCF'nin evrâkının nerede olduğuna ilişkin bir bilgiye rastgelmedim. Herhâlde en azından merkez evrâkı hâlâ TBMM'de ve(yâ) İçişleri Bakanlığı'da bulunuyor olabilir. Taşra evrâkının ise âkıbeti tamâmen meçhûldür. Bir ihtimâl özel ellerde kalmış olabilir. Weiker'in kitabında sözü edilen Samsun evrâkı buna bir örnek oluşturabilir mi bilmiyorum. Bir ihtimâl de mülkî idâre âmirlikleri tarafından el konulmuş olabilir. Bu hâlde bu evrâkın da merkeze, yâni İçişleri Bakanlığı'na iletilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. SCF'nin kendi evrâkı üzerinden yapılacak bir araştırma ise, öykünün anlatımını ve kurgusunu tamâmen değiştirebilir.

Sonuç

"Ah! Şarkın bu riyâkârlığı!

Kelime altına saklanarak, vehmi mevcut, hayâli gerçek gibi göstermekten çekinmemek!

Bu zavallı ülkenin bütün felâketlerinin kaynağı, bu korkunç ruh hastalığındadır.

Bizde Cumhuriyetten en uzak bir belirti bile yoktur.

Bizdeki rejim, tam mânâsile ve en şiddetli bir diktatörlüktür ve bunu herkes biliyor!

Fakat buna rağmen herkes hürriyetten, cumhuriyetten bahsediyor, herkes serbest cumhuriyet olduğunu söylüyor, iddiâ ediyor!

Karşılıklı bir aldatmadır ki, memleketin bir ucundan diğer ucuna kadar devâm edip duruyor!

Fakat aynı zamanda da kimse aldanmıyor, kimse inanmıyor!

Herkes içinden gülüyor, kendisine ve herkese gülüyor, gülüyor, gülüyor!

Bütün memleket gülüyor, alay ediyor, kendisi ile, rejimi ile, Cumhuriyet diye bağıranlarla alay ediyor!

Ortada ne inanan var, ne imân! Ne doğruluk var, ne samimîyet!

Dimağ boşluğu, kalp boşluğu, ruh boşluğu içinde boş bir varlık yuvarlanıp sürünüyor, heyecansız, zevksiz, aşksız sürünüyor!

Gerinerek, esneyerek, yarım uyku içinde, günleri, haftaları, ayları, seneleri sayarak sürünüyor!

İçinde taşıdığı yegâne müsbet nokta, bir sabahın gelmesini beklemesidir!"[1]

Artık bu aşamada, ana metinde dört bölümde sunduğum yeni belgeler ve bilgiler temelinde, târihyazımında SCF'yi yeniden gözden geçirebiliriz. Öncelikle yapmak istediğim şey, "Giriş"te ana yaklaşımlarını özetlemeye, analiz etmeye ve sorgulamaya gayret ettiğim târihyazımı örneklerini de hatırlayarak, soracağım sorulara literatürde nasıl yanıt verildiğine bakmak ve bu yanıtları tartışarak, yeri geldiğinde kişisel saptamalarımı, görüşlerimi ve değerlendirmelerimi de ortaya koymaktan ibâret olacaktır.

Özellikle "Giriş"te gördüğümüz gibi, târihyazımı, olgularla desteklenmeyen ya da hiçbir olguya dayanmayan ya da dayandığı olguların onu doğrulamadığı pek çok değerlendirme, saptama, yorum ve genel yargılarla doludur. Oysa târihsel olgu ve malzemeye hiçbir şekilde dayanmayan, daha doğrusu hiçbir dayanağı olmayan bu türden yaklaşımlar, genel olarak hiçbir bilginin olmadığı ya da bilgilerin yetersiz kaldığı konularda da doludizgin gitmektedir. Pekçok yazar değerlendirmelerinde olguları temel almak yerine, kişisel ve öznel değer yargıları ve görüşleri ile bir "târihsel gerçeklik" kurmayı tercih etmiş görünmektedir.

Bir başka alışkanlık da, dönemin iktidârının, dönemin muhalefetine (ya da tam aksine) ilişkin ve resmî ideolojiye tekâbül eden suçlamalarının, hiç sorgulamadan, doğru kabûl edilmesi ve resmî tezin ya da ideolojinin yeniden üretilmesinde, tekrâr edilmesinde ve bu şekilde hâkim kılınmasında, târihsel olgulara değil de, fakat bu türden zamânında da siyâsî suçlama mâhiyetini aşamamış ifâdelere, târihsel olgu yerine ya da onu bizatihi târihsel olgu olarak kabûl ederek dayanılmasıdır. Bu eğilim, genel olarak resmî ideolojinin yeniden üretiminde kullanılan en yaygın usûldür.

Bir başka belirgin eğilim de, bu usûlü izleyen yazarların, farklı görüş ve değerlendirmelerle hesaplaşmaktan kaçınmalarıdır. Onlar için farklı olanlar, baştan red edilmesi gereken yaklaşımlardır ve âdetâ sâdece farklı oldukları için kendiliğinden yanlıştırlar. Resmî ideolojiyi yeniden üreten tüm metinler, bir anlamda âdetâ

1 Ağaoğlu, **age**, s. 92.

birbirlerini kaynak olarak kullanmak sûretiyle, geniş bir temele dayanıyor izlenimi verebilirler. Oysa, dikkat edildiğinde hemen fark edilecektir ki, tüm resmî ideoloji, esas olarak, 1930 yılında gerçekleşen tartışmaların, dönemin iktidârının resmî görüşünün tekrârından ve nihâyet zamânında ortaya sürülen farklı seslerle dile getirilen yönlerin, bu çerçevede yeniden kaleme alınarak sunulmasından ibârettir. Bu anlamda kaynaklarla hesaplaşmaya hiç yer verilmemektedir. Resmî ideoloji, pek çok alanda olduğu gibi, yaratıcı olmaktan çok, tekrarcı ve kopyacıdır. Yazarlar, genellikle öznel değerlendirmelerini hiçbir güvenilir kaynağa dayanmaksızın yazmaktan çekinmemektedirler. Bunun doğrudan bir başka sonucu da, bir târih metodu olarak kaynak kritiğinin hiç yapılmamasıdır. Her türlü kaynak öznel bir şekilde âdetâ keyfince kullanılabilir durumdadır. Diğer yandan, aksi görüş sâhibi kaynakların sunduğu argümanların ise, resmî ideolojiye sâhip çıkan metinleri, ancak polemik düzeyinde etkilemişe benzediği görülmektedir. Karşı görüşlerin çürütülmesi için basitçe red edilmeleri yeterli sayılmaktadır!

Bu genel eleştirileri artık somutlaştırmanın zamânıdır:

Atatürk gibi usta bir politikacının, SCF gibi bir muhalefet partisinin kurulmasına teşebbüs etmesinin sonuçlarını yeterince etraflı bir şekilde düşünmediğini kabûllenmek, sanırım gerçekçi ol(a)maz. Bu belki de bâzılarınca hayli öznel karşılanabilecek görüşümde, onun özellikle Millî Mücâdele ve Cumhuriyetin hemen öncesinde ve sonrasındaki politik tecrübesine dayanıyorum. Atatürk, politikada her hamlesinin olası bütün sonuçlarını gözden geçirmek ve ihtimâllere göre bir taktik belirlemek konusunda hem tecrübeli, hem de yetenekli bir politikacı idi. Bu bakımdan onun Fethi Okyar'ı yeniden siyâsî göreve dâvet ederken, bu girişiminin olası siyâsî sonuçlarını görmezden gelebileceğine ihtimâl vermek çok güçtür. Atatürk, mutlaka bu girişimin olası olumlu ve(yâ) olumsuz bütün ihtimâllerini hesâp etmiştir. Bundan sonraki sürecin kendi içindeki yeni aşamalarına ise, ileride ayrıntılı bir şekilde değinme fırsatını bulacağım.

Öncelikle SCF tasavvuru, tam olarak ne zaman gundeme gelmiştir sorusuna yanıt vermek, elimizdeki bilgiler ölçüsünde, güçtür; hattâ imkânsızdır. Gerçekten de son birkaç yıldan beri Ata-

türk'ün tasavvurunda böyle bir girişim oluşmuş muydu; yoksa bu bir son dakika sürprizi miydi? Gâliba ilk bakışta her iki soruya da olumlu yanıt vermek mümkündür. Öyle görünüyor ki, 1929'da Takriri Sükûn Kânunu'nun süresinin uzatılmaması, bu çeşit yumuşama eğilimlerine işâret ediyor. Eğer Fethi Okyar'ın anılarında yazdıklarına kulak verecek olursak, Okyar'ın siyâset sahnesine yeniden dâvet edilebileceğinin işâretlerini görmek mümkündür. Ama bu satırlar, Okyar'ın belki de kendisini önemli kılma çabasının bir yansıması da olabilir. Ancak hiç olmazsa, SCF'nin 1930 yılının bahar aylarında yönetimin iç çekirdeğinde gündeme geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Anlaşılan yönetimin çekirdeğinin biraz dışında olanlar için ise, bu, biraz da son dakika sürprizi sayılmış olabilir.

Başbakan İsmet İnönü açısından ise, daha önce de gösterdiğim gibi, SCF'nin kuruluşu en son dakikada öğrenilen sürpriz bir karar sayılamazdı. En azından İnönü, Nisan ayından beri bu konuyu biliyordu. Herhâlde Atatürk ona gelişmeleri ve nedenlerini aktarmıştı. Nihâyet o da, kendi yakın çevresine, örneğin Âsım Us'a, Haziran ayında müstakbel muhalefet (partisi) hakkında işâret vermişti. Gerek Atatürk'ün, gerekse İnönü'nün en yakınındakiler, gelişmelerden parça parça da olsa, en azından ilkbahar aylarından itibâren bilgilendirilmiş olmalıdırlar. Yönetici elitin çekirdek kadrosunun bütün gelişmelerden yakinen haberdâr olduklarını düşünmek için yeterli neden vardır. Yine anılardan öğrendiğimize göre, Atatürk'ün yakınları, Yalova'da da müstakbel muhalifleri durumdan haberdâr etmişler ve hattâ onları uyarmaya bile çalışmışlardı! İkinci derecedekilerle diğerleri de yaz ayları içinde, kimileri de belki kamuoyu ile birlikte durumdan haberdâr kılınmış olabilirler.

Şimdi burada yazdığım hipotezleri biraz daha yakından sorgulamaya çalışalım:

Burada yanıt vermeye çalıştığım nokta, sâdece SCF'nin basit ve üzerinde düşünülmemiş ya da yeterince hazırlanmamış bir adım ol(a)mayacağını belirtmekten ibârettir. Nitekim, daha önce de gördüğümüz gibi, bizzat Başbakan İsmet İnönü, Atatürk'ün bu konuda kendisi ile değilse de, yakın çevresi ile görüşmelerde bulunduğunu anılarında vurgulamaktadır. Bu ifâdenin tam olarak

doğru olmadığını hatırlamalıyız. Çünkü, metinde de belirttiğim üzere, İnönü'nün günlüğü, bu konuda kendisini tekzib etmektedir. Buna Âsım Us'un günlüğünü de ilâve edersek, konunun 1930 yılının en erken Nisan ayında, günlüklere girecek kadar, gelişmiş olduğunu anlarız. Aslında elimizde her ne kadar başkaca bir veri bulunmuyorsa da, bir muhalefet partisi kurulması projesinin bir ihtimâl daha erken bir târihe kadar uzanmış olabileceğini de bir hipotez olarak aklımızda tutmaya devâm etmemiz gerektiği kanısındayım.

Buraya kadar olan analizim, SCF'nin *niçin* 1930 yılının yaz aylarında oluştu(ruldu)ğuna ilişkin soruya verilecek yanıtın o kadar da basit olamayabileceğini anlatmak içindir. Soru, o kadar da doğru bir şekilde sorulmamıştır. Sorunun varsayımı, zâten sorunun içinde saklıdır. Buradaki şaşırtmaca, 1930 yılının Temmuz/Ağustos aylarını, üzerinde hiçbir sorgulamaya ihtiyaç duymayacak kadar, siyâsî sürecin kesin başlangıç noktası olarak almak ve kabûl etmektir. Oysa, gösterdiğim gibi, daha erken târihlere kadar uzanabilecek bir başka târihsel nokta, hem soruyu anlamsız kılacak, hem de tabiatıyla yanıtını temelden değiştirecektir. Bu bakımdan, artık 1930 yılının yaz aylarını soruya yanıt vermek bakımından temel almaktan tamâmen vazgeçmek gerekir.

Şimdi sıra daha sık ve yoğun olarak yanıtlanmaya çalışılmış bir başka soruya, *niçin* sorusuna yanıt vermeye geliyor.

Öncelikle 1930 yılının Ağustos ayından başlayarak, SCF'nin fesh edildiği Kasım ayına kadar olan dönemde *niçin* sorusuna verilen yanıtları hatırlamaya çalışalım: Bu dönemde, iki farklı yanıt vardı. İlk yanıt, iktidârın yanıtıydı. İktidâra göre, Cumhuriyetin (birden) çok-partili bir rejime sâhip olması doğaldı ve hattâ zorunluydu. Şimdi bunu da gerçekleştirmenin zamânı artık gelmişti. Elbette tıpkı zamanlamada olduğu gibi, gerçekleştirme sürecinin de kendine özgü bir çerçevesi olacaktı. Dolayısıyla, bu iki konuyu birbirinden koparıp ayırmak imkânsızdır. Muhalefetin yanıtı da buna uygundu. Muhalefet, kendisini Cumhuriyetin/demokrasinin (hâkimiyeti milliye ilkesinin) doğal ve olağan varlık nedeni olarak sunmuştu. Muhalefetin bu konuda iktidardan farklı bir görüşü yoktu. İktidarla muhalefetin temel ayrılık noktası, bundan sonraki siyâsî sürecin kendine özgü siyâsî koşullarını ve çer-

çevesini, her iki tarafın da kendi inisiyatifinde görmesinden kaynaklanıyordu.

En başta da dikkat çekmeye çalıştığım gibi, SCF; çok özel bir siyâsî oluşumdu. SCF'nin bu özel konumu sanırım herkesin üzerinde anlaştığı siyâsî bir gerçekliktir. Atatürk, SCF'yi, gerçek bir siyâsî parti olarak tasavvur etmemişti. Bunu düşündüğünü gösteren hiçbir belirti yoktur. Aksine, Atatürk'ün gözünde SCF, CHF'nin Cumhuriyet elitleri arasındaki muhalefeti olacaktı. Hattâ muhalefet olmaktan çok, rejimin ve yönetimin aslî bir unsuru hâline gelecekti. Nasıl ki, CHF, Cumhuriyet elitinin siyâsal partisiydi, SCF de aynı öyle olacaktı. Bu da, siyâsal parti ile toplum arasındaki mesâfenin korunması anlamına geliyordu. Atatürk, toplumsal bir muhalefet değil, elitler düzeyinde siyâsal bir muhalefetten yanaydı ve bununla yetinilmesini istiyordu. Metnin başında rastlanan Atatürk-Okyar mektuplaşmasının üzerinde önemle durmuş olmam, bu konuya bir açıklık getirmek ihtivâcından kaynaklanmaktadır.

Fethi Okyar, anılarında, mektuplaşmanın Atatürk'ün talebi ile olduğunu yazmaktadır.[2] Buradaki çelişki, daha doğrusu Fethi Okyar'ın çelişkisi, bir başka noktadadır: Okyar, daha önce de vurgulamaya çalıştığım gibi, hem izin sürecini kabûl etmektedir, hem de "azim" kelimesini kullanmakta ısrâr edebilmektedir. "İzin" ile "azim" kelimeleri arasındaki fark, Okyar'ın bütün SCF mâcerâsı boyunca ortadan kaldıramadığı ve içinden çıkamadığı siyâsî çelişkisi olarak kalacaktır ve sanırım, bu çelişki anlaşılmadan, SCF'nin yaşadığı siyâsî süreci ve âkıbeti de anlamlandırmak söz konusu olamaz. Okyar, hem kendi siyâsî yaşamında, hem de SCF'nin yaşamında, bu çelişkinin bütün sonuçlarını yaşayacaktır. Okyar'ın bunları yaşarken olsun, iş bittikten sonra, sıra anılarını yazmaya geldiğinde olsun, benim çelişki olarak gördüğüm noktayı gerçekten anlayabildiğinden de emin değilim. Görüntü, hiç anlayamadığına işâret etmektedir.

SCF'nin kuruluşu için aslında bir anlamda izin alınmıştır ve izin verilmiştir. Mektuplaşmaların siyâsî içeriği, gerçekte bu izin süreci ile ilgilidir. Rejimin önderinden ve gerçek sâhibinden izin

---

2 Okyar, **age**, s. 21.

alınmadan böyle bir işe kalkışmak imkânı ise hiç yoktur. Bu noktada bir kez daha, Cumhuriyetin hukuk ile siyâsî gerçekler arasında kurmuş olduğu ilişkiye dikkat çekmek istiyorum. Hukûkî mevzuata bakarak ve yalnızca bunu temel alarak yapılabilecek bir siyâsî analizin ve değerlendirmenin ne denli yanlış olabileceğini vurgulamaya çalışıyorum. Bu dönemde genel olarak hukuk ve özel olarak yasalar, bu örnekolayda da açıkça görüldüğü gibi, uygulamadan çok uzaktı. Önce siyâset, ardından yasalar geliyordu ve hukuk, her zaman siyâsetin gölgesindeydi.[3]

Ağaoğlu'nun anılarında anlattığı mektuplaşma sürecinde belki daha da ilginç olan nokta, tek-partili Cumhuriyet döneminde yasaların hiçbir şekilde mânâ ifâde etmediğinin kritiğinin (Târık Zafer Tunaya'nın dışında) hiçbir zaman gündeme gelmemiş olması da değildir. Bunu görmezden gelen tavrın yanı sıra, aynı tutumun içerdiği bir başka önemli nokta daha vardır: O da, Cumhuriyetin ve Atatürk'ün, mevcut yasal çerçeveye rağmen, kişisel olarak izin verme yetkisi olduğu gerçeğinden hareket etmeden, bu iznin verilmesini, dönemin iktidârının ve kişisel olarak da Atatürk'ün demokrat anlayışına ve demokrasi alanındaki hoşgörüsüne bir örnek ve kanıt olarak gösterme gayretidir. Tunaya'nın kitabında altını dikkatle çizdiği bu tutum, dönemin iktidârının ve özel olarak da kişi olarak Atatürk'ün, tek-partili rejimin dönüşmesinde gösterdikleri ileri bir demokrasi anlayışı şeklinde yorumlanmıştır. Oysa gerçekte rejimin dönüşmesi için hiçbir izne ve özel bir hoşgörüye ihtiyaç bulunmuyordu. İsteyen istediği zaman yeni bir siyâsî parti kurabilirdi-tabiî yalnızca kâğıt üzerinde. Nitekim, SCF'nin ardından kapatılan ya da izin verilmeyen diğer siyâsî partilerin de vâr olduğu gerçeği,[4] bize bunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Yasaların üzerinde bulunan tek-parti iktidârını, bu örnekten hareketle, demokrat bir idâre olarak vasıflandırmak ise imkânsızdır. Olsa olsa, Cumhuriyetin bu döneminde, Türkiye'de, değil bir hukuk devleti, basit bir kânun devleti dahi olamadığını göstermektedir. Yasalar, zâten tek-partili rejimi oluşturmaktadır; fakat buna rağmen, yasaların eksik ya da yetersiz kaldığı noktalarda

---

3 Rejim değişikliğinden sonra da bu durumun devâm ettiğine ilişkin olarak şu çalışmama bkz. Cemil Koçak, **Abdülhamid'in Mirası**, Arba Yayınları, İstanbul, 1990.

4 Tunçay, **age**, s. 285-293.

ise, kişisel idâre, yasaların yerine geçmekte ve hattâ yasaların da üzerine çıkabilmektedir. Bu örnek de, bize, sâdece tek-partili rejimde mevcut hukuk mevzuatına bakarak, dönemin siyâsal, sosyal, toplumsal ve benzeri alanlarında bir panoramasının çizilemeyeceğini göstermektedir. Çünkü, yasalar, zaman zaman yalnızca kâğıt üzerin kalmakta ve aslâ uygulan(a)mamaktadır!

Şimdi *niçin* sorusuna verilen diğer yanıtlarla ilgilenelim: Dönemin lise târih ders kitabına göre, bu türden bir soruyu sormak anlamsızdı, dolayısıyla yanıtı da yoktu! Hattâ dönemin hâkim söyleminde, SCF öyküsünün bütününü dahi bulmak imkânı artık kalmamıştı. Ne mektuplaşmalardan söz eden vardı, ne de muhalefetin gerekliliğinden... Bütün bunlar târih olmuştu-hem de çok kısa bir süre içinde.

Diğer yanıtlar, yâni resmî olmayanlar, ancak rejim değişikliğinden sonra çıkıp gelebildiler. Buna göre, o dönemde hiç ağza alınmayan bir gerçek vardı. İktidârın kabûl etmediği, ama herkesin bildiği gibi, ya da yıllar sonra bizzat Başbakan İsmet İnönü'nün de itirâf edegeldiği gibi, tek-partili bir rejim içinde siyâsî kişiliklerin güç ve nüfuzlarını kötüye kullanmaları sonucunda meydana gelen suistimâllerin önüne geçilemiyordu. Mecliste hükûmet ve idâre üzerindeki denetimsizlik, bu hâle yolaçmıştı. Bunun önüne geçmek ise, tecrübeyle öğrenilmişti ki, siyâsî sistem değişmeden mümkün değildi. Bütün bunları iktidar da biliyordu. Hattâ bizzat Başbakan İnönü, bu durumdan çok kereler bizzat Cumhurbaşkanı'na şikâyet etmişti. Bunu anılarında İnönü anlatmaktadır. O hâlde Mecliste bir denetim görevi yapacak organa şiddetle ihtiyaç başgöstermişti. Bunun tek-partili bir Meclis içinde gerçekleşmesine imkân olmadığından, mevcut tek-partiden/CHF'den ayrılacak bir grup siyâsetçinin bu fonksiyonu görmesi akla gelebilirdi. Nitekim Ahmet Ağaoğlu, anılarında, bu imkânı önerdiğinde, bunun düşünüldüğünü, fakat bizzat Başbakan'ın bu öneriyi red ettiğini, Cumhurbaşkanından öğrendiğini yazmaktadır. Reddin nedeni, tek-partili bir rejimde, tek-parti içindeki parti disiplini ve dayanışması nedeniyle, gerçek bir siyâsî denetim imkânı olmadığı gibi, bunu gerçekleştirmek için kurulacak bir denetim sistemi içinde parti disiplinini ya da dayanışmasını zedeleyecek her türlü girişimden uzak kalmak konusundaki Başbakan'ın tavrıydı. Anlaşı-

lıyordu ki, Cumhurbaşkanı, bir muhalefet partisinin kurulması düşüncesine gelmeden önce, başka ihtimâllerden de söz açmış, hattâ bu konuda girişimlerde dahi bulunmuştu. Dolayısıyla, 1930 yılının yaz aylarında ortaya çıkan muhalefet partisine varıncaya kadar, değişik siyâsî seçenekler üzerinde durulmuş olması, aslında çok önemlidir. Çünkü, SCF'nin, yâni bir muhalefet partisinin üzerinde durulmuş tek ve yegâne seçenek olmadığını gösterir. Demek ki, Cumhuriyette, tek-partili bir rejim içinde de siyâsî denetimi sağlayabilecek önlemler bulunabileceği kanısında olanlar vardı-bir muhalefet partisi olmasına o kadar da gerek ve ihtiyaç yoktu! Dolayısıyla, resmî yanıt, Cumhuriyetin mutlaka (birden) çok-partili bir rejimi içermek zorunda olduğu yolundaki yanıt, aslında ihtimâllerden yalnızca birine âid bir yanıt olarak kabûl edilmelidir-bu yanıtın ise son dakika sürprizi olduğu söylenebilir. Çünkü, 1925 yılında kabûl edilen Takriri Sükûn Kânunu'ndan ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın hükûmetçe kapatılmasından sonra, Cumhuriyetin (birden) çok-partili bir rejimi oluşturmak gereğine ilişkin bir görüşe hiçbir zaman rastlanmamıştır! Söylem analizine ve resmî açıklamalara çok meraklı olan yazarların yapamadıkları ve yapamayacakları da, bu dönemde benzer bir görüşü seslendirmiş bir resmî açıklama metni bulabilmektir! Burada söylemek istediğim nokta, en azından 1930 yılı boyunca ve muhtemelen daha erken târihlere dek geri gidersek, bir muhalefet partisinin kurulmasına yönelik bir hazırlık sürecinden kesinlikle söz edilemeyeceği gerçeğidir. Tek gerçek, anlatılanlara göre, iktidârın kendisini yolsuzluk ve suistimâllerden korumak konusunda gösterdiği yeteneksizliği ortadan kaldırabilecek siyasî formül bulma girişimleridir ve bir muhalefet partisi kurulması ihtimâli, bu ihtimâllerden yalnızca biri ve görünüşe göre, en son akla gelenidir! Dolayısıyla, ileride ayrıntılı bir şekilde tartışacağım ve sorgulamaya çalışacağım vesâyetçi tek-parti rejimi teorisi, lise târih ders kitabında hiç yer almaz. Hattâ dönemin resmî söylemi içinde de bulunmamaktadır. Bâzı yazarların dönemin dedikodularını naklettikleri metinler de, yalnızca özel konuşmalardan ibârettir!

Bu noktada bir önemli husâsa daha dikkat çekmek isterim: Elbette İnönü'nün de anılarında sözünü ettiği ve kabûl ettiği, dönemin iktidârının suistimâlleri önleme konusundaki yetersizliği ve

yeteneksizliği, bu dönemde iktidârın seslendirmiş olduğu bir gerçek değildi! Muhalefet basınının ve kısmen muhalefetin bu yöndeki iddiâları, metindeki gördüğümüz gibi, şiddetli tâkibâta uğruyor ve kesin bir dille tekzib ediliyordu. O dönemde iktidârın herhangi bir şekilde kendi yetersizliğinden söz ettiğini duyduğumuzu hiçbir metinde bulamayız. Nitekim iktidar, muhalefeti suçlarken, her defâsında kendisinin saflığını ve temizliğini, kendisinin meşrûluğunu savunmak için telâffuz etmek zorunda kalmıştır.

Şimdi bir başka yanıta kulak verelim: Yukarıdaki yanıtın bir alt versiyonu da, bu dönemde toplumsal muhalefetin varlığı ya da konjonktür gereğince son derece güçlendiğidir. Bu durumda iktidar, toplumsal muhalefeti dinleme ihtiyâcı hissetmiştir. Bunu da ancak bir muhalefet partisi gerçekleştirebilirdi. Çünkü, mevcut siyâsî sistem içinde toplumun iktidâra ses duyurma imkânı artık hiç kalmamıştı. Bu yanıt da, kendi içinde paradoks taşımaktadır. İktidar, toplumsal muhalefetten haberdardır. Elbette; zâten yıllardır onunla her alanda mücâdele hâlindedir! Bu türden güçlü bir toplumsal muhalefet olmasa, zâten vesâyetçi tek-parti rejimi teorisine de ihtiyaç olmazdı! Bu teoriyi yaratan ve ayakta tutan, zâten söz konusu güçlü toplumsal muhalefetin vâr olmasıdır. Dolayısıyla, iktidârın bir muhalefet olduğunu yeni keşfettiğini ya da onun tam bu sırada çok güçlenmiş olduğunu öğrenmiş olması mümkün olamaz. Bilinen bir şeyin öğrenilmesine ihtiyaç yoktur. Siyâsî sistemin tıkanıklığından dolayı toplumsal taleplerin ve şikâyetlerin iktidârın üst kısmına erişemediğine ilişkin iddiâlar da söz konusudur. Durum büyük bir ihtimâlle böyleydi. Fakat yine büyük bir ihtimâlle İçişleri Bakanlığı ile polis ve istibârat raporları, toplumsal muhalefetin taleplerini ve şikâyetlerini, ancak güvenlik ve âsâyiş mülâhazası ile, yönetime bildiriyordu.[5] Eğer yönetim yeteri kadar bilgilendirilmediği kanısındaysa, bunun için daha özel kanallar açmayı tercih edebilirdi.

Sanırım, bu konuda iki önemli etkin önlem almak mümkündü: İlki, Meclis içinde daha serbest tartışmalara yeşil ışık yakılabilirdi. Bunun için 1923 yılındaki İkinci Meclis'in ilk dönemi tecrübe-

5 Tek-parti döneminde kurumsal olmayan muhalefetin nasıl göründüğünü ve tam olarak ne olduğunu öğrenebileceğimiz yegâne bilgi kaynakları bunlar olmalıdır! Ama maalesef henüz bu kaynaklara ulaşamadığımız için, bu konudaki bilgilerimiz son derece sınırlıdır.

si akla gelebilirdi. O dönemde de tek-partili bir Meclis içinde siyâsî tartışmalar serbestçe yapılabiliyordu. Belki de yapılması gereken bu modele geri dönmek olabilirdi. İkinci olarak, basına serbestlik tanınabilirdi. Örneğin, daha önce gördüğümüz ve örneklerini hatırlayabileceğimiz gibi, *Yarın* gazetesi gibi yayınların denetim işlevi görebilmelerine yol açılabilirdi. Bunun gibi birkaç tâne daha muhalif gazetenin serbestçe yayınına izin verilebilirdi. Bunun için yasal bir değişikliğe de ihtiyaç yoktu. Çünkü, tıpkı siyâsî parti kurmak nasıl kâğıt üzerinde serbestse, o dönemdeki Matbuat Kânunu'na göre yeni yayın çıkarmak da izne tâbi değildi. Fakat tek-partili rejimin yarattığı siyâsî atmosfer içinde bu yasal imkândan yararlanmak söz konusu olamamıştı. Görüldüğü gibi, basına da özgürlük tanınması yönünde önemli ve ciddîye alınır bir girişimden kaçınılacaktır.

Atatürk, ülkedeki muhalefeti ya da hoşnutsuzluğu/şikâyetleri görebilmek için niçin bir muhalefet partisi kurdursun ki? Bunun için basını biraz olsun serbest bırakmak yeterli olabilirdi. Fakat basın, kamuoyuna yönelik bir araç olduğundan, bu formül muhtemelen tehlikeli ve riskli görülmüş olabilir. Tamâmen denetim altında bir muhalefet tercih edilmiş olmalıdır. Eğer Cumhurbaşkanı ile Başbakan, bütün şikâyetlerden haberdâr idilerse, ki öyle olduklarını belirtme ihtiyâcını hissetmişlerdir, bu takdirde şikâyetlerin çözümünde daha etkin bir usûl bulabilirlerdi. Cumhurbaşkanı ile Başbakan'ın engelleyemediği şikâyetleri, Meclisteki muhalefet partisi ile onun liderinin engellemesini istemek ve beklemek, herhâlde siyâsî bir haksızlık sayılmalıdır. Eğer bu şikâyetler gerçekten engellenmek istenmiş olsa, sanırım başka önlemlere ihtiyaç duyulurdu.

Zâten muhalefet partisinin feshinden sonra bu konunun artık bir daha hiç gündeme gelmemiş/getirilmemiş olması da, şikâyetlerin kalmadığını mı göstermektedir? Yoksa şikâyetlerin yalnızca bir bahane olarak mı kullanıldığını göstermektedir? Bu sorulara verilecek yanıt, SCF'nin *niçin* tasavvur edildiğini de gösterir. Kanımca, SCF ile şikâyetler arasında hiçbir gerçek ilişki yoktur. Bütün bu şikâyetler öyküsü, yıllar sonra gündeme getirilmiştir. Tekpartili rejim, 1930 yılında olsun, ondan önce olsun, ondan sonra olsun, kendi idâresinden hiçbir zaman şikâyetçi olmamıştır ki, 1930 yılının yaz aylarında olsun! Aksine rejim, her zaman kendi-

sini saf ve örnek alınması gereken bir model olarak sunmuştur. Daha önce de gördüğümüz gibi, iktidârın ve hükûmetin, gerek basında, gerek Mecliste, gerekse de Meclis dışında olsun, SCF'nin eleştirileri karşısında kendisini sertçe savunması, zâten bu yöndeki şikâyetlerinin de ne ölçüde samimî olduğuna bir işâret olarak algılanmalıdır.

O hâlde bütün bu girişimin altında yatan neden ne olabilir? Bir yanıt da rejimin dış imajına olan özenidir. Bu sıralarda rejimin bir diktatörlük olduğuna ilişkin Batı kaynaklı değerlendirmelerin değiştirilmesine yönelik bir taktikten söz edilebilir. Ben Ankara'daki iktidârın buna önem verdiği kanısındayım. Nitekim metinde de örneklerini gördüğümüz gibi, iktidar, girişimin yabancı basında görülen tepkilerine hayli önem vermiş görünmektedir. Gerçi bunların öngörülen ya da beklenilen/arzu edilen tepkiler olduğu pek söylenemese de, esas olarak amaçlananın bu olduğunu belirtmek yanlış olmaz. Sâdece Batı basını/kamuoyu, gerçekte ne olduğu konusunda Ankara'nın beklentilerine karşılık vermemişti-hepsi o kadar!

Batıya yönelik imaj değişikliğinin altında yatan bir neden de, Türkiye'nin Osmanlı borçlarının ödenmesi konusunda içine düştüğü zor durumdan kurtulma isteğiydi. Ayrıca, Türkiye'nin yabancı krediye de ihtiyâcı vardı ve muhtemelen Fransa, her iki sorunun da çözüm merkezi olarak görülmüştü. Bu anlamda, Batı politikasına yakın ve Fransa ile iyi ilişkileri olan eski bir politikacının, Fethi Okyar'ın yeniden siyâsî göreve dâvet edilmesi, bu analiz içinde anlamlı bir yer tutmaktadır. Atatürk, Okyar'ı yeniden siyâset sahnesine dâvet etmekle, Batıya bir jest yapmak istemiş olmalıdır. Ancak Batı, bunu, bir jest olmaktan çok, bir siyâsî taktik olarak algılamıştır-dönemin yabancı basın organlarında ortaya konulan ve Türkiye'de iktidar ve muhalefete ilişkin analizler, bunu kanıtlar. Bu bakımdan Okyar adı, Batı düşünülerek gündeme getirilmiş olmalıdır.[6] Fakat Fethi Okyar'ın yeniden siyâsal

---

6 Metnimde yabancı basından da (fakat ister istemez tesâdüfî nitelikte) malzeme kullandım. Siyâsî târihimize ilişkin olarak yalnızca Türk basınından haber ve yorum kullanmak pek çok kez yetersiz kalmaktadır. Örneğin, bu metinde SCF'nin yurt dışından nasıl görüldüğüne ilişkin bilgilerimiz, esas olarak bu kaynaklardan derlenmiştir. Kanımca yabancı basın, kaynak olarak daha çok değerlendirilmelidir. Bu sâyede yeni bilgilere ulaşmak ve analizlerle karşılaşmak mümkün olabilecektir.

sahnede görülmesi için belki de bu pek yeterli bir neden sayılamazdı. Onun için onun adını destekleyecek ve muhtemelen iç politika ile ilgili başka ve önemli bir neden daha olmalıdır.

O zaman da hayli revaçta olan ve SCF öyküsünün gâyet belirgin Atatürkçü bir versiyonunu oluşturacak olan yanıt, Başbakan İsmet İnönü'nün, o dönemde olsun, anılarında olsun, hep tekzib etmesine rağmen, Atatürk'ün Fethi Okyar ile SCF'yi, İnönü ve hükûmetine karşı bir siyâsî seçenek olarak tasarladığıdır. Ben bu taktiğin ciddîye alınması gerektiği kanısındayım.

Bu bakımdan SCF öyküsü için söylenebilecek tek bir açıklama kalmaktadır: O da, Cumhurbaşkanının Başbakan ile olan siyâsî ilişkisidir. Atatürk, 1925/1926 yıllarındaki büyük siyâsî tasfiyeden sonra, anlaşıldığı kadarı ile Başbakanın politikasından hoşnut değildir. Şikâyet konusu olan bizzat Başbakandır ve onun önderi olduğu hükûmetin uygulamalarıdır. Cumhurbaşkanının muhalefet partisinden tek beklentisi, onun, iktidâra ilişkin şikâyetlerin önünün alınmasına katkıda bulunması değil, Başbakanın dizginlenmesine katkıda bulunmasıdır.

Her ne ise, İsmet İnönü açısından ortada gerçekten de ciddî bir siyâsî sorun olduğu gerçeğine geri dönmeliyiz. Önce İnönü'nün Başbakanlığı dönemi öncesine bir göz atalım: İnönü, Millî Mücâdele'nin sonunda Hâriciye Vekili olarak Lozan'a gittiğinde, İcrâ Vekilleri Heyeti Başkanı (Başbakan) Rauf Orbay idi ve Orbay, hiç kuşkusuz, siyâsî kariyer açısından İnönü'nün önünde yer alıyordu. Orbay'ın Millî Mücâdele içindeki önemli rolü, ona bu kariyeri sağlamıştı. Olağan koşullar altında Cumhuriyetin Başbakanı olabilirdi. Ne var ki, Atatürk, Orbay'ın yerine İnönü'ye tercih edecektir. İnönü, kendisi açısından güçlü ve ciddî bir siyâsî rakip olan Orbay'ın siyâsî tasfiyesinden sonradır ki, karşısında Fethi Okyar'ı gördü. Okyar da, siyâsî kariyer açısından elbette İnönü'den önce gelirdi. Okyar, Cumhuriyetin ilk Başbakanı olabilirdi; nitekim Cumhuriyet öncesinin son İcrâ Vekilleri Heyeti Başkanı (Başbakan) olmuştu. İnönü, Cumhuriyetin henüz İkinci Adam'ı değildi. Başbakanlıkta uzun süre kalabileceğini de bilemezdi. Fethi Okyar seçeneğinin tercih edilmesi, Atatürk için her zaman mümkündü. Nitekim, ilk fırsatta ya da vesilede Okyar, İnönü'den hemen sonra ve onun siyâsî seçeneği olarak Terakki-

perver Cumhuriyet Fırkası'na karşı Başbakanlığa getirildi. Kısa süren Başbakanlığı döneminin ardından, İnönü, bir kez daha Atatürk tarafından tercih edilmiştir. Orbay, 1926 yılında İzmir'de Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından on yıla mahkûm olurken, İnönü de artık Orbay'ı siyâsî bir rakip olmaktan kesin olarak çıkarıyordu.

Fethi Okyar'ın rekâbeti ise anlaşılan uzun süre daha devâm etmiş ve Okyar'ın Pâris Büyükelçisi olarak tasfiyesi, öyle görünüyor ki, yalnızca bir Okyar hayâleti yaratmıştır. Bu hayâlet, hem Başbakan İnönü'nün hemen omuz dibinde kendisini hissettiriyordu, hem de –ve belki de daha önemlisi– toplumda bir beklentiye neden oluyordu. Okyar'ın İnönü'nün yerini bir gün dolduracağı beklentisi –ve belki de ümidi– İnönü açısından üzerinden atlanması ve kesin olarak geride bırakılması gereken bir düşünce bulutuydu.

Şimdi 1930 yılının yazında, aradan geçen beş yıldan sonra ve Ahmet Ağaoğlu'nun anılarında belirttiği üzere, İnönü'nün ifâdesi ile, "her yaz bir Fethi [Okyar] heyûlâsı (hayâli) çıkarılıyor"[7] şeklinde beliren siyâsî seçenek, somutlaşmış bir hâlde Başbakanın gündemine gelmişti. Başbakan'ın bütün bu gelişmeleri bu şekilde okumaması için hiçbir neden görünmüyor. İnönü, Okyar ile mücâdele etmek zorundaydı ve bunu yaparken, Atatürk'ü de kaybetmemesi lâzımdı. Atatürk, en sonunda, yeniden kendisini tercih etmeliydi. İnönü'nün tertibinin bu olduğundan kuşku duymak için elde hiçbir makûl neden bulunmamaktadır.

Atatürk, en son düşünülen şekli ile, bir muhalefet partisini gündeme kesin olarak getirdiğinde, en azından 1930 yılında bir muhalefet partisinin kurulmasını kafasının içinde evirip çevirmiş olmalıdır. Bu evirip çevirme süreci, daha erken bir târihte de belirmiş olabilir. Ama görünüşe göre bu daha az bir ihtimâldir. 1927 yılında Şeyh Sait İsyânı sonrasında ilân edilen sıkıyönetimin kaldırılması ve yerine (Birinci) Umûmî Müfettişliğin oluşturulması;[8] 1929 yılında Takriri Sükûn Kânunu'nun süresinin artık uzatılmamış olması, bu düşüncenin bir süreden beri gündeme gelmesi ile ilgili olabilir. Bu dönemde bir muhalefet partisi kurulması düşün-

7 Ağaoğlu, **age**, s. 95.

8 Bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, s. 53-126.

cesi, kanımca yalnızca Atatürk'e âid sayılmalıdır. Bu karârın bütün sorumluluğu ona âiddir. Atatürk'ün bu konuda tek başına sorumluluk taşıdığını kabûl etmeliyiz.

Atatürk'ün kafasının içinde şöyle bir senaryo olmalıdır: (a) Muhalefet partisi, içeride ve dışarıda tek-partili rejimin ortaya çıkardığı görüntüyü ortadan kaldıracaktır. (b) Muhalefet partisi, Batı Avrupa ülkeleri, ama özellikle Fransa ile olan ilişkilerin geliştirilmesi için yeni bir manivela imkânı sağlayacaktır. (c) Muhalefet partisi, Başbakan İsmet İnönü'nün rejim içindeki rakipsiz konumuna artık bir son verecektir. (d) Muhalefet partisi, bütün bunları gerçekleştirirken, aynı zamanda Atatürk'ün ikinci partisi olarak kalacaktır. (e) Muhalefet partisi, yalnızca Meclis içinde belirli sınırlar içinde hükûmeti denetlemekle sınırlı kalacaktır. (f) Muhalefet partisinin Meclisteki denetiminin sınırları ise, Atatürk'ün sofrasında çerçevelenecektir. (g) Muhalefet partisi, Meclis içi denetim organı olmaktan çok, elitler arasında bir denge işlevi görecektir.

Bir ihtimâl de, SCF aracılığıyla, toplumsal muhalefet için yumuşak ve kontrollü bir çıkış noktası açılmak istenmiş olabilir. Bir yandan da, iktidar içi dengeler yeniden belirlenecekti: Atatürk, siyâsetin tüm iplerini eline geçirmiş olacak ve İnönü ile Okyar ise, onun desteğini almak için Atatürk'e yakın olmak zorunda kalacaklardı. Bu yakınlık yarışında elbette Atatürk önemli bir siyâsî avantaj yakalamış olacaktı. Atatürk, genişleyen toplumsal muhalefet karşısında, bu çerçevede, siyâsetin sembol ismi olarak kalırken; buna karşılık, İnönü ve Okyar, gerekirse seçenekli Başbakan adayları olarak kalacaklardı. Böylece her iki isim de gerektiğinde değiş tokuş edilebilecekti. Böylece toplumsal muhalefetin önünde gerektiğinde Başbakan değiştirilerek yeniden zaman kazanma imkânı doğabilecekti. Bu arada bütün siyâsî sorumluluk Başbakanlarda kalacağından, muhalefetin Cumhurbaşkanı'na ya da rejime kadar uzanmasının önüne geçilmeye çalışılacaktı.

Literatürde zaman zaman ileri sürüldüğü gibi, muhalefetin yasal bir zeminde denetim altında tutulabilmesi düşüncesinin, bu süreçte rol oynamış olmasına ihtimâl veremiyorum. Çünkü, muhalefet zâten denetim altındaydı-özel olarak bir kez daha denetim altına alınmasına ihtiyaç yoktu.

Atatürk gibi, siyâsal analizi son derece güçlü, siyâsetin bütün öğelerinden yararlanmasını bilen bir politikacının, iktidârın çâresiz kaldığı alanlarda muhalefet partisinin bu güçlükleri ortadan kaldırmasını beklemesi elbette düşünülemez. Eğer iktidârın yarattığı sorunlar varsa ve bunların gerçekten de sorun olduğuna inanılıyorsa, bunlar yine ancak iktidar tarafından çözülebilirdi. Atatürk ve İnönü'nün çözmeye güçlerinin yetmediği bu sorunların, muhalefet partisi ve önderleri tarafından dile getirilerek, iktidar tarafından çözüme ulaştırılabileceğini tasavvur etmek, Atatürk gibi son derece yetenekli bir politikacının son derece küçümsenmesi anlamına gelir. Atatürk, elbette muhalefetin gücünü tahmin etmek konusunda yanılmıştı. Eğer bilseydi kesinlikle SCF'nin kurulmasına izin vermezdi. Onun gözünde muhalefet, kendisine karşı değil de, İsmet İnönü'ye karşıydı. Sanırım Atatürk gibi bir politikacının öngöremediği siyâsal gerçeklik, kamuoyunun geniş kesimlerinde, CHF iktidârında Atatürk ile İnönü Hükûmetleri ve CHF arasında artık bir fark kalmamış/görülmemekte olduğunu hiç aklından geçirmemek olmuştur. Anlaşılan onun tasavvurunda, muhalefetin boyutu, sâdece Cumhuriyetçi elit arasında kalacak olan bir tartışma egzersizi olarak mütâlaa edilmişti. Bu egzersiz olsa olsa, İsmet İnönü'yü rahatsız edebilirdi.

SCF aracılığıyla Atatürk, kendisi ile İnönü ve hükûmeti arasına bir mesâfe koymak istemiş de olmalıdır. Böylece yükselen muhalefetin keskin duygularını, kendisinden İnönü'ye kaydırmak mümkün olabilecekti. Bu çok yönlü ve uzaktan bakıldığında, en azından kâğıt üzerinde sonuç verecek bir siyâsal plâna benziyordu. Buradaki en temel hata, Atatürk'ün de iktidârın bir parçası ve hem de en önemli parçası olarak görüldüğünün farkında olmamasıdır. İnönü'nün SCF sürecindeki temel başarısı, bunu önceden görmesi olmuştur denebilir. İnönü'nün, muhalefetin sâdece kendisine yönelebileceği ihtimâline karşı, son derece rahat bir siyâsal tutum alan Atatürk'e karşı, çok kısa bir süre içinde bir ikili olduklarının ve muhalefetin de bunu böyle gördüğünü göstermenin haklı gururunu yaşadığını söyleyebiliriz. Dahası, İnönü bu aşamadan sonra muhtemelen kendisini sürecin birazcık dışında tutmaya çalışmış da olabilir. Öyle ya, bizzat Atatürk'ün kendisinin, üstelik kendisine yeterince danışmadan ve kendisini bilgi-

lendirmeden, başlarına açtığı bu belânın temizlenmesi sürecinde, kendisinde pek de bir misyon görmemiş olabilir. SCF'nin feshi bu anlamda İnönü'nün haklılığını göstermiş oldu. Atatürk, yurt gezisine yanına Başbakanını almadan çıkmıştı! İnönü, Atatürk'e kendisinden başkasına güvenemeyeceğini ispât etmişti. Atatürk'ün ise eğer hiç arzu etmediği bir sonuç varsa, o da işte buydu. İnönü, bu siyâsal çatışmadan hayli güçlenerek çıkmıştı. Atatürk ise, Başbakanı'na karşı bir seçenek yaratamamış olmasının verdiği sonucun yanı sıra, SCF'nin açtığı siyâsal yaraları da onarmak zorunda idi. Gerçi bu konuda İnönü ile CHF'nin yeni Genel Sekreteri Recep Peker'in ona yardımları eksik değildi. Ama SCF'nin âkıbeti, herhâlde Atatürk için siyâsal bir prestij kaybı olmuştur. İnönü ise yalnızca prestijini korumakla kalmamış, fakat bu türden siyâsal plânlara karşı kalın siyâsî kalkanını dosta ve düşmana göstermek fırsatını bulmuştur.

Daha önce ancak sezgisel olarak ortaya koyabildiğim bir analizi burada bir daha genişleterek ele almak istiyorum: İlk kez ele aldığım zaman, Atatürk-İnönü çatışmasının 1930'lu yılların başlarından itibâren dikkate alınması gerektiğini belirtmiştim.[9] Bütün bu gördüklerimiz, Atatürk-İnönü ilişkisinin SCF öncesinde dahi sanıldığının aksine sâkin olmadığını gösteriyor gibi... Eğer Atatürk SCF'yi yalnızca İsmet İnönü Hükûmeti'ne karşı kurdurduysa ve 1925 yılında yollarını ayırdığı Fethi Okyar'ı yeniden ve sâdece bu nedenle, yâni İsmet İnönü'ye bir siyâsal seçenek olarak, siyâsal sahneye geri çağırdıysa, bu takdirde, Cumhurbaşkanı ile Başbakan'ın siyâsî ayrılığının 1920'li yılların sonlarında başladığını kabûl etmek gerekir.

O hâlde şöyle bir siyâsî süreç oluşturmak akla yakın geliyor: Atatürk, İsmet İnönü'nün hükûmet başkanı olarak kazandığı ve seçeneksiz kaldığı bir siyâsal ortamdan hoşnut değildi. O hâlde, 1925 sonrasındaki çetrefil siyâsî güçlüklerin üstesinden gelinmesinde katkısını esirgemeyen İnönü'ye karşı yeni bir siyâsî seçenek olabilecek bir isim aramak ihtiyâcındaydı. Bu ismin Fethi Okyar olması da son derece mâkûl ve akla yakındır. Çünkü, Okyar, hem Cumhuriyet elitindendi, hem de İnönü'ye ve İnönü Hükûmetle-

9 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD,** (1. Cild), s. 23-229.

ri'nin politikalarına muhalif bir isimdi. Bu bakımdan Okyar'ın yeni bir siyâsî seçenek olması, Atatürk'ü güçlendirecek, fakat İnönü'nün Başbakanlık otoritesine halel getirecek bir sonuç yaratacaktı. Daha 1931 yılında, fakat CHF Üçüncü Büyük Kongresi'nden önce, İsmet İnönü Hükûmetleri ile yumuşak ve uzlaşmacı bir tutum içinde olan Saffet Arıkan'ın yerine Recep Peker'in CHF Kâtibi Umûmîliği'ne getirilmesi de, Atatürk'ün iktidar partisi içinde İnönü'nün tartışılmaz gücünü ve otoritesini sınırlandırmak ihtiyâcını hissettiğini göstermektedir. Peker, elbette Arıkan ile kıyaslandığında, İnönü'nün karşısında daha dirençli bir tavır sergileyebilirdi. Bundan sonraki siyâsal gelişmeler hatırlanacak olursa, Peker'in kendince bir politikası olduğu kabûl edilmelidir. Peker'in Atatürk'ün yakını olduğu da biliniyor. Dolayısıyla, o, Atatürk'ün yakını olarak, CHF ve İnönü Hükûmeti üzerinde denetim görevi yapacaktı. Peker'in zamanla Atatürk'ten belki daha çok İnönü ile yakınlaşması ve onunla siyâsî işbirliği içine girmesi, sanırım pek de beklenmeyen ve öngörülmeyen bir gelişme olmuştur. Peker'in İnönü ile yakınlaşmasında ise, yine muhtemelen bu dönemdeki devletçilik politikası konusundaki tartışmalar ve çatışmalar önemli rol oynamış olmalıdır.[10] Cumhurbaşkanının bir sonraki siyâsî atağı ise, Celâl Bayar olacaktır. Bayar'ın 1932 yılında İnönü Hükûmeti'ne İktisat Vekili olarak katılması, Bayar isminin, İnönü'ye bir rakip olarak gündemde kalabilmesinin önemli bir dayanak noktasını oluşturmuştur.[11] Elbette gerek Peker, gerekse Bayar, ancak Atatürk'ün kişisel siyâsal desteği ile bu mevkilerde kalabilirlerdi. Nitekim, 1936 yılında devlet-parti birlikteliği sağlandığında, Peker, bu görevinden bizzat Atatürk'ün talebi üzerine ayrılmak zorunda kalacak ve yerini de Atatürk açısından çok daha yakın bir isim olan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya bırakacaktır. Herhâlde Peker'in bu önemli siyâsî mevkiden alınmasının önemli nedenleri vardı. Sanırım, İnönü ile yakınlığı, özellikle devletçilik politikalarında elele vermeleri, buna neden olmuş olabilir. Ayrıca, CHF'yi gerçek bir siyâsî parti hâline getirme çabaları ile bütün bunları kendine özgü politikalarla, yâni emir-komuta zincirinin dışına çıkarak yapma gayret ve irâdesi, ona bu sonu ha-

10 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (1. Cild), s. 23-229.

11 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (1. Cild), s. 23-229.

zırlamış olmalıdır.[12] Hemen ardından da, 1937 yılında İnönü'nün Başbakanlığı ve CHF Değişmez Genel Başkan Vekilliği görevlerinden alınması, Peker-İnönü siyâsî işbirliğini sona erdiren son halka olarak kabûl edilebilir.[13] Hükûmette ve partide sarsılmaz güçleri ile temâyüz eden bu iki isim, 1930'lu yılların siyâsî ikliminde tasfiye edilmiş oluyorlardı. Atatürk, Başbakanlığı Bayar'a, CHF'yi ise Kaya'ya teslim ederken, bütün önemli siyâsal mekanizmaların başında kendince güvenilir ve kendine yakın isimlerin bulunmasına yönelik amacını geçekleştirmiş oluyordu. Bu anlamda, o hâlde en azından 1930'lu yıllara damgasını vuran siyâsal rekâbette, Atatürk, uzun yıllar sonra, siyâsal dizginlerin tamâmını yeniden eline geçirmiş olmaktan dolayı memnun kalmış olmalıdır. Çünkü, Atatürk iktidârı paylaşmaktan hiç hoşlanmazdı. Sonuçta; tek-parti rejiminde asıl hâkimiyet alanının devlet olduğu ve devletin dışında zaman zaman denetimden uzaklaşma ihtimâli ve imkânı bulunan özerk bir siyâsî alan bırakmama eğilimi pekiş(tiril)miş oluyordu. Bu yaklaşım, CHF'nin tek-parti döneminde iktidar partisi olarak otorite alanını niçin geliştiremediğini ve bunun niçin özel olarak önlendiğini de ortaya çıkarıyor. 1930'lu yıllarda CHF'nin dışında hiçbir özerk/bağımsız siyâsî varlık bırakmama sürecinin son halkası, 1936 karârı idi. Önce devlet dışında bulunan her türlü özerk siyâsî varlığa son vermek, onları CHF içinde eritmek ve en sonunda CHF'yi de devlet içinde eritmek! Bu sûretle devletin/hükûmetin dışında başkaca bir siyâsî varlık kalmamasını sağlamak. Bu süreç, iktidârın monopolize edilmesi bakımından da dikkate değerdir.[14]

Ancak geriye bir mesele daha kalıyor; Cumhurbaşkanı, siyâsî elitler arasında yeni dengeler kurmak istiyordu. Nitekim, 1931-1937 yıllarını, Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki ilişkileri, bu açıdan incelemek gerekir. İlginç olan bir nokta da, 1931 yılından itibâren Atatürk'ün siyâsetle olan ilgisinin azalmaya başlamasıdır: Bu târihten sonradır ki, artık güncel politikanın dışına çıkmaya başlayacaktır. İsmet İnönü'nün SCF mâcerâsının ardından siyâsî pozisyonunu güçlendirmesinden midir, yoksa siyâseten ya-

12 Cemil Koçak, "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", **Toplumsal Târih,** Sayı: 118, (Ekim 2003), s. 74-79.

13 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD,** (1. Cild), s. 23-229.

14 Cemil Koçak, "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", **Toplumsal Târih,** Sayı: 118, (Ekim 2003), s. 74-79.

pılacak pek de fazla bir şeyin olamayacağını anlamasından mıdır bilinmez, Atatürk, asıl bu târihten itibâren, dil-târih konularına ve kültürel alanlara yönelecektir. İnkılâpçı bir hükûmet söylemi sürmekle birlikte, bundan sonra soyadı kanunu ile halkevleri, kadınlara milletvekili seçme seçilme hakkı tanınması türünden reformlarla yetinecektir. Ama bu süreç ileride bir başka araştırmanın konusu olmalıdır!

Şimdi yeniden SCF'ye geri dönelim: Fakat yanıtlanması gereken bir soru da *ne kadar muhalefet* sorusudur. *Ne kadar muhalefet?* Bu soruya yanıt verebilmek için yeni partinin kuruluş sürecinin özelliklerine dikkat etmemiz gerekir. Bu sorunun yanıtı, aynı zamanda vesâyetçi tek-parti rejimi teorisi olarak adlandırdığım yaklaşımın da doğruluğunu ve gerçekçiliğini test etmemize imkân tanıyacaktır.

Okyar'ın, kendisine ve partisine verilmiş olan siyâsî misyonu nasıl olup da anlamadığı ise, çok gariptir. Atatürk, Okyar'ın siyâsî "azmi"ni "arzu"ya dönüştürürken, bu misyonun simgesel anlamını yeteri kadar açıklamış oluyordu zâten. SCF'den çok, Okyar ve arkadaşları söz konusu olacaktı. Parti, parti olmayacak, fakat bir miktar entelektüel elit bir kadroyu oluşturacaktı. Atatürk, yine anılarda anlatılanlara göre, İsmet İnönü Hükûmeti'nin politikalarının, kararlarının ve uygulamalarının, öncelikle kendi "sofra"sında tartışılmasını istemişti. Hasan Rızâ Soyak'ın anılarında anlattıkları bunu teyid eder. Bu tartışmalar, toplumun bilgisi dışında, elitler arasında yapılmalıydı ve orada da kalmalıydı. Atatürk bizzat bu tartışmaların hedefi olmayacak, ancak tarafsız gözlemcisi ve hakemi olacaktı. Ayrıca, Okyar ve arkadaşlarının benzer eleştirileri Mecliste dile getirmeleri söz konusu olduğunda, elbette bu türden eleştiriler ve muhalefet, elitlerin çevresinde yapılandan çok daha farklı bir üslûp içinde gerçekleşecekti. İktidar bu koşullarda ve çerçevede eleştirilebilirdi, fakat iktidâra göz koymak aslâ söz konusu olamazdı. Belki bir hükûmet değişikliğinden söz etmek, bu anlamda siyâsî bir başarı olarak değerlendirilebilirdi. Okyar ve arkadaşlarının, bütün bu anlaşma hükümlerini görmezden gelmelerini anlamak imkânsızdır. Atatürk, en yakınlarından Fethi Okyar'ı SCF'nin Genel Başkanı ve Nûri Conker'i de Genel Sekreteri yaparken, elit muhalefetin denetimini ele almayı başardığını düşünüyor olmalıdır.

Hasan Rızâ Soyak'ın anılarında hep anlaşma olarak tanımlanan çerçeve, belki de böyle özetlenebilir. Öncelikle SCF, bir siyâsî parti olmayacaktı. Cumhuriyetin siyâsî eliti içinde Atatürk'ün partisi olarak vâr olacaktı.[15]

Tam bu noktada vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin ana hatlarını özetlemek ve bu teoriyi genel olarak sorgulamak ihtiyâcını hissediyorum.

Maurice Duverger'in klâsik eseri, 1951 yılında Fransa'da Fransızca olarak yayınlandı. Ancak Türkçe literatür üzerindeki etkisi, henüz ilk Türkçe çevirisinin yapıldığı ve yayınlandığı 1970 yılından çok daha önce hissedilmeye başlamıştı bile...[16] Bugün de Duverger'i vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin fikir babası sayabiliriz.

Duverger, muhtemelen 1940'lı yılların ikinci yarısında kaleme almakta olduğu bu klâsik eserinde, Türkiye ile ilgili olarak yazdığı satırlarda, yine muhtemelen Türkiye'nin İkinci Dünyâ Savaşı sonrasında gerçekleştirdiği rejim değişikliğinin, 1950 yılında oluşturduğu iktidar değişimini ve bütün bunların olumlu ve demokrasi açısından geniş beklentiler yaratan siyâsî serpintilerini de hissederek, aşağıdaki değerlendirmelerde bulunuyordu ki, bu değerlendirmelerinin Türkiye'deki meslektaşlarınca da paylaşıldığı açıktır:

> "Bâzı tek-partiler, gerek felsefeleri, gerek yapıları bakımından gerçek anlamda totaliter değildir. Bunun en iyi örneğini, 1923'den 1946'ya kadar Türkiye'de de tek-parti olarak faaliyet göstermiş bulunan Cumhuriyet Halk Partisi sağlamaktadır. Bu partinin başta gelen özelliği, demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji, hiçbir zaman faşist ya da komünist kardeşleri gibi, bir tarikat ya da kilise niteliği taşımamış; üyelerine bir iman ya da bir mistik empoze etmemiştir; Kemâlist devrim, özü bakımından pragmatiktir. Ödevi, Orta Doğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engele, yâni İslâmiyete karşı mücâdele ederek, Türkiye'yi 'Batılılaştırmak' olmuştur. Partinin yönetici kadrolarının antiklerikal ve akılcı tutumu,

15 Târık Zafer Tunaya bir televizyon programında bu saptamayı şöyle ifâde ediyor olabilir mi? Hıfzı Topuz'un yönetiminde 13 Nisan 1975 târihinde TRT Televizyonu'nda yayınlanan "Geçmişte Bir Olay" programında ele alınan konulardan biri de, SCF idi. Bu programda, Târık Zafer Tunaya, "Şefin idâresinde, hem muhalefet, hem iktidar partisinin oyun kurallarına uygun düşmek sûretiyle karşılaştırılmaları ve böylece güdümlü bir çok-partili rejime geçilmesini istedi". Topuz ve Ünsal, **age**, s. 19.

16 Duverger, **age**.

onları açıkça 19. yüzyıl liberalizmine yaklaştırmıştır; milliyetçilikleri bile, 1848'de Avrupa'yı çalkalandırmış olan akımdan pek farklı değildir. (...)

Adının 'Cumhuriyetçi' oluşu bile, bu partiyi, 20. yüzyılın otoriter rejimlerinden çok, Fransız Devrimi'ne ve 19. yüzyıl terminolojisine yaklaştırmaktadır. Konvansiyon örneğine uygun olarak, bütün iktidârı [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'ne veren ve ayrı bir yürütme organı kurmayı red eden Türk Anayasası da, bu benzerliği doğrulamaktadır. Sözü geçen anayasanın tümü, onda kuvvetle ifâde olunan ulusal egemenlik ilkesine dayanır: 'Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur'. Faşist rejimlerde hergün rastlanan otorite savunusunun yerini, Kemâlist Türkiye'de demokrasi savunusu almıştır; bu da, 'halkçı' ya da 'sosyal' diye nitelendirilen 'yeni' bir demokrasi değil, geleneksel siyâsal demokrasidir. Parti, yöneticilik hakkını, siyâsal elit ya da 'işçi sınıfının öncüsü' olma niteliğinden yâhut da liderinin Tanrı irâdesine dayanışından değil, seçimlerde kazandığı çoğunluktan almıştır. Seçime tek bir adayın katılması dolayısıyla bu çoğunluğun garantilenmiş olması, işin başka bir yönüdür. Bu durum bile, bir ideal olarak değil, geçici ve esef verici bir zorunluluk olarak gösterilmiştir. Türk tek-parti sistemi, hiçbir zaman bir tek-parti doktrinine dayanmamış; tekele resmî bir nitelik vermemiş; onu, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrûlaştırmaya çalışmamıştır. Sâhip olduğu tekelden dolayı dâimâ rahatsızlık, hattâ utanç duymuştur. Türk tek-partisi, bir suçlu vicdânına sâhip olmuş ve bu noktada, kendilerini taklit edilmesi gerekli modeller olarak gösteren faşist ya da komünist kardeşlerinden ayrılmıştır Parti liderlerinin gözünde tekel, Türkiye'deki özel siyâsal durumun bir sonucu olmuş ve çok-partili sistem ideal olmakta devâm etmiştir.

[Mustafa] Kemâl [Atatürk], çeşitli fırsatlarda bu tekele bir son vermeye çalışmıştır ki, bu olgu tek başına bile derin bir anlam taşımaktadır. Hitler Almanya'sında ya da Mussolini İtalya'sında böyle bir şey düşünülemezdi. 1924'de Kâzım Karabekir'in Terakkiperver [Cumhuriyet] Fırkası, ilk plüralizm denemesini teşkil etmiş; 1925'de Kürt isyânından sonra sıkıyönetim ilânı ve Terakkiperver [Cumhuriyet Fırkası] milletvekillerinin Meclisten ihrâcı ile buna son verilmiştir. 1930'da [Mustafa] Kemâl [Atatürk], arkadaşı Pâris [Büyük]Elçisi Fethi [Okyar] Beyi özel olarak dâvet ederek, ona ansızın bir 'Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]' kurdurtmuştur. Fakat bu muhalefet partisi, rejimin bütün düşmanlarının, özellikle laiklik aleyhtarlarının ve dinci mutaassıpların birleşme yeri hâline gelmiş ve

böylece Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] fesh olunmuştur. 1935'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin rızâsıyla birçok bağımsız şahsiyetlerin seçilmeleri sağlanmıştır. Bir muhalefet yaratma yolundaki bu çabalar, çoğu zaman gülünç karşılanmışsa da, bunlar herşeye rağmen, [Mustafa] Kemâl [Atatük] rejiminin plüralizme üstün bir değer tanıdığını ve plüralist bir devlet felsefesi çerçevesinde faaliyet gösterdiğini ifâde etmektedir.

Öte yandan, Türk tek-partisinin yapısında da totaliter bir taraf yoktu. Bu yapı, ne hücrelere, ne milise, hattâ ne de gerçek anlamda ocaklara dayanıyordu; partiyi, yöneticilerin üyelerden daha büyük önem taşıdığı bir komite partisi olarak dahi kabûl edebiliriz. Şüphesiz parti, kütlelere siyâsal eğitim vermek amacıyla, birçok açık toplantılar, halk meclisleri ve kongreler tertiplemişti. Fakat söz konusu kütleler, örgütü bakımından pek eski tipte kalan ve bu yönden de faşizmden çok radikal sosyalizme yaklaşan partiye doğrudan doğruya üye olarak alınmıyorlardı. Şunu da eklemek gerekir ki, üyelik herkese açıktı; ihraç ve temizlik mekanizması mevcut değildi; üniformalar, geçit resimleri ve sert bir disiplin yoktu. Gerçekten, parti içi demokrasi oldukça ileri görünmekteydi. Resmen her kademedeki bütün yöneticiler seçimle işbaşına geliyorlardı; uygulamada da seçimler, plüralist sistemlerdeki partilerde olduğundan daha yolsuz cereyân eder görünmüyordu. Nüfuzlu kişiler etrâfında birçok hiziplerin, faşist metodlara göre 'tasfiye' edilmeksizin kurulabilmiş olmaları da kayda değer. Örneğin, İsmet İnönü ile Celâl Bayar arasındaki rekâbet, daha Atatürk'ün sağlığında ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinde başlamıştı. Bu son nokta özellikle önemlidir. Hizipler bir tek-parti içinde serbestçe gelişebildikleri takdirde, tek-parti, siyâsal rekâbetleri, ortadan kaldırmaksızın, sınırlayan bir çerçeveden ibâret kalır; tek-parti dışında yasaklanan plüralizm, parti içinde yeniden doğar ve orada da aynı rolü oynayabilir. (...)

Şu hâlde, bir tek-partinin bir çeşit siyâsal demokrasiyle bağdaşabileceğini düşünmek mümkündür. 1946 öncesi Türkiye bu aşamaya erişmiş değildi. Kemâlist rejim, faşist olmamakla birlikte, demokratik de sayılamazdı. Uygulamada seçimler tek bir aday hakkında yapılan plebisitlerden ibâret kalıyordu; temel siyâsal özgürlükler de çok sınırlı nitelikteydi.

Portekiz sistemi hakkında da aynı şeyler söylenebilir; burada da tek parti (Ulusal Birlik), daha kötü örgütlenmiş olmasına ve rejim içinde çok daha silik bir rol oynamasına rağmen, Türk Cumhuriyet Halk Partisi'ne benzer bâzı özellikler taşımaktadır.

Eğer demokrasi ile tek-parti sistemi arasında bir düşümdeşlikten söz edilebilecekse, bu statik düzeyden çok, dinamik düzeyde mevcuttur. Nasıl ki, plüralist sistemde faaliyet gösteren totaliter partiler hakkında gücül (virtual) tek-parti deyimini kullanabiliyorsak, aynı şekilde bâzı tek-partiler hakkında da gücül plüralizmden söz etmek mümkün görünmektedir. Dolayısıyla bu partiler, demokrasi yolunun bir aşaması olarak kabûl edilebilirler. Bu konuda plüralizmin daha önce mevcut olduğu eski demokratik rejiimlerde kurulmuş olan tek-partilerle, zâten otokratik bir sistem altında bulunan ve hiçbir zaman gerçek bir plüralizmden geçmemiş olan ülkelerde kurulmuş tek-partiler arasında temel bir ayrım yapmak gerekir. Almanya ve İtalya birinci tipe, Sovyetler Birliği ve Türkiye ikinci tipe uygun düşer. Bu iki durumda tek-partinin anlamları açıkça farklıdır. İkincisinde tek-parti, eski yapılı bir otokrasinin modernleştirilmesini ifâde eder ve plüralist sistemlerdeki partilerle hemen hemen aynı anlamı taşır; tıpkı onlar gibi, tek-parti de, geleneksel bir aristokrasinin yerine, halktan çıkmış yeni bir elit getirmeye çalışır. Tek-parti sisteminin kurulması, belli bir sosyal eşitlik yaratan ya da hiç değilse önceki eşitliği azaltan, ilerici tipte gerçek bir devrimi berâberinde getirir. Bu anlamda yeni sistem, eskisinden daha demokratiktir. Buna karşılık, tek-parti, plüralizmin yerine geçtiği takdirde, demokrasiyi ortadan kaldırır ya da zayıflatır.

Tek-partinin dinamik telâkkii, onun sâdece geçmişini değil, geleceğini hesâba katmak zorundadır. Burada, geçici ve sürekli tek-parti sistemleri yâhut da daha doğrusu geçici olduklarını ileri süren tek-partilerle sürekli olduklarını ileri süren tek-partiler arasıda bir ayrım yapmak gerekir. Bunlardan ikincisinin anti-demokratik niteliğinden şüphe edilemezse de, birincisinde durum farklıdır. (...) Tek-partinin geçici niteliğini açıkça ilân eden ve onu plüralizm yolunda zorunlu bir aşamadan ibâret sayan bir rejim, potansiyel bir demokrasi olarak kabûl edilebilir.

Şüphesiz sözlerin yanında eylemlerin de olması gerekir; partinin sert yapısının ve totaliter mâhiyetinin, rejimi, gerçek demokrasinin ana unsurları olan rakiplerine ve muhalefete saygı yönünde gelişme olanağından büsbütün yoksun bırakmaması şarttır. Hükûmetler için vaadlerin mâliyeti sıfırdır. Demokrasinin yarın geleceğini söylemek, eğer onu kurmak için bugünden zayıf da olsa bir çaba gösterilmiyorsa, hiçbir anlam taşımaz. 'Potansiyel demokrasi' fikri tebessümle karşılanabilir; plüralizm yönünde gelişen bir tek-parti fikri, şüphe uyandırabilir. Ancak her iki fikir de, olgusal bir temele dayanmaktadır. Bu temel 1950'de muhalefetin ba-

rışçı zaferiyle sonuçlanan, 1923 sonrası Türk evrimidir. Türkiye, engelsiz ve sıkıntısız şekilde, tek-parti sisteminden plüralizme geçmiştir.

Bugün o, Orta Doğu devletlerinin en demokratik olanı, feodal klanlar, bir avuç aydının yönettiği hayâli gruplar ya da fanatik din tarikatlar yerine, gerçek partilere sâhip bulunan tek Orta Doğu devletidir. Türkiye örneği büyük önemine yakışır bir ilgi uyandırmış gibi görünmemektedir. Uzak Doğu'da olduğu gibi Orta Doğu'da da klâsik demokrasi yöntemlerinin başarı kazanamadığı açık bir gerçektir. 12. yüzyıl Avrupa'sında parlamentoların işlemelerine imkân yoktu; bugün de parlamentolara sâhip kılınan ulusların bâzıları, aşağı yukarı aynı gelişme evresindedir. Halk kütlelerinin eğitilmemiş olduğu eski sosyal yapılı ülkelere uygulanan plüralist partiler sistemi, geleneksel aristokrasinin iktidârını sürdürmekte ve güçlendirmekte, yâni gerçek demokrasinin kurulmasına engel olmaktadır.

Buna karşılık Türkiye örneği, basiretle uygulanan bir tek-parti yönetiminin, bir gün gerçek bir demokrasinin kurulmasını mümkün kılacak tek unsur olan yeni bir yönetici sınıfın ve bağımsız bir siyâsal elitin yavaş yavaş ortaya çıkmasına imkân verebileceğini göstermektedir.

Acaba bunu genelleştirerek, tek-partinin, nâzik demokrasi bitkisinin çorak bir toprakta büyümesini sağlayacak geçici bir destek ödevi görebileceğini kabûl edebilir miyiz? Hâlâ geçici bir nitelik taşıyan tek bir örnekle bir sonuca varmaya bilimsel bakımdan imkân yoksa da, bu soru sorulmaya değer mâhiyettedir."[17]

Duverger'in yukarıdaki saptamaları ve değerlendirmeleri, kitabının "tek-parti ve demokrasi" alt başlığı altında yer almaktadır. O, bu başlığın yaratabileceği tepkilerin farkında olarak şu savunmayı yapmayı gerekli görmüştür:

> "'Tek-parti' ve 'demokrasi' terimlerini yan yana getirmek, birçoklarına, kutsallığa saygısızlık gibi gelecektir. Ne gam. Problem, böyle bir eşlendirmenin, bâzen gerçeğe uyup uymadığını bulmaktadır. Bütün bilimler, kutsallığa saygısızlıkla işe başlarlar. Tek-partinin komünizm ve faşizmden başka tipinin mümkün olmadığı yolunda yaygın kanaat, problemi büyük ölçüde karıştırmıştır. Böyle bir kanaat gerçeğe uygun değildir. Aslında yukarıda tanımladığımız anlamda faşizm kavramı, aşağı yukarı, Hitler Almanya'sının ve Mussolini İtalya'sının (hattâ terminolojiye rağmen, bunladan daha çok ilkinin) siyâsal rejimlerine uygun düşer; buna karşılık

17 Duverger, **age**, s. 358-364.

bugünkü Portekiz'in siyâsal rejimine uygun düşmez; 1923'lerden 1950'ye kadar Türkiye'de câri bulunan rejime daha da az uyar. (...) Faşizmin birçok çeşitleri mevcut olduğu gibi, faşist olmayan tek-partiler de vardır. 'Faşizm' deyimi, ancak totaliter tek-partilere (komünizm dışında) uygulanabilir. Oysa ne bütün tek-partiler totaliterdir, ne de bütün totaliter partiler tek-partidir."[18]

Duverger'in öğütlerini yerine getirmeye çalışalım ve Türk tek-parti deneyimine dayanarak oluşturduğu, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin olgularla ne ölçüde bağdaştığını sorgulamaya başlayalım: Yazarın Türk tek-parti deneyimine ilişkin değerlendirmelerini aktardığı kısımla ilgili hiçbir kaynağa atıfta bulunmamış olması şaşırtıcıdır. Kaynaklarının arasında bu konuya değinen bir eser de bulunmamaktadır. Duverger, büyük bir ihtimâlle, bâzı Türk meslekdaşlarının kendisine vermiş olduğu bilgi ve değerlendirmelerle yetinmiş olmalıdır. İşin bir başka ilginç noktası ise, onun yazdıklarının Batılı ve yabancı bir siyâsal bilimcinin değerlendirmeleri olarak, ileride vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini savunacak olan yazarların ana argümanı ve destekçisi olmasıdır. Yâni muhtemelen Türkiye kaynaklı görüşler, Batılı bir eserde yer aldıkları ölçüde, yeniden kaynağına dönmekte, fakat bu kez Batılı bir kaynaktan çıktığı ya da Batılı bir kaynakta yer aldığı için daha da değerli ve geçerli hâle gelmektedir. Akademik ve bilimsel standardın Türkiye'deki işleyişine dikkat çektikten sonra, şimdi sıra artık yazarın saptamalarının olgusal yönden test edilmesine gelebilir.

Duverger, bu eserini soğuk savaş kavramları içinde yazdı. Üstelik bu kavramları, eserinin ana çerçevesinin oluşumunda da kullandı. Soğuk savaş, siyâsal bilim literatüründe "otoriter" ve "totaliter" rejimler çiftini yarattı. Elbette, bu kavramlar ancak soğuk savaş yıllarında ortaya çıkabilirdi. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Batılı demokrasi güçleri, Sovyetler Birliği ile askerî bir ittifak içinde iken, onu, birlikte savaştıkları ortak düşman olan faşizm (İtalya) ve nasyonal-sosyalizm (Almanya) ile aynı terimlerle tanımlayamazlardı. Bu, elbette bilimsel bir analiz değil, ama tamâmen siyâsal bir analizdi. Fakat soğuk savaş, bu tanımları da değiştirdi. Faşizmin ve nasyonal-sosyalizmin demokrasi güçleri karşısında

18 Duverger, **age**, s. 358-359.

yıkıldığı, fakat demokrasi güçlerinin bir zamanki müttefiki olan sosyalizmin (Sovyetler Birliği'nin ve onun Doğu Avrupa'daki yandaşlarının) artık onun yanında değil, fakat karşısında olduğu bir dünyâda, siyâsal bilime düşen bu kavramları yeniden tanımlamak olacaktır. Soğuk savaşın yarattığı Amerikan siyâsal bilim kavramları, işte tam bu aşamada, Duverger'in eserini yazdığı sırada, otoriter ve totaliter ayrımında belirgin bir işlevsellik kazandı. Batılı demokrasi güçleri açısından, tek-partili bir komünist diktatörlük olan Sovyetler Birliği'ne karşı siyâsal ve askerî mücâdele doğal ve anlayışla karşılanabilirdi. Fakat Batılı demokrasi güçlerinin, kendi siyâsî rejimlerine hiç benzemeyen başka tek-partili rejimlerle siyâsî ve askerî işbirliğine girmesinin ideolojik ve siyâsî meşrûiyetinin olması, eğer yoksa bunun yaratılması gerekiyordu.

Bunun için de, tam bu aşamada, otoriter ve totaliter tek-partili rejiimler farkının yaratılması gerekmişti: Buna göre, faşizm ve nasyonal-sosyalizm gibi, Sovyet sosyalizmi de, totaliter bir tek-parti rejimi idi ve üçü arasında ölçülebilir bir benzerlik vardı. Fakat Batılı demokrasilerin, totaliter tek-partili rejime karşı müttefik olarak kabûl ettikleri, tek-partili totaliter rejimlerden bâriz farkları olan diğer tek-partili rejimlerin, totaliter rejimlerden çok, kendilerine daha yakın olduklarını kabûle ihtiyaçları vardı. Böylece, tek-partili rejimlerle siyâsî ve askerî işbirliği, Batılı demokrasiler açısından bir çelişki ya da ortak bir vicdan azâbı ya da utangaçlık duygusu uyandırmayacaktı. Batılı demokrasilerin kendilerine bu konuda ideolojik/siyâsî meşrûiyet kazandırabilmeleri için, diğer tek-partili rejimlerin, komünist/totaliter tek-parti rejiminden bâriz bir şekilde farklı olmaları gerekiyordu ya da bu farkların yaratılması ve bulunmasına ihtiyaç vardı. Otoriter tek-parti rejimi modeli, bu arayışın ve ihtiyâcın bir ifâdesi olarak yaratıldı. Otoriter tek-parti rejimleri, totaiter tek-parti rejimlerinden bâriz bir şekilde ayrılıyorlardı-her ne kadar görünüşte benzer olsalar da. Otoriter tek-parti rejimleri de birer diktatörlüktüler, ama onları diğerlerinden ayıran esas nokta, totaliter olmamaları, yâni bütün toplumu emir-komuta zinciri içinde yönetme amaç ve niyetinin bulunmamasıydı.

Otoriter tek-parti rejimleri, ideolojik anlamda katı ve toplumun ve toplumsal hayâtın tamâmını örecek şekilde yaygınlaşma-

mış olan siyâsal sistemlerdi. Rejimin ayırıcı olan noktası, onun dayandığı ideolojinin zayıflığıydı. Oysa, totaliter tek-parti rejimlerinde ideoloji hemen herşeydi. Diğerlerinde ise, bâzen görünmez hâle gelebilecek kadar bir tül inceliğinde siyâsal meşrûiyet aracıydı.

Duverger'in bu ayrım çizgisi, onu, İspanya, Portekiz ya da benzeri tek-partili rejimlerin iç modellerine bakarak ve onların karşılaştırmalı bir analizine dayanarak, evrensel bir vesâyetçi tek-parti rejimi teorisine götürmedi. Gerçi, metninde, Portekiz örneğine de atıfta bulunuyorsa da, bu yönde bir derinleşme ihtiyâcı içinde değildir. Onun ilgisini çeken tek model, Türk modelidir. Türk deneyimine ilişkin olgusal bilgi dağarcığı ise, oldukça zayıftır.

Öncelikle, Duverger, Türk tek-parti rejiminin 1923 sonrasında başladığı kanısındadır-oysa bu tabiatıyla çok yanlış bir görüştür. Türkiye'de tek-partili rejim, 1925 yılının Mart ayından itibâren, Takriri Sükûn Kânunu ile başlamıştır. Bu saptama, yalnızca basit bir târih yanlışlığına dikkat çekmek anlamına alınmamalıdır; aksine, Türkiye Cumhuriyeti'nin tek-parti rejimi ile doğmadığını ve bunun sonradan edinilmiş bir rejim olduğunu vurgulamak bakımından önemlidir. Yazarın gözden kaçırdığı nokta buradadır. Türkiye Cumhuriyeti, bir tek-parti devleti olarak doğmamıştır. Sonradan tek-partili bir rejime dönüşmüştür-bu dönüşümde birtakım siyâsal tercihlerin ağır bastığını da söyleyebiliriz.

Yazarın haklı olarak belirttiği gibi, CHF totaliter bir parti değildi. Hattâ gerçek anlamda bir siyâsal parti olup olmadığı dahi tartışılmaya açıktır. Daha çok Akdeniz tipi tek-partili rejimlerde rastlanan türden, tek-partinin rejim içindeki misyonu asgarî düzeyde tutulmuştur. Bunun elbette kendine özgü nedenleri de vardı: Siyâsal önderin, 1908 İkinci Meşrûtiyet sonrasındaki siyâsî deneyimi, ona bu konuda kesin bir görüş sağlamıştı. Önderlik, bölünmemeli; siyâsî partinin yönetimi, kişiler arasında güçler dengesine göre paylaşılmamalıydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin trajik öyküsü, ona bu konuda kesin bir siyâsî hat çizmişti. Önderlik kesin ve sorgulama dışı olmalıydı. Siyâsî örgüt içinde önderin otoritesini ve iktidârını sorgulamaya ya da bu iktidârı sınırlamaya elverişli bir yapılanmadan kesinlikle kaçınılmalıydı. Bizzat parti, tek bir öndere bağlı/bağımlı olmalı ve önderin otoritesine ortak olmama-

lıydı. Bu bakımdan CHF'nin tek-partili dönem boyunca, hiçbir zaman İttihatçı örgütlenme kadar derin ve yaygın örgütü olmayacaktır. Örgütlenme konusundaki bu pısırık tutum, CHF'nin ancak devlet/hükûmet gücü ile ayakta kalmasını sağlayabilecektir. Parti, devlete/hükûmete karşı muhtâç kalacaktır/bırakılacaktır. Bu bakımdan CHF, örgüt olarak zayıf kalmaya mahkûmdur. Onu bu konumundan uzaklaştırmaya yönelik her girişim, otoritesi sorgulanamaz önderin engellemesi ile karşılaşacaktır.

Duverger'in, CHF'nin yapı olarak totaliter olmadığını belirtmesi de gerçekçi görünmektedir: Gerçekten de, CHF, totaliter özelliklere sâhip bir parti olamamamıştır. Bunu hem örgütsel olarak sağlayamamıştır, hem de rejim içinde oynadığı siyâsal rol bakımından. Diğer yandan, ideolojik olarak da son derece zayıf kalmıştır. Fakat parti içi disiplin ve yapılanma, hiyerarşi ve yukarıdan aşağıya otorite ve disiplin açısından, CHF, gerçek anlamda totaliter bir parti sayılabilir. Şu anlamda: CHF, tek-parti olarak, yukarıdan aşağıya bir örgütlenme ve disiplin içinde, klâsik bir totaliter parti özelliğini kazanmıştır. Ancak kendisi bir başka anlamda totaliter değildi: ideolojik zayıflığı ve ideolojik olarak devlete/hükûmete olan bağlılığı ve bağımlılığı, onun yalnızca bağımsız bir siyâsal parti olarak sorgulanmasına neden olmaz, fakat aynı zamanda onun ideolojik yapılanmasındaki zayıflığı da gözler önüne serer.

Yazarın belirttiği gibi, gerçekten de CHF'nin demokratik bir ideolojisi var mıydı? Sâdece pragmatik bir ideolojiye sâhip olması, onun demokratik olmasına mı neden olmuştur? Bu sorulara yazarın yanıtı, kesin bir evetten ibârettir. Çünkü, Duverger, basbayağı oryantalist bir bakış açısı ile, Türkiye'yi tipik bir Doğu ülkesi olarak görmektedir. Türkiye'nin, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca ve hattâ ondan daha da önce başlayan modernleşme sürecini tamâmen gözardı etmektedir. Bu bakış açısı, ister istemez, onu Türkiye'nin modern siyâsal hayâtının Cumhuriyet ile başladığı yolundaki yanlış ve eksik analizine neden olmaktadır. Basit bir Batılılaşma/modernleşme paradigması, oryantalist bir bakış ile tamamlandığında, ortaya vesâyetçi tek-parti rejimi teorisi için elverişli bir çerçeve yaratılmış olmaktadır. Bu sürecin 19. yüzyıl liberalizmi ile bağdaştığını belirtmek hayli tartışmalıdır. Bu

tartışmada, CHF'nin "Cumhuriyet"çi adı dahi, yazar açısından anlamlıdır. Bu bile, tek başına onu otoriter rejimlerden ayırmakta, Fransız Devimi'ne yakınlaştırmaktadır. Ancak, yazarın bu benzetmesi ne derece doğrudur? Eğer yalnızca Cumhuriyetçi olmak, rejimi demokrat hâle getirmeye yeterli ise, yazar CHF'nin muhalefeti olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile SCF'nin adında da aynı ibârenin yer aldığına dikkat etmemiş olmalıdır; aksi hâlde, onları da, kendince gericilerin değil de, benzer bir yönelmenin temsilcisi olarak sayması gerekirdi! Her tek-partili Cumhuriyetin (özellikle İspanya ile Portekiz'i düşünüyorum) bu anlamda Fransız modeline ne ölçüde benzediği de, bu tartışmada ele alınması gereken temalar olmalıdır. Bütün bunlar, yazarın tartışmasında eksik bırakılmıştır. Daha doğrusu bu yönde bir tartışma açılmasına dahi gerek görülmemiştir.

Yazarın yanlış bilgilendiği bir başka nokta ise, 1924 Anayasası ile Birinci TBMM'nin işleyiş şeklidir. Gerçekten de Birinci TBMM'nin anayasal bakımdan, Fransız Konvansiyon modeline uygun, kuvvetler birliği ilkesine göre işlediği açıktır. Yasama, yürütme ve yargı yetkisi, hâkimiyeti milliye ilkesi gereğince, paylaştırılmamış ya da bölünmemiş, TBMM'de toplanmıştır. Ama bu ilke, ne 1909 değişiklikleri ile Osmanlı Kânunu Esâsîsi'nin öngördüğü bir şekildi, ne de 1921 târihli Teşkilâtı Esâsîye Kânunu'nun. Hele 1924 Anayasası'nın benzer bir işleyişi öngördüğü hiçbir şekilde söylenemez. Meclis hâkimiyeti anlayışı, 1924 Anayasası'nda da ifâdesini bulmuştur. Ama Türk Anayasası'nın kuvvetler birliği ilkesini bütün bütün hayâta geçirdiğini söylemek de yanlış olur.

Duverger'e göre, Kemâlist Türkiye'de "demokrasi savunusu", "otorite savunusu"nun yerini almıştır. Üstelik bu demokrasi, halkçı ya da sosyal niteliği öne çıkarılmış bir demokrasi değil, düpedüz bilinen Batılı tarz geleneksel bir siyâsal demokrasidir. Bu, hiç kuşkusuz, bir hayli tartışmaya açık bir iddiâdır: 1925-1945 döneminde tek-partili rejimin, demokrasi kavramından, bizim bugün anladığımız klâsik tipte geleneksel siyâsal demokrasi olarak söz ettiğine hiç rastlayamayız. Zâten sanırım, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini destekleyen tüm yazarların da, bu konuda rejimin resmî açıklamalarından hiç söz etmemiş olmaları, onların bu konuda örnek bulamadıklarını açıkça gösterir. Kısacası, tek-partili rejim, de-

mokrasiden söz ettiğinde, onu sosyal değilse, halkçı bir karakterde izah etmeye çalışmış, halkçılığı ise, kendince içi doldurulabilir bir tanımlama olarak göstermeye çalışmıştır. Halkçı olmak, bu anlamda bizâtihi zâten demokrat olmak anlamına geliyordu. Fakat rejimin resmî açıklamaları, bu konuda da pek müsrif sayılamaz. Duverger'e atıfta bulunan tüm yazarlar, onun bu tesbitini, argümanlarla destekleyecek olguları bulmaktan uzak kalmışlardır. Genellikle de 1945 sonrasında CHP tarafından yapılan resmî açıklamaları, sanki 1945 öncesine âid açıklamalarmış gibi kullanmaya çalışmışlardır. Bu, en sık kullanılan metin analizi yöntemidir! Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, Başbakan ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün ya da CHF'nin Kâtibi Umûmîsi Recep Peker'in açıklamalarında/metinlerinde ise, bu yönde bir açıklama bulmak imkânsızdır! Dönemin açıklamaları ve metinleri analiz edilmeden, Duverger'in bu saptamasını doğrulamak imkânı yoktur; dönemin açıklamaları/metinleri ise, yazarın değerlendirmesini tekzib etmektedir!

Duverger'in özgür ve serbest seçimlere verdiği önem açıktır: Ancak Türk modelinde bu konuda âdetâ geri adım atmaya hazırlanmaktadır. Yazara göre, demokrasi savunusu, kendisini seçimlerde göstermektedir ve Türk tek-parti modelinde, yönetim meşrûluğunu, seçimlerden almaktadır. Yazar, gerçi seçimlere ancak tek bir adayın katılabildiğini ve bu nedenle çoğunluğu sağlamasının garanti olmasını, nedense, Doğulu bir ülke için demokrasi savunusu açısından yeterli görmektedir. "İşin bir başka yönü"nü pek de sorgulama niyetinde değildir! Yazarın bu tezini haklı çıkarabilmesi, ancak bu durumun "bir ideal olarak değil, geçici ve esef verici bir zorunluluk olarak gösterilmiş" olduğunu, somut olgularla temellendirmiş olmasına bağlıdır. Ama bu konuda da eksiklik vardır: Yazarın ifâdesi ne zaman rejimin resmî açıklamalarında geçmiştir-bu kesinlikle belli değildir! Rejim, tek-parti dönemi boyunca, seçimlerin iki dereceli olmasını zorunluluk olarak resmetmişse eğer, bunu ortadan kaldırmak için üzerine düşeni yapmaktan kaçınmıştır. Hattâ CHP, 1943 yılında gerçekleşen kurultayında, tek dereceli seçimden vazgeçtiğini nizamnâmesinde de açıklamıştır![19]

19 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (2. Cild), s. 322.

Yazar, CHF'nin hiçbir zaman tek-parti doktrinine dayanmamış; siyâsî tekeline resmî bir nitelik vermemiş olduğunu yazarken de yanılmaktadır. Öncelikle, ileride yeniden tartışacağım gibi, tek-partili dönemde, elbette bütün ideoloji, tek-partinin gereği üzerine kurulmuştu. Burada da siyâsî bir meşrûluk arayışından söz etmemek mümkün değildir. Gerçi uzun yıllar siyâsî tekele yasal bir temel sağlanmadığı doğrudur. Ancak yine ileride göreceğimiz gibi, SCF'nin kuruluşunda da rastladığımız şekide, yasal bir temel olmamasına rağmen, izin almadan bir siyâsî parti kurulması düşünülemezdi bile... Ayrıca, yine ileride tekrâr edeceğim gibi, 1938 yılında, rejim, tek-parti yönetimini yasal olarak da temellendirmeyi tercih edecektir! Yazar bu noktada da yanılmaktadır.

Tek-parti döneminde halkçılık, sınıfsız bir toplumun meşrüiyet aracı olarak sunulmuştu. Halkçılık, bundan dolayı demokrasi anlamına geliyordu; siyâsal çekişmelerin, parti mücâdelelerin yarattığı olumsuz çağrışımlar ise, her vesile ile topluma hatırlatılıyordu. Eğer Duverger, daha önce gördüğümüz gibi, Kemâlist tek-parti döneminin Değişmez Dâhiliye Vekili'nin SCF'ye karşı olan açıklamalarında, hiçbir zaman liberal olmamakla övündüğünü duymuş olsaydı, bu türden saptamalarında daha dikkatli olmaya çalışırdı! CHF'nin sâhip olduğu siyâsal tekelden dolayı, dâimâ rahatsızlık ya da utanç duyduğu, bir suçlu vicdânına sâhip olduğu ise, ancak 1945 yılından sonra açıklanmıştır! Bu, o zaman için gerçekten de doğru olabilir. Ama İkinci Dünyâ Savaşı'ndan sonra bundan hemen hemen herkes rahatsız olur ya da utanç duyardı ya da öyle olduğunu söylemek zorundaydı! Ne var ki, benzer bir açıklamanın niçin 1945 yılından önce yapılmamış olduğu sorusu hâlâ yanıtsız kalmaya mahkûmdur! Elbette Türk tek-partisi de, kendisini bir model olarak görüyordu. Yazar, eğer dönemin Adliye Vekili ve daha sonra da Dışişleri Bakanı ve Başbakanı olacak olan Şükrü Saraçoğlu'nun, Kemâlist Türkiye'yi ve onun tek-parti rejimini tüm dünyâya bir model olarak sunan resmî konuşmasını[20] bilmiş olsaydı, muhtemelen yine bu saptamasından önce düşünmek ihtiyâcını duyardı. Yine de Duverger bir noktada hâlâ haklıdır: Türk modeli, evrensel bir model olarak değil de, kendini

20 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (2. Cild), s. 356.

sâdece kendine benzeyen bir siyâsal model olarak değerlendirmeyi tercih etmiştir.

Yine başka ve çok sık rastlanan bir iddiâya sıra geliyor: Türk modelinde siyâsal tekel, özel siyâsal koşulların bir sonucu idi ve tek-parti yönetiminin asıl amacı, çok-partili yaşama geçebilmekti. Bu görüşün temel iki argümanı bulunmaktadır. Bu argümanların genellikle metin analizlerinden yola çıktığını söyleyebiliriz. Ancak esas olan, tıpkı Duverger'in de belirttiği gibi, eylemlerdir. Rejimin bu alandaki eylemleri iki tâne olarak resmedilmektedir. İlk eylem, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. Yazarın başta gözden kaçırdığı nokta, şimdi bu konudaki argümanını sorgulanabilir hâle getirecektir. Duverger açısından, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, "ilk plüralizm denemesi"dir. Oysa, Osmanlı Meşrûtiyeti'nden beri, en azından ikincisinden bu yana, Osmanlı/Türk siyâsal hayâtı zâten çoğulcu bir siyâsal hayat içindedir. Yazarın göremediği de budur: Osmanlı/Türk çoğulcu siyâsal hayâtı, muhalefet partisinin kurulduğu 1924 yılının sonbaharında, Almanya'daki ile kıyaslanamazsa da, karşılaştırılabilir bir geçmişe sâhiptir! Çarlık Rusya'sı ile Sosyalist Rusya'nın hiçbir zaman sâhip olamadığı bir dönemden söz ediyorum. İtalya'nınki ile de karşılaştırılabilir. 1908-1913 arasındaki demokratik dönem, 1918-1924 arasındaki dönemle birlikte hesâp edilirse, en az on yıllık bir demokratik siyâsal hayattan söz edilebilir. Oryantalist bir bakışın yadırgayacağı ya da görmezden gelebileceği bir dönemden söz ediyorum! Avupa-dışı bir ülkede yaşanmış ve Avrupa'nın demokratik ülkeleri ile kıyaslanabilir uzunlukta bir demokrasi tecrübesi yaşamış bir ülkeden söz ediyorum. Duverger'in göremediği husus, Türkiye'nin de, Avrupa'nın diktatörlük yönetimlerine girmeden önceki demokratik ülkelerinin benzer tecrübelerine sâhip olmasıdır.

Atatürk'ün tek-partinin siyâsal tekeline son vermeye çalışmış olması, yalnızca SCF deneyi için geçerli olabilecek bir argümandır. Fakat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, zâten vâr olan demokratik hayâtın bir tezâhürü idi ve korkarım, Atatürk'ün teşviki değil, fakat engeli ile karşılaştı. Muhalefet partisinin hükûmet kararı ile kapatılması ve kurucularının ve üyelerinin başlarına gelen siyâsal âkıbet de, mevcut demokratik hayâtın ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Kısacası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırka-

sı, ne bir tecrübe idi, ne de demokratik hayâtın başlangıcı; olsa olsa demokratik hayâtın sonunu simgelemektedir.

Bu metinde ileride daha çok tartışma fırsatı bulabileceğimiz, Duverger'in deyimi ile ikinci, ama benim bakış açıma göre ilk ve tek (yegâne) "plüralizm denemesi" SCF idi. Duverger, bu denemenin tek-partili rejimin partiler rejimine geçişi açısından bir deneme olduğunu yazarken haklıdır; fakat unutulmasın ki, denemenin belirli koşulları vardı ve bu koşullar, ileride görme fırsatımız olacak ki, yazarın sözünü ettiği geleneksel siyâsal demokrasinin koşulları sayılamaz! Nitekim, Duverger, SCF hakkında da hâkim resmî görüşü tekrâr etmekle yetinecektir. Ona göre de, deneyin başarısızlığının nedeni, muhalefet partisinin laiklik aleyhtârı dinci gericilerin eline geçmiş olmasıydı.

Biraz da "deneme" ya da "deney" ya da "tecrübe" sözcüklerinin üzerinde durmak istiyorum; bu kelimeler târihyazımında SCF söz konusu olduğunda çok sık ve yoğun olarak kullanılır. Oysa o dönemde bu yönde bir açıklama yapılmamıştır! Ne Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası döneminde, ne de SCF döneminde, iktidar, bütün bu siyâsal gelişmelerin birer "deneme"den ibâret olduğunu açıklamamıştır. Herşey olup bittikten sonra bunların "deneme" olarak sunulması, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin oluşturduğu târihyazımının bir başka vazgeçilmez özelliğidir. Bütün bu gelişmelerin "deneme" olarak tanımlanması, yine 1945 yılına tekâbül eder ki, bunun da bir nedeni vardır.

Yazarın CHF'nin 1935 yılında yapılan milletvekili genel seçiminde bağımsız adaylara yer vererek, bu boşluğu kapatmaya çalıştığını yazması da, sorgulanmaya muhtaçtır; çünkü, bağımsız olarak seçilen adayların ne ölçüde bağımsız oldukları kuşkuludur ki, bunu ileride yeniden tartışma konusu yapacağım.

Duverger de, bütün bu argümanların gerçek bir siyâsal demokrasi açısından "gülünç" karşılanabileceğini düşünmüş olmalıdır. Yazarın CHF'nin genel özellikleri arasında sözünü ettiği şekilde, totaliter tek-partilerde görülen bâzı karakteristik özellikler (hücre teşkilâtı, milis örgütlenmesi, seçme ve seçkin üyelik yöntemi, parti içi temizlikler ve ihraçlar, üniforma, resmi geçitler ve sert disiplin) Türk modelinde hiç bulunmuyordu. Fakat neden bulunsun ki? Bütün bunlar ancak partinin gerçekten de rejimin

önemli bir aygıtı olabildiği siyâsal sistemlerde önem kazanabilir. Örneğin, Portekiz ve İspanya'da ya da benzeri modellerde de bütün bunlar yoktu. Örneğin Portekiz örneğinde hiçbir siyâsî suçlu idâm edilmemişti![21] Yukarıda sözü edilen karakteristik özellikler, bir anlamda partinin ciddîye alındığı tek-parti modellerinde bulunmaktadır ki, bunun da bir siyâsal mantığı vardır. Bütün bunların eksik olması, yazarın ileri sürdüğü gibi, CHP'de "parti-içi demokrasi'nin olduğunu mu gösterir? Duverger'e göre, bu sorunun yanıtı olumludur; çünkü parti içinde yöneticiler, seçimler sonucunda işbaşına geliyorlardı. Yine yazara göre, seçimlerde bir yolsuzluk işâreti de bulunmamaktadır. CHF içinde serbest seçim yapıldığına ilişkin bir bilgiye sâhip değiliz. Hattâ, metin içinde daha önce rastladığımız gibi, serbest seçim yapılması, istisnâî durumlarda görülen istisnâî bir özellikti. Parti hiyerarşisinde yöneticiler, genellikle atanıyorlardı. Tıpkı milletvekilleri gibi. Onlar da, üstleri tarafından seçilip, atanıyorlardı. Zâten CHF içindeki temel tepkisel muhalefetin ana nedenlerinden biri de, siyâsal seçkinlerin dar alanına girememenin ya da bu girişin çok güç olması idi.

Yazarın Türk modelinde siyâsî terör ya da terör mahkemelerine ve toplama kamplarına ihtiyaç duyulmadığını belirtmesi ancak bir ölçüde haklıdır. Gerçekten de klâsik tipte tek-partili rejimlerle karşılaştırıldığında, örneğin Almanya ya da Sovyetler Birliği ile, Türkiye, bu anlamda Portekiz'e benzer. Fakat Türk tek-parti modelinde siyâsî teröre hiç yer verilmemiş olduğunu belirtmek sâdece yanlış olmaz, İstiklâl Mahkemeleri gerçeğini görmezden gelmek anlamına da gelir. Rakamsal karşılaştırmalar yapmak bir ölçüde doğrudur. Fakat bu türden karşılaştırmalar, potansiyel terör araçlarının varlığını yok saymak noktasına da varmamalıdır. Türk modelinde de siyâsî terör elbette vardı. Cumhuriyet sonrasındaki İstiklâl Mahkemeleri'nin asıl misyonu da budur. Fakat siyâsî terör ve terör mahkemelerinin benzerlerinden daha az fonksiyonel olması, onların vâr oldukları gerçeğini değiştiremeyeceği gibi, mevcut olmanın yarattığı potansiyel imkânları da ortadan kaldırmaz. Eğer Türk modelinde siyâsî terör, benzerlerinden göreli olarak çok daha ölçülü kaldıysa, bu, onun özellikle ölçülü kalmak ko-

21 Stephen J. Lee, **European Dictatorships (1918-1945),** (Second Edition), Routledge, London and New York, 2000, s. 235-241.

nusunda özel bir gayret gösterdiği anlamına gelmeyebilir; aksine, buna gerek görmemiş de olabilir. Almanya ve Sovyetler Birliği gibi, sınıf mücâdelesinin siyâsal alandan kolayca askerî alana kayabilecek kadar gelişmiş olduğu toplumlarda, iktidârı ele geçiren gücün, muhalefeti fiziksel olarak yok etmek konusunda gösterdiği ısrar ve direnç, onun yalnızca ideolojik inancının bir sonucu değildir; bir o kadar da güçler dengesinin yarattığı kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu tür toplumlarda, sınıfsal çatışmaların boyutu, toplumun geniş kesimlerinin siyâsal alana örgütlü müdahaleleri ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla toplum siyâsal bakımdan aşırı bir hareketlenme içindedir. İktidârı ele geçiren güç açısından, önce bu hareketlenmenin ortadan kaldırılması ve yönetimin istikrâra kavuşturulması gerekir. Muhalefetin aşırı sert yöntemlerle ortadan kaldırılması, asıl bunun için gereklidir. Toplumun büyük ölçüde siyâsal hareketler içinde bulunduğu bir ortamda, siyâsî terör, ister istemez, sayıca geniş grupları kucaklamak zorunda kalır. Geniş çaplı idamlar, toplama kampları ve terör mahkemeleri sâyesinde toplumun gözünün korkutulması ve sindirilmesi söz konusudur. Siyâsetin topluma dikey ve yatay şekilde yayılması ve bunun göreli olarak yüksek orana ulaşması, siyâsî iktidar mücâdelesinin çok daha güçlü terör dalgaları ile sonuçlanmasını berâberinde getirir.

Fakat bu tür siyâsal bakımdan ve sınıfsal mücâdele açısından göreli olarak gelişmemiş ülkelerde, bu oranda bir siyâsal şiddete gerek duyulmayabilir. Siyâsî iktidar mücâdelesi sınıflar arasında değil, fakat genellikle siyâsal elit arasında kalır. Bunun nedeni, toplumun yatay ve dikey olarak siyâsete ve siyâsal mücâdelelere müdahalesinin göreli olarak düşük oranda kalmasıdır. Toplumun siyâset karşısındaki pasif tutumu, iktidârı eline geçiren gücün, ona karşı uygulayacağı siyâsal şiddet düzeyini de göreli olarak düşük tutabilir. Türk modeli, düşük tutulabileceğini göstermektedir. Demek ki, burada ölçü olarak rakamları değil de, toplumsal yapının gerektirdiği nesnel siyâsal koşulların sonuçlarına bakmak gerekir.

Türk tek-parti yönetimi, bu anlamda toplumun derinine yönelik dikey bir siyâsî terör dalgası içine girmek zorunda kalmadı- buna ihtiyaç da duymadı. Geniş bir köylülük denizinin ortasında,

iktidar mücâdelesi vermekte olan siyâsal seçkinler adası üzerindeki bir mücâdeleden söz edebiliriz ancak. Bu da Türk örneğinde, göreli olarak düşük yoğunlukta bir siyâsal şiddeti doğurdu. Fakat siyâsal şiddet potansiyeli, rejimin hiçbir zaman gözden çıkar(a)madığı bir unsur olarak kaldı. İleride göreceğimiz gibi, 1929 yılında Takriri Sükûn Kânunu kaldırıldı, fakat Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki sıkıyönetimin 1927 yılında kalkması, onun yerini (Birinci) Umûmî Müfettişliğin ve ardından Umûmî Müfettişliklerin alması ile sonuçlandı.[22] İstiklâl Mahkemeleri ise, 1926'dan sonra hiç kurulmadı; fakat yeniden herzaman için kurulması sâdece TBMM'nin yetkisindeydi. Ancak 1949 yılında, yâni rejim değişikliğinin ancak birkaç yıl sonra tamâmen ve kesin olarak ortadan kaldırılabildi. Kanımca bu konuda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalarda, mevcut siyâsî terör araçlarına bakmak ne denli doğruysa, bir o kadar da doğru olan yaklaşım potansiyel siyâsal terör imkânlarına bakmaktır.

Duverger, parti içinde hiziplerin varlığından da söz ediyor. Ben bu konuda yazarın haklı olduğu bir noktayı işâret etmek isterim: Gerçekten de parti içinde hizipler vardı. Ama ne anlamda? Sosyalist Sovyetler Birliği'nde Stalin-Troçki hizipleşmesinde, ya da Nazi Almanya'sında Hitler-Roehm hizipleşmesinde olduğu gibi mi? Siyâsal elit arasındaki siyâsal anlaşmazlıklar ve çatışmalar, bu anlamda hizip olarak nitelendirilebilir mi? Atatürk ile İnönü ya da İnönü ile Bayar arasındaki çatışmalar, hizipler arası mücâdele olarak görülebir mi? Kanımca, 1930'lu yıllarda (ama 1930'lu yılların sonlarında ve 1940'lı yılların ilk yarısında bu türden hiziplerin de ardının kesildiğini görmekteyiz) bu türden çatışmaların ana ekseninde Atatürk-İnönü mücâdelesi vardı. CHF içinde gerçek anlamda hizipler ve onun yarattığı siyâsal gerilimler hiç olmadı. Olmasına imkân da yoktu, çünkü hizipler herhangi bir ideolojik farklılaşmanın sonucunda doğmamışlardı. Siyâsal elitin kendi iç kavgalarının hizip sayılamayacak kadar dar kaldığını düşünüyorum. Duverger'in yazdığı gibi, parti-içi işleyiş mekanizması içinde, ne hizipler, ne de hiziplerin yaratığı parti-içi plüralizm söz konusudur. Parti-içi demokrasi ve çoğulculuk, bu anlamda

22 Bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, s. 53-126 ve sonrası.

CHP'de hiçbir zaman olmadı. Bu konuda da somut argüman sunmak imkânsızdır.

Yazar, Türk tek-parti modelinin "bir çeşit siyâsal demokrasi" ile bağdaşabileceği kanısındadır. Buraya kadar ortaya koyduğu (ama benim sorgulamaya ihtiyaç gördüğüm) değerlendirmeleri, ona bu fikri vermektedir. Bu noktada yazar, Türkiye ile Portekiz'i az da olsa bir karşılaştırma çabası içine girmekte, fakat bundan çabucak vazgeçmektedir. Türk tek-parti modeli, yazara göre, demokrasi öncesine tekâbül etmektedir. Duverger, analizinin bu noktasında yeniden (ve kanımca yanlış olarak) çoğulcu bir siyâsal hayattan diktatörlük idâresine dönen Almanya ve İtalya ile, hiç çoğulcu bir siyâsal hayat tecrübeleri olmadığını ileri sürdüğü Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni karşılaştırmaktadır. İlk modelde, tek-parti diktatörlüğü, demokrasiye son vermiştir. Ancak diğerlerinde ise, zâten ortada demokratik bir yönetim olmadığından, eskiye göre bir ilerleme sayılmalıdır. Oysa, Sovyetler Birliği için haklı olabilecek bu saptama, Türkiye gibi, demokratik tecrübesi, Avrupa'daki bâzı demokratik ülkeler kadar olan bir ülke için geçerli olmamalıdır. Burada Oryantalist bir bakışın işâretini görüyoruz!

Duverger, geçici olduğunu ilân eden tek-parti sistemleri ile kalıcı/sürekli olan tek-parti sistemleri arasında da ayrım yapılması gerektiği kanısındadır. Bu analizine katılmak mümkün olabilirdi- eğer geçici olduğunu ilân eden bir tek-parti sisteminin olgusal olarak gösterilebilmesi mümkün olabilse! Türk tek-parti modeli de, bu türden bir açıklamayı kendisini fesh ettiği 1945 yılından önce nedense hiç yapmamayı tercih etmiştir. Türk tek-partisi de, 1925-1945 döneminde, tekelci siyâsal yaşamın(ın) geçici olduğuna ilişkin resmî bir açıklamada hiçbir zaman bulunmadı-zâten bulunamazdı da. Çünkü, bu türden bir beyan, tek-partili bir siyâsal sistemin kurmuş olduğu tüm siyâsal/ideolojik meşrûluk temelini ortadan kaldırırdı. Ben Duverger'in –ya da benzer görüşte bir başka yazarın– bu türden bir rejimin "potansiyel bir demokrasi" olarak ilânından önce, söz konusu açıklamanın bir örneğini vermesi gerektiği kanısındayım.

Nihâyet yazar, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin en çok ve sık kullanılan argümanına değinmekte ve 1950 yılında meydana gelen iktidar değişikliğinin, bütün bu değerlendirmelerini doğruladığını

belirtmektedir. 1950'li yılların başında Türk demokrasinin iyimser ve olumlu beklentileri içinde kaleme alındığı çok açık olan bu satırlar, aradan geçen yarım yüzyıllık bir süreden sonra, hayli sorgulanmıştır; "Türkiye, engelsiz ve sıkıntısız şekilde, tek-parti sisteminden plüralizme geçmiştir." Tabiî bir de, 1945 sonrasında meydana gelen rejim değişikliğinin gerçek bir çoğulculuğu yansıttığı önkabûlünün hayli sorgulanabilir ve eleştirilebilir bir yaklaşım olduğunu burada belirtmekle yetineceğim. Yazarın tek bir örnekten genellemeye gitmekteki bilimsel isteksizliği ise, son derece yerindedir. Türkiye, tek bir örnek olarak kalmaya devâm etmiştir ve bu modelin diğer onun gibiler açısından örnek alınması gereken bir model olarak sunulması, o zaman için olduğu gibi, günümüzde de heyecan uyandıran bir öneri değildir!

Yazarın en önemli argümanı, aslında 1950 yılındaki iktidar değişimidir. Bu bir gerçektir. Ama benim tartışmak istediğim husus, 1945/1950 döneminden geriye, tek-parti döneminin bu târihte kapanmış ve kendi içinde dönüşmüş olmasına bakılarak, vesayetçi tek-parti rejimi teorisinin ana unsurlarından birini inşâ etmektir. Türkiye'de tek-parti yönetiminin bu târihte sona ermesi ve kendisini dönüştürmesi meselesi, onun sorgulanmaya hiç ihtiyaç duyulmadan, geçici ve potansiyel plüralist bir vesâyetçi tek-parti rejimi olduğunu göster(e)mez. Çünkü 1945 yılında tek-parti rejimi, kendisini dönüştürme projesine sâhip değildi! Tek-parti dönemi boyunca bu türden bir projesi zâten hiç olmamıştı. İkinci Dünyâ Savaşı sonrasındaki koşullar, onu bu dönüşüme kaydırırken, yapması gereken şeyi yaptı ve geçmişini izâha mecbur kaldı. Vesâyetçi tek-parti rejimi teorisi, aslında bu izah çabasının bir ürünü olarak ortaya çıktı. Eğer rejim dönüşmeseydi; bu teori de hiçbir zaman oluşmayacaktı!

Zâten aynı yaklaşıma bugün devâm edersek, Franco sonrasındaki İspanya'nın durumuna bakarak, rejimin dönüşümünün bir sonucu olarak, Franco Falanjizmi'nin de otoriter, geçici ve vesâyetçi tek-parti rejimi modelinin bir ikinci örneğini oluşturduğunu, Duverger'in kitabından yaklaşık otuz yıl sonra söyleyebilirdik. Bilebildiğim kadarı ile hiçbir siyâsal bilimci bu tür bir analiz çabası içine girmedi. Türk modeli örnekolay olarak yalnız bırakılmaya devâm edildi! Eğer bu yaklaşım biraz daha ileriye götürüle-

bilirse, bütün sosyalizm modelinin de aslında çoğulcu demokrasi öncesinde yaşanan vesâyetçi tek-parti rejimi olduğu söylenebilir. Eğer dönüşüm aşamasında şiddetli direniş gösteren istisnâî bir ya da iki ülkeyi dışarıda bırakacak olursak, bütün Sovyet sosyalizm dünyâsı kendini ve rejimi dönüştürmüş sayılabilir. Bu da Bolşevizmin vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin bir başka örneği olarak ele alınmasına yeterli değil midir!

Duverger'in kanımca temel yanılgısı, olgusal çalışmalara dayanmadan teorik bir model inşâ etmeye kalkışmasıdır. Oysa kitabının tamâmı, bu yöntemin aksini kanıtlamaktadır. Vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin temel eksikliği, kendisini Türk modelinin sunduğu olgularla sınama ihtiyâcını ya hiç hissetmemesidir ya da sunulan olguları analiz etmeden ve sorgulamadan kendine bir dayanak olarak kullanmaya çabalamasıdır. Türk tek-parti dönemi üzerine yapılan olgusal düzeyi ağır basan araştırmalar, teorinin bütün bütüne zayıflığını ortaya koymaktadır. Olgularla desteklenmeyen bir teorinin bu kadar uzun zaman hâkim pozisyonunu koruyabilmesi ise, Türkiye'deki akademik ve bilimsel ortamın zaafiyeti ile birlikte ele alınmalıdır.

Şimdi artık bu noktada vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin en azından SCF'ye ilişkin temel argümanlarını gözden geçirme zamânıdır. Bu noktada bu anlayışın târihyazımında kullandığı kurguyu elden geçirmek istiyorum.

Söz konusu teorinin ilk önermesi, Atatürk ve iktidar partisi olan CHF'nin, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra, ikinci kez çok-partili rejime geçmek için girişimde bulunduğu şeklindedir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın oluşumu, SCF'ye hiç benzemediğinden, bu iki siyâsî muhalefet girişiminin aynı kabın içinde değerlendirilmesinin ortaya çıkardığı rahatsız edici ve yanlış metodik hatâ bir yana, özetle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın iktidardan tamâmen bağımsız olarak oluşumu, onun zâten iktidârın bir (iyi)niyetinin örneği olarak gösterilmesini tekzib eder. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bu anlamda, oluşum açısından, iktidârın siyâsî amacını kanıtlamaya örnek model teşkil edemeyeceği gibi, bu partinin iktidar tarafından kapatılması da, tam aksi yöndeki bir eğilimin varlığına işâret eder. Eğer Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın hem Kürt isyânının teşvikçisi, hem de gerici örgütlen-

me ve eylemin kaynağı olduğu için kapatıldığı düşünülüyorsa ve bu sonuçtan iktidârın siyâsî bir sorumluluğu olamayacağı ileri sürülüyorsa, bu yaklaşım ve argüman da temelsiz kalmaya mahkûmdur. Çünkü Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin yanında diğerleri de ortadan kaldırılmıştır! Örneğin, Türkiye Komünist Partisi'nin kapatılması ve yasa dışına itilmesi aynı gerekçeyle olmamıştır. Tabiî bu kez de onların komünist olduğu argümanı ortaya atılmıştır. 1925 yılında da çok-partili hayat içinde yer alabilecek her türlü örgütlenmenin ve görüşün, tıpkı 1930'daki beklentiye benzer şekilde, iktidârınki ile aynı olması gerekiyordu![23]

Bu görüşü biraz daha yakından sorgulamanın zamânı gelmiştir: Vesâyetçi tek-parti rejimi teorisine göre, bir türlü çok-partili rejime geçilememesinin nedeni, içerideki karşı-devrimci kalkışmalardır. O hâlde bu yaklaşım açısından, SCF'nin kurulması aşamasındaki siyâsî ve askerî gelişmelere daha yakından bakalım: Ne ilginçtir ki, 5 Ağustos'ta Mardin'de bir Kürt ayaklanması söz konusudur,[24] ama tam bu sırada ikinci partinin kurulması (yine de) gündeme gelebilmektedir. Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal, 9 Ağustos'ta, Tahran Hükûmeti'nin, Türk kuvvetlerinin Kürt isyancılarını İran topraklarında tâkip etme önerisini red ettiğini bildirmektedir Hattâ Kürt isyancılar, 11 Ağustos'ta da Ağrı dağı yakınlarında, Türk kuvvetlerine saldıracaklardır.[25] 31 Ağustos'ta ise, İstanbul, Ankara ve Zonguldak'ta 30 komünist, Nâzım Hikmet'in şiirleri aracılığıyla gençler arasında komünist görüşleri yaymak suçlamasıyla, tutuklanmaktadırlar.[26]

Olağan koşullar altında bütün bunlar, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisine göre, çok-partili bir hayâta geçmek için kesinlikle engel olan koşullardır. Fakat nedense bu kez bir engel olarak görülmemiş olmalıdır; çünkü SCF 12 Ağustos'ta kurulmuştur!

---

23 Bkz. Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)** (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013).

24 Gotthard Jaeschke, **Die Türkei Seit dem Weltkriege III,** (Türkischer Geschichtskalender für 1930), **Die Welt des Islams,** Band: 12, Heft 4, (1930/1931), s. 153.

25 Başbakan İsmet İnönü, TBMM'nin olağanüstü toplantısında, 22 Eylül'de yaptığı konuşmada, Ağrı harekâtına da uzun uzun değinmekte, fakat muhalefet ile bir ilişkisini kurmaktan dikkatle kaçınmaktadır. **Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'nin [Türkiye] B[üyük] M[illet] M[eclisi]'ndeki Nutku,** Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü Yayınları, Hâriciye Vekâleti Matbaası, [Ankara], 1930.

26 Jaeschke, **age,** s. 155.

Bu şu anlama geliyor: Vesâyetçi tek-parti rejimi teorisine göre, çok-partili hayâta geçilemeyişin nedenleri arasında bulunan iç karışıklıklar ya da potansiyel karışıklık tehdit veyâ tehlikesi, riski gibi faktörler, SCF'nin kurulması aşamasında, gerçekte bütün haşmetiyle gündemdedir. Bir yandan, ekonomik ve sosyal sıkıntılar saklanamayacak boyutlara varmıştır; diğer yandan Ağrı'da (yeni) bir Kürt isyânı ile karşı karşıya kalınmıştır; diğer yandan komünistler kendi güçleri oranında faaliyettedirler. Bu koşullar altında aslında vesâyetçi tek-parti rejimi teorisine göre, çok-partili hayâta geçilmesine imkân ve ihtimâl yoktur. Çünkü, bu koşullar, geçişi engelleyen yegâne unsurlardır. Ancak gelişmeler böyle olmayacaktır: Aksine, SCF, bu koşullarda kurulmuştur

SCF öyküsünde de benzer bir süreçten geçildiği açıktır: Öncelikle SCF'yi kurmak ve benzer gerekçelerle onun fesh edilmesini onaylamak, çok-partili rejimden zorunlu olarak vazgeçmek anlamına gelemezdi-çünkü SCF'nin yerine/yerinde başka siyâsal partiler de olabilirdi-nitekim vardı da. Fakat onların da kapatılması ya da kurulmalarına izin dahi verilmemesi, iktidârın çok-partili rejim konusundaki (iyi)niyeti hakkında yeterli ölçüde aydınlatıcıdır.

Aslında çok-partili rejim arzulanmaktadır. Bundan hiç kuşku yoktur. Sorun, sâdece çok-partili rejim denildiğinde tasavvur edilen siyâsî rejimin niteliği ve yapısında yatmaktadır. İktidar açısından sorun çok basittir: Kendisi gibi olmak koşuluyla, kendisinin dışında, ama kendisinin denetiminde ve kendisinden ayrı sayılamayacak bir başka siyâsal partinin daha varlığına tahammül/hoşgörü göstermek. İktidar, kendisi gibi olan bu muhalefeti, zaman zaman tolere edecek, zaman zaman da ona gösterdiği tahammül gücü dolayısıyla kendisini övebilecek bir rejimin sınırlarını çizmektedir.

SCF, aslında bu (birden) çok-partili rejimin göstergesi olacaktı. (Birden) çok partili rejimin ise kendine özgü kuralları olacaktır: İktidar partisi, hükûmet partisi[27] olarak temel görüşlerinden/tezlerinden dolayı eleştirilemez. Bu anlamda iktidârın temel ilkeleri, devletin/hükûmetin ilkeleri olduğundan, bu yöndeki bütün eleş-

27 Bizzat Başbakan İsmet İnönü de, CHF'den hükûmet partisi ve SCF'den de karşı fırka ya da ikinci fırka olarak söz etmektedir. Bence bu tanımlamalar, (birden) çok-partili rejim açısından son derece anlamlıdır.

tiriler, devlete/rejime karşı eleştiriler olarak değerlendirilir. Hangi eleştirinin temel ilkelere karşı olduğunun saptanması, o aşamada iktidârın içinde bulunduğu siyâsî konjonktürün sonucunda ortaya çıkar. İktidar, neyin, ne zaman, ne kadar, ne ölçüde, nerede, nasıl, niçin, kim(ler)ce eleştirile(bi)ceğinin meşrüiyet kaynağını elinde tutmaya devâm eder. Muhalefetin ancak iktidârın bu geniş hoşgörüsünden ya da tahammül gücünden yararlanarak ve ancak bunun ortaya çıkardığı çerçevede bir misyonu olduğu, herkes tarafından kabûl edilmiştir. Muhalefetin görevi, sınırların dışına taşmamaktır. İktidârın bir görevi de, bu sınırların devamlı olarak (yeniden) çizilmesi ve sıkı sıkıya korunmasıdır. İktidârın sınır ihlâllerindeki tepkisinin tam olarak ne olacağının öngörülemezliği de, rejimin ana ilkelerinden bir başkasını oluşturur.

Basın, elbette muhalefet yapabilecektir. Fakat basındaki muhalefetin de sınırı, esas olarak iktidârın muhalefet partisi için çizmiş olduğu sınırdır. Bir anlamda, basın, muhalefet partisinin iktidarca sınırlanmış ve denetlenen muhalefet anlayışını yığınlar nezdinde dile getirmekle görevlidir. Kitlelere yönelik olmak bakımından, (birden) çok-partili bir rejimde, basın özel olarak sınırlanmak zorundadır.

Muhalefet önceden çizilmiş sınırlar içinde kalmalıdır. Muhalefetin iktidar olma imkân ve ihtimâli, (birden) çok-partili rejimin ilkeleri arasında sayılamaz. Muhalefet haddini bilmeli ve bu şekilde meşrûyetine halel getirmekten de kaçınmalıdır. İktidar, yalnızca mevcut iktidârın hakkıdır ve aksi düşünülemez. Aksi bir iddiâ ise, ancak "iktidar hırsı" ile açıklanmaktadır. İktidarda olanların değil de, muhalefetin "iktidar hırsı" ile suçlanması da dikkat çekicidir. (Birden) çok-partili rejimin temel kuralı, iktidârın ve iktidârın vâz ettiği ilke ve kuralların değilmezliğidir. Değişmezliğin tartışılmaya açılması dahi, tek başına bir suç öğesi olarak kabûl görür ve muhalefetin meşrüiyetini ortadan kaldırır.[28]

---

28 Burada bir noktaya daha dikkat çekmekle yetineceğim: Balkaya'nın, kitabında, Fethi Okyar'ın Nermin Kırdar'ın elinde bulunan özel notlarından yararlandığına daha önce değinmiştim. Bu kitapta kullanılan Okyar'ın özel notları, Okyar'ın SCF'ye ilişkin evrâkının tamâmının yayınlanmadığına ilişkin "Giriş"te belirttiğim hissîyâtımı doğruluyor. Analizimi Okyar'ın şu satırları da doğrulamaktadır: "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın hatâları: 1) Teşkilât yapmış (...) 2) İntihâbâta iştirâk etmiş (...) 3) Hükûmete geçmek isterim demiş. (...) Demek ki, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] yaşayabilmek için, teşkilât yapmamalı, intihâbâta iştirâk etmemeli ve hükûmete geç-

Şimdi artık bu aşamada SCF'nin nispeten çok kısa süren öyküsünün/ömrünün kronolojik bir hatırlamasını da ihmâl etmeden, şu çok sık işlenen bir cümleden yola çıkarak, öykünün bu cümle ile birlikte aldığı kurguyu bir miktar tartışabiliriz.

Hatırlanacağı gibi, resmî ideolojinin 1931 târihli lise târih ders kitabından başlayarak, SCF'nin kuruluşunun iktidar ve CHF tarafından da "iyi" karşılandığı, fakat aradan bir süre geçtikten sonradır ki, muhalefetin içine sızan "mürteci unsurlar" nedeniyle ve parti yönetiminin yetersizlikleri sonucunda, iktidârın ve CHF'nin SCF'ye karşı yavaş yavaş ve tedricî olarak olumsuz/karşıt bir tavır almaya zorlandığı belirtilir. "Giriş"te bu anlatımın değişik örneklerini görmüştük.

Vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin ikinci önermesi, SCF'ye karşı iktidârın tavrının başından itibâren iyiniyetli olduğudur. Bu yaklaşımın argümanı ise, iktidârın muhalefete yönelik toleransına, teşvikine ve yardımına ilişkin açıklamalardır. Oysa şimdiye kadar bütün metin boyunca gördüğümüz tüm belgeler, bu türden bir argümanın hiçbir zaman vâr olmadığını açıkça göstermektedir. CHF, hiçbir aşamada muhalefete karşı hoşgörü/tahammül göstermemiştir. CHF'nin belgeleri, iktidârın yaklaşımını ele vermektedir. SCF, daha ilk andan itibâren, değil teşvik edilmek, değil desteklenmek, değil hoşgörülmek, tam aksine bir tehdit olarak algılanmıştır. Ne CHF, ne de iktidar, eleştirilere karşı tahammül gücüne sâhip olamayacağını daha ilk aşamada ortaya koymuştur. SCF'ye üyelik konusunda gösterilen aceleci ve önyargılı tutum, bunun en açık örneğidir.

Oysa belgeler kısmında gördük ki, ne iktidar, ne de CHF, yeni partiyi öyle yazılageldiği gibi, ne içten, ne de "iyi" karşılamıştı. CHF belgeleri arasında bu yönde hiçbir belirti göremedik. Aksine, iktidar ve CHF, daha ilk adımdan itibâren, SCF'ye karşı şiddetli bir savunmaya geçmiştir. SCF, resmen 12 Ağustos'ta kurulmuştu. Üye kaydına ise 21 Ağustos'ta başlamıştı. Halbuki belgeler kısmında gördük ki, CHF ise, sâdece bir gün sonra, 22 Ağustos'ta

---

mek maksadında olmadığını ilân eylemeli idi. Demek ki, istenilen fırka böyle bir fırka imiş, daha doğrusu istenilen şey fırka değilmiş..." Balkaya, **age**, s. 336. Öyle görünüyor ki, SCF, yaşayabilmek için, CHP içindeki Müstakil Grup (1939-1946) vaziyetini kabûllenmeliydi. Müstakil Grup örneği, SCF'nin nasıl tasarlanmış olabileceğini gösteren iyi bir örnek olabilir.

teşkilâtına ilettiği bir tâmimde, SCF'ye karşı resmî ideolojinin kısa bir süre sonra başlayacağı saldırgan ve suçlayıcı (hattâ mahkûm edici) propagandayı, daha bu târihte gündeme getirmişti bile! SCF'nin üyeleri daha en baştan kuşku ile karşılanmışlardı! Üyelikler başlar başlamaz-aynı anda!

Artık SCF öyküsünü burada özet olarak, ama biraz farklı bir açıdan yeniden gözden geçirmenin sırasıdır:

Bütün öykünün yalnızca üç aydan biraz daha uzun bir zaman sürdüğü hatırlanacak (ve hiç unutulmayacak) olursa, SCF öyküsünün târihsel kronolojisini yakından izlemek gerekecektir. Acaba iktidârın tutumu, pek çok kez yazılageldiği gibi, işin en başında hoşgörülü ve teşvik edici mi idi ve sonradan mı bu tutumda bir değişiklik oldu? Yâni resmî görüşü sorgalamanın tam zamânıdır. Bunu yapmak için kronolojik bir tâkip şiddetle gerekir.

SCF 12 Ağustos'ta kurulmuştur. İlk CHF tâmimi de hemen ertesindedir ve hiç de teşvik edici bir üslûba sâhip değildir. CHF belgelerinde, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini destekleyecek bir görüşün de ortaya konulmamış olması ayrıca dikkat çekicidir. Ardından SCF'nin üye yazımına sıra geldiğinde, teşvik edici olmayan tutum, önyargılı bir potansiyel suç isnâdına doğru hızla yön değiştirmektedir ve târih sâdece 22 Ağustos'tur. 30 Ağustos ise, Başbakan İnönü'nün Sivas nutkunun târihidir. Bu nutkun, öykünün yeni bir aşamasını oluşturduğu yolunda bütün yazarlar hemfikirdir. Ama nutuk, muhalefet partisinin kuruluşunun üzerinden yalnızca üç hafta geçmeden bir polemik olarak gündeme gelmiştir. Ardından SCF'nin ünlü Ege bölgesi ziyâreti başladı: 4 Eylül'de Fethi Okyar İzmir'e geldi. 4, 5 ve 6 Eylül günlerinde İzmir Olayları meydana geldi. 7 Eylül'de Okyar İzmir'de Alsancak'ta konuşmasını yaptı. Ardından hemen gazeteciler tutuklandı. Aynı gün Başbakan İnönü, Dâhiliye ve Adliye Vekilleri'ne İzmir Olayları ile ilgili yazı yazdı. 6 ilâ 10 Eylül târihleri arasında İzmir'de liman işçileri grev yaptılar. 8 Eylül'de incir işçileri de greve katıldılar. Aynı gün Okyar Manisa'da konuştu.

Ertesi gün, 9 Eylül'de Yunus Nâdi, *Cumhuriyet* gazetesinde, Atatürk'e hitâben ünlü yazısını yayınladı. ve 10 Eylül'de de, Atatürk, Cumhuriyet'e ünlü açıklamasında bulundu. Bu karşılıklı mektuplaşmalar, SCF öyküsünde bir dönüm noktasını oluştur-

muştu. Ama muhalefetin tam olarak bu dönüm noktasından haberdâr olduğunu söyleyemeyiz.

Okyar, bu kez Akhisar'da ve 12 Eylül'de de Balıkesir'de konuştu; Balıkesir'de olaylar çıktı. Bu olaylara ilişkin çok sayıda belgeyi görmüştük. 12 Eylül'de Ağrı isyânı ezildi. 15 Eylül'de Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Doğuya teftiş gezisine başladı ve 16 Eylül'de Sivas'ta, 21 Eylül'de Erzurum'da, 3 Ekim'de Van'da ve 23 Ekim'de de Samsun'da bulundu. 22 Eylül'de İnönü, basına Kürt ayaklanmasına ilişkin bilgi verdi. Ardından Okyar Gümüşhâne milletvekili oldu ve 25 Eylül'de ilk kez Mecliste konuştu. İnönü Hükûmeti istifâ etti; 27 Eylül'de yeniden kuruldu. CHF Meclis Grubu, aynı gün yeni hükûmetin programını onayladı. 29 Eylül'de ise, Adana'da Ahâli Cumhuriyet Fırkası kuruldu (21 Aralık'ta hükûmetçe kapatılacaktır). 5-18 Ekim târihleri arasında belediye seçimleri yapıldı. 1 Kasım'da Atatürk'ün konuşması ile Meclis açıldı. 3 Ekim'de Okyar, belediye seçimlerindeki usûlsüzlüklere ilişkin gensoru verdi. 15 Kasım'da Meclis'te bu gensoru görüşüldü. Aynı gün SCF'nin fesh karârı alındı. 22 Kasım'da ise, İzmir'de komünist beyannâmeler dağıtıldı.[29]

Şimdi de SCF'ye karşı alınan tavrın zamanlamasına bir göz atalım: Hâkimiyeti Millîye, yâni CHF'nin ve hükûmetin resmî yayın organı, SCF'nin kurulmasından üç gün önce, daha 9 Ağustos'ta, "Siyâsî Bir Grup" başlığı altında, "Memleketimizde iktisâdî, mâlî ve içtimâî birçok yapılacak işler vardır. Yeni grubun gâyesi, bu işleri daha mazbut bir şekilde murâkabe etmek olacaktır" diyordu.[30] Dikkat edilirse, daha muhalefet partisi kurulmadığı için, henüz fırka kelimesi kullanılmamakta, fakat 14 Ağustos târihli CHF tâmiminde olduğu gibi, "mazbut" "denetim"den söz edilmektedir. Burada CHF tarafından "yeni siyâsi grub"un sınırlarının başından çizildiği anlaşılmaktadır. Daha 12 Ağustos'ta *Akşam* gazetesinde Necmettin Sâdık (Sadak), Fethi Okyar'a, "Fırkanıza şimdi intisâp edeceklerden bâzıları bilâhire sağa, yâni irticâya temâyül ederse, ne yaparsınız?"[31] şeklinde gâyet önyargılı ve hiç de iyiniyetli olmayan bir soruyu sormaktan kaçınmamıştı. *Cumhuriyet*

29 Jaeschke, **age**, s. 155-161.

30 Avşar, **age**, s. 70.

31 Avşar, **age**, s. 84.

gazetesi ise, 11 Ağustos'ta, Fethi Okyar'ın âdetâ bu soruya yanıtını yayınlayacaktır: "Eğer bir gün sağ cenahta prensiplerimize mugâyir bir teşekkül meydan alırsa, hasmı canım olacak olan irticâ hareketi ile mücâdele edeceğim. Bu takdirde Laik ve Cumhuriyet prensipleri ile idâre olunduğumuz için Cumhuriyet Halk Fırkası ile teşriki mesâî ederim."[32] Okyar, daha ilk günden, ilk saatten itibâren çevrelenmeye başlanmıştı bile! CHF Siirt milletvekili Mahmut Soydan, CHF'nin ve hükûmetin resmî sözcüsü olan *Hâkimiyeti Millîye* gazetesinde yayınlanan 16 Ağustos târihli "Yeni Vaziyet" adlı yazısında, muhalefet partisinin eleştirilerinden ve bunun basındaki hoşgörülü ve iyiniyetli yansımalarından söz ederken, "Bütün bu ithamlara cevap bile verilmiyor; bu nasıl fırka zihniyeti?" diye soruyordu.[33] Burada hangi ithamlardan söz edildiğini sormak gerekir. SCF'nin resmen kurulduğu târihten yalnızca dört gün geçmişti ve iktidar partisinin ve hükûmetin resmî yayın organında etkili bir CHF milletvekili, karşı saldırıya geçmekten söz etmeye başlamıştı bile!

Fâlih Rıfkı Atay, aynı gazetede, "Yeni Fırka Doğarken" başlığı altında 17 Ağustos târihli yazısında ise, SCF "bu memlekette Garplı muhalefet ananesini kurmaya muvaffak olursa"[34] demek sûretiyle, daha en baştan bu konudaki kuşkulu ve önyargılı tutumunu seslendiriyordu. Fâlih Rıfkı Atay, yine *Hâkimiyeti Millîye* gazetesinde, 17 Ağustos'ta yayınlanan "Yeni Fırka Doğarken" adlı yazısında, SCF'ye destek verenleri, Cumhuriyetçi olmadıkları için CHF'ye karşı çıkanlar, CHF'nin kırdığı ya da tatmin edemediği gruplar ve Cumhuriyetçi olmakla birlikte, CHF'nin izlediği politikayı benimsemeyenler olarak gruplarken de,[35] benzer bir tutumu yansıtmaktadır. CHF'nin resmî yayın organı, SCF'ye katılanları ya da potansiyel üyelerini ve destekçilerini, *Yarın* gazetesinin deyimi ile, "mürteci", "muhteris" ve "menfaatperestler" olarak tanımlarken, yalnızca iktidar partisinin destekçilerini yurtsever olarak görüyordu.[36] Yunus Nâdi, daha 17 Ağustos'ta, *Cumhuriyet* gazetesin-

32 Avşar, **age**, s. 85.

33 Avşar, **age**, s. 93.

34 Avşar, **age**, s. 70.

35 Avşar, **age**, s. 98.

36 Avşar, **age**, s. 98.

de yayınlanan "Yeni Fırkanın Umûmî Telâkkisi" adlı yazısında, muhalefetin varlığının, CHF'nin "göstereceği ağabey müsaadekârlığına bağlı"[37] olduğunu söylerken, (birden) çok-partili rejimin temel kurallarından birini, SCF'nin kurulmasının üzerinden yalnızca beş gün geçtikten sonra açıklamış oluyordu.

CHF Siirt milletvekili Mahmut Soydan, daha 18 Ağustos'ta, muhalefet partisinin kuruluşunun daha birinci haftası sona ermeden, *Hâkimiyeti Millîye* gazetesinde yayınlanan "Yeni Fırka Etrâfında" başlıklı yazısında, başka pek çok benzer örneklerden birini veriyor ve SCF'yi açıkça uyarıyordu: "Liderlerinin, müesseselerinin, bütün samimîyet ve hüsnü niyetlerine rağmen, Serbest Cumhuriyet Fırkası, hâlin zarûretlerine, ihtiyaçlarına cevap verecek yolda, asilâne hareket edebilecek midir?" sorusuyla,[38] daha ilk haftada, SCF'ye yönelik önyargılarını ve kuşkularını ifâde ediyordu.

CHF Siirt milletvekili Mahmut Soydan, bu kez de 22 Ağustos'ta, yâni muhalefet partisinin kuruluşunun onuncu gününde, *Hâkimiyeti Millîye* gazetesinde yayınlanan "Bir Hakikat" başlıklı yazısında, "Bu memlekette yalnız Cumhuriyetçi partiler yaşayabilir. Cumhuriyetçilik fikri yaşayabilir. Bu hakikati, gerek dâhilde, gerek hâriçte hâlâ mâziye bakan, irticâî politikalardan medet uman unsurların dikkatini tahrik için tekrâra lüzum görüyoruz"[39] şeklinde yazarken, muhalefeti uyarma ihtiyâcını taşıyordu. Yazıda "hâriç" için de uyarıcı ifâdeler kullanılması ilginçtir. Bu da, SCF'nin oluşumunda "hâriç" faktörünün vurgulanmasına vesile teşkil eder. Ondan önceki bir târihte de benzer bir duyguya işâret etmek gerekir: *Vakit* gazetesinde CHF milletvekili Mehmet Âsım Us, daha 24 Ağustos'ta yayınlanan "SCF Liderine Cevap" başlıklı yazısında, "Haddi zâtında çok yanlış olan birtakım fikir cereyanlarının hiç karşılıksız olarak sürüp gitmesi, efkârı umûmîyede memleket hesâbına zararlı izler bırakabilir" diyordu.[40]

Yunus Nâdi, bir hafta sonra, 24 Ağustos'ta, *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan "İktidar Meselesi" adlı yazısında, bu kez muhalefetin iktidâra yönelik açıklamalarına karşılık olarak, "Liderinin

37 Avşar, **age**, s. 100.

38 Avşar, **age**, s. 98.

39 Avşar, **age**, s. 70.

40 Avşar, **age**, s. 96.

intihâbı bile (...) ekseriyet fırkasının müsamahasına bağlı" olduğunu hatırlattıktan sonra, "Gayri memnunların iltihâkı ile hiçbir fırka kuvvet bulamaz. Olacak iş fırka fikrinin memlekette mâkul esaslar dâhilinde müsbet ve feyizli inkişaflar göstermesini görebilmekliğimizdedir. Cumhuriyet Halk Fırkası, bu itibarla ortaya bir fırka olduğunu gösterecek yalnız bir program değil, bir târih koyabilir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, bizce henüz programını tanzim etmedi. Fırka olmaktan hükûmete çıkmaya kadar mesâfenin hayli uzun ve pek fazla çalışmaya mütevakkıf olduğunu kabûl etmek lâzımdır ve bunu herkesten ziyâde yeni fırkanın takdir etmesi mâkul ve muvafıktır" şeklinde yazıyordu.[41]

Bu yazı da, SCF'nin "mâkul" sınırlarını çizmeye yönelikti. Fakat asıl ilginç olan nokta, Yunus Nâdi'nin kuruluşunun üzerinden yedi yıl geçmiş olmasına ve iktidar partisinin (hâlâ) bir programının olmamasına karşın, muhalefet partisinden dört başı mâmur bir program talep etmeye cüret edebilmesidir! İnkılâpçı bir partinin hiç programı olmamışken, yaklaşık iki hafta önce kurulmuş olan bir siyâsal partiden kapsamlı program beklentisi içine girmek, alenen bir demagoji idi.

Yine 24 Ağustos'ta CHF Siirt milletvekili Mahmut Soydan, *Hâkimiyeti Millîye* gazetesinde yayınlanan "Hakikati Unutmayalım" adlı yazısında, SCF'nin "ülkeye hudutsuz bir hürriyet (...) getireceğinden bahsediliyor" derken, muhalefetin "ölçüsüz bir hürriyet havası estirdiği"ni ileri sürüyordu.[42]

Ve nihâyet 29 Ağustos'ta, muhalefet partisinin kuruluşunun üzerinden henüz üç hafta bile geçmeden, bu kez de CHF'nin İstanbul Vilâyet İdâre Heyeti üyelerinden Cevdet Kerim İncedayı'nın *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan yazısı, SCF'yi daha o günden suçluyor ve mahkûm ediyordu: "Düne kadar bir programı olmayan ve yalnız bir makâle hulâsası mâhiyetinde üç-beş madde neşreden Serbest Cumhuriyet Fırkası'na gelince... Teessürle görmekteyiz ki, memlekette Derviş Vahdeti, Serbestî, Silâh ve Volkan tarzlarını andıran neşriyâta kapı açmış ve lüzumsuz yere çok kısa zamanda kaldırım politikacılığı vaziyetine düşmüştür."[43] İnceda-

41 Avşar, **age**, s. 100.

42 Avşar, **age**, s. 130.

43 Avşar, **age**, s. 100-101.

yı'nın program konusundaki benzer demogojik ve çifte standardı bir tarafa bırakılacak olursa, SCF'nin âkıbetinin meçhûle doğru yöneldiği, bu satırlarda açıkça görülmektedir. SCF ile 31 Mart arasında kurulan bu doğrudan ve mânidar ilişki, iktidârın muhalefete yönelik hoşgörüsünün ve tahammül sınırının ölçüsü olarak kabûl edilebilir.

Yine Fâlih Rıfkı Atay, *Hâkimiyeti Millîye* gazetesinde yayınlanan 31 Ağustos târihli "Bir Haddi Var" yazısında, "Nereye gidiyoruz?" diye sormakta ve hemen ardından da talebini ortaya koymaktaydı: "Memleketin nâmus, ırz ve emniyetini mâsun tutan sûlh ordusunun nam ve şerefini korumakla mükellef olanları görmek istiyoruz. İskandal [skandal] gazeteciliğinin de bir sınırı var."[44] Muhalefet partisinin kuruluşunun sâdece üçüncü haftasında "sınır"larının hatırlatılmasının zamânı geldiği görülmüştü bile.

Nihâyet İsmet İnönü'nün Sivas nutkunda, muhalefetin en ağır eleştirileri karşısında bile suskun kaldığını açıklaması,[45] elbette ki, yukarıdaki örneklerle hiçbir şekilde uyuşmamaktadır. Nitekim 4 Eylül'de, yâni Fethi Okyar'ın İzmir seyahatinin hemen öncesinde, yine *Hâkimiyeti Millîye* gazetesinde yayınlanan ve Fâlih Rıfkı Atay tarafından kaleme alınmış olan "Bir Mektup-İnkılâp

---

44 Avşar, **age**, s. 94.

45 İsmet İnönü konuşmasında şöyle demişti: "Fakat bugünlerin çoğunda derhâl tenkitlerle karşılaştık." Bu ifâde dahi SCF'nin kuruluşunun üzerinden yalnızca üç hafta geçtikten sonradır. Fakat konuşmada dikkat çekmeyen bir başka nokta daha vardır ki, Başbakan, konuşmasının sonunda, Cumhurbaşkanı'nı da siyâsî tartışmaların içine almaya çalışmaktadır: "Devletimizin Reisi olan Büyük Reisicumhur'un azizi nâmını bu büyük eserin önünde minnet ve hürmetle yâd etmek vazifemdir. Onun yüksek adını bu politika münâkaşaları arasında zikretmemek için çok cebri nefs ettim. Fakat netice alındıktan sonra uğradığımız siyâsî târizleri düşünürseniz, yedi seneden beri yürüdüğümüz bu çetin yolun, bir hükûmetin takâti hâricinde kaldığını, yedi senede alınabilen neticelerin hükûmetlerin kifâyeti mahsûlü olmayacağını tasavvur edersiniz. Doğru bir istikâmette bir milleti sebat ile yürütebilmek ve ondan böyle muazzam eserler çıkarabilmek, ancak büyük Devlet Reisi'nin iktidârı dâhilinde olabilir. Bu muazzam eser, Gâzi [Mustafa Kemâl Atatürk]'ün Türk milletine yaptığı sayısız hizmetlerin bir yenisi, bir güzelidir." **Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'nin Sivas'ta İrat Buyurdukları Nutuk**, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü Yayınları, Hâriciye Vekâti Matbaası, [Ankara], 1930. Görüldüğü gibi, Başbakan, iktidar ile muhalefet arasındaki siyâsî mücâdelede, daha bu aşamada, iktidârın bütün siyâsî sorumluluklarına Cumhurbaşkanını da ortak ederek, hükûmet politikası ile Cumhurbaşkanı arasında bir mesâfe olmadığını göstermeye çalışıyordu. Bu konuşma metninin, Atatürk'ün onayı olmaksızın hazırlanmış olması da düşünülemez. Belirtmeliyim ki, İnönü, bu politikasında başarılı olacak ve yıllar sonraki konuşmalarında olsun, anılarında olsun, aynı politikayı tutarlı bir şekilde savunacaktır. Yetkin ise, benim hiç katılamadığım bir değerlendirme ile, bu nutkun da Atatürk'ün bilgisi, onayı ve denetimi dışında okunduğu kanısındadır. Yetkin, **age**, (3. baskı), s. 310-311.

Susmamalıdır" başlıklı yazıda da, "Biz henüz inkılâp devrindeyiz. (...) Nezih muhalifliğe gösterilen aşırı hürmet, inkılâba karşı hürmetsizlik olur. (...) [Cumhuriyet] Halk Fırkası, daha doğrusu Türk inkılâbı susuyor. Bu nasıl şey? (...) Vakit geçirmeyelim! İnkılâp için, yalnız inkılâp için çalışalım! Şimdi hüküm süren sessizlik, canlı bir ruhla ürpersin!" derken,[46] sâdece üç hafta kadar önce izin verilmiş olan muhalefete "inkılâp devri"nde artık gerek kalmadığını imâ ediyordu. Bu yazı, inkılâp ile muhalefet arasında bir seçim yapılması gerektiğini gösteriyordu. Hiç kuşkusuz, daha üç hafta önce muhalefetin/muhalif partinin Cumhuriyetin ayrılmaz bir parçası sayan söylem, yerini inkılâp ile Cumhuriyeti bir araya getiren bir söyleme terk etmişti bile.

İzmir Olayları'nın bir anlamda tetikçisi olan CHF Denizli milletvekili Haydar Rüştü Öktem'in sâhipliğinde yayınlanan *Anadolu* gazetesi, Fethi Okyar'ın İzmir'e vardığı sırada, 5 Eylül'de, Okyar'ın karşılanmasını "para ile tutulmuş sarhoşlar tarafından yapılan taşkınlıklar" olarak tanımlamıştı.[47] Aynı kişi, Fethi Okyar'a şöyle sesleniyordu: "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nı destekleyen basın arasında, işgâlde Rumlarla işbirliği yapan, Millî Mücâdele'den kaçan, kimisi Yunan işgâlinde onların emrinde çalışan, kimi arkadaşları Millî Mücâdele'ye katılırken, yerlerinden kımıldamayıp, düşman hâkimiyeti altında keyif ve safâsına dalmış, kimisi Frenk mahallesinde Yunan zâbitleri ile hemhâl olup, gezip tozmuş insanlar vardır." Yazar, SCF'yi destekleyenleri de, "bulanık suda balık avlamak isteyenler" olarak tanımlıyordu.[48]

İzmir Olayları'dan sonra ise, zâten iktidar basını, SCF'ye yönelik saldırılarını artıracaktır. Bu bakımdan Eylül'ün ilk haftasında, zâten iktidar basınında muhalefete bu zamâna kadar gösterildiği ileri sürülen hoşgörü ve tahammülden de eser kalmayacaktır. Ancak, bu noktada dikkatimizi, SCF'nin kurulmasının üzerinden yalnızca üç hafta geçmeden meydana gelen İzmir Olayları'na kadar geçen sürede de, gerçekte iktidar basınının muhalefete karşı hiç de hoşgörülü bir tutum içinde olmadığında toplamamız gerekir. Aksine, muhalefet partisi ve genel olarak muhalefet, neredey-

46 Avşar, **age**, s. 102-103.

47 Avşar, **age**, s. 111.

48 Avşar, **age**, s. 112.

se SCF'nin kurulmasından itibâren, hergün artan derecede yoğun bir önyargı ve suçlama ile karşı karşıya kalmıştır. Sanki SCF, iktidârın talep ve teşviki ve ısrârı ile değil de, kendiliğinden doğmuş bir muhalefettir. Ona bu kadar yoğun saldırıyı haklı gösterecek hiçbir emâre ortada yokken dahi, muhalefete yönelik saldırgan ve mahkûm edici siyasî söylem, İzmir Olayları'ndan sonra daha da ağırlaşmıştır.[49]

6 Eylül târihli *Vakit* gazetesinde, "Fethi [Okyar] Beyi karşılayanlar arasında nedense zâbıtaca mâruf serseriler, komünistler, lekeli ve sâbıkalılar ekseriyeti teşkil ediyorlardı" şeklindeki haberler, bu durumun somut göstergesidir.[50] Ama asıl salvo Fâlih Rıfkı Atay'dan gelecektir: Atay, 8 Eylül'de, *Hâkimiyeti Millîye* gazetesinde yayınlanan "Tehlike Nerede?" başlıklı yazısında, Fethi Okyar'ı İzmir'de karşılayanları "kara kalabalık", "bulanık su sergüzeşt ve anarşi adamları" olarak tanımlıyordu. Atay, "Cumhuriyetçiler, aklınızı başınıza alınız! Bunlar şeriat istiyorlar, şeriat!"[51] şeklinde muhalefeti ithâm ediyordu. Yazıda, SCF ile "büyük bir demagoji dalgası, tıpkı eski şeriat dalgası gibi, memleket havasını sarsmaya başlamış"tı deniliyordu. "Karşı fırkanın adamları daha şimdiden kara kalabalığın gerisinde kalmış"lardı.[52]

Yunus Nâdi, *Cumhuriyet* gazetesinde, 7 Eylül'de yayınlanan "İzmir Hâdiseleri" başlıklı yazısında, SCF'nin propagandasının "mâkul hudutları" aşmış olduğunu ve hattâ "yapılan inkılâpların ilgâ edileği propagandası"na kadar da vardığını ileri sürüyordu.[53] Hemen ertesi gün, 8 Eylül'de Yunus Nâdi *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan "İzmir ve Cumhuriyet Halk Fırkası" adlı yazısında, Okyar'ı dinlemeye gelenlerin ancak üçyüz kadarının "meseleye inanan" insanlar olduğunu iddiâ ediyordu.[54] Aynı gün, CHF Siirt milletvekili Mahmut Soydan, *Hâkimiyeti Millîye* gazetesinde yayınlanan "Fırkalar Karşısında Gâzi" adlı yazısında, "o vakit bu yolsuz politikaların hesâbını vermek ve tevil yoluna sapmak da

---

49 Avşar, **age**, s. 113-126.

50 Avşar, **age**, s. 116.

51 Avşar, **age**, s. 116-117.

52 Avşar, **age**, s. 121.

53 Avşar, **age**, s. 117.

54 Avşar, **age**, s. 121.

çok güç olur" diyerek, muhalefet partisini açıkça tehdit etmeye başlamıştı.[55]

İsmet İnönü'nün TBMM'nin 2 Ekim 1930 târihli toplantısında yaptığı konuşmada belirttiği gibi, eleştirilere yanıt vermediği doğrudur-ama hükûmet ve parti basını zâten buna ihtiyaç bırakmamıştı ki! Burada da açık bir demagoji örneği ile karşılaşıyoruz. Elbette İnönü, parti ve hükûmet basınının bütün bu saldırılarının beyniydi!

Nitekim, *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nâdi'nin Atatürk'e hitâp eden mektubu ile Atatürk'ün yanıtı da, tam bu aşamada gündeme gelecektir. Bu mektuplaşmanın karşılıklı bir anlaşmanın sonucunda olduğunu düşünmememiz için hiçbir neden yoktur. Belki de her iki metin de, bizzat Atatürk tarafından dikte ettirilmiş olabilir. Nitekim, değişik anılarda, bu sırada basında yayınlanan bâzı yazıların bizzat Atatürk tarafından dikte ettirilmiş olduğunu, fakat gazetecilerin imzâsı ile yayınlandığını öğreniyoruz.[56]

Atatürk'ün SCF'nin seçimlere katılma konusundaki çekingen tavrının yanı sıra, partinin İzmir seyahatini teşvik etmesi ve Fethi Okyar'ın oradaki konuşması için iktidârın bütün engellerinin ortadan kaldırılmasında gösterdiği aktif gayret ve katkısı bir arada düşünüldüğünde, Atatürk'ün tam olarak neyi amaçladığını belirlemek zor, hattâ imkânsızdır. Bütün bunları değişik anılardan biliyoruz. Atatürk'ün, bir yandan, belediye seçimlerine katılmak isteyen muhalefet partisinin önce teşkilâtlanması gerektiği düşüncesini öne sürdüğünü, daha sonra seçimlere katılmasına karşı çekingen ve isteksiz bir tutum aldığını, fakat diğer yandan da, taşra teşkilâtını kurmasını ve bunun için de İzmir ve Ege bölgesi seyahatini teşvik etmesini ve bu konuda ısrarlı olmasını bir arada dü-

---

55 Avşar, **age**, s. 122.

56 Yetkin, kitabının son (üçüncü) basımında bu konuda farklı bir görüş ileri sürüyor: Yazar, her ne kadar Nâdi'nin Atatürk'e mektubunun "danışıklı dövüşlü" olduğunun tartışmaya açık olduğunu belirtse de, (ama o, bu tartışmayı kitabında yapmıyor) benim metnimde bulunan ve CHF'nin muhalefete yönelik basın salvosunun "Gâzi'nin Denetimi Dışındaki Gelişmeler" adını verdiği ayrı bir kısımda sunmaktadır. Yetkin, belli ki, bütün bu basın harekâtının gerçekten de Atatürk'ün bilgisi ve onayı, hattâ denetimi dışında olabileceğini düşünmektedir. Bu argüman için yalnızca Fâlih Rıfkı Atay'ın anılarına atıfta bulunmak, sanırım yeterli olamaz. Gerçekten de Yunus Nâdi'nin Atatürk'ü Atatürk'e rağmen bir gazete yazısında, "hıyâneti vataniye ile ithâm" edebilmesi mümkün müdür? Yazara göre, bu tür bir görüş "ussal" değildir. Fakat bence bu son derece gerçek dışı bir varsayımdır. Yetkin, **age**, (3. baskı), s. 311.

şündüğümüzde, Atatürk'ün de bu aşamadaki kararsızlığını görebiliriz.

Eğer burada dikkat çekici olan birtakım gelişmelere daha yakından göz atacak olursak, Fethi Okyar'ın İzmir ve Ege gezisinde hükûmetin emrinde bulunan mülkî idâre âmirlerinin son derece olumsuz tutumları, doğrudan Başbakanın ve hükûmetin sorumluluğuna terk edilmelidir. İnönü'nün yıllar sonra söyledikleri, yapılanları açıklamıyor Yapılanlar ise, söylenenleri tekzib etmektedir. Buna karşılık, Atatürk'ün tam bu aşamada, hâlâ Okyar'ı desteklemesi, SCF konusunda Başbakan'ın olumsuz ve Cumhurbaşkanı'nın da olumlu tutumuna bağlanabilir. Nitekim, İzmir Vâlisi'nin ve İzmir CHF teşkilâtının SCF'ye karşı takındıkları sert ve gergin tutum, bu sırada İnönü'nün tutumunu yansıtıyor izlenimini vermektedir.

Kanımca İzmir gezisi ve olayları, SCF'nin âkıbetini belirlemiştir. Yunus Nâdi'nin *Cumhuriyet* gazetesinde Atatürk'e hitâben yayınlanan ünlü mektubunun, Nâdi'nin kişisel inisiyatifi ile yazıldığını düşünmek için dönemin politik gerçekliği karşısında epey naif olmak gerekir. Elbette, tıpkı Ağaoğlu'nun anılarında da gâyet açık bir şekilde yazdığı gibi, tıpkı SCF'nin kuruluşunda olduğu gibi, nasıl Atatürk-Okyar mektuplaşmaları ortak hazırlanmışsa, bu kez de bizzat Atatürk'ün tâlimâtı ve muhtemelen onun dikte ettirmesi üzerine, Nâdi'nin mektubu yayınlanmıştır. Aslında yine Ağaoğlu'na göre, bu mektup bütün CHF'li gazetelerde aynı gün yayınlanacaktı. Fakat Nâdi, açıkgözlülük edip, mektubu herkesten önce yayınlamayı bir gazetecilik başarısı saymıştı. Dolayısıyla mektubun yalnızca Nâdi'ye âid olduğunu düşünmemek için de yeterli neden vardır. Tabiî yanıtının da mektupla birlikte ve ortaklaşa hazırlandığını düşünmemiz için de yeterli neden vardır.

Belediye seçimleri ve sonrasındaki basın polemiklerine ise burada hiç yer vermeyeceğim.[57] Çünkü, zâten tezimi yeterince güçlü bir şekilde savunduğum kanısındayım. SCF'ye iktidarca başta(n) hoşgörü gösterildiği, muhalefete tahammül edildiği yönündeki, târihyazımındaki "önceleri", "ilk sıralar", "başlangıçta" tarzındaki ifâdelerin ne denli yanıltıcı olabildiğini ve olgularla hiçbir

57 Bkz. Avşar, **age**, s. 122-194.

şekilde bağdaşmadığını gösterdiğim kanısındayım. Ayrıca, bu tezimin bir sonucu da, bu yönde hiçbir olgu yokken, bu türden bir değerlendirmenin/saptamanın nasıl yapılabildiğine açıklık kazandırabilmektir. Kanımca, SCF'nin âkıbetinin yalnızca kendi eseri/sorumluluğu ve suçu olduğunu gösterebilmenin yegâne kurgusu, bu tarz bir anlatımdan geçmektedir. İktidar, elinden gelen bütün iyiniyeti göstermesine karşın, muhalefetin sorumsuzluğu sonucunda, muhalefete karşı olan tutumunu değiştirmek zorunda kalmıştır tarzında, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin ana argümanı, ancak bu şekilde, bu tarz bir kelime seçimi ve anlatımı üzerine kurulabilirdi. Görüldüğü gibi, aslında böyle bir argüman hiçbir şekilde geçerli olamaz; çünkü, bu argümanın temellendiği olgular, burada geçersiz kılınmıştır. SCF, daha neredeyse ilk gününden itibâren, iktidârın sert saldırı ve suçlamalarına mâruz kalmıştır. Daha ortada bir parti teşkilâtı ve üyelik kaydı olmadan dahi, bu saldırılar yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. Dahası, daha ilk saatlerde ortaya konulan önyargılı ve samimî olmayan, demagojik soru işâretlerini içeren bütün imâların, birkaç gün içinde muhalefetin mahkûm edilmesine neden olacak suçlamaları barındırmasıdır. Eğer bütün bunlar bir yana bırakılmazsa, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin ana dayanaklarının hayli su götürür argümanlardan oluştuğu anlaşılacaktır.

İktidârın hoşgörüsü ve iyiniyeti konusunda basından verilen hemen hemen bütün örnekler, ya partinin kuruluşundan hemen önce, ya partinin kuruluş günü ya da hemen sonrası ile sınırlıdır. SCF'nin oluşumunun ilk saatleri olan Ağustos ayının 10-12'si arasındadır. Bu yönde pek çok yorum ve örnek gösterilebilirse de, hepsinin ortak noktası, târihlerinin bu dar saatler içine sıkışmış olmasıdır. Yâni, literatürde adı geçen "önceleri" kelimesi, partinin neredeyse kurulduğu gün(ler)e sıkıştırılmıştır. Yanıltıcı olduğu gibi, gerçeklerin dışına çıkılmasının da nedenidir. Kelimeler üzerinden târihsel gerçekliğin yeniden, ama bu kez yanlı(ş) kurulmasının omurgası, seçilen ve kullanılan kelimeler üzerinden olmaktadır.

Resmî ideolojinin sunduğu SCF öyküsünde yer alan sözcükler pek çok açıdan üzerinde durmayı gerektirir; çünkü, ancak bu sözcüklerin açımlanması ile, SCF öyküsünün resmî görüşe göre nasıl kurgulanmış olduğu açıklığa kavuşabilir.

Bütün bu türden suçlamalar, SCF'nin, inisiyatifi elinde tutmak yerine, savunma pozisyonuna çekilmesi ile sonuçlanmıştır: Daha 27 Ağustos 1930 târihli *Cumhuriyet* gazetesine bir açıklamada bulunan Fethi Okyar, "İstanbul matbuatının bâzılarında fırkamıza bâzı sarıklıların girmeye teşebbüs ettikleri yolunda neşredilen ve hüsnüniyetten pek uzak olan rivâyetleri şiddetle red ederim" demek zorunda bırakılmıştır.[58] Okyar'ın 13 Eylül 1930 târihli yine *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan "Fırkamız, fes giydirmek, Arap harflerini tekrar kullandırmak vaadiyle propaganda yaptığı iftirâ olunmaktadır" tekzibi de bu bakımdan anlamlıdır.[59] Yine *Yarın* gazetesinde 13 Ekim 1930 târihinde yayınlanan Okyar'ın tekzibi de üzerinde durmayı gerektirir: "Kasımpaşa'da yeşil bayrak açılmış, yalınayak, başıkabak bir sakallı bu bayrağı sallandırıyormuş... Menemen'de fes giydirilmiş; tekkeler açılacak diyenler varmış..."[60]

SCF'nin sâhip olduğu ve aslında öyle görünüyor ki, kendisinin dahi beklemediği/öngörmediği toplumsal desteğin de üzerinde durmak gerekir. Çünkü, bu toplumsal destektir ki, muhalefet partisinin âkıbetini hazırlamıştır.

SCF'nin toplumun ne kadar geniş ve farklı kesimlerinden destek bulduğunu bütün metin boyunca izlemek mümkündür. İktidârın İzmir Olayları'nı hafife almak konusundaki yaklaşımının dışında; İzmir Olayları'nın yanı sıra, ülkenin pek çok yerinde benzer olaylar yaşandığını artık biliyoruz. Metnimin içinde, Balıkesir'de, Eskişehir'de, Silifke'de, Mersin'de, Antalya'da, Aydın'da, Manisa'da, Denizli'de, Adana'da, benzer olayların gerçekleştiğini gördük. Demek ki, SCF, toplumun bütününde yankı bulmakla kalmamıştır. Diğer yandan, bu olaylar, SCF vesilesiyle, toplumun belirli kesimlerinin iktidâra yönelik muhalefetlerini, sâdece sandık başında değil, fakat sokaklarda da göstermeye hazır olduğunu bize anlatmaktadır.

Belediye seçimleri, CHF tarafından kazanılmıştır. Eğer CHF'nin içine Dâhiliye Vekâleti'ni, mülkî idâre âmirlerini, jandarmayı ve adlî mekanizmayı da katarsak... Öyle görünüyor ki, bütün bunlara rağmen, seçim sırasında iktidârın yaşadığını itirâf et-

58 Okyar, **age**, s. 102.

59 Okyar, **age**, s. 111-112.

60 Okyar, **age**, s. 113.

tiği güçlükler, ki bunların çok sayıda örneğini metin boyunca CHF belgeleri aracılığıyla görme fırsatımız oldu, SCF'nin toplumda bulduğu desteği, bize çok açık bir şekilde göstermektedir. Seçim sandıklarında oyların kullanımı öncesinde ve sırasında zorlamalar ve nihâyet sandıklardaki oylarda gerçekleşen hileler, bize belediye seçiminin ana vasfını göstermektedir. Eğer belediye seçimi olağan koşullarda olsaydı, muhtemelen SCF, CHF ile başabaş veyâ onu da alt eden bir seçim başarısı elde edebilirdi. İktidârın ve CHF'nin toplumdaki siyâsal ve toplumsal meşrûiyetin bu denli düşük olduğunu görmek dikkate değerdir. Ayrıca, belgeler bize, SCF'nin devlet katından da destek bulduğunu açıkça göstermektedir. Mülkî idâre âmirleri olsun, jandarma komutanları olsun, polis yetkilileri olsun, yargı mensupları olsun, memurlar da, SCF'nin destekçileri arasında yer alabilmiştir.

Atatürk'ün de belediye seçimleri sırasında, iktidar partisinin seçim başarısını büyük ölçüde idârî âmirlerle jandarmaya bağlamasına şaşmamak gerekir. Nitekim, Hasan Rızâ Soyak'ın anılarında yer alan, Atatürk'e dâir anekdot[61] da bunu kanıtlamaktadır. Bu, herhâlde İttihatçı seçim yönteminin bir tekrârından ibârettir. 1946 yılında yapılan gerek belediye seçiminin ve gerekse Cumhuriyetin ilk iki partili milletvekili genel seçiminin de benzer koşullar altında geçmiş olması, aynı tecrübenin ve kültürün devâmı olarak yorumlanabilir. 1946'da da idâre âmirleri ile jandarma teşkilâtı kendisinden benzer ve aynı hizmetin beklendiğini düşünmüş olmalıdır ve haklı olarak da öyle davranmıştır.

Ancak Atatürk'ün bu sözlerine bakarak da, onun bu yöntemden hoşlanmadığını ya da bu yöntemi siyâsî olarak mahkûm ettiğini söylemek doğru olmaz. Özellikle metnin üçüncü bölümünde, CHF belgeleri vesilesiyle, Atatürk'ün, partisinin seçim yenilgisinde mülkî idâre âmirleri ile jandarmayı ve adlî mekanizmayı suçlayan CHF yöneticilerinin görüşlerine açıkça katıldığını belirten yazılarını ve görüşlerini hatırlamamız gerekir. Atatürk, bu du-

---

61 Pek sık kullanılan bu anektodu hatırlatmak amacıyla buraya almayı uygun gördüm: "Kendisine hemen hepsi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın lehinde olarak gelen seçim haberlerini arz ettiğim sırada, bana, 'Hangi fırka kazanıyor?' diye sormuş; 'Tabiî bizim fırka Paşam' cevâbını vermiştim de, gülmüş; 'Hayır efendim; hiç de öyle değil! Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim; kazanan idâre fırkasıdır çocuk! Yâni jandarma, polis, nâhiye müdürü, kaymakam ve vâliler... Bunu bilesin...' buyurmuştu." Soyak, **age**, s. 436.

rumdan açıkça mülkî idâre âmirleri ile güvenlik güçlerini suçluyor, dahası muhalefete karşı gevşek, yumuşak ya da lâkayt davranan adlî cihazı da şiddetle eleştiriyordu. Bu arada, Atatürk'ün idârî ve adlî mekanizmaların birlikte ve işbirliği içinde hareket etmemelerini de yine şiddetle eleştirdiğine tanık olduk. Bu, adlî bağımsızlığın ihlâli anlamına geliyordu. Fakat iktidârın bu konudaki tutumu açıktı: Adliye, idâreye bağlı/bağımlı olmalıydı!

Eğer Cumhurbaşkanının Hasan Rızâ Soyak'ın anılarında belirttiği ve ondan sonra hemen hemen bütün yazarların alıntılamaktan hoşlandıkları, belediye seçiminde yapılan usûlsüzlükleri bildiği yönündeki anlatımı ciddîye alınacaksa, o takdirde asıl sorulması gereken soru, nasıl olup da, Atatürk'ün bütün bunları engelleyemediğidir!

Tek-parti döneminde Atatürk ile İnönü arasındaki çekişme, çatışma ve anlaşmazlıklara dikkat çeken ve vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini savunan yazarlar, genellikle Atatürk'ün bütün devrimlerde (yâni Batılılaşma sürecindeki olumlu adımlarda) "Tek Adam" olarak siyâsete ve idâreye tamamen hâkim olduğunu anlatmaktan yanayken, bu türden olumsuzluklar gündeme ge(ti-ri)ldiğinde ya da hatırlatıldığında, bu kez de genellikle Atatürk'ün yalnızlığından söz etmeyi tercih ederler. Artık bu anlatımda herşeye hâkim "Tek Adam" retoriği kullanılmamaya başlanır ve onun yerine, idâre ve bürokrasi çarkında sıkışıp kalmış olan ve bir türlü anlaşıl(a)mayan öndere yer verilir. Bu anlatımda asıl sorumluluk artık Başbakan İsmet İnönü'ye düşer. Onun yapamadıklarının siyâsî faturasının Atatürk'te kalmaması için özel bir gayret gösterilir. Bu noktada Cumhurbaşkanı ile Başbakanın siyâsî sorumluluk kefeleri tamâmen ayrı tutulur. Belediye seçiminde yapılan usûlsüzlüklerin Cumhurbaşkanınca sâdece bilinmesi dahi, onu siyâsî sorumluluktan kurtarır. Ama İnönü'yü kurtarmaz! Çünkü o Başbakandır! Atatürk'ün SCF'yi kurmak zorunda kalacak ölçüde ülkede olup bitenlerden haberdâr edildiği yönündeki vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin ortaya koyduğu anlatıdan sonra, birdenbire yalnız ve anlaşıl(a)mayan "Tek Adam" anlatımına nasıl geçilebildiğine hiçbir anlam veremiyorum. Eğer Atatürk tek-partili rejimin önderi ve hâkimi ise, nasıl olup da, bildiği hâlde, seçimlerdeki usûlsüzleri önlemek üzere hiç harekete geçmedi-

ği, ne Hasan Rızâ Soyak'ın, ne de ondan sonra gelen ve bu ifâdeyi aktaranların sormadıkları ve yanıtlamaktan kaçındıkları canalıcı sorudur. 1930 belediye seçimindeki "sandık oyunları",[62] 1946 belediye ve milletvekili genel seçimi için örnek model olarak kullanılmıştır!

CHF milletvekillerinin, herşey olup bittikten sonra, kaleme aldıkları raporlarda, parti içi seçimlerin serbest cereyân etmesinin önemini vurgulamaları, elbette tesâdüf değildir ve toplumsal muhalefetin nerelerden kaynaklandığına ilişkindir. Hiçbir seçimin CHF'den bağımsız yapıl(a)maması ve her seçimde CHF'nin kazanacak olan adayları tâyin etmesi, toplumda hem iktidâra, hem de yönetime karşı genel bir ilgisizlik yaratmıştı. CHF, toplumun dışında, onunla herhangi bir ilgisi ve ilişkisi kalmamış bir topluluk görünümündeydi. Dahası, partinin taşra örgütlenmesi de siyâsî parti vasıflarına aslâ sâhip değildi.

Bu aşamada sıra, SCF'ye iktidarca yöneltilen suçlamaların mâhiyetini sorgulamaya gelmiş olmalıdır: SCF'nin iktidâra yönelik eleştirileri, onun "gerici" olması ile ithâm edilmesine neden olmuştur. Bir başka suçlama ise, SCF'nin yanlış ellere geçtiğine ilişkindir. Oysa, dördüncü bölümde de gördüğümüz gibi, aslında pek çok yazar, SCF'nin kurucu kadrosunun sosyolojik tabanına bakmaksızın ve tamâmen resmî ideolojinin ve tezlerin bir tekrârı olarak, SCF'nin taşra teşkilâtının yanlış ellere/gericilerin ellerine geçtiğini yazmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır. Oysa bu türden bir iddiâda bulunabilmek için elde hiçbir veri/kanıt bulunmamaktadır. Fakat aksine kanıtları dördüncü bölümde bulabiliyoruz. SCF'nin taşra teşkilâtı gerçekte eğitim itibâriyle sanıldığından çok daha ileri seviyededir. CHF'nin taşra teşkilâtının sosyolojik analizi ve değerlendirmesi yapılmadan, bu konuda maalesef bir karşılaştırmaya gitmek imkânından henüz tamâmen yoksunuz. Bu konu henüz araştırılmayı beklemektedir. Ayrıca, SCF'nin taşradaki kurucular kadrosu pek çok açıdan "gerici" tâbirini hak etmeyecek seviyededir. Bu tanımlama, zâten iktidârın bir önyargısından ibârettir. Öyle olduğunu da, CHF belgeleri göstermektedir.

SCF'nin CHF hükûmetine karşı her eleştirisi, otomatik olarak,

62 Bkz. Cemil Koçak, "1946 Seçimleri: Demokrasinin İlk Sandık Oyunları", **Görüş**, (Türk Sanâyicileri ve İşadamları Derneği/TÜSİAD Yayın Organı), Sayı: 27, (Eylül/Ekim 1996), s. 64-73.

iktidâra/yönetime karşı algılanmakta; bir sonraki aşamada ise, iktidâra/yönetime yönelik eleştiri, doğrudan devlete/rejime yönelik olarak kabûl edilmektedir. CHF, hükûmet, iktidar, devlet, rejim, inkılâplar, o kadar iç içe geçmiş kavramlardır ki, bunlardan herhangi birine yönelik en ılımlı kritik bile, derhâl rejimin kendisine yönelik bir tavır olarak algılanmaktadır. Tabiî bunda, özellikle böyle algılanması için özel bir çaba da vardır. Bu çabanın ardındaki ana siyâsî güdü ise, her ne olursa olsun, iktidârın elden çıkması ihtimâline karşı durabilmektir.

Resmî ideoloji, SCF'nin feshini yukarıda gördüğümüz gibi, tamâmen muhalefetin sorumsuzluğuna ve "mürteci unsurlar"ın faaliyetlerine ve özellikle de târihsel sıralamada önemli bir sıçrama yaparak Menemen Olayı'na bağlamaktadır. Fahrettin Altay, anılarında, Menemen Olayı sonrasındaki üst düzey toplantıyı da nakletmektedir. Buna göre, 7 Ocak 1931 târihinde, Cumhurbaşkanlığı'nda yapılan bir toplantıda, Atatürk, Başbakan İnönü, TBMM Başkanı Kâzım Özalp, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Millî Müdâfaa Vekili Zekâi Apaydın arasında Menemen Olayı görüşülmüştür. İnönü, bir "tertip"ten söz ediyordu. Atatürk, daha etraflı bir araştırmayı gündeme getirmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dan arta kalanların da bu tertibin içinde olduğu konusundaki kuşkularını belirtmiştir. Özellikle Kâzım Karabekir'in *Hürâdam*'da yazılar yazmasını zikretmiştir. İnönü ise, SCF ile olaya karışanlar arasında bir anlaşmanın varlığının ortaya çıkarılması gerektiği kanısındadır. Yine Atatürk, gazetecilerin de Divânı Harb'de sorgulanmasını ve bu vesile ile bu gazetecilere basın özgürlüğünün bu şekilde olamayacağının anlatılması gereği üzerinde durmuştur.[63] Eğer istenseydi, SCF ile Menemen Olayı arasında doğrudan bir bağ kurulabilir –ki metnimde belirttiğim gibi, bu konuda bizzat Atatürk'ün tâlimat vermiş olduğuna ilişkin bilgilerimiz bulunmaktadır– SCF'nin örneğin Balıkesir taşra teşkilâtı ve önderliği yargılanabilirdi. Nitekim, bu konuda Nakşibendilik ile Balıkesir'de daha önce adı geçen ve SCF'nin önde gelen önderi Surûrî Bey arasında doğrudan bir bağ kuruluyordu. Zâten Surûrî Bey de Kıbrıs'a kaçmıştı.[64] Üstelik bu türden bir yargılama, fesh

63 Altay, **age**, s. 433-440.

64 Altay, **age**, s. 433-440.

edilmiş muhalefet partisine karşı iktidârın yönelttiği suçlamaların da en azından resmî düzeyde haklı çıkması anlamına gelirdi ve kamuoyuna karşı da hem bir güç, hem de haklılık gösterisi olarak sunulabilirdi. Fakat dikkat çekici bir şekilde bu türden bir yargılama sürecinden kaçınılmış gibi görünüyor.

SCF'nin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın âkıbetine uğramaması için hiçbir neden yokmuş gibi görünmektedir. Nitekim, tam bu sırada meydana gelen Ağrı'daki Kürt isyânı da, 1925 yılında olan bitenlerin tekrârı için yeterli neden oluşturmuştu. SCF ile bu isyan arasında doğrudan bir ilişki kurulmamış olması ilginçtir. SCF hiçbir zaman bu konuda bir ithamla karşılaşmadı. Muhalefet partisinin uysal tavrının bu sonucu doğurduğunu düşünmek de mümkündür. Nitekim, Başbakan İsmet İnönü, TBMM'nin 22 Eylül 1930 târihli oturumunda, "Şark hâdiseleri" hakkında konuşurken, Ağrı dağı civârındaki Kürt isyânı ile SCF ya da muhalefet arasında hiçbir ilişki kurmamıştır.[65] Bununla birlikte, özellikle Atatürk'ün seyahat notlarında sık sık Kürt(ler)e temâs edilmesi dikkat çekicidir.

Muhalefete yönelik haksız bir suçlama da, bütün gayri memnun unsurların SCF'de buluştuklarına ilişkindir. Bu durumda, iktidardan memnun olanların dışındakilerin muhalefet partisine katılmaları ilke olarak doğru değildi. Siyâset sahnesinde sâdece iktidardan memnun kalanlar vâr olacaklardı ve bu dar grup içinde yalnızca biraz daha az iktidar yanlısı grupçuk ise, muhalefete ve muhalefet partisine katılabilecekti. (Birden) çok-partili rejimin beklentilerinden biri de, bu suçlamanın ardında yatan mantık açısından, buydu! Oysa elbette, muhalefet partisi, iktidardan memnun olmayan unsurların tamâmına seslenmek zorundaydı. Ayrıca, birden çok muhalefet partisi olabilmesi, bu grubun da iktidar karşısında parçalanması ve bölünmesi ile mümkün olabilirdi. Diğer yandan, gayri memnun unsurların (birden) çok-partili rejimde yerleri yoktu! Muhalefet partisi içinde etnik ve dinsel azınlıkların da bulunmaması gerektiği, zâten CHF belgelerinden açığa çıkmaktadır. SCF'ye yönelik suçlamalardan önemli bir tânesi de buydu; bu suçlama, tek başına, anayasal vatandaşlık bağının ne

65 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İçtimâ: 3, Cild: 21, 81. İnikat, (22.9.1930).

ölçüde kâğıt üzeride kaldığının sorgulanması açısından önemli bir başlangıç olmalıdır.

Metinde rastladığımız ve azınlıklara yönelik saptama ve görüşler, Türk milliyetçiliği bağlamında "Türklük" meselesinin basit bir anayasal formülasyonla çözül(e)memiş olduğunu yine açık bir şekilde göstermektedir. CHF teşkilâtı, bizzat Cumhurbaşkanı, "Türk" tanımını kullanırken, kendisini anayasal bir formülasyonla bağlı hissetmemektedir. Görünen odur ki, bu eğilim son derece belirgindir. Bu eğilimin Türk milliyetçiliğine yansıması, 1924 Anayasası'na göre Türk vatandaşlarından ancak bir kısımının "Türk" olarak kabûl edilmesine neden olmaktadır. Azınlık kapsamına giren diğer etnik kökenli Türk vatandaşları için ise, siyâsî çözüm formülasyonları önerilmektedir. Ama bu konularda henüz kesin bir karar alınmamış gibidir.

İktidârın muhalefet partisine yönelik bir suçlaması da, SCF'nin sınıfsal konumuna ilişkindir. SCF, fakir fukaranın, kundurasızların, baldırı çıplakların ve câhillerin partisi olmuştu. İktidar açısından bakıldığında, sınıfsal egemenlik açıkça göze çarpmaktadır. SCF, ekonomik bakımdan zayıfların, sosyal açıdan alt sınıfların, kültürel bakımdan da eğitimsiz ve görgüsüz yığınların partisi hâline gelmişti. CHF ise, bunun tam karşıtını temsil ediyordu. Burada CHF'nin ve iktidârın oligarşik yapısı, kendisini açıkça ele vermektedir. Bu suçlamanın bir ölçüde gerçeği yansıttığı söylenebilir: Gerçekten de SCF'ye oy veren geniş kitleler, bu kategoridekilerdi. Fakat bu saptamada yanlış olan, SCF'nin kurucu kadrolarının da aynı sınıfsal temeli temsil ettiğine ilişkin olanıdır. Aksine, SCF'nin kurucu kadroları, genellikle varlıklı ve orta sınıfların temsilcileriydiler. Ancak bir ölçüde alt sınıfların da temsilciliği söz konusuydu. Bunu dördüncü bölümde görmüştük. CHF'nin taşradaki sınıfsal konumu hakkında bilgimiz olmadığından, bu konuda iktidar ile muhalefetin sınıfsal dayanaklarını şimdilik karşılaştırma imkânımız bulunmamaktadır. Bu konu da hâlâ araştırılmayı bekliyor. 1946 yılına gelindiğinde, Başbakan Recep Peker de, Demokrat Parti'nin yığınsal desteği için aynı saptamayı yapacak ve aynı suçlamada bulunacaktır! Burada zihniyet dünyâsındaki devamlılığa dikkat çekmekle yetiniyorum.

Muhalefet partisine yönelik sert eleştilerden biri de, onun se-

çimlere katılmasıdır. SCF açısından seçime katılmak iktidârın suçlamada bulunmasına vesile olmuştur; çünkü, bu şekilde muhalefet topluma açılma fırsatı bulmuş ve gücünü de test etme imkânına kavuşmuştur. Oysa ondan beklenen muhtemelen seçime sâdece birkaç yerde, o da sembolik düzeyde katılmasından ibâretti. Böylece, (birden) çok-partili rejimin kurallarına uygun bir oyun düzeni kurulmuş olacaktı. Buna göre, (a) (Birden) çok-parti bulunduğuna göre, Cumhuriyetin icâbına uyulmuş olacaktı (b) Muhalefet partisi, seçimlere dahi katılabilir siyâsal özgürlüğe sâhip olduğunu göstermiş olacaktı (c) Muhalefetin katılabildiği seçimlerde, belki bir iki küçük istisnâ dışında, iktidar partisi heryerde kazanarak, hem kendi gücünü, hem de ulusal birliğin nasıl sağlam olduğunu gösterme fırsatına kavuşacaktı. SCF'nin toplumla hemhâl olabilmesine imkân sağlayacak ölçüde, erişebildiği heryerde seçime katılması, onun temsil ettiği görüşlerin de toplum içinde hızla sirkülasyona girmesine neden oluyordu. Bu bakımdan iktidârın gözünde tehlikeli ve riskli bir iş yapmıştı. SCF'nin taşra teşkilâtını gerçekleştirmeden seçime katılmasına ilişkin eleştiriler de söz konusudur. Oysa hızla teşkilât yapmak da, muhalefete yönelik en sert eleştirilerin başında geliyordu! Muhalefet, üyelik meselesinden dolayı hayli yavaş ve tedrici bir teşkilâtlanma içine girmeli, bu süreci tamamlamadan da seçimlere katılmamalıydı. Bu durumda, muhalefetin ne zaman seçime katılabileceğinin iznini verme hakkını yine iktidar kendinde buluyordu. (Birden) çok-partili rejimin çerçevesi de zâten bunu gerektiriyordu.

Herhâlde SCF'ye yönelik en haksız suçlama, muhalefetin vergiler konusundaki propagandasından duyulan rahatsızlıktı. SCF, vergilerin tahammül ölçüsünü aştığını iddiâ ediyor ve daha önce sık sık rastladığımız gibi, bu eleştirisi toplumun değişik ve geniş kesimlerinde yankı buluyordu. İktidârın bu eleştiriler karşısındaki savunması, hükûmetin izlediği politikanın doğruluğunun sorgulanmasına karşıydı. Oysa, yine gördük ki, SCF'nin vergiler konusundaki eleştirilerinin toplumdaki derin yansımaları karşısında, bizzat iktidar partisinin milletvekilleri ile yönetim, SCF'nin fesh edilmesinden hemen sonra, izlenen vergi politikasına artık bir son verilmesini ve vergilerin hafifletilmesini önermek zorunda kalmıştır. Bu da gösteriyor ki, SCF'nin vergiler konusundaki tutu-

mu, aslında iktidârın da katılmak zorunda kaldığı gerçekçi bir eleştiriydi. Bizzat Atatürk, SCF'nin fesh edilmesinden hemen sonra, çıktığı yurt gezisinde, değişik vesilelerle, ekonomik, sosyal ve mâlî sorunlara değinmek ihtiyâcını hissetmiş ve yönetimce hazırlanan raporlarda da vergilerin olağanüstü yüksekliği üzerinde durularak, vergi yükünün azaltılması gereği vurgulanmıştı. Nitekim Atatürk, dördüncü dönem TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada, geçmiş Meclis döneminde yapılan vergi indirimlerinden de söz etme ihtiyâcını duymuştur![66]

Dönemin iktidârının bu suçlamalarından geriye ne kalmıştır sorusuna da bir yanıt vermenin zamânı gelmiş olmalıdır: Dönemin revaçta ve gözde ithamlarından biri de, komünistlerin ve anarşistlerin de SCF içinde yuvalandıklarına ilişkindir. Bu iddiâ, hızla gündemden düşecek ve kısa süre içinde bir daha hatırlanmayacaktır bile... SCF karşıtı yazarların da artık bu iddiâdan yararlanma ihtiyâcında olmadıklarını, "Giriş"te gördüğümüzü hatırlatmakla yetiniyorum. Bu iddiâ olsa olsa ancak soğuk savaş yıllarında bir kez daha hatırlanma ihtiyâcında olabilirdi. Nitekim, 1946 sonrasında Demokrat Parti'nin de, ayrıca komünistlikle suçlanmasının ardında yatan anlayışı zikretmekle yetiniyorum. Elbette bu yarışta Demokrat Parti de geri kalmayacak ve o da bu suçlamadan kendi yarârına yararlanmaya çalışacaktır! Bir de SCF için kullanılan sınıfsal suçlamalardan vazgeçilmiş gibidir. Muhalefetin sosyal ve sınıfsal yapısına atıfta bulunmak yerine, onun ideolojik ve zihin dünyâsına göndermede bulunmak tercih edilmiş gibidir. Elbette bu analiz de, tamâmen siyâsî ve ideolojik bir bakışı kamufle etmeye yöneliktir. Aslında tek-partiye yönelik gerçek muhalefetin sınıfsal konumunu vurgulamak tehlikeli olabilirdi-bu bakımdan sınıfsal desteğin hiç anılmadan, yalnızca ideolojik konumun öne çıkarılması, bu tehlikeyi önlemenin bir yöntemi olarak görülmüş olmalıdır. SCF hakkındaki suçlamaların en etkilisi ve kalıcısı ise, irticâ suçlaması oldu ve hiçbir zaman da gündemden düşmedi; zâten düşmesi için de hiçbir neden yoktu!

Partinin fesh edilmesinden sonra ise, gerek CHF yönetimi, gerekse milletvekilleri ve genel olarak iktidar, SCF'nin kritiklerini

66 Kâzım Öztürk, **Cumhurbaşkanlarının T[ürkiye] Büyük Millet Meclisi'ni Açış Nutukları**, Ak Yayınları, İstanbul 1969, s. 223.

bu kez iktidar olarak, ama aynı şekilde dile getirmeye başlayacaklardır. CHF milletvekillerinin teftiş raporlarından tutun da, Atatürk'ün ünlü yurt gezisinde hazırlanan raporlarına kadar uzanan geniş bir alanda, tıpkı SCF'nin dile getirdiği gibi, vergilerin genel olarak yükümlülerin takâtini çoktan aşmış olduğu ve derhâl azaltılması gerektiği dile getirilmeye başlanacaktır. Aynı eleştirinin muhalefetten gelmesi karşısında şiddetli savunmaya geçen iktidârın, benzer görüşlerin kendi mensuplarından gelmesi karşısında, aynı tutumu sergilememesi ise ilginçtir! Diğer yandan, SCF'nin gayri müslim azınlıkları da belediye seçiminde aday olarak göstermesini Türklük adına şiddetle eleştiren ve bir anlamda mahkûm eden iktidar partisinin, hemen bir sonraki milletvekili genel seçiminde ilk kez azınlık milletvekillerini de TBMM'ye ataması, yeni bir siyâsî aşama olarak değerlendirilecektir. Bu uygulamaya daha sonraki seçimlerde de devâm edilmiştir.[67]

Eğer SCF'ye isnâd edilen "irticâ" suçlamaları doğru olsa, bu kez SCF henüz ayakta iken ve feshinden hemen sonra üyeleri hakkında açılan dâvâların sonuçlarını almamız gerekirdi. Metnimde gösterdiğim gibi, pek çok SCF üyesi aleyhine dâvâ açılmıştı ve yargılamalar sürüyordu. İktidar, bu yargı sürecinin hayli yavaş ilerlemesinden şikâyetçi de olmuştu. Fakat yargı organlarının olağan işleyişinde zâten süratli hareket etmek gibi bir düşünce yok iken, SCF üyelerinin yargılanmasında bunun tersini beklemek için özel bir neden de yoktu. Dahası, yargı organları bu dâvâlara bakmaya pek de hevesli olmayabilirlerdi. Ama hiç sorulmayan iki soru daha bulunmaktadır: (a) Bu dâvâların sonuçları hakkında neler biliyoruz? Kaç kişi sonunda mahkûm olmuştur? Literatürde buna ilişkin bir bilgiye rastgelmedim. (b) İktidârın şikâyetlerine neden olan yargı sürecindeki sorunlardan biri de, acaba sanıklar hakkında öne sürülen suçlamalara ilişkin yeterli kanıt olmaması mıdır? Acaba sanıklara yöneltilen suçlamalarda gerçekten de yasalara aykırı bir yön var mıydı? Sanıklar acaba gerçekten de suçlu muydular?

SCF'nin kurucularının, İdâre Heyeti üyelerinin, yöneticilerinin ve üyelerinin içinde, CHF'den gelenlerin varlığı dikkat çekicidir.

---

67 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (2. Cild), s. 34.

Bu da, SCF'nin siyasal tabanının yalnızca CHF dışında kalmış olanlar tarafından daraltılmadığına işârettir. SCF'nin kurulması ile birlikte CHF'den de muhalefete kayış belirgin olarak ortaya çıkmıştır. SCF'nin destekçileri arasında, genellikle ve sıklıkla CHF'nin destekçileri olarak kabûl edilen kamu görevlileri de bulunmaktadır. İktidârın şikâyetlerinden biri de budur. Bu durum, bir miktar da vefâsızlık olarak görülmüş olmalıdır. Azınlıkların, işçilerin ve mübâdillerin de SCF karşısındaki destekleri heryerde görülüyordu. Dahası, mülkî, idârî ve adlî mekanizmalar içinde yer alanlar arasında da muhalefete destek verildiği görülmüştü.

SCF'nin başarısızlığında sorumlu kimdir sorusunu da yanıtlamak zamânı gelmiştir: Sanırım bu soruya verilecek yanıtta, SCF'nin kendisi en sonda yer alır. Okyar ve arkadaşlarına haksızlık da etmemeliyiz. Onlar, Atatürk'ün bu süreci bütün olasılıkları ile tasavvur ettiğini ve kesin bir karâra vardığını düşünmüş olabilirler. Oysa, gelişmeler bunun pek de böyle olmadığını gösteriyor. Aksine, Atatürk'ün bütün siyâsî gelişmeleri öngörememiş olduğunu belirtmeliyiz. Atatürk, SCF'nin ve Okyar ile arkadaşlarının denetim altında kalabileceklerini öngörmüştü. Böyle olduğu sürece, mesele olmayacaktı. SCF, muhalefetini yalnızca hükûmete yöneltecekti. Atatürk, hükûmete yönelik bir elitist muhalefetin işine yarayacağını ve siyâsî güç dengeleri içinde kendi yarârına olacağını hesâp etmiş olabilir. Okyar ve arkadaşları da, bunun gerçekten bu çerçevede kalabileceğini düşünmüş olabilirler. Ancak gelişmeler, politik bir rekâbetin değişmeyecek tabiatını ortaya koymakta gecikmemiştir. SCF'nin muhalefeti, daha ilk aşamada hükûmete yönelik, sâdece İsmet İnönü'ye yönelik bir muhalefet olma potansiyelini aşmıştır. Asıl şaşırtıcı olan, bu politik gerçekliğin nasıl olup da, her iki taraftan da görülmemiş olduğudur. SCF'nin muhalefeti, bunu aşarak, iktidâra, dolayısıyla öncelikle CHF'ye yönelmek zorunda kalmıştır. Bu ise, muhalefeti tetikleyen bir dalga olacaktır. CHF, iktidârını korumak için harekete geçtiğinde, sâdece hükûmet ve İsmet İnönü ile alacağı bir pozisyonun yeterince güçlü olamayacağının farkına varmıştır. Atatürk olmadan, ne İsmet İnönü, ne hükûmet ve ne de CHF, iktidârı elde tutabilirdi. O bakımdan Atatürk'ün iktidârın tam merkezindeki kişi olarak, siyâsal rekâbetin içinde yer almasının sağlanması gerekiyordu.

Atatürk'ün muhtemelen tam olarak öngöremediği nokta da tam burasıdır. Muhalefetin kendisine ve kendisinin simgelediği iktidâra gerçekten bir seçenek olarak belirebileceğini hiç düşünmemiş olmalıdır. Atatürk, SCF muhalefetinin, yalnızca İsmet İnönü Hükûmetleri'ne değil, fakat asıl olarak CHF'ye ve kendisine yönelik olduğunu kavradığında, hem şaşırmış, hem de sinirlenmiş olmalıdır. Okyar'ın ve arkadaşlarının anılarında, Atatürk'ün bundan sonraki tavrının değiştiğine ilişkin açıklamaları ve bunun için de Atatürk'ü suçlamaları da, bu noktada gerçekçi sayılamaz. Çünkü, rekâbetin koşulları süratle değişmişti.

Atatürk, İsmet İnönü'den, bir İnönü Hükûmeti'nden belki vazgeçebilirdi; ama onun iktidardan vazgeçmesi beklenemezdi. SCF, iktidar alternatifi olarak ölümcül bir suç işlemişti. Bir anlamda, Atatürk'ün gözünde kendisine verilen göreve ihânet etmişti. Okyar ve arkadaşlarının göremediği, ya da anlayamadığı nokta ise, iktidâra geçmek için, Atatürk'ü de alt etmek zorunda kalacakları gerçeği idi. Oysa onlar Atatürk'ün partiler arasındaki rekâbette tarafsız bir gözlemci ve hakem olacağına samimî olarak inanmışlardı. O da olabilirdi-ama iktidar oyununu sürekli olarak ve risk almadan sürdürebilmek koşuluyla... Nitekim, Fethi Okyar'ın anılarından, Atatürk'ün daha işin en başında, SCF'nin kurulmasından önce, Okyar'a, gelecek milletvekili genel seçimi için de 40-50 kadar milletvekili garantisi verdiğini de öğreniyoruz ki, bu öneri dahi tek başına SCF'nin en azından bir dönem için iktidâra geçecek kadar üyelik kazanmasına imkân olmadığını ve bunun düşünülmediğini göstermektedir.[68] Nitekim, Okyar anılarında bu durumu şöyle izah etmektedir: "Yeni fırkanın ancak [Cumhuriyet] Halk Fırkası tarafından gösterilecek yardım sâyesinde vucûda geleceği fikri hâkimdi. [Cumhuriyet] Halk Fırkası, o kadar kuvvetli sûrette memlekette kök salmış zannoluyordu ki, bunun karşısında yeni bir fırkanın kendi başına meydana çıkması ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın elinden mebuslarını alabilmesi, ihtimâl hâricinde telâkki olunuyordu."[69]

Bu anlaşıldıktan sonradır ki, CHF'nin iktidar çekirdeği, Atatürk'ü, iktidâra sâhip çıkması için daha kolay iknâ etmiş olmalıdır.

68 Okyar, **age**, s. 22.

69 Okyar, **age**, s. 23.

Herkesin aynı kayıkta olduğu herkes tarafından kısa sürede anlaşılmıştır. Sâdece dört yıl önce idam sehpaları ile sonuçlanan bir siyasal öykünün tecrübesi, henüz herkesin siyâsal hâfızasında yer alırken, Okyar ve arkadaşlarının bu mücâdeleye, ne olursa olsun devâm etmelerini beklemek de haksızlık olurdu. Sahneden sessiz sedâsız çekilmeleri, onların da hiç olmazsa bu aşamada, elitler arasındaki siyâsal anlaşmaya sâdık kaldıklarını göstermektedir.

İlginç olan nokta, beklenenin ve belki de arzu edilenin tam aksine, SCF'nin, siyâsî sahnede Atatürk'ü zayıflattığı ve İnönü'yü yeniden güçlendirdiği gerçeğidir. Atatürk de, SCF tecrübesinden sonra, iktidârın bir bütün olduğunu, sâdece kendisinden oluşmadığını ve kendisi ile birlikte İsmet İnönü ve CHF'yi de desteklemek zorunda olduğunu bir kez daha kavramış olmalıdır. Belki de bu tecrübe, İsmet İnönü'nün siyâsal hayâtını 1937 yılına kadar uzatabilmesinin siyâsal alt yapısını dahi hazırlamış olabilir. Aksi hâlde, belki de İnönü, siyâset sahnesini çok daha erken bir târihte terk etmek zorunda kalabilirdi. Tek-partili rejime yönelik muhalefet, belki de sanıldığının aksine, doğrudan doğruya Atatürk'ü de hedef almaktan kaçınmayacak bir gelişme sağlamıştı. İnönü de, bu hamlede Atatürk'e birlikte olduklarının ve olmaları gerektiğinin işâretini vermiş oluyordu. Onun dışında Atatürk'ün dayanabileceği ve belki de güvenebileceği bir başka isim henüz ortada bulunmuyordu. Bulununcaya kadar da Atatürk İnönü ile birlikte gitmek zorundaydı. Bu siyâsal manevrada İnönü'nün Atatürk'e göre daha başarılı bir politika güttüğünü söyleyebiliriz. Zayıflatılarak kaybedebileceği bir rekâbetten, güçlenerek çıkmasını bilmişti. Atatürk ise, SCF'den beklediğini bulamamaktan ileri gelen hayalkırıklığına uğramış olmalıdır. Öte yandan, yeniden İsmet İnönü'ye tutunmak zorunda kalması da öngörüsünün dışında olan bir ihtimâldi.

SCF'nin fesh edilmesinden sonra, Cumhurbaşkanı Atatürk, yanında Başbakan olmaksızın çıktığı yurt gezisinde, Ahmet Hamdi Başar'ın anılarından anlaşıldığı kadarıyla, ekonomik, sosyal ve mâlî sorunlara esas ağırlığı tanımak ihtiyâcını hissetmişti ki, bu da, SCF'nin ortaya koyduğu eleştirilerin nihâyet ciddîye alınması gerektiğinin anlaşıldığını gösterir. Hazırlanan raporlarda ekonomik sorunların yarattığı siyâsal sonuçlar üzerinde önemle durul-

ması da, yeni bir ekonomik politikanın oluşturulması yönünde güçlü bir etki sağlamış olmalıdır. Yönetim, bir yandan sorunların ekonomik boyutunu saptarken, diğer yandan da rejime yönelik tehdit değerlendirmesi çabası içindeydi. Rejimin yerleşmesinin, ekonomik sorunların çözümünden geçtiği bir ölçüde anlaşılmıştı.

SCF'nin feshinden sonra meydana gelen siyâsî atmosfere de daha yakından bakmalıyız:

SCF'nin feshinden sonra, ortalık birdenbire sütliman oluvermişti. SCF'nin kurucularına, idâre heyetlerine, üyelerine ve destekçilerine karşı yapılan karşı propagandalar eğer bir miktar gerçek olmuş olsa, bu kişiler hakkında yasal soruşturmaların yapılması gerekirdi. Nitekim, sâdece altı yıl önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ve bu partinin kurucularının ve milletvekillerinin başlarına gelenler hatırlanacak olursa –ki üyelerinin âkıbetlerini hiç bilemiyoruz– SCF açısından ciddî bir risk olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şey SCF'nin ve onun kurucu ve destekçilerinin de başlarına gelebilirdi. Fakat –eğer bu konuda bir endişe duyulmuşsa da, bunu bilemiyoruz ve anıların anlatımından da bunu sezemiyoruz– bu olmadı. Belki de korkulan gerçekleşmedi. Aksine, SCF'ye ve genel olarak muhalefete karşı bu kez son derece anlayışlı ve hoşgörülü bir hava hâkim oldu. Muhalefet, âdetâ aldatılmış çocuklardan sayıldı. Bunun gereği yapıldı: Önce SCF'li milletvekilleri (yeniden) CHF'ye alındılar. Hepsi değil-ama çoğu.[70] Ardından SCF'nin taşra teşkilâtı CHF'ye (kısmen yeniden) alındı. Bâzı idâre heyeti üyeleri, CHF idâre heyeti üyesi oldular. Bâzı İdâre Heyeti Başkanları, CHF İdâre Heyeti Başkanı oldular ki, bunun en ünlü ve sembol ismi, SCF Aydın Merkez Ocağı İdâre Heyeti Başkanı Adnan Menderes olacaktır. Tabiî Menderes'in 1931 yılında gerçekleşen milletvekili genel seçiminde CHF Aydın milletvekili olacağını da biliyoruz. Yerine Ethem Menderes gelecektir-o da SCF'de idi!

SCF milletvekillerinin ve üyelerinin bir kısmı daha dramatik olaylarla karşı karşıya kaldılar. Ahmet Ağaoğlu, bir daha milletvekili seçilemedi. Kenarda unutuldu. Fakat o da mücâdeleden yılacak bir yaradılışta olmadığından, bununla da yetinil(e)medi.

70 Tunçay, **age**, s. 260-263.

1931 yılında Meclis dışında kalan Ağaoğlu, 1933'te işini de kaybetti-Dârülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne geçiş sürecinde görevinden alındı. Anlatılanlara göre, pek çok siyâsî menkûb gibi, bir gölge gibi yaşamaya zorlandı. Kızı Süreyyâ Ağaoğlu, İstanbul'da taşındıkları Teşvikiye'deki köşklerinde polis gözetiminde yaşadıklarını anlatıyor ki, bu şaşırtıcı sayılamaz. Bu dönemde pek çok muhalif –ama aslâ rejim muhalifi değil!– zâten polis gözetiminde idi. Gözlerden ve gönüllerden ırak öldü.[71]

Fethi Okyar'ın vârisleri, onun, en çok partisinin bu bâzı üyelerinin başlarına gelenlerden dolayı üzgün olduğunu yazıyorlar. Kendisi 1934 yılında İngiltere ile ilişkilerin yakınlaşmaya ve yeni bir döneme girmeye başladığı bir sırada, Batı'da prestiji yüksek bir siyâsî kişilik olarak Londra Büyükelçiliği görevine (bir anlamda yeniden) atandı. Atatürk'ün ölümüne kadar bu görevde kaldı ve daha sonra Millî Şef döneminde siyâsî itibârı (bir kez daha) iâde edildi. Önemli görevler aldı. Yeniden milletvekili seçildi ve hattâ Bakan dahi oldu. Hem de İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde![72] Ahmet Ağaoğlu, anılarında, bu konuda Okyar'a açık açık sitem ediyor ve onun ilk zamanlardaki eleştirilerini ve kırgınlıklarını, Büyükelçilik sıfatı ile unuttuğunu imâ ediyor. Belki de haklıdır-Okyar'ın eski partili yoldaşlarını içine düştükleri güç ve sıkıntılı durumdan kurtarmak için birşeyler yapmaya çalışıp çalışmadığına ilişkin elimizde herhangi bir bilgi bulunmamakta-

---

71 Süreyyâ Ağaoğlu, **Bir Ömür Böyle Geçti,** (Sessiz Gemiyi Beklerken), Ağaoğlu Matbaası, [İstanbul], 1984, s. 58-65. Diğer yandan, Ahmet Ağaoğlu'nun 1933 yılında **Akın** gazetesini yayınlaması da, muhtemelen başına gelenlerin nedenleri arasında sayılmalıdır. Bkz. Hakkı Uyar, "Ağaoğlu Ahmet'in 'Liberal Muhalif' Gazetesi: Akın (1933)", **Modern Türkiye'de Siyâsî Düşünce: Liberalizm,** (7. Cild), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 224-231.

SCF'ye katılan milletvekillerinin bâzılarının da başına benzer olaylar geldi. Samet Ağaoğlu, SCF'ye katılmış olan Mehmet Emin Yurdakul için, partinin feshinden sonrasında şunları yazıyor: "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] mâcerâsı en hazin tecellilerinden birisini de Millî Şâir üzerinde gösterdi. Fırka dağıldıktan sonra bir köşede birkaç ay gözden düşmüş, unutulmuş yaşadı. Onun buna dayanması güçtü. Her devirde sanat ve siyâset salonlarının hakikî süsü olmuştu. Şimdi eski, tozlu bir vazo gibi köşeye atılmış olmak gücüne gidiyordu. Gururu ile hüsrânı arasında geçen çetin mücâdelede birincisi mağlup oldu ve tekrar mebusluk için sırasıyla muhtelif kademelerden sonra Atatürk'e başvurdu. Artık yeniden Meclistedir ve ne kadar solmuş, yıpranmış hâlde! Hiçbir yerde gözükmüyordu. Sanki eski Türk Yurdu ve Türk Ocakları ile berâber göçmüş, onların enkâzı altında yalnız ihtiyar bir nefesten ibâret kalmıştı." Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları,** s. 83-84. Ayrıca bkz. Okyar ve Seyiddanlıoğlu, **age,** s.52-53.

72 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD,** (1. Cild), s. 25, 78-79, 124-126, 129, 145, 177-180 ve 252; (2. Cild), s. 47, 54 ve 279.

dır. İlk zamanlarda zâten muhtemelen bunu yapabilecek siyâsî ilişkilerden de tecrid edilmişti. Fakat ilerleyen dönemlerde belki bir yardımı dokunabilirdi.[73]

Samet Ağaoğlu, babasının anılarına eklediği bir dipnotta, babasının ileriki yılların birinde, ama târihini maalesef belirtmeksizin, yazdığı bir mektup taslağını belirterek, onun Okyar ile kişisel bir kırgınlığı olmadığını belirtme gereğini duymuştur. Belki ileriki yıllarda ilişki yeniden kuruldu. Bunu bilmiyorum. Fakat Ağaoğlu'nun hayâtını alt üst eden SCF öyküsünün sonunda, aradan ne kadar zaman geçmiş olursa olsun, Okyar'a olan duygularını değiştirmesini gerektirecek hiçbir gelişme olmadığını hatırlayacak olursak, hele Okyar Büyükelçi iken, Ağaoğlu'nun küçük bir emekli maaşı ile gölgede ve gözetimde bir hayat geçirmek zorunda kaldığını da anımsarsak, bu durumda ilişkinin eskisi gibi ol(a)mayacağını tahmin edebiliriz. Ağaoğlu, muhtemelen hemen herkese kırgın öldü. Samet Ağaoğlu'nun, babasının Okyar ile ilişkisinin yeniden eskisi gibi olduğuna bizi inandırmak istemesi de ilginç bir tutumdur. Bu ve benzeri eğilimleri, pek çok vâriste tekrar tekrar görüyoruz. Özellikle Atatürk ile anlaşmazlığa düşüp de, daha sonra yeniden onunla buluşmuş olanlar olsun, bu buluşmayı Atatürk'ün hayâtında gerçekleştirememiş olanlar olsun, bütün vârisler, bir şekilde Atatürk ile ilişkilerin yeniden eskisi gibi olduğuna ve hattâ ayrılık(lar) sürecinde de bir şekilde iki tarafın da birbirine yakınlık duymaya devâm ettiğini belirtme gereğini ve ihtiyâcını duymuşlardır-duymaktadırlar. Fakat asıl ilginç olan nokta, muhtemelen hiçbir şekilde gerçek(çi) olmayan ve olama-

---

73 Bu konudaki eleştirilerden biri de Süreyyâ İlmen'e âiddir: "Burada Fethi [Okyar]'ın kabahati varsa, o da, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'na mensup bilumum memurların sandalyelerini muhafaza ettikleri hâlde, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'na âzâ kaydedildiklerinden dolayı memuriyetlerinden tard edilmiş olan memurların tekrar memuriyetlerine iâde edildiklerini veyâ iâde edileceklerini temin ettikten sonra, fırkayı fesh etmeye râzı olsaydı, daha âlicenâbâne hareket etmiş olurdu demekle iktifâ edeceğim." İlmen, **age**, s. 78. İlmen'in bu konuda biraz da haksızlık ettiğini düşünüyorum: Okyar, bu konumunda, partisini kurtaramadıktan sonra, hiçkimseyi kurtaramazdı! Değil böyle bir güvence almayı başarmak, bunu pazarlık konusu bile yapabilecek durumda değildi. Ayrıca, diyelim ki, gerçekten de böyle bir söz almayı başarabilmiş olsaydı dahi, İlmen gerçekten de bu söze sâdık kalınacağını mı düşünüyordu? Partinin kuruluşunda verilen sözlerin tutulmadığından yakınan İlmen'in, bu aşamada verilen sözlerin tutulacağını inanması için pek de bir neden görünmemektedir. İlmen, sanırım burada Okyar'ı eleştirmek için bunları yazma gereğini duymuş olmalıdır. Yoksa gerçekten de bunun başarılabilecek bir iş olmadığının farkındadır sanırım.

yacak olan bu anlatımın kendisinden çok, bu anlatıma duyulan ihtiyaçtır. Vârisler, büyüklerinin bir şekilde, diğer büyüklerle aynı potada erimediklerini; böyle bir siyâsî duruşu tercih ettiklerini açıklıkla belirtme yerine, daha ikircikli ve yumuşak bir anlatımı tercih etmektedirler. Eğer Atatürk ile araları bir şekilde bir süre için veyâ devâmlı olarak açılmışsa, bu, her ikisinin de irâdeleri dışında, istekleri dışında, sâdece bâzı yanlış anlamalardan kaynaklanmıştır. Dahası, Atatürk'ün yakın çevresindekiler de, bu yanlış anlamalardan kaynaklanan şeyleri kullanmışlar ve ilişki(leri) sekteye uğratmayı başarmışlardır. Eğer onlar (yakın çevre) olmasaydı, bunların hiçbiri tezâhür edemezdi! Bu anlatım, yer yer dramatize edilerek, çokça kullanılır. Samet Ağaoğlu'nun da, bu anlatımın dışında kalmamayı tercih ettiğini görüyoruz.

Ahmet Ağaoğlu'nun kızı Süreyyâ Ağaoğlu'nun anılarında yazdıkları, onun Atatürk ile bir daha karşılaşmaya çabalamadığını, bundan kaçınamadığı sürece de, Atatürk'e karşı herhangi bir yakınlık göstermediğini izlememizi sağlamaktadır.[74]

1931 yılından sonra CHF'nin yeni siyâsal önlemler almakta gecikmediğini biliyoruz. Ancak, 1931 yılından itibâren yönetimin izlediği ekonomik politikanın da kökten bir değişim geçirdiği bilinmektedir. Bununla birlikte, bu târihten sonra, pek çok kez vurgulandığı gibi, hükûmetin vergi politikasının değişip değişmediği henüz ayrıntılı olarak incelenmiş değildir. Bu târihten sonra gündeme gelen yeni yasa tasarılarında, bu sırada üzerinde durulan önerilerin bir hükûmet politikası olarak benimsenip benimsenmediğini ya da ne ölçüde benimsendiğini bilmiyoruz. Bütün bunlar Cumhurbaşkanı Atatürk ile hükûmet politikalarının da ne ölçüde çakışmakta olduğunu göstermesi bakımından, dönemin siyâsal gelişmelerini analiz edebilmek için de bilinmesi gereken noktalardır.

---

74 Süreyyâ Ağaoğlu, **age.** İşin ilginç tarafı, aradan geçen on yılı aşkın bir süre sonra, Fethi Okyar, 1943 yılında öldüğünde, ölümüne geniş veren basında, örneğin **Cumhuriyet** gazetesinde Yunus Nâdi, Okyar'ın şahsiyetini ve SCF sırasındaki tutumunu övecektir. Hattâ SCF'nin kuruluşuna Atatürk'ün onay verdiğini dahi hatırlatmak ihtiyâcını hissedecektir. Bkz. İlmen, **age**, s. 77. Tabiî hatırlanmalıdır ki, artık Millî Şef döneminde ne **Cumhuriyet** gazetesi eski **Cumhuriyet** gazetesidir, ne de Yunus Nâdi Çankaya'nın en yakınlarından bir gazetecidir. Cumhurbaşkanı İnönü döneminde **Cumhuriyet** gazetesi ve Nâdi, âdetâ muhalefettedir! O bakımdan, Nâdi, bu kez, İnönü'ye karşı Okyar'ı birazcık olsun öne çıkarmakta, siyâseten mahsur görmemiş olmalıdır. Ne de olsa devir değişmişti!

CHF'li milletvekilleri tarafından hazırlanmış olsun, Atatürk'ün yurt içi gezisi sırasında kaleme alınmış olsun, raporlarda, hükûmetin izlemiş olduğu politikaya yönelik doğrudan bir eleştirinin yer almaması dikkate değerdir. Ayrıca, raporlar, hükûmet politikasına müdahale etmekten çekinen bir üslûp içinde yazılmıştır.

Atatürk'ün seyahat notları arasında yer alan ve toplumsal sınıfların birer meslek grubu olarak ele alındığı satırlar, CHF'nin ilk kez 1931 yılında benimsenecek olan programına da büyük ölçüde yansımıştır. Bu programdaki meslek gruplarına ayrılan yer, 1930 yılının son günleri ile 1931 yılının ilk günlerinde gündeme gelmiş ve netleşmiş olmalıdır.

Eğer 1925-1930 yılları arasında meydana gelen ve halkta derin bir hayalkırıklığı ve hoşnutsuzluk yarattığına ilişkin hemen herkesin mutâbık kaldığı şekilde, siyâsal nüfuz kullanımı, kayırma, suistimâl, kötü idâre ve benzeri şikâyetlerin nedeni tek-partili bir yönetim idiyse ve bu şikâyetlerin ortadan kaldırılması için Cumhurbaşkanı ile Başbakanın düşündükleri ve üzerinde anlaştıkları formül, Mecliste serbest denetim ve eleştiri mekanizmasının (yeniden) kurulması olmuşsa, bu takdirde, 1930 sonrasında muhalefetin (yeniden) ortadan kaldırıldığı bir siyâsî ortamda, bütün bu şikâyetler ortadan kalkmayacak, hattâ daha da genişleyecektir. Nitekim öyle de olmuştur. Fakat ilginç olan, resmî görüşün tekrârı ile yetinen metinlerin, bütün bu şikâyetlerin bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açtığına değinmelerine karşı(n), 1930 sonrası anlatımında bir daha bu şikâyetlerden hiç söz edilmemesidir.

Bu analizde eksik kalan bir nokta daha var: O da, 1931 yılında iktidârın ve CHF'nin yaptıklarından hareketle, SCF'nin kuruluş mantığını açıklamaya çalışmanın tartışılmasıdır. SCF'nin kuruluş mantığı olarak ortaya konulan bütün görüşler, bu açıdan da yeniden gözden geçirilmelidir. İktidar ve CHF, 1930 yılı sonrasında, bundan önceki siyâsî dönemden daha farklı bir gelişme içine girmiş değildir. Gerek ideolojik yönden, gerekse kurumsal yönden, pek çok yeni girişimin varlığı göze çarpmakta ise de, tek-partili rejimin gerçek işleyişinde önemli ve temelli bir farklılık bulma imkânı yoktur. Bu bakımdan SCF'nin feshinden sonra, muhalefet partisinin kurulmasına neden olan bâzı düşüncelerin uygulandığına ilişkin görüşler hayli mübâlâğalıdır. Ne Meclis içinde, ne de

CHF içinde bir denetim, 1931 sonrasında da gündeme hiç gelmemiştir. Tek-partili rejimin toplusal desteğinin ve siyâsal meşrûiyetinin olmadığının ortaya çıkmasından itibâren, bunun doldurulmasına yönelik girişimler hayli cılız kalacaktır. Daha da önemlisi, bu destek hiçbir zaman sağlanamayacaktır. Bu da şunu açıkça gösterir ki, yaşadığı süre içinde kişisel olarak Atatürk ve Atatürk'ün iktidârı, toplumsal destek ve dayanaktan hayli yoksun kalmıştır.

Fakat belgeler kısmında, partinin feshi karârından sonra dahi, parti tabanında direnişin sürdüğünü gördük. Partinin taşra teşkilâtı, parti tabelasının in(diril)mesine rağmen, bulundukları yerlerde muhalefetin rûhunu sürdürmeye gayret etmişlerdir. Küçük bir köyden şehir merkezine kadar bu direnişin değişik örneklerini gördük. Muhtemelen bunlar bu kadarla kalmıyordu. Nitekim, CHF, muhalefetin feshinden ve tasfiyesinden sonra, yeniden taşraya gittiğinde, CHF'nin yeniden örgütlenmesi girişimlerine karşı, taşrada sert bir muhalif dirençle karşılaştı/karşılandı. Bunları da belgelerden okumuştuk. Bu kadar da değil: Parti teşkilâtından bâzıları, SCF'nin yeniden oluşturulması için de girişimlerde bulunmaya başlamıştı bile... Bunu da belgeler kısmında gördük. Demek ki, 1931 yılı, muhalefetin hiç olmazsa görünürde yaşamaya devâm ettiği bir yıl olacaktır. Bu târihten sonra muhalefetin aldığı şekil ise, hâlâ araştırılmaya muhtaçtır.

SCF, bir anlamda, 1945/1950 döneminin bir ön habercisidir. On beş/yirmi yıl sonra Demokrat Parti'nin gösterdiği siyâsal başarının yalnızca çok kısa sürmüş bir örneğidir. Eğer ayakta kalmayı başarabilseydi, muhtemelen 1931 yılında yapılan milletvekili genel seçiminde de önemli siyâsal başarılar elde edebilirdi. Belki iktidar olamazdı, ama iktidârı tehdit eden bir siyâsal güç hâline gelmiş olduğunu gösterebilirdi. Nitekim, Demokrat Parti, bunu başarabilecektir. Bu bakımdan Demokrat Parti'nin SCF tecrübesinden hayli yararlandığını söyleyebiliriz. Fakat SCF'nin tâlihsizliği, 1930 yılının siyâsal iklimi ile 1940'lı yılların ikinci yarısında yaşanan siyâsal koşulların birbiriyle kıyas kabûl etmez farklılığıdır.

Son olarak da yeniden vesâyetçi tek-parti rejimi teorisine geri dönelim:

Vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin temellendirilmesinde çok sık kullanılan bir argüman da, 1930'lu yıllarda Avrupa'da başgös-

teren diktatörlük yönetimlerine karşın, 1930 yılında SCF'nin gündeme ge(tiril)mesidir. Tek başına SCF dahi, Türkiye'deki tek-partili rejimin çağdaşları arasında farklı bir konumda bulunduğunu göstermeye yetmektedir. SCF'nin 1930 yılının yaz aylarında ortaya çık(arıl)ması, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin bir başka argümanını oluşturur. Buna göre, bu târihte Avrupa'da ortaya çıkan güçlü diktatörlük ve tek-partili rejim eğilimlerine ve uygulamalarına karşılık, Türkiye'de liberal bir parlamenter demokrasiye yönelik gelişme görülmesi de, Ankara'nın siyâsî felsefesinin, Avrupa'daki görünür benzerlerinden farklı olduğunu göstermektedir. Şimdi bu argümanı biraz sorgulamaya çalışalım:

Bilindiği gibi, 1920'ler Avrupa'sı, tıpkı daha sonra İkinci Dünyâ Savaşı sonrasında yeniden tekrarlanacağı gibi, Birinci Dünyâ Savaşı sonrasında yaşanan liberalizm ve parlamenter demokrasi patlamasına tanık oldu. Daha 1917 yılında Çarlık Rusya'sında otokratik Çarlık rejimini deviren siyâsî gelişmeler, Rusya'da parlamenter bir demokrasinin kurulmasına yönelik çabaların örneği idi. Ancak bu çabalar etkili olamadı ve Rusya, çok kısa sürede yeniden bir başka diktatörlüğün idâresi altına girdi. Savaştan yenik çıkmış olan bir başka devlet Almanya'da Monarşiye son verildi ve Cumhuriyet ilân edildi. Bu, Almanya'da on yıldan daha uzun sürecek olan Weimer Cumhuriyeti'nin içerdiği parlamenter bir demokrasi anlamına geliyordu. Avusturya ve Macaristan, savaştan yenik çıkan bir diğer eski imparatorluk olarak, ikiye (Çekoslovakya ile birlikte hattâ üçe) bölünmüştü. Macaristan'da kısa sürede yeniden diktatörlük idâresi tesis ederken, Avusturya, yirmi yıl kadar sonra Almanya'ya ile birleşinceye dek, en azından 1932 yılında Başbakanlığa gelen Dollfuss idâresine kadar demokratik parlamenter sisteme sâdık kaldı. İmparatorluğa âid topraklar üzerinde doğan yeni Çekoslovakya ise, 1939 yılına dek demokratik parlamenter rejime sâdık kalan ender ülkelerden biriydi. İtalya ise, daha 1923 yılında Mussolini ile faşizme geçmişti.

Birinci Dünyâ Savaşı öncesinde Avrupa'da yalnızca üç devlet Cumhuriyetti. Bu sayı 1918 sonrasında 13 oldu![75] 1920 yılında ise, Avrupa'da sâdece iki ülkede demokrasi bulunmuyordu. Avru-

75 Mark Mazower, **Karanlık Kıta (Avrupa'nın 20. Yüzyılı)**, (Çeviren: Mehmet Moralı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 2.

pa'daki Cumhuriyet patlaması, Türkiye'de 1923 yılında ilân edilen Cumhuriyeti ne kadar etkilemiştir sorusuna bir yanıt vermek de güçtür. Çünkü bu soru şimdiye kadar pek de gündeme getirilmemiştir. Hızla Batılılaşmaya çalışan bir devletin, Batılı ülkeler arasında boy gösteren bu son güçlü eğilimden etkilenmemesi mümkün müydü?

Devâm edelim: Eğilim hep böyle devâm etmedi ve Avrupa'da diktatörlüklere geçiş de keskin oldu: Polonya'da Pilsudski ile 1926'da, bir Baltık ülkesi olan Letonya'da yine 1926'da, bir Balkan ülkesi olan Arnavutluk'ta 1928'de (Krallık ile) ve Yugoslavya'da da 1929'da demokratik rejimlere son verildi. İspanya daha 1923 yılında Riviera'nın idâresine geçmişti bile... Fakat 1930 yılında yeniden Cumhuriyet ilân edildi ve İspanya 1936 yılına, yâni iç savaşa kadar parlamenter sisteme sâdık kaldı.

Bu kronolojiden kastım, 1930 yılında henüz Avrupa'da bugün iki dünyâ savaşı arasında saymaya alıştığımız diktatörlük idârelerin henüz tesis edilmemiş olduğunu vurgulamaktır. Türkiye, Avrupa'nın içinde bulunduğu otoriter rejimlerden İtalya'dan etkilenmişti; fakat etkilenebileceği başkaca önemli bir ülke (henüz) bulunmuyordu. Türkiye'nin Batılı ülke modellerinde henüz demokratik parlamenter sistem terk edilmemişti-edilmesine biraz daha vardı. Sonuçta, SCF, aslında, iddiâ edilenin aksine, Avrupa'da demokrasi rüzgârlarının hâlâ etkin bir şekilde estiği bir sırada gündeme ge(tiri)lmiştir. Özellikle de Türkiye'nin kendisine model olarak aldığı ülkeler, demokrasiden henüz uzaklaşmamışlardı. Bu bakımdan, Türkiye'nin SCF modeli, Avrupa'daki genel siyâsî gidişin dışında değil, ya da ona aykırı değil, fakat bu gidişâtın içinde, ona paralel değerlendirilmelidir-bu pek çok defâ, neredeyse her zaman gözden kaçan/kaçırılmış bir husustur! Târihyazımında bu hususta da bir kronolojik kayma çok sık görülür. Böylece Türkiye'nin 1930'lu yılların tamâmında görülen otoriter siyâsal sistemi, Avrupa'nın etkisinde ya da en azından ondan farklı değerlendirilmemiş olur. Oysa burada açıkça gösterdiğimi umuyorum ki, Türkiye, 1930 SCF mâcerâsından sonra, tek-partili modele kayan ilk Avrupa devletlerinden biridir ve bu gelişme, henüz Avrupa'da görülmekte olanın tam aksidir! Bu açıdan bakıldığında, Türkiye, gerçekten de dışarıdaki gelişmelerden etkileniyorsa, ki vesâyetçi

tek-parti rejimi teorisi, özellikle 1930'lar ve 1940'lar açısından bunu ifâdeye yatkındır, o hâlde 1930 yılında henüz diktatörlüklerden değil de, yine Batılı anlamda demokratik parlamenter rejimlerden etkilenmelidir. Ama böyle olmamıştır!

1920'lerde Cumhuriyetlerin yaygın olduğu Avrupa'da, Cumhuriyetten etkilenmişse de, liberal demokrasilerin yaygınlığının dünyâ târihindeki en yüksek noktasını oluşturan bu dönemde, 1925'ten itibâren bu etkiyi üzerinde hissetmeyen bir Türkiye ile karşılaşıyoruz. Bu anlamda Cumhuriyet döneminin dönüm noktası olan 1925 târihli Takriri Sükûn Kânunu da, benzer gelişmelerle kıyas edilirse, benzer bir sonuç elde edilecektir! Oysa eğer Batı'dan bu yönde güçlü bir etkilenme oluyorsa, o takdirde Avrupa'nın liberal demokrasiyi taçlandırdığı bu sırada Batılılaşma sürecindeki Türkiye'nin tek-partili bir rejime dönüşmesi önemli bir târihsel çelişkidir. 1920'lerde Avrupa'nın liberal siyâsal rejimlerinden etkilenmeyen Türkiye'nin, nasıl olup da, 1930'larda ve 1940'lardaki Avrupa rejimlerinden etkilenmekte olduğu da, açık bir çelişkidir. Vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin dışarıdan etkilenme argümanının yeniden gözden geçirilmesi zamânı gelmiştir.

Bu noktada tartışılması gereken bir nokta da, SCF'nin siyâsal demokrasinin bir argümanı olarak ele alınıp alınamayacağı noktasıdır. Elbette bir muhalefet partisinin kurulması, yalnızca kurulması ve vâr olması, rejimin Batı tarzında liberal parlamenter bir demokrasi olduğunu gösteremez. Bu türden bir rejimin birden çok öğe tarafından desteklenmesi gerekir. Burada yapılan yalnızca bir siyâsal partinin kurulmasına izin verilmesidir. İzin verilen bir başka öğe yoktur – ne basında, ne de üçüncü bir partinin kurulması konusunda. Bu denli sıkıştırılmış bir süreci, Batı tarzı bir çok-partili siyâsal hayâta geçiş süreci ve niyeti olarak belirtmek, SCF sürecinin/öyküsünün tamâmen farklı bir şekilde kurgulanmasından ibârettir. Ancak bu resmî ve ideolojik kurgunun ne denli eklektik ve öznel olduğunu zâten görmüş bulunuyoruz.

Türkiye'de vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini temellendiren bir başka argüman da, Türkiye'de, tek-partili rejime rağmen, hiçbir zaman parlamentonun (Millet Meclisi'nin) kapatılmamış olduğuna ilişkindir. Bu doğrudur – 1908 Meşrûtiyeti ile (yeniden) başlayan parlamenter gelenek, 1925 sonrasında da, 1930'lu ve

1940'lı yıllarda da devâm etti. Buradaki argüman yanlışlığı bu saptamada değildir. Saptamanın bir karşılaştırmaya dönüşmesi ile önemli bir yanlışlık da gündeme gelir. Şöyle ki; 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Avrupa'da görülen diğer tek-partili rejimlerle/diktatörlüklerle yapılan karşılaştırmada, Ankara'daki parlamentonun ayakta kalması, tek-partili rejimin (ya da Cumhuriyetin) demokratik bir anlayışı ifâde ettiğinin bir kanıtı/göstergesi olarak kullanılır. Rejimin geçiciliğinin bir yansıması olarak benimsenir. Burada yanlış olan, sanki Avrupa'daki tek-partili diktatörlük rejimlerinde parlamentoların tamâmen ortadan kaldırılmış olduğu yolunda verilen izlenimdir. Bu karşılaştırmada, Ankara'da parlamento mevcutmuş, fakat Avrupa'nın diğer diktatörlük rejimlerinde ise hiç yokmuş gibi davranılmaktadır. Elbette bu karşılaştırma hepten yanlıştır; çünkü, diktatörlük idâresine yönelen bütün Avrupa devletlerinde, eskiden kalan adıyla bir parlamento her zaman vâr olmuştur! İtalya'da parlamento Mussolini idâresinde, Almanya'da parlamento Hitler rejiminde ayakta kalabildiler! Diğer örneklerde de benzer gelişmeler yaşandı. Parlamentolar, rejim değişikliğine rağmen, fakat elbette misyonlarını tamâmen terk ederek ve değiştirerek varlıklarına devâm ettiler. Bu bakımdan diktatörlük rejimlerinde sanki parlamentolar yokmuş gibi davranmak ve bu yanlış izlenim ya da bilgiye dayanarak bir karşılaştırma yaparak, parlamentosu olan diktatörlük rejimlerini bir şekilde vesâyetçi tek-parti rejimi olarak tanımlamak, tamâmen yanıltıcı olacaktır! Diğer yandan, elbette Ankara'daki parlamento da, geçmiş parlamentoların işlevinden tamâmen uzaklaşmıştı. Bir anlamda, diğer diktatörlük idârelerinde olduğu gibi, rejimin meşrûluğunu sağlayan öğelerden biri olmuştu. Rejimin toplumla bağlarından birini temsil ediyordu-en azından görünürde ve kâğıt üzerinde. Bu bakımdan Türkiye'de seçimlerin dört yılda bir yapılıyor olması, onu diğer diktatörlük rejimlerinden farklı kılmamaktadır. Çünkü, bu dönemde parlamentoların olduğu heryerde "seçim" zâten yapılıyordu. Fark, bu yapılana "seçim" demek noktasındadır. Elbette tıpkı Türkiye'de olduğu gibi, diktatörlük idârelerinde yapılanlar, bir seçim değil, yalnızca bir atamaydı. Bu seçim sürecinde kazanacak olanlar, önceden tâyin edilmiş oluyorlardı zâten. Eğer tek-partili rejimlerin

seçim modeli konusunda bir karşılaştırma yapılacak olursa, benzer sonuçlara varılacaktır.

Burada ortaya koyduğum gibi, yalnızca parlamentonun varlığına ve/veyâ seçim yapılıp yapılmadığına bakarak, bir diktatörlüğün vesâyetçi olup olmadığı saptanamaz. Çünkü bu alanda bir farklılık bulmak imkânı yoktur. Vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin kendisini güçlendirmesi için daha farklı argümanlar bulmasına şiddetle ihtiyâcı vardır!

Bâzen sanıldığının aksine, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisi, tek-parti döneminde ortaya çıkmadı. Zâten bu dönemde ortaya çıkamazdı da. Bu rejimin doğasına aykırı olurdu. Tek-partili rejim boyunca, 1925 ilâ 1945 yılları arasında, bu teoriye uygun hiçbir resmî açıklama yapılmadı. Rejimin kalıcı olmadığına, yalnızca bir süreliğine tatbik edildiğine dâir bir açıklama hiçbir zaman gündeme gelmedi. Bugün tek-partili rejimi meşrûlaştırabilmek için sık sık bir açıklama olarak gündeme getirilen vesâyetçi tek-parti rejimi teorisi, aslında tek-parti döneminde formüle edilmedi. Aksine ilk kez 1945 yılında dile getirildi.

Nitekim tek-partili rejim, SCF tecrübesinden sonra, artık bir daha yumuşama belirtisi göstermeyecek; aksine, bir daha da açılmamak üzere, tamâmen içine kapanacaktır. Bildiğimiz, bu târihten sonra tek-partili rejim, iyice kendi içine kapanacak ve bir daha da açılım yapmaktan kaçınacaktır. 1931 öncesine bir daha geri dönmek düşüncesi, rejimin bir daha ağzına almadığı bir fikir olarak kalmıştır. Aksine, rejimin bundan sonra iyice büzüştüğünü ve 1931 sonrasında tek-parti rejiminin gerçek şeklini bulmaya başladığını göreceğiz. Bir daha siyâsî denetim gibi sözcüklerden uzak kalınacaktır. Tek-partili rejimin üstünlükleri üzerine çekilen nutuklar, 1930 yılındaki söylemi tamâmen bastıracak ve hattâ unutturacaktır da![76] 1930 yı-

76 Okyar ile Seyitdanlıoğlu'nun yorumu ise çok farklıdır: SCF'den "sonra başlayan dönemde tek-parti yönetimi uygulaması, ilk tek-parti yönetimi (1926-1930) ile kıyas edilmeyecek kadar yumuşak ve toleranslı oldu. Bu ise, Türkiye'deki otoriter rejimin, Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm'in paraleline yönelmeyeceğine dâir güven uyardırdı." Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **age**, s. 53. Burada ortaya konulan görüş ile târihsel olgular arasındaki açık fark ve çelişki, tam olarak kitabımın ana tezlerinin doğruluğuna bir kanıt oluşturur! Üstelik yazarlar, kitaplarının bir yerinde, "akademik seviyede bir araştırmada ileri sürülen şahsî kanaatler, keyfî veyâ önyargı mahsûlü olamaz, gerçeklerden ve hayattan gelen verilere dayanması gerekir" demiş olmalarına karşın! Ne var ki, verilerin sunulması aşamasında yazarların hiç de cömert davranmadıkları görülmektedir! Okyar ve Seyiddanlıoğlu, **age**, s. 166.

lındaki söylem(ler), bir daha ancak 1945 yılında hatırlanabilecektir![77] Vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin icât edildiği sırada. Ama bu artık bir başka araştırmanın konusu olmalıdır![78]

77 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, 1945 yılının Mayıs ayında, gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ve gerekse SCF'nin tasfiyesinde hatâ yaptıklarını belirtmesi zikredilecek bir hususstur. Bkz. Fâik Ahmet Barutçu, **Siyâsî Hâtırâlar,** (2. Cild), 21. Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2001, s. 730-731.

78 Yakında yayınlamayı umduğum "Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)" başlıklı çalışmamda bu konuya geniş yer vereceğim.

EKLER

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Reisicümhuru Gazi Mustafa Kemal

Hazretlerine

Pariste bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hariçten memleketimizin ahvalini takip ve tetkik ettiğim gibi heman her sene mezuniyetle vatanda geçirdiğim kısa müddetler esnasındaki müşahedelerimin verdiği intibalarla tetkiklerimi tamik etmekten halî kalmadım. Hasıl ettiğim fikir ve kanaatlarımı arzetmekliğime müsaadei celilelerini istirham ederim:

Yeknazarda göze çarpan ve umumiyetle hissolunan bir sıkıntı vardır ki , o da malî ve iktisadî vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır . Filvaki , mevaddı iptidaiye fiyatlarında dünya piyasasında hasıl olan düşkünlük hemen her memleketin iktisadî faaliyetinde azçok bir durgunluk vücuda getirmiştir. Ancak , memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla hissolunan iktisadî müzayakaya bu umumî esbaptan maada hükûmetin beş senedenberi takip etmekte olduğu malî ve iktisadî siyasetin amil olduğuna kaniim .

To m.

33

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hükûmet , malî kudretimizle gayri mütenasip ve bugünkü nesil için gayri müsmir masraflara girişmiş ve bu masrafları temin için halkın tahammülü fevkında vergiler komuş ve dahilî sanatlar ve mahsullerimiz hakkiyle himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracatımıza seneden seneye noksan arız olmuştur . Hükûmetçe ihtiyar edilen para fedakârlıklarının mühim bir kısmı pek ağır faizlere ve diger kısmı da ecnebi ithalatına ve dolayısiyle döviz mübayaasına sarfedilmiştir . Millî paramız , endişeli surette sukut etmek tehlikesini gösterinceye kadar paramızın kıymetini tespit için esaslı bir tedbir alınmamıştır .

Bu hallere ilaveten tevzii adalet hususunda ve dahilî ve haricî siyasetlerdeki noksanları dahi tafsil ederek maruzatımı uzatmak arzu etmiyorum.

Hulasa , memleketimiz , Lozan Ahitnamesinden beri her türlü kapitülasiyon kuyudundan azada olarak geçirdiği sulh devrinde köylerimizin şükrana layık çalışmasına ve bütün halk sınıflarının memleketimizi yükseltmek için iftihara şayan gayretlerine rağmen hasıl olan netice memnuniyetbahş olmaktan pek uzak olduğu kanaatındayım .

34

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kendilerine karşı derin muhabbet ve hürmet beslediğim hükûmet ricalinin şek ve şüpheden arî gayret ve hüsnü niyetleri karşısında böyle bir neticenin nasıl hasıl olduğunu kendi kendime sormaktan bir an fariğ olmadım . Bu sualin cevabını ancak Büyük Millet Meclisinin bir Fırkadan müteşekkil olmasında buluyorum . Filvaki , fırka azasının kendi kabinelerini tenkitten ihtiraz etmeleri sebebile Millet Meclisinde serbest münakaşa azalmış ve hükûmet gayri mesul denecek bir halde kalmıştır .

Zatı Riyasetpenahileri , Bu memleketi müthiş düşman istilalarına karşı tarihte misli görülmemiş bir hamaset ve şiddetle müdafaa ettiniz ; tarihimize gayet parlak bir muzafferiyet kaydettiğiz ; bütün vatan evlatlarını şimdiye kadar hissetmedikleri istiklâl ve hürriyete kavuşturdunuz ; memleketimizi medeniyet yolunda yürümekten meneden köhne tesisatı kaldırdınız ve Cümhuriyeti tesis ettiniz ; bu suretle vatanın ebedî minnet ve şükranına ve umum insanlığın takdir ve hayranlığına hak kazandınız .

Cümhuriyet idaresinin memleketimizde ebedîleşmesi için bir fırkalı hükûmet idaresi yerine hürriyeti münakaşayı tesis etmek ve hükûmetten millet işleri hakkında ciddî hesap istemeyi temin etmek ve bu işlerde hata varsa herkesin gözü önünde cereyan

35

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

edecek, serbest münakaşa neticesinde tashihe çalışmak gayelerinin husul bulmasına , Cümhuriyetin banisi olmak sıfatile herkesten evvel Zatı Riyasetpenahilerinin taraftar bulunduklarına asla şüphe edemem .

Cümhuriyetin âşıkı olmak sıfatile bu gayelerin husulü , mukkades emelimdir .

Binaenaleyh tam ve hakikî Cümhuriyetci ve bütün manasiyle laik ve fakat Cümhuriyet Halk Fırkasının malî ve iktisadî ve dahilî ve harici siyasetlerinin birçok noktalarına mutaarız bulunan ayrı bir fırka ile siyasî mücadele sahnasına atılmak azmindeyim .

Zati Devletleri Reisicümhur olduktan maada , şimdiye kadar mensubu bulunduğum Cümhuriyet Halk Fırkasının da Umumî Reisi olmalarından naşi işbu siyasî azmimin nazarı devletlerinde ne yolda mazharı telakki buyrulacağını bilmek lüzumunu hissediyorum.

Cevabı devletlerini bekler ve en derin muhabbeti kalbiyemle beraber hürmet ve tazimlerimi takdim ederim Efendim.

A. Fethi

36

Türkiye Reisi Cümhuru Gazi Mustafa Kemal hazretlerine

Pariste bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hariçten memleketimizin ahvalini takip ve tetkik ettiğim gibi hemen her sene mezuniyetle vatanda geçirdiğim kısa müddetler esnasında da müşahedelerimin verdiği intibalarla tetkiklerimi, tamik etmekten hali kalmadım. Hasıl ettiğim fikir ve kanaatlerimi arz etmeme müsaadei celilelerini istirham ederim. Yeknazarda göze çarpan ve umumiyetle his olunan bir sıkıntı vardır ki bu da malî ve ikrisadî vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır. Filvaki mevadı iptidaiye fiyetlerinde, dünya piyasasında hasıl olan düşkünlük hemen her memleketin iktisadî faaliyetinde az çok bir durgunluk vücuda getirmiştir.

Ancak memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla his olunan iktisadî müzayakaya bu umumî esbaptan maada hükûmetin beş senedenberi takip etmekte olduğu malî ve iktisadî siyasetin âmil olduğuna kailim.

Hükûmet malî kudretimizle gayri mütenasip ve bu günkü nesil için gayri müsmir masraflara girişmiş ve bu masrafları temin için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş ve dahilî sanatlar ve mahsullerimiz hakkile himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracatımıza seneden seneye noksan arız olmuştur.

Hükûmetçe ihtiyar edilen fedakârlıkların büyük bir kısmı pek ağır faizlere ve diğer kısmı da ecnebi idhalâtına ve dolayısile döviz mübayaatına sarf edilmiştir.

Millî paramızın endişeli suretle sukut etmek tehlikesini gösterinceye kadar paramızın kıymetini tesbit için esaslı tedbirler alınmamıştır. Bu hallere ilâveten tevzii adalet hususu ile dahilî ve harici siyasetlerdeki noksanları dahi tafsil ederek maruzatımı uzatmak arzu etmiyorum.

Hülâsa: memleketimiz, Lozan ahitnamesindenberi her türlü kapitülasyon kuyudundan âzade olarak geçirdiği sulh devrinde köylülerimizin şükrana lâyık çalışmasına ve bütün halk sınıflarının memleketimizi yükseltmek için ifiharaşayan gayretlerine rağmen hasıl olan netice memnuniyetbahş olmaktan pek uzaktır kanaatındayım. Kendilerine derin mahabbet ve hürmet beslediğim hükûmet ricalinin şek ve şüpheden âzade gayret ve hüsnü niyetleri karşısında böyle bir neticenin nasıl hasıl olduğunu kendi kendime sormaktan bir an fariğ olmadım. Bu sualin cevabını ancak Büyük Millet Meclisinin bir fırkadan müteşekkil olmasında buluyorum. Filvaki fırka âzasının kendi kabinelerini tenkitten içtinap etmeleri sebebile Millet Meclisinde serbest münakaşa azalmış ve hükûmet gayri mes'ul denecek bir halde kalmıştır.

Zatı riyasetpenahileri bu memleketi müthiş düşman istilâlarına karşı hariçte misli görülmemiş bir hamaset ve şiddetle mudafaa ettiniz. Tarihimize gayet parlak bir muzafferiyet kaydettiniz.

Bütün vatan evlâtlarının şimdiye kadar his etmedikleri istiklâl ve hürriyete kavuşturdunuz. Memleketimizi medeniyet yolunda yürümekten meneden köhne tesisatı kaldırdınız ve cümhuriyeti tesis ettiniz. Bu suretle vatanın ebedî minnet ve şükranına umum insanlığın takdir ve hayranlığına hak kazandınız.

Cümhuriyet idaresinin memleketimizde ebedileşmesi için bir fırkalı hükûmet idaresi yerine hürriyeti münakaşayı tesis etmek ve hükûmetten millet işleri hakkında ciddî hesap istemeği temin etmek ve bu işlerde hata varsa her kesin gözü önünde cereyan edecek serbest münakaşa neticesi tashiha çalışmak gayelerinin husul bulmasına cümhuriyet bânisi olmak sıfatile her kesten evel zatı riyasetpenahilerinin taraftar bulunduklarına asla şüphe edemem. Cümhuriyetin âşıkı olmak sıfatile bu gayelerin husulü mukaddes emelimdir. Binaenaleyh tam ve hakikî cümhuriyetçi ve bütün manasile lâik ve fakat Cümhuriyet halk fırkasının malî ve iktisadî ve dahilî ve harici siyasetlerinin bir çok noktalarına muarız bulunan ayrı bir fırka ile siyasî mücadele sahnesine atılmak arzusundayım.

Zatı devletleri reisi cümhur olduklarından maada şimdiye kadar mensubu bulunduğum cümhuriyet halk fırkasının da umumî reisi olmalarından naşi işbu siyaset azmimin nazarı devletlerinde ne yolda mazharı telakki buyurulacağını bilmek lüzumunu his ediyorum. Cevabı devletlerini bekler ve en derin mahabbeti kalbiyem ile beraber hürmet ve tazimlerimi takdim ederim efendim.

Fethi

S. C. F.

UMUMÎ KÂTİPLİĞİ

"Serbes Cumhuriyet"

Fırkasının

Prensipleri

Fırka reisinin Reisi Cumhur Hazretlerine takdim ettikleri mektup

Reisi Cumhur Hazretlerinin Cevapları

Fırka Umumî Katipliği tarafından neşredilmiştir

Her nüshada Fırkanın möhrü vardır

Parasız tevzi olunur

İSTANBUL

Cumhuriyet matbaası

1930

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

10 VII.

Azizim Fethi Beyfendi,

2-8-[illegible] tarihli mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi mukaddes vazifelerinize Reisi Cumhur ve Cumhuriyet H. Fırkasının umumî Reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm.

Malûmdur ki resmî vazifem dolayısile ben bugün Cumhuriyet H. Fırkasının umumi reisliğini fiilen ifa etmemekteyim. Fiili riyaset İsmet P[aşa] tarafından ifa olunmaktadır. Reisi Cumhurluk vazifemin hitamında bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet H. Fırkası

Fet[hi]

37

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

rasliğim fiilen ifa edeceğim
tabiidir.

Hükümetin icraatına müteallik olarak serdeyle-
diğimiz noktai nazarların, zamanında mevzubahis
oldukça, cevaplarını vermek Hükümete ait
olacaktır. Bu suretle
kabiliyetlerin daha açık
meydana çıkacağına şüphe
yoktur.

Büyük millet meclisinde
ve millet münasebetinde
millet işlerinin serbest
münakaşası ve hüsnü
niyet sahibi zatların
ve fırkaların içtihatlarını
ortaya koyarak milletin
ali menfaatlarını

38

6 III

aramaları benim Gençli-
ğimden beri aşık ve
taraftar olduğum bir
sistemdir. Reisi cumhur
olmayarak yalnız fiilen
cumhuriyet H. reisi bile
bulunsaydım, fırka
programını ve icraatını
tenkit eden ve insanı
ve siyasi ahlakına emin
olduğum sizin gibi bir zatın
mütalaalarını dikkat
ve muhabbetle dinlerdim ve
istifadeli bulurdum.

Memnuniyetle tekrar
görüşürüm ki laik cumhuri-
yet esasında beraberiz. Zaten
benim siyasi hayatta bir
taraflı olarak daima

39

IV

aradığım ve arayacağım
temel budur.

Bizzat aleyh büyük
meclisde aynı temele
istinat eden yeni bir
fikrin faaliyete geçerek
millet işlerini serbest
müzakere etmesini
cumhuriyetin esasların-
dan sayarım. Bu itibarla
muhtelif nazarlarımızı
takrip için siyasi müca-
deleye girmemizi bilhassa
hüsnü telakki ederim.

Reisi Cumhur bulunduğum
müddetçe Reisi cumhurluğun
uhdesine tevdi eylediği
yüksek ve resmi
vazifeleri

40

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

hükümetle olan
almayan fırkalara karşı
adilane ve hakaretkâr
ifşa edeceğime ve
kaik cumhuriyet esası
dahilinde fırkaların
her nevi siyasi faaliyet
cereyanlarının bir mania.
ya uğramıya cağına
emniyet edebilirsiniz
efendim.

EK 5

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
BİRİNCİ MINTAKA MÜFETTİŞLİĞİ

Bir sureti S.C.Fırkası Dosyesine
Konuldu : (İ.Hakkı)

« 2943 » Tamim

29/8/30

C.H.F.

(13)

Müfettiş Beyfendilere

Bazi mahallerde bize nisbet iddia eden veya hakikatan mensûp bulunanların rızalarile yeni fırkaya geçtikleri yazılmaktadır. En yüksek bir fikir ve - iman timsali etrafında birleşmiş olan fırkamız teşkilatı mükabil fikirlere hürmet edersede bizden ayrılanların kimler olduğunu efkârı umumiyede bilinmesi lâzımdır . Bu gibilerin ilan edilmek üzere derhal bildirilmesi ve mahalli matbuatla da ilan edilmesi mercudur .

içtihatlara

C.H.F.Kâtibi umumisi erzincan mebusu

S. 2 - IX - 930

Mü.Nazmi Bf. Ankara
Avni " Sivas
Şeket " Giresun
Esat " Erzincan, Erzurum
İ. Hakkı " Konya
Hüktü " İzmir
Cemal " Balıkesir

tahirim Sürat verilmiştir.

Şifre yazıldı
2-9-930

ve Sami Bf. ve H.Şinasi Pş. tahrirat yazıldı
2-9-930

1 -

1

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
KÂTİBİ UMUMİLİĞİ

(15)

2945 Nº ve 2/9/930 Tarihli
Şifre suretidir :
-4X4-

Fırkamıza kaydolunmak üzre müracaat eden Hanımefendilerin Fırkaya kabulleri muvafık görülmüştür. Ancak bunlar meyanında muallim Hanımefendiler vardırki memurin kanunu dolayısile bu Hanımefendilerin hiç bir Fırkaya girmeleri mümkün değildir. ve zaten bilumum memurini Fırkamızın tabii uzuvları olarak telakki ettiğimiz cihetle bunların kayıt muamelesine lüzum da yoktur. Göstardikleri necip ve asıl hissiyata karşı sureti mahsusada teşekkür olunmasını ve diğer Hanımefendilere de Fırka azası olduklarının maatteşekkür iblağını niyaz eylerim Efendim.

Aslının aynıdır.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sıra Numarası
15

Evrakın Tarihi 21/9/1930
Numarası 2945

Muallim Hf. ler için memuriyet olmaları dolayısiyle ilk fırkamıza kaydı kabullerine imkân görülmediği
Hk müsveddesi

44357

Hakkındaki evrak 15/12/1930 tarih ve [redacted] numaralı evraka bağlanarak muameleye verildi.
15/12/1930

Evrakı Bağlayan Memurun İmzası:
H. alcay

2

DEVLET ... GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

3103 numaralı ve 18/9/930
tarihli şifre suretidir

Kadın aza kaydı için teklif varakalarını artık Kâtibiumumiliğe gönderilmesine lüzum yoktur.Şimdilik sizlerin tasdiki kâfidir.Ancak Fırkamıza girecek Hanımların evvelce yazmış olduğum evsafa haiz olmalarına behemhal dikkat etmenizi tekrar rica ederim.Bizde mevcut olan varakalar kabul edilerek gönderilmiştir.

Aslının aynıdır

EK 9

DEVLET BAKANLIĞI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
2 9 4 6

2 / 9 / 930

Fırka Müfettişi Beyfendilere

(T A M İ M)

Resmen teşekkül eden Serbest Cümhuriyet Fırkasının Cümhuriyetcilik ve lâiklik prensiplerinde bizimle asla ihtilâfı olmadığını ilân ettiği malumdur . Buna nazaran Fırkamıza bir tek vazife tevecciih ediyor ki şudur :
Bu Fırkanın münasip gördüğü azayı kaydetmekte hürriyeti tam ve mutlaktır .Ancak yukarıda maruz prensipleri esasen kabul etmemiş ve ruhan mürteci insanlar da bu Fırkaya müracaat ederek tetkik noksanlığı yüzünden Kaydolunabilir ve emellerini propağanda edebilirler .doğrudan doğruya memleket zararına olan bu haraketi muarızımız Fırka da terviç etmiyeceğinden ve bizzat teşkilâtımız bu gibi Kara ruhluların taazzuvuna karşı şiddetle mücadele mecburiyetinde olduğundan Serbest Cümhuriyet Fırkasına bu gibi insanlar Kaydedildikleri takdirde Zatı âlileri vasıtasiyle derhal makamı âcizinin haberdar edilmesi hususunun münasip bir tarzda teşkilâtımız kademelerine iblâğını reca ve bilvesile teyidi hürmet eylerim Efendim .

C.H.F.Kâtibiumumisi
Erzincan Mebusu

Aslı tamim Dosyesindedir :

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Cumhuriyet Arşivi
CÜMHURİYET HALK FIRKASI
Katibi Umumiliği
2946

22/8/930

Tarihinde

Müfettiş Ali Naami Beyefendiye

(16)

Serbest Cümhuriyet Fırkasının resmen teşekkül edeceği malûmdur

Serbest Cümhuriyet Fırkasının resmen teşekkül ederek Memleket dahilinde teşkilâta başladığı malûmu âlileridir Bu fırka Cümhuriyetcilik ve lâiklik Prensiplerinde bizim le asla ihtilâfı olmadığını ilân etmiştir. Buna nazaran Fırkamıza bir tek vazife tevecüh ediyor ki şudur :

Fırkanın münasip gördüğü azayı kaydetmekte hürriyeti tam ve mutlaktır . Ancak yukarıda maruz Prensipleri esasen kabul etmemiş ve ruhan mürteci insanlarda bu Fırkaya müracaat ederek tetkik noksanlığı yüzünden kaydolunabilir ve emellerini Propaganda edebilirler . doğrudan doğruya Memleket zararına olan bu hareketi mukrızımız Fırkada tervic edeceğinden ve bizzat teşkilâtımız bu gibi kara ruhlu[illegible]taazzuvuna karşı şiddetle mücadele mecburiyetinde olduğundan serbest Cümhuriyet Fırkasına bu gibi insanlar kaydedildikleri takdirde evvel emirde evvelki Mümessillerinin nazarı dikkatlerinden celbolunması ve bu müracaat semere vermediği takdirde zatı âlileri vasıtasiyle derhal makamı âcizinin haberdar edilmesi hususunun münasip bir tarzda teşkilâtımız kademelerine iblâğını rica ve bilvesile teyidi hürmet eylerim Efendim .

Amiyeceğiden

C.H.F.Kâtibiumumisi
Erzincan mebusu

Bir sureti S.C.Fırkası Dosyesine Konuldu : (İ.Hakkı)

7. 2-9-930

-2-

1

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
CÜMHURİYET HALK FIRKASI
Katibi Umumiliği
2947

22 / 8 / 930

Tamim (17)

Cümhuriyet Halk Fırkası Müfettişi

Ali Nazmi Beyfendiye .

Aldığım haberlere göre Serbest Cümhuriyet Fırkasının Teşekkülü keyfiyeti bilhassa bir taraftan softa ruhlu mürtecilerin ve diğer taraftan Komonistlerin faaliyetine yol açmıştır . Komonistlerin her fırsatı ganimet ittihaz edere harekete gelmeleri tabiidir . Buna karşı teyakkuzunuz şimdiye kadar olduğu gibi edame ve tezyit edilmelidir . Ancak Mürtecilerin güya Şapka yerine fes,yeni Türk harfları yerine Arap harfları ikame olunacakmış, memleketten bihakkın koğulan saltanat âilesi tekrar memlekete gelecekmiş ; hulâsa şimdiye kadar tahakkuk ettirdiğimiz bütün inkilâbat alt üst edilerek saltanatla köhne müessesseleri ve ananalar tekrar tesis edilecekmiş yolunda yaptıkları Propagandalar çok dikkata şayan ve memleketin huzur ve sükûnuna çok vahi dir . Binaenaleyh bu işlere dikkatını arttırmış olan Hükûmet makanizmasından daha ziyade teşkilâtımızın mutabassır ve müteyakkız olmasını ve bu gibi Propagandaları icap eden irşadat ile derhal karşılamasını ve faillerini ait olduğu Hükûmet makamatına bilâ merhamet ihbar etmesini ehemmiyetl rica eder bilvesile teyidi hürmet eylerim Efendim .

C.H.F.Kâtibiumumisi
Erzincan mebusu

Yazıldı

Bir Sureti S.C.Fırkası Dosyesine Konuldu : (İ.Hakkı)

-1-

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Cumhuriyet Arşivi

2941

Bir Sureti S.Fırkası dosyesine

Konuldu : (İ.Hakkı) 2/9/930

(11)

Mahrem

~~Müfettiş Er.Nakli Şikası Paşalarına~~

Yamim

Serbest Cümhuriyet Fırkasının teşekkülü dolayisile pek bayağı bir havadis işaa edildi.Göya Gazi hazretleri Fırkamızdan ayrılmış yeni teşekkül eden Fırkayı teşahüp etmiş ve Fırkamızdan yüz çevirmiş imiş.Gâzi hazretlerinin Fethi Beye verdikleri cevap gayet sarihtir.Bahusus kendi eliyle teşkil ettikleri Fırkamızı terk etmek gibi bir şeyia çıkarmak Gâzi hazretlerini hiç tanımamak ve müşarünileyhe en fena bühtanı yapmak demektir.
Sivas hattının küşadı merasimi dolayisile Umumî reis vekiliniz İsmet Paşa hazretlerine verdikleri cevap ta noktai nazarlarını bir daha sarahaten ifade eden bir hüccet tir.Bu gibi dalalete düşenler varsa arkadaşlarımız vasıtasile tenvirini rica ederim Efendim.

Ali Nazmi Bf. Ankara
Asmi " Sivas
Şevket " Giresun
Esat " Erzincan, Erzurum
İ.Hakkı " Konya
Lütfü " İzmir
-1- Cemal " Balıkesir

C.H.F.Katibiumumisi
Erzincan mebusu
Şifre yazildi
2-IX-930

H.Şinasi Pş.ve Sanî Bf. } tahrirat yazıldı 2-IX-930
Şevket Hilmi "

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
CÜMHURİYET HALK FIRKASI
KÂTİBİ UMUMİLİĞİ

2942

Bir Sureti S.C.Fırkası Dosyesine Konuldu :
(İ.Hakkı)
2/9/930

(12)

[redacted] Başmüfettiş
C. H. F. Müfettişi

Serbest Cümhuriyet Fırkasının program diye ortaya attığ maddeler arasında vergilerin azaltılacağı hakkındaki hayal perest vaitleri bir çok yerlerde yanlış anlaşılmış ve hatt bazı mahallerde tahsilatın biraz müşkülata uğradığı işidilmiştir.

İsmet Paşa Hazretlerinin mutuklarında da mükrer ildiği üzere müstakil, hür, medeni, yüksek bir devlet haline gelebilmekliğimiz; evvela: varlığımızı kurtarmak ve bunun için de çok fedakâr halkımızdan bu vergileri alarak Ordumuza, Şimendiferimizi kulaça varlık teşhimatımızı yapmak ihtiyacı kat içindeyiz. Bahusus Büyük Reisimiz Gazi Hazretleri İsmet Paşa Hazretlerine verdikleri cevabî Telgrafta Hükümetin şimdiye kadar yaptıklarına takdir ve mesai arkadaşlarını tebrik bu yurmuşlardır.

Bunun manası ise pek açıktır. Binaenaleyh halkımıza halkımıza hakikat bütün çıplaklığıyle bildirilerek bu gibi sözlere kulak asmamalarını ve mevzu kavanine şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da daha ziyade istekle mutavaat ve hamiyet göstermelerinin temininî bilhassa rica ederim Efendim.

C. H. F. Kâtibiumumisi
Erzincan mebusu

1-

CUMHURİYET ARŞİVİ

Bir sureti S.C.Fırkası Dosyesine Komuldu : (İ.Hakkı)

CÜMHURİYET HALK FIRKASI

KÂTİBİ UMUMİLİĞİ

6/9/930

Tahrir # 2964

5
1
1
12

Müfettiş Sa[illegible]Beyefendiye

Serbest Cümhuriyet Fırkasının teşekkülü üzerine birçok mürtevi ve vatansız insanların güya vergiler kalkacak, arap harfleri gelecek, fes geyilecek, tekkeler açılacakmış ve Gâzi hazretleri de bizi terk ederek yalnız bu fırka ile berabermiş yolunda yaptıkları propagandalardan halkımızın saf kısmı zehirlenmekte ve bu arada bir çok sebeplerle hasis menfaatları muhtel gayri memnunlar istifade etmektedir.

Külliyen asluesası olmayan bu gibi muzır şayıaların önüne geçmek üzre her tarafta halkımızın irşat edilmesi ve aksi hareketleri takdirinde devletin kanunları ve kuvveti pençesinden yakayı sıyramayacaklarının suretı sariha ve kat'iyede bütün teşkilat kaıemelerine ilham olunması mercudur Efendim.

-1-

6 / 9 / 930

2 9 6 4

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Fırka Müfettişi Beyfendilere

(T A M İ M)

Serbest Cümhuriyet Fırkasının teşekkülü üzerine birçok mürteci ve vatansız insanların güya vergiler kalkacak, arap harfleri gelecek,fes geyilecek,tekkeler açılacakmış ve Gâzi Hazretleri de Bizi terk ederek yalnız Bu Fırka ile berabermiş yolunda yaptıkları Propağandalardan Halkımızın saf Kısmı zehirlenmekte ve bu arada bir çok sebeplerle hasis menfaatları muhtel gayri memnunlar istifade etmektedir .

Küliyen asluesası olmayan bu gibi muzır şayıaların önüne geçmek üzere her tarafta halkımızın irşat edilmesi ve aksi haraketleri takdirinde devletin Kanunları ve Kuvveti pençesinden yakayı sıyıramayacaklarının sureti sariha ve kat'iyede bütün teşkilât kademelerine ifham olunması mercudur Efendim .

C.H.F.kâtibiumumisi
Erzincan mebusu

Aslı tamim Dosyesindedir :

12

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi Kalem
3
305

3/9/930

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.F. Kâtibi umumisi Saffet Bf.ye

Muhterem efendim,

Serbest cumhuriyet fırkasının teşekkülü münasebetiyle Umumî müfettiş İbrahim Tali Bf.ye yazdığım bir teskerenin suretini leffen takdim ediyorum.

Bu vesile ile de teyidi hörmet eylerim efendim.

Dahiliye vekili

EKmo

S. Kaya

S - 6 - IX - 930

Fethi Beyin avdetinde verecegim

C. H. F.
Kâtibi umumiliği
6 EYLÜL 1930
9973 Leffi 1

11+5 gazete+1 Esami defteri

1

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi kalem müdürlüğü
Sayı

Ankara
2 / 9 / 930

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

I) Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi BF . Umumî Müfettişlik mıntakasında teşkilât yapamayacaklarını C H . F . Kâtibi umumisi Saffet beyfendiye şifahen vait ve temin etmişlerdir.

2) Serbest Cumhuriyet fırkasının teşekkülü münasebetiyle umumî müfettişlik mıntakasındaki valiler hariç olmak üzere diger vilâyetlere yapılan tamimin suretini leffen taktim ediyorum .

3) Birinci maddede arz ettiğim teminata rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası , umumî müfettişlik mıntakasında kanunî eşkâl ve merasime riayet etmek şartiyle teşkilât yapmak isterse bittabi mumaniat edilemez . Ancak böyle bir tasavvur ve teşebbüsleri haber alınır alınmaz Vekâleti haberdar buyurmanızı rica ve bilvesile teyidi hörmet ederim efendim .

,2

EK 18

CÜMHURİYET ARŞİVİ

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
KÂTİBİ UMUMİLİĞİ
2975

6/9/930

(21)

Müfettiş Hakkı Şinasi Paşa Hz.le Zühtü Beyfendiden maada

Müfettiş Beyfendilere (Tamim)

İzmirde tahaddüseden vak'a ; muhalif matbuatın şişirmesi ve İstanbul matbuatında muhabir noksanı yüzünden yine onlar marifetiyle aksettirilmesi bazı sui tefehhümü mucip olabileceğinden hakikat mes'eleyi bildiriyorum.

Fethi Beyi istikbalden hakiki müstakbelin azamî üçyüz kişidir mütebakısı serseri ve mütecessis olmak üzere en çok iki üç bin kişidir . Gerek Birinci ve gerekse ikinci günki vak'alar bilhassa Komünistlerin tahrikâtı eseridir Fırka arkadaşlarımızda tez elden Bir Protesto içtiması yapmak istisalinde bulunmuşlar ve içtima sonunda yine bu baları çıplaklar Anadolu Gazetesine tecavüz etmişlerdir . Bittabi Kuvvei Zabıta müdahale etmiş ve emre itaat etmiyenlere karşı atılan bir kaç el silâhtan gavallı bir seyirci Çocuk vurulmuş, Halk Fırkası Binalarından birinde de içerisinde bulunanların tahkir âmiz sözlerine mukabil bir kaç taş atılmıştır . Bittabi Zabıta kuvveti derhal sükûtu iade etmiştir . hakikat mes'ele bundan ibarettir . efkârın yanlış bir yola sevkedilmemesi için icap edenlerin tenviri mercudur Efendim .

Ankara, Malatya, Giresun, Trabzon, erzurum, erzincan, Konya, Niğde, Balikesir Bursa Vilâyetlerine şifre kapadım
S.D 6-9-930
23 00

Bir Sureti S.C.Fırkası Dosyesine Konuldu : (İ.Hakkı)

-2- 3 Suret

[illegible] BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Cumhuriyet Arşivi

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
kâtibi umumiliği

2975

İstanbul 6/9/930

Müfettiş Beyefendilere

Tanzim

İzmirde tehaddüseden vak'a; muhalif matbuatın gizlemesi ve İstanbul matbuatına da, Muhabir noksanı yüzünden, yine onlar marifetiyle aksettirilmesi bazı sui tefehhümü mucip olabileceğinden hakikati mes'eleyi bildiriyorum.

Fethi Beyi istikbaleden hakiki müstakbilin azamî 300 kişidir. Mütebakısı Serseri ve mütecessis olmak üzre en çok iki, üç bin kişidir. Gerek birinci ve gerekse ikinci günkü vak'alar bilhassa Komünistlerin tahrikâtı eseridir. Fırka arkadaşlarımız da tez elden bir protesto ictima'i yapmak iticalinde bulunmuşlar ve ictima sonunda yine bu baldırı çıplaklar Anadolu Gazetesine tecavüz etmişlerdir. Bittabi kuvvei zabıta müdahale etmiş ve emre itaat etmiyenlere karşı atılan bir kaç el Silahtan sevvalla bir seyirci Çocuk vurulmuş, Halk Fırkası binalarından birinde de içerisinde bulunanuların tahkiri-âmiz sözlerine mukabil bir kaç Taş atılmıştır. Bittabi Zabıta kuvveti derhal sükûnû iade etmiştir. Hakikatimes'ele bundan ibarettir. Efkârın yanlış bir yola sevkedilmemesi için icabedenlerin tenviri mercudur Efendim.

--------✱✱✱✱--------

2

CUMHURİYET ARŞİVİ
Cumhuriyet Arşivi

10/9/930

3013

10 EYLÜL 1930

(2)

Müfettiş Bf.lere

Ve C.H.F. ~~ile~~ .... Vilayeti Hey'et-i idare riyasetine

Gâzi hazretlerinin bu gün ~~Bürgaz'da~~ aşağıda intişar eden beyannameleri suretini ~~Cumhuriyet Halk Fırkası~~ yukarıdadır. ~~nezdine~~ ~~gönderilmiştir~~. Işbu beyannamenin teşkilatımızın en ufak kademelerine kadar aynen ibla[ğ] ve ~~hakkın~~ Kazalara ve Köylere nazarı dikkatına celbedecek ~~şekilde~~ ~~tenbeden~~ mahallere ayrı talikı maalihtiram rica eylerim Ef.

~~ve her halde bütün müktesebatı~~ ~~Halkımızın büyük Reisinin~~ ve her halde ~~bütün~~ halkı necip müzün bu bu kabil kalleden en seri ve en müşkün salim vasıtalarla haberdar edilmesi mercudur Efendim

P. 10

Müfettiş Beyefendilerden ve bilumum Vilayet Heyet-i idarelerinin yazı[lmıştır]

EK 21a

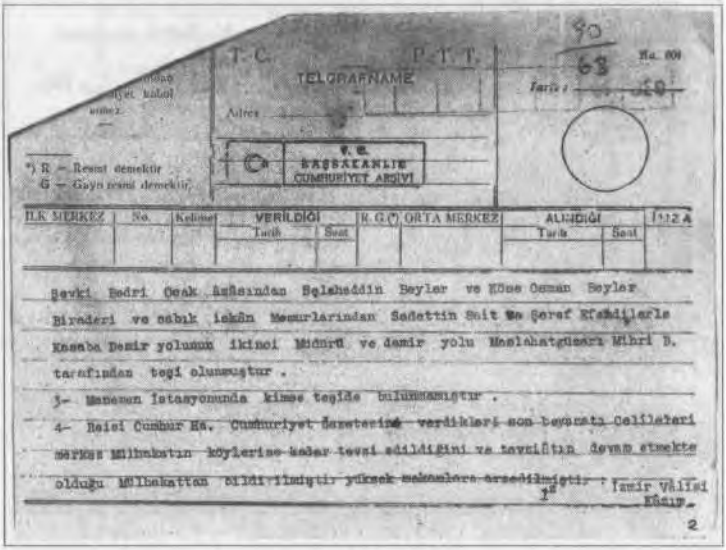

T.C. P.T.T.
TELGRAFNAME
90/68 Na. 804
Tarih:
Adres: Bay Vekil İnet Paşa Hazretlerine
*) R = Resmî demektir
G = Gayri resmî demektir.
T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ
İLK MERKEZ | No. | Kelime | VERİLDİĞİ Tarih 11/9/30 Saat | R.G.(*) | ORTA MERKEZ | ALINDIĞI Tarih | Saat | 1512 A
İzmir

1- Vaziyet tamamiyle normaldır dünden beri devriye dahi kaldırılmıştır
2- Fethi Bey Efendi bu sabahki Bandırma Tireniyle ve mayet Kâtipleriyle birlikte hareket etmişlerdir Kumpanyadan verilen bir Salon Balikesire kadar tahsis olunmuştur bu Gece Balikesirde kalacaklardır İstasyonda Doktor Kâzım Hayri İperator Nuat Beler tarafından teşi olunmuştur Beraberlerinde yeni asır İsmail Hakki Beytar Sitki Şükrü ve Hikmet gazetesinden Semi Beyler gitmişlerdir başka teşi eden olmamıştır karşıyaka İstasyonunda akrabasından ve İzmir merkez cezâ Reisinden Avukat Süleyman Fevzi Hareket

-2-

EK 21b

T.C. P.T.T.
TELGRAFNAME
90/63 Na. 809
Tarih:
Adres
*) R = Resmî demektir
G = Gayri resmî demektir.
T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ
İLK MERKEZ | No. | Kelime | VERİLDİĞİ Tarih | Saat | R.G.(*) | ORTA MERKEZ | ALINDIĞI Tarih | Saat | 1512 A

Şevki Bedri Çocuk Âmâsından Selâhaddin Beyler ve Köse Osman Beyler Biraderi ve sabık iskân Memurlarından Sadettin Sait ve Şeref Efendilerle Kasaba Demir yolunun ikinci Müdürü ve demir yolu Muâlahatçusu Mihri B. tarafından teşi olunmuştur .
3- Manisa İstasyonunda kimse teşiğe bulunmamıştır .
4- Reisi Cumhur Ha. Cumhuriyet Gazetesine verdikleri son beyanatı Celâlleri Merkez Mülhakatın köylerine kadar tevsi edildiğini ve tevsiâtın devam etmekte olduğu Mülhakattan bildirilmiştir yüksek makamlara arzedilmiştir .
İzmir Vâlisi
Kâzım.
1#
2

12
22

[1929]

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Fethi Bey şömendüferler hakkındaki itirazatını Müllerin raporuna istinat ettirmiştir. Bu itirazat ise iki noktada hülasa edilebilir.

1) İnşaattan mütevellit tediyatın tecili sisteminin malî mahzurları ve inşaatı pahalıya mal ettiği ileri sürülmektedir.

2) İnşa edilen şömendüferlerin iktisadî olmadığı, hatların işletmeye açılan kısımlarındaki işletme masraflarının hasılatlarından üç dört misil fazlaya çıktığı mütalaa olunmaktadır.

Bu iki neticeyi elde etmek için doktor Müller nakis malûmata binaen mütaleat etmiş ve bu sebeple istintacatı da hatalı olmuştur.

Çünki ;

Müller ; birinci neticeye yani inşaatın tediyatı tecil usulü dahilinde yapılmış olmasının malî zararları ve pahalılığı hakkındaki istintacına vasıl olmak için inşaatın büyük bir kısmını(55 milyon dolar 110 milyon lira) idare eden İsveç gurubunun eski mukavelesine binaen muhakeme etmiş , halbuki bu mukavelenin peşin tediyat esası dahilinde tecil edilerek (18) milyon liraya varan faiz tediyatına mahal bırakmayan **hem** şeklini nazarı dikkate almamıştır.

-6-

030 10 13 77 22 1

12/22

(2)

Pethi Beyin bu mevzudaki sözleri arasında Yülyüs - Berger Şirketine ait hatların inşaatı mukavelesinden de bahsolunmaktadır.

Bu inşaat ; umum inşaatın takriben altıda biridir. 242 milyon içinde 45 milyon liralıktır. Faizi o/o 8 komisyonu o/o 2 dir.

Bu faiz ve komisyon malî mukavele ile Bankalar sindikasına aittir.

Yüzde yirmi beş nispetindeki (Masarifi umumiyo) ve müteahhit kârı tediyatı , alât ve edevatı inşaiye ve hafriye bedelini ve kullandığı muhendis ve memur maaş ve masrafını ve müteahhit şirket temettüünu karşılamaktadır. Bu miktar umumiyetle kabul edilmiş mutedil bir rakkamdır.

Şurasını da arzedeyim ki : bu inşaatın ikmâli hususunda iltizam edilen istical faraza hattı bir az pahalıya mal etmiş ise buna mukabil de memleketin ; emniyet ve inkişafı vesaiti ile bir an evvel teçhiz etmesine medar olmuştur.

Kaldıki şimdiye kadar yapılan hatların kilometre başına inşa masrafı (70) lirayı tecavuz etmemektedir.

Bu miktar vasatî ; Yugoslavya , Polonya , Çekos-

-2-

030	10			13	77	22

(3)

12/24

lavakyadaki son gömendüfer inşaatı vasati masraflarından daha ucuzdur. Oralarda masraf (95) bin ile (120) bin lira arasında mütebeddildir.

Bu miktarı vasati bizde vaktile gömendüfer yapan kumpanyaların kendilerine mal ettikleri fiata nispetle de çok ucuzdur. (Cetveli merbuttur.)

Buna ilâveten yeni inşa edilen hatların eskilerine nazaran çok daha kuvvetli olduğunu zikretmek lazımdır. Binaenaleyh inşaatta iltizam edilen istical ile fazla masraf ihtiyarına mecbur olduğumuz iddiasının son tahlilde gayrı varit olduğu meydana çıkıyor.

Müllerin yukarıda söylediğim işletme açıkları ve binaenaleyh hatların gayrı iktisadî olduğu hakkındaki mülahazasına gelince :

Evvela şunu arzedeyimki bu mülahaza , Almanyadan tetkikat yapmak üzre Hükûmetçe celp edilen hey'eti fenniyenin 927 senesinde yaptığı tetkikat raporuna bina edilmiştir.

Bu rapor ise 927 senesi netayicini hakidir. Filhakika yeni yapılan hatların işletmeye açılan kısımları bidayette hasılatlarına nazaran hattâ iki üç misline kadar açık vermesi mümkündür.

030 | 10 | | | 13 | 77 | 22

-3-

(4) 12/22

Fekat müsyö Müller 927 netayicini gördükten sonra 928 ve 929 netayicini de tetkik etmiş olsaydı yeni hatlarımızın gayrı iktisadî olduğuna hükmedecek kadar bedbin olmayacaktı, zannederim. Çünki ; bu hatların işletme masrafı 928 de hasılatlarının o/o de (118) i ve 929 da o/o (110) miktarına inmiştir.

Bu masraflar görülüyorki nerede ise hasılat miktarı derecesine inmiştir.

Dünyanın en iyi şomendüfer işini idare eden İsviçre gibi memleketlerde de şomendüferlerin masrafı , hasılatlarının o/o 75 ilâ 80 ni derecesini bulmaktadır.

Cumhuriyetin yeni açtığı hatların masrafı üç sene evvel hasılatlarının iki ve hattâ üç misli olmak derecesinde iken bu gün o/o 108 derecesine indirilmiş olması pek yakın bir atiye bunların hasılata nispetle o/o 80 ve hiç olmazsa 90 derecesine de ineceğini ve binaenaleyh hatların safi hasılat vermeğe başlayacağını kuvetle ümit ettirecek mahiyettedir.

Hususile 933 de Erganiye varacak olan maden hattımız oraca bu gün istifade edilememekte olan bir servet menbaına vasıl olacak ve bunun memleketin iktisadî inkişafına büyük yardımı olacaktır.

010	10			13	77	23

-4-

(5)

12/22

Müllerin bahsettiği tecili tediyat usulünün döviz vaziyetine yaptığı tesir meselesine gelince : bu tesir mukavelelerin bu günkü vaziyetinde bizim aleyhimize değildir.

Bu izah için Şirketlerle bu mevzua temas edecek alâkamızı teşrih etmek iktiza ediyor .

Evvela İsveç gurubu ile olan vaziyetimiz peşin tediyat esasına müstenit olduğundan tecili tediyat mevzuunun haricinde kalmaktadır.

Hükümden iskat edilen Belçikalılar mukavelesi [S.İ.T [Societe İndustrille de Travaux] ile yapılacak hatlar o/o 5o si peşin, o/o 50 si üç sene vadeli bonolarla yaptırılmaktadır. İnşaat kısmı yerli müteahhitlere yaptırılmakta ve dövizlerv tesiri olmaktadır. [Kuzu kay - Yıldız]

Malzemeye gelince : o/o 5o si bonolu olmak üzre ecnebî müteahhitlere verilmektedir. Bu suretle bir sene içinde alınması lâzımgelen dövizin nısfı müteakip üç seneye tecil edilmiş bulunmaktadır.

Bu tediyat bütçelerimizde evvelden nazarı itibare alınmış ve tediye zamanları malûm ve muayyen olduğu için müsyö Müllerin endişe ile bahsettiği gayrı memul vaziyetler ihdas edecek amiller-

050	10			13	72 R2

-5-

(6 | | | 12/22 | 030

den maduf değildir.

Yülyüs - Bergere ve Poksa (Kayseri atelyesi ve Ankara tevsiatını yapıyor.) gelince : bunlar inşaat senelerinde bize döviz olarak kredi verdikleri ve bu kredilerin nihayet o/o 50 si hariçten celp edilen malzeme bedellerine tekabul ettigi için diger o/o 50 si memleket dahilinde kalmakta ve döviz buhranına sebep olmak değil bilakis buhranlı senelerde memleketde döviz arzına temin etmektedir.

Müteakip senelerde hatların ikmalinden sonra işleyecek taksitlere tediye olunacak dövize gelince : hatların memleket inkişafı iktisadisine yapacağı kuvvetli tesir bunun şüphesiz tadil edecek mahiyettedir.

030	10			13	77	22

-6-

10. 4. 930. İstanbul.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHU...

Pek muhterem efendim.

Bu yaz tatilinde teşrifinize intizar uzadi aralanan fasla dolayısile hürmet ve ihlas vecaibini tahriren arz ve ifaye mücaseret eyliyorum.

Bu sene ki şehir meclisi intihabatında Ali Haydar B. braderimizle müşfit olurmuyuz mu diye düşündüm. Firkamızın oldukca eski mensuplerinden bulunduğumuza göre intihabe dahil olmamız ve binnetice müsmir hizmette bulunamamız zati ülfetimizce memul ve münasipse bu hususta reyi ülfetini istimzac ve ona göre lütfünüzu hürmetlerimle istirhameylerim Berjim efendim.

Şevket
mütekait miralay

BİRİNCİ
UMUMİ MÜFETTİŞLİK

15/8/930

HUSUSİ
Numarası .....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Arzı hörmetkâranemdir ;

Fırkamızın Yeldeğirmeni nahiyesinde kayıtlı mühendis Arif Hikmet beyin belediye meclisi azalığına Kadiköy mutemetliğince namizet gösterildiği haber alınmış ve mumaileyhin müstekim , afif ve bu işin ehli olduğuna dair bazı muteber şehadetler de vuku bulmuş olduğundan mahallî tahkikat müsbet ve kanaatı alilerine lâhik ise intihabına delâletlerini rica ve gözlerinizden öperek hörmetlerimi arzederim efendim .

Doktor
Hıfzı Tahir

23 - VIII - 930

23

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi umumî
Meb'us Saffet beyefendiye

Büyükdere nahiye hey'eti idaresindeyim, eski belediye azasıyım . Azalar meyanında Ziraat diplomalarını haiz ve kimyager kimse yoktur . . Yenilecek , içilecek maddelerin evsaf ve kavanini ve taşşişatı umumiye mütehassısıyım . Zahire Borsa Laboratuar müdürüyüm . Hakkı Şinasi paşa hazretlerinin dahi malûmu olduğu üzere hayat pahalılığı ve belediî gıda işlerine büyük bir ihtisasım vardır . Fakat süt, ekmek ve yiyecek maddeleri hakkında yapılan fennî işlerin tashihi hususunda emanet encümenleri ile mücadele ettiğimi de bilirsiniz . Emanet hoş görmedi ve bu sebeptendirki emin olarak istihbarat ıma binaen bu seneki meclise namzet konulmamışımdır . Fırkanın ezelî bir ferdiyim . Mütemadilerin menafiine uygun gelmeyen ifadelerimden naşi listeye koymayıp yine hep mütemet ve refiklerile meclisi doldurmak gayretindedirler. Resmî hey'eti idarelere dahi kat'iyyen sorup sual ettikleri yoktur . Meclisden bir menfaatı maddî kat'iyyen beklemiyor ve istemem . Fakat şehir ihtisasıma muhtaç ve bende hakkile hizmet edeceğimden eminim .
Fırkama eyilik ve eyi iş yapmak muhaliflere de ilmen ve fennencevap vere - rek iskât etmek maksadile bu seferki meclise girmek isteyorum .
Sizden bu hakkımı istediğimden naşi mazur görmenizi rica ve bu vesile ile arzı hürmet eylerim efendim .

II/9/930

Yüksek Mühendis mektebi , topçu
ve istihkâm zabitleri mektebleri
kimya müderrisi
Ticaret Borsası Laboratuar Müdürü
Nüreddin Münzi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Pek muhterem Sefvet B.Ef.

Size memleket için maruzatda bulunan konc sivas nümune hastanesinde muavin operatördür.sivasa şimendöferin resmi küşadı münasebetile teşrifinizde memleketi yakinen gördünüz size çok açıklı bir lisanla arz ediyorumki maalesef belediye reisi Hayri bey memlekete ve halkın sıhhatine karşı fevkalade lakayttır.

Şehir toz kasırgaları içinde;halkın gözlerini, ciyerlerini,verem mikroblerile doldurmakdadır.bunun çaresi varken şifahi müracaatlarımız sehi itibare bile alınmamıştır.sular şehre açıkda geldiginden hariç mikroblar karışarak bilhassa çocuklarda fazlaca vefiyat vermekdedirki muhterem firkanın takipetdigi nüfus siyasetine bir darbe vuruluyor demekdir.

memlekete karşı bu lakaydilik yürekleri memleket,vatan aşkile çarpan bizleri deruni ıztırap içinde kıvrandırmakdadır.bu memleket evladlarının sıhhatını,hayatını korumak dolayısiyle temyidi nüfus gayesini düşünen bir doktor sıfatile memleket namına arz ediyorum.bu intihabda firka memleketa candan sarılan,onun derdlerini yakinen bilen, firkanın umdei ruhunu kavrayan bir vatandaşı firkanın namzet göstermesini bir türk genci sıfatile feryat ediyorum, çok ateşin vatan aşkile çarpan kalbinizin bundan mütehassis olacagını bildigim için arzı cüret ediyorum. her türlü menfaat hislerinden uzak , memleketi hakkile seven ve iş görebilen bir vatandaş istiyoruz. bu hususda bura firka merkezine emir vermenizi rica ediyorum.

rahatsız etdiginden beni af edinız çok derin hürmetlerimi lütfen kabul edinız vatanperver.

11/ 9 / 930

sivas nümune hastanesinde doktor
ıstanbullu genc vatandaş

C. H. F.
Keçi Ören Nahiyesi
MUTEMETLİĞİ
Sayı :

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Asıl gazino kısmıda önümüzdeki nisandanaitibaren Bomonti Fabrıkası tarafından tutulacaktır.

Bu suretle lutf etmiş olacağınız I 000 liraya mukabil Fırkamız senede laakal I 000 lira irat getiren bir akar sahibi olacaktır, değil olmuştur.

Beni perişan ve mahçup bir vaziyette bırakmıyacağını za eminim.

Her halde papelleri kuşun değil tayyarenin kanadile bekliyorum, tontonum... Allâah, seni Efendimize şirin -- göstersin... İnşallah yakında Paris sefiri olursun...

Derin hörmetlerile

kulları

Vasfi Adil

12

C. H. F.
Keçi Ören Nahiyesi
MUTEMETLİĞİ
Sayı :

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Saffet Beyfendi,
Cümhuriyet Halk Fırkası kâtibi umumisi.

Yaluva

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ

Tamim

14/7/930

M. İ. Ü. M.
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
OSMANLI ARŞİVİ

Sayı: 728/61

Vilâyetine

TEL.

I Eylûl 930 dan İtibaren Mevkii tatbika konacak olan Yeni belediye Kanunun, Şehirlerimizin İçtimai Hayatında Büyük bir İnkişaf Amili olacaktır. Bu kanunun açık vasıflarından, İnkilâpcı Hukûmlerinden biri de Türk kadınının Türk erkeğine Zaten müsavi olân şerefli hakkını belediye işlerinde de tecamile tayin etmesi ve kadınlarımıza İntihap Hakkı tanımasıdır

Pek eski devirlerdenberi, Türk Yavrularının Hakikı birer amiri- ve nazimi olân türk kadını; tarihin her safhasında ve İçtimai hayatın her sahasında erkeğile yan yana her türlü fedakârlığı Yapmış; Millet ve vatan işlerinde Büyük feragatle, her mahrumiyete Her Cefaya ve her aciye katlanarak Milletin, Vatanın Felâket ve saatedlerine aynı Hisle İştirak etmiştir. Bu husus Genç Cümhuriyetimizi Kurarken, kadınlarımızın Gördüğü Mill ve Vatanî Hizmetler, İstiklâl Harbinin ve İnkilâp tarihinin En Canlı ve Hayacanlı sahifalarını teşkil ediyor. Büyük Kalpli vüYÜksek fasiletli Türk - kadını, müşterek Eseri olan Bu Cümhuriyette, kendi Evinin işlerinde olduğu gibi, belediye işlerinde de temiz ve Ciddi mevkiini alacak Umumî ve içtimaî hayata Kanunun tevdih ettiği haklar ve tahmil ettiği vazifelere İştirak edeceklir. Bu, kadınlarımız için Şerefli bir Hizmet, Şehirlerimiz için Kıymetli bir emsl olacak ve Türk kadınlığı için yeni ve mühim çalışma sahaları açılmış olacaktır. Binaenaleyh, Bilhassa Büyük Şehirlerimizde Belediye seçimlerine, mahalli İhtiyaç ve İmkân derecesine göre üçer, beşer bed n aza İntihap olunması lâzımdır. Bizzat ve Yakından alâka gösterilere keyfiyetin teminini ve Neticeden malumat itasını rica ederim efendim.

Dahiliye vekili
Ş. KAYA

aslına mutabıktır

T. C
Dahiliye Vekâleti
M . I . M. U.

15/7/930

Sayı
2
287

C.H.F. Kâtibi umumisi Saffet Bf.ye

Yeni belediye kanunu ; vekaletimize yeni ve mühim vazifeler tevdi etmiş ve belediyelerle daha yakından alâkadar olmamızı icap ettiren esasları ihtiva eylemekte bulunmuş olmasına nazaran vilâyet merkezlerile merbut liste de isimleri yazılı kaza merkezlerine ait namzet listelerinden birer suretinin vekaletimize verilmesine müsade buyurulmasını rica ederim efendim .

Dahiliye vekili
S. Ugur

5 - 20 - VII - 930

C. H. F.
17. TEMMUZ 1930
2747 Lefi 1

31-8-1920

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
KÂTİBİ UMUMİLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

H

2707

Sivas Müfettiş Beyfendilere

..... Vilayetleri (Vilâyeti)

Belediye azalığına gösterilecek namzetlerin bir kerede D. V. Beyfendiyle görüşülmek ve teşkilâtında mevcut malûmattan istifade edilmek üzre işlerinin iktadan evvel bildirilmesi merciidir

Efendim Arkasındadır

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Suret

Tel 726/95

Tamim

Bütün Vilayetlere

Hükümetçe lüzum görülen yerlerde belediye Reisliginin İcra Vekilleri Hey'etinin kararile haricten tayin ve yahud Müesayi idareye tevdi edilebilecegi belediye kanunile tecviz edilmişsede şarktaki bazı Vilayet ve kaza merkezi belediyelerinden maada hiç bir belediyede Hükümet bu salahiyyetini istimal etmek tasavvur ve niyyetinde olmadığından önümüzdeki intihabatta ona göre tertibat alınmasını rica ederim efendim.

Dahiliye Vekili

28/8/930

Aslını mutabıktır.

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ

EMNİYET UMUMİ MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

2944

(14)

Müfettiş Beyfendilere

Tehemmül

Önümüzdeki Belediye intihabında ve fazla miktarda kadın esa gösterilmesi lâzım geldiği yolunda bir zehap hasıl olduğu bazı mantıkalardan vuku bulan sualllerden anlaşılıyor ; yeni Belediye Kanununun kadınlara dahi intihap hakkını verdiğini tebarüz ettirmek filhakika mültezemdir , amcak azalığa namzet olarak göstereceğimiz kadınların mutlaka elyak olması ve efkârı umumiyeye hüsnü te'sir bırakması da mühim olan şarttır , bir mahalde bu vasfı haiz kadın bulunmazsa orada bizzarur kadın namzet gösterilmez .

Bir sü tefehhüme mahal kalmamak için tavzih olunur Efendim .

C.H.F.Katibi umumisi Arsinoa
Mebusu

Ali Nazmi bf.ye Ankara
Ahmi " " Sivasa
Şevket " " Giresuna — tahsisen Şiraz verdirildi
Sabat " " Erzurum, Erzincana Şifre yazıldı
S.Hakkı " " Konyaya 2-9-930
Şükrü " " İzmire
Cemal " " Balıkesire

Hilmi ve Sami bf.ye ve H. Sinasi C.H.F. Müf.ne Teşfire yazıldı 2-9-930

65

EK 34

2 9 5 4 DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ 4 / 9 / 930

Fırka Müfettişi Beyfendilere

(T A M İ M)

Belediye intihabı için Mebusu arkadaşlarımızın da teşkilâtımıza yardım etmeleri Umumî Reis Vekilimiz tarafından muvafık görüldüğünden bu bapta mebus arkadaşlarımıza yazdığım tamimin bir Suretini ve muntıkanız dahilinde kimlere yazıldığının listesini leffen takdim ve bilvesiyle teyidi hürmet eylerim Efendim .

O.H.F.Kâtibiumumisi

Erzincan mebusu

Aslı tamim Dosyesindedir :

...mamiş

BEDELLİ ASKERLİK BEDEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
KÂTİBİ UMUMİLİĞİ

2954 No'lu teşkilenin Beyannamesi 4/9/930

Mebus Bf.lere mektup

Yeni belediye kanununa nazaran intihabı yapılacak olan belediye meclislerinin kâmilen fırkamız mensubininden teşekkül etmesindeki ehemmiyet, gerek Serbest Cümhuriyet fırkasına karşı fırkamızın memleket nazarındaki kudret ve şerefi namına ve gerekse önümüzdeki sene zarfında yapılacak umumî intihaba tesiri itibarile pek âşikârdır. Halkımızın fırkamız prensiplerine olan muhabbet ve rabıtası ve teşkilatımızın bu bapta şimdiye kadar mesbuk faaliyet ve muvaffakiyeti malum ve bu belediye intihabında kaza nacağımız müsellem isede zatı alilerinin dairei intihabiyenizi teşrif ve icabedenleri tenvir buyurmaları bu itimadımıza bir kat daha rasanet bahşedeceğinden oradaki teşkilat arkadaşlarımızla teşrikimesai buyurulmak ve teşkilatımıza yardım etmek üzere intihap dairenizi teşrif buyurmalarını hürmetlerimin kabulü ricasına terdifen istirham eylerim Bf.

75 adet yazdım
4-9-930
Mebusu
Beşşehirdeye
yazıldı

CUMHURİYET ARŞİVİ
30734

14/9/930

(26)

Şifre

Müfettiş Bf.lere

Karşı fırkanın teşekkülü ve başkaca yapılan malum ve maküs propağandalar dolayisile fırkamız teşkilatının kuvveti ve önümüzde/yapılacak intihapta fırkamızın muvaffakiyeti derecesinden daima haberdar olmak ihtiyacındayım.Binaenaleyh arkadaşlarımın haftada hiç olmazsa iki gün şifre ve ya tahriratla malumat vermelerini bilhassa rica ederim.

Kapadım 14. M.Tatış

Şifre

Konya — Erzincan
İzmir — Malatya
Erzurum — Ankara - Sami
Ankara - Ali Nazmi

Tahriyat

Hilmi Bf.
Cemal "
Pasaya "

Tahsisen Sureti verildi

gayet
Malatya 14-9-930

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

3101

18/9/930

Müfettiş Beylere

Şifre

Belediye intihabına iştirak edecek kadınların rey adedinde oynayacakları rol malumdur. Bunun için teşkilatımıza mensup bilumum arkadaşlarımızın kadın erkek tekmil akrabası behemhal ve ahpapları propaganda suretile reye iştirak ettirilmelerini ehemmiyetle maruzdur.

12 4 2 3 8 10 11 7 5 1 9 5

Cevdet Beye Suretle verildi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

19/9/930

3118

İzmir, Adana, İstanbul, ~~Samsun ve~~ Trabzon Malatya ve Sivas

Şifre

(33)

Meclisin bu günlerde içtimaa davet edilmesindeki saikın bilhassa Türk parasının kiymetinde gösterdiği tabiî seb ti muhafaza etmek olduğu malumdur. Bu tabiî istikrarı muhafaza bilhassa ihracat tüccarlarının menfaatlarını korumak içindir. Halbu ki bu sınıftan bazı tüccarlar, iktisadî buhran vardır diye feryat etmekte ve aleyhimizde propağanda yapmaktadırlar. Arz ettiğim hakikat anlatılarak bu propağandanın körletilmesi pek mümkün ve önümüzdeki intihap için pek lazımdır Efendim.

Kapıdüz
19-9-930

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
KÂtibi UMUMİLİĞİ

20/9/930

Müfettiş Ali Nazmi Beyefendiye

Belediye intihabına tekaddüm eden günlerde ve bilhassa halkın hissiyatını tehrik etmek pek mühimdir.Mesela şöyle bir formül söylenebilir:

Vatandaş;Büyük Gâzi diyorki Cümhuriyet halk Fırkası müdafaaihukuk cemiyetinden doğdu.Ben o Fırkanın reisiyim. Başında Gâzi olduğu halde Müdafaaihukuk cemiyeti vatanı ve seni düşman çizmesi altından kurtardı.O günleri eyi hatırla.Yalancı laflara kanma,aklını başına topla ve reyini Cümhuriyet Halk Fırkasına ver.

Bilvesile teyidi hürmet eylerim efendim.

C.H.F.Kâtibiumumisi
Erzincan mebusu

45

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET Arşivi

3319

Müfettiş Beyefendilere

Telgraf ekidir

İzmir Muntıkası müfettişliğinden Kâtibiumumiliğe gönderilen bir mazrufun postacı tarafından Serbest Fırka Kâtibiumumiliğine verildiği mezkûr Fırka tatarafından ayrı bir mazruf dahilinde iadesinden anlaşılmıştır . ~~Çok şayanı dikkat olan bunun~~ ~~kanaatinde~~ mektuplarınızın pullu ve taahhütlü olarak ve zarfın üzerine sarıh adres yazılarak gönderi mesi mercudur Efendim .

S. 20-IX-930

16/9/28. (36)

-2-

SERBES CUMHURIYET FIRKASI

Galata 3/9/30 193

NAZLI HAN — Tel: B. 1234 / 5

CUMHURIYET ARŞIVI

C.H.F. Kâtibi Umumiliği canibi
Âlisine.

ANKARA

Efendim.

Posta müvezziinin kuryemiz arasında sehven merkezimize bırakmış olduğu ve üzerinde 631 632 633 numrolarını muhtevi İzmir şubenizden zatı âlilerine hitaben gelmiş olan bir mazruf aynen iade kılınmış olduğu maalihtiram arz vusulinin iş'arı rica olunur efendim.

Serbes Cumhuriyet Fırkası
Umum Kâtibi M.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Cumhuriyet Arşivi

3515

26/9/938

Müfettiş Beylere

(40)

Tamim

Fırkamız efradından bulundukları halde Fırka nizamnamesine ademi riayeti görülen zirde isimleri muharrer iki zatın Fırka Riyaset Divanınca Fırkadan ihraçları tekarrür etmiştir. Teşkilatımıza tamimen tebliğini rica edebilvesile hürmetlerimi takdim eylerim Efendim.

Ankaranın Altıntaş ocağı azasından Çadırcıoğlu Aziz B.
Adanada YENİ ADANA Gazetesi sahibi Ahmet Remzi B.

27-9-938

-1-

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
KÂTİBİ UMUMİLİĞİ
3503

(38)

27/9/930

Gayet aceledir

Belediye azalığına namzedimiz olarak gösterdiklerimizden bir kısmı intihaplarını fırkamıza gösterilen itimatla temin ettikten sonra istifa ediyorlar. Bu hal Dikili, Ecemabat ve Kaşanda görülmüştür. Bu ahlaksızlığı yapanların ahlaksızlıkları esbabı mucibe olarak tasrih edilmek suretile derhal fırkamızdan tart edildiklerinin ilanı lazımdır. Maahaza gösterilen namzetlerin seciyelerinin eyice takdir edilmediğine ve temayülleri eyice tahkik olunmadığına delalet eden bu çirkin vaziyete nihayet verilmesini de bilhassa rica ederim Efendim.

Avni Bey'e Samsuna
Şevket " Erzyona
Edat " Erzincana
Hilmi " Adanaya
İ. Hakkı " Karsaya
Fuhatü " İzmire
Cemal " Bursaya
H. Şinasi Bey İstanbula
Sami "
M. Nazmi " Trabzona

Şifre

Yazildi
27-IX-930

751

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
OSMANLI ARŞİVİ

CUMHURİYET HALK FIRKASI
KIRKYİĞİT UMUMİLİĞİ
3755

3/10/930

10 9 12 11
İzmir, Adana, Istanbul, Çanakkale (41)
7 2
Konya, Samsun
Müfettişlerine

I-İhmal ile reye iştirak edilmiyen ihmalcileri tahrikle rey vermeye sevk etmeli.

2-Mebus arkadaşlar, Belediye nazırları, fırka azası kâmilen rey toplamaya çalışmalı.

3-Propagandalara karşı faalane politika yapmalı.

4-Millî iktisat haricinde gayri müslim yerli vatandaşların ve ecnebî sermayedarlarının meydan okumaları ihtimalinden memleketin millî hüviyeti müteessir olacağını herkese anlatmaya çalışmalı.

5-Hariç ve Dahiliyenin meclis müzakeresini her mahalleye müntehiplere neşir, tamim ederek okumalı, okutmalı ve anlatmalı.

6-Gazi hazretlerinin fırkanın daimî ve ebedî reisi olduğunu ve kendilerinin bu yoldaki beyanatları herkese açık ve vazıh surette anlatılmalı neşir ve tamim edilmeli.

7-Kadınları lehimize rey vermek için sühulet ve teşvika mazhar etmeli bu mevzua çok ehemmiyet vermeli.

8-Gelmeyenlere ve gelemiyeceklere nakliye vesaiti temin etmeli. Hulasa intihabı kazanmak için eldeki vesaite ve kuvvetlere ve hizmet ve yardıma âmade olan şahsiyet ve teşekküllerin müsbet faaliyetlerini temin etmeli.

2 : Samsun.
7 : Adana .
8 : Konya .
10 : İzmir .
11 : Ç. kale .
12 : İstanbul .

Kapadım
3-10-930
İ. Hakkı

40

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
3834

5/IO/930

(43)

Tel

Acele

Trabzon
İzmir, Konya, Adana, Samsun, Müfettişi Peylere
Aydın Mutemetliğine

Bugun başlayan Istanbul intihabatında Adalar, Beykoz Üsküdar, Sarıyar, Eminönü, Bakırköy kazalarındaki reyle rin ekseriyeti kahiresi C.Halk fırkası lehinde teza hur etmiştir. Henüz inkişafa başlayan Beyoğlu, Kadı-köy ve Fatih muntıkalarında bütün akalliyetlerin kar karşı fırkanın göstermiş olduğu içinde bir hayli Rum, ermeni, yahudi bulunan namzetlere rey vermekte olduklarına rağmen vaziyet yine lehimize tecelli etmiştir. Akalliyetler karşı fırkaya ve Istanbulun Türk unsuru Fırkamıza kuvvetle rey vermektedirler. Zafarimizin şimdiden tahakkuk ettiği mahaliinden bildirilmektedir.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
OSMANLI ARŞİVİ

3833

Telgraf

42 x

5-6-dakika

Bilumum Vilayet Mutemetlerine

Istanbulda bu gün başlayan intihabat bütün hararetile devam etmektedir . Fırkamız listesinde ekalliyetlerden hiç kimse yoktur Serbest Fırka listesinde 6 Rum 4 Ermeni 3 Yahudi olmak üzere ekalliyetlerden on üç namzet vardır ekalliyetler serbest Fırka listesine rey vermektedirler Türk Unsuru temamen Fırka-Mız namzetlerine rey vermektedir . Zaferin ~~bizim olduğu şim-~~ den anlaşılmaktadır . ~~Bonoşo ardımart~~ arz eylerim Efendim .

Ankara İstanbul yazılmıyacak

Müddeiumumi 6 5

Saffet

yazıldı

5-10-930

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

3932

Ankara:7-10-930

Müfettiş Beyefendilere

(#5)

TAMİM

İntihabı biten belediyelerde şimdiye kadar olduğu gibi riyasete kimsenin namzet gösterilmemesi belediye reisi intihabının bizzat azanın kendilerine terk edilmesi muvafık görülmüştür ; ancak bazı mahallerde aza haricinden reis intihabına lüzum varsa bu mahallerin isimlerinin bildirilmesi meroudur Efendim .

2.Samsun
3.Rize
4.Adivin
7.Mersin
8.Konya
10.İzmir
11.Ç.Kale
12.İstanbul

Kapadım
7/10/930
(İ.Hakkı)

Dahiliye 7-X 930

Bu tamimin bir sureti Dahiliyye vekaletine

Hafız Ali 82.

Hafız Ali Bursaya iktisat gayeldi
10-10-930

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
Kâtibi Umumiliği

4281

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

13 - 10 - 930

Şifre 146
acele

Müfettiş Beyefendilere

İntihabı biten belediyelerde aem- riyasete namzet gösterilmeyerek reislerini kendilerinin intihap etmeleri serbestisi verilmesine 7 - 10 - 930 tarih ve 3932 No şifre ile arz etmiştim. bu maruzatımı teyid ederim. ancak şayet azalar arasından reis intihap edilmeyüpte hariçten bir reis bulmak lüzumu olurda o gibi mahallerde mahalli en büyük idare âmirile görüşülerek ve riyasete getirilecek zatı yine belediye azalarına seçtirmek suretile hareket olunmasının icabedenlere hemen iblağını reca ederim .

Dahiliye vekâletine ve Müfettişlere arzedilmiştir .

4281

H. Sinasi B.ya İstanbula
Avni Bf. ye Samsuna
Şevket " Giresona
Esat " Artvine
Hilmi " Mersine
İ. Hakkı " Konyaya
Cemal " Balikesire
Lütfü " Izmire

Şifre yazıldı
18-10-930

36

7 / 23

DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi kalem müdürlüğü
SAYI
10810

Yazıldığı yer	Malatya	Telgrafı merkezinin №	996
Tarihi	25 9 930	Kaleme geldiği	26 9 930
Numarası		Açıldığı	27 9 930

Dahiliye Vekâletine

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

C : 14.9.930 tarihli şifreye .

Şimdiye kadar vuku bulan tetkikat ve istihbarat neticesini berveçhi ati arz ederim .

Vilâyet dahilinde Malatya, Arapkir, Kemaliye, Petürge kazalarında mevcut halk fırkası teşkilatını idare edenlerin bazılarına karşı beslenmekte olan hissiyatı husumetkârane cümlesinden olmak üzere bundan yirmi gün evvel üçü belediye azasından ve biri üç ay memuriyetten mahrumiyet cezasına mahkûm olan sabık mal müdürlerinden ve ikisi zürra - dan, biri metruk bir fabrikanın sahibi , ikisi küçük taahhüt işleriyle meşğul ki cemaan dokuz kişi Serbest Cumhuriyet fırkasının Malatya şubesini açmak üzere beyanname ile müracaat etmişlerdir . Muktazi muamelatı bu gün ikmal ettirebildikleri için ilmühaber verilmiştir . Beyannameye imza vazedenlerden biri halen Cumhuriyet halk fırkasının vilâyet hey'eti idaresinde bulunmakta olan esbak belediye reisi Hasan beyin mahdumu Hilmi bey olmakla beraber diğerleri de kısmen mumaileyh Hasan - beyin akraba ve eviddasıdır . Bizzat ve bilvasıta iki tarafla da alâkadar olan Hasan beyin gayesi vaktiyle istifaen terk ettiği belediye riyasetini tekrar ele geçirmek ve menafii şahsiyesini alet -

2

79/23

DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi kalem müdürlüğü
SAYI

Yazıldığı yer		Telgraf merkezinin №
Tarihi	930	Kaleme geldiği / 930
Numarası		Açıldığı / 930

Dahiliye Vekâletine

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

(3)

etmektir . Yeni fırkanın muvaffakiyetini de teshile çalışan Hasan beyin vaziyeti fırka müfettişi Avni Beyfendi ve buradaki fırka erkânınca da malûm ise de tahdidi mazarratı mülahazasiyle ahiren teşekkül eden konğre karariyle hey'eti idarede ipkası cihetine gidilmiştir . Bu tazdaki teşekkülden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet halk fırkasının Malatya vilâyet idare hey'etinde mütekabil bir emnü itimat görülememekle beraber müsmer ve müessir faaliyetler de müşahade olunamamaktadır . Yeni fırka mensuplarına gelince bir az cazip görünen proğramları üzerinde propağandaya devam etmekte iseler de halkın kısmı azamı lakayt kalmaktadır . Bu cazibeye tutulmak isteyen ve bulunanları da vatanî ve millî mefkûre ve gayelerini temin ve istihsal için Serbest Cumhuriyet fırkasına dahil olmak isteyor ar . Bu sebeplodir ki yeni fırka müteşebbisleri bir anı muvakkat için taraftar peyda etselerbile atii karipte inhilale mahkûmdurlar . Binaenaleyh Cumhuriyet halk fırkasını sevku idare edenlerin göstereecekleri gayret ve teyakkuz sayesi de bu inhilal tesri edilebilirse dahili memlekette dedikodular hukuu olmaktan ibaret bulunan serbest cumhuriyet fırkası-

7

71 23

DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hukuki kalem müdürlüğü
SAYI

Yazıldığı yer		Telegraf merkezinin .№	
Tarihi	930	Kaleme geldiği	930
Numarası		Açıldığı	930

Dahiliye Vekâletine

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

(3)

nın taşra teşkilatı taazzuv etmeksizin munkariz olur . veyahut vatan gayri musur ehil ellere inkal eder .

Adıyaman, Kâhta , Akçadağ, Hekimhan kazalarında Cumhuriyet halk fırkası teşkilatı bulunmadığı için yeni fırkanın buralarda faaliyeti gayri meşhuttur . Serbest Cumhuriyet fırkası Malatya şubesine bir de Arapkir şubesnin inzimam etmesi ihtimali vardır . Mahaza her iki mevkide de bu güne kadar bir taşkınlığa meydan verilmediği gibi bundan sonra da bir güna tezahürata mahal bırakılmayacakbır . Memurini idare ve zabıta gayet müteyakkız bulunmakta olup her hangi bir hadiseye karşı tetbirler alınmıştır efendim .

Vali
Tevfik

4

T. C.
Dahiliye Vekâleti
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

Yazıldığı yer	Arapkir	Telgraf merkezinin	
Tarihi	IO/[illegible]/930	Kaleme geldiği	IO/IO/930
Numarası		Açıldığı	IO/IO/930

II809

Dahiliye Vekâletine

T.C. [illegible] ARŞİVİ

Aceledir

Evelki gün Malatyadan Kemaliye kasabasına azimet ve bu gün dahi aydetle Arapkir kazasına muvasalat ettim . Belediye intihap ve muamelâtı şu merkezdedir . Vilâyet Merkezi olan Malatyada sekiz gündenberi S. fırka namzetleri bir rey dahi alamamıştır . Kemaliyede tayin olunan dört gün zarfında S. fırka namzetleri dokuz rey almış ve C. H. F. namzetleri iki yüz bir rey istihsal etmiştir . Burada nisabı ekseriyet hasıl olamadığı için müddet bir hafta temdit edilmiştir . Halen vaziyet çok eyidir . Arapkir kazasında iki gündenberi S. fırka namına bir rey bile verilmemiştir . Vaziyet şayanı memnuniyettir . Vilâyetin defterlerdeki nevakıstan intihap işleri tecehhür eden Kâhta kazasından maada diğer kazalarda intihap büyük bir muvaffakiyetle hitam bulmuştur . Kemaliyedeki hadise hakkında ayrıca arzı malûmat edilecektir efendim .

Malatya Valisi
Tevfik

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankarada Cumhuriyet H. [illegible] Katibi umumiliğine

Muhterem efendim

Serbest fırka nam ve hesabına teşkilâta memuren Niğdemize gelen Niğde meb,usu Âlip bey , bulunduğu bir kaç gün zarfında Niğde Çiftci bankası reisi Âbidin venedarı (meclisi umumi belediyemiz azasından) Faik , meclisi umumi azasından Ali , Hazine vekili avkat ve meb,usu esbak Hilmi efendi hoca ve saireden mürekkep mahallen kuvvetli bir teşkilât yaparak avdet etmiştir . Ani tahriben belediye intihabatına bed ve mübaşeret olunarak meskûr fırkada mukabil faaliyete geçmi vermiş ve Niğde meb,usu Âlât bey tarafından gurup reis vekili Ali bey efendiye takdim olunan üç kıt,a beyannameyi ile halkı iğfale tevessül etmişlerdir . Âbidin efendinin memleketin iktisadiyatile mühim alâkası olan millî bir bankamızda müdüriyet vazifesinin ihtimamile reisi bulunmuş ve Hilmi efendi halkımızla samimi alâkalı bulunan hasine vekâleti in ihtimamile avukatlık ile iştigali vergilerin tay ve tenzili ve ihtisarların tamamen ilga edileceği ve sui istimallere , yolsuzluklara nihayet verileceği , göçmenin kaldırılacağı , arap harflerinin iade olunacağı ve kanunu medenide halkımızın ahlak ve adetine uygun olmıyan maddelerin tashih ettirileceği yolunda yaptıkları muhtelif propagandanın derhal tesiri fesadkârisi his olunmağabaşlamış ve bu yüzden pek çok tereddüt kaydedilmiştir . On dört ve on beş gün evel , belediye intihabatı için rey istihsaline başlandığında mübadiller tamamen demeçek bir surette reylerini serbest fırkaya hesabına istimal etmiş olmaları fırkamızı bihakkın endişeye sevk etmiştir ve başta vali , mektupcu ve polis erkânı dahi meskûr fırka emeline hadim olacak vaziyet almaları endişemizi bir kat daha artırmıştır . Ankaradan o akşam gelen meb,us Faik ve Âlât beylerle bilistişare icap eden tedbirlere tevessül olunmuş ve makamı vilâyetin bitaraflığı muhafaza etmesi ihtar ve mektupcuya mektubu verilmeyen için kalınmış yalnız polis dairesi menfi maksadından fiilen devamdan vaz geçirilememiştir . İsimleri merbutan takdim olunan bâzı memurlar ve muallimler ve diyanet işleri hocaları dahi serbest fırka nam ve hesabına fiilen faaliyete geçmiş olmalarından fırkamız çetin bir imtihan ve mücadele karşısında kalmıştır . Bu sebeple ittihaz olunan tedabiri cidiyye üzerine ikinci günden itibaren alınan [illegible] meb,usu Âlât bey ve Serbest fırka namına [illegible] vaziyete başlamış ve Serbest fırka bu hal üzerine [illegible] tavassuta kalkışmıştır . Bu sebeb üçüncü ve dördüncü günlerinde bir cemiyet [illegible] fırkaya dahilinde yapmış ve [illegible] muavenet intizarına [illegible]

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

dairesi bu tehlikeli bir ket daha tehlikeli bir ket daha tehlikeli bir Niğde de bulunan Askeri fir. a beyeti aliyesi bir fenalık çıkmaması için icabı vechile asayişi muhafaza ve temine muvaffak olmışlardırlerki hükumetimiz ve firkamız nezdine kendilerine arz ve teşekkürü bir vecibe telakki etmekteyiz .

Gün geçtikçe halkımızda intiba hasıl olduğundan reylerini firkamız lehine istimale başladılar . Serbestciler bu hareket karşusunda bizzarur ferağat göstermek istediler . Fakat bir gün sonra Fethi beyden aldıkları telgrafta adana ve İzmir intihabatında firkalarının kazandığını ve temini muvaffakiyete mesai olmaları icabı olunduğu cihetle tekrar faaliyete geçmişlerse de artık ok yaydan çıktığından haip ve hasır bir vaziyette kalmışlardır .

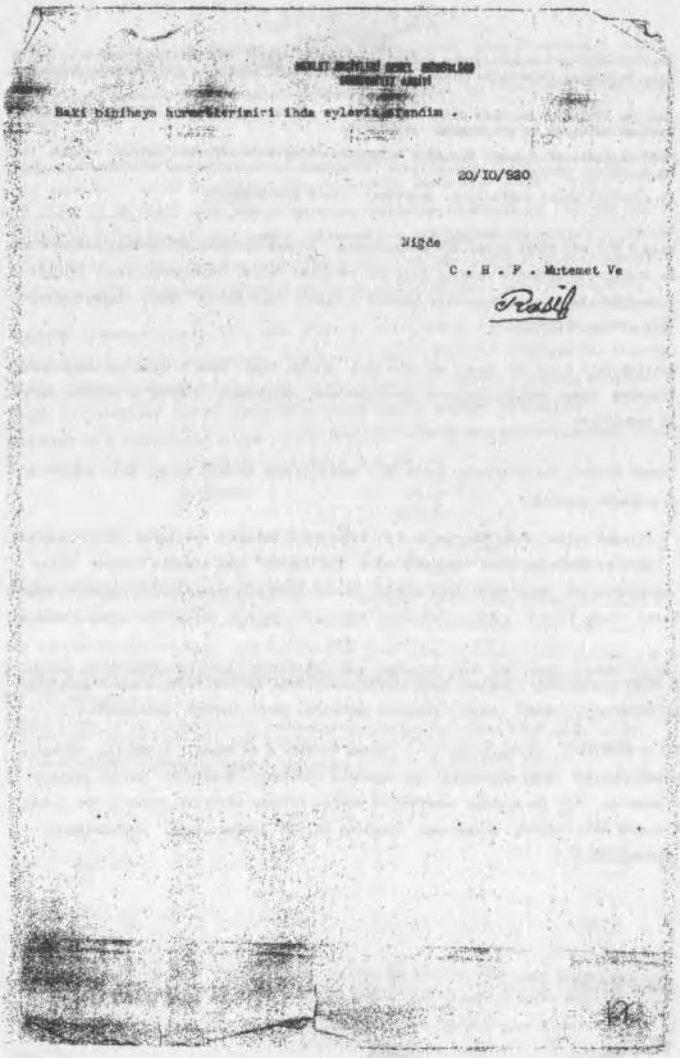
Bugün intihap müddeti hitam bulmak üzeren sandık küşat edilmiş ($\frac{for}{250}$) rey fazlasile firkamız namzetleri ekseriyet alarak riyasete sabik reis Mustafa efendi ve Emdenen mahallinde de firkamız namına mutemedi Mürit ve ecnac a Naim beyler intihap ettirilmiştir

Yukarıda bilmünasebe kayt ve arz eylediğim vechile yapılan ve böylece kuv. vet yapılan menfi propaganda tesirleri gün geçtikçe menfi inkısar ettirmekta bulunmuş olduğundan hemen firkamız ve hükumetimiz acil tedbirler ittihazı karşusundadır . Kazabalerdan ve münevver halktan yardım görmeğe başlıyan merkûr firka artık köylere muvasalat olmuş ve hükumetin acizi ve hiç bir muhavemet ifa etmeyeceği yolundan Niğdenin Ağırmusun kariyesinde firkamız belediye intihabatını galip etmiştir . Mezkûr kariyenin varidatı bir belde memurini ifaya kafi olmadığından belediye kanununun (-ği (II) nci maddesi mucibince belediye teşkilatının ilgası vilâyetten temenni olunmuştur . Bulıntıkanı diğer mahallere nisbetle hükumetle geçiren firkamız bugünden itibaren bir beyri harekete geçmediği , acizleri ,yolsuzlukları ara olunanlar hakkında bir muamele yapmadığı takdirde diğer teessüs ve teşekküller de hiç bir şeyler yapılamayacağını mealenef arz etmek mecburiyetindeyiz .

Temenniyatımız : I - Müzaheret , kazanç , ağnam ve yol vergilerinin haddi lâyıkına indirilmesi ve yol vergi nisbetinin her belde meclisi umumiler terki , 2 - Ziraat bankası borçlarının faizlerile beraber yüzde on ve on beşi alınarak bir sene daha tecili ve on hanei köyde cumulet gösterilmesi ve tahsilatın banka memurlarından kaldırılması

3 - Mevcut listede isimleri görülmeyen hakkında icabı muamelenin tesmili ve [illegible] ifasıdır

[illegible] kazandan kaydığı [illegible] cumuliye namında bedeni ve şu zamanda para te- [illegible] müsait olmayacağı cihetle yalnız Niğde merkezi için şimdilik bir defaya mahsus olmak üzere [illegible] kadar muvazenetin ifasıdır

Bakî bizimheyo kuvvetlerimizi inda eylerim efendim .

20/IO/930

Nigde

C . H . P . Mutemet Ve

Rasîf

DEVLET [illegible]
[illegible]

Muallim Faik ef. ilkokulu binar muallimlerinden: serbest fırka reisi Hilmi ef. inin e oglu bulunması dolayısıile giceli gündüzlümesai sarf etmiş ve propoganda yapmışdır.

Muallim Avni EF.: serbest fırka heyeti idare azalarının akrabası bulunması dolayısı lemesai arfetmiş ve propoganda yapmışdır.

Muallim Hıfzı ef.: menfi kanaatli bulunması dolayısıla nüfuzunu istimal ederek fır ka aleyhine propoganda yapdıgı gibi aldıgımız tertibatı sıfra indirmek için gice li gündüzlü mesai sarfederek zabıtları ikna çalışmışdır.

Vaiz Reşit EF. HOCA: Hilmi EF. mensubiyyeti dolayısıla nüfuzini istimal ederek Fir ka aleyhine propoganda yapdıgı gibi Rey verecegi esnada tarafımdan nazarı dikkati e celbedilmesine ramen kanaatile hareket etdigini söyleyerek karşı Fırka namzet lerine rey vermişdir.

Muallim Sait Raşit EF. Raşit ef. nin oglu oldugu için ikaz ve ikna edilmege ugraş ılmasına ramen noktai nazarında musir kalarak propoganda yapmış ve reyini S.F. ya vermişdir.

Ziraat Bankası Katiplerinden Kazım EF.: mahallesinde açıkdan açıga S.F. lehine propoganda yapmışdır.

Tayyare katibi Vasaf EF. serbest F. tarafından Belediye azalıgına namzet göster ilmiş ve bütün kayabacı muhacirlerini Ş.F lehine ikna etmekle beraber diger mahallatda da vazifesini terk ederek giceli gündüzlü mesai sarfetmişdir.muamelat Fırka idare heyeti azalarınınkinden daha asabi ve daha dürüştabe devam etmişdir

Siner Memuru Ahmet EF. S.F. belediye aza listesinde ismi mevcuttur.S.F. lehine h erkesin söyledigi sözleri daha ileriye götürerek hükümet aleyhindede mugalatakar propogandasını yapmış giceli gündüzlü masisine germi vererek çalışmışdır.

POlis komserö : A. Faik bey aslan Mardinl i ve kanaati itibarile kürtleri müveffakiyyeti neye mütevekkif ise teminine uraşmagı kendisine vazife edinmiş buradada S.F. ya açıkdan tarafdarlık etmiş ,intihap mevkiine gelen p lis memurl larınada emir vererek fırkamızın aleyhine ve S.F. lehine resmi sarfettikleri görülmüşdür.

18

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Pâli a memuru Emin EP: hem aldığı emri ifa etmek hemde muhacir bulunması dolayısıla serbest F. hizmet etmekemelile bese reylerini vermeleri muhtemel bulunan muhacirlere işaretle S.F. masasına göndermege çalışmış ve ekseriyyada muvaffak o olmuşdur.

Jandarma karakol K. Ömer çavuş : S.F. tarafdardir. KOyonlu karyesi intihabına nazaret etmek üzre makam tarafından gönderilmişdir. orada bitaraflığı muhafaza şurada şurada dursun S.F. ya açıkdan çalışmış ve hatta firkamıza ait bir kaç rey pusulasını da tahkiramiz bir surette yırtmışdır a mukaddemada bir çok yolsuzluklar tavali etdigi cihetle buradan kaldırılması için Vali bey üzerinde müessir olmaga çalışılmış isede Jandarma kumandanının ısrarıla kaldırılması kabil olamamışdır.

Jandarma kumandanı İsmail Hakki bey: düşüncesi menfi oldugu için firkaya hizmet etmek arzusile intihap arefesinde vesile ile izinli getmişdir bilhassa köy teşkilatında Jandarma kumandanlarının çok müessir olacakları bedihi bulundugu cihetle halde ve istikbelde menfi olmasa bile müsbet yardım mutlaka beklenemez . Nifdemiz için firkaya çok merbut ve çok faal bir Jandarma kumandanına ihtiyaç bulundugu kanaatindeyiz . binaenaleyh tebdilini reca ederiz .

22/X/930

NİDE
C.H.F.M.V.

HAMİŞ: Müddeiumumi muavini Safer bey: hukumet ve bilhassa Nikde için menfi d düşünen bir gurubun faal azasındandır. açıkca S.F. tarafdarıdır.mesai merfetmesi ati için muvaffakiyyetimizi çok azaltır.Mektupcu Yozgatlı Kazım,avukat yozkatlı Hasan bey ve bu zat açıkca serbest firkaya çalışmışlardır. tahvili firkamızın menfaati ihtizazındandır.

Avukat Hasan bey: S.F. teşkilı esnasında vukubulan muracaata türk ocağı murahsifatile vazı imza etmişdir. her nekadar S.F. faal rol almamış isede mesai itibarile diğerlerindende katiyyen geri kalmamışdır .

19

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

ISTANBUL-21 TEŞRİNİEVVEL 1930

Arzi Hürmetkâranemdir ,

Lütfükâr teveccühünüz sayesinde Istanbul Şehri namına Beyoğlundan Halk Fırkası namzedi ilân olundum bundan dolayı şükran ve minnetlerimi arz ile mübahiyim.

İlk intihap günlerinde sandığa atılmak üzre tevzi olunan namzet listelerinin isimlerim çizilmiş olarak mütahiplere dağıldıldığını haber verdiler . Bendenizde bunu mufettiş Hakkı paşaya arz ettim . cevaben "Bende haber aldim , ve çizilmiş listeleri toplattirarak yenilerini tevzi ettirdim tahkikat yaptırıyorum " dediler .

Fakat tasnifi ara neticesinde bu sebepten dolayıdırki yedek azanın en nihayetine düşürülmek suretile duçar olduğum hacaleti intihabat etrafında bir dedi koduya zemin teşkil etmemek için sükût ile hazme mecbur kaldim.

Fırka merkezi umumisinin tasdikine iktiran eden namzet listelerinin mutemet veya muhtarlar tarafından keyflerine göre tadil olunması gibi inzibatsızlıkların istikbaldeki istikbaldeki mühim intihabatta mucip olabileceği hatırnâk

.....

-45-

A

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

vaziyetleri düşünerek bu vakianın Fırkanın naçiz bir ferdi sıfatıla arzını vicdani bir vazife ad ediyorum .

Bu münasebetle tekrar arzi şükran eylerim Efendim .

SABIK ISTANBUL ŞEHREMİNİ MUAVİNİ

Şükrü Ali

2

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyeti Umumiye Umum Müdürlüğü

Ş.....
H.....
U.....

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
S:U:R:E:T

Muhterem Hemşehri ;

Aziz Vatandaş ;

Belediye intihabatının başlandığını biliyorsun. Hür doğmuş ve hür yaşamağa lâyık bir fertsin . Hiç bir tazyika ve hiç bir tehdide ehemmiyet vermeyerek reyini serbestçe kullan şeni Hüriyete refaha ulaştıracak olan serbest Cumhuriyet fırkasıdır.

Serbest Cumhuriyet fırkası mütegallibe saltanatına nihayet verecektir. Ve seni yükseltecektir. Reyini serbest Cumhuriyet fırkasına ver. O senin kendi fırkan ve senin kendi arzundur. Çünkü serbest Cumhuriyet fırkası haksızlığa zulme uğrayan hürriyete aşık vatandaşların iztirabından doğmuştur. O seni kurtaracaktır. O senin dertlerine çaresaz olacaktır. O senin müdafiindir. Reyini ona ver.

Aslı gibidir. 6/IO/930

M. Ali

S. C. F.

Hürriyet âşıkı, her meslekte serbestî taraftarıdır

Ey muhterem Türk kardeşim!

Senin iradeni, senin kalbindeki hayrı şerre değiştirmek için aldar, ve müşkülünle, karşılaştığın bilmiyorsa. Kalbeki senin kanında olan sadakat ve vatanî şuurun bu tehditlere, bu müşkülleri yıkmaya çalışacaktır.

Hep etrafından başında istediğine muhalif kâğıtlara atmış tasdiknamenin istediğini de biliyorsa. Bunlara kanma, aldanma, korkma. Bunları al oku okumak bilmiyorsan emniyet ve itimat ettiğin bir zata okut, namzetlerini anladıktan sonra reyini kullan.

Bu hakkı sana kanun veriyor. Emin ol ki; bundan dolayı sana muhalefet etmek isteyenler seni korkutamaz. Sana bir şey yapamaz.

Bilâkis onlar senden korkarlar. Çünkü sen kanunun verdiği hakkı kullanıyorsun. Kanunun pençesi senin değil, onların üzerindedir.

Serbest fırka sana saadet ve refah temin edecektir.

Serbest fırka bugün elli kuruşa aldığın şekeri kanunun mevzuatı dairesinde size yüz paradan yüz yetmiş beş kuruşa satacak ve gaz daha ucuz yaktıracak ve vergi yüklerini hafifletecektir.

Serbest fırka senin servetini artıracaktır, sana sözünde, fikrinde, işinde serbestlik verecektir.

Dünyada kanun dairesinde hürriyet serbestlik gibi tatlı hangi şey vardır. Bugün küçük bir sabır ve sebatın ve iradeni güzelce ve serbestçe kullanman sayesinde sen bu nimetlere kavuşacaksın.

Sen kapılarına kadar gelip reyini satın alanlara karşı hiç kulak vermiyerek reyini, iradeni serbest kullanırsan hiç bir tehlikeye maruz kalmadıktan başka ebedî saadete kavuşacaksın.

Atacağın reyin boşa gitmeyip fırkamızı muhakkak surette kazandıracağına emin ol.

Senin bu gayret ve fedakârlığın sayesinde şimdiye kadar Serbest Cümhuriyet fırkasının kazandığı muvaffakiyet muhafaza edilmiş olacaktır.

Var ol asil ve necip Türk milleti

Reyini vermek istediğin zamanda sana tavsiye eden başlıca vazife :

1 — Evvelâ fikir ve iradeni kimseye bildirmeden defterde ismini bulduracak.

2 — Bunu bulduruktan sonra namzetlerimizin puslasını istemek.

3 — Okumak bilmiyorsan bunları güzelce okutmak ve hangi fırkanın namzetlerine ait olduğunu anlamak!

4 — Bunu tamamen kanaat ettikten sonra reyini kendi elinle ve kimseye emniyet etmiyerek sandığa atmak ve aynı zamanda defterdeki isminin hizasına mühür veya parmağını basmak.

Bu vazifelerini ifaya kim mani olursa hemen ismini öğrenip geriye dönmek ve derhal bizzat veya en yakın telefonla belediye riyasetine ve bize yani merkez ve nahiye ocaklarımıza haber vermektir.

Belediye riyaseti telefon No. 1306 — Fırkamız vilâyet merkez No. 2480

S. C. F.
Vilâyet Merkez Ocağı

Ruhu temiz, Düşüncesi yüksek muhterem Isparta halkına

Isparta gazetesinin 8-10-930 tarihli nüshasına bağlı olarak Serbest Cümhuriyet fırkasına karşı Isparta mebusları tarafından halka hitaben neşrettirilen beyanname yi okuduk. Ispartada teşekkül eden fırka ocağı bu beyannamede denildiği gibi ne Isparta meb'uslarının namları istiare edilmek suretile meydana gelmiş nede nam ve şahsiyetlerinden istifade etmek istenmiştir. Serbest Cümhuriyet Fırkası ve buna bağlı olan ocakları milletin ruhundan kopan bir arzu ve ihtiyaç gibi vatani bir ihtiyaç neticesi olarak doğmuştur. ve vatanî ve ulvî gayelerinin kolgeleri ve halkımızın sarsılmaz temsilcisi mevkiindedir. Türk toprakların hakkâri, şark semasının parlak yıldızı büyük müncimiz Gazi paşa hazretleri de bu fırkanın teşekkülünü (BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE VE MİLLET MÜVACEHESİNDE MİLLET İŞLERİNİN SERBEST MÜNAKAŞASI VE HÜSNÜ NİYET SAHİBİ ZATLARIN VE FIRKALARIN İÇTİHATLARINI ORTAYA KOYARAK MİLLETİN ÂLİ MENFAATLARINI ARAMAKLARI BENİM GENÇLİĞİMDENBERİ AŞIK VE TARAFTARI OLDUĞUM BİR SİSTEMDİR) Cümlesile takdirlerine mazhar buyurmuşlardır.

Beyannamede denildiği gibi ocağımız hükümet kanunlarına aykırı şahsa müteallik hiç bir dedi kodu yapmamış ve yalan yanlış hiç bir ifade ve işaat ile kimseyi iğfal güçlüğünde bulunmadığı gibi memleket efradından hiç bir şahıstan da böyle bir söz sadır olmadığı halde kendilerince böyle bir şey'e muttali olmuşlarsa bunların ne olduğunu beyannamelerinde açık olarak zikretmek lütfunda bulunmaları iktiza ederdi. Halbuki fırkamız yürüyeceği yolları, varacağı gayeyi milletin gözü önüne açık olarak arzetmiştir. Serbest Cümhuriyet Fırkası cümhuriyetçilik milliyetcilik ve laykcilik esaslarına bağlıdır.

Teşkilatı esasiye kanunundaki hürriyet ve masuniyet haklarını herkes için bila istisna müsavi tutacak, vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarmayacak ve halkın takati hududunu aşmıyacak derecede olmasına devlet varidatını semereli surete sarfına devlet masraflarında tasarruf icrasına riayet ve israflara karşı mücadele yapmak paramızın tespitine vatandaşların refahına memleketin iktisadi hayatının inkişafına köylünün ve çiftçinin ucuz faizle kolay usullarla para bulmasına, çiftçinin felaketzedeye kurulmuş olan ziraat bankasının memlekette zürraa menfaatli bir hale gelmesine halkın devairi hükümetçede işlerini sür'at ve sühuletle görülmesine, memlekette muzir inhisarların lağvına milletin umumi menfaatlarına çalışmaktır.

İşte serbest cümhuriyet fırkasının ulvî gayeleri bunlardır. Halka söylenmek istenilen sözlerde bundan başka bir şey değildir. Ispartanın fıtreten zeki ve temiz ruhlu olan köylüsünde şehirlisinde beyanname sahiplerinin zan ettikleri gibi dedi koduya kapılacak kadar safdil ve ruhsuz değillerdir. Fırkadan alacakları her seda beyanname su içinde parlıyan temayülâtı milliyenin ziyasıdır. Temayülâtı milliyeye tehakküm ve bunun hilafındaki ahd ve peymanlar ise her hangi bir kimsenin salâhiyet ve irade hududunun haricindedir Büyük müncimizin fırkamıza ait beyanatı arasındaki [LÂYİK CUMHURİYET ESASI DAHİLİNDE FIRKANIZIN HERNEVİ SİYASİ FAALİYET CEREYANLARININ BİR MANİAYA UĞRAMIYACAĞINA EMİN OLABİLİRSİNİZ) cümlei beliğasını muarızlarımızın gözleri önüne vaz eder ve yürüdüğü müz vatanî yollardan bizi çevirmek isteyenlerin sözlerine kapılmamalarını muhterem ahali halkımızın yüksek ruhlarından bekleriz.

Serbest Cümhuriyet fırkası
Isparta ocağı Umumi

DEVLET ARŞİV... EL ...
CUMHURİYET Arşivi

Ord. Müfettişliği
Ferik B. not.

Balıkesir belediye intihabatı esnasında
İdare ve adliyenin vaziyeti

Halk, tecemmuat hakkındaki kanuna temamen muhalif olarak kısmen gizli ve kısmen de aşikâr bir surette silahlanmış oldukları halde muhtelif mahallerde tecemmuler, nümayişler yapmışlar ve bu taşkınlıklarını daha ileriye götürerek Azizîye mahallesindeki tecemmularinde, Kahveci Servet ve yorgancı Hasan isimlerindeki şahısların, "kahrolsun halk fırkası, kahrolsun hükumet, yaşasın serbest Fırka , vergiler verilmeyecek diye olan bağrışmalarını alkışlarla ve kahrolsun sedalarile tasvip etmişler ve bundan yüz bulan bu adamlar Hükûmeti daha çirkin sözlerle süğüp saymışlardır .

Bu noktalar , Balıkesir Mebuslarından dört zat tarafından tanzim edilüp ayrıca 24 imzayı da ihtiva eden bir zabıt varakasında tesbit edilmiş ve keyfiyet bilahara Müddeiumumilikce yapılan tahkikatla da teeyyüt etmiş olduğu halde zabıta , raporlarında bu cihetlere hiç temas etmemiş ve yalnız serbest fırka Balıkesir Reisi Dr. Nef'i ve Kâtibi Sürurî Beylerin igfal , teşvik ve tahrikile Halkın tecemmularda bulunduğunu ve bu sırada da nümayişler , taşkınlıklar yapdığını ve Halkın gelüp geçmelerine bile mani olduklarını kaydetmekle iktifa ederek büsbütün kapalı bir lisan kullanmış ve komser muavini Şevket Efendinin , mümaileyhima Nef'i ve

84

ve Sururi Beylere başlarına topladıkları Halkı dağıtmalarını ve aksi takdirde haklarında tecemmüat kanununu tatbik edeceğine dair olan ihtarlarında semeresiz kalmış olduğunu ve Halkın tecemmülerine devam ederek o suretle belediye önüne kadar gelmiş olduklarını bildirmiştir .

İdare makamının vaziyeti

Üç gün sıra ile devam eden , bu gürültülü tecemmülü bu çirkin hakaretlerle dolu nümayişler esnasında idare makamı sakit ve lakayt kalmıştır . Bu vaziyet karşısında tecemmüat hakkındaki kanunun çok sarih olan hükümleri dairesinde Vali bizzat ve derhal harekete geçmesi ve ilk toplantıyı kanunun tarifatı vechile ve icabı halinde müsellah kuvvetler kullanarak dağıtması icap ederdi . Vali bunu yapmamak suretile vazifesini ihmal etmiş ve Devlet ve Hükûmet nufuzunu gözetememiş olduğu gibi , zabıta şefi de tecemmu halinde bulunan eşhas ile bizzat temas etmesi icap ederken hadise ile ancak uzaktan alakadar olmuş ve yalnız vak'a mahallerinde bulunan Polis memurlarının,en mühim notaları sakit birakarak tanzim ettikleri raporları Müddeiumumiliğe tevdi etmekle iktifa etmiş ve binaan aleyh o da vazifesini yapmamıştır .

Adliyenin vaziyeti

Mistantık , bu işin tahkikatını ancak bir ayda ikmal edebilerek mahkemeye vermiş ve mahkeme ise , bu dav için ev-

rakın kendisine tevdiinden tam iki ay sonra muhakeme günü tayin etmiştir . Buna rağmen mazanları da hala bir araya getiremediği için , hadiseden beri dört aya yakın bir zaman geçtiği halde henüz muhakemeye de başlayamamıştır .

Halbuki ceza muhakemeleri usulü kanununun duruşma faslındaki 206 ıncı maddesi ; Devlet ve Hükûmet nüfuzunu kıran suçların , alelitlak diğer bütün suçlardan önce görülmesini emretmektedir . Binaanaleyh mahkemenin reisile müddeiumumisi memleketin o an için istediği en tabii ve zaruri alaka ve hassasiyeti gösterememesinden sarfınazar kanunun bu hükmüne de riayet etmeyerek işin istintakta bir ay kadar uzamasına lakayt kaldıkları gibi , ondan sonra da iki ay müddetle muhakeme günü tayin etmek suretile işi , ayrıca kendileri de uzatmışlardır .

Binaanleyh idare amirleri kadar Adliye rüesası da vazifelerini yapmamışlardır .

DEVLET ARŞİVİ ... GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bodrum

dosyasına

91

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi kalem müdürlüğü

79
127

Ankara
/ /

Sayı

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Eskişehir Valisi Hakkı Beyefendiye

I - Eskişehirde halk arasında hassasiyetin bu günlerde fazlalaştığı anlaşılıyor . Beyannameyi nazara alan sebep ve âmiller nelerdir ? Ne gibi hadiseler olmuştur .

2 - Bu gün S . C . F . vilâyet ocağı reisi N . Ali imzasiyle aldığımız bir telgrafta Kesme vakası faillerinin tahliyesinden cüret alanların ocak reisinin evine taca - vüz ettiklerinden şikâyet ediliyor . Bu vaka nedir ?

Dahiliye vekili N .
Hilmi

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi kalem müdürlüğü
Sayı

77/22

24 / / 930 Ankara

Bekişehir Vaizinin bakına başında ifadesi

Dahiliye Müsteşarı Hilmi Beyfendiye

I - Hadise ve vakadan ziyade Bekişehirde yeni fırkanın gizli ve irticai propağandalarının neticesi olarak halk arasında taaddüdü sevcat yine kabul edilecekmiş . Eski harfler ihya edilecek , vergiler kümülen kalkacak gibi menfi ve muzır işaat efzler üzerine çok fena tesir yapmış ve bir taraftan ahale üzerinde nümayişler tertibi için teşvikatta bulundukları haber alınmıştır . Yine ayak takımından tedarik eyledikleri Arnavut, Boşnak ve Tatarlar tarafından halkın intihap hukukuna tecavüz - ettirilmiştir . Bunlardan tahkik ettirilebilenler mahkemeye - verilmiştir . Bir kısım halk serbest Cumhuriyet fırkasına rey vermediği takdirde ceza alınacak ve komşisinden vergi verecekleridir . Rey verenler ceza ve vergiden kurtulacaklardır . Tarzında propağanda yapılmıştır . Bu vaziyetler karşısında acaba çok zavallılaşan halkı tatminkâr bir şekilde tenvir etmek ve irticakâr propağandalara mani olmak için ecnâ ne hadisecinin mütecaki suretini takdim eylediğim beyannameyi neşreyledim. Serbest Cumhuriyetciler propağandalariyle Tatarları da milliyet hissiyatına oynayarak Türklerden ayırmağa ve bunda kısmen mu -

/o

1

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususî kalem müdürlüğü
Sayı

79/22 Ankara 1/1

(2)

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

vaffak ta olmuşlardır . Beyanname halkı irşat ve tatmin etmiş ve çok gergin olan asapları düzeltmiştir . Beyannameyi müteakip vaziyet çok iyileşmiştir . Karşı fırka tarikatinde serbest bırakılsa anarşi te'lit edeceğine şüphe yoktur . Propağandalara nazaran olmak şartiyle hiç bir şey dinlenmemiştir . Beyannamede fırka tarifi yoktur ve bütün halka hitap edilmiş ve çok faidesi görülmüştür . Beyanname neşrine kadar vukua gelen hadisat yalnız Eczane hadisesidir . Eğer hadise denilebilirse - ikincisi de sebest fırka reisi Ali efendinin dün gece hanesinde vaki olan tecavüzdür .

2 - Eczane hadisesinin fırka ihtilafına hamledilmesini kabul edemiyorum . Çünkü mecruh eczacı halk fırkasının belediye azası namzedi ve Cudi bey de hiç bir siyasiyeye mensup olmayan hükûmet tabibidir . Hadisede Eczanede bu lunan avukat İsmail hakkı bey de hiç bir fırkaya merbut olmayup halk fırkasına - mütemayildir . Bu vaziyet karşısında bunun halk fırkası tarafından tertip edilmiş olduğunu iddia etmek ne derecede doğru - olabilir . Vakanın faili Avni efendi bir sene içinde bunun - gibi kahve , kıraathanelerde ve sokaklarda belki on vaka çıkarmış sabıkalı bir adamdır . Meseleye Adliyye vaziyet ettiğinde tahkikat neticesini bilemiyorum . Yalnız vakadan bir gün evvel Avni ile avukat Hakkı bey arasında bir kefalet meselesinden - ihtilaf ve münakaşa çıktığını gördüm . Buna nazaran vakanın -

2.

T. C.
ADLİYE VEKÂLETİ
Hususi kalem müdürlüğü

-/122

Ankara
1 / 1

Sayı (3)

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

şahsî husumet şeklinde olduğuna kaniim . Vaka akibinde fail derhal mahalli vakada zabıta tarafından yakalanmış ve hemen müddeiumumiliğe vaziyet ettirilmiştir . Mecruhların ikisede ertesi günü vazifelerine devam edebilecek kadar zayif yaralıdır . Hükûmet vazifesini yapmış, netice Adliyeye kalmıştır . Adliye asıl vaka failleri olarak tesbit edilen iki kişi hakkında tevkif müsekkereleri verilerek hapishaneye konulmuş , dört veya beş kişi de kırk sekiz saat tahtı zanda bırakılarak bilahare serbest bırakılmıştır . Bunun hükûmete - taalluk eden bir ciheti yoktur . Bu hadiseden halk fırkası - da müteessirşdir . Akşamki vakaya gelince : Bu gün Eskişehirin pazarıdır . Zatı devletlerince de malûm olduğu veçhile pazar mahallline daha geceden bir çok köylüler ve esnaf gelerek sokakta eşyalariyle beraber yatıklar ve sabaha kadar- araba ve hayvanlariyle eşya nakledilir . Müddei M . Ali ef. nin hanesi bu pazar üzerinde derekenarında da sabaha karşı - beş buçukta ortalık ağarmağa başladığı sırada güya bahçesine bir adam girerek komşusunun bahçesinden aldığı bir merdiveni evin duvarına koyduğu bir sırada ailesi tarafından görüldüğü ve haber verilmek üzere M . Ali efendi tarafından üç el silah atılması üzerine zabıtaca mahalli vakaya gidildiği ve fakat konulan merdivenden ve orada bulunan çakıdan başka bir şey bulamıyor . Mütecasiri teşhis edemiyorlar . Zabıtaca -

3

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Husust kalem müdürlüğü
Sayı (4) 73/22 Ankara 1/1

tahkikata devam ediliyor . Bu evin arkası polis M . evidir. Pazar olmak münasebetiyle o civarda yüzlercede ahali vardır Evin bahçesinde bir merdiven mevcut iken komşudan merdiven getirmesi de gariptir . Buna hatta bir sirkat kastiyle bile yapıldığına kani değilim . Yeni fırka son zamanlarda artık söyleyecek söz ve kandıracak kimse bulamadıkları ve intihabı gaybedâceğini anladıktan sonra ortadan çekilmeği izzeti nefsine yedirememekl rinden bu gibi sebepler icat ve tasnine ve bu merdiven meselesi de kendi taraflarından olduğuna kuvvetle ihtimal veriyorum . Hükûmet her türlü tetbir almış ve devriyeler adedini ve kuvvetini asami derecede tekasir etmiş olduğundan bir vaka zuhuruna ihtimal yoktur . Başka zamanlarda haftada üç beş cerh vakası olurken on gün zarfında bu iki hadiseden başka bir şey zuhur etmemiştir . Maalesef yeni fırka mensubini samimi ve dürüst değildir . Fırka mensubini yeni adamlardan tefrik edilmeyor . Emrinize muntazırım .

Eskişehir valisi
Hakkı

4

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi kalem müdürlüğü
Sayı 7 1/21

24 9 Ankara 930

Eskişehir Valisi Hakkkı Bf .ye

Yaralıların bir gün sonra işleri başına döndüklerini yazıyorsunuz . Halbuki Eczacı Yusuf Kenan efendi dünkü - tarihle reisi Cumhur hazretlerine çektiği telgrafta memleket hastanesinde tah tı tedavide diye imza koyuyor . ve Bu cerh vakası nın Ali Ulvi , Osman ve Kâmil beyler - tarafından tertip edilmiş bir cinayet olduğunu ve yedi - sekiz kişilik müsellah çete ile eczanesine hücum olunduğu nun zabıtave adliyece tesbit edildiğini ve Acem Avanının bu zevat tarafından para ile satın alınarak teşvik olunduğu bildiriliyor ve millet meclisinden her iki fırka - mebuslarından içtihap olunacak bir heyetin Eskişehire gönderilerek yapanlaması hadisenin tahkiki isteniliyor . Reisi Cumhur Hazretlerine bu telgrafı yazıgn bu eczacı demek halk fırkasının yeni belediye namzedidir öylemi ?

Dahiliye vekili N .
A . HİLMİ

5

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi kalem müdürlüğü
Sayı 12/22

24 Ankara 930

Eskişehir Valisinin makina başında ifadesi

Dahiliye vekâletine

C - Mecruhlardan Cudi beyiertesi günü gördüm . Başında pek küçük ve zayif bir pamuk yapıştırmıştı . Kendisinden eczacı Kenan beye yarasını sordum . Kendinin ağırca olduğunu , fakat bir tehlikesi olmadığını öğrendim . Hariçten de eczacının vazifesine devam ettiğini duymuştum . Yalnız bu ciheti tahkik eder ve ayrıca arz ederim . Ali Ulvi esasen ve Kemal beylerin bu işte alâkalarını hiç tahmin etmeyorum . Çünkü evvelce de arz ettiğim veçhile Kenan bey halk fırkası namzedidir . Cudi bey siyasetle alâkası yoktur . İsmail Hakkı bey ise - Ali Ulvi beyin samimi bir dostudur . Cerh ise bu gibi vakayiî yapan bir sabıkalıdır . Tahkikatı doğrudan Adye yaptığından tafsilatına vakıf değilim .

Avni efendi o akşam otelde birlikte yemek yiyen dört beş kişi de adliyece tahtı isticeaba alındı . Fakat tahliye edildi . Bu da anlatıyor ki bu adamlar mağsumdur . Arzu buyrulur sa ~~Kenan~~ resmen kendilerinden

6

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Husust kalem müdürlüğü
Sayı

Ankara
/ /

7/1/28

ceryı halide öğrenip arzederim . Evet bu telgrafı yazar halk fırkasının belediye namzedidir . ve vakadan halk fırkası da çok müteessirdir efendim .

Eskişehir valisi
Hakkı

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi kalem müdürlüğü

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara
1 / 1

Sayı 1-22

24 9 930

Eskişehir Valisi Hakkı Beyfe ndiye

Ayrıca tahkikat yapmanıza lüzûm yoktur . Maksadımız yalnız malûmat almak idi . Şu cihetı izah etmodiniz :

Taarruz yalnız Avni tarafından mı olmuş yoksa eczacı nın de iği gibi yedi sekiz müsellah adam dahi beraberm i imiş ?

Dahiliye vekâletine

Eskişehir valisinden makina
Başında alınan cevap

Taarruz Avninin bir arkadaşının eczaneye taş atması ve Avninin de o sırada sarhoş olarak içeriye girmesi ve sövüp sayması ve silah teşhiri şeklinde olmuştur .
Her ikisi de sarhoş imiş . Diğer rüfekasının iştiraki y ktur . Yaralılar atılan taştan yaralanmışlardır . Yani taş yarasıdır .

Eskişehir valisi
Hakkı

8

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Husust kalem müdürlüğü
Sayı

Ankara
24 / 9 / 930

Eskişehir valisi Hakkı Bf .ye

İsabatınıza tegekkür ederim . Beyannamenin hüsnü tesiri görüldüğüne nazaran isabetli olduğu anlaşılıyor .
Sükûn ve huzurun azami gayret ve kudretle muhafazasında ve intihabatın hüsnü suretle intacında muvaffakiyetinizi temenni eylerim efendim .

Dahiliye vekili N .
A . HİLMİ

9

T. C.
Dahiliye Vekâleti
HUSUSÎ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

12381

Yazıldığı yer İzmir	Telgraf merkezinin M 1098
Tarihi 20/10/930	Kaleme geldiği 20/10/930
Numarası 3354/249	Açıldığı 20/10/930

Dahiliye Vekâletine

Dahiliye vekili Ş . Kaya BF . ye

Makine başında

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bu gün açık telgrafla zati devletlerine takdim ettiğim serbest fırkanın Yeniasırda münteşir resmî beyannamesi tahrik eden ve heyecan ve hareketamiz ve çok cür'etkârânedir. Gerek bu beyanname ve gerekse kabine ve hükümeti celileye hücum eden Yeniasrın Behzat Arif imzalı başmakalesini cumhuriyet müddeiumumiliğine verdim. yalan yanlış şişirmelerle ve avamfiribane yazılarla kendi merkezi umumilerine ve bütün efkârı umumiyeye İzmiri kazanacaklarını ve adeta siyasî ve iktisadî cephede bir parça hareket icrasıyle bütün memleket üzerindeki gayelerine bir üssülhareke yapacaklarını muhtelif tarzlarda ve muhtelif yazılarla vait ve telkın eyleyen serbest ocağın son günlerde böyle ve ummadıkları bir surette akli selim karşısında inhidamı ve bir kısım amele ve cahil kimselerle ancak kendi taraftarlarından ve gayri memnunlardan ibaret bir zümre ile başbaşa kalmaları çok teessürlerini mucip olmuş ve hepsini şaşırtmıştır. bu infialin haberini almak ve efkârı umumiyenin vereceği hükmün ağırlığını tahfif etmek için adeta bir hükümet manzarasıyle ve ağır mesuliyetler deruhte etmek suretiyle bu kabil resmî

//

T. C.
Dahiliye Vekâleti
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

Yazıldığı yer	Telgraf merkezinin Nº
Tarihi	Kaleme geldiği
Numarası	Açıldığı

Dahiliye Vekâletine

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

bir beyanname vermeleri ve bunun gibi Behzat Arifin yazıları cezasız kalmamalıdırlar. tetkikine müsade buyurulmasını arz eylerim efendim.

Vali
Kâzım

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
MUHABİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

SURET

79
24

Dahiliye vekili Şükrü Kaya
Beyfendiye

Makina başında
21/10/930

Bu gün çıkan Halkın sesi gazetesinin baş makalesini aynen takdim eylerim . Yarın müddeiumumiliğe verilecektir efendim . 20/10/930

İzmir Valisi
Kâzım

(Millet unutmadı ve unutmayacaktır .) (Ziyanı - yok, kuvvet elinizde, valiler elinizde, jandarma kumandanları elinizde , Hapishaneler, süngüler , idam sehpaları elinizde istediğiniz gibi yaptınız . ve yapıyorsunuz . Tarihten utanınız ve korkunuz . Bir memurun vicdan ve fikir istiklaline malik zevcesi serbest fırkaya rey attığı için mücazat görüyor . Sonra milletin verdiği para ile kursağını dolduran, çocuklarını besleyen diğer büyük bir memur hakikî velinimeti, hakikî ve müşfik annesi büyük milletine eza, cefa ettiği için - sizin muhabbet ve takdirinize nail oluyor . Mekteplerde okutmayi deruhte ederek babalarından bin bir türlü verği aldığınız vatandaşları hocalarına hürriyet ne demektir . serbest intihabat ne demektir diye ders veriyorsunuz . Elân bundan sıkılmayorsunuz . Ve sonunda yüz -

3

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
UMUMÎ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

7
-
11

(2)

binlerce, milyonlarca efradı milletin şikâyet,itiraz nefret ve istikrahı önünde kazandık diyorsunuz . İşte halk fırkasının bu günkü sedası ... ve bu sedayı nakleden onun bir fırkaya hayır her fırkaya değil para dağıtan, mebus'luk dağıtan inhisarlarda azalık dağıtan fırkaya satılık ve kiralık kölesi Haydar Rütünün sevinsi, fırkanın kumandanları sevinsin .. Şimdi bir - çok vatandaşlar azalarının iş görmediklerinden kapatmağa mecbur olurken bir çok vatan yavruları İzmir Gümrüğüne son piyasa mucibince okkası on kuruşa kadar - gelen şekeri elli kuruştan yiyemeyerek yerine kansızlığa maruz bırakılırken onlar yine şampanyaları çekecekler, yine konyaklarını apartmanlarını Avrupanın en nadide eşyasiyle süsleyeceklerdir . Vatandaş : Meyus - olma kuvvet ve kamçı idaresinden başka bir muvaffakiyet göstermeyen bu fırkanın bazı erkânı icabında vatanı kurtarmak için seve seve ateşe, ölüme atılan vatandaşlarını güle güle hapishanelere atmak, sevine , sevine - başlarını ezmek için mini, mini bir hareketinizi bekliyor . Bunun için aziz vatandaşım bu mini mini hareketi gösterme . Daima kanuna itaat , souk kanlılığını muhafaza et . Yalnız en mukaddes en mübarek bir mede - ni hakkını elde etmek için çalışırken senin kalbini kıranlarını ruhunu yaralayanları vicdanını, imanını darbeliyenleri unutma : Bu fırka yalnız idareyi elinden

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

(3)

kaçırmamak için her şeyi yaptı . Ve yapacaktır . Halbuki bunun için yapılacak yeğane işi ihmal etti . Milletin kalbini kazanmak.hak ve hakikat bizimle beraberdir . Sakin ve durendiş olunuz . Hakkın muhabbetinden kuvvet almayanların akibeti malûmdur . Sen bir az sabret .. Bütün Mektep talebeleri bazı âmirlerine fazilet ve medenî alem dersi verdikleri gibi millete karşı kamçi kullan diye emir verecekleri vatandaşlarımız da yakında onlara şu cevabı vereceklerdir :

Bu bizi ve sizi besleyen şefkatli anamız vatan yavrularıdır . Bu anamız bunlar kardeşlerimizdir . Biz - onları kamçilamayiz .

Mehmet Sıtkı

/o

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

79
24

İzmir: I09IN. 20/I0/930
Makine başındapolis I3672

I_ Yeniasır gazetesinin bu günkü nushasının birinci sahifasında intişar eden ve Serbest cumhuriyet fırkasının merkez ocağının halka hitap eyleyen resmî beyannamesini n ehemmiyetine binaen olduğu gibi ve gazete maktuasiyle arzediyorum. Bunu ehemmiyetle ve doğrudan doğruya mahkemeye dava ikamesi için Cumhuriyet müddei umumiliği - ne verdim.

2) Aynı gazetenin kabineye ve Hükûmet merkezine matuf görülen Behzat Arif imzalı başmakalesi hakkında da müddei Umumiliğin nazarı dikatini ehemmiyetle celbeyledim 20/I0/930 İzmir Valisi Kâzım " S. C. fırkasının İzmir halkına beyannamesi " Hürriyetinize musallat olanların bir müddet daha vaziyete hâkim olması kendilerini bekleyen akibeti tacil etmekten başka bir netice vermeyecektir . Hakkın mukadder olan galebesine imanımızı kaybetmedik . Muhterem İzmirliler uzun senelerdenberi yabancı vaziyette bırakıldığımız Millet ve memleket işlerinde nihayet reylerinizin hâkim olacağı günün geldiğini anlar anlamaz her türlü endişeyi bir tarafa bırakarak intihap mücadelesine giriştiniz . İztiraplarınıza kulaklarını tıkayan bir zümrenin tahakkümüne nihayet x ha vermek pek haklı olarak layık olduğunuz hürriyet ve refa

2

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

71
24

kavuşmak için bütün kuvvet ve samimiyetimizle fırkamıza müzahir olduğunuz tehdit ve tethiş,iğfal ve ikna karşısında yılmadığınız, sarsılmadığınız, kabinizden gelen hürriyet aşkına tabi olunuz. Ve - kıymetli reylerinizi bütün bir ekseriyetle fırkamıza verdiniz. Serbest rey ve fikirlerinizle kahirane bir şekilde temin ettiğiniz muvaffakıyetin beşaret haberini sabırsızlıkla beklerken bu gün size büyün ümit ve tahminlerin fevkında olarak İzmirde Halk fırkasının kazandığı ilân edilmiş bulunuyor. Bu netice karşısında hissettiğiniz hayret ve teessürün elem ve infialin meşruiyetine fırkamız tamamen müşterektir. Her ne bahasına olursa olsun - mukadderatımıza tahakkümde devam etmek isteyen mahdut bir zümrenin gayri makul ve gayri kanunî vasıtalara müracaat ederek kazandığı bu galebenin zahiri ve muvakkat olduğunu düşünmekle teessüratımızı tadil etmekteyiz. Hüriyetimize musallat olanların bir müddet daha vaziyete hakim olması kendilerini bekleyen akıbeti tacil etmekten başka bir faide vermiyecektir. Bütün milletin gözü önünde kanuna karşı irtikâp edilmiş yolsuzlukların müdellil vesaiki lâzım gelen makamata takdim edilecektir. Adlî ve İdarî kuvvetlerin hakikati resmî bir lisanla tecelli ettireceği günün uzak olmadığını ümit et -

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

7 4
24

"3"

mek isteriz. Her şeyden mukaddes olan intihap hakkımıza hile ve fesat karıştırmak cüretinde bulunanların cezasız kalmıyacağı da bu ümitlerimiz meyanındadır. Haksızlık muvacehesinde duyduğunuz teessürlere bütün kabile iştirak eder. Fırkanız hakkın ezelden galebesine imanını bir saniye gaybetmemiştir. En müşkül ve ümitsiz zamanlarda souk kanlılığını kaybetmeyen aziz milletimizin en kıymetli haslatlarından birisi de sabır. Ve teennidir.

Müstakbel hareketimizde ancak kanunun emir ve işaret ettiği yollardan yürümekle tahakküm sevdasında bulunan muarızlara, bu memlekette yalnız milletin ve kanunun hakim olacağını isbat etmiş bulunacağız. Gaye mefkûresine ulaşmakta manialarla karşılaştıkça mücadele azmi kuvvetlenen cevherli bir millete mensup olduğumuzu yakınen bildiğimiz için halkın bizim saflarımızda zafere kavuşucağına şüphemiz yoktur. Hüriyet ve cesaretten doğan fırkamız fikir ve reyinde hüriyet aşkı ve medenî cesaretiyle temayüz eden muhterem ve asil izmirlilere en kalbî minnet ve şükranlarını takdim ile kesbi iftihar eder. İzmir Serbest Cümhuriyet fırkası merkez ocağı. "Her şey anlaşıldı" millet reyini vermiş ve hükûmet de bunu ne kadar riayetkâr olduğunu göstermiştir Serbest münakaşa serbest intihap vaitlerinden sonra be-

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

79
24

"4"

lediye intihabatının böyle Komedîya şeklinde bitirileceğini kimse tahmin edemezdi . Millet reyini verdi, gizlenmeyecek kadar sarahatle ve gözden kaçmayacak muazzam bir ekseriyetle serbest fırka lehinde olduğunu gösterdi . Fakat mün - tehiplerin bu reyine okadar az ehemmiyet atfedildi ve intihap hakkının kudsiyetine o derece az riayet gösterildiki reylerin neticesini değiştirmek, Halkın arzusu yerine Vali, Paşaların, kaymakamların beylerin, jandarma kumandanlarının ve halk fırkası erkânının iradesine ikame eylemek teşebbüsü gizlenmedi bile(Her şey adam sende, millet nedemek olur) demek isteyen ve fiylen bunu deyen bir şiddetle, bir dürüsti ile yapıldı bu kadar müraîliğin bu derecesine intihabat tarihinin hiç bir sayıfasında tesadüf edilemez. Emir üzerine yapılmış zorlu intihabat çok görülmüştür . Fakat bu cebirler bile ekseriya bir haya perdesiyle örtülür , Kendini hissettirir . Lâkin göstermez. Halbuki bizde halkın reyine karşı zahirî bir riayetkârlık bile gözedilmemiş her şey kumandanından emrini almış bir zabitin hareketi gibi muhakeme ve münakaşa edilmeden yapılmıştır . Ne yapıldığını da x biliyoruz . Sandıklara sahte halk fırkası pusulaları atılmış serbest fırka pusulaları da sandıklardan çıkarılmıştır. Reylerin bu suretle tebdili en büyük bir cüretkârlıktır . Fakat bu cüretkârlığın en küçük bir kontrolla meydana çıkabilecek mahiyette olduğu düşünülürse nekadar futursuzlukla

5

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

5

7/
24

irtikâp edildiği ve Millî Hakimiyete ne büyük bir mübalatsızlığa delâlet ettiği kolayca anlaşıla bilir . Şu x hale göre dediğimiz gibi millet te reyini vermiştir . Hükûmette millet reyini serbest fırkaya vermiştir . Böyle hareket ederken vatandaşlar tam hürriyet ve Cumhuriyet yet istediklerini gösterdiler ,istipdatların en fenası olan fırka istimdadını istemediklerini anlattılar . Şimdiye kadar takip edilen yoldan büsbütün ayrı bir yol çizdiler . Hülâsa Fethi beyin çok samimi Porogramı ve prensipleri etrafında toplandılar . Buna mukabil halkın reyine karşı intihap sandıklarında kendi idarelerini hakim kılmağa çalışan Vali, kaymakam ve Jandarma Kumandanı beyler de halkın arzusunu cebir ile,tazyik ile neticesiz bırakmak mümkün olduğu reyini izhar etmiş oldukları, binaen - aleyh intihaptan öteye kalan dava şudur . Türkiyede halkın iradesini vaziyete hâkim bir akalliyetin idaresi mi hâkim olacaktır ? Biz kanun yolunda yürüyerek Cumhuriyetin vatandaşlara tanıdığı bütün hakları teyit ettireceğimize ediniz . Onlar kuvvete, yalnız kuvvete dayanarak bunun aksini iddia ediyorlar . Dava bitmemiştir : Henüz başlayor . Bu daya milletin arzusu tekrar ederiz ki şüphe ve tereddüt kabul etmeyecek kadar sarihtir . her nerede intihabat serbest bırakılmış ve intihap encümenleri vazifelerine ve vicdanlarına sadakat göstererek reylerin

6

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

71
24

"6"

sayılmasına bile karıştırılmasına meydan vermemiş iseler serbest Cumhuriyet fırkası kâhir bir ekseriyetle galebe çalmıştır . Zaten alınan reyler her yerde bu şekilde tecelli etmiştir . Türkiye mıntıka mıntıka fikir ve kanaatlerin değiştiği bir memleket deyildir . Öyle denebilirki İzmir Mıntıkasının düşünüşü ile İstanbul Mıntıkasının düşünüşü arasında fark pek azdır . Yani serbest fırkanın bire karşı onla zâferi gizlenmeye yerlerdeki vaziyet istisnaî deyil umumidir . Hükûmetin müsamaha ve ya emirleriyle bu vaziyet tersine verilmiş ise bu sadece millî Hakimiyete riayet edilmediğini gösterir , Bu da muvakkattır.çünkü millî Hakimiyetin halk iradesinin muhafızı olması lâzım gelen Hükûmet vazifesini yapmassa Milletin kanaatini değiştirmesi değil sadece kabinanın değişmesi icap eder . Ve işte intihabattan er geç çıkacak netice şudur : Türkiyede serbest intihap yapılacak, halkın reyine hörmet edecek bitaraf bir kabine iş başına gelmelidir .

Behzat Arif

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Antalya
25/6/930

Halk Fırkası Kâtibi umumisi Safvet Beyfendiye

Efendim,

Gözlerini tedavi behanesile İstanbula giden Valimiz Faik bey fikir ve nazariyesini orada muhalefet tütmüsü ile besliyerek avdet ettiğini müteakip icra edilmekte olan belediye intihabına betçehre ile dest'e müdahalesini uzatup Fırkanın irâe ettiği namizetleri düşürmek muhalefet partisine zahir edolmak gibi hadsizlik göstermekte tereddüt etmemiştir.Bundan sonra Meclisi umumi enoümeni intihabında da aynı nazariye ve aynı güyeyi takıp ederek temiz simalardan ibaret Fırka namizetlerinin düşmesine Dimağları tefessüh etmiş eski zihniyet erbabının enoümende mevki kazanmasına fi'len âmil olmuştur.

Kariben Meb'us,Meclisi umumi ve Belediye intihaplarında da aynı marifete geniş vedaha şumullu renk vermek iqin gizli mahfellerde ve muhalif dimağların kanatları altında ezici iytisafkâr izler takıp etmekte olduğuna kanaat etmedik bir fert kalmamıştır.Vatanın vucuhu irfanına kemali ciddiyetle sarılması muktezayı hissi milliden olan mezuniyet yerine tohumu muhalefet sepmek Hükümetin sarsılmaz emellerine balta vurmak hayasızlığında bulunan bir vatandaşın ve hemde iktidar mevkiini âlet ittihaz eden hükümet reisi bulunan bir valinin kanun ve mea'uliyet korkusunu hesaba katmadan efkârı umumiyeyi galyana getirecek marifet eserlerini bilfiil göstermesi kendisini Cumhuriyet dayağına mustahak kılmıştır.Emsallerine hakiki bir ibret olmağa lâyık bir tedbir ittihazile daha fazla canlanmasına meydan verilmiyecek derecede Valimizin fikir ve nazariyesinin imhasına Cumhuriyet Prensipleri desti merhametini uzatmalıdır ve binaen aleyh efkârı umumiyenin tercümanı olan milli hissiyatta bunu sabırsızlıkla istemektedir keyfiyetin muhalefetin bastırılmasında mühim hizmetleri sebkeden sirde isimleri muharrer zevattan ve Fırka hey'eti idaresinden tahkik buyurulmasını rica eder arzı ihtiramat eylerim Efendim .

Sabık Fırka Mutemedi
Şemset Z.Zeki

Ali Oğuz B,Abdi Vedut B,Derviş Z.Mehmet Ali B,İsmail hafız Z.Haydar B,İzzet B.Z.İbrahimB,Jandarma yüzbaşısı Tayyar B, Asayiş müfettişi Nesimi B,Zekâi B, Arzuhalci Alirıza B,Düşenbihli Hasan Ef,Macit B, Seyit Ahmet B,

9

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Halk fırkası kâtibiumumisi Şafvet beyfendiye

Efendim,

Belediye ve Meclisiumumi intihaplarında tarikimuhalefetini gizlemiyen valinin mecruh emellerini Fırka divanına bildirmek vecbesini terkeden fırka mutemedi ve Belediye Reisi Doktor Galip beyle fırka hey'etiidaresi Valinin ahengimemleketi dolambaçlı derkelere sürükliyerek kariben ikinci def'a yapılacak meb'us ve meclisiumumi ve Belediye intihaplarında da aynı gayenin vucuduna yol vermek zeminini şimdiden ihzar etmişlerdir mutemet ve hey'tiidarenin bu ihmali ikinci intihaplarda mevki kazanmakta musabaka mücadelesi açmak ve hernede olursa olsun re'sikâr himayesini celbeylemek düşüncesine matuftur Fırka Prensiplerinin ve mutemetlerinin böyle ihtiras dalgaları arasında celbimenfeat daiyesile temiz vazifelerinde hür ve serbest hareketlerinde izharıbetaat etmesi herdürlü şaibeden azade fırkanın sarsılmaz temellerine yan bakmak demek olacağı edna bir mülâhaza ile tehakkuk eder.Fırka mutemetlerinin serbestii vaz'iyeti ve kokmuş dımağların haksız tesirlerine mutavaat gösterilmemesi aşırı müceddit ve gayrikabilizeval teşkilâtla mücehhez fırkanın binayifeyzine zararlı gözlerile bakan bu misilli müdahil dimağların kitabıcumhuriyet düstürile metin ve selahlı bir şekilde erimesi hangi tetbire ihtyaç gösteriyorsa iktizayihâl ve maslahatı evliyayıumurun takdir ve teemmülüne havale eyler ve takdimiihtiramat eylerim EF.HZ.

Antalya 28/6/930

Eşreften Karakaş Z.
Hüsnü

Belediye intihabının menfi olararak hitam bulduğu mevakı:

Aydın : Bozdoğan, Çine (Yenipazar - Karapınar) Atça Nazilli

Edirne : Keşan ?

Silifke : Merkez

İzmir : Bergama, Foça, Kuşadası, Menemen, Seferihisar, Urla Buca 11-220 87-701 544-1009 151-676 Buca-Kınık-Çiğme 100-590 10-400 Ahmetli 19-667

Manisa : Gördes, Soma

Samsun : Merkez, Ladik

Amasya : Merzifon.

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

7)
25

T. C.
Dahiliye Vekâleti
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

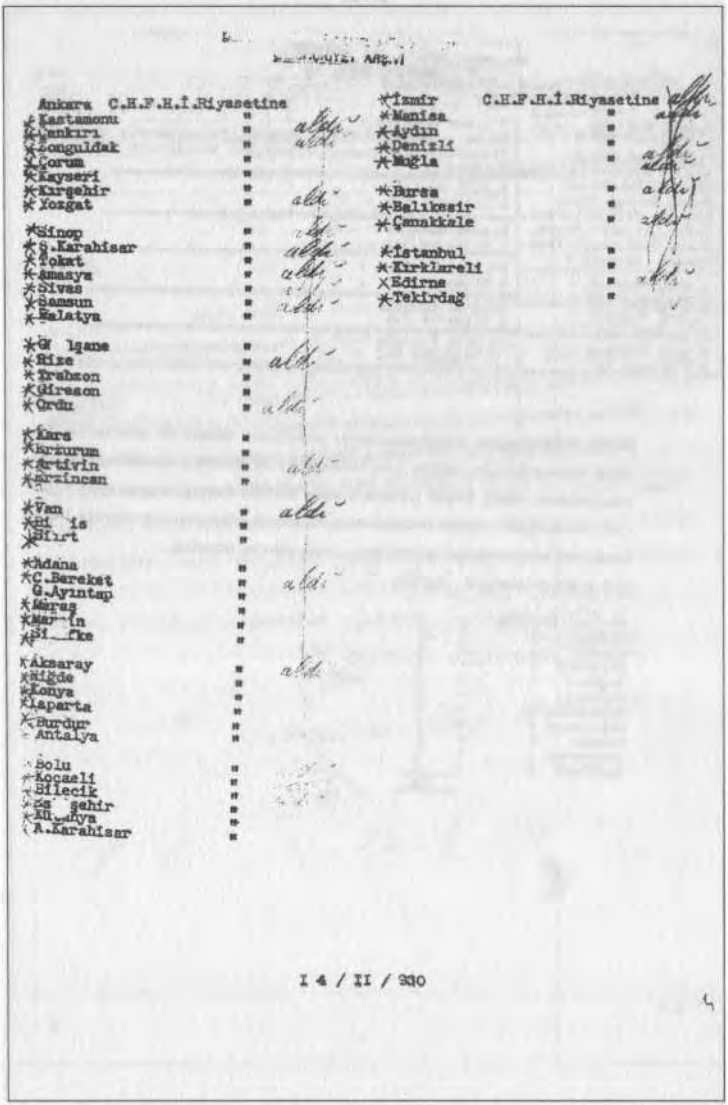
Yazıldığı yer. İzmir		Telgraf merkezinin	04 060
Tarihi 30/IO/930		Kaleme geldiği	3I/IO/930
Numarası 3369/263		Açıldığı	3I/IO/930

Dahiliye Vekâletine

Muhalif fırka ricalinden bazılarının ifadelerine göre reisi cumhur gazi hazretlerinin meclisteki irat buyurdukları nutukta serbest fırka namına kayt edilecek sözler bu fırkanın talii ile alâkadar ve faaliyetlerini ana göre tanzım edeceklerdir. eğer bu fırkayı millet nazarından düşürecek sözler varsa çokları bu mücadeleden feragat edeceklerdir. Istanbul ve İzmirde çıkan muhalif ve muvafık gazetelerin ve haftalık risalelerin on beş gündenberi muntazaman tuttuğum istatistik hulâasını çok ehemmiyetli görüyorum. bunlara göre ne tedbir alınmak lâzımgeleceğini diğer bir şifre ile arz ediyorum.

Vali
Kâzım

2

Ankara C.H.F.H.İ.Riyasetine

*Kastamonu
*Çankırı
*Zonguldak
*Çorum
*Kayseri
*Kırşehir
*Yozgat
*Sinop
*S.Karahisar
*Tokat
*Amasya
*Sivas
*Samsun
*Malatya
*Giresun
*Rize
*Trabzon
*Ordu
*Kars
*Erzurum
*Artvin
*Erzincan
*Van
*Bitlis
*Elazığ
*Adana
*C.Bereket
G.Ayıntap
*Maraş
*Maraşin
*Pozantı
*Aksaray
*Niğde
*Konya
*Isparta
*Burdur
Antalya
Bolu
*Kocaeli
*Bilecik
*Eskişehir
*Kütahya
A.Karahisar

*İzmir C.H.F.H.İ.Riyasetine
*Manisa
*Aydın
*Denizli
*Muğla
*Bursa
*Balıkesir
*Çanakkale
*İstanbul
*Kırklareli
XEdirne
*Tekirdağ

I 4 / II / 930

CUMHURİYET HALK FIRKASI
GENEL UMUMİ KÂTİBİ

1,inci Muntıka 7 Vilâyete Tel 677 Ankaraya Tel :	7 ,inci Muntıka : Adana , CEbelibereket, G.Ayıntap, Mareş, Mersin 23/IO/930 Vilayetleriyle Anamur, Güllnar, Mut Kazalarına Telgraf :
2,inci Muntıka : Sivas, Ş.Karahisar Tokat, Amasya, Sivas Malatya Vilâyetlerine Bafra, Çarşamba, Havza, Terme, Vezirköprü Kaza- larına Telgref :	8,inci Muntıka : 6 Vilâyete Tel :
	9,uncu Muntıka : 6 Vilâyete Tel :
	IO,uncu Muntıka : 5 Vilâyete Tel :
3,Üncü Muntıka : 5 Vilâyete Tel :	II,inci Muntıka : Sürekmez itibari
4,üncü Muntıka : 4 Vilâyet Tel :	3 Vilâyete Tel :
5,inci Muntıka : 3 Vilâyete Tel :	I2,inci Muntıka : Ünye ve Civarında vazife- 4 Vilâyete Tel :

Bu intihap münasebetinde sanat işile uğraşmış olan

Fırka arkadaşlarımız Umumi Riyaset divanımızın [illegible] ve rabıtasını bir kere daha [illegible] ; [illegible] Kayfiyetin bütün [illegible] Vilâyetimizin fırkamıza karşı sarsılmaz itimat ve rabıtasını bir kere daha [illegible] ve teyide vesilebahşolan bu intihap münasebetinde kanun yolunda canla başla çalışmış olan fırka arkadaşlarına umumi riyaset divanımızın teşekkürlerini arza müsaraat ediyorum. Kayfiyetin bütün teşkilat hademelerimize ihtarını rica ederim Efendim.

C.H.F.Kâtibiumumisi Saffet

Vilâyete Telgraf
3 Sureşin Fırka

Birinci Muntıka : 7 Tarihi : 23/IO/930
İkinci : II
Üçüncü : 5
Dördüncü : 4
Beşinci : 3
Yedinci : 8
Sekizinci : 6
Dokuzuncu : 6
Onuncu : 5
Onbirinci : 3
Onikinci : 4
62

4938 26-11-930

Vilayet ve kaza heyeti idare riyasetlerine

T.K. Cemiyeti

4953 mektubu

Tamim

Fırka ve [illegible]in naşiri efkârı bulunan Hakimiyeti milliye gazetesinden kâfi miktarı [illegible] (belediye makamlarına) fırkamızın vilayet ve kaza heyeti idarelerine ve Türk ocaklarına muntazaman gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu efkârı [illegible] tenvir ve irşada hadim olan bu gazetenin muhterem halkımız tarafından okunmasının temin buyrulmasını tamimen rica eder ve bilvesile tayidi hürmet eylerim Efendim

26/11/930

mümkün olduğu kadar çokça

[illegible] 26-Kı-930

DEVLET ... GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
... MÜDÜRLÜĞÜ

4938

Türk ocakları merkezi heyeti riyasati

aliyesine

tezkere

belediyelere ve birlere

fırkamız teşkilatile türk ocaklarına ~~[illegible]~~ gönderilecek olan Hakimiyeti milliye gazetesinin muhterem halkımız tarafından okunmasının temini lüzumu fırka teşkilatına tebliğ edilmiştir . bu hususta ocaklar tarafından da teşvikat ve tergibatta bulunulmasının tarafı âlilerinden emrü tebliğ buyrulmasını reca eder ve bilvesile ~~[illegible]~~ hürmet eylerim Efendim . 26/11/930 Fakrettin

Ş - 26 - XI - 930

C 27-11-930

-6-

1

CUMHURİYET ARŞİVİ

Türk Ocakları

2 / 12/ 930

Merkez Heyeti
Sayı
U. No : 1455
T. No: 14

.....Türk Ocağı Reisliğine

Son zamanlarda İstanbul gazeteleri kadar istifadeli, kıymetli yazılarla temiz ve muntazam bir surette çıkmakta bulunan Hakimiyeti Milliye gazetesinin bütün Ocaklara muntazaman gönderileceği Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinden alınan 27/11/930 tarih ve 4988 numaralı tahriratla bildirilmektedir.

Milli mücadelenin ve inkılâbın ilk günlerinden beri ifa ettiği mühim hizmet arkadaşlarımızca malum olan bu gazete meccanen gönderilecektir. Bunu bütün Ocaklılara ve halka arzetmenizi rica ve bilvesile selâm ve muhabbetlerimizi tekrar ederiz aziz kardeşlerimiz.

Merkez Heyeti Reisi
Hamdullah Suphi

Türk Ocakları

Merkez Heyeti

Umumî Katibliği

3 / 12 / 930

Cumhuriyet Halk Fırkası Umumî Kâtibi Erzincan
Meb'usu Muhterem Saffet Beyefendiye

27/11/930 tarih ve 4936 numaralı mektubunuz cevabıdır:

Mecaanen gönderilecek Hakimiyeti Milliye gazetesinin Ocakların müzelâe salonlarının suretidaimede bulundurularak Ocaklıların ve halkın istifadesine arzı hususunda yaptığınız tamimin bir suretini leffen takdim ediyorum. Bilvesile hürmetlerimi teyit ederim efendim.

4 XII 1930
4983

Merkez Heyeti Reisi
Hamdullah Suphi

4-XII-930

2

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

3
40

Acele

Başvekil Paşa Hazretlerine arzolunacaktır.

Reisicümhur Hz. bu gün 20.12.930.Alpullu Şeker fabrikasınıgezdikten sonra Kırklarelini teşrif buyurdular.
Vilayet,Kumandanlık ve Belediye dairelerini ziyaretten sonra halk fırkasına gelerek bütün merker ve mülhakat mümessillerni kabul ettiler Burada Halk Fırkasının vaziyyetiniye memlekete yaptığı ve yapacağı hizmetleri sayarak Serbest Fırkanın nasıl teşekkül ettiğini Fırka teşkilatının çalışmış olduğunu inah ile mesai taralarını,usullerini ve şahıslarını şiddetle tenkit ettiler ve Halk Fırkasının memlekette Cümhuriyeti ve layikliği teyit etmek ve ebedileştirmek için tuttugu yolda bila aram yürüyeceğini söylediler. Geceyi Kırklarelinde geçiriyoruz. Yarın Edirneye gidilecek ve ertesi günü 22.12.930. Istanbula dönülecektir.
İhtiramat ve tazimatı mahsusanla arzederim Efendim.

20.12.930 Dahiliye Vekili
Ş.Kaya

030	10		12	9	40

CUMHURİYET ARŞİVİ

48

T. C.
Dahiliye Vekâleti
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

481

Yazıldığı yer Balıkesir	Telgraf merkezinin № 310
Tarihi 14/I/931	Kaleme geldiği 14/I/931
Numarası 113/I	Açıldığı 15/1/931

Dahiliye Vekâletine

C: Emniyet 15/I/930 ve 5436/267 :

1/ Vilâyet dahilinde siyasî vaziyet son zamanlarda umumiyet itibarile kespi selâh etmiştir.

2/ Mülhak kazalarda Ankaradan gelen fırka teşkilât heyetinin mesaisiyle fırka teşkil edilmiş ve evvelce serbest fırkaya geçmiş olanlar ile bu gün faaliyet unsuru halinden çıkarak umumî memleket mesaisine iştirake başlamışlardır.

3- Balıkesirde fırka teşkilatı çok bati ilerilemektedir. Muhalefet cereyanları henüz tamamen durdurulamamıştır. Ancak son günlerde halk fırkası teşkilatına iştirâk arzularının çoğaldığı görülmektedir.

4/ Vilâyette Serbest fırka teşkilâtı her mahalde muhtelif şekilde tecelli etmiştir. Edremit, Ayvalık, Burhaniye ile Bandırma, Erdek havalisinde dini propaganda da mevcut olmakla beraber daha ziyade Kominislik propagandalarının tesiri görüldüğü halde Balıkesir, Gönen Susurluk, Dursunbey, Sındırgı kazalarında esas dini propaganda teşkil etmiştir. Mamafih birinci maddede arzedildiği veçhile mülhakatta halen vaziyete emniyetle bakılabilir.

5/ Balıkesirdeki vaziyete son senelerde mütezayit - bir faaliyet gösteren tarikatların çok tesiri olmuş-

2

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

47/46

T. C.
Dahiliye Vekâleti
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

Yazıldığı yer	Teşkilât-merkeziyim №
Tarihi	Kaleme geldiği
Numarası	Açıldığı

Dahiliye Vekâletine

2

tur.Serbest fırkanın teşekkülünden sora esasen garp rejimlerine karşı daima uzak duran Balıkesir gibi muhafazakâr bir muhitte tarikatlar mensubini ve içtimaî inkilaptan hoşnut olmayan hoca takımı serbest fırkayı tutarak mükemmelen çalışmışlardır.

6/ Menemen hadisesinden sora hassaten tarikat cereyanları üzerinde daha fazla meşgul olunmuştur.Halen bu işlerde âmil olanların elebaşıları tahtı tevkiftedir.İdarei Örfiye vaziyetten âzami istifade suretile bu cereyanların önüne geçilmeğe çalışılmaktadır. Balıkesirde de vaziyet mucibi memnuniyet bir hale konulacağı kuvvetle.

7/ Çerkeslerin ne Serbest fırka ve nede tarikat işlerinde bir faaliyetleri görülmemiştir. Halen de sakin bir vaziyettedirler.Hareketleri daima göz önünde tutulmaktadır.

8/ Heyeti umumiyesi itibarile Vilâyette Cumhuriyet ve inkilâp noktai nazarından şayanı dikkat ve endişe bir hareket mahsus değildir.Ancak içtimaî inkilâbı hazmedememiş olanlar ekseriyeti teşkil etmektedir. Ve hoşnutsuzlukları da bakidir.Yeniden bir fırsat bulup harekete geçmemelerini temin için hükûmet ve halk fırkası teşkilatının daima kuvvetli bulundurul-

3

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

84/30

T. C.
Dahiliye Vekâleti
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

Yazıldığı yer	Telgraf merkezinin Nº
Tarihi	Kaleme geldiği
Numarası	Açıldığı

Dahiliye Vekâletine

3

masi ve âzami teyakküz gösterilmesi icabedeceği kanaatında bulunduğumu arz eylerim efendim.

Vali
Özdemir Salim

4

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ş İ F R E

İzmir : 6 - Ş - 931

Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine

I - Balıkesirde Umumi vaziyet şöyledir ;
canlı ve hareketli bir Halk kütlesi görünmüyor . Yeni belediye heyeti efkârıumumiyeyi temsil etmiyor , Üzerinde bir çok infialler toplanmış. Heyetin aldığı rey miktarı rey hakkını haiz olanlara nisbetle pek az Merkezdeki yeni Fırka idare heyeti orta kıymette zevattan mürekkep . Bunların ekserisi Hacim Beyin bir sui tefehhümü neticesi olarak belediye , meclisiumumi ve encümen gibi diğer ikinci vazifelerde . Fırka reisi aynı zamanda belediye reisidir . Kaza idare heyetlerinde de kısmen bu vaziyet vardır . Fakat kazalar idare heyetleri daha kıymetli ve canlı insanlarda mürekkep . Serbest Fırkanın bazı eyi unsurları Fırkamıza geçmişler . Bunlarla konuştum , eyi intiba aldım . Bazı Mebuslarla mahallinde bazı fırkamız mensupları bunları hakikaten dilgir etmişler.

2 - Bu vaziyet içinde şu tedbirler muvafık görüldü :
Belediye heyeti ve yedekleri bu gün kâmilen istifa ediyprlar . Yeni heyetin intihabına kadar muvakkaten çalışacaklar . Yeni intihabatın örfi idarenin kaldırılmasından sonra yapılması muvafıktır . Balıkesir ve hatta Manisada örfi idarenin buralarda divanı harbi alakadar eden eşhasın alınmasından sonra müddetin hitamına intizar olunmadan kaldırılması münasip ~~kalakbi edecek~~ görüşüldü . Bir teklif [illegible]

Türk cemiyeti her yerde olduğu gibidir . Fakat burada yeni bir emsaller birliği teessüs ediyor . Ayrı bir binada yerleşmek üzere Kendilerile görüştüm . Bunların kendi vesaitile ayrı bir birlik tesis etmeleri ~~bir~~ maksatsızdır .

Hem

28

Hemde asıl ocağı canlandıracak seyyiti unsurların dağılmasını mucip oluyor. Bu sebeple birlikten vaz geçilerek hepsinin ocak kadrosu içinde çalışmaları çok faydalı olur . Umumi merkezleri yoktur . Balıkesirde eyi bir idman teşkilatı kurulmuş . Bunlarda Fırka ve Ocağın eyi ve taze unsurları olurlar . Bu meseleleri her yerde bu esasa göre hal ve tatbik etmek muvafık olur .

Mebus Hayri Beyin Balıkesirde çıkardığı gazetenin hizmetlerinden bahsediyorlar fakat bana matuf beyanatın neşrinden evvel görülmesi noktasında mukavemet yaptılar . Gazetenin fırkamız namına böyle inzibatsız bir şekilde çıkması muvafık değildir . Bu sebeple neşriyatın [illegible] lüzumunu tebliğ ettim . Bu muamele bir ihtar yerine geçer . Bir kaç gün sonra intişarına izin vereceğim . Fırkaya yeni alınanlar arasında bir Vedad Nilmi var ahlaksızlığı mütearif olan bu şahsın çıkarılmasını emrettim .

+ Vali ve Adliye Belediye intihabatında vazifesini yapmamışlar. ~~kanuşduğumuz meselede~~ valinin ta'fini gördüm . Maliye arasında bir nevi lakaytlik hasıl oluş . Balıkesirde buradaki cereyanları takip edip eyi anlayacak ve her şeye hakim olacak bir vali [illegible] derhal gönderilmelidir .

3 - Yeni belediye intihabatında Halkın serbestce reylerini kullanmaları ve şehir efkarını temsil edecek bir heyetin iş başına gelmesi mevcut haleti ruhiyeye göre ehemmiyetlidir . İstifaları haberini her kes hüsnü telekki etti . Fakat yeni heyetin fırka mümessilleri göstermek yolu ile mi yoksa bütünüyle serbest şekildemi yapılması derpiş edilmelidir . Her iki şıkkın başka başka faydaları vardır . Bu işe yine Hacim Bey çift Vazife sahibi fırka reisi ve azalarının vaziyeti yeni belediye intihabatının neticesinden sonra düşünülebilir .

Reisicumhur
Gaziye

Kopadisin
8-2-931
Lütfi

Bu valinin [illegible] Mülkiye Müfettişliğinden [illegible] bir [illegible] mi?

29
Memur edebilir
Ben Kendisine söyledim
Fakat oradan da tebliğ yapılması münasiptir

Reisicumhur H.

Ford..ler 12

21/1/931

Muhterem Efendim;

Evvela kendimi takdim edeyim.Bendeniz Balıkesir mebusu Hayri Efendinin Büyük Millet Meclisinde aleyhinde yürüdüğü Balıkesir Serbest Cümhuriyet fırkası ceak reisi ve Balıkesirde münteşir İstiklal gazetesi sahip ve Baş muharriri ayanzade İbrahim Süruriyim.Halk Fırkası teşkilat heyeti vilayetimizdeki mesaisini ikmal ederek avdet etmiştir.Heyet kazalardaki mesaisinde kemmiyeten bir dereceye kadar muvafık olabilmişsede merkezde asla muvafık olamamıştır.Keyfiyette ise hiç muvafık olamamıştır.

Heyet reisi Hacım Muhittin Bey evvelce Balıkesirde bulunmuş ve Balıkesirliler tarafından sevilmekte olan bir şahsiyet olmasına rağmen muvafak olamamalarının sebebi nedir ? Çünkü heyet arazı tedavi etmiş fekat marazı teşhis ve tedavi edememiştir.Heyetin buradan infikaki sıralarında muhalif elemanlardan yalnız iki kişinin Halk fırkasına rucuu müsbet bir netice vermemiştir.Veremez ve veremiyecektir.Esasen bu iki kişinin rucuu samimî olmayup ıztırarîdir.Halbu ki arzu edilen bu değildir.Lazım olan şey fırkaya iki adam yazmak değil marazı bulmak ve onun tedavisi cihetine gitmektir.Balıkesirdeki muhalefet Halk fırkasının manevî şahsiyetine veya rüesasına yahut hükûmete değil fırkanın manevî şahsiyetini kendi emellerine âlet edenlerdir.Balıkesirde muhalefet neden ve nasıl başlamıştır, ne suretle tevessü etmiştir,esbap ve âmili nedir ? Bunlar başka herhangi bir vilayete benzemiyen hususiyetlerdir.Balıkesirde tetkiki icabeden hususatı bir cedvel halinde ve merbut iki varakada arz ediyorum.Bunları bitaraf bir elle tetkik ettiriniz.Bakınız ne hakikatlar meydana çıkacaktır.Emir buyurulduğu takdirde bu hususta madde bemadde mufassal bir rapor takdim ederim.Bu raporun tetkiki ve tahkiki memleket için çok müfit olacaktır.Hürmet ve muhabbetler sunarım Efendim.

Balıkesir Ayanzade
Süruri

35

Balıkesirde tetkiki icabeden hususat :

1-Altı sene evvel mefsuh Terekkiperver Cümhuriyet fırkasının teşekkülüne takaddüm eden günlerde Balıkesirde muhalefet başladığı bildirilmiştir. Bu esassız olan iş'are sebep ne idi?
2-Muhalifet hariçten mi doğmuştu yoksa Halk fırkası idare heyetindeki hasetten mi doğmuştu ?
3-Halk fırkası idare heyetini ihtilafa düşüren ve bu zamana kadar bir türlü verilmiyen mülga Müdafaai hukuk gurubu Balıkesir heyeti merkeziye levazım hesabatı ne oldu,bu hesaplar ne için verilmemiştir ve verilmiyor muhalifetin doğuşunda bu hesapların rolü .
4-Bu hesapları vermiyenlerin Halk fırkasına istinatları ilk sadayı muhalefeti doğurmuştur.
5-Altı sene evvelki Halk Fırkasının vilayet idare heyetinin vaziyeti.
6-Altı sene evvelki belediye intihabında mülga müdafaai hukukun ikinci grubu meselesi.
7-Terekkiperver Cümhuriyet fırkasının Balıkesirde ruyi kabul görmemesinin esbabı.
8-Muhalifet Halk fırkası programına mı,rüesasına mı yoksa Halk Fırkasının şahsiyeti maneviyesini kendi hususi menfaatlarına alet eden elemanlarına mı ?
9-Halk fırkası elemanlarının memlekette oynadıkları rol.
10-Şikâyetler ve neticeleri
11-Serbes fırkanın teessüsünün Balıkesirde tarzı telekkisi ve tefsiri.
12-Serbes Cümhuriyet fırkasının tesisi Gazi hazretleriyle İsmetpaşanın siyasi kanaatlarının muarazasındır ?
13-Serbes Cümhuriyet fırkasının teessüsünde Gazi hazretlerinin mevkiinin tarzı telekkisi.
14-Terekkiperver Cümhuriyet fırkasının Balıkesirde ruyi kabul görmemiş olmasına rağmen bu defa teşekkül eden Serbes Cümhuriyet fırkasının Balıkesirde teşekkül ve sür'atle tevessüünün esbabı.
15-Halk fırkası Balıkesir elemanlarının Serbes Cümhuriyet fırkasının bu teşekkül ve tevessüü karşısındaki vaziyetleri.
16-İrtica hadisesi ve Balıkesirliler.
17-Balıkesirlilerin Balıkesirde Halk Fırkasının yeni teşekkülünü tarzı telekkisi ve Müdafaai hkuk ikinci grup meselesinde bu defaki görünüş ve kabul tarzı.
18-Mebusların hükümet işlerine müdahaleleri ve nüfuzlarını suiistimal eyleme leri.
19-İdari işlerdeki hatalar.
20-Mebus intihabatında namzet iraesinde her dairei intihabiye için tek nam zet gösterilmesinin sakatlığı.
21-Mebus intihabında dairei intihabiyelerin temayülatının nazarı dikkate alınmaması ve namzetlerin memlekette haiz oldukları mevki ila maziterinin tetkik keyfiyeti.

36

YEVMİ
İSTİKLAL GAZETESİ
BALIKESİR

Muhterem B E

Burhaniyede bulundığınız esnada arkadaşınız olan ve halk fırkasında bulnan amcam Osman efendinin mÜteaddit defa ısrarı üzerine Balıkesirdeki muhalefetin menşe ve tevessuı ve saire hakkında zatı alilerile görüşmeyi kararlaşdırmışdık ve bunın içinde 12/I/931 pazar ertesi gÜnü saat onda bir radevu verdiğinizi söylemişti meşguliyetim hasebile randevuya gelememiştim avdetinizi müteakip amcam delaletile halk fırkasına girmek için muracaat etdigim hakkında bir şayıa çıktı amcama muracaatla böyle bir şey söyleyip söylemediğini sordım hayır dedi eger size her hangi bir kimse tarafından boÿle bir şey söylenmişse bunı katiyyen tekzib ederim bendeniz gömlek denistirir gibi siyasi kanaatını denistirecek bir şahsiyyet degilim zatı alilerile görÜşmek kararı yukarıda arz etdigim şekilde idi bendeniz ve arkadaslarım gazetamdede yazdıgım vechlehalk fırkasınınpurgıramına ve manevi şahsiyetine muhalif degilis fırkanın manevi şahsiyetini kendi emellerine alet edenlere muarızız halk fırkasına ve hÜkümetine muhalifetimiz bundan ileri geliyor bu vaziyet denişmis degildirki halk fırkasına girmeyi düşÜnsyim balıkesirde iken görüşseydik çok mühim bazı hususat hakkında arz malumat edecektim bu hususatı hic bir yerde iletme diginiz ve işidemeyeceginiz çok mühim şeylerdi maalesef meşguliyyetim mani pldı keyfiyet bundan ibarettir cezri islahat yapılmadıkça halk fırkasına girmekligim imkansızdır

bilvesile HÜrmet be muhabbetler sunarım efendim 21 K.Sani 1931

İstiklal gazetesi sahib vebas
muharriri Ayan zade İbrahim sÜruri

J. Sürur

37

T. B. M. M.
Azasına mahsus

73/27M

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Konya ve Akşaray Vilâyetlerinde Fırkamız teşkilâtının tesisi ve tevsii dolayısile yaptığımız seyahatteki müşahadelerimizi ve halk tarafından izhar olunan arzuları ve bu hususatdaki mütalealarımızı ihtiva edip Fırka Kâtibi Umumiliğine takdim eylediğimiz raporumuzun bir suretini Zati Devletlerine takdim ve ihtiramatı makrunemizin kabulünü istirhem eyleriz efendim.

6 - İkinci Kânun - 1931

Günüşhane Mebusu Konya M. Akşaray M.

Baş Vekil İsmet Paşa
Hazretlerine
-20-

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET Arş.

Ankara
36/1/931

Cümhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliği
huzuru âlisine

Teşkilat heyetinin emrü kararıyle Bayezit mebusu Halit ve Balıkesir mebusu İsmail Hakkı Beyefendilerle beraber Balıkesir vilayetinde tetkikat ve icaboden hususatın icrasına memur buyrulmuştuk.O havalideki seyahat ve tetkikimiz iki ay devam etti.Makamı âlilerine Balıkesir ve Bandırmadab takdim eylediğiniz :

2/XII/930
17/XII/930
20/XII/930
24/XII/930
26/XII/930
29/XII/930
3/1/931
6/1/931
9/1/931

tarihli dokuz adet raporda o havalideki vaziyeti umumiyeyi (fırkamız, Hükûmet ve ihtiyacata mahalliye nokta nazarından) bertafsil arz ve izah eylemiştik.Fakat mezkûr raporlar muhtelif mahallere âit ve muhtelif zamanlarda yazılmış olduğu için vilayetin heyetiumumiyesi hakkında yeniden arzı malumatı muvafık ve faideli gördük.

1 - Fırkamız noktai nazarından ;Balıkesire muvasalatımızı müteakip ilk hücumu İstiklal gazetesinden gördük.İstiklal gazetesi hergün heyetimize karşı (Efendiler; beyhude geldiniz ve beyhude zahmet ihtiyar ettiniz.Bizden dönecek hiç kimse yoktur) gibi fıkralarla hem bizim kuvvei maneviyemizi kırmağa ve hem de kendi taraftarlarını teşvik çalışıyordu ve Balıkesir merkezi hakikaten çetin bir çehre gösteriyordu.Balıkesirdeki muhalefetin sebeplerinden en mühimleri;evvelce kuvvayi milliye ve Müdafaai hukukta hakikaten iyi çalışmış ve fırkamızın mensup müteneffiz bir kısım efradın bilahara kendilerine ehem-

45

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Cumhuriyet Arş.

miyet verilmediğini ve daha doğrusu yüzlerine bakılmadığını görmeleri ve yine fırkanından bir takım arkadaşların hakkı veya hakkın ümidettikleri maaş ve mevkileri elde edememeleri ve diğer bir kısmın da şahsî iğbirar ve infialata fazla kapılmaları olmuş ve inkılâplarımızla rejimlerinizi hazmedemiyen ve edemiyecek olan irtica kuvveti de bu fırsattan istifadeyi ihmal etmeyerek derhal işin başına geçmiş ve vaziyete hakim olmuş ve bu halde sürüklediği kitle bir irtica manzarası arz etmiş ve hakikatte mürteci olmayan ve sebebi infiâkleri yukarda zikredilen eşhas ile bu cereyan arasında hüviyetlerini şaşırtmışlar ve sürüklenmişlerdir.

Bu cereyanı idare edenlerin başında İstiklal gazetesi sahibi ve şeyh Halil oğlu İbrahim Süruri ve arkadaşları bulunuyordu. Fakat perde arkasında mühim rolünü ifa eden ve maalesef Balıkesir mebusu sabık Vehbi beydi.Bu ,resmen sabit olmasa bile tevatüren herkesin bildiği ve söylediği bir hakikattir. Hatta belediye intihabının en gürültülü bir zamanında Kolordu kumandanının odasında Vali Özdemir Salim bey hazır iken kumandan Ali Hikmet paşanın Vehbi beye hitaben ;bu hal devam ederse askerle ihtar müdahaleye mecbur olacağı tarzındaki beyanına Vehbi beyin (ya asker bize silah çekememe) demesi Vehbi beyin bu işlerde âmil olduğunu ve hatta Balıkesirli olan efradı askeriye üzerinde de işledikleri nüfuzu en kuvvetli bir delilidir. Bunu bize Kolordu kumandanı Ali Hikmet paşa ile Vali Özdemir Salim bey aynen hikâye ettiler.

(burada çok şayanı dikkat bir hadiseyi daha istitrat kabilinden zikretmeden geçemiyeceğiz. Memleketin hadisesi günü Şehit Kubilayın askere süngü tak emrini verdiği ve askerin bu emri ifa eylemediği işitilmişti. Eğer bunu doğru ise o vakit Vehbi beyin Kolordu kumandanı paşaya kurşı söylediği sözle şehit Kubilayın emrinin ifa edilmemesi hadisesini bir leştirmek ve o suretle muhakeme etmek lâzımgelir.)

Balıkesirde gördüğümüz bu hal karşısında umumî ve hususî hasbühal ve temaslara başladık.

46

Umumî temaslarımız esnasında epeyce kuvvetli birer kitle olan idâmın birlik ve klöpleriyle muallimleri gayelerimize çok yakın ve kendilerine biraz arka verilirse en zor günlerimizde bize mahir olabilecek bir vaziyette bulduk. ve orada henüz muallimler birliği teşekkül edemediğini görerek bir muallimler birliği teşkil ve heyeti idaresini serbest bir surette intihap ettirdik.Yalnız arzularına rağmen , henüz teşkilat heyetince muallimlerin fırkaya alınmasına dair bir karar verilmediğinden,kendilerini fırkaya almağa muvafık görmedik.

Hususî temaslarımızda da mühim bir muhalefete uğramadık,Yalnız bize belediye intihabının feshini ve yeniden icrasını teklif ve o zaman bütün memleketin fırkaya mâl olacağını ve müttehiden muntazam bir intihap yapılacağını ve çok mütesanit bir vahdet teşekkül edeceğini ilave ediyorlardı.Biz bunu evvela hüsnü telekkî ettik ve belki de yeni intihabı düşünmeğe mütemayil olduk. Fakat sonra muhtelif menbalardan Reisicümhur hazretlerinin bitaraflığının ilanı,Büyük Millet Meclisinin feshi,belediye intihabının feshi ve fırka isminin değiştirilmesi gibi tekliflere maruz kalınca ve o günlerde İstanbuldaki bir kısım gazetelerin aynı mahiyetteki neşriyatını göz önüne getirince bu propagandanın bir menbadan idare edildiği kanaatına vararak düşüncemizden vaz geçtik.

Epeyce günler bu suretle uğraştıktan sonra nihayet en mühim şahsiyetlerden ve muhalefet partisi heyeti idaresinde bulunanlardan Fırkaya avdetlerinde mahzur görmediğimiz Doktor Naki,Pirinçli Şaban,ocaksız oğlu Talat,biriseli Şükrü bey gibi en mühim eşhasın yeniden fırkaya iltihaklarını kabul ettik.Ondan sonra da fırkaya avdet için bir çok teklif varakası istenmeğe başlamıştı.

Bu suretle ve daima kendileriyle temasta bulunularak yeni iğbirarlara meydan verilmemek şartiyle Balıkesir merkezinin vaziyeti ıslah edilmiş oldu.

47

Bu arada da -yalnız Tursun bey kazası müstesna olmak üzere- bütün kazaları dolaştık ve kongralarında bulunduk.Kazalarda en ufak bir irtica kokusu dahi olmayıp bütün muhalefetler şahsî infialattan kinayen de memur ve fırka arkadaşlarımızın idaresizliğinden tevellüt etmiştir. (icabeder ve emir buyurulursa şifahen de izah edileceği veçhile) oralarda umumî ve münakaşalı hasbühaller yaparak fırkamızın yeni prensip ve sistemlerini ve hükümetin yapacağı işleri birer birer izah eyledik.Bu münakaşalı hasbühallerin çok müsbet tesirleri olmuş ve bilhassa intihabatta serbestî usulünün kabulü ve fırka arkadaşları uhdesinde bir çok vazifelerin birleştirilmemesi hüsnü telekkî edilmiş ve neticede ,zafa uğradığımız mahallerin vaziyeti salah bulduğu gibi zaten kuvvetli olan yerlerde de daha bariz kuvvetlenme eserleri görülmüştür.

Fırkamız noktai nazarından Balıkesir vilayetinin halini herveçhi halâ izah eyledikten sonra fırkamızın daima kuvvetli bulunması için umumî olarak düşündüklerimizi aşağıda arz ediyorum :

A - Bütün gençliği ve münevver tabakayı etrafımızda toplayabilmek için bilhassa idman,Türkocağı,muallimler birliği gibi teşekkülleri himaye etmek ve kendilerine icabederse nakdî muavenette bulunmak ve şimdiye kadar fırkaya alınmamış olan muallimlerin iltihakına müsaade etmek

B - Halkla ve teşekkülleriniz le daima temasta bulunarak kendilerine rejimlerimizi anlatmak ve sık sık umumî hasbühaller ve münakaşalar yaparak umumî alâkayı temin etmek. (bu cihet bizim zaif noktalarımızdan veya şikâyetimize sebep olan hususattan birisidir)

C - Vakıa bazı yerlerde mahfel namıyle birer binamız varsa da bunlar da sebebi tesislerini gaybetmiş bir vaziyette oldukları için fırkamız mensupları daima ayrı ve hatta yekdiğerini tanımaz bir halde kalmaktadır.Onun için derhal klüp veya Halk evleri açılarak arkadaşlarımızın orada toplanmış tanışmalarını ve sevişmelerini temin etmek.

D - Fırka dileklerini takip ve intaç ile bilhassa fırkanın

teşebbüs ve kuvvetiyle yapıldığını alâkadarlara ihsas etmek gibi (ve daha başka düşünülecek) hususatın icrası lâzımdır.

3 - İkinci madde olarak vilâyet dahilindeki idman teşekkülleri ile muallimler birliklerinin ve Türkocaklarının vaziyetlerini zikretmek icabediyor. İdman teşekkülerinin en faal olduğu yerler Balıkesir merkeziyle Bandırma kazasıdır. Bandırma müstesna olmak üzre bütün vilâyetteki idman teşekküllerini biz mahir ve mütemayil bulduk.Yalnız Bandırmadaki idman teşekkülü bazı arkadaşlarımızın idaresizliği ve fena muameleleri yüzünden kaçırılmış ise de yapılan nasihatlerle bize mütemayil bir vaziyet almaları temin edilmiştir. Bandırma,Ayvalık ve Edremit kazalarında kuvvetli ve irfanlı gençlerden mürekkep birer muallimler birliği bulduk ve merkezde de teşkiline delâlet ettik.Arz ettiğimiz gibi bütün vilâyetteki muallim kitlesi - belki bir kaç müstesna vardır - fırkamızın en faydalı ve en faal bir uzvu olmağa namzettir.

Balıkesir vilâyetindeki Türkocakları - Erdek ve Bandırma müstesna olmak üzre - faal ve faydalı bir vaziyettedir.Erdek ve Bandırmada umum tarafından hüsnü telakki ve kabul görmiyen eşhasın mevcut göstərilip iş başına getirilmesi sebebiyle metruk bir halde kalmış hatta Bandırmada Türkocağı maddi ve vaziyeti itibariyle ve beş on kişiye münhasır olmak üzre bir oyun klübü manzarası arz etmekte bulunmuştur. Onun için o havaliye Türkocağından kuvvetli ve mükemmel bir müfettiş izamı faydalı olacaktır.

3 - Balıkesir vilâyetinde teessürle görülen vaziyetlerden birisi de Balyadaki maden amelesinin gösterdiği manzaradır.Bütün amele daima şirketten müşteki olduğu halde dertlerini dinliyecek bir makam bulamamışlar ve her vakit şirketin esir ve münkâd yaşamışlardır.Onun için bir iş kanununun süratli tedvini,ameleyi bilhassa komünistlik cereyanlarından kurtarmak için çok lâzım ve zaruridir.

4 - Balıkesir vilâyetinin zaif görüldüğünde noktalarında kaymakam

49

ve mahalli memurlarının çok mühim tesirleri olmuştur. Meselâ ;Balıkesir merkezinde kuvvetli bir polis ve jandarma olmması muhalefet eden yenilerinin irtica şeklini almasına sebep olduğu zikredilebileceği gibi Bigadiç nahiyesi müdürü Bekir beyin Balıkesiri ve Balıkesirdeki mürteci eşhasın mürevvisi olması oradaki bir çok halkın fırkadan ayrılmasına ve belediye intihabının aleyhinizde neticelenmesine sebep olmuş ve Susurluk kaymakamı beyin çocukça düşündüğü ve hareketleri aynı neticeyi ihzar etmiştir.

Tursunbey kazasındaki Adliye memurları da aleyhimize çalışmışlar ve hatta kendi istedikleri ve daima beraber bulundukları muhalefet reisi bir zatın belediye riyasetine getirilmesi için sebrütebdil bile yapmışlar ve oradaki kuvvetli unsurlarımız karşısında bir iş göremeyişlerine de olan adamlarımızın hükumetten geri durmamakta bulunmuşlardır.Bu meyanda Burhaniye kaymakamı ile Havran ve Sarıköy nahiyeleri müdürlerinin zafı da zikredilebilir.

5 - İhtiyaçlar ve şikayetler :

A - Balıkesir vilayetinin Gönen,Balya ve Sındırgı kazalarıyle Balıkesir merkezinin en ziyade şikayet ettikleri daire tütün rejisidir.Halk mütteh1den rejı idaresinin daha ziyade tüccar zihniyetiyle hareket ederek tütünleri hiç düşünüp gözetmediğinden ve bilâkis tütünlerini ucuz almak için rençpere ve gelecek tüccara müşkülat göstereceğinden ve tüccarın istediği tütünleri ucuzca rejı idaresi alıp fazla kârla tüccara sattığından şikayet ediyorlar.Bu şikayetlerinde haklı olduklarını tetkiklerimizle biz de anladık.

Yine tütün şikayetlerinden olmak üzre Balya kazasının Orhanlar ve Ilıca nahiyelerinde eyice cins tütün yetiştiği halde tütünlerinin Balya anbarına nakliyesinin mecburî olması dağlık arazide bir çok müşkülata mucip olduğu gibi Balyada tütünlerinin layıkiyle satılamaması yüzünden o havalideki tütün zıraatının mahvini müstelzim olduğu

ve halbuki civar ve mücavire tüccar uğrağı olan Gönen ve Avrupa anbarlarına nakline müsaade edilse kendileri için hem kolay ve hem de faydalı olacağı ifade edilmiş ve bu hal mevkiki hakikat görülmüştür.

B - Ayvalık ve Edremit havalisindeki tahririn yüksekliğinden şikayet ediliyor. Edremit ve Burhaniye havalisinde tahrir heyetlerinin gayri vakıf eşhastan terekkübü sebebiyle zeytinliklere ve fabrikalara çok fahiş kıymetler takdir edildiği ve meselâ ;bir zeytin ağacına 25 30 lira kıymet konulduğu ve o nisbet üzerinden vergi alındığı halde en kıymetli olan Havran cihetinde bir zeytin ağacının 12 liraya kadar daima alınıp satıldığı görüldüğü ve binaenaleyh Edremit ve Burhaniye tahrir vaziyetlerinin layıkiyle tetkikiyle icabederse umumî bir tenzilat ve yahut yeni bir tahrir icrası zarurî bulunmuştur.

Ayvalık hususunda ise daha başka ve garip bir manzara görülmektedir.Malûmu âlileri olduğu veçhile Ayvalığın sekenesi asliyesi kâmilen rum olup şimdi ise onlardan hiç kimse kalmadığından hep mübadildeden ibaret bir kısmı teşekkül etmiştir.Mübadillere zeytinlik teffizi esnasında eğer civar köyler ahalisinden o zeytinliğin evvelce kime âit olduğunu bilen varsa ve tapuda da kaydı bulunabilirse alelusul ve kıymet üzerinden teffiz muamelesi yapılmaktadır.Eğer bilen yok veya tapu kaydı da bulunmazsa o zaman (eşhası meçhule)ye âittir.diye muamele yapılmakta ve zeytin ağaçlarını tahriben otuz lira kıymet takdiriyle teffiz edilmektedir.İlk nazarda gayet basit bir mânzara gösteren bu vaziyet hakikatta çok mühim neticeler tevlidetmektedir.Meselâ;tapu kaydı üzerinden teffiz edilen kırk dönümlük ve 300 ağacı muhtevi bir parça 40-50 lira gibi az bir miktar üzerinden vergi verirken yanı başında ve fakat eşhası meçhule kaydiyle teffiz edilen aynı miktarda ve aynı ağaçları muhtevi diğer bir parça beher ağacın otuzar lira kıymet takdirinden dolayı 6-10,000 lira gibi mühim bir miktar üzerinden vergiye tâbi olmakta ve bu da haklı şikayetlere meydan vermektedir.Bunun için (eşhası meç

51

hale) tabiri Ayvalıkta hem gülünç ve hem de elemli bir darbımesel halini almıştır.

Sahip ve mikdarı hakikileri bilinmediği için Ayvalıkta inkâr eden hem eşhas,civarındaki ve hükûmete âit kısımlardan da bir çok ağaçları hudûdu dahiline almış ve bu yüzden millet hazinesi külli zararlara girmiştir. Binaenaleyh umumî bir tahrirle beraber kadastrosu yapılırsa hem muamelede hak ve müsavat temin edecek ve hem de hükûmetin ihtiyar edeceği masraflardan bir kaç defa fazla varidat elde edilmiş olacaktır.

Ayvalık kasabasında iki binden fazla hanenin metruk ve harap bir halde olduğu görülmüştür.Bu evler derhal satılırsa hem hazineye para girmiş ve hem de şehir harabiden kurtulmuş olacaktır.

C - Şikâyetlerden birisi de turfa farelerinin tekessürü ve mahsulatı mahvedecek derecede zarar yapmalarıdır.Vekâlet makamı âlilerinden aldığımız cevapta; beş kilo zehir gönderildiği ve mahalline tebliğat yapıldığı emrü iş'ar buyrulmakta isede mahallinde yaptığımız tetkikatta ehâli olan köylülerin bu ilacın kullanmasındakları anlaşılmış olduğundan daha esaslı tedbirler düşünmek lazım olduğu kanaatındayız.

H - Bütün vilayette işittiğimiz şikâyetlerden birisi de küçük memurların suiihal ve muameleleridir.Bunun için vali ve kaymakamlara kâfi mikdarda salahiyet vermek ve memurin kanunnamu da ona göre tadil etmek lazımdır.

Bu münasebetle hürmetlerimizi arz ve tevkideylerin Ef.

52

CUMHURİYET HALK FIRKASI
İstanbul
Vilâyet İdare Heyeti
582

6/Mayıs/931

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.F. Kâtibi umumiliğine

C. H. F.
Kâtibi umumiliği
21 HAZİRAN 1931
666

I

I. Evvelce fırkamıza mensup iken Serbes fırka teşekkül edince , fırkamızdan istifa ederek Serbes fırkaya geçmiş olan fakat orada bariz bir rol oynamamış bulunanlardan fırkamıza dönmek isteyenleri kabul etmekteyiz . Ancak , Serbes fırkanın Vilâyet , kaza ve nahiye teşkilâtında faal vazife almış , gerek matbuatta ve gerekse filiyatta teşkilâtımıza karşı tecavüzane hareket etmiş olanlardan tekrar fırkamıza dönmek isteyenler ,

2. Son intihabat esnasında , fırkamıza mensup iken istifa ederek müstakil meb'usluğa namizetliklerini koyanlardan tekrar fırkamıza iltihak etmek isteyenler ,

3. Fırkamıza mensup iken istifa etmeden müstakillen namizetliklerini koyanlar ,

hakkında yapılacak muamelenin iç'ar buyurulmasını rica ederiz efendim .

C.H.F. İst. Vilâyet
İ.H. Heisi

M. Y. H.
10 VI 31
D.

Cevdet Kor

Karar mûcebince 16 VI. D.

5

12618

C.H.F.Kâtibiumumiliği

Ankara : 21/6/931

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İdare hey'eti Riyasetine

Fırkamıza girmek isteyenlerin muhtelif evsafına ve bilhassa son zamanda kurularak infisah eden Serbest fırkaya girenlerden fırkaya girecekler hakkında yapılacak muameleye ve son intihabatta müstakil olarak namzetliklerini koyan fırka mensuplarımız hakkında yapılacak muameleye dair teşkilâtımızın bazı aksamından sualler sarılmaktadır . Vaziyet Umumî idare hey'etinin 16/6/931 tarihli içtimaında mutalea edildi . Hükümleri yapmak üzere Işbu karar neticesini aşağıda arz ve tamim ediyorum .

1) Fırkaya girmek isteyen vatandaşların umumî olarak haiz olmaları lâzımgelen şartlar son kongrede kabul edilen ve yakında teşkilâtımıza gönderilen yeni nizamnamemizin (7) inci maddesinde sarahaten yazılmıştır . Bu esasın umumî olarak nazarı dikkatte bulundurulacağı tabiidir .

2) Serbest fırkaya girmiş olanlar esas olarak aşağıda yazılan vaziyetlerde bulunurlar .

a - Hiç bizim fırkamıza dahil değil iken Serbest fırkaya intisap etmiş olan vatandaşlar .

- Bunlar nizamnamemizin gösterdiği esas şartlara muvafık evsafta bulundukları takdirde Serbest fırkaya girmiş olmak mülâhazası nazarı dikkate alınmadan fırkamıza kabul olunurlar .

b - Fırkamıza mensup iken istifa ederek veya etmiyerek serbest fırkaya girenler ve hattâ fırkamıza muhalif olarak Belediye intihabatında kazananlar ve Serbest fırkanın İdare hey'etleri teşkilâtında faal rol almış bulunanlar .

- Bunlar dahi nizamnamedeki esas şartlara muhalif şahsî vaziyette bulunmadıkça fırkamıza tekrar kabul olunurlar .

-4-

(2)

- Bu vatandaşlar fırkamıza müşkül zamanda fiilen muhalefet etmiş olmak sıfatile fırkamızca hoş görülmemek ve tekrar fırka saflarımız arasına avdetleri muvafık telakki olunmamak mutalaası varit olabilir .

Ancak Serbest fırkanın teşekkülündeki hususî şerait nazarı dikkate alınır ve memlekette samimi ve nezih bir muhalif fırkanın teşkili hususunda fırkamız tarafından o zaman gösterilmiş olan musamaha ve hattâ teşvik göz önünde bulundurulursa o zaman yeni fırkaya iltihap edenlerin halsti ruhiyelerinin esbabı muhaffefe teşkil edeceği tebarüz eder . Mefsuh Serbest fırkanın , fırkamızın bu hareketini istismar etmesi ve Umumî Reisimizin kendilerile beraber olduğu hakkında propagandalar ve zahiren kendi iddialarını teyit eder gibi gösterilen bazı hadiseler bir çok hüsnü-niyet sahibi vatandaşları şaşırtmıştır .

İşte bu esbabı mucibe fırkamızın bu vaziyet muvacehesinde geniş bir zihniyetle hareketi makul ve zarurî kılmaktadır . Bu itibarla Serbest fırkada nezahetle çalışmış olanlar hakkında fırkamız teşkilât ve mensuplarının şefkat ve nevazişle hareket etmelerini hem lüzumlu hem de necip bir zihniyetin eseri addediyoruz .

c - Mefsuh Serbest fırkaya girenlerden veya girmeyenlerden Cumhuriyet Halk Fırkası şahsiyeti maneviyesine ve fırkanın yüksek timsalleri olan Reislerimize karşı söz veya yazı ile hakaret veya tecavüzde bulunanlar fırka binalarımıza tecavüz edenler nizamnamenin (20) inci maddesinin (Ç) fıkrasında tarif edilen evsafta addolunarak fırkamıza alınmayacaklardır . Ancak böyle bir hüküm verilmeden fırkaya girmek isteyen zat hakkında vukubulacak hakaret veya tecavüz etmiş olmak iddiası üzerinde dikkatle durmak ve böyle bir harekette bulunmamış olan namzedin isnat üzerine reddedilmesine meydan vermemek icap eder .

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

(3)

d - Bazı yerlerde mefsuh Serbest fırka namına hareket eden veya söz söyleyen zevattan isimleri çok işitilmiş ve tanınmış olanlar vardır . Yukardaki fıkralardan hangisine dahil olursa olsun bu zevattan müracaat vukubulduğu takdirde son kararı umumî idare hey'etince verilmek üzre Vilâyet idare hey'eti mutalealarile Kâtibiumumiliğe bildirmeleri icap eder . Bu suretle kabul veya retlerinde fırkamızın umumî telakkisi noktasından müsbet veya menfî bir tesir hasıl edecek zevat hakkında karar vermek Fırka merkezine bırakılmış olur .

3) Son meb'us intihabında fırkamıza mensup iken istifa ederek müstakil meb'usluğa namzetliğini koyanların tekrar fırkamıza avdetleri kabul olunmayacaktır .

- Tabiîdir ki, bu zevatın müstakil meb'uslar için fırkamızın ilân ettiği esaslarda zikredilen (Fırkamız programından gayrı bir program) takibini kabul etmiş vaziyettedirler .

Bu itibarla muhalif olduklarını filen gösterdikleri programımızı takip eden fırkamıza avdetleri doğru olmaz.

4) Bu tebliğatın fırkamız teşkilâtının ocaklara kadar bütün kademelerine tebliği/Vilâyet idare hey'etlerimiz tarafından tatbikatta yanlışlık olmaması için nezaret olunmasını rica ederim . Bu münasebetle bütün arkadaşlarımıza hürmet ve muhabbetlerimi arzeylerim .

C.H.F. Kâtibiumumisi
Kütahya mebusu

13

30 / 6 / 931

71
35

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü
Şube I.B.I
Hususi
Umumi

Başvekâleti Celileye

[redacted] CUMHURİYETİ

Zeyl : 27 / 6 / 931 tarihli ve 7095 numaralı tezkereye .

(Yarın) gazetesinin şahsi hücumlarını anlamak isteyen halkın ve yeni fırkanın programını tekrar neşretmesi münasebetiyle evvelce programı okumamış olanların okumak maksadiyle 22 / 6 / 931 tarihli yarın gazetesinden üçbin beş yüze yakın nüshanın İstanbulda satıldığı ve vilâyetlere de o nisbette sevk edildiği ve 23 / 6 / 931 günü de sekiz bin nüsha tab'ettirdiği ve satış mikdarının ayrıca bildirileceği İstanbul vilâyetinden alınan 5757 numaralı şifreden anlaşılmıştır. Arzolunur efendim.

Dahiliye Vekili
S. Ağaoğlu

Takdim
1.7.931

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur efendim.

4 / 7 / 931

Hülâsa: Münfesih serbest fırkanın ihyası için alınan haberlerin teyit etmediğine dair.

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
EMNİYET İŞLERİ
UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Şube 1.B.İ.
Numara 6190
Tarihi

79
36

BAŞVEKÂLETİ CELİLEYE

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Pangaltı merkezinden Aydında Doktor (Ethem Vassaf) beye Fıthi bey imzasile 24 / 6 / 931 de bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta (fırkanın feshine saik olan kanaatımda sabit kadem bulunduğumdan fırkanıza müsbet cevap vermeğe imkân göremiyorum) denmektedir. Muhaberenin şekline göre bu doktorun bir zümre hesabına müracaatta bulunduğu istidlâl olunmaktadır. (Ethem Vassaf) bey, münfesih serbes fırkanın teşekkülü sırasında menfi faaliyetler sarfetmiş seciyesiz bir adamdır. Son defa müstakillen namzetliğini koymuş ise de aldığı rey miktarı pek azdır.

Hizmet gazetesinin 23 / Haziran / 931 tarihli nüshasında intişar eden telgrafı yazan Çekmalı Emin bey isminde birisidir. Bu telgrafta Antalya, Muğla ve havalisinde serbes fırkanın ihyasına dair vukubulacak teşebbüslerin Aydın münevverlerini sevindirdiği bahsolunmaktadır. Haklarında kanunî takibat icrasına başlanmıştır. Bu hususta Aydın Vilâyetinden alınan şifre sureti ile Hizmet gazetesinde intişar eden telgrafın sureti leffen takdim kılınmıştır.

Münfesih serbes fırkanın ihyası için teşebbüs vukubulduğuna dair alınan haberler üzerine keyfiyet daha evel Vilâyetlerden sorulmuş ve alınan cevaplarda böyle bir teşebbüs vaki olmadığı bildirilmiştir.

Arzeylerim efendim.

Dahiliye Vekili

E.

-1-

Takdim 6.7.931
Hıfz 9-7-931

Cümhuriyet Halk Fırkası
Kâtibiumumiliği
Sayı
1066

DEVLET ARŞİVİ ... BAŞKANLIĞI
CUMHURİYET ARŞİVİ

/ 74/92

Ankara, 6/7/1931

Cümhuriyet Halk Fırkası Vilâyet İdare Heyeti Riyasetine

Epiy zamandan beri memlekette muhalif fikir cereyanlarını temsil etmek iddiasile neşriyatta bulunan bazı gazetelerin vaziyetleri ve takip ettikleri yol, neşriyat arkadaşlarımızın nazarı dikkatlerini celbetmiş olacaktır. Diğer taraftan Fırkamızın kendi Hükûmetinin murakabesine hizmet ve memlekette murakabe fikrinin kökleşmesini temin için gösterdiği müsamaha ve tahammül de malûmdur.

Her aklıbaşında vatandaşın teessürle ve nefretle takip ettiği muhalefet namı altındaki neşriyat bir zamandan beri Devlet otoritesini bozacak ve masum fikirli vatandaşları zehirliyecek bir raddeyi bulmuştur.

Son ay zarfında Umumî İdare Heyeti bu vaziyeti dikkatle takip ve mütalâa etti. Yapılan neşriyatta takip edilen gayenin tenkit ve murakabeden ziyade tahrip ve umumî nizam ve intizamı teşviş edecek gayelere hizmet eder mahiyette gördü.

Meselâ bu matbuat:

Vergileri mevzuubahsederken, milletin fakrü sefaletini ve tasarruf mevzuubahsolurken işlere kâfi tahsisat konmadığını.

Kadrolar mevzuubahsolurken çok memur istihdam edilmekte ve bunların tenzili lâzım gelmekte olduğunu ve kadroların hafifletilmesine çalışıldığı sırada da memurların sokağa atılacağını.

Demiryolu inşaatı söylenirse, şose ve otomobil yollarının müreccah olduğunu, şose yapılması tedbirine karşı da halkın yol vergisi veremiyeceğini.

Programımızın tensiri münasebetile müstahsiller lehine kooperatifçilik noktai nazarı takip olunurken tüccar sınıfının ve haricî ticaretin bundan müteessir olacağını ve ticaret işlerinin

-3-

1

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
OSMANLI ARŞİVİ

tanzimi tedbir ve teşebbüsleri alınırken de bundan müstahsillerin zarar edeceğini..., İlâh.
gibi muayyen ve açık gaye ve prensipler takip etmiyerek hergün, herşeye tecavüzkâr bir lisanla itiraz etmektedirler.

Bu fena neşriyat Fırkayı gözden düşürmek için gerek manevi şahsiyetine ve gerek onu temsil eden şahsiyetlere uydurma vesilelerle tecavüz yolları bulmaktadırlar.

Bunun neticesinde halk tabakaları arasında otorite, zevat ve müesseseler aleyhinde yapılan mütemadi telkinin fena kanaatler uyandıracağı ve bu kanaatların gittikde umumileşeceği ve memlekette iyi, doğru mefhumlarının büsbütün kaybolacağı tehlikeleri tabiî mütalâa olunmalıdır. Bu vaziyet millî itimadı nefsi, istikbale giden yolların kuvvet menbaı olan ümidi, millî birliği de tehlikeli kılmak istidadındadır. Cümhuriyet Halk Fırkası Grupu meseleyi mütalâa ve nihayet Hükümetten istizah yolile millet muvacehesinde hakikatleri ifade etmeyi lüzumlu buldu. Meclisin müzakere zabıtlarının bütün gazetelerde aynen intişarı hakkında Meclis kararı vardır. Binaenaleyh bu müzakere zabıtlarının bütün teşkilât arkadaşlarınız ve Fırka mensuplarınız tarafından dikkatle okunması ve okutulması ve Fırka hatiplerimizin ifadelerindeki esaslı noktaların muhitlerinizde Fırka haricindeki vatandaşlara da anlatılması hususunda herfırsattan istifade olunması, hassaten üzerinde durduğum bir rica noktası teşkil eder.

Bu müzakere zabıtlarından da tedarik etmeye çalışıyorum. Mümkün olursa her nahiyeye birer isabet edecek hesapla veya hiç olmazsa kazalara hesabile gönderiliyor çalışacağım. Fakat buna intizar olunmıyarak muayyen gazeteler üzerinde birbirini takip edecek müzakere zabıtları neşriyatının muntazaman her tarafta takip olunması için gayret sarfedilmesi lüzumludur.

Meclisin kararı hilâfına muhalif gazetelerin zabıtlarda tahrifat yapması ihtimaline karşı teyakkuz tavsiye ederim.

2

[illegible] Müzakere Müdd[illegible]
[illegible] Azizim!

Bu müzakere hakkında bu gazetelerde çıkacak ilk hulâsaların büsbütün tahrifli olması eğlebi ihtimaldir.

Asıl metinlerin müzakere başından başlıyarak bir iki gün sonra intişar edebileceğini tahmin ederim. Arzı hürmet ederim.

C.H.F. Kâtibiumumisi
Kütahya Mebusu

Rıza

Hükûmetçe de bu hususta bir Matbuat kanunu hazırlanmaktadır.

3

T. C. ET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

30. VIII. 1931
174360

Efendim,

Cumartesi günü Yoron tahrir müdürü Hafız Muhittin beyle görüştüm. Bunun ana hatlarını kısaca arzediyorum:

"İktisadî buhran.. Bu dünyayı sardı. Fakat dünya buna çare bulmaya çalışıyor. Biz, bu gibi ilmî işlerle uğraşmaktan çok uzağız. Halk, işsiz, ve sefil... Fiziyolojik sefalet, milleti kasdım kasa sardı. Kımıldamaya, nefes almaya imkân yok. Sana fikrimi nasıl anlatayım, kimi fizik'de bir "Papen" tenceresi tecrübesi vardır. su dolu bir tenceredir. Her tarafı kapalı bir kabın altına ateş yakılır. Ateş ısındıkça, buhar arttıkça öyle bir ân hasıl olurki, buhar kuvveti, cevşek olmayan vidaları bile sökan bir kuvvetle tenceresi patlatır. İşte şimdi bu hal olmak üzere... ortalıkta derin bir sükunet var. Kimse hiç bir şey ile alakadar değil gibi görünüyor, fakat öyle için için kaynıyorki... Bu kaynayış günün birinde bir sel olur, her şeyi sürükler, yıkar ve dünyayı alt üst eder. 1

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL [illegible]
CUMHURİYET ARŞİVİ

Eskiden yalnız bir amele vardı. Haksızlığa hayır demiyordu. Bu günlerde tekmil işsizler, memuriyet-ten çıkarılanlar, aç kalanlar azim bir kütle teşkil ediyor. Bu kütlenin bir gün hareketi gelmeyeceğine emin olabilirmisin?

— Bu kütlenin önüne düşen olmayasa hiç bir şey olmaz.

Bu söylediğin zor bir şey değildir. Ve bunu başarmak isteyenler yok değildir.

— Şhif orus vardı. Zavallı oda sustu.

Şhif susar, Hasan susturulur, fakat bir Ahmet, bir Mehmet çıkar, birde bakarsınki bütün aç milleti peşine takmış yürüyüş gidiyor. İşte o kuvvet durmaz kuvvet olur.

— Bunlar şu'ur işidir, beklemek lazım.

Hayır ağabey, sui'istimal edilen sabır artık son haddine getirilmiştir, daha ne zamana kadar bekleyecek.

— Bunlar çabuk tahakkuk edecek şey değil.

O « güldü » ... Hem öyle çabuk tahakkuk edecek ki dünya şaşacak. Hükümet sanıyorki, susturursa rahat edecek. Habbuki bütün bu yüzük işler, iztirabdan sonra meydana çıkmıştır. Hasan Sami

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1-IX-1931

124662

1 Efendim,

Yarın Tahrir muharrirlerinden Muzaffer Muhittin bey [illegible] (Mücadele) namile bir gazete neşrine başlamış. Bu gazetaya kardeşi Hayri Muhittin, Uzeyir, Yarın'ın eski ser mürettibi Hamid efendilere şeriktir. Yarın'ın hırsafatına satın aldıklarını ifade etmektedirler. Halbuki Yarın'ın bütün (équipe)'i Büşanettin Âli, Halil Âdem, Süleyman Tevfik ve Arif onlardan maada bu gazetada çalışmaktadırlar.

Muzaffer bey kendi küçük sermayelerinin birleştirilmesile bu işe girişdiklerini söylemiş isede ilk tesis masarifi için Uzeyir efendinin 3 bin lira verdiği tahakkuk etmiştir.

Gazetenin siyasî veçhesi Muzaffer bey tarafından idare edilecektir. İlmî, iktisadî, fennî, askerî ihtisas makaleleri mütehassıslar tarafından yazılacaktır. Tahrir müdürlüğüne getirilen zatın emniyeti vecdi olduğunu zannettiğim zat Uzeyir efendinin bendeganından imiş. Bu halde gazetanın umumî vaziyeti Uzeyir efendi'nin göstereceği yol üzerinde yürüyecektir. Hattâ, bendeniz Arif Oruç'un dahi perde arkasında bulunmuş olduğunu zannetmekteyim. Bunun bir kaç gün zarfında öğrenmek mümkün olabilir.

2

16 Eylül'de halka dağıtılan ilâ-lar birer beyan-name şeklinde olup Yedi kule, Cibali, Beşiktaş, Fındıklı ve sâir amelesi hal olan yerlerde tevzi edilmişler.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Gazeteyi – anladıkları şekilde – komünistçe neşretmektedirler. Şöyleki: Fkolarn yardımının en üst katında vasi bir salon bulmuşlar, bunun yarısına Tahrir, yarısına Tertip heyeti için ayarmışlardır. Aşçı Bayre'lik ortadan kaldırılmıştır.

Gazete; ilmî şekilde ve gayri-şahsî olarak şiddetle muhalefet yapacaktır.

Gerek işçiler ve gerek muharrirlerin muvaran Şerif'in etrafında bulunmaları, Arif'in bunlarla beraber olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

Bütün heyet, Gazetenin parasız kalmayacağına emindir, çünkü hüsnü niyetle çalışacaklarına söylemektedirler. Bu ise işin şekli hakikisini örtmek için söylenmiş sözlerdir. Kudretlerini gayemiz için sarf edecek bu adamların küçük bile olsa sermaye noktasına kudretleri yoktur.

Bendenizden Guy de Maupassant'ın bir romanının tercümesini istediler. Kabul ettim, henüz roman vermediler. emirlerini beklemekteyim.

2

11

C.H.P. KÂTİBİUMUMİLİĞİ

No:
2 2 8 0

17448

İstanbul, 8/9/931

C.H.P. Vilâyet İdare Heyeti Reisliğine

İstanbulda (Mücadele) isminde yeni bir gazete çıktı. Bu gazetenin başlığı altındaki yazıda işçi ve çiftçi haklarını müdafaa edeceği yazılıdır. Bundan başka (Niçin çıkıyoruz?) serlevhalı baş makalesinde Hükûmetçe tesisine müsaade edilmiyen işçi ve çiftçi teşekkülünün maksatlarına uyan ifadeler ve ezcümle kol ve kafa işçilerinden, esnaf ve çiftçiden bahseden millî birliği bozacak noktalar vardır.

Gazetenin isminden de ve ilk nusha başında Fırkamıza tarizi etmesinden de anlaşılacağı üzere sahiplerinin gayesi çatışmak, efkârı umumiyeye karşı Fırkamız aleyhine telkinat yapmaktır. Gazetenin kullandığı harflerden ve ilk nushası muhteviyatından anlaşılan hüviyeti bunun kapanan (Yarın) gazetesinin isim değiştirilmiş muhteviyatından bir başka nushası olduğunu anlatır. Diğer taraftan gazetenin iç yüzüne dair aldığımız doğru malûmat yeni teşebbüs sahiplerinin bazı zahirî istisnalarla Yarın gazetesinin tahrir ve tertip heyetleri olduğunu gösteriyor. Yeni müteşebbisler arasında görünürde Arif Oruç, Habil Adam, Burhanettin Âlî ve Süleyman Tevfik yoktur. Bu malûmata göre Yarın gazetesinde ikinci safta bulunanlar Mücadele gazetesinde birinci safa geçmişler ve birinci saftakiler rollerini ikincilere bırakarak el altından çalışmayı tercih etmişlerdir. Yeni müteşebbislerden Üzeyir Efendi gibi parasız ve vasıtasız ve aynı zamanda şark demir yolları amelesini ifsat ettiğinden

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

dolayı işinden çıkarılarak bugün bostancılık yapan Arnavut bir şahıs Mücadele gazetesinin tesisi için iki bin lira tahsis etmiştir. Umumî hatlarını çizdiğiniz bu levha eski Yarın ve yeni Mücadele isimli gazetelerin aynı hüviyette ve aynı mahiyette ve hangi menbalardan beslendiği belli olmıyan, bilhassa millî varlık, millî birlik ve millî inzibat fikirlerini tahrip için çalışan vasıtalar olduğunu gösterir.

Yeni vaziyete muttali olan Umumî İdare Heyeti şimdilik tesbit edebildiği bu vaziyetten Fırkamız teşkilâtını haberdar etmeyi münasip görmüştür. Fırka teşkilâtımızın da münasip fırsatlardan istifade ederek Fırka arkadaşlarımızı ve halkı haberdar etmeleri ve tehlikeli telkin ve cereyanlara karşı memleketin umumî bünyesindeki mukavemet kabiliyetini arttırmaları temennî olunur.

C.H.F. Kâtibiumumisi
Kütahya Mebusu

2

1/

12478

C.H.F. KÂTİBİUMUMİLİĞİ

No:
2 2 8 I

İstanbul, 8/9/931

C.H.F. Vilâyet İdare Heyeti Reisliğine

Fırkamıza aleyhdar neşriyatta bulunan bazı gazetelerin bâyileri arasında Fırkamız mensuplarının da bulunduğu bildirilmiştir.

Fırkamız mensuplarının kendi millî ve vatanî akidelerine düşman olan neşriyatın malûmat ve müsaadeleri altında kendi aramızda revaç bulmasına tavassut ve hizmet edeceklerini zannetmiyorum. Böyle gazetelerin bir nüsha, bir ilâ kuruştan ibaret kalmayıp da farzı muhal büyük bir yekûn teşkil etse bile, mümkün hayat ve menfaati içinde kendi daimî mevcudiyetini de tehlike geçiren neşriyatın revaç ve tamimine vasıta olmak, alınan bir yerine bin vermek olur ki, Fırkamıza intisap peyda etmekte gösterilen millî büyük hislerle telif edilmiyecek bir mülâhaza sayılır. Orada böyle arkadaşlarımız varsa mülâyim surette ikaz etmek münasip olur. Bu vesile ile de hatırlatırım ki, bu neşriyatla teallûk eden iş ve hizmetlerle meşgul olanlar içinde arkadaş olmak evsafını haiz bulunanlardan Fırkamıza henüz intisap etmemiş olanlar bulunuyorsa onların kanaatlerini tenvir ile Fırkamıza müntesiplerini temin etmek vazifelerimiz cümlesindendir efendim.

C.H.F. Kâtibiumumisi
Kütahya Mebusu

Gazi Antep Vilâyeti

Merkez teşkilâtı :

65

İdare heyeti reisi : Memnun zade Mustafa ef. İmam zade şirketi hissedarlarından olan mumaileyhin sui hal ve gaibesi yoktur. Gazi Anteplidir. 44 yaşındadır. Zürraçandır. Kazaz mahallesinde oturur. Halk tarafından sevilen bir şahsiyet değildir. Halen ticaretle iştigal eder. Karacalı mahallesinden 10/6 numarada oturur.(Fotoğrafi vardır)

İdare heyeti kâtibi :Nafi B. Babasının adı Seyyaf zade eczacıdır. Antebin işgalinde Fransızlara mutasarrıflık etti̇ğinden ademi istihdam kararı alan seyyaf zade Apdo efendinin oğludur. Sui hal ve gayibesi yoktur.Halen kardeşi Asaf beyle birlikte çalışmaktadır. Kurbö bey mahallesinde 6/178 numarada oturur. (Fotoğrafi vardır)

İdare heyeti muhasibi ve vezneadar Hoca zade Raşıp B. Sui hal ve gayibesi yoktur. Halen ticarer ve fabrikacılık yapar. 47 yaşındadır. (fotoğrafi vardır) Tarlayı atik mahallesinde 10/14 numarada oturur.

İdare heyeti azasından: Müftü zade Hayri ef. Antep mücahedesinde Halepte bulunup gayret ve himmeti sabkat etmemiştir. Mütehakkim ve mütegallip ruhludur. Zati menfaatinden başka bir şey düşünmiyen gayrı hassas bir adamdır, Çok zengindir. Halen ticaret ve ziraatle iştigal eder. Bu adam 17/9/928 tarihinde 375/3324 numaralı tahriratla bildirilen Şeyh Mustafa efendinin akrabasıdır. Cevizlice mahallesinde 5 numarada oturur. Fotoğrafi vardır.

İdare heyeti azasından: İsmail ef. Babasının adı(Arif ağa)dır. Antep mücahedesinde Halepte bulunmuştur. Mütegallip ruhludur. Müftü zadelerin enistesidir. Halen bir işi olmayıp emlakile geçinir. Tarlayı atik mahallesinde 8 numarada oturur.

İdare heyeti azasından: mütevelli zade Hamit B. Sui hal ve gayibesi yoktur. Halim bir şahsiyettir. Manifaturacıdır. İbnikör mahallesinde 16/14 numaralı hanede oturur. (fotoğrafisi vardır.

İdare heyeti azasından: Doktor Hamit B. Sabık sıhhiye ve mavaneti içtimaiye müdürlerinden olup Nusayri ve Şeyh garip zadelerdendir. Halen serbest tabibdir. (Fotoğrafi) vardır. Eski tarla mahallesinde bayram zade çıkmasında 43/42 numarada oturur.

67

74

Malatya Vilâyeti

Vilâyet ocak heyeti

Reis : Ahizade Abdurrahman ef. — Malatya belediye azasındandır. Bir az medrese tahsili görmüştür. Cahil ve basıt bir adamdır. Belediye azası sıfatiyle maliye encümeninde bulunmakta iken bazı sûi istimallerinden dolayı defterdar Mustafa Nuri beyin iş'arı üzerine belediye heyetince değiştirilmiş ve bundan dolayı arkadaşlarına muğber olmuştur. Sui istimali çok sever. sui istimale müsait komisyonlarda bulunmayı arzu eder. Evelce pek fakir iken ittihadı terakki cemiyetinin son zamanlarda istifade yollarını bulmuş ve bu gün oldukça bir servet sahibi olmuştur. Hacı Abdi zade Hasan beyin samimi ahibbasındandır.

Azaj Nebi zade Hacı Mustafa — Malatya belediye azasındandır. Cahil ve basit bir adamdır. Maliye encümen komisyonunda belediyeyi temsilen bulunmakta iken defterdarlığın şikayeti üzerine belediye heyetince tebdil edilmesinden dolayı heyet mevkiindaki arkadaşlarına muğber olmuştur. İsmet paşa hazretlerinin amca zadesi Fettah zade Mehmet beyin yanında bu işlerin saiki Hasan bey olduğunu ve iğfalata kapıldığını söylemiştir. Bunda salifüzzikir Hasan beyin ahibbayi sadıkasındandır.

Aza : Sülûki zade Abdullah Cevdet ef. — Akça dağ kazası Mal müdürü sabıkı olup beş senelik idadi mezunudur. Vazifei memuriyetini sui istimal maddesinden bir hafta hapse ve üç ay memuriyetten mahrumiyete ve üçyüz lira tazmine mahkûm olmuştur. Yine sui istimal maddesinden dolayı vilayet idare heyetince lüzumu muhakemesine karar verilerek itirazı üzerine derecei saniyede tetkik edilmek üzere evrakı 27/8/930 tarihinde 1406/35 numaralı tahriratla Şurayı devlete takdim olunmuştur.
Hotbin ve itimada gayrı şayan bir adamdır. Bunda Hacı Abdi zade Hasan beyin tüze zadesidir.

Aza : Hacı Abdi zade Hilmi B. — Beş senelik İdadi mezunudur. Kabak belediye reisi Hacı Abdi zade Hasan beyin büyük oğludur. İşretle meşguldür. Bağ ve arazi sahibi olup maişeti arazisine bağlıdır. Babasının tesiriyle bu fırkaya girdiğini ve hakkında kanaat tamme vardır .

76

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Cumhuriyet Arşivi Dâire Başkanlığı (BCA)

- Başbakanlık Muâmelât Genel Müdürlüğü Kataloğu (1924-1951) (BMGMK)
- Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (1923-1950) (CHP K)

RESMİ YAYINLAR

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)
TBMM Yıllık

YAYINLANMAMIŞ TEZLER

Akalın, Gülseren, *Türk Düşünce ve Siyâsî Hayâtında Ahmet Ağaoğlu,* (Yayınlanmamış doktora tezi), (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Târihi Enstitüsü), Ankara, 1999.

Güneş, Günver, *İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri (1923-1931),* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Târihi Enstitüsü), İzmir, 1990.

Halıcı, Şâduman, *Yüzellilikler,* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998

Özen, Hava, *Türk Basınında Serbest Cumhuriyet Fırkası,* (Ağustos-Kasım 1930), (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gâzi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütüsü, Ankara, 1988.

Özipek, Bekir Berat, *Türk Siyâsal Yaşamında Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

Sönmezer, Burak, *SCF İle Çok-Partili Siyâsal Hayat Denemesinde Bir Gazete: Zekeriyâ Sertel Yönetiminde Son Posta,* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

Tabak, Serap, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Vilâyeti,* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1990

Taner, Ahmet, *Tek-Parti Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri,* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

Yılmaz, Meşkûre, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1990.
Yılmaz, Gülcan, *Serbest Fırka İle Demokrasi Girişimi ve Sonuçları*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 1991.
Yükseliman, Nihân, *Türk Basınında Parti-Devlet Bütünleşmesi (1930-1938)*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Estitüsü, İstanbul, 2001.

KİTAPLAR

Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hâtıraları*, (İlâvelerle 2. Basım: ilk basım 1950), Baha Matbaası, İstanbul, 1969 (yeni basım: İletişim Yayınları, 1994).
Ağaoğlu, Samet, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
Ağaoğlu, Samet, *Babamın Arkadaşları*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1956.
Ağaoğlu, Süreyyâ, *Bir Ömür Böyle Geçti*, (Sessiz Gemiyi Beklerken), Ağaoğlu Matbaası, [İstanbul], 1984.
Akın, İlhan, *Türk Devrim Târihi*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.
Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.
Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931), (Yayına Hazırlayan: Gürbüz Tüfekçi), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Kültür, Dil ve Târih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Tâmim ve Telgrafları), (V. Cild), (Hazırlayanlar: Sâdi Borak ve Utkan Kocatürk), Türk İnkılâp Târihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972.
Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, (Atatürk Devri Hâtıraları), (2 Cild), Dünyâ Yayınları, İstanbul, [1961].
Ateş, Toktamış, *Türk Devrim Târihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1979.
Aydemir, Şevket Süreyyâ, *Tek Adam*, (3. Cild), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
Aydemir, Şevket Süreyyâ, *İkinci Adam*, (1. Cild), (ilâveli-tashihli 2. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.
Aydemir, Şevket Süreyyâ, *Menderes'in Dramı?*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
Avşar, Abdülhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
Bali, Rıfat, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
Balkaya, İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar*, TTK Yayınları, Ankara, 2005.
Baltaoğlu, Ali Gâlip, *Atatürk Dönemi Vâlileri*, Ocak Yayınları, Ankara, 1998.
Barutçu, Fâik Ahmet, *Siyâsî Hâtıralar*, (2. Cild), 21. Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2001.
Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, (İkinci Basım), (İlk basım: 1945), Ankara İktisâdî ve Ticârî İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1981.
Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'nin TBMM'deki Nutku, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Hâriciye Vekâleti Matbaası, [Ankara], 1930.

Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'nin Sivas'ta İrat Buyurdukları Nutuk, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Hâriciye Vekâleti Matbaası, [Ankara], 1930.

Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'nin [Türkiye] B[üyük] M[illet] M[eclisi]'ndeki Nutku, Hâriciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü Yayınları, Hâriciye Vekâleti Matbaası, [Ankara], 1930.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umûmîliği'nin F[ırka] Teşkilâtına Umûmî Tebligâtı, (Mayıs 1931'den Birinci Kânun [Aralık] 1932 Nihâyetine Kadar), (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), (1. Cild), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, [Ankara], 1933.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'de Demokrasi Târihi, (1839-1950),* (2. Cild), (2. Basım), İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

Dâhiliye Vekâleti Vilâyetler İdâresi Umum Müdürlüğü Ş[ûbe] II M[ü]d[ürlüğü], *İdâre Taksimâtı 1936,* Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, Ankara, 1936.

Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Doğan, Avni, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası,* Dünyâ Yayınları, İstanbul, 1964.

Dönmez, Cengiz, *Millî Mücâdele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Duverger, Maurice, *Siyâsî Partiler,* (Çeviren: Ergun Özbudun), (2. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Emrence, Cem, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Erdeha, Kâmil, *Yüzellilikler Yâhut Millî Mücâdele'nin Muhasebesi,* Tekin Yayınları, İstanbul, 1998.

Erdeha, Kâmil, *Millî Mücâdele'de Vilâyetler ve Vâliler,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

Frey, Frederic W., *The Turkish Political Elite,* The MIT Press, Massachusetts, 1965.

Giritlioğlu, Fâhir, *Türk Siyâsî Târihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii,* (2 Cilt), Ankara, 1965.

Goloğlu, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930),* Ankara, 1972.

Gülcan, Yılmaz, *CHP (1923-1946),* Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

Güz, Nûrettin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kânunu,* Gâzi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1993.

Heper, Metin, *İsmet İnönü,* (Yeni Bir Yorum Denemesi), (Çeviren: Sermet Yalçın), Târih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

İlmen, Süreyyâ, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka,* Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, Ahmed Sait Basımevi, [İstanbul], 1951.

İnan, Âfet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,* (İlâvelerle 2. basım), TTK Yayınları, Ankara, 1977 .

İnönü, İsmet, *Hâtırâlar,* (2. Kitap), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1973),* (1. Cild), (Hazırlayan: Ahmet Demirel), YKY, İstanbul, 2001.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973), (Birinci Cild: 1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992.

İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I, (T. B. M. Meclisi'nde ve C. H. P. Kurultaylarında (1919-1946), Türk Devrim Târihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1946.

İpekçi, Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor,* (Editör: Ömer Şişman), Dünyâ Yayıncılık, İstanbul, 1968 (Yeni basım: Cem Yayınevi, İstanbul, 1981).
İskit, Server, *Türkiye'de Matbuat İdâreleri ve Politikaları,* İstanbul, 1943.
Jaeschke, Gotthard, *Die Türkei seit dem Weltkriege II,* Türkischer Geschichtskalender für 1929 mit neuem Nachtrag zu 1918-1928, *Die Welt des Islams*, (Zeitschrift für Entwicklungsgeschichte des Islams, (Band 12; Heft 1-2; 1930), Deutsche Gesellschaft für Islamkunde, Berlin, 1930.
Jaeschke, Gotthard, *Die Türkei Seit dem Weltkriege III,* (Türkischer Geschichtskalender für 1930), *Die Welt des Islams,* Band: 12, Heft 4, (1930/1931).
Kandemir, [Feridun], *Serbes Fırka Nasıl Kuruldu Nasıl Kapatıldı?,* (Siyâsî Dargınlıklar), (4. Cild), Ekicigil Yayınları-Târih Yayınları, İstanbul, 1955.
Karaosmanoğlu, Yâkup Kadri, *Politikada 45 Yıl,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.
Karatepe, Şükrü, *Tek Parti Dönemi,* İz Yayıncılık, İstanbul, 2001.
Karpat, Kemâl H., *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System,* Princeton University Press, Princeton, 1959.
Karpat, Kemâl H., *Türk Demokrasi Târihi,* (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller), İstanbul, 1967.
Kili, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler,* (Siyâset Bilimi Açısından Bir İnceleme), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1969.
Kinross, Lord, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* (Çeviri: Ayhan Tezel), (7. Basım), Sander Yayınları, İstanbul, 1980.
Kinross, Patrick, *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, Phoenix Giant, London, 1999.
Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi (1918-1938),* Türk İnkılâp Târihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.
Koçak, Cemil, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945),* (2 Cild), (3. Basım), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
Koçak, Cemil, *Belgelerle Heyeti Mahsusalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
Koçak, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939),* TTK Yayınları, Ankara, 1991.
Koçak, Cemil, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952),* İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
Koçak, Cemil, *Abdülhamid'in Mirası*, Arba Yayınları, İstanbul, 1990.
Koçak, Cemil, "Siyâsal Târih (1923-1950)", *Çağdaş Türkiye (1908-1980), Türkiye Târihi [Cilt] 4,* (Yayın Yönetmeni: Sinâ Akşin), (8. Basım), Cem Yayınevi, İstanbul, 2005.
Kongar, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı,* Cem Yayınevi, İstanbul, 1986.
Kutay, Cemâl, *Mustafa Kemâl'in Önlenen Demokrasi Girişimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (Laik-Liberal Rejim Bugünkü Duruma Nasıl Sürüklenildi?),* İklim Yayıncılık, İstanbul, 2004.
Cemâl Kutay, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay,* (5. Cild), Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992.
Lee, Stephen J., *European Dictatorships (1918-1945),* (Second Edition), Routledge, London and New York, 2000.
Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey,* London and New York, 1961.
Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* (Çeviren: Metin Kıratlı), (2. Basım), TTK Yayınları, Ankara, 1984.
Mazower, Mark, *Karanlık Kıta (Avrupa'nın 20. Yüzyılı),* (Çeviren: Mehmet Moralı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Mumcu, Ahmet, *Târih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
Okutan, M. Çağatay, *Tek-Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yayına Hazırlayan: Cemâl Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
Okyar, Ali Fethi, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?*, İstanbul, 1987.
Okyar, Osman ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Fethi Okyar'ın Anıları*, (Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997.
Öz, Esat, *Tek-Parti Yönetimi ve Siyâsal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
Özcan, Ufuk, *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, (Yüzyıl Dönümünde Batıcı Bir Aydın), Donkişot Yayınları, İstanbul, 2002.
Öztürk, Kâzım, *Cumhurbaşkanlarının T[ürkiye] Büyük Millet Meclisi'ni Açış Nutukları*, Ak Yayınları, İstanbul 1969.
Sabih İzzet, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Türk Milleti*, Birinci Tabı, 1930.
Sakal, Fahri, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
[Sertel], Sabiha Zekeriyâ, *Şehir Meclisine Namzetliğimi Niçin Koyuyorum?*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1930.
Sertel, Sabiha, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.
Sertel, Zekeriyâ, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1968 (İkinci Basım: Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977).
Soyak, Hasan Rızâ, *Atatürk'ten Hâtırâlar*, (2 Cild), Yapı Kredi Bankası Yayınları, [İstanbul, 1973].
Su, Mükerrem Kâmil ve Su, Kâmil, *Türkiye Cumhuriyeti Târihi*, (21. Basım), Kanaat Yayınları, İstanbul, 1974.
Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (İkinci Cild: Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975), E Yayınları, İstanbul, 1983.
Şimşek, Sefâ, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri (1932-1951)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
Târih IV: Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931 ve *Târih IV: Türkiye Cumhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, (Sâdeleştirilerek tıpkıbasım için bkz. *Târih IV: Kemâlist Eğitimin Târih Dersleri (1931-1941)*, (Yayına Hazırlayan: Kurtuluş Güran), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.
Tek-Parti Yönetimine Yurtdışından Muhalefet Eden Bir Yayın Organı: *Ârif Oruç'un Yarın'ı (1933)*, (Hazırlayan: Mete Tunçay), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *1929 Dünyâ Buhrânında Türkiye'nin İktisâdî Politika Arayışları*, (Türkiye Belgesel İktisat Târihi Serisi No: 2), ODTÜ İdâri İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, Ankara, 1981.
Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücâdele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1945)*, Doğan Yayınları, Ankara, 1971.
Timur, Taner, *Türk Devrimi (Târihi Anlamı ve Felsefî Temeli)*, SBF Yayınları, Ankara, 1968.

Topuz, Hıfzı ve Ünsal, Hüsâmettin, *Cumhuriyetin Beş Dönemeci*, Sergi Yayınevi, İzmir, 1984.
Topuz, Hıfzı, *Yüz Soruda Türk Basını*, İstanbul, 1973.
Tunaya, Târık Zafer, *Türkiye'de Siyâsî Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952.
Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, (3. Basım), Târih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, (3. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978.
Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul, 1992.
Tûran, İlter, *Cumhuriyet Târihimiz (Temeller, Kuruluşlar, Millî Devrimler)*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1969.
Tûran, Şerâfettin, *Türk Devrim Târihi*, (Üçüncü Kitap-Birinci Bölüm), (Yeni Türkiye'nin Oluşumu: 1923-1938), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.
Türk Parlamento Târihi (I. ve II. Meşrûtiyet), (2. Cild), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
Türk Parlamento Târihi (1919-1923), (3. Cild), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
Türk Parlamento Târihi (1923-1927), (3. Cild), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
Türk Parlamento Târihi (1927-1931), (2. Cild), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
Türk Parlamento Târihi, (1931-1935), (1. Cild), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
Uran, Hilmi, *Hâtırâlarım*, Ankara, 1959.
Us, Âsım, *Âsım Us'un Hâtıra Notları (1930-1950)*, (Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasiye Giriş Devri Hâtırâları), İstanbul, 1966.
Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitaplar, İstanbul, 1998.
Uyar, Hakkı, *"Sol Milliyetçi" Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Büke Yayınları, İstanbul, 2000.
Ünal, Oğuz, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu*, (Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.
Üstel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
Yeşil, Ahmet, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992.
Yetkin, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982 (Kitabın yeni basımları: *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, [İstanbul], 1997 ve *Atatürk'ün "Vatana İhânet"le Suçlandığı SCF Olayı*, (Atatürk'ün CHP'den Sonra Kurduğu İkinci Parti: Serbest Cumhuriyet Fırkası), (Gözden geçirilmiş 3. basım), Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004).
Yetkin, Çetin, *Karşıdevrim (1945-1950)*, Otopsi Yayınları, 2002.
Yücekök, Ahmet, *Siyâset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi*, SBF Yayınları, Ankara, 1983.

Volkan Gazetesi, (Yayına Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul, [1992?].
Weiker, Walter F., *Political Tutelage and Democracy in Turkey,* (The Free Party and Its Aftermath), Leiden, E. J. Brill, 1973.
Weiker, Walter F., *The Modernization of Turkey,* (From Atatürk to the Present Day), Holmes&Meimer Publishers, New York/London.
Zürcher, Erik Jan, *Turkey: A Modern History,* I.B. Tauris, London, 1993.
Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Târihi,* (18. Basım), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

MAKÂLELER

Bali, Rıfat, "190 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları", *Târih ve Toplum,* (Kasım 1997).
Bayazıt, Taner, "İzmir'de Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basın Üzerine Düşünceler", *Târih ve Toplum,* Sayı: 98, (Şubat 1992).
Çavdar, Tevfik, "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* (8. Cild), İletişim Yayınları.
Çelik, Bilgin, "Aydın'da Serbest Fırka ve Belediye Seçimi", *Toplumsal Târih,* Sayı: 84, (Aralık 2000).
Emrence, Cem, "Politics of Discontent in the Midst of tte Great Depression: The Free Republican Party of Turkey (1930), *New Perspectives on Turkey,* Nummer: 23, (Fall 2000).
Emrence, Cem, "Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930)", *Modern Türkiye'de Siyâsî Düşünce: Liberalizm,* (7. Cild), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
Emrence, Cem, "Buhranlı Yıllar: Ödemiş'te Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Toplumsal Târih,* Sayı: 72, (Aralık 1999).
Emrence, Cem, "Muhalif Bir Perspektiften 1930 Belediye Seçimleri: CHP'nin Baskı ve Propaganda Yöntemleri, *Târih ve Toplum,* Sayı: 200, (Ağustos 2000).
Güçlü, Muhammet, "Antalya'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih İncelemeleri Dergisi,* Sayı: 9, (1994).
Güçlü, Muhammet, "Dr. Burhânettin (Onat) Bey'in Raporuna Göre Antalya'da 1930 Belediye Seçimleri", *Toplumsal Târih,* Sayı: 65, (Mayıs 1999),
Güneş, Günver, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Döneminde Türk Ocakları ve Siyâset", *Toplumsal Târih,* Sayı: 65, (Mayıs 1999).
Güneş, Günver, "'Türk Ocakları'nda Rakı İçilebilir mi?' Çekişmesinde İzmir Türk Ocağı ve Hamdullah Suphi", *Târih ve Toplum,* Sayı: 129, (Eylül 1994).
Kansu, Aykut, "Yeni Bir Yorum Denemesi ve Otoriter Dünyâ Görüşü", *Birikim,* Sayı: 127, (Kasım 1999).
Koçak, Cemil, "Nutuk ve Diğerleri", *70. Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutuk'u ve Dönemi,* ODTÜ Târih Bölümü, Ankara, 1999.
Koçak, Cemil, "Kemâlizm Devletçi miydi?", *Görüş,* Sayı: 9, (Mayıs 1993).
Koçak, Cemil, "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", *Toplumsal Târih,* Sayı: 118, (Ekim 2003).
Koçak, Cemil, "Yarın'ın Bugünü", *Birikim,* Sayı: 41, (Eylül 1992).
Koçak, Cemil, "Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", *Târık Zafer Tunaya'ya Armağan,* İstanbul Barosu Yayını, İstanbul, 1992.

Koçak, Cemil, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Hakkında Bir Propaganda Broşürü", *Târih ve Toplum*, Sayı: 53, (Mayıs 1988).
Koçak Cemil, "Ayın Karanlık Yüzü: Tek-Parti Döneminde Gayri Müslim Azınlıklar Hakkında Açılan Türklüğü Tahkir Dâvâları", *Târih ve Toplum,* (Yeni Yaklaşımlar), Sayı: 1, (Bahar 2005).
Koçak, Cemil, "1930 Belediye Seçiminde Sabiha Sertel'in Adaylığı", *Târih ve Toplum,* Sayı: 51, (Mart 1988).
Koçak, Cemil, "1946 Seçimleri: Demokrasinin İlk Sandık Oyunları", *Görüş*, Sayı: 27, (Eylül/Ekim 1996).
Kuyaş, Ahmet, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Üzerine", *Yeni Gündem*, (1-15 Şubat 1985), s. 36-37.
Ortaylı, İlber, "Fethi Okyar'ın Kaleminden Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Târih ve Toplum,* Sayı: 52, (Nisan 1988).
Tunçay, Mete, "Fethi Beyin Anıları", *Yeni Ufuklar,* (Haftalık siyâsî dergi), (22 Aralık 1980).
Uyar, Hakkı, "SCF'nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Gazetesi", *Modern Türkiye'de Siyâsî Düşünce: Liberalizm,* (7. Cild), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
Uyar, Hakkı, "Ağaoğlu Ahmet'in 'Liberal Muhalif' Gazetesi: Akın (1933)", *Modern Türkiye'de Siyâsî Düşünce: Liberalizm,* (7. Cild), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
Weiker, Walter F., "The Free Party, 1930", *Political Parties and Democracy in Turkey,* (Edited by Metin Heper and Jacob M. Landau), I. B. Tauris, London-New York.
Zürcher, Erik Jan, "Atatürk ve Muhalefet: 1924'deki Çok Partili Demokrasi", *Savaş, Devrim ve Uluslaşma,* (Türk Târihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, cumhuriyet tarihi boyunca CHF'ye karşı muhalefet odağı olarak farklı araştırmacı ve tarihçilerce incelenmiş bir siyasal deneyimdir. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*'nda bu deneyimi iktidar ve muhalefet açısından, iktidarın bu muhalif hareket karşısında kendini nasıl gördüğünü/algıladığını hesaba katarak ve siyasal alanı bu iki partinin ilişkileri açısından okuyarak ele alıyor. Koçak bu araştırmasında, SCF hakkında hangi soruların sorulduğunu, araştırmacıların hangi saiklerle hareket ettiğini ele alırken SCF tarihi yazmak yerine SCF ile ilgili "tarihlerin" bir dökümünü sunup, belgelerle tarih yazıcılığının bu konudaki zaaflarına ve imkânlarına değiniyor. SCF'nin kuruluşundan kurucular hakkındaki istihbarat raporlarına, örgütlenme çalışmalarından belediye seçimlerinde yaşananlara kadar CHF örgütlerince hazırlanmış raporlara da çeşitli açılardan bakarak siyasal tarihin bu muhalefet deneyimini inceliyor. ■

THG
0125299
CUH

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-0445-7
9 789750 504457